

HALK KÜLTÜRÜNDE
SU
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

07-08 Kasım 2013

TEKİRDAĞ

Baskı

Pınarbaş Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rami Kışla Cad. Topçular İş Merkezi No:70/192 Topçular / İSTANBUL, Türkiye
Tel: 0212 5675671 Faks: 0212 6136138
www.pinarbas.com.tr

İletişim Adresi

Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı
Dervişali Mah.Kariye Yağhanesi Sk.D:3-4 Edirnekapi-Fatih / İSTANBUL, Türkiye
Tel.: 444 8 683 - Faks: +90 212 6355243
motif@motifvakfi.com <http://www.motifvakfi.com>

Halk Kültüründe Su
Uluslararası Sempozyumu Bildirileri
(07-08 Kasım 2014, TEKİRDAĞ)

Editör
Prof. Dr. Mehmet AÇA

Editör Yardımcıları
Yrd. Doç. Dr. Berna AYZ
Araş. Gör. Abonoz KÜÇÜK

Redaksiyon
Çağla BARIKAN
M. Deniz DOĞAN

Kapak Tasarımı
Öğr.Gör.Haldun ÖZBUDUN
Öğr.Gör. Oktay ÇETİN

Sayfa Tasarımı ve Düzeni
alios reklam

İstanbul 2015
Yayımlanan bildirilerin dil, imla ve ilmi sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
SEMPOZYUM PROGRAMI	XI
KATILIMCILAR	XXIV
AÇILIŞ KONUŞMALARI	
Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sanayici-İşadamı Mehmet Zeki BAYKAL'ın Sempozyum Açılış Konuşması	31
Namık Kemal Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Şerif KURULTAY'ın Sempozyum Açılış Konuşması	33
Tekirdağ Vali Vekili Mustafa IŞIK'ın Sempozyum Açılış Konuşması	35
Tekirdağ İl Kültür ve Turizm Müdürü Mehmet ALTAŞ'ın Sempozyum Açılış Konuşması	37
PANEL	XXXIX
BİLDİRİLER	
“KİTABİ DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA TƏBİƏT ÜNSÜRÜ OLAN “SU”	1
<i>Yalçın Abtalıbə oğlu ABDULLA</i>	
“SU” MİFİK QƏHRƏMAN “KOROĞLU” OBRAZININ YARANMASINA.....	5
<i>Gülnaz ABDULLAZADƏ</i>	
EPOSDA SUDAN GEÇİŞ ARKAIK RİTÜELİNİN RUDİMENTLERİ	10
<i>Halil AĞAVERDİ</i>	
ŞU FIRAT'IN SUYU AKAR SERİNDİR	16
<i>Abuzer AKBİYİK</i>	
GELENEKSEL DOKUMALARDA SU MOTİFİ.....	23
<i>H. Feriha AKPİNARLI - Adem ÇOLAK</i>	
ANADOLU EFSANELERİNDE SU MOTİFİ.....	30
<i>Nurettin ALBAYRAK</i>	
İRƏVAN FOLKLORUNDA SU KULTU	34
<i>Əziz ƏLƏKBƏRLİ</i>	
MİFOLOJİ MƏTNLƏRDƏ SUYUN YARADILMIŞ KOD-ŞİFRƏ ANLAMI	37
<i>Razım ALİYEV</i>	
AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA SU	49
<i>Oruç ƏLİYEV</i>	
TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU KÜLTÜ	54
<i>Rövşən ALİZADE</i>	
SUYUN KULLANIMINDAKİ ETİK	63
<i>Faruk ARAL - Semra Sezen ARAL</i>	
SALVATION OR CATASTROPHE: SYMBOLISM OF WATER IN LITERATURE.....	71
<i>Seda ARIKAN</i>	
TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ SU KÜLTÜNÜN ÇUKUROVA HALK İNANÇLARINDAKİ İZLERİ	77
<i>Erman ARTUN</i>	
KARAÇAY-MALKAR MASALLARINDA SU	91
<i>Zeynep ASLAN</i>	
ÖZBEK MİTİK DESTANI MELİKE AYYAR'DA SU	97
<i>Şule Gül ATMACA</i>	

BEŞ HECECİLERDE SUYUN HALLERİ	107
<i>Bedir AYDOĞAN</i>	
MİTOLOJİ VE KUANTUM FİZİĞİ EŞDEĞERLİLİĞİNDE SUYUN AYNA VE FOTON ÖZELLİĞİ	119
<i>Metanet Azizgızı ALİYEVA</i>	
UYGULAMALI HALK BİLİMİ BAĞLAMINDA SUYUN BEREKETİ: NİSAN TASI ÖRNEĞİ	141
<i>Zeynep Safi BAKİ</i>	
BİTKİ ADLARINDA SU	150
<i>Tuncay BÖLER</i>	
POPÜLER KÜLTÜRDEKİ “OKUNMUŞ SU” UYGULAMASINI SENKRETİZM BAĞLAMINDA OKUMAK	160
<i>Emine ÇAKIR</i>	
SİLLER YERLEŞİMİ VE TARİHİ SU YAPILARI.....	171
<i>Filiz ÇELİK</i>	
KUTSAL, SU VE TEDAVİ	185
<i>İsmet ÇETİN</i>	
GÖRSEL BİR İMGE OLARAK OSMANLI MİNYATÜRÜNDE SU MOTİFİ	192
<i>Deniz DARUGA - Serkan İLDEN</i>	
BİR KORKU UNSURU OLARAK SU	206
<i>Çağdaş DEMREN</i>	
TÜRKİYE EVLENME GELENEKLERİNDE SU MOTİFİ	213
<i>İzlem DEMREN</i>	
ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİYLE KALEME ALINMIŞ TIP METİNLERİNDE SU VE SUYUN TEDAVİDE KULLANILIŞI ...	227
<i>Şaban DOĞAN</i>	
İSTANBUL’UN SEBİLLERİ.....	235
<i>Kevser DOSTAGÜLER</i>	
SENKRETİZM BAĞLAMINDA SUDAN DİLEK DİLEME VE DİLEK HAVUZLARI.....	242
<i>Tuğçe ERDAL</i>	
AHMED PAŞA’NIN “ÂB” REDİFLİ KASİDELERİNDE SU İLE İLGİLİ ANLAMLANDIRMALAR VE FOLKLORİK UNSURLAR	247
<i>Abdullah EREN</i>	
XVI. YÜZYILDA VİZE SANCAĞINDA SU DEĞİRMENLERİ.....	257
<i>Volkan ERTÜRK</i>	
SU KÜLTÜ VE BUNA BAĞLI OLARAK GELİŞEN RİTÜELLER (MALATYA-ELAZIĞ ÖRNEKLERİ)	266
<i>İskender OYMAK</i>	
TÜRKÜLERDE SU	281
<i>Can ETİLİ ÖKTEN</i>	
DÜNYA TÜRK MİTOLOJİ DÜŞÜNCESİNDE SU MODELİ (MESELEYE TİPOLOJİ YANAŞMA)	309
<i>Ebulfez EZİMLİ</i>	
ORTA ASYA’DAN ANADOLU’YA MİTOLOJİ, EFSANELER VE DEDE KORKUT’TA SUDAN ÇIKAN ATLAR.....	321
<i>Hatice GÜLENSOY</i>	
ORTA ASYA’DAN ANADOLU’YA “SU” İLE İLGİLİ YER ADLARI	326
<i>Tuncer GÜLENSOY</i>	
HACIM SULTAN MENÂKİBNÂMESİNDE SU KÜLTÜ	328
<i>Salih GÜLERER - Nimet GÜLERER</i>	
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SU SÖZLERİ.....	335
<i>Cemil GÜLSEREN</i>	
TÜRKİYE’DE YAŞAYAN SU KUŞLARININ ADLANDIRILMASINDA GÖRSEL ÖGELERİN ÖNEMİ.....	353
<i>Selçuk HÜNERLİ</i>	
NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU’NUN BAZI BÖLGELERİNDE SU KÜLTÜRÜ	364
<i>Ekren Rufatoğlu HÜZEYNZADE</i>	

THE GENRE OF MARINE IN MUSIC AND THE MEANS OF ITS EXPRESSIN	367
<i>Ayna İSABABAYEVA</i>	
TÜRKİYE-AZERBAYCAN MUSİKİ KÜLTÜRÜNDE SU MOTİFİ.....	381
<i>Abdulkadir İNALTEKİN</i>	
AZERBAYCAN SÖZLÜ EDEBİYATINDA SU ÖGESİNİN MİTOLOJİK İFADE ŞEKLİ.....	395
<i>Mehseti İSMAYİL RÜSTEM KIZI - Yakut GULİYEVE</i>	
GİZLİ İLETİLERİ İLE DEĞİRMEN SU BAĞLANTILI İNANMALAR	405
<i>Yaşar KALAFAT</i>	
ÇUKUROVA YÖRESİ GEÇİŞ TÖRENLERİNDE SU ODAKLI UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	414
<i>Ayhan KARAKAŞ</i>	
LAMİİ'NİN "SALAMAN Ü ABSAL" MESNEVİSİNDE SUDA DOĞUM MİTİ	424
<i>İ. Güven KAYA</i>	
EL SANATLARINDA SUYOLU MOTİFİNİN KULLANIMI	445
<i>Nuran KAYABAŞI - Ayşegül KARAKELLE</i>	
ABDEST SUYU VE TIBBİ MUCİZELERİ	453
<i>Seher KEÇE TÜRKER</i>	
SUYA OKUNAN LANET: KIZILIRMAK AĞITLARININ PSİKOSOSYOKÜLTÜREL AÇIDAN İNCELENMESİ	459
<i>Ahmet KESKİN</i>	
TÜRKİYE'DEKİ YAĞMUR TÖRENLERİNDE SUYA SAÇI SUNMAYLA İLGİLİ UYGULAMALAR.....	476
<i>Elif Şebnem KOBYA</i>	
ESKİŞEHİR TÜRKMEN ALEVİLERİNDE SU İLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR	482
<i>Adem KOÇ</i>	
HALK ARASINDA SU İLE İLGİLİ İNANÇLAR.....	499
<i>Hasan KÖKSAL</i>	
ŞANLIURFA HALK İNANÇLARINDA KUTSAL VE ŞİFALI SULAR	506
<i>S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU</i>	
AZERBAYCAN'IN HALK ŞAİRİ MEMMED ARAS'IN ŞİİRLERİNDE SU MOTİFİ	531
<i>Nizami MURADOĞLU</i>	
ELYAZMALARLA BAĞLI TÜRK-İSLAM SANATLARINDA MALZEME VE MOTİF OLARAK SU	540
<i>Sebine NİMET-ZADE</i>	
GELENEKSEL OYALARDA SU MOTİFİ	544
<i>Taciser ONUK - H. Feriha AKPINARLI</i>	
GELENEKSEL ANADOLU DOKUMALARINDA SUYOLU MOTİFİ	550
<i>HN. Rengin OYMAN</i>	
ARTVİN YÖRESİNDE SU İLE İLGİLİ ÂDET, İNANMA VE EFSANELER	563
<i>Musa ÖKSÜZ - Ülkü ÖNAL</i>	
UŞAK HALK KÜLTÜRÜNDE SUYUN YERİ VE ÖNEMİ.....	574
<i>Derya ÖZCAN</i>	
HALK HEKİMLİĞİNİN KUTSAL ŞİFACISI: SU	579
<i>Şirin YILMAZ ÖZKARSLI</i>	
HALK MİMARİSİNDE KULLANILAN "SU" ÖGESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIMI DENEMESİ.....	583
<i>Arzu Özen YAVUZ - Özlem SAĞIROĞLU</i>	
HALK KÜLTÜRÜNDE İKTİSADİ VE TİCARİ HAYATA ATFEDİLEN SU İLE İLGİLİ SÖZLER	590
<i>Sadettin PAKSOY - H. Mustafa PAKSOY</i>	
SU VE SANAT.....	596
<i>Hakan PEHLİVAN</i>	
YUNAN MİTOLOJİSİNDE VE İLYADA DESTANINDA SU	603
<i>Sema SANDALCI - Palikseni INTZE</i>	
PERİNTOS - HERAKLEİA (=MARMARA EREĞLİSİ) ESKİÇAĞ DÖNEMİ SO YOLLARI	613
<i>Mustafa H. SAYAR</i>	

AZERBAYCAN DİNİ FOLKLORUNDA SU	617
<i>Galib SAYILOV</i>	
DİVANÜ LÛGATİ'T-TÜRK'TE GEÇEN SU İLE İLGİLİ FİİLER VE BU FİİLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ	620
<i>Ayşe Nur SİR - Betül AYHAN</i>	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SU İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI.....	631
<i>Ali Osman SOLMAZ</i>	
TÜRK SÜSLEME SANATLARINDA SU KABİ (İBRİK VE TESTİ) MOTİFLERİ.....	644
<i>Ayşen SOYSALDI</i>	
KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNDE NİL NEHRİ	651
<i>Esmâ ŞAHİN</i>	
İSTANBUL TAKSİM SUYOLU ÇEŞMELERİNİN MİMARİSİ VE MAHALLE ÇEŞMELERİNİN HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ	671
<i>Soner ŞAHİN</i>	
SU VE MÜZİĞİN İNSAN YAŞAMINDAKİ RUHSAL TERAPİSİ.....	687
<i>Emel ŞENOCAK</i>	
ÇEŞME ADINA DAİR	703
<i>Nahide ŞİMŞİR</i>	
XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA SEYAHATNÂMELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE SU İLE İLGİLİ TESİSLER	718
<i>Sebahattin ŞİMŞİR</i>	
“SU KÜÇÜĞÜN, SÖZ BÜYÜĞÜN” ATASÖZÜYLE İLGİLİ DOĞRULAR, YANLIŞLAR.....	725
<i>Nail TAN</i>	
ÂŞIK ŞEM’İNİN ŞİİRLERİNDE SU VE SU İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN KULLANIMI	736
<i>Recep TEK</i>	
KERKÜK'TE BİBİ SU SÖYLENCESİ.....	743
<i>Nazım TERZİOĞLU</i>	
OSMANLI GELİN HAMAMI ADETLERİNİN HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YANSIMALARINA BİR BAKIŞ.....	747
<i>Ercan TOPÇU</i>	
ORTAOYUNU YAPISINDA, OYUN KONULARINDA VE OYUN MEKÂNLARINDA SU KÜLTÜRÜ	767
<i>Erhan TUNA</i>	
SU EZZİNDEN (İYESİNDEN) SU PERİLERİ NAİDLARA BİR DEĞERLERNDİRME	774
<i>Fatma Ahsen TURAN</i>	
ÇİZGİLERLE SUYA BAKIŞ	782
<i>Bahadır UÇAN</i>	
BOĞAZİÇİ RESİMLERİ BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE “SU” BETİMLEMELERİ.....	786
<i>Meryem UZUNOĞLU - Ahmet Şinasi İŞLER</i>	
KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNİ'NDA MİSTİK SERÜVENİN YANSIMALARI: YOLCU, YOL VE SU	799
<i>Hayati YAVUZER</i>	
DAMLADAN TUFANA	806
<i>Ekber YEŞİLYURT</i>	
BİR RAHMET ALGISI OLARAK SEVGİLİNİN BAKIŞINDAKİ SU	809
<i>Ali YILDIRIM - Gül Nihal İNAL</i>	
TARİH BOYUNCA HALK KÜLTÜRÜNDE İSTANBUL'DAKİ ŞİFALI SULAR.....	816
<i>Murat YILDIZ</i>	
KUTSALIN FARKLI MEKÂNLARDA YENİDEN ÜRETİMİ: MEKKE ZEMZEM KUYUSUNDAN HACİBEKTAŞ ZEMZEM ÇEŞMESİNE KUTSAL SU İNANÇLARI	826
<i>Mehmet Ali YOLCU</i>	
FOTOĞRAFLAR	833

SEMPOZYUM PROGRAMI

07 KASIM 2013 - PERŞEMBE

10.30

* **Açılış Töreni**

* **Saygı Duruşu – İstiklal Marşı**

* Barkovizyon Sunumları

* **Açılış Konuşmaları**

- M. Zeki BAYKAL – Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

- Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK – Namık Kemal Üniversitesi Rektörü

- Ali YERLİKAYA – Tekirdağ Valisi

- Doç. Dr. Ahmet ARI – T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Adına Kültür ve Turizm

Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü

* **Plaket Takdimleri**

11.00

PANEL

- Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU

KONU: “ Suya Dair”

- Recep Ali TOPÇU

KONU: “Suyla Yeşermek, Suyla Yaşamak”

- Doç. Dr. Kamile AKGÜL

KONU: “Yönetmen Ertuğrul KARSLIOĞLU’nun ‘Suyla Gelen Kültür’ Belgesel Film

Gösterimi”

12.00 – 13.00 KOKTEYL - YEMEK

13.00- 1. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. M. İhsan SOYSAL

2) Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Erman ARTUN

KONU:“Türk Kültüründeki Su Kültünün Çukurova Halk İnanışlarındaki İzleri”

13.15 – 13.30 Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAHZADE

KONU:“Su’ Mitik Qəhrəman “Koroğlu” Obrazinin Yaranmasında”

13.30 – 13.45 Prof. İskender OYMAK

KONU:“Su Kültü ve Buna Bağlı Olarak Gelişen Ritüeller(Malatya- Elazığ Örneği)”

13.45 – 14.00 Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN

KONU: “Su Ezzinden (İyesinden) Su Perileri Naiadlara Bir Değerlendirme”

14.00 – 14.15 Nazım TERZİ

KONU:“Kerkük’te Yaşayan Bibi Su Söylencesi”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 1. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Aslı B. KORKUT
2) Prof. Dr. Ömür CEYLAN

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

KONU:“Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Yer Adlarında "Su"

13.15 – 13.30 Yrd. Doç. Dr. Volkan ERTÜRK

KONU:“XVI. Yüzyılda Vize Sancağında Değirmenler”

13.30 – 13.45 Yrd. Doç. Dr. Ayşenur SIR – Uzman Betül AYHAN

KONU:“Divanü Lûgati't-Türk'te Geçen Su İle İlgili Fiiller ve Bu Fiillerin Türkiye Türkçesindeki Görünümü”

13.45 – 14.00 Yrd. Doç. Dr. Şaban DOĞAN

KONU:“Eski Oğuz Türkçesiyle Kaleme Alınmış Tıp Metinlerinde Su ve Suyun Tedavide Kullanılışı”

14.00 – 14.15 Öğr. Gör. Yudum KIRMIZI

KONU:“Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Eserlerde Yüz Suyu Deyimi ve Kavramsal Alanı”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 1. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN
2) Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA

13.00 – 13.15 Doç. Dr. Halil AGAVERDİ

KONU:“Eposda Sudan Geçiş Arkaik Ritüelinin Rudimentleri”

13.15 – 13.30 Doç. Dr. Oruç ALİYEYEV

KONU:“Azerbaycan Masallarında Su”

13.30 – 13.45 Dr. Anastasia ZHERDİEVA

KONU:“Kırım ve Türk Efsanelerinde Su”

13.45 – 14.00 Arş. Gör. Zeynep ASLAN

KONU:“Karaçay-Malkar Masallarında Su”

14.00 – 14.15 Arş. Gör. Şule Gül ATMACA

KONU:“Özbek Mitik Destanı Melike Aygar'da Su”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 1. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Neşe ATİK
2) Prof. Dr. Fikret DEĞERLİ

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
KONU:“Su Kültü ve Türk Masallarında İşlevleri”

13.15 – 13.30 Prof. Dr. Nerin YAYIN
KONU:“Türk Mitolojisinde Su ve Su Tanrılarında Cinsiyet Meselesi”

13.30 – 13.45 Doç. Dr. Şevket YAVUZ
KONU:“Suyun Medeniyetini ve Kozmolojisini Yeniden Okumak: "Hayat ve Canın Kaynağı Su"yun Mitoslardan Vahye Uzanan Membai, Mecrâsı ve Mâcerâsı”

13.45 – 14.00 Yrd. Doç. Dr. Rövşen ALİZADE
KONU:“Türk Mitolojisinde Su Kültü”

14.00 – 14.15 Dr. Ercan TOPÇU - Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kayıtlı Koleksiyoneri, Adell Armatür Ab- ı Hayat Koleksiyonu Koordinatörü
KONU: “Osmanlı Dönemi Gelin Hamamı Adetlerinin Halk Kültüründeki Yansımalarına Bir Bakış”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması
14.30 – 14.45 Çay Arası

14.45- 2. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Yaşar ŞENLER
2) Doç. Dr. Işıl ALTUN

14.45 – 15.00 Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ
KONU:“Eski Türklerde Su Kültü’nün Dinî ve Sosyal Hayattaki Yansımaları”

15.00 – 15.15 Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN
KONU:“Amerika Yerli Kızılderili ve Türk Dünyasının Mit, Destan ve Masallarında “Su” Konusu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”

15.15 – 15.30 Yrd. Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN
KONU:“Doğu Slav Halkları Folklorunda Su İyesi ve Su Kızları”

15.30 – 15.45 Dr. İslam ISADIQ
KONU:“Sumer ve Türk Folklorunda Su Motifi”

15.45 – 16.00 Arş. Gör. Fatih ŞAYHAN
KONU:“Altay Halk İnanmalarında Su Kültünün Mitik Anlamı”

16.00 – 16.15 Bildirilerin Tartışılması
16.15 – 16.30 Çay Arası

14.45- 2. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Murat ERGİNÖZ
2) Doç. Dr. Kamile AKGÜL

14.45 – 15.00 Prof. Dr. Faruk ARAL – Dr. Semra Sezen ARAL

KONU:“Suyun Kullanımındaki Etik”

15.00 – 15.15 Doç. Dr. Sebine NİMET – ZADE

KONU: “Elyazmalarla Bağlı Türk-İslam Sanatlarında Malzeme ve Motif Olarak Su”

15.15 – 15.30 Doç. Dr. Mehseti İSMAYIL- Dr. Yakut GULİYEVA

KONU:“Azerbaycan Sözlü Edebiyatında Su Ögesinin Mitolojik İfade Şekli”

15.30 – 15.45 Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI – Yrd. Doç. Dr. Polikseni INTZE

KONU:“Yunan Mitolojisinde ve İlyada Destanında Su”

15.45 – 16.00 Araştırmacı – Yazar Metanet AZİZGİZİ ALİYEVA

KONU:“Mitoloji ve Kuantum Fiziği Eşdeğerliliğinde SuyunAyna ve Foton Özelliği”

16.00 – 16.15 Bildirilerin Tartışılması

16.15 – 16.30 Çay Arası

14.45- 2. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Taciser ONUK
2) Doç. Dr. Murat YILDIZ

14.45 – 15.00 Prof. Dr. Nuri YÜCE

KONU:“Müslüman-Türk Çeşmelerinde Yazı”

15.00 – 15.15 Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ

KONU:“Türkiye’de Yaşayan Su Kuşlarının Adlandırılmasında Görsel Öğelerin Önemi”

15.15 – 15.30 Dr. Yaşar KALAFAT

KONU:“Gizli İletileri İle Değirmen-Su Bağlantılı Halk İnanmaları”

15.30 – 15.45 Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN

KONU:“Beş Hececilerde Suyun Halleri”

15.45 – 16.00 Arş. Gör. Emine ÇAKIR

KONU: “Okunmuş Suyu” Senkretizm Bağlamında Okumak”

16.00 – 16.15 Bildirilerin Tartışılması

16.15 – 16.30 Çay Arası

14.45- 2. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
2) Prof. Dr. İ. Çetin DİRDİYOK

14.45 – 15.00 Prof. Dr. Metin TUNCEL

KONU:“Halk Türkülerimizde Sular Coğrafyası”

15.00 – 15.15 Doç. Dr. Refiye OKUŞLUK ŞENESEN

KONU:“Çukurova Efsanelerinde Su Motifi Üzerine Bir İnceleme”

15.15 – 15.30 Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇELİK

KONU:“Sille Yerleşimi ve Tarihi Su Yapıları”

15.30 – 15.45 Yrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

KONU:“Çukurova Yöresi Geçiş Törenlerinde Su Odaklı Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”

15.45 – 16.00 Gazeteci- Yazar Mehmet Yaşar DURU

KONU:“Gaziantep Bisirici Kasteli (Mescidi) Örneğinde Güneydoğu Anadolu Kentlerindeki Su Kaynakları, Su Çıkarma, Toplama - Dinlendirme, Tevzi ve İsale Hatları Mimarisine Kısa Bir Bakış”

16.00 – 16.15 Bildirilerin Tartışılması

16.15 – 16.30 Çay Arası

16.30- 3. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAHZADE

2) Prof. Dr. Erman ARTUN

16.30 – 16.45 Nail TAN

KONU: “Söz Büyüğün Su Küçüğün Atasözüyle İlgili Doğrular Yanlışlar”

16.45 – 17.00 Doç. Dr. Lütviye ASGERZADE

KONU:“İnançlarımızda Su: Nahçıvan Bölgesi Üzere Bir Araştırma”

17.00 – 17.15 Doç. N. Rengin OYMAN

KONU: “Geleneksel Anadolu Dokumalarında Suyolu Motifi”

17.15 – 17.30 Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN

KONU:“Uşak Halk Kültüründe Suyun Yeri ve Önemi”

17.30 – 17.45 Araştırmacı– Yazar Abdulkadir İNALTEKİN

KONU:“Türkiye-Azerbaycan Musiki Kültüründe Su Motifi”

17.45 – 18.00 Araştırmacı – Yazar Abuzer AKBIYIK

KONU:“Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir”

18.00 – 18.15 Bildirilerin Tartışılması

16.30- 3. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Minehanım NURİYEVA TEKELİ

2) Prof. Dr. İskender OYMAK

16.30 – 16.45 Doç. Dr. Ekrem HÜSEYNZADE

KONU:“Nahçıvan ve Doğu Anadolu’nun Bazı Bölgelerinde Su Kültürü”

16.45 – 17.00 Yrd. Doç. Dr. Tuğçe ERDAL

KONU:“Senkretizm Bağlamında Sudan Dilek Dileme ve Dilek Havuzları”

17.00 – 17.15 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU

KONU:“Kutsalın Farklı Mekânlarda Yeniden Üretimi: Mekke Zemzem Kuyusundan Hacıbektaş Zemzem Çeşmesine Kutsal Su İnançları”

17.15 – 17.30 Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ

KONU:“Eskişehir Türkmen Alevilerinde Su İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”

17.30 – 17.45 Arş. Gör. Elif Şebnem KOBYA

KONU:“Türkiye’de ki Yağmur Törenlerinde Suyla Saçı Sunmayla İlgili İnanış ve Uygulamalar”

17.45 – 18.00 Arş. Gör. Zeynep Safiye BAKİ

KONU:“Uygulamalı Halk Bilimi Bağlamında Suyun Bereketi: Nisan Tası Örneği”

18.00 – 18.15 Bildirilerin Tartışılması

16.30- 3. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

2) Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ

16.30 – 16.45 Prof. Dr. İsmet ÇETİN

KONU:“Su ile Bazı Tedavi Yöntemleri”

16.45 – 17.00 Doç. Dr. Murat YILDIZ

KONU:“Tarih Boyunca Halk Kültüründe İstanbul’da ki Şifalı Sular”

17.00 – 17.15 Yrd. Doç. Dr. Cemil GÜLSEREN

KONU:“Türkiye Türkçesinde Su Sözlere”

17.15 – 17.30 Yrd. Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI

KONU:“Suyun Kutsallığı ve Asa Suları”

17.30 – 17.45 Dr. Emel ŞENOCAK

KONU:“Su ve Müziğin İnsan Yaşamındaki Ruhsal Terapisi”

17.45 – 18.00 Dr. Tuba ÖZKAN

KONU:“Türk Halk Hekimliğinde ‘Şifalı Su’ Fenomeni ve Postmodern Yaklaşımlar”

18.00 – 18.15 Bildirilerin Tartışılması

16.30- 3. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Nuran KAYABAŞI

2) Prof. Dr. Erhan TUNA

16.30 – 16.45 Prof. Dr. İ. Güven KAYA

KONU:“Lamîî'nin "Salaman ü Absal" Mesnevisinde Suda Doğum Miti”

16.45 – 17.00 Prof. Dr. Ali YILDIRIM- Arş. Gör. Gülnihal İNAL

KONU:“Bir Rahmet Algısı Olarak Sevgilinin Bakışındaki Su”

17.00 – 17.15 Doç. Dr. Cavid QASIMOV(KASIMLI)

KONU:“Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Azerbaycan’ın Su Mimarisi ile İlgili Malumatları”

17.15 – 17.30 Doç. Dr. Abdullah EREN

KONU:“Ahmed Paşa’nın “âb” Redifli Kasidelerinde Su ile İlgili Anlamlandırmalar ve Folklorik Unsurlar”

17.30 – 17.45 Yrd. Doç. Dr. Esmâ ŞAHİN

KONU:“Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerinde Nil Nehri”

17.45 – 18.00 Yalkun ROZİ

KONU:“Çağdaş Uygur Nesir Eserlerinde Su”

18.00 – 18.15 Bildirilerin Tartışılması

19.00 – 20.00 AKŞAM YEMEĞİ

08 KASIM 2013 - CUMA

10.00- 1. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI

2) Prof. Dr. Nuri YÜCE

10.00 – 10.15 Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

KONU:“Dede Korkut Hikâyelerinde Su (Kültürel ve Anlatım Özellikleri Bakımından Bir Değerlendirme)”

10.15 – 10.30 Doç. Dr. Yalçın ABDULLA

KONU:“Kitabî Dede Qorqud” Dastanında Təbiət Unsürü Olan Su”

10.30 – 10.45 Yrd. Doç. Dr. İlhami GÜNAY

KONU:“Kur’ân-ı Kerim’de Su Motifi”

10.45 – 11.00 Yrd. Doç. Dr. Recep TEK

KONU:“Âşık Şem’î’nin Şiirlerinde Su ve Su İle İlgili Kavramların Kullanımı”

11.00 – 11.15 Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

KONU:“Kemâl Ümmî Dîvânı’nda Mistik Serüvenin Yansımaları: Yolcu, Yol ve Su”

11.15 – 11.30 Bildirilerin Tartışılması

10.00- 1. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Aysen SOYSALDI
2) Prof. Dr. Ali YILDIRIM

10.00 – 10.15 Doç. Dr. Hasan KÖKSAL

KONU:“Halk İnançlarında “Su”

10.15 – 10.30 Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER

KONU:“Bitki Adlarında Su”

10.30 – 10.45 Yrd. Doç. Dr. Gülsine UZUN

KONU:“Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Suyun Sembolize Edildiği Değerler”

10.45 – 11.00 Dr. Nizami MEMMEDOVA

KONU: “Azerbaycanın Halk Şairi Memmed ARAZIN Şiirlerinde Su Motifi”

11.00 – 11.15 Arş. Gör. Dr. Seda ARIKAN

KONU:“Kurtuluş ya da Felaket: Edebiyatta Su Sembolizmi”

11.15 – 11.30 Bildirilerin Tartışılması

10.00- 1. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Suat GEZGİN
2) Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

10.00 – 10.15 Prof. Dr. Erhan TUNA

KONU:“Ortaoyunu Yapısında, Oyun Konularında ve Oyun Mekânlarında Su Kültürü”

10.15 – 10.30 Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR

KONU:“Çeşme Adına Dair”

10.30 – 10.45 Yrd. Doç. Dr. Fatma Adile BAŞER

KONU:“Haliç Sularının Dinlediği Mûsikî”

10.45 – 11.00 Yrd. Doç. Dr. Güzel TUYMOVA

KONU:“Kırım Tatarlarının Halk İslam Müziğinde Su Selası İlahileri”

11.00 – 11.15 Dr. Ayna ISABABAYEVA

KONU:“Genre of Marine in Music and Means of its Expression”

11.15 – 11.30 Bildirilerin Tartışılması

10.00- 1. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Suphi SAATÇİ
2) Doç. Dr. Doğan YÖRÜK

10.00 – 10.15 Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMREN

KONU: “Türkiye Evlenme Geleneklerinde Su Motifi”

10.15 – 10.30 Yrd. Doç. Dr. Soner ŞAHİN

KONU: “İstanbul Taksim Suyolu Çeşmelerinin Mimarisi ve Mahalle Çeşmelerinin Halk Kültüründeki Yeri”

10.30 – 10.45 Yrd. Doç. Dr. Çağdaş DEMREN

KONU: “Bir Korku Unsuru Olarak Su”

10.45 – 11.00 Yrd. Doç. Dr. Serkan İLDEN – Deniz DARUGA

KONU: “Görsel Bir İmge Olarak Osmanlı Minyatürlerinde Su Motifi”

11.00 – 11.15 Arş. Gör. Bahadır UÇAN

KONU: “Çizgilerle Suya Bakış”

11.15 – 11.30 Bildirilerin Tartışılması

12.00 – 13.00 YEMEK ARASI

13.00- 2. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Yakup ÇELİK
2) Prof. Dr. Ahmet Şinasi İŞLER

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Taciser ONUK – Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI

KONU: “Geleneksel Oyalarda Su Motifi”

13.15 – 13.30 Prof. Dr. Aysen SOYSALDI

KONU: “Türk Süsleme Sanatlarında Su Kabı (İbrik ve Testi) Motifleri”

13.30 – 13.45 Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI – Adem ÇOLAK

KONU: “Geleneksel Dokumalarda Su Motifi”

13.45 – 14.00 Prof. Dr. Nuran KAYABAŞI – Öğr. Gör. Ayşegül KARAKELLE

KONU: “El Sanatlarında Suyolu Motifinin Kullanımı”

14.00 – 14.15 Doç. Dr. Ebülfez EZİMLİ

KONU: “Dünya Türk Mitoloji Düşüncesinde Su Modeli - (Meseleye Tipoloji Yanaşma)”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 2. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
2) Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN

13.00 – 13.15 Doç. Dr. Sabahattin ŞİMŞİR

KONU:“XIX. Yüzyıl Başlarında Seyahatnamelere Göre Osmanlı Devleti’nde Su İle İlgili Tesisler”

13.15 – 13.30 Doç. Dr. Alparslan DEMİR

KONU:“Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”

13.30 – 13.45 Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL

KONU:“Mihrişah Valide Sultan’ın İstanbul ve Haremeyn’de Suyla İlgili Vakıf ve Hayratı - Su Yolları, Bentler, Çeşmeler, Bakım ve Onarımlar, Çeşmelere Dağıtılan Sular”

13.45 – 14.00 Yrd. Doç. Dr. Salih GÜLERER- Öğr. Gör. Nimet GÜLERER

KONU:“Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde Su Kültü”

14.00 – 14.15 Ekber YEŞİLYURT

KONU: “Damla’dan Tufan’a Nuh Tufan’ı”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 2. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Faruk ARAL
2) Doç. Dr. Refiye OKUŞLUK ŞENESEN

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN

KONU: “Türkülerde Su”

13.15 – 13.30 Doç. Hakan PEHLİVAN

KONU: “Su ve Sanat”

13.30 – 13.45 Doç. Dr. Kamile AKGÜL – Öğr. Gör. Esen KUNT

KONU: "Eşkiya Filmi Üzerinden Suyun Ekinsele Göstergeleri"

13.45 – 14.00 Öğr. Gör. Muhammed AVŞAR

KONU:“Su Kültünün Tokat’taki İzleri Üzerine Bir İnceleme”

14.00 – 14.15 Arş. Gör. Ahmet KESKİN

KONU:“Suya Okunan Lanet: Kızılırmak Ağaçlarının Sosyokültürel Açısından İncelenmesi”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

13.00- 2. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ
2) Doç. Dr. Halil AGAVERDİ

13.00 – 13.15 Prof. Dr. Minexanım NURİYEVA TEKELİ

KONU:“Sibirya'dan Karadeniz Sahillerine Kadar Su İle İlgili Efsane Ve Rivayetler”

13.15 – 13.30 Öğr. Gör. Nurettin ALBAYRAK

KONU:“Anadolu Efsanelerinde Su Motifi”

13.30 – 13.45 Dr. Musa ÖKSÜZ – Ülkü ÖNAL

KONU:“Artvin Yöresinde Su İle İlgili Âdet, İnanma ve Efsaneler”

13.45 – 14.00 Uzman Murat TÜRKYILMAZ

KONU:“Ödül ve Ceza Olarak Sivas Efsanelerinde Su”

14.00 – 14.15 Hatice GÜLENSOY

KONU:“Orta Asya'dan Anadolu'ya "Sudan Çıkan Aygır" (Aygır Gölü) Efsaneleri”

14.15 – 14.30 Bildirilerin Tartışılması

14.30 – 14.45 Çay Arası

15.00- 3. OTURUM SALON 1

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Metin TUNCEL
2) Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR

15.00 – 15.15 Dr. Şirin YILMAZ ÖZKARSLI

KONU:“Halk Hekimliğinin Kutsal Şifacısı: Su”

15.15 – 15.30 Dr. Hatice ESADOVA

KONU:“Azerbaycan Halılarında "Su" Kavramı ve Onun İlk İnançlarda Arkeolojik Abidelerde Yer Alan Örneklerle Karşılaştırılması”

15.30 – 15.45 Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU

KONU:“Şanlıurfa Halk İnançlarında Kutsal ve Şifalı Sular”

15.45 – 16.00 Seher KEÇE TÜRKER

KONU:“Abdest Suyu ve Tıbbi Mucizeleri”

16.00 – 16.15 Razım ALİYEV

KONU: “Mitoloji Metinlerde Suyun Yaratılış Kod-Şifre Anlamı”

16.15 – 16.30 Bildirilerin Tartışılması

16.30 – 16.45 Çay Arası

15.00- 3. OTURUM SALON 2

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. İsmet ÇETİN
2) Doç. N. Rengin OYMAN

15.00 – 15.15 Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

KONU:“Türk Mitolojisinde Su Kültü Üzerine Tespitler”

15.15 – 15.30 Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

KONU:“Perinthos - Herakleia (=Marmara Ereğlisi) Eskiçağ Dönemi Su Yolları”

15.30 – 15.45 Doç. Dr. Doğan YÖRÜK

KONU:“XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri”

15.45 – 16.00 Doç. Dr. Salih CEYLAN

KONU:“Su Değirmenlerinin Turizm Bağlamında Değerlendirilmesine Bir Örnek: Yeşilbaşköy Su Değirmeni (Ağlasun-Burdur)”

16.00 – 16.15 Yrd. Doç. Dr. Hacer ATEŞ

KONU:“XVI. Yüzyılda Tekirdağ'da Su Temini ve Kullanımında Vakıfların Rolü”

16.15 – 16.30 Bildirilerin Tartışılması

16.30 – 16.45 Çay Arası

15.00- 3. OTURUM SALON 3

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. İ. Güven KAYA
2) Doç. Dr. Hasan KÖKSAL

15.00 – 15.15 Prof. Dr. Ahmet Şinasi İŞLER – Yrd. Doç. Dr. Meryem UZUNOĞLU

KONU:“Boğaziçi Resimleri Bağlamında Geçmişten Günümüze “Su” Betimlemeleri”

15.15 – 15.30 Doç. Dr. Sadettin PAKSOY – Doç. Dr. H.Mustafa PAKSOY

KONU:“Halk Kültüründe İktisadi ve Ticari Hayata Atfedilen Su İle İlgili Sözler”

15.30 – 15.45 Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ

KONU:“Türkiye Türkçesi Ağızlarında Su ile İlgili Sözvarlığı”

15.45 – 16.00 Arş. Gör. Mustafa Yasin BAŞÇETİN

KONU:“Türkçe ve Farsçada Atasözlerinde Su Motifi”

16.00 – 16.15 Kevser DOSTAGÜLER

KONU:“İstanbul'un Sebilleri”

16.15 – 16.30 Bildirilerin Tartışılması

16.30 – 16.45 Çay Arası

15.00- 3. OTURUM SALON 4

Oturum Başkanları: 1) Prof. Dr. Nerin YAYIN

2) Öğr. Gör. Sabahattin TÜRKOĞLU

15.00 – 15.15 Doç. Dr. Aziz ALEKBERLİ

KONU: “İrevan Çukuru Folklorunda Su”

15.15 – 15.30 Doç. Dr. Galib SAYILOV

KONU: “ Azerbaycan Dini Folklorunda Su”

15.30 – 15.45 Dr. Arzu ÖZEN YAVUZ – Dr. Özlem SAĞIROĞLU

KONU:“Halk Mimarisinde Kullanılan “Su” Öğesinin Sürdürülebilir Tasarımı Denemesi”

15.45 – 16.00 Arş. Gör. Münire BAYSAN

KONU:“Kütahya Halk Hekimliğinde Su”

16.00 – 16.15 Araştırmacı – Yazar Rafik BAYRAMOV

KONU: “Karabağ Folklorunda Suya Bağlı İnançlar”

16.30 – 16.45 Bildirilerin Tartışılması

16.45 – 17.00 Çay Arası

17.00 – 18.00 GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

18.00 AKŞAM YEMEĞİ

KATILIMCILAR

- 1-Doç. Dr. Yalçın ABDULLA-Gaziantep Üniversitesi Müzikoloji.
- 2- Prof. Dr. Kemal ABDULLA-Bakü Slavyan Üniversitesi.
- 3- Prof. Dr. Gülnaz ABDULAZADE- Ü. Hacıbeyli Adına Bakı Musiqi Akademiyası Rektör Yrd.
- 4- Prof. Dr. Mehmet AÇA- Balıkesir Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi.
- 5-Doç. Dr. Halil AGAVERDİ- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.
- 6-Doç. Dr. Azamat AKBAROV-Burch Üniversitesi.
- 7-Araştırmacı-Yazar Abuzer AKBİYİK-Ankara.
- 8-Doç. Dr. Kamile AKGÜL-İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı.
- 9-Prof. Dr. Feriha AKPINARLI-Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.
- 10-Öğr. Gör. Nurettin ALBAYRAK-İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 11-Doç. Dr. Aziz ALEKBERLİ- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.
- 12-Razım ALİYEV-Azerbaycan.
- 13-Doç. Dr. Oruç ALİYEV-Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.
- 14-Yrd. Doç. Dr. Rövşen ALİZADE-İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 15-Doç. Dr. Işıl ALTUN-Kocaeli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 16-Dr. Semra Sezen ARAL-Niğde Üniversitesi Ulukışla MYO.
- 17-Prof. Dr. Faruk ARAL- Niğde Üniversitesi Ulukışla MYO.
- 18-Doç. Dr. Ahmet ARI-Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü.
- 19-Araş. Gör. Seda ARIKAN-Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
- 20-Doç. Dr. Tudora ARNAUT-Kiev Milli Üniversitesi.
- 21-Prof. Dr. Erman ARTUN-Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 22-Doç. Dr. Lütviyye ASGERZADE-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 23-Araş. Gör. Zeynep ASLAN-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 24-Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN-Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi.
- 25-Doç. Dr. Ferhat ASLAN-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 26-Yrd. Doç. Dr. Hacer ATEŞ-Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 27-Yrd. Doç. Dr. Murat ATEŞ-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 28-Prof. Dr. Neşe ATİK-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 29-Araş. Gör. Şule Gül ATMACA-Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 30-Öğr. Gör. Muhammed AVŞAR-Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 31-Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN-Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 32-Uzman Betül AYHAN-Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 33-Araştırmacı-Yazar Metanet AZİZGİZLİ ALİYEVA-Azerbaycan.
- 34-Araş. Gör. Zeynep Safiye BAKİ-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 35-Prof. Dr. Gabor BARNA-Szeged Üniversitesi-Macaristan.
- 36-Araş. Gör. Mustafa Yasin BAŞÇETİN-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 37-Yrd. Doç. Dr. Fatma Adile BAŞER-Fatih Üniversitesi Türk Müziği Konservatuarı.
- 38-Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL-Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 39-Prof. Dr. Richard BAUMAN-Indiana Üniversitesi-ABD.
- 40-M. Zeki BAYKAL-Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı.
- 41-Araştırmacı-Yazar Refik BAYRAMOV-Bakü Devlet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 42-Araş. Gör. Münire BAYSAN-Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 43-Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 44-Prof. Dr. Şeref BOYRAZ-Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

- 45-Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER-Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 46-Doç. Dr. Salih CEYLAN-Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 47-Prof. Dr. Ömür CEYLAN-İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı.
- 48-Araş. Gör. Emine ÇAKIR-Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 49-Prof. Dr. Yakup ÇELİK-Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 50-Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇELİK-Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi.
- 51-Prof. Dr. İsmet ÇETİN-Gazi Üniversitesi Eğitim Gazi Fakültesi.
- 52-Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU-Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 53-Adem ÇOLAK-Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.
- 54-Deniz DARUGA-Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 55-Prof. Dr. Fikret DEĞERLİ-İstanbul Teknik Üniversitesi T. M. D. Konservatuvarı.
- 56-Doç. Dr. Alparslan DEMİR-Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 57-Öğr. Gör. Ahmet Turan DEMİRBAĞ-İstanbul Teknik Üniversitesi T. M. D. Konservatuvarı.
- 58-Yrd. Doç. Dr. Çağdaş DEMREN-Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 59-Yrd. Dpç. Dr. Özlem DEMREN-Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 60-Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK-Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 61-Doç. Dr. Şaban DOĞAN-Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 62-Kevser DOSTAGÜLER-Kırklareli.
- 63-Gazeteci-Yazar Mehmet Yaşar DURU-Gaziantep.
- 64-Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 65-Yrd. Doç. Dr. Tuğçe ERDAL-Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 66-Doç. Dr. Abdullah EREN-Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 67-Prof. Dr. Murat ERGİNÖZ-Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi.
- 68-Yrd. Doç. Dr. Volkan ERTÜRK-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 69-Dr. Hatice ESADOVA-Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- 70-Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN-İstanbul Teknik Üniversitesi T. M. D. Konservatuvarı.
- 71-Doç. Dr. Ebülfez EZİMLİ-Nahçıvan Devlet Üniversitesi.
- 72-Prof. Dr. Suat GEZGİN-İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- 73-Dr. Yakut GÜLİYEVA-Azerbaycan.
- 74-Hatice GÜLENSOY-Ressam-Çocuk Kitapları Yazarı-Kayseri.
- 75-Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY-Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 76-Öğr. Gör. Nimet GÜLERER-Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 77-Yrd. Doç. Dr. Salih GÜLERER-Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 78-Yrd. Doç. Dr. Cemil GÜLSEREN-İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 79-Araş. Gör. Pınar GÜLTÜRK-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 80-Yrd. Doç. Dr. İlhami GÜNAY-Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 81-Araş. Gör. Hasan Ali GÜNEŞ-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 82-Öğr. Gör. Sezen GÜNGÖR-Namık Kemal Üniversitesi Saray M. Y. O. Müdür Yardımcısı.
- 83-Sacide GÜNGÖR-Motif Vakfı Halkla İlişkiler Müdürü.
- 84-Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ-Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 85-Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ-Prishtine Üniversitesi-Kosova.
- 86-Prof. Dr. Hamdi HASAN-Makedonya.
- 87-Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ-İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.
- 88-Doç. Dr. Ekrem HÜSEYNZADE-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 89-Yrd. Doç. Dr. Polikseni INTZE-Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 90-Dr. Ayna İSABABAYEVA-Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 91-Dr. İslam ISADIQ-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 92-Yrd. Doç. Dr. Serkan İLDEN-Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.

- 93-Araş. Gör. Gülnihal İNAL-Gümüşhane Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 94-Araştırmacı-Yazar Abdulkadir İNALTEKİN-Almanya.
- 95-Doç. Dr. Mehseti İSMAYIL- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 96-Prof. Dr. Ahmet Şınası İŞLER-ULudağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 97-Yrd. Doç. Dr. Fatih İYİYOL-İstanbul Süleyman Şah Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 98-Yrd. Doç. Dr. Ahmet Zeki İZGÖER-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 99-Dr. Yaşar KALAFAT-Türk Halkbilim Araştırma Kültür ve Strateji Merkezi.
- 100-Yrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ-Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 101-Öğr. Gör. Ayşegül KARAKELLE-Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 102-Araş. Gör. İsmail KARBUSZ-Namık Kemal Üniversitesi.
- 103-Araş. Gör. Özge KARİP-Namık Kemal Üniversitesi.
- 104-Prof. Dr. İ. Güven KAYA-Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 105-Prof. Dr. Nuran KAYABAŞI-Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 106-Seher TÜRKER KEÇE-İzmit.
- 107-Prof. Dr. Dosay KENJETAY-Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- 108-Araş. Gör. Ahmet KESKİN-Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- 109-Öğr. Gör. Yudum KIRMIZI-Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 110-Araş. Gör. Elif Şebnem KOBYA-Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 111-Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 112-Prof. Dr. Aslı B. KORKUT-Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi.
- 113-Doç. Dr. Hasan KÖKSAL-Ege Üniversitesi.
- 114-Öğr. Gör. Esen KUNT-İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- 115-Prof. Dr. Şefik KURULTAY-Namık Kemal Üniversitesi Rektör Yardımcısı.
- 116-Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU-Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 117-Öğr. Gör. Dilek KUYRUKÇU-Namık Kemal Üniversitesi Çorlu M. Y. O.
- 118-Yrd. Doç. Dr. S. Sabri KÜRKCÜOĞLU-Harran Üniversitesi Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO.
- 119-Doç. Dr. Elmira MEMEDOVA-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 120-Dr. Nizami MEMMEDOVA-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- 121-Prof. Dr. Sarah MOMENT ATIS-Wisconsin Üniversitesi.
- 122-Prof. Dr. İrfan MORİNA-Prishtine Üniversitesi-Kosova.
- 123-Araş. Gör. Nihan NABİOĞLU-Namık Kemal Üniversitesi.
- 124-Doç. Dr. Sebine NİMET-ZADE-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.
- 125-Prof. Dr. Minexanım NURİYEVA TEKELİ-Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü.
- 126-Doç. Dr. Refiye OKUŞLUK ŞENESEN-Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 127-Prof. Dr. Taciser ONUK-Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.
- 128-Prof. Dr. İskender OYMAK-Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 129-Doç. Dr. N. Rengin OYMAN-Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 130-Dr. Musa ÖKSÜZ-Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 131-Ülkü ÖNAL- Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 132-Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN-Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 133-Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZCAN-Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 134-Yrd. Doç. Dr. Nuri ÖZCAN-Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 135-Dr. Arzu ÖZEN YAVUZ-Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- 136-Dr. Tuba ÖZKAN-Gazi Üniversitesi.
- 137-Doç. Dr. H. Mustafa PAKSOY-Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.
- 138-Doç. Dr. Sadettin PAKSOY- Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.
- 139-Doç. Dr. Hakan PEHLİVAN-Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 140-Doç. Dr. Cavid QASIMOV (KASIMLI)-Azerbaycan Mili Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü.

- 141-Prof. Dr. Karl REİCHL-Bonn Üniversitesi-Almanya.
- 142-Yalıkun ROIZU-Çin Halk Cumhuriyeti.
- 143-Prof. Dr. Suphi SAATÇI-Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- 144-Dr. Özlem SAĞIROĞLU-Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- 145-Özer SALUR-Motif vakti Yönetici Asistanı.
- 146-Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI-Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 147-Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 148-Doç. Dr. Galib SAYILOV-Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.
- 149-Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC-GOLAS-Jagiellonian Üniversitesi-Polonya.
- 150-Prof. Dr. Kemal SILAY-Indiana Üniversitesi-ABD.
- 151-Yrd. Doç. Dr. Ayşenur SIR-Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 152-Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ-Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 153-Prof. Dr. M. İhsan SOYSAL- Namık Kemal Üniversitesi Rektör Yardımcısı.
- 154-Prof. Dr. Ayşen SOYSALDI-Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi.
- 155-Yrd. Doç. Dr. Esma ŞAHİN-Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 156-Yrd. Doç. Dr. Soner ŞAHİN-Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- 157-Araş. Gör. Fatih ŞAYHAN-Ardahan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 158-Prof. Dr. Yaşar ŞENLER-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 159-Dr. Emel ŞENOCAK-İstanbul Teknik Üniversitesi T. M. D. Konservatuvarı.
- 160-Prof. Dr. Babahan ŞERİF-Özbekistan.
- 161-Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK-Namık Kemal Üniversitesi Rektörü.
- 162-Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR-Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 163-Doç. Dr. Sabahattin ŞİMŞİR-Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 164-Nail TAN-Emekli HAGEM Genel Müdürü.
- 165-Yrd. Doç. Dr. Recep TEK-Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 166-Nazım TERZİOĞLU-İrak.
- 167-Dr. Ercan TOPÇU-Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kayıtlı Koleksiyoneri Adell Armatür Ab-ı Hayat Koleksiyonu Koordinatörü-İstanbul.
- 168-Recep Ali TOPÇU-Adell Yönetim Kurulu Başkanı-İstanbul.
- 169-Prof. Dr. Erhan TUNA-İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 170-Prof. Dr. Metin TUNCEL-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 171-Doç. Dr. Fatma Ahsen TURAN-Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 172-Yrd. Doç. Dr. Güzel TUYMOVA-Fatih Üniversitesi Türk Müziği Konservatuvarı.
- 173-Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY-Girne Amerikan Üniversitesi-KKTC.
- 174-Öğr. Gör. Sabahattin TÜRKOĞLU-İstanbul Ticaret Üniversitesi Mühendislik ve Tasarım Fakültesi.
- 175-Uzman Murat TÜRKYILMAZ-Cumhuriyet Üniversitesi.
- 176-Araş. Gör. Bahadır UÇAN-Yıldız Teknik Üniversitesi.
- 177-Yrd. Doç. Dr. Gülsine UZUN-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 178-Yrd. Doç. Dr. Meryem UZUNOĞLU-Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- 179-Prof. Dr. Ülo VALK-Pennsylvania Üniversitesi-ABD.
- 180-Doç. Dr. Şevket YAVUZ-Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 181-Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER-İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- 182-Prof. Dr. Nerin YAYIN-Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- 183-Ali YERLİKAYA-Tekirdağ Valisi.
- 184-Gazeteci-Ressam Ekber YEŞİLYURT-İstanbul.
- 185-Prof. Dr. Ali YILDIRIM-Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
- 186-Doç. Dr. Murat YILDIZ-Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

- 187-Dr. Şirin YILMAZ ÖZKARSLI-Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
188-Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
189-Doç. Dr. Doğan YÖRÜK-Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
190-Prof. Dr. Nuri YÜCE-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
191-Yrd. Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN-Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
192-Dr. Anastasia ZHERDİEVA-Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Sempozyum Onur Kurulu:

Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK - Namık Kemal Üniversitesi Rektörü
M. Zeki BAYKAL - Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Sempozyum Bilim Kurulu:

Prof. Dr. Babahan ŞERİF - Özbekistan
Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN - İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ – Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Erman ARTUN - Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC-GOLAS - Jagiellonian Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret DEĞERLİ - İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Gabor BARNA – Szged Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi HASAN – Makedonya
Prof. Dr. İrfan MORINA - Priştina Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REİCHL – Bonn Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ABDULLA - Bakü Slavyan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal SILAY – Indiana Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AÇA - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ERGİNÖZ - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ATİK - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ – Priştine Üniversitesi
Prof. Dr. Ömür CEYLAN - İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Richard BAUMAN - Indiana Üniversitesi
Prof. Dr. Sarah MOMENT ATIS - Wisconsin Üniversitesi
Prof. Dr. Suat GEZGİN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Suphi SAATÇİ - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref BOYRAZ - Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY - Girne Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Ülo VALK – Pennsylvania Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK - Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ŞENLER - Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Azamat AKBAROV – Burch Üniversitesi
Doç. Dr. Elmira MEMEDOVA – Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Işıl ALTUN - Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Kamile AKGÜL - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ÖZARSLAN - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YILDIZ - Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Tudora ARNAUT - Kiev Milli Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanları:

Prof. Dr. Şefik KURULTAY - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. M. İhsan SOYSAL - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı B. KORKUT - Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ - İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu:

Prof. Dr. Şefik KURULTAY - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. M. İhsan SOYSAL - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA - Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı B. KORKUT - Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ - İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ASLAN - İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Zeki İZGÖER - Namık Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih İYİYOL - İstanbul Süleyman Şah Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat ATEŞ - Namık Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri ÖZCAN - Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Ahmet Turan DEMİRBAĞ - İstanbul Teknik Üniversitesi
Öğr. Gör. Dilek KUYRUKÇU - Namık Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Nurettin ALBAYRAK - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabahattin TÜRKOĞLU - İstanbul Ticaret Üniversitesi
Öğr. Gör. Sezen GÜNGÖR - Namık Kemal Üniversitesi
Araş. Gör. Hasan Ali GÜNEŞ - Namık Kemal Üniversitesi
Araş. Gör. Özge KARİP - Namık Kemal Üniversitesi
Araş. Gör. İsmail KARBUZ - Namık Kemal Üniversitesi
Araş. Gör. Nihan NAİBOĞLU - Namık Kemal Üniversitesi
Araş. Gör. Pınar GÜLTÜRK - Namık Kemal Üniversitesi
Ekber YEŞİLYURT - Gazeteci - Ressam
Sacide GÜNGÖR - Motif Vakfı
Özer SALUR - Motif Vakfı

Sempozyum Sekretaryası:

Arş. Gör. Hasan Ali GÜNEŞ - Namık Kemal Üniversitesi
Arş. Gör. Özge KARİP - Namık Kemal Üniversitesi
Sacide GÜNGÖR - Motif Vakfı
Özer SALUR - Motif Vakfı

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sanayici-İşadamı Sayın Mehmet Zeki BAYKAL'ın Sempozyum Açılış Konuşması

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Kültür ve Turizm Bakanlığı genel Müdürüm, Kurum ve Kuruluşların değerli temsilcileri, Çok değerli Öğretim Üyeleri, Değerli Basın Mensupları. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Namık Kemal Üniversitesi ve Motif Vakfı işbirliğiyle düzenlenen “Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu”na hoş geldiniz. Öncelikle, bizleri onurlandıran katılımınızdan dolayı hepinize teşekkür ediyorum. Türk halk kültürünün bilinen tüm alanlarında 25 yıldır hizmet vermekte olan Motif Vakfı, gerçekleştirdiği ulusal ve uluslararası tüm akademik ve sanatsal çalışmalarında çoğulculuk ve paylaşımcılık, dostluk ve işbirliği, diyalog ve anlayış, insan onuruna ve eşitliğine saygıyı ilke edinmiştir. Kuruluş amacı; Türk folklorunu bilimsel ve sanatsal açıdan araştırmak, incelemek, sergilemek ve dünya ülkelerine tanıtabilmek olan Motif Vakfı, 25 yıllık süreçte ülkemiz adına önemli bir hizmeti yerine getirmiştir ve getirmeye devam etmektedir. Motif Vakfı; “Motiflerle Anadolu Kültür Şöleni”, “Halk Bilim Ödül Töreni”, “Halk Bilim Sempozyumları”, *Motif Dergisi*, Motif sempozyum kitapları ve *Motif Akademi Dergisi*’yle, halk kültürünün hemen her alanına uzanan çalışmalar yapılmaktadır. Halk kültürü alanında, uygulamaya dönük yatırımların yanında teorik anlamda da yatırımlar yapılması gerektiğinin bilinci ve anlayışıyla her geçen gün, daha büyük kitlelere ulaşabilmeyi hedeflemektedir. Bu güne kadar, başta Kültür ve Turizm Bakanlığı’mız olmak üzere, Türkiye genelinde farklı birçok üniversitemizin işbirliğinde halk kültürümüzün korunup yaşatılmasına yönelik önemli konuları ele alan “Halk Bilim Sempozyumları” gerçekleştirdik. Tüm bu kültürel ve akademik çalışmaları yurt içinden ve yurt

dışından 2.000'e yakın akademisyen ile gerçekleştirdik. Her bir sempozyumun bildirilerini kitap haline getirerek gelecek, nesillere kaynak eser olarak bırakıyoruz. Bugüne kadar yaptığımız hizmetlerimiz, henüz yolun başında olduğumuzun bir göstergesi olup, gelecekte yapacaklarımızın sadece teminatını oluşturmaktadır.

Değerli konuklar, bugün ise Motif Halk Bilim Sempozyumları kapsamında 14. sempozyumumuz olan Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumuyla tarihi bir ana ev sahipliği yapıyoruz. İki gün sürecek olan bu sempozyumda yurt içinden ve yurt dışından gelen siz değerli akademisyenler tarafından sunulacak olan bildirilerle yapılacak olan tartışmalar, sempozyumun hedeflediği amaca ulaşmasını sağlayacaktır. Doğusuyla, Batısıyla, Balkanlarıyla, Kafkaslarıyla dünyanın tüm medeniyetlerini tıpkı Türkiye'miz gibi aynı çatı altında bir arada görmek bizleri gururlandırdı. Değerli konuklar, Motif Vakfı'nın Türk halk bilimine hizmeti, sizlerden aldığı güç ve destekle sürecektir. Sözlerimi bitirmeden önce, Motif Vakfı'na verdikleri desteklerden dolayı Kültür ve Turizm Bakanımıza, Tekirdağ Valimiz Sayın Ali YERLİKAYA'ya, Namık Kemal Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK'e ve Üniversitesinin çok değerli öğretim üyelerine, Bilim Kurulu, Düzenleme Kurulu ve Motif Vakfı Yönetim Kurulu üyelerimize, sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Bilimi, yaşamımızla bütünleştirme imkânı sunan daha nice etkinliklerde birlikte olabilmek umuduyla, sizleri saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

**Namık Kemal Üniversitesi Rektör Yardımcısı
Sayın Prof. Dr. Şerif KURULTAY'ın Sempozyum Açılış Konuşması**

Değerli konuklar, hepimizi Namık Kemal Üniversitesi Rektörlüğü adına selamlıyorum. Üniversite Rektörümüzün, yurt dışında bulunmalarından dolayı kendileri bu toplantıya iştirak edemediler. Sempozyumun başarılı geçmesi dilekleriyle kendilerinin saygı ve selamlarını sizlere iletiyorum. Önümüzdeki iki günlük süreç içerisinde su kültürüyle ilgili çok sayıda konuşma yapılacaktır. Ben bir mühendis olmam hasebiyle, en başta suyun kültürüyle ilgili çok fazla konuşmak istemiyorum. Suyun toplumların hayatlarında ne kadar büyük değer ifade ettiğini hepimiz biliyoruz. Onun için bu değeri hak etmesindeki sebepler nelerdir, izninizle kısaca onlara değinmek istiyorum. Dilimizde sadece iki harften oluşan tek heceli bir kelime su. Hayatın kaynağı ve kimilerine göre ise hayatın ta kendisi. İnsan hayatı, toplumsal kültürü, yaşayışı ve medeniyeti üzerinde doğrudan ve sürekli etkili olan en önemli faktör nedir diye sorulacak olsa muhtemelen bu sorunun cevabı su olacaktır. İşte bu kadar önem arz eden su konusunu özellikle halk kültürü içerisinde ele alacak olan siz değerli katılımcıların aktaracağı bilgiler, alanda önemli bir boşluğu da dolduracaktır. Sözlerime son vermeden önce işbirliklerinden dolayı Motif Vakfı Yönetim Kurulu üyelerine ve Sayın Başkan Zeki BAYKAL beyefendiye, insanlık için büyük önem arz eden su konusunu kültürel boyutta ele alma hususundaki hassasiyetlerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum, sizleri saygıyla selamlıyorum.

Tekirdağ Vali Vekili

Sayın Mustafa IŞIK'ın Sempozyum Açılış Konuşması

Değerli konuklar hepinize selamlar, sevgiler. Benden önceki konuşmacılar bana fazla söz bırakmadılar. Bu sempozyuma emek veren başta Motif Vakfımıza, üniversitemiz Namık Kemal Üniversitesi'ne teşekkür ediyorum. Tekirdağ dışından gelen, ülkemiz dışından gelen sayın katılımcılara hoş geldiniz diyorum. Su üzerine söylenecek söz çok, ama yazı yazmak çok zor. Hepinizin su gibi aziz olması ve sempozyumun başarılı olması dileğiyle hepinize saygılar, sevgiler sunuyorum.

Tekirdağ İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Mehmet ALTAŞ'ın Sempozyum Açılış Konuşması

Değerli katılımcılar, sözlerime başlamadan önce sizleri en derin saygı ve sevgilerimle selamlıyorum. Sözlükteki tanımıyla su; yağmur, dolu, kar şeklinde bulutlardan yağın sıvı halde olup tadı, rengi kokusu olmayan iki adet molekül hidrojen ile bir adet molekül oksijenden meydana gelmiş bulunan; denizleri, gölleri, pınarları, ırmakları oluşturan şeffaf maddedir. Suyun tanımı böyle aktarılmış ancak suyu tarif etmek için bu tanımlar maalesef yetersiz kalıyor. Oysa su kültürdür, su uygarlıktır. Su; tadı, rengi, lezzeti olan yaşamsal bir şeydir. Çağın ve uygarlığın aynasıdır. Avustralyalı filozof Ivan İLİÇ, Su adlı kitabının Türkçe basımı için yazmış olduğu önsözünde “Ama yinede suları ve Osmanlı kaynaklarındaki ihtişamı karşısında hayretler içinde kalıp bir çocuk gibi dilim tutuldu” diyor. Suyun Osmanlı dünyasındaki kazandığı anlamı biliyor. Ecdadımızı suyun kıymetini de, hikmetini de idrak ettiği için önce bir su kültürü oluşturulmuş. Ardında da suyu medeniyete dönüştürmüştür. Bu aynı zamanda bir temizlik medeniyetidir. Suya aziz diyen Osmanlı, su medeniyetinin kimi mütevazı kimi şaşıla yansımaları olan çeşmeleriyle şehirleri süslemiştir. Ayrıca çeşmeler Osmanlının estetik anlayışının bir göstergesi olmuştur. 1552 yılında Osmanlı'ya esir düşmüş ve üç yıl süresince Kaptanı Derya Sinan Paşa'nın yanında kalan ve bu süre içerisinde kölelikten hekimliğe yükselen İspanyol Pedro'nun kaleme aldığı Kanuni Döneminde İstanbul kitabında şöyle der; “Türkler sık sık yıkanır. Türk hamamlarında bol su kullanılır. Bu kadar çok çeşmesi olan hiçbir şehir yoktur. Her sokakta bir çeşmeye rastlanır” diye bahseder. Su şairlerimizin, halk ozanlarımızın mısralarında da konu olmuştur. Neslimize idrak ettirdiklerimizin başında destanlarımızda ve tarihimizde geniş bir hafızaya sahip olan su kültürü gelir. Çünkü su hayattır

ve her koluyla hayatımızın bir parçasıdır. Onu bildiğimizden, ayıramadığımızdan olsa gerek karşısında durup ciddi bir bakışla hakkında yorum yapma gereği de duymamışız. Nitekim günümüzde maddi manevi hayatımıza kaynaklık eden su ve etrafında oluşmuş kültüre her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Enerji açığı, içme suyu sıkıntısı, memba kaynaklarının kuruması, su kirliliği her geçen gün artmakta ve bunlar için alınan bir dizi tedbir de maalesef sadece devletin ve belediyelerin sorumluluğunda yürütüldüğünden yetersiz kalmaktadır. Değerli konuklar su üzerine söylenecek çok ama çok söz var. Ancak iki gün sürecek olan bu sempozyumda yurt içinden ve yurt dışından sempozyuma katılan yüzlerce akademisyen bu konuda çok daha fazla ilmi açıklamalarla bizleri aydınlatacaklardır. Ben sözlerime son vermeden önce böylesine anlamlı bir sempozyumu Tekirdağ'da gerçekleştiriyor olmalarından dolayı başta Motif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Mehmet Zeki BAYKAL ve tüm Motif Vakfı Yönetim Kurulu Üyelerine teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca, bu sempozyuma ev sahipliği yapıyor olmalarından dolayı Namık Kemal Üniversitemize teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Siz değerli katılımcılara yeniden hoş geldiniz diyor başarılı geçeceğine yürekten inandığım "Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumunun" bilim dünyasına hayırlı olmasını temenni ediyor hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

PANEL

“HALK KÜLTÜRÜNDE SU”

Moderatör:

Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN

Konuşmacılar:

Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU “Suya Dair”

Recep Ali TOPÇU “Suyla Yeşermek, Suyla Yaşamak”

Doç. Dr. Kamile AKGÜL “Yönetmen Ertuğrul KARSLIOĞLU’nun ‘Suyla Gelen Kültür’

Belgesel Film Gösterimi”

Prof. Dr. Can ETİLİ ÖKTEN: Değerli konuklar Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumuna hoş geldiniz. Bugün suyun halk kültürümüzde neden önemli, neden anlamlı bir yeri olduğunu sempozyuma katılan bilim insanlarımızın yapacakları konuşmalardan, sunacakları bildirilerden bir kez daha hep birlikte dinleyeceğiz. Hepimiz biliyoruz ki; su havada, tabiatta katı halde, sıvı halde ve gaz halinde bulunur. 2 hidrojenin 1 oksijenle birleşmesinden meydana gelir. Türkülerde, öykülerde, efsanelerde, özetlemek gerekirse halk kültürünün her alanında yer alır ve değişik konu ve konularda karşımız çıkar. Hepimizin merak ettiği bir konu var. Biz mi suya aşığız, yoksa su mu bize aşık? Bir insanın yok olmasıyla suyun yok olması denk değildir. İnsan yok olur bu büyük kayıptır ancak eğer su yok olursa o yörede insanlığın yok olması aynı zamanda bir kültürün, uygarlığın yok olması demektir. Bir kültürün yok olması demek bir ulusun uluslararası arenada yok olması demektir. Tabiatta boş diye bir şey yoktur. Eğer siz kültürünüzü boş bırakacak olursanız başka bir ulusun kültürü gelir size parga vurur. Onun için halk kültürü dediğimiz şey bizlerin geçmişte yaptıklarımızın günümüzde şahitleridir, tanıklarındır. Ve onların söyledikleri muteberdir. Bunun için toplum, birey ve doğa üçgeninde meydana gelen kültürlerimizi koruma açısından çok dikkatli olmamız gerekir. İşte üniversitemizin ve Motif Vakfı’nın işbirliğinde gerçekleşen bu sempozyum aracılığıyla su konusunun halk kültüründeki derinliği özellikle siz gençlere aktarılması bakımından çok önemlidir. İki gün sürecek olan “Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu”nda yurt içinden ve yurt dışından katılan bilim insanlarımız su konusunu enine boyuna tartışacaklar ve sizlere aktaracaklar ve sizlerden katkı bekleyeceklerdir. Panel oturumunu açmadan önce böylesi anlamlı bir konuyla bizleri bir araya getiren başta Sayın Başkan Mehmet Zeki BAYKAL olmak üzere tüm Motif Vakfı Yönetim Kurulu arkadaşlarıma ve işbirliğinden dolayı Namık Kemal Üniversitesi Rektörümüze ve mesai arkadaşlarına huzurlarınızda teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Motif Vakfı’nın gerçekleştirmekte olduğu bu 14. Uluslararası Sempozyum vakfımızın Halk Kültürümüze nedenli sahip çıktığının göstergesidir. Değerli konuklar şimdi ilk Panelist konuşmacımız ‘Suya Dair’ konuşmasıyla Sayın Prof. Dr. Mehmet Zeki KUŞOĞLU hocamıza sözü bırakıyorum.

Prof. Dr. M. Zeki KUŞOĞLU: Değerli misafirler hepimizin sıkça duyduğu birkaç cümleyi hatırlatarak sözlerime başlamak istiyorum. Sudan sebepler, sudan şeyler ya da sudan bahanelerle bir araya gelmek ne kadar abes. Bu iki kelime ne kadar aşağılanmış dilimizde. Bu beni çok üzüyor. Biz adeta dilimizi yatak çarşafı gibi veya herhangi bir bez parçası gibi kullanıp atıyoruz. Hâlbuki dilde muhafazakârlık çok çok önemli. Dilde muhafazakârlık demek bana göre ejdatla beraber yaşamak demektir. Yani Dede Korkutlarla, Yusuf Has Hacıplerle, Âşık Paşalarla, Yunus Emrelerle, Pir Sultan Abdallarla beraber yaşamak demektir. Bu konuda bir misal vereyim. Diyor ki; “Haydan gelen huya gider” Bunu artık yeni nesil bile bilmiyor. Birde onun

sonuna bir kuyruk eklemişler. “Sudan gelen sebepler, sudan gelen bahaneler.” Kısacası kötü olan şeyin sonu da kötü biter. Boş ver bunları der gibi bir mana yüklemişler bizim neslin insanları. Dedim ya, zaten yeni nesil bilmiyor bunları. Fakat bu kelime ne demek istiyor biliyor musunuz? “Allah’tan gelen Allah’a döner” Ne kadar önemli bir manayı ne kadar kötü bir duruma getirmişiz. Kur-an’ı Kerim’de 50’nin üzerinde ayet var su ile ilgili. Türk dünyamızda binlerce kelime var su ile ilgili Ne kadar aziz bir şey bu su. “Su gibi aziz olmak” ne kadar güzel bir söz, bir terim. Ve zannediyorum ki bunu en iyi anlayan da Osmanlı olmuş. Meydan çeşmeleriyle, sebilleriyle dünyaya bir şaheser örnekleri vermişler. Yine bununla ilgili en güzel örnekleri hamam Kültürüyle karşımıza çıkıyor. II. Beyazıt’ın Edirne’de Amasya’da İstanbul’da Mimarbaşı Hayrettine yaptırdığı bu eserler şaheserleridir. Kısacası su ile ilgili söylenecek çok söz var. Ancak biraz önce moderatörümüzün de dediği gibi bu konuda sempozyumda bildiri sunacak bilim adamlarımız konuyu derinlemesine ele alacaklar. Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

Recep Ali TOPÇU: Değerli konuklar halk kültüründe su konusunda böyle geniş kapsamlı bir sempozyum düzenlenmesi mükemmel ötesi bir durum. Motif Vakfı’nı yürekten alkışlıyorum. Üniversitemizi desteklerinden dolayı yürekten alkışlıyorum. Bizler de bu sempozyum aracılığıyla “Suyla Yaşamak, Suyla Yeşermek” üzerine birkaç söz söylemek istiyoruz. Suya dair söz bitmez. Bu kadarla yetinip biz de susalım vessalam.... Su, çağlayan ırmaklar, şırl şırl akan şelaleler.... Yahudilerin bir adı da “İbrani” dir. Sudan, nehirden gelenler anlamına gelir. “Musa” (Moşeh) sudan gelen demektir. Temel eksenimiz su-insan-sevgi olacaktır... Su; çağıldayan ırmaklar, şırl şırl akan şelaleler... Kısaca hayattır su. Yaşamamızın her alanında önemlidir su. Onunla arınırız maddi ve manevi pisliklerden, onunla berraklaşırız, onunla mutlu oluruz. Onun akışı gibidir ömrümüzün akışı. Bazen ilkbahar yağmurlarıyla çoğalıp yazın yakıcı sıcakların etkisiyle azalan nehirler gibi. Bazen uzun, bazen kısa; bazen derin, bazen yüzeysel... İnsanın yaşamak için ihtiyaç duyduğu en önemli maddelerden biri de su’dur. Su nedir? Su, kohezyon kuvvetine sahip renksiz, kokusuz ve tatsız sıvı bir bileşiktir. Kimyada formülü 2 Hidrojen ve 1 Oksijen atomundan meydana gelmiştir. H+ iyonu içeren bir madde ile ve OH- iyonu içeren maddenin tepkimesi ile oluşur. Yoğunluk: 1.000,00 kg/m³ Molar kütle: 18,01528 g/mol Kaynama noktası: 99,98 °C Formül: H₂O Erime noktası: 0,0 °C IUPAC Kimliği: Water, Oxidane

Suyla gelen yaşam... Bir habere göre Sibirya’da birlerce yıllık donmuş topraklarda 31 bin yıl öncesinden kalma donmuş hücrelerin buzu çözülüp büyütülmesi başarılıdı. En küçük molekülden okyanuslardaki balinalara kadar yeryüzündeki her şey suya muhtaç olarak yaratılmıştır. Hücresel yaşam fonksiyonları için su gereklidir. Su, düşünme başta olmak üzere bütün beyin fonksiyonları için bize güç ve elektriksel enerji verir.

Değerli konuklar; suyu sahip çıkan, geleceğine sahip çıkar... Hayatın içinden suyu çıkardığımızda geriye hiçbir şey kalmaz. Varoluşun temelinde su vardır. Her şeyin esası, özü sudur. Çevrenin temelinde yine su vardır, yine insan vardır. Yaşayan her şey sudan yaratılmıştır. Her şeyin özü sudur. Her damla su, yeni bir hayat demektir. Dünyamızın içinden suyu çıkardığımızda kalan sıfırdır. İnsanın, canlının içinden, vücudundan suyu çıkardığınızda kalan sıfırdır, ölümdür... Yaşayan her şey sudan yaratılmıştır. Suyu Allah bize bedava ve tertemiz olarak vermektedir. En temiz ve besleyici su, kaynağındaki sudur. Suya bir meta gözüyle bakmamak, onun özünü görmeyi öğrenmeye çalışmak gerekir. Dünyamızı renklere, bölgelere, dinlere ve insanlara ayırmıyoruz, her yer bizim dünyamız. Ayrım yapmıyoruz. 76 milyon vatandaşıma, 7 milyar dünya insanımıza aynı oranda sevdalıyız. Bir olup, birleşip okyanus olabiliriz... Veya tek tek kalıp aras gibi başka nehirler gibi kurumaya maruz kalabiliriz. Aynı sudan zengin fakir demeden faydalıyoruz. Beyaz ve siyah insanlar kullanılabilir. Yaşamamızın kalitesi sivilizasyonumuzun kalitesi ile direk bağlantı halindedir. Su, son derece uyumlu bir

maddedir. Fiziksel şekli kolayca bulunduğu ortama adapte olur. Fakat değişen sadece fiziksel şekli değildir, moleküler şekli de değişir. Çevreden aldığı enerji veya titreşimler suyun moleküler şeklini değiştirir. Bu anlamda su sadece görsel olarak çevresel durumu yansıtmaz, aynı zamanda moleküler anlamda da yansıtır. Su bu gezegendeki yaşamın kaynağıdır. Suyu iyileştirici yönüyle de ele almalıyız. Şifa niyetiyle okunmuş suları içen insanlar ruhsal ve davranışsal anlamda bir iyileşme ve genel bir iyilik hali hissettiklerini ifade etmektedirler. Üzerinde kutsal sayılar, semboller, dua ve sözlerin bulunduğu taslar, şifa tasları olarak tanımlanır. Kutsallığı, şifayı, enerjiyi aktarmanın değişik yollarından biri de, kutsal kabul edilenle temas etmiş olan suyu içmek veya bu suyu hastalıklı bölgeye sürmek , bu suyla yıkanmaktır. Japon Emato’dan yıllar önce, laboratuvarların olmadığı dönemde büyüklerimiz suyun canlı olduğunu biliyordu. Su sesi şifadır. Su canlıdır, enerji taşır, ona gönderilen sese, söze karşılık verir. Su sesi huzur ve şifa verir. Edirne’deki şifahaneler örnektir. Bize bu kadar şefkat gösteren suyun da ilgi ve şefkat görmeye hakkı yok mu? Şimdi sıra bizde “sudan ucuz” diyerek itibarsızlaştırdığımız suya ilgi ve şefkat göstererek itibarını iade edelim. Bu şefkati esirgemeyelim ondan. Hem de çok yaşlı aslında. Bunu hak ediyor. Yağmur yağarken dua ediniz. Adı rahmettir. Su iyi kötü ayrımı yapmadan herkesi kucaklıyor ve herkese rahmetini sunuyor. Gökten inen su, Türk kültüründe “rahmet” diye anılır, yağmur bir rahmet olarak yağar. Bahar da bereketi temsil eder. Bu konuda güzel bir şarkı sözü var;

Dilekçemi gökyüzüne verdim ben...

Yağmur ağlar, meltem ağlar yarama.... Abdurrahim Karakoç

Temizlik denince, arınma deyince de akla su gelir. Çünkü su en büyük çözücüdür. Kâinatta yapılan temizliğin en büyük unsuru sudur. Evimizin önünü süpürürken sularız, tozlanmasın diye. Kâinatta Allah’ın yaptığı temizliğin en önemli unsuru sudur. Elbiselerimizi yıkarız. Eşyalarımızı, kapkacaklarımızı yıkarız. Ruhumuzu suyla arındırırız. Abdest “el suyu” demektir. Müslümanlığın en önemli ritüellerinden olan abdest ve boy abdesti ancak su ile mümkün olur. Haydi, sen şimdi su olduğunu düşün ve kendini ” su gibi ” hisset. Su gibi özel, su gibi güzel, su gibi berrak, su gibi yararlı, su gibi yaşam kaynağı ve su gibi bitmez tükenmez olduğunu anımsa. Ama yine su gibi ” küçük bir bardağın içine” sığdır ki kendini insanların damarlarına girebilmeyi öğren. Yaşam ver, vazgeçilmez ol! Hz. Mevlana (ks)

Sözün özü; su, daha iyi bir geleceğin inşasında taşıyıcı bir rol üstlenebilir. Suyu dünyada birleşmeye, bütünleşmeye, beraberliğe vesile kılabiliriz. O halde benimle beraber suyun sesini dinleyelim, insanlar arasındaki diyaloglara evet diyelim, suyu fırsat bilerek kardeşliğe, bütünleşmeye, birlikteliğe evet diyelim.... Suyla, toprakla, kültürle uğraşan insanlar genelde iyi insanlardır. Suyun, toprağın değdiği elden zarar gelmez.

Gelin canlar...!

Suyla tanış olalım.

Gelin suyla dost olalım.

Suyla dost olan evrenle, kendisiyle, çevresiyle, tüm canlılarla, yaşamla dost olur.

Suyu seven, sudan bir parça olan insan, kendini, toplumu, doğayı ve tüm insanlığı, en önemlisi de Yüce Yaratıcımızın tüm yarattıklarını sever.

Teşekkür ederim.

Doç. Dr. Kamile AKGÜL: Değerli konuklar ben de öncelikle böylesi önemli ve anlamlı bir konuda, bir sempozyum başlığında bizleri bir araya getiren Motif Vakfı’na ve Namık Kemal Üniversitesi’ne teşekkür ediyorum. Birazdan sizlere Yönetmen Sayın Ertuğrul KARSLIOĞLU’nun yıllar geçse de hafızalardan silinmeyecek bir belgesel çalışmasını “Suyla Gelen Kültür” belgesel filminden kısa bir bölümünü izleteceğiz. Birçoğumuz belki hatırlıyoruz. Ancak bizler bu sempozyum aracılığıyla böylesi anlamlı bir yapıtı yeniden hatırlayalım dedik. Şimdi sizlere

kısaca Sayın Ertuğrul Karslıoğlu'nun özgeçmişini aktarmak istiyorum. Fazla söze gerek kalmadan da sizleri "Suyla Gelen Kültür Belgesel Film Gösterimi" ile baş başa bırakıyorum.

BİLDİRİLER

“KİTABİ DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA TƏBİƏT ÜNSÜRÜ OLAN “SU”

Yalçın Abutalıb oğlu ABDULLA*

Su tanrısı türk xalqlarının mifologiyasında çox önəmli yer tutduğundan onun adına şaman dualarında tez-tez rast gəlinir. Qamın-şaman çağırışı ilə insanların yardımına gələn ilk tanrı məhz “yayıq xan” adlı su tanrısıdır.¹

Suyun müqəddəsliyini, suya itaət olunmasını Dədə Qorqud dastanının boylarında müxtəlif həyat hadisələri inkişafında izləmək olur.

Qovuşaraq sular daşsa, dəniz dolmaz...

Adam içməyən acı sular sızınca, sızmasa yaxşıdır!...

Niyə axır sənin suların, Qazlıq dağı,

Belə axmaqdan, heç axmasın!...

“Axar sular” deyib qarğama,..

Qazlıq dağının sularının günahı yoxdur...

Salur Qazanın evinin yağmalanması boyunda Qazanın qarşısına bir su çıxdı. Qazan dedi: “Su, Tanrının üzünü görmüşdür. Mən bu su ilə soraqlaşım!”

Çağlayaraq qayalardan çıxan su! Şahanə atların içdiyi su!

Ağac gəmiləri atıb-tutan su! Qızıl dəvələrin gəlib keçdiyi su!

Həsən ilə Hüseyin həsələri su! Çevrəsində ağ qoyunların yatdığı su!

Bağ ilə Bostanın zinəti su! Yurdundan bir xəbər bilirsənsə, de mənə!

Ayişə ilə Fatimənin baxışı su! Dərdli başım qurban olsun, suyum, sənə!²

Bu cümlələrdən “Dədə Qorqud” dastanında suya inam, suyun müqəddəsliyi özünü büruzə verir. Əski Ozan “Su, Tanrının üzünü görmüşdür” deməklə, onun müqəddəsliyinə işarə etmiş olur. Belə nəticəyə gəlmək olur, Dədə Qorqud boylarının yazıya alındığı əsrdə də suya güclü inam var imiş.

Səfəvilər dövründə də suya inam, suyla bağlı mərasimlər mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Qədim dövrlərə aid olan bu mərasim Azərbaycanın əksər bölgələrində, İrəvan xanlığında, ilk baharda camaatın bir-birini sulama, suyabasma mərasiminə “sucəddim” deyirlər. Bu mərasimlə bağlı Azərbaycanın Quba rayonunun Alpen kəndində Subaba adlı əski bir türbə bu günə kimi mövcuddur. Sucəddim – söz açımı “su əcdadımdır”. Qədim Zərdüştdövründə suya tapınma ilə əlaqədar olan bir mərasim şənliyinin adıdır. Sonralar bu bayram islam dini donuna geydirilərək Ömər toyu / Baba Şücaəddim şəbihi ilə birləşmişdir.

Suya inam, suyun hətta övlad verməsi suyun ata olması etiqadı bir mifoloji qaynağı kimi Azərbaycan nağıllarında öz yerini tapmışdır. Reyhanın nağılı bir neçə nöqtəyi-nəzərdən diqqəti çəkir. Nağılın qısa məzmunu belədir: Divlər Gülcəhanın qızını oğurlayırlar, yazıq ana “qızım, qızım deyə” çölü budağı gəzir. Bir gün susuzluğundan yanan Gülcəhan “... özünü sürüyüb bir su gölməçəsinin üstünə saldı. Arvad çox sevindi, gölməçədə olan suyu tamam

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi T.M.D.K. Öğretim Üyesi.

¹ Abdülkadir İnan. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara, 1954

² Kitabı Dədə Qorqud, Yazıcı, Bakı 1988, s. 143.

içib qurtardı. Demə Gülcahanın içdiyi su dərya atlarının ayrığının su içdiyi gölməcə imiş. Bir müddət keçdi, bu gölməcə suyundan Gülcahanın boynunda uşaq qaldı. Onun bir oğlu oldu.³

Belə ki, “doğulan uşağın anası bəni insan”, atası su və atdı. Axı bu su adı su deyil. Ona həmişə “Dərya ayğırları” içərmişlər. Deməli, uşağın atası su tanrısı (ola bilsin su başlanğıcı) və at onqonudur (totem)... Burada su və at mifi, onqonu çarpazlaşmışdır.

Dədə Qorqud boylarında əksər hallarda su, dağ, ağac qəhrəmanların əhval-ruhiyyəsilə, baş verən hadisələrlə həm ahənglilik təşkil edirlər. Salur Qazanın evinin yağmalanması boyunda Dədə Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. Bu oğuznaməni qoşdu, düzdü, xeyir-dua verərək belə dedi:

Qarlı Uca dağların yıxılmasın!
Kölgəlik hündür ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!...⁴

Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyunda Dədə Qorqud elçiliyə Banıçıçəyin qardaşı Dəli Qarqarın yanına gəkdikdə o ilk öncə Qəzəblə maraqlandı: “Ayaqlıların buraya gəldi. Ağzılıların buradakı sudan içdiyi yox idi. Sənə nə oldu?... Ağlını azdı?...” Bu aralarda neyləyirsən? Dədə Qorqud dedi:

Qarşı yatan uca dağını aşmağa gəlmişəm.
Çoşub daşan təmiz suyunu keçməyə gəlmişəm.
Gen ətəyinə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm.
Tanrının əmrilə, peyğəmbərin rəyi ilə
Aydən arı, gündən duru bacın Banıçıçəyi
Bamsı Beyrəyə diləməyə gəlmişəm!⁵

Beyrəyin Yalancıq tərəfindən ölüm xəbərini gətirərək onun adaxlısını Yalancığa verməli oldular. Beyrəyin evinin qarşısında bir böyük ağac vardı, dibində də bir yaxşı bulaq. Beyrək baxdı gördü ki, kiçik bacısı bulaqdan su götürməyə gəlir. “Beyrək, qardaşın!” – deyə ağlayıb – inləyir.

“Toy – düynün qara oldu” ,... Beyrək çağırıb söylədi:
.... Qarşıdakı uca dağı soruşarsan, yaylaqları kimindir?
Soyuq-soyuq sularını soruşarsan, bulaqları kimindir?
Tövlə-tövlə atlarını soruşarsan, kimin miniyidir?⁶

Burada Beyrəklə kiçik bacısı arasında maraqlı dialoq alınır, o 16 ildən sonra qardaşını tanımır və onunla ozan libasında olduğuna görə öz dərdini söyləyir. Öz şikayətlərini yenədə bağa, suya, ata ünvanlandırır.

Qız dedi:

Çalma, ozan, danışma, ozan!
Nəyinə gərək qara geyinmiş bir qızın?!
Qarşı yatan uca dağı soruşursansa,
Ağam Beyrəyin yaylağıydı,
Ağam Beyrək gedəndən yaylaq bilmərəm.
Soyuq-soyuq suları soruşursansa,

³ Bax. Azərbaycan Nağılları, III. Cild, Bakı 1962, s. 151.

⁴ Kitabı Dədə Qorqud, s. 149.

⁵ Kitabı Dədə Qorqud, s. 154.

⁶ Kitabı Dədə Qorqud, s. 153-154.

Ağam Beyrəyin içdiyi sudandır.
Ağam Beyrək gedəndən o sülardan içməyəm.
Tövlə - tövlə atını soruşursansa,
Ağam Beyrəyin mindiyidir.
Ağam Beyrək gedəndə o atlara minməyəm...⁷

Beyrək Banuçıçəyin qarşısına ozan kimi gəlsə də onun əslində kim olduğunu biləndə ayağına düşür. Sıçrayıb ata minir, muştuluq üçün Beyrəyin ata-anasına xəbər verir. Bu xəbərin verilməsində təbiətin, canlıların iştirakı hadisələri daha təsirli və onqon əsasını üzə çıxardır. Qız dedi:

Sıra dağların yıxılmışdı, ucalda axır!
Aşib-daşan suların axmırdı, çağladı axdı!
Böyük ağacın qurumuşdu, göyərdi axır!
Gözəl atın qarımışdı, qulun verdi axır!
Dəvələrin qarımışdı, köşək verdi axır!
Qoyunların qarımışdı, quzu verdi axır!
Onaltı illik həsrətin – oğlun Beyrək gəldi axır!
Qayınata, qayınana, nə muştuluq verərsiz mənə?⁸

Türkdilli xalqların bir çoxu suyu ilk başlanğıc hesab etmişdir. Elə buna görə də onların mifologiyasında deyilir ki, tanrı ilə bərabər kainatda öncə yalnız su varmış.

Əski türk xalqının inamlarına görə, müqəddəslərin olduqları yer bulaq, çay başları və sular imiş⁹. Buda suya, su tanrısına inamla sıx bağlıdır.

Salur Qazanın evinin yağmalandığı boyda bir türk mifologiyasında su, dağ ilə yanaşı ağaca inancların olduğunu görə bilərik.

Kafirələr Uruzu tutub qənarə¹⁰ dibinə gətirdilər. Uruz dedi; "Ay kafir, amandır, tanrının birliyinə şübhə yoxdur! Qoyun məni, bu ağacla danışım ". Çağırıb ağaca söyləmiş, görək, xanım, nə demişdir:

Sənə "Ağac!" "Ağac!" deyirəmsə, çəkinmə, ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!
Museyi-Kəlimin əsası ağac!
Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisini ağac!
Əlinin Döldülünün yəhəri ağac!
Əlinin qılıncının qınıyla dəstəyi ağac!
İmam Həsənlə Hüseynin beşiyi ağac!
Ərin də, arvadında qorxusu ağac!
Başını tutub baxarsan, başsız ağacsan!
Dibini tutub baxarsan, dibsiz ağacsan!
Məni səndən asarlar, götürmə, ağac!
Götürsən, igidliyin səni tutsun, ağac!
Gərək bizim eldə olaydın, ağac!
Qara hindu qullarıma, buyuraydım,
Səni para-para doğrayaydılar, ağac!¹¹

⁷ Yenə orada, s. 159.

⁸ Kitabı Dədə Qorqud, s. 164.

⁹ Yenə orada, s. 164.

¹⁰ Sallaqxanada kəsilən malı soymaq üçün asılqan kimi istifadə edilən ağac.

¹¹ Kitabı Dədə Qorqud, s. 146.

Sudan və eləcə də ağacdən uşaq diləməyin çox əski mifoloji kökləri vardır. Bu köklər həm də əski türk xalqlarının aşağıda lap qısa məzmununu verəcəyimiz mifoloji əfsanəsindəki suya inamla bağlıdır. Əski Çin qaynaqlarında deyilir ki, öz mənbəyini Qaraqum dağlarından alan Tuğla və Selenqa çaylarının birləşdiyi Qumlanqu adlı yerdə iki ağac varmış. Onlardan biri fıstıq, digəri qayınağacı imiş. Bu ağaclar çox böyümüşdülər. Onlardan musiqiyə bənzər səslər çıxmağa başlamışdı. Gecələr ağacların üzərinə şüa-yaruq enirmiş. Günlərin birində ağacdən bir qapı açılır. Oradan çadıra bənzəyən beş ev, hər evdə də bir uşaq görünür. Uşaqlara – Supğur Tekin, Qutur Tekin. Tuqaq Tekin, Or Tekin və Buğu Tekin adları verildilər. Onlardan ən kişişi – Buğu Tekini xaqan seçdilər.¹²

Bu uşaqlar böyüyərkən adi adamlarda olmayan keyfiyyətlərə malik olarmışlar. Göründüyü kimi, burada suyun, çayın insanlara xüsusi, böyük keyfiyyətlər verməsi kimi mifik bir inam özünü qoruyub saxlamışdır.

Dədə Qorqudla bağlı əfsanələrdən birində deyilir ki, ağsaqqal Dədə Qorqud qəbir qazan adamlar görür və soruşur: qəbri kimin üçün qazırırsınız? Məzarçılar cavab verirlər ki, Qorqud üçün. Ölümdən yaxa qurtarmaq üçün Dədə Qorqud bu yerdən baş götürüb qaçır. O başqa bir yerdə yenə qəbir qazanlara tuş olur və “qəbri kimin üçün qazırırsınız?” – sorğusuna qabaqkı cavabı alır. Axırda yetkin Dədə Qorqud ölümdən yaxa qurtarmaq üçün çayın üzərində xalça sərir və orada qopuzunu çalır.¹³

Deməli, vaxtilə türkdilli xalqlarda belə bir inam varmış ki, su, daha doğrusu, su tanrısı insanı dər-dələdan, hətta ölümdən qurtarır. Belə bir inam olmasaydı, onda Dədə Qorqud kimi müdrik ölümdən yaxa qurtarmaq üçün çay üzərində məskən salmazdı.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Nağılları. III. cild. Bakı 1962.

Banarlı, Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul ?.

İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954.

Kitabi Dədə Qorqud. Bakı 1988.

Seyidov, M. Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərkən. Yazıçı, Bakı 1989.

Uraz, Murat. Türk Mitolojisi. İstanbul 1967.

¹² Murat Uraz, Türk Mitolojisi. İstanbul 1967, s. 96; Nihad Sami Banarlı. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, s. 19.

¹³ M. Seyidov, Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərkən. Bakı, Yazıçı 1989.

“SU” MİFİK QƏHRƏMAN “KOROĞLU” OBRAZININ YARANMASINA

Gülnaz ABDULLAZADƏ*

Mifik sübutlara əsasən bir çox türk xalqlarında, o cümlədən türkmənlərdə, qazaqlarda uşağı torpaq doğur, o mənədəki torpaq, su onu cana gətirərək boya-başa çatdırır. Təsadüfi deyil ki, Koroğlu və digər dastan-nağıl qəhrəmanları torpağın övladı kimi qələmə alınır. Koroğlunun dünyaya gəlişinin sülalə-kökünə nəzər yetirərək belə bir nəticəyə gəlmək olur: İki mifik əfsanədən birində Koroğlunun atası Bozaydır. Türkdilli xalqlarda işıqlı dünyanın, yerüstü dünyanın tanrısı Ülgenin rəngidir. “Ay” isə, məlum olduğu kimi insan yaradan, tanrı deməkdir. Koroğlunun anasının adı isə Aysuludur. Burada ay və suyun ortaq birləşmə mənası öz əksini tapır. Aysulu yaradıcı nəfəsi olan, insan yaradan gözəl anlamındadır.¹ Belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu əfsanədə Koroğlunun valideynləri mifik təfəkkürlə, işıqlı dünyanın ilahəsi ilə bağlıdır.

Torpağın Koroğlunu doğması, Dağın Koroğlunu bəsləməsi mifoloji baxımdan təbiidir. Aru-tos – müqəddəs başlanğıc sayılan Dağ, eləcə də torpaq və xüsusilə onlarla bağlı olan Günəş bütün varlığın, həyatın-tanrıların, insanların, nemətlərin yaradıcısı, anası-atası kimi qəbul edilir.

Azərbaycanın bir çox yerlərində İrəvan xanlığında, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar leysan yağışına “törəmə yağışı” deyirlər. Göyün yağış vasitəsi ilə yeri mayalandırması inamının izlərinə Azərbaycanın bir çox bölgələrində Şamaxı, Abşeronda rast gəlirik. Abşeronda, Şamaxıda, İrəvan xanlığında yaşayan azərbaycanlılar arasında yazda aramla yağan, bol məhsul yetişməsinə səbəb olan yağışa “qumquma yağışı” deyirlər. Türk xalqlarında belə bir inam var ki, Yer Göyün arvadıdır və onlar yağış vasitəsilə əlaqə saxlayırlar. Yer qışda zəif, yarıölü kimi olur. Buna görə də “Koroğlu” dastanının bəzi türk xalqlarının versiyasında uşağın anası ölüdür. Bu mifoloji baxımdan ana-torpaq-təbiət qış fəslində ölüdür. Koroğlunun formalaşmasında başlıca olaraq üç amil iştirak edir: Günəşlə bağlı atası – Dağ tanrısı, su, bir də göydən enən işıq. Koroğlunun formalaşmasında başlıca olaraq üç amil iştirak edir: Günəşlə bağlı atası – Dağ tanrısı (Yer torpaq ilahəsi), su (Qoşabulaq), bir də göydən enən işıq (gündoğan, günbatandan çıxan ulduzların toqquşmasından yaranan işıq). Bu üç ilkin başlanğıc Koroğlunu yaradır və formalaşdırır. Deməli, təbiətin dirilməsi üçün bu üç başlanğıc Işıq-Günəş, Dağ-torpaq tanrısı və su gərəkdir. Başqa sözlə desək, hər üçünün vəhdətindən təbiət dirilir, cana gəlir, biçimlənir. Bu üç ünsürün vəhdətindən təbiət övladı Koroğlu cana gələrək yaddaşlarda mifik qəhrəman kimi həkk olunur.

Koroğlu eposunu türk-saqə boylarından alan xalqlarda bu epos iki əsas varianta - Azərbaycan və Türkmən variantına dayanır. Birinci variant abxaz, gürcü, hay və başqa qonşu xalqların folklorunda, ikinci variant isə özbək, qazax, tacik və türkmən boyları ilə kontaktı olmuş başqa boylar içində yayılmışdır. Variantlar arasında ən önəmli fərq Azərbaycan variantında olmayan, lakin daha qədim motivləri saxlayan türkmən variantında Koroğlunun doğumu və ərşəyə çatıb yetgin bir bahadır kimi tanınması səhnələrini əhatə edən birinci bölmədir.

* Prof. Dr., Ü. Hacıbəyli Adına Bakı Musiqi Akademiyası Rektör Yardımcısı.
gabdullazade@rambler.ru

¹ Bax: Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. B., 1989.

Azərbaycan variantında Koroğlu Qoşabulaq suyundan içib təpər alır, köməyə ehtiyacı olanlara yardım edən bahadır olur. Türkmən variantında isə gorda doğulan Koroğlu ölmüş anasının döşündən süd içib diri qalır. Herodotun saqa (skit) boylarının soybabası kimi verdiyi Herakl yunan mifologiyasında Olimpin baş tanrısı Zevsin dünya gözəli Alkmenadan doğulan oğludur. Alkmenaya qısqanan Zevsin arvadı Geya balaca Heraklı öldürmək istəyir. Zevs cocuğu bu təhlükədən xilas etmək üçün Geya yatarkən onun döşündən Herakla süd içir. Beləliklə, Herakl ölümsüz yaşam qazanır.

Bu qədim döşəmmə motivi Yunan, Türkmən və Etrusk variantlarında, dirilik suyu içmə isə azər-saqa variantlarında özünü göstərir. Etrusk güzgülərinin arxasına çəkilmiş rəsmlər də tanrıca döşündən südəmmə süjetini əks etdirir. Hətta, bu rəsmdə izahedici yazı da vardır.²

Koroğlu" dastanında Qoşabulaqla bağlı hadisələr aşağıdakı kimi cərəyan edir:

Günlərin bir günü Alı kişi Rövşəni yanına çağıraraq dedi:

- Oğul, buradakı dağların birində bir cüt bulaq var, adına Qoşabulaq deyirlər.

Yeddi ildən yeddi ilə cümə axşamı məşriq tərəfdən bir ulduz, məğrib tərəfdən də bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gəlib göyün ortasında toqquşurlar. Onlar toqquşanda Qoşabulağa nur tökülər, köpüklənib daşar. Hər kim Qoşabulağın o köpüyündə çimsə, elə qüvvətli bir igid olar ki, dünyada misli-bərabəri tapılmaz. Hər kim Qoşabulağın suyundan içsə, aşıq

² <http://dc402.4shared.com/doc/6YuFihLS/preview.html>

olar. Özünün də səsi elə güclü olar ki, nərəsindən meşədə aslanlar ürkər, quşlar qanad salar, atlar qatırlar dırnaq tökər. Çox igidlər, şahzadələr bu su üçün gəliblər, ancaq hec birinin baxtı yar olmayıb. Get, axtar. Qoşabulağı tap, ancaq köpüyündən bir qab da doldurub mənə gətir!

Rövşən Qoşabulağı tapır. Ortalıqda qoca bir ağac, altında da Qoşabulaq durna gözü kimi qaynayır, gözyaşı kimi axıb ətrafı süd gölünə döndərir. Rövşən o qədər gözlədi ki, axşam oldu. Gecədən bir xeyli keçmiş, bir də gördü ki, məşriqdən bir ulduz, məğribdən də bir ulduz doğdı. Ulduzlar gəlib düz Qoşabulağın üstündə toqquşdular. Ulduzların toqquşmasından Qoşabular daşdı. Ağ köpük adam boyu qalxdı. Rövşən köpükdən bir qab doldurub başına tökdü, bir qab da doldurub işdi. Təzədən bir də qabı doldurmaq istəyəndə baxdı ki, köpük söndü. Bulaqlar yenə də elə durulub, elə durulub ki, elə bil gözyaşıdır. Qabı götürüb kor-peşman geri dönür.³

Digər bir variantda isə Aşıq Ələkbərin söylədiklərinə əsasən Koroğlunun Çənlibelə gəlməsi aşağıdakı poetik təsvirlə aşığın dilindən xalq əfsanəsi kimi izah olunur:

Ata bura? Dağın başı gedib çox göyə. Dərbənddi, ayrı yana yol yoxidi gedə.

Dedi:

– Ha, bura bizim yerimizdi.

Buranın adını qoydu burda, Çəmli-bel. Burda düşdülər. Dedi:

– Bala, dolanı gör, burda qəmiş (biz deyərih, qəmiş) vardı?

Dedi:

– Bu dağdı, dağın başında qəmiş çıxıbdı.

Dedi:

– Orda su olar.

Dedi:

– Ata, su yoxdi.

Dedi:

– Çıxar, qeyri mümkündi su çıxmya.

O bulağın da ki, (ərz eləmişəm buracək) doqquz ay suyu qururdu, üç ay gələrdi.

Dedi:

– Ata, su yoxdi. Susuzdan öldük, süyumuz qurtarıp.

Dedi:

– Bala, bu bulağı əş.

Oğlan bir az oranı eşələdi, su coşdı.

Dedi:

– Coşanda mənə xəbər elə. Su gəldi çıxdı mənə xəbər elə bir içim ver mən içim, vurum üzümə. Ama özün içmiyə ha! Ağ, içəy məriz ollay.

Mənə xəbər elə.

Bu oğlan çox zirək idi. Dedi, görən, nə var bu suda?! Ağ, bu suda bir səbəb varmış, bir hüsn varmış, bir möcüzə varmış. Koroğlu bunu eşər, bir onda görər bulağın suyu qeynağa gəldi. Yavaş-yavaş bu su çıxur. Bu su vaxtı ki, gələr yuxarı, görər belə dağdı. Əl vurar, görər belə dağdı, qeynir. Əlin çəkər. Çəkənnən sora [bir də] vurar görər buzdu su, çox buzdu. Dırnaxları istir tökülə, bu qədri buzdu. Bir muc vurar dodığına.

O, içənnən sora, deyər:

– Ata, gəldi su.

Dedi:

– Çıxdı? Apar məni suyun üstə.

³ Fərhadov F. Koroğlu. Bakı, Maarif, 1975, s. 19-20.

Apardı qoydu suyun üstə. Atası əylir [su] içər. Bir az vurdu üzünə.

Baxdı gördi heş nə görmür, möcüzəsi yox. Dedi:

– Bala, işdiy bu sudan?

Dedi:

– Bəli ata, bir qurtum.

Dedi:

– Balam, sən apardı. Mənim gözüm açıldı ki, keşdi. Səniy bu fürsətnən səsiy çoxalar. Səniy səsiy iki ağaşdan [eşidilər], nəhrə çəkən daşlar titrər. Hər kəsin qulağına nəhrən dəyə huşdan gedər. İndi burda daş yığınən istəb-atdar bağlanan yer qayırək.

Daş yığdılar, üstünü örtüdlər, atdarı saldılar bura.

Safliq, pakliq rəmzi olan su “Koroğlu” dastanı boyu müxtəlif mənələrdə öz əksini tapır:

Koroğlu dayanmışdı, gördü, bəli bir dəstə qız sudan gəlir.

Su yolunna gələn qızdar,

Nigar xanım bu yerdəmi?!

Cigərim başında közdər,

O, bulbullər bu güldəmi?!

Digər bir hissə də isə : Ağ, Koroğlu Qıratı salıb dağlara, təpələrə, daşlara. Ağ, vurup dağı biribirinə. Qırat şeyhə çəkir, Koroğlu nəhrə çəkir. Götürüp dağlarda səslir, Nigarı gəzir görək dağlara nə deyir:

Dağa gələn{ağrımasın} ayaxları,

Coşqun-coşqu bulaxları,

Nigar xanum dodaxları,

Dəydi bu suya gördü mi?

Koroğlu Nigara Çəmlibeli belə təqdim edir:

Coşqun olur bulaxları,

Buz bağlıyar qırxları,

Sərin sulu yaylaxları,

Bu görükən Çəmlibeldi.⁴

Özü və ya atası sudan (göldən) çıxıb gələn (sudan doğulan) bir atın / heyvan. Belə bir canlı qeyri-adi və fəvqəladə xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn Koroğlunun atı sudan çıkmadır. Bəzən sudan çıxmanın əks olunması (soyun digər tərəfi) Çöldən Gəlmə olaraq ifadə edilir.

Yeraltı dünya işıqlı dünya ilə dəlik, quyu, bəzən su səthi, çay və s. ilə birləşir. «Koroğlu»da Qırat dənizdən çıxır və qırx gün qaranlıqda saxlanılır, yəni öz mühitinə qaytarılır, gənc Rövsən damdakı dəlikdən ata baxaraq qadağanı pozur. Bu epizod da, çox güman ki, qədim əsatir silsiləsinin həlqələrindən biridir.

“Koroğlu” dastanında isə bu hadisə aşağıdakı kimi cərəyan edir: Bir gün Alı kişi ilxını sürüb dərya kənarına aparmışdır. Atlar dərmanın kənarında otlayırdı. Alı kişi özü də bir tərəfdə daşa söykəlib oturmuşdu. Dan yeri yenicə ağarmışdı, qoca ilxı bir də baxdı ki, budur, dərnyadan iki ayğır at çıxdı. Atlar gəlib ilxıya qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb dərnyaya girdilər. Alı kişi Rövsənə deyir: Sən tövlədə hər day üçün qırx gözlü bir axur qayıracaqsan. Atların qırx günlük arpasını, samanını həmin bu axurlara dolduracaqsan. Kəndin başındakı Zümrüd bulaqdan töblənin içərisinə bir arx açacaqsan. Hər axurun yanında da balaca bir çarhovuz tikəcəksən. Atlar qırx gün burada yeyib-içib bəslənəcəklər. Rövsən otux doqquzuncu günü özünü saxlamayıb tövlənin üstünə çıxır,

⁴ Koroğlu Dastanı. (Əli Kamali arxivindəki variantlar). Bakı, 2009.

balaca bir deşik açıb içəriyə baxır. Rövşən gözlərinə inana bilmir. Sağ axurdakı atın çiyinlərində iki dənə qanad var idi. Qanadlar alov kimi yanır, qızıl kimi parıldaırdı. Rövşən tez sol axurdakı ata baxdı. Gördü ki, yox bu atın qanadı yoxdu. Gözlərini dolandırıb yenə də sağ tərəfdəki ata baxdı. Gördü qanad yavaş-yavaş əriyib axırda tamam yox oldu.

Bu hadisəyə yaxın olan digər mənbədə Xızır bir mifoloji obraz kimi sanki özündə Dədə Qorqud və Koroğlunun müəyyən cizgilərinin ortaq vahidliyini birləşdirir. Belə ki, Xızır ölümə çarə axtara-axtara gəlib Qaf dağına çıxır. O burada Süd gölünə tuş olur. Əski türk mifologiyasına görə, Süd gölü müqəddəs göldür. Oradan yaqutların gözəllik tanrısı Ayzıq yeni doğulmuş uşağa süd damcısı gətirir ki, bu, uşağın ruhu olur. Qaf dağında havada uçan qanadlı və suda üzən kürəkli atlar görünür. Xızır gölə şərab tökür. Atlar içib, sərxoş olur və Xızır onlardan ikisini tutur. Başqa bir əfsanəyə görə, suda yaşayam qırx ayğır bulaq suyu içmək üçün dənizdən çıxır, adam bu zaman atlardan birini tutub minərsə o, insana ram olar və onun yaxın köməkçisinə çevrilər. Bu mifik əfsanələrdən görünür ki, atlar mifik aləmlə bağlı olmuşdur.

Bütün bu deyilənlərə dayanaraq ümumiləşdirmələr etmək olar: göründüyü kimi, Koroğlu türkdilli xalqların, o sıradan azərbaycanlıların ulu babalarının, soykökdə duran qəbilələrin, qəbiləbirləşmələrinin keçdiyi tarixin enişli-yoxuşlu yoluna düş gəlmiş, xalqa yaxın olanına uyğunlaşmışdır. Koroğlu elə bil tarixi boyu xalqın yol yoldaşı olmuş, onun qayğısına qalmışdır. Koroğlu ilk yaranışında təbiətin təbii hadisələrinin yazla, qışın, isti ilə soyuğun, torpaq ilə suyun əvəzlənməsi ilə bağlı yaranmışdır.

KAYNAKÇA

Seyidov M., Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. B., 1989.

<http://dc402.4shared.com/doc/6YuFihLS/preview.html>

Fərhadov F., Koroğlu. Bakı, Maarif, 1975, s. 19-20.

Koroğlu Dastanı (Əli Kamali arxivindəki variantlar). Bakı, 2009.

EPOSDA SUDAN GEÇİŞ ARKAİK RİTÜELİNİN RUDİMENTLERİ

Halil AĞAVERDİ*

Orta çağa ait Oğuz eposunun yapısını oluşturan esas unsurlardan bir tanesi, arkaik ritüeldir. Arkaik ritüelin yapısı sözlü geleneğe dahil olur ve eposun olay örgüsünü oluşturuyor. Eski eposdaki olay örgüsü bir ve ya bir neşe ritüelden ibaret ola bilir. Sözlü gelenek aşiret dönemi kültürünün esasını oluşturan ritüelin sözlü metnini halk hikayesi şekline salır, ondan masal ve ya destan düzelter bilir. Ritüel ise arkaikleşerek unutulur. Ama eski epos metinlerinde arkaik ritüelin kalıntıları izlenilebilir. Arkaik ritüelin fonksiyonu çoğu zaman metin altı manada saklanır. Arkaik ritüel rudimentlerinden (kalıntılardan) ritüel okuna biliyor. Bu da eski metnin ifade ettiği manaları doğru açıklayabilmek için çok önem arz etmektedir (1; 2).

Arkaik ritüelde geçişin çeşitli şekillerini görebiliriz. Bunların içinde “ağaçdan keçiş”, “topraktan keçiş”, “hayvandan keçiş”, “havadan keçiş”, “ateşden keçiş” ve b. bulunmaktadır. Böyle geçiş ritüellerinden bir tanesi de “sudan keçiş” ritüelidir. “Sudan keçiş” ritüeli arkaik ritüelin esas fonksiyonları açısından aynı olsa da şekil açısından farklı özelliklere sahiptir. Buradaki geçiş mit düzeyinde Kaosa geçiştir, ritüel olarak ise “öteki dünya”ya uğurlamadır. Eposda bunun çok çeşitli özellikleri ve boyutları görülmektedir.

Arkaik sudan keçiş ritüelinde esas unsur, elbette ki, sudur. Geçişin bir ritüel mitolojik kompleks halinde öğrenilmesei için onun bütün unsurlarının, o sıradan suyun ritüel bağlamında incelenmesine ihtiyaç vardır. Suyun taşıdığı anlam ve fonksiyonlar eposun ata sözü variantında izlenilebilir. Burada suyun bir sıra fonksiyonel-semantik özelliklerini belirlemek mümkün. Bir sıra ata sözlerinde ve halk deyimlerinde su **Kaos** niteliği taşıyor. Örneğin: “Derin çay sessiz akar”(3,87), “Derin su bulanmaz”(3,87), “Deryaya bir daş at, ya bir kaya sal”(3,88) ve b.

Aynı zamanda kaostan **kozmoza** geçişi de suyun kullandığı ata sözlerinde izliye biliriz. Örneğin: “Alçaqda yatma – sel aparar, ucada yatma – yel aparar”(3,34), “Altın görmediyin kabdan su içme”(3,34), “Balığı ya öldürdün, ya sudan kırağa koydun”(3,50), “Balıq suya çeker”(3,51), “Bir su ki, girdi kaba, oldu içmeli”(3,51) ve b.

Ata sözlerinde biz suyun **hayatverici fonksiyonunu** izliye biliriz. Örneğin: “Balığı ya öldürdün, ya sudan kırağa koydun”(50), “Balıq suya çeker”(3,51) ve b. Aynı zamanda suyun hayatverici fonksiyona sahip olması için onun yaşıyor olması, diri olması gerekiyor. Suyun diriliyi bazı örneklerde onun **hareketli** olması ile dikkati çeker. Məsələn: “Akar su geder, kalmaz”, “Akar su murdarlık götürmez”(3,31), “Araz akır, gözüm bakır”(3,37), “Dayanan su tez iyiyer”(3,83), “Bir su ki, meni akıtır, benim üçün deryadır” (3,61) ve b.

Örneklerden anlıyoruz ki, bir takım ata sözlerinde **suyun zaruriliği (olmazsa olmazlığı)** ifade ediliyor. Meselen, “Anladık - yel dəyirmanı, bes bunun suyu hanı”(3,36). Değirmanı harekete getiren su olduğu için burada su esas hareketverici bir unsur olarak dikkati çeker. Su olmazsa değirmen de çalışamaz. Burada su hareketin başlağıcı olarak görülür. Başka deyilişle, değirmenin de geçiş motifinin sembollerinden biri olduğunu dikkata alsak, su geçişin esas unsuru konunmundadır. Susuz değirmen çalışmadığı gibi, geçiş de susuz gerçekleşemez. Çünkü geçişin hayatverici unsuru sudur.

Suyun yaratıcı fonksiyonu onun geçişle bağlı başlağıcı çeşitli şekillerde ifade etmesi ile de nitelenmiş olur. Suyun başlağıcı yer ise bir çok örneklerde çeşme, bulak, pınar olarak görülmektedir. Meselen, “Çay min olar, çeşme bir”(3,74).

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi.

Halk düşüncesinde su sadece akıp giden bir sıvı değildir, o büyük **kuvvete sahiptir**. Örnekler suyun kuvvetli olmasını tastik eder. Meselen, “Damar-damar, daşı deler”(3,75), “Damcı inadıyla daş deler”(3,81), “Değirmena su hardan akdığın öğren”(3,90) ve b.

Su olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanıla bilir. Meselen, **Su önemsiz konumda**:

“Aranın dağı sağ olsun, karlı da olar, karsız da”. Suyun metoforik şekilde kullanıldığı ve insana ait manevi özellikleri ifade ettiğini görebiliriz. Meselen: “Dərd adama selnən girer, miskalnən çıkar”(3,86).

Su negatif-kommunikatif fonksiyon taşıyarak manevi bağlamda kullanılır: Meselen: “Arsızın üzünə tüpürüblər, “yağış yağır” demiş”(3,38), “Heya üz də bir katre sudu”(3,129), “İnek su içər – süd olar, ilan su içər – zəher”(3,138) ve b.

Suyun belirsizlik anlamında kullandığı ve kaos unsurunun çoğunluk oluşturduğu örneklere rastlaya biliriz. Meselen: “Çayın daşı, çölün kuşu”(3,75), “Balık sudayken sövda olmaz”(3,51) ve b. **Su zorluk anlamı ifade ede bilir**. Meselen: “Dost yolunda boran olar, kar olar”(3,95). **Su tehlike anlamını** ifade ede bilir. Meselen:

“Alçakda yatma – sel aparar, ucada yatma – yel aparar”(3,34), “Altın görmediğin kabdan su içme”(3,34) ve b.

Örneklerde **su az çok oppozisyonunda** (meselen, “Dama-dama göl olar, dada-dada heç”(3,7), sıcak soğuk oppozisyonunda (meselen, “İsti aşə soyuq su katmazlar”(3,139), kuru yaş oppozisyonunda (meselen, “İslənmişin yağışdan ne korkusu?”(3,139) ve b. kullanıla bilir. Derin su olumlu anlam taşıyor. Meselen: “Derin çay sessiz akar”(3,87), “Derin su bulanmaz”(3,87) ve b. Suyun derin ve ya dayaz olması ile yanı sıra susuz arh (suyun bulunmadığı yer) de anlam taşımaktadır. Meselen: “Arh həmişə çingil getirməz”(3,36), “Arha su gələncən kurbəğanın canı çıxar”(3,36), “Arha su gəlib, ümid var bir də gəlsin”(3,36) ve b.

Bazen su iyi tanıdık bir şekilde bireyselleştiriliyor. Meselen, “Araz, altını da bilirim, üstünü də” ve b.

Böyle zengin özelliklere sahip olan su ritüel geçişinin de çok önemli bir unsuru rolünde çıkış etdiyi anlaşılır. Burada her şeyden önce suyun sakral bir fonksiyona sahip olması önem arz eder. **Suyun sakral fonksiyonu** onun ritüelde taşıdığı hayatverici, kutsallaştırıcı, statüsü değiştirici bir özelliğinden doğar. Bu nedenle de su kült haline gelmiştir. Ritüelde su magik imkanlara sahiptir ve inisasyonun gerçekleşmesini sağlar. Adından da görüldüğü gibi, arkaik ritüeldeki geçiş zaman geçdikçe eskimiş ve sosyal anlam taşımaya başlamıştır. Suyun ritüel geçişinin güncelliğini kayb etmesi ve unutulması ile fiziksel geçişe dönüşü örneklerde bu ve ya şu şekilde izlenilmektedir:

- Geçişin zorluğu anlatılır. Meselen, “Her su geçiş vermez”(3,128).
- Geçişin kolaylığı anlatılır. Meselen, “Araz aşığımdan, Kür topuğumdan”(3,36).
- Geçiş unsurlarının yetersizliği anlatılır. Meselen, “Biri körpü tapmır keçe, biri su tapmır içe”.
- Geçiş zamanında yapılmasının önemi anlatılır. Meselen, “Çaya çatmamış çarığını çıkarma”(3,74).
- Suyun barıştırıcı fonksiyonu anlatılır. Meselen, “Biri od olanda biri su olsun gerek”(3,62) ve b.

Masalda sudan geçiş kendini deniz, nehir, kuyu, çeşme, su gibi unsurlarda gösteriyor. Bunların her biri başka dünyaya geçişi göstermektedir. Ayrıca olarak, su unsuru kaosu bildirir. Sudan geçmek de ritüel anlamına göre kaos dünyasına uğurlamadır. Bu yolla ritüel karakteriyle sakrallaştırılır ve yeniden önceki dünyasına döner. Azerbaycan halk

masallarında su kaosu dnyasına deniz atı ile, gemi ile, ağaç parçası ile, sandıkla, kutu ile, iple ve b. geçiş seçenekleri vardır.

"Cüce"nin masalında sudan geçiş ritüali izlenilir. Masalda divin elinden canını kurtarmaya çalışan çocuklar nehirde geçmeli olurlar.Dev Cırtanın sözüne inanıp gidip bir değirmen taşı bulup boynuna geçirir.Özünü suya düşürüyor ve suda boğulup ölüyor (4, Ic.,298) . Burada su kaos dünyasını ifade ediyor.

"Kuş dili bilen İskender"in masalında sandığa koyup deryaya atmak motifi arkaik sudan geçiş ritüalinin transformasyonu gibi görülür.

"Üç baci" masalında da başka dünyaya geçiş unsurları kalmıştır. Burada başka dünyaya yol kuyudan geçer. Üvey ananın tuzağı ile kuyuya düşen kızlar şah sarayına gidip çıkırlar.Padşahın küçük kız kardeşleri ile evlenmesi öbür kız kardeşlerde kıskançlık yaratır ve onun çocuklarını alıp bir kutuya koyup, suya atıyorlar ve yerine bir çift eniği koyurlar.Padşaha haber götürüyorlar ki, karın bir çift köpek eniği doğmuş (4, Ic.,166) .

"Lala ve Nergis" masalında üvey annenin isteği ile pari evlatlarını, Lala ile Nergisi ülkesinden çıkarttırıp başka ülkeye kovalıyor. Burada onlar başka bir dünyaya düşüyorlar, ormandan, sudan geçerler. Lala paçcahın şehrine deryaya geçince tüccar kızı kendine almak için nergisi sandığa koydurub, gemiye deryaya attırdı (4, Ic.,172) .

"Dünya güzeli masalı"nda baba kızlarına üvey anne alır ve kızları evden kovlanır. Bir zaman gelir kızları padşah alır, küçük kız kardeşlerinin gözü almıyor onun yeni olan oğlan çocuğunu oğurlayırlar. İki baci hemen oğlanı bir sandık içine koyup nehre atıyorlar (4, Ic., 200) .

"Ah - vah"ın masalında sandıktan çıkan kız yeniden sandığa konulup suya atılır (4, II c.,180).

"Kırk Gonca Hanım'ın masalı"nda da kutu kayırıp çocukları da onun içine koyarak denize atıyorlar. "Deryanın yüzünde kutu yüze yüze gitti bir değirmene.Dayırmancı buğday öğüten yerde gördü ki, değirmen taş dayanıp.Yuxarı çıkıp gördü ki, değirmenin çarhına bir kutu takılıp. Çabuk kutuyu getirdi, açıp gördü ki, iki bebek çocukdu (4, III c.,81) . Bu masalda karının tuzağı ile kız kardeşini defalarca gider gelmeze gönderir.

"Şeminin masalı"nda kaosa sefer motifi gemi ile başka şehre yolculuk sırasında kahramanın gece gemiden denize atılması şeklinde kendini göstermektedir (4,III c.,106) .

"Kuş dili bilen İskender'in masalı"nda üvey annenin isteği ile babası İskender'i evden çıkarıp azdırır. Geldiler bir deryanın kenarına.İsgendəri koydu sandığa, ağzını müşembe ile kapattı, ağlayarak deryaya saldı. Derya sandığı oraya buraya vurarak o bölgeden çıkardı. İskender'i su ayrı bir padişahın vilayetine getirdi. (4, IV c.,147) .

"Korkunç Padişah" masalında korkunç padişah hasta, zayıf çocukları ve yaşlıların öldürdüğünden İmran bile karara gelir. İmran korkuyordu ki, padişahın adamları gelip onun babasını da öldürürler. Odu ki, babasını alıp şehirden çıktı, gecəyken dağnan - daşnan gidip bir ormana çatdı. Bir çeşmenin yanında karanlık bir mağara buldu, babasını mağarada gizledi.

Padişah düz gidip çıktı köprünün üstüne, başladı suya bakmağa. Körpü çok yüksek olduğunu, yüreği gelmiyordu atlamağa. Vezir uzakdan himnən başa düşürdü ki, ne durup, korkma, at kendini suya, gelirim. Padişah gözünü yumup şappılıtnan kendini attı suya, öyle bir - iki kol atan gibi saplandı suyun dibine, boğulup öldü. Vezir yavaşça döndü kendi imarətininə. Sabah açıldı, padişahın meyidini sudan bulup getirtilər. Vezir cammata anlattı ki, kızın aşkından deli olup, gece habersiz gidip suda kızı arayarken boğulup ölüb.Vezir bu sözü deyince cemaat cıkkırını da çekmedi. Hamı kalbinde sevindi (4. Vc., 164) .

Su Dede Korkut kitabında böyle anlatılıyor: "Ulaşuban sular taşarsa, deniz dolmaz" (5, D - 33), "Adam içmez acı sular sızınca , sızmasa yeğ" (5,D - 48) , "Sovuq -

sovuq suları sana içet olsun" (D -1181) , "Qanlı - qanlı sular esen olsa , kanın düşer" (5,D - 1452) , "Aqındılı görklü suyumun daşqunu kardeş!" (5, D - 2238) vb .

Dede Korkut kitabında su, "büyük - büyük su" , "kanlı kanlı su" , "soğuk - soğuk su" , "taşkın taşkın su" deyimleri ile anılıyor. Ama akar sudan konuşurken burada mutlaka "görklü", yani "kutsal" kelimesi de denir ve oğuzlar da bu görklü suyu öyle böyle keçməzlərmiş. Onlar sadece hoş məramlı isteklər dileyende ve buna başarılı cavab alınca "aqındılı görklü suyu" keçirmişlerdir. Dede Korkut, Bamsı Beyrek için Banıçiçəyi, Kanturalı Selcanı isteməyə gəldiğində qız adamları bu gelişin nedenini soruyorlar. Onlar da ayrı ayrı "Aqındılı suyunı keçmege geldim!" (5, D - 1766) - diye cevap verirler (18).

Dustaqlıqdan dönüp gelen Bamsı Beyrek çeşme başında ablasına "Sovug sularını sorar olsam, içet kimün?" (5, D - 10213) sorusunu verince kız "Sovug sovug suları sorar olsan, Ağam Beyrəğin içediidi; Ağam Beyrek gedeli içərim yox! (5, D - 1039)-diye cevap verir. Banıçiçek de Beyrek'in sağ salim dönmesi haberini kayınpederi Baybörə baya iletirken "Qanlı - qanlı suların soğulmuşdı, çağladı, akıyor!" (5, D - 1175) - der. Kayınata ise geline başka şeylerle birlikte, "sovuq - sovuq sular "ı da "içetliye bağışlar, müjde verir (5, D - 16810) (18).

Halk inançlarında su bulak, çeşme, ırmak ve b. şekillerde izlenilebilir. Burada en önemli mesele, suyun akar bulunmasıdır. Suyun akması, onun yaşar olması anlamına geliyor. İnsanlar uğur kazanabilmek için akar suyun üzerinden atlanıyorlar. Halk hikayelerinden birinde genc kadınların çay (ırmak, nehir) üzerinden geçmekle Su Tanrısından evlat istemeleri hakkında bahs ediliyor.

Eski destanlarda biz suyun kült olarak daha çok sakral olduğunu görüyoruz. İslamın ilk dönemlerinde oluşan destanlarda halen halk inançlarının kuvvetli olduğunu izleyebiliriz. Özellikle, eski destanlarda suyun hayatverici bir kuvvete sahip olması dikkati çeker. Örneğin, "Kitabi-Dede Korkut"ta Dirse Han boyunda ovdan dönen eşinden oğlunu sorarken hanın hatunu böyle söylüyor: "Kuru-kuru çaylara suçu saldım" (5, 31). Burada su Tanrıçasına olan inanç ihtimal edilebilir. Kuru ırmaklara su salmak bir şekilde su Tanrıçasına kurban vermektir. Bu da oğuz türklerinde suyun ilkin olması inanç ile ilişkilidir. Oğuzlar suyun bolluk ve bereket getireceğine inanıyorlar. Araştırmalarda da bu düşünce tasdikini bulur (8, 118).

Suyun hayat bahş etmesi inanç, eski epik metinlerde de izlenilmektedir. "Kitabi-Dede Korkud"da "kuru-kuru çaylara suçu saldım" ifadesi de su inanç ile bağlıdır. Burada suyu kutsal yapan, onun başlanğıçla, ilkinlikle ilişkili olmasıdır.

"Deli Domrul" boyundaki çayın kozmosla kaosun hüdudunda yerleştiğini dikkate alırsak, bu çay yeraltı dünyaya girişin sembolüdür . Onun üstünde Deli Domrulun yaptırdığı köprü de bunu anlatıyor. V. N. Toporov gösteriyor ki, köprü mifopoetik gelenekte sakral mekanının çeşitli noktaları arasında ilişkinin karakteri gibi davranır (11, 176). Dikey köprü yeri sadece yukarı dünya ile yok, hem de aşağı dünya ile birleştirir... Aşağı dünyanın köprüsünde çok durumlarda bekçi de durur . Bazı durumlarda bu bekçi ölenleri (yahut ölümler saltanatına gitmek şücaətində olan dirileri) belirli ücretin, yahut herhangi tapmacanı bulmak şartının, herhangi denemeden başarıyla geçmenin karşılığında aşağı dünyaya bırakıyor (11, 177).

"Deli Domrul okudukça destanda ölen insanların ruhunu köprüden geçirderek öbür dünyaya götüren şaman statüde karakter . Onun kuru çay üzerinde köprü yapması çayın geçiş mekanı olması ile ilgilidir"; "Öyle ki , onun geçenlerden 33 akçe , keçmiyenlerden 40 akçe alması, her iki halde hak (değer, fiyat, kıymet) ödemeye hizmet ediyor. Bize öyle geliyor ki, bunun temelinde kurban verme, pay verme, yahut can yerine can verme gibi ritüel esaslı unsurlar duruyor." (9 , 43 , 44) .

Irmak (çay) - kozmosla kaosu ayırıcı, köprü - birleştirici işlev taşıyor. Bu bakımdan, köprü - geçiş mekanıdır. Bu, ikili semantikaya sahip saha - hem kozmos, hem de kaos. İkili semantikaya sahip olan mekana dahil olabilen imgeler de ikili statüye sahiptir. Domrul hem ölü, hem de diri statüsünde olabiliyor. Oğuz mitolojik dünya modelinde ikili statünün taşıyıcılarına “deli” denmesi de bunu göstermektedir (6).

“Köroğlu” destanının kahramanları da delilerdir. Destanın esas kahramanı Köroğlu da kendisini “hem sufiyim, hem aşikim, hem deli” diye anlatıyor. Buradan da Köroğlunun geçiş ritüeli ile ilgili olduğu anlaşıyor. “Kıratın kaçırılması” hikayesinde Köroğlu kalenin beş yolu bulunmasına rağmen sudan- Tona nehrinden geçiyor. “Ayvazın Çenlibele getirilmesi” veya “Arap Reyhan” hikayelerinde Köroğlu, zor durumda büyük yarğan üzerinden atlayır ve gücüne güç katıyor. Köroğlunun Beyazıt seferinde Giziroğlu Mustafa bey, Köroğlunu suya basır. Aslında ritüel geçişi ile o kendisini sakralştırmış oluyor. Onun geçtiği dünya onu tehlikesizliğini sağlar. Bunlar arkaik geçiş ritüelinin kalıntılarıdır.

“Deli” epiteti ile bilinen tüm kahramanlar, bu veya başka şekilde kaosu ilgilidir. Onların “delilik” kaosu “yalan (çalıq)” davranış ilkelerini yansıtmaktadır. Kaosu ilgili bu delilik, aslında, keyfi davranış tipi olmayıp, özel statü. Bu statünün aşağıdaki semantik seviyeleri bulunmaktadır:

Eposdaki “deli” kahramanlar, kozmosla kaosu hüdudunda - kavşağında yerleşirler. “Geçiş” durumu taşıdıkları için ikili davranış statüsüne sahiptirler. İkili status, onlara bu dünyaları birbirine arabuluculuk fırsatı verir, “deli” kahramanlar mediativ işleve sahip olur (6) .

Eposun çeşitli metin varyantlarında izlenen sudan geçiş arkaik ritüelinin rudimentleri eski kültürümüz hakkında olan bilgilerimizi genişlendirmek açısından çok önemlidir. Bu rudimentlerden biz çok eski geçmişimizi öğrenmek için bir kaynak olarak istifade edebiliriz. Burada suyun mitolojik, magik, sakral fonksiyonlarının çeşitli şekillerde kullandığını göre bilmemiz ve onlar üzerinde incelemeler yapmak için geniş imkanlar bulunmaktadır. Eski inançlarımız, halk adet ve geleneklerimizin, aynı zamanda halk kültürünün ve halk edebiyatı türlerinin arşetiplerini belirlemek açısından arkaik ritüel kalıntılarının öğrenilmesi güncel bir konu olarak gelecekte de araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Ağaverdi Halil. “Kitabi-Dede Korkut”ta Arkaik Ritüelle İlgili Motifler. Dede Korkut Dergisi, 2004, sayı 3.
2. Ağaverdi Halil. “Oğuz Eposunda Arkaik Ritual ve Türün Yapısal Özelliği”. Türk Halklarının Dili ve Edebi Yaraticılığı: Doğu ve Batı Bağlamında Uluslararası Sempozyumun Bildirileri, Kazan 2013.
3. Atalar Sözü. Bakı 2004.
4. Azərbaycan Halk Nağılları, I c., Azərbaycan Halk Nağılları, II c., Azərbaycan Halk Nağılları, III c., Azərbaycan Halk Nağılları, IV c., Azərbaycan Halk Nağılları, V c., Bakı 2004.
5. Kitabi-Dede Korkud. Bakı 2004.
6. Rzasoy S. Oğuz Mifinin Strukturu (Oğuz Metnleri Esasında Semiotik Berpa), Bakı 2009 (Doktora Tezi).
7. Alizade R. Azərbaycan Folklorunda Tebiet Kultları İle Bağlı İnamlar. Bakı 2008 (Doktora Tezi).
8. Seyidov M. Azərbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları. Bakı 1983.
9. Qarayev S. Azərbaycan Xalq Nəsrində Yeraltı Dünya. Bakı 2008 (Master Tezi).

10. İnan A. Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler. //Abdülkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. 2 Baskı, I cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
11. Toporov V.N. Most / Mifı Narodov Mira. V 2-x tomax. Tom 2. Moskva: Sovetskayä Ansiklopediä, 1982, s. 176-177.
12. Тайлор Э. Б. Первобытная Кулътура. М.: Политиздат, 1989, 574 с.
13. Традиционное мировоззрение тюрокв Южной Сибири. Человек. Общество. Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1989, 244 с.
14. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. М.: Наука, 1978, 606 с.
15. Xalil A. S. O problematike pisğmennosti i janroqo sostava oquzskoqo eposa (na materiale «Kniqi Dede Korkuta») // Törkoloqiçeskiy sbornik. Vıp. II, Materialı mejdunarodnoy törkoloqiçeskoq konferentsii «Yazıki i literatura tyurkskix narodov: istoriya i sovremennost». Elabuqa: 2004, s. 227-234
- 16.Uluslararası Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, sayı 100, Ankara, 1995, s.221-227.
- 17.Kafesoğlu İ. Eski Türk Dini. İstanbul 1990.
18. Kitabı Dede Korkud Ansiklopedisi. Bakı 2000.

ŞU FIRAT'IN SUYU AKAR SERİNDİR

Abuzer AKBIYIK*

Su Hayattır, Su Medeniyettir.

Bütün canlılar hayatîyetlerini devam ettirebilmeleri için suya ihtiyaçları vardır. Bu nedenle **“Su hayattır”. Su, kıymetlidir, hazinedir, berekettir, bu nedenle Suyun bulunduğu yer kıymetlidir**, Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki Mezopotamya, Nil Nehri kıyısında Mısır’da olduğu gibi tarih boyunca nerede su varsa insanlar oraya yerleşmiş, orada medeniyetler kurulmuştur. Bu nedenle **“Su medeniyettir, Su kültürdür”**

Halkımız tarafından “Su” kıymetli, şerefli, üstün anlamına gelen “aziz” kabul edilir. Ve kendilerine su ikram edilen kişi “Su gibi aziz ol” diyerek karşı tarafa iyi dileklerini iletir.

Dünyanın ve vücudumuzun %70’ini teşkil eden su, bu ölçüde kültür hayatımızın içinde de yer almıştır. Deyimlerden-atasözlerine, hikâyelerden-masallara, gelenek ve göreneklerden-batıl inanışlara, hoyratlardan-gazellere, şarkılardan-türküle kadar kültür değerlerimizin hemen her unsuru içinde “su” yer almıştır.

Kültürümüzün en önemli unsurlarından biri “Türküler”dir. Halkımız; türkülerde duygu ve düşünceleri yanında **“Su”** gibi hayatında önem arz eden değerlere de yer vermiştir.

Türkülerde “Su”, duruluktur, saflıktır, temizliktir. Subaşı, sevgiliye âşık olunan yerdur. Su sevgili ile buluşturandır. Şirin’ine kavuşmak için Ferhat dağları delmiştir. Su şırıltılarıyla insana seslenir, insanla adeta konuşur. Çoğu kez âşık da suyla konuşur, dertleşir, selamını yara götürmesini ister. Böylece su, âşık’a hayat verir, serinletir, içindeki yangını söndürür, acısını dindirir.

Bütün canlılara hayat veren su, bazen de etrafı yakar, yıkar, öldürür, yok eder. Nemrut’un Hz İbrahim için yaktığı ateşi söndüren de sudur. Hz. Nuh’un gemisini yüzdüren, bir nesli yok eden de sudur. Denizlerde sakın sakın duran, nehirlerden ılgıt ılgıt akan su, bazen taşar, coşar, akar gider, yağmur olur sel olur, insanların sevdiğini elinden alır. Kerem ile Aslı hikâyesindeki su, Kerem’i yakar kül eder.

Gerçek hayat içerisinde olumlu veya olumsuz yönleri ile yer alan “Su”, birçok olayda, bir öyküde yer almış ve üzerine türküler yakılmıştır. Su ile ilgili türküler ve öykülerden birkaçına bu yazımızda yer vereceğiz.

6 bini TRT repertuarında olmak üzere yaklaşık 8 bin türküyü metin yönü ile taradığımızda yüzlerce türkünün içinde “Su” ve su ile ilişkili kelimelerin yer aldığını görmekteyiz. Halk yaşantısını anlattığı, aşkını, sevgisini, acısını, sevincini ilmek ilmek dokuduğu türkülerde hayatında önemli bir yer tutan “su” ya da yer vermiştir.

Türkülerde, “Su” kelimesi yanında, Deniz, Nehir, Göl, Pınar, Dere, Çay, Çeşme, Ab-ı Hayat, Kevser, Yağmur, Sel, Sucu, Subaşı, Susamak, Suluk, Sulu, Susuz, Suvarmak, Sulamak, Buz, Bend, Ark, Siving, Tulumba, Kurna, Tas, Güğüm, Bakraç, Bardak, Testi, Kuyu, Bulag, Maşrapa, Helke, Küze, Güğüm, Badiya, Savacak, Bardaklık, Gırpa gibi su ile ilgili kelimeler yer almıştır.

Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir

Su ile ilgili birçok acıklı öykü türkülerle günümüze kadar taşınmıştır. Su ile ilgili acıklı öyküsü olan bu türkülerden biri “Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir” türküsüdür.

Karasu ve Murat’ın Keban’a yakın birleşmesiyle oluşan Fırat nehri, Basra körfezine kadar Malatya, Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa illerine geçerek 2.800 kilometrelik yol kat eder. Geçtiği yerlere hayat veren bolluk bereket veren Fırat, zaman zaman coşar, taşar

* Halk Kültürü Araştırmacısı. abuzerakbiyik@hotmail.com

çevresine zarar verir, canlar alır. “Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir” türküsü de böylesi bir acıklı olay üzerine yakılmıştır.

Türkünün öyküsü şöyledir “Malatya ili Yazıhan İlçesine bağlı iline bağlı Korucuk Köyü Fırat nehrinin kıyısında kurulu şirin bir köydür. “Korucuk köyünde Nazlı adlı bir gelin Fırat’a su almaya inerken ayağı kayar ve suya kapılarak kaybolur. Kömürhan’a kadar ararlar, günler sonra bulunur. Kocasını cenazenin üzerine kapanarak bu ağıt yakar:¹

Şu Fırat’ın **suyu** akar serindir²,
ölem ölem derdo ölem akar serindir oy oy oy oy
Yârımı götürdü (anam) kanlı zalımdır
ölem ölem kanlı zalımdır, nasıl gülem oy oy oy oy
Daha gün görmemiş taze gelindir oy oy
ölem ölem derdo ölem taze gelindir oy oy
Söyletmeyin beni anam yaram derindir,
ölem ölem yaram derindir nasıl gülem oy oy oy oy

*Kömürhan köprüsü Harput’a bakar
Kör olası zalim Fırat ocaklar yıkar
Ahabların gelmiş ağıtlar yakar
Söyletmeyin beni anam yaram derindir.*

Fırat nehri ile ilgili söylenen bir başka türkü de “Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” türküsüdür. Bu türkü ile anlatılan öykülerden biri şöyledir.

Malatya ile Elazığ arasında kayıklarla ulaşım sağlandığı sıralarda Fırat kenarındaki küçük köylerden birinde yüksek öğrenim yapan bir genç, köyüne tatile gelir. Sevdığı ve görüştüğü kız da köydedir. Fakat kızın ailesi, kızın rızası olmadan başkasıyla nişanlamıştır. Kızın nişanlandığının öğrenen genç, kızın kendisini istemediğini, bu nedenle başkasıyla nişanlandığını zanneder ve kızı istemediğini belirtir. Kız, gönülden sevdiği birinden bunu duyunca çok üzülür, kendisini Fırat’a atarak intihar eder. Nişanlısı durumu öğrenince ağlar ve böyle bir ağıt yakar³

*Fırat kenarında yüzen kayıklar
Anam ağlar bacım beni sayıklar
Başıma toplanmış bağı yanıklar
Nettim size verin benim yârımı
Elbisem duvarda asılı kaldı
Çeyizim sandıkta basılı kaldı
O yar benim ile küssülü kaldı
Nettim size verin benim yârımı*

Fırat Nehri geçtiği yerlere hayat vermiş, bolluk bereket vermiştir. Bazen de canlar almış, çocukları öksüz yetim bırakmıştır. Babanın Fırat’ta boğularak ölümü üzerine yakılan bir ağıtın sözleri de şöyledir.

Kesin şu Fırat’ı bu yıl akmasın

¹ **Kömürhan Köprüsü Nereye Bakar? Makale, Süleyman ÖZEROL/Araştırmacı-Gazeteci**, Elazığ’ın Tabanbükü (Şeyhhasan) köyünden olup Malatya’da yaşayan Mustafa Tosun’un türkü ile ilgili anlatımı.

² **Şu Fırat’ın Suyu Akar Serindir**, Elazığ-İzzet Altınmeşe-İhsan Öztürk, Kaynak: <http://www.turkuler.com>

³ Salih Turhan-Kubılay Dökmetaş-Levent ÇELİK. Notalarıyla Türkülerimiz ve Hikâyeleri–1, Cem Ofset, Ankara 1996.

*Etrafına taşıt yakıp yıkmasın
Talihsiz babamı alıp gitmesin
Biricik yavruları yetim etmesin
Oy aman Fırat, zalimsin Fırat*

Fırat Dağı Deliyor, Harran'a Su Geliyor

Nehirler üzerine kurulan hidroelektrik santralleri ile önemli ölçüde elektrik enerjisi elde edilmektedir. Bu nedenle su, enerjidir. Su gelen tarlada ürün artar, bolluk, bereket olur, Bu nedenle su, refah demektir, ekonomik kalkınma demektir.

Yakın zamana kadar tarihi kent olan Harran'da, yüzölçümü yaklaşık 2.250 kilometre kare olan Harran Ovası'nda su yoktu. Yağmur yağarsa verim olur, yağmazsa yokluk, sefalet olurdu. Bu nedenle halkın yaşadığı sıkıntı "Gelirse Harran gelmezse viran" sözü ile ifade edilirdi. Susuzluktan çatlayan topraklar, susuzluktan çatlayan dudaklara benzetilir susuzluk, yoksulluk üzerine şiirler yazılırdı. Dedemiz anlatırdı, su olmayan toprak değersizdi, yüzlerce dönüm toprak bir atla, bir çift kuşla değiştirilirdi. Yıllar sonra hayaller gerçek oldu. GAP projesi kapsamında Fırat'ın Nehri sularının bir bölümü, 1994 yılında Harran'ın kurak topraklarına verildi.⁴ Suyun gelişi ile yıllarca susuzluk yokluk halk bayramı etti. Fırat'la, Harran'ın buluşmasını halk, gelinler damadın buluşmasına benzetti bu nedenle düğün yaptı, zılgıt çaldı, halay çekti oynadı, Fırat Nehri ile Harran Ovası'nın buluşma sevinç ve coşkusu, dizelere döküldü Şanlıurfa'da şöyle bir türkü söylenmeye başladı.

*Fırat dağı deliyor⁵
Harran'a su geliyor
Aney kalk bir zılgıt⁶ çal
Urfa'ma su geliyor*

Her Ateşi Söndüren Su, Aşk Ateşini Söndürmez

Türkülerde âşık, yar aşkıyla tutuşur, yanar, Leyla'sından su ister. Fakat heyhat, her ateşi söndüren su, aşk ateşini söndürmez.

"Su Ver Leylam" türküsünün sözleri şöyledir.

*Gece gündüz arıyorum⁷
Uçan kuştan soruyorum
Aşkın ile ateş oldum
Su ver leylam yanıyorum,*

⁴ Şanlıurfa ilinde bulunan Harran Ovası 2.251 km² (225 109 ha) büyüklüğündedir. GAP projesi kapsamında Fırat nehrinden 2 tünelle getirilecek su ile bunun yaklaşık 1.500 km²lik kısmı sulamaya açılacaktır. 9 Kasım 1994'te yapılan bir törenle, 29 kilometrelik T1 tüneline Harran'ın kurak topraklarına verilmiştir. Sulama Harran ovasında sulu tarım geçilmiş, ürün deseni ve verimi artmıştır. Yörede ekonomi canlanmış, halkının gelir düzeyi ve hayat standardı yükselmiş, sanayileşme başlamıştır.

⁵ "Fırat Dağı Deliyor", Yöre: Şanlıurfa, Kaynak: Halil Binbaşioğlu (Erkmen)

⁶ Zılgıt: Seri dil hareketleriyle çıkartılan ses bütünü. Şanlıurfa töresinde kadınlar, düğünlerde sevinci ve genç ölümlerinde ise cenaze evden çıkarken üzüntüyü ifade etmek üzere zılgıt çalar.

⁷ "Su Ver Leylam Yanıyorum" Söz-Müzik: Bedir Çağlayan

Ayrılık ateşi ile yanan yüreği su söndüremez. Bir Erzurum türküsünde bu durum şöyle dile getirilmiştir:

Yılan akar gamışa⁸

***Su** neylesin yanmışa*

Mevlam sabırlar versin

Yârinden ayrılmışa

Bir Denizli türküsünde de susayan aşığı, su kandırmıyor, âşık sevgilisini istiyor⁹,

*Susadım **su** isterim*

Pınar nerde gösterin

Ben pınardan ganmeyom

Keziban'ı isterim

Ankara türküsünde¹⁰ de âşık, sevdiğine ilan-ı aşk yapıyor ve “Başın pınar, ayakların göl olsun” diyerek sevdiğine su ile ilgili güzel bir dilekte bulunuyor;

*Bülbüle **su** verdim altın tasınan*

Çok günler geçirdim kara yasılan

Ben seni severdim bir hevesilen

Başın pınar, ayakların göl olsun

Köy Yerinde “Su Başı” Âşıkların Buluştuğu Yerdir

Anadolu’nun birçok köyünde yaşayanlar, içecekleri ve evlerinde kullanacakları sularını, ortak kullanılan köyün çeşmesinden veya köyün yakınındaki su kaynaklarından eder. Köy yakınında pınar, çay, dere varsa köy kadınları oraya gider hem su alır hem de çamaşırlarını yıkar. Köy yerinde “Subaşı” buluşma konuşma yeridir. Bu nedenle birçok türkünün hikâyesi suya gidip-gelirken veya subaşında geçer.

Bir Sivas türküsünde¹¹ Su doldurmaya giden kıza diyor,

*Helkeler golunda **suya** gidiyor*

Elleri gınalı bir güzel gelin

Senin derdin beni deli ediyor

Gözleri sürmeli bir güzel gelin

Şanlıurfa’dan derlenen bir türküde âşık, sudan gelen yârini över.”¹²

*Çoban kızı **suya** gider*

Su destisin elinde (vay vay)

Sudan gelir yaş eteği belinde

Benim yârim dünya âlem dilinde (vay vay)

Bir Denizli Türküsünde âşık pişmanlığını dile getirir¹³;

⁸ **Yılan Akar Gamışa**, Yöre: ERZURUM / Aşkale, Kaynak Kişi: Sırma GÜNAYDIN

Derleyen: Baksen GÜNAYDIN

⁹ “Elindedir Bağlama”, Yöre: DENİZLİ / Acıpayam / Dedebağ Köyü, Kaynak kişi: Osman ACAR, Derleyen: Özay GÖNLÜM

¹⁰ “**Bülbüle Su Verdim Altın Tasınan**”, Yöre: ANKARA, Kaynak kişi: Bayram ARACI, Derleyen: PLÂKTAN YAZILDI

¹¹ “**Helkeler Golunda Suyu Gidiyor**”, Yöre: SİVAS / Yıldızeli, Kaynak Kişi: Ali SULTAN,

Derleyen: TRT MÜZİK DAİ.BAŞK.THM MD.

¹² “**Çoban Kızı Suyu Gider**”, Yöre: ŞANLIURFA, Kaynak kişi: Yöre Ekibi, Derleyen: TRT MÜZİK DAİ. BAŞK.THM MD.

*Fatma gıza **suyolunda** gavuştum*
Fatma aşşağı ben yukarı savuşdum
Ben Fatma'yı bir kötüye değışdim
Damalısin Fatma gelin damalı
Bu canımı yolunada gurban gomalı
Erzurum türküsünde âşık, suya giden kıza “Dön de bir yol bize bak” diye seslenir.¹⁴
Aya bak yıldıza bak
***Suya** giden kıza bak*
Kız Allah'ı seversen
Dön de bir yol bize bak
Bir Afyon türküsünde¹⁵ suya giden yârinden bahseder
Zalım poyraz gıcım gıcım gıcılar
Yüreğime düştü goygün¹⁶ acılar (da)
***Suyolunda** suya giden bacılar*
Bacılar içinde yârim var benim (de)
Aksaray Türküsünde âşık, suylolunda sevdiğini görürü ve aklı gider¹⁷;
*Gelin olan **suya** gider*
Eloğluna çalım eder
Kurban olam sarı gelin
Seni gördüm aklım gider
Malatya'dan derlenen bir Uzun Havada aşık, sevdiğine şöyle sitem eder,¹⁸
Niye inkâr ettin sevmedim diye
Kapıdan geçerken göz etmedin mi
*Helkeler kolunda **suya** giderken*
Çeşmeye gel diye el etmedin mi
Karadeniz yöresinden derlenen bir türküde de yine aşığın suya giden sevdiğine sitemi vardır.¹⁹;
*Salına salına (da) **suya** gidersin*
Su değil meramın seyran edersin
Sen bu güzelliikle (de) çok gam edersin
Sallana sallana sallan gel bana
Gel oynayalım biz bir sallama

Âşık Dertlendiğinde Su İle Dertleşir, Su İle Konuşur

¹³ “**Fatma Gıza Su Yolunda Kavuştu**”, Yöre: DENİZLİ / Honaz Kaynak kişi: Ali ÇAKMAK, Derleyen: Özay GÖNLÜM

¹⁴ “**Aya Bak Nice Gider**”, Yöre: ERZURUM, Kaynak kişi: Raci ALKIR - Muharrem AKKUŞ, Derleyen: Alaattin SEÇGEL

¹⁵ “Zalım Poyraz Gıcım Gıcım Gıcılar”, Yöre: AFYON / Emirdağ, Kaynak Kişi: Tayfun ERYILMAZ, Derleyen: Hale GÜR

¹⁶ **Goygün**: Yoğun, İnsana çok dokunan.

¹⁷ “Gelin Olan Uzun Olur”, Yöre: AKSARAY, Kaynak kişi: Âşık Mehmet AKÇA

Derleyen: Muzaffer SARISÖZEN

¹⁸ “Niye İnkâr Ettin Sevmedim Diye”, Rep No: 416, Yöre: MALATYA, Kaynak Kişi: Kanber ÇINAR, Derleyen: Ömer ŞAN

¹⁹ “Salına Salına Suyu Gidersun”, Yöre: KARADENİZ, Kaynak kişi: Cemile CEVHER, Derleyen: Cemile CEVHER

Türkülerde âşık, çoğu kez dertlidir, sazını eline alır kendisini dağlara, tepelere vurur, yorulunca subaşında oturur, dinlenir. Alır sazı eline, suyla konuşur, derdini suya döker, sudan selamını yara götürmesini ister.

Bir Elazığ türküsünün²⁰ sözleri şöyledir;

Bu dere derin dere

Suları serin dere

Dere al götür beni

Yârin olduğu yere

Şanlıurfa'dan derlenen²¹ bir türküde âşık yine pınarla konuşuyor;

Bu pınar eşme pınar

Yaramı deşme pınar

Yâr yanına gelende

Su ver konuşma pınar

Bir Malatya türküsünde²² yine pınarla konuşma söz konusudur;

Suyolunda su yolunda

Galaylı bakraç kolunda

Gurban olam pınar sana

Gözüm galdı yâr yolunda

Birçok Yöre Türküsünde “Su” Kelimesi Geçer

Su ve suyla ilgili kelimeler türkülerde en çok kullanılan kelimelerden biridir. Hemen hemen bütün yöre türkülerinde Su ve suyla ilgili kelimelere rastlayabilirsiniz. İller göre repertuvarımızda yer alan su ile ilgili türkülerden birkaçı aşağıda sıralanmıştır.

1. **Adana** : Su gelir kütüğünen
2. **Afyon** :Su gelir güldür güldür
3. **Amasya** :Meryem suya gidiyor
4. **Ankara** :Suya giden allı gelin has gelin
5. **Antalya** :Ak çeşmeden sular içtim kanmadım
6. **Artvin** :Suya giden sürmeli kız kimindir?
7. **Aydın** :Emirim suya gider desti doldurur
8. **Azerbaycan** :Sudan gelen sürmeli kız
9. **Balıkesir** :Ördek suya dalda gel
10. **Burdur** :Suya giden allı gelin
11. **Çankırı** :Suya gider su testisi elinde
12. **Denizli** :Fatma gıza su yolunda gavuştum
13. **Diyarbakır** :Haramsudatı atladım
14. **Elazığ** :Şu Fıratın suyu akar serindir
15. **Erzincan** :Su gelir meste gider
16. **Erzurum** :Suda balık yan gider
17. **Eskişehir** :Kız suya gider bir incecik yolu var
18. **Giresun** :Yaylanın soğuk suyu

²⁰ “Bu Dere Buz Bağladı”, Yöre: ELAZIĞ, Kaynak kişi: Enver DEMİRBAĞ, Derleyen: TRT MÜZİK DAİ. BAŞK. THM MD.

²¹ “Bu Pınar Eşme Pınar”, Yöre: ŞANLIURFA / Siverek, Kaynak kişi: Sadun ÇELİK, Derleyen: Mehmet ÖZBEK

²² “Çıkdım Dağların Başına”, Yöre: MALATYA / Hekimhan, Kaynak kişi: Kemal KESKİN, Derleyen: TRT MÜZİK DAİ. BAŞK. THM MD.

19. **Kahramanmaraş** :Yosun tutmuş pınarları akıyor
20. **Karabük** :Tepecik'ten bir **su** içtim kanmadım
21. **Kastamonu** :Gır çeşmeden **sular** içtim ganmadım
22. **Kayseri** :Suda oynayan balıktan
23. **Kerkük** :**Susuzam** su isterem
24. **Kırıkkale** :Helkemi **suya** daldırdım
25. **Kırşehir** :Karanfil **suyu** neyler
26. **Kilis** :Ah **su** yolu **su** yolu
27. **Konya** :**Suya** düştü gülümüz
28. **Malatya** :**Su** gelir lüle lüle
29. **Manisa** :**Sular** akar delik taştan
30. **Muğla** :Ben **susadım** sular isterem
31. **Niğde** :**Su** gelir akmayınan
32. **Ordu** :Çalılıktan bir **su** içtim
33. **Rize** :Suda pişmiş mısırı
34. **Rumeli** :Estergon kal'ası **su** başı durak
35. **Samsun** :**Sular** durulur derler
36. **Sivas** :Helkeler golunda **suya** gidiyor
37. **Şanlıurfa** :Çoban kızı **suya** gider
38. **Tokat** :**Suya** düştü gülümüz
39. **Trabzon** :**Suyun** altında testi
40. **Uşak** :Ey **su** yolu **su** yolu
41. **Van** :**Su** gelir merdin merdin
42. **Yozgat** : Soğuk **su** başında yedim kebabı
43. **Azerbaycan** : **Sudan** gelen sürmeli kız

Sonuç olarak: Bütün canlılar hayatiyetlerini devam ettirebilmeleri için suya ihtiyaçları vardır. Bu nedenle **“Su hayattır”**. **Su, değerlidir, azizdir. Su hazinedir, berekettir.** Halkımız; türkülerde duygu ve düşünceleri yanında **“Su”** gibi hayatında önem arz eden değere de yer vermiştir. Su ile ilgili bazen sevinçli, bazen acı öyküler, türkülere yansımış, böylece Türk Halk müziği gelişmiş, zenginleşmiştir.

GELENEKSEL DOKUMALARDA SU MOTİFİ

H. Feriha AKPINARLI* -Adem ÇOLAK**

GİRİŞ

El sanatları, insanoğlunun varoluşundan itibaren tabiat şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmış, yüzyıllardır beslenme, barınma ve giyinme gibi temel gereksinim ihtiyaçlarını karşılamıştır. İnsanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan iklim koşullarına karşı korunmak öte yandan da kişiliğinin ve yaşam standardının vurgulamak için el sanatlarını yapmışlardır. (Wulfhorst, 1998). İnsanoğlu her zaman iyiyi ve güzeli arama tutkusuyla el sanatlarının doğmasına ve gelişmesine öncülük etmiş ve ulusların kültürel kimliklerini ortaya çıkarmıştır. Çeşitli medeniyetlerin, kültürlerin beşiği ve geçit yolu olan ülkemizde, el sanatlarının çok zengin ve uzun bir geçmişi vardır. El sanatları ürünleri hem yararlı hem de güzel duygular uyandırması yönünden kültürümüzde önemli bir yere sahiptir (Barışta,1975).

Köyde oturan, asıl işi çiftçilik olan ve hayatını çiftçilikle kazanan köylü nüfus, boş zamanlarında yöresindeki hammaddeleri ve zamanlarını değerlendirmek, elde ettiği ürünlerle hem yaşam düzeyini yükseltmek hem de pazarlayarak ek gelir elde etmek amacıyla el dokumacılığı ile uğraşmışlardır (Akpınarlı, 1995; 52).

Anadolu'da konar – göçer yaşayan toplulukların geçim kaynağı hayvancılıktır. Hayvanlarını otlatabilmek için, çayırların verimli olduğu yerlere mevsimsel göçler yaparlar. Hayvanlarından elde ettikleri yün, kıl vb. elyaflarla dokumacılık teknikleri kullanarak hafif, taşınabilir, eşyalar üretmişlerdir. Bu ürünler rengârenk motifli çuval, heybe, yaygı, minder, yastık, koltuk, sofa örtülerdir. Bu ürünler çoğunlukla kirkitli dokumalar olan kilim, cicim, zili, sumak, halı, tülü teknikleriyle yapılmıştır. İnce olan örtülerde ve kumaşlar da ise mekikli dokuma teknikleri (bezayağı, dimi, saten ve türevleri) kullanılmıştır.

Dokumaların en önemli unsurları motif ve desenleridir. Motifler yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerdir (Akpınarlı, 1995; 62). Türk dokumalarının motifleri, temelde binlerce yıllık zaman, on binlerce kilometrelik coğrafya ve farklı kültür özelliklerine rağmen karakterlerini korumuştur. Orta Asya Türk boylarının damgaları bayrak, flama, çadır, mezar taşı, el sanatları v.b. eserlerinde motif olarak yerini almıştır.

Geçmişten günümüze pek çok alanda olduğu gibi geleneksel dokumalarda desen; gelenek, görenek, sosyal yaşantıların yanı sıra dini inanışların etkisiyle de biçimlenmiştir. Desenin en önemli öğesi, içinde kullanılan ve en küçük birim olan motiflerdir. Hiç bir eğitim almadan Anadolu kadını motifleri bir araya getirmiş ve eşsiz güzellikte kompozisyonlar oluşturarak, duygu ve düşüncelerini, isteklerini, mesajlarını, inançlarını da katmıştır. Bu dokumalarda kullanılan motiflerdeki estetik değerler batı sanatına örnek olacak niteliktedir. Motifler yörelere göre değişik isim ve anlam taşımaktadır.

Motiflerin çeşitli şekillerde bir araya gelmesi ile desenler, desenlerin de bir araya gelmesi ile kompozisyonlar oluşur. Geleneksel dokumalarımız incelendiğinde, bunların

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Öğretim Üyesi.
feriha@gazi.edu.tr

** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dokuma –Örgü Eğitimi Yüksek lisans Öğrencisi. adem.colak27@gmail.com

üzerlerinde taşıdıkları motiflerde gündelik yaşama ait çok çeşitli ipuçları verdikleri görülmektedir. Bitkisel, geometrik, figürlü, sembolik bezemelerimizde birçok motiflere farklı isimler verildikleri görülmektedir. Motiflere isimler verilirken motifin form özelliğine bağlı görseline ve insanların duygu ve düşüncelerine dayanılarak isimler verilmektedir. Bu isimlerden en çok kullanılanlardan biri de suyun görünümünden ve su yaşantılarından kaynaklanarak verilen isimlerdir.

YÖNTEM

Araştırma bir tarama yöntemidir. Dokuma motifleri ile ilgili kaynaklar ve yapılmış araştırmalar incelenerek su ile ilgili motifler saptanmıştır. Dokuma motiflerinin incelenmesinde 1995-2013 yılları arasında Doğu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, İç Anadolu bölgelerinde yapılan 30 alan çalışmalarından özellikle kirkitli dokumalarda kullanılan 310 adet motif incelenerek su ile ilgili motifler gruplandırılarak değerlendirilmiştir.

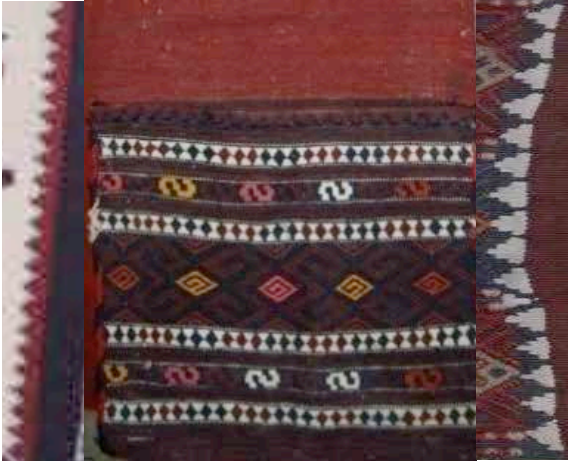
DOKUMALARDA SU MOTİFLERİ

Anadolu'ya yerleşen Türk Boyları konar – göçer yaşamlarını uzun yıllar sürdürmüşler ve bazı yörelerimizde halen sürdürülmektedir. İlk göçler döneminde yaşamlarını sürdürebilmeleri için en önemli yaşam kaynağı olan su kenarlarını yani göl, deniz, ırmak ve nehirleri tercih etmişlerdir. Bu sebeple el sanatlarında, özellikle dokumalarda su motifini yoğun olarak görmekteyiz.

Su, canlıların varlığını devam ettirebilmeleri için en temel unsurlardan biridir. Dolayısıyla canlı organizmanın hayatıyeti suya bağlıdır. Tüm canlılar gibi insan da suya muhtaçtır. Bu sebeple tarihi süreç içerisinde insanoğlu suyun hayat verici gücünden hareket ederek ona kutsallık kazandırmıştır. Kısacası su, mitolojinin de en önemli konularından birisi olmuş ve her dönemde bir vasıta olarak kullanılmıştır.

Türklerin inanç ve kültür dünyasında yer – su inanışları içerisinde yer alan su, her zaman büyük bir anlam ve değer bütünlüğü sağlamıştır. Bu yüzden tarihî süreçte Türkler suya, temsil ettiği özelliklerinden hareketle farklı anlamlar yüklemişlerdir. Türk kozmogonisinde su, ilk varlık veya varlıkların özü olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkler suyu, yaratılışın ilk ve temel çekirdeği olarak kabul eder. Bu anlayışa göre “evren, kozmostan önceki düzensiz kaos malzemesinden (sudan ve topraktan) yaratılmıştır” (Kıyak, 2013; 24). Su, bu özelliği ile evrenin oluşmasına sebep olan temel unsur olarak görülmektedir.

Türklerde saflık ve temizlik unsuru olan su motiflerinin tespiti için özellikle zili, cicim, sumak, kilim ve halı üzerindeki motiflerin incelenmesi sonucunda; Dokuma bordürlerinde sonsuzluğu, hayatın devamını ifade eden ince hatlara “su”denilmektedir. Bu tür motiflere aynı zamanda “suyolu” ismi de verilmektedir. Hemen hemen her yöremizde halı, kilim, çuval ve heybelerin tüm bordürlerine su veya bazı yörelerimizde ise suyolu ismi verilmektedir (Bkz. fot. 1 – 2).

Fotoğraf 1. Su motifi örnekleri

Fotoğraf 2. Yozgat yöresi kilim örneklerinden suyolu motif örnekleri (Ergen, 2010)

Mısır hiyerogliflerinde kullanılan sembollerde su, dalgalı bir çizgiyle ifade edilir. Eğer işaret üçlü ise, Nun denilen “süptil okyanus”u temsil eder. Kimilerine göre “esiri okyanus”, kimilerine göre ise yaratılan maddenin ilk hali olarak ifade edilmektedir. Bazı Mısır tapınaklarında görülen gölcükler ve havuzlar bu ilksel suları temsilen yapılmışlardır (Salt, 2010; 304). Su sembolü yağmur, göl, okyanus ya da denizden ayrı olarak, ırmak, kar, çeşme, pınar vs. biçimlerde çeşitli anlamlar ile de kullanılmışlardır. Su semavi tesir anlamında kullanılırken genellikle yağmur sembolü, bazen de hayat ağacının yer aldığı veya almadığı ırmak sembolü kullanılmaktadır (Salt, 2010). Türk dokumalarında da dalgalı, kırık, düz çizgilerden oluşan semboller ve hayat ağacı motifleri su ile ilgili unsurları yansıtan isimlerle vurgulanmaktadır.

Ayrıca su ile ilgili motiflerin oluşmasında insanların etkilendiği olaylarla ve bu etkiden kaynaklanan duygu ve düşünceler çok önemlidir. Buna göre su ile ilgili motifleri şu şekilde gruplandırabiliriz;

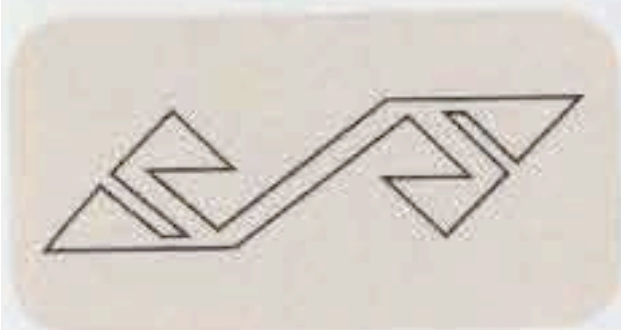
1. Suyun bulunduğu durum ile ilgili olanlar; deniz, göl (Anadolu’da özellikle zemin kısmında yer alan altıgen, sekizgen, eşkenar dörtgen içerisine yerleştirilen büyük motifler göl olarak isimlendirilmektedir), ırmak (akan yan yana sıra halinde dizilen motiflere ırmak, dere, dereboyu veya su yolu, çay gibi isimler verilmektedir), dere, çay vb.

Fotoğraf 3. Şanlıurfa Karakeçili Kilimlerinden “göl” motifi(Onuk ve Akpınarlı, 2003)

Fotoğraf 4. Şanlıurfa Akçakale Kilimlerinden “göl” motifi

Fotoğraf 5. İçel Yöresi Düz Dokuma Yaygılarında kullanılan akarsu motifi (Onuk ve Akpınarlı, 2010)

Fotoğraf 6. Adıyaman Yöresi halı yastıklarında kullanılan göl motifi

2. Suyun görünümü ile ilgili motif isimleri; durgun, dalgalı, sel, çağlayan, şelale vb.

Fotoğraf 7. Mersin ili dokumalarında “eğri su” motifi (Özbayır, 2010)

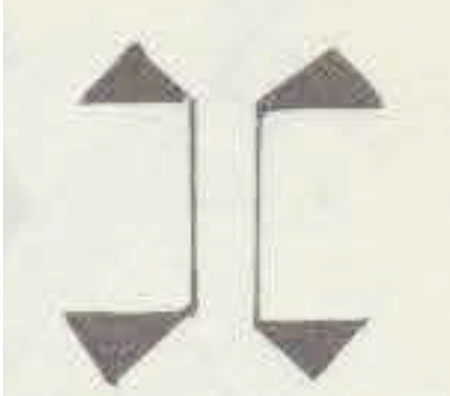
3. Suyun içinde yaşayanlarla ilgili motif isimleri; balık, denizaltı, denizkeşanesi, yosun, midye, yengeç, vb.

Fotoğraf 8. Osmaniye ili kilim örneklerinden balık motifi (Çenet, 2009)

Fotoğraf 9. Yozgat yöresi kilim örneklerinden Balık kılçığı motifi (Ergen, 2010)

Fotoğraf 10. Niğde Üçkapılı Yaylası Yörüklerinde Ördek motifi (Durul, 1987)

Fotoğraf 11. Niğde Üçkapılı Yaylası Yörüklerinde Yürüyen Ördek Sürüsü motifi (Durul, 1987)

4. Suyun üzerinde bulunan unsurlar ile ilgili motif isimleri; gemi, vapur, tekne, kayık, sal vb.

Sonuç olarak; Türk kültüründe önemli bir unsur olan suyun, motif olarak dokumalara yansımaları, gelecek kuşaklara aktarılması ve belirli bir çalışmada toplanması önem kazanmaktadır. Başlangıç olabilecek nitelikteki bu çalışmanın daha da genişletilerek su ile ilgili tüm kavramların bir araya gelmesi ve bu konuda çalışanlar için önemli bir konu olduğu düşünülerek böyle bir çalışma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Akpınarlı, F. (1995). "Eşme Kilimleri ve Van Kilimlerinin Genel Özellikleri", 2. Uluslararası Eşme Kilim Festivali Kirkitli ve Mekikli dokuma Teknikleri Eşme Kilimleri ile Emsalleri Arasındaki İlişkiler ve Pazarlama İlkeleri Semineri, Turizm Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara.

Barişta, Ö. (1975). Sanat Eserleri Dizisi, Türk El Sanatları Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çenet, E. (2009). Osmaniye İli Toprakkale ve Düziçi Yöresinde Kirkitli Düz Dokuma Geleneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

Durul, Y. (1987). Türk Kilim Motifleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ergen, B. (2010). Yozgat Yöresi Kilim, Cicim ve Zili Örneklerinin Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Ana Bilim Dalı Dekoratif Sanatlar Eğitimi Bilim Dalı, Ankara.

Kıyak, A. (2013). “Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültü ve Elazığ’daki İzleri”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (4), 22 – 39.

Onuk, T., H. F. Akpınarlı (2003). Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara.

Onuk, T., H.F. Akpınarlı (2010). “İçel Yöresi Düz Dokuma Yaygılarında Kullanılan Motif ve Kompozisyon Özellikleri”. Arış, 6, 84 – 93.

Özbayır, N. (2010). Mersin İli ve Merkez Köylerinde Kirkitli Düz Dokuma Geleneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

Salt, A. (2010). Semboller, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.

Wulfhorst, B. (1998). Tekstil Üretim Yöntemleri (Çev. Demir, Ali ve Torun, Refah Ahmet). Şen Ofset, İstanbul.

ANADOLU EFSANELERİNDE SU MOTİFİ

Nurettin ALBAYRAK*

Molla Köyü Efsanesi

Bu efsane, Erzincan'da 1982 yılında tarafımızdan Osman KÖKSAL ve Nuri BAYDAŞ'tan efsaneye adını veren köyden derlenmiş olup *Folklorumuz ve Erzincan* adlı eserimizde (Erzincan 1983, s. 145-146) yayımlanmıştır.

Erzincan'ın güneyinde, Munzur Dağları'nın kuzey eteklerinde ve Girlevik Şelalesi yolu üzerinde yemyeşil bahçeler arasında güzel bir köy vardır: Mollaköyü

Mollaköyü, adını efsanelere konu olmuş sevimli ve bilgili bir molladan almaktadır: EhmediPekeriç. Mollaköyü'nde hâlen bulunan bir cami ve caminin yanında şarıl şarıl akan buz gibi berrak ve içinde balıkların yaşadığı bu su için şu efsane anlatılmaktadır.

Eskiden bugünkü caminin yerinde bir kilise varmış. Bir İslam beldesinde kilise değil, caminin bulunmasını düşünen Ehmedi PEKERİÇ adlı molla, kilisenin yerine bir cami yaptırmak istemiş. Bunu haber alan kilise mensupları bölgenin valisine başvurarak şikâyetlerini arz etmişler. Bölgenin valisi Molla'yı huzuruna getirtmek için bir görevli yollamış. Giden görevli Molla'yı tarlada bir çift geyikle çift sürerken bulmuşlar. Mollanın elindeki massanın bir yılan olduğunu gören görevli, hayrette kalmış; Molla'ya fazla yaklaşımdan valinin emrini bildirmiş.

Molla işini bitirdikten sonra şehre, valinin yanına gitmek için hareket etmiş. Molla'dan önce şehre varan valinin adamı, gördüklerini valiye bir güzel anlatmış. Ondan sonra da sevimli molla huzura çıkmış. Molla, valinin huzuruna çıkar çıkmaz şiddetli bir deprem olmuş. Vali bu depremin- gönderdiği görevlinin anlattıklarından da hareketle-Molla'dan dolayı olabileceğini tahmin etmiş ve Molla'ya cami yapmak için gerekli izni vermiş.

Molla camiyi yapmaya başlamış, cami biter bitmez yanında berrak, buz gibi bir su kaynamaya başlamış; bu suyun içinde iki tane de balık varmış.

Molla her yaz işini bitirince çift sürdüğü geyiklerden birini Allah rızası için kurban eder, diğerini de dağa salarmış. Kışı dağda geçiren geyik, her gündönümünde (22 Haziran) çift olarak geri dönermiş.

Yıllar sonra Molla yaşlanmış, artık çalışmadığını, bu işi köylülerin devam ettirmesini istemiş. Köylüler kısa bir süre sonra Molla'nın tavsiyesini unutmuş; bir gündönümünde su içmeye gelen geyiklerin ikisini de kesmişler. O andan itibaren buz gibi berrak su kurumuş, suyun yerinde de tavuklar eşinir olmuşlar. Bu tavukları da her akşam telli duvaklı bir gelin gelip alıp götürürmüş.

Yine bir günün akşamında gelin tavukları almaya gelince birdenbire bir su fışkırmaya başlamış; gelin de bu suyun içinde boğularak kaybolmuş. Bu olaydan sonra her gündönümünde ölen bu telli duvaklı geline ve geyiklere Allah rızası için kurban kesilirmiş.

Bu efsaneye konu olan cami ve başta çocuğunu emzirmek için yeterli sütü olmayan kadınların- aslında oradan geçen herkesin- kana kana içtiği su, bir değirmeni çalıştıracak kadar gür akmakta ve suyun yolu üzerinde, oradan geçen anayolun hemen yakınında ve iki metre aşağıda bulunan küçük bir gölcüğün içinde yüze yakın balık bulunmakta ve kutsal sayılan bu balıklara yıllardan beri kimse dokunmamaktadır.

Kızılırmak Neden Kızıl Akar?

Bu efsane, Yahya Benekay tarafından derlenmiş olup *Varlık* dergisinin 671. sayısından (1 Haziran 1966, s. 10) alınmıştır.

* Öğr. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Bu efsaneye konu olan Hasan Dede, Orta Anadolu Alevilerinin piridir. Ebu Mülcem ise Hz. Ali'yi hançerleyip öldüren Haricî'dir. Hasan Dede, Hz. Ali'ye saplanan hançerin soğuk dokunuşunu hep yüreğinde hissetmiş.

Kızılırmak şimdi eskisi gibi pek kızıl akmaz. Hirfanlı Barajı yapıldıktan sonra Kızılırmak'ın rengi bozulmuş ve yan kolları daha kızıl akar olmuş. Kızılırmak'ın rengi Hasan Dede'den beri kan gibiymiş. Çünkü Hasan Dede, sekiz dervişle bir öğlen vakti Kızılırmak boyuna gelmişler. Namaza durmak için abdest almışlar. Bu sekiz dervişten biri olan Kuli Dede bir bakmış ki abdest aldığı suyun içinde bir kızılık, bir kızıl kan ince ince yayılmada. Başını kaldırıp ileriye bakınca ne görsün? Hasan Dede suyun içinde kendinden geçmiş bir vaziyette dikilmektedir. Kan da Hasan Dede'nin durduğu, yani abdest aldığı yerden gelmektedir.

Kuli Dede, biraz da korkarak Hasan Dede'm diyerek bir çığlık atmış ve ona doğru koşmaya başlamış. Hasan Dede kendisine şunları söylemiş: Meraklanma ya Kuli. Bu kan Ebu Mülcem'in hançerinin saplandığı yerden akar. O yara, bu yaradır; o kan, bu kandır.

İşte Kızılırmak o günden sonra kana bulanmış ve hep kızıl akar olmuş; bu kızıl renginden dolayı da kendisine Kızılırmak adı verilmiş.

Munzur Baba Efsanesi

Ali Rıza Önder tarafından derlenen bu efsane ilk defa *Erciyes* (Kayseri) dergisinin 31-32. sayısında (Ağustos-Eylül, 1945, s. 19-20) yayımlanmış; daha sonra Ali Rıza Önder'in birden çok baskısı yapılan *Şehirden Şehire Anadolu* adlı eseriyle Saim Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi* adlı eserinde yer bulmuştur. Biz Efsaneyi Ali Rıza Önder'in adı geçen eserinden (Ankara 1995, s. 356-357) aldık.

Tunceli'nin kuzeyinde Tunceli ile Erzincan'ı birbirinden ayıran sıra dağların adı Munzur'dur. Bu dağlar adını bu efsanede anacağımız Munzur Baba'dan almaktadır. Munzur Baba, Munzur Dağları'nda sürüsünü otlatan yüce gönüllü bir çobandır. Munzur'un ağası hacca gitmeye karar verir ve Munzur'u yanına çağırır: Munzur ben uzun bir yolculuğa çıkıyorum. Gidip gelmemek, gelip görmemek var. Karım senin anan, kızlarım da bacılarındır. Sana emanet ettiğim sürüme sahip olduğun gibi, onlara da göz kulak ol.

Ağa yollara düşer, aradan günler haftalar geçer; bir gün ağanın karısı bir lenger helva kavurur, Munzur'a yemesi için götürür. Söz arasında: Ağan bu helvayı çok severdi, burda olsaydı da o da yeseydi çok memnun olurdu, der. Bu sözü işiten Munzur, lengeri kapıldığı gibi gözden kaybolur. Biraz sonra boş lengerle döner ve ağasının hanımına: Anacığım helvayı ağama götürdüm, çok memnun oldu, selamı var, der. Kadın şaşkın şaşkın Munzur'a bakar, dili tutulmuş gibi hiçbir şey söyleyemez.

Uzun bir aradan sonra ağa hacdan döner. Bütün köylü ağayı karşılamaya çıkar ve ağanın elini bir an önce öpmek için acele eder. Ağa: Eli öpülecek kişi ben değilim, Munzur'dur; asıl saygıyı ona gösterin, onun elini öpün. Yarım saatte helvayı Kâbe'ye getirip döner Munzur'dur, der. Bu sefer ağayı karşılamaya çıkan herkes Munzur'a koşar. Munzur'u bir dağın yamacında süt sağarken yakalarlar. Elini öpmek için üzerine atıldıkları sırada süt bakraçları devriliverir. Hemen o esnada sütün döküldüğü yerden süt gibi köpük köpük su kaynamaya başlar. Munzur da ortalarda kaybolur, nereye gittiğine kimse akıl sır erdiremez. Orada kaynayan su ise koca bir kaynak ve koca bir ırmak olur. O günden sonra o dağlar Munzur Dağları, o ırmak da Munzur ırmağı adını alır. Günümüzde de aynı şekilde kaynayan bu su "Ovacık Doğal Kaynak Suyu" olarak pazarlandığı ve İstanbul'a kadar geldiği bilinmektedir. Derler ki dünyanın en lezzetli alabalığı Munzur Suyu'nda yetiştiğinden Amerikalılar bu alabalığı Ovacıktan Amerika'ya götürerek orada üretmişlerdir.

Ayn Zeliha Efsanesi

Bu efsane, Mehmet Kurtoğlu'nun *Urfa Efsaneleri* (bsk yeri ve yılı yok, s. 32-33) adlı eserinden alınmıştır.

Zalim Nemrut'un Züleyha adında çok güzel bir kızı varmış. Babasının zalimliğine rağmen Zeliha çok merhametli ve çok güzelmış. Nemrut'un zalimliğini giderek artırdığı, Hz. İbrahim'i cezalandırdığı sıralarda, Hz. İbrahim'i gizli gizli seven ve Hz. İbrahim'e iman eden Zeliha bu inancını ve duygularını hiç kimseye açamamış. Hz. İbrahim'i yakmak için aylarca deve, at ve eşeklerle taşınan odunları gördükçe çok üzülür, elinden bir şey gelmediği için de gizli gizli ağlarmış.

Zalim Nemrut Hz. İbrahim'i mancınıkla ateşe attığında, Züleyha da dayanamamış, kendisini Hz. İbrahim'le beraber ateşe atmış. Hz. İbrahim'in ateşe düştüğü yerde oldukça büyük bir göl olan ve bugün de Urfa'nın sembolü sayılan Balıklı Göl, Balıklı Göl'ün hemen yanında da daha küçük ve yeraltından Balıklı Göl'e bağlanan küçük bir göl oluşmuştur. Bu göle Urfalılar Arapça "Zeliha'nın gözü" anlamına gelen "Ayn Zeliha" adını vermişlerdir. Günümüzde çevresinde bir bahçe de bulunan ve daha "Anzelha" adıyla anılan bu göl ve bahçe "Kapıyı çalan kimdir" adlı Urfa türküsünde de "Anzelha Bahçesi" olarak geçmektedir

Tortum Şelalesi efsanesi

Efsane, Bilge Seyidoğlu'nun *Erzurum Efsaneleri* adlı eserinden (Ankara 1985, s. 177) alınmıştır.

Çok eskiden Tortum Gölü'nün bulunduğu yerde bir köy ve bu köyün görmüş geçirmiş bir çobanı varmış. Günlerden bir gün çoban koyunlarını gütmek için köyün yakınında bulunan dağın eteklerine gitmiş. Sopasını bir kenara dikerek uyumaya başlamış. Bir süre sonra bir gürültüyle uyanmış. Dağın arkasından "Çıkın, çıkın!" diye bir ses geliyormuş. Çoban bir de bakmış ki dağ, değneğin yanına kadar gelmiş. Rüya gördüğünü zanneden çoban, kimseye bir şey anlatmamış. Ancak ikinci ve üçüncü günlerde de aynı sesi duymaya başlamış. Bu arada dağ da giderek köye yaklaşıyormuş. İyice endişelenen çoban hemen köye dönerek durumu halka anlatmış ve köy halkının bulunduğunu yeri terk etmesi gerektiğini söyleyerek sürüsünün başına dönmüş. Fakat çobanın söylediklerini kimse ciddiye almamış. Çoban da sürüsünü alarak dağdan ve köyden uzaklaşmış.

Çoban köyü terk ettikten bir gün sonra köy şiddetli bir zelzele ile sarsılmış, dağ büyük bir gürültüyle köyün üzerine gelmiş; kısa bir süre sonra da köy tamamen yok olmuş. Köyün önünü kapatan dağ, köyün yerinde Tortum Gölü olarak adlandırılan büyük bir gölün oluşmasına sebep olmuş. Günümüzde de dağdan göle doğru akan şelaleye Tortum Şelalesi denmekte, Ezurumlular tarafından piknik alanı olarak tercih edilen yerlerin başında gelmektedir.

Kümbet Baba Efsanesi

Bu efsane, tarafımızdan 1982 yılında Erzincan'da Yusuf Altınova adlı şahıstan derlenmiş olup, *Folklorumuz ve Erzincan* adlı eserimizde (Erzincan 1983, s. 147-148) yayımlanmıştır.

Seneler önce Erzincan'ın Ulalar köyünde Dudu Baba adında sözü sohbeti dinlenen nur yüzlü bir zat varmış. Erzincan'ın kuzeyindeki Çardaklı Deresi'ndeki su, otuz altı köyün arazini sularmış. Otuz beş köy bir araya gelip suyu kendi aralarında taksim etmiş, Ulalar köyünün su hakkını ise vermemişler. Bunun üzerine Ulalar köyü halkı Dudu Baba'ya yalvararak su haklarının geri alınmasını istemişler. Dudu Baba da köylülerini kıramayarak: Ben Çardaklı Deresi'ne gidiyorum. Ölüm itim dünyası, şayet ölür de geri gelemesem kellemin durduğu yerde türbemi yaptırın, demiş ve yola revan olmuş.

Dudu Baba, Çardaklı Deresi'ne vardığında otuz beş köyün beyleri kadı başkanlığında toplanmış ve kendi aralarında suyu taksim etmişlermiş. Dudu Baba bu duruma karşı çıkınca, yeniden su münakaşası başlamış; münakaşa saatlerce sürmüş, ancak su meselesi yine halledilememiş.

O zamanlar Erzincan kadısı olan Celal Bey, Ulalar köyünün suyunun bir ay akıtılıp bir kesilmesini teklif etmiş. Dudu Baba bu teklife karşı çıkararak: Kellemi veririm de buna razı olmam, demiş. Bu söze çok sinirlenen Kadı Celal Bey, Dudu Baba'nın kellesini hemen orada vurdurmuş. Suya yuvarlana Dudu Baba'nın kellesini su getirip Ulalar köyünün alt tarafına bırakmış. Köylüler Dudu Baba'nın kellesinin durduğu yerde hemen bir kümbet yaptırmışlar ve o günden sonra da Dudu Baba'nın adı Kümbet Baba olmuş. Mezar kitbasına de "Kümbet Baba" ismini yazdırarak devamlı ziyaret etmişler ve Allah rızası için kendisine kurban kesmişler. Dudu Baba'ya yapılan bu kümbetin kalıntıları günümüzde de Ulalar köyünün güneydoğusunda hâlen mevcuttur.

KAYNAKÇA

Albayrak, Nurettin (1993), *Folklorumuz ve Erzincan*, Erzincan.

Önder, Ali Rıza, (1945), "Munzur Baba Efsanesi", *Erciyes*, 31-32, Ağustos-Eylül 1945, s. 19-20

Önder, Ali Rıza, (1995), *Şehirden Şehire Anadolu*, Ankara.

Sakaoğlu Saim, (1989), *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.

Kurtoğlu, Mehmet (basım yılı yok), *Urfa Efsaneleri*, (basım yeri yok).

Seyidoğlu, Bilge, (1985), *Erzurum Efsaneleri*, Ankara.

İRƏVAN FOLKLORUNDA SU KULTU

Əziz ƏLƏKBƏRLİ*

Yaradıcı başlanğıcın əsas ünsürlərindən olmaqla, su həm də mifoloji düşüncənin ilkin arxetiplərindən biridir. Buna görə də dünyanın mifoloji modelində onun özünəməxsus yeri var. Elə bu xüsusiyyətinə görə də ən qədim miflərdə su obrazı xüsusi yerə və statusa malikdir. Təkcə türk xalqlarında deyil, dünyanın başqa xalqlarında da eyni mənzərənin şahidi olmaq mümkündür. Demək olar ki, dünyanın bütün xalqlarında su ilə bağlı çoxlu mətnlər, inanclar, atalar sözləri, əfsanə və rəvayətlər, obrazlar qeydə alınmışdır.

Ümumtürk və ümumoğuz düşüncəsinin tərkib hissəsi olaraq, Azərbaycan mifik və bədii düşüncəsində də su ilə bağlı çoxlu obraz, motiv və elementlər mövcuddur. Azərbaycanda bu gün də su ilə bağlı inanclar yaşamaqda, mərasimlər icra olunmaqdadır. Ona görə də Azərbaycan folklorunda su kultu ilə bağlı mətnlərin öyrənilməsi folklorşünaslığın aktual problemlərindəndir. Xüsusilə Azərbaycanın tarixi torpaqlarından və ən qədim Türk-Oğuz yurdlarından olan, Azərbaycan-türk milli mədəni dəyərlərinin daha böyük mühafizəkarlıqla qorunub saxlandığı bölgələrdən sayılan İrəvan əyalətinin folklor örtüyünün öyrənilməsi son dərəcə vacibdir.

Məsələn, İrəvan əyalətinin, demək olar, bütün bölgələrində əyəllərlə//hamilərlə bağlı çoxlu folklor mətnləri qeydə alınmışdır. Bunların içərisində su əyəsi//su anası//su hamisi xüsusi yer tutur. Ağbaba mahalından toplanmış bir mətnə göstərilir ki, iki nəfər balıqçı şər qarışan vaxt balıq tutmuşlar. Birdən bunların tilovuna bir balıq düşür, amma bu balıq elə haray salır, elə qorxunc səslər çıxarır ki, balıqçılar özlərini itirib, onu suya atırlar. Bundan az sonra balıqçıların hər ikisinin gözləri tutulur. Sən demə, tilova düşən adi balıq yox, su əyəsi//su anası imiş. Su əyəsinin qəzəbinə gələn balıqçılar bunun bədəlini gözlərini itirməklə ödəyirlər.

Təbii ki, balıqçılar məhz balıq tutduqlarına görə cəzalandırıla bilməzdilər, onda gərək su əyəsi bütün balıqçıları cəzalandıra idi. Halbuki balıq tutmaq heç bir düşüncədə günah sayılmayıb, sayıla da bilməzdi. Çünki balıqçılıq insanın mövcudluğunu təmin edən ilkin peşə formalarından biridir. Burada balıqçılar müəyyən qadağaları, müqəddəs meyarları pozduqları üçün su hamisinin qəzəbinə gəlmiş və cəzalandırılmışlar. Bu qəzəbin mümkün səbəblərindən birini mətnin özündə tapırıq: balıqçılar şər qarışanda balıq ovuna çıxırlar. Ümumiyyətlə, “şər qarışmaq” ifadəsinin özündə bir pislik, bədlik, qaralıq hökm sürməklə yanaşı, bu zaman məfhumu ilə bağlı xalq inanclarında da çoxlu qadağalar mövcuddur: “axşamın xeyirindən gündüzün şəri yaxşıdır”, “şər qarışanda çölə çıxmazlar”, “şər vaxtı uşağı vurmazlar”, “axşam – şər vaxtı evi süpürəndə evin bərəkəti qaçar”, “şər vaxtı barlı ağacın altına getməzlər, yoxsa bizdən yeylər onu vurar”, “şər vaxtı ağlamaq olmaz, çünki ağlayanın səsi, göydə bir məleykə var, onun xoşuna gələr, o istəyər ki, ağlayan adam həmişə ağlasın”, “axşam vaxtı kim dırnaq tutsa, ömrü qısalar”, “günəş batandan sonra evdən nəsə versən, evin bərəkəti qaçar”, “körpəni şər vaxtı evdən çıxaranda yanına pambıq, qənd, kömür qoymaq lazımdır ki, körpəyə sədəmə toxunmasın” və s. və i.ə. (1, 35-37).

Hətta Zəngəzur mahalından toplanmış bir folklor mətnində deyilir ki, şər vaxtı suyun üstə getməzlər, çünki suyun içində məleykələr var, adama toxunallar, ağzı əyilər, qolu quruyar, vurğun vurur (2, 100)

Qaraqoyunlu mahalında geniş yayılmış mətnlərdə isə deyilir ki, bütün əyəllərə, o cümlədən su əyəsinə gərək mütləq salam verəsən. “Suya salam verməsən, su sənə qarğış eləyər. Səhər-səhər axar çayın üzərinə gedib salam verməlisən, yoxsa su sənə xətər toxuyar” (3, 9).

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Ensitutüsü.

Həm də su əyəsi bütün sulara – çayda, göldə, bulaqda da olur.

İrəvan folklorunda təkcə su əyəsi ilə deyil, həmçinin ev əyəsi, ağac əyəsi, dəyirman əyəsi və s. ilə bağlı da çoxlu folklor mətnləri müşahidə olunur.

Azərbaycan folklorunun bir özünəməxsusluğu da ondadır ki, onu yaradan və yaşadan etnosun yayıldığı coğrafiya ilə bağlı çoxlu sayda folklor mətnlərinə, xüsusilə əfsanə və rəvayətlərə malikdir. Azərbaycanda bəlkə də elə bir su hövzəsi – çay, göl, bulaq yoxdur ki, xalq arasında onlarla bağlı hər hansı bir əfsanə olmasın. Bu, İrəvan folkloruna da eyni dərəcədə aiddir.

Bu bölgədən toplanan epik folklor nümunələrində – nağıl və dastanlarda da su obraz və motivlərinə geniş təsadüf edilməkdədir. Ümumiyyətlə, “su kultu ilə bağlı nağıllarda sıx-sıx tuş olduğumuz pəri obrazı” dastanlarımızda da tez-tez müşahidə olunmaqdadır (4, 138).

Lakin su kultu ilə bağlı inam və inanclar daha çox mərasimlərdə qorunub saxlanmışdır. Bu, bir tərəfdən qədimdə su kultu ilə bağlı xüsusi mərasimlərin icra olunması ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən həmin mərasimlərin və ya onların müəyyən hissəsinin günümüzdə qədər yaşarılığından, yəni hələ də icra olunmaqda olmasından irəli gəlir. Məsələn, yağış yağdırma mərasimi bütün Azərbaycanda, o cümlədən İrəvan əyalətində ən geniş yayılan mərasimlərdəndir.

İrəvan əyalətində su kultu ilə bağlı qədim inancların ən çox yer aldığı mərasimlərdən biri də Novruz bayramı ilə bağlı icra olunan ayinlərdir. Məhz Novruz bayramında qızlar gələcək talelərini öyrənmək üçün suya üzük salırlar. Və ya “ilin axır çərşənbəsində kasa dolusu su götürüb, onun içinə ucuna pambıq dolanmış iki iynə atırlar, əgər iynələr bir-birinə yaxınlaşıb görüşürlərsə, onda niyyətlər hasil olur” (3, 10). Məhz Novruzda səhər tezdən bulaq başına gedilir və oradan su gətirilir. Çünki “Novruz bayramında kim gün çıxmamış hamıdan tez bulaqdan su gətirib onunla xamır yoğursa, o evdən bin-bərəkət heç vaxt əskik olmaz” (6, 93). Məhz Novruzda “ilin axır çərşənbəsində gecə yarısı yuyunub paklandıqdan sonra axar suyun qırağında oturub, niyyətini ona danışsan, o niyyətinə çatarsan. Dərdini, ağrını, azarını suya söyləsən, su o gecə hamısını özü ilə yuyub aparar” (6, 93). Məhz Novruzda “ilin axır çərşənbəsində bir subay oğlana iki boş qab verib suya yollayırlar, tapşıırırlar ki, boş qablardan birini su ilə doldursun. Oğlan əgər sağ əlindəki qabı doldurub gətirsə, niyyəti hasil olar” (6, 93) və s. Belə misalların sayını daha da artırmaq olar.

Biz folklorlarda müşahidə olunan su kultu ilə bağlı bütün elementləri məhz mifik düşüncədəki su ünsürü ilə bağlamağın tərəfdarı deyilik. Təbii ki, su yaradıcı başlanğıcdır, lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, folklorlarda, xüsusilə folklorun epik janrlarında, əfsanə, rəvayət və dastanlarda xalqların tarixində iz buraxmış müəyyən elementlərin də izləri ola bilər. Məsələn, türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan türklərinin etnogenezində yaxından iştirak edən qədim türk tayfalarından biri də Su tayfaları olmuşdur. E.ə. III minilliyin əvvəllərindən xüsusilə Urmiya gölü hövzəsində yaşamış bu türk tayfası tarixdə su, subı, suvbi, subir, subar, suber, suvar adları ilə tanınmışdır. Subar etnonimi “sub” və “ər” komponentlərindən ibarətdir ki, burada “sub” komponenti “su” sözünün qədim forması, “ər//er” komponenti isə “ər”, “kişi”, “adam” anlamlarında olmaqla, “subar” sözü “su adamı” mənasında başa düşülməlidir. Etnonimin digər variantları da oxşar anlamlardadır. Məsələn, “suvbi” variantında “bi” komponenti “boy”, “tayfa” və ya cəm şəkilçisi kimi izah oluna bilər. Bütün hallarda “subar” etnonimi və onun variantları (subı, suvbi, subir, suber, suvar) “su əri”, “su adamı”, “sular”, “su tayfaları” anlamlarında izah olunur.

Maraqlıdır ki, İkiçayarası əhali də “sub ər” adlandırılmışdır. Sonralar böyük bir əraziyə yayılan bu tayfalar təkcə Yaxın Şərqi yox, Orta və Uzaq Şərqi də yayılmış, hətta böyük bir coğrafiyaya öz adlarını vermişlər – Sibir (7, 156-162).

Eramızın I minilliyində Albaniya ərazisinə hunların tərkibində gələn və savar, suvar, sovde, savde, sote, sodi adları ilə tanınan su tayfaları, əslində vaxtilə Orta və Uzaq Şərqə doğru köç etmiş su tayfalarının sonrakı dövrlərdə geriyyə – Qafqaza qayıtmış törəmələri idi.

Bizim fikrimizcə, şumerlər də bunlardan ayrılmışlar. Şumerlərlə bunların adları arasında böyük yaxınlıq vardır. Şumer və akkادلardan şimalda Subir (akkadca Subar, Şubar) etnosları yaşayırdılar. Buradakı Subar, Şubar sözləri ilə Sumer, Şumer sözlərinin mixi yazılışında, güman ki, fərq olmamışdır. Şumer sözünün sumer, suber formaları, mixi yazılarda ş və s səslərini fərqləndirməyin çətinliyi bunların eyni etnos olduğunu, bir qisminin İkiçayarasına endiyini (Zaqroş ərazisindən endiyini artıq heç kəs inkar etmir), bir qisminin Şərqi Asiya ərazilərinə yayıldığını, şərqə hərəkət edənlərin müəyyən zaman keçdikdən sonra güclü Hun imperiyası tərkibində yenidən Ön Asiyaya döndüklərini söyləməyə tam əsas verir.

Azərbaycan, o cümlədən İrəvan əyalətində də qədim su tayfaları geniş yayılmışdır və bu yayılma daha çox Göyçə gölü hövzəsinə və ətrafına uyğun gəlir Təsadüfi deyil ki, Göyçə gölündəki Adada yerləşən qədim məbədi tarixən Suvəng (Su-vəng//Sivəng) adlanmış və həmin ərazilərə 19-cu əsrdə Yaxın Şərqdən köçüb gəlmiş hay-ermənilər bu gün həmin məbədi və məbədin adı ilə bütün Göyçə gölünü Sevan adlandırırlar.

Bundan əlavə, Göyçə gölündən cənub-şərqə doğru uzanan, Qərbi Azərbaycanın ən böyük və ən qədim bölgələrindən olan Dərələyəz və Zəngəzur mahallarını əhatə edən tarixi mahal da Suyuni//Siyuni (Si-uni, yəni su tayfalarının ölkəsi) adlanmışdır ki, bəzi mənbələrdə bu, Sunik//Sünik şəklində də qeydə alınmışdır. Daha sonrakı dövrlərdə mahalın adı Susakan//Sisakan (sakların su tayfalarının ölkəsi adlanması) şəklinə düşmüşdür ki, bu da, əslində, etnotoponimin əvvəlki anlamlarından qətiyyə fərqlənmir (5, 59-72).

Buna görə də biz belə bir ehtimalı irəli sürürük ki, İrəvan əyaləti qədimdən bəri türklərin su tayfalarının sıx məskunlaşdığı ərazilərdən olduğundan və bu bölgədə su etnonimi ilə bağlı dini məbədlərə, yaşayış məntəqələrinə sıx-sıx rast gəldiyindən bu bölgədəki su ilə bağlı mifoloji mətnlərdə, inamlarda, rəvayət və əfsanələrdə həm də bu tarixi faktı diqqətdə saxlamaq və tədqiqata cəlb etmək lazımdır.

KAYNAKÇA

1. Azərbaycan Folkloru Antologiyası, 10-cu kitab, İrəvan Çuxuru Folkloru, "Nurlan", Bakı 2013.
2. Azərbaycan Folkloru Antologiyası, 12-ci kitab, Zəngəzur Folkloru, "Nurlan", Bakı 2005.
3. Azərbaycan Folkloru Antologiyası, 7-ci kitab, Qaraqoyunlu Folkloru, "Nurlan", Bakı 2002.
4. Babək Aynur (2011), Azərbaycan Folklorunda Su ilə Bağlı İnamlar, "Nurlan", Bakı.
5. Urud, Musa (2005), Zəngəzur, "Nurlan", Bakı 2005.
6. Azərbaycan Folkloru Antologiyası, 3-cü kitab, Göyçə Folkloru, "Səda", Bakı 2000.
7. Ağasioğlu, Firidun (2000), Azər Xalqı, "Ağrıdağ", Bakı 2000.
8. Ələkbərli, Əziz (2006), Qərbi Azərbaycan Abidələri, "Ağrıdağ", Bakı.

MİFOLOJİ MƏTNLƏRDƏ SUYUN YARADILMIŞ KOD-ŞİFRƏ ANLAMI

Razım ALİYEV*

Həyatın, üzü varlığın əsasını təşkil edən su, insan idrakının məhsulu olan nağıllarımızda, dastanlarımızda, atalar sözlərimizdə, inanclarımızda, bütövlükdə mifoloji təfəkkürümüzdə geniş yer tutmuşdur. Qədim türk dünyagörüşü geniş şəkildə Su ilə, Su obrazı ilə bağlıdır.

Şübhəsiz ki, bu günkü simpozium xalq yaddaşının müxtəlif sahələrində Su, Su obrazı ilə bağlı bir çox mətləblərdən bəhs edəcək, xalq kultüründə onun yerini müəyyənləşdirməyə çalışacaqdır.

Mənsə Su və Su obrazı ilə bağlı min illər boyu gizli, məxfi saxlanılan Kahin və Qamların geniş istifadə etdiyi kodlaşdırılmış sistemdən və onun açılma üsullarından danışmaq istərdim...

Onu da qeyd edim ki, bu sistem qədim türk dünyagörüşünün prinsipləri əsasında açılır və qədim dövr dünyasının böyük bir coğrafiyasını əhatə edir. Bunlar əgər faktlar nəzərə alınmazsa bu günkü yanaşma nöqteyi nəzərinə qəbul edilməzdir.

Xalq dilindəki alqışlarımızın birində deyilir. "Suca ömrün olsun." Bu suyun kainatın yaranışının təməl elementi kimi daimi olması ilə bağlı təsəvvürlərdən gələn ifadədir. Yəni, Su daimi olduğu kimi, alqış edilənin də ömrü daimi olsun deməkdir.

Mifik təsəvvürlərdə həyatın, bütövlükdə varlığın başlanğıcı Su ilə əlaqələndirilir.

Azərbaycan və digər türk xalqlarının yaranış haqqındakı mifoloji baxışlarında kainatın başlanğıcı "Əvvəl hər yer su idi..." deyərək təsvir olunur.

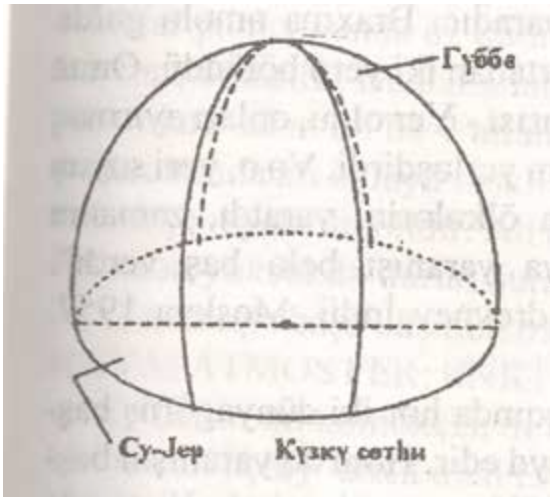
B.e.ə III minilliyə dair şumer əsətlərində yaranış belə təsvir olunur. "Əvvəl bütün dünya suya qərq olmuşdu. Okean Suyunun dərinliyində bütün varlığın böyük anası ilahə NAMMÜ yaşayırdı. NAMMÜ-nün bətnindən yarımkürə şəklində Dağ qalxıbmiş. Dağın başında böyük ata allah-AN dənizdə yastıvari lövhə üzərində Kİ yaşayırmış". Əsatirə görə AN və Kİ-nin nəğahından əvvəlcə Enlil, sonra isə öz qüdrəti ilə fərqlənən yeddi allah dünyaya gəlir.

Qədim hind mifologiyasında da, başlanğıc Su ilə əlaqələndirilir: "Dərin yuxudakı kimi hərəkətsiz uyuyan ilkin yaranışın qaranlıq xaosundan əvvəl sular yarandı" deyilir. Sular atəşi yaratdı. İstiliyin böyük qüvvəsindən qızıl yumurta yarandı". Bu təsəvvürlərin hər ikisində kainat modeli yastı su səthini(yaxud yer-sub) əhatələyən göy qübbəsi kimi verilir. Bu fikrə yaranış haqqında qədim türk dünyagörüşünə dərinlən bələd olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında da rast gəlinir:

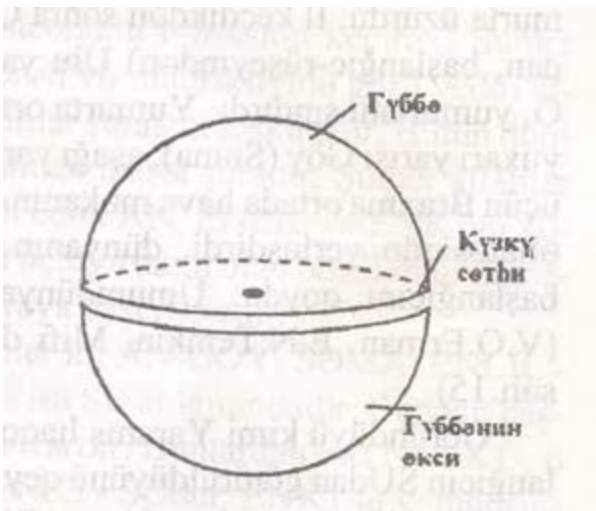
"Fələk çadırımdır, torpaq döşəyim,
Göz yaşı içdiyim sudur müxtəsər".

Nizami Gəncəvinin təsvir etdiyi kainat modelində göy qübbəsini aşağıdan torpaqla qapayan yarımkürə təsvir olunur. Əslində isə yaranış haqqında təsəvvürlərin ilkin variantında "Torpaq iştirak etmir. Başlanğıc Su ilə bağlıdır və torpaq mifologiyada suyun törəməsi hesab edilir. Yəni, həm şumer, həm hind və həm də qədim türk təsəvvürləri əsasında modelləşdirmə aparsaq kainatın təməlinə duran 4 ünsürdən (GÖY, SU, HAVA və İŞIQ) ibarət dünya modeli şəffaf yarımkürədən ibarətdir. Şəkil(1)

* Azərbaycan.

Göy, Hava və Işıqdan ibarət olan göy qübbəsi aşağıdan Su səthi ilə qapanır. Şumer əsatirlərində bəhs edilən sonrakı allahların (ulduz və bürclərin, planetlərin) yaranışı səmada, göy qübbəsinin daxili səthindədir. Ulduzlu göy yarımsferası bütövlükdə Su səthində (Yer-Sub) əks olunduğundan yarımsfera tam kürəyə tamamlanır. Şəkil (2)

Ulduzlu göydə nə varsa hamısının Su səthində əksi, şəkli alınır.

Buradan qədim dünyagörüşün qaynaqlandığı çox mühüm bir nəticə alınır.

“Yer üzündə nə varsa hamısı göy qübbəsindəkilərin, (allahlar dünyasının) şəkli, əksi, yaxud, surətidir”. Əslində Su ilə başlanan yaranışın, Su ilə də sona yetməsi, dünyanın üzünü su alması həyatın bütövlükdə dövrü proses olmasını göstərən amildir.

Bu suyu güzgü ilə, ayna ilə əvəzləyən adət-ənənələrimizdə də özünü göstərir. Məsələn: Gəlin köçürmə zamanı toy mərasimlərində qabaqda güzgü aparılır. (Bu həyatın başlanğıcının Su ilə əlaqəsini göstərən amildir.)

Həyatın sonu da ayna, güzgü ilə əlaqəlidir. Yenicə vəfat etmiş insanın üzərinə güzgü qoyulur. Evdə olan güzgülərin üzü bağlanır.

Qədim qəbrlərdən tapılan güzgülər də son və başlanğıc haqqında dediklərimizi təsdiqləyən amildir.

Əslində bu mərasimlərin və mifoloji mətnlərin təhlili göstərir ki, güzgü yaranış və məhv olma, həyatın başlanğıcı və sonu ilə əlaqələndirilən vasitədir.

Məhz bu cür düşüncə dünyanıdərkin mistik mifoloji anlamında güzgünü əsas vasitələrdən birinə çevirmişdir.

Adət- ənənə və mərasimlərdə olduğu kimi ayna mövzusunda yaranışla bağlı təsəvvürləri əks etdirən yazılı mənbələrdə də təsadüf olunur. Məsələn:

1. “ Uzundonlu (rahib) güzgüsünü gölə düşürmüş, gündüz yana-yana ağlayır, gecə sıtqıya-sıtqıya” (Orxon Yenisey abidələri).

2. Sağış (məhşər) günündə ayna görklü

Ayna günü oxuyanda xütbə görklü.

(Kitabi Dədə Qorqud)

3. Surətpərəstlər kimi olub özünə aşıq,

Öz əlində göy kimi güzgü tutursan yazıq;

4. Dünya güzgülü evdir, hər yerə düşür üzün

Ona görə hər zaman sənə tərəfdir gözün.

(Nizami Gəncəvi)

Həm insanın yaranışından, həm də axır zamanın əlamətlərindən danışan N. Gəncəvinin Aynaya-güzgüyə müraciət etməsi təsadüfi deyil. ***Mifoloji mətnlərdə belə fikrə təsadüf edilir ki, Allah suda öz əksinə baxıb insanı yaratmışdır.***

Qədim türk-şumer dünyagörüşü əsasında yaranış və varlıq haqqında mifoloji təsəvvürləri tədqiq edərkən istər-istəməz qədim mətnlərin, şəkillərin, qayaüstü təsvirlərin kodlaşdırılmış sistemləri ilə üzləşməli olursan. Bu sırada mənası heç bir dildə başa düşülməyən onomastik terminlər də vardır.

Belə terminlərdən bir neçəsini nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi:

NAMMÜ - Şumer yaranış modelində ilahə adıdır.

Zurvan - Mifoloji yaranışın başlanğıcını qoyan zaman və tale allahının adıdır.

Köküdey – Türk yaranış təsəvvürlərində yer alan onomastik terminlərdəndir.

Tukulka - Etrusk miflərində yer alan demon adıdır.

Xufu - Şərəfinə ən uca ehram tikilmiş Mısır Fironunun adıdır.

Bu siyahını uzatmaq da olar, lakin qədim dünyanın geniş coğrafiyasını əhatə edən bu terminlərin açılış mexanizmini diqqətə çatdırmaq üçün əvvəlcə formalaşdırdığım mifoloji yaranış modelinin əsas prinsipləri və ondan irəli gələn güzgü qaydası nəzərdən keçirilməlidir. Çünki yaranış haqqında türk xalqlarının dini-fəlsəfi, mifik-kosmoqonik təsəvvürləri əsasında apardığım modelləşdirmə nəinki bir çox mifoloji terminlərin semantikasını müəyyənləşdirməyə imkan verir, həm də bütövlükdə mifoloji kodun açılmasına gətirir.

Modelləşdirmədə əsas yeri Azərbaycanın görkəmli alımı, mifoloq Mirəli Seyidovun “Qam Şaman və onun qaynaqlarına ümumi baxış” əsərində (Bakı, “Gənclik” 1994) ümumiləşdirdiyi:

1. Dual təfəkkür prinsipi;

2. Əksiliklər prinsipi tutur.

Bu prinsiplərə əlavə etdiyim ***İnikas prinsipi*** modelləşdirməni tamamlayır. Həm qədim türk, həm də şumer mifologiyasında yaranışın ilkin substansiyaları, başlanğıc ünsürləri hesab edilən Göy, Su, Hava və İşıq (Şumerlərin allahlar panteonunun ali şurası Su-Enki, Göy-An, Hava-Enlil, İşıq-Nusku) vəhdəti ilkin kosmosu yaradır.

İlkin kosmos sferasında Su güzgü rolunu oynadığından kahin və qamların formalaşdırdığı bu model əvvəl qeyd etdiyimiz belə nəticəyə gətirir ki: Kainat güzgü

simmetriyasına malikdir. Yaxud: “Yer üzərində nə varsa hamısı Yuxarı dünyanın, allahlar dünyasının (ulduzlu göyün) şəkli, əksi, yaxud surətidir.

Araşdırmalarımız göstərir ki, qədim dünyanın yaranış haqqındakı bu təsəvvürləri onların həyatında geniş yer tutmuş, qayaüstü təsvirlərdə, relyefli şəkillərdə, sümük, güzgü və digər predmetlər üzərində çəkilmiş təsvirlərdə kodlaşdırma üsulu kimi istifadə olunmuşdur.

Bu üslub onomastik terminlərin formalaşdırılmasında, indiyədək oxunması müşkülə çevrilən sirli Etrusk yazılarında da özünü göstərir.

Etrusk yazılarından bir neçə nümunəni nəzərdən keçirməklə yuxarıda bəhs etdiyimiz gizli yazı üslubunu əyani şəkildə görmək və güzgü üzərindəki yazını asanlıqla oxumaq mümkündür.

Rus tədqiqatçı A. E. Naqovitsının “Etruskların mifologiyası və dini” kitabında (A. E. Naqovitsın Mifolojiya i Reliqiya Etruskov Refl-buk 2000 səh.363) verilən şəkil 3-dəki təsvir üzərində sağ tərəfdəki yazı asanlıqla oxunan Mars” sözüdür.

şəkil 4

Soldakı yazını isə güzgü vasitəsilə oxumaq mümkündür- "Menerva". Bu üsulla güzgüüstü təsvirlərdəki inikas üsulu ilə kodlaşdırılmış "Atlanta meliako", "Aidda" ifadələri (səh. 315) asanlıqla oxunur. (şəkil 5, 6)

Şəkil 5

Şəkil 6

İndi əvvəlcə bəhs etdiyimiz mifoloji terminlərin Nammü, Zurvan, Köküdey, Tuxulxa, və Xufu adlarının güzgü qaydası ilə açılışını nəzərdən keçirək. Yəni, bunların hər birini əksilik prinsipi əsasında, yaxud, güzgü prinsipi ilə sağdan sola oxuyaq:

Hammü-Ümman (dəniz), Zurvan- Navruz, Köküdey-yeddikök, Tuxulxa- Ağlı küt (Demon), Xufu- Üfüq mənasına gəlir.

GÜZGÜ	
NAMMU	UMMAN
ZURVAN	NAVRUZ
KÖKÜDEY	YEDÜKOK
TOXULXA	AXLUXUT
XUFU	UFUX
MəRRUX	XÜRRəM

Həmin terminlərin məna açımının doğruluğu təkcə sadə mexaniki əks oxunuşda deyil. Bunların hər birinin izahı və əsaslandırılması, müxtəlif vaxtlarda çap etdirdiyim “Oğuz dünyanı dərkətmənin açarındır” (Bakı, Ziya- Nurlan 2000), “Məxvilik qırifi, yaxud Mif, Fəlsəfə, din və dil dünyünü” (Bakı, Ziya-Nurlan 2002), “Türk-şumer dünyagörüşü və dil” (Bakı, Ziya-Nurlan 2005-ci il kitablarımda verilmişdir.

Lakin gizli mənası olan terminlərə qısaca şərh də vermək mümkündür. Məsələn, **Nammü** ilahəsi şumer əsətlirlərində Okean suyunun dərinliyində yaşayan bütün varlığın böyük anası adlandırılır. Göründüyü kimi termin kimi işlənən Nammü adı okeanla, Su ilə bağlıdır və “**Ümman**” dual yanaşmada onun əsl səciyyəsinə göstərir.

Zurvan zamanın, yaranışın başlanğıcını qoyan allah adıdır. Əks oxunuşdakı **Novruz** da yaranışla, ilin yeni tsiklinin başlanması ilə bağlıdır. Bunların hər ikisi isə 4000 il qabaq Sur bürcünün mart ayının 21-də, gecə-gündüz bərabərliyi zamanı səmədan çıxması əlaməti ilə əlaqəli təsəvvürlərlə bağlıdır. (Sur+Van)

Xufu adının Üfүqlə bağlılığını əks etdirən dəlil isə qəbrüstü yazıdır.

“Misir piramidaları necə tikilmişdir” kitabında X.A.Kink yazır: “Piramidanı öyrənən arxeoloqların rast gəldikləri yazı belədir: «Хуфу есть тот, кто принадлежит горизонту» (Moskva, Nauka 1967 səh 26. rus dilində). Yəni, “Xufu o kəsdir ki, üfүqə məxsusdur.” Maraqlıdır ki, göstərdiyimiz çox qədim kökə malik həmin terminlərin şifrəsi açıldıqda bu gün də Azərbaycan dilində işlənən sözlərə gəlir. Müstəsna ad vermə, ad qoyma səlahiyyətlərinə malik Qam və kahinlərin vaxtilə kodlaşdırdığı jarqon sözlərin mənasının unudulması, düzgün başa düşülməməsi tarixin və mədəni irsin öyrənilməsində yanlışlıqlara nəinki orta əsrlərdə, elə indinin özündə də zəmin yaradır. Bir misalla fikrimi aydınlaşdırmaq istədim.

Elmi ədəbiyyatda və tədris vəsaitlərində bir tərəfdən Babəkin başçılıq etdiyi xürrəmilər hərəkatı Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsinin şanlı səhifəsi kimi təsvir olunur, digər tərəfdən xürrəmilər şad, şən, kefcil və şəhvətpərəstlər kimi təqdim edilir. Bu cür yanaşma təbii ki, yanlışdır. 20 il müddətində güclü xilafət ordusuna kefcil və şəhvətpərəstlərin mütəşəkkil bir qüvvə kimi layiqli müqavimət göstərə bilməsi heç bir məntiqə sığmır.

Yanlışlığın əsası qam jarqonu kimi formalaşdırılan “xürrəm” termininin düzgün başa düşülməməsi ilə əlaqədardır. “Xürrəm” əkslik və inikas prinsipinə uyğun sağdan sola oxunduqda “Mərrux” ifadəsi alınır. Bu çoxallahlılıq dövründə müharibə və şücaət allahının adıdır. Onu şumerlər Marduk, farslar Bəhram adlandırmışdır. Xürrəmilərin qırmızı geyimləri və qırmızı bayraqları da müharibə və şücaət allahı Mərrixin, Marsın rəngindəndir. Tarixən, elə indinin özündə də Marsın qırmızı rəngli olması barədə təsəvvürlər məlumdur.

Qədim dünyagörüşə bələd olan Ə. Xaqani “Şirvanşahın tərfi” qəsidəsində yazır:

Zöhrə-Əsəddə gövhəri, Bəhram əlində xəncəri

Ulduzlar olmuş ləşgəri, fəthində Turan görünür.

(Ə. Xaqani, seçilmiş əsərləri səh. 100 Azərb. EA nəşriyyatı Bakı 1956)

Bu misralarda ifadə olunan fikrin Etrusk təsvirinə uyğunluğu da fikrimizi tamamlayır.

(şəkil 3, 4)

Yəni, Bəhram şəkildəki Mars, Turan isə Menevrədir.

Beləliklə “Xürrəm” ifadəsinin kodununun açılması həm də Xürrəmilər haqqında kök salmış yanlış fikirləri aradan götürməyə imkan verir.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, “türk” adının semantikasi da bu üsulla asanlıqla açılır. Tibet mətnlərində türklərin etnik adı **ttrruq**, yaxud **ddrruq** şəklində verilir. İnikas, güzgü qaydasını tətbiq etməklə **“qurrtt”**, yaxud **“qurdd”** sözü alınır. Bu türklərin totemi olan qurdun adıdır. Onu da qeyd edim ki, qədim dövr totemləri kosmoqonik mənşəli obrazlardır, ulduz və bürclərlə bağlıdır.

Güzgü qaydası ilə oxuya bildiyim yazıların ən əhəmiyyətli Lemnos adasından tapılmış daş sütün üzərindəki yazıdır. (şəkil 7)

Стела Авла Фелуска
из Ветулонии (VII в. до н.э.)

Şəkil 7

Əlində qalxan və iki ağızlı balta tutmuş döyüşçü təsvirini dövrələyən yazı bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmış və nəticə əldə edilməmişdir. Qədim İtalyan əlifbası ilə yazılan həmin yazıları oxumaq ona görə mümkün olmamışdır ki:

1. Yazı güzgü üsulu ilə yazılmışdır.

2. B.e.ə VII əsrə aid edilən bu yazı əksər qədim dillərdə araşdırılsa da, türkcə ola bilməsi fikri yaxına buraxılmamışdır..

Görünür türklərin həmin dövrdə Anadolu yarımadasında, Avropa ilə Asiyanın qovşağında mövcudluğunu qəbul etməyən konsepsiya bu yazının da oxunmasına maneçilik törətmişdir. Döyüşçü təsvirini əhatələyən yazının aşağı sətrində “Qan alam minim ul” sözləri yazılmışdır. Sütunun sol tərəfində döyüşçü təsvirinin önündəki yazı belədir:

“Ukan ike hücum apersn axşam”.

Sağ tərəfdə yuxarıdan aşağı yazılan sətirin axırı zədələndiyindən tam oxunmur. Başlangıç hissə isə belədir.

“Aklem gel üzge...”

Bu kitabədəki yazının dəyəri ondadır ki, buradakı yazılar Azərbaycan dilində, ümumiyyətlə türk dillərində məlum olan yazıların ən qədimidir.

Belə ki, türk dillərində məlum olan yazılı abidələrin ən qədimi Altun döyüşçü qəbrindən tapılan yazı hesab olunur. Cam üzərində yazılan “Eşik xan öldü, başın sağ olsun” yazısı miladdan öncə V əsrə aid edilir. Güzgü üsulu ilə oxuduğum bu yazının tarixi isə həmin yazıdan 200 il qabağa, m.ö.VII əsrə aiddir.

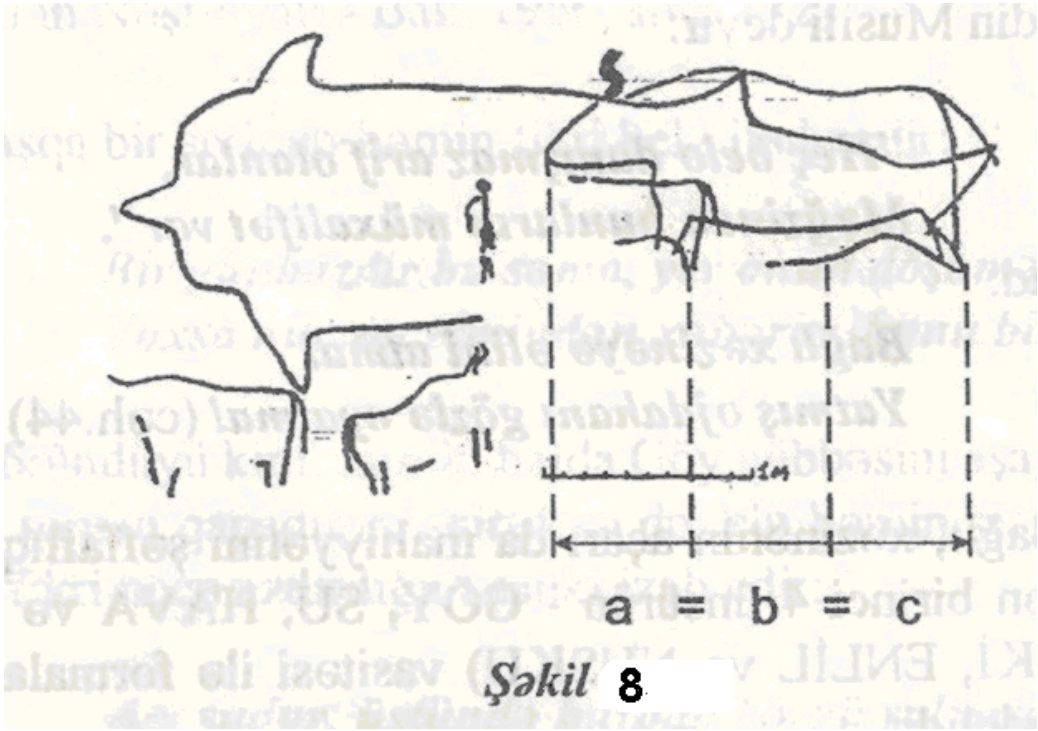
Yazıdakı bütün kəlmələr müasir Azərbaycan dilində başa düşülən sözlərdir. Təkcə “Ukan” kəlməsindən başqa.

“Ukan” ifadəsi görkəmli mifoloq alim M. Seyidov tərəfindən ətraflı təhlil edilmişdir. Qədim türk dillərində “ oğan”, “uğan” şəklində işlənən bu ifadənin “ qüdrətli”, “bacarıqlı”, “qadir xan” mənalarında işləndiyi M. Seyidov tərəfindən vurğulanır. (M. Seyidov, Azərbaycan mifik təfəkkürün qaynaqları. B. Yazıçı 1983, səh. 235).

Bunu nəzərə alsaq döyüşçü təsviri ətrafındakı yazı “ Qüdrətli xan iki hücum aparsın axşam” mənasını verir.

Bir elementə də diqqət yetirilməlidir: Qədim türklərin bir çox tayfalarının dilində “hücum” ifadəsi “akın” şəklindədir. “Hücun” ifadəsinin hazırda da dilimizdə eynilə işləndiyini, Etrusk yazılarında “Alban türkü” kəlməsinin yer almasını nəzərə alsaq, Egey dənizindəki Lemnos adasında fransız arxeoloqları Kuzen və Dyurbaxın tapdığı, hazırda Afina Milli muzeyində saxlanan həmin daş üzərindəki yazının sırf Azərbaycan dilində olmasını tam əsasla söyləmək olar. Bu yazının Etruskların dilinə qohum dildə olması barədə mülahizə irəli sürən qərb tədqiqatçılarının da fikrini nəzərə alsaq yazının müasir azərbaycanlıların sələfi Qafqaz Albanlarına - etrusk mətnindəki ifadə ilə desək Alban-türklərinə məxsusluğu barədə fikir söyləmək olar.

Qobustan qayaüstü təsvirlərindəki bir piktoqrafik yazıya da simpozyum iştirakçılarının diqqətini yönəltmək istərdim. (şəkil 8)

Bu şəkil simvolla ifadə olunmuş yazıdır. Yuxarıda öküz şəkli, aşağıda balıq, yaxud balina şəkli, ikisinin arasında isə insan şəkli verilmişdir. Rəmzlər mənə açımına görə belədir:

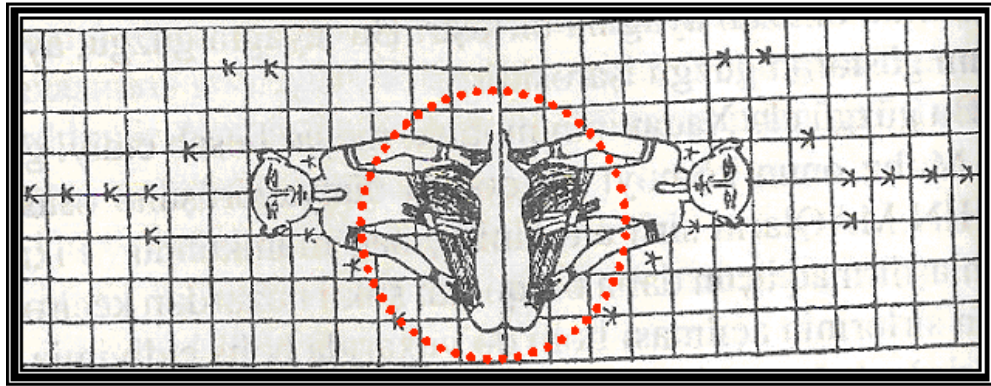
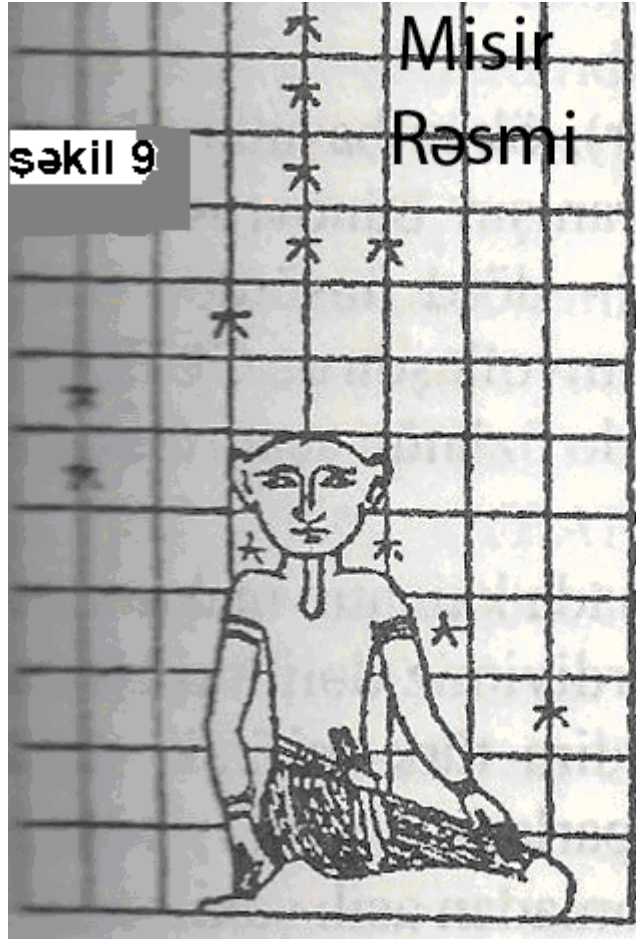
Öküz göyü, səmanı simvollaşdırır, balıq isə təbii ki, suyu simvollaşdırır.

Yaranış haqqında Orxon-Yenisey abidələrində ifadə olunan qədim türk təsəvvürləri belə ifadə olunur: “ Üzə tənri, asra yaqız yer kılıntukda ekin ara kisi oqlı kılınmış...” (Ə. Rəcəbov, Y. Məmmədov Orxon-Yenisey abidələri Bakı 1993, cəh. 71)

Bu indiki anlamda “Üstə mavi göy, altı qonur yer yaradıldıqda ikisinin arasında insan oğlu yaranmış...” şəkilində başa düşülür. (yenə orada səh. 78)

Qayaüstü təsvirin rəmzlərə görə açımını verdikdə “Üstə GÖY (öküz), altı SU (balıq) yarandıqda ikisinin arasında insan (kişi oğlu) yaranmışdır fikri alınır.

Gül Tikin abidəsindən yuxarıda misal gətirdiyimiz cümlə ilə müqaisə apardıqda fərqi “altı qonur yer” ifadəsi əvəzinə “altı su ” ifadəsi olduğu aydınlaşır. Bu tamamilə yaranış modelinə uyğundur. Çünki, mifologiyada yer, torpaq suyun törəməsi hesab edilir. Bu model Orxon-Yenisey abidəsindəki yaranış modelindən daha qədimdir. Təsvirin özü isə mütəxəssislər tərəfindən Mezolit dövrünə aid edilir. Yəni, 15 min il əvvəl. Öküz şəkli altında verilən ayaq təsviri o dövrdə 4 ünsürün ayrı-ayrı elementlərini rəmzləndirir və konkret halda proporsiyaları göstərmək üçündür. Bu proporsiya və rəmzi mənə başa düşüldükdə başqa bir sirli Misir təsvirinin kodunu açmaq mümkün olur.(şəki- 9, 10)

Şəkil 10

Burada dizə qədər ölçü suyu simvollaşdırdığından və suyun inikas yaratma qabiliyyəti olduğundan təsvirə münəccim- Qamın çılpaq ayağı istiqamətində perpendikulyar qoyulmuş güzgü ilə baxıldıqda öküz başının təsviri alınır. Bu isə (şəkil 10) PLEYADA adlanan öküz bürcünün təsviridir. Bu bürc isə ZURVAN və NOVRUZ kodunun açılmasına, bunların əsl mahiyyətinin üzə çıxmasına kömək edir. Belə ki, oğuzlar PLEYADA-nın (öküz-sur bürcünün) Miladdan əvvəl 2 min yüz il boyunca mart ayının 21-də yaz gecə-gündüz bərabərliyi zamanı səmədan çıxması əlaməti ilə NOVRUZ-un gəlişini müəyyən etmişlər. Bununla bağlı bilgilər isə qayaüstü təsvirlərdə, relyefli şəkillərdə min illər qabaq simvollarla əks olunmuş şəkil və təsvirlərin kodunu açmağa imkan verir.

Qədim təsvirlərdə insan, yaxud, heyvan üzünün simmetriyindən ayrı-ayrı sirli şəkillərin kodlaşdırılmasında istifadə edilmişdir. İnsan və heyvan üzünün yarım təsvirini ayna vasitəsi ilə simmetriyaya tamamladıqda şəkillərin əsl mahiyyəti açılır. Çıxışma əlavə etdiyim Slaytlarda bu cür təsvirlərdən nümunələr və onların açılış mexanizmləri öz əksini tapmışdır.

AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA SU

Oruç ƏLİYEV*

Məlum olduğu kimi, su dünya mifoloji düşüncəsində yaradıcı başlanğıcdır. Azərbaycan folklorunda, o cümlədən nağıllarında da su ilə bağlı inanclara və onları təmsil edən obrazlara tez-tez rast gəlinir. Azərbaycan nağıllarında qeyri-adi qəhrəmanların törənişində su mühüm yer tutur. Su övlad bəxş edir. Qocalıq çağlarını keçirən insanlara suyun övlad verməsi Azərbaycan nağıllarında öz əksini tapmışdır. Öz kökləri ilə mifoloji düşüncənin hökm sürdüyü çağlara gedib çıxan belə nağıllar maraqlı süjeti ilə seçilir. Belə nağılların ekspozisiyasında övladsız ata-ananın arzusu, qəhrəmanın qeyri-adi, möcüzəli dünyaya gəlməsi motivi mühüm yer tutur. Bu cəhət Azərbaycan nağıllarından “Kəl Həsənin nağılı”nda da əks olunub. Nağılda təsvir olunur ki, uşaq arzusu ilə yaşayan ər-arvad artıq qocalıq yaşlarına gəlib çatıblar. Bir təsadüf onların həyatının axarını dəyişir. Nisə əri xəstələndiyi üçün meşəyə odun dalınca gedir. O, meşədə bərk acır. Odur ki, bir neçə armud dərib yeyir və bundan sonra bərk yanmağa başlayır. Nisə bulaqdan doyunca su içir. Bundan sonra gözəl bir quşun da yumurtasını başına çəkir. Çəkən kimi də şirinliyindən ciyəri alışıb yanır. Bu hadisədən sonra Nisə hamilə olur, qeyri-adi keyfiyyətləri ilə seçilən bir oğlan doğur. Bu oğlan – Kəl Həsən adi insanların bacara bilmədiyi ən çətin sınaqlardan çıxır, heç kimin məğlub edə bilmədiyi Kəşkaş pəhləvanı öldürərək gözəl Pəri xanımı onun əlindən xilas edir (4, 188-200).

Suyun övlad bəxş etməsi, suya inam “Reyhanın nağılı”nda da aydın şəkildə özünü qoruyub saxlamışdır. Bu nağılda da qəhrəman qeyri-adi şəkildə dünyaya gəlir. Övlad həsrətilə yaşayan ata-ananın gözəl bir qızı olur. Ancaq onların sevinci uzun sürmür, gözəlliyi ilə hamını heyran edən Reyhan xanımı Qülməmi-Qaf şahının oğlu Əş-əş div götürüb zülmət dünyasına qaçırır. Ana qızını tapmaq arzusu ilə dağı-dərəni gəzir, ancaq heç yerdə onu tapa bilməyib kəşməyə geri döndür. Bu vaxt o, susuzluqdan bərk yanmağa başlayır:

“Gülcahan oğul arzusunu çəkə-çəkə evlərinə gəlirdi. Yolda az qaldı susuzluqdan həlak olsun. Bir təhər özünü sürüyüb bir su gölməçəsinin üstünə saldı. Arvad çox sevindi, gölməçədə olan suyu tamam içib qurtardı. Demə, Gülcahan içdiyi su dərəyə atlarının aygırının su içdiyi gölməçə imiş. Dərəyə aygırı biyabana çıxanda həmişə buradan su içərmiş. Gülcahan bir qədər toxtayıb yoluna davam etdi, axşam evinə çatdı. Bir müddət keçdi, bu gölməçə suyundan Gülcahanın uşağı qaldı. Onun bir oğlu oldu bəeyni Rüstəm pəhləvan (6, 151).

Haqqında danışdığımız hər iki nağıl motivi öz kökləri ilə mifoloji inancların hökm sürdüyü zamanla səsləşir. Hər iki nağılda ananın tez-tez su içməsi və bunun nəticəsində övlada sahib olması, öz arzusuna çatması su inamı ilə sıx şəkildə bağlılıqdan doğmuşdur. Özünün çoxsaylı araşdırmalarında su ünsürünün türk mifologiyasında oynadığı rola xüsusi diqqət yetirən professor M.Seyidov yazır:

“Suya və bitkiyə (ağaca) inam türk xalqlarının əski inancları ilə bağlıdır. Su da, ağac da (dünya ağacı) ilkindir. İnsan və həyat onlardan yaranmışdır. Su və dünya ağacı insanlara can, ruh verir. Bu mifoloji baxış ibtidai insanın həyat tərzindən, yaşayışından, dünyanı dərk etməsindən yaranmışdır. Əski insan üçün su və ağac (bitki) onun həyatı, yaşayışı üçün əsas idi. Buna görə də onlar bir çox xalqlarda mifikləşmişdir. Bu səbəbdən də insan suda, bitkidə əbədlilik, ölməzlik axtarmışdır (11, 118).

Azərbaycan nağıllarının bir bölümündə övladsız valideynlər dərvişin verdiyi almanı və yaxud hər hansı bir təsadüf nəticəsində əldə olunmuş almanı yedikdən sonra arzularına çatırlar. Ata-ananın möcüzəli almanı yeməsilə dünyaya gələn uşaqlar da qeyri-adi

* Doç. Dr., Azərbaycan Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü.

keyfiyyətlərilə başqalarından seçilir. Bu motiv, ümumiyyətlə, Şərq xalqlarının folklorunda geniş yayılmışdır. V.M.Jirmunski yazır:

“Sehrli nağıllarda, xüsusən Şərq xalqlarında (ərəb, fars, türk) magik mayalandırmanın əsas vasitəsi olmalıdır. Bu almanı övladsız padşaha (bəzən onun vəzirinə) səyahət zamanı (və ya onun yuxusuna girmiş) qoca dəvriş verir (9, 229).

Bu motivə “Şahzadə Mütəlib”, “Məlik Məmməd və Məlik Əhməd”, “Cəlayi-Vətən”, “Şəms-Qəmə” və s. onlarca nağıllarda təsadüf etmək olar.

Nağıllarda diriltmə, cavanlaşdırma, uşaqlıqvermə və s. funksiyaları yerinə yetirən alma təkcə bizdə deyil, dünya mifologiyası və folklorunda da tez-tez rast gəlinən obrazlardandır. Alma ağacı meyvəsini məhsuldarlıq kultu ilə bağlı olaraq bərəkət rəmzi kimi də dəyərləndirmək olar.

Göründüyü kimi, su, bitki qeyri-adi qəhrəmanların dünyaya gəlməsində mühüm yer tutur. Mifoloji inamlara görə bunlar müqəddəs, ilkin olmuşdur. Dünyanın, canlıların yaranması barədə olan bir örnəyə diqqət yetirək:

“Lap qavaxlar Allahdan başqa heç kim yoxuymuş. Yer üzü də başdan-ayağa suymuş. Allah bı suyu lil eliyir. Sonra bı lili qurudup torpax eliyir. Sora torpaxdan bitkiləri cücərdir. Onnan sora da torpaxdan palçıx qəyirip insannarı yaradır, onnara uruh verir (3, 35).

Bu nümunədən də göründüyü kimi, su ilkin yaradılışla sıx şəkildə bağlı düşünülmüşdür.

Azərbaycan nağıllarında suyun mifoloji xüsusiyyətinin izlərinə rast gəlinir. Bu, hər şeydən əvvəl suyun magik verimlik xüsusiyyətidir. “Simanın nağılı”nda əfsanəvi Simurq quşunun yardımı sayəsində su qeyri-adi şəkildə doğulmuş uşağa gözəllik və pəhləvanlıq qüdrəti bəxş edir. Padşahın bağbanının yöndəmsiz bir uşağı dünyaya gəlir. Padşah bağbanın arvadını və uşağını öldürməyi əmr edir. Ancaq padşahın adamlarının onlara yazığı gəlir, ananı çölə buraxırlar, uşağı da aparıb dağın döşündəki böyük bir ağacın altına qoyurlar. Simurq quşu uşağı ölümdən qurtarır. Ananı da uşağın yanına gətirir:

“Arvad baxıb gördü ki, həmin uşaqdı ki, ət parçası kimi idi. Əndamında tük yoxdu, indi bir oğlan olub ki, dünyada misli yoxdu. İstədi götürə qucağına, üz-gözündən öpə, baxıb gördü ki, uşaq elə ağırdı ki, yerindən tərpədə bilmir. Xəbər aldı Simurqdan:

– Bu nə əhvalatdı?

Simurq dedi:

– Göylə gedirdim, gördüm bir çöllü-bəri-biyabanda qoca bir ağac bir yanı üstə yığılıb. Ağacın altında bir şey ağarır. Yerə enib gördüm ki, bu uşaqdı. Tez götürüb apardım Nil dəryasında çimdirdim, Qaradağ daşından bir parça götürüb əzdim, tük gələn yerlərinə çəkdim” (4, 36).

Bundan sonra heç bir pəhləvanın Simana gücü çatmır. Suyun qəhrəmanı dəyişməsi, pəhləvana çevirməsi möcüzəli su ilə bağlıdır.

Su insana pəhləvanlıq verməklə yanaşı, ona həm də gözəllik gətirir. Onu dəyişir, yeniləşdirir, daha da gözəlləşdirir. “Gül Sənavərə neylədi, Sənavər Gülə neylədi” nağılında sehrli köməkçinin dediyi kimi, Məlik Cümşüd qabağına çıxan ağ suda çimir, qara sudan gözlərinə, kirpiklərinə, qırmızı sudan isə yanaqlarına çəkir, lap axırda isə qabağına bir gümüşü su çıxır, bu su ilə də başını yuyur. Bunların nəticəsində Məlik Cümşüd on dörd gecəlik bir Ay kimi gözəlliyə çatır (4, 96).

Bu baxımdan “Sehrli üzük” (7, 27-44) nağılı da maraqlı süjeti ilə diqqəti çəkir. Keçəl sehrli vasitələrin və köməkçilərin sayəsində var-dövlətə çatır, şah qızı ilə evlənir. Bütün bunlara baxmayaraq, şahzadə qız onun keçəlliyindən məyus olur. Odur ki, onlar həyatlarından o qədər də razı qalmırlar. Bunun da nəticəsində bir sıra bəlalara düçar olurlar. Bir gün qız ürəyini açıb keçələ deyir ki, sən qoçaq, mərd oğlansan, ancaq başına baxanda qol-qanadım

sınıb yanıma düşür, sənin keçəl olmağın məni məyus edir, odur ki, qalmışam iki dağın arasında.

Şahzadə qızın bu sözündən qəmlənən keçəl sehirli vasitələrin köməyi ilə möcüzəli suyun olduğu məkana gedib çıxır:

“Keçəl tez üzüyü barmağınan çıxardıb oturdu xalçanın üstündə, dedi:

– Üzük, Həzrət Süleyman eşqinə, məni elə yerə apar ki, orda başımın tükü olsun.

Söz tamam olan kimi xalça qalxdı ərsə. O qədər yol getdi, o qədər yol getdi ki, gedib dünyanın axırına çıxdı, orda bir meşənin içinə endi. Keçəl gördü yanında bir qəşəng bulax var ki, suyu dumduru göz yaşı kimi. Suyun içindəki daşlar elə gözəl, elə qəşəngdi ki, elə bil ləl-cəvahiratdı. Hava çox isti idi, keçəl də neçə gün idi yol gəlirdi deyən toz-torpağın içindəydi. Odu ki, paltarını soyunub özünü verdi bulağın suyuna, bir çala düzəldib doyunca çimdi. Sonra çıxıb qıraxda başladı suyunu dərməyə, əlini atdı ki, başını qurulasın, gördü əyə, başı teyzən tüküdü (7, 44).

Keçəlin çimdidi su onu gözəlləşdirir. Keçəl o qədər gözəlləşir ki, üzünə baxan deyir ki, bir də baxım. Arvadı onu görəndə gözlərinə inanmır. Ona məhəbbəti daha da artır. Bu nağılda su gözəlliklə yanaşı insanlara xoşbəxtlik, firavan həyat da verir.

Azərbaycan nağıllarında gözləri tutulmuş, ya kor olmuş insanlar sehirli suyun əldə edilməsilə sağlamlığa çatır, xoşbəxtliyə yetirlər. “Şah oğlu Bəhrəmin nağılı”nda gözləri tutulmuş padşahın gözünün dərmanı çox uzaq bir məkanda ağ çeşmədədir. Münəccimlər padşaha deyirlər ki, o bulağın daşından gətirib gözlərinə sürtsən, yaxşı olar. Şahın kiçik oğlu ağır çətinliklərdən, sınaqlardan keçərək uzun yol qət edib ağ çeşmənin olduğu yerə gəlib çata bilir. Burada ağ çeşmə sahibi onu daha çətin sınaqlara çəkir, bütün şərtlərə əməl edən şahzadə atasının gözünün dərmanını əldə edə bilir: “Axırda nələc qalıb bu qədər mərəkədən sonra çeşmədən bir daş çıxardıb oğlana verdi. Oğlan daşı götürüb qızın bərabər yel atına minib yola düşdülər. Çox gedib, az gedib atalarının yurduna çatdılar. Padşah balaca oğlunun gəlməsini eşidib xeyli şad oldu. Oğlan tez daşı götürüb atasının gözünə sürtdü, atasının gözü o saat açıldı” (5, 246).

Bu nağılda da suya olan inam əks olunmuşdur. Ağ çeşmədə olan daşın kor olmuş padşahın gözlərinə dərman olması əski inamlardan qidalanır. Nağılda deyilir ki, hər kəs ağ çeşmədən daşı aparmağa gəlibsə salamat qayıtmayıb. Buna təkcə şahın kiçik oğlu igidliyi və ağıl sayəsində çata bilib.

“Daşa dönmüş şahzadə” (2, 46-50) nağılında isə suyun həyat bəxş etməsi, dirilik gətirməsi xassəsi əks olunmuşdur. Bu nağılda Şahzadə Məmməd bulağın başında İsmayıl ilə rast olur. Məmmədlə İsmayıl əhd-peyman bağlayırlar, bundan sonra onlar qardaş kimi bir yerdə yaşamağa başlayırlar. Şahzadə Məmməd İsmayılın igidliyi və dəyanəti nəticəsində gözəl Səltənət xanımı yad məmləkətdən götürüb qaçır. Onlar gəlib bulaq başında dayanırlar. Bu vaxt ağacın başına qonan üç göyərçin dostların başına gələcək hadisələri söyləyirlər. Bunu yalnız İsmayıl eşidir. İsmayılın fədakarlığı sayəsində Şahzadə Məmməd bütün çətinliklərdən qurtarır. Bu sirr açılmamalıdır, ancaq padşahın təkidilə İsmayıl sirri açmaq məcburiyyətində qalır. Bunun da sonunda İsmayıl daşa dönür. Hamı yasa batır. Şahzadə Məmməd İsmayıl ilə görüşdüyü bulağın başına gəlir. Göyərçinlərdən biri deyir ki, bacılı, əyər Məmməd bu bulağın suyundan aparıb daşa dönmüş İsmayılın üstünə töksə, o sağalar. Şahzadə Məmməd sevincək həmin bulağın suyundan gətirib daşa dönmüş dostunun üstünə səpir. O saat İsmayıl silkinib daşdan qurtarır.

Göründüyü kimi, daşa dönmüş İsmayıl qeyri-adi bulaq suyunun sayəsində həyata qayıdır.

Azərbaycan folklorunda, o cümlədən nağıllarında İsgəndərin dirilik suyunu tapmaq üçün qaranlıq dünyaya getməsi, bu suyu içməyin ona nəsib olmaması barədə nağıl geniş

yayılmışdır. “İsgəndərin qaranlıq dünyaya getməsi” (1, 48-54) nağılında təsvir olunur ki, qızıl taxtında oturan İsgəndərə bütün dünyanın heyvan və insanlarından xərac gəlir. Şah bundan çox qürrələnir. Onun ağıllı vəziri deyir ki, şahım, yadımdan çıxartma ki, Süleymana qalmayan dünya sənə də qalmayacaq. Bu hadisədən sonra İsgəndər dirilik suyunu axtarıb tapmaq üçün səfərə çıxır. İsgəndər yolda Xızır ilə rastlaşır, onlar birlikdə dirilik suyunu axtarmağa başlayırlar. Nəhayət, onlar gəlib bir mağaraya çatırlar. Mağaranın ağzındakı quş dilə gəlib deyir ki, qaranlıq dünya ilə yetmiş beş ağaclıq gedib abi-həyata çatacaqsınız. Onlar həmin yerə çatıb yan-yanı iki bulaq görürlər. Bulaqlardan birinin suyu par-par parıldayır, o birinin suyu isə adi sulardan seçilmir. İsgəndər parıldayan sudan, Xızır isə adi sudan içir. Sonradan məlum olur ki, abi-həyat Xızırın içdiyi imiş.

“İsgəndər Zülqərneyn” (7, 136-143) nağılında da İsgəndərin dirilik suyunu axtarmasından bəhs olunur. Zülmətdəki dirilik suyunun yolunu göstərən qoca deyir ki, Xızır ilə Axirət zamandan başqa hələ heç kəs ora gedib çıxmayıb. Qocanın göstərdiyi yolla İsgəndər gedib zülmətə çatır. Bir bulaq tapır, onun suyundan içir, ancaq onun içdiyi bulaqdan başqa bir bulaq da varıymış, İsgəndər o bulaqdan su içə bilmir.

Bu nağıllar Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” əsərindəki motivlə səsləşir. Məlum olduğu kimi, Nizami Gəncəvi “İsgəndərnamə”nin “Şərəfnamə” adlanan birinci hissəsində dirilik suyu və bu suyun olduğu zülmətdən bəhs etmişdir. Bu əsərdə göstərilir ki, bir gün İsgəndərin məclisinə yığışanların hərəsi bir maraqlı əhvalatdan söhbət açır. Bir müdrik qoca isə bu məclisdə zülmət ölkəsindəki dirilik suyundan danışır.

Mən deyən zülmət ölkə hamısından yaxşıdır,

Çünki orda çeşmə var ki, dirilik verər (8, 362).

İsgəndər dirilik bulağını tapmaq üçün zülmət diyarına səfərə çıxır. Bu səfərdə Xızır peyğəmbər ona bələdçilik edir. Xızır dirilik suyunu tapır, atdan enərək başını, bədənini o suda yuyur, sonra da ondan doyunca içib əbədi həyat qazanır. İsgəndərə isə dirilik suyundan içmək qismət olmur.

Nizami Gəncəvi dirilik suyu ilə bağlı İlyas peyğəmbərlə Xızır Peyğəmbərin məşhur əhvalatlarından da bəhs edir. İlyasla Xızır yolda bir çeşmə başında dayanırlar. Onların yeməyə quru, duzlu balıqları var imiş. Balıq əllərindən həmin çeşməyə düşəndə dirilir. Onlar həmin sudan içib əbədi həyat qazanırlar. Biri dəryaya, o biri isə səhralara gedir.

Şamaxıdan topladığımız bir inanc da bu baxımdan maraqlıdır: “Xızır Zinda, Xızır İlyas, bir də Xızır Nəbi üç qardaşdılar. Deyərlər ki, işin bərkə düşəndə Xızır Zindanı çağır, suda Xızır İlyası, quruda Xızır Nəbini” (10, 11).

Deməli, həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda Xızırın, həm də İlyasın ölməzliyi dirilik suyu ilə bağlıdır. Bu isə suyun ilkin başlanğıc olması ilə əlaqədardır.

Ümumiyyətlə, nağıllarda su ilə bağlı inamlar zəngin və rəngarəngdir. Bunların sistemli şəkildə araşdırılması çox gərəklidir.

KAYNAQÇA

1. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. İki kitabda, II kitab (Tərtib edən: Ə.Axundov). Azərb. EA, Bakı 1968.
2. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı (Nağıllar). II kitab (Tərtib edənlər: H.İsmayılov, O.Əliyev). Səda, Bakı 2006.
3. Azərbaycan Mifoloji Mətnləri (Tərtib edəni, ön sözün və şərhlərin müəllifi: A.Acalov). Elm, Bakı 1988.
4. Azərbaycan Nağılları. 5 cildə, I cild (Tərtib edən: M.H.Təhmasib). Azərb.EA, Bakı: 1960.

5. Azərbaycan Nağılları. 5 cildə, II cild (Tərtib edən: Ə.Axundov). Azərb. EA, Bakı: 1961.
6. Azərbaycan Nağılları. 5 cildə, III cild (Tərtib edən: Ə.Axundov). Azərb. EA, Bakı: 1962.
7. Azərbaycan Nağılları. 5 cildə, IV cild (Tərtib edən: N.Seyidov). Azərb. EA, Bakı: 1963.
8. Gəncəvi, N. (1983). İsgəndərnamə (Fars dilindən filoloji tərcümə Q. Əliyev'indir). Elm, Bakı.
9. Жирмунский В.М. (1874). Тюркский Героический Эпос. Изб. труды. Наука.
10. Qırxıncı Otağın Sirri (Tərtib edəni və toplayanı O. Əliyev). Yazıçı, Bakı: 1998.
11. Seyidov M. (1983). Azərbaycan Mifik tTəfəkkürünün Qaynaqları. Yazıçı, Bakı.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU KÜLTÜ

Rövşen ALIZADE*

Giriş

Suyun hayat yaratan güç olmasıyla yanı sıra onun ölüm getiren bir işleve sahip olması da söz konusudur. Bu durum ise, doğadaki tüm karışık yapıların temelinde suyun bulunmasıyla izah edilebilir. Yapısız bilinen suyun balçığa çevrildikten sonra ondan toprak yaratılması süreci, mitolojik metinlerde kaostan evrene dönüşmesinin en uygun süreci olarak aksini bulmuştur.

M. Eliade'nin, suyun ilkeliği ve dini boyuttaki özellikleriyle ilgili fikirleri şöyledir: "Sular topraktan önce vardılar ve suların dinsel değerleri çözümlenirken, simgenin yapısı ve işlevi daha iyi kavranmaktadır. Simgeler sayesinde dünya saydam hale gelmekte ve aşkınlığı gösterebilmektedir. Bu açıdan sular gizli güçlerin evrensel toplamını simgelemektedir. Su simgeciliği ölümü olduğu kadar, yeniden doğumu temsil etmektedir. Suyla temas her zaman yeniden canlanma içerdiğinden, sudan çıkma da hayat potansiyelini artırmakta ve verimlileştirmektedir. Antropolojik düzlemde sıvı kozmogonisine, maddeden canlanma tekabül etmektedir. İnsan neslinin sulardan doğduğu inancı, sulara gömülme kozmolojik ve antropolojik düzlemde nihai bir yok oluşa değil, insanın yeni bir yaratılışı izlenerek yeni bir bütünleşmeye eşdeğer olmaktadır."¹ Fikrimizce kozmosun yaratılışında ilk başlangıç olarak su insan neslinin artımından sonra göl, çay, deniz, pınar vs. şekillerde inançlar sistemine girmiş ve Türk halklarının yaşadıkları alanlarda yaşamsal önem arz eden unsurlardan biri haline gelmiştir. Mitolojik dünyanın kahramanı gibi Korkut Atanın "Suya ecel gelmez" deyiminin de özel anlamı vardır ve suyun kozmosun oluşumundaki rolü açısından dikkat çekmektedir.

Eski Türk İnançlarında Su

Başkurtlar arasında anlatılmış bir efsaneye göre sular saltanatının padişahı olan Şülgen'in kızı Nerkez Ural'ın oğlu Yayak, ne kadar yaşarsa hiç yaşlanmıyor ve yakışıklılarından da bir şey kaybetmiyor. Işıktan yaratılan bu varlık, sudan çıktığı an bir parça ete dönüşeceğini ve öleceğini biliyor. Çünkü onun yeri sular âlemidir. İnanışa göre sulara yaşayan varlıklar, yeryüzündekilerden farklı olarak yaşlanmaz, hastalanmaz ve çirkinleşmezler. Suda yaşadıkları için, ölüm de onlara uzaktır.

Metinlerin de verdiği bilgilerden görüldüğü gibi su bir sınırdır. Bu sınırın öbür tarafı, yeraltında, insanların yaşamadığı bir mekândır. Bu mekan "hetonik dünya" adıyla bilinmektedir. Türk mitolojisinde sınır işlevini üstlenmiş su, "Tingiz" olarak işaretlenmiş, ancak bu kavramın denizleri mi, gölleri mi kapsadığı tam olarak ayırt edilmemiştir. B. Ögel'e göre Türklerde deniz (Tengiz) sözü, küçük ırmak ve göllerden başlayarak büyük okyanuslara kadar verilen genel bir addır. Orta Asya Kırgızları da Tengiz sözünü yalnızca Balkaş gölü için kullanırlardı. Doğal olarak bunların yanında, büyük bir göl bile görmemiş ve tanımamış Türk ve Moğol halkları da vardı. Bunlar da deniz sözünü büsbütün dillerinden çıkarmamış ve yakınlarında akan derelere ad olarak vermişlerdi. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut da bu durumun farkına varmıştı. Ona göre göl (köl), denizin kendisidir. Şu eski Türk atasözünde de deniz sözü bir ırmak anlamına kullanılmıştır; "Tagıgukrugunegmez; Tengiznikaygıkınbügmez", yani, "Dağ kementle eğilmez; ırmak kayıkla kapanmaz!" Eski Türkler, "senin kemendin nasıl bir dağı eğemezse, kayığın da bir nehrin önünde durup, sed olamaz; çünkü su kayığı alıp götürür,"

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. rovsenali@aydin.edu.tr

¹ Mircea Eliade, İmgeler Simgeler, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1992, s. 182.

diyorlardı. Görülüyor ki, eski Türkçede deniz sözü, her Türk halkının bilgi ve görgüsüne göre mana değiştirmişti.²

Çinggis, Türkçe *Tinggiz, Tenggiz*, yani, “deniz”den başka bir şey değildi. Türkler akıllı kimselerin akıllarını da, büyük denizlere benzetirlerdi. Çok akıllı ve bilgili insanlara, “aklı deniz gibi” (*Aklı tenggiz*) demek onların adetlerinden idi. “Bilgi denizi” deyiimi de eski Türkler arasında çok kullanılırdı. *Kutadgu-Bilig’in* yazarı kendi yazdığı bu kitabını öğerken, şöyle demektedir: “Biligligkebolgay, biligdintenggiz”, yani “Bu kitap, bilgili kimseler için, bir bilgi denizi olacak.”³ Hunlar dönemine ait kayıtlarda da suyun Türkler tarafından kutsal olarak kabul edildiği ifade edilir.⁴ M. Eliade, Sümerlerde ayırmamış su bütünlüğü ve bunun içinde seçilen ilk çift, Apsu ile Tiamat’tan bahis eder ve Tiamat’ın denizi, Apsu’nun dünyanın yeryüzünde durduğu tatlı su kütesini temsil ettiğini belirtir.⁵

Göktürk İmparatorluğu ile birlikte Türkler, büyük denizleri görme ve tanıma imkânına da kavuşmuşlardı. Büyük Göktürk kağanı İl-Teriş Kağan, Çin’e yaptığı savaşlardan söz açarken, “Taluykategmedim” yani, “Çin denizine, Büyük okyanusa değmedim, erişmedim, diyordu. Göktürk çağında *Taluy* sözü “Büyük deniz” ve “Okyanus” karşılığı olarak kullanılıyordu.⁶

Güney Sibirya’daki Minusinsk Tatarlarının masalları Okyanus konusunda, daha başka türlü bir özellik göstermektedirler. Ona göre yalnız başlangıçta değil; şimdi de böyle bir okyanus vardır. Yeryüzünün toprakları bittikten sonra büyük denizler başlar ve bu denizin ötesinde de, Tanrılar ve korkunç yaratıklarla ilgili varlıklar yaşar. Bu büyük denize bazı efsaneler *Gök-Deniz*; bazıları da *Ak-Deniz* derler. *Kök Han, Ak-Han, Kök-Katay* gibi mitolojik büyük Hakanların hepsi, Gök ve Ak-Deniz’de otururlardı. Ak-Deniz’de oturan Demir-Yaylı Ak-Han, 9 memleketi idare ediyordu. Tabii olarak bu Hanlar, bu kutsal denizin içinde değil; kıyılarında oturuyorlardı. Kutsal denizin kıyılarında oturan mitolojik Hanlar, bu suretle adi dünyamızdaki insanoğlundan gelen haklardan da ayrılmış oluyorlardı. Yeraltı dünyasına giden mağara yolu, -ki belki Ergenekon idi-, yine bu denizin ötesinde idiler.⁷

Suyun kaos - kozmos arasında sınır işlevi taşımasına dair diziler *ŞanKızı Destanı*’nda da aynı şekildedir. Destandan küçük bir parçaya bakalım:

*At dehşetle bağırdı
Uykudan ayıldı.
Kendini suya attı,
Ilık sularda
Uzak sahile doğru yüzdü,
Birden su soğudu
Ve buzla örtülmeye başladı.*⁸

Atın su veya derya ile ilgili olması, hatta onun sudan türemesiyle ilgili bilgiler pek çok halkın folklorik örneklerinde vardır. Buradan atın Hızır’la ilişkisi, hatta ona mensup olması olasılığı da oluşur. Bilinen şudur ki, mitik karakter olan Hızır ilkbaharla, yeşillikle yanı sıra, aynı zamanda yağmurla, su ile ilişkilidir. Halk edebiyatının eski türlerinden efsunlarda da doğrudan

² Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK Basımevi, Cilt I, Ankara 2010, s. 468.

³ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK Basımevi, Cilt I, Ankara 2010, s. 473.

⁴ Özkul Çobanoğlu, “Türk Kültür Tarihinde Su Kültü”, Türk Kültürü, Mayıs 1993, s. 288.

⁵ Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev: Ali Berktaş, C I, Kabalıcı Yay, 2. Basım, İstanbul, 2007. s. 90.

⁶ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK Basımevi, Cilt I, Ankara, 2010, s. 467.

⁷ Bahaeddin Ögel, a.g.e., 2010, s. 472.

⁸ Tofig Hacıyev, Mikayıl Baştunun “Şan Gızı Dastanı” ve Poetikası, Bakü 2005, s. 213.

bu konuyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Örnek; yıl kuraklıkla geçerken yağmur yağdırmak amacıyla bir takım yöntemler içinde atı ırmak kenarına götürüp onun üzerine su serpererek: “Hızır baba, su geti, Yoksa bırakmam atı” denilirdi. Elbette, söz konusu “su” kuşkusuz yağmur demektir. İnanmaya göre at Hızır’ındır ve o adamların elinde bulunduğu süreçte Hızır ona binemez. Bu açıdan kendi atına sahiplenmesi için Hızır mutlaka yağmur yağdırmalıdır.⁹

Bazı dağlık yörelerde, suya at başı kemiği koyarlarmış veya kayınlığa gidip *Yedi Kızın Kabri* denilen kutsal yerde ağaca mendil asıp kuşlara darı yarması serperlermiş. Ulyanovsk (Simbirsk) civarında yaşayan Tatarlarda ise dua edip dereye kırk taş atma geleneği vardır. Yağmur fazla yağdığı zaman bu taşları sudan geri çekerler. Arça (Arsk) ilçesine bağlı Beryoza köyünde, eskiden kuraklık yıllarında akarsuya beş ufak taş bağlayıp atarlarmış. Bazı yörelerde taş, akarsuya çuvalla dökülmüş. Bu, Su iyesine yağmur isteği ile verilen kurban olmalıydı.¹⁰

M. Kaşgarlı’nın verdiği bilgilerde taşın yağmur, kar yağdırmak gibi bir özellik arz ettiği görülmektedir ve bunun kamlik (şamanlık) sisteminde yer aldığı söylenilmektedir: “Bir türlü kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşıyla) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrı’nın izniyle yangın söndürüldü.”¹¹

Taş ve yağmur ilişkisine dair bazı rivayetler İslamileştirilmiştir; örneğin Gerdizi’nin eserinde yada taşının kökeni Nuh peygamberin duasına bağlanır: *Nuh peygamber Allah’a dua edip Yafes’e bir isim (dua) öğretmesini, bu duayı okuyunca yağmur yağmasını niyaz etti. Allah onun duasını kabul etti. Yafes’e bir isim (dua) öğretti. Yafes bu ismi bir taş üzerine yazdı. İhtiyaten unutmaması için bu taşı boynuna astı. Bu isimle yağmur yağmasını istediği zaman yağmur gelirdi. Bu taşı suya vurursa bu su hastaya şifa verirdi. Bu taşın onun oğulları mirasçı oldular. Oğuz, Halluh (Karluk?), Hazar ve benzerleri gibi, onun nesli çoğaldı. Sonra, bu taş sebebiyle nesli arsında anlaşmazlık çıktı. Bu taş Oğuzların elindeydi. Yafes’in oğulları “Bir gün toplanıp kura çekelim, taş kime çıkarsa ona verelim,” dediler. Bunun üzerine Oğuzlar aynı şekilde başka bir taş yaptılar. Bu ismi (duayı) onun üzerine de yazdılar. Oğuzların büyüğü bu sahte taşı boynuna astı. Kararlaştırılan gün gelince, kura çektiler. Taş Halluhların hissesine düştü. Oğuzlar yaptıkları sahte taşı Halluhlara verdi. Esas taş yanlarında kaldı. Türklerin taşla yağmur istemeleri bu sebeptendir.”¹²*

Görüldüğü gibi mitolojik düşüncede suyun nizamlı yer ile hetonik bölge arasında önem kazandığı değerlerin özellikleri, destan metinlerine dönüşmüş ve değişik mitik biçimde olsa da, semantik tutumu tümüyle korumuştur.

Dede Korkut Destanında Su Kültü

Kitab-ı Dede Korkut destanındaki su kültürünün hayat verici gücü Oğuzların suya olan inançlarında kendini göstermektedir. Destanın birinci boyunda Buğac’ın doğmasına dair bir motif vardır. Bu boyda Dirse Han’ın da katıldığı avda oğlu ağır yaralanır. Dirse Han avdan geri döndüğünde Buğac’ın anası oğlunu sorar. Bu sırada onun doğmasına işaret ederek şöyle der: “Kuru-kuru çaylara suçu saldım.”¹³ Burada suyun merhameti için bir gücün iştiraki söz

⁹ Behlul Abdullayev, *Hakkın Sesi*, ADN Yay, Bakü 1989, s. 12-13.

¹⁰ Çulpan Zaripova Çetin, *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri*, 1. Baskı, KD Yay, Ankara 2009, s. 28.

¹¹ *Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi* (1992), Çeviren: Besim Atalay, Cilt: I. TDK Yay., Ankara, s. 3.

¹² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay, 5. Baskı, İstanbul 2012, s. 46-47.

¹³ *Kitabi - Dede Gorgud*, Bakü 2004, s. 31.

konusudur. Bu gücün su tanrısı olduğu şüphe doğurmamaktadır. Oğuzlar su tanrısının dağlara yeşillik, bağa, bostana bolluk, bereket getirdiğine inanmışlardır. M. Seyidov'a göre suya ve bitkiye (ağaca) inanç, Türk halklarının eski inançlar âlemiyle ilgilidir. Su da, ağaç da (Dünya ağacı) ilktir. İnsan ve hayat onlardan meydana gelmiştir.¹⁴ Destanın dördüncü boyunda Burla Hatunun kullandığı ifade ilk boydaki ifadeye benzer. Fakat iki ifade arasındaki anlam farkı söz konusudur: "*Kuru-kuru çaylara su saldım.*"¹⁵ Bu deyimde suyun kozmogoni eyleminde başlangıç olarak iştiraki söz konusudur. Kozmogonide su başlangıç olmuş ve ilk kaosun da ögesi olduğu için yapıdan yoksun kalmıştır. İlk kaosun sembolü sayılan su, özünün dirilik verme, edebi yaşatma özelliklerini Dirilik suyunda göstermektedir. Esatirler'de Dirilik suyunun kaosu ifade eden zulmet âleminde tasvirî de söz konusu "ilk" olmakla ilgilidir. Dirilik suyu bu mitik kaynakta mitolojik ve gerçek karakterleri kendisine çeker. Efsane ve esatirlerden bilindiği üzere Hızır Dirilik suyunu içmiş mitik karakterdir. Ebedi yaşam veren suyu İskender de içmeye çalışmış, fakat muvaffak olamamıştır. Bu onunla izah edilir ki, *Dirilik suyunun* ölmezlik vermesi gerçek yaşama değil, mitik âleme ait idi. *Dirilik suyunu* Hızır'ın içmesi, İskender'e bunun nasip olmaması bu bağlantıdan kaynaklanmaktadır. M. Seyidov'a göre; "...Hızır mitoloji karakter olduğu için su ona kismet olmuş. Çünkü mitik karakter ölmezdir, ebedidir. İskender ise insandır, eninde sonunda ölüme mahkûmdur."¹⁶

Eski mitlerin öncül kahramanı Korkut Ata'nın "suya ecel gelmez" düşüncesi ile ölümsüz bir yer ararken su üzerinde durması da kozmogonik eylemin önemli rolünü simgeleyen mitik öge olarak görülür. Dede Korkut'un ikinci boyunda Salur Kazan'ın su ile haberleşmesi suyun kutsal değerini ve kutsal işlevini ortaya koymaktadır:

*Çağnamçağnam kayalardan çıkan su
Ağaç gemileri oynatan su
Hasan ile Hüsey'nün hasreti su
Bağ ile bostanın zineti su
Ayşe ile Fatma'nunnikâhu su.
Şahbaz atlar içdüğü su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğu su
Ordumun haberin bilûrmüsündegil mana
Kara başum kurban olsun suyum sana!*¹⁷

Bu parçanın ilk cümlesinde su kayalıklar arasındaki çeşme kısmında tasvir edilmiş ve suyun mukaddesliği onun akarlığı (canlı olması) ile işaretlenmiştir. Eski inançlardan biri şöyledir ki, insanlar akarsuyun üstünden atılmakla yeni yılın uğurlu olması için su Tanrısından yardım isterlerdi. Hatta genç kadınlar Amuderya nehrinin bir sahilinden öbür sahiline geçmekle Su Tanrısının onlara evlat vereceğine inanıyorlardı.

İskender'in dirilik suyunu içemediğini anlatan Azerbaycan mitoloji metni şöyledir: *İskender çok aramış ve sonunda Dirilik suyunu Şirvan toprağında bulmuş. O altın piyalesini çeşmeden doldurup içmek isterken bir kuş kanat çarparak suyu yere dökmüş. İskender sinirlenmiş. Yayını çekip kuşu vurmak istemiş. Bu zaman İskender gaptten bir ses duymuş:*

- *Ey İskender, o kuşu öldürme, o senin kurtarıcındır. Onu ben gönderdim, sana acıdım.*

¹⁴ Mirali Seyidov, Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları, Bakü 1983, s.:118.

¹⁵ Koroğlu, Haz. M.Tehmasib, Bakü 1956, s. 86.

¹⁶ Mirali Seyidov, Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları, Bakü 1983, s. 116.

¹⁷ Kitabı – Dede Gorgud, Bakü 2004, s. 41.

Bu ses sert bir kayanın arasından gelmiş. İskender ses gelen tarafa yürümüş. Yakından dinlemeye başlamış:

- *Ey İskender, bir zaman ben de bu dirilik çeşmesinden içerek ölmezlik kazandım. Adım oldu: "Diri baba."*

Dünya durdukça ben durdum. Asırlar geçti. Yar-yoldaşım, torunum, torunların çocukları, torunlar, yabancım, elim-günüm dünyadan göçtü. Tek kaldım.

Bir zamanlar ben de insan gibi yaşırdım. Aklım çalışır, ellerim tutardı. Düşünürdüm ki, yaşamak güzeldir. Ama artık ne gözüm görür, ne beynim düşünür, ne de ellerim birinin elinden tutar. Şimdi söyle, böyle bir dirilik kime lazım?

İskender sudan içmeden geri dönmüştür.¹⁸

B. Estés su içme motivinin değişik bir şeklinin yunan mitlerinde olduğunu yazar: "Yunan mitolojisinde, altdünyada Lethe denen bir nehir vardır ve onun sularından içmek, söylenen ve yapılan her şeyin unutulmasına neden olur."¹⁹ Dede Korkut Destanı'nda yer almış su kültünün diğer bir katı da su iyesi ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle suyun kültleşmesi onun sadece mitolojik kozmogoninin öznesi olduğunu değil, aynı zamanda animistik tasavvurlar sisteminden geçmesini öngörmüştür. Oğuzların inancına göre, su iyesi suda yaşar ve suyu korur. Destanın üçüncü boyunda geçen "Ağam Beyrek gedeli içirim yog"²⁰ ifadesi de su iyesine yönelik inancı göstermektedir. Beyrek'in su kaynağından hiç kimse su içmez veya buna cüret etmez. Çünkü Beyrek'e ait su iyeli sudur.

Eski Türk tasavvurunda dağ iyesi su iyesine benzer şekilde aksini bulmuştur. Söz konusu benzerliğin temelinde her halde dağ iyeleri ile su iyelerine verilen fazla önem fikri durabilirdi. Örnek; Sibiry Türklerinden Hakaslar dağ ruhlarını bütün canlı varlıkların sahibi sayarlardı. Tofalar'ın inanmalarına göre bütün yerli ruhlar dağ iyesinin hükmüne tabiydi. Çeşitli geleneklerde ise hatta ecdat ruhunun taşıyıcısı gibi görülen dağ iyesine rağmen su iyesi daha fazla önem arz ederdi. Yeraltı dünyasının sahibi olan Erlik'in hizmetinde duran Almış/Albıs/Albastı bir sıra Türk topluluklarının, mesela, Şor Türklerinin geleneksel dünya görüşünde su iyesi olarak bilinirdi. Uzun altın saçlı Albastın Sibiry Tatarlarında su anası olarak bilinmesiyle ilgili bilimsel kaynaklarda bahis edilmiştir.²¹

Tatarların "su anası" (Başkurtlarda "hiuinehe"), Kazakların "su perisi", Türkmenlerin "suv adamı" dedikleri yaratık, Özbeklerde "saalvastisi" adını taşıyan yaratıkla aynıdır. Dağıstan Terekemeler'inde ise genel olarak albastı ve suv anası karakterleriyle ilgili tasavvurlar karışık durumdadır; ihtimal ki, aynı başlangıçtan geldiği için bu tür işlevler farklı zaman aşamalarında bazen birine, bazen de diğerine ait olur. Bazı araştırmacıların yanlış olarak dışarıdan gelme (Hint-germen halklarından geçme) bir inanma olarak ispatlamaya çalıştıkları Albastı karakteri, Anadolu folklorunda su ile ilgilidir. Altın renginde saçları bulunan, adı bazen de "su gelini", "su perisi" gibi anımlandırılan bu yaratığın daha çok suya geldiğine inanmışlar. Al karısı ile ilgili efsaneler içinde şu denilenlere ait örnekler vardır. Su ile ilgili olması açısından Hakas kahramanlık destanındaki mitolojik karakter Huu-İneyle aynı işlevi üstlenmiş Huu-Hat adlı yaratık da daha çok su iyesini-"Suğeezi"ni hatırlatır.²²

¹⁸ Azerbaycan Mifoloji Metinleri, Haz. A. Acalov, Bakü 1988, s. 48-49.

¹⁹ C. P. Estés, Kurtlarla Koşan Kadınlar, İstanbul 2007, s. 480.

²⁰ a.g.e., s. 68.

²¹ Mirali Seyidov, Kam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış, Genclik Yay, Bakü 1994, s. 77.

²² V. E. Maynogaşeva, "Obraz Huu-İney v Hakasskom Geroičeskom Epose", İssledovaniya Po Yazıku i Folkloru. Sibir. Otd. AH SSCB, Novosibirsk 1965, s. 202-222, s. 222.

Karagas Türkleri su iyesine, sugezi adını vermişlerdir. Bol balık avlamak isteyen bir balıkçı, balığa çıkmadan önce bir kayın ağacına onun adına renkli kumaş parçaları bağlamak suretiyle kendisini memnun etmeye çalışır. Bu kumaş parçalarına *colomo* adı verilir. Ayrıca, kayın ağacının yanında yakılan ateşin üstüne de çay ve süt dökmek yoluyla ümitler pekiştirilmeye, bereketli bir av olmasına uğraşılır. Bu av öncesi ayında de, ağaç, su ve ateşin bir araya geldiğini görmekteyiz.²³

Şamanizm'e dayalı efsanelerde de su iyesi ile ilgili motifler vardır. *Şamanın Taşkınyatırtması* adlı mitik metinde okumaktayız: "Bu olay uzak geçmişte olmuştur. Irmakların donu açılmış, su fazla kalktığından ırmak taşmış, nüfusu su altında bırakmıştı. Papazlar rus Allah'ına yalvarırlardı. Şaman ise kamlık edip Dağ iyesinin yanına gitti. O, dağın içine girerken Su iyesinin sarhoş halde düşüp kaldığını gördü. Şaman hemen karınca ruhları alıp Su iyesinin sırtına serpti. Su iyesi yerinden fırlayıp kalktı ve ırmağa düştü. Buz sağa sola çarpılarak harekete geçti. Su yattı. Irmak yatağına çekilip mecrasına girdi, kendi akarı ile akıp gitti."²⁴

Söz konusu parçadaki Su iye'si "Su Anası" olarak bilinen *Albastı'*dir. Suyun enginliği göğü yansıtan bir aynadır ve dolayısıyla yağmur gibi o da suyu, Tengri'nin hayatına iştirak ettirmektedir. Bu bağlamda gaipten haber almak için bir ayna kullanan Şaman, onun vasıtasıyla Tanrı ile veya ruhlarla konuşmaktadır.²⁵ Başkurtların bir mitolojik görüşüne göre, Su Sahipleri'nin hepsi suda yaşamaktadır. Yine Başkurtlarda aileye yeni gelin katıldığında uygulanan "hu köründürü" su serpme merasimine göre, gerdek gecesinin sabahında, köyün kadın ve kızları toplanarak, gelini yakınlardaki ırmak veya göle götürürler. İhtiyar bir kadın, gelini suya, suyu geline gösterdikten sonra "Ataylardan kalgan hu, ineylerden kalgan hu" (babalardan kalan su, analardan kalan su) diyerek, çeşitli sözler söyler ve gelinin süslerinden gümüş paralarla saçı saçar.²⁶

Azerbaycan Türklerinin koruyucu ruhlar olan Sahipler'le ilgili inançlarına göre, "su sahibi" bu sahiplerin en üstünü sanılır. Onun için, sabahları suya gidildiğinde, "su sahibi"ne selam verilmelidir. Suya pis su dökmek yasaktır. Anadolu'da su kültü çerçevesinde varlığını sürdüren mekânlar oldukça fazladır. Bu noktada bazı illerdeki su kültü uygulamalarından örnekler vermek suretiyle konuyu değerlendirme yoluna gideceğiz. Malatya'da su kültüne bağlı olarak merkez Bahçebağı kasabasında kutlu bir çınar ağacının yanında kutlu bir pınar bulunmaktadır. Akçadağ ilçesi Sultan suyu barajının alt kısmında bulunan "Çınarlı Ziyareti"nde, çınarın kutsallığını buradaki pınardan aldığı inancı hakimdir.²⁷

Yer-Sub Kültü

Dede Korkut Destanı'ndaki su kültü Türk mitoloji sisteminde üçüncü Tanrı olarak değer kazanmış *Yer-sub* kültünün de semantik yükünü ortaya çıkarmaktadır. W. Radloff'a göre, üzerinde insanların yaşadığı yer, kendisi ise insanlara iyilik yapan bir ruhlar cemiyeti şeklinde şahıslandırılır ve yer-su adıyla takdis edilir.²⁸ M. Seyidov'a göre Gül-Tekin'e, Mogilyan'a, Tonyukuk'a ve başkalarına dikilmiş abideler "*yer-sub*"un eski Türk halklarında kutsal sayıldığını

²³ Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 6. Baskı, Berikan Yay, Ankara 2010, s. 166.

²⁴ Şaman Efsaneleri ve Söylemleri, Haz. F. Gözelov ve C. Memmedov. Bakü 1993, s. 69.

²⁵ Jean Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul 1994, s. 117.

²⁶ Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Cilt I, Ankara 1987, s. 492.

²⁷ İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/1, Elazığ 2010, s. 35-55.

²⁸ Wilhelim Radloff, Sibirya'dan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, İstanbul 1976, s. 219.

ortaya koymaktadır. Türk halkları su ilahesini *Suhanı* (suyun hanı), *Suiyesi* (suyun sahibi), *Yayıkhan* ve *Karan* diye adlandırarak ona tapmışlardır; ...Yer-subyurd-vatan tanrısının adıdır ve o, tanrı-Gök gibi yurdun, vatanın kaderini belirler.²⁹ *Dede Korkut* boylarında tasvir edilmiş akarsular da yer mefhumuyla aynı sakral sırada yer almaktadır. Bu anlamda *Yer-sub* kavramının mitolojik vatan kavramını içerdiği açık bir şekilde görülmektedir. Destanın ilk boyunda Buğaç anasına “Akar” ayda sularına karğamağıl³⁰ der ve onun bu cevabı su-yurt bağlantısına anlam veren ifadelerden biri olarak dikkat çeker.

L. Potapov Yer-su’nun ayrıca Tanrı, yoksa *yer-su* ruhlarının birlikte genel bir adı olup olmadığını araştırmıştır.³¹ Yer-su kültü, Köktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre, VIII. yüzyılda Türk İmparatorluğunda devletin resmi kültlerinden biri olmuştur. İslam müelliflerinden Gerdizi, İrtiş boyunda yaşayan Kimekler’de su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malumata göre, Kimeklerİrtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. “Su, Kimeklerin tanrısıdır” derler. Çağdaş Şamanist Altay ve Yenisey Türklerinin yer-su kültünü ve ayinlerinde yer-su’ya hitaben okudukları ilahileri A.V. Anohin ve N.F. Katanov tasvir ve tesbit etmişlerdir. Altaylıların inanışlarına göre, yer-su ruhları insanların yaşadığı muhitte yaşarlar; ehli hayvanları yaratan ve onlara bereket veren yer-sudur. Okudukları ilahilerde yer-su’ya şöyle hitap ederler:

Arbadayttan maldın kudunyayagan

Aru altay yerim – sula...

Yer-su “bin kulaklu, yedi kapılı” olarak tasavvur edilir:

Mun kulaktü yerim-su

*Yetti ejiktü yer-su...*³²

Elde ettiğimiz bulgulardan da görüldüğü gibi yer ruhları yer ve sular içinde toplanır ve yer ile su birlikte, gökyüzü ise tek kutsal güç idi. Demek ki *Yer-su* (veya *Yer-sub*) kültü yerin, suların sahibi olan ruhun adını taşıyan tapınak niteliğinde idi.³³

Göktürk Hakanlarının su tanrısına kurban vermesiyle ilgili E. Esin’in fikirleri de önemli bir husus arz etmektedir: “VI. yüzyıl Çin kayıtlarına göre, Kök Türk Hakanı daima ÖtükenYış’ta otururdu. Her yıl ÖtükenYış’ta bir mağarada asillerle birlikte, atalarına kurban keserdi. Beşinci ayın ortasında (yaz gündönümü), Temir Irmağı’nda, gök ve su tanrısına (yağmur getirdiği sanılan Ejder takımyıldızı Kök Luu) kurban verirdi.”³⁴ Görüldüğü gibi, söz konusu takımyıldızı “su tanrısı” olarak algılanmış ve bu “Tanrı’ya kurban verilmesiyle kötü ruhlardan korunacağına inanılmıştır. Su tanrısıyla ilgili veriler S. Kramer’in verdiği bilgilerde de vardır. Araştırmacının fikrince, üçüncü binyılın ikinci yarısında su-tanrısı Enki Sümer dini ve mitinde üstün bir rol oynamıştır.³⁵

²⁹ Mirali Seyidov, *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Bakü 1989, s. 229, 234-235.

³⁰ Kitabı - *DedeGorgud*, Bakü 2004, s. 33.

³¹ L. P. Potapov, “Yer sub” v Orhonskih Nadpisyah, Baku 1979, s. 18.

³² Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, I. Cilt, TTK Yay., Ankara 1998, s. 491.

³³ Röşen Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, İAÜ Yayınları, İstanbul 2012, s. 64.

³⁴ Emel Esin, *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yay., İstanbul 2003, s. 32.

³⁵ Samuel Noan Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 116.

Orhun kitabelerinden Kül-Tigin yazıtında geçen “Eçümüzapamız tutmuş yirsub” (ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su)³⁶ ifadesi de koruyucu ruhları yansıtmaktaydı. A. İnan bu ifadeyi vatan kültü olarak göstermiş ve bu mukaddes yer-su ruhları Gök Türklerin mukadderatını idare ediyorlardı (Türk tenğrisi iduk yer-subı anca etmiş) diye yazmıştır. Vatanın korunmasında yer-su ruhlarının rolü Tonyukuk yazıtında pek açık ifade edilmiştir. Gök Türk vatanına saldıran düşmanlar, tanrı Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır (tanğri, Umay, yer-sub basa berti). Bugünkü şamanist Türk boylarında rastlanan dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç-orman, kaya kültleri eski Türk yazıtlarında “yer-sub” adı altında toplanmıştır. Bununla beraber bu yazıtlarda *iduk* (yani mübarek, mukaddes) sıfatıyla zikredilen Tamagıduk, İduk Baş gibi dağ, ormanlık yahut su adları geçmektedir.³⁷ Yer-su inancı “Yir-suv” şeklinde Uygurlarda da vardır. Bunlar kutsaldır. Halk inanışlarında maddi hayat şartlarının, ekonomik ve sosyal amillerin de rol oynadığı kabul edilmektedir.³⁸

Sonuç

Böylece suyun Türk folklorundaki kült semantiği onun öncelikle mitolojik kozmogoninin mühim unsuru olmasıyla ilgilidir. Sadece Türk mitolojisinde değil, dünya mitolojisinde su esas yaşamsal başlangıçtır. Su sadece ilk kozmosun materyalini değil, aynı zamanda kozmostan önceki aşamanın, yani kaosu da malzemesini oluşturmuştur. Tüm bunlar suyun mitolojik görüşlerde mühim yer almasını göstermekle onun kültleşmesini de sağlamıştır. Su kültü atalarımızın yaşamında önemli yere sahip olmuş ve suya tapan, onu canlı nesne, yüce koruyucu hesap eden atalarımız hafızalarında bu kültle ilgili çok sayıda inanç bulundurmuş ve günümüze dek yaşatmışlardır. Bu inançlar sadece ritüel ve mitolojik davranış formülleri olarak kalmamış, folklorumuza girerek sözel hazinemizin mazmun ve biçiminin zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu açıdan Türk mitolojisi su kültüyle ilgili inançlarla zengindir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev B. (1989). Hakın Sesi, ADN Yay, Bakü.
- Alizade R. (2012). Türk Mitolojisinde Kültler, İAÜ Yayınları, İstanbul.
- Azerbaycan Mifoloji Metinleri, Haz. A. Acalov, Bakü 1988.
- Çobanoğlu Ö. (1993). “Türk Kültür Tarihinde Su Kültü”, Türk Kültürü, Mayıs 1993.
- Çoruhlu Y. (2012). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, 5. Baskı, Kabcacı Yay, İstanbul.
- Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi (1992), Çev. Besim Atalay, Cilt: I. TDK Yay., Ankara.
- Eliade, M. (1992). İmgeler, Simgeler, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara.
- Eliade, M. (2007). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev. Ali Berktaş, C I, 2. Basım, Kabcacı Yay., İstanbul.
- Ergin, M. (2010). Orhun Abideleri, 43. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Esin, E. (2003). Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabcacı Yay., İstanbul.
- Estés, C. P. (2007). Kurtlarla Koşan Kadınlar, İstanbul.
- İnan, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler, Cilt I, Ankara.
- İnan A. (1998). Makaleler ve İncelemeler, 3. Baskı, Cilt: I, TTK Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Hacıyev, T. (2005). Mikayıl Baştunun “Şan Gızı Dastanı” ve Poetikası, Bakü.

³⁶ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, 43. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010, s. 14-15.

³⁷ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 48.

³⁸ İ. Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara 1980, s. 42-43.

- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini, Ankara.
- Kalafat, Y. (2010). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 6. Baskı, Berikan Yay., Ankara.
- Kitabi - Dede Gorgud, Bakü 2004.
- Kramer, S. N. (2001). Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yay, İstanbul.
- Maynogaşeva, V. E. (1965). "Obraz Huu-İney v Hakasskom GeroičeskomEpose", İssledovaniya Po Yazıku i Folkloru, Sibir. Otd. AH SSCB, Novosibirsk, s. 202-222.
- Oymak, İ. (2010). "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/1, Elazığ.
- Ögel, B (2010). Türk Mitolojisi, 5. Baskı, Cilt: I, TTK Basımevi, Ankara.
- Potapov, L. P. (1979). "Yer sub" v Orhonskih Nadpisyah, Baku.
- Radloff, W. (1976). Sibirya'dan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, İstanbul.
- Roux, J. P. (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul.
- Seyidov, M. (1983). Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Kaynakları, Bakü.
- Seyidov, M. (1989). Azerbaycan Halkının SoykökünüDüşünürken, Bakü.
- Seyidov, M. (1994). Kam-Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış, Gençlik Yay, Bakü.
- Şaman Efsaneleri ve Söylemleri, Haz. F. Gözelov ve C. Memmedov, Bakü 1993.
- Zaripova, Ç. (2009).Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri, 1. Baskı, KD Yay, Ankara.

SUYUN KULLANIMINDAKİ ETİK

Faruk ARAL* -Semra Sezen ARAL**

1. Giriş

Su kalitesi, sucul ekosistemleri etkilemektedir. Suyun eşit kullanımını belirlemek için tek bir yol, yöntem, yaklaşım ve çerçeve program yoktur. Suyun kullanımında yöntemler genellikle ekosistemdeki kullanıcıların ihtiyacını değerlendirme yönündedir. Ancak bunların avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu yöntem ya da yaklaşımlar belirli koşullar kümesi içinde geçerli olmaktadır.

Bazı su sistemleri için ekolojik, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı özel amaçlar oluşturulmuştur. Örneğin, Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi, tüm yüzey ve yeraltı sularında "İyi Durum" (GS: Good Status) sağlanması için üye devletler görüş birliğine varmışlardır. İyi Durum, iyi Kimyasal Durum ve iyi Ekolojik Durumun (GES) bir kombinasyonudur. İyi Ekolojik Durum, insan topluluklarını, balıkları, makro-omurgasızları, makrofitleri, fitobentonları ve fitoplanktonları içermektedir. Ayrıca bu sistem biyolojik elementleri etkileyecek, kanal formu, su derinliği, su akış şeklinin de değerlendirilmesini gerekli görmektedir (Dyson ve ark., 2003).

Su ekosistemin bir parçası olup, tüm canlı organizmalar ona bağımlıdır. Bütünsel bir etik de, ekosisteme dahil olan tüm organizmalar, herhangi biri ayrı kalmamak kaydıyla, genel olarak sistemik sürecin devam etmesi ve bu sisteme entegre olması için desteklenmelidir. Ahlaki endişe, uygun yaşam koşulları ve gelişimin temel birimidir. Bir türün ne olduğu ve nerede olduğu ekolojik çevresiyle ilgilidir. Bir aksiyolojik (değerbilimsel) etikde, enstürmantel ve içsel bir değer olduğu kadar sistemik bir değerdir. Etik değerler, ürünlerde olduğu gibi işlemlerde de yer almaktadır. Bir su etiği, doğal etik olarak görülebilir, insanlar susuz yaşayamaz, bu nedenle doğa ve kültür birbirine karışmış durumdadır (Dyson ve ark., 2003; Jennings ve ark., 2013). Çevresel etik kurumsal olmalıdır ve hareketler uyum içinde gerçekleşmesi söylenebilir.

İnsan çevresinin bir haritasını çıkarmaya çalıştığımızda, kentler, kırsal alanlar ve vahşi bölgeler gibi üç değerli alanı görürüz. Bu bölgelerde daima içme suları bulunmaktadır. Yeşil politika ve yeşil iş şeklinde sürdürülmelidir. Doğa, insanların ortak kullanım alanlarıdır. İnsanlar çoğunlukla kendi çıkarlarına göre hareket etmektedirler ve çevresel politikalar teşvik edici olmadığı takdirde onlar çevreyi bozacak şekilde davranabilmektedirler. Kısa vadeli kişisel çıkarlar, özellikle toplumsal güçlerle birleştiğinde kontrolden çıkmaktadır. Böylece ekosisteme zarar verebilmektedirler. Etik ilkelerle, çevresel kailitenin sürdürülmesi, özel hayat ile iş alanını düzenleyen özel yasalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenlemeler,

* Prof. Dr., Niğde Üniversitesi Ulukışla MYO.

** Dr., Konya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.

demokrasinin güçleri tarafından uzun süreli olarak kamu yararına uygulanmalıdır (Augusto ve ark., 2012; Jennings ve ark., 2013; EWU 2013).

Suyun kullanma sorumluluğu nedir? Onu nasıl kullanmak etikdir? Hangi amaçlar için kullanılmalıdır? Etik, en eski anlamıyla bir canlının mekânı, hep gittiği sığındığı yer anlamına gelmektedir. Ethenin tekili olan ethos sözcüğünde ise karakter huy anlamına gelmektedir. Etik terimi birbiriyle ilişkili fakat farklı kavramları ifade etmektedir. Bunlardan ilki değer temelli olup objektif olanıdır. Bu bakışın önemli özelliği, nedeni bir yönden ziyade başka bir yönden de ele alıp bizim eylem ve arzularımızın nesnelere dayandırılarak gerçekler hakkında bir açıklama yapabilmesidir. Çevreci filozoflar bu görüşlerde bilimsel gerçeklerin eksik olduğunu belirtirler ve insan hayatının uzun bir evriminden sonra ortaya çıktığını, dünyada bir şekilde değerlerin biraraya getirileceğini önermektedirler (Rolston, 2010; EWU, 2013).

Biz nesnel anlamda etiği göz önüne aldığımızda, yönetimin köklü değerle nasıl çatıştığını ve belirli uçlara karşı meşru davranışları nasıl yönettiğini anlamak için kullanırız. Çevreden ödün vermeden, ekonomik ve sosyal refah nasıl maksimize edilebilir? Bu amaca nasıl ulaşılabilir? Su, dünyada etik sorunlara yol açmadan tüm kullananlar arasında nasıl adaletli bir şekilde dağıtılabilir? Değerler yaklaşımı kendimizi tanımamıza yardım eder. Suyun kullanımında, öncelikle dağıtım hakkı ortaya çıkmaktadır. Zaman içinde kim ilkse, ilk hak onun mu olmalı? Yoksa suyun kullanımında ilk hak sahibinin diğer kullanıcıların kullanacağı suya zarar vermeme sorumluluğuna da sahip olmalı mı? Küresel düzeyde, farklı su değerlerini uzlaştırmak kolay değildir (Delli Priscoli et al. 2004) fakat su güvenliği global anlamda kritiktir (Garrido and Ingram 2011).

İsteklerimizi veya tercihlerimizi yerine getirmek için ne yapacağımız nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Normatif meşruiyetin çeşitli kaynaklarının tanınmasında, küresel su yönetimi, birden fazla merkezin dinamiklerini bilmek bir ön koşuldur. Yine farklı kültürlerin ölçülemeyen kategorileri altında su yönetimi, bulunduğu yer-merkezleri ile birlikte değerlendirilmelidir (Espelund 1998; Whiteley ve ark. 2008).

Su etiği, 1949 da Leopold tarafından toprak etiğinin bir parçası olarak ortaya konulmuştur (Leopold, 1949). Su etiği yaşamın bir parçası olduğundan insan, yaşayan tüm canlı, hayvan ve bitkiler için uygulanabilir olması gerekmektedir. Su etiği bütünsel bir etik olarak kabul edilmektedir ve dünyanın bir değeri olarak göz önüne alınmaktadır. İnsanların kaliteli ve yeteri kadar su ihtiyacının karşılanması etik sorunları gündeme getirmektedir. Bugün yaklaşık 500 milyon insanın su kıtlığı çektiği dünyamızda 2050 yılında 4 milyara yükseleceği ileri sürülmektedir. Bugün bile 1 milyar insanın aç olduğu dünyamızda, suyun eksik olabileceği yalan gibi gelmektedir.

Su etiği, suyun fonksiyonu yönünden ve ekosistemle ilişkisi ile birlikte ele alınabilmektedir. Suyun fonksiyonu olarak, insan, hayvan, bitki ve diğer canlıların, solunum, dolaşım, boşaltım, biyokimyasal olaylar ve fotosentez gibi yaşamsal fonksiyonları yerine getirmek için gerekli bir madde olarak görülmektedir (EWU 2013).

Dünyada, su yerkürenin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Yerküredeki jeolojik yapılarla birlikte, kara parçalarının şekil almasına sağlamaktadır. Birçok iklimsel ve atmosferik olayların içinde yer almaktadır.

Su doğa ve habitatın oluşmasını sağlamaktadır. Su doğanın bir parçasıdır. Göl, ırmak, deniz ve okyanuslar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Su dünyada bir taşıyıcı olaraktan görev almaktadır. Canlı cansız materyalleri taşıyarak, ekosistemi şekillendirmektedir. Toprak erozyonu, bitki tohumları, sudaki canlılar, hastalık etkenleri, toprakları vb taşımaktadır. Ayrıca yerleşim yeri, endüstri ve tarım atıklarını da taşımaktadır (Callicott, 1989; Prescoli ve ark., 2004; Armstrong, 2006; Armstrong, 2009).

Suyun bu fonksiyonlarından yola çıkarak şu etik ilkeleri oluşturabiliriz. Birinci ilke suyun dağıtılması hayatın devamının sağlanmasıdır. İkinci ilke, karalardaki suyun akışının değiştirilmesi hidrojeomorfolojik sistemin fonksiyonunu etkilemektedir. Üçüncü ilke karadaki suyla ilişkili her bir yapının sahip olduğu doğal hakkıdır. Dördüncü ilke ihtiyaçlar göz önüne alındığında suyun kalite ve kantitesinin de değiştirilmemesi gerektiğidir (Armstrong, 2009).

2. Suyun Yoğun Olarak Kullanıldığı Alanlar

Dünyadaki toplam su miktarı 1,5 milyar km³ tahmin edilmekte, bu suyun % 90-95 tuzlu, % 5-10 tatlı su olduğu kabul edilmektedir.

Göllerde, akarsularda, barajlarda ve göletlerde bulunan tatlı suların % 0,1-0,5 oranında olması, tatlı su kaynaklarının % 80-90'ının ise kutuplarda ve yer altında hapsedilmiş bulunması, tatlı su miktarının çok az olduğunu göstermektedir.

Dünya nüfusunun yaklaşık %20-25'ine karşılık gelen yaklaşık 1,5 milyar insan yeterli içme suyundan yoksun olduğu bildirilmektedir. Sağlıklı suya erişen nüfus, toplamına oranı; dünyada % 70-80, Türkiye'de bu oran % 80-90 arası değişmektedir.

Dünyadaki tarım ve sanayide kullanılan su, refah ve beslenme amacıyla, toplam su tüketimi yaklaşık; % 60-70'ı tarım sektöründe sulama, % 15-20'si sanayi sektöründe % 5-10'ı içme suyu ve kullanma suyu olarak kullanılmaktadır.

Suyun yoğun olarak kullanıldığı üç sektör görülmektedir. Bunlar; tarım, köy/kentler ve endüstrilerdir. Bu alanlardan her biri kendi sahip oldukları koşullara göre etik ilkelerle ayarlanması gerekli görülmektedir. Bu sektörlerin kendi aralarında suyun kullanımı ve atıkları göz önünde tutulması gereken bir diğer konudur (USEPA, 2006; Augusto ve ark., 2012; EWU 2013).

Su bir sonraki kullanım içinde gerekli olduğu için, farklı sektörlerde her kullanımdan sonra kalite yönünden tekrar kullanılabilir nitelikte kazanmalıdır. Özensiz sulama sonucu fazla miktarda su yeraltı sularına sızmakta ya da atmosfere buharlaşıp yağmur olarak geri dönmektedir. Su kullanım yerine bağlı olarak yararlı ya da zararlı bir şekilde dönüş yapmaktadır. Bir diğer gerçek ise bu döngü kendi gezegenimiz içinde yer almaktadır (Rogers, 1992; Rogers ve ark., 1998).

3. Su Ticareti

Su artan insan nüfusuna karşılık, eşit şekilde dağıtılmamaktadır. Asya en kalabalık kıta ve dünya nüfusunun yaklaşık % 60'ını barındırırken yararlandığı yüzey tatlı su oranı % 30 dur. Amerika dünya nüfusunun %14 sahipken, mevcut suyun % 40 ına sahiptir. Hak temelli yaklaşımlar, su ve sanitasyona öncelik kazandırmak için hareketi destekleyen etik ve yasal bir çerçeve sağlamaktadır. Bu aynı zamanda politikacılar ve sivil toplum örgütleri için bir araç oluşturmaktadır. Yeterli içme suyuna herkesin sahip olma hakkı, 1980'li yıllara kadar, suyun

temininde uluslararası tartışmanın temel varsayımı olarak kabul edildi. Aynı şekilde devlet, bu hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak için esas sorumlu olduğu ilkesi, uluslararası tartışmaların bir başka varsayımı oldu. Bu, 1990'larda ilk BM su on Yılından (1981-1990) sonra değişti. Bu ne yazık ki, tüm o dışlanmış kişilerin yeterli suya erişimi oluşturmak için merkezi amaçlarından birisini kaçırmaya sebep oldu. Dublin'deki 1992 uluslararası su konferansında Dünya Bankası, Güney ülkelerinde su sektöründeki krediler için tartışmalı koşulların azaltılması, özel şirket ve yabancı yatırımcılar lokal su pazarlarının açılması, gümrük tarifelerinde maliyetlerin azaltılmasını, kendi sektör politikalarına yeni yol gösterici ilkesi olarak benimsedi (World Bank, 1993). Bundan sonra birçok Afrika, Güney Amerika ve Asya ülkelerinde büyük özelleştirmeler başladı. Bonn'daki (2001 yılında) Tatlı su Konferansında ekonomik bir meta olarak su üzerindeki temel haklar dengelemeye çalışıldığı görülmektedir (International Freshwater Conference, 2001; Augusto ve ark., 2012).

Dünya ölçeğinde tartışılan başlıca iki politika; "Su bir insan hakkıdır, kamu yararı ilkesi doğrultusunda olabildiğince ucuz olarak yurttaşların kullanımına sunulmalıdır."

İkinci olarak "su bir insan ihtiyacıdır. Ticari bir meta olması nedeniyle de bedeli piyasa gereği doğrultusunda müşteri tarafından karşılanmalıdır (UNESCO 2003; Roger ve ark., 1998; EWU 2013 Armstrong, 2006; Armstrong, 2009).

Su hakkı, insan haklarını koruma sisteminin temelini oluşturan, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinde (ICESCR), Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesinde (ICCPR) ve İnsan hakları Evrensel Beyannamesinde (İHEB) ima edilen haklar arasında yer almakta ve uluslararası hukukun bir parçasını oluşturmaktadır (Sacher and Windfuhr, 2008). Dünya yaşamımız üzerinde baskı kuran su güvensizliğini kaldırmak için yeterli teknoloji, finans ve insan kapasitesine sahiptir. Kamu yararına bu kaynakları kullanacak siyasi irade ve vizyon eksikliğidir. Mevcut su probleminde çözecek olan da bu siyasi irade olacaktır (UNESCO, 2003). Dünya genelinde su kaynaklarının büyük bir bölümü kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. Su hizmetlerinin ortalama olarak, Asya, Afrika, Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika, Kuzey Amerika ülkelerinde % 90-99, Batı Avrupa ülkelerinde % 80'i kamu kurumları tarafından yönetilmektedir. Ancak 20 nci Yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyada kullanılan suyun yönetiminde çok uluslu özel şirketlerin payı artmaktadır (World Bank, 1993; UNESCO, 2003; USEPA 2006; VR 2013; VS 2013).

Özel mülkiyete tabi olmayan suya karşı, bu yüzyılda, egemenlik edinme nitelikleri ortaya çıkmıştır. Su kaynaklarının özelleştirilmesi 1980'lerden sonra Dünya Bankası gibi kuruluşlar tarafından özendirildiği görülmektedir. Bu su pazarı 2013 yılında Dünya Bankası tarafından 1 milyar dolar tahmin edilmiştir. İki Fransız şirketi (Veolia ve Suez) dünya pazarının % 70'ine sahiptir. 1990'lardan sonra özel şirketler, şişelenmiş su pazarına artan talep nedeniyle büyük ilgi göstermişlerdir. Nestle, Coca-Cola, Pepsi Co. Gibi gıda sanayi devleri, Procter & Gamble ve Danone şişelenmiş su pazarında faaliyet gösteren şirketler arasında yer almaktadır (CBC 2004b; Augusto ve ark., 2012; WR 2013; VS 2013).

4. Su Kirliliği

Su kirliliği dünya çapında önemli bir sorundur. Artan tüketim, kirlilik ve suya erişimdeki sorunlar (FAO, 2003) bu kaynağın doğası gereği birçok durumda yenilenemez olmasını vurgulamaktadır. Dünyadaki yenilenebilir su kaynakları sabittir. Yenilenebilir su kaynaklarından daha fazla suyun tüketilmesi, yeraltı su rezervlerinin tüketilmeye başlandığının göstergesidir. Mevcut su ve enerji kaynakları, nüfus artışı, yaşanan su altyapıları ve aşırı hava olayları küresel su güvenliğinde sorunlara neden olmaktadır (Vorosmarty et al., 2010; Grant et al., 2012). Kirleticiler (insan atıkları, çöp, zehirler, tarımsal ve endüstriyel atıklar), kimyasal bağımlılık ve biyoteknoloji, mekanizasyon, sulama, monokültür ve arazilerin yoğun kullanımının çevresel etkileri sonucu "su" olumsuz etkilenmektedir. Su yönetiminin yeni

standartlara geçişi mevcut standartlarla çatışma ve desteklerin eksikliği nedeniyle yavaş olmaktadır. Toplanan yağmur suları (HRW), kuru depolardaki kimyasal kirleticiler ile çatılardaki yuvalarda toplanan kuşlar, fareler diğer yabani hayvanların dışkılarından mikrobiyal patojenlerin toplamaktadır (Simmons et al. 2001). Patojenler yağmur tarafından depolama tankına toplanan patojenler tankta yaşayıp son kullanıcılara geçebilmektedir. Bu nedenle, bitkileri sulama amaçlı kullanıldığında, bunlar kimyasal ve mikroorganizmalarla kirlenmektedirler. Bu bitkileri lokantalarda kullanılması, gıda kaynaklı hastalık salgınları oluşturduğu gibi sürekli bir hastalık kaynağı durumuna geçmektedir. Bu bitkilerden çiğ salatalar hazırlanması ciddi salgınlara kaynaklık edebilecektir (Lim K-Y, Jian, 2013). Bu nedenle su kaynaklarının kullanım şeklinin tüketicilere zarar vermeyecek şekilde kontrol edilmeli ya da tüketiciler bilgilendirilmelidir. Önceki çalışmalar damlama sulamanın yüzey sulamaya göre domates, salatalık, marulda yüzeysel patojenlere 10 kat daha az maruz kaldığını göstermiştir (Stine ve ark., 2005).

Su kirliliği enerji ve diğer materyallerin suya bırakılmasından sonra, diğer kullanıcılar için suyun kalitesinin azalması şeklinde ifade edilebilmektedir. Bunun dışında, su kirliliği atık materyallerin doğal olarak suda kendiliğinden bozulamaması sonucunda oluşmaktadır (Water pollution, 2013). Suyu kirleten kaynaklar, fabrikalar, atık su temizleme üniteleri, septik sistemler, katı atık depolama sahaları, çiftlikler, şantiye ve madenlerin sedimentleri, gübre, kimyasallar ve hayvansal atıklardır. Bunların dışında insan ve hayvan atıkları gibi biyolojik bozulabilir maddelerdir. Bu biyolojik atık maddeler suya girdiği zaman bakteriler için bir enerji kaynağı olan organik karbonlara dönüşmektedir.

Organik karbon atmosfer kirliliği ve asit yağmurlarına neden olabilir karbondioksit ve suya dönüştürülür. Fosfatlar ve nitratlar gibi bitki besin maddeleri, kanalizasyon yoluyla suya girmektedir. Fosfatlar ve nitratlar keza endüstriyel atıklarda da bulunmaktadır.

Bir su kaynağında (azot için milyonda 0.3 kısım ve fosfor için milyonda 0.01 ulaştığında) çok fazla azot ya da fosfor olduğunda, yosunlar gelişmeye başlatmaktadır. Yosunlar gelişmeye başladığında, su yeşil renkte ve bulanık görülmekte, kötü koku olabilmektedir. Yabani otlar büyümeye başlayıp, bakteri yayılmaktadır. Çürüyen bitkiler sudaki oksijeni kullanıp, sucul yaşamı olumsuz etkileyip, biyolojik çeşitliliğin azalmasına hatta ölümüne neden olmaktadır. Ötrofikasyon olarak adlandırılan bu süreç, doğal bir süreç olup, genel olarak binlerce yıl (10.000 yıl) boyunca oluşmaktadır (Water pollution, 2013).

Suları kirleten sanayi atıklardan bazıları şunlardır. Kullanılan araçlar, elektrik ve elektronik ekipman atıkları, atık madeni yağlar, aküler, genel paketleme malzemeleri, ilaç paketleri, bitki koruma ürünlerinin paketleri (Niza ve ark., 2014). Sentetik polimerler (plastik) bir dizisi günlük hayatımızda kullanılmaktadır. Seralar, kaplama, ambalaj, filmler, kapaklar, çanta ve kaplar bunlardan bazılarıdır. Belediyelerin katı atıklarında bunlar önemli yer tutmaktadırlar (Al-Salem, 2009).

Termoplastikler yaklaşık % 80 oranında toplam plastik tüketimine katkı yapmaktadır. Bu ambalaj tipi, sadece plastic yapımında değil, aynı zamanda, tekstil lifleri ve kaplamalar gibi plastik olmayan ürünlerde de kullanılmaktadır (Dewil ve ark., 2006). Plastik tüm büyük katı atıklar kategorilerinde, kaplar ve ambalaj plastik (çanta, çuval, diğer ambalaj, meşrubat, süt, ve su kapları ve diğer kapları,) en yüksek miktarı teşkil etmektedir (USEPA, 2008). Plastikler ayrıca, dayanıklı mallarda, otomobil parçaları, ev aletleri, plastik eşya, mobilya, kurşun-asit bataryalar muhafazaları ve diğer ürünler bulunmaktadır (Parfitt, 2002).

Sediment, su kirliliğinin en yaygın kaynaklarından biridir. Sedimentlerin kaynağını belirlemek zordur. Çünkü sediment, su kaynaklarına karadan sürüklenmiş mineral veya şişmiş organik katı maddelerden oluşur. Bu tür atıklar tarım, hayvancılık, inşaat, madencilik günlük atıklar, yerleşim yeri içinde veya dışındaki atıklar, yağmur veya sellerle sulara karışmaktadır.

Sedimetler atık su kanallarını tıkayıp, suyun bulanık hale gelmesine neden olarak su yaşamında büyük sorunlara yol açar. Bulanık su termal kirliliğe neden olabilir, çünkü bulanık su daha fazla güneş radyasyonu emmektedir.

İnsan yapımı tehlikeli ve zehirli kimyasallar genellikle hâlihazırda artık kullanılmayacak maddelerdir. Kimyasal kirlilik, endüstriyel deşarjlar ve petrol sızıntıları kaynaklanmaktadır. Petrol kirliliği, sızıntılardan veya diğer petrol kaynaklarından oluşmaktadır. Asfalt yollar ve pestisit atıkları diğer kimyasal kirlilik kaynaklarıdır. Evlerde ve bireysel kullanılan kimyasal maddeler, kimyasal kirliliklerin en büyük sebeplerindendir.

Ev temizleyicileri, boyalar, boya çözücüleri de zehirlidir. Tuvalet dökülen bu kimyasallar kanalizasyonda birikebilir. Aslında, kullanılan motor yağının bir damlası 25 litre suyu kirletmektedir. İnsanlar kendi bahçeleri veya tarım arazilerine kullandıkları pestisitler suya karışıp kirletmektedir.

Radyoaktif kirleticiler fabrikalar, hastaneler ve uranyum madenlerinden atıksu deşarjları içermektedirler. Bu kirleticiler ayrıca radon gibi doğal izotoplardan da gelebilmektedir. Radyoaktif kirleticiler tehlikeli olabilir ve uzun yıllar tehlikelerini devam ettirmektedirler (CBC 2004a; CBC 2004b; EC 2004; USEPA 2006; CS 2007) .

5. Sonuç

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu çevreye daha çok müdahale edilebilir hale gelmiştir. Bu durum insanların yararı adına bilim ve teknolojinin bilinçli kullanılmasının bir sonucudur.

İnsanlar suyu kirlettikçe geleceğini de kirlettiğini görmelidir. Dünyada içilebilir su miktarı sınırlıdır. Şu an içinde başka bir gezegenlerden elde etme durumu da gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

Al-Salem, S.M., Lettieri P., Baeyens J. (2009). Recycling and Recovery Routes of Plastic Solid Waste (PSW): A review. Waste Management. 262–264.

Augusto, LGS, Gurgel IDG, Neto HFC, Melo CH; Costa AM.2012. The Global and National Context Regarding the Challenges Involved in Ensuring dequate Access to Water for Human Consumption. Ciênc. saúde coletiva.17(6). <http://dx.doi.org/10.1590/S1413-81232012000600015>.

Armstrong, A. C. (2006). "Ethical Issues in Water Use and Sustainability", Area 38(1): 9-15.

Armstrong, A.C. 2009. Viewpoint- Further Ideas towards a Water Ethic. Water Alternatives 2(1): 138-147.

Callicott, J.B. 1989. In defence of the land ethic: Essays in environmental philosophy. Albany: State University of New York Press.

Canadian Broadcasting Corporation (CBC). 2004a. Annual Checkup. Erişim tarihi 20.11.2013.<http://www.cbc.ca/manitoba/features/lakewinnipeg/checkup.html>.

Canadian Broadcasting Corporation. 2004b. Down on the Farm: Water Laws. . Erişim tarihi 20.11.2013. <http://www.cbc.ca/manitoba/features/lakewinnipeg/agriculture.html>.

City of Saskatoon (CS). 2007. Wastewater Treatment Process. . Erişim tarihi 20.11.2013.http://www.saskatoon.ca/org/water_treatment/wastewater_treatment/ww_process.asp.

Dewil, R., Everaert, K., Baeyens, J., 2006. The European plastic waste issue: trends and toppers in its sustainable re-use. In: Proceedings of the 17th International Congress of Chemical and Process Engineering, 27–31 August, Prague, Czech Republic.

Dewil M, Bergkamp G, Scanlon J. 2003. Defining Water Requirements. The essentials of environmental flows (Ed: Spence C, Bos E) IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.

1. *Environment Canada (EC)*. June 2004. Clean Water - Life Depends on it! . http://www.ec.gc.ca/water/en/info/pubs/FS/e_FSA3.htm. Erişim tarihi 20.11.2013.

2. EWU 2013 (Ethics of water use. 2013). http://www.waterculture.org/Ethics_of_Water_Use.html. Erişim tarihi 20.08.2013.

3. FAO (2003). Review of world water resource by country. Water report, 23. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

4. Grant, S.B., Saphores, J., Feldman, D.L., Hamilton, A.J., Fletcher, T.D., Cook, P.L.M., Stewardson, M., Sanders, B.F., Levin, L.A., Ambrose, R.F., Deletic, A., Brown, R., Jiang, S.C., Rosso, D., Cooper, W.J., Marusic, I., (2012) . Taking the “waste” out of “wastewater” for human water security and ecosystem sustainability. *Science* 337 (6095), 681-686.

5. Jennings B, Heltne P, Kintzele K. 2013 Principles of water ethics. [HTTP://WWW.HUMANSANDNATURE.ORG/PRINCIPLES-OF-WATER-ETHICS-ARTICLE-35.PHP](http://www HUMANSANDNATURE.ORG/PRINCIPLES-OF-WATER-ETHICS-ARTICLE-35.PHP) . Erişim tarihi 20.08.2013

6. WaterPollution. Erişim Tarihi 20.08.2013. <http://www.safewater.org/PDFS/resourcesknowthefacts/WaterPollution.pdf>. Erişim tarihi, 26.12.2013.

7. International Freshwater Conference (2001) Ministerial declaration and recommendations for action of the International Conference on Freshwater in 2001, Bonn (<http://www.water-2001.de>).

8. Leopold, A. 1949. A sand county almanac, and sketches here and there. Special Commemorative edition, with an introduction by Robert Finch. Oxford: Oxford University Press.

9. Lim K-Y, Jiang SC (2 0 1 3) Reevaluation of health risk benchmark for sustainable water practice through risk analysis of rooftop-harvested rainwater. *Water research* 47, 7273-7286.

10. Niza S, Santos E, Costa I, Ribeiro P, Ferrão P. 2014. Extended producer responsibility policy in Portugal: a strategy towards improving waste management performance. *Journal of Cleaner Production* 64, 277-287

11. Parfit, D. 2011. On what matters: volume one. Oxford University Press, New York, New York, USA.

12. Parfitt, J., 2002. Analysis of household waste composition and factors driving waste increases, WRAP for strategy unit. Government Cabinet Office, London, UK.

13. Prescoli, J.D.; Dooge, J. and Llamas, R. 2004. Water and ethics: Overview. UNESCO, Series on Water and Ethics, No. 1. Paris: UNESCO.

14. Rogers, P. 1992. Comprehensive Water Resources Management: A Concept Paper. The World Bank, Infrastructure and Urban Development Department, WPS. Washington, DC.

15. Rogers, R. Bhatia, Huber A. 1998. Water as a Social and Economic Good: How to Put the Principle into Practice. http://info.worldbank.org/etools/docs/library/80637/IWRM4_TEC02_WaterAsSocialEconGood-Rogers.pdf. 10.08.2013.

16. Rolston, H. 2010. Value in nature and the nature of value. Pages 130-137 in D. Keller, editor. Environmental ethics: the big questions. Wiley-Blackwell, Malden, Massachusetts, USA. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511524097.004>.

17. Sacher D and Windfuhr M. The Debate on “Water as a Human Right” and its Implications for Development Assistance. W. Scheumann et al. (eds.), Water Politics and Development Cooperation, 147-176, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2008
18. Stine, S.W., Song, I.H., Choi, C.Y., Gerba, C.P., 2005. Application of microbial risk assessment to the development of standards for enteric pathogens in water used to irrigate fresh produce. J. Food Prot. 68 (5), 913-918.
19. UNESCO (2003) Water for People, Water for Life – The UN World Water Development Report. C.S. Knighton (ed) World Water Assessment Programme (United Nations)
20. USEPA(United States Environmental Protection Agency). 2006. The Water Sourcebooks: Fact Sheets. . Erişim tarihi 20.11.2013.<http://www.epa.gov/safewater/kids/wsb/pdfs/FACTS.pdf>.
21. USEPA (United States Environmental Protection Agency), 2008. Municipal Solid Waste in the United States: 2007 Facts and Figures. Executive summary. Office of solid waste management and emergency response. Erişim tarihi 20.11.2013.www.epa.gov
22. World Bank (1993): Water Resources Management: A Policy Paper, Washington, DC.
23. WR 2013 (Water Report,2013). The Coca-Cola Company. <https://www.google.com.tr/#q=water+and+coca+cola>. Erişim Tarihi. 26.08.2013.
24. VS 2013. (What would a Veolia-Suez merger mean for the U.S. water sector?). <http://www.americanwaterintel.com/archive/4/2/three-questions/what-would-veolia-suez-merger-mean-us-water-sector.html>. 26.08.2013.

SALVATION OR CATASTROPHE: SYMBOLISM OF WATER IN LITERATURE

Seda ARIKAN

Agnes Petocz, in her significant book *Freud, Psychoanalysis and Symbolism* mentions that

Just as we humans are community-living creatures, and just as we are creatures endowed with the ability to reason, so, too –and this has long been acknowledged– we are symbol-producing, symbol-using and, often, symbol-dominated beings; the creation and use of symbols is central and distinctive in our behaviour and in our mental life. (Petocz, 2004: 1)

The father of psychoanalysis, Sigmund Freud, focused on that symbol-production of human being to explain conscious and unconscious mechanisms of mental processes. Freud, in his prominent work *The Interpretation of Dreams* depicted symbolism and its function in dream interpretation and this process opened the way for symbol interpretation based on myths, legends, folktales, and literary works. Freud frequently mentioned the significance of symbols and tried to illustrate the connection between a symbol and its meaning. He emphasized that what confuses our mind is the inability to explain why a certain symbol holds a certain meaning or meanings, and to him, this confirmation could be achieved especially from philology, folklore, mythology and religious rituals (Freud, 1933: 41). In this respect, Freud introduced not only conscious and individual but also unconscious and collective use of symbolism.

Freud's reference to the "phylogenetically inherited" (Petocz, 2004: 59) symbols and their reflections in myths, legends or literary works directed his pupil Carl Gustav Jung to the concept of "collective unconscious". Jung's concept of collective unconscious tries to explain the collective mental mechanism of symbol-producing process of human mind. Jung mentions that "a word or a picture becomes a symbol when it holds extra meaning apart from the patent and initial meaning. Then, it gains an undefinable, unknown, more extensive, 'unconscious' aspect" (Jung, 1964: 21). To Jung, this unconscious direction is supported by the collective symbols that also exist in cultural heritages. In this respect, to understand the conscious and unconscious mechanisms, the meanings of some objects and their representation and symbolism in individual and collective unconscious have been analyzed. Parallel to the analyzing methods of psychoanalysis, in literary criticism psychoanalytic symbol depiction is a productive tool to decipher the meaning of a literary work. Petocz remarks that "any theory of symbolism is obliged to respect certain logical constraints and meet certain psychological requirements. (...) Not only must psychology play a part, that part is fundamental." (Petocz, 2004: 2) That's why; not only symbolism in a literary work is explained with references to psychoanalysis but psychoanalysis also uses literary works to explain the meanings of symbols.

One of the most important points in Freud's approach to symbol formation is that he depicts it in a multi-directional way. He allows that "symbol formation may be pathological or normal, unconscious or conscious, non-conventional or conventional." Petocz, 2004: 45) Freud's interpretation of symbols with a duality reappears in his handling "symbolism of representation by the opposite" (Petocz, 2004: 81). Representation of the same thing by opposites functions to depict the meaning of a symbol in terms of a circular representation. In

this respect, this study examines a significant symbol both in psychoanalysis and literature, which is *water*, in terms of representation by the opposite and by a circular representation. The opposite symbolism of water will be handled in life and death, salvation and catastrophe opposition, similar to Freud's two basic drives, Eros and Thanatos.

We know that in water symbolism though different types of water refer to different symbols, water on the basis, refers to the unconscious of human being in terms of psychoanalysis. While deep water, wide oceans, seas, large lakes symbolize the collective unconscious, smaller volumes of water symbolize the personal unconscious.

Whether we take water as a symbol of the collective or of the personal unconscious, or else as an element of mediation and dissolution, it is obvious that this symbolism is an expression of the vital potential of the psyche, of the struggles of the psychic depths to find a way of formulating a clear message comprehensible to the consciousness. (Cirlot, 1971: 366)

In literature, there are also many examples of water symbolism as a representative of unconscious. For instance, "The sea often symbolizes the unconscious mind (sometimes calm, sometimes turbulent, and usually deep and mysterious)." (Aburrow, 2009: 41) Robert Drewe, in his book *The Penguin Book of the Beach*, mentions the term '*hydrous psyches*' to refer to the writers who have a close relationship with the sea and who insert water symbolism into their works. (Drewe, 2002) Virginia Woolf, as a prominent writer using stream of consciousness technique, is a significant example of '*hydrous psyches*'. Her characters' relation to sea and the inspiration they achieve from the sea, meanwhile from the water, to reflect their psychic life is noteworthy. For instance, in *To the Lighthouse*, the sea that surrounds the island functions as a kind of unconscious world or as a door opening to unconscious of the characters. "The sea permeates thoughts, feelings and reflections of Woolf's characters" and "Woolf's use of the sea as symbol in *To the Lighthouse* provides characters with some kind of psychic awareness in life." (Güneş, 1999: 176,178) Woolf's another novel *The Waves* also uses water symbolism as a representative of feelings and psychic worlds of the characters. As another example, in Dion Fortune's 1938 novel *The Sea Priestess*, "[t]he sea and its tides play a central role throughout the story, and are used to illuminate the tides, which surge within every human psyche." (Champigny, 2009: 146) In another well-known English novel, Joseph Conrad's *Heart of Darkness*, traveling on the Congo River is also a journey into the dark and deep unconscious mind. Marlow's journey is not only an experience of facing a primitive area, but it is also a journey to the unknown and *unheimlich* unconscious. In William Golding's *Lord of the Flies*, the ocean that surrounds the island functions as a kind of unconscious world into which humanity sinks. The deep unconscious world of the novel exists by the rules of *id*, more than *ego* and *superego*. The children on the island believe that the monster comes from the sea. In fact, the monster that comes from the sea corresponds to the fatal drives that come from the unconscious mind of human being. By this way, the setting of *Lord of the Flies* appears as a reflector of unconscious where two main drives, Eros and Thanatos, battle to overwhelm each other.

Water, as a symbol of individual and collective unconscious in which Freudian two basic drives life and death (Eros and Thanatos) intertwine, stands as the symbol of those two opposite aspects. As mentioned before, Freud states that a symbol generally stands with its representation by opposites. In this respect, water symbolism is generally used for the representation by two opposites; life and death. Freud's main distinction of drives is between life (Eros) and death (Thanatos). While Eros tries to collect living elements to form bigger livings and generally includes erotic drives, Thanatos stands against this tendency and includes death drives that changes the organic into inorganic. (Freud, 1933: 138) In this sense, symbolism of water shows a great similarity to Freud's opposition of Eros and Thanatos.

Water is a dichotomy. Life began in the waters. Water is vital for life, and like the element of Fire it can be both nurturing and destructive. (...) Heraclitus in the sixth century BCE writes "The sea is the purest and foulest water: for fish drinkable and life-sustaining; for men undrinkable and deadly". (D'Este, 2009: 79)

In this respect, water symbolism should be handled in two-dimensional way, a positive salvation and/or a negative catastrophe...

Let's begin with representation of water as a positive symbol. We know that water is mainly a powerful symbol of life and birth, such as Freud's Eros. In psychoanalysis, birth is usually expressed through water-imagery. Freud says that being born can be symbolized both by entering water and by coming out of water. (Jones, 1955: 490) To Jung, in water symbolism, fountain represents the primary life-source. (Cirlot, 1971: 113) In terms of Jung's remark on fountain as a symbol of life and birth, the mythology appears as an indicator again. Many creation myths emphasize the primordial waters from which life arises. In *Bundahishn* 28, 2 it is stated that "This creation is, in its totality, a drop of Water; man himself has originated from a drop of Water" and *Holy Koran* mentions that "God have created every living thing from water." (Nûr, 24/45)

As it is conjectured that life first came from water and it is the source of life and birth, water is commonly associated with a feminine self. We know that "It is one of the four elements, placed in opposition to fire, the masculine element." (Fordoński, 1999: 204) Water as a feminine archetype finds its reflection in many myths. For instance, in Persian mythology, "Goddess Anahita's role as the goddess of water, rain, abundance, blessing, fertility, marriage, love, motherhood, birth, and victory" is significant (Nabarz, 2009: 21). In this respect, water symbolism related to the feminine self takes on some positive meanings such as purity, cleansing, catharsis, wisdom, sensuality, compassion, nurturing, emotion, serenity, trust and healing.

This aquatic symbolism finds its place in many literary works in which a sea, a fountain, an ocean etc. function as maternal symbols with many positive connotations related to life. Especially sea imagery is mainly used as a symbol of feminine source. Sigmund Freud, in his discussion of the origin myth, mentions that the myths about the birth of a hero who appears in a casket in any kind of water when just a baby is representative of water as a feminine source: "The exposure in a casket is an unmistakable symbolic representation of birth: the casket is the womb and the water is the amniotic fluid." (Freud, 1939: 12) That's why, symbolically, " 'to return to the sea' is mainly accepted as 'to return to the mother' ". (Cirlot, 1971: 281) In some literary works we can observe that the sea appears as a symbol of amniotic fluid and the desire to be in water reminds the desire to be in mother's womb. For instance, Sylvia Plath's usage of sea imagery in her novel *The Bell Jar* strongly refers to the desire to return to mother's womb. When the main character Esther attempts to suicide by drowning in the sea, she thinks about the fetuses in the jars and compares them to the fishes in the sea. In this novel, Plath gives the idea that the sea involves two distinct elements at the same time: Self and the other, life and death paradox, consciousness of being and consciousness of non-being unconsciously (Marmara, 2007: 55). So, the sea functions as a symbol of feminine space which is the beginning, but also the end of life.

Contrary to the positive connotations of water symbolism that are derived from its being a feminine symbol, the negative meanings of aquatic symbolism appear on equal terms. Those negative qualities of water symbolism are related to the themes of death, destruction, fear, sorrow, separation; meanwhile it is a representative of Freud's Thanatos. In this sense, "Water is not just symbolic of purity, nurture, and life, but also maintains a fiercely destructive form that brings devastation at certain times." (Huggens, "The Admiral, The Siren

and The Whale”, 2009: 61) This catastrophic side of water is generally related to dark, deep, *unheimlich* characteristic of water. Carl Jung mentions that “deep water” that is related to death is a *baleful* symbol in our collective unconscious. (Jung, 1976: 21-2) In this sense, as a representative of death, water presents its destructive properties besides creative ones. So, water appears as “one of the most potent symbols of nature: beneficial but cruel and untamed depending on the situation” (Fordoński, 1999: 204), and in water symbolism, this duality frequently emerges. For instance, in Virginia Woolf’s *To the Light House*, “[a]t one time, [sea] gives pleasure and peace by soothing the disturbed feelings, yet at other times, it ruins and destroys with a brutal power.” (Güneş, 1999: 181) Although water is so necessary for life, its deadly side can evoke a catastrophe such as in many dystopian stories in which immense waters covers the earth. Richard Doyle’s disaster novel *Flood* published in 2002 depicts a catastrophic flood and fire in London. Stephen Baxter’s self-titled science fiction, *Flood*, also describes a future world of 2052 in which human civilization is almost destroyed by the immersion of waters which cover Mount Everest. So, in literature, water functions frequently as the representative of two opposites, life and death, salvation and catastrophe.

It is apparent that while water can be nurturing, life-giving, it can also symbolize death. So, it includes in itself both Eros and Thanatos and it symbolizes two of them at the same time. Water, as a representative of Eros and Thanatos, includes both living and deadly features. This inclusion can be accepted as a result of another symbolic meaning and characteristic of water, which is *changeability*. Furthermore, the *changeability* from Eros to Thanatos presents a symbolism of *circulation*. “Death which thrives on life; life which thrives on death. A circle sustained and nourished by the water.” (Reyes, 2009: 125) The outcome of this circulation generally opens the way to the *rebirth*. So, it would be crucial to mention water symbolism in terms of change, circulation and rebirth related to the polar opposition of life and death.

Water is well known as a universal symbol of change mainly because it has no fixed form and it is in a state of continual fluidity. Also in psychoanalysis aquatic symbolism refers to the changes in our psychic world. According to Carl Jung, the process of change in terms of *self* is symbolized by passing through the waters. (Jung, 1964: 198) Jonathan Swift, in his significant work *Gulliver’s Travels*, depicts this kind of change in *self* in an ironic way. Gulliver, who is drifted by sea from one island to the other, becomes conscious about not only his self but also human nature. His experiences on Lilliput, Brobdingnag, Laputa islands and the country of Houyhnhnm create awareness for his self about “the insignificance of human vanity” that is the main theme of this work. (Göktürk, 1973: 59)

Water, as a representative of change, is mainly used to emphasize the conversion from life to death, and vice versa. So, the cyclic creation and/or destruction are frequently represented by water symbolism. We know that, in many mythologies, “The symbolism of the flood is the utter destruction of all that went before, and the inception of a new order of things.” (Aburrow, 2009: 35) In this sense, water represents a circular transformation that comes from life to death, from death to rebirth. In this respect, another significant meaning of water symbolism appears that is the theme of “rebirth”.

In many mythologies or religious traditions, water functions as a representative of rebirth in terms of the circular transformation of life and death. The story of Noah and his Ark is the typical example of this circular transformation. In this story, the flood, meanwhile the water not only destroys but also purifies the earth. “On the cosmic level, the equivalent of immersion is the flood, which causes all forms to dissolve and return to a fluid state, thus liberating the elements which will later be recombined in new cosmic patterns.” (Cirlot, 1971: 365) In Noah’s story, the flood symbolizes not only catastrophe but also salvation; it is a way

to the re-birth. In Shakespeare's *King Lear*, when Lear feels as a grieved man, he desires everything to be destroyed by water. To him, when waters would sink the whole earth, this would cause the end of human being but also the purification of the sins. So, the way to a new life could be possible.

It is apparent that the symbolism of immersion in water includes the themes of life-death dichotomy and re-birth, recreation, and regeneration. It "signifies a return to the preformal state, with a sense of death and annihilation on the one hand, but of rebirth and regeneration on the other, since immersion intensifies the life-force." (Cirlot, 1971: 365)

In many literary works, water or secondary aspects related to water generally expresses the transformation from life to death, and from death to re-birth. For "water is a medium of transformation, going through change and also creating change" (D'Este, 2009: 82), it often presents a turning point in a literary work. This turning point may function as a means of rebirth rising from death. Iris Murdoch, a prominent writer and philosopher of twentieth century English Literature, frequently uses water symbolism to express her philosophy in terms of ethical rebirth. As John Burke mentions "the use of water (a Murdoch favorite) as signifying ambiguously both destruction and salvation" (Burke, 1995: 13) is common in Murdoch's novels. In an interview, Murdoch mentions that water is a deep symbol, dark and murderous and at the same time cleansing and forgiving. (Meyers, 1990: 239) In many of her novels, the theme of ethical rebirth and resurrection is given by a character's experiencing drowning in water and then evading a physical death. However, this experience opens the way to the death of egoist and solipsist ego and rebirth of a new self with a new ethical consciousness.

Consequently, like many other symbols, the use of water cannot be restricted. However, it is a prominent symbol of life and death dichotomy though it can be used in different ways. This symbolism of water is mainly supported by psychoanalytical reading which includes the traces of a collective unconscious. Water "carries human life from birth to death. It cleanses us, refreshes us, drowns us, nourishes us, cools us, and inspires us. It is variously a lover, a friend, an enemy, a ruler, a symbol, a god, or a tool." (Huggens, "Foreword", 2009: 12) So, as a bilateral symbol, it is a representative of life and death, meanwhile both salvation and catastrophe. Besides, "With its ability to exist in different states, and its association with the emotions, dreams, the unconscious, the otherworld and the lower astral realms, water may be seen in many ways as the most challenging of the elements." (D'Este, 2009: 83) So, a drop of water is necessary for life, for salvation but is also enough for death, for catastrophe. It is unsurprising that water has been a fascinating element for humankind for ages and also a prominent symbol in literature.

REFERENCES

- Aburrow, Yvonne (2009). "The Mirror of the Soul". From a Drop of Water. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 35-41.
- Burke, John J. Jr. (1995). "Bloom Canonizes Murdoch". The Iris Murdoch Newsletter. Number 9, (Autumn 1995), pp. 12-13.
- Champigny, Diane M. (2009). "Strung Like Pearls". From a Drop of Water. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 141-148.
- Cirlot, J. E. (1971). A Dictionary of Symbols. (Diccionario de Simbolos Tradicionales, 1962). (Tran. By. Jack Sage), London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- D'Este, Sorita (2009). "To Dare". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 67-83.
- Drewe, Robert (2002). The Penguin Book of the Beach. London: Penguin Books.

Fordoński, Krzysztof, (1999). "The Symbolic Usage of Water in *A Room with a View* by Edward Morgan Forster". Tradition and Postmodernity: English and American Studies and the Challenges of the Future. Eds. Teresa Bela and Zygmunt Mazur. Krakow: Universitas, pp. 203-212.

Freud, Sigmund (1939). Moses and Monotheism: Three Essays. Standard Edition. Vol. XXIII. London: Hogarth.

_____ (2010). Psikanaliz Üzerine (Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1933). (Trans. By. A. Avni Öneş). İstanbul: Say Yayınları.

Göktürk, Akşit (1973). Edebiyatta Ada. İstanbul: Sinan Yayınları.

Güneş, Ali (1999). "Sybolism in Virginia Woolfs *To the Lighthouse*". Hacettepe University Journal of Faculty of Letters. Vol: 16, Number: 2, pp. 173-188.

Huggens, Kim (2009). "Foreword". From a Drop of Water. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 9-12.

_____ (2009). "The Admiral, The Siren and Whale". *From a Drop of Water*. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 47-66.

Jones, Ernest. (1955). Sigmund Freud: Life and Work. London: Hogarth.

Jung, Carl Gustav (2009). İnsan ve Semboller (Man and His Symbols, 1964). (Trans. By. Ali Nahit Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

_____ (2009). Dört Arketip (Die archetypen und das kollektive unbewusste, 1976). (Trans. By. Zehra Aksu Yilmazer). İstanbul: Metis Yayınları.

Marmara, Nilgün (2007). Sylvia Plath'ın Şairliğinin İntiharı Bağlamında Analizi. İstanbul: Everest Yayınları.

Meyers, Jeffrey (2003). "An Interview with Iris Murdoch" (1990). From *A Tiny Corner In The House of Fiction Conversations With Iris Murdoch*. Ed. Gillian Dooley. Columbia: University of South Carolina Press, pp. 218-234.

Nabarz, Payam (2009). "Anahita". From a Drop of Water. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 21-30.

Petocz, Agnes (2004). Freud, Psychoanalysis and Symbolism. Cambridge: Cambridge University Press.

Reyes, Andrea Salgado (2009). "The Queen of the Oceans". From a Drop of Water. Ed. Kim Huggens. London: Avalonia, pp. 125-130.

TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ SU KÜLTÜNÜN ÇUKUROVA HALK İNANÇLARINDAKİ İZLERİ

Erman ARTUN *

“İnanç” sözcüğü için kaynakların farklı tanımlar yaptığını görmekteyiz. “İnanç bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur. Buna göre, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma, akıl yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın onaylamadır (Akarsu, 1988:104).” “İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrıya, bir dine inanma, iman, birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğretidir (ML, 1971, C. 6: 300). Din ve inanç kavramları birbirinden farklıdır. Ayrıca din denen toplumsal kurum, inanç ve tapınma adlı iki bölümden oluşur. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramları yatar (Turan, 1994: 84).

İnanç, topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur. Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri hakkında birçok görüş ileri sürülmesi ve konuyla ilgili birçok terim ve kavramın ortaya konmasıyla birlikte kesin bir sonuca varılamamıştır. Türklerin İslâmiyet’ten önceki inanç sistemleri için “Toyonizm, Totemizm, Şamanizm, Gök Tanrı İnanıcı, Tek Tanrı Dini” gibi terimlerin kullanıldığını görürüz; ancak bu terimlerin karşıladığı kavramlar üzerinde de araştırmacıların farklı görüşleriyle karşılaşırız. Sahada çalışanların bir kısmı bu terimleri bir inanç sistemi yani din olarak gösterirken, diğer bir kısmı ise bunların birer din değil, sadece birtakım inançlar olduğunu iddia etmektedir (Doğan, 2002, C. 3: 305).

Halk inancı; kişi ve toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp yaşadığı çağdaki yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler, yeni anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir. Halk inanışları din, ahlâk kuralları gibi kesinlik, katılık taşımazlar ve yerden yere, topluluktan topluluğa değişiklikler gösterirler (Boratav, 1997: 7).

Türk toplumu binlerce yıllık tarihinde, çeşitli dinlere ve kültürlere girmiş, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da eski dinlerinin, kültürlerinin etkilerini sürdürmüştür. Gerek yazılı kaynaklarda gerekse sözlü bilgilerde halk inançları konusunda Anadolu’nun değişik yerlerinde önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum da Anadolu topraklarında yaşayan insanların aynı tarih ve kültüre sahip olduklarının bir göstergesidir (Kılıç, 2001: 416).

Halk inançları, toplumun kabul ettiği ilahi dinin hükümleri ve öğretileri dışında kalan; fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşatılarak bir sonraki kuşağa aktarılan inanmalardır. Toplamlar hayatlarını derinlemesine etkileyen âdet, inanç ve geleneklerini yeni bir dine veya kültüre girdiklerinde bırakmazlar ve yeni dinin, kültürün özelliklerine eski âdet, inanç ve geleneklerini uydurmaya çalışırlar. Halk inanışları toplumsal hayatımızda, teknik gelişmelerden evlenmeye, doğuma, ölüme, sosyal hayatımıza kadar her türlü etkinlikte yer almaktadır (Kılıç, 2001: 415).

Bir milletin kimliğini belirlemede halk inanışları önemli rol oynar. Türk milleti açısından bakıldığında farklı din ve mezheplere sahip olan, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk halklarının aynı inanç dünyasına dâhil olduğu görülür. Milletler sevinçlerini ve hüznlerini paylaştıkları günleri, tarih boyunca inançlarına ve törenlerine bağlı olarak kutlamaktadırlar.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Türkler arasında aynı veya benzer halk inanışlarının görülmesi, tarihî-millî bağın bir ifadesidir (Ercan, 2006: 72).

Bugün birçok kişinin “bâtıl” olarak adlandırdığı halk inanışlarına kültürel düzeyi ne olursa olsun birçok insanın yaygın olarak inandığı bir gerçektir. Bu inançlar daha çok korkulan bir doğa olayı etrafında oluşmaktadır ve o doğa olayını olağanüstü bir şekilde düşünmektedirler (Yardımcı, 1993: 321).

İnsanoğlu yüzyıllardan beri çok şeye inanma ihtiyacı duymuştur ve inandığı şeyin mantıklı olmasını önemsememiştir. O, gördüğüne, duyduğuna, yetişme sürecinde çevresinden edindiği halk kültürüne bağlı kalarak, inancından ödün vermeksizin inanmıştır. İnsanoğlu için inanmanın mantığı değil, inanmanın verdiği mutluluk ön planda yer almıştır (Yardımcı, 1993: 279). Halk inanışları ile ilgili değişik tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bu tasnifleri belirleyen en önemli özellik derleme çalışmalarında elde edilen malzemelerdir.

Eski Türk İnançlarında Su Kültü

Halk kültürü araştırmalarının sonucunda eski inanç sistemlerine ait birçok inanç ve pratiğin günümüzde de yaşadığı tespit edilmiştir. İnsanlar, en erken süreçlerden itibaren yaşamlarında tutunacak, güvenecek gizli bir varlık aramışlardır. Bu arayışlar ve inançlar, gökyüzündeki yıldızlar, ay, güneş, fırtına, gece, gündüz, ağaçlar, nehirler gibi bütün tabiat olgularından, korkulan ya da çekinilen varlık ve olaylardan ilham almıştır. Dünyanın dört bir yanında insanlar, inanç sembollerini taş, toprak, maden, seramik ve hatta tekstilde bile dile getirmişlerdir. İnanç sistemleri giderek gelişmiş ve neticede tek tanrılı din aşamasına ulaşılmıştır. Bu inançların görsel malzemeye dökülmesiyle insan-kültür-uygarlık-sanat ilişkisinde değerlendirilmesi gereken objeler ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini taşımış, Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sisteminin bulunduğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türkler Anadolu'ya gelince İslâmiyet ve Anadolu kültürüyle tanışmıştır. Türk halk kültürü günlük hayatın uygulama ve değer yargılarıyla yeni bir içerik ve nitelik kazanmıştır. İslâmiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültürleri, gök tanrı kültü ve şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etmiştir (Ocak, 2000: 53).

Şamanizm inancı, içeriği ve sergilediği doktrine göre; bir din olarak kabul görmese de din kadar etkili olmuş ve uzun yıllar Türklerin yaşamlarında büyük rol oynamıştır. Özellikle Altay Türkleri uzun yıllar Şamanizmin etkisinde kalmıştır. Animizm'in ve Natürizm'in kaynaklarından oluşan bir zemin üzerinde tutunarak hızla yayılan Şamanizm'de, bu inancı yayan ve uygulayan kişilere şaman denilmektedir. Şamanlara göre; insanlarda heybetli ve korkutucu olan kötü ruhlarla, iyilik eden iyi ruhlar bulunur. İnsanlar ölüp dünyadan ayrıldıktan sonra, o ölen kişilerin ruhları insanlar arasında dolaşır. Onlara musallat olarak, zaman zaman zarar verirler. Şamanlar zararlı olan ruhları kovmak amacıyla törenler düzenleyip dualar okurlar.

Toplum arasında büyük güç olan hatta yayıldığı yerlerde devletin kaderini değiştirebilen şamanizm inancına sahip Türklerde de aynı inançta olan, millet ve toplumlarda olduğu gibi, şamanların tanrılarla konuştuğu ruhlarla konuşup onların yardımıyla yol göstericilik yaparak akıl öğrettiği, hekimlik yaparak hastalara musallat olan kötü ruhları kovmak için telkin yoluyla ve yaptığı çeşitli bitkisel ilaçlarla şifa dağıttığına inanılır. Şamanizm'de şamanlara göre insanların biri kendilerinde diğeri de ayrı ama birbirinin aynısı olan, iki ruhu vardır. Bu eş ruh bir hayvan halinde de olabilir ki buna da “yekil ” denilmektedir. Şamanizm'de birden fazla tanrı vardır ve bu

tanrıların görev ve yetkileri birbirinden ayrıdır. Şamanizm’de beş kutsal unsur vardır. Bunlar; demir, toprak, ateş, su ve ağaçtır.

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar ve nehirler kült olarak kullanılmıştır. Kültü uygulayan, topluluğu yöneten bir başkan vardır. Kültün uygulandığı bayram ve tören için belli zamanlar seçilmekte, kült araçları bulundurulmaktadır (Tezcan, 1996: 120).

Bir başka görüşe göre, bir kültürün varlığından söz edebilmek için şu üç şartın varlığı gereklidir;

- a. Külte konu olabilecek bir nesne ve kişinin varlığı,
- b. Bu nesne ya da kişiden insana zarar gelebileceğine ilişkin inancın varlığı,
- c. Bu inancın sonucu olarak faydayı sağlayabilecek, zararı uzaklaştırabilecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların varlığı (Ocak, 2000: 113).

Su kültürü, eski Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir ve tüm pınarların, dere, ırmak, göl ve denizlerin kendi iyi ruhlarının olduğuna inanılmaktadır. Suyun şifa verici, arındırıcı gücüne inanç, Türk mit, efsane ve destanlarına da yansımıştır.

Su ve dolayısıyla çevresinde oluşan kozmolojide o, ana rahmidir yani dişi ve doğurgandır, gizli güçlerin toplamıdır. Aynı zamanda büyüsel işleve sahiptir, her derdin devası suyun ilk örneği ‘hayat suyu’ sonsuz yaşam kaynağıdır (Eliade, 2003: 200).

Su, hem söndürdüğü ateşin karşıtı hem de tamamlayıcısıdır, zira ateşin büyümesi suya bağlıdır. Suyun bereket sağlamadaki rolü iyi bilinmektedir ve bu özellikleriyle suya önem verilmektedir (Roux, 1994: 114).

Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türemiştir, başka bir deyişle yaratılışın başlangıç nüvesi sudur. Bütün canlılar da sudan yaratılmıştır. O halde su yaratılışın temel noktası olduğundan mitolojik bilinçte önemli bir konum üstlenmiş durumdadır. Su, başlangıç madde olduğu gibi eskatolojik mitte de dünyanın sonunu getiren unsur olarak görülür. Kozmik bilgide tufan olarak nitelenen dünyanın su ile kaplanması ezoterik bilgilere göre yaşanmış dünyanın sonu, yeni oluşumun ilk unsurudur (Bayat, 2007: 248).

Batı Göktürkler, dört unsur olan ateş, su ve havayı takdis edip toprağa büyük önem vermişlerdir. Bu bazen toprak, su, ateş, ağaç şeklinde dördlü, bazen de toprak, su, ağaç, ateş ve demir veya toprak, su, ateş, ağaç ve rüzgâr şeklinde beşli unsur olarak telakki edilmiştir (Ocak, 1983: 183).

Eski Türkler, tabiatı birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanırlardı. Radloff’a göre, yer-sular; “göklerin katlarında yaşayan bütün bu yukarı dünya ilahları, beşeriyeti meydana getiren, yaşatan ve koruyan varlıklar olarak mütalaa edilir” (Radloff, 1976: 220). Türkler arasında, üzerinde insanların yaşadığı ve onlara iyilik yapan ruhlar cemiyeti, yer-su ruhları olarak takdis edilmiştir. Radloff’un tespitine göre; Yer-su denince 17 Han’ın tamamı kastedilir. Onlar dağların karlı tepelerinde ve nehirlerin membalarında otururlar (Radloff, 1976: 219).

Türkler arasında yer gök tanrılarının dışında, vatani temsil eden bir takım yer-sular vardır. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda dağlar, sular, nehirler ve kaynaklar birer

tanrı adını taşırlar. Yer-sular, ülkelere göre değişir. Bunlar, oymakların ve boyların ataları gibi önemlidir. Bu yüzden Türklerde tabiatın güzellikleri, tepeler, su kaynakları kutsallaştırılmış ve bu suretle Türk, vatanına ilahi bağ ile bağlanmıştır (Yörük, 2006: 58).

Türkler, kendini besleyen ve barındıran ırmakla dağı kutsal bilir ve ilah olarak kabul ederlerdi. Hatta aşiret, ırmak ve dağ birleşerek kutsal bir kişilik oluşturmuşlardır. Türk aşiretleri, dağlarına ve ırmaklarına çok bağlı oldukları için başka ülkelere göç ettikleri zaman kendi dağı ve ırmağının ismini yeni yurduna götürmüştür. Bunun örnekleri Anadolu'da çoktur. Zaten bu göçlerin, "yer-su"nun emriyle olduğuna inanılırdı (Gökalp, 1989: 147-149).

Yer-su (Yar-sub) tabiri Orhun Kitabelerinde ifadesini bulmuştur. Aynı inanç "Yir-suv" tarzında Uygurlarda da vardır. Bunlar kutsaldır. Halk inanışlarında maddi hayat şartlarının, ekonomik ve sosyal amillerin de rol oynadığı kabul edilmektedir. Eski Mısır'da Nil nehri bereket tanrısı idi. Denizlerin hakimi ve ölümlerin koruyucusu Talay Han'ın bir adı da Yayık'tır. O, on yedi denizin birleştiği yerde oturur ve bütün sulara hükmeder" (Kafesoğlu, 1980: 42-45).

Yer-su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlar oldukları için, Eski Türk inançlarında mukaddes su kavramı içine, akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar girmektedir. Bunların yanı sıra Nil, Fırat, Dicle ve Ganj gibi gerek efsanelerde gerekse gerçek hayatta dini düşüncenin ve ibadetin vazgeçilmez unsurları olarak görülen birçok büyük nehir de vardır. Bu sular, dini ve büyüsel pratiklerde, adet ve inanışlarda önemli bir araç konumundadır (Örnek, 1995: 103-104).

Su, evrendeki dört elementten biri olduğu gibi, aynı zamanda hayatın kaynağı, saflık timsali ve bereket sağlamaktadır. Hayat suyu bütün dünya mitolojilerinin en önemli motifi olduğundan, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar için suyun, hayat kaynağı ve yaşam gücüne sahip olması doğaldır. Altay ve Anadolu masallarında ölüp de kutsal ve sihirli bir güç olan hayat suyu ile dirilme motifleri çoktur. Bazı Altay efsanelerine göre göğün 12. katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde kayın ağacı ve bunun altındaki kutsal çukurda da Hayat Suyu bulunurdu. Bunun başında yine kutsal ruh olarak bir bekçi vardı. Hayat suyu ölümleri ve hastaları iyileştirdiği gibi ihtiyarlara gençlik verirdi (Ögel, 1993: 1/106-107).

Türkler, göller ve ırmakları hep canlı nesneler olarak tasavvur etmişlerdir. Bu sebeple onlara verilen isimler sadece coğrafya isimleri değildir. Eski Türk inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda duyan, evlenen ve çocuk sahibi olan ve mahiyetinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iyedir (İnan, 2000: 50-51).

Günümüzde Anadolu'da su kültürüne bağlı olarak suyun temiz tutulması inancı devam etmektedir. Dere ve pınarları kirletmeme, temiz tutma aksi takdirde çarpılacağı şeklinde bir cezalandırma korkusu halen bu kültürlerin yaşamasında etkili olmaktadır. Ağrı ve Kars'ta ilkbaharda yıkanmak için akarsuya ilk defa girilirken, "ağırlığım, kirliliğim, kelliğim, keçeliğim bu suya" diye söylenirse ve bu üç kez tekrarlanırsa, o yılın sağlık ve huzur içinde geçeceğine inanılır. Yine Kars'ta yedi ayrı çeşmeden su toplayıp sabah ezanından sonra onunla banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır (Kalafat, 1990: 45).

Eski Türklerde inanç sistemi üzerine yazılı kaynaklarda, su ve ateş motifine ilişkin pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir: Orhun Yazıtları'nda kutsal su kaynaklarından söz edilmektedir. Bu nedenle suların kirletilmesinden kaçınılır. Çağataylarda gündüz akan suya girmek yasaktır. Cengiz Han, suya saygıyı yasallaştırır ve suya saygı Anadolu Türk boylarında da sürer (Avcioğlu, 1995: 356).

Bu çalışmada suyun ve su kültürünün Çukurova halk kültüründeki yerini ve Çukurova'daki halk inançları üzerindeki etkisini inceleyeceğiz. Ayrıca Çukurova yöresindeki su ile ilgili halk inançlarının eski kültür izleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Çukurova yöresindeki su ile ilgili inançları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

A. Çukurova Bölgesi Geçiş Dönemlerinde Su İle İlgili Halk İnançları

1. Doğum

1.1. Doğum Öncesi

1.1.1. Kısırlığı Giderme

1.1.2. Çocuğun Sağlıklı Doğması ve Yaşaması

1.2. Doğum Sırası

1.3. Doğum Sonrası

1.3.1. Kırklama

1.3.2. Konuşamayan Çocuk

1.3.3. Altını Islatan Çocuk

1.3.4. Aydaş Çocuk

2. Evlenme

2.1. Evlenme Öncesi

2.1.1. Kısmet Açma

2.1.2. Kız İsteme/Görücülük

2.1.3. Gelin Alma

2.1.4. Gelin İndirme

2.2. Evlenme Sonrası

2.2.1. Duvak

3. Ölüm

3.1. Ölünün Yıkanması

3.2. Ölünün Evden Çıkarılması Sırasında ve Sonrasında Evde Yapılan Uygulamalar

3.3. Mezarlarla İlgili İnançlar

B. Çukurova Halk Kültüründe Rüya İle İlgili İnançlarda Su

C. Çukurova Halk Kültüründe Büyü İle İlgili İnançlarda Su

D. Çukurova Halk Kültüründe Nazar İle İlgili Halk İnançlarında Su

E. Çukurova Halk Kültüründe Tabiat Olaylarıyla İlgili Halk İnançlarında Su

F. Çukurova Halk Kültüründe Yolculukla İlgili Halk İnançlarında Su

G. Çukurova Halk Hekimliğinde Su İle İlgili İnançlar

H. Çukurova Halk Kültüründe Suyun Döküldüğü Yer ve Zamanla İlgili Halk İnançlarında Su

I. Çukurova'da Hayvanlarla İlgili Halk İnançlarında Su

İ. Çukurova Halk Kültüründe Su Verme ve Su İçme İle İlgili İnançlar

Bu çalışmada yapılan tasnif Çukurova yöresinde su ile ilgili inanışların genel çerçevesini ortaya koymaktadır. Su kültürünün izlerine Çukurova halk kültürünü meydana getiren pek çok unsurda rastlanmaktadır.

A. Çukurova Bölgesi Geçiş Dönemlerinde Su İle İlgili Halk İnançları

1. Doğum

İnsanlar, özellikle “geçiş” anlarında zararlı dış etkilerle ve doğaüstü kuvvetlerden gelen tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu tehlikelere karşı koymak için bir takım büyüselerle ritlere, çarelere başvurmak gerekmektedir. Gebe kadın, doğacak çocuğunu bir takım zararlardan korumak ve ona arzu ettiği nitelikleri verebilmek için, daha gebelik sırasında bazı yiyeceklerden ve eylemlerden kendisini uzak tutmak zorundadır. Doğum ve doğumun safhaları binlerce âdetin, batıl inancın istilasına uğramış olup, âdeta bunlar tarafından idare edilmektedir (Örnek, 1981: 56).

Çukurova halk kültüründe doğum ile ilgili inançlarda su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

1.1. Doğum Öncesi

1.1.1. Kısırlığı Giderme

- Çocuğu olmayan kadın nisan yağmurunun suyunu içerse çocuğunun olacağına inanılır (K1, K4).

- Hoca tarafından okunmuş olan su, çocuğu olmayan kadına içirilir (K5, K14).

- Hamile kalmak için hamile veya çocuklu kadının elinden su içilir veya bozuk para alınır (K15).

1.1.2. Çocuğun Sağlıklı Doğması ve Yaşaması

1.2. Doğum Sırası

- Hamile kadın için dua okunursa ve kadına zezem suyu içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır (K3).

- Bir kabın içine su konur, ağzı kapatılır. Üzerine Mushaf konur, yarım saat bekletilir. Bu sudan içen kadının kolay doğum yapacağına inanılır (K8).

- Hocanın elini yıkadığı su hamile kadına içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır (K10).

-Hamile kadının kocası elini yıkar, kadına kocasının elini yıkadığı su içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır (K1).

- Doğum sancısı başlayan kadına, kolay doğum yapan bir kadının elinden su içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır (K3, K8).

- Hacdan tas getirtilip hamile kadına bu tasta su içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır (K4, K14).

- Akarsu üstünden geçirilen hamile kadının kolay doğum yapacağına inanılır (K5).

1.3. Doğum Sonrası

1.3.1. Kırklama

- Kırklı kadının yattığı odada su bulundurulursa al basacağına inanılır (K2).

- Kırklı evde su dolu kapların boşaltılması gerektiğine inanılır (K5, K14).

- Eskiden kadının 8 kırkı çıkarılırdı. Kırk basması diye 8 gün evdeki su kapları açık bırakılmazdı. Çocuğun kırkını çıkarmak için başında tülbent açılır. “Kırk, kırk, kırk” diyerek tülbende 40 damla su dökülür (K3).

- Kırk suyu çocuğun beşiğine, yastığına, yorganına, annenin yatağına serpilir (K8).

- Çocuğun kırkı çıkınca beşikteki bütün eşyaların yıkanması gerektiğine inanılır (K9).

- Kırk suyunun artmaması gerektiğine inanılır (K3).

- Loğusanın kırkı çıkana kadar ağzı açık kaplarda su bulundurulmaz (K10).

- Bebek doğar doğmaz yıkanır, yıkandıktan hemen sonra bir tas tuzlu su hazırlanıp her yerine dökülür. Özellikle koltuk altına dökülür. Bu işlem kırkı çıkana kadar her yıkanmada devam eder (K1).

-Annenin ve çocuğun kırklandığı sudan artan suyla çamaşırlarının yıkanması gerektiğine inanılır (K5).

1.3.2. Konuşamayan Çocuk

- Konuşamayan çocuğa davar çanıyla su içirilirse çocuğun konuşacağına inanılır (K4).

1.3.3. Altını Islatan Çocuk

- Altını ıslatan çocuğa tavşan pisliği 3 kere suyla içirilirse çocuğun bir daha altını ıslatmayacağına inanılır (K1, K14).

- Yengeç, içinde su olan bir kabin içinde 3 gün kalır. 3 günden sonra su bir bardağa süzülüp altını ıslatan çocuğa içirilirse çocuğun bir daha altını ıslatmayacağına inanılır (K2).

1.3.4. Aydaş Çocuk

- Aladağ'da yeni doğan çocuğun sağ dalında (sırtının sağında) bir beni bulunursa bu çocuk ulu sayılır ve çocuğun yıkandığı artık su zayıf çocuklara şifa yerine içirilir (K6).

- Dermedeşirme (ardıç, murt, çam dal, gelincik, har, kekik, alıç) kaynatılır. Aydaş çocuğa dermedeşirmenin suyu içirilirse ve çocuk bu suyla yıkanır, iyileşeceğine inanılır (K9).

2. Evlenme

Bireyin yaşamındaki geçiş dönemlerinden biri olan evlenme; kız ve erkeğin bir aile olarak sosyal yaşama katılma sürecinin başladığı önemli bir dönemdir. Ailenin, toplumsal yapının temelini oluşturması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir değer kazandırmıştır. Her toplumda evlenme, bağlı bulunulan kültür tipinin belirli kurallarına uyularak gerçekleştirilir. Bu nedenle, evlenmede uygulanan töre, âdet gelenek ve görenek o toplumun evlenme kültürünü oluşturur (Başçetinçelik, 2009:149).

2.1. Evlenme Öncesi

2.1.1. Kısmet Açma

- Bahtı kapalı kızlar hocaya gidip muska yazdırırlar. O muskayı suya atıp arkalarına bakmadan giderlerse bahtlarının açılacağına inanırlar (K7).

- Bir kızın bahtını açtırmak için muska yazdırılır. 7 dereden su getirtilip bir kazanda kaynatılır. Yazdırılan muska suyun içine atılır. Kız o suyla yıkanır, bahtının açılacağına inanılır (K11).

2.1.2. Kız İsteme/Görücülük

- Kız istemeye gidildiğinde kızıdan su istenir. Kız, suyu sol elini göğsüne koyup sağ eliyle vermezse o kız istenmez (K13).

- Yörüklerde kız verilmeden önce, oğlan tarafı soğukluk olmasın diye kız evinde su içmez (K2).

- Kız görmeye gidildiğinde dünürçü olan kişiler kız evinden su içmezler. Su içerlerse, dünürler arasına soğukluk gireceğine inanılır (K12).

2.1.3. Gelin Alma

- Gelin büyü varsa bozulsun diye Çakıt'tan (akarsu) geçirilir (K8).

2.1.4. Gelin İndirme

-Gelin yeni evine girerken kapıya su konursa rızkının bol olacağına inanılır (K9).

3. Ölüm

Ölüm, insan yaşamının sona ermesidir. Her toplumda doğum ve evlenmede olduğu gibi ölüm çevresinde de birçok âdet ve inanma kümelenmiştir. İnsan topluluklarının inanış ve törelerinde doğum ve evlenme gibi, ölüm de bir geçiş aşamasıdır. Ölümle ilgili âdet ve inanmalarda, korku büyük rol oynayan bir etken olarak görülmektedir. Din, ölüm korkusunu hafifletmekte, ancak tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Ölümle ilgili uygulamalarda; ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak, onun öte dünyada mutlu bir ölü olmasını sağlamak amacı güdülmektedir. Eski kültürlerden beri, bütün toplumlar da bir "öte dünya" tasarımı olmuştur. Buna göre, kişi öldükten sonra yaşamını öte dünyada sürdürmektedir. Gerek eski çağlarda gerekse günümüzde bu evrensel görüş, dinlerin öte dünya tasarımlarıyla da beslenmiş ve desteklenmiştir. Ölümle ilgili uygulamaların bir bölümünde de; ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına kötülükte bulunmasını, zarar vermesini engellemek amacıyla yapılan işlemler görülür. Bu işlemlerin uygulanmasının kökeninde, ölenin isterse dönüp

gelebileceği, arkada bıraktıklarına zarar verebileceği korkusu egemendir. Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını düzeltmek, sarsılan toplumsal ilişkileri düzenlemek ve onların yeniden topluma katılmalarını sağlamak amacıyla da bir dizi uygulama yapılmaktadır. Bunların toplum yaşantısına olumlu katkıları olmakta, uygulanan bu âdet ve inanmalarla komşuluk ilişkileri tazelenmekte ve sağlamlaştırılmaktadır (Örnek, 1979:108-109).

Çukurova halk kültüründe ölümle ilgili halk inançlarında su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

3.1. Ölünün Yıkınması

- Ölünün yıkama suyunu kendi evindeki sudan kullanılır. Başkası gönülsüz verirse, o suyun haram olacağına inanılır (K9).

- Ölünün yıkama suyuyla yüzünü yıkayan kişinin başının ağrımayacağına inanılır (K3).

- Ölünün yıkandığı suya basan kişide yara çıkacağına inanılır (K4).

- Ölünün yıkandığı yere bir satır su konur, içine de bir tas konur. Ölünün gelip oradan su içtiğine inanılır (K5).

- Ölünün yıkama suyu için yakılan ateş suyla söndürülmez. Ateşin kendi kendine sönmesi gerektiğine inanılır (K13).

- Ölünün yıkama suyunun kaynatıldığı kazanın 3 gün yerinde bırakılması gerekir. Başka bir amaçla kullanılan kazanın ise hemen kaldırılması gerekir. Ağzı açık bırakılan kazanın ölü suyu kaynatmak isteyeceğine inanılır. Sacayağı üzerinde bırakılan kazanlara, "Ölü kazanı bu kazan, niye bunun ağzı açık" denilir (K11).

- Ölen kişinin yıkandığı suyu aldığımız kazan ters çevrildikten sonra üzerine bir tasla su konulması gerektiğine inanılır (K15).

3.2. Ölünün Evden Çıkarılması Sırasında ve Sonrasında Evde Yapılan Uygulamalar

- Kapı önünden tabut geçerken arkasından su dökülmemesi gerektiğine inanılır (K2).

- Ölü evindeki su dolu kapların boşaltılması gerektiğine inanılır (K3).

3.3. Mezarlarla İlgili İnançlar

- Mezarın üstüne yeşil ağaç dalları atılır, mezarın üstü sulanır.

B. Çukurova Halk Kültüründe Rüya ile İlgili İnançlarda Su

Halk, rüyasında gördüklerinin etrafında da inanışlar oluşturmuştur. İnsanlar, rüyasında gördüklerinden anlamlar çıkarıp geleceğe dair yorumlar yapar.

Çukurova halk kültüründe su ile ilgili inançlarda su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

- Rüyada su, yeşil, mavi görmek hayırlı sayılır (K4).

- Rüyada yağmur görülürse, bereketin olacağına inanılır (K7).

- Rüyada bir kişi su içtiğini görürse, o kişinin içinin ferahlayacağına, mutlu olacağına inanılır (K11).

- Rüyada ölmüş bir kişi suyun içinde görülürse, o kişinin kendisinin ardından döktüğümüz gözyaşlarıyla zor durumda olduğuna ve ağlamamız gerektiğine inanılır.

- Rüyada berrak su görülürse, hayırlı; bulanık su görülürse, kötü bir olayın olacağına inanılır (K3).

- Rüyada su görülürse, berraklığın, temizliğin olacağına inanılır (K8).

- İyi bir rüya görülümüşse, rüyanın aynaya ya da suya anlatılması gerektiğine inanılır (K11).

C. Çukurova Halk Kültüründe Büyü İle İlgili İnançlarda Su

Büyü; iyi ve kötü sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkileyerek, bu olayların olağan düzenlerini değiştirmek için girişilen işlemlerin tamamına verilen addır. Bu anlamı ile kelimenin kavramı genişler. Halk dilinde büyü daha dar bir alanda kalan işlemler için kullanılır: Bir kimseyi sevdiğinden soğutmak, düşmanını hasta düşürmek veya öldürmek için yapılan "kötü büyü", bir kişide karısına karşı sevgi uyandırmak veya evine bağlılık sağlamak için yapılan "olumlu büyü" (muhabbet tılsımı) gibi. Bu türden etkilenmelerin öteki tipleri geçerli oldukları yerlere, şartlara, amaçlarına ve uzmanları olup olmadığına göre halk geleneğinde çeşitli adlar alırlar (Boratav, 1997: 106).

Çukurova halk kültüründe büyü ile ilgili inançlarda su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

- Evde biri tarafından konulmuş muska bulununca suya atılır (K12).
- Üzerinde büyü olduğunu düşünen bir insan "Büyü kara suya kessin" der. Büyünün etkisi geçer (K13).
- Sabunu kuyuya atıp "Sabun gibi erisin" diye büyü yapıldığına ve o kişinin de sabun gibi eriyeceğine inanılır (K15).

D. Çukurova Halk Kültüründe Nazar İle İlgili Halk İnançlarında Su

Nazarlık, bir yönüyle, kötü gözlerin ve kıskançlık duygularının sebep olabileceği hastalıklardan, sakatlıklardan koruma niteliğiyle, muskanın işini görür. Ama adından da anlaşılacağı üzere onun asıl görevi kötü gözlerden korumadır.

Çukurova halk kültüründe nazar ile ilgili inançlarda su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

- Nazardan korunmak için köz saydırılır. Bir tasın içine su konur. Yanan ateşten alınan közler dua okunarak suya bırakılır. Közler suya atılırken nazardan şüphelenilen kişilerin isimleri sayılır. Cass diye bir ses çıkınca, "te filancanın gözü" denir. Közler suyun yüzünde durursa göz değmediğine, dibine çökerse göz değdiğine inanılır. Köz saydırılan su nazara uğrayan kişiye içirilir, nazara uğrayan kişinin yıkanacağı suya katılır. Kömürler de nazar değdiren kişinin yoluna dökülür. Böylelikle nazardan korunulacağına inanılır (K13).
- Kirli çorap yıkanıp suyu kapının önüne dökülürse nazardan korunulacağına inanılır (K12).

E. Çukurova Halk Kültüründe Tabiat Olaylarıyla İlgili Halk İnançlarında Su

Bir tabiat olayının yerler ve topluluklara göre değişen, çoğu kez aynı bölgede bile birbirinden çok farklı, kimi de çelişkili inançlar yaratmaktadır.

Yağmur yağdırmak için yapılan törenler ve buna bağlı âdetler çok eskilere dayanır. Yağmur yağdırma törenlerinin belli bir zamanı yoktur. Yağmur duasının amacı, yağması geciken yağmurların yağmasını sağlayarak kıtlığı, kuraklığı önlemektir (Artun, 2000: 40-59).

Yağmur, ilkelere bugüne insanlık tarihinde çok önem taşır. Gökten inen bereket olarak nitelenen yağmur, kutsal bir nitelik kazanmıştır. Yağmur dualarının kökeninde kutsallık yatar. Doğayla barışık olma dileği, birtakım ibadetler ve ritlerle tamamlanır. (Artun, 2000: 40-59).

İslamiyet öncesi Türk kültüründe de yağmur yağdırma törenlerinin yapıldığını biliyoruz. Duanın İslâmî kelime olmasından yola çıkılarak yağmur duasının İslâmiyet sonrası oluşmuş bir adet olduğunu savunan araştırmacılara katılmamız olanaksızdır (Acıpayamlı, 1965: 3-4). Günümüzdeki yağmur yağdırma törenlerine İslâmiyet öncesi Orta Asya kültüründe de var olan, Anadolu'da İslâmî renge bürünmüş bir âdet diyebiliriz (Artun, 2000: 40-59).

Dinî ayinlerden amaç, insanı Tanrı'yla yakınlaştacağı kutsal bir alana çekmektir. Ayinler inananların kutsal bir atmosfere girmesini sağlayan kurallar ve törensel davranışların

bütünüdür. Arkaik ve geleneksel toplulukların tanınması, mitosların ritüel davranışlarla ve insan topluluklarının hayatını yöneten kurumlarla ilişkisini göstererek bunların önemini ve anlamını ortaya koymuştur. Mitos, inanılması gereken bir hikâye olarak algılanır, bu da ritlerin doğmasına neden olur. Mitoslar insanla dünya arasındaki bütünlüğün sezgisidir (Artun, 2000:40-59).

Çukurova halk kültüründe tabiat olaylarıyla bağlantılı su ile ilgili inançlar şunlardır:

- Yağmur yağarken dilek tutulur (K2).

- Yağmurun bereket getireceğine inanılır (K4).

- Nisan yağmurunda yıkanmanın dertlere iyi geleceğine inanılır (K7).

- Nisan yağmurunun bereket getireceğine inanılır (K12).

- Dolu yağışının durması için evin en büyük erkek çocuğuna 3 tane dolu bıçakla kestirilir. Yere düşen dolu ele alınmadan yerde kesilir. Çocuk, doluyu keserken “Anamın ilk çocuğuyum.” der. “Bismillah gel geç” denerek ortasından bıçak atılır (K9).

- Acar ay, ilk ay, yeni ay, hilal çıktığında dua okunurdu. Bazen ay kurağa doğdu, derler. Nisandan mayısa geçildiği zamanda ay doğduğunda kurağa doğmasın, yağışlı geçsin diye oku okunurdu (K11).

- Çukurova konargöçerlerinde yağmur çok yağdığında dinmesi için dışarıya, çadırın kendisine tokaç asılır (K12).

- Yağmurun durması için köse (sakalsız) olanların ismi sayılır. 40 kişi sayılabilirse yağmur durur (K14).

- Düğün kurulduğunda yağmur yağıyorsa dinmesi için komşuların süpürgesi toplanıp yakılır (K1).

- Poyraz çıkması için iki evli olan birisinin süpürgesi çalınarak yakılır. Poyraz çıkmazsa her yer çamur olur (K15).

- Yağmur kesilsin, poyraz çıksın diye kamış yakılır (K2, K9).

- Kurak günlerde yağmurun yağması için, kaplumbağayı yağmur yağıncaya kadar ters döndürenler, ayaklarından ağaca asanlar olur. Kaplumbağanın kabuğu da direğe asılmaktadır. Allah’a yalvaracağına, yağmur yağacağına inanılırdı. Yağmur yağdığında kaplumbağa serbest bırakılır (K4).

- Yılan öldürüldüğünde yakılırsa yağmur gelir. Karayılan öldürüldüğünde başa kötü bir iş geleceğinden korkulur. Bu yüzden boz yılan yakılır (K7, K11).

- Yağmur yağmadığı zaman dua edilir. Kellik hastalığı olanlar tarafından bir miktar taş çıkın yapılarak okunur, okunan taşların akan suya atıldığı zaman yağmur yağacağına inanılır (K6, K15).

- Yağmur duası bir köy ya da birkaç köy birleşerek yapılır. Bir hayvan kesilir, yenilir, içilir, kesilen hayvanın kafası suya atılır, toplanıp dönene kadar bazen yağmurun bastırıldığı olur, yine de yağmur Allah’tan gelir, dua sadece yardımcı olur (K4, K13).

- Yağmur yağmadığı zaman yağmur duasına çıkılır. Ağaca elbiseler giydirilip geline benzetilir. Daha sonra ev ev gezilip kapılar çalınır, açan ev sahibine:

“Çomçalı gelin çom ister,

Bir kaşıcak un ister,

Un verenin oğlu olsun,

Tuz verenin kızı olsun. “

diye söylenir. Bir helke ya da bir tas su kapıdakilerin başından aşağıya serpilir. Un, bulgur, yağ, para gibi şeyler verilir. Toplananlar köy gençleri tarafından paylaşılır ya da toplu pişirilip yenilir (K12, K13).

F. Çukurova Halk Kültüründe Yolculukla İlgili Halk İnançlarında Su

- Bir insan yolculuğa çıkacağı zaman, giderken arkasından bir tasla veya bardakla su dökülür. Yolculuğa çıkan kişinin, o zaman su gibi akıp hemen gidip geleceğine inanılır (K12).

G. Çukurova Halk Hekimliğinde Su İle İlgili İnançlar

İnsanın varoluşuyla yaşıt olan halk hekimliği ve geleneksel uygulamalar, günümüzde “kültür mührümüzün izlerini taşıyan” yaşayan tarih olarak değerlendirilmektedir. İnsanoğlu hastalıklardan korunmak ve hastalandığında iyileşmek için sihir, büyü ve dinden yardım beklemiş, yaşam boyu edindiği deneyimlerden yararlanmıştır. İnanılan ve güven duyulan bu etmenler halk hekimliği uygulamalarının yaşama geçirilmesini kolaylaştırmış ve insanlık tarihi boyunca sürmesini sağlamıştır (Polat, 1995:1).

Çukurova halk hekimliğinde su ile ilgili inançlar şunlardır:

- Sarılık hastası mevsim yazsa kibleye bakan bir pınarda yıkanır, mevsim kısa kibleye bakan bir pınardan su alıp o suyla yıkanırsa hastalığının iyileşeceğine inanılır (K7, K9).

- Sarılık hastası bir derenin üst tarafından işeyip derenin alt tarafından su içerse hastalığının iyileşeceğine inanılır (K11, K12).

- Delirenlere mutlak yazdırılıp boyunlarına takılır. Nisan yağmurunun suyu veya pınar suyu içirilir, armut çiçeği toplanıp çay içirilir. Bunların akıl hastalarına iyi geleceğine inanılır.

- Sıtma olanlar için sıtma muskası yazdırılır. Muska suyun içine atılıp bekletilir, hastaya o sudan içirilirse hastalığın iyileşeceğine inanılır (K15).

H. Çukurova Halk Kültüründe Suyun Döküldüğü Yer ve Zamanla İlgili Halk İnançları

- Kaynar su yere dökülmez. Dökülürse besmele çekilip “destur” denilir. Sebebi cinler yavrularını bırakmış olabilir (K1, K3).

- Sabah erkenden evin etraf sulanırsa meleklerin geleceğine inanılır (K3).

- 7 adım yolda bir içim suyun hakkı olduğuna inanılır (K6).

- Toprağa su döktükten sonra “Mis gibi koktu” demenin günah olduğuna inanılır. Ölüler “Bir avuç toprağı bize çok görüyor” dermiş (K8).

- Bulaşık suyunun içinde nimet olduğu için insan geçecek yere dökülmesinin günah olduğuna inanılır (K9).

- Bulaşık suyu tepelenecek bir yere dökülmez, dökülürse cin çarpacağına inanılır (K9).

- Bulaşık suyunun döküldüğü yerin üstünden atlanmaması gerektiğine, besmele çekilip uzağından dolanılması gerektiğine inanılır (K11, K12).

- Bulaşık suyunu lağıma dökmek günah olduğu için bir ağaç dibine dökmek gerekir (K14).

- Bulaşık suyu eşige dökülmez, dökülürse cin çarpacağına inanılır (K7, K15).

- Bulaşık suyu kül dökülen yere dökülmez, dökülürse cin çarpar (K14, K15).

- Lavabo suyunun borusu kanalizasyon suyuna bağlanmaz, bağlanırsa rızkın eksik olacağına inanılır (K12, K14).

- Güneyden kuzeye doğru akan suların uğurlu olduğuna inanılır (K3, K5).

- Yıkanan bebeğin suyu eşik başına ya da yola dökülmez. Yıkama suyunun bir ağaç dibine dökülmesi gerektiğine inanılır (K15).

I. Çukurova'da Hayvanlarla İlgili Halk İnançlarında Su

Hayvanlar kendilerinden yararlanma bakımından değerlendirilirler ve yaradılışları ile dönüşümlerini açıklayan efsanelere, inanışlara konu olurlar. Hayvanlar, bitkilerden farklı olarak; halkın geleneklerinde yenmesinde bir sakınca olmayanlarla, yenmesi hatta dokunulması günah, rastlanması uğursuzluk getirici sayılanlar olmak üzere kümelenirler (Boratav, 1997: 56).

Çukurova'da hayvanlarla ilgili halk inançlarında su ile ilgili uygulamalar şunlardır:

-Köpek ıslanıp davarlar arasına girerse ve silkelenip suyunu hayvanlara sıçratırsa suyunun değdiği hayvanın etinin yenmeyeceğine inanılır (K1).

- Ata binen bir insanın arkasına cinin bindiğine fakat üzerinde cin olduğu sürece atın su üzerinden atlamayacağına inanılır (K4).

İ. Çukurova Halk Kültüründe Su Verme ve Su İçme İle İlgili İnançlar

- Bir kişiye ya da bir hastaya istemesini beklemeden su verilirse çok hayra geçileceğine inanılır (K3).

- Bir kişiye istemesini beklemeden su verilirse zezem yerine geçeceğine inanılır (K4).

- Birisi su verdiğinde o kişiye "Su gibi aziz olasin" demek gerekir (K13).

- Zemheride su içmenin faydalı olduğuna inanılır (K2, K14).

- Hamile kadın çok su içerse çocuğun cildinin güzel olacağına inanılır (K7, K8).

- Ayakta su içen kişinin şeytanın sırrını tuttuğuna inanılır (K12).

-Suyu bir seferde hayvanların içtiğine inanılır. Suyu helal etmek için yudum yudum 3 seferde içmek gerektiğine inanılır (K15).

Sonuç

İnançlar, halk kültüründe eskiden olduğu gibi günümüzde de işlevselliğini sürdürmektedir. Türk halk kültürünü meydana getiren unsurlardan biri olması nedeniyle inançlar, bu kültürün bir parçası olarak varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde "batıl" olarak nitelenen inançların insanların hayatında hala önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu inanışlarda eski kültür izlerine ve eski Türk inanç sistemine ait pek çok inanç vardır.

Çukurova halk kültüründe su ile ilgili inanışlara yer verilen bu çalışmada da Türklerin eski inanç sistemlerine dair izlere rastlanmaktadır. Doğum ile ilgili inanışlarda kadının kolay doğum yapabilmesi için akarsu üzerinden geçirilmesi, aydaş çocuğa deşirme suyunun içirilmesiyle iyileşeceğine inanılması, kırk suyunun annenin ve çocuğun yatağına serpilmesi Çukurova halk kültüründe eski inanç sistemine ait izlerdir. Hamile kadına okunmuş su veya zezem suyu içirmenin doğumu kolaylaştıracağı inancı ise eski inanç sistemine dair inanışların İslami bir kisveye büründüğünün göstergesidir.

Evlenme ile ilgili inançlarda bahtı kapalı kızların hoca tarafından okunmuş muskayı suya atıp arkalarına bakmadan gitmeleri veya bu suyla yıkanmaları, gelin yeni evine girerken kapıya su konması da eski inanç sistemiyle ilgilidir. Ölüm ile ilgili Çukurova halk inançlarında özellikle ölünün yıkanması esnasında eski Türk kültürü izlerine rastlanmaktadır. Ölünün yıkama suyuyla yüzünü yıkayan kişinin başının ağrımayacağı, ölünün yıkandığı suya basan kişide yara çıkacağı, ölünün yıkandığı suyun tepelenmemesi gerektiği gibi inanışlar bunun başlıca örnekleridir.

Rüyada yağmur görülürse bereketin olacağı, bir kişi su içtiğini görürse o kişinin içinin ferahlayacağı düşüncesi; evde muska bulunursa bunun akan suya atılması; yağmur yağarken dilek tutulması; sarılık hastası bir derenin üst tarafından işeyip derenin alt tarafından su içerse hastalığının iyileşeceğine inanılması; hamile kadın çok su içerse çocuğun cildinin güzel olacağı gibi inanışlar da yine Çukurova halk kültüründe eski inanç sistemine ait izler taşımaktadır ve bu bölgede su kültürünün varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia (1988), Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

- Akyol, Neriman Senem (2006), Adana (Merkez) Halk Kültüründe Halk İnançları Bayramları ve Törenler, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Avcıoğlu, Doğan (1995), Türklerin Tarihi, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli (2006), Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (1997), Folklor ve Edebiyat I-II, Adam Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Ahmet (2002), İslâmiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair, Türkler Ansiklopedisi, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Doğaner, Ali (2013), Çukurova Konargöçerlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Eliade, Mircea (2003), Dinler Tarihine Giriş, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Ercan, Emine Hilal (2006), "Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi", Milli Folklor, Feryal Matbaası, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (2000), Şamanizm, Ankara.
- Roux, Jean Paul (1994), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980) Eski Türk Dini, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1990), Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara
- Karakaş, Ayhan (2005), Feke Halk Kültürü Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kılıç, Abdullah (2001), "Isparta Yöresi Halk İnançları", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Evrak Yayınları, Ankara.
- Kılıç, Enise (2010), Osmaniye İli Düziçi İlçesi Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kösel, Sait (2008), Hatay İli Kırıkhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Meydan Larousse (1971), "İnanç", C. 6, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000), Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (1993), Türk Mitolojisi, I, Ankara.
- Örnek, Sedat Veyis (1981), "Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 25-34.
- Radloff, Wilhelm (1976), Sibirya'dan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, İstanbul.
- Savur, Suat (2010), Adana İli Tufanbeyli İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tezcan, Mahmut (1996), Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tülüce, Lütfiye (2009), Osmaniye İli Merkez İlçeye Bağlı Köy ve Mahallelerde Halk Kültürü Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yardımcı, Mehmet (1993), "Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili", II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana Ofset, Adana.
- Yılmaz, Mehmet Ali (2005), Aladağ Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yolcu, Fatmagül (2008), Adana İli Ceyhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yörükan, Yusuf Ziya (1998), Müslümanlıktan Evvel Tük Dinleri, Şamanizm, İstanbul.

Sözlü Kaynak Kişi Listesi

K1: Güler ÖZMÜ, 56, evli, yüksekokul mezunu, emekli öğretmen, Kozan doğumlu, Adana.

K2: Güner BEDİR, 60, evli, kısmen okuma-yazma biliyor, ev hanımı, Karaisali doğumlu, Adana.

K3: Yıldız ALTIPARMAK, 60, evli, endüstri mezunu, ev hanımı, Adana doğumlu, Adana, 2006.

K4: Yeşim KARATEKE, 30, bekâr, üniversite mezunu, muhasebeci, Adana doğumlu, Adana.

K5: Ayşegül BAYRAKÇI, 30, evli, lise mezunu, ev hanımı, Kozan doğumlu, Adana.

K6: Fahriye SEYHANLI, Osmaniye- Kumarlı Köyü, 1963, Üniversite mezunu-Emekli Öğretmen.

K7: Salih SEYHANLI, Osmaniye- Küllü Köyü, 1963, Üniversite mezunu-Emekli Öğretmen.

K8: Fatma AYSUNGUR, Osmaniye, 1975, ilkokul mezunu, Ev hanımı.

K9: Ülkü ALIŞAN, 41, evli, lise mezunu, memur, Kozan doğumlu, Adana.

K10: Zübeyde TARİ, 50, evli, ilkokul mezunu, emekli memur, Kozan doğumlu, Adana.

K11: Aysel ARIKAN, 36, evli, ortaokul mezunu, ev hanımı, Kozan doğumlu, Adana.

K12: Hüsne DÜLDÜL, 61, evli, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, Kozan doğumlu, Adana.

K13: Tamer KÖKER, Osmaniye- Yeniköy Köyü, 1973, Lise mezunu, Serbest meslek sahibi, Osmaniye.

K14: Emine POSTALLI, Osmaniye- Koçyurdu Köyü, 1947, ilkokul mezunu, Ev hanımı, Osmaniye.

K15: Ayşe KÖSE, Osmaniye- Toprakkale İlçesi, 1983, Üniversite mezunu, Öğretme, Osmaniye.

KARAÇAY-MALKAR MASALLARINDA SU

Zeynep ASLAN*

Giriş

Karaçay-Malkar Türkleri Orta Kafkaslarda, Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi olan Elbruz Dağı ve çevresindeki dağlık arazide yaşamaktadırlar (Tavkul 1993: 11; 2000: 1; 2003: 54). Karaçaylılar, Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Malkarlılar ise Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde. Karaçay-Çerkes Ö.C.¹'nin başkenti Çerkessk, Kabardey-Balkar Ö.C.'nin başkenti ise Nalçik'tir.

Elbruz Dağı'nın bir sınır teşkil ettiği söz konusu iki bölge bir bütün olarak ele alındığında; doğusunda Kuzey Osetya, batısında Adige, güneyinde Abhazya ve Gürcü-Svanetya, kuzeyinde ise Kabardey, Abazin ve Nogay bölgeleri bulunmaktadır.

Karaçay-Malkarlıların yaşadığı bölgenin Karadeniz'e doğrudan teması bulunmamakla birlikte Kafkasya'nın en büyük ırmakları Elbruz (Mingi Tav) Dağı'nın buzul kaynaklarından doğmaktadır. Hurzuk, Ullu Kam ve Uçkulan ırmakları birleşerek Koban (Kuban) Irmağı'nı oluşturur. Ayrıca Duvut, Teberdi, Arhız, Laba ırmakları da birleşerek Koban Irmağı'nı beslemektedir. Malkar, Bashan, Çegem, Çerek ırmakları da Terek Irmağı'nı beslemektedir. Bunların dışında Karaçay-Malkar'da dağlardan doğan yüzlerce küçük ırmak ve dere bulunmaktadır (Tavkul 1993: 11-12). Karaçay-Malkar Türkleri, ırmak ve dereler bakımından zengin bir coğrafyaya sahiptir.

Coğrafi yapının sözlü kültür ürünlerine etkisi oldukça kuvvetlidir. Karaçay-Malkar, Tuva, Hakas, Başkurt, Tatar, Altay destanlarında su altı dünyasının ayrıntılı bir şekilde işlenmesi, bu Türk boylarının yaşadıkları bölgelerde büyük akarsular (İdil, Yayık (Talay), Hakmar, Nöğöş) ile irili ufaklı birçok gölün bulunmasıyla yakından ilişkilidir (Karagöz 2009: 356). Söz konusu ilişki yalnızca destanlarda değil masal, efsane, halk şarkısı, atasözü gibi pek çok sözlü anlatı türü üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir.

Yaratılış Unsuru Olarak "Su"

Mitolojilerde Su: Türk mitolojisine göre başlangıçta "Tanrı" ve "sonsuz su" vardır:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer!

Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,

Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak. (Ögel 2003: 432)

Pek çok kültürde buna paralel düşüncelerin olduğu bilinmektedir. Söz gelimi, Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderili kabilelerinden Çeyenilerde, Büyük ruh Maheo başlangıçta hiçbir şey yokken göle benzeyen, ama tuzlu olan büyük bir su yaratmıştır (Oğuz 1998: 22). Mezopotamya uygarlıklarından Sümerlerde, başlangıçta hiçbir şey yokken sonsuz su vardır (Oğuz 1998: 23). Avustralyalı gelenekçilerde de buna benzer olarak "...dünya suyla çevrilmiştir ve onda birçok canlı bulunmaktadır" (Rudhardt 2006: 125) düşüncesi vardır. Yunan mitolojisinde bütün suların kaynağı ve nehirler tanrısı "Okeanos, Tethys ile çiftleşir ve doğum yapar. Onların torunları insanları ya da evreni oluşturan, yöneten tüm canlıları kapsar." (Rudhardt 2006: 128).

Kutsal Kitaplarda Su: Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi 30. Ayette, evrenin yaratılışının kökeninde su olduğu söylenmektedir: "Ya o küfredenler görmediler mi ki semavat ü arz bitişik idiler de biz onları ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?"

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. z.aslan@gazi.edu.tr, zeynepaslan35@gmail.com

¹ Ö.C. : Özerk Cumhuriyeti

Eski Ahit'in² "Yaradılış" kitabının birinci bölümüne göre başlangıçta Tanrı, göğü ve yeri yaratmış, ancak yer bomboş ve yeryüzü şekilleri de olmadığından suların üzerinde dalgalanmıştır. Burada suyun yaratılmasıyla ilgili bir bilgi yoktur, çünkü su, yer ve gökten önce zaten vardır:

1. Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı.

2. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu.

.....

6. Tanrı, "Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu.

7. Ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı.

Yeni Ahit³'te "Petrus'un İkinci Mektubu"⁴ kitabının üçüncü bölümünde ise: "*Ne var ki göklerin çok önceden Tanrı'nın sözüyle var olduğunu ve yerin su aracılığıyla, sudan yaratıldığını kasıtlı olarak unutuyorlar.*" (Rabbin Günü, 5. Ayet) denilmektedir.

Görüldüğü gibi çeşitli mitoloji ve inanç sistemlerinde suyun yaradılışın temelinde bulunan töz ya da cevher olarak ön plana çıkması, ona kutsallık atfedilmesini de beraberinde getirmiştir.

Maddesel bir yaklaşımla bakıldığında da suyun tabiattaki diğer unsurlardan daha özel bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü "*Hava kavranamaz bir şeydir, ateş doğası gereği dokunulamazdır, toprak sınırsızdır ve yalnızca su, kirletilmeye açık ve dolayısıyla özel olarak korunması tavsiye edilen bir şeydir.*" (Burchardt 1997: 138). Nitekim Abdülkadir İnan, Eski Oğuzların ve Moğolların suya girmedikleri ve kışın yıkanmadıkları şeklindeki rivayetlerin temelinde su kültü olduğunu belirtmektedir (1987: 493). Suyun bir ruhu olduğuna inanılan Şamanist toplumlarda görülen bu uygulama, su iyesini her türlü olumsuzluktan koruma esasına dayanmaktadır.

Karaçay-Malkar Masallarında Su

"Cumalak" masalında (Aslan 2012: 446-451) Cumalak ve kız kardeşi Altınçaç, üvey annelerinin eziyetlerine maruz kalırlar. Cumalak her defasında üvey annesinin eziyetlerine karşı çıkar. Bu yüzden üvey anne, kocasıyla birlik olup Cumalak'ı öldürür, etini yer. Kız kardeşi Altınçaç, Cumalak'ın kemiklerini mavi bir çaputta toplayıp ağaca asar. Küçük kız her gün ağacın dibine gidip gözyaşı döker. Günlerden bir gün üç güvercin, kızın feryadına şahit olur ve ona yardım etmeye karar verir. Çok uzaklara uçup "*hastayı iyi eden, ölüyü diriltten*" hayat suyunu bulup getirirler. Kemiklerin üzerine hayat suyunu serperler ve kırk gün sonra Cumalak, serçe olarak dirilir. Serçe kılığındaki Cumalak, üvey annesinden ve babasından üç güvercinin yardımıyla intikamını aldıktan sonra tekrar insan olur. Bu üç güvercinin aslında güvercin kılığında gezen üç öksüz kız kardeş oldukları anlaşılır, Cumalak kız kardeşlerin en büyüğü ile evlenir.

² Kitab-ı Mukaddes denilen Hristiyanlığın kutsal kitabının ilk bölümüne Eski Ahit adı verilir. Eski Ahit, 39 kitapçıktan oluşmaktadır. (Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_Ahit)

³ Yeni Ahit, [Kitab-ı Mukaddes](http://tr.wikipedia.org/wiki/Kitab-ı_Mukaddes)'te [Eski Ahit](http://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_Ahit)'in ardından gelen ve [Hristiyanlarca kutsal](http://tr.wikipedia.org/wiki/Hristiyanlarca_kutsal) kabul edilen 27 kitapçıktan oluşan bölüme denilmektedir. (Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_Ahit)

⁴ Petrus'un ikinci mektubu, "Rabbin Günü" adını alan bölüm için: <http://www.christiananswers.net/turkish/bible-tr/tr-2pet3.html>

Hayat suyu, Motif Index of Folk-Literature'ın "E. Ölüm" maddesinin "Diriltme" motiflerinden biri olan "E.80" numaralı motiftir (Thompson 1957). Bütün dünya masallarında sıkça rastlanan bir motif olarak dikkat çekmektedir.

Suyun ilk örneği "hayat suyu"dur. ... Hayat suyu, gençlik çeşmesi, aynı metafizik ve dinsel gerçekliğin türevleridir: suda yaşam, güç ve sonsuzluk vardır. Bu su, doğal olarak herkesin ulaşabileceği, her yerde bulabileceğimiz bir su değildir, canavarlarca korunur. Getirilmesi zor bölgelerde bulunur. (Eliade 2009: 200).

Bu masal metninde de sıradan insanların bu suya ulaşması mümkün olmadığından hayat suyu, sihirle güvercin kılığına girmiş kız kardeşler tarafından bilinmeyen diyarlardan getirilmiştir. Bu su, günlük kullanımla kutsallığını yitirmemiştir (Eliade 2009: 201). Bu yüzden hayat bahsetme kudretini, mitolojiler ve dinî sistemlere uygun bir şekilde yerine getirebilmektedir.

Kahramanın hayat suyu serpiştirilmesinin hemen ardından değil de kırk gün geçtikten sonra dirilmesi bir tür mayalanma simgeciğini yansıtmaktadır.

Su, diğer tabiat unsurlarıyla⁵ birleşebilme yeteneğine sahiptir. Su-toprak bileşimi ve maddesel unsurların her bileşimi bilinçaltı için bir tür evlilik olarak algılanmaya müsaittir ki bu durum suyun dişil niteliğini ortaya çıkarmaktadır (Bachelard 2006: 21). Su-toprak bileşiminin yarattığı hamur, mayalandıkça kıvama gelir ve bu süreç sonunda beklenen netice olan yeniden dirilme gerçekleşmiş olur.

"Musiliya" masasında (Aslan 2012: 488-492) Musiliya, ırmaktan su alırken çarığı akıntıya kapılır. Çarığı, hanın oğlu ve askerleri bulur. Hanın oğlu bu çarığın sahibine özel yapılmış olduğuna kanaat getirir ve sahibini bulmak için kapı kapı gezilmesini emreder. Musiliya'nın evine girecekleri sırada üvey annesi Musiliya'yı saklar, buna rağmen askerler onu bulurlar ve çarığın gerçek sahibi olduğunu anlarlar. Üvey anne, bu sefer de ertesi gün gelmeleri için ısrar eder. Ertesi gün hanın oğlunun askerleri gelmeden önce üvey anne Musiliya'yı bir sandığa kilitler ve hizmetçi kızı yolda bu sandığı suya atmasını tembihler. Kendi kızına Musiliya'nın kıyafetlerini giydirip yüzünü örter ve onu askerlerle yollar. Nehirden geçtikleri sırada hizmetçi kız, içinde Musiliya'nın olduğu sandığı suya atar. Düğünden sonra hanın oğlu, evlendiği kızın Musiliya olmadığını görünce yaşlı bir cadının yanına gider. Yaşlı cadı, geçtikleri nehrin derinliklerine doğru kök salmış, geceyi aydınlatan altın bir dalın Musiliya'nın cesedi olduğunu söyler. Bu dalın su yüzüne çıkmış yerinden bir parça koparıp kendisine getirdiği takdirde onu üç güne Musiliya'ya dönüştürebileceğini müjdeler. Hanın oğlu cadının dediklerini yapar. Cadı, bu dalı pamuklara sarıp sobada ısıtır, birtakım otlar kaynatıp üzerine serpiştirir. Tam üç gün sonra Musiliya dirilir. Hanın oğlu, çirkin üvey kız kardeşi sandığa koyup bir bataklığa atar, bu bataklıkta daha sonra dikenler biter.

Bu masalda su, hem hayat veren hem de katleden kimliğiyle ortaya çıkmıştır. Suyun ikili tabiata sahip olduğunu belirten Illich, bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

Suyu incelerken ikili tabiatını, hiçbir zaman gözlerden uzak tutmamak gerekir. ... Su, derin ya da sığdır, hayat veren ya da katledendir. Su, ikiz çiftler olarak kaosu içinden çıkarır. Sular ancak çift olabilir. Suyun ikili tabiatını en iyi ortaya çıkaran şey hem arındırma hem de temizleme yeteneğidir. Su, kendi arılığını hafifçe dokunarak ya da hayat vererek bir eşyanın maddesine iletir; yüzeyinde birikmiş pislikleri yıkayarak da onu temizler (2007: 48).

Nehir, Musiliya'nın çarığını alıp götürerek onun hanın oğluyla evlenme sürecine girmesini sağlamış, ancak yine aynı nehir, Musiliya'nın hayatına son vermiştir. "*Nehir; güç, yaşam, süreklilik ifadesi*" (Eliade 2009: 206) olduğundan sular altında kalma, kesin bir yok oluş değil geçici bir bütünleşme sürecinin habercisidir. "*Bu sürecin ardından yeni bir yaratılış, yeni*

⁵ Diğer tabiat unsurları: Hava, ateş, toprak.

bir yaşam ve yeni bir insan doğar” (Eliade 2009: 217). Masalda Musiliya’nın tekrar dirilmesi, hayatında yeni bir sayfa açıldığını, yeni bir hayatın başladığını gösterir. Musiliya için acı günler geride kalmış, hanın oğluyla sonsuz mutluluğun kapıları açılmıştır. Böylece karışık çiftlerin birliği sayesinde suyun ikiz doğası tanımlanmış olur.

Masalda berrak su ve kirli su zıtlığı, iyi ve kötüyü simgelemektedir. *“Berrak su, arılığın kolay simgeçiliği için değişmez bir eğilim”* (Bachelard 2006: 151) olduğundan bu masalda da iyin, saflığın, temizliğin sembolü olarak yer almıştır.

“Kirli su bilinçaltı için kötülüğün kabul yeridir, bütün kötülöklere açık bir toplanma yeridir; kötünün tözödür” (Bachelard 2006: 157). Masalda da hanın oğlu çirkin ve kötü yürekli kızı sandığa kilitledikten sonra onu berrak sulara değil, bir bataklığa atmayı daha uygun bulmuştur.

“Burunsuz Bekir” masasında (Aslan 2012: 560-569) masalın kahramanı Tulpar, sevdiği kıza evlenebilmek için Burunsuz Bekir’in burnuna ne olduğunu öğrenmekle vazifelendirilir. Tulpar, Burunsuz Bekir’le önce arkadaş olup daha sonra bu sırrı öğrenmeye karar verir. Burunsuz Bekir ile birlikte bir deniz kıyısına varır. Bekir, denizin dibine dalar ve denizin altında yaşayan altın yeleli, altın kuyruklu yılkiy yeryüzüne çıkarır. Üç emegen⁶, bu yılkinin sahibidir. Bekir, emegenleri yener ve eve döndükten sonra yılkiy Tulpar’la paylaşır.

Bekir’in karısı ölmüştür, ancak Bekir onu gömmemiş, evinin mahzeninde bir tabutta saklamaktadır. Burnunun yarısı da karısının göğsündedir. Yedi denizi geçtikten sonra bir emegenler ülkesi vardır. Burada yaşayan on iki başlı emegenin yedinci başındaki dilinin altında küçük altın bir çakı vardır. Bu altın çakı, kadının ensesine, saçlarının altına yerleştirilirse kadın tekrar hayat bulacaktır. Tulpar, altın yeleli altın kuyruklu yılki sayesinde yedi denizi aşar ve sonunda emegenlerin ülkesine varır. Burada emegenlerin hepsini yenerek altın çakıyı alır ve Burunsuz Bekir’e getirir. Böylece karısı dirilir ve dirildikten sonra Bekir’in burnunun yarısını yerini yapıştırır.

Masalda denizin altından yeryüzüne çıkan altın yeleli altın kuyruklu yılki, suya atfedilen kutsiyetin bir yansıması olarak dikkat çekmektedir. Yeryüzünde olamayacak kadar güzel ve olağanüstü özelliklere sahip bir varlık olarak tasvir edilen bu yılki, ancak su gibi kutsal bir unsura ait olabilir. Çok güçlü yaratıklar olan emegenler su altında yaşayan yılkinin sahibidir. Çünkü sıradan insanların böylesine üstün vasıflı bir yılkiya sahip olması mümkün değildir, ancak onları alt edebilecek kadar yiğit olanlar istisnadır. Onlar yiğitliklerinin karşılığında bu yılkiya sahip olabilirler.

“Suyu geçme” motifi insanın kendisini gerçekleştirmede önüne çıkan ve çıkabilecek engelleri aşması anlamına gelmektedir.” (Korkmaz 1998: 94). Tulpar, yedi denizi geçip emegenleri yenerek kendisini gerçekleştirmede önüne çıkan engelleri aşmış olur. Bekir’in karısının tekrar hayat bulmasını sağlar, öte yandan Burunsuz Bekir’in burnuna ne olduğunu öğrendiği için sevdiği kıza evlenmesinin önündeki engeli de kaldırmış olur.

“Kör Han” masasında (Aslan 2012: 579-586) hanın gözlerinin açılması için daha önce yeryüzünde kendisinin ayak basmadığı bir toprağın getirilip gözlerine sürülmesi gerekmektedir. Hanın üç oğlu vardır, ilk ikisi bu görevi başaramaz. En küçük oğlan, çıktığı yolculukta bir hanın kızıyla evlenir. Han, damadına türlü görevler verir. En son ve en zorlu görevine göre; bilinmeyen bir yerde kuyruğu ve yelesi yakut-elmas, kalan her yeri ısıltan altın olan bir aygırı bulup getirmesi gerekmektedir. Bu aygır ve beraberindeki altın yılki denizin altında yaşamaktadır. Aygırın ve altın yılkinin sahibi denizin altında yaşayan bir kızdır. Genç, denizin altından otlamak için yeryüzüne çıkan yılkiyı zapt eder, ona engel olmak isteyen kızı da yener. Bu genç kız, denizin altındaki ülkenin kraliçesidir. Kendisini yenen gençle evlenmeye

⁶ Emegen: Karaçay-Malkar mitolojisinde dev.

razı olur, ikisi birlikte denizin dibine dalarlar. Kız, tüm servetini ve krallığını bir dikiş yüksüğüne toplar, genç de o esnada denizin dibinden mendiliyle bir avuç toprak alır. Genç, yeryüzüne çıktıktan sonra diğer eşini de yanına alır. Dikiş yüksüğünde toplanan krallığı yeryüzü krallığına dönüştürürler. Genç, denizin dibinden aldığı toprakla babasının gözlerini açar, iki eşiyile mutlu bir hayat sürer.

Suyun altında yeryüzündeki gibi bir hayat vardır. Ancak buradaki hayat, yeryüzündekinden daha üstün vasıflara sahiptir. Burunsuz Bekir masalında olduğu gibi bu masalda da altın yılki, su gibi kutsal bir mekânın figürü olmaya lâyık görülmüştür. Yeryüzünde de yaşayabilme yetisine sahip bu olağanüstü varlıklar, iyi yürekli ve güçlü kuvvetli insanların elde edebileceği bir çeşit ödüldür.

Pek çok kültürün mitolojisinde suyun altında muhteşem saraylara sahip iyeler bulunmaktadır. Altay ve Uygur masallarında da su iyelerinin su altında insanlar gibi bir hayat biçimine sahip oldukları görülmektedir (Türkan 2012: 139-140). Kör Han masalında yer alan deniz altındaki ülkenin kraliçesi de bir çeşit su iyesi olarak kabul edilebilir. Özellikle suyun altındaki krallığı yeryüzüne taşıması onun masaldaki fantastik öğelerin dozunu arttıran olağanüstü niteliklerinin bir parçasıdır.

"Beş Kardeşin Küçüğü Kıçibatrı" masalında (Aslan 2012: 586-599) beş çocuğu olan fakir çoban geçim sıkıntısı çekmektedir. Kazandığı para, borçlarını karşılamaya yetmemektedir. Kimseye bir şey söylemeden evini, köyünü terk eden çoban, kırık bir arazide tertemiz bir pınara rastlar. Bu pınarın başında ne yapacağını düşünürken dört tane geyiğin bu pınardan su içtiğini görür, onlar gibi kaygısız olmayı diler ve onları taklit ederek bu sudan içer. Bunun üzerine kendisi de bir geyiğe dönüşür. Yıllar sonra çocukları onu aramaya gelince pınarın akış yönünün tersinde durarak aynı sudan içer ve yine eskisi gibi insan olur.

Berrak su, arınmayı sağlamaktadır. Su, aynı zamanda geçmişi de siler. Böylece yenilenmeyi sağlamış olur (Eliade 2009: 201-202; Bachelard 2006: 163). Çobanın başına gelenler tam da yenilenme ihtiyacının karşılığı olarak kabul edilmelidir. Zorlu hayat şartlarının sürüklediği bunalımdan kurtulma isteği, don değiştirme motifinde somut bir çözüme ulaşmış gibi görünse de yeni sorunları beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Ne var ki, çoban geyik donunda istediği mutluluğa ve rahata kavuşamadığından eski haline dönmeyi tercih etmiştir.

Su kültü, bu masalda sihirli su şeklinde kendisini göstermiştir. İnsanların kaderlerini değiştirmeye muktedir bir güce sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada su;

- 1- Diriltme,
- 2- Diriltme ve katletme şeklinde ikili tabiatıyla,
- 3- Haber taşıma,
- 4- Olağanüstü güzelliklerin yaşandığı bir dünya,
- 5- Engelleri aşma,
- 6- Kendisi ya da kendi dünyasında bulunan bir unsurla sağaltma,
- 7- Arınma, geçmişin izlerini silme, yeni bir hayata zemin hazırlama

fonksiyonlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyonlar birçok Türk masalında bulunabilecek ortak özelliklerdir. Bu çalışmada Karaçay-Malkar masallarında temiz suyun anne karnı gibi yeni bir hayata başlamanın simgesi olduğu, öte yandan kötüyü de yok ettiği, kirli suyun ise kötülüğün simgesi olmaya devam ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak Karaçay-Malkar masallarında yer alan su kültü, Türk ve Dünya masallarıyla büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Zeynep (2012). Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin), Danışman: Prof. Dr. Naciye Yıldız, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 632 s.
- Bachelard, Gaston (2006). Su ve Düşler Maddenin İmgelemi Üzerine Deneme, Çev. Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Burckhardt, Titus (1997). Aklın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Üzerine Denemeler, Çev. Volkan Ersoy, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eliade, Mircea (2009). Dinler Tarihine Giriş, Çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Illich, Ivan (2007). H2O ve Unutmanın Suları, Çev. Lizi Behmoaras, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- İnan, Abdülkadir (1987). "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", Makaleler ve İncelemeler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karagöz, Erkan (2009). Türk Destanlarında Su Altı Dünyası, Danışman: Prof. Dr. Naciye Yıldız, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 383 s.
- Korkmaz, Ramazan (1998). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu", Türk Kültürü, Sayı: 418, s. 91-98.
- Oğuz, Öcal (1998). "Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su", Millî Folklor, Sayı: 38, s. 22-24.
- Ögel, Bahaeddin (2003). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), 1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rudhardt, Jean (2006). "Su", Çev. Adem Koç, Millî Folklor, Sayı: 70, s. 125-135.
- Tavkul, Ufuk (1993) Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tavkul, Ufuk (2000). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2003). "Karaçay-Malkarlının Etnik ve Sosyal Yapısı", Karaçay-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür, Derl. Ufuk Tavkul-Yaşar Kalafat, Ankara: Karam Yayıncılık.
- Thompson, Stith (1957). Motif Index of Folk-Literature, 6 Cilt, Indiana University Press, USA.
- Türkan, Kadriye (2012) "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", Millî Folklor, Sayı: 93, s. 135-148.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

Kur'an-ı Kerim Meali,

<http://kuran.diyamet.gov.tr/meal.html>

http://www.kuranmeali.org/21/enbiya_suresi/30.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

Eski Ahit ve Yeni Ahit,

<http://www.christiananswers.net/turkish/bible-tr/home.html>

ÖZBEK MİTİK DESTANI MELİKE AYYAR'DA SU

Şule Gül ATMACA*

Giriş

Yaşamı oluşturan dört ana unsurdan biri olan su; bereketi, sonsuzluğu, yaşamı ve temizliği ifade eder. Su tüm varoluşun kaynağı, *fons ve origo* (Eliade 2009: 196)dur. Canlı olan her şey su ile vardır. *“Kozmik bilgilere göre su, bütün canlı varlığın mevcut nüvesini kendinde barındıran unsurdur”* (Bayat 2011: 89).

Su, gökteki ve yerdeki bütün maddelerde bulunmaktadır. Bu nedenle su evrenin yaratılışında etkindir(Bayat 2011: 89). Su, başlangıçta var olan hem de âdeta her şeyin kendisinde çıktığı varlıktır (Kaya 2011: 64).Sibiryalı halklarından olan Ketlerde, Mansilerde, Ngasanlarda vb. yalnız suyun olduğu ve her şeyin sudan çıktığı vurgulanmaktadır(Bayat 2011: 88).

Su, Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil gibi kutsal kitaplarda da geçmektedir. Örneğin, Enbiyâ suresinin 30. ayetinde *“ İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”* (21. Enbiyâ: 30) ifadesine yer verilmektedir.

Tevrat'ta Tekvin Bap 1: 1-7'de *“Başlangıçta Allah gökleri ve yerleri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allah'ın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu.... Ve Allah dedi: suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu.”*(Tevrat Tekvin: 1/1-7).

Su, doğurganlık sembolü olarak ana rahmini temsil eder. Su, evreni içinde bulunduran bir rahim olarak görüldüğü için özel ırkların sudan çıktığını anlatan efsane ve mitlere rastlamaktayız (Eliade 2009: 199). *“Juan de Toquermeda, Meksika'daki yeni doğmuş bebeklerin vaftiz törenlerini anlatırken küçük çocuk gerçek annesi kabul edilen su tanrıçası Çalçiuhtlatonac'a adanırken edilen birkaç duayı aktarır.”* (Eliade 2009: 199).

“Kozmogoni simgesi ve tüm tohumların taşıyıcısı olan su, büyüsel bir maddedir ve her yerde devadır; iyileştirir, gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar. Suyun ilk örneği hayat suyudur. ... Bu su, doğal olarak herkesin ulaşabileceği, her yerde bulabileceğimiz su değildir, canavarlarca korunur. Gidilmesi zor bölgelerde bulunur, cinlerin ya da tanrıların elindedir vb.”(Eliade 2009: 200).

Temizleyen ve arındıran su, vaftiz törenlerinde suya daldırma simgeciliğiyle görülmektedir. *“Simgesel olarak suya batan insan ölür, sonradan doğar, arınır, tıpkı mezarından çıkan İsa gibi.”* (Eliade 2009: 203).

Mitlerde su motifine çok fazla rastlanmaktadır. Su, yaratılış destanlarında dünyada her şeyden önce bulunan madde olarak geçmektedir.*“Altay mitolojisine göre; her şey yaratılmazdan önce yalnız (Talay) denilen büyük su vardı. Bir de Karay Han bulunuyordu.”* (Uraz, 1994: 180).

Verbitskiy'in derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda dünyanın nasıl yaratıldığı hakkında bilgi verilmektedir. Dünyada her şeyden önce su olduğu dile getirilmiştir. Ferhat Aslan:*“Bizim açımızdan bu yaratılış destanının en önemli özelliği; Orta Asya'dan derlenen Türk yaratılış destanlarında da olduğu gibi yeryüzünün başta henüz toprak yaratılmadan önce, uçsuz bucaksız bir su ile kaplı olmasıdır.”*(Aslan 2007: 79)şeklinde yaratılışta suyun önemini ifade etmiştir.

* Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. sulegulatmaca@gmail.com

Denizin dibinden çıkan “Ak-Ana” Altay Yaratılış destanının önemli bir motifidir. “Ak-Ana”nın mekânı sudur (Ögel 2003: 444). Destanda yeri ve göğü yaratma ilhamını “Ak-Ana” vermiştir (Aslan 2007: 80). Ayrıca Ak-Ana’nın denizden çıkarak Bay-Ülgen’e akıl vermesi denizin kutsiyetini göstermektedir.

Ayrıca bu metinde dünyanın balık üstünde olduğu dile getirilmiştir. Dünyanın balık üstünde olduğuna inanılması Yakut Türklerinde ve Güney Sibirya’da rastlanılmaktadır (Ögel 2003: 439-441).

Türk-Memlûk Yaratılış destanında insanların ve Türklerin ilk atası olan AyAtam’ın, yağmur sularının Kara Dağ adlı bir dağda bulunan mağaraya doldurduğu balıktan yaratıldığı ifade edilmektedir (Ögel 2003: 483-485). Su, bu destanda insanın oluşmasını sağlayan önemli bir unsurdur.

Oğuz Kağan destanında da su motifine rastlamaktayız. Oğuz Kağan ikinci karısını gölün ortasındaki ağaçta bulmuştur. Ayrıca kızın saçları ırmak dalgasına benzetilmektedir (Ögel 2003: 117).

Tatar destanlarından olan Tülek’te ise denizin kıyısına gelen Tülek’in su perisiyle karşılaşmasından ve su perisinin saçından tutarak diğer dünyaya gitmesinden bahsedilmektedir (Urmançı 2007: 31-37). Su burada iki dünya arasında sınır vazifesi görmektedir ve geçiş noktasıdır.

Ural Batır destanında yaratılış destanlarındaki gibiheryden önce denizin var olduğu görülmektedir (Ergun-İbrahimov 1996: 17).

Yine Ural Batır destanında hayat pınarını bulmak için Ural’ın yolculuğa çıktığını görmektedir. Ural ölümün insandan daha güçlü olduğunu anlar ve ölümün nasıl bir şey olduğunu öğrenmek için bütün hayvanları toplar. Bütün aile bir gün avlanırken bir akkoş yakalarlar. Bu akkoş bunlara hayat pınarı olduğunu söyleyerek uçarak gider. Ural ile Kardeşi Şülgen birçok macera yaşarlar. Ural hayat pınarına ulaşır. Fakat onun suyunu devlerin cesetlerinden meydana gelen dağlara serper ve onların yeşermesini sağlar (Atnur1996: 28).

Ural Batır’ın oğullarından İdil, Hakmar ve Yayık kendi isimlerinin nehirlerle verilmesine sebep olmuşlardır (Akman 2002: 4).

Görüldüğü üzere su dünya mitlerinde ve Türk folklorunda yaşam kaynağı, geçiş noktası, her şeyden önce var olan madde özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Şimdi Melike Ayyar’da suyun fonksiyonları üzerinde durmaya çalışacağız.

Bu bildiri Özbek Türklerinin mitik destanı Melike Ayyar hakkındadır. Bildiride önce kısaca Özbek destancılık geleneği ve Melike Ayyar’ın buradaki yeri hakkında bilgi verilecek, daha sonra Melike Ayyar destanında suyun hangi görünümlere sahip olduğu ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

Özbek Destancılık Geleneği:

Konum itibarıyla Orta Asya’nın merkezinde yaşayan Özbek Türklerinin halk anlatıları zenginlik ve çeşitlilik bakımından önemlidir. Destan anlatma geleneğinin nesilden nesile aktarılmasında en büyük pay destan anlatıcılarına aittir. Usta- cıracak ilişkisi içinde yetişenbahşiler, destan anlatma geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır (Fedakar 2003: 1).

Özbekler arasında destan anlatan sanatkârlara bahşi, dastançı, şair, şaire, cirav, yüzbaşı, saki, sazende, sanavçı, cirçi, akın, ahun, halfe ve kıssahan gibi adlar verilmektedir (Aça 2002: 82-83).

Özbek Türklerinin destancılık geleneğinde destancı ya da destancı gruplarının birbirlerinden icra tarzı, icra sırasında kullandıkları müzik aleti, destanlarda işledikleri konular bakımından ayrılmaları neticesinde çeşitli mektepler ortaya çıkmıştır. Özbek Türklerinin destancılık geleneği içindeki mektepleri şunlardır: Bulungur, Korğan(Nurata), Narpay (Şehrisebz), Kamay, Serabad, Güney Türkistan, Harezmi. En meşhur iki mektep, Bulungur ve

Nurata (Korğan)'dır ve bazı noktalarda ayrılırlar. Bulungur mektebi, Alpamış gibi kahramanlık konulu destanlarla ön plâna çıkmaktadır ve temsilcilerinin icra ettikleri destanlargelenekseldir. Nurata mektebinde ise aşk konulu destanların konu edildiği görülmektedir (Aça 2002: 86-87).

Özbek destanları; kahramanlık destanları, cenknâmeler, tarihi destanlar, romanik destanlar olmak üzere dört guruba ayrılır.

Romanik destanlar, a. Kahramanlık- Romanik, b. İşkî-Romanik, c. Maişî-Romanik olarak üçe ayrılmaktadır (Fedakar 2003: 12).

Özbek Destanları arasında olan "Melike Ayyar" kahramanlık-romanik destanlar gurubuna girmektedir (Fedakar 2003: 12). Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlenen Melike Ayyar destanı, Goroğlu destanından doğmuş bir destandır (Yücel 2007: 18).

Melike Ayyar Destanı'nda Su:

Melike Ayyar destanında su, hayat kaynağı, başka dünyalara açılan kapı, mitik ruhların yaşadığı yer, mekân tasvirinde kullanılan unsur, bekleme ve dinlenme yeri, geçiş noktası, haber aracı, benzetme ve abartma unsuru, güçlendiren, temizleyen bir tabiat parçası olarak kullanılmaktadır.

Geçiş Noktası Olarak Su:

Özbek folklorunda suyun en önemli vasfı diğer dünyalara açılan bir kapısı olarak tasavvur edilmesidir. Özbek halk anlatılarında kahramanın kendi dünyasıyla diğer dünya arasında çoğunlukla su bulunmaktadır. Bu dünya diğer dünyanın ötesinde veya altında bulunur. Öteki dünyaya geçmek için bu suyun geçilmesi gerekir (Baydemir 2011: 37).

Suv Kızı adlı ırmağın altında büyük bir şehir vardır. Tursunbek ile Gayret Su kızını almak için ırmağa atlarlar ve aşağıdaki şehre inerler. Su kızını aşağıdaki dünyadan alıp üst dünyaya çıkarlar (Baydemir 2011: 37). KenceBatır adlı masalda dünya ırmağın altında yaşayan su kızını KenceBatır'ın atı alıp yeryüzüne çıkarması anlatılır (Baydemir 2011: 37). Hacimedolik adlı efsanede sudan iki boz at çıkmıştır (Baydemir 2011: 391).

Rüstem Han destanında Rüstem ejderha ile Çarhin Gölü'nde karşılaşmaktadır (Baydemir 1998: 255-257).

Baydemir, Melike Ayyar destanında geçiş noktasını anlatırken şu ifadeleri kullanır: *"Melike Ayyar destanında büyüklüğü ve tek oluşuyla tavsif edilen çınar suyun başında bulunmaktadır ve burası peri kızının mekânıdır. Çınarın yanında veya altında genellikle pınar veya havuz vardır. Dolayısıyla çınarın ve suyun olduğu bu belirli yerler aynı zamanda, temelini mitik tasavvurdan alan Tanrısal güçlerle şeytansı güçlerin bulunduğu ve çatıştığı mekânlardır. Su veya su kaynakları, yeraltı âlemini yeryüzüne bağlayan yollar olarak düşünüldüğü için, yeraltı âleminin zarar verici sakinleri, genellikle bu tür subaşlarında veya sulara zuhur ederler. Halk anlatılarında, mitlerdeki yeraltı kötü ruhlarını temsil eden periler, cinler, yılanlar, ejderhalar vs. genellikle yeraltını yeryüzüne bağlayan pınar yoluyla yerin üstüne çıkarlar. Melike Ayyar destanında Köroğlu gölün kıyısında avlanırken kötü niyetli periyi görür"* (Baydemir 2011: 37).

Melike Ayyar destanında yeraltı dünyasına geçişte dağ, mağara, su ve tünel gibi engeller bulunmaktadır. Baydemir: *"Avaz ve iki kalenderi yeraltındaki Türkistan şehrine ulaştıracak yolda aşmaları gereken engelleri ve güzergâhları şu şekilde özetleyebiliriz: Kahramanın gerçek dünyası- yerin üstünde yer alan mitik dünyada tehlikelerle dolu uzun bir yol- şehre götürecektir mağaranın kapısını kapatan dağın yarılması için şifrenin çözülmesi (dağın üzerindeki kara taşın yerinden oynatılması)- Mağaranın içindeki ilk engel olan su- kırk bin ejderha ve kırk bin aslanın bekçilik yaptığı çok uzun ve karanlık tünel- yeraltındaki aydınlık Türkistan şehri"* (Baydemir 2011: 39-40) olarak özetlemektedir.

Mekân Tasvirinde Su:

Bir bölgenin mamur olması, ağaç ve tarım alanlarının birlikteliği aynı zamanda insanların buralarda ev, bağ bahçe, saray vb. binalar kurması olarak algılanmaktadır.

Oğuz Kağan'ın yaşadığı orman, içinde ırmak ve nehirleri olan bir yer olarak tasvir edilmiştir. Destanda geçen nehir ve ırmaklar ormana, ormanda yaşayan av hayvanlarına hayat kaynağı vazifesi görmektedir. Destana estetik ve güzellik katmaktadır (Aslan 2007: 90).

Melike Ayyar destanında da mamur yer, su unsurundan yararlanarak tasvir edilmiştir: *"Çambil şöyledir: Altmış evli, yetmiş değirmenli, seksenhavuzlu, doksan Tophaneli Çambil."* (Yücel 2007: 23).

Göroğlu'na çıktığında birden bir saray meydana gelir ve bu saray tasvir edilirken su kullanılır:

"Nasıl saraymış diye Göroğlu oraya vardı. Baktı ki, ne görsün: Kubbesi çelikten, dış kapısı zümrütten, eşiği Bağdat'tan. Kapıyı açıp içeri girdi. İçeride olgunlaşmış elmalar, çiçekler açmış, kuşlar birbirine karşı ötüşüyor. Yan yana üç köşk, görkemli yerler süslenmiş, güzel döşekler döşenmiş, şarap-yiyecek hazırlanmış, sularserpilmiş, gösterişli çinli sütunlar dikilmiş, sütunun gölgesine bütün ötücü kuşlar toplanmış, ortada bir leylek sazende olmuş, saz çalıp şarkı söylüyorlar." (Yücel 2007: 25).

Mitik bir mekân olan Türkistan şehri tasvir edilirken mekânın güzelliğini anlatmak için su, şu şekilde geçmektedir:

"Bu karanlıkta Türkistan'ın şehri böyle parlak, ıslık, ıslık. Toprak üstüne safran yayan değişik bir şehir idi. Güller açılan, çimenler yeşeren, sular akan, gülistan-bahçe, bülbüllerin ötüp mest olduğu, görmeyenler ukdede, görenler dermanda." (Yücel 2007: 159-161).

"Bu işten haberi olsa, Şakalender gelse, "Açıl" -diye Köklem Dağ'a seslense, Köklem Dağ açılıp Şakalender'e yol verir. Türkistan'ın eşiğini görürdü. Onun altından bir büyük nehir çıkıp akardı. Türkistan'ın eşiğinin sağ tarafından bir siyah tulpar çıkıp, bu sudan içerdi." (Yücel 2007: 143).

Mitik bir ruh olan Melike'nin mekânı havuz ve çınardır:

"Bu yer, bu çınar, havuz da Mekke'nin konak yeri idi. Melike bir yere gidecek olursa, bu çınar yanındaki tahta oturup, yemek yiyip, dinlenip giderdi." (Yücel 2007: 311).

Sevgiliyle Karşılaşma Mekânı:

Türk destanlarında sevgiliyle karşılaşılan yer genellikle suyun bulunduğu yerlerdir. Örneğin Oğuz Kağan ikinci karısını gölün ortasındaki ağaçta bulmuştur (Ögel 2003: 117).

Aynı zamanda bu durum sadece destanlarda değil halk hikâyesi ve türkülerinde de geçerlidir. Kerem ve Aslı Hikâyesinde Kerem Aslı'yı havuzun yanında bir köşkte görmüştür (Öztürk 2006: 6).

Melike Ayyar destanında Göroğlu ava çıkmak için Şeker Gölü'ne gitmek ister. Göroğlu'nun amacı avlanmak ve ziyafet vermektir:

"GöroğluÇambil'de devran sürdüğü günlerin birinde, kırk yiğidi, Hasan, Avaz ve birkaç söz sahibi ile sohbet ederken, Saki adındaki hizmetkârını çağırır ve: 'Sakican, Gırgök atımı hazırlayıp çabuk alıp gel. Gırata binsem, Şeker Gölü'ne varsam; davul çalıp elime kuşumu alsam, Şeker Gölünden suna suksuru alsam, sonra suksuru alıp gelip kırk yiğide toy versem.' dedi." (Yücel 2007: 23)

Şeker Gölü'ne varan Göroğlu burada Melike Ayyar'ı görür ve âşık olur. Maceranın başlangıç yeri de burasıdır:

"Böylece Göroğlu merdi bindi bidevî ata, aceleyle yol aldı. Zebit Çölü'nde, Şeker Gölü'ne vardı. Göle varıp davul çalıp, kuşunu salıp, şöyle baktı Allah'ın kudreti, pirin kerameti ile çölde büyük bir saray peyda oldu. 'Nasıl saraymış?' diye Göroğlu oraya vardı. Baktı ki, ne görsün: Kubbesi çelikten, dış kapısı zümrütten, eşiği Bağdat'tan. Kapıyı açıp içeri girdi. İçeride olgunlaşmış elmalar, çiçekler açmış, kuşlar birbirine karşı ötüşüyor. Yan yana üç köşk, görkemli

yerler süslenmiş, güzel döşekler döşenmiş, şarap-yiyecek hazırlanmış, **sular** serpilmiş, gösterişli çinili sütunlar dikilmiş, sütunun gölgesine bütün ötücü kuşlar toplanmış, ortada bir leylek sazende olmuş, saz çalıp şarkı söylüyorlar.

Bu âlâmeti gören Göroğlu hayret içindeyken, semadan bir mavi güvercin gelerek bir takla atıp bir kuğu boyunlu, âfetican, badem dudaklı bir acayip nazenin peri oldu. Bu perinin yüzüne Göroğlubek baktı: Yanakları elma gibi, kara saçları beline kadar düşen, görenin aklı şaşan, cemalini ay ve güneşin kışkandığı periyi gören GöroğluSultan âşık olur ve ona bakıp: 'Aslın memleketin nerede?' diye sorar."(Yücel 2007: 23).

Destanda Şehzâde, Havdak Gölü'nde gördüğü periye âşık olur. Periyi bulmak için birçok macerayı atlatır:

"Davul vurup kuşumu ele almıştım,
Havdak**Gölü'nde** bir periyi görmüştüm,
Bu periyi arayıp buraya gelmiştim,
Kendi yurdumda şahlık gamını çekmiştim" (Yücel 2007: 289).

Yine destanda Kalender tılsımlı dua okuyup şapkasında taşıdığı periyi cam havuzda görmüştür:

"O zaman Avazhan Kalendere sordu: -Dede, bu hanımı nereden almıştınız? -dedi. Kalender dedi ki: -Ben bundan önce Gülşen'in Bağında dilenip dilencilik yapıyordum. Gülşen bağının içinde, **cam havuzda** bütün periler yıkanmaktaydı. Bedenleri kar gibi, hepsi aynıydı. Onu oraya gül dalının altına oturtmuşlardı. Tılsımlı dua okuyup, onu elma yapıp şapkamın içine gizleyip, perilerden kaçıp kurtuldum."(Yücel 2007: 117).

Kısacası; perilerle karşılaşan ve maceraların başlangıç noktasında olan göl ve havuz iki dünya arasındaki sınır, mitikdünyaya açılan kapıdır.

Buluşma ve Dinlenme Mekânı:

Destanda bekleme ve dinlenme mekânı havuz, çeşme ve bulaktır. Destanda Avazhan; Esad avcıyı ve Şadman avcıyı havuzun önüne getirerek iki kalenderle tanıştırır. Kalenderler havuzun önünde Avaz'ı beklerler:

"Avazhan, Esad avcı ile Şadman avcının yanına gidip, atına binip ikisini peşine takarak çınarın yanına, **havuzun** önüne alıp gelip, dedelerini gösterdi." (Yücel 2007: 125).

Kalender dua eder ve çeşme başında bekleyen arkadaşlarının yanına gider:

"Kalender o zaman bir tılsım, dua okur, aslına, eskisi gibi adam sıfatına gelip, önceki **çeşme-bulağın** önüne arkadaşlarının yanına geldi." (Yücel 2007: 145).

Şakalender, Melike, Avazcan üçü beraber avcı arkadaşlarının bekledikleri çeşme başına giderler. Ama avcılar orada yoktur:

"Şakalender, Melike, Avazcan üçü beraber yol yürüyüp, karanlıkta gece gündüz geçti. Nasıl olaylar olduğunu bilmedi. Karatulpar şimşek gibi aktı, bir vakit yeryüzüne, **çeşme başına** geldi. Avazcan bakar ki, avcı arkadaşları yok. Üzüldü."(Yücel 2007: 203).

Avcıları arayan Avazhan'ın üç yüz altmış derenin etrafına bakması ve sulu bölgelerde araması da dikkat çekicidir:

"O zaman Avazhan: -Ey Şakalender, ben geçen günden beri Gırgök atıma binerek Köklemdağ'ın **üç yüz altmış deresinin** her tarafına baktım. Ancak, zehir **katılan su** tarafına devlerden korktuğum için gidemedim."(Yücel 2007: 241).

Avaz, Şakalender, Şazerger, Melike Ayyar, Tillekızçeşmenin önünde durup dinlenerek avcılarını düşünmüşlerdir:

"Şakalender; Öyleyse, bu kötü olmuş, ölüsünü veya dirisini bilmeliydik, -dedi. Böylece Şakalender, Avazcan, Şazerger, Melike Ayyar perizat, Tillekızperizat, Gırgök bunlar bir grup olup bu **çeşmenin önüne** durdular. Beylerin avcılar için akılları gitmişti." (Yücel 2007: 241).

Şakalender ve Şazerger; perileri ve Avazı çeşme başında bırakarak Baymak Dev'in kalesine gider:

*"İnsansız menzilde sana ne var,
Böyle perişan olmayın kalender,
Çeşmenin kenarında kaldı, periler,
Haberini almasınlar güçlü devler,
Hâli perişan olmasın Avaz gibi şahinin..."* (Yücel 2007: 283).

Avaz, Melike ve Tillekız çeşmenin başında oturup dinlenirler. Kalenderler çeşme başına gelerek su içip serinlerler:

"O zaman Avazcan, Melike Ayyar, Tillekız, üçü çeşmenin kenarında oturuyorlardı; önünde Karatulpar bağlı idi. Üstüne Şakalender ile Şazerger çıkıp geldiler. Çeşmeden su içip, üstlerini çıkarıp serinlemekte idiler." (Yücel 2007: 253).

Yine destanda kalenderler, Avaz, Tillekız ve Melike havuzun başına gelip dinlenirler:

"İşte şimdi Kızılkum içindeki kalaydan kale, önceki tek çınarın yanına gelip, havuz başına indi. Hepsini attan inip, soyunarak, havuz başındaki tahta oturdular, su içtiler, rahatladılar." (Yücel 2007: 311).

Suyun Hayat Kaynağı Yerine Ölüm Mekânı Olması:

Destanda savaş sahneleri canlı şekilde tasvir edilmektedir. Su; hayatı, sonsuzluğu temsil eder. Fakat bazen tam tersine su, bu işlevini kaybederek ölümlerle dolup taşan bir yerde olmuştur. Bu kullanımı Oğuz Kağan'ın İdil Boyu akınlarında da görmekteyiz. İdil-Müren suyu kıpkızıl su ile dolmuştur (Ögel 2003: 119-120). Melike Ayyar destanında da aynı kullanım mevcuttur:

*"Ala doğan kuşu oturur kenarda,
Ne görüp geçmiştir fâni dünyada,
Cesaretimden şahlar yürür yaya,
Yaptığım iş herkesten fazla,
Bizler gördük Kısagöz'ün gücünü,
Üç yıl gelip yenemedi Çambil yurdunu,
Göroğlubek çıkıp kırdı herkesi,
Ganimet olarak aldık bütün varını,
Bu savaşta böyle düşman ölmemişti.
Meydanda çıkardı Gır'ın dedesini,
Kana boyadı Zerçeşme'nin suyunu,"* (Yücel 2007: 57).

Destanda farklı bir mücadelede de aynı fonksiyonu göstermektedir:

*"Avazhan yalnız savaştı,
Kan döker meydan içinde
Kılıç gelir alap-yalap,
Gönül ister, talep eder,
Altın kâse, gülgün şarap,
İçinde, meydan içinde.
Aslı tazı ya da bidevî olanlar,
Gitti sahipsiz, başını alıp,
Çadır, çimen, elbiseler,
Kaldı hepsi öylece.
Her dere ölümlerle doldu.*

Kan denen sel gibi aktı," (Yücel 2007: 61).

Asli görevi su taşımak olan dere burada tam tersine ölümleri taşımıştır. Dereden su yerine kan akmıştır. Destanda savaş sırasında düşmanların kaçış yeri de dere olmuştur:

"Hangi devi yakalasa,
Öldüm diye bağıyordu,
Niceleri emekleyip,
Dereye kaçıp gitmişti." (Yücel 2007: 251).

Destanda suyazehir katılarak öldürücü etki sergilediği görülmektedir:

"Onun vardır üç yüz altmış **deresi**,
Her gün olur Akdev Şah'ın hilesi,
Her **dereden** dokuz **çeşme** akardı,
Her **çeşmeye** bir avuç zehir katardı,
Susuz beyler zehirli **suya** ulaşırdı,
Coşkulu deryayı beyler görürdü,
Susuz idik dedi o zaman beyler,
Vakti hoş olur, sevindi,
İçmeye Avazhan niyetlendi," (Yücel 2007: 131).

Destanda Baymak Dev Avaz'ı öldürmek için zehirli su olur:

"Baymak kalkarak iştirip söyledi: Bu işten haberi olsa, Şakalender gibi gizlice gelse, "Açıl" diye Köklem Dağ'a seslense, Köklem Dağ açılıp yol verse, kara tulpara binse, Melike Peri'yi alsa, dönüp yine Köklem Dağ'a gelse, uzun süre savaş olur, **susuzluktan** zorluk çeker, dilleri damağına yapışır. "**Su** olsa içerdim" diye hasret çeker. O zaman ben **su** olacağım. Beni **su** diye içse, zehir olup, içine akarak öldürürüm." (Yücel 2007: 143-145).

Susuzluk ve Dua ile Çeşmenin Oluşması

Destanda suyun olmayışı ölümle eş tutulmuştur. Susuzluk kaos olarak görülmüş, susuzluğun giderilmesiyle dinginlik meydana gelmiştir.

"Çuv, dedi Girat'a kamçısını vurdu,
Dilleri damağına yapıştı kaldı,
Susuzluktan çok zorluk çekti,
Kızılkum'da kalenderler yol sürdü
Susuz olarak Kızılkum'dabidevîler yattı,

...

Susuzluktan yıkılmıştır Girat'ım,
Kumda kalacağa benzer benim cesedim,
Uçar idim kanadım kırılıp,
Koşar idim ayağım kayıp,
Kumda kaldım ben atımdan ayrılıp,
Mümin isen, bana arkadaş, kalender,
Susuz olup kaldım burada boynum bükük,
Cansız beden burada olmasın sahipsiz,
İlâh'ım acısın kanlı (göz) yaşıma,
Kahpe felek zehir kattı aşıma,
Mümin isen, dede, gel yanıma,
Çok zorluklar geldi benim başıma,
Kızılkum'da, dede olduk perişan,
Hâlsizlikten gitti bindiğim bidevîler,
Susuz kalarak ağlar Avaz pehlivan,
Mümin isen, bana yoldaş kalender," (Yücel 2007: 143-145).

"**Suya** zehir katıldığını öğrenince, **susayan** beyler üzülererek ağladı. Susuzluktan dilleri damağına yapıştı. Allah diye beyler, kalenderlerin Şazerger'i bunlara katılarak ağladı. Ağlaya ağlaya susuzluktan çıkar yol bulamadan, ne yapacağını bilmeden göğüslerini **nemli** toprağa

verip yattı. Bidevî atları da **susuzluktan** bitap düşüp, dili ağzından bir karış sarkarak, bu bidevî atların da yürüyecek hâli kalmayarak, bunlar da yattı. Bunlar Kökleme Dağ'da çok **susayıp**, yorulup ağlayıp böyle kaldılar.” (Yücel 2007: 131).

Yukarıda destandan alıntıladığımız kısımlarda Avaz'ın, kalenderlerin, avcılarının ve Girat'ın susuzluktan perişan olduklarını ve ölümle yüz yüze geldiklerini görmekteyiz.

Susuzluğun giderilmesi için dua edilerek çeşmenin meydana gelmesi sağlanmıştır. Bu olay bize Hz. Hacer'in oğlu İsmail'e su bulmak için yalvarışını ve ilahi sese kulak vererek Zemzem'i buluşunu anlatan kıssayı hatırlatır (Temel 2006:354).

“O zaman arkadaşlarının Kökleme Dağı'nda **susayıp**, yorulduğunu Şakalender görüp, bunların hâline acıyarak, aziz evliyalarından **su** diledi, azizlere yalvarıp yakarıp bir söz söyledi.” (Yücel, 2007: 133).

“O zaman Şakalender'in nidası kabul edilip, asasının altında **çeşme bulak**peydâh olup beyler, kalenderler, bidevîler içip, hepsi **suya** kanıp, **serap** olup, sevinip sohbet edip oturduklarında Şakalender, dedi ki.” (Yücel 2007: 133).

Aynı zamanda efsanelerde bu durumun geçtiğini görmekteyiz. Özbeklerin efsanelerinde susuzluk ve dua ile su çıktığına dair efsaneler mevcuttur. Buhara'ya ya yaşlı bir adam gelir. Hava çok sıcak olduğu için yorgun adam susar. Burada kuraklık olduğu için içecek su bulamaz. Yere çöküp Allah'tan su dileyince oradan su çıkar (Baydemir 2011: 167).

Hive yakınlarındaki bir köydeki ihtiyaçlar Palvan Ata'nın huzuruna varırlar. Susuzluktan çok zor durumda olduklarını söylerler. Palvan Ata'dan bir çizik çizmesini söylerler. Ceyhun'un kıyısının bir yerine asa ile vurunca su çıkar. Su arka dönüşür (Baydemir 2011: 271).

Anadolu efsanelerinde suyun bu fonksiyonunu görmekteyizEmir Sultan Hazretleri bir yolculuk sırasında abdest almak ister ama su bulamaz. Bastonunu yere vurunca oradan su fışkırır. AyrıcaSeyahatnamede geçen başka bir efsanede de Zeyne adlı yere yağmur yağmadığından Şeyh Ali Semerkandi Hazretleri'nin bastonu yere vurmasıyla suyun çıktığı anlatılmaktadır (Alptekin 2012: 96).

Temizlik Unsuru Olarak Su:

Su, temizleyici ve arındırıcı unsur olarak destanda geçmektedir:

“Gülşen bağının içinde, cam **havuzda** bütün periler **yıkanmaktaydı**. Bedenleri kar gibi, hepsi aynıydı. Onu oraya gül dalının altına oturtmuşlardı.”(Yücel 2007: 117).

“Hizmetkârlar: -Bugün Melikemiz bağa gelecek, yolu hazırlayınız, -dedi. Temizlikçiler yolları süpürdüler, sakalar **su** kaplarıyla **su** serptiler.”(Yücel 2007: 189).

Haber Aracı Olarak Su:

Destanda kar ve yağmurun başlaması devlerin gelmesinin işaretidir:

Burada bunlar ile birlikte üç dev yaşamaktaydı. Büyüğüne Kızıl Dev derlerdi. Devler orada değillerdi. Kaf dağına ava çıkıp gitmişlerdi. Artık onların dönme saati yaklaşmıştı. **Kar, yağmur** başlayıp işaretleri geldi.” (Yücel 2007: 105).

Benzetme ve Abartma Unsuru Olarak Su:

Suyun gücünden ve benzerlik yönünden faydalanarak destanda kullanıldığını görmekteyiz:

“Git, Göroğlu Türkistan'danım,
Hasretle dolduğunda (çoştuğunda) **nehirgibi** taşarsın,
Ölmez isen, dünyada uzun yaşarsın,
Üç yüz altmış Askar dağına aşarsın,
Ondan sonra Kızılkum'a inersin” (Yücel 2007: 27).

“Hazan olur, bağda güller solar,
Kahpe felek başına sevda salar,

Şu anda işi bitirsek nasıl olur?..

Gözünden akıtayım **sel gibi** yaşını,” (Yücel 2007: 45).

“Çadır, çimen elbiseler,

Kaldı hepsi öylece.

Her dere ölülerle doldu,

Kan denen **sel gibi** aktı,” (Yücel 2008: 61).

“Böylece bu (zaman) göründü dağın karası,

Onun vardır **üç yüz altmış deresi**,

Her gün olur Akdev Şah’ın hilesi.

Her **dereden dokuzçesme** akardı.” (Yücel 2007: 131).

“Kır gelse oynattı,

Dere gelse zıplattı,” (Yücel 2007: 231).

“O zaman Avazhan: -Ey Şakalender, ben geçen günden beri Gırgök atıma binerek Köklemdağ’ın **üç yüz altmış deresinin** her tarafına baktım. (Yücel 2007: 241).

Yer İsimlerinde Su:

Destanda Havdak Gölü, Şeker Gölü, Gülhavuz, Zerçeşme gibi yer isimlerine rastlanmaktadır:

“**Havdak Gölü’nde** bir periyi görmüştüm,

Bu periyi arayıp buraya gelmişim,

Kendi yurdumda şahlık gamını çekmişim”(Yücel 2007: 289).

“Meydanda çıkardı Gır’ın dedesini,

Kana boyadı **Zerçeşme’nin** suyunu,” (Yücel 2007: 57).

“Böylece Göroğlu merdi bindi bidevî ata, aceleyle yol aldı. Zebit Çölü’nde, **Şeker Gölü’ne** vardı. Göle varıp davul çalıp, kuşunu salıp, şöyle baktı Allah’ın kudreti, pirin kerameti ile çölde büyük bir saray peyda oldu.” (Yücel 2007: 25).

“**Gülhavuz**kenarına gelerek,

Kumru bülbüller öttü.

Kumru bülbüller öttü.

Rengarenk çiçekler açılıp,” (Yücel 2007: 193).

Sonuç:

Evrenin yaratılmasını sağlayan dört ana unsurdan biri olan su; yaşamı, bereketi, sonsuzluğu yansıtır.

Hayat kaynağı olarak bilinen su destanlarda en çok karşımıza çıkan tabiat unsurlarındandır. Melike Ayyar destanında su önemli bir yer teşkil etmektedir. Destanda geçiş noktasında, sevgiliyle karşılaşmada, bekleme-dinlenme yerinde ve mekân tasvirinde su bulunmaktadır. Destanda en önemli sınır sudur. Su ile karşılaşan ya da suyun altına dalan kahraman başka bir dünyaya geçmiş olur.

Suyun hayat kaynağı fonksiyonun değişip ölüm kaynağı olduğunu da görmekteyiz. Genel itibariyle bereket ve ebedi hayat sembolü olan suyun savaşlarda tam aksi özellikleriyle kullanıldığı dikkat çekicidir. Ayrıca su, Melike Ayyar destanında maceranın başladığı yerdir. Destanda suyun yokluğu kaos; varlığı ise mutluluk ve dinginlik oluşturmıştır.

Destanda; pınar, çeşme, havuz, göl, sulama aracı, bulak, dere, sel, nehir, derya, yağmur, tulum gibi su ile ilgili terimler geçmektedir. Ayrıca destanda su ile ilgili yer adları da bulunmaktadır. Şeker Gölü, Havdak Gölü, Zerçeşme, Gülhavuz bunlara örnek verilebilir.

Melike Ayyar destanı, Türk halk anlatılarının su ile ilgili motifleriyle uyumluluk göstermektedir. Bu da destanın Türk destancılık geleneğinin bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet, (2002), “Özbek Türklerinin Destancılık Geleneği Üzerine Notlar”, *Milli Folklor Dergisi*, 7 (53), 78-93.

Akman, Eyüp, (2002), “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10 (1), 1-10.

Alptekin, Ali Berat, (2012), “Efsane ve Motifleri Üzerine”, Ankara: Akçağ Yayınları.

Aslan, Ferhat (2007), “Türk Destanlarında Su Motifi”, *Türk Kültüründe Su, Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları*, İstanbul, 75-98.

Atnur, Gülhan (1996), *Ural Batır Destanı Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayat, Fuzuli (2011), *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I)*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

Eliade, Mircea (2009), *Dinler Tarihine Giriş*, Çev: Lale Aslan, Ankara: Kambalçı Yayınları.

Ergun, Metin, Gaynislâmi İbrahimov (1996), *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Ankara: Türksoy Yayınları.

Fedakar, Selami, (2003), “Özbek Destancılık Geleneği ve Rüstem Han Destanı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Muharrem (2011), *Mitolojiden Efsaneye (Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri)*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kitab-ı Mukaddes, (1997), İstanbul: Ohan Matbaacılık.

Kur’an-ı Kerim Meâli, (2006), Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, (2. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Ögel, Bahaeddin, (2003), *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, c:1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, İsa (2006), “Kerem ile Aslı”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Temel, Nihat (2006), *Kuran-ı Kerim’de ve Sosyo-Kültürel Hayatımızda Su*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Uraz, Murat (1994), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Urmançı, Fatih (2007), *Tatar Destanları 1*, Çev: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yücel, Dilek (2007), *Özbek Destanları 2 Melike Ayyar Destanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baydemir, Hüseyin (2011), *Özbek Efsaneleri*, Erzurum: 2011.

Baydemir, Hüseyin (2011), “Özbek Folklorunda Diğer Dünyaya Geçiş Noktaları”, *Türkoloji Kültürü*, 4 (7), 35-44.

Baydemir, Hüseyin (1998), *Rüstem Han Destanı Metin-İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BEŞ HECECİLERDE SUYUN HALLERİ

Bedir AYDOĞAN*

Giriş:

Edebiyat tarihinde Beş Hececiler ya da Hecenin Beş Şairi diye anılan ve adlandırılan şairlerin en büyüğü olan Orhan Seyfi Orhon 1890 (-1972), en küçüğü Faruk Nafiz Çamlıbel 1898 (-1973) doğumludur. Diğer üç şairin doğumları ise Halit Fahri Ozansoy 1891 (-1971), Enis Behiç Koryürek 1892(-1949) ve Yusuf Ziya Ortaç 1895(-1967)tir. Bu şairler aruzla şiire başlamış, Milli Edebiyatçılar ile tanıştıktan sonra heceye geçmiş, buna sade ve yalın dil anlayışını ekleyerek oluşturdukları şiirler ve şiir anlayışı nedeniyle Beş Hececiler diye adlandırılmışlardır. Kendilerini en çok etkileyen ad ise Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'in çeşitli kurumlarda verdiği konferansların etkisiyle aruzdan heceye geçişler ve onlara kadar aruzla şiir dünyasına girenler, onlarla birlikte ve onlardan sonra, onların yarattığı hece anlayışı etkisiyle, heceyle şiire girmişlerdir. Hece aruz tartışmaları 1940'lara kadar devam etse de, hecenin kendini kabul ettirmesi, serbest şiirin egemen oluşuna kadar, Türk şiirinde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu, yabana atılacak bir gelişme olmadığından Beş hececiler bugün unutulmuş gibi görünse de Türk şiir tarihi içinde öneme sahiptirler. Bu bildiride her birinin kendisine özgü özellikleri ve özgün yanları olan Beş Hececilerin suya yaklaşımları ele alınacaktır.

Orhan Seyfi Orhon:

Hececilerin en büyüğü olan Orhan Seyfi'de su fazla yer tutmaz. Doğrudan su sözcüğünün geçtiği bir şiir kitabı yoksa da, Su adlı dört dizelik bir şiiri vardır. Suyun farklı hâlleri ve görünüşleri ise az da olsa yer alır. Fırtına ve Kar başlıklı kitabı ve şiiri buna örnektir. Bir Kış Masalı şiirinde de aynı biçimde suyun bir hâli olan kar sık geçer. Bunun dışında su, derinlikli ve geniş anlamli olarak onun şiirlerinde görülmez. Ancak suyla ilgili mekânlar, suya bağlı benzetmeler vardır. Dolaylı olarak suya bağlı sözcüklerin yer aldığı beş şiiri ise şunlardır: Körfezde Mehtap, Yağmur, Kar, Çağlayan, Bulutlar.

Bir Kış Masalı'nda su, kar ve çığ olarak okuyucunun karşısına çıkar. Bir Kış Masalı'nda yetmiş yaşındaki bir ihtiyar, elli yıl önce yaşadığı aşk(ın) masalını; kaçırdığı kızın kalbini kazanıp evlenmelerini anlatır. Karlı bir kış gününde yaşanan bu masal yine karlı bir günde hatırlanıp anlatılmıştır.

-Ürperir tüylerim bu hatıradan-
Geçti de bu kadar yıllar aradan
Duyarım dikkatle bakınca kara,
Derinden derine sızlar bu yara (BŞ,100)

Kızın peşine düşen ailesi onları karlı dağda bulmuş, yiğitçe sığındıkları yerden dışarı çıkan delikanlı vurulmuş, kaşının altında bir yara izi kalmıştır. Karlı günde sızlayan bu yara ve anılarıdır.

Âşık delikanlı kızı istemiş, ailesi kızlarını layık görmediklerinden delikanlıya vermemişlerdir. Delikanlı günlerce yağın karlı bir kış günü kızı kaçırmıştır. Çığ tehlikesi altında kızı, karla kaplı dağa götürürler. Kız da kaçırılmayı kabullenmemiş ve delikanlının sevgisine inanmamıştır. Donma tehlikesi olduğundan gece geri dönemeyeceklerdir.

Hiç şüpheden olmasın geri dönersek.
Karların altında donar kalırız.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Sabah olur olmaz seni alırız
Yine bırakırız geldiğin yere;
Gönlün kapılmasın artık kedere. (BŞ,105)

Donma tehlikesi karşısında gençler geri dönemezken kızın ailesi onları bulurlar. Delikanlının mertçe meydan okuyup vurulması, kızın gönlünü kazanmasına neden olur ve evlenirler. Aşkın anlatıldığı Bir Kış Masalı adlı şiirde en büyük rolü kar üstlenir. Karlı dağlar âşıkların saklanacağı zorlu, ama en güvenli mekândır. Kar izleri örtecek ve gizleyecektir. Kar âşıkların yatağı olduğu gibi kefeni de olabilir. Masallar mutlu sonla biter, Bir Kış Masalı da masala uygun olarak mutlulukla sonuçlanır. Kız delikanlının yiğitliğine hayran olur, sevgisine de inanır ve onu bırakmayacağını söyler. Evlenip elli yıl birlikte mutlu yaşarlar.

Orhan Seyfi'nin suyla ilgili şiirlerinden bir başkası da Fırtına ve Kar'dır. Burada da su yine kar ve buz hâlleriyle yer alır. Orhan Seyfi'nin şair olarak tanınmasına, hatta ün sahibi olmasına neden olan bu şiir, Fırtına - Kar - Terennüm başlıklı üç bölümden oluşur. Bu şiirde de doğa aracılığıyla bir aşk anlatılır. Âşık olan kardır. Bir derviş kılığında fırtınalı bir gecede dağda bir kapıyı çalar. Kapısı çalınan evde aşk acısı çeken ve bu acıyı küllendirmek, sükun bulmak için buraya sığınan biri yaşamaktadır. Kapıyı çalan derviş konuk eder.

Dışarıda yorgun adımlar... Çalındı sonra kapım;
"Acep gelen kim?.." dedim, gidip açtım.
Görünce kalbimi oynattı bir küçük lerziş,
Garip çehreli, asârdide bir derviş!
Elinde buzdan asa, koltuğunda bir ney var;
Omuzlarında uzun, bembeyaz uzun saçlar...(BŞ, 5)

Dervişin elinde buzdan bir asa ve koltuğunda bir ney vardır. Ev sahibi dervişe kim olduğunu sorar ve neyin terennümünü dinlemek ister. Derviş terennümünde adının kış olduğunu söyler. Baharın âşığıdır. Kış, derviş olarak cisimlenerek şiirde yerini alır. Kutupların donmuş denizlerini aşarak sevdiğini aramakta, bir ümidin peşinden koşmaktadır. Ev sahibi fırtınalı bir kış gecesinde gelen dervişe sevdiğinin gittiğini söyleyip onu konuk etmek ister. Bu arada derviş sevdiğinden ayrı düşüşünün öyküsünü anlatır. Hicranını dindirmek için onu boş yere arar, yine hicrandan başka bir şey bulamaz. Ev sahibi uyandığında derviş gitmiştir.

Ben uyurken yatakta asude,
Dumanlı camları örtmüş birer perde...
Aradım: ihtiyar acep nerede?
Yoktu hiçbir eser... Kafeslerde
Sade buzdan asa kırıkları var,
Açık kalan kapının
Kenarlarında beyaz, muhterem Beyaz saçlar!... (BŞ, 9)

Ev sahibi, dervişten kalanları betimler. Kafeslerde dervişin buzdan asasının kırıkları, kapının kenarında beyaz saçları kalmıştır. Şimdi yine donmuş sularıyla, buzuyla kış hakimdir. Derviş, hicranına son vermek için yolculuğunu sürdürürken, ev sahibi de aşk acısını dondurmaya çalışacaktır.

Bu iki şiirde buz ve kar aracılığıyla aşk öyküleri anlatılır. Orhan Seyfi'de bunun dışında su, iç ve dış mekân, benzetme öğeleri ve nesne olarak yer alır.

Geçme adlı şiirinde su bir benzetme ögesidir.

Kız bir ince su gibi
Karşımdan akıp geçme!
Nisan bulutu gibi
Ufkumda çakıp geçme (BŞ, 38)

Kız narinliği, nazikliği gençliği açısından suya benzetilir.

Küçük Sultan şiirinde “Bazı coşkun ırmakların / Ninni söyler akan suyu “ (BŞ,79)
dizelerinde su, ninni söyleyen bir annedir.

Bahar şiirindeki “İrmaktan eğilmiş iki büklüm, / Hasretle su içmekte söğütler...” (BŞ, 43) dizelerinde bir doğa betimlemesi içinde bir nesnedir.

Kanarya şiirinde “Bir avuç yem, bir parça su / Haftalarca ona yeter.” (BŞ, 81)
biçiminde yer alan su, yine içilen bir nesnedir.

Veda’da “Bir Alev halinde düştün elime, / Hani ey gözyaşım akmayacaktın?” (BŞ, 60)
dizelerinde su gözden akan yaş biçimine bürünür.

Boğaziçi’nin anlatıldığı Körfezde Mehtap şiirinde “Bakar etrafa ki mehtap, uyuyor
İstanbul! / Su uyur, rüzgar uyur, yaprak uyur.” (BŞ, 44) dizlerinde uyuyan su, mekânın bir
tamamlayıcısıdır.

Su, İstanbul’un bazı semtlerini anlattığı şiirlerinde yine mekân olarak geçer. Çengelköy
ve Çengelköy’de bir sokak olan Telgraf Sokağı şiirlerinde su mekânı anlamlı, güzel ve yaşanılır
kılan ögedir. İstanbul, su ve deniz kentidir. Yusuf Ziya bu kentte, Boğaz’ın Çengelköyü’nde
mutlu bir çocukluk geçirmiştir. Evimiz şiirinde suyla ilgili ögeler şu dizelerde yer alır:

Vardı mutbaktaki bir derin kuyusu:
Başında bir çıkırcık,
Yanında bir de kova,
İçinde buz gibi su! (BŞ, 215)

Eski tarzda bahçeli, avlulu evin mutfağında, çıkırcıklı, kovalı bir kuyu vardır. Her şey gibi
ev de değişmiş; mutlu bir çocukluk, gençlik yaşadığı evle birlikte şair cennetini yitirmiştir.
Orada dedesinden “Perili göller, sihirli ırmakların” bulunduğu, insanların Hint denizine açıldığı
masallar dinlemiştir.

İstanbul’un Fethi şiirinde “Altın Haliçin, Marmaran, âşık Boğazınla” (BŞ, 246) dizesinde
yine Marmara, Boğaz ve Altın Haliç, can verilen büyülü mekânlar olarak anılır.

Eğri Kılıç şiirinde, bu kılıcın gücüyle iki kıtaya götürür yiğit askerini ve “Bununla
tuğlarımız geçti çölde Nil boyunu / Bununla atlarımız içti Vistül’ün Suyunu” (BŞ, 236) der.

Sahilden uzaklaşan,
Yüce dalgalar aşan
Beyaz kanatlı gemi. (BŞ, 83)

dizelerinin yer aldığı Gemi şiirinde deniz, sahil ve gemi üçlemesi vardır. Sahilden ayrılan gemi
denizin açıklarına doğru sevgiliyi götürür.

Sevilen bestenin sevilen güftesinde yer alan “Diyorlar kül olmaz ateş yanmadan / Denizler durulmaz dalgalanmadan” (BŞ, 73) nakaratında su, yine mekâna ilişkin bir öge olarak denizdir.

Faruk Nafiz Çamlıbel:

Faruk Nafiz’in kitap başlıklarına baktığımızda suyla ilgili iki kitap görülür: Çoban Çeşmesi (1926) ve Suda Halkalar (1928). İçinde su ve suyla ilgili sözcüklerin yer aldığı şiirler ise şunlardır:

Denizle Konuşan Adam
Yağmur Duası
Deniz Hasreti
Kar ve Karanlık
Akar Su
Suya Kaside
İshakağa Çeşmesi
Suyun Üstünde
Kör Kuyu
Çoban Çeşmesi
Yağmurlu Bir Günde

Bu on bir şiirden Yağmur Duası, Canavar; Deniz Hasreti ise Akın oyunundan aktarılmış parçalarıdır. İlk şiir adının da gösterdiği gibi su için yapılacak yağmur duasıdır. Halk dua için toplanmıştır. Duaya vali de katılacaktır. Hoca duaya başlar.

Gökten su dilenerek elindeki tasına
Başladı en acıklı bir yağmur duasına (GS,32)

Bir damla suya hasret olduğundan kuruyan ekinler için rahmet istenir ve yağmur “Allahın gözyaşları olsaydı dünyayı suya vermek kolaydı” diye bitirilir.

Deniz Hasreti’nde Türk için yeşilin önemi vurgulanır. Susuzluk nedeniyle Türk’ün ana yurdundan ayrılmasına işaret edilir. Şaire göre suları kumlar içtiğinden Türk yeşil arzusunu çiniye işlemiştir. Bahar, kır, orman gibi denizin rengi de yeşildir.

Neden coşkun suların sesleri dindi
...
Anayurdun sesi de bu sularla alçaldı,
Binbir göğüste ancak bir tek inilti kaldı. (G S.,34)

Ana yurttta, iç denizler “karadan, gökten” aradığı suyu bulamayınca kurumuştur.

Karalar susuzluktan çatlamış bir dudakla,
Kanmıyordu denizi bağrına boşaltmakla,
İçiyor hiç durmadan içiyordu denizi...
Bu içiş asırlarca susuz bıraktı bizi. (G S,34)

Bu susuzluk sonunda Türk ulusu, yurtlarını geride bırakarak yeni denizlere doğru yürürler.

Bu iki şiir, bir oyundan alındığı belirlemesini yapmak için ilk başta ele alındı. Bundan sonra Suyu Kaside şiirine değineceğiz. Kasidenin maksat ve övgü anlamları olduğuna dikkat edersek Faruk Nafiz'in suyla ilgili şiirlerinden Suyu Kaside başlıklı olanını öne çekmek gerekir. Beş Hececiler içinde suyla en çok ilgilenen ve kendi ruh dünyasındaki yerini fark ettiren de Faruk Nafiz'dir. "Sular yanan için en iyi arkadaştır" dizesi suyla yakın dostluğunu dile getirir. "Sular kaplar içinde eksilenin yerini" derken suyun iç dünyasındaki önemini vurgular. Su eksilen her şeyin yerini kaplamaktadır. Şaire göre su, ufukta bir hülya genişliği açar insana. Yine suların gölgesinde gönlü rahatlatmaktadır. Beş dörtlükten oluşan şiirde suyun kendi üzerinde etkisini tek tek sıralar ve sonunu şöyle bağlar:

Severim, nerde olsa, sularla dertleşmeyi:
Pınara dert anlatır, söyletirim çeşmeyi.
Bir su başında geçsin, razıyım, günüm gecem,
Sularla konuşmayı bana öğretmiş kerem. (G S,131)

Burada suyla ilgili öğeleri de sayar, Kerem'e varıncaya kadar. Kerem'in yangını için de su, en iyi devadır çünkü. Şaire sularla konuşmayı öğreten de odur. Sularla dertleşmek, derdini azaltır. Gerçekten de Faruk Nafiz şiirinde pınara ve özellikle çeşmeye önem vermiş, aşklarına, her türlü gönül derdine onu ortak kılmış, çeşmeyi söyletmiştir. Bütün bu nedenlerle gününü gecesini bir pınar ya da çeşme başında geçirmeye razı, daha da fazlası bundan hoşnuttur.

Denizle Konuşan Adam şiirinde denizin insanda uyandırdığı etki, düşünce dünyasını açtırması ve buna bağlı olarak hatırladıkları yansıtılır.

Silmek istersem içimden ne zaman bir sızıyı
Açıyor koynunu kardeş gibi karşımda kıyı. (G S,29)

Kıyı bir kardeş gibi koynunu açıp insanın sızısını dindirir. Şair, rüzgar altındaki denizin fısıltısını duyar. Bu fısıltı kulaklara kardeşliği söyler.

Akar Su başlıklı şiirinde akarsu, kendisiyle özdeşleşen ve şiirin tamamını kapsayan bir benzetme olarak yer alır. Akarsu insana gücü ve azmiyle hayranlık vermekte, örnek olmaktadır.

Geçtiği yerler onun yatağını çevirse,
Ovalarda, bellerde bin türlü şekle girse
Yine akar suların tek hedefi denizdir. (G S, 130)

Akarsu insana hedef göstermekte ve hedefe doğru yürümesini söylemektedir. O hedef engellere karşı, engelleri aşarak denize deniz yani hedefe ulaşmaktır. İnsan çeşitli güçler karşısında yolunu değiştirebilir, ama hedefinden gözünü ayırmaz, ayırmamalıdır da, tıpkı akar su gibi.

Kar Karanlık şiirinde bu iki ögeyi bir engel gibi görür. Kar ve karanlık işi yokuşa sürer. Bu olumsuz koşullara rağmen yavrum diye seslendiği çocuğuna ümidini kesmemesini önerir. Tüm gençleri kapsayan kar ve karanlıktan korkmama önerisinde ümit, karanlıkların aydınlığa gebe oluşundadır. Bu nedenle "Düşün karanlık ufka renk verecek yarın" der.

Faruk Nafiz, İshakağa Çeşmesinde bir şadırvan ve onun çeşmeleri aracılığıyla suyun yaşamımızda ve kültürümüzdeki yerine değinir. Çeşmeler ve su aynı zamanda aşkın ifadesidir, şaire aşkı hatırlatır. Bu aşk bir masal ve efsane aşkıdır. Şadırvan aklına masalları, pınar perilerini ve boyundan büyük güğümüyle Anadolu genç kızını getirir.

On lüleden fışkıran mermeri oyan sular
Asırlarca Kerem'in Aslı'yla dertleşmesi...
Mermer bir kalp önünde sel kesilmiş duygular,
Bir gönül destanıdır İshakağa çeşmesi. (GS,150)

Çeşme gördükçe aklına gönül destanı ve bunu simgeleyen Kerem ile Aslı gelir. Üç şiirinde Kerem ve Aslı'ya göndermede bulunur. Kerem Aslı'yı çeşmelerden sorar, çeşme başında Aslı'yla dertleşir.

Suyun Üstünde Mısralar şiirinin adında su geçse de şiirde su değil bir mekân olarak deniz vardır. Başka şiirlerinde de sık geçen deniz, Faruk Nafiz'in şiirinde başlı başına ele alınacak kadar önemli bir yer tutar.

Kör Kuyu şiirinde kuyu, içinde bulunduğu umutsuz durumu anlatan bir imge olarak yer alır. Sevdığı kadına kavuşamayışının sitemini yansıttığı şiirde kör kuyu çaresizliğe işaret eder. Kör kuyu tükenmişliğin simgesidir, canı değerindeki suyu yoktur. Şair de aynı duygular içindedir. Kör kuyu insanın kendisini çürümeye terk ettiği yer kabilindendir.

Faruk Nafiz'in Çoban Çeşmesi şiiri geçmişten güne âşıklara göndermede bulunan, onların büyük aşklarıyla aşkı anlatan bir şiirdir. Bu şiirde çeşme baştan sona aşkı anlatır, aşk için vardır. Çoban çeşmesi ağlayan ırmaklara eş, bağlara, dağlara aşkı anlatmaktadır. Şair, Çoban çeşmesinin akışını Ferhat ve Şirin öyküsüne bağlar.

"Gönlünü, Şirin'in aşkı sarınca,
Yol almış hayatın ufuklarınca,
O hızla dağları Ferhat yarınca
Başlamış akmağa çoban çeşmesi.." (G S,217)

Çoban çeşmesinin doğuşu, Ferhat'a bağlanır. O günden sonra çoban çeşmeleri aşkın simgesi olurlar. Yanık yolculara su verdikleri gibi, yanık âşıklara da su verirler. Çoban çeşmesi vefasız Aslı'ya yol göstermiş, Keremin sazına karşılık vermiştir. Şimdi Leyla ve Mecnun aşkını dillendirmek için bağdan bağa gezmektedir.

Ne şair yaş döker, ne âşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar:
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi!.. (G S,217)

Şair aşktan ümidini kesmiş gibidir. Çünkü aşk değerini yitirmiş, büyük aşklar tarihe karışmıştır. Bu nedenle çoban çeşmesinin akışını beyhude bulur. Onun aşk seslenişi karşılığını bulamayacaktır.

Denizden Beklediğim şiirinde beklenen sevgilidir. Yolcular gelirse de aralarında sevgili yoktur. Şair ümidini kesmiştir; dalgalar vurur, denizler dolar boşalır, ama kalbinde bir kovuk, bir boşluk kalır.

Yağmurlu Bir Günde şiiri de bir önceki şiir gibi, sevgiliden ayrı olan şairin ruh yorgunluğunu yansıtır. Yağmurlu günde denizde olan şair, sandalını kuytu bir sahile çeker ve hüznünü yaşar.

Yağmuru gördükçe bende toplanır
Can veren bir yazın bütün elemi,

Görenler şifasız hastayım sanır...

Sizin de hissiniz bilmem öyle mi? (GS,232)

Son derece üzgün, kederli ve şifasız bir hasta psikolojisindedir. Bunu onaylatmak ister. Sevgiliyi hâlâ yollarda bekler, hâlâ içinde bir ümit vardır. Böyle bir günde geçeceğine dair sevgilinin vaadi vardır. Sevgili geçerse ümidi canlanacaktır. Hasta ve kırılgan da olsa bu ümidi ölene kadar sürükleyeceğini söyler.

Enis Behiç Koryürek:

Beş Hececilerden Enis Behiç'in Varidat-ı Süleyman dışında şiirlerinin toplandığı Miras ve Güneşin Ölümü kitaplarında su açısından yaptığımız taramada suyla ilgili bağımsız bir şiir bulamadık. Herhangi bir kitabının adında da su sözcüğü geçmemektedir. Yalnızca Gemiciler ve Uğursuz Baskın adlı şiirleri için bir üst başlık olarak Akdeniz Rüzgârları adını kullanmıştır. Etkili ve sevilmiş bu iki şiiriyle Enis Behiç, denizi en geniş anlamıyla şiire sokan şair özelliğini kazanmıştır. Bazı şiirlerinde suyla ilgili başlıklar, su sözcüğü geçmeksizin yer alır. Sebil, Martı şiirlerini buna örnek verebiliriz. Nehir, Ey Meriç ve Tuna Kıyısında şiirlerinde su, tarih ve tarihi olaylarla ilgili birer mekân olarak geçer. Bunun dışında su özel ve dikkat çeken bir anlam ve değerde kullanılmamıştır. Bazen bir isim, sıfat ve bu türden tamlamaların bir ögesi, bazen de bir benzetme ögesi olarak kullanılır.

Nehir başlıklı şiir, bir doğa empresyonu özelliğindedir. "Bir el var uzanmış dalıyor nehre seherden / Sahilde alevden menevişler oyalanmış" (MGÖ,182) dizelerinde nehir ve sahil bir betimlemenin parçalarıdır.

Tuna Kıyısında bir özlem şiiridir. Bu şiirde Tuna şaire İstanbul'u hatırlatan bir mekândır.

"Tuna"nın üstünde güneş batarken

Sevgili yurdumu andırır bana.

Bir hayal isterim "Boğaziçi"nden

Bakarım İstanbul diye her yana. (MGÖ,85)

Enis Behiç resmi görevli olarak Orta Avrupa kentlerinde uzun süre bulunmuş, doğal olarak yurt özlemi çekmiştir. Tuna, tarihi açıdan Türkler için önemli bir mekân olmasına karşılık şairi avutamamış; o, Tuna'da Boğaziçi'ni ve İstanbul'u aramıştır.

Ey Meriç şiirinde de bu nehre tarih açısından yaklaşır. Tuna'nın elden çıkmasına üzülür. Tuna'dan sonra onun hemşiresi, kızkardeşi Meriç de elden çıkmış ve düşman Edirne'ye kadar gelmiştir. Üzüntüsüne teselli için Meriç'e seslenir:

Ey Meriç, hasretle yandım; ak, dökül niranıma!

Kevserin versin teselli sönmeyen hicranıma! (MGÖ,92)

Tuna'nın suyu kevsere benzetilir. Yine bu şiirde iki nehir için kevserî ırmaklar nitelemesi kullanılır. Şiirde Balkan topraklarının yitirilmesinin üzüntüsü ve öfkesi yansıtılır.

Enis Behiç sudan çok denize yer veren, özellikle Uğursuz Baskın şiirleriyle Türk şiirine denizcilik terimlerini sokan şair olarak tanınmıştır. Serdengeçti, levant, can gibi Türk denizci adları yanında bandra, vardiya, güverte, küpeşte, davlumbaz, ambar, cunda, forsa, vardıyan rampa etmek, orsa alabanda gibi denizcilik ve gemicilikle adları ve tabirleri şiire sokmuştur. Akdeniz'de Venediklilerle yapılan kavga ve bir aşk öyküsünün anlatıldığı şiirdeki Türk gemisinin adı da Deniz Ceylanı'dır. Denizde geçen bir şiir olmasına karşılık su sözcüğü "durgun su" ve "atıldık suya" kullanımıyla iki kez geçer.

Gemiciler şiirinde ise denizcilerin yaşamı ve duyguları anlatılır. Deniz onların sevgilisidir.

İşte biz
Nihayetsiz
Mavilikler yolcusu!
Ruhumuzun kardeşidir
Güneşlerde parıldayan bu yeşil su.
Bayrağımız yeşil sular ateşidir. (MGÖ,117)

Gemiciler sonsuz denizlerdeki yeşil sularda “hilale”, bayrağa şan aramakta ve onu egemenlik işareti olarak gemileriyle, özellikle Akdeniz’de dolaştırmaktadırlar. Kavga, savaş onlar için gülümseyen tatlı bir yolculuktur.

Enis Behiç’in Sebil şiiri su ve suyla ilgili ögelerin en çok yer aldığı şiirlerden birisidir. Bu şiirde sebil yanında sarnıç ve havuz da su kaynakları olarak yer alırlar. Diğerleri somut su göstergeleriyle sarnıç, ruhumun sarnıcı biçiminde duygular ve iç dünyayı yansıtır özellikle kullanılmıştır.

“Ağlasın yakınlarım garip ve hülyalı duygularda.
Yıkansın çocuklarım rahat ve tenha yeşil sularda
Ve ruhum sarnıçların bilinmez hariminden tüterken buram buram
Mermerden oluklarda gürül gürül derinden köpürsün benim duam
...

Ağlasın yakınlarım
Okunsun yine duam.
Ve içsin çocuklarım
Andıkça beni
Bir bardak sudan
Ve havuzlardan.. (MGÖ,182)

Bu bir ölüm şiiridir. Mermer oluklarda köpüren su değil, duadır. İster bir bardaktaki sudan, ister havuzdan her su içiminde bir duayla birlikte hatırlanmak ister şair.

Bunun dışında Enis Behiç’te su ve suyun değişik hâlleri, düz sayılacak anlamlarla geçer. Milli Neşide’de deniz, Boğulan Çocuklarda buz, Mabud Yama Karşısında’da çay için sıcak su, Hatıra’da “su gibi aksın zaman” dizesinde bir benzetme ögesi olan su, Sonbahar’da yaprağın üzerindeki damla, Kırkbir Bela Ahmedî’de derenin sinen suyu, Ey Aşk’ta altın yağmur, Güneşin Ölümü’nde ırmaklar, çağlayanlar, Maymunlar Karşısında’da deniz, çağlayan, göl olarak yer alır. Su bir iki şiirde mekândır: İstanbul ve Boğaziçi. Kuşadası şiirinde de aynı özelliğiyle o yerin denizidir. Buradan çıkan sonuç, Enis Behiç’te su daha çok denizdir.

Halit Fahri Ozansoy:

Beş Hececilerden Halit Fahri’de hiçbir kitabına içinde suya ilişkin bir sözcük bulunan ad vermemiştir. Adında su ve suyla ilgili sözcük barındıran şiiri de çok azdır. Adında su ve bağlı sözcükler geçen şiirleri şunlardır:

Havuz Başında
Yağmur
Yine Yağmur Çağlıyor

Sahilden Zühreye
Hamam
Şadırvanlar
Şadırvan
Yağmur ve Ölüler
Bahçemde Yağmur
Bugün Kar Yağıyor

Halit Fahri Ozansoy, güzel ve etkili iki şadırvan şiiriyle Türk şiirinde yer edinir. İçinde suyla ilgili sözcükler geçen şiirlerinin çoğu bu iki şiir kadar suyu anlatmada etkili olamamışlardır. Bu şiirlerde su, genel özellikleri yansıtır biçimde kullanılır. Halit Fahri hüzün, melankoli ve yer yer karamsarlığı şiirinde öne çıkaran bir şairdir. Suyla ilgili şiirleri için de bu durum geçerlidir. Yağmur ve Ölüler şiirinin başlığı bile bunu yansıtır. Yağmurlu bir gecede her şey o kadar ölgündür ki pencerede kemik parmakların tıkırdadığını düşünüp “Ölüler ne kadar teklifsiz” der. Bahçemde Yağmur’da bahçe, canlı ve tomurcuklu olmasına rağmen şairi hüzünden ve matem duygusundan kurtaramaz.

Halit Fahri’nin suyla ilgili Hamam adlı bir şiiri vardır. Hamam, Beş Hececiler içinde bir tek Halit Fahri tarafından kullanılmıştır. Ancak, bir su mekânı olmak dışında bir özellik verilmemiş, bir melikenin yıkanıp halvete girişi anlatılmıştır.

Halit Fahri’nin Şadırvan ve Şadırvanlar şiirleri su konusunda ona özgünlük katan şiirleri olmuştur. Bu iki şiirde betimlemenin, atmosferin öne çıktığı dikkat çeker. İki şiirde de insan yok gibidir. Şadırvanlar şiirinde “Abdest alır şadırvanın altında bir hoca ..” dizesiyle insan şiire girer. Bunun dışında görsel ve işitsel öğelerin öne çıktığı bir betimleme şiiri özelliğindedir.

Musluklarında ince bir aheng-i şiir-i şuh,
Mermer sütunlarında güvercinler ağlaşır,
Baygın cıvıldaşır,
Munis şırıltılarla akar musiki-yi ruh (GH,162)

Şiirin sonunda da yinelenen bu dörtlükte somut öğelerle yapılan bir betimlemeyle soyuta, ruh müziğine ulaşılır. Şadırvanın musluklarından akan su değil, ruh şiiri ve ruh musikisidir.

İkinci şiir olan Şadırvan’da yine bir betimleme, yine ses, yine müzik vardır. Müziği kumruların “huhular”ı, “yanık dem çekişleri”, “kanat şakırtıları” ve suyun şırıltısı yaratmaktadır. Buna bakır tistan savrulan darıların sesini de ekleyebiliriz.

“Geniş serin avluda inledikçe huhular
Musluklardan bir dua gibi serpilir sular;
Çınarların dibinde ta doğudan batıya
Yanık dem çekişleri karışır şırıltıya
Savrulunca bir bakır tistan bir avuç darı
Birdenbire duyulur kanat şakırtıları,
Bir küme bulut gibi iner saçaktan yere,
Güvercinler uçuşur çırpınarak yemlere.
Kül rengi bir göl gibi kabarır avlu bir an...
Dinler susup bu uzun huhuları şadırvan. (BH,143)

Şiirin aynı biçim özelliklerini taşıyan ikinci bendi Şadırvan'da sonbaharı betimler. Artık kuşlar, darı serpen eller gitmiş, avlu bomboş kalmıştır.

Ne kadar garipleşse üzgün akşamlarından
Şadırvan sularını taşıramaz bağrından;
Dövülürken sürekli yağmurlarla taşları
Yalnız kendi içinde boğulur gözyaşları... (BH,143)

Yalnızca rüzgarların ve onun önünde sürüklenen çınar yapraklarının sesi duyulur. Yağmur sularının taşlarını dövdüğü Şadırvan bağrından sularını taşıramaz olmuştur. İnsanın olmadığı şiirde kişileştirilen şadırvan, dostlarını aramaktadır. Aradığı dostlar kuşlar ve insanlardır.

Yusuf Ziya Ortaç:

Yusuf Ziya Ortaç, Beş Hececiler içinde suya en az yer veren şairdir. İçinde su sözcüğü taşıyan kitap adı ve şiir adı bulunmamaktadır. Haliç İskeleyi ve Kadıköy İskeleyi adlı iki şiirinde suyla ilgili iskele sözü yer alırsa da, bu şiirlerde vapurlardaki kadınları anlatır.

Piç ve Öyle Bir Günde şiirlerinde su ve suyla ilgili sözcükler birkaç kez geçer. Piç'te bir mekân olarak yalı ve göl yer alır.

"Durgun bir göl... Yıldızlarla işlenmiş bir su," (BRE-B, 45)

Bu şiirde bir betimleme olarak kullanılan suda, bir göl perisi de vardır. Davet şiirinde suyla ilgili olarak "boş kayıklar" tamlaması yer alır. Aynı şiirde kalbim تنها bir göldür tamlamasında da göl, bir benzetme ögesidir.

Öyle Bir Günde şiirinde bu kez saf Marmara, Haliç, kalyonlar suyla ilgili olarak geçerler. Nöbetçi Yıldız'da daha geniş mekân denizdir. Çiftlikte Düğün'de, körfezde yalılar vardır. Baskın'da yer, sadece bir su başı, Ozan'da deredir.

Bazı şiirlerde su, bir anlatma ögesi olarak yer alır. Akından Akına'da "sel gibi boşandık" derken ordunun hızlı akışı anlatılır. Yanardağ'da kaynar sular tamlamasında bir betimlemenin parçasıdır. Musiki'de ayı sulara yürütür. Eski Ev şiirinde su kabı olarak sürahi kullanılırken, Ozan'da fağfur ve Çin kâsesi olarak içki kabıdır. Havuz adlı şiir, su açısından zengindir, havuz sözü beş kez yinelenir. Su havuzun içindedir.

Havuz
Gök, dibinde havuzun.
Sularda ellerimiz,
Bütün emellerimiz,
Anlaştı uzun uzun

Sular soğuk bir ışık.
Bakıyoruz havuza:
Suda omuz omuza
İki gölge karışık!

Bir kırık ay havuzda
Ağır ağır kayboldu.
Havuz şafakla doldu.
Gün doğdu ufkumuzda...

Gün doğdu avucundan
Ellerimi bıraktı.
Birkaç damla yaş aktı
Parmaklarımın ucundan! (BRE-B, 45)

Bir aşk rüyasının anlatıldığı şiirde suyla ilgili benzetmeler vardır. Havuz aya, şafağa, gökyüzü ve sehere ev sahipliği yapar. Gün doğumuyla birlikte rüya bittiğinden geriye birkaç damla yaş kalır.

Sonuç:

Bu bildiride Beş Hececilerde suyun kullanılışı ele alınmıştır. Kitap adları ve şiir adlarında su ve suyla ilgili sözcüklere bakılarak bir liste çıkarılmıştır. Buna göre suyu kitabına ad olarak seçen, Suda Halkalar kitabıyla yalnızca Faruk Nafiz olmuştur. Onun Çoban Çeşmesi kitabını da buna ekleyebiliriz.

Faruk Nafiz çeşmeleri aşkın bir simgesi olarak görmüş, onları Leyla ve Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı öyküleriyle özdeşleştirmiştir. Çeşme, şairin dertleştiği, ruhunu açtığı bir arkadaşdır. Çeşme şaire her konuda haber aktarır. Faruk Nafiz bu durumu “çeşmeyi söyletirim” diye belirtir. Çeşme anlatır, şair dinler, sonra da kendi derdini anlatır.

Beş Hececiler içinde suya en geniş yeri Faruk Nafiz vermiştir. Bunu suya kaside yazacak kadar önemsemiş ve ileri götürmüştür. Deniz de su gibi çok kullanılan bir ögedir. Aşkla çeşmeyi en güzel bağdaştıran şair de yine Faruk Nafiz’dir. Su, deniz, kar, ırmak, kuyu gibi suya bağlı ögeler birçok şiirinde çeşitli düzey ve özelliklerde yer alır.

Suyu ve suya bağlı ögeleri kendine özgü bir şekilde kullanan bir diğer hececisi şair Enis Behiç’tir. O, suyla tarihi olaylar arasında bağ kurar. Genelde deniz özelde Akdeniz onun şiirlerinde tarihle birlikte öne çıkar. Akdeniz’in bir iç göl hâline geldiği zamanlara öykünür. Zorlu rakip Venediklilerle yapılan kavgaları, korsan öyküleri olarak anlatır. Deniz terimlerini şiirde kullanmasıyla dikkati çeker. Denizci ve gemicilerin yaşamını, duygularını şiire sokmasıyla hececiler arasında kendine yer açar.

Halit Fahri Ozansoy ise şadırvanları şiirinde öne çıkarır. Dini ve kültürel açıdan önemli olan şadırvanları başarıyla betimler. Şadırvanlardaki yalnız ve sakin vakitlere ilgi gösterir, sonbaharın hüznünü insana geçirir. Şadırvanlarda suyun akışını bir müzik olarak duyar, duyurur. Musluklardan su yerine şiirli bir musiki akıtır.

Orhan Seyfi Orhon, Beş Hececiler içinde suya diğerlerine göre daha az yer verir. Onda su daha çok sözcük olarak vardır. Orhan Seyfi sudan çok karı öne çıkarır. Fırtına ve Kar bu açıdan öne çıkan kitabıdır. Karlı mekânlar, dağlar sığınılan, bir bakıma inzivaya çekilinen yerlerdir. Âşık burada aşkın üzüntüsünü unutmaya, acısını dindirmeye çalışır. Fırtınalı bir gecede acısını unutmaya çalışan kişinin kulübesine başka bir âşık konuk olur. Karlı dağlardaki sığınılan mekânlar, sevdiğinin peşinden dağlara çıkan başka âşıklara ev sahipliği yapar.

Yusuf Ziya Ortaç, diğer hececiler gibi suyun herhangi yönü üzerinde özellikle durmamıştır. Su onun şiirlerinde diğer hececilerin genel olarak kullandıkları biçimde; bir ad, bir sıfat, bir benzetme ve niteleme ögesi, bir mekân olarak yer alır. Su ve havuzun çok yer aldığı Havuz şiirini dikkati çeken bir şiiri olarak anabiliriz.

Beş Hececilerde su ve suyla ilgili kullanımlarda ortaklaşan noktalar ise şunlardır:

Su, geniş ve dar anlamlarda mekân olarak kullanılmıştır. En geniş su mekânı denizdir. Denize bağlı olarak sahil, kıyı gibi mekânlar, gemi, kayak gibi araçlar şiirlerde geçer. Diğer su mekânları, göl, nehir, dere, çeşme, havuz, şadırvan, kuyu ve sudur.

Denizle bağlantılı olarak kullanılan doğal ve coğrafya ile ilgili mekânlar da vardır. Bunlar arasında Kuşadası, İstanbul, Boğaz, Körfez, İstanbul’un deniz kenarındaki Çengelköy gibi

semtleri, Telgraf sokağı gibi semtlerin sokakları; başka ülke ve onlara ait mekânlar sayılabilir. Suyla ilgili daha küçük ve dar mekân olarak havuz, sık kullanılır.

Meriç, Tuna gibi Türk tarihini simgeleyen nehirler aynı zamanda bir mekâna ve kültüre de işaret ederler. Bunun dışında genel anlamda bir su kaynağı olarak dere, nehir adları da geçer. Bazı şiirlerde bunlara çağlayan eklenir.

Su, ad ve sıfat olarak şiirlerde yer alır. Bazen başka sözcüklerle tamlamalı olarak kullanılırlar.

Su çeşitli sanatlar içinde de kullanılır. En çok benzetme sanatı yapılmıştır. Su çeşitli özellik ve yönleriyle benzetme ögesi olarak Beş hececilerin şiirlerinde yer alır.

KAYNAKÇA

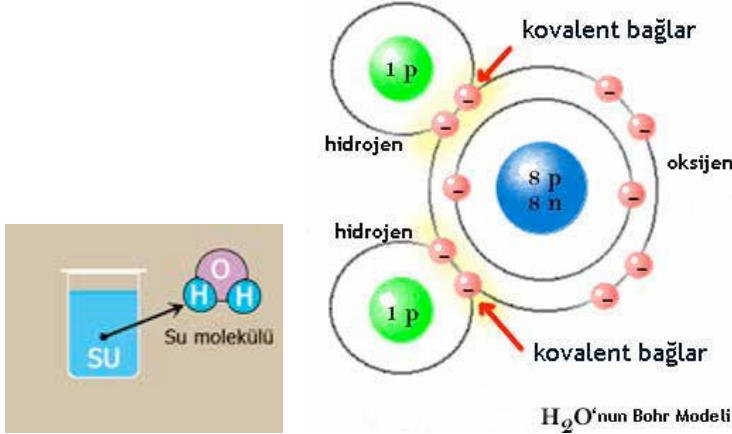
- Çamlıbel, Faruk Nafiz (2003, 1b.), Gurbet ve Saire, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Kocahanoğlu, Osman Selim (1976), Beş Hececiler, Toker Yayınları, İstanbul.
Koryürek, Enis Behiç (1971), Miras ve Güneşin Ölümü, Hızlı: Fethi Tevetoğlu, Güneş Matbaacılık, Ankara.
Orhon, Orhan Seyfi (2009, 4.b.), Bütün Şiirleri, Everest Yayınları, İstanbul.
Ortaç, Yusuf Ziya, (1962) Bir Rüzgâr Esti-Binnaz, Akbaba Yayınları, İstanbul.
Ozansoy, Halit Fahri (1922), Gülistanlar Harabeleri, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul.
....., (1964), Sonsuz Gecelerin Ötesinde, Baha Matbaası, İstanbul.

MİTOLOJİ VE KUANTUM FİZİĞİ EŞDEĞERLİLİĞİNDE SUYUN AYNA VE FOTON ÖZELLİĞİ

Metanet Azizgızı ALİYEVA*

1.Suyun Fiziksel Ve Kimyasal Özellikleri

Resim 1. Su¹

* Araştırmacı-Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi. AZERBAIJAN.

¹ SUYUN KİMYASAL YAPISI: Su, kimyasal olarak pek çok olağanüstü özelliğe sahiptir. Her bir sumolekülü, 2 hidrojen ve 1 oksijen atomunun birleşmesiyle oluşmaktadır. Biri yakıcı, diğeri de yanıcı olan iki gazın, birleşerek suyu oluşturuyor olmaları, oldukça ilginçtir. Hidrojen atomunun çekirdeğinin etrafında, yalnız bir elektron vardır. Hâlbuki bu tabakada, normal olarak iki elektron olması gerekir. Eğer hidrojen atomu, birelektron daha alacak olursa; bu tabaka, elektron bakımından dolacak ve hidrojen daha kararlı bir yapı kazanacaktır. Oksijen atomunun ise, ilk yörüngesinde 2, ikinci yörüngesinde 6 elektron olmak üzere, toplam 8 elektron bulunur. Ancak oksijenin, daha kararlı bir hale gelmesi için, son yörüngesini, 8'e tamamlaması gerekmektedir. Oksijen atomu, dış yörüngesindeki boş olan iki elektronun yerini, iki ayrı hidrojen atomunun elektronlarıyla doldurur. Aynı anda oksijen atomunun, dış yörüngesindeki iki elektron, iki hidrojen atomunun yörüngelerinde boş olan birer elektronun yerini doldurur. Böylece, oksijen ve hidrojen atomları, elektronlarını, ortaklaşa kullanarak; oldukça kararlı bir su molekülünü oluştururlar. KOVALENT BAĞLAR: Bu şekilde, atomların, birbirlerinin elektronlarını, ortak kullanmalarıyla oluşan bağa, kovalent bağ denir. Kovalent bağlar, kuvvetli bağlardır. Bu bağların kırılması için, yaklaşık 50-110 kcal/mol'lük bir enerji gerekmektedir. Bu nedenle, sağlamdırlar ve genellikle kendiliklerinden kopmazlar. Kovalent bağlar, iki hidrojen atomunu, oksijen atomuna, 0.96°A uzaklıkta bağlar ve 105°C'lik bir açı ile ayrılırlar. Su molekülü, V şeklindedir. Kovalent bağlarda, bağlayıcı kuvvet, ortak kullanılan elektronların, her iki atomun çekirdeği tarafından çekilme kuvvetleridir. Bir bağda, negatif yüklü elektron, bir atomdan diğerine daha yakın bulunacak olursa, bu bağa polar kovalent bağ adı verilmektedir.

http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/hayatioz_su/su.asp 19.09.2013

Üçgen bir model oluşturan su molekülü, bir oksijen ve iki hidrojen atomunun birleşimi olan bir maddenin ifadesidir. Kimyasal formülü H_2O olan su, molekülü kutuplu olarak değerlendirilmiştir. Bu kutupluluk onun molekülleri arasında çekim oluşturur ve suyun yüzey gerilimini ve damla olarak gözükmelerini sağlar. Saf bileşik madde olan su, karışımlardan sabit ayırt edici özelliği ile farklılık oluşturmaktadır. Doğada su, sıvı, katı ve gaz(buhar) olarak üç halde bulunur.

Su moleküllerinin polar (kutuplu) olması, onun vacip özelliği olarak her dört komşu ile hidrojen bağlarının oluşumunu sağlar. Su molekülü dipol (ikiz elektrik kutuplu) yapıya malik olduğu için onun temel yapısı farklılık oluşturmaktadır. Su madde olarak çözücü, akışkan, düzenleyici, emici, ısınan, soyuyan, katı halinde sıvı halinden daha az yoğun olan, kaynayan, donan bir saf maddedir. Su hidrojen ve oksijen atomlarına ayrılrsa da, su olarak yeniden birleşimi için bu atomların yüksek dereceli ısıda çarpışması gerekir. Bu ise, suyun insanlar tarafından suni şekilde yeniden oluşumunu sağlaması mümkün değildir anlamına gelir. Böğlece, su sonradan iki gaz halinde olan maddenin birleşiminden oluşan madde olarak değil, sonradan iki maddeye bölüne bilen madde olarak değer kazanmaktadır. Suyun çok önemli özelliği yakıcı hidrojenle, yanıcı oksijeni bir arada tutarak, ateşi söndürme özelliğini taşımasıdır. Hidrojen bağları sayesinde kalan boşluklardan dolayı suyun katı (buz) halinin hacmi büğüdükçe hafif olması ve yüzeyden donması diğer sıvılardan farklılaştırmakta, onlara ters yapmaktadır. Renksiz, tatsız, kokusuz olan su karışımda diğer maddelerin rengini, tadını, kokusunu alan sıvı olarak, 100 °C de hidrojen bağlarının kırılma nedeniyle oksijen moleküllerinin birbirine yaklaşması sayesinde kaynar: Sudaki ısı ile sıcaklık farklılık oluşturmaktadır.

Suyun bu özelliklerine yansıtıcı olmasını da ilave edersek, su bir ayna olarak ışın yasalarına da bağlanacaktır. Suyun bütün özelliklerini bir arada tutarak, eski Türk düşüncesindeki yerini bulmaya çalışacağız.

2. Ön Varlıkların Üçgen Birleşiminde Su

Birçok mitoloji sistemlerde kâinat ilkin *Su'dan (İl, kaos)* yaratılmıştır.² İlkin Su (İl), *Kaos'la* bir arada ifade edildiği için, *Suyun* yaranma sürecinin de bir *Üçgen* sisteme bağlılığı gözükmüyor.

Türk mitolojilerinde *Kaos'tan* Evreni var eden bir takım *Ön Varlıklar* mevcuttur. İ.Taş'ın³ yazdığı gibi etken ve edilgen varlıkların mevcudluğu ilk başlangıcın iki türlü nesnelerden oluştuğunu göstermektedir. Burdan ise edilgen varlıkların, özellikle Suyun evrenin tohumu olmaması, ama yansıtıcısı olması fikri ortaya çıkmaktadır.

Ne Yer, ne Göy olmayan zamanlarda, sadece Ülgen'in var olması ve Deniz üzerinde oradan oraya koşturduğu zamanda tutunacak sert bir yerin olmaması bu iki varlığın aynı anda mevcudluğundan söz etse de, *Su* Evrenin ilk dayanağı sayılmıyordu. Yani Evren Tohumu ve ya başlangıç *Vahit Nokta Su* deyildir.

Tanrı Ülgen ve ya Kayra Kan'a, yaratmakta yardım eden ön Varlıkları (*Ülgen için Ak Ana, oturduğu Taş, Kayra Kan için Evrenin ilk dayanağı olan Taş.*) bu derlemede Üçgenle göstersek, Evrenin oluşum başlangıcının aşağıdaki Üçgenlerden ve bu Üçgenlerin Dörtgene tamamlandığını göreriz. Bu da onu gösterir ki Evren Üçgen oluşturan nesne ve *Bağ'lardan* oluşmuştur.

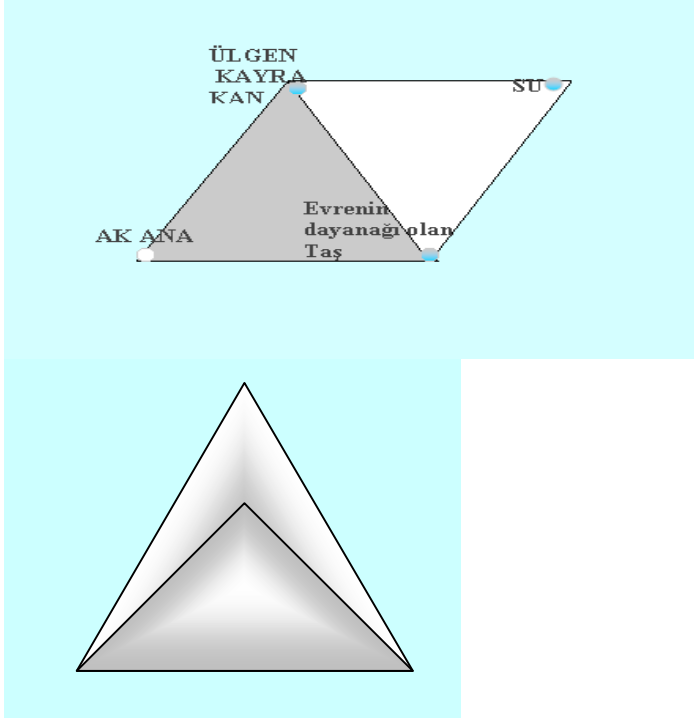
² mM (1980) Mifi Narodov Mira- Ençiklopediya, t.1. M:240. ((1980). Мифы народов мира. - Энциклопедия, т.1. М: 240.)

Meletinskiy, E.M., (1976). *Poetika Mifa*. M.207. (E. M. Мелетинский 1976. *Поэтика мифа* М: 207.) ve Şakmatoviç, M., (1971). *Pervobitnaya Mifologiya i filosofiya*. Yİ. (М.Шахнович (1971). *Первобытная мифология и философия*. Л.)

³ Taş, İsmayıl, age, S.69

Ak Ana, Ülgen, Su
Ak Ana, Ülgen, Taş
Evrenin dayanağı olan Taş, Kayra Kan, Su.

Resim 2 Ak Ana, Ülgen, Su ve Taş Üçgenleri.

3.Suyun Temel Özellikleri ve Ayna Gibi Yansıtıcı Olması

Tanrının-Allahın sınırsız-sonsuz, bölünmez, parçalanmayan, cüzleri olmayan, eşi ve benzeri olmayan, Tek bir yaratıcı olduğu dini bilgilerden bize malumdur. Lakin Yaratılış mitoloji kaynaklarda Tanrının erkek isimleri ile işaretlenmesi ve Su denizi üzerinde gözükmesi bu konuya farklı bir bakış açısı ile bakmaya imkan veriyor. Bu bakımdan mitolojideki sakral bilgilere ulaşmak için biz de bu yazımızda şartı olarak Tanrı ve Suyu aynı düzlemde benzer nitelikli olarak ele alacağız. Maksatımız ise evrenin yaratılışındaki Su ile bağlı olguları anlamaktan başka bir şey değildir.

Türk mitoloji sistemde Tanrı ile Su başlangıçta birlikte mevcut idiler. Suyun Tanrı ile eşit zaman aralığında mevcutluğu, Tanrı ve Suyun aşağıdaki özelliklerini ifade etmektedir:

Tanrı için Birinci özellik; başlanıçta Tanrının tek olmadığı, Ön Varlık olan Su ile bir arada bulunmasıdır.

Suyun en vacip ve birinci özelliği ise hiç bir varlık olmadan başlanğıçtan Tanrı ile aynı zaman aralığından var olmasıdır.

Bu temel özellik, Tanrı ile Suyun niteliğindeki farkı ortaya çıkarmaktadır. Bu fark; *Tanrının* etken⁴ suyun edilgen⁵ olması gibi birinci temel özelliğe bağlı ikinci bir özelliği de ortaya çıkarmaktadır.

Bu özellik; Tanrının etken⁶ ve Suyun edilgen⁷ olarak, üçüncü bir özelliğini de veriyor ki, bu ise; birinin (Tanrı'nın) eril, diğerinin (Suyun) dişil olduğu düşüncesini verir. Bu düşünceni mitolojilerdeki Ürüng Ayığ Toyon, Kayra Han, Ülgen Tanrı adları da, onaylar. Yakutlarda Ürüng Ayığ Toyon'un Kün Kübey Hotun isimli eşinin olması, Altay mitolojilerinde ise Ülgenin'nin yedi oğlu olan Karşıt, Buura Kan, Yaşıl Kan, Burca Kan, Karakuş (kartal), Er Kanım ve dokuz Akkızlarından söz edilmektedir.⁸ Bu sebepten de, mitolojide; etken, aktif(+), sıcak ve erkek niteliği Tanrıya ait edilmektedir.

⁴ Etken

Etki eden, müessir, faktör

Örnek: Yazınınızın gelenek değiştirmesine bağlı olarak değişik etkenleri var bu durumun. N. Cumalı

Bir madde üzerinde belli bir değişiklik yapan, müessir.

Doğrudan doğruya öznenin yaptığı işi anlatan, öznesi belli olan fiil, aktif fiil, malum, edilgen karşıtı.

Bir olayın oluşumunu etkileyen değişkenlerden her biri.

Etki yapıcı, belirleyici gücü olan.

Bir sonucun ortaya çıkmasına yol açanların her biri.

Birden fazla sayıda aracın bir araya gelerek bir ürünün oluşmasını sağlaması, etmen.

<http://www.nedirmedemek.com/etken-nedir-etken-ne-demek>

⁵ Sözlükte "edilgen" ne demek?

1. Olumsuzluklara tepki gösteremeyen, buyruklara boyun eğen, girişken olmayan, pasif.

2. "kapı çalındı, usulca açıldı." tümcelerinde eylemi yapan bilinmediğinden edilgen yapıdan yararlanılmıştır. Kaynak: <http://edilgen.nedir.com/#ixzz2Zws9aV6x>

⁶ Etken: Etki eden, müessir, faktör.

Örnek: Yazınınızın gelenek değiştirmesine bağlı olarak değişik etkenleri var bu durumun. N. Cumalı

Bir madde üzerinde belli bir değişiklik yapan, müessir.

Doğrudan doğruya öznenin yaptığı işi anlatan, öznesi belli olan fiil, aktif fiil, malum, edilgen karşıtı.

Bir olayın oluşumunu etkileyen değişkenlerden her biri.

Etki yapıcı, belirleyici gücü olan.

Bir sonucun ortaya çıkmasına yol açanların her biri.

Birden fazla sayıda aracın bir araya gelerek bir ürünün oluşmasını sağlaması, etmen.

<http://www.nedirmedemek.com/etken-nedir-etken-ne-demek>

⁷ Sözlükte "edilgen" ne demek?

1. Olumsuzluklara tepki gösteremeyen, buyruklara boyun eğen, girişken olmayan, pasif.

2. "kapı çalındı, usulca açıldı." tümcelerinde eylemi yapan bilinmediğinden edilgen yapıdan yararlanılmıştır. Kaynak: <http://edilgen.nedir.com/#ixzz2Zws9aV6x>

⁸ Altay destanlarından Kan Ceren Attu Kan-Altın destanında tanrı Ülgen'in kızı Altın Çaçak'la evlenen Kan-Altın'a Ülgen, kızının çeyizi olarak ölüleri diriltten altın kaval ile hayvanları oğaltan gümüş kaval verir (Dilek 2007a: 346). Bu tavrıyla Ülgen, diğer destanların aksine kızının yeryüzünden bir kahramanla evliliğini onaylamış olur. DİLEK, İbrahim. "Sibirya Türk

Lakin, Bay Ülgen'in de bulunduğu Gökten yukarıda bulunan Gökte Baş Tanrının bulunması, Ülgen Tanrını erkek olarak Baş Tanrıdan farklı nitelikte kılmaktadır. Bu nitelikler de Baş Tanrının; aktif ve pasif kendinde bütünleştirme halidir. Yani, son dini bilgilerdeki gibi Baş Tanrı Tektir, bölünmez ve parçalanmayandır.

Su ise edilgen, pasif(-), soğuk ve tişi niteliklerini kendinde toplamaktadır.

Bay Ülgen hayırlı yaratma yeteneğini Baş Tanrıdan almış yardımcı Su ile evreni yapılandırmıştır. Bu ise, Yaratılışın Su üzerinden başlanması iki nitelikte olmasını ortaya koymaktadır; bu iki nitelik; soyut(Tanrı), somut (Su) olanın bir arada bulunması ve aynı zamanda zıt kutupların birleşimi sayesinde mevcut olduğu düşüncesini veriyor. Bu iki; etken ve edilgen varlıkların teması ise, yeni ön varlıkların yaranmasına yol açır.

Mitoloji metinlerde sözlə verilən bu olguların yaranmasını fizik yasaları ile mukayise ederek, yaratılışın biçimlenmesine marhele marhele aydınlık getirmeğe çalışacağız. Konuyu daha aydın anıamamız için evrenin oluşum sürecinin biçimlenmesini de ayrıca şartı olarak geometrik nokta, doğru ve ya figürle göstereceyiz.

4.Altay Yaratılış Mitolojisinde Suyun Yaratılıştaki Rolunun Fizik Yasaları İle İzahı

Bu konunun izahı için Altay mitoloji metinlerden biri üzerinde mukayiseli tahlil yapacağız.

*"Henüz ne Gök vardı, ne de Yer vardı. Sadece Ülgen vardı.. O ucsuz bucaksız deniz üzerinde oradan oraya koşturuyor ve denizi dalgalandırıyordu. Denizde tutunacak sert bir yer de yok idi. Bu sırada Ülgen kendi içinden bir ses işitti: "Aldında tut aldında tut: Önünde yakala önünde yakala!" Bu cümleyi teleffüz etti, fakat bununla birlikte elini uzattı ve kendi önüne daldırdı. Elini Sudan çıkarınca, bir de ne görsün, elinde bir Taş vardı. O "aldında tut, aldında tut," demeye devam ederek bu Taşın üzerine oturdu. Bir taraftan da şöyle düşündü: "Yaratmak ne? Yaratmak nasıl acaba?". Bu arada Sudan Ak Ana çıktı ve şöyle dedi: "Yaratmayı düşündüğün zaman sadece şöyle de: 'Ettim putti': 'Yaptım oldu'. Nitekim böyle de olacak. Ancak şu şekilde söyleme: "Etkenim putneri": "Yaptığım olmadı". Bunu söyledikten sonra Ak Ana kayboldu ve bir daha hiç bir kimseye görünmedi... bundan sonra Ülgen, kendi içinden bir düşünce geçirir ve şöyle der: "El Er putsin er putsin!" "Yer olsun yer olsun". Böyle deyince yer aradıldı. Ülgen yukarıya bakınca "Tengere putsin": "Gök yaratılsın" der ve bunun üzerine Gök yaratılır. Ülgen, bütün her şey yaratılıncaya kadar telaffuza devam eder."*⁹

4.1. Birinci Aşama: Enterferans Olgusu İle Suyun Tanrı Hayalları İle Süslenmesi

"Henüz ne Gök vardı, ne de Yer vardı. Sadece Ülgen vardı. O ucsuz bucaksız deniz üzerinde oradan oraya koşturuyor ve denizi dalgalandırıyordu." Bu metinden gözükür ki, Tanrı hareketlidir ve bu hareketten Su da etkilenip harekete gelerek dalgalanmaktadır. Burada Tanrı Suyu dokunmadan Suyu dalgalandırdığı için, fizik kurllarına göre bu etki uzaktan etki olup dalğa¹⁰ yasalarına uyum sağlıyor. Dalga yasalarının biri de yansıma olayıdır. Dalga Su hissesiklerini bir çember üzere hareket etmesine yol açar. Bir çemberdeki devri hareketin grafik açılımın ise sinüsoit olduğu matematikten bellidir.

Yansıma olayı farklı iki ortamda baş verer ve bu iki ortamı ayıran bir ara yüzeye gelen dalgalar bu yüzeyden, yüzeyin normali ile aynı açıda geri dönerler. Suyun düzenli şekilde bir yansıtıcı olduğu ve belli yansıma yasalarına tabe olduğu fizik ilmi açısından onaylanmış, halk inanışında ise eskiden yer almıştır.

Destanlarında Kahramanın Yeraltı Ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler". Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 85. http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/85/07_.pdf

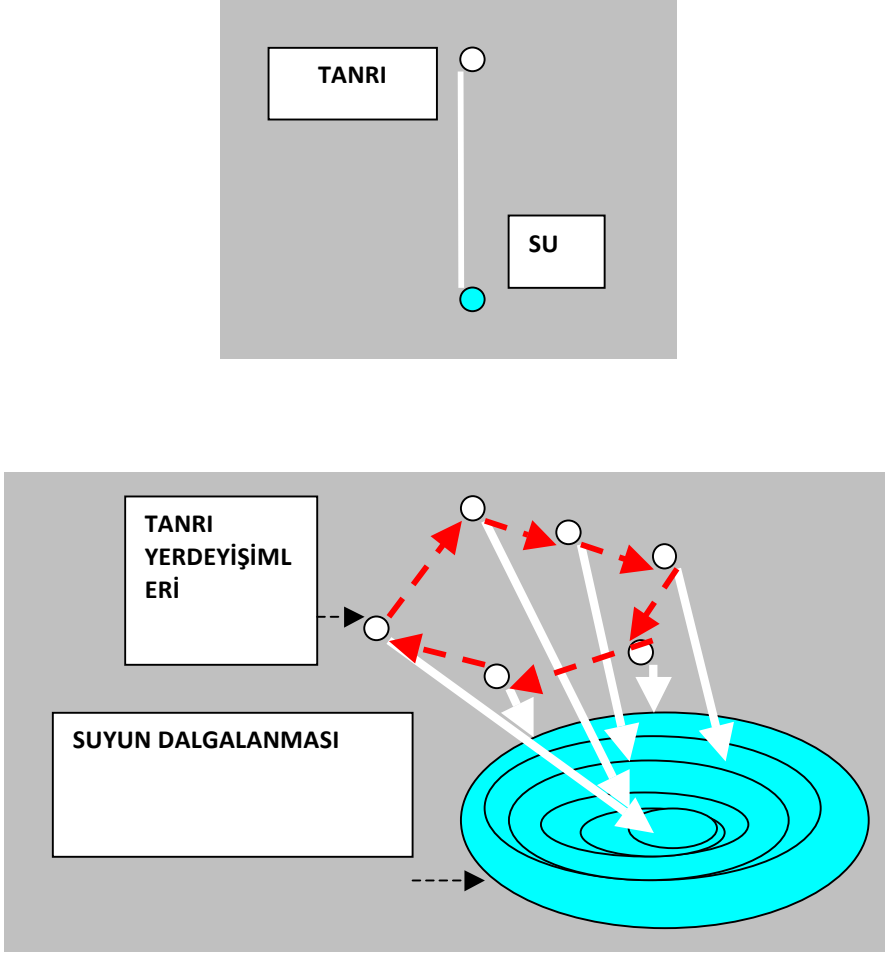
⁹ Taş, İsmayıl, (2002), İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji. Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, s.72.

¹⁰ Dalga, bir fizik terimi olarak, uzay veya uzayzamanda yayılan ve sıklıkla enerjinin taşınmasına yol açan titreşime verilen isimdir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dalga> 21.08.2013

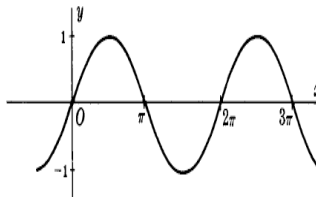
Mitolojideki bu temasta iki varlık; etken Tanrı ve edilgen Su vardır. Bu iki varlık iki farklı ortamlara aittirler. Geometrik açıdan bu ortamları farklı düzlemler olarak kabul edeceğiz. Bu düzlemlerden birinin sahibi Tanrı, diğerinin ki, ise Sudur. Bu varlıkları ve onlar arasındaki teması şekillendirmek için geometrik olarak; iki nokta ve onlar arasındaki doğru parçası gibi kabul edip modellenme yapacağız.

Varlıklar arasındaki temasa ise, fizik olayları olarak yaklaşırsak, bu teması oluşturan nesneyi iki farklı ortam arasındaki dalga olarak kabul edeceğiz. Mitolojide Tanrı ile Suyun temasından Su üzerinde oluşan dalgalara fizik olayı kimi bakıldıkta, bu dalgaların oluşumu enterferans (girişim) olayına uykun gelmektedir.

Resm 3. Enterferans Olgusu

$$y = \sin x$$

Bu bakımdan bu temas hologram oluşum sürecini belirtmektedir. İlk hologram Tanrının kendi hayalini yansıtmaktadır. Bu yansımada Tanrının hareketliliği yansımaların sonsuz olduğunu gösteriyor olur. Bu açıdan da, olay yalnız dalgalar biçiminde ifade ediliyor. Hologramın aydınlanması için ikinci lazer manbesinden yararlanmağa ihtiyaç vardır. Tanrı ise Tekdir, uçurken hareket yolunu çizen her noktadan bir kere geçer. Bu bakımdan Ülgen Tanrının hologramı tam oluşum sürecine girmeden dalğalar biçiminde kalıyor, yani Tanrının hologramı açığa çıkması için ikinci kes aydınlanmıyor. Tanrının Suyu etkisi O'nun görüntüsünü deyil, ait olduğu bilgileri frekanslarla yansıtılır. O sebepten de, hologram kaydı girişim-kesişim modeli şeklinde karmaşık görünmektedir. Yani aynen lazerle plakanın üzerinde cismin görüntüsü deyil, onu oluşturan bilgilerin yansımalarının dalgalar biçiminde enterferans olayını oluşturmalarını ifade etmesidir.

Şunun anlamı varlıklar oluşmadan önce Suyun Tanrı hayalini kendi bünyesinde barındırması ve Tanrı hayalı ile bütünleşmesidir. Bu Su önceki Sudan farklı bir hale gelmektedir. Önceki Su Tanrının etkilemediği Sudur ve yalnız Sudur. *Tanrı uçarak etkilediği Su ise, Su ve Tanrının hayallarından ibaretti. Bu ise, Suyun ikinci temel vacip özelliğidir.* Bu özellik, Fizik yasasına göre enterferans olayından baş vermiş, Tanrının hologramı (hayalı) görünmez, yani dalga biçiminde kalmıştır. Böğlece ilk Su denizi Su ve Tanrının hayalı ile bütünleşmiştir. Bu denizin her zarresinde Tanrının hayalı bulunmaktadır ki, bu olgunu da, DNA moleküllerinin bilgi bankası oldunun sebebi olarak değerlendire bilerik. Bu ise, her DNA molekülü Su ile bütünleşmiş Tanrı hayalıdır anlamına gelir.

4.2.İkinci Aşama: Düz Yansıma İle Tanrı İçinde Ses ve Kelamın Oluşumu

Denizde tutunacak sert bir yer de yok idi. Bu sırada Ülgen kendi içinden bir ses işitti:”Aldında tut aldında tut: Önünde yakala önünde yakala!”

Tanrı ile Suyun uzaktan teması içindeki Sesi ve bu Sesle Kelamı duymağa yardım etti, yani Su yüzüne çarpılan kelamı ifade eden Ses yansıyarak açığa çıktı. Bu hal fizik kurallarında radyo dalgalarının iyonosfer tabakasına çarpılıp yansımından sonra tekrar yer yüzüne dönmesi olayına uyum sağlıyor. Burada Tanrıdan gelen dalğa Su üzerinden geri dönürse, Su da yansıtıcı Ayna rolünü üstleniyor. Su ışığı tamamen geçiren saydam madde sayılır. Saydam ortamda dalğa yüzeye çarpıp geri döner, yani yansıma olayı oluşur. Yüzeyle 90 derecelik açı yapan dikmeye yüzeyin- normalin yansıyan ışınla düşen ışının ortasında olması, gerçek ile hayalı bir birinden ayırmağa yardım eder. Yansımanın yasalarından¹¹ biri (*Normal doğrultusunda gelen ışınlar, geldikleri doğrultuda geri yansır*) bu mitoloji metine uyum sağlamaktadır. Bu yaratılıştan Tanrının kendi içinden Kelamı ifade eden Sesi duyması, Suyun Tanrının içindekini Ses ve Kelam biçiminde ortaya çıkardığını, yani yansıttığını gösterir. Yani, normal üzerinden gelen titreşim geri döndüğü gibi, Tanrının da durduğu makam o anda normal üzerinde sayılmaktadır ve bu sebepten de, giden titreşimler Suyun yüzüne çarpılarak yansıyarken, yani geri dönerken Tanrının içindeki Ses ve Kelamı duyurmaktadır.

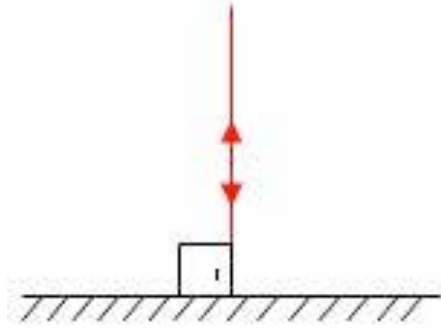
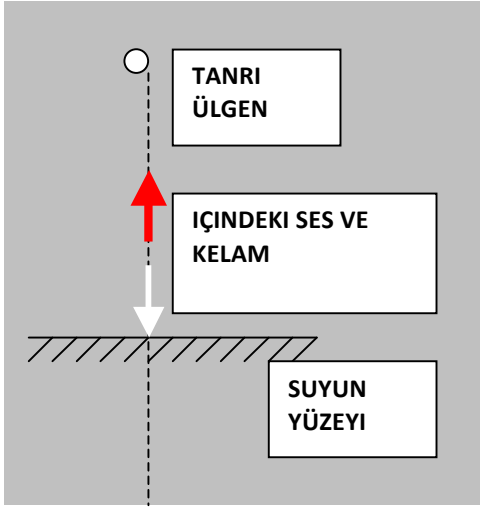
¹¹ *Yansıma yasaları*

Gelen ışın, yansıyan ışın ve yüzeyin normali aynı düzlemde bulunur.

Gelen ışının normalle yaptığı açı, yansıyan ışının normalle yaptığı açıya eşittir.

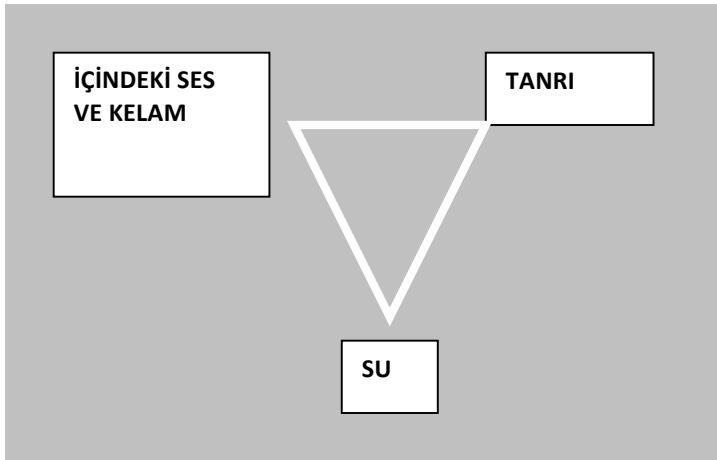
Normal doğrultusunda gelen ışınlar, geldikleri doğrultuda geri yansır.

Bir düzlem aynaya gelen ışınla yansıyan ışın arasındaki açının yarısı gelme açısına veya yansıma açısına eşittir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Yans%C4%B1ma> 21.08.2013

Tanrının Su ile teması Tanrının İçindeki Sesin olduğunu yüze çıkarıyor. Bu olay saydam olan Suyun Ayna özelliğini ortaya koymakla beraber, Tanrının ilk hologramını onun içinde oluşturuyor. Bu oluşum sürecinde etken ve edilgen varlıktan ilave üçüncü varlık ortaya çıkıyor. Yani, ilk üçgen "Tanrı, Su, İçindeki Ses(Kelam)" oluşuyor. Geometrik olarak evrenin oluşumundan önce varlıkların temasını bir üçgen biçimde gösterebiliriz. Daha ince makamlara inersek, burada yalnız bir nesne oluştuğunu görürüz ki, o da, "Tanrı İçindeki Kelamı ifade eden Ses"dir. Bu halin simvolik işaretini (|,•) gibi gösterebiliriz.

Dik ışın normal üzerinden gelende kırılmıyorsa, Tanrı(her şeye sahip olduğu için Mutlak Işığı da içinde barındırır) ile Su belli bir açı ile temasta bulunmaktadır. Işın yoğunluğu az olan ortamdaki yoğunluğu fazla olan ortama girdikte daha fazla açıyla kırılır, hem de hızı azalır. Bu görüşmede Tanrı tam gücünü Suya teslim etmediği aşkarlanır ve normalin diğer tarafında oluşan Ses ile birlikte aynı düzlemde ve ya ortamda kalıyor. Yani, içinde duyduğu Ses, Su ile temasta ondan ayrılır. Bu olay hlogrofideki ışık manbeyinden gelen lazer ışığının ilk olarak Yarım ayna ile ikiğe ayrılma sürecinin aynısıdır.

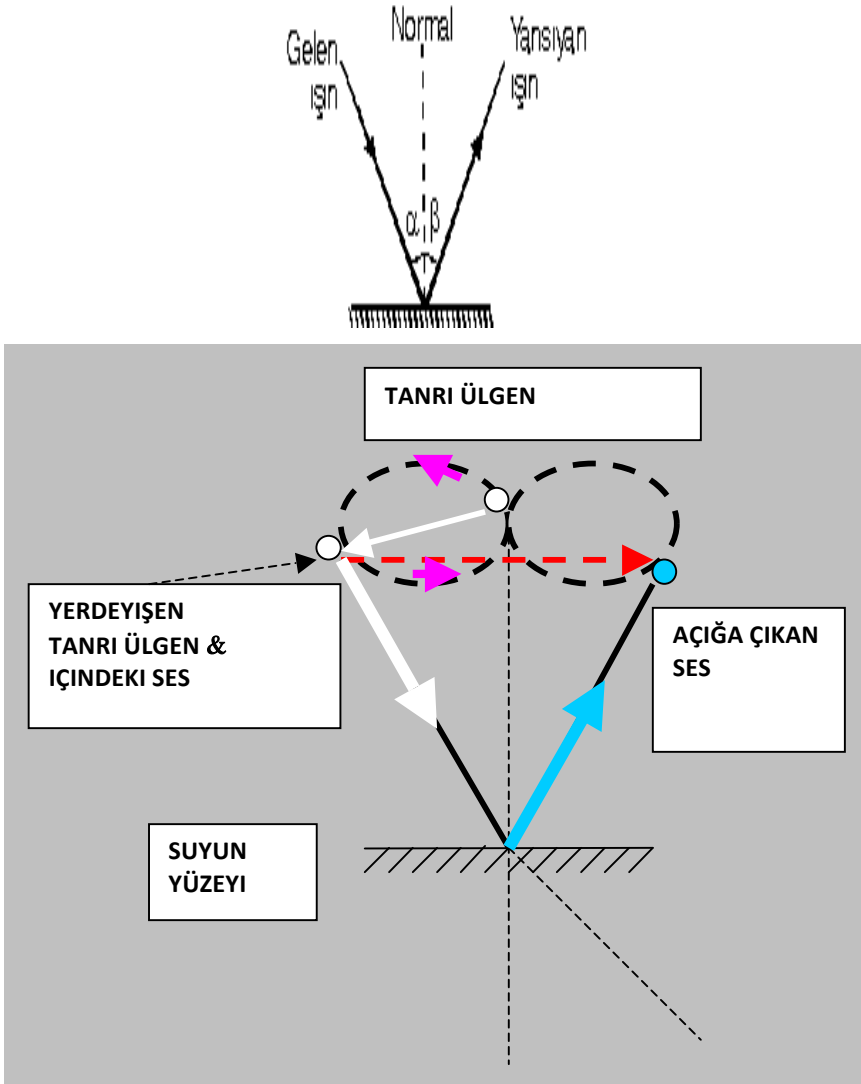
4.3. Üçüncü Aşama: Tam Yansıma İle Sesin Hayal Düzleminde Oluşumu

“Bu cümleyi teleffüz etti...”

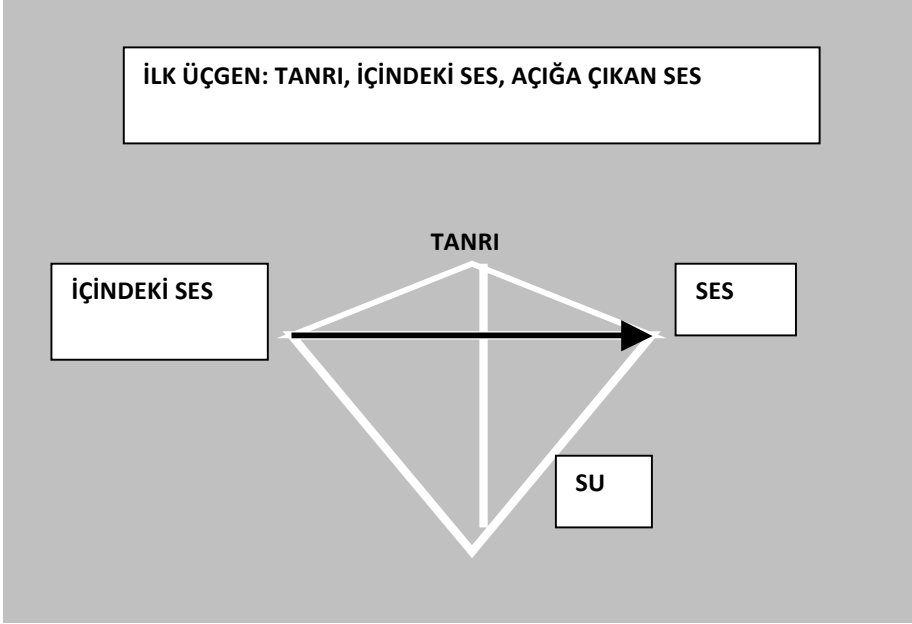
Bu metindeki olguyu yine dalganın (ışının) kırılma yasasının ikisi (*Gelen ışın, yansıyan ışın ve yüzeyin normali aynı düzlemde bulunur. Gelen ışının normale yaptığı açı, yansıyan ışının normale yaptığı açıya eşittir.*) ile eşleştiresek aşağıdaki sonucu alarak.

Su düzlem Ayna olup Tanrıdan gelen titreşimlerin gelme açısı yansıma açısına eşit olup, yansıma, Tanrı ile normalin farklı taraflarında bulunmaktadır. Bu da dalganın (Sesin) tam kayıması yasasına uyum sağlamaktadır. Tanrı, içindeki Ses ile birlikte Su ile temas kurduktan sonra oluşan yansıma aynı düzlemde bulunan yine Ses olacaktır.

Bu yansıtmada Su bir yarım geçirici Ayna timsalinde kırılma yasası ile Sesi(Kelamı) oluşturuyor ki, bu Tanrının içindekinin tam olmayan gölgesi misalinde kendini gösterecektir. Yani, ışının kırılma yasasına göre Ses(Kelam) Tanrı ile aynı ortamda, zıt yönlerde (Doğu ve Batı gibi) mevcut olmaktadır. Saha mitolojilerinde Tanrının dokuzuncu Gökte Doğuda oturduğu söylendiğini ve onun eşinin var olduğunu dikkata alırsak, Batı tarafda Ses(Kelam) oluşacaktır düşüncesi bu mitoloji olgunun fizik olayı olduğunu anlamağa yardım edecektir.

Tanrı içindeki Ses (Kelim) ile birlikte Suyu etkilendirdiği için İçindeki Ses(Kelim) açığa çıkı veriyor. Bölgece varlıkların sayı dört oluyor. Geometrik olarak varlıklar dörtgen değil, Bircins Piramit oluşturuyor ki, bunun da sebebi her varlığın Su ile temasta bulunmasıdır. Şurada önemli düşün gerçek Tanrı ile hayal ürünü varlıkların Tanrıdan ayrılmasıdır. İlk hayalın oluşumu açığa çıkan Sesdir. Yani Ses(Kelim), Tanrı olan düzlem ile, Su olan düzlemin töreğicisi olan üçüncü düzlem oluşturuyor ki, bu üç düzlem de Bircins Piramit biçiminde bütünleşiyor.

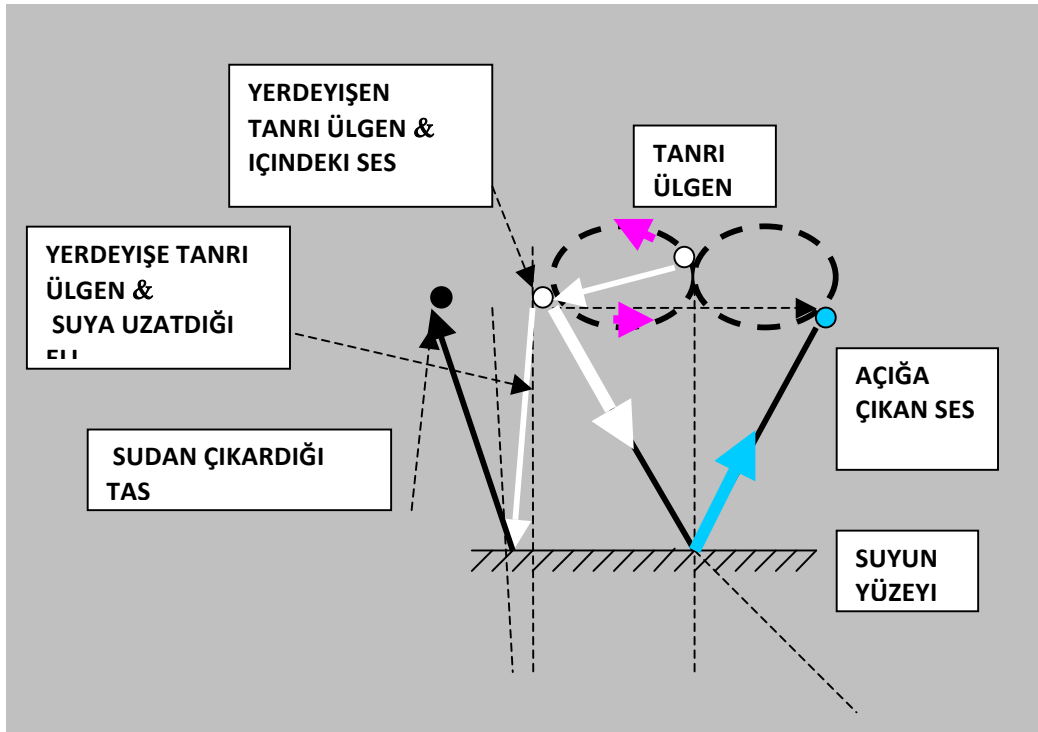

4.4. Dördüncü Aşama: Yansıma İle Oluşan Tohum -Taş

“... fakat bununla birlikte elini uzattı ve kendi önüne daldırdı. *Elini Sudan çıkarınca, bir de ne görsün, elinde bir Taş vardı.*”

Taşın oluşumu holografî olayında hologram ikinci kere ışının aydınlanması ile gözükür. Yani plakaya kayıt olan görüntüye ait olan bilgiler önce dalgalar biçiminde girişim (enterferans) oluşturur. Görüntünün alınması için ise yeni bir lazer ışını gönderilir. Mitolojinin bu aşamasında aynı olaya rastlanıyoruz. Çünkü, ilk aşamada Su üzerinde uçan Tanrı Suyun her zarresine bir ışın göndererek girişim (enterferans) olayı yaratır, Su yüzünde dalgalar oluşturuyordu. Şimdi ise hem uçarak, hem de elini uzatarak Suyu etkileşen Tanrı hareketleri aynı ile enterferans olayından sonra yeni bir lazer ışınının etkisine benzemektedir. Yani enterferans olayından sonra kayıt edilen ilk görüntü Taş olmuştur. Bu Taş oluşumunda Tanrı elini bir kere Suya daldırdığı için Sudan çıkan Taşın sayı da bir olmuştur. Demek ki, bu olgu yalnız bir nesnenin girişim olayı ile kayıt edilen görüntüsüdür.

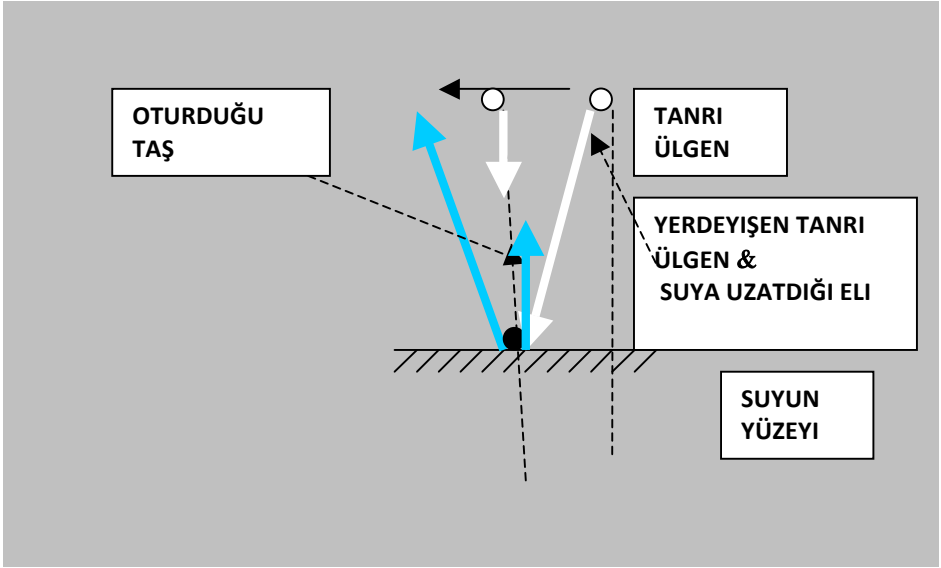
Taşın oluşumu ile ilk somut nesne ortaya çıkması, Taşı evrenin tohumu olması özelliğini ortaya koyuyor.

4.5. Beşinci Aşama: Ses (Kelam) Ve Taşın Oluşumu İle Tanrının Üç Düzlemi Bütünleştirilmesi

O “aldında tut, aldında tut,” demeye devam ederek bu Taşın üzerine oturdu.”

Tanrı Kelamı ifade eden Taşın üzerinde oturduğu için Tanrı, Kelam, Taş ve Su bir noktada buluşur. Tanrı ile Taş hayal çizgisinde görüşü, Taşın üç düzleme bağlı olduğunu ifade ediyor. Bu düzlemin biri gerçek düzlem, hayal düzlemi, diğeri isesuyun sethi olan yansıtıcı düzlemdir. Üç düzleme ait olan nokta “0” başlangıç noktası olduğu için, Taş da bu üç düzlemin kesiştiği “0” noktasında bulancaktır anlamına gelir. Bu düzlemlerden gerçek olanı frontal, hayal olanı vertikal (sagittal) olan, yansıtıcı olanı (Su sethini) ise Horizontal(Transvers) kabul edersek, Taş bu üç düzlemin kesiştiği “0” noktası olacaktır.

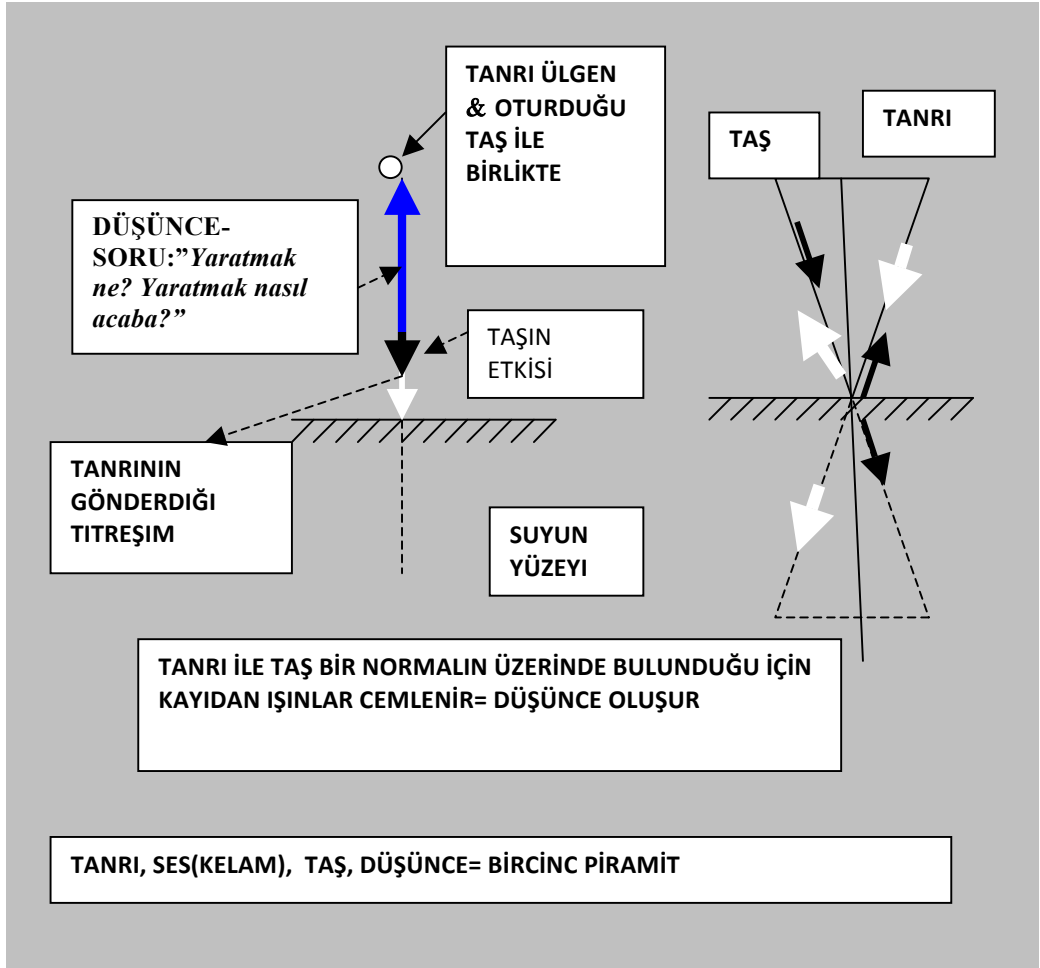

4.6. Altıncı Aşama: Tanrıda Soru Biçimli Düşünce Oluşumu

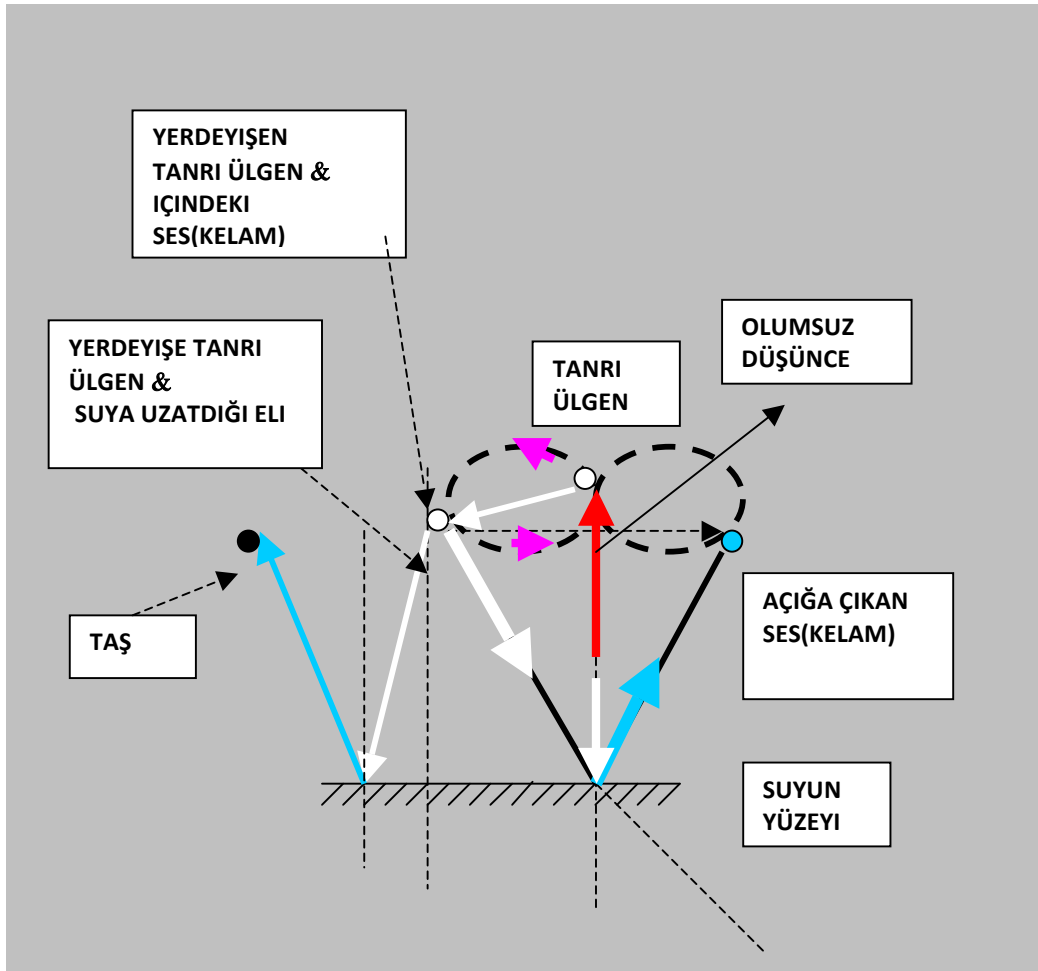
“Bir taraftan da şöyle düşündü: “Yaratmak ne? Yaratmak nasıl acaba?”

Tanrı Taş üzerinde oturduktan sonra düşünmeğe başladı. Yani Düşünce üç düzlemin kesiştiği “0” noktası hesap ettiğimiz Taşdan başlangıç aldı. Yani, ılık ve ya Mutlak Düşünce üç düzlemin kesiştiği noktadan başladığı için, Gerçeği, Hayalı, ve Yansıtmayı kendinde bütünleştiren bir nesne olarak ortaya çıktı. Düşünce üç düzleme bağlı olduğu için hacm, kalınlık, uzunluğu, eni ve çekisi ola bilecek bir nesne özelliğini kapsamaktadır. Lakin, taş gibi maddi, berk olmayan bir halı olduğu için ne gaz, ne maye, ne de, katı- berk halı yoktur. Bu maddenin dördüncü halı olan esir¹² biçiminde olduğunu düşünürüz.

¹² “Esir maddesi ise atomların tarlası olup “mevcudata nazaran akıcı bir su gibi olup mevcudatın aralarına nüfuz etmiş bir maddedir.”

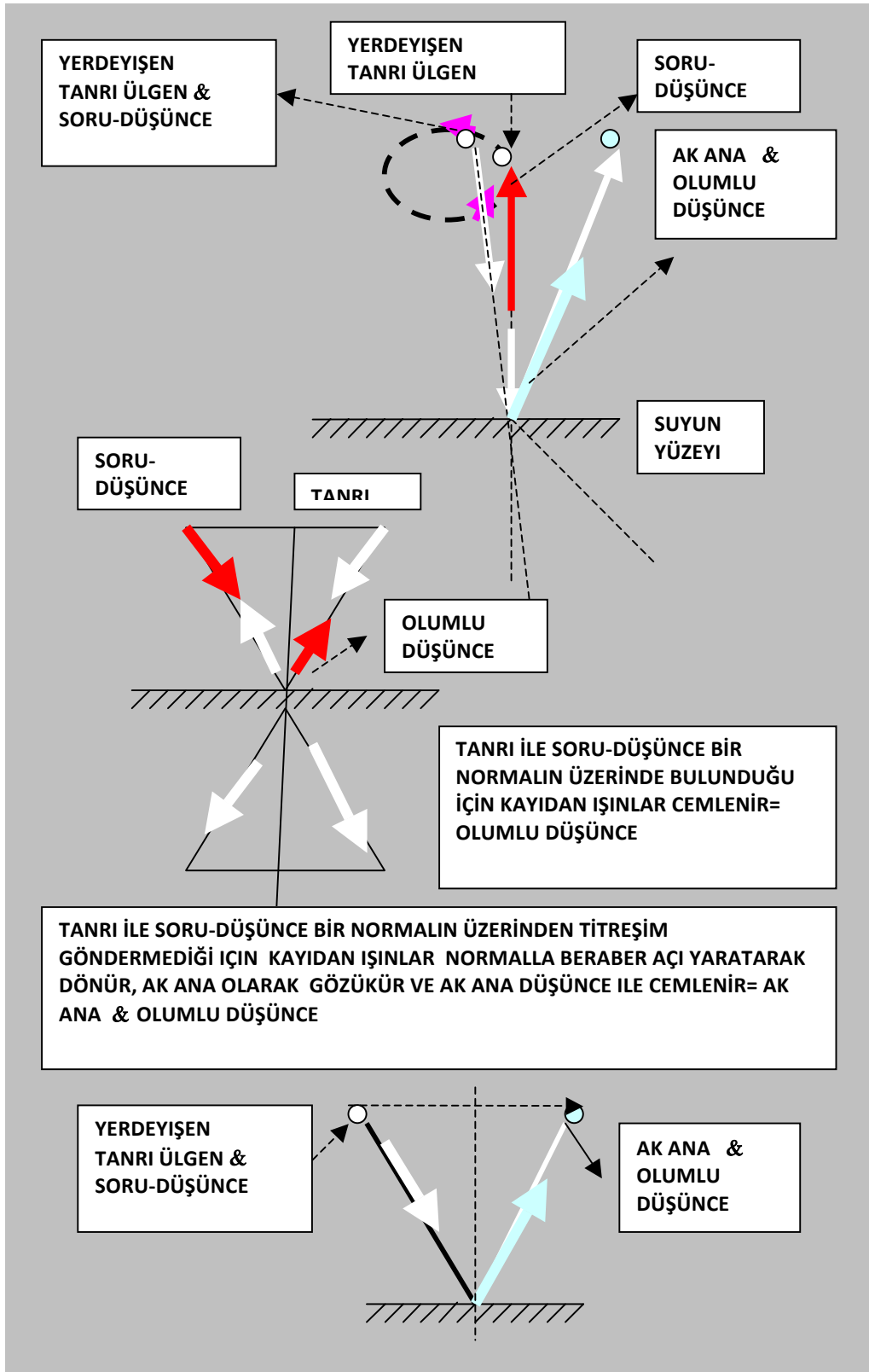

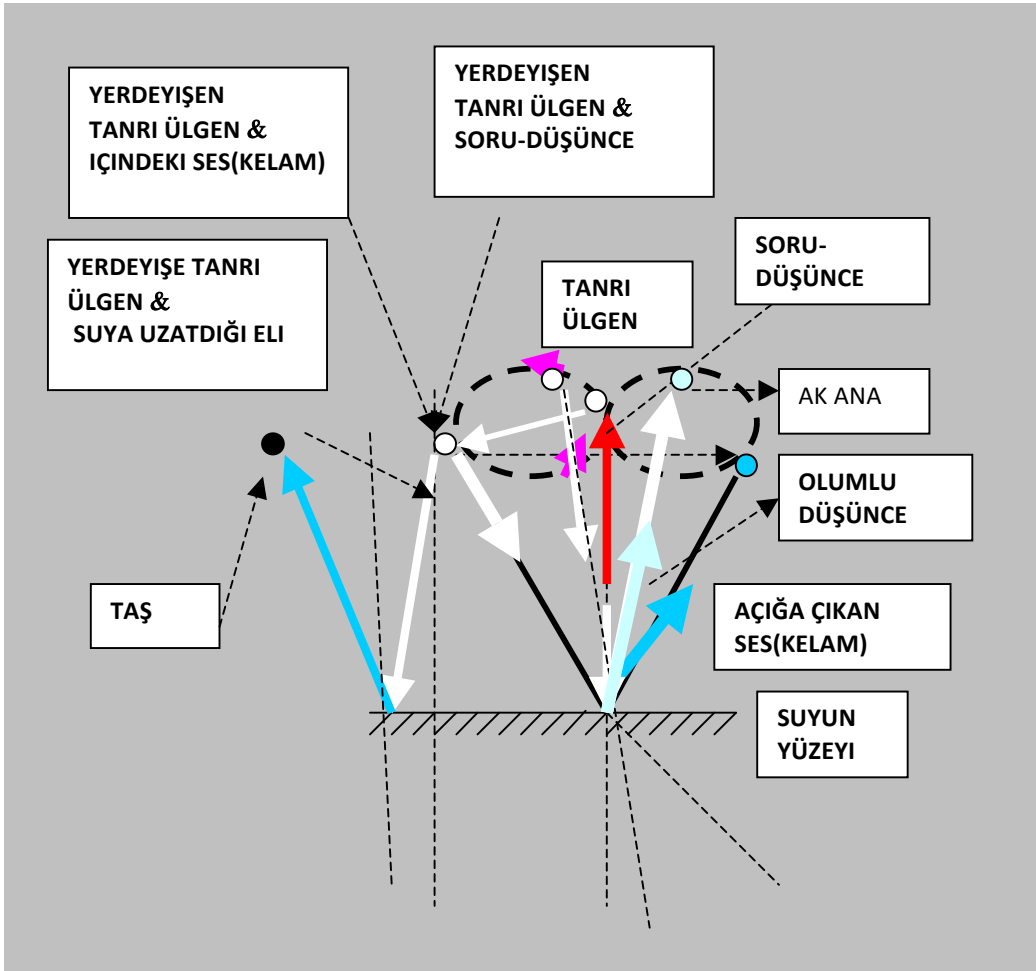
Yansımalar bir arada bu biçimde gözükür.

4.7. Yedinci Aşama: Tanrının Hayal Düzlemindeki Sureti –Ak Ana

“Bu arada Sudan Ak Ana çıktı ve şöyle dedi: “Yaratmayı düşündüğün zaman sadece şöyle de: ‘Ettim putti’: ‘Yaptım oldu’. Nitekim böyle de olacak. Ancak şu şekilde söyleme:”Etkenim putneri”: “Yaptığım olmadı”. Bunu söyledikten sonra Ak Ana kayboldu ve bir daha hiç bir kimseye görünmedi...”

Ak Ananın Olumlu Düşünce ile birlikte çıkışı Tanrısal yaratılış sistemini mükemmelleştiriyor. Nesnelerin bir arada cemlenmesi üçgen sisteme bağlı olup Piramitler oluşturuyor. Tanrı, İçindeki Ses "Aldında tut aldında tut: Önünde yakala önünde yakala!", açığa çıkan (teleffüz ettiği) Ses, Taş, Soru-düşünce "Yaratmak ne? Yaratmak nasıl acaba?", Ak Ana, Olumlu Düşünce 'Ettim putti' ve Su bir arada bulunarak farklı üç düzlemi bütünleştiriyor. Mevcudiyet Tanrı ile Suyun temasından 6 nesne oluşturuyor. Bu 6 nesnenin Tanrı ve Su ile bütün biçimi iki altıgenin birleşimi gibi gözükür ki, oturacak altıgen olan iki tepe noktası Tanrı ve Su olan bir figür ortaya çıkıyor. Yani oturacağı bir altıgen olan iki altıgen Piramit oluşuyor. Bu iki Piramitte tepe noktalar(Tanrı, Su) farklı düzlemlerde olduğu için biri o birinin yansıması olarak gözükür.

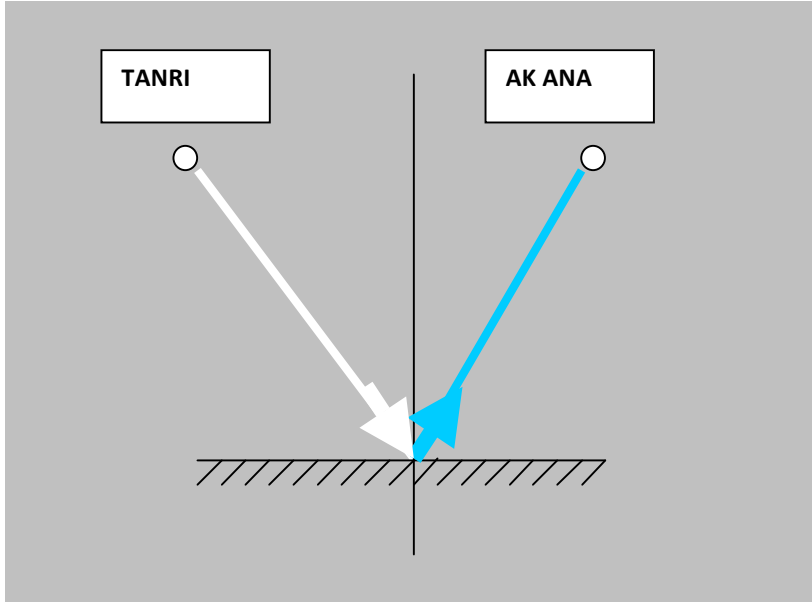
4.8.Sekizinci Aşama: Tanrının Olumlu Düşünce İle Evreni Yaratması

"Bundan sonra Ülgen, kendi içinden bir düşünce geçirir ve şöyle der: "El Er putsin er putsin!" "Yer olsun yer olsun". Böyle deyince yer yaradıldı. Ülgen yukarıya bakınca "Tengere putsin": "Gök yaratılsın" der ve bunun üzerine Gök yaratılır. Ülgen, bütün her şey yaratılıncaya kadar telaffuza devam eder."¹³

¹³ Taş, İsmayıl, (2002), İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni KOzmoloji. Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, s.72

Yedi aşamada yalnız Tanrıya yardımcı edilgen varlıklar yarandı ve üç düzlemi oluşturdu. Şimdi ise bu varlıkların yardımı ile evren kuruluyor. Yer, Gök yaratılır. Artık evren farklı bir düzlemde oluşmaktadır, çünkü, Tanrı daha soru sormadan Düşüne bilir ve Sesini duyuruyor. Bu hal üç düzlemin bütünleşmesinden doğuyor. O sebepten de, yeni oluşum yeni düzlemde oluyor. Aertık bu düzlem evrene aittir. Böğlece evren oluşumunda dört düzlemin rolü oluyor.

Tanrı Su ile temas kurdukta İçinde Ses, açığa çıkan Ses, Taş, Soru-Düşünce, Ak Ananın yardımı ile Olumlu Düşünceğe sahiplendi. Ak Ananın şefaf olması onun Tanrının Hayalı, Hologramı olarak yüze çıktığını gösteriyor. Bu ise Tanrının hologramının güzğü yansıtmasından doğan zıt biçimlenmedir ki, o da Ak Ana biçiminde gözüküyor. Ak Ananın yalnız bir kere şeffaf biçimde gözükmesi ve yaratmak sırrını- Olumlu Düşünceyi yüze çıkarması, Tanrının evrenin varoluunda tek bir kere hologramının göründüğünü ifade ediyor. Evrenin var oluşu ise Su içinde bulunan açığa çıkmayan belirlenmemiş hologramlar sayesinde mevcut olur ve bu yaratılışın somut alemde devam etmesi içinde hologram bulunan Su ile bağılı olmaktadır.

5. Dört Unsur Oluşumu

Mitolojide oluşum sürecini fizik yasalarına uygun araştırırken, iki türlü oluşumun olduğu gözükür. Bu oluşumdan biri dalga tabiatlı soyut biçimlenme, diğeri ise zarre tabiatlı somut biçimlenmeye uyum sağlıyor:

- Ses, Düşünce-Fikir oluşumu ve Ak Ananın bir kere görünümü dalga tabiatlı nesnelerin oluşumudur.

- Taş oluşumu ise, zarre tabiatlı somut varlığın yansıma ile ilk yaratılışıdır.

Bu iki soyut ve somut nesnelerin oluşum süreci ise evreni iki biçimde modellenmeye imkan sağlar. Şunlar;

- Soyut nesner
- Somut nesneler

Biçimlenmesinden doğan modellerdir ki, şu modelleri bir birinden ayrı şekilde göstermek modelleri düzgün çizmeğe imkân sağlamaz. Şunun sebebi ise soyut ile somut arasındaki bağımlılıktır. Bağımlılığın biçimlenmeğe verdi töhve farklı nitelikli dört unsurun oluşumudur. Unsurların oluşumundaki bağımlılığı anlamamız için oluşum süreçlerini izlememizde fayda vardır.

5.1. Birinci Oluşum Süreci

Birinci nesnenin oluşum süreci bildiğimiz gibi

- Taş zarre özellikli ikinci hal

Sudan çıkan ilk somut nesnenin Taş olması ikinci edilgen nesnenin de Su aracılığı ile oluştuğu kanaatını verir ve bu Ülgen Tanrının hareketliliği sonucu ortaya çıkıyor.

Bu Taşın oluşumundan önce Tanrı içindeki Ses ile teleffüz ettiği Kelam- Ses bütünleşiyor, “Tanrı, iç Ses, teleffüz ettiği Ses” gibi üçgen bir sistem oluşturuyor. Bu sistem *birin(vahit Tanrının) üçü, üçün ise biri* ifade ettiği anlamına gelir. Bu sebepten de, üç bir olarak değer kazanır ve Tanrının özelliğini taşıyor. Ama Ses olarak oluşan her nesnede etkisini itirmiyor ve Taş ile Ak Ananın oluşumunda da, nesne olarak kendini gösterir.

Su sıvı nitelikli, nem, soğuk, pasif bir nesne gibi Ülgen Tanrı ile eş zamanda var idi. Tanrı uçuşu-hareketliliği ile Suya inerek çıkardığı Taş; Tanrının elinde tuttuğu ve oturduğu nesne olarak berk ve kurudur. Ama yaratmakta Tanrı ile birlikte bulunmaktadır, yani aktiftir, sıcaktır. Aktifdirse, eril, erildirse, etkindir. Lakin bu etkenlik yalnızbaşına oluşmamıştır. Tanrının etkenliğinden pay almaktadır ve aslında edilgendir. Yaratılış etken Tanrı titreşimli, yani dalğa özellikli ve sıvı Su olan, zarre özellikli iki nesne ile mümkün oldu, somut aleme bu iki nesne birlikte taşındı. Lakin, aslında bir nesne Su olarak var idi, Taş zarre özellikli ikinci hal olarak ortaya çıktı, ama yaratılışta birlikte bulundular. Bu ise yeni bir nesneyi oluşturmaktadır ki, bütün yaratılış bu üçlüğe bağlanıyor.

- Üçüncü nesne

Üçüncü nesne nem ile kurunun birleşimi, soğuk ile sıcakın, eril ile dişilin, pasif ile aktifin(*tekbaşına deyil*) birleşiminden doğar ve sıcaklık Taştan değil Tanrıdan geldiği için sıcak, kuru niteliğini kazana biler. Bu ise nesnenin Ateş halıdır. Yani ilkin yaratılış “Ülgen Tanrı, Su, Taş”, “ üçgeni ve “Ülgen Tanrı, Su, Taş, Ateş” Üçgen Piramit biçiminde yapılanmaya başlamıştır.

Bu nesnelerin yapılanmsı Suyun dördüncü halını da ortaya çıkarmıştır ki, bu da, Tanrının sıcaklığı da dikkata alınmakla soğuk olan Su, sıcak olan Taş, sıcak olan Ateşin birlikte tezahürüdür ki, o da, nem, kuru, kuru olarak nemliği ifade etmekte olan Havadır İçindeki su buharı onu buhar halinde tutmaktadır. Bu birleşim ise somut alemi oluşturan Dörtgen Piramit biçimlenmeni ifade etmektedir.

Bu birleşimde soyut olanın oluşumu bircins üçgen piramit biçimlenmedir ki bu da Ateş olarak ortaya çıkar. Onun içinde hem dalğa, hem de zarrecik özelliği taşıyan iki nesne vardır ki, Tanrının etkisi ile birleşmektedir. Bu ise Ateşli Işığın özelliğidir.

Zıt kutuplar ışığın yapısını oluşturur. Bu bakımdan Su ile Tanrının varlığı ilk ışınları oluşturur. İlk ışınlar suyun zarre halinden oluştuğu için, ışın zarre özelliğini ondan alarak yaranacak. Tanrı etken, yani etki yapıcı, belirleyici gücü olan olduğu için, Suya verdiği güç ve etki soyut halde olacak, bu hal ise dalğa özelliğini gösterecektir. Yani ilk ışın hem zarre, hem de dalğa niteliğini kazanacaktır. Bu ışın Ateşsiz olacaktır. Ateşsiz ışın ise Nur anlamındadır.

Işığın oluşumu ışınların tekrar değişmez aynı nitelikte yapılanmasından doğmaktadır. Bu tekrar oluşumda bir başlangıç ve bir birleşim vardır ki, o da Tanrının Su üzerinde mevcutluğudur. İlk ışının sonsuz ışık oluşturmaları, onun tekrar tekrar yapılanmasından doğmaktadır. Tekrar yapılanma ise bir Ayna yansıtmasına benzemektedir. Işının kendi özelliğini koruyarak aynı nitelikte yapılanması ise holografik yapılanmadır. Lakin, ikinciden başlayarak yapılanma Öz, yani ilk ışın değil, yansımaları olarak devam edecek ve ışık oluşturmaktadır. Bu bakımdan ilk ışın Nur değil kutsal nesne anlamına gelmektedir. İkinci oluşumdan başlayarak devam eden ışınlar ise Ayna niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan mitoloji sistemde ışın vahit Gerçek Işığın ve sonsuz Ayna Işınlardan oluşmaktadır.

Aynı yapılanma Ateşli ışın içinde geçerlidir. Gerçek ve yansıma olarak ayrılmaktadır. İlk Su, Taş ve Hava da, Gerçek olmakla, sonraki yapılanmalarda yansıma olarak ortaya çıkmaktadır.

6. Varlık Ve Yolun Oluşum Süreci

Artık Tanrı kapalı sistem olarak üç varlık halinde (üçgen) Suya temas edir. Bu temas şekli ise Bircins Piramit biçimindedir. Üçgen temasın Su-Ayna yansıtması Taş oluşturuyor. Yani, varlıklar dört oluyor. Geometrik bakımdan bu dört varlık dörtgen değil, üçgen Piramit oluşturuyor, çünkü hepsi bir düzlem üzerinde gözüktüyor olmasına bakmayarak, Tanrı gerçek ve yansıma olayı ile onlardan ayrılır. Yani, etken Tanrı, edilgen nesnelerden kendi gerçekliği ile farklanır. Şu olay Aynanın yansıttığı ışının kaynak ışından farklılığını gösteren biçimde farklılık göstermektedir. Bu bakımdan Tanrı ile varlıkların birleşimi farklı düzlemlerde (nasıl ki, normalla ayrılır) gözüktür. Bu düzlem varlıklar (öbjeler) yığını olarak evrenin yapılandığı düzlemdir. Aslında bu düzlem bir hayal ürünü olarak gerçek düzlem südan farklılık oluşturmaktadır. Yani, bu oluşum sürecinde Tanrı gerçek bir düzlemde, Su ise diğer gerçek düzlemde var olmaktadır. Varlıkların yapılandığı düzlemin kendisi ise bu iki gerçeğin hayal ürünüdür. Şuradan çıkan sonuç ise Evrenin bütünlükte tüm varlıkları ile birlikte bir hayal ürünü olması ve evrenin gerçeğinin Suyun içinde bulunmasıdır. Gerçeğin Su içinde bulunması Suyun yansıtma özelliğine bağlı olmakla beraber, hem de, gerçeği içinde barındırma özelliğini de taşıdığını ortaya çıkarıyor. Tanrı suya temas etdikçe, Su içindeki gerçek varlıklar çoalıyor. Yani, Suyun her zarresi bir varlığı ifade ediyor olur. Biyoloji bakımdan bu hal DNA hücrelerinin oluşum süreci olarak değer kazana bilir. Bögle olunca varlıkların gerçek bilgilerinin neden DNA da bulunma sebebinin de anlamış oluyoruz ve DNA bilgilerinin Suyun içindeki gerçek olduğu anlaşılır. Yani her varlığın görünümü hayali ürün, gerçeği ise DNA bilgileri olduğu aşkarlanır.

Tanrı ve yaratılan varlıkların Su ile teması bir Dörtgen Piramit oluşturmaktadır ki, bu Piramit üç (Tanrı bulunduğu, varlıklar bulunduğu ve Su bulunduğu) düzlemleri bütünleştiriyor olu,onlar arasında karşılıklı rabitayı sağlıyor olur. Bu üç düzlemin kesişmesi üç boyutlu

koordinat sisteminin ilkin tezahürü olarak ortaya çıkı veriyor. Bu üç boyutdan yalnız biri, bizim ve ya varlıkların var olduğu boyut hayal ürünüdür.

Şuradan farklı iki oluşum sürecinin izlediğimizi daha aydın görüyoruz. Bunun biri varlık ve ya nesnelerin oluşum sistemini ifade eden biçimlenme, hayal üretimi, diğeri ise bu ürünleri oluşumuna yardımcı olan Su ile temas, yani iki gerçeğin buluşumudur. Başka ifade ile varlık sisteminin genişlenmesini sağlayan yol biçimlenmesidir. Bu biçimlenmede ürümüğün ve üretmeğen, hiç bir değişikliğe uğramayan, sadece hareketi ile bilinen Tanrı vardır ki, her şey onun varlığına bağlıdır. Yani, Tanrı bir düzlemde var olandır. Varlık diğeri bir düzlem üzerinde oluşup, lakin üçüncü düzlem ile yolunu belirtir. Bu düzlem Suyun bulunduğu düzlemdir.

Varlıklar sistemi biçimi üçgen olurken, yani iki (Tanrı olan ve Varlıklar olan) düzlemler arasında bütünleşme üçgen şeklinde sağlanırken (•, |) Yolun biçimi ve ya şekli görünümü üç (Tanrı olan, Varlıklar olan ve Su olan) düzlem arasında Bircins Piramit, Varlıkların şekli görünümü iki (Tanrı olan ve Varlıklar olan) düzlem arasında (•, ∇) Bircins Piramit olurken Yolun biçimi üç (Tanrı olan, Varlıklar olan ve Su olan) düzlem arasında (•, ◇) dörtgen Piramit, ayrı ayrı düzlemlerde ise iki Piramitin birleşimi ((•, ∇); (•, ∇)) oluyor. Böğlece Varlık oluşum süreci iki şeyi oluşturuyor. *Biri Varlık sistemini, diğeri Varlıklar Sistemini yaratan Tanrısal Yolu. Tanrı ise Vahit olarak kalıyor.*

7. İsaac Newtonun Hareket Yasalarının Mitolojide Varlığı

Geometrik şekillenmesini verdiğimiz bu oluşum sürecini fizik yasaları ile mukayise edersek bazı açıklamalarda yeni fikirler ortaya koya bileriz. Şurada İsaac Newton ismiğle bağlanan *“Her etkiye karşılık eşit ve zıt bir tepki vardır”* üçüncü hareket yasası gözüküyor. Newton yasasında dikat edilmeli düğüm bu kuvvetlerin aynı doğru üzerinde olmasıdır. Bu kuvvetlerin yaratıcı özelliğinin olmamasının da sebebi mahz bu düğümdür. Çünkü, Newton üç yasasında cisme etki eden kuvvetler ve cismin hareketi arasındaki ilişkiden bahs edilmektedir. Araştırdığımız mitolojide ise Su Ayna özelliğini ve saydam ortamı sağlayan olduğu için yansımalar ve kırılma yasaları ile önem taşımaktadır. Bu bakımdan da Su, yaratanın yardımcısı olmakla, Tanrının etkisinin yansıma ve kırılma yasalarına uykun olarak eşit ve zıt bir tepki göstermektedir. Burada yansımalar bir doğru üzerinde (normalde) ve ya bir doğru üzerinde olmaya bilir. Bir doğru üzerinde olan yansımalarla yaratılış Tanrının içinde(İçindeki Ses, Düşünce –Fikir) ve ya elinde (Taş) olarak oluşuyor, doğru üzerinde olmadıkta ise açığa çıkan Ses, Olumlu Düşünce, Ak Ana olarak gözükür. Demek ki, İ. Newtonun cisimlere ait ettiği yaslar, ezelden Yaratılış yasası olarak, Suyun etkisi ile yaratma gücünü almış varlıklar ile Tanrı arasındaki ilişkini ifade eden yasanın en basit bir biçimidir. Su ise bu yasanın soyut alemdeki özelliğini, somut alemdeki özelliğinden ayıran nesnedir. Şuradan ortaya çıkan bir özellik daha vardır ki, bu da, yansıma ve kırılma yasalarının Newton yasaları ile bağlılığıdır.

8. Işığın Kitle Hali Su

Işığın ikili; zarre ve dalğa özelliği mitoloji balanğıçdan malum olduğu gibi, onun soyut olmayan maddi halı da, mitoloji kaynaklarda bilinmektedir. Tanrı ile aynı zamanlarda var olan Su, hacmi, kitlesi olan bir nesnedir. Bu nesnenin bir yansıtıcı özelliği Tanrının hareketinin etkisi ile Ön Varlık oluşumlarına yol açmıştır. Tanrının Suyu dokunmadan Suyu dalgalandırmasının enterferans olayını ortaya çıkarması, Tanrı etkisinin ışınlar halinde olmasını gösteriyor. Suyun Tanrı gücü ile birleşimi, Suyun yansıtıcı özelliğini ortaya ikardığı gibi, suyun yansıttığının da ışın olması fizik kanunlarına uyum sağlıyor. Tanrının hareket etkisi olan ışının Sudan yansıyarak ışığı açığa çıkarması Ön Varlıkların oluşumundan gözükmektedir. Tanrı hareketi ışını, ışınlar ise Sudan yansıyarak ışığı oluşturduğundan, kitle ve hacmi olan Su, ışığın temel bileşimi, bir parçasıdır. Bu parça-Su, Tanrıdan güc almayana kadar, yani başlangıç Kaos döneminde sadece Su idi. Tanrı gücü onu ışığa çevirdi. Bu bakımdan ışığın ham maddesi ve ya ilkin halı Sudur. Bu Su ise bir zarredir. Çünkü ilkin halda denizden söz edilmektedir. Tanrı denizin bir damlasından ışık(Nur) yarattı, deniz ise yine Su olarak kaldı. Bu sebeptendir ki, eski Türkler ırmağın(*Yenisey Türkleri için Yenisey ve ya Yakut türkleri için Lena ırmağı*) Göğün yedi katından Gök dağdan

geldiğine inanırlar. Gökteki Cennet'lerden kaynağını alarak Yer'e indiğine inanılan bu Suların Tanrı gücü ile birleşen bir zarrenin bulunduğu denizin Suyu olduğunu kabul edersek, bu Sular ışınların oluşumu için ham nesne olarak kalır. Ordan Yere inen Sular ise Can gibi evrene dağıtılır. Bu ise evren ışığının hammalının Su olduğu anlamına gelmektedir.

9. Türk Yaratılış Mitolojisinde Suyun Evreni Ayna Olarak Holografik Yapılandırması

Türk Yaratılış mitolojileri derlerken hepsinde aynı sonuca geline bir özellik: temel "Hiç"lik alemdir. Bu alemden Tanrı, Su ve Suyun dibinden çıkarılan Taş vardır.

Suyun yansıtan özelliği onu Ayna olarak düşünmeye imkan verir. Tanrı Evreni Suyun dibindeki taştan(topraktan) yarattıysa, demek ki, Su "Hiç"lik aleminin ilk yansıtıcı unsurudur. Sudan çıkartılan Taş ve ya *gelecek toprağın "hücre"* olan Arpa boyda tohum Tanrı tarafından Şeytanın yardımı ile Evreni oluşturdu. Bu fikirlerin lingivistik tahlilini verirken ortaya çıkan sonuç Su Ayna "Hiç"likteki arpa biçiminde olan bir kuvvetin Tanrı tarafından yöneltilerek Evreni kurması söz konusudur. Bu yapılanmada Şeytanın ve ya Erlikin rolünün olması, Su Aynadan yansıyan Arpa biçimli kuvvetin iki yönde yansımaları gösterir. Birinci yansıma tohumun gerçek yansıması, ikinci yansıma ise kırılarak yansıma olur. bunun anlamı ise mitolojinin bir Holografi olayından ve ondan oluşan Hologramdan bahsetmesidir.

Mitoloji Holografik yapılanma sürecinin Su ile başladığını öne sürüyor ve böylece Suyun hayat için neden önemli olduğunu anlatıyor. Bu derlemede Su, Evrenin "Hiç"lik aleminden gelen nesneyi her yerde bulunduran unsur değeri kazanmaktadır. Bu sebepten de canlı alem su ile oluşmakta ve yaşamaktadır. İnsan organizminin de Sudan oluşumu onu son Ayna olarak değerlendirilmesine imkan sağlıyor. Böylece mitoloji Holografi yapılanma sürecinin Su ile devam ettiği izahında bulunmuştur.

Bu derleme bize her gün içilen Suyun önemini de anlamaya yardım ediyor. Maddi değişmez objelerdeki Su Aynalar Sistemini yenilemek, yansıma olayının bozulmasını engellemek için her gün bu Su yenilenir. Beden bu sebepten Susuz mahv olur, Suyla hayat bulur. Su bütün hücrelerde bulunduğu için canlılar, özellikle İnsan mükemmel Aynalar sistemidir. Demek ki, canlıların mevcudluk sebebi Ayna olarak Evreni yaşatmaktır.

Azerbaycan Türk şairi Nizami Gencevi:

Bir inci saflığı varsa da suda

Artık içilende dert verir su da.

mısrası bütünlükte Suyun Evrende nizamlı bölğüsüne işaret ediyor. Bu nizamlı bölğü ise Suyun Ayna olarak İnsan bedenindeki rolünü ve bu Aynaların faaliyeti için gereken Suyun miktarını gösterir. Demek ki, İnsan Aynasını oluşturan Suyun miktarı kabul edilecek Suyun miktarı ile oranlı biçimde farklılık oluşturur. İnsan Aynasının yaratılıştan verilen belli zaman çerçevesinde Nuru Karanlıktan ayıran sistem olarak çalışması kabul edilen Suyla bağlıdır. Yani en sade dille söylersek Su İnsanın enerji jeneratörünün "*benzin*"idir. Susuz Aynalar bozular (*körallaşar*) ve İnsanın yaşam missiyasının zamanı biter. Yani İnsan, Işığı karanlıktan(İyiye kötülüktən) ayıran bir Ayna olarak Evrende mevcuttur. Demek ki, İnsan ömrü onun Ayna fonksiyonu tamamlana gibi devam eder.

Sonuc

Su molekülü, bir Oksijen ve iki Hidrojen atomunun birleşimi olarak Polar (kutuplu) olması onun vacip özelliğidir. Su bu özelliği ile her dört komşu ile Hidrojen bağlarının oluşumunu sağlar. Su molekülü dipol (ikiz elektrik kutuplu) yapıya malik olduğu için onun temel yapısı diğer sıvılardan farklılık oluşturmaktadır. Su sonradan iki maddeğe bölüne bilen madde olarak yansıtıcı Ayna özelliğini de taşımaktadır.

Kaos'la bir arada ifade edilen İlk Su (İl), Ön Varlıkların Üçgen yaranma sisteme bağlamaktadır.

Etken ve edilgen varlıkların mevcudluğu ilk başlangıcın iki türlü nesnelerden oluştuğunu göstermektedir. Burdan ise edilgen varlıkların, özellikle Suyun evrenin tohumu olmaması, ama yansıtıcısı olması fikri ortaya çıkmaktadır.

Suyun en vacip ve birinci özelliği hiç bir varlık olmadan başlangıçtan Tanrı ile aynı zaman aralığından var olmasıdır. Bu temel özelliğe bağlı edilgen, dışı, pasif, soğuk, somut, yeni ön varlıkların yaranmasına yol açan özelliklere sahip olan Su bütün varlıklardan farklılık oluşturmaktadır.

Evrenin hologrofi yansıma ile oluştuğunda Suyun yansıtıcı olduğunun izahını Altay Yaratılış mitolojisi ile izah ederken, aşağıdaki özelliklerde ortaya çıkmıştır.

❑ *ikinci temel vacip özellik; Tanrı uçarak etkilediği Su ise, Su ve Tanrının hayallarından ibaretti.* Bu özellik, Fizik yasasına göre enterferans olayından baş vermiş, Tanrının hologramı (hayalı) görünmez, yani dalga biçiminde kalmıştır.

Bu denizin her zarresinde Tanrının hayalı bulunmaktadır ki, bu olgunu da, DNA moleküllerinin bilgi bankası oldunun sebebi olarak değerlendire biliriz. Bu ise, her DNA molekülü Su ile bütünleşmiş Tanrı hayalıdır anılamına gelir.

❑ Ses Tanrının içinden yansıyarak Hayal düzleminde oluşan nesnedir.
❑ Yansıma olayı evrenin Tohumu olan Taşı oluşturuyor.
❑ *Tanrı. Kelam, Taş ve Su bir noktada buluşması Tanrının Üç Düzlemle bağlı olduğunu ifade ediyor.*

❑ *Tanrının Hayal düzleminde yalnız bir kere Ak Ana olarak sureti yansıyor.*
❑ *yansıma sonucu Tanrı Olumlu Düşünce ile Evreni yaratatıyor*
❑ *Dört unsur oluşum süreci Su ile başlıyor.*
❑ *oluşumlar Üçgen ve Bircins Piramit biçiminde oluyor.*
❑ Varlıklar ve evrenin Varlıklar sistemini yaratan yol Su ile belirlenir. Varlıkların şekli görünümü iki (Tanrı olan ve Varlıklar olan) düzlem arasında (•, ▽) Bircins Piramit olurken Yolun biçimi üç (Tanrı olan, Varlıklar olan ve Su olan) düzlem arasında (•, ◇) dörtgen Piramit, ayrı ayrı düzlemlerde ise iki Piramitin birleşimi ((•, ▽); (•, ◇)) oluyor.

❑ Newtonun hareket yasalarının mitolojide varlığıdır. Su ise bu yasanın soyut alemdeki özelliğini, somut alemdeki özelliğinden ayıran nesnedir.

❑ Su foton özellikli olarak ışığın kütle halidir.
❑ Su ışık taşıyıcısı olan Candır.
❑ Evrenin Holografik yapılandırmasının Yaratılış Mitolojilerindeki şifresi Ayna – Sudur

Bildirimizde Mitoloji ile Kuantum fiziği arasında yarattığımız bu bağlantı Suyun şimdiye kadar açılmayan özelliklerini ortaya çıkarıldı. Aynı zamanda mitolojinin ilim dışı olmayan evrensel şifrelerin saklı tutulduğu bilgi bankası, bir başka deyimle ilimlerin DNA-sı olduğunu uluslararası bilim tartışma alanına taşıyarak değerlendirilmesi için sunum olarak sunuldu.

UYGULAMALI HALK BİLİMİ BAĞLAMINDA SUYUN BEREKETİ: NİSAN TASI ÖRNEĞİ

Zeynep Safiye BAKİ*

“Güz yağmurundan kaçabildiğince kaç.
Çünkü güz yağmuru yaprakları döktüğü gibi seni de hasta eder.
Ama bahar yağmuru nasıl tabiatı canlandırıyor
senin de dimağını ve bedenini o şekilde canlandırır.”
Hz. Mevlâna

İkinci Dünya Savaşı sonrası pek çok sosyal bilim disiplini gibi halk bilimi de kendi iç dinamiğinde birtakım değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte gelişen kültür endüstrisi kültürel öğelerin tüketim amaçlı kullanımını da beraberinde getirmiştir. O tarihten itibaren yükselişe geçen uygulamalı halk bilimi kuramı halkbilimciler arasında da popülerleşmiştir. Bu bağlamda bildiride Türk kültüründe önemli inanç ve uygulamaları bulunan su ile ilgili inanışların uygulamalı halkbilimi ve kültürel animasyon alanlarında kullanım olanakları sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınacaktır. Bunu yaparken de geçmişi oldukça erken dönemlere kadar götürülebilecek şifalı ve dualı nisan taşı uygulaması örnek olarak kullanılacaktır. Nisan taşı hikâyelerinin uygulamalı halk bilimi ve kültürel animasyon alanında etkin kullanımı üzerinde durulacaktır. Bu konuda Gazi Üniversitesi ve Altındağ Belediyesi ortaklığında gerçekleştirilen 2. ve 3. Ankara Hamamönü Hıdırellez şenliklerinde yapılan uygulamalar ve sonuçları değerlendirilecektir. Nisan taşının şenliklerde bir kültürel animasyon nesnesi olarak kullanılmasını tartışmadan önce konu ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar dile getirilecek ve Türk kültüründe önemli bir yeri olan su ile ilgili bu inanışın yeniden canlandırılma ve popülerleştirilme aşamaları irdelenecektir.

Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi* kitabının ikinci cildinde yağmurun bütün suların anası ve ilk maddesi olduğunu ifade etmekle birlikte eski Türklere göre yağmur subının, yani yağmur suyunun, hayatın devamı için, toplanması gereken en önemli şey olduğunu vurgulamıştır. Yağmurun bütün tabiatın yaşam kaynağı olduğunu ve yağmurun gelişinin İslâmiyet'teki gibi, kutsal sayıldığını belirtmiştir (Ögel, 2010: 274). Ögel, Türklerin yağmura her çağda büyük bir önem verdiğini ve onu ilâhî bir kişilik olarak tanıdıklarından, bereketin ve hayatın bir temeli olarak gördüklerini ifade etmiştir (341). Ayrıca Eski Türklerin yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlattıklarına dikkat çekmiş, bunları otların yeşermesi ve gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması olarak sıralamıştır (272). Gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması aynı zamanda yağmurların başlamasının, baharın gelişinin ve doğanın uyanışının da göstergesidir.

Deniz Gezgin ise *Su Mitosları* adlı kitabında Türklerde yağmur ve rüzgâr gibi doğa olaylarının bir ruhla ilişkisi olduğunu belirtmiş (Gezgin 2009: 75) ve İslam inancında Hz. Muhammed'in yağmur ile özdeşleştirildiğine dikkat çekmiştir. Peygamber için yazılan kasidelerde de O'na “rahmet yağmuru” denildiğini ifade etmiştir. Gezgin, bir hadiste yağmurun Kâbe'ye hangi yönden yağarsa o yıl o yöndeki toprakların yağmura doyararak bereketleneceğinin şayet yağmur Kâbe'nin dört bir yanına yağarsa tüm dünyanın bolluğa kavuşacağını belirttiğinden söz etmiştir (88).

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü.
zeynepsafiyebacki@gmail.com

Nisan ayı, bahar yağmurlarının başladığı aydır ve Türk kültüründe baharın gelişini, tabiatın yeniden canlanmasını ve bereketi ifade eder. Sadefin karnına düşünce inciye (Pala 2004: 126), yılının ağzına düşünce zehre dönüştüğüne (297) inanılan nisan yağmuru suyu yüzyıllardır sağlık, bereket gibi çeşitli amaçlar için biriktirilmektedir.

Türkiye'nin hemen hemen her yerinde olduğu gibi İstanbul'da da nisan yağmurlarının bereket ve sağlık getirdiğine inanılırdı. "İstanbul halkı bu ilk nisan yağmurunu çeşitli kaplara toplar, hastalara, yaşlılara ve çocuklara içirirdi. Ayrıca tekkelerde ve sarayda da bu âdet uygulanır, Topkapı Sarayı Kiler Koğuşu görevlileri, yağmur suyunu bu iş için özel yapılmış, üzerlerinde çeşitli dualar bulunan ve 'nisan taşı' denen taslarda toplar, padişaha sunarak bahış alırlardı" (Soysal 2011: 206).

Nisan Tası¹

Baharın simgesi olan nisan yağmuru halk arasında uğurlu sayılmaktadır ve bu yağmur suyuyla ilgili çeşitli inanış ve uygulamalar vardır. "Nisan ayında yağın yağmurdan birkaç damla içmek, onun başa dökülmesi için baş açmak, yüze yağmasını sağlamak için yüzü göğse doğru kaldırmak bir gelenek niteliğindedir. Ayrıca eğer Nisan yağmuru eve, ocağa yağarsa orada bolluk olacağına, ocağın sönmeyeceğine (ve ıssız kalmaz) tarlada da ekinlerin bire bin vereceğine inanılırdı" (Eyuboğlu 2007: 116).

Halkın nisan ayını kutsal saymasının nedenlerini İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu İnançları* adlı kitabında şu şekilde açıklar: "Bu nedenlerden biri eski çağ inançlarının zamanla halkın özüne sinmesi, sözle değil de gözle benimsenmesidir. Anadolu halkı çağlar süresince birbirinden, sonradan gelenler eskilerden göre göre, deneye deneye bu inanca varmış, onu benimsemiştir. Eski çağlarda nisan yaz başlangıcıdır, ilkyazdır. Başka bir deyimle bahardır. Bahar ise Adonis denen çok eski bir tanrının yeryüzünde dolaşmaya evreni dölüyle bolluğa kavuşturmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönem o tanrının ortalıkta dolaşmaya başlaması

¹ Bu fotoğraf Sahrap Soysal'ın *Kalaylı Kaplarda Alaylı Yemekler Türk Mutfağında Bakır Kaplar* kitabından alınmıştır.

yüzünden bir bayram niteliği taşır, kutsaldır. Yine bu dönemde Hititlerin büyük bir bahar bayramı vardır. İşte Anadolu halkının nedenini bilmeden, eskiden beri sürdürdüğü bu nisan yağmuru inancının kaynaklarından biri budur. Nisan yağmurunda bulunduğu inanılan kutsallığın başka bir kaynağı da tektanrı dinlerdir. Nisan bir tarım ayı, tarım ürünlerinin gelişme ayı olduğu, tarıma elverişli bir hava taşıdığı için kutsal sayılır” (Eyuboğlu 2007: 116-117).

M. Zeki Oral, *Hazret-i Mavlâna Dergâhındaki Şaheserlerden Nisan Tası* adlı kitabında nisan yağmurunun Mevlevîlerde de uğurlu sayıldığından ve dergâhta bu yağmurdan büyük kazanlara bol miktarda toplandığından, üzerine dualar okunduğundan, Çelebi evlerine, büyük memurlara dağıtıldığından ve aynı zamanda halktan isteyenlere de verildiğinden söz etmektedir. Ayrıca nisan tasına toplanan suya Hazreti Mevlâna'nın sarığının ucu = taylasanı batırıldığı için destar suyu da denildiğini, bu yağmur suyunun dergâhın (Kâbet-ül-uşşak) zemzemi olarak tevzi olunduğunu belirtmektedir. Bu eserinde Oral, nisan yağmuru suyunun iç sıkıntılarını gidermek için şifa niyetine içildiği gibi tarlalara bereket için saçıldığından da bahseder. Nisan tası adının verilmiş sebebinin ise, bu tasın içine nisan yağmuru koyulması olarak açıklar. Dünyada başka eş bulunmadığını belirttiği Konya müzesindeki bu nisan tası bakırdan yapılmıştır ve üstü altın, gümüş kakmalarla süslenmiştir (Oral 1954: 1).

Nisan Tası²

Günümüzde de Türkiye'nin bazı bölgelerinde nisan yağmuru özenle biriktirilmekte ve hastalıkları tedavi amaçlı toplanmaktadır (Schimmel 2004: 29). Yaşar Kalafat da *Türk Halk İnançlarında Beslenme* adlı kitabında bu inancın Mardin'de ve Van'da da yaşadığına dikkat çekmiştir (Kalafat 2012: 135). Ayrıca Kalafat, bu suyun kutsallığını gösteren hadislerin olduğunun da ifade edildiğini ve ifadeye göre Hz. Muhammed'in bu yağmurdan başına su damlalarının gelmesi için başını açtığını ve "Sen benden sonra geldin ya mübarek" mealinde sözler derlendiğini belirtmiştir (135).

Nisan yağmurunun toplandığı nisan tasından yağmur suyu içme ve bunun şifa, bereket getirmesi inancının temelinde insanların psikolojik açıdan rahatlatma ihtiyaçları vardır.

² Bu fotoğraf M. Zeki Oral'ın *Hazret-i Mavlâna Dergâhındaki Şaheserlerden Nisan Tası* kitabından alınmıştır.

JeanBaudrillard *Tüketim Toplumu* kitabında nesnelerin herhangi bir şeye değil, öncelikle ve özellikle bize (size) hizmet ettiğini belirtir (Baudrillard 2012: 188). Uğurlu ve kutsal sayılan nisan yağmuru sularının toplandığı ve içildiği bu tas, insanların gelecekleriyle ilgili olumlu düşünceler üretmelerine katkı sağlar ve bu açıdan öncelikle bize hizmet eder. Ercan Topçu “Şifa Taslarının Türk Tıp Folklorundaki Yeri” başlıklı makalesinde genel olarak şifa taslarının ruhsal, moral tedavi için kullanıldığından, bu taslarla ilgili inançların bir kısmının placebo etkisi gösterdiğinden ve rahatlık duygusu verdiğinden nisan taslarını da bu şifa taslarına dâhil ederek belirtir. (Topçu 2010, <<http://www.sdplatform.com/Dergi/441/Sifa-taslarinin-Turk-tip-folklorundaki-yeri.aspx>>).

Uygulamalı halk bilimi, “halk bilimi verimlerini statik veya dinamik olsun kendi dar kapsamlı anlatım ortamlarında yaşayan ürünler olmaktan çıkarak toplumsal gelişme süreçlerinin bir parçası haline getirir” (Oğuz 2002: 27). Nisan taşıyla ilgili inançların, uygulamalı halk bilimi alanında etkin kullanımı için çalışmaya nisan taşıyla bağlantılı üç ögenin kültür kodları çıkarılarak başlanmıştır. Belirlenen bu ögeler nisan ayı, yağmur suyu ve nisan yağmurudur. Yağmur suyunun ve nisan yağmurunun ayrı başlıklar altında değerlendirilmesinin nedeni, nisan ayında yağsan yağmurla ilgili farklı inanışların olup olmadığına inanlayabilmektir. Clotaire Rapaille *Kültür Kodu* adlı kitabında kültür kodunu “herhangi bir şeye (araba, yiyecek, ilişki ya da ülke olabilir) içinde bulunduğumuz kültür aracılığıyla yüklediğimiz bilinçsiz anlam” olarak tanımlar (Rapaille 2010: 7). Ve bu kodları anlamının bize son derece yeni bir araç kazandıracağından söz eder, bu aracı ise kendimizi ve davranışlarımızı anlamaya yarayacak bir gözlük olarak tasarlar (14). Kültürel kodları ortaya çıkarma yönteminde Rapaille’in beş eylem adımı takip edilmiştir. Bu adımlar şunlardır:

1. İnsanların Söylediklerine İnanamazsınız

“İnsanlar soru soranın duymak istediğine inandıkları yanıtları verme eğilimindedirler” (18). Bu nedenle Rapaille, “profesyonel yabancı” olan, başka gezegenden gelmiş ziyaretçi rolünü üstlenmemiz ve “para bir tür giysi midir?” gibi sorular sormamız gerektiğini belirtmiştir (19).

2. Herhangi Bir Şeyi Öğrenmek İçin Gereken Enerji Duygudur

Bu adımda Rapaille, duygunun öğrenmenin ve etkinin anahtarları olduğundan ve duygu ne kadar güçlü olursa, tecrübenin de o kadar açık biçimde öğrenildiğinden söz etmiştir (21).

3. Mesajı İçerik Değil, Yapı Verir

“Eylemlerimizin ardında yatan gerçek anlamı öğrenmenin anahtarı yapıdır” (25).

4. Zamanda Etki İçin Bir Pencere Vardır ve Etkinin Anlamı Kültürden Kültüre Değişir

“Farklı kültürden insanlar aynı şeylere farklı tepkiler gösterir” (27).

5. Belirli Bir Kültürde Bir Etkinin Anlamını Anlamak İçin, O Etkinin Kodunu Öğrenmemiz

Gerekir

Rapaille, kodu bir kapının kilidini açan şifre gibi düşünmemiz gerektiğini ifade etmiş, her sözcüğün, her hareketin ve her sembolün bir kodu olduğunu, beyinlerimizin bu kodları bilinçdışı bir şekilde sağladığını belirtmiştir (29).

Kültür kodunu bulmaya çalıştığımız nisan taşı ile bu eylem adımları ışığında on kişiyle görüşülmüştür. Bu görüşmelerimizde, kişilere öncelikle “nisanın ve yağmurun” ne olduğu sorulmuş, sorulara tek kelimelik cevaplar yerine hatırladıkları anılarıyla cevap vermeleri istenmiştir. Alınan cevaplarda ise, ifade edilenlerden çok cevaplardaki ortak mesajlar değerlendirilmiştir. Nisan ayının baharın ve doğanın tekrar uyanışının göstergesi olduğu, yağmurun en çok bahar mevsiminde yağdığı, nisan yağmurunun ise bereket ve sağlık getirdiği inancı görüşmelerden çıkarılan ortak sonuçlardır. Çözümlenen kültür kodlarıyla birlikte, nisan taşı uygulamalı halk biliminin bir nesnesi hâline getirebilmek için bu mesajlardan yola çıkarak

hikâyesinin oluşturulma süreci başlamıştır. Çünkü “inancın kendisini destekleyecek bir hikâyeye ihtiyacı vardır ve inanç uyandırmanın yolu hikâye anlatmaktan geçer” (Simmons 2008: 2-3).

Bir nesnenin de inanç ve uygulama alanına girebilmesi için hikâyesinin olması gerekmektedir. Çünkü hikâye hem nesneleri hem de kendimizi anlamlandırmaya yarayan bir yoldur. Hepimiz her gün farklı mekânlarda farklı hikâyeler anlatırız. Hikâye her şeyden önce kendimizi anlatmaya yarayan bir araçtır. Hikâyelerimizle birlikte geçmişimizi, şimdiyi ve geleceği kendimize ve karşımızdakilere aktarırız. Bu aktarım aslında en büyük etkileme sanatıdır. Peter Guberde *Hikâyen Varsa Kazanırsın* adlı kitabında hikâyelerin insanların yüreklerini, duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını etkileme konusunda eşsiz bir gücü olduğunu belirtmiştir. (Guber 2012: 13). “İnsanlık tarihi boyunca, hikâyeler kolektif insan deneyiminin en kutsal *gerçeklerini* anlatmak için kullanılmıştır” (Mathews –Wacker 2009: 35).Ve insanlık var olduğu sürece de kullanılmaya devam edecektir.

Nisan tasının hikâyesinin oluşturulma süreciDisney stratejisi ile geliştirilmiş, inandırıcılığı ve ikna gücü arttırılmıştır. Disney stratejisi üç aşamadan oluşmaktadır. Walt Disney bu üç aşamayı şu şekilde tanımlamış ve adlandırmıştır:

A.

DÜŞLEYEN (TheDreamer)

“Kişi, bu hedefin, amaç ve anlama ilişkin kendi “içsel” sorularını en etkili şekilde yanıtladığını gerçekten hissedebilmelidir.”

B.

GERÇEKÇİ/İşi gerçekleştiren (The Realist)

“Büyük ve karmaşık bir plandaki kilit sistemlerini bir arada görebilmek için haritalar oluşturulur. Bu haritaların şematik alt planlarını da çıkarılabilir. Böylece hedefe yönelik düşünceler uygulanabilir somut adımlara dönüştürülmüş olur.”

C.

DEĞERLENDİREN-Analiz eden/Eleştirebilen (TheCritic)

“Güçlü iletişim projeye dâhil tüm alanı güçlü sorularla değerlendirmek demektir. Bu noktada işi gerçekleştiren kişinin bu planda “neler işe yarıyor ve neler işe yaramıyor” sorusunu sorması gerekmektedir”(College: 1).

Bu strateji takip edilereknisan taşı uygulamasına düşleyen, gerçekçi ve değerlendiren konumlarından bakılmıştır. Öncelikle nisan tasını uygulamaya dönüştürme amacı belirlenmiş, daha sonra uygulama şekli ve yeri konusunda genel bir plan yapılmıştır. Bunların dışındaoluşturulan şematik alt planda nisan taşı kullanımının bugün nasıl canlandırılabilceği, başka hangi alanlarda kullanılabileceği, nasıl kültür endüstrisine aktarılabilceği ve bugün tanıtımının nasıl yapılacağı konularında fikirler üretilmiştir. Planlanan uygulamalardan hangilerinin ilgi göreceği ya da görmeyeceği, hikâyesinin nasıl oluşturulacağı ve aktarılacağı, nasıl dönütler alınacağı konusunda haritalar çizilmiştir. Son olarak da bu aşamalar bir kez de değerlendiren, gerçekçi ve düşleyen konumu sıralamasıyla tekrar uygulanmıştır.

Bu üç aşama iki yönlü izlenerek ve çözümlenen kültür kodları kullanılarak nisan taşı hikâyesi oluşturulmuştur. Ancak “paylaştıkça çoğalan ve hiç bitmeyen bir hikâye yaratıp sürdürmenin en önemli yolu, orijinal hikâyenin esas unsurlarını korurken kendi kişisel gücünü katacak anlatıcıların sayısını sürekli arttırmaktır”(Guber 2012: 240-241). Hikâyenin gücünü ve aktarıcılarının sayını arttırmak amacıyla hikâyenin ana ilkesi “İnanırsan Olur!” şeklinde belirlenmiştir. Bu hikâye ile nisan tasından su içen insanların hastaysa şifa bulacağına, âşıkse sevdiğine kavuşacağına aslında önemli olan şeyin ise inanmak olduğuna vurgu yapılmıştır. Hikâyenin tanıtımına ve aktarımına nisan tasının bir fotoğrafıyla birlikte sosyal ağlar kullanılarak başlanmıştır.

Mistik Pazarlama kitabının “Mistisizmin Dünü ve Bugünü” bölümünde Ahsen Yalın, her kültürün mistik değerleri olduğunu ve bu değerlere nesilden nesile aktararak sahip çıktığını, korunduğunu ifade etmiştir. Mistik değerlerin önemini ise, içinde barındırdığı “gizem” ve “vaat”leri hiç kaybetmeden –çoğunlukla ilk hâli ile- bugüne kadar taşıması ve saklaması olarak açıklamıştır (Yalın 2011: 37). Ayrıca mistisizmin hitap etmek için özel bir sınıfa ihtiyacı olmadığını, onun bir totem olduğunu ve yapılması gerekenin bunu bir gereksinime dönüştürmek ve dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir (40). Nisan tasına dikkat çekmek ve yeniden canlandırmak için Türklerin bir bahar bayramı olan Hıdırellez kutlamaları seçilmiştir. “Hıdırellez gerçekte, Hızır ve İlyas’ın bir araya geldiği gün olduğu inancı altında, kışın sona erip yaz mevsiminin başlangıç günü olarak kutlanmaktadır” (Ocak 1999: 121). Bu kutlamalarda da şifa ve sağlık, bereket ve bolluk, mal, uğur, kısmet dileklerine yönelik inanç ve uygulamalar vardır.

Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi bölümü ve Altındağ Belediyesi ortaklığında 5-6 Mayıs 2011 ve 2012 tarihlerinde Ankara Hamamönü’nde gerçekleştirilen 2. ve 3. Hıdırellez Şenlikleri’nde ateşten atlama, gül ağacına dilek bağlama, masal anlatma, meddah gösterisi, Dede Korkut Hikâyeleri’nin canlandırılması, geleneksel çocuk oyunlarının oynatılması, dilek kuyusunda dilek dileme, kilit ile kısmet açma, mangala oyunu gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bu şenliklerde Nisan Tası uygulamasının yer aldığı bir köşe oluşturulmuş ve halkın ilgisi gözlemlenmiştir. Nisan tası yerine, nisan tasına benzeyen iki adet bakır tas kullanılmış ve ziyaretçilere bu tasın hikâyesi anlatılarak su ikram edilmiştir. Halk kutsallığına inandığı bu suyu dileklerinin gerçekleşeceğine inanarak içmiştir. Gözünde rahatsızlığı olanların suyu hem içtiği hem gözüne sürdüğü, oğlu ya da kızı evlenemeyenlerin onlara içirerek kısmetini açmak için sudan almak istedikleri, bu tastan su içenlerin bütün yıl hastalanmayacaklarına ve evlerine bereket geleceğine inanmalarığı gibi örnekler gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bu araştırma uygulamalı halk bilimi bağlamında yeniden değerlendirilmek istenen nisan tası örneğinin seçilmesi ile başlamıştır. Nisan tası ile ilgili gerekli araştırma tamamlandıktan sonra nisanayının, yağmur suyunun ve nisan yağmurunun kültür kodları çözümlenmiş ve hikâye yaratma yöntemleri incelenerek nisan tası hikâyesi oluşturulmuştur. Ayrıca Disney stratejisindeki düşleyen adımı nisan tasının uygulama alanları, bu alanlarda neler yapılabileceği ve nisan tasının nasıl tanıtılabileceği değerlendirilmiştir. Gerçekçi adımı ise uygulama alanı ve zamanı belirlenmiş, değerlendirmede ise ne gibi sonuçlar alınabileceği üzerinde durulmuştur. Son olarak da değerlendiren, gerçekçi ve düşleyen adımları bu sıra ile bir kez daha tekrarlanmış ve eksiklikler belirlenerek giderilmeye çalışılmıştır. Hıdırellez Şenliklerinde yer verilen nisan tası uygulaması örneği hem hikâye anlatmanın inandırıcılıktaki gücünü kanıtlaması açısından hem de halk kültürünün bir uygulamasının günümüze, bir bahar bayramı kutlaması süresince bile olsa, nasıl aktarılabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Nisan tası gibi pek çok örnek Uygulamalı Halk Bilimi ve Kültürel Animasyon alanlarında bir bakıma yeniden yaratım sürecine dâhil edilebilir ve bu örnekler turizmden endüstriye kadar farklı alanlarda kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, Jean (2012). *Tüketim Toplumu*. Çev: Hazal Deliceçaylı& Ferda Keskin. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- EricksonCollege'nin eğitimi ve notları, Denge Merkezi: 1.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (2007). *Anadolu İnançları*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Gezgin, Deniz (2009). *Su Mitosları*. Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Guber, Peter (2012). Çev: İclâl Büyükdevrim Özçelik. *Hikâyen Varsa Kazanırsın*. Boyner Yayınları, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (2012). *Türk Halk İnançlarında Beslenme*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Mathews, Ryan- WattsWacker (2009). Çev: Aytül Özer. *Senin Hikayen Ne?* MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, M. Öcal (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Oral, M. Zeki (1954). *Hazret-i Mavlâna Dergâhındaki Şaheserlerden Nisan Tası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi*. II. Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Rapaille, Clotaire (2010). Çev: Duygu Dölek. *Kültür Kodu*. FGP Yayıncılık, İstanbul.
- Schimmel, Annemarie (2004). Çev: Ekrem Demirli. *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*. Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

Simmons, Annette (2008). Çev: Gökçesu Tamer. *Etkileme ve İkna Sanatında Hikayenin Gücü*. MediaCat Yayınları, İstanbul.

Soysal, Sahrap (2011). *Kalaylı Kaplarda Alaylı Yemekler Türk Mutfağında Bakır Kaplar*. Doğan Kitap, İstanbul.

Topçu, Ercan. “Şifa Taslarının Türk Tıp Folklorundaki Yeri”. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, Yıl: 2010, Sayı:16. <<http://www.sdplatform.com/Dergi/441/Sifa-taslarinin-Turk-tip-folklorundaki-yeri.aspx>>. Erişim Tarihi: 09.10.2013.

Yalın, Ahsen (2011). “Mistisizmin Dünü ve Bugünü”, *Mistik Pazarlama*. MediaCat Yayınları, İstanbul: 2011.

Kaynak Kişiler

Ahmet Hapay, 29 yaşında, Samsun doğumlu, Asker.

Ayşe Sema Bilgin, 51 yaşında, Gaziantep doğumlu, Ev hanımı.

Bedriye Yanbol, 71 yaşında, Afyon doğumlu, Ev hanımı.

Berna Kutluata, 43 yaşında, Ankara doğumlu, Öğretim Görevlisi.

Doğan Çolak, 26 yaşında, İstanbul doğumlu, Araştırma Görevlisi.

Emine Çakır, 28 yaşında, Trabzon doğumlu, Araştırma Görevlisi.

Emre Köse, 24 yaşında, Kastamonu doğumlu, Öğrenci.

Hikmet Doğancı, 66 yaşında, Kastamonu, Ev hanımı.

Melike Erşan, 19 yaşında, Kastamonu doğumlu, Öğrenci.

Tuna Yıldız, 27 yaşında, Ankara doğumlu, Öğrenci.

BİTKİ ADLARINDA SU

Tuncay BÖLER*

Giriş

Başka dillerden farklı olarak birçok kavramını kendi oluşturan ve ayrıntılı bir anlatım dili olan Türkçe (Aksan 1993: 38) deyimler, atasözleri, ikilemeler, akrabalık adları, hayvan adları ve renk adlarında olduğu kadar bitki adları bakımından da oldukça zengin bir söz varlığına sahiptir.

Bitki adları merkeze alınarak en eski kaynaklarımıza bakıldığında ilk bilgilerin -diğer pek çok konuda olduğu gibi- *DivanüLugatı't-Türk*'te bulunduğu görülmektedir. *Alma*, *aluç*, *artuç*, *boğsuk*(lale), *bütüğe*(patlıcan), *erük*, *kümürge*(dağ soğanı), *samursak* (sarımsak), *sunu* (çörek otu), *yagak*(ceviz), *yigde*(iğde) *Divan*'da geçen bitki adlarından sadece birkaçıdır.

Anadolusahasına bakıldığında, eski tıpta ilaçların bitkilerden yapılması ve hemen tüm bitkilerin çeşitli hastalıklara karşı ilaç olarak kullanılmasından dolayı, tıp metinlerinin bitki adları açısından akla gelen ilk kaynaklar (Önler 1999: 14) olduğunu söyleyebiliriz. Bu itibarla *Müfredat-ı İbn-i Baytar Tercümesi*'nden sonra Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk tıp eseri olan (Canpolat 1973: 22) *Edviye-i Müfrede* (İshak bin Murad, 1390) Anadolu sahasında bitki adlarının yer aldığı ilk eserlerden biridir. Bu eserde geçen bitki adlarından bazıları şunlardır: *ağaç kavunu*, *ağu ağacı*, *anber*, *ardıç*, *arpa*, *baldırıkara*, *beladır*, *cırcır* (su teresi), *çakır diken*, *çınar*, *demir diken*, *erik*, *eşek turpu*, *haşhaş*, *ısırgan diken*, *it üzümü*, *kamış*, *kavun*, *mantar*, *mercimek*, *mısır*, *nar*, *nohut*, *sabr*, *sakmuniya*, *semiz otu*, *sığır dili*, *su sıçanı otu*, *su yarpuzu*, *südlügen*, *tekesakalvb*.

Osmanlı dönemine gelindiğinde özellikle 1800'lü yıllardan itibaren daha çok *ilm-i nebatat* (bitki bilimi) adı verilerek yazılan -bazıları ders kitabı mahiyetindeki- eserler olmuştur. Bu eserlerden bazıları şunlardır: **Salih Efendi** (1816-1895), *İlm-i Hayvanat ve Nebatat* (1865), *Usul-i Menakıb-ı Tabi'iyat*(1865); **Mehmed Ali Paşa** (1837-1914), *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye* (1875), *İlm-i Nebatat* (1885), *Kitabü'l-Nebatat* (1900); **Esad Şerefeddin Köprülü** (1866-1942), *Mebadi-i İlm-i Nebatat* (1901), *Nebatat-ı Tıbbiye Dersleri* (1910), *İlm-i Nebatat* (1912), *Nebatat-ı Saydelaniye*(1912), *Hafı İlkahlı Nebatlar* (1917), *İlkah-ı Hafı Nebatlar* (I. c. 1924, II. c. 1926), *Muhtasar Nebatat* (1926); **Dr. Şerafettin Tevfik Tertemiz** (1879-1957), *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiden Mebhas-ı Ensice*(1910), *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiden Mebhas-ı Tasnif-i Nebatat* (1910), *İlm-i Nebatat* (1924), *Tıbbi Nebatlar* (1932).

Osmanlı Dönemi'nde Batılı araştırmacılar da Anadolu'daki bitkileri inceleyip eserlerinde kaydetmişlerdir. 17. yüzyılda Batı Anadolu'da gezip izlenimlerini seyahatnamesinde yazan **George Wheler** (1650-1724), eserinde Anadolu'da bulunan bitkilere de yer vermiştir. Yine gezileri sırasında bitkileri inceleyip örnekler toplayan ve bunları *Relation d'un voyage du Levant*(Doğu Seyahatnamesi) adlı eserinde kaydeden tıp doktoru ve botanist **Joseph Pitton De Tournefort** (1656-1708) ve Fransız doktor ve doğa bilimci **Guillaume Antoine Olivier**(1756-1814) burada zikredilmesi gereken diğer isimlerdir. Olivier, *Voyage dans l'Empire Ottoman* adlı seyahatname türündeki eserinde çoğu Fransızca, az bir kısmı Latince olmak üzere elli kadar İstanbul bitkisinin adına yer vermiştir. Tüm bu Batılı

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. tuncaybolter@gmail.com

isimlere **Edmond Boissier** (1810-1885), **Prof. Dr. H. Davis** (1918-1992), **Arthur Huber-Morath** (1901-1990) da eklenebilir.¹

Bitkilerin Adlandırılması Ve “Su”

Türkçe Bitki Adları Sözlüğü adlı çalışmasında Turhan Baytop *Derleme Sözlüğü*’nde 3000 kadar bitki adının bulunduğu işaret etmektedir (Baytop 2007: 5). *Derleme Sözlüğü*’ne girmeyen söz varlığı da düşünüldüğünde şüphesiz bu sayı daha da artacaktır.

Tabii burada Anadolu ağzlarında kimi bitkilerin yöreden yöreye farklı olarak adlandırıldığını da ifade etmek gerekir. *Nasturtium officinale* türüne Ege Bölgesinde *gerdeme*, Karadeniz Bölgesinde *kardamat*, Doğu Anadolu Bölgesinde ise *çunkadı* verilmektedir. (Duran 1998: 223). Yine *atkuyruğu* (*Equisetum arvense*) adlı bitki, *zemberekotu*, *çamotu*, *kırkboğum*, *tilkikuyruğu* ve *katırkuyruğu* olarak da tanınır. Demek ki Anadolu’da bitki adları yöreden yöreye, bölgeden bölgeye değişiklikler gösterebilmektedir.

Bitki isimlerinin kuruluşuna bakıldığında; hayvan (*aslan ağızı*, *ayı çiçeği*, *eşek diken*, *kaz otu*) adlarından, organ (*bağırsak otu*, *baldırı kara*, *diş otu*), şahıs (*Keloğlan*, *Ebuçehil karpuzu*), eşya-nesne (*boru çiçeği*, *cam otu*, *çobandüdüğü*), hastalık (*siyil otu*, *veba otu*, *uyuz otu*), sayı (*beşbıyık*, *onbir aylık*), maden (*bor ağacı*, *demir diken*) adlarına kadar çok geniş bir kavramsal alanın kullanıldığını söylemek mümkündür. Yine bitki adlarında *deli*, *yaban* ve *yabani* ise doğada kendiliğinden yetişen bitkilerin sıfatı olarak dilde kullanılmaktadır: *delice bakla*, *yaban armudu*, *yaban çileği*, *yaban eriği*, *yabani lahana*, *yabani kiraz*, *yabani marul* vb.

Bütün bunlardan başka bitkilerin adlandırılmasında bitkinin yetiştiği ortamın da dikkate alındığı anlaşılmaktadır: *dağ çileği*, *dağ elması*, *dağ eriği*, *dağ nanesi*, *bataklık nergisi*, *deniz marulu*, *orman çayırı*, *göl kestanesi*, *su mercimeği*, *su rezenesi*, *su yoncası* vb.

Bu bildiride kuruluşunda “su” sözcüğü bulunan bitki adları tespit edilmiş ve tespit edilen söz varlığı yapı bakımından aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir. Bu yapılırken “su” yanında bünyesinde *ırmak*, *nehir*, *deniz*, *bataklık* gibi “su” ile ilgili dolaylı sözcükleri barındıran bitki adları da listedeki yerini almıştır.

I. TÜREMİŞ OLANLAR

“Su” sözcüğünden çeşitli yapım ekleriyle türetilmiş 4 bitki adı tespit edilmiştir:

suluk: Yaban dereotu [DS] <su + luk.

susal: Suda yaşayan (bitki veya hayvan) [OTS] <su + sal.

Bitkiye *suda yaşama*, *suya özgü olma* anlamı -salisimden isim yapım ekiyle verilmiştir.

susallar: Suda yaşayan bitki veya hayvan familyası. [ÖTS, TS] <su + sal + lar.

Bu bitki adında -lar çoğul eki -gil yapım ekine benzer bir işlevde bitki ailesini/familyasını anlatmak üzere kullanılmıştır. Böyle sözcüklerdeki +lar’ın yapım eki gibi kullanılmasının sebebi olarak, Türkçede kelimelere çoğul kavramı katacak başka bir yapım eki bulunmadığı için, +lar’ın çekim eki özelliğini aşır yapım eki gibi kullanılması gösterilmiştir (Zülfikar 1991: 105).

suvarmılık: Dişbudak ağacı. [DS, TBAS, TBS, TTBA] <suv + ar - ma + lık.

Su sözcüğünün arkaik biçimi olan (*sub>suw>suğ>*) *suv*’dan +ar- isimden fiil yapma eki (*suvar*- “su vermek, su içirmek” anlamındadır ve bugün Anadolu’da bu fiil kullanılmaktadır.) ile fiil yapılmış, ardından -maisim-fiil ekine, +lık isimden isim yapma eki getirilmiştir.²

II. BİRLEŞİK OLANLAR

A. İsim Tamlaması Biçiminde

¹ Burada geçen isim ve eserlerle ilgili ayrıntılar için bk. Baytop, Asuman (2004), *Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

² Prof. Dr. Tuncer Gülensoy *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde *suvar*- sözcüğünün etimolojisini şu şekilde vermiştir: *suw(g)a*- ‘sulamak’ + -r- (Gülensoy 2011: 817).

Bilindiği üzere belirtisiz isim tamlamaları yeni söz varlıkları yapmaya çok elverişli sözcük gruplarıdır.

“Su”sözcüğünün bu çeşit tamlamalarda tamlayan olarak yer aldığı bitki isimleri oldukça fazla bir yekûn teşkil etmektedir.

1. [(Su)³ + (İsim + İyelik Eki)]Yapısında

su askısı:Su askısıgiller familyasından, suyosununa benzeyen, ipliksi tallı⁴bitki. Dalları halkamsı dizilidir. Latince: *Chara*[MBTS, OTS]

su baldıranı:Maydanogillerden, su kıyılarında ve bataklıklarda yetişen, zehirli, otsu bir bitki, su rezenesi. Latince: *Cicutavirosa*. [DBTS, IPDPN, MBTS, OTS, TS, TTBA, Tüs]krş. *su rezenesi*.

su biberi:Madımak. Latince: *Polygonumhydropiper*. [IPDPN, LMETBA, TBAS, TBS, TCFHM, YBS]

su bitkisi:Su yaşamına uyum sağlamış bitki, hidrofit. [SÜTS]

su çiçeği:Sulak yerlerde yetişen bitkiler. Latince: *Ranunculusficarioides*, *ranunculusmarginatus*. [TBAS, TBS, TTBA]

su çileği:Libya çimi. Latince: *Lippianodiflora*. [IPDPN]

su diken:Köygöçüren. Latince: *Carduuspycnnocephalus*. [TBAS, TBS]

su eğreltisi:Sulak ve nemli yerlerde yetişen bitki, bataklık soğanı. Latince: *Dryopterispallida*. [TBS]

suferasyunu:Kurotu. Latince: *Lycopuseuropaeus*. [IPDPN]

su gülü:Nilüfer. [OTS, TBAS, TTBA]

su haşhaşı:Latince: *Hydrocharisnymphoides*. [IPDPN]

suibriği: Suibriğiğillerden, yaprakları almaşık, sapları uzun ve sülüksü, yaprak ayası ibrik biçiminde gelişmiş olan, sıcak ülkelerde yetişen, tırmanıcı bir bitki. Latince: *Nepenthesdestillatoria*. [ÇB, DBTS, MBTS, OTS, ÖTS, TS, TTBA, Tüs]

su kabağı:Kabakgillerden, alt bölümü şişkin, birçok yerde kurutulup su kabı olarak kullanılan bir tür asma kabağı, kantar kabağı.Latince: *Lagenariavulgaris*. [BTS, DBTS, HHKA, IPDPN, MBTS, KT, MN, OTS, RTK, TS, TBAS, TBS, TDS TS, TTBA, Tüs]

su kamışı:Hasır otugillerden, bataklıklarda yetişen düz, ince uzun ve dayanıklı olan yaprakları kırık yapmaya, hasır ve zembil örmeye yarayan bir saz, kofa, kiliz, hasır otu. Latince: *Typhadomingensis*. [ÇB, DBTS, IPDPN, MBTS, OTS, TBAS, TBS, TDS, TS, TTBA, YBS, YBTİOK]

su kantaronu:Latince: *Hypericumperforatum*. [TBS]

su karanfili:Ormanlarda, akarsu ve göl kenarlarında yetişen, 20-50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki. Latince: *Geumurbanum*. [TBAS, TS, TTBA, Tüs]

su kekiği:Latince: *Saturejacilicica* [TBS]

su kendiri:Virjinya keneviri. Latince: *Acnidacannabina*. [IPDPN]

su keneviri:Latince: *bidenstripartita*. [IPDPN]

sukerdemesi/su gerdemesi:Su teresi. Latince: *Nasturtiumofficinale*. [LMETBA, MŞ, MN, TBAS, S, TBS, TEGYÇ, TTBA]

su kerevizi/su kerefesi:Latince: *Siumlatifollum*. [IPDPN, KT, LMETBA, TEGYÇ]

su kestanesi:İkiçenekliler sınıfının, *Hydrocaryaceaefamilyasından*, Avrupa'da ve Türkiye'nin göllerinde yetişen, bir yıllık bir su bitkisi. Latince: *trapa natans*. [IPDPN, OTS, TBAS, TBS, TTBA]

³ Yukarıda da belirtildiği gibi *su* ile dolaylı olarak ilgisi bulunan *batak*, *bataklık*, *deniz*, *dere*, *ırmak*, *göl* vb. sözcükler taşıyan bitki adlarına da listede yer verilmiştir.

⁴ Tal:Kök, sap ve yaprak şeklinde farklılaşmamış bir bitkinin yaşama ve büyüme organı.

su keteni:Birleşikgillerden, sulak yerlerde yetişen, boyu 1,5 m kadar olabilen, bir türü pembe çiçekli bitki, yaban keteni. Latince: *Eupatoriumcannabinum*. [TS, TTBA, Tüs]

su lalesi:Nilüfer. [TBAS, TTBA]

su makası:Akvaryumlardaki balıklara oksijen sağlamak üzere yetiştirilen bitkiler. Latince: *Stratioteaaloides*. [ÇB]

su mancası:Su teresi. [TBAS]

su marulu:Yıllanyastığıgiller (Araceae) familyasından yüzer su bitkisi türü. Latince: *Pistiastratiotes*. [TBS]

su mercimeği:Su mercimeğiğillerden, mercimeğe benzeyen yaprakları suların yüzünü kaplayan bir su bitkisi. Latince: *Lemna*. [BTS, ÇB, DBTS, IPDPN, MBTS, OTS, SÜTS, TBS, TBAS, TS, TTBA, Tüs, YBS]

su niğferi:Kışlık tomurcuklarıyla kışlayan, köksüz, serbest yüzen, su altı bitkisi. Latince: *Utricularia*. [SÜTS]

su nanesi:20-90 cm yükseklikte, kırmızımtırak renkli, az veya çok tüylü, yaprakları saplı ve kuvvetli kokulu, çok yıllık ve otsu bir bitki. Latince: *Menthaaquatica*. [DS, MBTS, TBAS, IPDPN, DS, TBS, TS, TM, TTBA, Tüs, YBS]

su nergisi: Düğünçiçeğiğiller familyasından, almaşık yapraklı kocaman sarı çiçekli, çok yıllık, zehirli, otsu bir bitki. Latince: *Caltha*. [OTS, TEGYÇ, TTBA]

suoku: Suokugillerden, bataklık bölgelerde ve su kenarlarında yetişen, kök sapları tazeyken kekre olan, kurutulduğunda yenilebilen küçük bir bitki. Latince: *Sagittaria*. [DBTS, IPDPN, MBTS, OTS, ÖTS, SÜTS, TBAS, TBS, TDS, TS, TTBA, Tüs, YBS]

su otu: Sulak, nemli yerlerde yetişen bitkiler. Latince: *Equisetumtelmateia*. [TBS, YBS]

supaprası:Karakız eğreltisi. Latince: *ThelypterispalustrisSchott*. [TBAS]

su pazısı:Yaprakları pazı yaprağına benzeyen sulak, nemli topraklarda görülen bir bitki. Latince: *Plantagomajor*. [LMETBA, TBS]

supıtırağı:Latince: *Ranunculusarvensis*. [TBS]

su rezenesi/su raziyanesi:Su baldıranı. Latince: *Filipendularubra*. [IPDPN, MBTS, TS, TTBA, YBS]

su salebi:Latince: *Orchiscroiophora*. [TBS, TEGYÇ]

su sarımsağı: Ballıbabagillerden, tırmanıcı sarı çiçekleri olan, kokusu sarımsağı andıran, göl, akarsu kıyıları vb. nemli yerlerde yetişen bir bitki, meşecik, yer meşesi, yer palamudu, yer pelidi, kurtluca. Latince: *Teucriumscordium*. [DBTS, IPDPN, MBTS, TBAS, TDS, TS, TTBA, Tüs]

su sediri:Servigiller familyasından, dış görünüşü bakımından maziya benzeyen pul yapraklı her dem yeşil, boylu orman ağacı cinsi. Latince: *Calocedrusdecurrens*. [OTS, TBS]

su sirkeni:Su içinde yetişen, yeşil yapraklı, dallı bir bitki. Yere paralel olarak uzanır, harman süpürgesi olarak kullanılır, yaprağı parlaktır. [HDUBASD]

susoğanı: Körmen, keçi körmeni, osuruk otu. Latince: *Alliumsubhirsutum*. [TBS, TEGYÇ]

su söğüdü:Latince: *Salixtriandra*. [TBS]

su sümbülü:Birçenekliler sınıfının *Pontederiaceae* familyasından, ana yurdu tropikal ve subtropikal Amerika olan, su üzerinde serbestçe yüzen, yaprakları rozet oluşturan, yaprak tabanları torbacık şeklinde şişkin olan bir bitki.Latince: *Eichorniacrassipes*. Latince: *Eichorniacrassipes*. [ÇB, IPDPN, OTS, TBS, YBTİOK]

su süpürgesi: Sulak ve nemli yerlerde yetişen bir bitki. Latince: *Juncusinflexus*. [TBS]

suşeridi: Su kamışığıgillerden, şeridi andıran, 1 m'ye kadar uzayabilen, yaprakları açık yeşil renkte sucul bir bitki. Latince: *Sparmanaum*. [OTS, ÖTS, TS, TTBA, Tüs]

su taşı:Latince: *Hydrocotyleasiatica*. [IPDPN]

su teresi:Turpgillerden, su kenarlarında yetişen, tereye benzeyen, çok yıllık ve otsu bir bitki. Latince: *Nasturiumofficinale*. [BTS, DBTS, DS, EM, IPDPN, MBTS, MŞ, OTS, SÜTS, TBAS, TBS, TEGYÇ, TS, TTBA, Tüs, YBTİOK, YTL]krş. *su mancası*.

su yarpuzu:Nane. [DS, MŞ, OTS, TBAS, TKS, TTBA, YBTİOK]

su yıldızı:Yaprakları tek biçimli, 10x40 mm boyutlarında, geniş elips veya yumurta biçiminde olup sapa doğru gittikçe daralan su bitkisi. Latince: *Callitrichepalustris*. [SÜTS]

su yoncası:Tacı beyaz salkım çiçekli çok yıllık su bitkisi. Latince: *Menyanthes trifoliata*. [DBTS, IPDPN, OTS, TBAS, TBS, TS, TTBA]

su yosunu:Su yosunlarından, klorofilli bitki, alg. Latince: *Fontinalis antipyretica*. [DBTS, IPDPN, OTS, SÜTS, TDS, TS, TTBA, Tüs]

su yulafı:Latince: *Zizania aquatica*. [IPDPN]

su zambağı:Nilüfer. Latince: *Iris florentina*. [IPDPN, TBAS, TTBA, YBTİOK]

batakotu: Küçük pembe veya beyaz çiçekli, aslanagzıgillerden uzun saplı yaprakları olan bitki. Latince: *Limosella aquatica*. [DBTS, TBS]

bataklık keteni: Bataklıklarda yetişen papirüs ailesinden bitki. Latince: *Eriophorum*. [DBTS]

deniz baklası: Deniz kıyısında yetişen bir bitki. Latince: *Crithmum maritimum*. [TBS]

deniz börülcesi: Deniz kıyısındaki tuzlu topraklarda yetişen, meyvesi börülceye benzeyen bir bitki. Latince: [TBS]

deniz dili: Toprak altı gövdeleri bulunan ve gövdeleri genellikle 1 m'den uzun olan, yüzen ve su altında gelişen yaprakları olan su bitkisi. Latince: *Potamogeton natans*. [SÜTS]

deniz gelinciği: Çoğunlukla deniz kıyısında yetişen, çiçekleri gelinciğe benzeyen bir bitki. *Glaucium flavum*. Latince: [DTB, TBS]

deniz geveni: Deniz kıyısına yakın yerlerde yetişen, yastık şeklinde bir bitki. Latince: [DTB, TBS]

denizibiği: Deniz rezenesi. [TS]

denizkadayıfı: Esmer su yosunlarından bir deniz bitkisi. Latince: *Alaria esculenta*. [BTS, DBTS, TS, Tüs, TSö, YTL]

denizkoruğu: Deniz kıyısında yetişen, etli yapıdaki dalları kuruğa (olgunlaşmamış üzüm) benzeyen bir bitki. Latince: *Arthrocnemum glaucum*. [TBS]

denizlahanası: Yabani lahana. Latince: *Crambe orientalis*. [DBTS, TEGYÇ]

denizlalesi: Deniz kıyısında yetişen bir bitki. Latince: *Glaucium flavum*. [TBS]

deniz marulu: Sığ sularda bulunan, ince levhaya benzeyen yaprakları olan yeşil su yosunu. Latince: *Ulvalactuca*. [DBTS, TS, TSö, Tüs]

deniz menekşesi: Çan çiçeğinin bir türü. [DBTS, TS, TSö, Tüs]

deniz otu: Deniz kıyısında yetişen bitkiler. Latince: *Cichorium spinosum*. [DS, DTB, TBS, TEGYÇ, YTL]

denizpirasası: Denizlerde yetişen bir tür yosun. [TS]

deniz rezenesi/deniz razıyanesi:Maydanozgillerden, deniz kumsallarında bol olarak yetişen, güzel kokulu bir bitki, denizibiği. Latince: *Crithmum maritimum*. [TS, TSö, Tüs, YBS]

deniz sarmaşığı: Çok yıllık, sürünücü, beyaz sütlü ve otsu bir bitki. Latince: *Convolvulus soldanella*. [TS]

deniz teresi: Latince: *Cakile maritima*. [TEGYÇ]

denizüzümü: 1-2 m yükseklikte, dik dallı, dalları yeşil renkli, yaprakları pulsu ve kın biçiminde dalları sarmış, çalı görünüşünde, meyvesi bezelye büyüklüğünde, kırmızı ve nadiren sarı renkli, çok yıllık bir bitki. Latince: *Ephedra major*. [ÇB, DTB, TS]

deniz yoncası: Latince: *Medicago marina*. [TEGYÇ]

deniz yosunu: Denizlerde biten ve genellikle kıyılarda ve kayalıklarda yoğun olarak görülen bitki türü. [TS]

dere biberi: Bibere benzetilen bir bitki türü. Latince: *Polygonumlapathifolium*. [TBS]

dere çayı: Latince: *Saturejaparnassica*. [DTB, TBS]

dere gülü: Bir eğrelti türü. Latince: *Polystichumsetiferum*. [DTB, TBS]

dere kabalağı: Latince: *Tussilago farfara*. [DS, TBS]

dere lahanası: Latince: *Capsella bursa-pastoris*. [TBS]

dere nanesi: Latince: *Menthalongifolia*. [TBS]

dere şalgamı: Su bitkisi. Latince: *Nupharlutea*. [TBS]

göl kestanesi: Suda yetişen, meyvesi kestane gibi yenilen bitki. Latince: *Trapanatans*.

[DBTS]

göl nergisi: Latince: *Leucojumaestivum*. [TEGYÇ]

gölotu: Sarı nilüfer. [DBTS]

göl zambağı: Latince: *Leucojumaestivum*. [TEGYÇ]

2. [(Su) + (İsim + Çoğul eki + İyelik Eki)] Yapısında

su askıları: Tatlı sularda yetişen su yosunlarına benzeyen bir bitki. Latince: *Charophyta*.

[OTS]

su baldıranları: Trapaceae familyasına ait iki veya çok yıllık su üstü bitkileri. Latince: *Apium*. [SÜTS]

su kestaneleri: Trapaceae familyasına ait, durgun sularda yaşayan, bir yıllık, yüzen bitkileri. Latince: *Trapa*. [SÜTS]

su mantarları: Klorofilleri olmadığından su içindeki bozulmuş organik madde üzerinde saprofit veya su canlıları üzerinde parazit olarak yaşayan su bitkileri. [TS, TTBA]

su mercimekleri: Göllerde, kanallarda, durgun su yüzeylerinde veya yüzeyin hemen altında, bazen de ıslak alanlarda gelişen, farklılaşmış gövdelerden oluşan ve yaprağa benzeyen yapraksı gövdelerle, bunların alt yüzeyinden doğan bir ya da daha fazla sayıda yalın kökten oluşan veya köksüz olan çok küçük su bitkisi. Latince: *Lemnaceae*. [SÜTS]

su okları: Toprak altı gövdesi sürünücü tipte, her sürünücü gövdenin ucunda kış tomurcukları olan, su yüzeyi üzerinde veya su yüzeyinde yüzen veya su altında gelişen su bitkileri. Latince: *Sagittaria*. [SÜTS]

su perileri: Tatlı ve tuzlu sularda yaşayan bir veya iki evcikli, su altında gelişen, bir yıllık, otsu su bitkileri. Latince: *Najas*. [SÜTS]

su sedirleri: Latince: *Calocedrus*. [TAVÇ]

su sümbülleri: Potamogetonaceae familyasına ait, tatlı ve tuzlu sularda yetişen, su altında veya yaprakları yüzen biçimlerde yaşayan, çok yıllık su bitkileri. Latince: *Potamogeton*. [SÜTS]

su tereleri: Çok yıllık, tüysüz veya tüylü otsu, su bitkileri. Latince: *Nasturtium*. [SÜTS]

su yıldızları: Bir veya çok yıllık sucul veya yarı yarisucul, yapraklar karşılıklı dizilişli, düz kenarlı ve kulakçısız su bitkileri. Latince: *Callitriche*. [SÜTS]

su yosunları: Denizlerde, tatlı ve durgun sularda, genellikle su yüzeyinde yaşayan, yaprak veya tel biçiminde talı bitkiler alt şubesi, algler. [OTS, TDS, TS, TTBA, Tüs]

bataklık servileri: Latince: *Taxodium*. [TAVÇ]

denizüzümleri: Latince: *Ephedra*. [TAVÇ]

3. [(Su) + (İsim) + (İsim + Çoğul Eki + İyelik Eki)] Yapısında

Bu yapıda sadece bir bitki adı tespit edilmiştir: *su + civan + perçem +ler+i*. Burada iyelik ekinin tekrar edilmemesi düşüncesiyle *civanperçemi* şeklindeki tamlamanın iyeliği düşürülmüş ve sadece sonda iyelik eki kullanılarak bitki adı oluşturulmuştur.

su civanperçemleri:Su tabanındaki çamurda kökleri ve toprak altı gövdeleri bulunan, bazen suda serbest yüzen, çok yıllık su altı bitkileri. Latince: *Myriophyllum*. [SÜTS]

4. [(Su) + (İsim + İyelik Eki + giller)]Yapısında

Prof. Dr. Hamza Zülfikar'ın halk ağzından alınmış olan bu biçim bir ek gibi değerlendirilmiştir (Zülfikar 1991: 90) dediği, zooloji ile botanikte *familya*, *fasile* kelimelerini karşılamak üzere kullanılan *+gil*, *+giller* eki su ile ilgili olarak aşağıdaki bitki ailelerinin isimlerinde yer almaktadır:

suaskısıgiller:Çiçeksiz bitki familyası. Latince: *Characeae*. [OTS]

sukabağıgiller:Bataklıklarda ve su kenarlarında yetişen, yaprakları şeritsi ve genellikle tabanlardan çıkan, erkek çiçekler koçanların yukarısında, dişi çiçekler aşağıda yer alan, ülkemizde sukamışı (*Typha*) cinsi ve bu cinse ait 6 türü bulunan, çok yıllık otsu bitkiler. Latince: *Typhaceae*. [BTS, TTBA, Tüs]

su kamışgiller:Bir çeneklilerden, su kamışı, su şeridi vb. türleri içine alan bir familya. [ÇB, MBTS, OTS, TDS, TS, TTBA, Tüs]

su mercimeğigiller:Bir çeneklilerden, örnek bitkisi su mercimeği olan, küçük bir bitki familyası. Latince: *Lemnaceae*. [MBTS, OTS, TS, TTBA, Tüs]

suservisigiller:Yaprakları iğnemi olup sarmal dizilişli, erkek kozalakları yaprak koltuklarında, dişi kozalak uçlarda bulunan, bir evcikli, genellikle her dem yeşil, bazen yapraklarını döken ağaç ya da nadiren çalimsı bitkiler. Latince: *Taxodiaceae*. [BTS, TTBA]

suibrığigiller:İki çeneklilerden, otuz kadar bitki türünü içine alan ve örnek bitkisi suibrığı olan bir bitki familyası. Latince: *Nepenthaceae*. [MBTS OTS, ÖTS, TS, TTBA, Tüs]

suokugiller:Bir çeneklilerden, örnek bitkisi suoku olan ve yetmiş kadar türü bilinen bir bitki familyası. [MBTS, OTS, ÖTS, TDS, TS, TTBA, Tüs]

suşeridigiller:Birçenekliler familyasından, şerit gibi uzun yapraklı, sarımsı yeşil çiçekli bir su bitkisi. Latince: *Sparganiaceae*. [OTS]

bataklıksservisigiller: Latince: *Taxodiaceae*. [TAVÇ]

denizüzümügiller:Latince: *Ephedraceae*. [TAVÇ]

5. [(Su) + (İsim + Çoğul Eki + İyelik Eki + giller)] Yapısında

susümbüllerigiller: Toprak altı gövdeleri veya bunlardan oluşarak ayrılan kış tomurcukları aracılığıyla kışlayan, tatlı ve tuzlu sularda, su altında yaprakları yüzen biçimlerde yaşayan, çok yıllık su bitkileri. Latince: *Potamogetonaceae*. [SÜTS]

6. [(Su) + (İsim + İyelik Eki) + (İsim + İyelik Eki)] Yapısında

sugözeği otu: Bataklıkta biten bir çeşit bitki. [DS]

su kabağı çekirdeği: Latince: *Lagenariavulgaris*. [YBTİOK]

su sıçanı otu: Su üzerinde olur, kök olmaz, uçacuk birine yapışur. [MŞ]

7. [(Su) + (Sıfat) + (İsim + İyelik Eki)] Yapısında

su karayemişi:Karayemişi. [TBAS]

göl karabaşı: Latince: *Stachyspalustris*. [TEGYÇ]

8. [(Su + Yapım Eki) + (İsim + İyelik Eki)] Yapısında

sulak buğdayı:Özlü buğday, sulak yer buğdayı. [DS]

sulak otu:Sulak ve nemli yerlerde görülen bir bitki. Latince: *Equisetumramosissimum*.

[TBS]

suluyoncası:Sulak yerlerde biten, hayvanları besleyen bir çeşit ot. [DS]

susakkabağı:Sukabağı. [DS, TTBA]

9. [(Su + Yapım Eki + Sıfat-Fiil) + (İsim + İyelik Eki)] Yapısında

sulandık otu: Latince: *Tussilago farfara*. [TBS]

B. SIFAT TAMLAMASI BİÇİMİNDE

suluca armut:Bir çeşit armut. [DS]

sulucagümbet (sulugumbat):Karpuz. [DS]

sulugöz:Latince: *Papaverrhoeas*. [TBS]

sulu ulama:Latince: *Equisetumtelmateia*. [TBS]

sulusırtlak (suluzırtlak): Limon. [DS, ÖTS, Tüs]

suluzartlak: Şeftali. [HDUBASD]

Sonuç

Bildirimizde yapısında “su” sözcüğü bulunduran bitki adları bir araya getirilmiştir. Tespit edilen 133söz varlığından 4’ü türemiş 129’u ise birleşik isim yapısındadır.

Listede yer alan bitki adlarının hemen hepsinde “su”,bitkinin yetiştiği yeri göstermek amacıyla bir yer işaretleyicisi olarak kullanılmıştır.

Bu araştırmamız ile ortaya koymaya çalıştığımız “su” ifadeli bitki adlarının çokluğu ve dilbilimsel kurallara sıkı bağlılıkları; tarımsal gelişmenin bizde ne denli eski ve yerleşik olduğunu göstermekle beraber, aynı zamanda medeniyetimizin ve kültürümüzün temellendirilmesinde Türkçemizin de ne kadar önemli işlevler üstlendiğini gösteriyor olması bakımından kayda değerdir.

TARANAN ESERLER

BTS: Biyoloji Terimleri Sözlüğü

ÇB: Çiçekli Bitkiler

DBTS: Doğan Büyük Türkçe Sözlük

DS: Derleme Sözlüğü

DTB: Dekoratif Türkiye Bitkileri

EM: Edviye-i Müfrede

HDUBASD: Halk Dilinde Uşak’ta Bitki Adları ve Sağlık Deyişleri

HHKA: Hekim Hayreddin’in Kitab-ı Âkrâbâdîn’i

IPDPN: IllustratedPolyglottic Dictionary of PlantNames

KT: Kâmûs-ı Türkî

LMETBA: Lûgat-i Müşkilât-ı Eczâ’da Türkçe Bitki Adları

MBTS: Misalli Büyük Türkçe Sözlük

MN: Menâfi’ü’n-Nâs

MŞ: Müntahab-ı Şifa

OTS: Okyanus Türkçe Sözlük

ÖTS: Ötüken Türkçe Sözlük

RTK: Resimli Türkçe Kamus

S: Sultaniye

SÜTS: Su Terimleri Sözlüğü

TAVÇ: Türkiye’nin Ağaçları ve Çalıları

TBAS: Türkçe Bitki Adları Sözlüğü

TBS: Türkiye Bitkileri Sözlüğü

TCFHM: Terceme-i Cedîdeff’l-Havâssi’l-Müfrede

TDS: Türk Dili Sözlüğü

TEGYÇ: Türkiye’nin En Güzel Yaban Çiçekleri

TKS: Tercüme-i Kâmilü’s-Sınâ’a

TM: Tuhfe-i Mübarizi

TS: Türkçe Sözlük (TDK)

TSö: Türkçe’nin Sözlüğü (Muhammet Yelten, Mustafa Özkan)

TTBA: Türkiye Türkçesinde Bitki Adları

TÜS: Türkçe Sözlük (Ali Püsküllüoğlu)

YBS: Yabancı Bitkiler Sözlüğü

YBTİOK: Yabancı Bitkilerin Tıpta İlaç Olarak Kullanılışları

YTL: Yeni Türkçe Lügat

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (1993). *Türkçenin Gücü*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Alkayış, Fatih (2007), *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.

Ayverdi, İlhan (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Baytop, Asuman (2004), *Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Baytop, Turhan (2007), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bedevian, Armenag K. (1936), *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Kahire: Argus and Papazian Presses.

Canpolat, Mustafa (1973), “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri”, *Türkoloji Dergisi*, S. V, s. 21-27, Ankara.

Canpolat, Mustafa, Önler, Zafer (2007), *Edviye-i Müfrede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağbayır, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Doğan, Mehmet (2008), *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Duran, Ahmet (1998), “Türkçede Bazı Bitki Adlarının Veriliş Sebepleri”, *Türk Dili*, S. 555, s. 223-229, Ankara.

Erdağı, Birnur (2000), *Tuhfe-i Mübarizi (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Gülensoy, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülseren, Cemil (2001), “Halk Dilinde Uşak’ta Bitki Adları ve Sağlık Değişleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. III, S. 2, s. 107-117, Afyon.

Hançerlioğlu, Orhan (2008), *Türk Dili Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hayber, Abdülkadir (2004), *Yeni Türkçe Lügat*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karol, Sevinçvd. (2007), *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurban, Ferhat (1990), *Şirvani Mahmud Sultâniye (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Küçük, Paki (2010), “Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ’da Türkçe Bitki Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, s. 401-415.

Mamikoğlu, Necati Güvenç (2011), *Türkiye’nin Ağaçları ve Çalıları*, İstanbul: NTV Yayınları.

Nakiboğlu Tezer, Mahmurevd. (2010), *Çiçekli Bitkiler*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Önler, Zafer (1999), *Müntahab-ı Şifa II (Sözlük)*, İstanbul: Simurg Yayınları.

Özaltay, Bülent, Köşe, Abdullah (2006), *Terceme-i Cedîdefî’l-Havâssi’l-Müfrede*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Özçelik, Sadettin (1990), *Nidâyi, Menâfi’ü’n-Nâs (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya.

Püsküllüoğlu, Ali (2012), *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Arkadaş Yayınları.

- Sarıeyyüpoğlu, Mustafa vd. (2009), *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami (2005), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TDK (1979), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2012), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Erdoğan (2012), *Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri I-II*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2004), *Resimli Türkçe Kamus*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuğlacı, Pars (1971-1974), *Okyanus Türkçe Sözlük I-II-III*, İstanbul: Pars Yayınları.
- Tuncer, Hadiye (1978), *I. Cilt: Yabani Bitkiler Sözlüğü, II. Cilt: Yabani Bitkilerin Tıpta İlaç Olarak Kullanılışları*, Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi, Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.
- Tuzlacı, Ertan (2007), *Dekoratif Türkiye Bitkileri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tuzlacı, Ertan (2011), *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yavuz, Yasemin (2008), *HekimHayreddin'in Kitâb-ı Âkrâbâdîn'i*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yelten, Muhammet, Özkan, Mustafa (2002), *Türkçe'nin Sözlüğü*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Zülfikar, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

POPÜLER KÜLTÜRDEKİ “OKUNMUŞ SU” UYGULAMASINI SENKRETİZM BAĞLAMINDA OKUMAK

Emine ÇAKIR*

“Su başında Süleyman; su ayağında Er Korkut! Belaları sen korkut!”

Bir baksı duasından

(Ögel, 2010: 327)

Kültür değişimi yaşamayan bir toplum var mıdır? Ya da farklı bir kültürün etkisi altında eski inançların tamamen koruyabilmiş bir topluluk? Şüphesiz kültür değişimleri çoğu zaman beraberinde eski ve yeni inançların, uygulamaların harmanlandığı senkretik dokular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum toplumların kaçınılmaz kaderidir, denilebilir.

Orta Asya coğrafyasında tarih sahnesine çıkan Türklerin, Anadolu topraklarını yurt edindikleri zaman başta Şamanizm olmak üzere diğer inanışlarının büyük birçoğunu yanlarında, bilinçaltılarında getirdikleri muhakkaktır; fakat bunların hepsini yeni tanıştıkları İslamiyet ile senkretize etmeleri mümkün olmamıştır/olamamıştır. Zamanla kimi ritüelistik pratikler terk edilirken kimileri ise İslamî görünüme bürünerek, toplum belleğinde yaşatılma meşruluğu kazandığı söylenebilir (Çakır, 2013). Önceden Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Zerdüşlük gibi dinlere bağlı topluluklar İslamı kabul ettikten sonra, eski dinlerine ait bazı unsurları İslam’a taşımışlardır. Şamanizm’den intikal eden su kültü, Yahudilikten geçen tılsımlar, Hristiyanlıktan kalan türbeleri kutsallaştırma vb. İslami bir şekle bürünürken İslam içinde hurafeleri oluşturmuştur. (Su, 2011: 88)

Senkretizm, farklı inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Türklerin İslamlaşmasının halk düzeyindeki etkisi, Türklerin daha önce bağlı oldukları din ve inanç sistemlerinin bazı öğelerini İslam kalıbı içinde erimeye zorlamasıdır. Bu zorlama, halk İslamını heterodoks ve senkretik kılan bir dinamik oluşturmuştur. Senkretizm, genellikle İslam’ın “özü”ne aykırı olarak nitelendirilen ve geleneksel unsurlardan alınarak dönüştürülmüş dinsel uygulamalar bağlamında değerlendirilir. Popüler İslam’da, eski kültürel ve dini kalıntılarla İslamî unsurları bağdaştırma girişimleri, genellikle İslam âlimleri tarafından bir dejenerasyon olarak görülür. Bu bağlamda, İbn Teymiyye (İslam’ın ilk dönemlerinde bulunmayan) mevlit, kabir ziyareti ve velileri takdis gibi halk arasındaki dini kutlamaların, bidat olduğu ve şirke götürebileceği gerekçesiyle, terk edilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. (Su, 2011:14-36)

Tayfun Atay, “Halk dini” olarak nitelenen dinseliliğin bünyesine giren inanç motiflerini ve pratiklerini “hurafe”, “boş inanç” veya “bâtıl(uydurma) itikad” şeklinde olumsuzlayan yüksek din (Büyük Gelenek) aslanan kutsal metin ve peygamberlerin pratiği olduğu savıyla hareket ederek dinsel davranış ve eylemi bunlarla sınırlı olduğunun, “Halk dini” bağdaştırmacı (senkretik) ve uyarlamacı iken “yüksek din”nin püriten ve özcü (2000: 48) olduğunu dile getirir. Dinsel bağdaştırmacılık ya da “senkretizm”, farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşimine girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Dinsel senkretizm olgusunun tezahürü başlı başına yeni biçimlenmiş bir din ya da kült şeklinde olabileceği gibi, mevcut dinsel geleneklere eklenmiş yenilikler şeklinde de olabilir. (Atay, 2000: 50)

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü.
eminecakir@gazi.edu.tr

“Dinsel bağdaştırmacılık” ya da “senkretizm” olarak ifade edilen bu konunun toplum hayatındaki yerine baktığımızda sayısız örnekle karşılaşmaktayız. Nazar inancından, türbe ziyaretlerine, mevlit merasiminden, yağmur duasına kadar birçok toplumsal uygulamada eski inanç izlerinin İslami kıyafete büründüğü görülmektedir. İslamiyet ile senkretize edilen uygulamalardan biri de “kutsal sular” etrafındaki ritüellerdir. Her suyun bir iyesi olduğuna inanan Türkler, bu inancı Anadolu topraklarına geldiklerinde çeşitli şekillerde devam ettirmişlerdir. Bugün hâlâ şifa veren, kısmet açan, çocuk sahibi olmayı sağlayankutsal sular etrafındaki uygulamaların toplum tarafından rağbet görmesi bu durumun bir göstergesidir. Zamanla kutsal sular etrafındaki bu uygulamalardan bir kısmı, İslamiyet ile harmanlanarak popüler kültürün yaygın bir ritüeli olan «okunmuş su» uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türklerde su, her çağda mukaddes ve saygılı tutulmuştur. Anadolu’da da bu gelenek değişmemiştir. Anadolu’da su içme, bir saygı protokolü içinde yapılır. Bu saygı töresinde, ekmek ile su birbirinden ayrılmaz. Suyun içine el sokma yasağı Anadolu’da vardır. Özellikle banyo suyuna el sokmama, bugün evlerimizde özenle uyulan bir gelenektir. Çünkü, arı sudan abdest alma bugün de bir şarttır. Su üzerine yemin de bugün Anadolu’da yaygın olarak yapılır. Su da ekmek gibi Allah’ın bir nimeti sayılmıştır. Suyu yudum yudum içme protokolü ve kaidesi çok manalıdır. (Ögel, 2010: 327)

Anadolu’da kutsal sular hakkında özellikle evliya kabirleri gibi kutsal mekânlar etrafında pratik ve inanışlara sıklıkla rastlanması bu uygulamanın Türk-İslam senkretizminin kutsal mekân ile ilişkilendirilme çabası olarak yorumlanabilir. Günay’a göre bu kutsal mekânların bir kısmı pınar, çeşme, ötekiler havuz ya da gölet biçiminde olup; dilek pınarı, süt pınarı, dede suyu, havuz gibi isimler almakta; su kaynakları kutsiyetlerini çeşitli şekillerde kazanmakta; bazen veli ile irtibatlı olabilmektedir (2003: 12). Isparta’da da su kültü ile bağlantılı olan uygulamalar şunlardır; türbenin bulunduğu yerden su içmek (Hüseyin Baş Dede Türbesi), kerametli kişinin asasını yere vurarak yerden su çıkarttığına inanmak (Piri Mehmet Efendi Türbesi) ve bolluk, bereket dileyerek türbeye bir kâse su bırakmak (Süt Dedesi). (Ölmez, 2005: 92). Pınarın ruhu veya sahibiyile ilgili bir başka örnek ise Ankara Kızılcahamam çevresinde bir maden suyu pınarı etrafında görülmektedir. Pınarın yanındaki çalılıklara bağlanan paçavralardan adeta görülmüyordu. Burada bir veli mezarı da bulunmamasına rağmen bu paçavralar pınar izisi ve su ruhuna bağışlanmıştır. Müslüman Türkler bu paçavraları dini bir huşu ile bağlarken farkında olmadan Şamanizm âdetini yerine getirmektedirler. (Ögel, 2010: 359) Anadolu’daki tüm bu uygulamalar aynı zamanda çok güçlü kültürel koda sahip olan atalar kültünün İslamiyet ile bağdaştırılmasının en yaygın örneğini oluşturmaktadır. Zira bugün türbeler etrafında yapılan mum yakmak, çaput bağlamak, türbede uyumak, türbeden kumaş almak gibi birçok uygulamanın İslamiyet’e ters düşmekle birlikte devam ettiği görülmektedir. Bu durum toplumun inançları ile pratikteki uygulamaların her zaman örtüşmediğini göstermektedir. Eski inançların kutsal mekânlarla ilişkilendirmek suretiyle toplum belleğinde yaşatılma meşruluğu kazanma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Anadolu’da kutsal sular etrafındaki uygulamalardan bir kısmı, zamanla evrilerek popüler kültürde de yer alan “okunmuş su” uygulaması olarak karşımıza çıkmıştır. Maddi ve manevi hastalıklardan kurtulmak için yapılan “okuma eylemi” yaygın olarak suya olmakla birlikte kimi zaman tuz, ekmek, pirinç, mercimek gibi nesneler üzerine de uygulandığı görülmektedir. Nesnelerin değişkenlik göstermesi uygulamadani söylemin esas alındığını göstermektedir. Bu durum bu tarz uygulamaların yaşatılma meşruluğu kazanmasında “niyet”in ve “duanın” esas alınması olarak yorumlanabilir.

Su etrafındaki pratiklerle kutsal söylemin senkretize edildiği örnek bu durumu ortaya koymaktadır: Kars’ta yedi ayrı çeşmeden su toplanıp, sabah ezanından sonra bu su ile

banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır. (Kalafat, 2006: 73) Türk-İslam senkretizmini ortaya koyan en önemli unsurlardan biri de eski inançların İslami düşüncenin kutsal zamanı ile örtüştürülmesidir. Zira eski inanç etrafındaki geleneklerin meşrulaştırılması yani toplum belleğinde geçerli olabilmesi İslamiyet ile senkretize edilmeleriyle mümkün olabildiği görülmektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husus ise eski Türk inançlarında yaygın olarak kullanılan formülistik sayılar ile kutsal söylemin bağdaştırılma çabasıdır.

Anadolu'da okunmuş su uygulamasının en yaygın yaşatıldığı bağlamlardan biri mevlit gibi dini merasimlerdir. Böylece su, bu kutsal bağlamda duanın kutsal söylemiyle etkileşime geçmekte, sıradan olma özelliğini kaybederek maddi ve manevi hastalıkların iksiri olma özelliği kazanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi suyu anlamlandıran asıl ögenin dini söylem olarak görülmesi bu uygulamanın toplum belleğinde yaşatılabilmesinin asıl gerekçesi olduğu sonucuna varılabilir.

Ahıska Türklerinde doğum, evlilik, ölüm vesair vesilelerle okunan mevlitlerde Kuran-ı Kerim okuyan hocaların önündeki masaya su ve tuzla birlikte bir miktar da toprak konulur. Bu toprak şehit veya evliya mezarından alınmış bir toprak olur. (Kalafat, 2012: 86-87) Kıbrıs Türk kültür coğrafyasında ölünün gömülmesinden sonra 3 sabah namazı ailesi tarafından ellerindeki nur suresi okunmuş su ile birlikte ziyaret edilir. Bu su dökülünce ölen kimsenin ziyaretçileri gördüğüne inanılır. “okunmuş su” inancı Türk költürlü halklarda çok yaygındır. Okunmuş suda hikmet aranır. Bu suyun, nazara, korkuya, başarısızlığa ve benzerlerine karşı iyi geldiği inancı Göklen Türkmenlerinde de vardır. Özel olarak okutulduğu gibi, Mevlit okunurken tuzla birlikte hafızın önüne konularak okunmasının sağlandığı da olur. (Kalafat, 2010: 226-7) Okunmuş su uygulamasının “mevlit” gibi **kutsal bağlamla**, “3 sabah namazı” gibi **kutsal zamanla** ve “Kuran-ı Kerim” gibi **kutsal söylemle** ilişkilendirilmesi Türk-İslam senkretizmini ortaya koyması noktasında dikkate değerdir. İslam alimlerinin bu uygulamaya karşı tutumları İslamiyet’te ayet ve hadis temelli kaynaklarda suyun okunması şeklinde bir uygulamanın olmadığı ve dine sonradan eklenen yani bid’at olduğu şeklindedir. Fakat hocaların bu uygulamanın bid’at olduğunu kabul etmelerine karşın, önlerine konulan suyu okumakta bir engel görmemeleri bu uygulamanın toplum belleğinde yaşatılmasında önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ayrıca teorideki inanış ile pratikteki inanışın örtüşmediğini göstermekle birlikte bunun gibi dine sonradan eklenen uygulamaların iyi bidat olarak görülmesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Hz. Peygamber (s.a.s)’ in “İslam’da iyi bir çıkır (bid’at) açana, o çıkıra bulunanlar bulunduğu sürece sevap verilir. Kötü bir çıkır (bid’at) açana da, aynı şekilde günah yazılır. (Varlı, 2008:17) hadisinden hareketle toplum belleğinde bu ve buna benzer uygulamaların dine bir zararı olmayacağı gerekçesiyle daha da önemlisi bu uygulamada esas değer verilenin su değil, suya kutsal mekân ve kutsal zamanında okunan dinin kutsal sözlerinde aranması gerektiği düşüncesi toplum belleğinde bu uygulamayı meşru bir zemine oturtma çabası olarak düşünülebilir.

Ayet ve hadis temelli kaynaklarda suyun okunmasına dair bir uygulama olmamasına karşın, bazı dua kitaplarında suya belli sayılarda ve zamanlarda dua okuma suretiyle çeşitli sıkıntılardan kurtulacağına dair bilgilerin yer alması dikkate değerdir.

“Yâ rahîme külli sarihin ve mekrûbin ve ğâyetehû ve meâzehû” Ağaçların meyvelerinin bol ve bereketli olması için bu mübarek satır yazılır ve içerisine bırakılarak imha edilen su bir ağacın dibine dökülür. Bu sudan içen kimse içirene (yazana) şiddetle âşık olur, hayranlık duyar. Aile arasındaki geçimsizliklerde bu mübarek suların içilmesi, içirilmesi bir iksirdir. “Seyyidü’l-İstiğfar” son nefesinde konuşamayan hastalara yazılarak su içine bırakılır. Elde edilen bu sudan hastanın ağzına damlatılırsa dili çözülür ve kolay can verir. Kim bir kabin üzerine “YâMükît” i yedi defa okuyup yine aynı kabin üzerine yazar ve bir yolculuğa çıktığında suyu o kaptan içerse,

yolculuğun sıkıntı ve vahşetinden emin olur, düşmanı hezimete uğrar, kötü insanlar kendisine karşı mağlup olur. “Yâ Nûr” ismi celiline devam edenlerin kalpleri ve kalıpları nurlanır. Yazarak suyunu içen kimselerin kalbi nurlanır, sıkıntısı varsa gider. Sözü herkese tesir eder. (Pamuk, 2001: 14-108) Tüm bu uygulamalarla su; kutsal zaman, kutsal formulistiksayılar ve kutsal söylemlerle birleşerek âdeta sıradanlıktan çıkmakta bir nevi iksir özelliği kazandığı görülmektedir.

Türk- İslam senkretizmi bağlamında önemli bir yer tutan okunmuş su uygulaması her geçen gün popüler kültürün bir parçası haline dönüşmektedir. Folklorun yeni inceleme bağlamı olan elektronik ortamda konuda önemli bilgiler sunmaktadır. “Okunmuş su” ifadesi Google arama motorunda arandığında tam 2. 100.000 sonuç bulunmuştur. Uygulamanın bilinirliğini ortaya koyması noktasında bu rakamlar dikkate değerdir. Ayrıca sosyal paylaşım ağlarından “Ekşi” ve “Uludağ Sözlük” gibi ikinci sözlü kültür ortamındaki paylaşımlar da okunmuş su uygulamasının toplum belleğindeki yerini göstermesi bakımından önemli ipuçları barındırmaktadır. Ekşi Sözlük’te okunmuş su için, “ ÖSS resmi içeceği” , “Normal suyla seyretilerek hiç bitmemesi sağlanır.” gibi ironik ifadeler yer almaktadır. (<https://eksisozluk.com/okunmus-su->) Uludağ Sözlükte ise, “ İçine Fatiha, Nas, Felak, Ayet-el Kürsi sureleri okunmuş olan, şifa vereceğine inanılan su.”, “Öss sabahı (vb.) bir işe yarar düşüncesiyle içirilen su.” gibi toplumun bu uygulamaya yüklediği anlamı doğrudan yansıtan ifadeler yer almaktadır. (<http://www.uludagsozluk.com/k/okunmus-su>) “YGS İçin Okunmuş Su Sattılar” başlığını taşıyan aşağıdaki görsel, toplum belleğinde bu uygulamanın popüler kültürün bir parçası haline dönüştüğünü göstermesi noktasında çarpıcı bir örnektir.

(<https://www.google.com.tr/search?q=okunmus+su;>)

Bunun dışında film ve dizlerde de “okunmuş su” uygulamasına ilişkin sahneler yer verildiği görülmektedir. Ayrıca aşağıda örnekendirildiği gibi karikatüristlerin de çizimlerinde, “okunmuş su” uygulamasından esinlenmeleri bu inancın başka bir popüler kültür boyutunu oluşturmaktadır.

(<http://www.jetkarikatur.com/karikatur-okunmus-su>)

Bu bildiri, toplum hayatında yaygın olarak bilinen ve gittikçe popülerleşen “okunmuş su” uygulamasının halkın inanç değerleri noktasında nerede durduğunu, İslamiyet ile senkretize edilip edilemediği gibi yarı yapılandırılmış soru kâğıdı üzerinden elde edilen verilere dayanmaktadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gerek sosyal paylaşım ağlarında gerekse gazete manşetlerinde okunmuş su uygulamasının toplum belleğinde özellikle üniversite sınavı öncesinde içiliyor olması genel kabulünden hareketle, “okunmuş su” hakkındakisorular özellikle sınav sürecinden yakın zamanda geçmiş olan üniversite birinci sınıf öğrencilerine sorulmuştur. Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü’ne 2013 yılı girişli 47 öğrenciye “okunmuş su” uygulaması hakkında şu sorular sorulmuştur: “Hayatınızda hiç okunmuş su içtiniz mi, ya da çevrenizde içen birilerine şahit oldunuz mu?, Okunmuş su içtiyseniz hangi gerekçeyle içtiniz ya da çevrenizdekiler hangi gerekçeyle içtiler?, Okunmuş su, okunmuş pirinç, okunmuş kalem gibi uygulamalara inanıyor musunuz?, Sizce okunmuş suyun olumlu bir etkisi var mı?, Okunmuş suyu dinen bidat ya da hurafe olarak mı kabul ediyorsunuz?”.

A. “Hayatınızda hiç okunmuş su içtiniz mi, ya da çevrenizde içen birilerine şahit oldunuz mu?” sorusuna 47 öğrenciden 33’ü bizzat kendisinin “okunmuş su” içtiğini, 11 öğrenci ise kendisi içmemekle birlikte etrafında içen birilerine şahit olduğunu ifade etmiştir. Buna karşın 3 öğrenci ise bu uygulamaya ilişkin bir şey görmediklerini ve duymadıklarını belirtmiştir. Doğrudan ya da dolaylı olarak 47 öğrenciden 44’ünün bu uygulamanın bilgisi dâhilinde olduğunu görmekteyiz. Bu durum “okunmuş su” uygulamasının toplum hayatında ne kadar yaygın olduğunu ortaya koyması noktasında dikkate değerdir.

B. “Okunmuş su içtiyseniz hangi gerekçeyle içtiniz ya da çevrenizdekiler hangi gerekçeyle içtiler?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar değişiklik göstermekle birlikte ortak dayanak noktasının mevcut maddi ya da manevi sorunla baş edebilme düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Öğrencilerin bu soruya en sık verdiği cevabın “Sınavdan önce okunmuş su içtim.” şeklinde olması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi öğrencilerin yakın zamana ait tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Bu soruya verilen cevapları genel olarak altıbaşlıklar altında sıralayabiliriz: 1. Sınavlarda başarılı olabilmek için, sınav öncesi okunmuş su içenler. 2. Sağlık ve şifa için okunmuş su içenler. 3. Nazardan korunmak için okunmuş su içenler. 4. Çocuksuzluk nedeniyle okunmuş su içenler. 5. İstemeyerek, aile zoruyla okunmuş su içenler. 6. Diğer.

1. Sınavlarda Başarılı Olabilmek İçin, Sınav Öncesi Okunmuş Su İçenler.

Sınava girmeden önce **mevlitte** okunan sudan içmiştim (K10). Sınava girmeden bir faydası olur diye içtim (K38), (K33), (K24), (K39). Sınava girmeden önce üstümde nazar olduğu

düşüncesiyle (K46). Sınavlara gireceğim zaman başarı getireceğine **inandığım için ya da inanıldığı için** içmiştim (K4). Sınava girerken içmiştim, **babaannem** zihin açıklığı yapar diye vermişti(K35), (K17). Üniversite sınavına girerken **annem** içirmişti (K32). Önemli bir sınava girmeden önce, zihin açması ve başarılı olmak için içtim (K42). Genelde sınavlara girerken faydalı olacağına dair **söylemlerden** dolayı içtim (K13). Ben içmedim, fakat sınavlarda başarılı olmak ve şifa için içenleri gördüm (K.3). Ben içmedim, fakat YGS zamanı içen arkadaşlarım vardı (K.43). Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan toplumun bu uygulama etrafındaki inanç örüntüsünü okumak mümkündür. Uygulamanın kutsal söylemin mevlit gibi kutsal bir mekânla ilişkilendirilmesi, özellikle anne, babaanne gibi büyüklerin telkinleri ve etraftaki söylenceler, başkalarının da bu uygulamaya inanmasından hareketle toplumun bu ritüeli anlamlandırdığı ve senkretize etme eğilimde olduğu söylenebilir.

2. Sağlık veya Şifa İçin Okunmuş Su İçenler.

Annem **zihin açıklığı** için suya dua okumuştı ve içmiştim. **Başım ağrıdığı** zaman da **annem, babam** suya okurlar (K7). **Şifa niyetine** içtim, fakat herhangi bir sorunum yoktu (K19). Sağlığım iyi olsun diye içtim (K16). **Psikolojik** rahatsızlık gerekçesiyle içtim (K25). Başarılı olabilmek ve sağlıklı olabilmek için içmiştim (K34), (K47). Sınava girmeden önce zihin açar diye ve şifa olsun diye içmiştim (K41). **Şifa niyetine** ve kötülükten korusun diye. Ayrıca **sevap olduğuda söylenirdi** (K36). Ben içmedim, fakat **şifa niyetine** içen çevremde birilerine şahit oldum (K26). Ben içmedim, fakat annem rahatsız olduğu için **şifa niyetine** içti (K21). Şifa gerekçesiyle (K23). Yine öğrencilerin vermiş oldukları cevaplardan hareketle okunmuş suyun gerek maddi gerekse manevi hastalıkların tedavisi için içildiğini söyleyebiliriz. Suya okuma eylemini gerçekleştirenler anne ve baba gibi büyüklerdir. Su inancının İslamiyet ile senkretizmi konusunda özellikle altını çizmemiz gereken ifadeler ise “sevap olduğu söylenirdi”, “şifa niyetine” dir. Zira toplum belleğinde bu uygulamanın meşruluk kazanması İslamiyet ile senkretizmine bağlıdır. Sevap olacağı söylemiyle doğrudan dinle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca “şifa niyetine” ifadesinde de İslamiyet’teki amellerin niyetlere göre olması genel kabulünün bir izi olduğu söylenebilir.

3. Nazardan korunmak için okunmuş su içenler.

Büyükler okunmuş suyun hastalığa özellikle nazara iyi geldiğini düşünürler ve bize de okunmuş su içirirler. Ben de nazara iyi geldiği düşüncesiyle içtim (K27). Göz değmesin, nazar değmesin mahiyetinde içtim (K1). Sınava girmeden önce üstümde nazar olduğu düşüncesiyle (K46).

Burada ise İslamiyet’in ayet ve delillerle kabul ettiği nazar inancı ile Türklerin eski inançlarını taşıyan göz değmesinin okunmuş su üzerinden senkretize edildiği görülmektedir. Yine bu uygulamada özellikle “büyükler”in telkin ve teşvikinin önemli bir rolü vardır.

4. Çocuksuzluk Nedeniyle Okunmuş Su İçenler.

Okunmuş su üzerinde yapılan bu çalışma, üniversite ortamında değil de farklı bir bağlamda yapılmış olsaydı “Evlendikten sonra ilk yıllar çocuğum olmadı. Çocuğum olsun diye içmiştim (K2) örneğinde olduğu gibi bir cevapla sıklıkla karşılaşmamız mümkün olabilirdi. Bu durum bugün, Anadolu’da kutsal kabul edilen sularda, yıkanınca çocuk sahibi olunacağına dair yaygın inancın bir uzantısı olması kuvvetle muhtemeldir.

5. İstemeyerek Okunmuş Su İçenler.

Bazen de bu uygulamaya inanma hususunda yeni nesil ile geleneği aktaran neslin aynı düşüncede olmadığını görmekteyiz. İnanç değerlerinde değişme olmakla birlikte yeni neslin istemeyerek –kırmamak için-de olsa bu uygulamayı tecrübe ettiği aşağıdaki örneklerden yola çıkılarak söylenebilir.

Zorla içirdiler (K44). Tamamen aile zoruyla içtim, rezil bayat bir suydum (K8). Annemi kırmamak için içtim, fakat inanmıyorum (K10).

6. Diğer

Öylesine (K29). İlgili konuyla ilgili bana faydalı olacağı için (K5). Yapılan işte yardımcı olsun diye (K18). **Hayırlı su** niyetine içtim (K6). **İnandığım için** içmiştim (K15). **Mevlit suyu** olduğu için içtim (K31). Hayırlı su, mevlit suyu gibi cevaplar yine bu uygulamanın İslamî kimliği büründürülme çabalarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

C. “Okunmuş su, okunmuş pirinç, okunmuş kalem gibi uygulamalara inanıyor musunuz?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar ise şöyledir:

İçtim, inanıyorum (K17), (K2), (K16), (K33), (K25), (K15), (K4), (K7), (K9), (K23), (K38), (K5), (K3). İçtim, **manevi düşünce gücü** açısından inanıyorum (K32). İçtim, kısmen inanıyorum (K47), (K31), (K34) (K41). İçmedim, kısmen inanıyorum (K22). İçmedim, inanıyorum (K26), (K20), (K28). İçenler kadar içmeyenlerin de bu uygulamaya inanması dikkate değerdir. İnananların manevi düşünce gücünü vurgulaması İslamî düşünce ile senkretizmini ortaya koymaktadır.

İçtim, tabii ki de hayır, inanmıyorum. (K29). İçtim, inanmıyorum (K13), (K39), (K44), (K35), (K1), (K6). İçmedim, kesinlikle inanmıyorum (K30). İçmedim, inanmıyorum. (K43), (K46), (K9), (K40), (K21). İçmedim, inanmıyorum **çünkü, şifa önce Allah’tan** sonra tıbbi olarak (K21). İçmedim, **batıl olduğunu** düşünüyorum. Sonuçta çalışmadan okunmuş suyla sınavlar kazanılmaz (K37). **İçtim, aslında inanmasam bile okunmuş su, pirinç gibi şeyleri yemek içmek hoşuma gidiyor** (K27). İçtim, inanmıyorum, fakat **annemi kırmamak** için uyguluyorum (K10). İçtim, bence çok **saçma** inanmıyorum (K8). İçtim, **maddesel** olduğu için çok fazla inanmıyorum (K36). İçtim, pek fazla inanmıyorum. Bence sınava çalışmadan giren biri bunların hepsini yapmış olsa dua bile pek işe yaramaz (K42). İçtim, inanma değil de iyi olacağı kanaatindeyim (K19). **İçtim, inanmıyorum; fakat duanın zararı olmaz, belki işe yarar düşüncesindeyim (K46).** Öğrencilerin bu uygulamaya “inanma” noktasında nereden baktığını tespit etmek üzere sorulan bu soruya verdikleri cevaplar ise dikkate değerdir. Öğrencilerin kimi zaman kesin görüşlerini ifade eden “tabii ki hayır, inanmıyorum”, “batıl olduğunu düşünüyorum”, “saçma” “şifa önce Allah’tan, sonra tıptan” gibi ifadelerinin yanı sıra, “Manevi olarak inanıyorum”, “Duanın zararı olmaz, belki bir yararı olabilir.” şeklinde esnek cevapların olması, inanç yelpazesinin genişliğini ve farklılığını göstermesi açısından önemlidir. Bu cevaplar toplum belleğindeki okunmuş su uygulamasının İslamiyet ile bağdaştırılmasında herhangi bir engel görmeyen bakış ile, senkretize edilmesini dinin dejenerasyonu olarak gören bakışın bir uzantısı olarak yorumlanabilir.

Ç. “Sizce okunmuş suyun olumlu bir etkisi var mı?” sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ise şöyledir:

İçtim, olumlu bir etkisi var (K47), (K32), (K2). İçtim, olumlu bir etkisi var. Çünkü **manevi yönden** etkiliyor, kendimizi rahatlatmış hissediyoruz (K17), (K44), (K36), (K16), (K33), (K25), (K34), (K15), (K4), (K7), (K18), (K23), (K23), (K38), (K5), (K10). İçmedim, olumlu bir etkisi vardır (K12). İçtim, olumlu etkisi var, su içildiği zaman insanlar kendilerini daha güvende hissediyorlar. Sudan güç aldığını sanarak başarılı olmaya çalışıyor (K10). İçtim, **dualara inandığım için olumlu** bir etkisi vardır (K38). İçtim, **tabii ki de olumlu etkisi vardır** (K7). İçtim, olumlu etkisi olduğuna inanıyorum, **suğun okununca yapısında olumlu yönde etkilendiğine inanıyorum** (K15). İçtim, şayet **inanılırsa** olumlu etkisi olduğuna inanıyorum, ama her zaman değil (K41). İçtim, **psikolojik olarak olumlu** bir etkisi olabilir, fakat doğrudan bir etkisi olduğunu düşünmüyorum (K34). İçtim, **psikolojik olarak olumlu** bir etkisi olduğuna inanıyorum (K33). İçtim, olumlu bir etkisi var. İnsanın **bedeni ve manevi** ihtiyacı karşılanır (K16). İçtim, **gönülden inanıldığında** olumlu bir etkisi olabilir (K36).

İçtim, pek bir olumlu etkisini gördüğüm söylenemez (K27). İçtim, henüz olumlu bir faydasını görmedim, fakat **iç huzura** faydası var (K46). İçtim, **sevap diyorlar**, ama fiziki bir

yararı olduğunu düşünmüyorum (K.35). İçtim, olumlu bir etkisi yok (K13), (K8), (K39), (K1), (K24),(K29). İçtim, normal bir su içmekten hiçbir farkı yok (K8). İçtim, olumlu bir etkisi olup olmadığı konusunda bir bilgim yok. Olabilir de olmayabilir de (K31), (K42), (K19), (K6). İçmedim, olumlu etkisi yoktur (K14). İçmedim, okunmuş su içmek insana iyi bir etki yapmaz. Sadece kişilerin onun hakkındaki iyi enerjisinin suya yorulmasıdır (K11). Verilen cevaplar üzerinden okunmuş suyun genellikle psikolojik olarak rahatlatma, manevi iç huzur gibi faydasının olduğu tecrübesinin aktarıldığını görüyoruz. Ayrıca “sevap diyorlar”, “dualara inandığım için olumlu etkisi var.”, “tabii ki de olumlu etkisi var”, “inanılırsa”, “gönülden inanılırsa” gibi söylemler de bu uygulamanın İslamî kimliği büründürülme ve meşrulaştırılma çabası olarak yorumlanabilir.

D. “Okunmuş suyu dinen bid’at ya da hurafe olarak mı kabul ediyorsunuz?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar ise şöyledir:

İçtim; fakat hurafe ya da bid’at olarak kabul ediyorum (K10), (K29), (K6), (K1), (K46), (K16), (K42), (K44), (K39), (K8), (K30), (K21), (K37), (K43), (K46), (K9),(K20),(K28). İçmedim, hurafe ya da bid’at olarak kabul ediyorum (K14),(K11),(K12). **İçtim, hurafe aslında. Ama içinde bulunduğumuz toplum gibi ben de buna inanıyorum. Artık bu bizim bir geleneğimiz gibi olmuş. İnanmasak da gelecek nesillere aktarılabilir** (K20). İçtim, kesinlikle bid’attır (K30). İçtim, hurafeye yakın görüyorum (K36). İçtim, kesinlikle hurafe ya da bid’at olduğunu düşünüyorum, çünkü insanların bunu yapan insanlar insanların mazeretlerinden yararlanıyorlar (K21). **İçtim, bunların hurafe olduğuna inanıyorum, kutsal kitabımızda bahsedilmiyor diye biliyorum** (K13).

İçtim, hurafe ya da bidat olarak kabul etmiyorum (K5), (K38), (K18),(K4), (K15),(K25),(K33), (K31),(K2), (K17), (K32), (K47), (K22), (K3). İçtim, **dinen inanıyorum. Çünkü mevlit okutulunca su, pirinç vs. şeyler üzerine de okutuluyor** (K31). İçtim, hurafe ya da bid’at olarak görmüyorum, sadece gelenek olduğu için uygulandığını düşünüyorum. (K34). İçtim, hurafe ya da bid’at olarak kabul etmiyorum. Halk inanışlarıdır. Gerçekten inanırsan isteklerin gerçekleşir (K41). İçtim, hurafe ya da bid’at olarak kabul etmiyorum aksine beni ruhen rahatlatıyor ve işe yaradığını düşünüyorum (K7). İçtim, hurafe olarak değil inanç olarak görüyorum(K27). Burada altını çizmemiz gereken durum, inananların bir kısmı bu uygulamayı dine dayandırarak inanırken, inanmayanların bir kısmı da yine dine dayandırarak inanmamaktadır. Kuran-ı Kerim’de geçmediği için inanmadığını söyleyen kişi de, mevlit gibi dini ortamlarda su okunduğu için buna inanan kişi de dine dayandırmaktadır. Uygulamanın toplum belleğinde meşruluk kazanabilmesi, hurafe ya da bidat olarak görülmemesi onun gelenek ya da halk inanışı olarak görülmesi suretiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. “İçinde bulunduğumuz toplum gibi hurafe olduğunu biliyorum, fakat ben de buna inanıyorum”, “Hurafe ya da bid’at olarak görmüyorum, sadece gelenek olduğu için uygulandığını düşünüyorum.”, “Hurafe ya da bid’at olarak kabul etmiyorum. Halk inanışlarıdır. Gerçekten inanırsan isteklerin gerçekleşir.” gibisöylemler aslında-Türk İslam senkretizmini özetlemektedir.

Sonuç olarak kültür değişimi yaşayan tüm toplumların inançlarında pratikte ya da söylemde senkretik dokuya rastlamak mümkündür. Türkler İslamiyet’i benimsemeleriyle birlikte başta Şamanizm olmak üzere eski inançlarının bir kısmını zamanla unutturken, bir kısmını ise İslamiyet ile harmanlayarak bugüne taşıyabilmiştir. Senkretize edebildikleri inançlardan biri de su kültürüyle ilgilidir. Su kültürü inancının İslamiyet’in kabulüyle İslamiyet’in kutsal zamanı, mekânı ve söylemiyle birleşerek toplum belleğinde meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Popüler kültürde “okunmuş su” uygulaması olarak karşımıza çıkan uygulamanın bugün gazete manşetleri, karikatür çizimleri, sosyal paylaşım ağları ve televizyon programlarında işlenmesi bunun bir göstergesidir. Bu uygulamanın popüler kültürdeki ve Türk-İslam senkretizmi bağlamındaki yerini tespit edebilmek için Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü 2013 girişli öğrencilere yarı yapılandırılmış soru kâğıdı

uygulanmıştır.47 öğrenciden 44'ünün doğrudan ya da dolaylı olarak hayatlarında okunmuş su uygulamasını tecrübe ettiği, bunlardan sadece 3 öğrencinin bu konuda bilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Uygulamanın bilinirliği ve yaygınlığı noktasında bu veriler önemlidir.

Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan hareketle, suyun kutsal zaman, mekân ve kutsal sözlerle bağdaştırıldığı en önemli bağlamın mevlitler olduğu görülmektedir. Bunun dışında suya okuma eylemini sadece hoca ve imamların yapmadığını, babaanne, anne, baba gibiaile büyüklerinin de rol aldığı görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan uygulamanın güçlü olmasında söylencenin çok güçlü olduğu sonucu çıkarılabilir. “Büyükler öyle dediği için”, “toplum öyle inandığı için”, “inanıldığı için” gibi söylemler, büyüklerin telkin ve teşvikinin önemli olduğunu göstermektedir.

Okunmuş sudan beklentinin genelde maddi ve manevi sıkıntı kaynaklı olup özelde sınav kaygısı, zihin açıklığı, sağlık temennisi (psikolojik sorunlar, baş ağrısı vs.), nazardan korunma, çocuk sahibi olma, sevap olduğu düşüncesi gibi nedenlere bağlandığı görülmektedir. Bunun dışında herhangi bir gerekçe olmadan, öylesine ya da dış etkilerin zoruyla-annemi kırmamak için- da içildiği görülmektedir.

Yapılan çalışmada dikkat çeken bir husus da okunmuş su içen her öğrencinin okunmuş suyu içmekle birlikte bu uygulamaya inanmadığı gerçeği, diğer taraftan içmeyen her öğrencinin de inanmadığı gibi bir sonuca varılamayacağı gerçeğidir.

Uygulamanın toplum belleğinde meşruluk kazanabilmesi, hurafe ya da bidat olarak görülmemesi onun gelenek ya da halk inancı olarak görülmesi suretiyle gerçekleştiği sonucuna varılabilir. “sevap diyorlar”, “dualara inandığım için olumlu etkisi var.”, “tabii ki de olumlu etkisi var”, “inanılırsa”, “gönülden inanılırsa” “içinde bulunduğumuz toplum gibi hurafe olduğunu biliyorum, fakat ben de buna inanıyorum”, “Hurafe ya da bid’at olarak görmüyorum, sadece gelenek olduğu için uygulandığını düşünüyorum.”, “Hurafe ya da bid’at olarak kabul etmiyorum. Halk inanışlarıdır. Gerçekten inanırsan isteklerin gerçekleşir.” “Dinen inanıyorum. Çünkü mevlit okutulunca su, pirinç vs. şeyler üzerine de okutuluyor.”, “Hurafe aslında. Ama içinde bulunduğumuz toplum gibi ben de buna inanıyorum. Artık bu bizim bir geleneğimiz gibi olmuş. İnanmasak da gelecek nesillere aktarılabilir” gibi söylemler aslında geleneğin İslamî kıyafete büründürülme ve toplum belleğinde yaşatılma meşruluğu kazanma çabası olarak yorumlanabilir.

KAYNAK KİŞİLER

- A. Akdeniz, 1994, Gaziantep, (K.1)
- A. Soylu, 1978, Ankara. (K.2)
- A. Tekeli, 1992, Konya. (K.3)
- B. Çetin, 1995, Ankara. (K.4)
- B. Görücü, 1994, Ankara. (K.5)
- B. Parlatır, 1995, Ankara. (K.6)
- B.N. Tosun, 1995, Muğla. (K.7)
- E. Bozkır, Ankara. (K.8)
- E. Doyuran, 1994, İstanbul. (K.9)
- E. Erdoğan, Ankara. (K.10)
- E. G. Yılmaz, 1995, Trabzon. (K.11)
- E. Kolcu, 1995, Ankara. (K.12)
- E. Özkılıç, 1994, Ankara. (K.13)
- E. Tanrıverdi, Erzurum. (K.14)
- F. Gümüşboğa, Ankara. (K.15)
- F. Yılmaz, 1994, Kilis. (K.16)

- G. Kaplan, 1995, Ankara. (K.17)
G. Öçalan, 1994, Bursa. (K.18)
H. R. Gümüş, 1992, Çankırı (K.19)
H. Yıldırım, 1995, Samsun. (K.20)
İ. Yeşilbaş, 1993, Hatay (K.21)
K. Bayraktar, 1981, Zonguldak. (K.22)
M. Akkuş, 1994, Çorum (K.23)
M. F. Akça, 1994, Ankara. (K.24)
M. Kızılyar, 1993, Erzurum. (K.25)
M. Korkmaz, Ankara. (K.26)
M. Yaşar, 1994, Ankara. (K.27)
M.M. Yalçın, 1993, Mardin. (K.28)
N. Avcı, 1994, İstanbul. (K.29)
Ö. Arslan, 1980, Ankara. (K.30)
Ö. Bilayak, Batman. (K.31)
Ö. Çizici, (K.32)
R. Demirel, 1988, Malatya. (K.33)
R. Işık, 1995, İstanbul. (K.34)
R.G. Aksoy, 1994, Ankara. (K.35)
R. K. Daşçı, İzmir. (K.36)
S. Güngör, 1995, Ankara. (K.37)
S. Keleş, 1995, Ankara. (K.38)
S. Ünlü, 1966, Kırşehir(K.39)
S. Yağlı, İstanbul. (K.40)
T. G. Yılmaz, Yalova. (K.41)
T. Şahinkaya, 1995, İstanbul (K.42)
T.T. Elyakut, 1994, Ankara. (K.43)
V. Gökalp, 1994, Antalya. (K.44)
Y.C. Tuncer, 1995, Ankara. (K.45)
Y.E. Çarhoğlu, 1991 Ankara. (K.46)
R. Uzun, 1994, Manisa (K.47)

KAYNAKÇA

- Atay, Tayfun (2000). "Gelenek ve Modernlik İlişkisi Ekseninde Türkiye’de Halk Dini Öğeleri ve Senkretik Motifler", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim 2000 Nevşehir, Ankara: Ervak Yay.
- Çakır, Emine (2013). "Nazar İnançının Türk-İslam Senkretizmi Açısından İncelenmesi", Gazi Üniversitesi 1. Genç Akademisyenler Sempozyumu (6-7 Kasım 2013).
- Günay, Ünver (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 15 Yıl : 2003/2 (5-36 s.).
- Kalafat, Yaşar (2006). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: Ebabil Yay.
- Kalafat, Yaşar (2010). "Göklen Türkmenleri (Türkmenistan) Halk İnançlarındaki Ölüm Temasına Dair Bazı Karşılaştırmalar", TÜBAR-XXVIII-/2010-Güz.
- Kalafat, Yaşar (2012). Türk Halk İnançlarında Beslenme, Ankara: Berikan Yay.
- Ögel, Bahaeddin (2010). Türk Mitolojisi, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ölmez, Filiz Nurhan ve Şirin Gökmen (2005). “İsparta İl Merkezinde Türbeler”, *bilig*, Güz / 2005, sayı 35.

Pamuk, Arif (2001). *Esmâ-i Hüsnâ Hikmeti, Fazileti, Esrârı*, İstanbul: Pamuk Yay.

Su, Süreyya.(2011) .Hurafeler ve Mitler Halk İslâmında Senkretizm, İstanbul: İletişim Yay.

Varlı, Mustafa (2008). Bidat, Hurâfe ve Bâtıl İnançlar, İstanbul: Ensar Yay.

<http://www.jetkarikatur.com/karikatur-okunmus-su>; ilk erişim tarihi; 09.09.2013

<https://www.google.com.tr/search?q=okunmus+su>; ilk erişim tarihi: 09.09.2013

<http://www.uludagsozluk.com/k/okunmus-su> ilk erişim tarihi: 09.09.2013

<https://eksisozluk.com/okunmus-su-> ilk erişim tarihi: 09.09.2013

SİLLER YERLEŞİMİ VE TARİHİ SU YAPILARI

Filiz ÇELİK*

Sille Yerleşimi

Sille, Konya'nın kuzeybatısında, kent merkezine 8 km mesafede ve Selçuklu İlçesi sınırları içinde yer alan tarihi bir yerleşimdir. Konya'ya egemen olan Takkeli ve Karabuğa Dağları arasında yer alan Sille Vadisi'nde, Sille Deresi'nin iki yakası üzerinde kurulmuştur. Doğusunda Konya kent merkezi, batısında Kadınhanı, kuzeyinde Ilgın, güneyinde ise Kızılören ve Hatip ilçeleri (Şekil 1.) yer almaktadır.

Şekil 1. Sille'nin konumu

Sille, geçmişte farklı etnik ve dini kökenlere sahip insanların bir arada yaşadığı her açıdan gelişmiş bir yerleşim merkezi iken bugün Selçuklu İlçesi sınırları içinde yer alan iki mahalleden oluşturmaktadır. Sille, farklı inançlara ait dini yapıları (manastırlar, kiliseler, kaya kiliseleri ve camiler), hamamları, çeşmeleri, köprüleri, bağları ve bağ evleri ile geleneksel konutlardan oluşan tarihi dokusuyla birlikte sosyo-kültürel özellikleri ile özgün niteliklerini kısmen koruyabilmiştir.

Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1991 yılında Sille'de yer alan 34 adet taşınmaz kültür varlığı (camiler, konutlar, hamamlar, köprüler, çeşmeler, sarnıç) koruma altına alınmıştır. 1995 yılında ise antik yerleşme, Haghai Eleni Kilisesi, manastır ve mezarlıkların bulunduğu güney yamaçlar I. Derece Arkeolojik Sit Alanı, yerleşim alanı ise Kentsel Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. 1995

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peysaj Mimarlığı Bölümü.
filiz@selcuk.edu.tr

yılında koruma altına alınmış olmasına rağmen Sille Koruma Amaçlı İmar Planı 2001 yılında tamamlanmıştır (Karpuz 1999).

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından;

- Orta Camii,
- Sille Kilisesi,
- Sille Çayı Köprüsü,
- 5 adet çeşme koruma altına alınmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından;

- Kurtuluş Mahallesi Mezarlığı Tarihi Sit Alanı,
- Aşağı Mahalle Mezarlığı Tarihi Sit Alanı,
- Hagia Eleni Kilisesi koruma altına alınmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından Sille'ye ait taşınır kültür varlıklarından;

- Fotoğraflar (Sille doğumlu Yaşar Bulut atölyesinde çalışırken, çanak-çömlek yapımı, halk mimarisi örneği, para keseleri, dokuma tezgâhında kilim dokuyan kadın fotoğrafları),
 - Slaytlar (Sille'de çömlek yapımını, Sille mutfağını, köyden genel görünüşü, Mecidözü sokakta bir evi ve Sille'nin genel görünüşünü içeren fotoğraflar),
 - Notalar ("Eski Sille" isimli halk müziğine ait notalar),
 - Ses bantları (halk müziği, halk mutfağı ve evlenme adetleri derlemesi)
- koruma altına alınmıştır (Anonim 2006).

Sille'nin Anlamı

Sille'nin etimolojisi ve anlamı konusunda birçok görüş öne sürülmüştür. Bunlar:

- "Sille" adının önceleri Roma kumandanı Sıyll'dan ileri geldiği öne sürülmüş ve Sivas'taki "Zela"nın bir bakanı olarak düşünülmüştür.
- Sümer'de Larsa sülalesinden Leonardo Wavley'in adı, Silli Abad diye geçmektedir. Roma konsüllerinden birinin adı da "Sylla"dır. Sille adının bu isimlerle ilgili olduğu var sayılmıştır.
- Sille ile ilgili yapılan bazı araştırma ve incelemeler, Azyanıklar devriyle bağlantılarını ortaya koymuştur. Buna göre "Sille", Silen'den (Silene) ileri gelmektedir. Bilindiği gibi mitolojiye göre Firigya Kralı Midas, Silen'in içtiği suya şarap katarak yakalamış ve esir etmiştir.
- Sille'nin öz Türkçe bir kelime olup, "Si-ella"dan geldiği görüşü üzerinde ağırlıklı olarak durulmaktadır. Buna göre Türkçe "Si", "Su", "Ella"nın da, "Allah" anlamında olup, "Su Tanrısı" anlamında öz Türkçe bir isim olduğu kabul edilmektedir.
- Ayrıca Sille'nin Silenos'dan geldiği fikri üzerinde de durulmuştur. "Silenos, kaynayıp coşarak köpürüp akan su" anlamına gelmektedir. Sille'nin konumu da (Sille Deresi'nin sel yatağı olan vadide kurulmuş olması) bu anlamı desteklemektedir (Özönder 1998).

Bu görüşler içerisinde Sille adının “Si-ella” veya “Silenos”dan geldiği ağırlık kazanmaktadır.

Sille’nin Yerleşim Tarihi

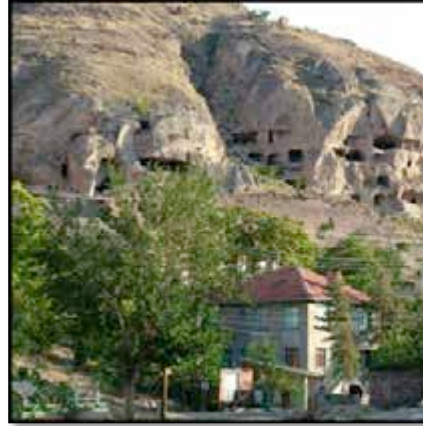
Sille’nin tarih içindeki gelişimi incelendiğinde yerleşim karakterinde belirleyici olan dört önemli dönem dikkat çekmektedir.

Hristiyanlıktan önceki dönem: Sille’de yerleşimin tarihi Neolitik dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Sille, Hitit ve Sümer uygarlıklarının hakim olduğu bir yerleşimdir. Ancak bu döneme ait net bilgiler bulunmamakta ve kalıntılar bugüne kadar ulaşmamıştır. Bu döneme ait veriler, Konya’nın tarihi incelenerek çıkarılmıştır.

Hristiyanlık dönemi: Sille, ilk Hristiyanların önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Kolaylıkla oyulabilen dağ ve tepelerin yamaçları, Hristiyanların, ilk sığınak ve mabetlerini bu yörede gerçekleştirmelerinin en önemli tercih nedeni olmuştur. Bu döneme ait mağara, kaya kiliseleri ve en eski manastırlar Sille ve yakın çevresinde bugün de varlığını sürdürmektedir (Şekil 2).

Hristiyanlık öncesinde çeşitli sosyo-politik olaylara sahne olan Konya ve Sille, bu önemini, Hristiyanlık döneminde de sürdürmüştür. Sille’nin jeo-politik ve jeo-stratejik özellikleri nedeniyle, İslamiyet’le tanışmamış olan Ortodoks Türkler, Bizans uygarlığı döneminde, Rumlar ise Selçuklular döneminde getirilerek Sille’ye yerleşmeleri sağlanmıştır (Özönder 1998).

“Roma-Bizans-Kudüs” güzergâhı üzerinde yer alan Sille, kutsal hac yolcuları için önemli bir konaklama yeri olmuştur. Bu durumun, Sille’ye olduğu gibi Konya’ya da önemli katkıları olmuştur. İnşa edilen büyük mabetler, hanlar, hamamlar, çarşılar, pazarlar, kaleler, kışlalarla birlikte bilim ve sanat hayatını zenginleştirmiş ve bütün bunların sonucu artan refah seviyesi Sille’yi, gelişmiş bir yerleşim yeri haline getirmiştir.

Şekil 2. Haghia Eleni Kilisesi, kaya kiliseleri ve mezarlıklar

Selçuklu ve Osmanlı dönemi: Sille daha önce bazı Müslüman-Arap akınlarına sahne olmuşsa da Konya ve yakın çevresinin Müslüman Türklerin hakimiyetine geçmesi Selçuklu dönemine rastlamaktadır. Selçuklu döneminde Konya’da bulunan Rumlar, kale yerleşiminden dışarıya çıkarılarak Sille’ye yerleştirilmişlerdir.

Selçuklular döneminde Konya’nın başkent olarak ilan edilmesi ile Sille, önemli bir yerleşim olarak gerçek kimliğini kazanmıştır. Konya, Selçuklu döneminde olduğu gibi Osmanlılar devrinde de tarihi İpek ve Baharat Yolları üzerinde olmasının sosyo-politik ve sosyo-

ekonomik olanaklarından yararlanmıştır. Bu durumun Sille'ye de önemli katkıları olmuştur (Özönder 1998). Selçuklular döneminde Sille'nin adı "Isilye", "Silye" ve "Su Diremi" olarak geçmektedir (Çaycı 1996).

Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra Konya ve çevresi Karamanoğulları Devleti'nin hakimiyetine geçmiş ve bölgenin ismi Karaman olarak değişmiştir. Bu dönemde Sille'de, Türkçe isimler alan, kendilerine Karamanlı ve konuştukları dile Karamanlca denilen gayr-i Müslümler bulunmaktadır. Bu dönemde Gayr-i Müslümlere Gebran denilmektedir (Aköz ve Ürekli 1997).

Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı Döneminde Sille, farklı etnik ve dini kökenlere sahip insanların bir arada yaşadığı bir yerleşim olmuştur. Sille; sosyal ve kültürel özellikleri ile ekonomik yapısından dolayı her dönemde Konya'nın ayrıcalıklı bir yerleşmesi olmuştur. Osmanlı dönemindeki zengin zanaatları ve ekonomisi ile dışa açık, yenilikleri izleyen bir merkez konumundadır.

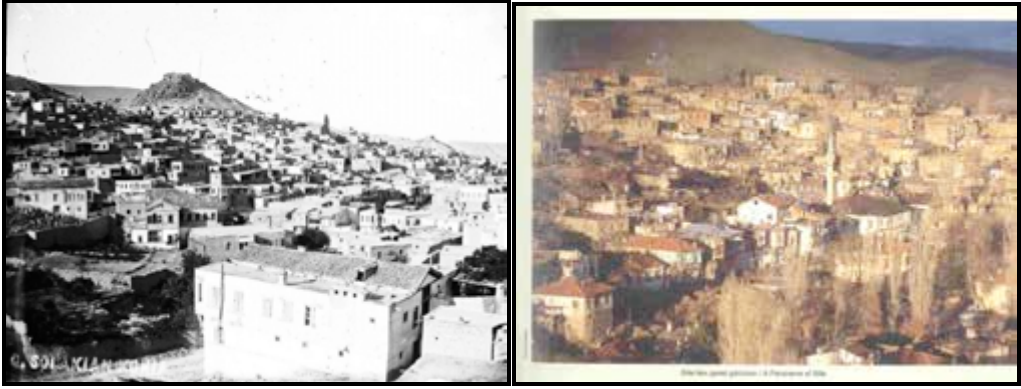
Osmanlılar zamanında özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde Sille'nin adı "Su Diremi" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde Sille'ye bağlı 15 köy (karye) bulunmakta ve bu köylerden bugün de mevcut olanlar Tepeköy, Sızma, Sarayköy ve Bilecik'tir (Çaycı 1996).

Cumhuriyet Dönemi: Sille, Cumhuriyet öncesinde sosyal, kültürel, ekonomik ve kentsel yönden gelişmiş bir kent niteliğinde olup yaklaşık (Sille'ye bağlı köylerle birlikte) 18.000 nüfusa sahip bir yerleşimdir. O dönemde nüfusun büyük bir kısmını Rumlar oluşturmaktadır. Cumhuriyet döneminde alınan kararlar doğrultusunda gayri-Müslüm halk Yunanistan'a gönderilmiştir. Sille'nin ekonomik ve ticari hayatına egemen olan Rumların mübadelesinden sonra Sille, büyük bir sarsıntı geçirmiş ve kent hızla köhneleşmiş; sosyal, ekonomik ve kültürel yönden canlılığını yitirmeye başlamıştır. Rumların yerine Sille'ye yeni bir topluluk yerleştirilmemiştir. Rumlardan geriye kalan konutlar, iş yerleri ve ibadet mekânları kullanılmadığı için zamanla yıpranmış ve çok azı bugüne kadar gelebilmiştir.

1940 yıllarında Sille, 17 yerleşim bölgesinin bağlı olduğu büyük bir yerleşim birimidir. 1940 yılından sonra ekonomik nedenlerden dolayı geriye kalan Müslüman Silleliler de İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük kentlere göç ettiği için nüfusu giderek daha da azalmıştır. Bugün ise Sille'den Konya kent merkezine doğru göç yaşanmaktadır. Geçmişten aldığı çok kültürlü yapıyı bugünde korumaya çalışan Sillelilerin çoğunluğu Konya'ya göç etmiş olsa da Sille ile olan bağları kopmamış; eski evlerini, bağlarını ve bahçelerini hala kullanmaktadırlar.

Sille, tarihinde büyük bir kasaba iken 1980 yılından itibaren Konya'nın merkezi bir mahallesi haline gelmiştir. 1984 yılında Konya'nın Büyükşehir Belediyesi statüsüne kavuşmasından sonra 1989 yılında merkeze bağlı olarak Selçuklu, Meram ve Karatay ilçeleri kurulmuştur. Bununla birlikte Sille, Selçuklu İlçesi'nin iki mahallesini (Subaşı Mahallesi ve Ak Mahalleyi) kapsayan bir yerleşim yeri halini almıştır (Şekil 3.).

Cumhuriyetten sonra yavaş yavaş eski canlılığını kaybetmiş olsa da Sille, mağaraları ve özellikle Sille Barajı'nın yeşil alan olarak kullanılması sayesinde Konya halkının hafta sonunda tercih ettiği rekreasyon alanlarının başında gelmektedir. Son yıllarda kültür turizmi ve inanç turizminin yaygınlaşmaya başlamasıyla gerek Türkiye ölçeğinde gerekse uluslararası ölçekte Sille odak noktası haline gelmeye başlamıştır.

Şekil 3. 20. yüzyıl başlarında ve 21. yüzyılda Sille'nin görünümü

Sille'nin Yerleşim Özellikleri

Sille, Konya'ya egemen olan Takkeli ve Karabuğa Dağları arasındaki Sille Vadisi'nde kurulmuştur. Yerleşim ağırlıklı olarak Tatköy yakınlarında doğan ve Takkeli Dağ eteklerinden kıvrılarak devam eden Sille Deresi'nin kıyısında, Sille Vadisi'nin güney ve kuzeye bakan yamacında gelişmiştir. Vadinin yamaçlarına oyularak yapılan kaya evleri ve kaya kiliseleri Sille'deki ilk yerleşim alanlarını oluşturmaktadır (Aklanoğlu 2006).

Coğrafi konumu nedeniyle oldukça engebeli bir arazi üzerinde kurulmuş olup arazinin formu, Sille'de yerleşim karakteri üzerinde etkili olmuştur. Arazi formunun dik ve engebeli olması, yapılar, sokaklar ve mahallelerin teraslar şeklinde yerleşimini zorunlu kılmıştır. Vadinin ortasından geçen derenin güneye bakan yamacından itibaren yapılar, sokaklar ve mahalleler kademe kademe yukarı doğru yükselmektedir (Şekil 4). Yerleşim dik arazide kurulduğu için doğusunda bulunan düz ve verimli arazide bağ ve bahçeler yer almıştır.

Yapıların farklı kotlarda yer alması kent dokusuna dinamizm kazandırmaktadır. Sokaklar dar olup zemini taş döşeli ve merdiven şeklinde sekilidir. Dik yamaçlardan akan yağmur sularının sel oluşturmaması ve rahat inilip çıkılması için sekili olarak yapılmıştır Sokaklar, Sille Deresi'ni dik kesecek şekilde konumlandırılmış; böylece yağmur sularının dereye doğru akışı sağlanmıştır. Yollar, orta kısmında oluk oluşturacak şekilde yapılmış; bu sayede akan suların hem evlere dolması önlenmiş hem de toplanan su ile bağ ve bahçeler sulanmıştır. Ayrıca yağmur suları Sille yakınlarında oluşturulan sarnıçlarda biriktirilerek yerleşimin su ihtiyacı karşılanmıştır.

Şekil 4. Sille yerleşiminin görünümü

Sille'yi daha belirgin kılan bir başka özellik ise kentin fiziksel yapısında yer alan Hristiyan Rumlara ait tarihi yapılardır. Ancak bu yapılar, zaman içinde kullanılmadığı için yıkılmış durumdadır. Bugün sadece Haghia Eleni Kilisesi ve Küçük Kilise ayakta kalan yapılardır.

Kent dokusunu oluşturan yapılar ve açık alanlar dengeli bir kompozisyon oluşturmaktadır. Yerleşimde kompakt form gözlenmekte ve Sille bağlarının oluşturduğu yeşil doku ile yapı yoğunluğu arasında denge kurulmuştur (Aklanoğlu 2009).

Sille'deki Su Kaynakları

Sille'de en önemli su kaynağı Sille Deresi ve Giret Deresi'dir. Sille Deresi, Büyük Konya Kapalı Havzası içinde yer almaktadır. Geçmişte Sille Deresi'nin taşması nedeniyle büyük kayıplarla sonuçlanan taşkınlar meydana gelmiştir. 1953-1960 yılları arasında, Sille Deresi üzerinde taşkın önleme ve sulama amacıyla Sille Barajı (Şekil 5.) inşa edilmiştir. Günümüzde Konya kent merkezinin içme suyu ihtiyacının bir kısmı bu barajdan sağlanmaktadır. Sille Deresi'nin suyu barajda tutulduğu için mevcut durumda Sille Deresi (Şekil 5.) barajdan itibaren kuru dere yatağı şeklindedir.

Şekil 5. Sille Barajı ve Sille Deresi

Sille'deki Tarihi Su Yapıları

Çeşmeler

Sille'de 50 civarında çeşme olduğu ancak günümüze kadar yarısının yok olduğu belirtilmektedir. Sille çeşmeleri, ana hatlarıyla bitişik ve ayrı çeşmeler olarak iki grupta toplanabilir. Bitişik çeşmeler, bir yapı veya duvara bitişik olarak yapılmıştır. Ayrı çeşmeler ise meydanlarda veya yol kenarlarında inşa edilmiş sokak çeşmeleridir. Sille çeşmeleri, yöresel malzeme olan Sille taşından yapılmıştır.

Hacı Mustafa Paşa Çeşmesi: İki yanında iki antik sütunun yer aldığı ve bunlardan yükselen kemer dikkati çekmektedir. Kitabesi olmadığı için yeri boş kalmıştır (Şekil 6).

Kavaklı Çeşme: Ayna taşına yerleştirilmiş olan kitabesi Rum alfabesiyle yazılmış Türkçe bir kitabedir ve kitabede 1865 yılında yapıldığı yazılmıştır. Nişi sivri kemerli olup arkasında büyük bir deposu vardır (Şekil 6).

Hassioğlu Çeşmesi: Sille taşından sade görünümlü olarak inşa edilen çeşme (Şekil 6) günümüzde kullanılmamaktadır. Hazneli olduğu için geçmişte kurak zamanlarda bile su ihtiyacını karşılamıştır.

Nuri Paşa Çeşmesi: Nişli ve silmeli olup Sille taşından yapılmıştır. Haznesi düz dam ile örtülüdür (Şekil 6).

Saadettin Çeşmesi: Kitabesine göre 1903 yılında yaptırılmıştır. Yakın zamana kadar kullanılan çeşmenin lüle deliği, 18 tane palmetin sıralandığı, güneşi hatırlatan bir rozetin merkezinde bulunmaktadır. Moloz taşlarla yapılmış bir haznesi vardır (Şekil 6).

Sarı Kadı Çeşmesi: 1901 yılında yaptırılmış olup niş kemeri kavislidir (Şekil 6). Kitabesinde adı belirtilen yaptıran kişi ile anılmaktadır (Özönder 1998).

Veli Paşa Çeşmesi: Mormi Cami'nin karşısında bulunduğu için Mormi Çeşmesi (Şekil 6) olarak da bilinmektedir. Mermer kitabesi Rum alfabesi ile yazılmıştır. Hayvanları sulamaya yarayan yalak taşı bugün mevcut değildir.

Takkacı Çeşmesi: Suyu Gevele Dağı'nın eteklerinden çıkmakta ve toprak künkler ile çeşmeye kadar getirilmiştir. Duvarında Rum alfabesiyle Osmanlıca bir kitabe bulunmaktadır.

Büyük Çeşme: Kavisli kemerli olarak, üç nişten oluşmaktadır. Sille taşından sade olarak inşa edilmiştir. Kurak mevsimlerde bile suyu kesilmeyen çeşme (Şekil 6) günümüzde de hala kullanılmaktadır (Özönder 1998).

Hacı Mustafa Paşa Çeşmesi

Kavaklı Çeşme

Hassioğlu Çeşmesi

Nuri Paşa Çeşmesi

Saadettin Çeşmesi

Sarı Kadı Çeşmesi

Veli Paşa Çeşmesi

Takkacı Çeşmesi

Büyük Çeşme

Şekil 6. Sille'deki çeşmeler (Orijinal 2013)

Hamamlar

Sille’de iki tarihi hamam bulunmaktadır. Hamamların ikisi de oldukça sağlam yapıya sahip olmalarına rağmen uzun zamandır kullanılmadığı için tahrip olmuştur. 18. yüzyılın hamamları arasında Konya ve çevresinde benzer ve farklı örnekleri olan Sille hamamları, İstanbul’daki bazı Türk hamamlarıyla da plan yönünden benzerlikleri vardır.

Hacı Ali Ağa Hamamı: Aşağı Hamam veya Çarşı Hamamı (Şekil 7.) olarak da bilinmektedir. Sille girişinde Sille Deresi’nin kıyısında inşa edilmiştir. Malzeme ve süsleme yönünden sade bir görünüme sahiptir. Kadın ve erkek bölümleri ayrı olduğu için çifte hamam özelliğindedir. Yapı bütünlüğü içinde, doğuda erkeklere, batıda ise kadınlara ait yıkanma mekanları oluşturulmuştur. Hamamın kadınlar kısmı, plan yönünden, erkekler kısmının simetriğidir (Çaycı 1996). Günümüzde ise restore edilerek müze ve hediyelik eşya satış birimi olarak kullanılmaktadır.

Subaşı Hamamı: 1306 yılında inşa edildiği kabul edilen hamamın bir kaç defa yenilediği tahmin edilmektedir. Sille’deki gayri-Müslümlerin mahallesinde bulunan hamamın yerinde, önce bir Rum hamamının bulunduğu ve bu hamamın zamanla yıkılarak, yerine bugünkü hamamın inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu hamam da çifte olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir eksenin iki tarafında simetrik olarak inşa edilmiştir (Özönder 1998).

Subaşı Hamamı (Şekil 7.) zamanla çalışmaz hale gelince, yakınında testi ocağının, deposu olarak kullanılmıştır. 2003 yılına kadar Subaşı Caminin ve Takkacı çeşmesinin ardiyesi olarak kullanılan hamam 2003 yılında Anıtlar yüksek kurulu tarafından kamulaştırılmıştır.

Şekil 7. Hacı Ali Ağa Hamamı ve Subaşı Hamamı (Orijinal 2013)

Çamaşırhane

Subaşı Çamaşırhanesi, Subaşı Hamamı yanında inşa edilmiştir. Hamam ve çamaşırhanenin suyu yakında bulunan Takkacı Çeşmesi'nden temin edilmiştir. Geçmişte tüm mahallenin ortak kullandığı bir çamaşırhanedir. Günümüzde ise halı, kilim yıkama amacıyla kullanılmaktadır (Şekil 8).

Köprüler

Sille Deresi üzerinde inşa edilmiş iki tarihi köprü bulunmaktadır. Taş Köprü ve Sille Çayı Köprüsü'nün (Şekil 9) yapımında da çeşmelerde olduğu gibi Sille taşı kullanılmıştır. Günümüzde her iki köprü de kullanılmaktadır.

Şekil 8. Subaşı Çamaşırhanesi (Orijinal 2013)

Şekil 9. Taş Köprü ve Sille Çayı Köprüsü (Orijinal 2013)

Su Kemerì

Aynı zamanda Şeytan Köprüsü adıyla da bilinmektedir. Sille'nin kuzey tarafında, Mormi su yolu üzerinde bulunan su kemeri (Şekil 10.) ve su yolu Bizans dönemine aittir (Karpuz 2000).

Sarnıçlar

Yağmur suları, sarnıçlarda biriktirilerek yerleşimin su ihtiyacı karşılanmıştır. Sille'de farklı dönemlerde çok sayıda sarnıç yapılmış bunlardan Subaşı sarnıcı (Şekil 10) koruma altına alınmıştır.

Şekil 10. Su Kemerleri ve sarnıç (Orijinal 2013)

Sonuç

Geçmişten gelen tarihi, kültürel ve doğal kaynakların zenginliği sayesinde Sille, Konya ve çevresindeki diğer yerleşimlere kıyasla her dönemde ayrıcalıklı bir yerleşim yeri olmuştur. Sahip olduğu doğal, tarihi ve kültür varlıkları ile Sille; Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin izlerini taşıyan bir mozaik oluşturmaktadır. Sille’de tarihi su yapıları; insan becerisinin ürünü olarak sanatsal, teknolojik ve kültürel değer taşıyan yapılardır. Sille’nin sahip olduğu su yapıları, Sille halkı ve Sille kent kimliği açısından önem taşıyan ve kentsel yapının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Günümüzde yerleşim dokusunun ve özellikleri ile yaşam tarzı ve alışkanlıkların değişmesi sonucunda hamamlar, çamaşırhaneler, sarnıçlar, su kemerleri kullanılmamakla birlikte eski önemini yitirmiş ve bu nedenle yenileri yapılmamaktadır. Ancak hem Sille hem de Konya için çeşmeler hala önemli bir yere sahiptir. Konya Su ve Kanalizasyon İdaresi tarafından yeni çeşmeler yapılmaktadır. Ayrıca tarihi çeşmeler onarılarak kullanıma kazandırılmaktadır. Konya’da “her mahalleye bir çeşme” sloganıyla yapılmış olan toplam 852 adet çeşme bulunmaktadır. Tatlı su çeşmeleri olarak isimlendirilen bu çeşmeler Konya halkının içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla hala kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aklanoğlu, Filiz (2006). Konya Sille Yerleşiminin Doğal ve Kültürel Özellikleri, Ankara Üniversitesi F.B.E. Peyzaj Mimarlığı A.B.D. Doktora Semineri, Ankara.

Aklanoğlu, Filiz (2009). Geleneksel Yerleşmelerin Sürdürülebilirliği ve Ekolojik Tasarım: Konya-Sille Örneği, Ankara Üniversitesi F.B.E. Peyzaj Mimarlığı A.B.D. Doktora Tezi, Ankara.

Aköz, A. ve Ürekli, B. (1997). “Tarihi Seyir İçerisinde Sille’de (Konya) Müslim-Gayri Müslim Yerleşimi”, Ata Dergisi, Sayı: VII, S.193-213, Konya.

Anonim. 2006. Kültür Varlıkları, Web sitesi, <http://www.kulturvarliklari.org>, Erişim Tarihi: 12.08.2006.

Çaycı, A. (1996). “Türk-İslam Mimarisinde Sille Çarşı Hamamı”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, S.309-319, Konya.

Karpuz, H. (1999). Arkeolojik Sit Kavramı. Panel: 5000 Yıllık Kültür Vadisi Sille, 10 Temmuz 1999, Mimarlar Odası Konya Şubesi, Konya.

Karpuz, H. (2000). “Bir Osmanlı Yerleşmesi; Konya Sille’de Mimarlık”, Türk Yurdu Dergisi, Özel Sayı:148-149, S.267-276, Ankara.

Özönder, H. (1998). Sille (Tarih Kültür Sanat). Sille’yi Kalkındırma ve Tanıştırma Derneği Yayını, Merhaba Basımevi, S. 387, Konya.

KUTSAL, SU VE TEDAVİ

İsmet ÇETİN *

Su, insanlık tarihinde hayatın devamını sağlayan, yaşama biçimini belirleyen ana unsur olarak bütün medeniyetlerin alt yapısında, bütün kültürel oluşumlarda ve bunların temelini teşkil eden inanç alanında bulunmaktadır. Evrenin oluşumunu, dünya ve canlıların var olmasını sağlayan temel unsurların ateş, hava, toprak ve su olduğu tarihin eski dönemlerinden itibaren muhtelif dinler ve medeniyetlerce kabul edilmektedir. Bu dört unsurun evrenin varoluşun temel unsurlarından olduğu başta Farabî olmak üzere Müslüman filozof, mutasavvıf ve bilim adamı tarafından da kabul edildiği bilinmektedir. Bu genel kabulün ilk zamanlardan, yani eski inançlardan itibaren günümüze kadar devam edip gelmesi münasebetiyle çevresinde çeşitli inanç ve inanma katmanları oluşacak, bunlara bağlı kültürler meydana gelecektir. Dolayısıyla konumuz olan su çevresinde de böyle bir alan oluşmuştur.

Türk kültür alanında inanca bağlı güçlü bir saygı uyandıran, dolayısıyla toplumca ortak kabul gören ve kutsal sayılan su, hayatın kaynağı sayılması münasebetiyle canlı nesne olarak kabul edilmiş ve ruhunun varlığı olan, dolayısıyla duyan, evlenen, neslini devam ettiren ve mahiyetinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iye olduğuna inanılmıştır (İnan,2006:50-51).

Suyun varlığın temel unsuru olduğuna dair inaniş, Türk mitinde de geniş yer almaktadır.

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer.
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, bir katı yer, bir bucak.
Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bir ses, ona bir çare buldu.” (Ögel, 1989:432-433)

Buradan anlaşılan önce suyun yaratıldığıdır. Sudan sonra yer ve daha sonra gökler yaratılır. Bu inanç, ilk yaratılan olması dolayısıyla suyun kutsallığı ve kutsal kabul edilmesiyle de çevresinde birçok inanç ve uygulamanın yapılarak günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Vebrisky'nin derlediği bu anlatının dışında insanlığa hayat veren ve Gök Apa'nın duasının kabul edilip yağın yağmurla insanlığın türemesi (Çetin,2004:248), ya da Börküt Ata'nın yağmur ve su iyisi olarak kabul edilmesi Türk düşünce sistemindeki suyun ne kadar önemli olduğuna işaret eder.

Tufanı müteakip Tanrı tarafından Nuh Peygambere verilen, Ondan Yafes'e geçenve daha sonra daTürk nesillerine miras kalan, havayı değiştirip yağmur, kar ve dolu yağdıran Ya-Da taşıve çevresinde oluşan anlatılar oldukça fazladır.

Su ve çevresinde oluşan inanç şüphesiz yalnızca İslamiyet'ten önceki dönem Türk kültüründe olan bir anlayış değildir. Su, en ilkel inanç biçimlerinden semavî dinlere kadar her alanda bir kült oluşmuştur.

Yuhannaİncili'nde Hz. İsa'nın Peygamberliği, Hz. Yahya tarafından vaftiz edilişi bahsinde, Hz. İsa'nın“su” ile vaftiz edildiği anlatılmaktadır: “26. Yahya onlara şöyle cevap verdi: Ben suyla vaftiz ediyorum, ama aranızda tanımadığınız biri duruyor.27. Benden sonra gelenO'dur. Ben O'nun çarığının bağını çözmeye bile layık değilim.28. Bütün bunlar Şeria nehrinin ötesinde bulunan Beytanya'da, Yahya'nın vaftiz ettiği yerde oldu.”¹

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi. icetint@gazi.edu.tr

¹ <http://www.christiananswers.net/turkish/bible-tr-john1.html>

Tevrat'ta dünyanın yaratılışı anlatılırken evrenin suyla kaplı olduğu ifade edilmektedir:"1. Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. 2. Yer boştu yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. 3. Tanrı "Işık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu. 4. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. 5. Işığa "Gündüz" karanlığa "Gece" adını verdi. Akşam oldu sabah oldu ve ilk gün oluştu. 6. Tanrı "Suların ortasında bir kubbe olsun suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu.7. Ve öyle oldu. Tanrı gökkubbeyi yarattı."²

Kur'an-ı Kerim'de, canlı olan her şeyin sudan yaratıldığı, hayatın suyla var olduğu ifade edilmektedir: "O kâfir olanlar bilmediler mi ki, muhakkak gökler ve yer bitişik bir halde iken Biz onları birbirinden yarıp ayırdık ve her diri şeyi sudan yarattık, hâlâ imân etmezler mi?"³ "Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp hâline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır."⁴ "Andolsun, eğer onlara, "Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?" diye soracak olsan, mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar."⁵

Çeşitli medeniyet, kültür ve dinde kutsal kabul edilen, çevresinde birçok inanç ve pratik teşekkül eden su, aynı zamanda bir tıbbî tedavi yöntemi ve tedavide vasıta olarak kullanılmıştır. Tıp okullarında okutulan ve sonunda tıp doktoru unvanının alınmasını sağlayan Batı tıbbının erişim alanı dışında olan her türlü yeni terapi ve tedavi yöntemlerini de içinde barındıran bir kavram olarak⁶ tanımlanan alternatif tıp, halk hekimliği kavramıyla da ifade olunan ve halk arasında hastalıkların tanılama ve sağaltılması amacı ile başvuru alan yöntem ve işlemler de bu alana girmektedir. Ancak "halk sağaltıcılığı; halkın, sayrılıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla sayrılıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin, uygulamaların tümü" (Örnek: 1973: 32; Acıpayamlı: 1978: 54) olarak kabul edildiği dikkate alındığında bu tıpyönteminin geleneksel ve büyüsel bazı işlemleri de içine aldığını görürüz.

Acıpayamlı, halk hekimliğinde altı sağaltma türü tespit etmiştir. Bunlar;

1. Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalar (Psşik nitelikli yöntem)
2. Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar,
3. Dinsel yolla yapılan sağaltmalar,
4. Bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar,
5. Hayvan emlerle yapılan sağaltmalar,
6. Maden emlerle yapılan sağaltmalar.

Biz bulduğumuz örnekleri Acıpayamlı'nın tasnifini esas alarak izaha çalışacağız. Ancak bu gruba girmeyen ve burada sayılan grupta iki ve daha fazla grupla ilişkilendirilebilecek tedavi yöntemlerinin varlığı da söz konusu olacaktır. Bunlar, bulunan örnekler göre çoğaltılabilecektir.

² <http://www.yorumla.net/konu/tevrata-ve-zebur-turkce.873432/>

³ EnbiyâSûresi, a:30

⁴ ZümerSûresi, a:21

⁵ AnkebûtSûresi, a: 63

⁶ www.academia.edu/.../Meslek_Yuksekokulu_Ogrencilerinin_Alternatif_...

1. İrvasa yoluyla yapılan sağaltmalar (Psşik nitelikli yöntem)

İyeler, İslamiyet'ten önceki dönemde var olan ve İslamî dönemde de Türk kültüründe varlığı devam eden, çevresinde birçok inanç ve uygulamanın yapıldığı kutsal ruhlardır. Bunlar zaman içinde dönüştürerek şahıslanmışlar, kimi zaman evliya, kimi zaman aziz, kimi zaman da iye olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Türkistan sahasında yaygın olarak görülen ve birçok destan, menkıbe, masal, hikâye gibi anlatıda da görülen iyeler, işlerliğini de devam ettirmektedir. Cinni, ruh ve sinir hastalıklarına duçar olmuş birisinin tedavisi için Güney Türkistan'da, Akmesicid (Kızılorda) yakınlarında bulunan Sunak Ata müracaat edilen iyelerdendir. Burada kişinin rahatsızlığıyla ilgili pratikler yapılmaktadır. Kişiye Sunak Ata türbesinin yanında bulunan kuyudan su çektilir. Su çıkarsa tedavi kolaylaşır. Çıkmazsa türbenin yanında bulunan barınakta, Sunak Ata türbesinin yanında bir gece tünür. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır.(Çetin, 2007)

Hastanın güçlü, sağlıklı, şifa kaynağı olan bir nesneyle temas ettirilmek suretiyle tedavisi yapılır.

Hastalanan bir kişi, hamama götürülür ve sağlıklı birisinin oturduğu kurnanın başına oturtulmak suretiyle sağlıklı olanın yıkandığı aynı sudan alarak yıkanır ve iyileşeceğine inanılır.

2. Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar:

Yılancık Evliyası, Derma Ocağı, Sarılık Ocağı, Kuduz Ocağı gibi ocaklar ile türbeler çeşitli hastalıkların iyeleridir. İyeler ilkel dönemlerde daha mücerret olarak tasvir edilmekle beraber, geç dönemlerden itibaren daha müşahhas bir yapıya kavuşmuşlardır. Su/ yağmur iyesinin Börküt Ata olması, zaman zaman Peygamber olarak kabul edilse bile gök yüzünde yaşayan mücerret bir varlık olduğu inancı daha yaygındır (Gökçimen, 2010:69-78).⁷

Sivas merkezde Numan bin Sabit (1682-1784)“Yılancık Evliyası” olarak da bilinmektedir. Yılancık (Erizipel) hastalığı tedavisinde, hastalar buraya getirilir ve yara yerleri yıkanmak, parpılanmak suretiyle tedavi edilir. Hastalar mezarın yanındaki kıvrımlı taş su döker, su kıvrımdan dolaşarak döküldüğü yere gelir, hasta bu su ile yara yerlerini yıkar ve yıkarken Sâbit'in bir ilahîsini söyler:

Terk eyleme hiç âhı

Yalvar Gani Mevla'ya

Unutma o dergâhı

Yalvar Gani Mevla'ya (Kaya, 2012:150-51; Üçer, 1983:261)

3. Dinsel yolla yapılan sağaltmalar

Daha çok manevî huzursuzluk, psikolojik rahatsızlık, tabiat olaylarına bağlı rahatsızlıklarda, uğur-uğursuzluk, nazar değmesi gibi birçok alanda genellikle inanç/din temel alınmak suretiyle birtakım pratikler yapılır. Eski inanç sisteminden itibaren görülen ve zaman zaman günümüzde de uygulanan tedavi yöntemlerinin varlığı söz konusudur.

Nazar değen bir kimseye ocak sahibi tarafından tuz ekmek okunur. Hastanın başında üç defa döndürülerek okunan tuz ekmek, önce nazara maruz kalana tattırılır, sonra da ocak

⁷ Türkmenler Burkut Ata'ya “Burkut Baba, Burkut Divana” gibi adlar vermiştir. Bazı Türkmenler onu bir peygamber olarak da kabul eder. Türkmenlerde Burkut Ata, gökyüzünde yaşayan, ara sıra yeryüzüne inen, elindeki tokmağı ile bulutları dövüp, istediği tarafa süren, yağmur yağdıran biridir.

sahibi yanında bulunan sudan hastaya ve çevresine serper. Tuz ve ekmek kimsenin ulaşamayacağı bir yere konur. Böylece nazarın geçeceğine inanılır.

Burdur'un Gölhisar ilçesinde çobanlar, hayvanlarını baharda yaylaya çıkmadan önce nazardan, hastalıktan, diğer kötü şeylerden korunmaları, sütlerinin, etlerinin bereketli olması için çeşitli uygulamalar yapılır. Yaylaya çıkılacak yolun iki tarafına ateşler yakılır. Yakılan ateşin bir tarafına elinde süt dolu kovalar olan kadınlar, karşı tarafında da içinde su olan kovalar bulunan kadınlar geçerler. Hayvanlar sırtlarında yaylaya çıkılacak eşyalarla beraber ateşin arasından geçerken kadınlar ellerindeki kovalardan hayvanların üstüne su ve süt serperler. Su kovalarının içinde çörek otu, üzerlik ve tuz bulunur. Çörek otu bereketi simgeler, üzerlik nazar değmesine engel olur, tuz da tatlandırıcı olarak bilinir. Hayvanlar ateşten geçerken hastalıklardan, kötülüklerden arınır. Su ve sütle de hayvanlara bereket ve iyi özellikler geldiğine inanılır.⁸

İnanç alanında önemli şahsiyetlere bağlı türbe, su başı, akar su, ayazma(Değer,1992:79-89)gibi mekanların, tedavi amaçlı kullanıldığı da çok sık görülmektedir.

Müslüman ve gayr-i Müslim çevrede birçok türbe, yatır, makam ve bunların yanında bulunan pınar, göl veya akarsu kutsal olarak kabul edilir. Hatay, İskenderun'da E'ş-Şeyh Muhammed Arabe Türbesi bunlardan biridir. Türbenin yanında bulunan sudan içenlerin şifa bulduğu, çocuksuzluğa çare olduğuna inanılmaktadır. Suyun içilmesiyle tedavi edici özelliğine inanılan suyun ruhî rahatsızlıklara karşı içilmek, göz rahatsızlıklarında merhem gibi uygulamak ve derin yaraların tedavisinde de yarayı yıkamak yoluyla şifa kaynağı olduğuna inanılmaktadır.⁹

Hoca AhmedYesevi'nin oğlu Kutbettin Haydar'ın tutsak olduğu zindan/ mağara olduğuna inanılan makam Kırıkkale'nin Keskin ilçesine bağlı Haydar Dede köyündedir. Deliler Kuyusu olarak bilinen türbeye, psikolojik tedaviye ihtiyacı olduğuna inanılan, ruh ve sinir hastası olanlar getirilir. Bizim de bulunduğumuz bir araştırma grubu tarafından 1984 yılında burada bir çalışma yapıldı. Daha önce Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal ilk çalışmayı yapmıştı. Türbenin de içinde bulunduğu külliye de yeraltı sularının geçtiği bir kanal bulunmakta. Kanalin yeryüzüne açılan deliği 'Deliler Kuyusu' olarak bilinmektedir. Hidrojen sülfürün çıktığı kuyudan üç nefes alan ruh ve sinir hastalarının tedavi olacağı, sara hastalığına iyi geleceği, hatta çocuksuzluğa çare olacağı inancı yaygındır. Uygulama sonunda tedavi olunursa kurban kesilir, çocuk olduğu zaman da kıza Sultan, erkekse Haydar adı konulur.

Kazakistan'da Akmescit (Kızılorda)'te bulunan Sunak Ata Türbesi ruh ve sinir hastalıklarının (cini) tedavisi için ziyaret edilen yerlerdendir.

Çorum'un Osmancık ilçesine bağlı Konaca köyünde, arefe günlerinde köy çeşmesinden alınan suyun zemzem olduğuna inanılır. Köy çeşmesinden alınan suyla çocuklar banyo yaptırılır, iç çamaşırları yıkanır, gelişimi normalin altında seyreden çocukların normalleştiğine inanılır. Aydaş olarak adlandırılan bu durumda köy yaylasında bulunan Aydaş Kayası ve burada alınan suyla da aynı pratikler yapılır.¹⁰

⁸ Kaynak Kişi: Gülsüm Tuncel, Bucak 1935 doğumlu. Metin Emine Kaygısız tarafından derlenmiştir.

⁹ Kaynak Kişi: Nuriye Çekiç, ŞARKONAK Köyü 10927. Metin, Tolga Çekiç tarafından derlenmiştir.

¹⁰ Kaynak Kişi: Lütfiye Ünver, Konaca 1951. Metin, Hüsamettin Namlar tarafından derlenmiştir.

Çıldır'da çocuğu olmayan kadınlara, çok çocuklu bir kadının avucundan su içirilmesinin sonuç vereceğine inanılır (Kalafat,1192:159).

Sivas, Alacahan'dada benzer inanma söz konusudur. Tek Mezar mevkiinde bulunan ve mezar olduğuna inanılan taş yığıntısı ile yakınında bulunan pınar kutsal sayılır, düğünlerde gelin ile damat burayı ziyaret ederler. Ayrıca köyde bulunan bir kuyudan arefe günü bayram namazlarından önce alınan suyun zemzem olduğuna inanılır.

4. Bitki kökenli emlerle yapılan sağaltmalar

Bitki kökenli sağaltmalarda, ya bitki tek olarak işlenmeden veya çeşitli işlemlerden geçirilmek suretiyle, ya da bitki/ bitkilerin suyla çeşitli işlemlere tabii tutularak tedavide kullanılır. Sevgi Şar halk hekimliği genel adı altında topladığı bu tür tedavi yöntemlerini ya büyü, ya hem büyü hem gerçekçi ya da gerçekçi nitelik taşıyan ilaçlar olarak üç grupta toplamaktadır (Şar,1987:371-380).

Hz. Muhammed'i sembolize eden ve kutsal sayılan gülden elde edilen ve "birçok halk ilâcının terkibine giren gülsuyu, göz ağrısı ve kaşıntıda olduğu gibi, gözlerin ağrımaması için koruyucu olarak da göze sürülmektedir. Kaşıntılarda kilermeni (eski tababette kullanılan kırmızı bir toprak-kil türü / alüminyum silikat) gülsuyuna katılarak, durulan suyu içilir, haricen de sürülür. Mide ağrılarında safran ve misk katılmış gülsuyu içilir.

Nazara karşı etkili olduğuna inanılan üzerlik otu "sancılanan ve çocuğu olmayan kadınlar"ın tedavisinde kullanılır. Doğranan üzerlik kökleri kazanda suyla kaynatılarak "ot banyosu" hazırlanır. İçine girilebilecek sıcaklığa gelince hasta hanım içine girer, bir süre sonra, "vücudu yumuşar, rahatlaşır ve uykusu gelir gibi olunca" kazandan çıkar ve dinlenir. (Üçer, 2011:29-41).

Ebe gümeci, ada çayı, kuşburnu, kekik, papatya gibi eşitli bitkilerin sularının kaynatılarak veya demlenerek içilmesi yaygın olan bir uygulamadır. Ancak, gerçekçi olan bu tıbbî uygulamanın daha etkili olabilmesi için yanına inanç alanın da katılması gerekmektedir.

5. Hayvan emlerle yapılan sağaltmalar

Türeyiş ve Göç destanlarına temellendirebileceğimiz kurdun kutsallığı da ırvasa yoluyla yapılan tedavide başvurulmuş bir yoldur. Kazak sahasında uğur getirmesi ve daha kaliteli halı için tezgahın arkasına konan Böri postu (Parlak, 2002), uğur getirmesi ve nazardan korunmak için kolye olarak takılan kurt azı dişinin kullanılmasına benzer uygulamalar Türkiye'de de devam etmektedir.Kurt kafatasıyla hastanın başına su dökülmesi bunun örneklerinden biridir (Acıpayamlı,1983:3)

Yılan ve balık, Türk kültür alanında mitik dönemden itibaren olağanüstü özellikleriyle bilinen canlılardır. Bilindiği gibi sağlığın da simgesi olan yılan, aynı zamandamutluluk simgesi veya kişiöğlunun yanılmasına sebep kötü ruhların/şeytanın görüntüsü olarak anlaşılmaktadır. Zaman zaman totem olarak gördüğümüz yılan, on iki hayvanlı takvimde bir yılın adı olarak bulunmaktan başka âyin ve törenlerde şaman aksesuarı olarak yer almaktadır.

Balık da Türk anlatmalarında yer alan mitik varlıklardandır. Dünyanın kaplumbağa, öküz ve ejderhanın üzerinde durduğuna dair anlatmalar bulunmaktadır (Ögel,1989:440, 446, vb).

Yılanlı ve balıklı çermiklerde yapılan uygulamalar Türkiye’de oldukça yaygındır. Bu tür sulara yaralar, yılanlık ve sedef gibi gibi adlarla bilinen cilt hastalıklarının tedavisinin mümkün olduğu inancı hakimdir. Erzurum (Uzun Harman, Bestanköy, vb)-Ağrı (Diyadin), Bayburt (Çırpınaz) , Sivas(Kangal ve Kalkım),Antalya (Kızılağaç), İzmir (Meryemana)gibi merkezlerde bulunan çermik, göl ve gözeler genellikleçevrede kutsallığına inanılan sulardır (Başar,1973; 1989:Başar,1989: 47-58).

6. Maden emlerle yapılan sağaltmalar.

Maden madeni eşyalarla şifa arayışibitki ve havan kökenli uygulamalar kadar olmasa da yaygındır. Özellikle şifa taşı, çiçek taşı, boçça taşı, korku taşı, sarılık taşı gibi adlarla adlandırılan ve genel olarak “tihtap taşı” genel adıyla bilinen kaplar, genellikle pirinç ve bakırdan, bazen de topraktan yapılırlar. Üzerilerindeâyet, hadis ve bazı dualar yazılır.

Sarılık tedavisi için dövülmüş kehribar suya katılarak eritilir ve sarılık olan hasta bununla banyo yaptırılır (Bayat, 1987: 53).

Sarılık hastalığının iyileşmesi için İstanbul’da şifa tasında bekletilen tunç levhacıklar bulunan su içirilir, Sivas, Afyonkarahisar yöresinde yapılan uygulamalar da birbirine benzemektedir. Sinop’ta şifa tasına, bir ocaklı tarafından okunan iğneler konulup bir gece ayazda bekletilip hastaya içirilir, bazen tasın içindeki iğnelerin paslanması beklenir (Sivas), bazı yerlerde de paslanan iğneler yedinci gün bir ağacın altına suyuyla birlikte gömülür (Bayat,1987:554).Malatya’da bulunan Şifa Hamamı’nda, şifa taşıyla alınıp habersizce dabaz (kurdeşen) olan hastaya serpilirse, dabazının geçeceğine inanılır.

Sonuç

Burada hakkında kısaca bilgi verilen su kültü ve buna bağlı olarak suyun kutsallığının toplum bilincinde yer etmesi sonucu suyla tedavi bir sağaltma yöntemi olarak görülmektedir.

Toplum tarafından kutsallığı kabul edilen ve tedavi maksatlı olarak görülen su ve su kaynaklarının tarihî ve dinî kökenli efsanelerinin olması, din ulularının, aziz ve evliyaların türbe, yatır, makam veya izlerinin yakınlarında bulunması, suda kutsal sayılan canlıların (balık, sülük, yılan) yaşaması ve bunların çeşitli hastalıklara şifa sayılmaları, daha da önemlisi tarihî devirlerden itibaren toplum bilincinde yaşaması, tedavide ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Evrenin yaratılışı, dünyanın oluşumu ve dünya üzerindeki canlıların var olmasının temeli olan “Hayat Suyu”, Altay mitik anlatmasına göre göğün 12. katına kadar yükselenDünya Dağı’nın üzerinde bulunan ulu kayın ağacının altında bulunan kayadan çıkmaktadır.

Hayatın varlık sebebi sayılabilecek ve gerçekten de hayat kaynağı olan su, mitik dönemlerden günümüz modern dünyasına, ilkel inanma biçiminden semavî dinlere kadar her alanda, her coğrafya, her medeniyet ve kültürde çevresinde birçok inanç ve uygulamanın yapıldığı su aynı zamanda şifa kaynağı olmaya da devam etmektedir. Türk düşünce dünyasında da insanlık ve insan düşüncesinin tekâmülüne paralel bir gelişme göstererek inançla sarmalanmış su tedavisinden hidroterapi

denilen tıbbî tedavi yöntemine geçilmek suretiyle sudan yararlanılmaya devam edilmektedir.

KAYNAKÇA

Acipayamli, Orhan (1989). “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara.

Akçiçek, Eren (2011). “Eski İlaçlar, Yeni Uygulama Alanları,” Bitkilerle Tedavi Sempozyumu, İstanbul, 51-60.

Başar, Zeki (1989). “Şifalarına İnanılan Kutsal Sular”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 47-58.

Bayat, Ali Haydar (1987). “Anadolu’da Sarılık Hastalığı”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV, Ankara, 47-66.

Bayat, Ali Haydar (1989). Türk Folklorunda Akıl Hastalıkları, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 67.

Çetin, İsmet (2004). “Kazak Türkleri Arasında Yaşayan Mitik Anlatmalar”, Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan, Ankara, 245-254.

Çetin, İsmet (1991). “Orta Asya Türk Kültüründe Efsun ve Efsun Törenleri”, s.24-27 ve C2, S:11 (Kış 1991), s.27-32. *Millî Folklor*, 2(10).

Çetin, İsmet (2007). “Türk Kültüründe Bab (Baba) Ata Geleneği”, Millî Folklor, C.19, S: 7, (Kış 2007), 69-75.

Değer, Mevrure (1987). “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi”, IV. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV, Ankara, 79-80.

Gökçimen, Ahmet (2010), “Türkmenistan’da Bir Yağmur İyesi Burkut Ata”, Bilig, Sayı 52, (Kış 2010), 69-78.

İnan, Abdulkadir (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, İstanbul.

Kalafat, Yaşar (1987). “Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri”, IV. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV, Ankara, 149-169.

Kaya, Doğan (2012). Sivas’ta Yatırlar ve Ziyaret Yerleri, Sivas.

Ögel, Bahaeddin (1989). Türk Mitolojisi -I-, Ankara.

Parlak, Tahsin (2002). Geleneksel Kazak Halı Sanatı ve TİKA Aral Bölgesi El Halıcılığını Geliştirme Projesi, Ankara.

Roux, Jean-Paul (2005). Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, İstanbul.

Şar, Sevgi (1987). “İç Anadolu Bölgesinde Kullanılan Halk İlaçları”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV, Ankara, 371-380.

Üçer, Müjgân (2011). “Sivas Yöresinde Yerel Bitkilerden Yapılan İlaçlar, Yeni Uygulama Alanları”, Bitkilerle Tedavi Sempozyumu, İstanbul, 29-41.

GÖRSEL BİR İMGE OLARAK OSMANLI MİNYATÜRÜNDE SU MOTİFİ

Deniz DARUGA* -Serkan İLDEN**

Giriş

Osmanlı minyatürleri, yapıldığı dönemin üslup özelliklerini içinde barındırmakla birlikte, bulundukları eserlerin konularına göre çeşitlilik göstermektedir. Buna bağlı olarak minyatürlerin içinde yer alan doğa öğeleri de bu üslup özelliklerine göre değişmektedir.

16.yy Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu'da ve Batı'da çok sayıda sefer, savaş, kuşatma ve deniz çıkarması yaptığı bir yüzyıldır. Seferlerin olumlu getirilerinden biri olan devletlerin birbirleriyle yaptıkları kültürel alışverişler, Osmanlı minyatürlerine yoğun bir şekilde yansımıştır. Özellikle Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile Kanuni Sultan Süleyman (150-1566) dönemlerinde kazanılan zaferlerden sonra o ülkelerin sanatçılarından bazıları ve taşınabilen sanat eserleri Osmanlı Sarayı'na getirilmiştir. Böylelikle resimli el yazmaların hazırlandığı ve tüm dekoratif sanatların bezeme üsluplarının yaratıldığı, Sarayın himayesindeki sanat atölyesi olan nakkaşhaneye getirilen yabancı sanatçılar, yerli sanatçılarla birlikte çalışmışlar ve farklı üslupların sergilendiği çok sayıda minyatür yapılmıştır (Mahir,2007:1).

Bu araştırma kapsamında çeşitli minyatürlü yazmaların yayınlanmış örneklerine ulaşılsa da, minyatürlerde yer alan doğa öğelerinden 'su' imgesine bağlı olarak karşımıza çıkan eserler, daha çok klasik dönem olarak bilinen ve aynı zamanda belge niteliği taşıyan eserlerde yer alan minyatürlerdir. Tüm minyatürlü yazmalarda yer alan doğa elemanlarından, su motifi başlığı altında inceleyeceğimiz deniz, nehir ve sular, yer aldıkları eserlere ve konularına göre farklılık göstermektedir.

Dini Konulu Minyatürlerde Görülen Su İmgesi

Genelde kutsal suların ortaya çıkması kutsal kişi ve olaylara dayanmaktadır. Pınarlar ve kutsal sular İslam mitolojisinde önemli bir yer tutmakla birlikte, kutsal konulu minyatürlerde yer alan 'su' çoğu zaman ana temayı oluştursa da, tasvirde yer alan doğa öğesinin dışına çıkmaz. Genel olarak kutsal konulu minyatürlerde de dolaylı olarak görülmektedir. Örneğin Hz. Mevlana'nın deniz canavarını bağışlaması konulu minyatürde, su imgesinin deniz canavarının yaşam alanı olarak betimlenmesi gibi.

Evrenin yaradılışı konulu minyatürlerde betimlenen su, genel olarak sonsuz deniz, okyanus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir hadise göre arş, su ve hava sonra da sudan yeryüzü yaratılmıştır. En yaygın görüşe göre önce su yaratılmış, bu arş için temel olmuştur. Her şey sudan yaratılmıştır. Önce yaratılanlar sıvı iken ertesi gün katılaşmışlardır. Suyun eski dinlerde de çok önemli bir yeri vardır. Ancak suyun Tufan olayında olduğu gibi bir de Tanrı'nın cezalandırma aracı da olduğunu unutmamak gerekir (And,2007:77).

Biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (TSM A 3632), diğeri British Library'de (BL Add. 7894) korunmakta olan iki Acâibü'l -Mahlûkat nüshasından dünyanın nasıl durduğunu gösteren iki minyatür yer almaktadır. Dünya meleğin ya da cinin omuzları üzerinde, melek de

* D.E.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, D.E.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Bölümü. denizdaruga@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü. serkanilden1@hotmail.com

bir kayanın, kaya da öküzün, öküz sonsuzluk denizinin içinde yüzen balığın üstünde durmaktadır. (Resim 1-2)

Resim 1:Dünya neyin üzerinde duruyor?

Resim 2: Dünya neyin üzerinde duruyor?

Acâibü'l Mahlûkat, Britisih Library Add 7894). (Acâibü'l Mahlûkat, TSM A.3632).

Su ile ilgili bir diğer öge ise Kevser'dir. Sözcük anlamı bolluk ve çokluk olan Kevser, kimi hadiseler göre cennette bir ırmaktır, kimine göre de Hz.Muhammed'in göğe çıkışında gösterilen ona özgü bir havuzdur. Kimi hadiselerde bunun suyu baldan tatlı, süttan ak, kaymaktan yumuşak, kardan soğuk olarak tanımlanmıştır. Bunu içenler bir daha susuzluk duymazlarmış. İslam'a bağlı kutsal suların en önemlisi, Kabe'deki kutsal kuyudaki Zemzem suyudur. Bu suyun kutsallığı İslam öncesine uzanmaktadır (And,2007:44). Hastalıkları iyi ettiğine, insanları günahlarından arındırdığına, kötü etkileri yok ettiğine inanılmıştır. Sağaltıcı etkisi olan kutsal suların kaynakları sayısızdır. Bunların karın ağrısı, kolera, öksürük, dizanteri, yüksek ateş, bellek kaybı, romatizma gibi sorunlara şifa verildiğine inanılır. Çok hasta olan Hz.Eyyub'un yanına gelen Cebrail bir kaynak yaratıp bunun suyuyla onu dertlerinden kurtarmıştır.

Hızır Hz.Musa Hz.Hızır'ı araken pişmiş balık suya düşüp canlanıvermiş. Ancak asıl ikinci anlatıda Hz.Hızır ile İskender, Ab-ı Hayat'ı Kaf Dağı'nda aramışlardır. Büyük İskender Ab-ı Hatat'ı Kaf Dağı'nda Zulmet denen yerde arar. Ancak İskender suya girmez, Hz. Hızır ise gider, bu sudan içince ölümsüz olur. İskender'in suya erişememesi onu hem dünyayı, hem manevi saltanatını birleştirmek istemesindendir. Bu İskendername'de ayrıca bir bölüm olarak anlatılmıştır. Hz.Hızır ve Hz.İlyas'ın adları çoğu kez birlikte geçer. Buraya aldığımız iki minyatürde Zulmet'te Ab-ı Hayat pınarının başında Hz.Hızır ile Hz.İlyas'ı ölü bir balığı diriltirken görüyoruz. Bunlardan biri Falname'den (TSM H.1703), öteki Farsça Fal-ı Kur'an'dandır.(TSM H.1702). (Resim 3-4) Birincide balık suyun içindedir, ikincide ise balık peygamberlerden birinin elindedir. Fon siyah yapılmıştır, bu da oranın Zulmet olduğunu göstermektedir. Onun gerisinde aydınlık kesimde bir kral ile askerleri görülüyor, bu büyük olasılıkla Zulmet'e ve Ab-ı Hayat'a ulaşamayan İskender'dir (And,2007:42).

Resim 3:Hz.Hızır ve Hz.İlyas'ın,Zulmet'te Âb-ı Hayat pınarının başında ölü bir balığı diriltmeleri (Falnâme,TSM H.1703).

Resim 4: Hz.Hızır ve Hz.İlyas'ın, Zulmet'te Âb-ı Hayat pınarının başında ölü bir balığı

Kutsal sudaki balıklara örnekler pek çoktur. Bunlardan en bilineni Urfa'da İbrahim Peygamber ve Nemrud ile ilgilidir efsaneye dayanan kutsal sudur. Peygamber'in adına Halilürrahman Havuzu vardır, bu havuz Ayn Zeliha gölcüğüne bağlanır, Halilürrahman Havuzu'nun hemen yanında aynı adı taşıyan biri cami vardır. Bu gölcükteki balıklar halk arasında kutsal sayılır, dokunulmaz. Bu türlü balıkların bulunduğu başka yerler de vardır: Örneğin Kastamonu yöresinde, Alanya'da, Bursa Ulu Cami'de... Bunların bazıları günümüze kadar kalmıştır (And,2007:44).

Bir başka mucize kümesi yoktan su çıkarmak, yağmur yağdırmak, yiyecekleri yemekleri arttırmak, kıtlığı durdurmaktır. Bir kaç kez değişik tarih ve yerlerde yinelenmiş bir mucizesi parmakları arasından su akıtmasıdır. Siyer- i Nebi'de su mucizesi ile ilgili çeşitli minyatürler vardır. Buraya Siyer-i Nebi'den aldığımız bir minyatürde Hz. Muhammed susuzluğu gidermek için elindeki örtüyü aşağı yukarı sallayıp dua edince o gece yağmur yağar (TİEM 1974). Siyer-i Nebi'de su mucizesi ile ilgili başka minyatürler de vardır. Örneğin bunlardan birinde Hz. Muhammed bir bostanda kuyudan çektiği suyla havuzu doldurmaya çalışan bir köle görür, ona yardım etmek için mucizeyle havuzu doldurur. Köle de Hz. Muhammed'in ayaklarına kapanır (TSM H.1222). Gene Siyer-i Nebi'den bir minyatürde Hz. Muhammed'in mucizesiyle çoban Amr b.Zeyd'in testisi dolar(CBL 419).Bie başka minyatürde ise Hz. Muhammed susuz kalan yakınlarına su bulur(TSM H.1223).Bu Siyer-i Nebi'nin V. cildindedir. Aynı ciltte iki minyatür daha vardır. Bunlardan birinde Hac için Mekke'ye giden Hz. Muhammed yolda yanındakilerle susuz kalınca Hz. Muhammed mucize ile su bulur. İkinci minyatürde ise Hz. Muhammed mucize göstererek susuz kalan ordusuna su sağlar (And,2007:134). **(Resim 5-6)**

Resim 5:Hz.Muhammed'in kayaya parmağını sokarak su çıkarması (Siyer- i Nebi,CBL 419).

Resim 6:Hz. Muhammed'in susuz kalan ordusuna su sağlaması (Siyer- i Nebi, TSM H.1223)

İnsanlık ya da canlılar nasıl sudan yaratılmışsa, Tufan'la yeniden suya dönüşmekte ve yeni bir dünya yaratılmaktadır. Bu da döngüseldir. Bir çağ afetle kapanırken yeni insanlarla yeni bir çağ açılmaktadır. Kuran'da geniş yer verilen Hz.Nuh öyküsünün en önemli bölümü bu tufan olayıdır. Nitekim her üç Zübdetü't-tevârih yazmasında da Nuh ve Tufan öyküsü resmedilmiştir. En özemli tasvir III. Murad'a sunulan kopyadadır (Bağcı,2006:133). Nakkaş tasvirde ansızın çıkan tufan karşısında telaşı betimlerken, denizi büyük dalgalar ile betimlemiştir. **(Resim 7)** Bu minyatürde ise Hz.Nuh ile konuşan İblis siyah ve belli belirsiz gösterilmiştir. Burada deniz tasvirinin atmosferle aynı renk ve durağan olması, diğer minyatürlere göre farklılık gösterir. **(Resim 10)**

Zübdetü't-tevârih yazmasında ele alınan Yunus Peygamber'in öyküsü, Uzeyr ve Yeremya peygamberlerle bir arada alınmıştır. **(Resim 8)** Minyatürün orta bölümünde yer alan su ve balıkların nehri betimlemek üzere yapıldığı görülür. Fâlname'de Hz.Yunus'un balığın karnından çıkışı gösterilen minyatürde ise deniz, balığın yaşam alanı olarak betimlenirken, kompozisyonda kargaşa hissi deniz ile tasvir edilmiştir. **(TSM H.1703). (Resim 9)**

Resim 7:Nuh Tufanı,Seyyid Lokman, Zübdetü't-tevârih,1583,(TİEM1973,y.23b).

Resim 10:Nuh'un gemisine Şeytan'ın girmesi (Siyer-i Nebi, TSM H.1223)

Resim 8:Yunus,Uzeyr ve Yeremya peygamberler, Seyyid Lokman, Zübdetü't-tevârih,1583

Resim 9: Hz.Yunus'un,Cebrâil'in yardımıyla balığın karnından çıkması(Falnâme,TSM H.1703.)

Amerika'nın keşfiyle ilgili ve bu kıtayı tanıtan bir yazma olan Tarih-i Hind-i Garbi adlı eserde (TSM R.1488) yer alan bu minyatürde yarısı insan yarısı balık olan yaratık yer almaktadır. Margarita Ada'sından yirmi mil uzakta Küba incisi bol bir adadır. Zaman zaman ortaya çıkan bu yaratık adanın kıyısında yer alan denizde betimlenmiştir. **(Resim 11)** Acâ'ibü'l Mahlûkât'tan alınan bir minyatürde, bir deniz canavarı Sasani Hükümdarı Nûşirevan'ın huzurunda görülüyor (TSM A.3632). **(Resim 12)** Acâ'ibü'l Mahlûkât adlı eserde Kazvî'nin göklerle ilgili bölümünde yer alan resimlerde gezegen sembolleri tasvir edilmiştir ve Zühre, ud çalan kadın olarak tasvir edilirken önündeki yer alan ve balığın yüzdüğü su dikkat çekmektedir. **(Resim 13)**

Resim 11: Küba adasında zaman zaman ortaya çıkan yarısı balık yarısı insan canlı. (Tarih-i Hind-i Garb-i,TSM R.1488).

Resim 12: Su yaratığı (Acâibü'l Mahlûkat,TSM A.3632).

Resim 13:Zühre, Kazvî'nin, Acâ'ibül- mâhlukat, (TSM H.408,Y.17b)

Resim 14: Mevlana'nın bir canavarla konuşması, Sevâkıb-ı Menâkıb, (TSM R.1479, y.115a).

Resim 15: Fırtınaya yakalanan gemideki tacirlerden biri Hz.Mevlana'yı yardıma çağırır (Sevâkıb-ı Menâkıb), (TSM R.1479).

Hız.Mevlana ve yanındakiler ılıcadaki gölde bir su yaratığı yaşadığını, her yıl bir insanı ya da bir hayvanı alıp suyun altına gittiğini duyunca görmek için giderler. Hız.Mevlana üstünü çıkarmadan suya dalar, su yaratığını karaya çıkarır. Yüzü insan gibi, ayakları ayı ayağı gibidir. Canavar herkesin anlayacağı bir dille yakında bir genci öldürdüğünü, ama tövbe ettiğini söyler, günahlarının bağışlanmasını ister. Hız.Mevlana'da onu bağışlar, canavar da suya dalar. (TSM R.1479). **(Resim 14)** Aynı yazmada yer alan minyatürlerden birinde Hız.Mevlana'nın gemi mucizesi gösterilmektedir. İskenderiye'ye giden tacirlerle dolu bir gemi, büyük bir fırtınaya yakalanmış, herkes pirlерinden ve şeyhlerinden yardım istiyormuş. Yardım için çağırılan Hız.Mevlana, elini gemiye doğrultmuş ve gemiyi girdaptan kurtarmıştır. Burada karşımıza çıkan su imgesi, deniz ve girdap olarak görülmektedir.**(Resim 15)**

Tek minyatür (PFL.) olarak karşımıza çıkan, Galata Mevlevihanesi'nde sema, karşı kıyı ise Üsküdar olan minyatürde deniz, karşı kıyıyı betimlemek amacıyla kullanılmıştır.**(Resim 16)**

Resim 16:Galata Mevlevihanesi'nde sema (PFL).

Topografik Kent Tasvirlerinde Su İmgesi

Haritalar, Savaş-Kuşatma Sahneleri ve Günlük Yaşam

Osmanlı tasvir sanatının XVI. yüzyılda kazandığı yeni ve özgün bir konu da topografik kent tasvirleridir. Osmanlı kitap resmi geleneğinde bir çılgır açan bu tarz minyatürler denizcilik ve tarih yazmacılığıyla ilgili eserlerin yanı sıra kutsal kent tasvirlerinin de yer aldığı dinsel içerikli yazmalarda bulunurlar. Topografik kent ve liman tasvirleri aslında XVI. yüzyılda Akdeniz'e açılan Osmanlıların deniz coğrafyacılığını geliştirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde hem Avrupa hem de Arap kökenli portolanları (deniz hartalarını) inceleyen Osmanlı denizcilerinden Pir Reis, kendi gözlemlerini de ekleyerek önemli deniz haritaları hazırlamıştır. Piri Reis'in gerek 1513'te Yavuz Sultan Selim için çizdiği dünya haritası (TSMK, R.1633) gerekse 1525-26'da Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu Kitâb-ı Bahriye'si ve 1528'de yaptığı ikinci dünya haritası, batı ve doğu kökenli en az otuzdört farklı kaynağın yanı sıra haritalar ve sözlü anlatımlar değerlendirilerek hazırlanmıştır. Günümüze ulaşan parçalarından anlaşılacağı üzere Piri Reis'in haritaları ve Kitâb-ı Bahriye'si, yön çizgileri, rüzgârgülleri, ölçek göstergeleri gibi ayrıntılarla portolan ve isolario tarzında hazırlanıp renklendirilmiştir (Mahir,2004:151). 16.yüzyılda İtalyan, Katalan, Portekizli ve Osmanlı haritacılar tarafından yapılan kara haritaları ve portolanlar, karada seferlere çıkan askerlere yol gösteriyor, denizlerde ise korsanlardan korunmak için kıyıya yakın seyreden ve ihtiyaçları için limanlara sığınmak zorunda olan denizcilere kıyıları, limanları ve adaları işaretleyerek rehberlik ediyordu.

Piri Reis 1521'de Gelibolu'da tamamladığı kitabının girişinde Kemal Reis ve arkadaşlarıyla çıktıkları deniz seferlerinde malzeme topladığını ve bunları yeni tahta çıkan Sultan Süleyman'a armağan etmek amacıyla kaleme aldığını belirtir. Eserde Bozcaada'dan başlayarak, Ege Denizi, Adriyatik Denizi, İtalya, Güney Fransa, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz Havzası'ndaki kıyı yerleşimleri ve adalarının tarihi coğrafyası hakkında bilgiler verir. Her yöre uzun uzun anlatılır, liman koşulları belirlenir ve yörenin kıyı haritası ve limanlarının topografik çizimi verilir (Bağcı,2006:69-70).

Portolan anlayışındaki kent tasvirlerini bir denizci olan Piri Reis, Matrakçı Nasuh'tan önce Akdeniz limanlarını anlatan Kitâb-ı Bahriye'sinde resmetmiştir.1521'de kaleme alınan bu

eser, 1526'da Muradî adlı şair tarafından kopya edilerek Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Daha sonra pek çok kopyası hazırlanan Kitâb-ı Bahriye'nin ilk resimli nüshalarının, bugün Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde korunan nüshalar olduğu kabul edilir (TSMK, H.642;SK,A.26132) (Mahir,2006:51).

Bu nüshalarda yer alan Alanya kent tasviri, Piri Reis'in kendi gözlemleriyle yaptığı topografik anlayıştaki ilk kent betimlemesidir. Matrakçı Nasuh'un topografik ressamlığı geliştirdiği 1537-38 yıllarından daha önceye ait olan bu tasvir oldukça gerçekçidir: Surlarla çevrilmiş kent, yukarı ve aşağı kale olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır ve aralarındaki tepelerin yamaçlarındaki kale, kalenin içerisindeki cami, Selçuklu döneminden itibaren kullanılan beş bölümlü kagir tersane, Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykûbad tarafından deniz kıyısına tuğladan yaptırılan Kızıl Kule, kalenin dışında kalan ayazma, hamam ve kuyu minyatürün önemli ayrıntılarıdır (Renda,1996:362). **(Resim 17)**

Resim 17:Alanya Tasviri, Kitab-ı Bahriye, Piri Reis,1525-26

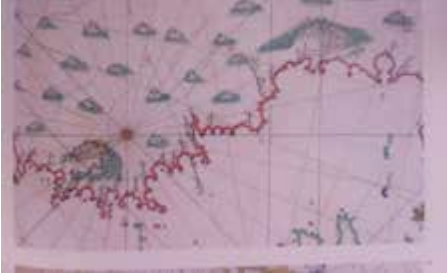
Kitâb-ı Bahriye'de metinler bölümlere ayrılarak, her bölümün sonuna anlatılan yerin haritası yapılmıştır ve eser Türklerin coğrafya alanında oluşturdıkları en mükemmel eser olarak tanımlanır. Betimlenen kentlerde mimari şematik bir anlatımla gösterilirken, önemli limanlar topografik çizimle, önemsiz kasabalar ise sembolle gösterilmiştir. Kıyılar yeşil ya da mavi, sığ yerler kırmızı noktalar ile adalar ise farklı renklere boyanarak renklendirilmiştir. **(Resim 18)** 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra topografik resimler çoğalmıştır. Kitâb-ı Bahriye'nin 16.yüzyıl sonu ve 17.yüzyılda yapılan genişletilmiş kopyalarında mutlaka İstanbul haritası yer alır (Bağcı,2006:71). 18.yüzyıla kadar üretilen Kitâb-ı Bahriye'lerdeki liman ve kent tasvirleri, çok daha topografik resimlerdir ve o dönem Osmanlı resim sanatındaki gelişmeleri yansıtır. **(Resim 19)** Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan yedi haritalı atlas, Karadeniz, Ege, Akdeniz kıyılarını ve İrlanda'ya kadar Avrupa'yı içerir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Atlas-ı Hümâyûn buna benzeyen dokuz haritalık bir atlasır. Burada Cenova ve Marsilya daha ayrıntıyla resimlenmiştir. **(Resim 20)** Daha görkemli benzer bir atlas Baltimore'deki Walters Art Gallery'dedir. Bu atlasta Akdeniz limanları, özellikle Venedik ve Cenova ayrıntıyla çizilmiştir. Kent tasvirleri arasında en ilginç İstanbul'dur (Bağcı,2006:72). **(Resim 21)**

Resim 18:Venedik, Kitab-ı Bahriye, Piri Reis, (TSM H.642, y.212b.)

Resim 19: Venedik, Kitab-ı Bahriye, Piri Reis, (BWAG,W.658,y.185b-186a).

Resim 20:Atlas-ı Humayûn,1570 civ., (İAM,no:1621,y.5b)

Resim21:Atlas,1580 civ.,(BWAG,W.660,y.8b-9a)

Osmanlı minyatürlerinde görülen kent tasvirleri, harita ve atlaslar Osmanlı minyatüründe topografik denebilecek bir türü oluşturmuştur. Topografik resimlerde görülen denizler ve akarsular, kent tasvirlerinde bilgi vermek amacıyla kullanılmakla birlikte, belge değeri taşımaktadırlar.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde konusu tarih olan eserleri yazıp bunları bizzat resimleyen Matrakçı Nasuh, Osmanlı minyatüründe Topografik Ressamlık adı verilen yeni bir tasvir türünün yaratıcısı sayılır. Nasuh bazı tasvirleri için portolan denilen Avrupa deniz haritalarındaki kent betimlemelerinin biçim dilini örek almışsa da menzilleri, fethedilen kentleri, kale ve limanları kendine özgü bir form diliyle resmetmiştir. O, farklı bakış açılarından elde edilmiş görüntüleri yan yana getirerek şematik ve figürsüz manzaralar yapmıştır (Mahir.2004:51).

Matrakçı Nasuh'un bu tasviri ne bir kent planı ne de tam bir kuş bakışı çizimdir. Kent tek bir açıdan verilmekle birlikte, yapılar kimi zaman karşıdan kimi zaman da yandan gösterilerek tüm ayrıntılarıyla belgelenmiştir.1530'lu yılların İstanbul'una dair en önemli görsel belgelerden biri sayılan bu kompozisyonda iki yüzden fazla yapı tasviri bulunur (Mahir.2004:52).

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn veya Mecmu'ı Menâzil(İÜK,T.5964) adlı eser Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-36 yıllarında çıktığı İran seferini konu alır ve Nasuh bu sefer sırasında menzilleri betimleyerek topografik özellikleri yansıtmaya çalışmıştır. Eserin başında yer alan bu minyatür İstanbul tasviri olmakla birlikte en tanınmış olanıdır.(Resim 22) Matrakçı Nasuh'un

tasvirlerinde kentlerin su yolları, meydanları ve harabeleri gibi görülmeye değer bütün yerleri bilimsel bir nesnellikle resmedilmiştir. Kent tasvirleri daha sonra resimlendirilecek tarihi konulu bir çok eserde, kimi zaman tam sayfa halinde kimi zaman da kompozisyonun bir bölümünü kaplayacak şekilde ve topografik görüntülerini koruyarak tekrarlanmıştır (Mahir, 2004:53).

(Resim 23)

Resim 22: İstanbul, Matrakçı Nasuh, Mecmu-i Menâzil, (İÜK, T.5964,y.8b-9a)

Resim 23: Estonibelgrad tasviri, Tarih-i feth-i Şikloş ve Estergon ve Eston belgrad, Matrakçı Nasuh,1537-1545

Matrakçı Nasuh'un Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferini konu alan Mecmu-i Menâzil'inde (İÜK, T.5964) sefer sırasında konaklanan uğrak yerlerini gösteren minyatürleri topografik kent tasvirlerinin aynı dönemdeki yeni yorumlarını içerir. Eserde seferin başladığı İstanbul başta olmak üzere, gidiş dönüş yolu üzerinde yer alan yüzü aşkın durak yerinin çoğulcu bakış açısıyla yapılmış tasvirleri bulunur (Mahir,2004:152). Ünlü İstanbul görüntüsü Matrakçı'nın en özenli çizimlerinden birisidir ve Osmanlı payitahtının bütün görkemini yansıtır (Bağcı,2006:75). **(Resim 22)** Osmanlı minyatürünün ilk manzara denemeleri olarak değerlendirilen figürsüz kent tasvirlerinde coğrafi öğelere yer verilmiştir. Deniz diğer minyatürlere göre daha canlı renklendirilmiştir.

Nakkaş Osman tarafından yapıldığı düşünülen, İstanbul'un büyüklüğünü ve coğrafyasını yansıtmayı amaçlayan harita-resim olan çift sayfa tasvirde deniz gümüş yaldız ile betimlenmiştir.**(Resim 24)**

Resim 24: İstanbul, Seid Lokman, Hünernâme I, (TSM,H.1523,y.158b-159a)

Dicle nehrinin iki yakasına yerleşmiş Bağdat kentine ulaşan yollarda çeşitli hayvanlar, hatta karşı karşıya gelmiş iki aslan dikkat çeker. Matrakçı'nın Halep tasvirine ise kentin ünlü kalesi egemendir. Kaleye ulaşan köprü ve içindeki yapılar ayrıntıyla çizilmiştir (Bağcı,2006:76). **(Resim 25)** 1543 yılı olaylarına değinen ve iki kitaptan oluşan Târih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstulnibelgrad adlı eser aslında Nasuh'un Süleymanname'sinin bir bölümüdür. Nis, Cenova ve Marsilya limanlarına giren Barbaros Hayreddin Paşa ve Osmanlı ordusu resmedilmiştir. Klasik tarzın dışında kalan bu boyama tekniğinde, tepeler rengârenk boyanırken deniz gümüş yaldıza ile betimlenmiştir. **(Resim 26)**

Resim 25:Halep, Matrakçı Nasuh, Mecmu-i Menâzil, (İÜK,T.5964,y.105b-106a).

Resim 26: Nis, Matrakçı Nasuh, Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstulnibelgrad, (TSM H.1608,y.27B-28A).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlılar çeşitli askeri haritalar ve kuşatma planları da hazırlamışlardır. Bunlar haritacılarla nakkaşlar arasındaki yakın bağı gösterir. Örneğin Belgrad'ın kuşatma planı tam bir plan-resmidir. Bir yandan kentin topografyası belirlenmiş, öte yandan bir resim gibi ağaçlarla, bitkilerle bezenmiş, renklendirilmiş ve yer yer stratejiyle ilgili yazılı açıklamalar yapılmıştır (Bağcı,2006:79). **(Resim 27)** Futûhât-ı Cemile adlı eserde yer alan ve portolan tarzda tasvir edilmiş Temeşvar Kuşatması'nı betimleyen minyatürde ayrıntılar verilerek, yükselen perspektifle karşıdan resmedilmiştir. **(Resim 28)**

Resim 27:Belgrad'ın kuşatma planı, 1521 civ., (TSM E.9440)

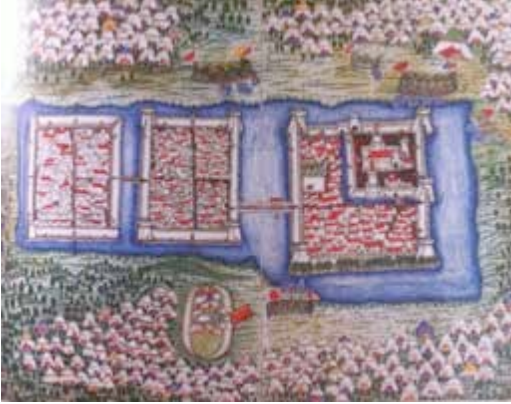

Resim 28:Temeşvar kalesinin muhasarası sırasında kumandan Ahmet Paşa'nın atının vurulması, Ârifi, Fütûhat-ı Cemile,(TSM H.1592,y.18b-19a)

Nakkaş Osman'ın (Nüzhet-i Esrârü'l- ahhâr der-sefer-i Sigetvar, 1569, TSM, H.1339,y.32b-33a) (yazar ahmed feridun) Zigetvar Kale'sinin kuşatılması tasvirinde; biri iç kale olmak üzere dört kaleden oluşan Zigetvar Kalesi, suyla dolu derin bir hendek içerisinde yer alır

ve köprülerle birbirine bağlıdır. Yapılaşma ve suyun etrafındaki ağaçlıklı alan, çepeçevre Osmanlı karargâhıyla kuşatılmıştır. Resimde figür yer almamakla birlikte Matrakçı Nasuh'un topografik resim geleneğinin sürdürüldüğü gözlemlenir. **(Resim 29)**

Seyyid Lokman'ın yazdığı, saray nakkaşları tarafından resmedilen şehnâmelerin birincisi, Zafernâme, 987 (1579) tarihlidir ve hattat Kasım el-Hüseyinî el-Aridî el-Kazvinî tarafından nestalik hatla yazılmıştır, içinde çoğu tam sayfa 25 tasvir yer alır (Bağcı,2006:119). Nakkaş Osman'ın üslubuyla Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşamının son yıllarında önemli seferlerin ve zaferlerin betimlendiği eserde dönemin zorlu deniz savaşlarından biri olan 1565 Malta Adası kuşatılmasına ilişkin minyatür yer almaktadır. Metnin içindeki yeri ve tasviri Piri Reis'in çizimlerini anımsattığı gibi topografik resimlerin şehnamecilik için önemini de vurgulamaktadır. **(Resim 30)**

Resim 29:Zigetvat Kalesi'nin kuşatılması, Nüzhet-i Esrârü'l-ahbâr der sefer-i Sigetvar, (TSM H.1339,y 32b-33a).

Resim 30:Malta Adası'nın kuşatılması, Zafernâme, (DCBL,T.413,y28a).

Şenname-ı Selim Han'ın resimlerinde Ustat Osman ve Nakkaş Ali, çoğunlukla olayların geliştiği, özellikle savaş ve kuşatmaların yapıldığı bölgenin topografik görüntüsünü aktararak olayın, yani fethin ya da kuşatmanın, önemini vurgulamayı amaçlamışlardır. Bu resim türünün en ilginç örneklerinden birisi Halkulvaâd (Galetta) Kalesi'nin kuşatılmasını betimleyen çift sayfalık tasvirde karşımıza çıkar (Bağcı,2006:121). **(Resim 31)**

Resim 31:Galetta Kalesi'nin kuşatılması, Şenname-i Selim Han,(TSM H.3595, y.147b-148a).

Sultan II.Osman (1618-22) için hazırlanan ve bir bölümünü Nakşî'nin resimlediği Şehnâme-i Nâdir-i adlı eserde yer alan bu minyatürde II.Osman yeni yapılan kasırdaki saltanat kayığındadır. **(Resim 32)**

Resim 32:Sultan II. Osman yeni yapılan kasırdaki ve saltanat kayığındadır, (TSM, H.1124,y.73b-74a).

Resim 33:Kır Eğlencesi, Albüm, (TSM,B.408,y.28a).

Osmanlı yaşamından kesitlerin yer aldığı bir diğer yaprakta kırılık bir alanda bir ağacın altına oturmuş iki genç ellerindeki kitapları okuyarak sohbet etmektedirler. Önde su kenarında çalışan görevliler ağaçlardan meyve toplayan hizmetkârlar, günlük yaşamın bu canlı görünümünün bir parçasıdır (Bağcı,2006:121). I.Ahmed Albümü olarak bilinen bu murakka 17.yüzyıl içinde hazırlanmış ve bu tür albümlerin öncüsü sayılır.**(Resim 33)**Günlük yaşamda doğa ögesi olarak su, albümlerde de yerini almaktadır.

Surname-i Vehbî (1727) adlı eserde yer alan bu tasvirde ise Haliç'te yapılan esnafların geçit gösterileri resmedilmiştir. Levni'nin resmettiği bu tasvir mekan kurgusu, derinlik ve figür çokluğu bakımından dikkat çekicidir.**(Resim 34)** Surname-i Vehbî'nin Sadrazam Damat İbrahim Paşa için hazırlandığı düşünülen ikinci kopyasında çalıştığı düşünülen Nakkaş İbrahim, bu tasvirinde Haliç'te bir gece gösterisini canlandırmıştır. Manzara kompozisyonu gibi ele alınan bu minyatürde, deniz düz gümüş yaldız ile boyanmıştır.**(Resim 35)**

Resim 34:Haliç'te gösteri, Surname, (TSM,A.3593).

Resim 35:Gece gösterisi, Vehbi, Surnâme, (TSM A.3594,y77b-77a).

Sonuç

Osmanlı minyatürlerinde farklı şekillerde karşımıza çıkan su imgesi doğanın temel bir öğesi olduğundan, tasvir edilen konuya göre farklı biçimlerde birçok yazmada yer almaktadır.

Sultanların savaş ve kuşatma sahnelerinin betimlendiği yazmalarda anlatımı kolaylaştıracak doğa elemanı olarak betimlenen deniz ve nehirler, aynı tasvirlerde bilgi vermek amacıyla da kullanılmaktadır. Özellikle denizler ve büyük nehirler coğrafi belge niteliğinde olan eserlerde gerek siyasi gerekse sosyal bilgiler bakımından önemli bir yer tutar. Dini hikayeleri betimleyen minyatürlerde görülen su imgesi, ana temayı oluşturan konumda ise hikayeye bağlı olarak kompozisyon da aynı biçimde yer alır. Genelde ise su imgesi, kutsal metinlerde resmedilen kompozisyonlarda doğa elemanı olarak görülmektedir.

Özellikle topografik kent tasvirleri, harita ve atlalarda önemli bir yer alan denizler ve akarsular kesin bilgi taşımakla birlikte, gerçek belge niteliğindedir. Yazmalara ve yapıldıkları döneme göre renk ve biçimleri değişmiş olsa da, uygulama alanı ve anlatımı bakımından her zaman karşımıza çıkan su imgesi, bazen renkli ya da gümüş yaldız ile boyanırken, bazı kent tasvirlerinde sadece siğ yerler renklendirilerek, geri kalan alanlar renksiz bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

- And, Metin (2007). Osmanlı İslam Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bağcı, Serpil, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı (2006). Osmanlı Resim Sanatı, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Mahir, Banu (2004). Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Mahir, Banu (2007). Osmanlı Minyatürlerinde Savaş, Kuşatma ve Çıkarma konuşma metni, 28 Şubat 2007 – Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, s:1. http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html Erişim Tarihi: 12.09.2013
- Renda, Günsel (1996). “Sinan Döneminde Haritacılık: Ali Macar Reis Atlası”, Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri, Ankara 24-27 Ekim 1988, Ankara, s.362.

BİR KORKU UNSURU OLARAK SU

Çağdaş DEMREN*

Su tüm canlılar için yaşamın temel kaynağıdır. Su olmazsa yaşamdan da bahsedemeyiz. Tüm canlılar içerisinde suyla en karmaşık ve anlam yüklü ilişkiyi diğer birçok konuda olduğu gibi kuran, insandır. Tarihte varolmuş hemen hemen her kültür ya bir su kaynağının, ya bir nehrin yanına ya da suyun çıkarılabileceği bir sistem vasıtasıyla kurulmuştur. Su tarihin akışına yön veren ana doğal unsurlardan birisidir. Dolayısıyla su ile kurulan ilişkiler ve ona olan yaşamsal bağımlılık her toplumda suyla ilgili kendine özgü bir praksişi doğurmuştur. Göçebe bir yaşam tarzını sürdüren Türkler, yerleşik bir yaşam biçimini sürdürdükleri zaman bile bu kültürel karakteristiklerini barındırmışlardır. Bu durum onların diğer doğal unsurlarda olduğu gibi, suyla ilgili olan inanç biçimlerini, kültürlerini ve motiflerini etkilemiştir.

Su farklı kültürlerde diğer doğal unsurlarla beraber inanç dünyalarının önemli yapıtaşlarından birini oluşturur. Su genelde bir arınma ve arındırma ögesi olarak ele alınmakla beraber, aynı zamanda tekinsizliği, tehlikeyi dolayısıyla korkutuculuğu imler. Özellikle suyun “kirlendiğinin” düşünülmesi, içinde kötücül ruhların barındığının tasarımlaması kimi kültürlerin karakteristik özelliklerindendir. Bu bağlamda suya bağlı kültürlerin ve motif tasarımlarının farklı kültürler arasında bir karşılaştırmasını yapmak, insanların suyla ilgili ilişkilerindeki farklılıkları ve anlamlandırma çeşitliliklerini ortaya koyacaktır.

Türklerde Doğal Unsur İnancı Ve Su Kültü

Su kültürü Türkler’de dört unsur (anâsır-ı Erbaa) inancıyla alakalıdır. İslamiyetle tanışmadan çok önce de bu dört unsur inancı Türkler’de mevcut idi. Batı Göktürkleri’nin ateşin olağanüstü bir kutsallığı taşıdığına inandıkları, aynı şekilde hava, su ve toprağa da büyük önem verdikleri saptanmıştır. Batı Göktürkler dışında kalan diğer Türk topluluklarında bağlama göre değişen dörtlü veya beşli unsurlar mevcuttu. Bu unsurlar kimi zaman toprak, su, ateş, ağaç şeklinde dörtlü, kimi zamanda toprak, su, ateş, ağaç ve demir veya toprak, su, ateş, ağaç ve rüzgâr şeklinde tasavvur ediliyorlardı (Ocak 2000:239).

Bektaşilikte de bu dört unsur inancı önemli bir yer tutmaktadır. Kimilerince Hacı Bektaş’ın yazdığı varsayılan Malakât’ta da bu unsurların güçlü bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Buna göre Allah insanları bu unsurlardan yaratmıştır: “Âbidler denilen şeriat ehli, yelden yaratılmıştır. Zâhidler, tarikat ehli olup oddan yaratılmıştır. Marifet ehli olan ârifler, sudan, sonuncuları teşkil eden mahabbat ehli muhibler ise topraktan yaratılmışlardır (Ocak 2000:238).” Ocak, Makalât’ta söz edilen ve Bektaşilik’te varolan bu dört unsur inancının Çin ve İran’daki unsurlardan ziyade, Budizm’de dünyadaki her maddeyi oluşturduğuna inanılan dört unsur inancına (toprak - *prthivi*, su - *ap*, ateş - *tejas*, rüzgar - *vayu*) daha yakın olduğunu belirtiyor. Ancak aynı zamanda Bektaşilik’teki dört unsurdan yaratılan insan fikrinin Maniheizm’deki beş unsurdan oluşmuş insan tasarımını da hatırlattığını ekliyor (2000:241).

İslam öncesi Türk kültüründe su motifi, *yer - su* kültürünün bir parçası olarak yer almaktadır. Yani su kutsallığıyla yerin bir parçasıdır. Yer - su kültürü, Köktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre 8. Yüzyılda devletin resmi kültürlerinden birisi haline gelmiştir. Bu kitabelere göre yer ve su bugünkü şamanistlerde olduğu gibi yan yana zikredilmektedir. Gök Türkler döneminde yer - su kültürünün niteliğini Orhun yazıtlarından mümkündür. Eski Türklerin kutsal yer - su ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhları hem de vatani imlerdi. Eçümüz apamız

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü.
cdemren@cumhuriyet.edu.tr, demrencagdas@gmail.com

tutmuş yer - sub (atalarımızın idare ettiği yer - su) cümlesindeki yer - su vatan kültürüne dairdir. Bu vatan yer - suları belli dağları ve ormanları temsil ediyorlardı. Bugünkü şamanist topluluklarda rastlanan dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç - orman, kaya kültürleri eski Türklerde "yer - sub" adı altında toplanmıştır (İnan 1987:491; 1995:48). Görüldüğü üzere su kutsallığına diğer doğal öğelerle kavuşur, onlardan kesinlikle ayrılamaz. Tüm tabiat mevcudiyetiyle kutsalın kendisidir.

Eski Türkler, göllerin ve ırmakların canlı bir niteliğe sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Sular aynı insanlar gibi dinleyen, duyan, evlenen ve çocuk sahibi olan ve aynı zamanda kendisinde birtakım gizli güçlerin mündemiç olduğu koruyucu bir iyedir yani ruhtur. Suyun arıtma, taşma ve bolluk verme gibi özellikleri su kültürünün belirleyicilerindendir. Bu yer – sular aynı zamanda küçük tanrılardır ve bunlar hem insanları hem de vatani korurlar. Aynı zamanda kötü ruhlardan korur ve kendilerine saygı göstermeyenleri cezalandırırlar (Oymak 2010:217).

Eliade, su motifinin veya simgesinin birçok kültürde varoluşun kaynağı olarak tasarımılandığını belirtir. Su kozmik döngünün ayrılmaz bir parçasını ve potansiyel bir gücün ilkesini simgeler. Bu döngünün sonunda hep su vardır. Birçok kozmogonide ve mitlerde su birçok biçimi önceleyen ve yaratılışı destekleyen bir işleve sahiptir. Su gerek yaratılışı gerekse de geri dönüşü imler. Suya batmak yeniden doğumu ve yaratılışı temsil eder. Suya batanın biçimi kaybolur, varoluş öncesindeki ayrışmazlıkla bütünleşir; dolayısıyla sudan çıkış yeniden yaratılışın bir tekrarı olur. Su yenilenmedir. Erginlenme ritüellerinde su bir yeniden doğumu simgeler. Cenaze törenlerinde ölümden sonra doğumu garantiler. Potansiyel güçleri kendinde toplayan su "hayat suyu" haline gelir Hayat suyu büyüsel bir maddedir, her derde devadır, gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar (Eliade 2003:196-197).

Büyük ırmakları geçen kimselerde sihirli bir kuvvetin bulunduğu dair eski Türk inancı bu paralelde düşünülebilir. Büyük ırmakları geçen kadınların belli hastalıkları iyileştirebileceğine inanılmaktadır. Örneğin ırmağı geçen bir kadın "izinli" sayılır ve "tartan" adı verilen bir çeşit kulak hastalığını iyileştirebilir (İnan 1987:493). Dolayısıyla ırmaktan geçmenin, bu kadınlara bir tür potansiyel gücü ve yenilenmeyi izafe ettiğine inanıldığı düşünülebilir. "Hayat suyuna" bulan kadınlar birer hayat verici ve derde deva verici hale dönüşürler topluluk içerisinde.

Türklerde suyun akıp giden, dertleri götüren bir unsur olduğuna inanılır. Su ayrıca, sırların da paylaşıldığı ve "boşaltıldığı" bir alandır. Harput'ta bulunan Yedigözü kayalıklarından çıkıp yedi ayrı kaynak pınarını oluşturan suların birleştikleri yer, halk tarafından kutsal olarak görülmektedir. Burada yaşayan kadınlar dayanamadıkları dertlerini, buna sebep olan kimse veya nedenlere ait sırlarını suya açarlar. Benzer örüntüler eski Türklerde de mevcuttu. Örneğin kimi Kırgız ve Kazak topluluklarında çocuğu olmayan kadınların bir kuyu veya pınar başında bekleyerek geceledikleri ve kurban keserek çeşitli adaklarda bulundukları saptanmıştır (Araz 1995:56). Günümüzde de Anadolu'nun farklı bölgelerinde benzer inançlar devam edilmektedir. Örneğin Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde bulunan hamamda, çocuğu olmayan kadınların yedi kez yıkanması ve suyun kaynak yerinde oturması durumunda çocukları olacağına inanılır. Bu pratiğin üzerine hamile kaldığını söyleyen kadınlar olmuştur (Karakaş 2012:2153). Harput bölgesinde kimi kaynak sularına, gören kişinin hayrına dönmesi inancı ile görülen rüyayı anlatmak, yağmur yağdırmak için suya belli taşları atmak ve ölünün ağırlığını "hafifletmek" için bu pınarlardan alınan suyu dökmek yine benzer bir inanç bağlamında ele alınabilecek uygulamalardır (Araz 1995:57).

Anadolu'da aynı şekilde kimi kuyuların ve çeşmelerinde kutsal olduğuna inanılmaktadır. Örneğin Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nda bulunan Aslanlı Çeşme ve Üçler Çeşmesi bu tür kaynaklardır. Bu çeşmelerden çıkan su zemzem suyuyla nitelik olarak bir tutulmaktadır. Ziyaretçiler buralara gelerek bu çeşmelerden şifa dileyerek içerler ve ağrıyan

yerlerine sürerek kutsalla temas sağlamaya çalışırlar (Oymak 2010:218). Siirt'in Aydınlar ilçesinde "Yeşil Su" adı verilen ve kutsal olduğuna inanılan bir kuyu mevcuttur. Ulu bir kişinin düştüğüne inanılan bu kuyunun suyunun kutsal olup her derde deva olduğuna inanılır. Buranın suyuyla yıkanan veya bu sudan içen kadınların kısırlıklarının yok olacağına inanılır. Yeşil rengi dini sembolik bir renktir. İslamî inanışta cennet, yemyeşil bir yer olarak tasavvur edilir. Yeşil rengi tazeliği ve yeniden doğuşu simgeler. Dolayısıyla suyun yeşil olarak nitelenmesi onun kutsallığını pekiştiren bir duruma işaret eder (Karakaş 2012:2154).

Yalnız kutsal addedilen su "kirlenmemelidir". Eliade bu durumu suyun "kullanılmamış" olması gerektiğiyle açıklamaktadır. Bu su günlük kullanımla kutsallığını yitirmemiş, ilksel suyun hayatı ortaya çıkaran ve besleyen tüm değerlerini içermelidir (2003:201). İbn Fadlan Oğuz Türklerinin cenabet olduktan hiç yıkanmadıklarını ve kışın hiç suya girmediklerinden bahsetmektedir (2005:19). İnan, bu durumun temizliğe uymamak gibi bir tembellikten kaynaklanmadığını, tersine içinde kutlu sayılan iyelerin yani ruhların yaşadığı düşünülen suyu kirletmekten çekinme ve sakınma duygusunun rol oynamış olabileceğini ileri sürmektedir. Aynı şekilde elde çok az bulgu olmakla birlikte, eski Türklerin suyu belirli kurallarla ve merasimlerle kullandığı düşünülmektedir. Örneğin, kimse elini suya sokmaz, belki bir ağız dolusu alıp elini yüzünü yıkardı (İnan 1987:494-495). Dolayısıyla belki de, su günlük hayatta içine her an girilebilecek, yıkanılabilir bir varlık alanı değildi. Daha çok saygı duyulan, ancak belli zamanlarda girilebilen, belli durumlarda temasta bulunan kişiye kuvvet verdiğine inanılan bir doğal unsurdur. Suya kışın girilmemesi de suyun donmasıyla, durağan bir niteliğe bürünmesiyle ilgili olabilir. Çünkü bugünde inanıldığı gibi suyun "temiz" veya "arındırıcı" olabilmesi için mutlaka akması gerekir. Bu akan bir ırmak da olabilir, akan bir çeşme de.

Farklı Dünya Kültürlerinin Folklorunda Su İnancı

Bu bildiride suyun "arındırıcı" ve "paklayıcı" niteliklerinin yanı sıra, "tekinsiz", "korkutucu", "esrarengiz" yönlerinin de bulunduğunun bir hatırlatılmasının yapılması amaçlanmaktadır. Su kutsal niteliğiyle tek boyutlu bir perspektif içerisinde ele alınamaz. Suyun kutsallığı olumlu ve olumsuz öğeler arasındaki diyalektik öğelerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşur. Bu öğeler kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılamaz. Ancak bu öğelerin öne çıkma ya da vurgulanma biçimleri ve tonları kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Kimi zamanlar bu öğeler öyle farklı örüntüler sunarlar ki, bu toplumlardaki çeşitliliğin bir kanıtıdır. Antropolog Mary Douglas, Harper'dan yaptığı alıntıda bu durumun ilginç bir örneğini sunar: Hindistan'da Mysore şehrinin Malnad bölgesinde yaşayan Havik kavimleri saygılarını kendilerine özgü bir biçimde ifade etmektedirler. Kutsal kadın kabul edilen sadhu'nun köyü ziyareti sırasında, onun ayaklarının yıkandığı su sadece ibadet için kullanılan bir kâse içerisinde elden el dolaştırılarak tirtha (kutsal sıvı) olarak içilmek sağ avuca dökülür; bu onun bir ölümlüden ziyade bir tanrı olarak görüldüğünün bir göstergesidir. Bunun yanında kutsal addedilen ineklerin pisliği en "arındırıcı" unsur olarak düşünülür. Bazı kirler suyla giderilirken, daha ciddi olduğu düşünülen kirler ancak inek pisliği ve suyla temizlenebilir (2007:31). Görüldüğü gibi su bazen yeterince "arındırıcı" olamayabiliyor. O halde suya folklorik bağlamda farklı açılardan bakılması gerekmektedir.

Farklı kültürlerin tarihsel açıdan mitolojilerine bakıldığında çok farklı su karakterleriyle karşılaşmak olasıdır: Kelt efsane ve anlatıları bize Aughiskieler, Kelpieler ve Nugglelar gibi pek çok "su atı" sunarlar. Alman mitolojisindeki Nixler istedikleri insanın görüntüsünü alabilen biçim değiştirici su ruhlarıdır. Slavların Vodyanov'u ile akrabadırlar. Slavlar bunun dışında ırmak kıyılarında tuzaklarına düşürmek için yolcuları bekleyen su perisi ya da ifriti Rusalka'ya inanmaktadırlar. Japonya'daki nehir çocuğu Kawako da bu bağlamda ele alınabilir (Dyson 2013:145). Bu su yaratıkları genelde karşıt duyguları veya tarihsel durumları sembolize ederler. Genelde güvenilmez, defedilmesi veya sakınılması gereken varlıklardır ama aynı zamanda yeni

başlangıçlara ve doğuşlara vesile olurlar. Örneğin ejderhalar ortaçağ Avrupa insanının imgeleminde böyle bir vasfı yerine getiriler. Ejderhalar ve kutsal sular arasında sıkı bir bağ vardır. Genelde bu konuyla ilgili hikâyeler farklı varyantlar arz etseler de, birçok ortak temayı barındırırlar. Genelde ejderha veya ona benzeyen bir yaratık bir nehrin ya da pınarın başını tutmuştur, orada yaşayan ahalinin suyu kullanmasına engel olmaktadır ya da suyu bir özelliğiyle (spermelerini atarak) zehirlenmekte ya da kirletmektedir. Bu duruma Hristiyan bir aziz el koyar, ya tanrıya dua ederek ya da çeşitli oyunlarla ejderhayı kandırarak onu yener, öldürür veya kaçırtır. Kimi zaman ejderha dipsizliğe yuvarlanırken bağlı bulunduğu su kaynağını da sürükler. Bu durumda aziz elindeki kutsal değneği yere vurarak tanrının inayetiyle yeni bir su pınarının ortaya çıkmasını sağlar ve dolayısıyla bu su Hristiyanlık açısından kutsal bir niteliğe kavuşur.

Bazen bizzat suyun kendisi paganist ritüellerden dolayı Hristiyan bir çerçeve içerisinde kötülüklerin taşıyıcısı olarak görülür. Burada pınarın ya da kaynak suyunun kendisine doğanın bir parçası olarak tapınılmaktadır. Hristiyan bir aziz suyun başına gelir, suyu takdis edip içer, şeytani güçleri kaçırtır ve su hastalıkları iyileştiren kutsal bir niteliğe bürünür (Harte 2011:228-231). Aslında ejderha figürü de paganizmi sembolize eden bir simge olarak ele alınabilir. Suyun başını tutmuş veya onun bir parçası olan ejderha insanlara dirlik vermemektedir. Diğerinde su kötü güçlerce (paganizme bağlı olduğu düşünülen) ele geçirilmiştir. Bu bağlamda Hristiyanlık öncesi pagan inançlarda suyun doğanın temel bir unsuru olarak kutsal sayıldığı varsayabilir. Fakat ortaçağ Avrupa'sındaki bu hikâyelere bakarak Hristiyanlığın bu duruma hiçte olumlu bakmadığı da aynı şekilde söylenebilir. Dolayısıyla suyun geçmişteki bu "kutsal" niteliği Hristiyanlık için korkulan, insanları kör ettiğine inanılan bir habis nitelik arz etmektedir. Ejderha da bunun folklorik bir motiftir.

Benzer korkular İskoç folklorunda da görülebilir. Özellikle engin ve hareketli suların başka bir dünya olduğu düşünülür. Bu dünyanın genelde bilinmezlerle dolayısıyla kaçınılması gereken unsurlarla dolu olduğuna inanılır. Bu diyar, at şeklinde deniz perilerinin, cadıların, su boğalarının, su atlarının ve deniz kızlarının. Bu diyarın altında yer altı krallıkları vardır. Gene ejderhalar bu suların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle bu bilinmeyen dünyayla insanların yaşadığı dünya arasındaki sınır birçok duygunun, hissiyatın ve çatışmanın somutlaştığı yerler olmuştur. O nedenle İskoç halk hikâyelerinde kıyıları veya su kenarları tehlikelerle ve korsanlarla yaşayan devlerle doludur. Bu kıyılarda sık sık kaçırma olayları olduğuna dair anlatılar söz konusudur. Kimi öykülerde şövalyelerin kızları kaçırlır; kaçırılan canavarın cinsiyetinin de dişi olması diğer dikkat çekici bir özelliktir. Zaten benzer şekilde denizin vahşi ve fırtınalı veçheleri güçlü ve doğaüstü bir cadı tarafından sembolize edilir. Deniz kızları da sık sık bolluk ve bereket bahşetmeleri karşılığında kurban alan varlıklardır. Açlıktan ölecek olan bir balıkçı kendisine bahşedilen balıklar karşılığında ilk doğacak erkek çocuğunu deniz kızına vermek zorundadır. Dolayısıyla denizler veya okyanuslar bu anlamda hem doğurgan hem de ölümcüldürler. Büyük ve ölümcül su kütlelerini sembolize eden deniz kızları genelde büyüyeyici ama kötü amaçlı ve güvenilmez karakterler olarak dile getirilirler.

Su, bu İskoç halk hikâyelerinde bir eşik durumunu yansıtır. Bu eşik yaşam ve ölüm ve ruhsal kimliğin farklı tarafları arasında yer alır. Hristiyanların vaftizinde ya da eski Yunanların yeraltı dünyasının sınırı olan, ruhların çaprazlama geçtiğine inanılan Styx nehri olarak. Su bu halk hikâyelerinde diyaletik ve dinamik bir unsur olarak bir doğum yatağı veya mezar ya da bir sınır ya da geçit olarak ortaya çıkmaktadır (Harris 2009:8-13).

Dünyanın diğer bir ucuna gidip Japonların su ile ilgili inançlarına bakıldığında kendine özgü ama aynı zamanda konumuz açısından ortaklıklar da taşıyan örüntüler görürüz. Bu çok zengin folklorun içinden tipik bir motif olan "kappa"ya odaklanılabilir. Her ne kadar figürü farklı anlatımlarda değişse de, kappa genelde yavaş akan nehirlerde ya da gölcüklerde yaşayan, üç

veya dört yaşlarındaki bir çocuk veya bir maymun büyüklüğünde, tüm bedeni kıllarla veya pullarla kaplı, balık gibi kokan, kabuklu bir sırtı olan, gaga benzeri bir ağza sahip ve başının tepesinde kendi yaşam gücünü temsil eden bir suyun veya sıvının bulunduğu tabak benzeri bir çukur olan bir yaratık olarak tasvir edilir. Çocukluğunda kappayla ilgili bir hikaye dinleyip korkmamış çok az Japon vardır. Kappanın su kenarlarında otlayan atları cezbedip kaçırmak yada suya çekmek gibi bir eğilimi vardır. (Foster 1998:4, Eiichiro 1950:1).

Kappanın eğer başındaki çukurda bulunan sıvısının dökülürse gücünü yitireceğine hatta bazı anlatımlarda öleceğine inanılır. Örneğin bir efsaneye göre suda oynayan bazı çocuklar bir gün bu çocuk benzeri kappayla karşılaşır. Kappa onları bir tutkusu olan sumo güreşi yapmaya davet eder. Fakat çocuklar onun kappa olduğunu anladığında başlarını sallarlar, kappa da onları taklit edip başını sallayınca kafasındaki yaşam suyu dökülür. Tüm gücünü yitirdiği içinde ayrılmak zorunda kalır. Kappanın çocukları hatta yetişkinleri suya çekme eğilimi vardır. Bunun dışında kappa shirikodama denilen hayali bir organı çalmasıyla ünlüdür. Japon halk inancına göre küçük bir top biçimindeki bu organ insanın anüsünde yaşar ve içinde o insanın ruhunu barındırır. Kappanın bunu çalıp götürmesinin insanın ölmesi anlamına geleceğine inanılır. Kappa aynı zamanda yaramaz ve cinsel açıdan tehdit eden bir yaratıktır. Kappa tuvaletlerdeki sularda saklanarak özellikle kadın kurbanlarının shirisini okşayıp taciz etmesiyle ünlüdür. Bu inanç Japon tarihinde eskiden tuvaletlerin nehir üstüne yapılmasıyla ilişkilendirilebilir. Hatta kimi zaman kappaların kendilerini kırmızı vernikli bir ok biçimine sokarak kadınlara tecavüz ettiği efsanelere de rastlanmaktadır.

Yine de bu tarihsel yaratığa karşı karmaşık ve padoksal bir tutumun da varolduğu söylenebilir. Kappa her ne kadar doğal dünyanın vahşi gizilgüçlerini imleyen bir metafor olarak, tehditkar ve ölümcül eğilimleri olan yaramaz bir yaratık olarak tahayyül edilse de, aynı zamanda oyuncu, dürüst ve hatta saf bir yaratık olarak dillendirilir. O yıkıcı yönleri olduğu kadar, canlandırıcı yönleri de olan bir su ilahı da olabilmektedir. Örneğin kimi Japon halk efsanelerinde kappa atları veya sığırları cezbetmeye çalışıp suyu çekmeye çalıştığı zaman kaybeden veya mağlup olan taraf olmaktadır. Tek ve çubuk tarzı bir kolu olduğu düşünülen kappa bu kolunu ata kaptırmakta ve atın ahırına kadar sürüklenmektedir. Başka bir anlatıda daha önce shirisini okşadığı bir kadına karşı tekrardan buna yeltendiğinde genellikle yakalanmakta ve o tek kolu birden çekilmektedir. Böyle durumlarda ya da başının tepesindeki sıvı dökülüp güçsüz kaldığında müşfik tarafı ortaya çıkmakta, serbest kalabilmek için insanlara zarar vermeyeceğine dair ant içip onların dertlerine derman olmaya çalışmaktadır. Örneğin hastalıklara karşı ilaç yapım teknikleriyle ilgili sırlarını açmakta, kırıkçıkçılık yapmakta veya insanlara tarlalarında yardımcı olmaktadır. Kappa bu özellikleriyle alçak bir statüye sahip bir ruh veya ilah olarak tasarılanır (Foster 1998:4-9).

Japonlarda da su dört temel unsurdan birisidir. Japonların bağlı bulunduğu Şinto dinine göre su diğer temel unsurlar gibi kami denilen tanrılardan gelir. Doğal unsurlar dünyadaki akışkanlığın ve dönüşün birer gösterenidir. Suların kutsal ve olumlu bir niteliğe sahip olduğu düşünülür fakat suyun bu özelliğini sürdürebilmesi ancak suyun "temiz" kalabilmesiyle mümkündür. Örneğin suyun içinde bir ölünün olması ve bunun dışarı çıkamaması durumunda suyun kirleneceği ve kötü bir tada ve niteliğe bürüneceği düşünülür. Ancak ölünün sudan çıkması sonucu su tekrar "temiz" niteliğine kavuşacaktır (Asenlund,tarihsiz).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu yazıda saptanılan veya yeniden hatırlatılmak istenilen, dört temel unsurdan birisi sayılan suyun arındırıcı, saflaştırıcı ve temizleyici gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra çekinilen, tehditkar, gizemli, güvenilmez ve korkutucu bir unsur olabileceğidir. Suyun birçok kültürün folklorunda, varolan bu niteliği bilinmekte ve kimi çalışmalarda vurgulanmaktadır. Yukarıda

verilenler bunun sadece küçük bir kısmıdır. Gerek Japon kültürü gerekse Kelt kültüründe olduğu gibi birçok kültürde kimi zaman kaçınılan, kimi zaman mücadele edilen, kimi zaman da pazarlık edilen birçok "korku kültü"ne ait varlığın tasarımı olduğu görülmektedir. Her ne kadar ele alınanlar "korku" kavramı altında toplansa da, korkunun yalınkat bir duygu olmadığı, içinde birçok girift ve çatışan durumu ya da hissiyatı barındırdığı bu noktada ileri sürülebilir.

Eski Türklerde de suyun kirletilmemesi (suya tükürülmesi, suya pislik atılması gibi) yasak olarak addedilmekte, buna uymayanların su iyeleri tarafından cezalandırılacağına inanılmaktaydı. Su arındırıcılığının ve kutsallığının devamı için kirletilmemesi ve korunması gereken bir unsurdur. Bundan dolayı suya saygıyla karışık bir çekinme durumu da söz konusuydu. İyi ruhlar olarak bilinseler de su ruhlarının gazabını çekmekten kaçınılırdı. Su kimi zaman daha da korkutucu bir niteliğe sahip olabilmekteydi. Özellikle Sibiry ve Volga boyunda yaşayan Türklerde suyun yeraltı dünyasına ait olduğu düşünülür. Bu suları "Sulukun" isminde kötü bir ruhun koruduğuna inanılır. Hakaslardan derlenen kimi masallarda su iyeleri çocukları kaçırp istekleri yerine getirilmezse onları öldürmekle tehdit edebilmektedirler. Benzer şekilde bir keloğlan masalında, bir peri kızı bir geminin gitmesine omzunu dayayarak engel olabilmekte ve insanları zor duruma düşürebilmektedir. Su bu yönüyle hayat verici olduğu kadar, hayatı sonlandıracak bir güce de sahiptir. Bu anlamda su iyeleri kızdırılmamaya çalışılmakta, onlardan çekinilmektedir yoksa aksi durumda insanlara zarar verebilmektedirler (Türkan 2012:138-139). Kültürümüzdeki Şahmeran efsanesi de bu bağlamda ele alınabilir. Şahmeran da kutsal ve şifalı suları koruyan, balık, yılan ve insan vücutlarının birleşiminden oluşan bir canavar ya da kimilerine göre "yılanların kraliçesi"dir. Muğlak ya da iki anlamlı bir niteliğe sahiptir. Çünkü bir yandan şifalı suları korurken, diğer yandan bu suların bulunduğu mağaralara onu bulmak için gelen insanlar oradaki kuyulara düşmekte ve geri dönememektedirler (Karakaş 2012:2154).

Her ne kadar yukarıda bahsedilenler ve diğer kimi örnekler, Türklerde suyun bu olumsuz ve tedirgin edici yönüyle ilgili bir inanç boyutunun olduğunu gösterse de, suyun bu veçhesiyle ilgili tatmin edici çalışmalar ve açıklamalar gözlemlendiği kadarıyla yetersizdir. Suyun arındırıcı ve olumlu özellikleriyle ilgili niteliklerinin yapılan folklorik çalışmalarda daha çok vurgulandığı ve ön plana çıkarıldığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla suyun korkutucu, gizemli, tedirgin edici muğlak boyutuyla ilgili psikolojik ve antropolojik analizlerle desteklenmiş, derinlikli folklorik çalışmalara çok daha fazla sayıda gereksinim duyulduğu ve bu alanın hala bakir bir alan olduğu söylenebilir. Yapılacak bu çalışmalar Türkiye'deki "korku" kültürünün ve buna bağlı halk inançlarının çok daha farklı yönlerden ele alınmasını ve yorumlanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Araz, Rifat (1995). Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları: Ankara.

Asenlund, Dan (tarihsiz). "Natural Elements in Japanese Horror Films", <http://danasenlund.wordpress.com/articles/natural-elements-in-japanese-horror-films/>, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2013 Pazar.

Douglas, Mary (2007). Safılık ve Tehlike, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları: İstanbul.

Dyson, Jeremy (2013). Tekinsiz Kitap, (Çev. Algan Sezgintüredi), Domingo Yayıncılık: İstanbul.

Eliade, Mircea (2003). Dinler Tarihine Giriş, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayıncılık: İstanbul.

Foster, Michael D. (1998). "The Metamorphosis of the Kappa", Asian Folklore Studies, Vol.57, p.1-24.

Harris, Jason M. (2009), "Perilous Shores: The Unfathomable Supernaturalism of Water in 19th Century Scottish Folklore", *Mythlore*, Vol. 28:1/2, p.5-25.

Harte, Jeremy (2011), "Dragons, Saints and Wells", *European Review of History*, Vol. 18, No:2, p.227-241.

İbn Fadlan (2005). *Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler*, (Çev. Sadık Şaşar), İstiklal Kitabevi: İstanbul.

İnan, Abdülkadir (1987). *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları: Ankara.

İnan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları: Ankara.

Karakaş, Rezan (2012). "Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular", *Turkish Studies*, Vol. 7/4, p. 2149-2161.

Ocak, Ahmet Y. (2000). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Oymak, İskender (2009). "Hacı Bektaş Veli'nin Dergahı Çevresinde Gelişen Halk İnançları", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu - Bildiriler*, AKM Yayınları, s. 201-233.

Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Milli Folklor*, Sayı: 93, s. 135-148.

TÜRKİYE EVLENME GELENEKLERİNDE SU MOTİFİ*

Özlem DEMREN **

Giriş

Türk halk kültüründe su kültünün önemli bir yeri vardır. Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Kültür Tarihinde Su Kültünün Yeri" (1993) adlı çalışması başta olmak üzere, su kültünün Türk halk kültüründeki yeri konusuna vurgu yapan ya da bu konudaki çeşitli örnekleri barındıran pek çok değerli çalışma mevcuttur.¹ Bu çalışmalar incelendiğinde, sözlü anlatılardan çeşitli halk kültürü pratiklerine kadar çok geniş bir yelpazede su motifini barındıran örneklere rastlandığı görülür. Bu bildiride de, Türkiye evlenme geleneklerinde karşılaşılan su motifiyle ilgili örnekler ele alınacaktır; su motifinin hangi bağlamlarda, hangi amaçlarla ve hangi anlam yükleriyle kullanıldığı konusunda bir değerlendirme yapılacaktır.

Genel anlamda, su ile ilgili pratikler evlenme aşamalarını kapsayan bir sosyal ve kültürel bağlamda, bir bağlamsal bütünlük içerisinde gerçekleştirilmektedir. Su motifi, evlenme gelenekleri çerçevesinde, özellikle bir durumdan diğerine geçiş aşamasında, koruyucu, kötülüğü önleyici, yeni duruma hazırlayıcı olarak; bereket, kismet, huzur, ferahlık getirici, vb. olumlu anlam yükleriyle kullanılmaktadır. Su ile ilgili pratikler "tek başına" yapılmamaktadır, kendisini önceleyen ve sonralayan pek çok pratikle birlikte; bir "uygulamalar dizisi" bütünlüğüyle gerçekleştirilmektedir. Suyun çıktığı pınar, çeşme, kuyu veya suyun aktığı dere, nehir, gibi suyun kaynağının bulunduğu veya suyun büyük kütleler halinde bulunduğu yerler de kültürel bir motif olarak anlamsal öneme sahiptir ve buralar da toplum tarafından değerli bulunmaktadır; su ile ilgili çeşitli inançsal pratiklerde bu ortamlardan da faydalanılmaktadır. Ağaç, taş, toprak, ateş, gibi kültürel unsurlar da birer motif değerinde, olumlu anlam yükleriyle çeşitli uygulamalarda araç olarak su ile birlikte kullanılabilir. Yine testi, ıbrık, sürahi, bardak, gibi suyu taşımaya yarayan çeşitli araç gereçlerin de, hem suyla "temas etmesinden", hem de "değerli bir unsurun" taşındığı araç olmasından ötürü, simgesel bir anlam yüküyle çeşitli uygulamalarda motif değerinde karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Türkiye Evlenme Geleneklerinde Su Motifini Barındıran İnançsal Halk Kültürü Uygulaması Örnekleri

• Evlenmek isteyen gençlerin kismetlerinin kapanmasını önlemek için dikkat edilen hususlar;

Kapaktan su içmezler, iki kişinin arasından geçmezler; motorun önünden geçmezler (Bursa) (Acar 2011).

* Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (CÜBAP) tarafından F-284 proje numarası ile desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü. odemren@cumhuriyet.edu.tr

¹ Bu konuda bakılabilecek diğer kaynaklar: Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği (Araz 1995); "Mitolojimizde ve Ural Bâtir Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su" (Oğuz 1998); Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri (Kalafat 1999); "Erzurum'da Hıdırellez ile İlgili İnanç ve Uygulamalar" (Özarslan 2000); "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü" (Türkan 2012), "Yer-Su Kültün Geleneksel Kültürümüzdeki Yeri ve Şiirimize Yansıması" (Yardımcı 2013), gibi örnekler çoğaltılabilir.

Eskiden gidiymiş adam tekkede bi dilek diliymiş işte ben filan kızı alırsam işte kurban getirecem kesecem. Mesela biz oruç tutardık, Hızır orucu, 3 gün su içme, genç te 3 gün su içmez rüyasında ne yandan su verilerse işte o yandan biriyle evlenecek; işte doğudan, batıdan, güneyden, kuzeyden ya da bi goşunun kızı, işte kimi görürse onla evlenilir diyidi, bazıları da öyle oliymiş (Sivas) (Özkan 2011).

• **Evlenemeyen gençlerin kismetlerinin açılması için yapılan uygulamalar;**

Ohudurlar. Hocaya giderler. Su içirirler (Sivas) (Acıöz 2011).

Onlar da bakarlar ki olmuyu gider bi hocaya baktırırlar, benim bahtım bağlı mı açık mı diye, evlenebilirmiyim evlenemezmiyim, o da der ki açık bahtın der, mesele gel bir gun saa bakam der, mesele okuyam üfliyem bahtın açılır der, geder danışır, okuyar üfler, Allah'tan bir öğün olmazsa bahtı açılsa geçer alır geder işte bu kadar. O günler mesele A...’nın gardaşı kaç kere gedmiş bakmış evlenemiyi evlenemiyi, başka kızlarla biliyin mi mesele öyle ya kızların bahtı bağlı değil ya oğlanın bahtı bağlı, bir oğlun, gediye hocaya baktırıyiler, caminin hocasına, başka bir hoca bunun bahtı bağlı deyi, bu nereye getse amin demiyiler hep deyi, kapılar yüzünüze örtüliyi deyi, getmiş bir hocaya danışmışlar, 200 lira ver oğlunun bahtını açam demiş, 200 lira vermişler okutturmuşlar, bir su vermişler oğlanı onan yıkamışlar, içirmişler, getmişler bir kız bulmuşlar, hemen o günden sora nişanlandı oğlan, daha yakın daha (yakın zamanda olmuş) (Sivas) (Çilek 2011).

Bir kilit alırlar Cuma günleri camiden ilk çıkan kişiye bu kilidi kızın başının üzerinde açtırlardı. Yedi çeşmeden su alıp kızı yıkarlar, gelin olanların ayakkabılarının altına isimlerini yazarlar, kırk buğdaya okuyup camiinin bacasına saçarlar, camilerde tesbih okuturlar, her tesbihe 3 İhlas, 1 Fatıha okunur (Sivas) (Arslan 2011; Polat 2011; Okutan 2011).

Dua edilir, Tekkelere gidilir. Duvarlara taş sürerler, tutarsa kabul olur diye inanılır. 40 kişi Yasin okur veya okutulmuş su içilir (Sivas) (Güler 2011).

Hocalara gidilip falına bakılır, su okutulur, o su kızı içirilir. ... (Bursa) (Acar 2011).

Hocaya falan gidilirmiş, hoca suya falan okurmuş, o su kismetini kaptıran kişiye içirilirmiş, ... nohuta okuyup nohutlar suya bırakılmış bizim burada, Budaközü’ne atarlar genelde gençler (Çorum) (Çaşmaz 2011).

... Hocaya gidilir, okunmuş su içirilir, ... (İzmir) (Güngör 2011).

... Şifalı, okunmuş su içilir, eşe dosta söylenir (Kayseri) (Somuncu 2011).

... Nişanda bağlanan kurdeleden küçük bir parça alıp su ile içilirse kismet açılır (Kırıkkale) (Ateş 2011).

Konya’da Gürlevük Çayı denilen nehrin, evlenemeyen gençlerin kismetini açtığına inanılır, nehrin suyundan içirilir. Ateş üstünden atlatılır (Konya) (Nalinci 2011).

Türbeye giderler, Hıdırellez’de suya taş atarlar (Yozgat) (Şahin 2011).

Evlenemeyen gençlere görücü usulü ile kismetler bulunur. Hacı hocaya götürülür. Kismetinin açılması için de hocanın yanına al bir eşarpla gider. Muska yapılmış, okunan sureler eşarba sarılıp gencin üzerinde taşınmış. Sonra üç Perşembe üst üste hocanın verdiği su ile genç yıkanmış ve böylece kismetinin açıldığına inanmış (Zonguldak) (Karayemiş 2011).

Dilek ağaçlarına çabut bağlarlar, hocalara nasip açtırlar, ayağı uğursuz diye ayakkabısını yakarlar. Hocadan muska alıp, gece 7 çeşmeden alınan suyun içine o muskayı atarlar. Hava ışımadan muskayı suya atıp kismetini açılacak olan kişiye yarısını içirirler. Kalan yarısını ve muskayı yaşlı bir ağacın dibine gömerler (Sivas) (Eşki 2010).

Bu heralde yörelere göre değişiyor ama genelde kilit açtırlar, kurşun döktürürler, ziyaretlere ip bağlarlar. ... (Kurşun döktürme nasıl olur?) Kurşun da evlenecek olan kız veya erkek odanın ortasına oturtulur. Üzerinden iki kişi bir beyaz bez tutarlar. Onun üstüne de bir tasla su koyarlar. Kurşunu cezvede eritirler. Sıcak sıcak getiriler, o suyun içine boşaltırlar. O

kurşunda şekiller oluşur. Eğer böyle göz göz olduysa o kişide nazar vardır derler (Sivas) (KK-1 2009).

- **Evlenmek için seçilen kızın veya oğlanın aileye uğurlu gelip gelmeyeceğini anlamak için yapılan uygulamalar;**

Çok yapılmaz ama benim eltimi isteyince kardeşi istiareye yatmış. Berrak su görmüş. Hayırlı olduğunu anlayıp kızı öyle vermişler. Biz pek yapmayız (Sivas) (Akbulut 2011).

İstihareye yatırılır. Beyaz, yeşil görünürse uygundur. Su görünürse o kişi hayırlıdır. Yohsa başka türlüse uygun değildir (Sivas) (Dönmez 2011).

İstiareye yatarlar, kızın enesi ve kardeşleri rüyasında yeşillik, akarsu, beyazlık görülürse hayra yorulur, o kızı verirler. Fakat kara görülürse hayra yormazlar ve vazgeçilir (Konya) (Nalinci 2011).

Hocaya baktırılırdı, yaptırılan fal da baktiriyelerdi. Bizde toprak ve su her zaman iyi olumlu oluydu (Ordu) (Güven 2011b).

Kaba su goydururlardı. Ben güzel goyardım. Suyu gazandan şişeye heç dökmeden doldururdum, sen iyi dolduruyon derlerdi bana. Suyu dökmezse uğurlu derlerdi (Osmaniye) (KK-2 2011).

- **Beğenilen kızın oğlana gösterilmesi;**

Beğenilen kız oğlana Ordu'da Kısmet Çeşmesinin önünde buluşturulur. Bu çeşme yaklaşık 500 yıldan beri kullanılmaktadır ve bu çeşmenin suyunun nereden geldiği bilinmemektedir. Dağdan geldiği söylenmekte, içenin derdinin biteceğine, kendisine bir kısmet bulacağına inanılır. Burada buluşturulan çiftler de bu çeşmenin uğuruna kerametine inanırlar. Burada buluşan gençler evliliğe zaten bir adım önde başlamış, büyük ihtimalle de bu evlilik gerçekleşecektir. Eğer birbirini beğenirlerse de hemen kızın duvak ağacından eşarbını alması beklenir, alırsa bu kız tarafının beğendiğini gösterir. Erkek tarafı da duvak ağacına bakar kızın adını yazıldığı eşarp yok, oleyse beğendi deyip istemeye giderler (Ordu) (KK-3 2011).

Daha önceden yapılmış okunmuş su evin her yerine serpilir (Tarabzon) (Tanrıku 2011).

- **Gelin kızın sergilenen çeyizini nazardan korumak amacıyla yapılan uygulamalar;**

Çeyiz asarkene çehizin ütüsüne, temizliğine dikkat edilir. Nazar olmasın diye bir kabın içerisine tuzlu su yapılır. İçine bi adet yumurta atılır, gizli bi yere gonur çehizin (Sivas) (Mert 2011).

Çeyiz serilirken düzenli şekilde yerleştirilmesine dikkat edilir. Çeyiz serildikten sonra hocaya yaptırılan göz suyu serilen çeyizin üstüne serpilir. Göz suyunun nazardan koruduğuna inanılır (Trabzon) (Tanrıku 2011).

- **Dini nikâh kıyılırken veya gelin oğlan evine getirilirken, gelinle damadın kısmetlerinin bağlanmaması için dikkat edilen hususlar;**

Kiliti kilit etmemek (kilit bağlamamak), bu büyüden korumak için gelinle damat uyarılır Dualı suyla banyo yaptırılır, dualı su içirilir (Sivas) (Kalender 2011; Şenocak 2011).

Gelinle damadın kısmetinin bağlanmaması için okunmuş su konulur (Sivas) (Atalay 2011).

Nikahda olmaz o, düğünde olur. Gelin gederkennek bayrakdar olur hizmet ederler, kız ata bindirirler, biri atı yörüdür, biri atın bir üzengisinden dutar, öbürü bir üzengisinden. ... Gelin oğlan evine varana gadar ayağa üzengiden düşmeyecek, düşerse hayırlı olmazmış. Ondan keri gızın ayağı üzengiden düşmesin diye, yedi gulufallahı (İhlas Suresi) tersden okurlarmış, yazarlarmış, bir bişete (poşete) goyar onu tosbayla kilitlerlermiş, bir suya atarlarmış, gızınan oğlan da bağanarmış (Osmaniye) (KK-2 2011).

- **Gerdek odasında nazar, bağlanma, vb. etkilere karşı alınan önlemler;**

Nazara karşı hocaya yaptırılan göz suyu odanın her yerine serpilir. ... (Trabzon) (Tanrıkulu 2011).

Nazar boncuğu dahildir. Kit kitlenir, su ohunur (Sivas) (Acıöz 2011).

Gerdek odasına nazar bağlama gibi etkilere karşı; kilit kitlenmez, bıçak kapanmaz, okunmuş su konur, dua yazılır ve okunur (Sivas) (Süngü 2011a; Süngü 2011b).

Nazar boncukları asılır, bir tas su koyulur odaya (Denizli) (Zincir 2011).

- **Damat kınasında yapılan uygulamalar;**

Damadın arkadaşları damadın kınasını yakarken başından su döker. Başında yumurta kırarlar. Mani söyleyerek kınası yakılır (Samsun) (Yıldız 2011).

Damadın sağdıçı yakar, serçe parmağına yakar. Damadın arkadaşları da damadın başından aşağı su döker, kül döker, kaz oturtur, başını üstünde saz çalarlar (Samsun) (Özdemir 2011).

- **Düğün sabahı gelin kız evinden çıkarılmadan önce yapılan uygulamalar;**

Kız saçını yapılır, daha sonra damatla birlikte köyün çeşmeleri gezilerek su içerler. Daha sonra gelin eve bırakır damat. ... Bu şekilde oğlan tarafının gelmesi beklenir (Samsun) (Özdemir 2011).

- **Gelin kız evinden çıkarıldıktan sonra, ardından yapılan uygulamalar;**

Aylesi üzülr, ağlar. Arkasından evliliği de su gibi duru olsun diye su dökülür. ... (Sivas) (Navruz 2011a; Navruz 2011b).

Gelin gittikten sonra ailesi gelin arabasının ardından bir kova su dökerler. Arabaya ayna tutarlar, ayna tutarlar ki gelin gittiği yerde ayna gibi parlasın. ... (Sivas) (Ünveran 2011).

Arkasından ailesi, annesi yengeleri, ablaları ağlarlar, yolu açık olsun diye arkasından bir kova su dökerler. Kızın anası arkasından diller diyerek ağlar (Sivas) (Kozgeçen 2011).

“Allah yerine yakıştırsın” der. Su döker, dua ederler (Sivas) (Bulut 2011).

Gelin arkasından su dökülür. Ağıt yakılır, Seni büyüttüm ellere verdim diye (Amasya) (Şimşek 2011).

Dua eder kızının mutluluğu için. su döker arabaların ardından (Antalya) (Atıcı 2011b).

At arabası yürüyücü ardından bi helke su dökerler. Su gibi ahsın gitsin, geri tez dönsün, gazasız belasız gitsin deyi su dökerler. Ağlayarak eve girerler. Sona bir bir hepsi dağlır (Çorum) (Taşgöz 2011).

Arkasından su dökerler. Arkasından ağlarlar. Kuş yuvadan uçtu diye ağlarlar (Konya) (Nalinci 2011).

... Gız çıgmadan eşiğine niyaz eder, duasının babasının alır, onlar da peşine bir su döker ki, “Gızım sular gibi ikinizin de ömrünüz uzun olsun, gettiğin yerde tuttugun altın olsun”. Gız gaynatasıgile gider (Erzurum) (Odabaşı 2011).

Gelin gidince çay bardağına su koyarak arkalardan bardağı kırarlar. Uğurlar ola derler (Burdur) (KK-4 2011).

Gelin gidince ailesi arkasından su serper. Kızları gittiği için hüznü olurlar. Ağlarlar ve kızına dua ederler. Yolcu ederken “Hak yardımcın olsun” derler (Malatya) (Akbaş 2011).

Gelin gidince ardından ailesi ağıt yakar, iyi temennide bulunur dua ederler. Gelinin arkasından bahtı aydınlık olsun diye su serpilir (Malatya) (Yalçinkaya 2011).

Su döker ve ağlar. Yavrum kuzum gelin oldu diye ağıt yakar (Yozgat) (Ölmez 2011).

- **Gelin oğlan evine götürülmeden önce, çevrede gezdirilirken yapılan uygulamalar;**

Köy yerinde de adet olan çeşmelere türbelere götürülür, çeşmeden su içilir (Kayseri) (Kekeçoğlu 2011a; Kekeçoğlu 2011b).

Gelin oğlan evine giderken yolu kesenlere para verilir, gelin arabası hareket ettiği zaman su serpmek, şişe kırmak adettir (Antalya) (Sunar 2011).

Onu eletiyorlar yaban yere gezdirmeye eletiyorlar. Yazı olsun yağut kanal aşağı tarlalar öyle dolandırıp getiriyolar aşağılar. Mezerliğe eletmezler. Bizim orda kanel var kanel aşağı gider ordan gelir punarımız var bizim kapının önümdeki, gördün elbet kapının önünde punar var, ille o punarda su atarlar gelinin üstüne, o bi şeyden kalma görenek, bi şey illeki bizim evin önündeki suda iki koşan gelinin önüne atan. Ayağı uğurlu gel iyi gele, gelin hayırlı ola diye o sudan, su ulu punar suyu ya atarlar. Hangi köylerden gelin getirseler o punarın dolandırır, ardına önü dolandırır (Malatya) (Karakış 2011).

• **Gelin, oğlan evine getirildiğinde, eve girene kadar yapılan uygulamalar;**

Gelin arabadan indi. Damat koluna takar gelini. Yengeler de gelinin önünde gelir, hem oynuyorlar, hem gelini içeri götürüyorlar. Bir tabak su şemuğa (eşiğe) koyuyorlar. Gelin şemuğa (eşiğe) geldiyse o tabağı kaldırır, sonra içeri girer. Tabağı kaldırmadı, üstünden geçtiyse bu gelin tembeldir, bir işe yaramıyor (Sivas) (Zorlu 2011).

Gelin arabadan inerken eline su dolu bir şişe verilir. Arabanın tekerleğine vurulup kırılır. Şişeyi kıramazsa beceriksiz, sönük gelin denir. ... (Sivas) (KK-5 2010).

Oğlan tarafından köyde kalıp düğüne gelmeyenler toplanır ve sağdıç bacaya çikiy bozuk para, şeker atıydı. Başından su dökerlerdi, ... (Sivas) (Araz 2011).

Fınduk, arpa gelinin üzerine atarlar ve eşikten geçerken de su şişesi devrilir (Trabzon) (Bilginer 2011).

Gelin kapıdan girmeden önce kapının önüne yarı su dolu bardak konulur ve gelin bu bardağa tekme vurup kırar. Bardak kırılırsa gelinin uğurlu geleceğine inanılır (Trabzon) (Günaydın 2011).

Gelin arabanın önüne kesilen kurban kanına bastırılıp eve sokulur. Geline, evliliği sağlam olsun diye indiği eve çivi çaktırlılır. Bundan sonra damat bereket olması amacıyla buğday, bozuk para, fıstık veya şeker saçar. Daha sonra damat oynatılır ve davetliler damada para takarlar. Damat oynarken nazarlar çıksın diye önünde **su** dolu bir toprak testi yere atılarak kırılır (Adana) (Horzum 2011).

Bal ile buğday karıştırılıp önce gelin sonra damat kapının başlarına sürerler. Bal tatlı, buğday bereketli olsun evler diye olur. Sonra kapının eşiğine ip bağlanır, bir tasa su konur, gelin önce ipi kırar, sonra tası teper içeri girer (Antalya) (Ak 2011).

Geline içi su dolu tas teptirilir, gelin ve damadın başından şeker ve para atılır, kapı eşiğine yağ sürülür, gelin eve çivi çakar, kayınvalide gelinin önünde boş küp kırar (Çorum) (Kaya 2011).

Gelin eve girene kadar kapı üzerine yağ sürülür, kapıya çivi takılır, testiye su doldurulup gelin testiye tekme atarak testi kırılır. Un ya da buğday yere serpilir. Gelin geriye dönerek şeker dağıtır (Kahramanmaraş) (Sarıçerçi 2011).

Kurban derisi üzerinden geçilir. Ülerzik denilen ot nazara karşı yakılır. Kaynana dama çıkar, testiye su, arpa, para doldurur gelinin önüne atar. ... (Konya) (Karatoprak 2011).

İçinde su olan sürahının suyunu döker, kapı önünde kırarlar (Malatya) (Karaaslan 2011).

Gelin kapıda kaynana tarafından karşılanır, kurban kesilir, eline Kuran-ı Kerim ve su verilir eve çıkarlar (Samsun) (İnan 2011).

Gelin eve girerken önce su döker, sonra cam şişe veya bardık kırar. En son eşiğe yağ yapııştırıp eve girer (Samsun) (Atıcı 2011a).

Gelin kapıda, dili tatlı olsun diye ağzına bal sürülerek karşılanır. Bereket getirsın diye buğday, şeker, para karıştırılıp atılarak karşılanır. Daha sonra bir kova suya tekme atar. Gelin kapıda aile büyükleri tarafından karşılanır (Sinop) (KK-6 2011).

Geline bardak veya su testisi verilerek gelin tarafından kırılması sağlanır ve gelin bu şekilde eve girer (Şanlıurfa) (Yabansu 2011).

Damat gelini evin kapısının önüne getirdiğinde yanında sağdıciyla beraber evin üzerine çıkarlardı. Bu işe çelengi ismi verilir. Gelin atın üstünde çelenginin önünde, damatla sağdıci çelengiye çıkarlar. Sağdıcin elinde bir tas su olur. Damadın da cebinde bozuk paralardan olur, çerez olur. Bunları gelinin üzerine atardı. Sağdıçta elinde ki suyu gelinin üzerine doğru serperdi. Bozuk paraları, çerezleri çocuklar toplardı, sevinirlerdi. Daha sonrasında damat gelini attan indirir. Sağdıçla beraber gelini içeri sokar, sağdıç geri dönerdi. ... kapıya bir iplik bağlarlar bir de kapının önüne bir bidon veya güğümde su koyarlar. Bir başka şey ise gelinin eline yeşil yaprağın içerisinde bal koyup eline verip bunu kapıya yapıştırmalarını isterler, gelin ballı, tatlı olsun diye. İpi kopararak, önüne konulan suyu teperek içeri girer. Bunları yapmasının sebebi de 'şine bağlı olsun, ona sözünü geçirebilsin diye (Mersin) (Uğuz 2011).

Gelin eve girerken önce su döker, sonra cam şişe veya bardık kırar. En son eşiğe yağ yapıştırıp eve girer (Tokat) (Doğan 2011).

Gelin ayaklarının altına koyun postu serilir. Gelin bunu alır başından aşırır. Gelin güğümdeki suyu merdivenden aşağı dökmüş (Zonguldak) (Karayemiş 2011).

Gaynatası gaynanası garşılar, ayagina daş dökerler, su dökerler, ... (Sivas) (Aslan 2011).

Gelin eve gelmeden önce damadın yakınları orada olur ancak gelin arabadan inmeden eve kimse girmez. Gelin arabadan indikten sonra sürahi ile eline su verilir eline verilen suyu arabanın üzerine döker. Eve ilk giren gelin olur sonra diğer aile bireyleri eve girer (Sivas) (Ergen 2011).

Bütün ev halkı karşılar. Kayınvalide gelin içeri girerken küp kırar ve su döker (Sivas) (Yetiş 2010).

Bağraç içindeki su dolu kova gelin tarafından tepilir. Üzerine buğday saçılır bereket olsun diye. Para ve şeker atılır. Kapının üstüne yağ sürülür o evde temelli kalsın diye (Çankırı) (Atılğan 2011).

Gelin eve girdiği zaman ayakkabısının içine abdest suyu dökülür. Gelin ayakkabısındaki suyu döke döke gelin odasındaki yatağın etrafını dolandır (Kars) (Günerhan 2013).

Gelin eve girene kadar kapı üzerine yağ sürülür, kapıya çivi takılır, testiye su doldurulup gelin testiye tekme atarak testi kırılır. Un ya da buğday yere serpilir. Gelin geriye dönerek şeker dağıtır (Burdur) (Kırlı).

(Gelinin) Parmağı bala batırılıp kapının üst tarafına sürdürülür, eve tatlılık getirsin diye. Gelinin adımı eşikten atıldığı sırada besmele çekilir ve bu işlev üç defa tekrarlanır. Geline testi verilir testinin içinde su, şeker ve bozuk para vardır. Gelin bu testiye kırar. Gelinin başına Kuran-ı Kerim tutularak gelin altından geçirilir (Diyarbakır) (Afşin 2011).

Kaynana tarafından karşılanır. Kapının eşiğinde bekletilir. Girmeden önce balkondan aşağıya cam şişe içinde su atılır ve şeker, çerez, para atılır. Kapıya ıslanmış ekmek sürülür. Kur'an-ı Kerim ve Türk bayrağı başının üzerinde gezdirilir (Kahramanmaraş) (Çobanyıldız 2011).

Evin kapısından içeri girmeden kapının eşiğine gelin yuvasına sağdıç olsun diye çivi çakılır. Yine bir kaba buğday konulur ve gelin ayağıyla teper. Bunun bereket getirüleceğine inanılır. Ayrıca bi kaba sıcak su koyulur gelin buna tekme atar. Bu gelin evine ısınsın diye yaptırılır. Geline datlu dilli olsun diye bal yidirülü (Kastamonu) (Yumukoğlu 2011).

Geline kapıdan geçerken bardak kırdırırlar. Kapıdan geçen geline bu kez iç eşikten geçerken ip kırdırırlar. Gelin ipi kırsa iyi kıramazsa iyi değil. Onları yaptıktan sonra geline bu kez ateşi karıştırdırırlar, gelin başında kırmızı duvakla bu ateşi karıştırır. Geline ateşi karıştırdırdıktan sonra bu kez un çuvalını karıştırdırırlar. Ondan sonra geline bir bardak su verip, gelini otuttururlar şöyle sandalyeye, gelin suyu içer. Daha sonra damat gelir duvağı açar.

Damat geline hoş geldin der, gelin de başını sallar. Damat gider, o gidişle gerdeğe atarlar (Ordu) (İkiz 2011).

Gelin kapiya gelince görümce şişede su hazırlar, gelinin eline su dolu cam şişe verilir, gelin kapiya ilk vuruşta şişeyi kapiya vurarak kırmasını söylerler, gelin iki adım geriye çekilerek “Ya Allah bismillah” diye şişeyi kaldırır, kapiya vurur, eğer ilk vuruşta şişe kırılırsa gelin tuttuğunu koparır, her işi bilir anlamına gelmektedir, bir de cam kırılması yöremizde hayra alamet olarak yorumlanır (Osmaniye) (Toz 2011).

- **Gelin oğlan evine girince yapılan uygulamalar;**

Gelin eve girdikten sonra eline ibrik, ocaklığa kadar su dökülür (Samsun) (Çardak 2011).

- **Gerdek odasını hazırlarken yapılan uygulamalar;**

... Gelinin yatağı, çarşafı hazırlanır. Gelinin odasına okunmuş su konulur (Sivas) (Süngü 2011a; Süngü 2011b).

- **Damadın ve gelinin gerdek odasıyla ilgili uygulamaları;**

... Kapiya ip bağlanır. Bir tas içerisine su konur. Damat ipi eliyle koparır, tası tekmeler odaya girer. Böyle yaparak gelinin kötü huylarını kırdığını, kendinden korkmasını sağladığına inanılır (Yozgat) (Bacanak 2011).

İki rakat namaz gılar. Damat, gelinin ayaklarını yıhar. O suyu odanın etrafına serper, evlerinin bereketli olması için. ... (Sivas) (Altunküpe 2011; Yalman 2011).

Gelin, oğlanın ayaklarını yıkar, suyunu eve serper ki evi huzurlu bereketli olsun diye, ... (Sivas) (Akbulut 2011).

- **Gerdekten sonra, ertesi gün yapılan uygulamalar;**

Gelin ertesi gün çeşmeye su doldurmaya gider. İbriği doldurur ve çeşmeye yumurta ve sarımsak bırakır. İlk önce kayın valide ve kayın pederin eli öpülür ve geline hediye verilir (Zonguldak) (Karayemiş 2011).

Türkiye Evlenme Geleneklerinde Su Motifini Barındıran Sözlü Edebiyat Örnekleri

- **Dua;**

Düğün tarihleri köy işinin bitmesinden yani harmanın kalkmasından sonra yapılmasına dikkat edilir. Onun için kızlar büyüklerine su verdikleri zaman büyükler “**Sular gibi ömrün uzun olsun, düğünün güzün olsun**” denir (Yozgat) (Güven 2011a).

Duanın ilk cümlesinde, suyun her daim insanların ihtiyaç duyduğu bir unsur olması nedeniyle, ömrünün ve hükmünün uzun olduğu belirtilmektedir ve suyun ömrünün uzunluğu gibi insan ömrünün de uzun olması için iyi dileklerde bulunmaktadır.

- **Düğün Hamamında Söylenen Türkü;**

Gavur Dağı’nın suları

Akar bulanı bulanı

Ekincik’in yaylasını

Gezer dolanı dolanı

...

(Nakarat)

Amanın yandım ben yandım

Senin (burada damadın adı da söylenü) aşkına ben kandım

...

Çatalkaya yokuşundan

Çıkamadım ak taşından

Çifte hamam (Şeyh Hamamı)’ndan bir kız çıkmış

Sular akıyor saçından

...

(Nakarat)

...

Tekmeşe'nin dibi çimen
Zerhoş oldum bişiy dimen
Gayrı ısrar itmen kızlar
Saçalama gelse yimen

...

(Nakarat)

(Kastamonu) (Yumukoğlu 2011).

Düğün hamamı türküsünün ilk mısrasında, özellikle belli bir dağdan gelen su konu edilmektedir; suyun akış şekli onun gücünü ve heybetini gösteren bir unsur olarak kullanılmaktadır; suyun her yeri dolaşabilmesi, istediği yere erişebilmesi olumlu bir özellik olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca türkünün ikinci mısrasında da “hamamdan çıkmış bir kızın, saçından akan sularla” tasvir edilişi “suyla temas etmenin yarattığı, paklığı anıştıran” bir estetik duruşa gönderme yapmaktadır.

- **Kına Gecesi Türküsü;**

Kınayı getir aney
Parmağın batır aney
Bu gece misafirem
Koynunda yatır aney

...

Kuyudan su çekerler

Çekene su serperler

Uzak yoldan geleni
Terli terli öperler

(Adıyaman) (Sözen 2011).

Kına gecesi türküsünün ikinci mısrasında “kuyu”, “su” ve “serpmek” kelimeleri bereketi simgeleyecek biçimde olumlu bir anlamda kullanılmaktadır; “kişinin üzerine serpilen su imgesiyle”, suyla temas etmenin bereketle temas etmek olduğu inancına gönderme yapılmaktadır.

- **Kına Gecesi Türküsü;**

Alılan alıla da bizim alıla
Aman bizim alıla
Menekşe buldum **derede**
Sordum eviniz nerede
Üçü beşi bir arada

...

(Nakarat)

Şengel menevşeli gelin
Gelin gelin allı gelin
Her yanları pullu gelin

...

Evlerinin önü marıl

Sular akar harıl harıl

Gız dengini bul da sarıl

...

(Nakarat)

...

Menekşe buldum **derede**

Sordum eviniz nerede

Üçü beşi bir arada

...

(Nakarat)

(Uşak) (Yağcı 2011).

Kına gecesi türküsünün ikinci mısrasında, suların akış şeklinin tasviri, akarsuyun görkemini, karşı koyulamazlığını, suyun tazeleyiciliğini, bolluğu ve bereketi getirici olumlu özelliklerini hatırlatacak biçimde yapılmaktadır. Birinci ve üçüncü mısralarda kullanılan “dere” kelimesi de, suyun akarsu olarak ve büyük kütleler halinde bulunduğu yerlerin Türk halk kültürü içerisindeki olumlu algılanışını hatırlatacak biçimde kullanılmıştır.

- **Kına Gecesi Türküsü;**

Eloğlunun kahrı zordur çekilmez

A canım da kız gelin oluyor

Annesi kızsız kalıyor

Testisi susuz kalıyor

...

Elimi koydum tastara

Kolumu kesti testere

Mevlam şirin göstere

A canım da kız gelin oluyor

Annesi kızsız kalıyor

Testisi susuz kalıyor

(Antalya) (Uçma 2011).

Kına gecesi türküsünde, her iki dizenin son mısrasında “Testisi susuz kalmak” ifadesi mecazi bir anlamda kullanılmaktadır; kızın gelin olmasıyla annenin kızsız kalmasının yaratacağı mağduriyet duygusu ile testinin susuz kalmasının yaratacağı mağduriyet duygusu birbirine benzetilmiştir; değer verilen şeyin yokluğunun doğuracağı olumsuz duygulara gönderme yapılmıştır.

- **Bayraktar Mânisi;**

Evleri ıssız kaldı,

Destileri susuz kaldı,

Aaaah aah

Anası kızsız kaldı

...

Alaylıdır alaylı

Tepsileri kalaylı

Gelin getiriyoruz size

Akşama bir tepsi saraylı

Aaah aah

...

Selemünaleyküm size

Aleykümselam bize

Aaah aah

Sağdıç getiriyoruz size

(Balıkesir) (KK-7 2011).

- **Düğün Mânisi/Türküsü;**

Oğlana oğlana

Oğlan gider oduna
Ali derler adına
Ben Ali'yi severim
Şu köyün inadına

...

Oğlana oğlana
Oğlan gider oduna
Mani defderimi açdım
Hem kaynadım hep çoştum
Ayrılık şerbetini
Yar doldurdu ben içdim

...

Oğlana oğlana
Hah holuma holuma
Su doldurdum tuluma
Manime mani getir
İtim gibi uluma
(Çorum) (Dağcı 2011).

Düğün mânisinin/türküsünün son dizesindeki, “Su doldurdum tuluma” ifadesi hem dizedeki ses uymunu (uyak) tamamlamaktadır, hem de insan sağlığı ve temizliği için en gerekli sıvı olan suyu taşımak için kullanılan etnografik bir malzeme olarak tulumun halk hayatındaki kullanımına gönderme yapmaktadır.

Sonuç

Türkiye evlenme geleneklerinde su ile ilgili inançsal uygulamalarda, su bir eylemin parçası ya da ana öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır; (nazara karşı, kazaya, belaya karşı, vb. konularda) tehlikeyi önleyici ya da tehlikeyi uzaklaştırıcı gücünün olduğuna inanılarak kullanılmaktadır. Suyla ilgili inançsal pratiklerde hem dinsel hem de büyüsel bir içerik vardır: Su, kişinin üzerine serpilir, dökülür, suyun üzerine dualar okutulup içilir, nehir suyu içilir, okunmuş suyla yıkanılır, yedi çeşmeden toplanan suyla yıkanılır, vb. Bütün bu uygulamalarda “suya temas etme” düşüncesi özellikle eylemin en önemli parçasını oluşturur. Su kullanılarak gerçekleştirilen inançsal uygulamalarda (veya rüyada durgun olmayan “akarsu” görme, gibi), suyun kullanıldığı ya da temas ettiği kişiye veya öğeye olumlu (temizleyici, arındırıcı, iyilik sağlayıcı anlamlarda) etkisinin dokunacağına inanılır. Bu anlamda büyüün “temas ilkesi”² çerçevesinde hareket edildiğini söyleyebiliriz; yani evlenme geleneklerinde yeri olan çeşitli uygulamalarda su, “parçaya yapılan işlemin bütünü etkileyeceği” düşüncesinden hareketle bir “ak büyü” aracı olarak karşımıza çıkar; bilinmeyen etkilere (“aktif büyü”) ve bilinmeyen kötü etkilerinden kaçınma (“pasif büyü”) düşüncesi pratiklerin ana fikrini oluşturur. Bu pratiklerde hem Türk Şamanistik inanç sisteminin izleri (su kültü, vb.), hem de İslami inanç sisteminin etkileri (dua, vb.) görülür; yani Türkiye evlenme geleneklerinde de her iki inanç sistemine ait unsurlar su ile ilgili çeşitli inançsal pratiklerde bir arada kullanılmaktadır³ (3) ve bu uygulamaların icra şeklini etkilemektedir diyebiliriz.

² “Büyü.Çeşitleri: 1. Sempatik Büyü: a) Taklit Büyüsü (benzer benzeri çeker); b) Temas Büyüsü (parçaya yapılan bütünü etkiler); 2. Ak Büyü (pozitif büyü); 3. Kara Büyü (negatif büyü); 4. Aktif Büyü (etkileme ve irade altına almaya yönelik ofensif büyü); 5. Pasif Büyü (zararlardan kaçınma ve savunmaya yönelik büyü)”. Daha fazla açıklama için bkz. (Örnek 1966:34).

³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve yorumlar için bkz. (İnan 1995; Roux 1998; Çoruhlu 2000; Ocak 2000; Esin 2001).

Yine Türkiye evlenme geleneklerinde karşılaşılan çeşitli sözlü edebiyat ürünlerinde de su motifinin olumlu anlamlarda kullanıldığını görürüz. Su, olumlu bir unsur olarak, güçlü olma, heybetli olma, daimi olma, her yere erişebilme, bereket, bolluk getirme, varlığıyla hayatı temsil etme, yokluğuyla mağdur bırakma, gibi çeşitli anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, “su” gerçek anlamda ve mecaz anlamda halk hayatında değeri tartışılmaz olan ve Türk evlenme gelenekleriyle ilgili çeşitli inançsal pratiklerde ve sözlü edebiyat ürünlerinde olumlu anlamlarıyla karşımıza çıkan güçlü bir kültürel motiftir.

KAYNAKÇA

- Acar, Fatma (2011). Yaşı 65, Bursa Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Bursa.
- Acıöz, Kadriye (2011). Yaşı 53, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Afşin, Asuman (2011). Yaşı 40, Diyarbakır Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Diyarbakır.
- Ak, Durali (2011). Yaşı 62, Antalya Doğumlu, Ortaokul Mezunu, Emekli Memur, Derleme: Antalya.
- Akbay, Güleser (2011). Yaşı 38, Malatya Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Malatya.
- Akbulut, Feriza (2011). Yaşı 42, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Altunküpe, Sultan (2011). Yaşı 51, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Araz, Kafiye (2011). Yaşı 52, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Araz, Rifat (1995). Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Arslan, Melike (2011). Yaşı 50, Sivas Doğumlu, Lise Mezunu, Muhasebeci, Derleme: Sivas.
- Aslan, Emine (2011). Yaşı 70, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Atalay, Hanım (2011). Yaşı 79, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Ateş, Ayşe (2011). Yaşı 34, Kırıkkale Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Kırıkkale.
- Atıcı, Hayati (2011a). Yaşı 50, Samsun Doğumlu, Üniversite Mezunu, Öğretmen, Derleme: Samsun.
- Atıcı, Maksude (2011b). Yaşı 67, Antalya Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Derleme: Antalya.
- Atılğan, Serpil (2011). Yaşı 29, Çankırı Doğumlu, Lise Mezunu, Kamu İşçisi, Derleme: Çankırı.
- Bacanak, Fatma (2011). Yaşı 54, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Yozgat.
- Bulut, Veli (2011). Yaşı 67, Erzincan Doğumlu, Eğitim Enstitüsü Mezunu, Emekli Öğretmen, Derleme: Sivas.
- Bilginer, Recep (2011). Yaşı 52, Trabzon Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Derleme: Trabzon.
- Çardak, Mustafa (2011). Yaşı 60, Samsun Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Derleme: Samsun.
- Çaşmaz, Zemzem (2011). Yaşı 69, Çorum Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Çorum.
- Çilek, Melek (2011). Yaşı 79, Malatya Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Çobanoğlu, Özkul (1993). “Türk Kültür Tarihinde Su Kültü”, Türk Kültürü, S. 361, s. 32-42.
- Çobanyıldız, Mehmet Ali (2011). Yaşı 61, Kahramanmaraş Doğumlu, İlkokul Terk, Derleme: Kahramanmaraş.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dağcı, Sultan (2011). Yaşı 65, Çorum Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Çorum.
- Doğan, Ergül (2011). Yaşı 68, Tokat Doğumlu, Üniversite Mezunu, Emekli Öğretmen, Derleme: Tokat.

Dönmez, Zekiye (2011). Yaşı 54, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Ergen, Mahmut (2011). Yaşı 70, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Esnaf, Derleme: Sivas.

Esin, Emel (2001). Türk Kozmolojisine Giriş Toplu Eserler 1, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eşki, Menevşe (2010). Yaşı 40, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Güler, Mahir (Âşık Kulfani) (2011). Yaşı 51, Lise Mezunu, Derleme: Sivas.

Günaydın, Ferihan (2011). Yaşı 55, Trabzon Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Trabzon.

Günerhan, Zeynep (2013). Kars Doğumlu, Üniversite Öğrencisi, Derleme: Kars.

Güngör, Gülcan (2011). Yaşı 46, Edirne Doğumlu, Eğitim Enstitüsü Mezunu, Öğretmen, Derleme: İzmir.

Güven, Arifka (2011a). Yaşı 65, Yozgat Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Derleme: Yozgat.

Güven, Hatice (2011b). Yaşı 80, Ordu Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Ordu.

Horzum, Güllü (2011). Yaşı 53, Adana Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Adana.

İkiz, Münise (2011). Yaşı 80, Okul Eğitimi Yok, Derleme: Ordu.

İnan, Abdülkadir (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, Kadir (2011). Yaşı 55, Samsun Doğumlu, Lise Terk, Çiftçi, Derleme: Samsun.

Kalafat, Yaşar (1999). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kalender, Sürmeli (2011). Yaşı 61, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Karaaslan, Zayde (2011). Yaşı 69, Malatya Doğumlu, İlkokul Terk, Ev Hanımı, Derleme: Malatya.

Karakış, Zöhra (2011). Yaşı 73, Malatya Doğumlu, İlkokul Terk, Ev Hanımı, Derleme: Malatya.

Karatoprak, Nuriye (2011). Yaşı 39, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Konya.

Karayemiş, Nebahat (2011). Yaşı 42, Zonguldak Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Zonguldak.

Kaya, Cevale (2011). Yaşı 55, Çorum Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Çorum.

Kekeçoğlu, Ahmet (2011a). Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, İnşaat İşçisi, Derleme: Kayseri.

Kekeçoğlu, Dürdane (2011b). Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Kayseri.

Kırlı, Emine (2011). Yaşı 36, Burdur Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Burdur.

KK-1 (2009). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Sivas.

KK-2 (2011). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Osmaniye.

KK-3 (2011). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Ordu.

KK-4 (2011). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Burdur.

KK-5 (2010). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Sivas.

KK-6 (2011). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Sinop.

KK-7 (2011). İsim Vermeyen Kaynak Kişi, Derleme: Balıkesir.

Kozgeçen, Şerife (2011). Yaşı 52, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Mert, Nimet (2011). Yaşı 48, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Nalinci, Havana (2011). Yaşı 42, Konya Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Konya.

Navruz, Nurten (2011a). Yaşı 42, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

- Navruz, Rasim (2011b). Yaşı 47, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, İşçi, Derleme: Sivas.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000). Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, Seray (2011). Yaşı 75, Erzurum Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Erzurum.
- Oğuz, Öcal (1998). "Mitolojimizde Ural Bâtir Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su", Milli Folklor, S.38, s.22-24.
- Okutan, Neval (2011). Yaşı 46, Sivas Doğumlu, Lise Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Ölmez, Adile (2011). Yaşı 81, Yozgat Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Yozgat.
- Örnek, Sedat V. (1966). Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özarslan, Metin (2000). "Erzurum'da Hıdrellez ile İlgili İnanç ve Uygulamalar", Türkbilig, S.1, s. 203-208.
- Özdemir, Fevziye (2011). Yaşı 65, Samsun Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Samsun.
- Özkan, Mürsel (2011). Yaşı 60, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, İnşaat Ustası, Derleme: Sivas.
- Polat, Saadet (2011). Yaşı 51, Sivas Doğumlu, Üniversite Mezunu, Öğretmen, Derleme: Sivas.
- Roux, Jean-Paul (1998). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Sarıçerçi, Abdullah (2011). Yaşı 64, Kahramanmaraş Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Çiftçi, Derleme: Kahramanmaraş.
- Somuncu, Atiye (2011). Yaşı 62, Kayseri Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Kayseri.
- Sözen, Zeliha (2011). Yaşı 45, Adıyaman Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Adıyaman.
- Sunar, Fecriye (2011). Yaşı 53, İlkokul Mezunu, Derleme: Antalya.
- Süngü, Elife (2011a). Yaşı 43, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Süngü, Fatma (2011b). Yaşı 85, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Şahin, Fahri (2011). Yaşı 57, Yozgat Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli, Derleme: Yozgat.
- Şenocak, Ahmet (2011). Yaşı 46, Sivas Doğumlu, Ortaokul Mezunu, Şoför, Derleme: Sivas.
- Şimşek, Emine (2011). Yaşı 61, Amasya Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Amasya.
- Tanrikulu, Hatice (2011). Yaşı 56, Trabzon Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Trabzon.
- Taşgöz, Elif (2011). Yaşı 73, Çorum Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Çorum.
- Toz, Mehmet (2011). Yaşı 43, Osmaniye Doğumlu, Lise Mezunu, Serbest Meslek, Derleme: Osmaniye.
- Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", Milli Folklor, S. 93, s. 135-148.
- Uçma, Emine (2011). Yaşı 38, Antalya Doğumlu, İlkokul Mezunu, Aşçı, Derleme: Antalya.
- Uğuz, Cafer (2011). Yaşı 57, Mersin Doğumlu, İlkokul Mezunu, Emekli, Derleme: Mersin.
- Ünveran, Fidan (2011). Yaşı 60, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.
- Yabansu, Zere (2011). Yaşı 70, Şanlıurfa Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Şanlıurfa.
- Yağcı, Fatma (2011). Yaşı 71, Uşak Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Uşak.

Yalçinkaya, Kenan (2011). Yaşı 47, Malatya Doğumlu, Lise Mezunu, TCDD Memuru, Derleme: Malatya.

Yalman, Zeliha (2011). Yaşı 55, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Yardımcı, Mehmet (2013). Yer-Su Kültürün Geleneksel Kültürümüzdeki Yeri ve Şiirimize Yansıması", Erişim Tarihi: 30.10.2013, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/mehmet_yardimci_yer_su_kultu.pdf

Yetiş, Müberra (2010). Yaşı 40, Sivas Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

Yıldız, Sıdika (2011). Yaşı 47, Samsun Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Derleme: Samsun.

Yumukoğlu, Gülizar (2011). Yaşı 84, Kastamonu Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Kastamonu.

Zincir, Nurcan (2011). Yaşı 46, Denizli Doğumlu, Ev Hanımı, Derleme: Denizli.

Zorlu, Gülizar (2011). Yaşı 42, Sivas Doğumlu, Okul Eğitimi Yok, Ev Hanımı, Derleme: Sivas.

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİYLE KALEME ALINMIŞ TIP METİNLERİNDE SU VE SUYUN TEDAVİDE KULLANILIŞI

Şaban DOĞAN *

0. Giriş

Türkiye Türkolojisinde tarihi metinlerin söz varlığını ortaya koyan dil çalışmaları uzun zamandan beri yapılagelmektedir. Bu çalışmalar sayesinde eserin konusuyla ilgili olarak döneminin söz varlığı ortaya konmakta, yine dönemin dil özellikleri de aşağı yukarı tespit edilmiş olmaktadır. Dilciler tarafından neşredilen metinlerin¹ diğer disiplinler tarafından çok fazla kullanılmadığı bilinen bir gerçektir. Oysaki bu metinler içerikleri malzeme bakımından diğer disiplinler için de son derece önemli olabilmektedir. Bu bağlamda yapılması gereken dilciler tarafından neşredilen ve daha çok dil özelliklerine yoğunlaşan metinleri ilgili alanlarda çalışan araştırmacıların da dikkatine sunmaktır. Bu gerçekten hareketle 13.-15. yüzyıllar arasında telif/tercüme edilmiş yedi tıp metni taranmış, yapılan tarama neticesinde Eski Oğuz Türkçesi tıp metinlerinde suyun tedavide kullanılışı üzerine bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışma ana hatlarıyla koruyucu hekimlikte su, müfred ve mürekkep devalarda² suyun yeri ve suyla doğrudan ilişkili olarak tedavide hamam ve kaplıcalar ana başlıklarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında taranan metinlerde özellikle koruyucu hekimlikte su ile ilgili bilgiler aktarılırken metinlerdeki cümleler bire bir verilmemiş, metinlerin sadeleştirilmesi ve özetlenmesi yoluna gidilmiştir. Diğer başlıklarda ise metin örneklerinin verilmesi tercih edilmiş, bu yapılırken de çalışmanın niteliği ve sınırları gereği çeviriyazı işaretleri kullanılmamıştır.

1. Koruyucu Hekimlikte Su

Bilindiği üzere koruyucu hekimlikte amaç hastalıkların ortaya çıkmasını ya da ağırlaşmasını engelleyici önlemler almaktır. Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınmış tıp metinlerinin bazılarında koruyucu hekimlikle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. sdogan@ibu.edu.tr

¹ Metin neşirlerinin sadece dilciler tarafından yapılmadığını, özellikle tıp metinleri üzerinde bilim tarihçilerinin de çalışmalar yaptığını ifade etmek gerekmektedir. Ancak bu çalışmaların bazılarında dönemin dil özelliklerinin gözardı edildiği gerçeğini de ifade etmek durumundayız. Konuyla ilgili Zafer Önler tarafından yayımlanan bir tenkit yazısı bu gerçeği gözler önüne sermesi bakımından önemlidir (Önler 2001). Bu gerçekten hareketle bu türden çalışmaların disiplinlerarası ortaklıklarla yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

² Deva sözcüğü Osmanlı tıp anlayışında hem tıpta ilaç olarak kullanılan bitki, cevher, hayvansal ürünler, çamur vb. maddeler için hem de bunların karışımıyla elde edilen terkipler için kullanılmıştır. Bu çalışmada da sözcüğün bu niteliği dikkate alınmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aydın 2005.

Bu eserlerin ilk babları genellikle koruyucu hekimlik üzerinedir. Eserlerin bu bölümlerinde sağlığın korunabilmesi için gıdalar, hava, sular, yaşanması ve yaşanmaması gereken bölgeler vb. birçok koruyucu bilgi verilmektedir. Konumuzun su olması hasebiyle bu çalışmada diğer hususlara değinilmemiştir. Eserlerin suyla ilgili bölümlerinde ağırlıklı olarak içme ve kullanma sularının nitelikleri üzerinde durulmuştur. Taranan metinlerden Müntahab-ı Şifâ ve Kitâbü'l Mühimmât'ta koruyucu hekimlikte su üzerine özel bablar oluşturulmuştur. Adı geçen eserlerde suyla ilgili olarak verilen bilgiler aşağıdadır:

1.1. İyi Suyun Özellikleri

İyi su, revân (akarsu), tatlı, saf, çabuk hazmedilebilir, hafif olmalı; çabuk soğuyup çabuk ısınmalıdır. Irmak suları iyidir. Su temiz toprak üzerinde ya da taş üzerinde akmalı, furyâzdan maşrika (kuzeydoğudan doğuya doğru), üstü açık olmalıdır. Dağdan ovaya akan sular daha güzel olur. Irmak suyunun bulunmadığı durumlarda akar çeşme suyu içilebilir. Yağmur suyu iyidir, hafiftir ancak çabuk kokar (MŞ. 12-13).

İyi sular tatlı, saf, çabuk soğuyup çabuk ısınır olmalıdır. Temiz toprak üzerine akan ırmak suları iyidir. Su doğuya ya da kuzeye doğru akmalıdır. Yüksek yerden alçağa doğru akmalı, üzeri açık olmalıdır. Irmak suyu bulunmazsa çeşme suyu içilmelidir (KM. 28).

Gerek MŞ.de gerek KM.de iyi suların özellikleri verilirken hafiflik de vurgulanmaktadır. KM.de suyun hafifliğini anlamak için yapılan uygulama ilgi çekicidir: *Kânûn kitâbında eydür bir kavm Nîl suyun mübâлага ögdiler dört dürlü eyü sıfatı var didiler bir budur ki çıkdığı yir gâyet ırakdur ikinci derin akar üçüncü topragı eyüdür dördüncü kıble tarafından şimâle akar ve ehl-i tecâribden işiddük ki datlu ve yeynidür muhtelif sularun hangisi yeyni idüğün bilmege tarîk budur ki her birine bir pâre panbuk ısladalar berâber ve gâyet kurudalar kangısı yeyni olursa anun suyu yeynidür* (KM. 28)

1.1.1. İçme Suyunun Kullanımı

Sıcak mizaçlı kişiler yemekten sonra yarım saat geçmeden su içmemelidir. Bu kişiler yemek esnasında ve aç karnına da su içmemelidir. Bu suları tabiatı çok sıcak olan kişi içebilir ancak bu kişiler içse dahi az içmelidir. Hareket ettikten (yorulup terledikten), sulu yemişler yedikten ve cima ettikten sonra; hamamda ve hamamdan çıktıktan sonra bir saat geçmeden su içilmemelidir. Soğuk nesneler içmek zararlıdır. Kuyu suları ile akarsu niteliğinde olmayan sular içilmemelidir. Eğer bu sular içilmek zorunda kalınırsa kaynatılıp içilmelidir. Karlı ve buzlu sular zararlıdır, zorunlu olmadıkça içilmemelidir (MŞ. 13).

Soğuk mizaçlı kişiler yemekten sonra iki saat geçmeden, sıcak mizaçlı kişilerse yarım saat geçmeden su içmemelidir. Sulu yemişler yedikten, çok hareket ettikten, cima ettikten sonra, hamamda ve hamamdan çıktıktan sonra su içmek çok zararlıdır (KM. 28).

1.2. Hamamlar

Eski Oğuz Türkçesiyle telif/tercüme edilmiş eserlerin koruyucu hekimlikle ilgili bölümlerinde sağlığın korunması için hamama girerken ve hamamda dikkat

edilmesi gereken hususlarla ilgili bablar da yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak MŞ., M. ve KM.de yer alan bilgiler aşağıdadır:

1.2.1. Hamamın Özellikleri

Hamamın iyisi eski, ferah, suyu tatlı ve ılık olandır (MŞ. 14, KM. 29).

Hamamın iyisinin temeli eski, içi geniş, kubbesi yüksek, suyu ılıktır (M. 39)

1.2.2. Hamamın Faydaları

Hamam vücutta gereğinden fazla olan maddeleri dağıtır, uyuzu ve kaşıntıyı giderir. Sivilcelere ve çıbanlara faydalıdır. Uyku getirir, yorgunluğu giderir, hıltları³ pişirir (MŞ. 14).

Hamam vücutta gereğinden fazla olan maddeleri dağıtır, çıbanlara faydalıdır, kiri ve sivilceleri giderir, ham hıltları pişirir. Yorgunluğu giderir, uyku getirir (KM. 29).

Hamamda terleyinceye kadar oturmak deri altındaki illetleri çıkarır. (M. 39)

1.2.3. Hamamın Zararları

Uzuvları zayıflatır ve gevşetir. Şişlere, yaralara, kırığı olanlara, hazımsızlık çekenlere zararlıdır. Hamamda çok kalmak kalp çarpıntısına ve iç sıkıntısına sebep olur; cima ve yemek arzusunu zayıflatır. Aç karnına hamama girmek bedeni zayıflatır (MŞ. 14).

Uzuvları gevşetir. Hazımsızlık çekenlere, yarası ve kırığı olanlara zararlıdır. Hamamda çok kalmak akla zarar verir, kalp çarpıntısına ve iç sıkıntısına sebep olur; cima kuvvetini giderir ve iştahı kaçıır. Aç karnına hamama girmek bedeni zayıflatır. Hamamda sıcak su içmek verem ve hummaya sebep olur. Soğuk nesneler içmekse beyne ve kalbe zarar verir. Hamama girmek bedeni zayıf olanlarla yaşlılara ve çocuklara zararlıdır (KM. 29).

1.2.4. Hamamda ve Hamamdan Çıktıktan Sonra Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Deri incinmeye başladığında hamamdan çıkılmalıdır. Özellikle kış günlerinde hamamdan çıkıldıktan sonra kalın giysiler giyilmeli, soğuktan sakınılmalıdır. Yemek hazm olunduktan sonra hamama girilmeli; ne çok aç ne de aşırı tok olarak hamama girilmemelidir (MŞ. 14).

Deri incinmeye ve morarmaya başladığında hamamdan çıkılmalıdır. Hamamdan çıkıldıktan sonra kalın giysiler giyilmeli, hamamda tok karnına çok kalınmamalı, yemekten hemen sonra hamama girilmemelidir. Az yemek yiyip hamama girip çıktıktan sonra dinlenip tekrar yemek yemek insanı şişmanlatır ancak süddeye⁴ sebep olur. Yemek hazm olunduktan sonra hamama girilmelidir. (KM. 29).

Aç ve tok karnına hamama girilmemelidir. Hamamdan çıkınca soğuk su içilmemelidir. Hamamdan çıkınca birkaç tane rafadan yumurta yiyip üzerine bir iki kadeh reyhan, sandal ya da hummaz şarabı içip bir iki saat uyumak iyidir (M. 39).

³ Hılt: Besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, sevda (kara safra), balgam ve safra maddelerinden her biri.

⁴ Südde: Peklik, mide dolgunluğu.

Şişman kişi hamamda terleyinceye kadar kalmalıdır, mizacı kuru ve zayıf kişilerse hamamda az kalmalı ve ılık su dökünmelidir (MŞ. 14).

Şişman kişi hamamda çok terleyinceye kadar kalmalıdır, mizacı kuru kişilerse hamamda az kalmalı ve ılık suyu çok dökünmelidir (KM. 29).

Tıp metinlerinde hamam sadece koruyucu hekimlikte değil çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Bu metinlerde hastalar kimi zaman hamamda terletilmekte, kimi zaman ilaçlar hamama girmeden önce, hamamda ya da hamamdan çıktıktan sonra kullanılmaktadır. Taranan metinlerde yer alan tüm tedavi biçimlerini ele almak bu çalışma sınırlarını aşırı genişleteceğinden birkaç örnekle yetinilmiştir:

Kara bahak (abraşlık hastalığı), kızılıkdur ki gevdeye benek benek düşer kepek gibi uvacuk nesneler dökülür yeri kızıl olup sebebi safrâ kan göyünüp sevdâ olmakdur ilâcî kan almak ve birkaç gün matbûh-ı eftîmûn içmek ve murattıb (rutubetli) hammâma çok girmek... (MŞ. 143)

Bu yag saç ve sakal bitürür lâdân şarabıyla ezeler mersin yapragı katarlar hammâma dürteler (M. 97).

Her gün yigirmi dirhem bu macûndan buçuğ men sūd-ile hısv bışüreler birez yag-ıla şol vaqt kim hâmmâmdan çıkmış ola yiyeler (A. 248).

Kızıl gülî hâvanda döğüp un gibi eylese hammâmdan çıkdukda bedeninde der var iken boynına ve göğsine ve koltuklarına dürtse... (K. 17)

1.2. Kaplıca

EOT tıp metinlerinde kaplıcalar hem koruyucu hekimlikle ilgili bölümlerde hem de çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. 18. yüzyılın önemli tıp sözlüklerinden olan Risâle-i Feyziyye'nin hammâm maddesinde kaplıca sularının ilk kez tedavide kullanılması ile ilgili dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. İlgili maddebaşı şu şekildedir:

hammâm *Mevzi-i meşhur ve vaz'-ı kadîmdir. İbtidâ hammâmı ve bîmâr-istânî icat eden üstat İpokrât'tır derler. Ve bazıları Enderûmâhis tabîb ki tiryâk terkibi sahibidir, onun icadıdır derler. Sebep bu olmuştur ki zamanında bir alil kimse Burgar'da ılıca suyuna girip, illetinden halâs olduğunu görüp, mülâhaza eylediği issi su olan mevziin havası dahi issi olsa âlâ olur diye hammâmı icat etmiştir derler. Ve bazıları hammâmı icat eden Hazreti Süleymân 'aleyhi's-selâm hazretleridir dediler* (RF. 87).

Günümüz tıbbında da tedavi maksatlı kullanılan kaplıcalarla ilgili taranan metinlerdeki bilgiler aşağıdadır:

Sıcak kaplıca sularına girmek vücutta gereğinden fazla olan maddeleri ve balgamı dağıtır. Bu sular uyuz, kaşıntıya, titremeye ve kötürümlüğe faydalıdır. Ancak bu sulara fazla kalmak baş ağrısı yapar (MŞ. 14-15).

Yerden çıkan sıcak sular (kaplıca suları) balgamı ezer; uyuzu, diz ve bel ağrılarını giderir (KM. 30).

M.de hamam bahsinde üzerinde durulan bir husus da kükürtlü sudur ki günümüzde de bazı kaplıcaların bu özelliği dolayısıyla kaplıca bahsine almak gerektiği düşünülmüştür. M.ye göre kükürtlü su gençlere ve çocuklara zararlı ancak yaşlılara faydalıdır (M. 39).

Yabânda çıkan issi sular dahı aslında sovug-ıdı kim kibrît ma'denine kim neft m'adenine ugrar hâr olur şol kaynamış sulara döner katı issi olmayıcak âdemünj gevdesine yarar başbert ve çiban ve uyuz ve giciyik ve kurdeşen ki gevdede olur dükelisine yarar ammâ katı issi su harâret-i garîziyeyi bogar ve garîb harâretler tevellüd ider safrâyı kaynadup kursaga döker ve ta'âm iştiâsın giderür ve akla ziyân ider... (MŞ. 137b/1-6).

2. Su

EOT tıp metinlerinde suyun kullanım alanı oldukça geniştir. Tedavide temizlik maksatlı kullanımı dışında müfred ve mürekkep devaların hazırlanmasında çok kere öncelikli bir kullanım alanına sahiptir. Eski tıp anlayışında devalar müfred ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müfred devalar tek bir etken maddenin tedavi maksatlı kullanılması, mürekkep devalar ise birden fazla maddenin belli ölçülerde karıştırılarak hazırlanan karışımlar olarak açıklanabilir. Metinlerde çeşitli bitkilerin suda kaynatılması sonucu elde edilen buharın da tedavi amaçlı kullanımları mevcuttur. Suyun tedavide kullanılışıyla ilgili örnekler şu şekilde tasnif edilebilir:

2.1. Müfred Deva Olarak Su

Taranan metinlerde kimi hastalıkların tedavisi için suyun tek başına kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanıma örnekler aşağıdadır:

Baş ağrısı tedavisinde: *sovuk yerde oturmak, evi sovuk su-y-ıla sulamak ve akar sular katında oturmakdur (MŞ. 34a/6).*

Baş ağrısı tedavisinde: *kaçan başıñuz agrısa ve dimâğıñuza süstlük gelse iki ayagıñızı issi suya kurna içine bandurunj dahı ovunj topukdan yukarusın aşagasınunj başdaki zahmet aşaga iner gider dirler (K. 376b/6-8).*

İstiskâ (Siroz) Tedavisinde: *ayakların issi su-y-ıla ve kepeg-ile yumşak ovalar şişini yeynildür (MŞ. 83a/3-4).*

Za'f-ı basar (görme zayıflığı tedavisinde): *her gün iki üç kerret başların daramak ve sâfî ve datlu issi suya dalmak ve gözlerin içinde açup yummak gereğince yarar (Mür. 207a/8-10).*

2.2. Mürekkep Devâlarda Su

Tıp metinlerinde mürekkep devalar hazırlanırken suyun birçok devada kullanıldığı görülmektedir. Devâlarda kullanım alanı çok geniş olan bitki, tohum ve kök suları çalışma sınırları dışında tutulmuştur. Ayrıca devâ hazırlama esnasında etken madde olarak kullanılan bitki, tohum, kök, kil, toprak vb. nesnelerin su yardımıyla ezilmesi, kaynatılması vb. işlemlerde suyun etken madde olarak kullanılmamış olması sebebiyle bu kullanımlar da ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Suyun taranan metinlerde kimi devaların hazırlanmasında diğer nesnelerle birlikte etken madde olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlarda daha çok deniz suyu, yağmur suyu, tatlı su, saf su, tuzlu su vb. özellikli suların tercih edildiği dikkat çekmektedir.

Saç sakal karartmak için: *Tût yapragın kara encîr yapragın ve üzüm yapragın yağmur suyıyla kaynadup saçı sakalı yusalar kararda (MŞ. 83a/3-4).*

Göz hastalıkları tedavisinde: *hardalı su-y-ıla bal-ıla karışdurup göze dürtsele karalığın gidere (K. 368a/10).*

Çıban tedavisinde: ... sümüklü kurdı bir kaba koyalar üzerine tuzlu su koyalar...

Sıtma tedavisinde: tatlu su toksan beş direm koyasın alçak od-ıla bişüresin şîrgûn üç yüz seksen beş direm yaş sezâb elli direm ... (Müc. 37a/1-2)

öksürükle gelen kanı kesmek için: bazı nüshalarda üç dirhem kehribâyı yağmur suyuyla içeler (A. 119a/10-12)

turuncu kabın alup gidere ufak tograyup bir nice gün tuzlu su içinde ıslada... (K. 374a/8).

2.3. Teşhis ve Tedavide Yardımcı Öğe Olarak Su

Tıp metinlerinde su sadece müfred ve mürekkep devalarda değil cerrahi müdahalelerde de -temizleme işlevi dışında- kullanılabilmektedir. Bu kullanımlarda suyun soğukluğu ya da sıcaklığı sebebiyle gevşetici ya da büzüştürücü özelliklerinden yararlanılmıştır:

Kılıç ve bıçak yaralarına müdahalede: bunların zahmından bagarsuk taşra çıksa yağı var-ısa keseler eger kiçirek olup bagarsuk sıgmazsa yarayı büyücek açalar ayagın yukarı kalduralar bagarsuğı zeyt yağı süci ile yuyalar gögsine anşuz soğuk su uralar bagarsuk içerü çekilür (M. 125a/15-17).

Metinlerde suyla ilgili dikkat çekici bir kullanım da hastalık teşhisiyle ilgilidir. Su bazı hastalıkların teşhisinde de kullanılmaktadır:

sinûn ki soğukdan olan diş agrısına fâyide eyler soğukdan olduğın imtihânı oldur ki alîl ağzına soğuk su alıcak agrısı ziyâde ola (Müc. 32a/5-7)

sinûn kim issi diş agrısına fâyide ide issiden olan diş agrısının imtihânı oldur kim alîl ağzına issi su alıcak zahmeti arta (Müc. 32a/8-10).

Tıp metinlerinde suyun mürekkep devalar hazırlanırken çeşitli maddeleri yumuşatmak, sertleştirmek, macun haline getirmek için kullanılmasına da örnekler vardır:

aķîķ evvel ayru ayru od içinde kızduralar soğuk suya bıragalar tâ kim döğmege âsân ola (A. 42b/3-4)

Taranan eserlerde bazı devaları kullanırken ilaç alımı öncesinde ve/veya sonrasında suyun tavsiye edildiği görülmektedir. Kimi ilaçların sıcak veya soğuk su ile alınması tavsiye edilirken kimi ilaçların da kullanılmadan önce veya kullanıldıktan sonra su tüketilmesi önerilmektedir:

kamusın döğeler ve eleyeler asel-i musaffâ ile macûn ideler şerbeti bir dirhemden iki miskâla degin ısıcak su-y-ıla içeler yatalar (A. 45b/4-6).

şerbet kırk dirhemdür soğuk şu-y-ıla ezüp vireler tamâm şerbet altmış dirheme degindür ve her vakt kim ol şerbetün üzerine bir içim soğuk şu içseler bir nevbet icâbet itdürür (A. 325)

3. Buhûr ve Âbzen

Metinlerde bazı hastalıkların tedavisinde su ile hazırlanan âbzen (banyo) ve buhurlar da kullanılmaktadır. Taranan eserlerde bol miktarda örneği olan bu tedavi yöntemleriyle ilgili seçilen örnekler aşağıdadır:

Teşennüc-i imtilâî (spazm, büzüşme) tedavisinde: kust yağın ve sezâb yağın dürteler ve tekmiğ döğülmüş tuz ve hezârsifend-ile ideler ya'nî yüzerlikdür ve tekmiğ

didüğümüz bunları kavuralar tâ ki katı issi ola ve bir bez içine koyalar ve yürek üzerine yaku ideler ve soviyıcak gine ancılayun ideler ve andan pâpâdyayı ve torak otını ve sa'ter ve tag yarpuzı ve yüzerlik ve iklîlü'l-melik bir büyük kazan içinde kaynadalar ve ol illetlüyü bu su içinde oturdalar...

Basur tedavisinde: şıfat-ı buhûr kim bevâsîr illetine fâ'ide eyler alalar kebere dibinûn kabı ve kerefis dibinûn kabı ve harzehre ağacı ve şancâr ve terencübîn dikenî ve pîh-i engüdân ve irsâ dükelisin berâber idüp dögeler ve eleyeler ve belâdûr balıyla yoguralar ve akrâs ideler her kursı bir miskal ola deve kümresin yakup kursun birini üzerine bıragup ve üzerine bir dibi delük tagarı başı aşaga üzerine döjdüreler ma'lûl kişi ol tagarun üzerine otura ol buhûrun tütünü ol kişinûn maqadına irişe (A. 381).

Sonuç

Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerde suyun kullanım alanı oldukça geniştir. Özellikle koruyucu hekimlik olarak nitelendirilebilecek bölümler içeren eserlerde sağlıklı bir yaşam sürebilmek için içme ve kullanma sularının nitelikleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

Bu metinlerde hamam ve kaplıca sularının da tedavi amacıyla kullanıldığı görülür. Hamam ve kaplıcalarla ilgili olarak metinlerde dikkat çeken husus aşırı sıcak su kullanılmasının zararlı olduğudur.

Suyun tedavi amacıyla hem müfred hem de mürekkep devalarda kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlarda suyun daha çok sıcaklığı, soğukluğu, tatlı ve tuzlu olması gibi özelliklerinin ön planda tutulduğu dikkat çekmektedir. Mürekkep devalardaki birçok kullanımında etken maddeleri karıştırma, hamur haline getirme vb. özellikleri değerlendirilen suyu bu bağlamda tedavi amaçlı kullanılmış saymak doğru değildir.

Tarihî tıp metinlerinde suyun sadece koruyucu hekimlikte ve tedavide değil hastalık teşhisi ile cerrahi müdahalelerde de yardımcı araç olarak kullanılmasına örnekler vardır.

Eser Kısaltmaları

- A. Terceme-i Akrebâdîn (Doğan 2009)
- K. Kemâliyye (Bayat 2007)
- KM. Kitâbü'l Mühimmât (Özçelik 2001)
- M. Müntehib (Şahin 2007)
- MŞ. Müntahâb-ı Şifâ (Önler 1990)
- Müc. Mücerreb-nâme (Küçüker 2010)
- Mür. Mürşid (Bayat-Okumuş 2004)
- RF. Risâle-i Feyziyye fî Lugâti'l Müfredâti't-Tıbbiyye (Doğan 2012)

KAYNAKÇA

Aydın, M. Bedizel (2005). "Osmanlı Tıbbında Müfred Deva Kullanımı ve Müfredât Eserlerinin Genel Özellikleri", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Emre Dölen Armağanı, 6. Cilt, Sayı 2, İstanbul, s. 299-315.

Bayat Ali Haydar (2007). Kemâliyye Erken Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bit Tıp Risalesi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul.

Bayat Ali Haydar-Necdet Okumuş (2004). Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî Mürşid, İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Doğan Şaban (2009). Terceme-i Akribâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin, (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.

Doğan Şaban (2012). Ebulfez Mustafa Efendi Risâle-i Feyziyye fî Lugâtî'l Müfredâtî't-Tıbbiyye, Değişim Yayınları, İstanbul.

Küçüker Paki (2010). Mücerreb-nâme Şerefeddin Sabuncuoğlu, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.

Önler Zafer (1990). Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Önler Zafer (2001). “Değerlendirmeler: İlter Uzel, Kenan Süveren: Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerrebnâme (İlk Türkçe Deneyisel Tıp Eseri-1468), (Kitaplar - Tenkit)”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Mart 2001, C: 2001/I, S: 591, s. 347-353.

Özçelik Sadettin (2001). Kitâbü'l Mühimmât, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Şahin Hatice (2007). Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Müntehib (Dil Özellikleri-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

İSTANBUL'UN SEBİLLERİ

Kevser DOSTAGÜLER *

Giriş

Su, en küçük canlı organizmadan, en büyük canlı varlığa kadar bütün biyolojik hayatı ve insan faaliyetlerini ayakta tutarak canlıların yaşaması için hayati öneme sahiptir. Hayatımızı idame ettirebilmemiz için mutlak suya ihtiyacımız vardır.

İstanbul 1453'te Fetihten sonra mevcut olan su sisteminin yıpranmış olduğundan, yeniden yapılandırılırken yeni çalışmalar ilave edilmiştir. Bu süreçte çok sayıda çeşme ve sebیل inşa edilmiştir.

Araştırmamı yaparken suyun, çeşitli medeniyetler ve din için çok önem taşıdığını gördüm. İslam dininde, temizliğe ve ibadet için sürekli abdest almaya ihtiyaç duyulduğundan suya ayrı bir önem vermiştir. Çeşitli ayetlerde ve hadislerde suyun önemi belirtilmiştir.

Sadaka-i cariy¹e, bırakan kişi öldükten sonrada amel defterine kıyamete kadar sevap yazılır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerin de "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır," buyurmuşlardır. Türk ve İslam kültüründe su her zaman önemli olmuştur. Su verene "su gibi aziz ol"denmesi de suya verilen önemi ifade ediş şeklidir.

Padişahlar hadis ve ayetleri örnek alarak hayır için birçok çeşme ve sebیل yaptırmışlardır. İstanbul'daki çeşme ve sebiller şehrin hemen her köşesine yerleştirilmiş dantelli, süslü elbiseler gibidir. Çeşmeler daha ziyade temizlik ve su içmek amaçla yapılmıştır. Fakat öyle çeşmeler vardır ki zengin motiflerle süslenmiş abidevi özelliktedirler. Sebiller genellikle üstleri kubbe ile örtülmüş, küçük odalar şeklinde olup, cepheleri büyük pencere şeklinde ve parmaklıklarla kaplıdır. Bazen çeşme ile sebiller karıştırılabilir fakat sebiller daha şirindir.

Sebیل Arapça "yol "anlamına gelir. Önceleri "sebilhane" olarak adlandırılıyordu sonra kısaca "sebیل" adı verilen eserlerin amacı yoldan geçen insanların sıcak yaz aylarında susuzluğunu gidermek, tamamen hayır için ve Allah rızası için yapılmıştır. Bayramlarda, kandil gecelerinde ve ramazan gecelerinde sebillerden soğuk şerbet dağıtılmış. Bir rivayete göre sebilden su içen biri sebili yaptıran kişi için hayır dua etmezse dönüp dolaşıp yine o sebilden su içmiş. Mutlaka bir bahanesi olurmuş dönmek için. İstanbul'da Sokak aralarında, meydanlarda, köşe başlarında hemen her yerde karşımıza bir sebیل çıkıyor. Sebiller genellikle külliyelerde yer alır fakat bağımsız sebillere de rastlamak mümkündür.

Sebillerden su, sebilciler tarafından özel taslarla verilir. Kulplarından sebilin parmaklıklarına bağlanan taslarda çeşitli yazılarda bulunurdu. Tasların ve sebilin temizliği ve düzeninden, her türlü bakımından sebilciler sorumludurlar. Suyu olmayan sebillere sakalar tarafından su taşınarak, içeride bulunan, kuyu, mermer su haznesi veya mermerden ya da topraktan yapılmış küplere doldurulmuştur. Sebilciler hizmetleri karşılığında vakıf sahiplerinden ya da evkaftan maaş almıştır.

* Kurtuluş mah. General Ferhat Akat Cad. İskender Apt. No: 48 Kat 2/5 Lüleburgaz-Kırklareli.

kevserdostaguler39@hotmail.com

¹ **Sadaka-i cariy**e: Öldükten sonra da, amel defterimize sevap yazdıran sadakadır. Sadaka-i cariy, cami, çeşme, yol yapmak, ağaç dikmek, faydalı ilmi eser bırakmak gibi insanlara faydası dokunan her çeşit iyi işlerdir

Yıllardır amacından uzak olan sebiller, son yıllarda gelenekselleşen "Tarihi Ayasofya Sebil İkramları" kapsamına da, Ayasofya avlusunda bulunan tarihi sebilden, müze ziyaretçilerine mevsimine uygun, özel ikramlar yapılmaktadır. Bu ikramlar Ayasofya Müzesi Kültürel Etkinlikleri çerçevesinde de kültür tarihimizde sebillerin önem ve işlevini hatırlatmak amacıyla ayda bir kez gerçekleştirilmektedir. Ayasofya sebili ayda bir de olsa amacına uygun bir şekilde kullanılıyor.

İzzet Kumbaracılar tarafında hazırlanan ve 1938'de yayımlanan "İstanbul sebilleri" adlı kitap, İbrahim Hilmi Tanışık tarafından hazırlanan ve 1943'te yayımlanan "İstanbul çeşmeleri: 1- İstanbul ciheti ve 1945'te yayımlanan İstanbul çeşmeleri, 2- Beyoğlu ve Üsküdar cihetleri" adlı kitaplarda yer alan yüzlerce sebilin çoğu ne yazık ki günümüzde yer almamaktadır. Bunların çoğu bakımsızlıktan yok olmuştur, ya da harabe halinde yok olmayı beklemektedir.

Günümüz İstanbul'unda halen sayısı tespit edilemeyen birçok sebil bulunmaktadır. Fakat birçoğu bakımsızlıktan kaderine terk edilmiş, harap olmuş durumdadır. Ayakta kalan sebillerin ise birçoğu ofis, büfe, muhtarlık ve benzeri işlerde ticari araç olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki Türk tarihinin önemli eserleri olan sebillere çok daha iyi muamele yapılması ve onararak tıpkı Ayasofya sebilin de olduğu gibi belirli zamanlarda amacına uygun kullanılsaydı böylece tarihimizde çok önemli bir yeri olan sebiller şuan harap olmazdılar.

Sebiller Türk mimarisine özgü eserlerdir. Mimari düzenlemeleri, taş süslemeleri, kalem işi gibi bezemeleri ile yapıldıkları dönem özellikleri ile her biri ayrı şaheserdir.

Konumlarına Göre Sebiller

Pencere Sebilleri: Bir yapının duvarı yüzünde açılan bir veya birkaç pencereden oluşan sebillerdir. Üstü açık yazlık sebiller, yine bu grup içine girmektedir.

Köşe Sebilleri: Cadde ve sokak köşelerine yapılmış ve yapıldığı köşeden dışarı taşan sebillerdir.

Cephe Sebilleri: Bazı büyük yapıların cephelerini süslemek için yapılan sebillerdir.

Abidevi Sebiller /Anıtsal Sebiller: Genellikle şehir meydanlarında, kare veya çokgen planlı olarak, bazen çeşme ile birlikte inşa edilen sebilleridir.

En güzel sebil örneklerine, XIV. yüzyılda Türk Memluk döneminde Kahire'de ve Osmanlı başkenti İstanbul'da rastlanmaktadır. Su mimarisinin önemli bir bölümünü oluşturan sebiller, özellikle Osmanlı başkenti İstanbul'da doruk noktaya çıkarılmış ve XV. yüzyıl'dan itibaren büyük bir gelişme göstermiştir.

Şekil 1- 3. Mustafa Sebili – Laleli

Laleli 3. Mustafa Sebili: Ordu caddesi üzerinde Laleli Camii'nin giriş kapısı ile 3. Mustafa türbesinin arasında yer alır. Laleli külliyesine dâhildir. Sultan 3. Mustafa tarafından 1763'te yaptırılmıştır.

Mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır. Sebilde tarih kitabesi yoktur. Dışbükey yuvarlak planlı sebil, bir podyum üzerinde yer alır. Borok², rokoko³ üslup özelliği gösteren yapının bütün cephesi ve saçığı mermerdir. Üzeri kurşun kaplı bir kubbe, kabartma rokoko kartuş ve madalyonlarla süslü saçakla örtülü, cephesi sadedir, dekoratif pencerelerle süslenmiştir. Pilastrlarla⁴ bölümlenen sebil eteği süslemesizdir. Sebilde beş pencere saçığı bulunur. Pencere kemerleri, S ve C kıvrımlarından oluşur ve kilit noktalarına dekoratif birer deniztarağı biçimli tepelik yerleştirilmiştir. Pilastrlar ve kornişlerle belirlenen mermer panolarda besmele ve ayetler yazılıdır. Yıllardır, büfe, ofis ve benzeri gibi amacının dışında kullanılmaktadır.

Şekil 2-Hatice Turhan Valide Sultan Sebili

Hatice Turhan Valide Sultan (Yeni Camii) Sebili ve Çeşmesi: Eminönü Bahçekapı'da, Yeni Camii yakınında, Şeyhülislam ve Bankacılar sokaklarının birleştiği köşededir. Çeşme ve sebil, Yeni Camii külliyesine dâhildir. Hatice Turhan Valide Sultan tarafından 1664'te yaptırılan sebil 1902'deyanındaki mağazada çıkan yangında yanmış ve 1907'de Asar-ı Atika Müzeleri Nezareti ile Evkaf Nezareti tarafından eski mimarisine uygun olarak restore edilmiştir. Günümüzde iyi olan sebil, uzun yıllar Vakıf memba suları satış yeri olarak kullanılmıştır.

Çeşme ile birlikte geniş saçaklı kurşun kaplı çatı altında yer alan sebil, klasik dönemin anıtsal çeşme-sebil örneklerindendir. Çeşme ve sebili örten üzeri kurşunla kaplı oldukça geniş ahşap saçak, alttan demir çubuklarla desteklenir. Çeşme sebil ikilisindeki bütün süsleme çeşme-sebilde toplanmıştır. Diğer yüzeyler düz mermer ve panolarla kaplıdır. Duvarlara bitişik olan çeşme, klasik üsluptadır. Saçak altına kadar devam eden dikdörtgen cephede, pahlı iki uçta gövdeleri burmalı ince birer sütun vardır. Silmelerle çerçevelenen dörtgen yüzeyde, üstte dikdörtgen kitabe panosunda üçer sıra on iki kartuş içinde hattat Sami Efendinin hattıyla celi

² **Barok:**16. ve 18.yüzyıllarda gelişen ve müzik, resim ve edebiyat alanından sonra mimaride de kendine önemli ölçüde yer edinen akımdır.

³ **Rokoko:** Bir tür süsleme sanatı 18.yüzyılın başında, Fransa'da çok geçerli olan,kavisli çizgileri bol,gösterişli bezeme üslubu.

⁴ **Pilastr:**Bir bölümü duvara gömülmüş ayak gömme,ayak.Plastrların çoğunda çıkıntı görünen yüzün genişliğinin 1/3'nü geçmez.Plastr zamanla taşıyıcı olmaktan uzaklaşarak bir süsleme öğesi durumuna gelmiştir.

kitabe yer alır. Çeşmenin sivri kemeri, sebildeki sivri kemerlerle aynı biçimdedir ve köşeli kısmına bitkisel motifler ile birer rozet kabartma olarak işlemiştir. Çeşmenin kitabesi üst kısmında yer alır.

Kitabenin Tarih Beyiti: Anın itmâmın görüp tarih içün/ Dedi hâtif: kâne hayran fisebil 1074.

Şekil 3-Hamidiye (1. Abdülhamid Han) Sebili ve Çeşmesi

Hamidiye (1.Abdülhamid Han)Sebili ve Çeşmeleri: Alemdar Caddesi'nde, Zeynep Sultan Camii'nin avlu kapısının yanındadır. Sultan 1. Abdülhamit tarafından 1777'de Tahir Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında yaptırılmıştır. İlk yapıldığında imaret, sıbyan mektebi, medrese, mescit, türbe, hazire, kütüphane, sebil ve çeşmelerden meydana gelen Hamidiye Külliyesi'ne dâhil olan Hamidiye Sebili ve çeşmeleri sıbyan mektebinin Sirkeciye bakan köşesinde yer alıyordu. 1912-1925 zamanında, sıbyan mektebi ve imaret 4.Vakıf Han'ın yapımı için yıktırılmış; sebil ve çeşmeler ise Zeynep Sultan Camii'nin avlu yanına taşınmıştır. 1953 yılında Anıtlar Derneği tarafından tamir ettirilmiştir. Barok-rokoko üslûp özellikleri taşıyan sebilin iki yanındaki çeşmeler dışında, içinde de çeşme vardır. Onarımlar neticesinde iyi durumda olan sebil, uzun yıllardır büfe olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4- Muradiye Sebili

Köşe sebilleri grubuna giren ve bir podyum üzerinde yer alan sebil, yuvarlak planlıdır. Pencere kemerleri, rokoko karakterinde dalgalıdır ve kilit noktalarında dekoratif istiridye kabuğu motifleri yer alır. Cephesi mermer kaplı olan yapının üzerini kurşun kaplı bir kubbe ve çeşmelere kadar uzanan geniş bir saçak örter. Tezgâh üzerine oturan altı adet uzun ince üçlü mermer arasında, beş pencere vardır. Cephede kabartma olarak rokoko kartuşlar, madalyonlar, akantuslara⁵ yer verilmiştir.

Kitabe metni Hayri Efendi'ye, hattı, Yesarizade Mehmet Esad Efendi'ye aittir.

Kitabenin Tarih Beyiti: Yazdı tarihini anın getürdi lâli/ Kevserin aynı değimli bu sebil-i zibâ 1191

Muradiye Sebili: Sirkeci Hocapaşa'da Hüdevendigâr caddesi ile Orhaniye Caddesi'nin kesiştiği köşedir. İlk olarak Mirmiran Mehmet Paşa tarafından yaptırılan sebil, daha sonra üç ay padişahlık yapan 5. Murat için 1876'da tamir yaptırılmıştır, kitabesi yoktur.

Köşe sebilleri grubuna girer. Sekizgen planlı sebil, beşgen olarak beş pencereyle dışa açılır. Sebilin cephesi mermer kaplıdır. Çokgen etek bölümünün köşelerinde plastrlar vardır ve silmelerle geçilen tezgâh üzerinde, kare kaideli,⁶ mukarnaslı başlıklı ince ve yuvarlak gövdeli mermer sütunlar yükselir. Sütunlar arasındaki alanlarda beş pencere vardır. Üstte, bitkisel kıvrım dalları ve birer hilal bulunur. Günümüzde büfe olarak kullanılan sebilin, su verme aralıklarını bölümlendiren sütun görünümlü dekoratif çubukların bir kısmı kesilerek şebekelerin bütünlüğü bozulmuştur.

Sultan 3. Ahmet Meydan Çeşmesi ve Sebili: Bâb-ı Hümayun önünde yer alan Sultan 3. Ahmet Meydan Çeşmesi ve Sebili Muhteşem bir görüntüye sahip. Küçük bir köşkü andıran seyre doyumlayacak kadar şaheser bir yapı. Lâle Devrinin ve İstanbul'daki çeşme-sebil

⁵ **Akantus:** Mimarlık ve süslemede, tipik Akdeniz bitkisi olan kenger ya da enginardan esinlenerek yapılmış bir bezeme türü.

⁶ **Mukarnas:**(Arapça)İslam sanatında mimari yapılarda görülen geometrik biçimler ve düzenlemelerin kurgusunda gizlenmiştir.

mimarisinin en güzel örneği olan yapı, Sultan 3.Ahmet tarafından, 1728'de Kayserili Mehmet Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında yaptırılmıştır.

Bâb-ı Hümayun önündeki kare planlı meydan çeşmesinin dört cephesinde birer çeşme ve dört köşesinde yarım yuvarlak olarak dışa taşan birer köşe sebil yer alır. Yapının iç kısmında, sekizgen bir su haznesi vardır. Yapı Lâle devrinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Günümüzde oldukça iyi durumda olan eser, 1995 yılında restore edilmiştir.

Cephelerde, panolar halinde yan yana sıralanan yoğun bir süsleme görülür. Mimari ve bezemede renkli mermer ve çini kullanılmıştır. Yapıdaki Kitabeler, Şair Vehbi'nindir. Ayasofya'ya bakan cephedeki tek satırlık kitabe, Sultan Ahmed'in kendisi tarafından söylenmiş, celi, sülüs hatla yazılan tarih kasidesidir. Kitabe, sivri kemerli çeşme nişi ve iki yanındaki mukarnas kavsaralı nişlerin genişliğinde ve beşer satır beşer beyittir. Sebillerdeki kitabeler ise kartuşlar içinde ikişer satır, üçer beyittir.

Şekil 5- 3. Ahmet Meydan Çeşmesi ve Sebili

Sultan 3. Ahmed'in Tarih Beyiti: Tarihi Sultan Ahmed'in câri zeban-ı lüleden/ Aç besmeyleyle iç suyun Han Ahmed'e eyle dua 1141

Madalyonlar içindeki motifler, stilize laleye benzemekle birlikte, rumilerden oluşan⁷ palmet motifleridir. Madalyonlar içerisinde karşılıklı olarak yerleştirilen iki ruminin birleşmesiyle palmet motifi ortaya çıkmıştır.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Çeşme ve Sebili: Şehzadebaşı'nda Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Külliyesinin kuzeybatı köşesinde yer alır. Sadrazam

Nevşehirli Damad Paşa tarafından 1719'da Mimar Bekir'in baş mimarlığı zamanında yapılmıştır. Çeşme ile köşe sebilleri grubuna giren sebil, Damad İbrahim Paşa külliyesine dâhildir. Külliye; camii, medrese, kütüphane, çarşı, hazire, çeşme ve sebilden oluşur. Sebil,

⁷ **Palmet:**(Hurma yaprağı) Palmiye biçiminde bitkisel bezeme motifi. Yaprakların simetrik olarak kullanılmasıdır.

kuzybatı köşede yuvarlak planıyla köşeden dışarı taşar ve Dede Efendi Cadde yönündeki çeşme ile aynı kurşun kaplı saçağı paylaşır. Sebil ile çeşme arasında sebilin basık kemerli yapısı vardır. Lale devri sebillerinin en güzel örneklerinden biri olan sebil, döneminin tüm karakteristik özelliklerini taşır. 2013 Ekim ayı başlarında restore ediliyordu.

Şekil 6- Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Sonuç

Türk mimarisine özgü olan sebiller 20.yüzyılın başlarında teknolojinin ilerlemesi ile işlevlerini yitirmiş olup birçoğu kaderine terk edilmiş durumdadır. Cadde ve sokaklarda hemen her yerde karşımıza çıkan sebiller geçmişten bugüne çok şey anlatıyor aslında. Mimari yapısı ve süslemeleriyle her biri ayrı şaheser olan sebillerden örneğin; Ayasofya sebilinden Şerbet, İzmit sebilinden çorba, bazı sebillerden boza ve benzerlerinin sunuluyor olması sevindiricidir. Temennim bu geleneğin diğer sebillerde de uygulanmasıdır. Geleneğin sürdürülmesi sebillerin ayakta kalmasını sağladığı gibi geçmişi hatırlatan unsur olmayı sürdürürler. Sempozyumda ki katılımcı hocalarımın da temennisi, Tarihi sebillerin vakıflardan alınıp, Kültür Bakanlığına verilmesidir; bu sayede ofis, büro, büfe gibi işlevinden uzak ticari amaçla kullanılan sebillerin tarihi özelliklerini yitirmeden koruma altına alınmasıdır.

KAYNAKÇA

“Çeşmeler ve Sebiller”, Geçmişten Günümüze Beyoğlu, Cilt 1, İBB ve Taç vakfı, İstanbul 2004

DERMAN, M.Uğur (1986). “Yeni Cami Sebil”inin Kitabesi, Lale, Sayı 4, Türk Petrol Vakfı, İstanbul 1986.

EGEMEN, Affan (1993). İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

KEÇE TÜRKER (2007). Seher, Geçmişin Aralığından Geleceğe Süzülen Işık, Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli.

KUMBARACILAR, İzzet (1938). İstanbul Sebilleri, Devlet Basım Evi, İstanbul.

SARIDİKMEN, Gü (2010). İstanbul’un 100 Çeşmesi ve Sebili, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi10pdf/tali_serife.pdf

SENKRETİZM BAĞLAMINDA SUDAN DİLEK DİLEME VE DİLEK HAVUZLARI

Tuğçe ERDAL *

Eski Türk inanışlarının kökeni olan şamanizm inanışından gelen birtakım uygulama ve düşünceler İslamiyet'in kabul görmesi ve yaygınlaşmasına rağmen sürekliliğini devam ettirmiştir. Bu ritüellerden biri olan su başına gidip Allah'ın yansımaları gören sudan, dilek dileyemeyenler kendilerini havuz başlarında bulmuş, oradaki sudan dileklerini dilemişlerdir. Bu çalışmada sudan dilek dilemenin eski Türk inanışındaki yeri ve sebepleri üzerinde durulacak ve uygulamanın günümüzdeki yansımalarından olan dilek havuzları incelenecektir.

Su kültü, Türklerde çok eskilerden beri süregelen bir inanıştır. Bunun temelleri de “yer-su” inanış ve anlayışına dayanmaktadır. Bu sebeple çağlar boyunca su her zaman Eski Türkçedeki ifadesiyle “ıduk” Türkçedeki anlamı ile “mukaddes” sayılmıştır. Abdülkadir İnan, “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler” başlıklı makalesinde Köktürk kitabelerinden aktarılan bilgilere dayanarak, VIII. yüzyılda Türk İmparatorluğunda devletin resmi kültlerinden birinin “su” olduğuna işaret etmektedir (İnan, 1998; 491). Bu kült beraberinde yer kültü ile anılmakta hatta Şamanistlerde de her iki kült birlikte zikredilmektedir. Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Evreleri* adlı eserinde Göktürk yazıtlarında da “yer”in ancak suyu ile birlikte düşünüldüğünü belirtmekte ve bu nedenle yazıtların her yerinde “ıduk Yer-sub” yani “mukaddes yer ve su” deymi görüldüğüne işaret etmektedir. Ögel'in tespitine göre; ıduk sözü, ıd-ma, yani gönderme kökünden gelmektedir. Suyun kutsal sayılmasının açıklamasını Prof. Dr. Bang'dan alıntılan Ögel, Türk inanışında, “suyun, Tanrı tarafından gönderildiğini” belirtmektedir (Ögel, 2001; 416). Suyun Tanrı tarafından gönderilmesinden ötürü suya birçok adlandırmalar ve özellikler de vasfedilmiştir. Mukaddes su, edebî su (âb-ı hayat), arı su, iyi su, yücelen ve inen su gibi. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Altay Türklerinde ve eski Türk dinleri ile inanışlarında yer ve suların “canlı birer varlık” gibi kabul edildikleri üzerinde durmuştur. Bu bağlamda değerlendirilebilecek olan bir başka uygulama ise Kırgız ve Kazak Türklerinde görülmektedir. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* adlı eserinde Kırgız ve Kazak Türklerinde “kısır olan kadınları, sahrada bulunan tek ağacın, pınarın (veya kuyunun) veya suyun yanında geceletip, kurban kestiklerine dair bilgiler aktarmaktadır (Ögel, 2002; 330). Bu örnekte de görüldüğü gibi Anadolu'da da çeşitli dileklerle ziyaret edilen subaşları ile çevresindeki ağaçlar vardır. Dede Korkut hikâyelerinden “Salur Kazan'ın Evinin Yağlanması” hikâyesinde de Salur Kazan tarafından söylenen bir su kasidesi mevcuttur. Bu su kasidesinde Salur Kazan “su, hak didârını yani Allah'ın yüzünü, cemâlini görmüştür” diyerek su ile haberleşmek istemiştir (Ergin, 1989; 101). Burada da görüldüğü gibi su, Allah tarafından kutsanmış ve bu sebeple de “canlı bir varlık” olarak kabul edilmiştir. Suyun mukaddesliği burada da görülmektedir. Su ile ilgili çok eski Türk gelenekleri İslamiyet ile uyuşturulmuştur. Görüldüğü gibi Türkler, suları canlı ve yaşayan bir varlık olarak kabul etmişler ve sulara bir kişilik vermişlerdir.

Şaman inanış sisteminde bilinen ve bazı hastalık, haberleşme veya dilek dileme gibi uygulamalarla ritüelleşen su kültü, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da izlerini

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halkbilimi (Folklor) Anabilim Dalı.

günümüze kadar devam ettirmiştir. Şamanizm ve İslamiyet arasındaki bu etkileşimi senkretizm ile açıklamak mümkündür.

Belli coğrafi, ekonomik ve dilbilimsel etmenler, göç, ticaret, ortak yerleşim, kolonizasyon vb. nedenlerle kültürler arasında bir temas olduğu zaman senkretizm olasılıkları ve biçimleri artar. Bu durum metin merkezli kuramlardan yayılma kuramı ile bağlantılı görülmektedir. Başka bir deyişle kültürel antropolojide kültürlerin yani gelenek, din, kült, ritüel, mit gibi kültürel unsurların yukarıda da sıralanan çeşitli sebeplerle başka başka coğrafya ve zaman dilimlerine aktarılması yayılmasını içermektedir. Bu açıdan bakıldığında su kültü de eski Türklerden ve onların o dönemdeki inançlarından zamanla günümüze kadar ulaşmış ancak bu süreçte din değişikliği olmasına rağmen uygulama ve inanmasını devam ettirmiştir.

Çeşitli yollarla sağlanan kültür aktarımları çerçevesinde senkretizmin kültür kuramları içinde önemli bir kavram olan kültürleşme kavramının dinsel alandaki bir karşılığı olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle senkretizm kültürleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın tarafından ortak hazırlanan *Antropoloji Sözlüğü* adlı çalışmada senkretizm ve kültürleşme kavramlarını birlikte değerlendirmektedir. Kültürleşmenin tanımına ve senkretizm ile olan bağlantısına değinen çalışmada kültürleşme, “iki ya da daha fazla sayıdaki kültür grubunun aşağı yukarı sürekli ilişki ve etkileşimi sonucunda, gruplardan birisinin ötekine ait kültürel öğeleri kabul etmesi ve ortaya yeni bir kültür bileşiminin çıkması süreci” olarak tanımlanmaktadır (Emiroğlu-Aydın, 2009; 732). Bu tanıma göre genel anlamıyla kültürleşme, başka bir kültürle çeşitli sebeplerle kurulan ilişki veya alışveriş sonucu ortaya çıkan bir tür kültür değişmesi olarak yorumlanabilir. Çalışmada kültürleşme tanımına paralel olarak dinsel alandaki senkretizm de, “farklı dinsel geleneklerin birbirlerini etkilemesi sonucu oluşan yeni kültürel yapılar, dinsel kurumlar, inanç öğeleri” olarak tanımlanmaktadır (Emiroğlu-Aydın, 2009; 732). Her iki tanımlamada da görüldüğü gibi kavramın kültürleşme süreciyle örtüşen içeriği açığa çıkmaktadır.

Abdülkadir İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü” başlıklı makalesinde VI-VII. asırlarda Orhun ve Selenge kıyılarında yaşamış olan Gök Türklerin “Yer-Su” kültürünün, İslamiyet’in 10 asırlık çalışmasına rağmen, bütün Türk boylarında derin izler bıraktığına vurgu yapmaktadır (İnan, 1998; 259/2).

Birçok kaynaktan da görülmektedir ki, Türkler tarih boyunca ata ruhlarını, çeşitli fonksiyonlara sahip iyileri ve Tengri’yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, istediklerini ona kabul ettirmek için kurban kesmişler ve saçı yapmışlardır. Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* adlı eserinde saçının Türk kültüründeki tanımına ve işlevine değinmektedir. Eserinde, saçının, eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızası ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere/yiyeceklere, içeceklere, bezlere verilen ad olarak tanımlanmaktadır (İnan, 1976; 53–54). Ögel, yukarıda adı geçen eserinde saçının köklerinin şamanizme dayandığına ve Orta Asya Türklerinde “saçuv” veya “çaçılama” da denildiğine değinmektedir (Ögel, 2006; 268). Buradan hareketle başka bir ifadeyle saçılar, bir tür kurban niteliği taşımaktadır. Bu sebeple saçı herkes tarafından bilinen şekliyle sadece düğünlerde değil çocuk dünyaya gelince, ilk dişi çıkınca, ilk defa saçı tıraş olunca ayrıca ölen kişinin ardından da uygulanan bir ritüeldir. Nitekim saçının uygulanma şekillerini örneklerle Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri* adlı çalışmada vermektedir. Ögel’e göre, saçı saçma geleneği Türk illerinde önceleri un serpme şeklinde gerçekleşirken para, çörek, şeker ise daha geç çağlarda ortaya çıkmıştır. Bunun yanında saçı olarak su serpme geleneği ve su töreni Başkurtlarda da görülmektedir (Ögel, 2001; 268). Başkurtlarla ilgili başka bir örneği Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* adlı çalışmada vererek gelinlerin kayın babanın içtiği pınar, ırmak ve göl sularına gümüş paraları saçı yaparak selam

verdiklerinden ve bu törene de “su gösterme” denildiğinden bahsetmektedir (İnan, 2000; 166–167). Kansız kurban olarak adlandırılan saç İnan’a göre, bütün Türk boylarında müşterektir. Bu terimin çok eski devirlerin mirası olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünen İnan, bunun sebebi olarak da Moğollar da dahi kelimenin “saçı” şeklinde söylendiğini göstermektedir. Yazısının devamında İnan, kansız kurban olarak saçıya dinî terim olarak saçığa yahut saçığa denildiğine değinerek saçının her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olduğuna işaret etmektedir. Göçebe kavimlerde süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap; tüccar kavimlerde para vb. değerli eşyalar saçı olarak kullanılmaktadır (İnan, 2000; 100). Saçının kansız bir kurban ritüeli olduğu düşüncesi *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüğ)* adlı çalışmasında Sencer Divitçioğlu’nda da mevcuttur. Divitçioğlu, Köktürklerde de görülen bu ritüeldeki “kurban” edimini kuttöreni olarak adlandırmakta ve kurban (kanlı) ve saç (kansız) edimlerinin arkasındaki nedeni bir “değiş” işleminden ibaret şeklinde yorumlamaktadır. Divitçioğlu’na göre, değiş, kişi/öbek ile ilâh arasında kurban veya saç normu alan bir kuttörendir. Kurban sunulurken, karşılığında, ilâhlardan bir şey beklenir; bu berekettir, sağlıktır, ölümden sonraki huzurdur, kısacası acunsalın sağlanmasıdır (Divitçioğlu, 1987; 78). Bu açıdan bakıldığında kurbanın armağan değişinden bir farkı olmadığı söylenebilir.

Anadolu’nun birçok yerinde hidrellez gününde özellikle kadın ve kızların kâğıtlara dileklerini yazıp nehir, ırmak gibi suya atma âdetleri olduğu bilinmektedir. Kimisi ev, araba gibi mal dilerken kimisi derdine deva kimisi de hedeflerine ve isteklerine kavuşma (evlenme, iyi bir okulda okuma, meslek sahibi olma gibi) dileğinde bulunmaktadır. Bu uygulama hidrellezin olmazsa olmaz ritüellerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle hidrellez kutlamaları genellikle nehir, ırmak yakınlarında kutlanmakta ve dilekler akan suya bırakılmaktadır. Ancak bu ritüelde dilek dilenecek suyun akması ve temiz olması önemlidir. Akan suyun kir tutmaması sebebiyle de kaynağı arı olan suyun beraberinde temizlik saflık getireceği inancı aynı düşüncenin ürünüdür.

Sudan dilek dileme hidrellez de görüldüğü gibi bir kâğıda dileklerin yazılıp atılması şeklinde olduğu gibi suya para atma şeklinde de görülmektedir. Hatta sudan dilek nehir, ırmak, göl gibi suyun olmadığı yerlerde havuzlardan dilenmektedir. Bu sebeple dilek havuzları dilek dilemenin gerçekleştirildiği yerler olarak kabul edilmektedir. Ancak burada önemli olan her havuzdan dilek dilenememesidir. Evlerin önüne yaptırılan dekoratif maksatlı süs havuzları olarak da bilinen havuzlara ya da yüzme maksatlı havuzlara dilek dilenmemektedir. Dilek dilenen havuzların belli bir süredir anlatılan hikâyelerinin olması, kutsal kabul edilen yerlerde (camii, kilise) olması ve dilek dileyen insanların dileklerinin bu sayede gerçekleştiğine inanılan havuzların olması gerekmektedir. Bu tür havuzlara gelen kişi dileğini diler ve maddi değeri düşük demir bir parayı dileğinin bedeli olarak havuza atar. Dilediği dileğin gerçekleşmesi ve bereketli olması maksadı ile yapılan bu uygulama Türk kültüründe saç geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisi üzerine karşılaştırmalı pek çok çalışması bulunan Dr. Yaşar Kalafat, yukarıda adı geçen çalışmasında saç cinsinden kuyulara dilek için taş atmanın, kuyu ve su birikintilerine/göl vesair yerlere taş, para atıp dilek dilemenin Kars’ta da mevcut olduğunu burada su iyesine saç sunma inancının görüldüğünü belirterek bu inancın günümüzde, havuzlara para atmak şeklinde, şehirlerimizde de devam ettiğine işaret etmektedir (Kalafat, 2006; 60). Suya atılan para ile saçı saçılmış olunur ki böylece saçının uğursuzluğu def edeceği ve bereketi cezp edeceğine inanılır.

Bu ritüelin su iyesi ile ilgili olduğu aşikârdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi eski Türk inançlarında yir gibi, su da bir ıduk yani mukaddes sayılmıştır. Kaşgarlı Mahmud da, *Divanü Lugât-it-Türk* adlı eserinde “ıduk” kelimesini uğurlu anlamında kullanmıştır. Yukarıda adı geçen eserinde İnan gibi Divitçioğlu da ıduk kelimesinin etimolojine değinerek, sözcüğün ıd-olup göndermek, yollamak, salıvermek anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Yazısının devamında

Divitçioğlu, Kök Türk ıduklarının ödenmiş, ısmarlanmış, hiçbir kimsenin iyiliğinde olmayan otlak, sulak, avlak, yaylak ve kıslak gibi buduna (oğuş, boy) ayrılan mübarek yerler olduğunu ifade etmektedir (Divitçioğlu, 1987; 68; İnan, 2000; 98). Bundan dolayı da bereket işlevinin temsilcileri olarak inanılan bu yerler mukaddes sayılmıştır. Bu yerler arasında konu açısından sular, ırmaklar vs. önem göstermektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinin ikinci hikâyesi olan “Salur Kazan’ın Evinin Yağlanması” hikâyesinde Salur Kazan’ın sudan haber almak istemesi esnasında söylediği “çağnam çağnam akan” ve “akıntılı” olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar da mukaddes sayılan sular arasındadır. Kaynaklarda göstermektedir ki, tarih boyunca Türkler her suyun bir iyesi olduğuna inanmış ve bu su iyelerini memnun etmeye çalışmışlardır.

Kalafat yukarı adı geçen eserinde günümüz Yakut Türklerinin de, her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inandıklarını belirtmektedir. Bunun dışında Zara’da kismetlerinin açılmasını isteyen genç kızların Ütükyurdu bölgesindeki “Bahtiyazı Kuyusu”na giderek bu kuyunun suyunu içtiklerini ve içerken de “bahtım açılsın” diye üç defa tekrarladıklarını tespit etmiştir. Divriği de ise, kismet açılması, çocuk sahibi olmak ve kırklanmak için “Alim Pınar”, “Çamlı Çeşme”, Değnekli Havuz” gibi kutsal bilinen sulardan istifade edildiğini aktarmaktadır (Kalafat, 2006; 71). Ritüelin uygulanışı ile ilgili başka bir örneği ise Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi 2 adlı eserinde vermektedir. Bayat’ın aktarımına göre, suya saçı saçmanın kalıntıları Harput bölgesinde de görülmektedir (Bayat, 2007; 249). Sütün yağı ve bereketli, hayvanın ise sağlıklı olması inancı ile ilk süttten bir miktar suya atılması şeklinde görülen bu ritüel yukarıda benzer örnekler ile aynı amacı gütmektedir.

Bir dere, nehir ya da göl kenarında başka bir deyişle su devininin olduğu yerlerde görülen suya saçı saçılması (hidirellez örneğinde olduğu gibi) günümüzde şekil değiştirmiştir. Amaç yine suya saçı saçarak dilek dilemektir ancak dilek dilenen su stabil bir durumdadır. Yani suyun hareketsiz olduğu devininin olmadığı yerler olan daha ziyade camii ya da türbe bulunan süs maksatlı kullanılan dekoratif havuzlardaki sulara dilekler dilenmektedir. Hidirellezde görülen dileğin akıp gitmesi burada görülmemektedir. Buğday veya şeker ile gerçekleştirilen bu saçı türü günümüzde para ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda pek çok camiinin şadırvanında bu uygulamanın akisleri görülmektedir. Bursa’daki Ulu Camii’nin içindeki havuza, Bursa’daki Emir Sultan’ın şadırvanına ve yine Bursa’daki Yeşil Camii’nin içindeki hasvuza, Edirne’deki Selimiye Camii’nin içindeki havuza, İstanbul’daki Yere Batan Sarnıcına, Süleymaniye ve Sultan Ahmet Camii’nin şadırvanlarına ve Konya Mevlana Müzesinin avlusunda bulunan üzerinde bilhassa “Lütfen para atmayın” ifadesi olduğu halde şadırvana ve avludaki diğer küçük havuza, Nevşehir’deki Hacı Bektaş Velî türbesindeki aslanlı çeşmenin havuzuna dilekler eşliğinde para atıldığı yani para ile saçı saçıldığı görülmektedir. Bu uygulama bu tür turistik yerlerde yapıldıkça bunu gören yabancı turistler de belki tam manasıyla yaptıkları işin anlamını bile bilmeden havuzlara para atmaktadır. Böylece bu uygulamanın başka bir yönüyle turistik bir eylem haline geldiği görülmektedir. Bu mekânlarda para atılmasının yasak olduğunu vurgulayan ifadeler bir süre sonra uygulamanın yoğunluğu ile anlamsızlaşmış ve uygulamada kullanılan saçı paraları ilgili yerin masraflarının giderilmesi maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır. Hatta İstanbul’daki Yere Batan Sarnıcında atılan paraların ziyaretçiler tarafından alınmaması için suya elektrik bile verildiği anlatılmaktadır.

Sonuç olarak; camilerdeki kararlı ve ısrarlı uyarılarla önüne geçilmeye çalışılan bu uygulama türbe gibi yerlerde ise hala devam etmektedir. Ortodoks yani Sünni âkidelere uygun bir mahiyet gösteren mekânlar olan camilerde uygulama çok sıkı denetimlerle yasaklanmakta ve İslamiyet’te böyle bir inanmanın ve uygulamanın olmadığı hususuna vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde uygulama hala görülse de azamiye indiği söylenebilir. Ancak

heteredoks bir mahiyet gösteren türbe ve ziyaret yerlerinde ise bu uygulamanın devam ettiği görülebilir.

Büyük umutlarla saçı saçılarak sudan dilenen dileklerin gerçekleşmesi bu uygulamanın tekrarlanması ve devamı için çok önemli bir durumdur. Yukarıda değinildiği gibi sudan dilek dilemenin su iyeleri ile olan ilgisi İslam öncesi inanç ile temellendirilirken uygulamanın bilhassa camii ve türbe havuzlarında uygulanıyor olması ve dileklerin bu maksatla "Yaradandan" dileniyor olması senkretizm örneği olarak görülebilir. Dilek dileyenlerin kişisel deneyimleri ya da başka duyumları sonucu dileğin gerçekleşmiş olduğuna dair sahip olduğu bilgi başka dileklerin dilenmesi için önemli bir pekiştireç olmaktadır. Bu sebeple İslami inanca göre "doğru olmamasına" rağmen ve hatta İslamiyet yeri olmamasına rağmen bu ve başka türlü uygulamalar dileğin gerçekleşmesine bağlı olarak uygulanmaya devam etmektedir. Bu noktada uygulama ve inanma işlevsel bir özellik kazanarak, nasıl ve hangi vesile ile gerçekleştiği önem göstermeden dileğin gerçekleşmesi önem göstermektedir. Dilekler gerçekleştikçe bu ritüeller de uygulanmaya güçlü bir şekilde devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Divitçioğlu, Sencer (1987). Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüğ), Ada Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, Kudret-Suavi Aydın (2009). Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1989). Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (1976). Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (1998). Makaleler ve İncelemeler, 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, Abdülkadir (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Evreleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2002). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (2006). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ebabil Yayıncılık, Ankara.

AHMED PAŞA'NIN “ÂB” REDİFLİ KASİDELERİNDE SU İLE İLGİLİ ANLAMLANDIRMALAR VE FOLKLORİK UNSURLAR

Abdullah EREN *

Giriş

Klasik TürkŞiirinde rahmetin, temizliğin, hayatın, güzelliğin, coşkunluğun, acının, neşenin, hasretin, kavuşmanın ve daha birçok kavram ve duygunun bir timsali olarak su, gerek bizzat kendisi gerekse deniz, ırmak ve bulut gibi oluşturduğu yapılar ile hemen her konunun anlatımında temel motiflerden biridir.

Bir tabiat unsuru olarak su, özellikle bahar ile ilgili anlatımlarda canlandırma ve şenlendirme yönüyle ortaya çıkar. Dini muhtevalıanlatımlarda rahmet, bereket, arınma vb. kavramlar eşliğinde, tasavvufi içerikli olanlarda vahdet kavramı ekseninde ele alınır. Bazen sevilenin yolunda sürünen ve onu arayıp duran bir âşık, sevgilinin yüzünden akan güzellik, bazen âşığın gözyaşı ırmağı, seli veya denizi, bazen de övülen kişinin ihsan bulutu, yağmuru ve cömertlik denizi olarak ve bunlar gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkar.

Birçok manzumede kendisine yer bulan su ile ilgili telakki ve tasavvurların, daha toplu bir şekilde sergilenmesi açısından su/âb redifli manzumeler ayrı bir önem arz etmektedir. Bu tarz eserlere “âbnâme” adı verilmiştir. Âbnâme, “su münasebetiyle yazılan şiir”¹, “su redifli kasidelere, gazellere verilen addır.”² Fuzûlî’nin Su Kasidesi bunlar içerisinde en meşhur olanıdır. Kaynaklarda bu türe örnek olarak, Su Kasidesi’nin yanı sıra, Ahmed Paşa’nın ve Necâtî Bey’in âb redifli kasideleri ile Yenişehirli Avnî’ninÂbnâme adlı bir risalesi gösterilmektedir. Bununla birlikte, böyle bir türün olabilmesi için ilgili eserin genelinde yardımcı değil de temel unsurun su olması gerekir. Yenişehirli Avnî’ninÂbnâme’si hakkında bir makale kaleme alan Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu, şu ana kadar ele geçen eserlerden hareketle âbnâme diye bir türün olmadığını, Yenişehirli Avnî’ninÂbnâme’sinin arzuhal türüne dahil edilmesi gerektiğini ifade eder ve ancak, “nesib kısmı suyla ilgili olan veyaâb/su redifiyle yazılmış olan kasidelere âbnâme denilebileceğini” söyler.³

Ahmed Paşa Dîvânı’nda yer alan âb redifli kasidelerde su,⁴ genel itibarıyla, ele alınan konuların açıklanması, örneklenmesi ve estetik bir yapı içerisinde sergilenmesi için kullanılan yardımcı bir unsurdur. Bir diğer ifadeyle, asıl olan suyun değil, bütüne hâkim olan konuların anlatımıdır. Bu kasidelerde temel konular memduh (övülen kişi) başta olmak üzere, sevgili ve âşık kimliği altında şairin kendisidir ve su, genelde bu konuların çeşitli anlamlandırmalar yoluyla anlatımında birinci derecede rol üstlenmektedir.

Ahmed Paşa’nın konumuz olan kasidelerinden ilki (A), *Kaside Der-Sıfat-ı Âb* başlığı

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
abdullaheren3@yahoo.com

¹ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993, C.1, s. 7.

² Ahmet Mermer ve Neslihan Koç Keskin, Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 9.

³ Orhan Kemal Tavukçu, “Yeni Şehirli Avni Bey’in Âb-nâme Adlı Eseri Üzerine”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, 2001, S. 16, s. 62.

⁴ Ahmed Paşa Dîvânı’nın tamamında su ile ilgili olarak bk. Harun Tolasa, Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s. 435-443.

altında 40 beyit, ikincisi (B) ise başlıksız olarak 53 beyitten oluşmaktadır.⁵ Kasideler Sultan II. Bayezid için yazılmıştır ve beyitlerinin büyük çoğunluğu onun övgüsünü ihtiva etmektedir.

Bu bildiride, ilgili kasidelerdeki su ile ilgili anlamlandırmalar, suyun özellikleri, işlevleri, oluşturduğu veya içinde bulunduğu yapılar, şiirde kullanım sahaları eşliğinde ele alınmış, folklorik unsurlar sergilenmiştir.

Suyun Özellikleri Ve İşlevleri İle İlgili Anlamlandırmalar

Akıcılık

Suyun akıcı olmasının sebepleri; sevgiliye bağlı olarak, onun yüzünün cazibesine kapılması, cemaline erme isteği, yüzüne ve saçına duyduğu arzu, servi boyuna duyduğu hasretve güzelliğinin tecellisi karşısında kendinden geçme ve şaşkınlık ile yerinde duramamaktır.⁶

Memduh ile bağlantılı olarak ise; onun sarayının servisinin ayağını öpme isteği, devrinde bulunmakla sevinçten delirme, kapısına secdeler etme, eşiğine yüz sürme, yerde sürünme yoluyla özür beyanı; düşmanlarının ocağını söndürme, kalelerinin temelini zayıflatma ve onları kendinden mahrum bırakma isteğidir.⁷

Berraklık ve Yansıtma

Suyun berraklığı, ayna olabilme özelliği eşliğinde sevgili, âşık ve memduh ile ilgili olarak konu edilir: Su, sevgilinin güzelliğine ayna olur, âşığın döktüğü gözyaşı da aynı özelliğe sahiptir. Memduhun baht gelininin de aynadarıdır. Onun zihni sudan daha berraktır.⁸

Canlandırıcılık

Su, zahirde cansız bir madde olsa da manada candır. Her nesnenin hayatının temeli ve vesilesidir. Toprağın canlanması, tohumların filizlenmesi, çiçeklerin açması, yeşilliklerin ortaya çıkmasının ile olur. Bütün bu özellikler, genellikle memduhun cömertliği ile ilgili anlatımlarda söz konusu edilir.⁹

Âşık için canlılık sevgiliye dayandığından, su yerine o tercih edilir. Nasıl ki canlı kalmanın şartı su ise âşığın yaşaması da sevgilinin yüzünü görmeye bağlıdır. Âşığa göre, insanı canlandıracak olan şey, sevgilinin dudağı ve su içtiği kaptır.¹⁰

Susuzluk Giderme

Suyun susuzluğu giderme özelliği doğrudan, memduh ile onun düşmanları arasındaki ilişkide söz konusu olur. Bu özellik, memduhun kılıcının ve hışmının saldırdığı korku yüzünden düşmanlar ve kâfirler için geçerli değildir. Dolaylı olarak ise sevgiliye kavuşmanın suya teşbihi ile ele alınır: Âşığın sevgiliye kavuşması, oruçlu birinin veya çöllerde susuzluk çekenin susuzluğunu gidermesi gibidir.¹¹

Uyandırıcılık

Suyun uyandırma özelliği sevgilinin yüzüne su vurmasına dayanır. Sevgili yüzüne su vurunca âşığın bahtı ve hatırı uykudan uyanır.¹²

Temizleme

Su her şeyi temizlemekle birlikte, memduhun yolunun toprağıyla temizliğine temizlik

⁵ Ahmet Paşa Divanı, hzl. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara, 1992, s. 99-104.

⁶ A-1, B-17, B-33, B-5, B-15.

⁷ A-15, B-47, B-37, B-34, B-38, A-27, A-16, A-34, A-35.

⁸ A-5, A-9, B-36, A-21.

⁹ B-50, A-40, B-32, A-37, A-38, A-22, B-53, B-29.

¹⁰ B-21, B-13, B-7.

¹¹ B-42, A-18, A-6, B-23, B-8, A-3.

¹² A-2, A-24.

katar. Sevgilinin kapısı, âşığın gözyaşı ile tozlardan arınır.¹³

Söndürücülük

Su ateşi söndürür. Bununla birlikte, memduhun hışmının ateşi suları kurutur veya ateşe dönüştürür. Sevgilinin cemâli su gibi olmasına rağmen âşığın ateşini söndürmek yerine artırır.¹⁴

Oluşturduğu Veya İçinde Bulunduğu Yapılarla İlgili Anlamlandırmalar

Bulut ve Yağmur

Bahar bulutu görünüşte yağmuryağıdırsa da hakikatte sümbül, gül ve reyhan saçır. Gam bulut, gözyaşı o buluttan hâsıl olan yağmurdur. Ağlayan göz de inciler yağdıran bir buluttur. Memduhun ihsanı yağmur gibidir, şairin gönlüne düşünce orada inciler meydana getirir. Cömertliği buluta benzer, her yeri suya -ihsana-kandırır. Bulutlar, onun kadr sarayına inciler saçır ve onun cömertlik denizinden istifade ederse gittiği her yerde inciler bitirir.¹⁵

Deniz, Nehir

Memduhun cömertliği denizdir gibidir. Sözü denizin kulağına -sade- ulaşırsa, orada eşsiz inci oluşur. Âşık için ayrılık bir deniz, kavuşma ise o denizin kenarıdır. Onun gözyaşı, nehir gibi akar.¹⁶

Sebil, Değirmen, Dolap

Âşığın gözyaşı, sevgilinin köyünde ve kapısında akan sebil gibidir. Memduhun kılıcının haşmeti göğü dolap gibi inletir. Dünya değirmenini döndüren, ondaki canlılığa vesile olan su kesilmediği müddetçe onun devletinin daim olması istenir.¹⁷

Şiirde Kullanım Sahaları ve Bu Sahalardaki Anlamlandırmalar

Sevgili Ve Su

Su ile sevgili münasebeti genel olarak, sevgilinin su içmesi, yüzüne su vurması ve suya girmesine dayalı olarak ele alınır. Onun su içtiği kap, âdeta Âb-ı Hayat kaynağı olup ölümlere can verir:

İhyâ-yi meyyit etse kerametle tan değil

Şol meşrebe ki andan içir ol nigârâb B-7

Sevgili, gece vakti suya girse, su öyle parıldar ki âdeta kuşluk güneşi gibi görünür.¹⁸ Yüzüne su vurunca âşığın gönlü, hatırı uyanır.¹⁹ Yüzüne değen su, cezbeyle kapılır, tıpkı âşıklar gibi kararını kaybeder:

Ursa yüzüne subh-dem ol gül-'izârâb

Dîdâr cezbessinden olur bî-karârâb A-1

Su, sevgili ile ilgili olarak en çokgüzellik, yüz ve yanak, bazen de boy, saç, göz, kirpik, gamze, dudak, ağız suyu ve diş üzerine anlatımlarda yer alır:

Güzellik

Şair, güzelliği âb/su ile ilişkilendirdiği zaman, güzellik manasına gelen “âb ü tâb” ifadesini de ima eder. Sevgilinin âşığa cemâlini göstermesi, hac yolundaki dilenciye su vermek gibidir:

¹³B-44,A-7.

¹⁴B-39, A-18,B-3.

¹⁵B-50,B-22,A-31,A-32,A-14,B-36, A-19.

¹⁶A-19, B-35,B-46,B-30,A-8.

¹⁷B-20, A-4, A-28, A-40.

¹⁸B-18.

¹⁹A-24.

Râhındaçeşm-i âşık göster cemâlini
Ver hac yolunda sâ'iline ey nigârâb A-3

Suyun sürekli akması, sevgilinin cemâlini görünce kendisinden geçip bir yerde karar kılamamasındandır.²⁰ Âşık, sevgilinin suya bakmasını istemez, çünkü suda akseden o güzellik sevgiliyi kendisine hayran bırakıp bencil yapar:

Nâ-gâh varıp âbanigâh etme kim seni
Meftûn eder cemâline âyine-vârâb B-10
Varma kenâr-ı âba ki hod-bîn eder seni
Gösterdigince hüsnünü âyine-vârâb A-5

Yüz-Yanak

Suyun yüz ve yanakla ilgisi de -genelde- güzellik kavramı ile içiçe olarak anlamlandırılır. Sevgilinin yüzündeki güzellik bir deniz ve bahar mevsiminin coşkun akan suyu gibidir. Âşık, bir oruçlunun suyu arzulaması gibi sevgilinin yüzünü görmenin hasretini çeker. Nasıl ki yaşamanın temel dayanağı su ise âşığın canlı kalması da sevgilinin yüzünü görmeye bağlıdır.²¹

Yanaktaki berraklık ve parlaklık su, kırmızılık ise ateştir. Bu ikisinin bir arada bulunması ile su ve ateş imtizaç etmiştir.²² Sevgilinin yanağının güzelliği öyle bir sudur ki âşığın ateşini söndürmek yerine daha da artırır:

Ruhsarınâbı ateşimi niçin artırır
Teskîn ederken âteşi ey gül-izârâb B-3

Su dahi sevgiliye âşıktır ve muradı onun cemâline eremeldir. Gündüz akması onun yüzünü arzu etmesinden kaynaklanır.²³ Ancak sevgili lütfedip yüzünü yıkadığı zaman mutlu olabilir:

Âbınmurâdı buydu ki ere cemâline
Lutf et yüzünü yu ki ola kâm-gârâb B-17

Boy, Saç, Göz, Kirpik, Gamze, Dudak, Ağız Suyu, Diş

Su, sevgilinin boyunu görüp, onun kucaklanamayacağını anladığından dolayı hasretten ağlaya ağlaya akar durur. Gece akmasının sebebi saçla ulaşmak istemesindendir. Sevgilinin saçına saçtığı su, misk gibi kokar. Sevgilinin gözleri, şahin gibidir. Saçlarının ucundaki âşığın gözyaşı ise bu şahinin içmesi için konulmuş sudur.²⁴

Kırık şişede suyun eğlenemeyeceği gibi, sevgilinin kirpiğinin hayali veya gamze okunun peykânı da -peykân okun ucundaki sivri demirdir veburada demire su verilmesi hâdisesinden hareketle ok ile su arasında ilişki kurulmuştur- gönülde durmaz:

Peykân-ı tîrin eylese dilden güzer ne tan
Çünkü şikeste şişede kılmaz karârâb B-4

Ağzının dokunduğu su, bal şerbeti hâline gelir.²⁵ Ağız kadeh ve ağız suyu şarap gibidir, suya mahal bırakmaz. O varken Âb-ı Hayat'ı kimse anmaz:

Vasf-ı lebinde kim anar Âb-ı Hayâtı kim
Mey meclisinde olmaz inen hûş-güvârâb B-13

Sevgili suya gülerek bakarsa; su, dişlerinin aksetmesiyle en güzel incilerle doluymuş gibi görünür:

Bârî nazar kılırsan ana hande eyle kim

²⁰B-15.

²¹B-2, A-10,A-6,B-21.

²²A-29.

²³B-33.

²⁴B-5,B-33,B-1,B-26.

²⁵B-12.

Görüne dopdolu güher-i şâh-vârâb B-11

Âşık ve Su

Bazı beyitlerde su, bizzat âşık olarak telakki edilir ve ona âşıklık hâlleri yüklenir. O, sevgilinin hasretiyle ve ona kavuşmak için tıpkı bir âşık gibi ağlayarak gezer durur.²⁶ Gece akması sevgilinin saçını, gündüz akması ise yüzünü talep etmesinden kaynaklanır:

Zülf ü ruhun hevâsınımatlûb edindi kim

Râh-ı talebde yürüdü leyl ü nehârâb B-33

Suyun âşıkla bağlantısı göz, gözyaşı, hasret ve arzu eşliğinde ele alınır:

Göz, Gözyaşı

Âşığın gözü sevgilinin gül yanağının hasretiyle biriken kanlı gözyaşlarıyla gülsuyu dolu bir şişeye benzer.²⁷ Su dolu bir tulum gibidir, âşık kirpiğini de süpürge yapıp sevgilinin kapısına böylece su serperek hizmet eder:

Doldurdu meşk-i eşkimisakkâ gözüm k'ede

Ferrâş gibi kapına her dem nisârâb A-7

Sevgilinin hayali gözyaşı ile birlikte âşığın gönlünü sele verir. Göz, kaybolan gönlünü bulabilmek için gözyaşını gözleyip dururken suya bakarak yitik bulmaya çalışan bir falcıya benzer.²⁸

Yaşlı gözü buluta benzetmek olmaz. Çünkü buluttan su, gözden -ki göz iki deniz gibidir ve incinin bolca çıktığı Bahreyn'e benzer- inci saçılır:

Yaşlı gözümü ebre nice benzedemk'olur

Bundan nisâr gevher ü ondan nisârâb A-31

Âşığın âh rüzgârı gam bulutlarını harekete geçirince her yer gözyaşları ile suya gark olur.²⁹ Sararmış yüzünde akan gözyaşı, hazan yaprağının üzerinde akarken altın gibi ışıldayan suya benzer.³⁰ Bükülmüş beli çeng, aralıksız akan gözyaşları ise bu çengin telleri gibidir:

Kâdd-i hamîdem ile bu eşkimden özge hiç

Bir çeng görmedim kim ola ana târâb B-24

Gözyaşı, sevgilinin cefası yüzünden nehir gibi akar.³¹ Âşık ağladıkça sevgili naz eder ve bu böyle devam ettikçe âşığın yanışı daha da artar; böylece o, meyvesi ateş olan bir su olur:

Agladığımcanâz edip artırdı süzumu

Eşkimden özge görmedim âteş-simârâb B-6

Âşık, gözyaşlarını sevgilinin Ka'be gibi olan kapısında akıtmak ister.³² Sevgili bu isteği münasip görüp de müsaade ederse; akan gözyaşı, o güzellik sultanının Ka'be'ye getirdiği su olur:

Kûyunda akıt eşkimi ey pâdişâh-ı hüsn

Densin getirdi Ka'beye bir şehriyârâb A-4

Âşığın, sevgilinin yüzüne karşı gözyaşı dökmesinin sebebi, sevgilinin güzellik gelinine aynadarlık yapmak istemesidir:

Yüzüne karşı gözyaşını dökdüğüm bu kim

Ola arûs-ı hüsnüne âyine-dâr âb A-9

²⁶B-17, B-5.

²⁷B-16.

²⁸B-25, B-27.

²⁹B-22.

³⁰B-19.

³¹A-8.

³²B-20.

Gözyaşının akması ile sevgilinin boyunun servi ağacına benzemesi arasında da ilişki vardır. Sevgili, âşığın, "Gözyaşımı akıtma." şeklindeki sözüne karşılık; "Suyun bulunmadığı yerde ağaç yeşermez." diyerek cevap verir.³³

Gözyaşları ancak sevgiliye kavuşunca durur. Bu durum, suyun kıymetli olduğu hâllerde akıtılmaması ve böylece sâkin halde bulunması ile ilişkilendirilerek gözyaşlarının kavuşmayı görmekle kıymetlenmesine dayandırılır.³⁴

Arzu

Âşığın sevgiliden, ayrılık denizinde iken vuslat kenarını -kucağı- talep etmesi ayıplanacak bir şey değildir, zira her denizin bir kenarı vardır.³⁵ Onun kavuşmaya dair olan bir haberi arzulanması, oruçlunun suya olan hasretine benzer:

Hecrinde dil kılar haber-i vaslın arzu

San rûz-ı âbda özler rûze-dâr âb B-23

Gönül, sevgilinin saçının ucunda iftar vaktine çok yaklaşmış oruçlu gibidir ve susuzluğunusevgilinin yanağına kavuşmakla giderebilir. Saça asılmış gönlün yanağı talep etmesindeki şiddet, iftara yaklaşan bir oruçlunun suya olan arzusundaki şiddet gibidir:

Zülfün ucunda dil talep eyler izârını

San kim şeb evvelinde diler rûze-dâr âb A-6

Memduh ve Su

Su âdeta tılsımlı gibi, kendisini içen herkesi memduha kul köle eder. Onun eşığının anber gibi olan toprağına yüz sürünce, misk ile dolar. Suyun üzerindeki hava kabarcığı, memduhun ona eşığında yüz sürdüğünü görünce ihsan ettiği tacdir.³⁶

Memduhun sarayına girmekle iftihar eder.³⁷ Sarayının servisinin ayağını öpmekmaksadıyla yerlerde sürünür ve bu hâliyle zincirlerin dahi zapt edemeyeceği bir deliye benzer:

Diler ki pâyna düşe serv-i sarâyının

Zencîre çekseler dahi kılmaz karârâb A-15

Memduhun gönlüne göre hareket eder, düşmanları içmesin diye sürekli kaçır. Dağlardan gece gündüz akması, düşmanların ocağının sönmesi içindir:

Hüsn-i rızânişol kadar edindi nasb-ı ayn

Kim hasmın içmesin deyu eyler firârâb A-35

Kasd etti kim soyündüre hasmın ocagını

Anunçün akıtır dün ü günkûh-sârâb A-16

Şair, kendini memduhun izi tozuna yüz sürerken adeta toprak üzerinde akan suya benzetir. Şiirinin ise onun methi ile şerbete dönüştüğünü söyler.³⁸

Su, en çok memduhuncömertlik, ihsan, güç, ihtişam, adalet, tabiat, zihin, ikbal ve bahtını anlatmada kullanılır:

Cömertlik, İhsan

Memduhun bahtı bahara benzer ve cömertlik bulutları vasıtasıyla her yeri bahar mevsimi gibi suya kandırır.³⁹ O öyle bir kerem sahibidir ki halk içine girdiği zaman cömertliğinin kerameti, suyun sirayet ettiği her yeri ihya etmesi gibi, ihtiyacı olan herkese ulaşır:

³³B-29.

³⁴B-28.

³⁵B-30.

³⁶B-48,A-12,B-34.

³⁷A-23.

³⁸B-49,A-33.

³⁹A-14.

Sen şolkerîmsin ki girersen beriyyeye

Cûdun kerâmetinden olur her kenârâb A-20

Cömertliği öyle bir denizdir ki bahar bulutu ondan istifade etse sahrada hububat yerine inci taneleri biter. Onun elini soktuğu su inci saçır. Lütfunu işiten inci kıskançlıktan erir.⁴⁰

Şairin sözlerinin, suyun inciye dönüşmesi gibi kıymetli hâle gelmesi, feyiz verenin meduhun lütuf yağmurları olmasındandır:

Bârân-ı lutfdur dilime feyz olan kelâm

Dünyâ içinde gevher olursa ne var âb A-32

Şair kendini memduhun lütuf elinden su bekleyen bir toprağa benzetir ve ona, Allah'ın âleme su verdiği, gökten su indiği, yerden su çıktığı böylece yeşilliklerin yetiştiği müddetçe cömertliğinin daim olması ve lütuf suyunun dünya bahçelerini yeşertmesi için dua eder.⁴¹

Güç, ihtişam

Suyun her gün yere yüz vurarak akması memduha benzerlik iddiasında bulunma cürmünü işlediğinden dolayı özür beyan etmesindendir.⁴²

Memduhun hışmının ateşi yeryüzündeki suları kurutur. Kılıcı, haşmetiyle gökyüzünü suyun dolabı inletmesi gibi inletir, Rüstem ve İsfendiyar onu andığı zaman içlerindeki kan suya dönüşür. Yeryüzünü düşman kanıyla kırmızıya boyayıp suya kanmış bir lâle bahçesi hâline getirir.⁴³

Kılıcının, düşman kalesini yıkmasında şaşılacak bir şey yoktur, zira su, o kalelerin temelini sağlam bırakmaz:

Tîginkilâ-ı düşmeni kal'etse tan değil

Zirâesâsın etmez olur üstüvârâb A-34

Düşman su içerken memduhun hışmını hatırlasa, içtiği su ateş kesilir, mızrağının ucunun gölgesini gördüğü zaman ise yılan zehiri olur.⁴⁴ Zaten kılıcının saldıgı korku küfür diyarındaki suyun tadını bozduğundan, kâfirler tatlı su içip susuzluğunu gideremez:

Çek tig-i âb-dârı ki korkundan içemez

Kâfir diyâr-ı küfrde bir hoş-güvârâb B-42

Onun sağlam inayet gemisine sığınan kişi ise her yer tufan gibi suya gark olsa da sıkıntıya düşmez. Şair, ona dünya değirmeninin suyu kesilmediği müddetçe; göğün, kılıcına boyun eğmesi için dua eder.⁴⁵

Adalet

Su, onun adaletli saltanatı vaktinde iken dahi boğucu özelliğinin bulunmasından dolayı gece gündüz yüz üstü sürünmektedir.⁴⁶ Onun adaleti altında su ve ateş, güzellerin yanağındaki gibi bir arada sulh içerisinde bulunur:

Adlin zamânesinde ruhu gibi dil-berin

Bir yerde âteş ile kılıptırkarârâb A-29

Tabiat, Zihin

Onun tabiatının hoş rüzgârına temas eden su, daima misk kokusu yayar.⁴⁷ Eğer

⁴⁰ A-19, B-35, A-26.

⁴¹ A-37, A-38, A-39, B-53.

⁴² B-38.

⁴³ B-39, A-28, A-13, A-22, B-41.

⁴⁴ A-18, B-40.

⁴⁵ B-43, A-40.

⁴⁶ A-27.

⁴⁷ A-17.

içerisinde inci barındırmasa, onun zihnine benzeyemez.⁴⁸ Zihninin berraklığından bir an etkilense, bütün gayb sırlarını yansıtır hâle gelir:

Zihnin safası bir nazar eylese terbiyet
Esrâr-ı gaybı yek-ser ede âşikârâb A-21

İkbal, Baht

Suyun berraklığı memduhun baht gelininin aynadarı olmasındandır.⁴⁹ Sürekli ağlayarak akması ise memduhun bahtının baharına ermekle sevinçten dîvâneye dönmesindendir:

Dîvâne olmadıysa bahârına bahtının
Devrinde n'îçinaglar imiş zârzârâb B-47

Şair, memduha, su toprak üzerinde aktıkça, ikbal atı üzerinde saadetle ilerlemesi için dua eder.⁵⁰

Şiir, Söz ve Su

Gönül bir deniz, şiir ise o denizin incisidir. Güzel şiir, suya düşse onu hâlis şarap hâline getirir. Şerbet gibidir, insanların neşesine neşe katar. Misk dolu suya benzer; güzel kokusu, onu okuyan veya dinleyene sirayet eder. Düşmana dahi fayda verir. Bunlarla birlikte, ne kadar da güzel olsa haddinden fazla yazılırsa, çok akan suyun değerinin bilinmemesi gibi, gerektiği kadar rağbet bulmaz.⁵¹

Folklorik Unsurlar

Âdetler

Bayramda hediye verme:

Şairin bayramlık olarak hediyesi şerbete benzettiği bu kasideleridir:

Hâmem bu ıyd-i ekbereıydânevermege
Doldurdu câm-ı medhine bir şehd-bârâb A-25
Anunçün ettim âb redifinde medhini
Kim halka ıyddeıçiremşehd-bârâb A-33

Mezara su dökme:

Şair bir beyitte kendisini toprak olmuş bir ölüye benzeterek, memduhun lütuf elinden su isteyerek, mezara su dökme âdetine imada bulunur:

Devr-i zamâneAhmed'i hâk etti nice bir
Lutfun elinden içmeye bu hâk-sârâb A-37

Eşiğe ihtimam gösterme:

Eşiği temiz tutmak ve önemli kişilerin eşiğine ihtimam göstermek âdettendir. Şair, şiiriyle memduhun eşiğine âdeta misk dolu su serperek, oraya gelenlerin dimağlarını güzel koku ile doldurduğunu söyler:

Sözüyle hoş-dem etmegeAhmedzemâneyi
Akıtdieşiğine yine müşg-bârâb B-51

Su içene dokunmama:

Şair, su içene dokunmama geleneğinden hareketle; sevgiliye, "Kavuşma zamanında ayrılıktan bahsederek, su içenin yüreğine ok vurma." der:

Dil vaslın ile şâd iken andırma hecrini
Ok urmayüregine içerken şikâr âb B-8

⁴⁸B-45.

⁴⁹B-36.

⁵⁰B-52.

⁵¹A-32,A-36,A-25,B-51,A-11,B-31.

İnanışlar

Âb-ı Hayat:

Âb-ı Hayat, içenin ölümsüzlüğe ulaşacağına inanılan sudur. Hiçbir su Âb-ı Hayat'a denk olmaz.⁵² Sevgilinin dudağı Âb-ı Hayat kaynağıdır:

Vasf-ı lebinde kim anar Âb-ı Hayâtı kim
Mey meclisinde olmaz inen hûş-güvârâb B-13

İnci Oluşumu:

İnanışa göre, inci baharda suya düşen yağmur damlasının sadefin içerisine girmesiyle oluşur. Bu inanç, memduh ile ilgili anlatımlarda yer alır. Onun ihsan yağmuru düştüğü yerde inciler oluşturur.⁵³ Sözü deniz kulağına, sadefe, ulaşsa onda eşsiz inci meydana getirir:

Erse deniz kulagina sözün cevâhiri
Olursadef içinde dür-i şâh-vârâb B-46

Perilenme:

Perilenmeyedair inanç, sevgilinin kapalı istiare yoluyla periye benzetilmesine dayanır. Sevgili öyle güzeldir ki suya bakıp kendini görünce büyülenebilir. Bu durum, perilerin su başlarında bulunduğu dair inanca da ima ile şöyle dile getirilir:

Nâ-gâh varıp âbanigâh etme kim seni
Meftûn eder cemâline âyine-vârâb B-10

Fal ve Büyü Uygulamaları

Fal bakma:

Suya bakarak gaybdan haber verme ve yitik bulma fal çeşitlerinden biridir. Memduhun parlak zihninden etkilenen su, gaybîâşikar eder; âşîğın gözü bir fal bakıcı gibi, gözyaşına bakarak gönül yitiğini bulmaya çalışır:

Zihnî safâsı bir nazar eylerse terbiyet
Esrâr-ı gaybı yek-ser ede âşîkârâb A-21
Dil yitiginibulmagaçeşmimmu'azzimi
Baktı suya kim ede anı âşîkârâb B-27

Muska, büyü:

Bir kişinin gönlünü başkasına bağlamak maksadıyla şirinlik muskası yazılır. Bazı muskalar da suda eritme yoluyla kullanılır. Şair, büyük küçük su içen herkesin Sultan Bayezid'e kul olmasını bu uygulamalarla ilişkilendirir:

Meşk-i mahabbetin suyu mu düştü sana kim
Kul olur içtigincesıgâr ü kibârâb B-48

Sonuç

Ahmed Paşa'nın âb redifli kasidelerinde su, genellikle hüsn-i ta'lil, teşbih, istiare, teşhis ve mübalağa yoluyla, ele alınan konuların örneklenmesi ve dolayısı ile somutlanması, aynı zamanda estetik tahayyül açısından derinlik kazanmasında temel motiftir ve sahip olduğu özellikler çerçevesinde yer bulduğu konunun ortaya çıkarılmak istenen yönüne göre şekillenir.

Berraklığı, ıslıtısı, temizliği ile sevgilide güzellik, akıcılığı ve bolluğu ile âşıkta gözyaşı, memduhta ise hayat vesilesi olması ve bolluğu ile cömertlik ve ihsan, gücü ile ihtişam kavramlarının yansıtılmasında kullanılır. Fâil olarak konu edildiğinde, memduhve sevgili karşısında -yerde sürünme, bir yerde durmayıp akma gibi özellikleri münasebetiyle- tevazu, mahviyet, teslimiyet, itaat ve vecd hâllerinin bir timsali olur.

⁵² A-30.

⁵³ A-32.

Su ile ilgili folklorik unsurlar ise; sevgili, âşık ve memduha ait özelliklerin mübalağa ile yansıtılmasına yardımcı olur.

KAYNAKÇA

Ahmet Paşa Divanı, hzl. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.

Mermer, Ahmet ve Koç Keskin, Neslihan, Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara 2005.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1., M.E.B. Yay., İstanbul 1993.

Tavukçu, Orhan Kemal, “Yeni Şehirli Avni Bey’in Âb-nâme Adlı Eseri Üzerine”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum 2001, S. 16, s. 59-79.

Tolasa, Harun, Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara 2001.

XVI. YÜZYILDA VİZE SANCAĞINDA SU DEĞİRMENLERİ

Volkan ERTÜK *

Giriş

Tarıma dayalı ekonomilerde önemli bir yer teşkil eden değirmenlerin geçmişi M.Ö. 2000 yıllarına kadar gitmektedir. İlk defa Çinliler tarafından kullanılan yel değirmenlerinden sonra Ortaçağ'da su gücü ile dönen değirmenler yapılmaya başlanmıştır. Bu durum birçok araştırmacı tarafından da teknik devrim olarak kabul edilmektedir (Yiğit, 2007:99). Avrupa'da M. Ö. I. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan su değirmenleri özellikle Kuzeybatı Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu değirmenler hububat öğütmenin yanında zeytinyağı çıkartmak, kumaş ve kâğıt imal etmek gibi farklı alanlarda da kullanılmıştır (Mazoyer-Roudar, 2010:344).

Anadolu coğrafyasındaki değirmenlerin, dünyadaki değirmen teknolojisinin gelişmesine paralel olarak geliştiğini söylemek mümkündür (Koç, 2004:183). XVI. yüzyıl Anadolu'sunun hemen her yerinde rastlanılan değirmenler en önemli sanayi kollarından biri olarak kabul edilmiştir (Koç, 2002:777). Nüfusun artması ve değirmen teknolojisinin farklı alanlarda kullanılmasıyla Anadolu şehirlerinde değirmenlerin sayısı da artmıştır. Fakat bu artışa rağmen Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda bile kişi başına düşen değirmen sayısı İngiltere'nin XI. Yüzyıldaki kişi başına düşen değirmen sayısının oldukça gerisinde olduğu görülmektedir (Lewis, 1997:8).

Değirmenler kullandıkları enerji türüne göre adlandırılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde asiyab olarak adlandırılan (Öz, 1999:103) ve akarsu yakınında kurulmuş su gücüyle çalışan değirmenlerin¹ yanı sıra rüzgâr gücüyle hareket eden yel değirmenleri ve at gücü ile çalışan at değirmenleri de yaygın olarak kullanılmıştır (Aynural, 2001:85-86). Ayrıca *ding* adı verilen su veya hayvan gücüyle çalışan değirmenler de umûmiyetle, çeltiğin kabuğundan ayrılması, susam veya zeytinyağının çıkarılması gibi işlerde kullanılmaktaydı (Emecen, 1989:260). Anadolu coğrafyasında su değirmenlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu değirmenler dikey ve yatay çarklı olmak üzere iki guruba ayrılmıştır (Bir-Kayral, 1998:173).

Doğu-Batı yönünde birleştirici bir coğrafyaya sahip olan Anadolu'da değirmenler coğrafi şekillerinin yapısına uygun olarak inşa edilmiştir. Çarkı çevirecek güçte suyu olan ırmak, nehir veya dereler ile yeterli eğime sahip yerler değirmen inşası için tercih edilmiştir (Yiğit, 2007:101). Ayrıca bir bölgede değirmen inşa edilirken belli bir ihtiyacın oluşmasına, mesafe olarak uzaklığa ve o muhitteki diğer değirmenlere ekonomik açıdan zarar vermemesine dikkat edilmiştir (Özcan, 2003:321, 326).

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ "Değirmen üst üste konulmuş iki büyük silindir taştan meydana gelir. Altındaki taş sabittir ve ortasından bir mil üstteki taşın ortasından geçmektedir. Milin alt kısmı su veya yel tarafından döndürülen çarka bağlıdır. Su değirmeninde silindirik ve daralan bir boru içerisinden yüksekçe bir yerden akıtılan su borunun alt ucundan çıkarken sıkışmanın verdiği basınçla çarkın üzerine büyük bir kuvvetle inmekte ve onu döndürmektedir. Böylece en üstteki silindirik değirmen taşı dönmekte ve taşın ortasından akıtılan hububat iki taşın arasında ezilerek kenarda bir oluktan un olarak akmaktadır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara 1999, s. 123-124.

A- Vize Sancağındaki Asiyâblar (Un Değirmenleri)

Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücünü esasen ziraat teşkil etmekte (Miroğlu, 1990:170) olup halkın büyük bir çoğunluğu tarımla uğraşmaktaydı. Tetkik ettiğimiz Vize Sancağı kırsalı da coğrafi şartları itibariyle ziraî üretime oldukça elverişli bir konumdaydı. Şüphesiz, suyun bolca bulunabilirliği ve iklim yapısı bu hususa etki eden en önemli faktörlerdi. Sancak genelinde ziraî sektörün en başta gelen mahsulünü hububat, bilhassa buğday, arpa ve yulaf oluşturmaktaydı (Ertürk, 2013:209).

Vize Sancağı'nda tarımı yaygın olarak yapılan buğday, ekonomisi tarıma dayalı toplumlar için stratejik öneme sahip bir üründü. Bu sebepten hububat ziraati ve hassaten buğday üretimi Osmanlı Devleti tarafından bizzat teşvik edilmiş ve üretim mekanizması kanunnameler ile sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Toprağı işleyen bir köylünün ürettiği buğday ile önce kendi ihtiyaçlarını tedarik etmesi ve daha sonra ordunun ihtiyaçlarını karşılaması devlet için büyük bir önem taşımaktaydı (Ünal, 1997:140).

Diğer yerlerde olduğu gibi Vize sancağında da elde edilen ürünlerin öğütülmesi ve un haline getirilmesi için değirmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Vize genelinde buğdayın en fazla üretim yapılan ziraî ürün olmasının ana sebebi bölge insanının temel gıda maddesi olan ekmeğin hammaddesi olmasıydı. Ayrıca bulgur, nişasta gibi gıda maddelerinin hazırlanmasında buğday, önemli oranda kullanılmaktaydı (Ünal, 1999:102).

Osmanlı Devleti'nde değirmenlerde sadece buğday öğütülmüyordu. İhtiyaç duyulduğunda buğdayla birlikte arpa ve darı da öğütülüyor, elden edilen undan ekmeğin imâl ediliyordu. Ancak söz konusu undan elde edilen ekmeklerin kalitesi daha düşük oluyordu. Fakat bu kalite düşüklüğü ihtiyaçtan kaynaklandığı zaman devlet müdahalede bulunmuyordu (Aynural, 2001:88-89).

Tetkik ettiğimiz 1568 tarihli mufassal tahrir defterinde, Vize sancağında faaliyet gösteren su değirmenlerinden elde edilen vergileri tespit etmemiz mümkündür. Bu vergilendirme yapılırken esas alınan unsur değirmen sayısı değil, değirmende çalışan durumda olan ünite sayısıdır. Bir değirmen binasında birden fazla ünite bulunabilmekteydi. Bu üniteler Vize sancağındaki değirmenlerde "bab" olarak adlandırılmıştır. Suyun çokluğu ve azlığına göre değirmenlerdeki "bab" sayısı da değişmektedir.

Su değirmenlerinin aralıksız çalışabilmesi için suyun debisinin devamlılığı önem arz etmekteydi. Bu açıdan, değirmenler üzerlerine inşa edildikleri akarsu kaynağının niteliğine paralel olarak 3 aydan 12 aya kadar çalışabilmekteydi. Bu bağlamda, değirmenlerin çalışma sürelerine bakılarak su kaynaklarının istikrarı hakkında bir fikir edinebiliriz.

Vize Sancağı'nda su ile dönen değirmenlerden alınan vergiler "resm-i asiyab" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu verginin miktarı, muhtelif zamanlarda ve yerlerde değişiklik göstermiştir. Bazı yerlerde değirmenin durumuna göre bu vergi aynı olarak alındığı gibi nakdî olarak alındığı da olmuştur. Bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte nakdî vergi genellikle değirmenin çalıştığı dönemde aylık 5 akçe olarak alınmıştır. (Çağatay, 1947:503). Vize Sancağı'nda genel uygulamaya uygun olacak şekilde tam yıl işleyen değirmenlerden ayda 5 akçe üzerinden vergi tahsil edilmiştir.

Tahrir komisyonları değirmenlerin durumlarını belirlemek için yerinde incelemeler yaparlardı. Bu değirmenlerden harap olanlar olup olmadığı, yeni yapıp yapılmadığı, bir yılda ne kadar süre işlediği ve kaç bab işleyen değirmen olduğu hepsi yazım esnasında tespit edilirdi. Ayrıca değirmenlerden alınan vergilerin nakdî mi yoksa aynı mi olduğuna karar verilirdi (Yiğit, 2007:106).

Osmanlı Devleti'nde değirmenlerin işletmeleri genellikle özel şahıslar veya vakıflar elindeydi. Tahrir defterlerine genellikle bulundukları köy ve mezranın ismiyle kaydedilmekteydiler. Bununla beraber bazı hallerde mülk sahiplerinin veya işletmecilerinin

adıyla anılan değirmenlere de rastlanılmaktadır. Örneğin, Babaeski Kazası'nda Ahi Çelebi Asiyabı olarak kaydedilen bir değirmen bulunmaktaydı (TK. KKA. TD 165:69). Yine, Vize Kazası'nda Mehmed Bey Asiyabı olarak kayıtlı bir başka değirmen de mevcuttu (TK. KKA. TD 165:4).

Vize Sancağı'ndaki değirmenlerin hangi şartlarda işletildiğine dair elimizde bilgi mevcut değildir. Bu bağlamda, değirmenlerin işletim modelleriyle alakalı tahminler yürütebiliriz. Muhtemelen köylüler ürettikleri buğdayın bir kısmını un haline getirmek için değirmenlere getirmekteydi. Değirmencilerin vermiş oldukları hizmet karşılığında köylüden belli bir oranda buğday mı aldıkları yoksa öğüttükleri buğdaydan belli bir miktar un mu talep ettikleriyle alakalı bilgilere sahip değiliz. Nadiren de olsa belirlenen ağırlık veya ölçü karşılığı nakdî bir bedelin talep edilebilmesi de muhtemeldir. Normal bir su değirmeninde bir dolu buğdayın (13-14 kg.) öğütülmesi bir saatlik bir süre almaktadır. Buna göre, 24 saat çalışan bir değirmende günde en fazla 350 kg. kadar buğday öğütülebilmekteydi (Ertaş, 2007:174-175).

Vize Sancağı kırsalında değirmen ünitesine sahip köylerin merkezi köyler olduğunu görmekteyiz. Bu köyler bulundukları konum itibarıyla çevre köylerin ve konargöçerlerin çokça uğradığı yerlerdendi. Bu durumun söz konusu köylerin sosyal ve ekonomik hayatına olumlu yönde tesir ettiği düşünülebilir (Ünal, 1999:124). Her değirmenin farklı köylerden gelen insanların buluştukları bir mekân olması hasebiyle değirmenlerin birer sosyalleşme mekânları olduğu da söylenebilir (Ertaş, 2007:173). Ayrıca, çevre köylerden gelen insanların değirmenlere doğru yaptıkları yolculukların sonunda düzenli bir yol ağının da kurulmuş olması iktisadî canlılığa zemin hazırladığı düşünülebilir.

Bununla beraber yoğun olarak bağ, bahçe ve bostan ziraati ile meşgul olan köylerin değirmen işletmesine olumsuz bir etki yapabileceğini de unutmamak gerekir. Özellikle yaz aylarında ırmak ve derelerden bostan ve bahçelere suyun aktarılması, bablara giden suyu olumsuz olarak etkilemesi de muhtemeldir.

Su taşkınları, sel baskınları veya değirmen ortakları arasındaki anlaşmazlıklar, değirmenlerin harap olmasının başlıca sebeplerini oluşturmaktadır. Tahrir defterlerinde bu gibi değirmenler "harab" olarak kaydedilmekteydi. Bununla birlikte devlet, değirmenlerin âtil duruma gelmesini önlemeye çalışır, yeniden çalışır hale gelmesi için tedbirler alırdı (Özdeğer, 1982:87).

Tetkik ettiğimiz 1568 tarihli mufassal tahrir defterine göre Vize Kazasının merkez gelirleri içinde 7 bab değirmenin 420 akçelik (TK. KKA. TD 165:4) geliri vardı. Sancağın merkez kazası olan Vize Kazası'na tabi 17 karye, 1cemaat ve 1 mezraada 3 ay ile 12 ay arasında işleyen değirmenler mevcuttu. Bazarlı karyesi 5 bab (TK. KKA, TD 165:5) değirmen ünitesi ile en fazla üniteye sahip köydür. 10 köyde ise sadece 1'er bab ünite mevcuttur. Sekban karyesinde ise değirmen sadece 3 ay (TK. KKA, TD 165:24) işlemekteydi. Kaza genelinde 43 bab değirmen ünitesinden 2590 akçe değirmen hâsılı kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165: 5-26).

Sancağın ikinci büyük kaza merkezi olan Kırkkilise kırsalında 8 karyede değirmen ünitesi mevcut olup Temürçi İvaz ve Öyüceklü karyelerinde ise değirmenler harap durumdaydı. Kaza dâhilindeki değirmenler 2 ay ile 6 ay çalışmaktaydı. Kadıköy karyesi 6 bab (TK. KKA. TD 165:46) değirmen ünitesi ile en fazla üniteye sahip karyeydi. Sadece 2 karyede 1'er bab ünite mevcuttur. Yund Alanı karyesindeki değirmen sadece 2 ay (TK. KKA. TD 165:43) işlemekteydi. Kazaya tabi köylerdeki toplam 21 bab değirmen ünitesinden 480 akçe değirmen hâsılı kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165: 41-50).

Hayrabolu Kazasının merkez gelirleri içinde 3 bab değirmenin 180 akçe geliri kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:83). Hayrabolu Kazası kırsalında ise değirmen ünitesinin mevcut olduğu 15 karyede 3 ay ile 12 ay arasında işleyen değirmenler mevcuttur. Sarı ve Ahi Hisar Bey karyeleri 4'er bab (TK. KKA, TD 165:87-89) değirmen ünitesi ile en fazla değirmen

ünitesine sahip köylerdi. 4 köyde ise sadece 1'er bab işleyen değirmen ünitesi mevcuttu. Ahi Hisar Bey karyesinde ise değirmen sadece 3 ay (TK. KKA, TD 165:89) işlemekteydi. Hayrabolu Kazası'nda 8 karyede 10 bab değirmen harap durumdadır. Kaza genelinde 30 bab değirmen ünitesinden 690 akçe değirmen hâsılı kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165: 84-95).

Hatunili Kazası'nda 13 karye ve 1 mezraada değirmen üniteleri mevcut olup işletme süreleri 4 ay ile 8 ay arasında değişmekteydi. Turhal ve Karaviran karyeleri 5'er bab (TK. KKA. TD 165:116, 124) ile en fazla değirmen ünitesine sahip köylerdir. 5 köyde ise sadece 1'er bab değirmen ünitesi mevcuttu. Küblüce karyesindeki değirmen sadece 4 ay (TK. KKA. TD 165:117) işlemekteydi. Hatunili Kazası'nda harap değirmen bulunmamaktaydı. Kazaya tabi köylerdeki 33 bab değirmen ünitesinden 945 akçe değirmen geliri kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:115-126)

Hasköy Kazası'nda 11 karye ve 1 mezraada değirmen mevcuttu. Değirmenlerin işletme süreleri 2 ay ile 12 ay arasında değişmekteydi. Kayser karyesi 12 bab (TK. KKA. TD 165:64) ile en fazla değirmen ünitesine sahip köydür. 3 köyde ise sadece 1'er bab işleyen değirmen vardı. Kayser karyesindeki değirmen sadece 2 ay (TK. KKA. TD 165:64) çalışmaktaydı. Hasköy Kazası'nda 6 karyede 9 bab harap değirmen bulunmaktaydı. Kaza sınırları içindeki köylerde 35 bab değirmen ünitesinden 630 akçelik değirmen hâsılı kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:53-65).

Çorlu Kazası'nda 6 köyde değirmen mevcuttu. Değirmenlerin işletme süreleri 6 ay ile 12 ay arasındaydı. Karaca Halil karyesi 2 bab (TK. KKA. TD 165:102) ile en fazla değirmen ünitesine sahip köydü. Asiyab resminin kaydedildiği diğer köylerde ise 1'er bab değirmen ünitesi bulunmaktaydı. Büyük Sevindiklü ve Kadı karyelerindeki değirmenler ise harap durumdaydı (TK. KKA. TD 165:102, 106). Kaza sınırları içindeki köylerde 14 bab değirmen ünitesinden 690 akçe gelir kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:100-106).

Pınarhisar Kazası'nda 6 karyede değirmen bulunmaktadır. Değirmenlerin tümü 12 ay işletilmektedir. Tüm köylerde 1'er bab asiyab ünitesi bulunmaktaydı. Kaza dâhilindeki köylerde 3 bab değirmen ünitesi harap durumdaydı. Kazaya tâbi köylerde 7 bab değirmen ünitesinden 210 akçelik değirmen resmi kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:131-135).

Bergoz Kazası'nda 6 köyde değirmen mevcuttu. Değirmenlerin işletme süreleri 6 ile 12 ay arasındaydı. Umurcu karyesinde 3 bab, diğer karyelerde ise 1'er bab değirmen ünitesi mevcuttu. Subaşı karyesindeki değirmen ise harap durumdaydı. Kaza dâhilinde 8 bab değirmen ünitesinden 435 akçe değirmen geliri kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:31-38).

Babaeski Kazasının merkez gelirleri içinde 4 bab değirmenin 180 akçelik geliri kaydedilmiştir. 2 bab değirmen ünitesi ise harap kaydedilmiştir. Babaeski kırsalında ise sadece iki köyde asiyab ünitesi mevcuttu. Akıncılı karyesinde 2 bab değirmenin 120 akçelik (TK. KKA. TD 165:69), Cehuli karyesinde 2 bab değirmenin 60 akçelik (TK. KKA. TD 165:71) değirmen vergisi kaydedilmiştir. Silivri Kazası'nda ise sadece Bekirlü karyesinde 3 bab değirmenin 180 akçelik (TK. KKA. TD 165:112) değirmen hâsılı kayıtlıdır.

1568 tarihli mufassal tahrir defterindeki verilere baktığımızda Vize Sancağı kırsalında 85 köy, 3 mezraa ve 1 cemaat biriminde değirmen mevcuttu. Bu değirmenlerin toplamında 204 bab ve 7.210 akçelik asiyab geliri kaydedilmiştir. Anadolu coğrafyasındaki diğer bazı kazalara baktığımızda 1555 tarihinde Manavgat Kazası'nda 70 adet değirmenden ve 1.865 akçe (Karaca, 2009:151-152), 1563 tarihinde Zamantu Kazası'nda değirmen sayıları belli olmayıp 2.135 akçe (Solak, 2007:64), 1563 tarihinde Maraş Kazası'nda 220 değirmenden 6.907 akçe (Solak, 2004:169), 1568 tarihinde Karaağaç-ı Gölhisar Kazası'nda 64 değirmenden 1.830 akçe (Ertaş, 2007:174), 1571 tarihinde Çubuk Kazası'nda 7.912 akçe (Çınar-Gümüşçü, 2002:200), 1570 yılında Antakya Kazası'nda 40 değirmenden 1.520 akçe (Gündüz, 2009:160), 1560 tarihinde Sinop Kazası'nda 226 değirmenden 3.510 akçe (Ünal, 2008:209), 1571 tarihinde Lazıkıyye Kazası'nda 39 değirmenden 1.915 akçelik (Gökçe, 2000:384) gelir kaydedilmiştir.

B- Vize Sancağındaki Bezirhâneler

Bezirhâne, genel kabul görmüş şekliyle bulgur değirmenlerine verilen isimdir. Fakat bazı tarihçiler bezirhâneyi bitkisel yağ (beziryağı) çıkarılan yer şeklinde kullanmışlardır (Gümüşçü, 2001:11). Bu kabule göre keten tohumundan elde edilen yağın çıkarıldığı bezirhâneler modern öncesi toplumlarda küçük sanayi işletmesi olarak kabul edilmektedir.

Vize sancağında bulgurun işlendiği değirmenlere bezirhâne denmekteydi. Halkın önemli bir besin maddesi olan bulgurun Vize bölgesinde çok da tüketilmiş olduğu görülmektedir. Buğdayın kaynatılıp kurutulmasıyla elde edilen bulgurdan çorba, pilav, köfte vs. gibi birçok yemek yapılır ki bugün bile halkın önemli gıda maddeleri arasında yer almaktadır (Ünal, 1999:124-125).

Tetkik ettiğimiz 1568 tarihli Vize sancağı mufassal tahrir defterinde bezirhâne vergisine sadece Vize Kazası'ndaki 4 karyede rastlanılmaktadır. Karavize'de 1 bab değirmenin 50 akçe, Urgaz ve Turulya ve Korfe Kulube karyelerinde 3'er bab değirmenin 150'şer akçe'lik bezirhâne resmi kaydedilmiştir (TK. KKA. TD 165:16-26).

1568 TARİHLİ MUFASSAL TAHRİR DEFTERİNE GÖRE VİZE SANCAĞI KAZALARINDAKİ ASİYÂBLAR

VİZE		BAB	HÂSIL	VİZE		BAB	HÂSIL
1	Bazarlı		300	11	Misince	1	60
2	Pinake		60	12	Sarayha	3	300
3	Y. Karışdırın		60	13	Turulya	3	180
4	Batroz		60	14	Urgaz	3	180
5	Balçık Hisar		60	15	Sekban	1	15
6	Tatar Mesud		60	16	Murtad	2	90
7	Agriko		105	17	Karavize	1	60
8	Apardos		240	18	Doğancı Mezraası	2	120
9	Karlı		60	19	Bozapa Cemaati	1	40
10	Korfe Kulübe		120	20	Merkez Geliri	7	420
VİZE KAZASI TOPLAMI						43	2.590
KIRKKİLİSE		BAB	HÂSIL	KIRKKİLİSE		BAB	HÂSIL
1	Uğurlu Şeyh		60	5	Kadıköy	6	180
2	Temürci İvaz		HARAP	6	Gökçenehan	4	120
3	Yund Alanı		30	7	Öyüceklü	1	HARAP

4	Şeker Hasan		60	8	Yaylacık	1	30
KIRKKİLİSE KAZASI TOPLAMI						21	480
HAYRABOLU		BAB	HÂSIL	HAYRABOLU		BAB	HÂSIL
1	Emlüddin		30 HARAP	9	Tacdar İlyas	1 1	60 HARAP
2	Köseler		30 HARAP	10	Sofu	2	60
3	Sarı		120	11	Köse Rum Bey	1	HARAP
4	Kandamış		HARAP	12	Akıncılı	2	HARAP
5	Ahi Hisar Bey		60	13	Köslü	1	30
6	Yörük Hacı		60	14	Çeltükçi	1	HARAP
7	Umurca		30	15	Habib Doğan	1	HARAP
8	Ferraslı		30	16	Merkez Geliri	3	180
HAYRABOLU KAZASI TOPLAMI						30	690
HATUNİLİ		BAB	HÂSIL	HATUNİLİ		BAB	HÂSIL
1	Fakih Deresi		60	8	Hacı	1	30
2	Turhal		150	9	Hoca Yunus	1	30
3	Küblüce		60	10	Yenice	1	30
4	Kozcuğaz		75	11	Yörgiçlü	1	30
5	Kara Kocalar		120	12	Kırca	2	60
6	Uğurlu		30	13	Kara Viran	5	150
7	Kulfallu		60	14	Koca Bükü	2	60
HATUNİLİ KAZASI TOPLAMI						33	945
HASKÖY		BAB	HÂSIL	HASKÖY		BAB	HÂSIL
1	Güvençlü		60	7	Kara Menteşe	2	120
2	Kastamoni		30 HARAP	8	Üç Kilise	1	HARAP
3	Köse Tahir		HARAP	9	Okçu Obası	1	HARAP
4	Karaca Orhan		HARAP	10	Dereköy	6	180

5	Kızılca Arız		HARAP	11	Kayser	12	120
6	Müsellem		60	12	Asilhanlu	2	60
HASKÖY KAZASI TOPLAMI						35	630
ÇORLU		BAB	HÂSIL	ÇORLU		BAB	HÂSIL
1	Gazioğlu		30	4	Karaca Halil	2	60
2	Çenger Farası		60	5	Kulfallu	1	60
3	Kadı		60 HARAP	6	Büyük Sevindikli	61	420 HARAP
ÇORLU KAZASI TOPLAMI						14	690
PINARHİSAR		BAB	HÂSIL	PINARHİSAR		BAB	HÂSIL
1	Calıslu		60 HARAP	4	Kadı-i Yörük	1	HARAP
2	Evciler		30	5	Reis Nasuh	1	60
3	Ali Fakih		HARAP	6	Çeltükçi	1	60
PINARHİSAR KAZASI TOPLAMI						7	210
BERGOZ		BAB	HÂSIL	BERGOZ		BAB	HÂSIL
1	Subaşı		HARAP	4	Umurcu	3	225
2	Mukdar		30	5	Mova	1	60
3	Y.Karırdıran		60	6	Muradlu	1	60
BERGOZ KAZASI TOPLAMI						8	435
BABAESKİ		BAB	HÂSIL	BABAESKİ		BAB	HÂSIL
1	Akıncılı		120	3	Merkez Geliri	4 2	180 HARAP
2	Cehuli		60			10	360
BABAESKİ KAZASI TOPLAMI							
SİLİVRİ		BAB	HÂSIL	SİLİVRİ		BAB	HÂSIL
1	Bekirlü		180				
SİLİVRİ KAZASI TOPLAMI						3	180
SANCAĞIN GENEL TOPLAMI						204	7.210

SONUÇ

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Vize Sancağı'ndaki asiyab ve bezirhâneler çalışmamızda ele alınmıştır. Vize bölgesinin iklim ve tabiat özelliklerinin yansıması olarak sancak genelinde yağış oranları fazla ve bunun doğal bir sonucu olarak da akarsu debileri oldukça yüksektir. Bu durum Vize Sancağı'nda su değirmenlerinin yaygın olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmamızda kullandığımız 1568 tarihli mufassal tahrir defterinde tespit ettiğimiz Vize Sancağı kazalarının tamamında su değirmenleri mevcut olup bu kazalara tabi 85 köy, 3 mezraa ve 1 cemaat biriminde 204 bab değirmenin 7.210 akçelik geliri kaydedilmiştir.

Vize Sancağı'nda değirmen ünitesine sahip olan köylerin merkezi köyler olduğu görülmüştür. Bu köylere ellerindeki buğdayı una çevirtmek için gelen çevre köylerdeki insanların birbirleriyle iletişim kurarak sosyalleştiklerini düşünebiliriz. Ayrıca, bu köylere gelen insanların yapmış oldukları yolculukların bir sonucu olarak düzenli bir yol ağının kurulmuş olması ve böylece iktisadî canlılığın meydana gelmiş olması muhtemeldir.

Kaynakça

a- Arşiv Belgeleri

TK. KKA. Tapu Tahrir Defteri (Mufassal), Defter No: 165, 1568 (M).

b- Araştırma ve İncelemeler

Aynural, Salih (2001). İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840), İstanbul.

Bir, Atilla-Kayral, Mahmut (1998). "Osmanlı Döneminde Anadolu'da Kullanıldığı Bilinen Altan Çevirmeli Su Değirmenleri ve Su Kaldırma Düzenleri", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, II, s. 173-186.

Çağatay, Neşet (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", DTCTD, V, s. 483-511.

Çınar, Hüseyin-Gümüşçü, Osman (2002). Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası, Ankara.

Emecen, Feridun (1989). XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara.

Ertaş, Mehmet Yaşar (2007). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası, İstanbul.

Ertürk, Volkan (2013). "1568 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Vize Kazası", The Journal of Academic Social Science Studies JASSS, volume 6, Issue 8, s. 197-221.

Gökçe, Turan (2000). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara.

Gümüşçü, Osman (2001). XVI. Yüzyıl Larende Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Ankara.

Gündüz, Ahmet (2009). XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584), Antakya.

Karaca, Behset (2009). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası, Isparta.

Koç, Ümit (2002). "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)", Türkler, X, s. 771-780.

Koç, Ümit (2004). "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Değirmenler", Türk Dünyası Araştırmaları, 149, s. 181-190.

Lewis, Bernard (1997). "Batı ve Ortadoğu", Toplumsal Tarih, VII/42, s. 7-14.

Mazoyer, Marcel-Roudar, Laurence (2010). Dünya Tarım Tarihi Neolitik Çağ'dan Günümüzdeki Krize, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara.

Miroğlu, İsmet (1990). Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara.

Öz, Mehmet (1999). XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara.

Özcan, Tahsin (2003). Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı, İstanbul.

Özdeğer, Hüseyin (1982). "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16, s. 5-116.

Solak, İbrahim (2004). XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), Ankara.

Solak, İbrahim (2007). XVI. Yüzyılda Zamantu Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, Konya.

Ünal, Mehmet Ali (1997). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta.

Ünal, Mehmet Ali (1999). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara.

Ünal, Mehmet Ali (2008). Osmanlı Devrinde Sinop (XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Sinop Kazası), Isparta.

Yiğit, Ahmet (2007). "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 18, s. 97-155.

SU KÜLTÜ VE BUNA BAĞLI OLARAK GELİŞEN RİTÜELLER (MALATYA-ELAZIĞ ÖRNEKLERİ)

İskender OYMAK*

Giriş

Evrende hayatın esasını oluşturan ve insanoğlu için vazgeçilmez unsurlar bulunmaktadır. Bunlar düşünce tarihinde evreni oluşturan dört unsur (toprak, su, hava ve ateş) olarak ifade edilir. İşte su bu temel dört öğeden biri olduğu için insanlık tarihinin her döneminde vazgeçilmez bir değer olarak görülmüştür. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar için su daha da önem arz etmektedir.

Türkler arasında dört unsur¹ kutsal kabul edilmiştir. Batı Göktürkler, dört unsur olan ateş, su ve havayı takdis edip toprağa büyük önem vermişlerdir. Bu bazen Toprak, su, ateş, ağaç şeklinde dörtlü, bazen de toprak, su, ağaç, ateş ve demir veya toprak, su, ateş, ağaç ve rüzgâr şeklinde beşli unsur olarak telakki edilmiştir² (Ocak, 1983: 183). Yine Türkler arasında evrendeki dört elementten biri olarak ifade edilen suyun bereket sağlamadaki rolü iyi bilindiği için hayatın kaynakları arasında yer almıştır. Her ne kadar sık söylenmese de su, yeryüzü gibi ana olarak tasavvur edilir. Türklerin ve Moğolların dikkatini çeken asıl husus, suyun özellikle saflık timsali oluşudur (Roux, 1994: 114). Hacı Bektaş-ı Velî’de, Allah’ın insanları dört unsurdan yarattığını ve bu çerçevede Marifet ehli olan arifleri sudan yarattığını belirtmektedir. O’na göre suyun aslı Allah’ın kudretinden olduğu için, aslı su olan Arif içinde murdar bir şey barındırmaz. (Hacı Bektaş-ı Velî, 2007: 44-52).

Yer-su inanışları bağlamında toprak ve su yan yana zikredilmektedir. Bu anlamda toprak, canlıları içerisinde barındıran ve besleyen, yaşam mekânı sağlayan, koruyucu olan; su ise yaşam iksiridir. Toprağın içindeki su; pınar, nehir ve göller halinde ortaya çıkarken, yağmur olarak da gökten inip toprağa katılarak bitkilerin çoğalmasını sağlamaktadır. Bu sebeple canlıların büyüüp geliştiği toprak ile yer altı suyu ve yağmuru getiren gök, eski Ön Asya toplumlarının da ana dinsel öğelerini oluşturmuştur. Bunlar zamanla toprağı simgeleyen Ana Tanrıça (Toprak Ana) ve suyu simgeleyen Su Tanrısı veya Hava Tanrısı’ndan oluşan baş tanrı çifti haline gelmiştir (Ökse, Kış/2006, S. 36: 47). Söz konusu asli unsurlardan olan su, tarihte çeşitli toplumlarda kült³ unsuru olarak kendisini göstermiştir. Bu itibarla su, Türkler arasında da geçmişten günümüze yer-su inanışları çerçevesinde mütalaa edilmiş ve buna bağlı olarak çeşitli kültlere konu olmuştur. Eliade, suların dini olarak değerlendirilmelerinin iki nedeninden

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Türklerde bu unsurlara renkler isnat edilirken su için kara renk, yön olarak da Kuzey ifade edilmiştir. Dörtlü ve beşli sınıflandırmada da su için renk değişmemiştir. Gökalp, 1989: 33, 106.

² İbni Nedim yerin unsurları olarak; ruh, rüzgar, ışık, su ve ateş’ten bahseder (İbni Nedim, Fihrist, Beyrut, 1994, 400).

³ Kült kelimesi Fransızca “culte” kelimesinden gelmektedir. İnanış, yerel özellikler taşıyan dini törenler anlamında kullanılmaktadır. Kült: tanrıya, ilahi ya da öyle kabul edilen varlıklara ya da tanrının özel sevgisine mazhar olmuş varlıklara gösterilen saygıdır. İnanç ve bağlılığı göstermek amacıyla belirli bir takım hareketleri yapmak, ibadet etmek vb. ritüeller kültün içine girer.

bahsetmektedir (Eliade, 1991: 108-109): 1-Sular topraktan önce vardılar⁴. 2-Suların dinsel değerleri çözümlenirken, simgenin yapısı ve işlevi daha iyi kavranmaktadır. Simgeler sayesinde dünya saydam hale gelmekte ve aşkınlığı gösterebilmektedir. Bu açıdan sular gizil güçlerin evrensel toplamını simgelemektedir. Su simgeciliği ölümü olduğu kadar, yeniden doğumu temsil etmektedir. Suyla temas her zaman yeniden canlanma içerdiğinden, sudan çıkma da hayat potansiyelini artırmakta ve verimleştirmektedir. Antropolojik düzlemde sıvı kozmogonisine, maddeden canlanma tekabül etmektedir. İnsan neslinin sulardan doğduğu inancı, sulara gömülme kozmolojik ve antropolojik düzlemde nihai bir yok oluşa değil, insanın yeni bir yaratılışı izlenerek yeni bir bütünleşmeye eşdeğer olmaktadır (Eliade, 1992:182). Ayrıca Eliade (1992: 184-185), suyun tanrısal ruhun ilk makamı olduğunu ve hayat olan şeyi ilk önce suyun ürettiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Tanrı'nın bizzat insanı oluştururken su kullandığını, bu itibarla her doğal su, kökenindeki şereflenme sayesinde, Tanrıya yakarılması halinde, kutsama özelliğine sahip kılınmıştır. Bu yüzden sözler (dua ve talep) ağızdan dökülünce, göklerden inen Kutsal Ruh, üretkenliği ile kutsallaştırdığı suların üzerinde duraklamaktadır; böylece kutsallaşan su ruhu, sağlık ve huzur sağlamaktadır. Söz konusu inanışlar eski Mezopotamya inancı⁵ ve Hristiyanlıkta da⁶ etkisini sürdürmüştür. Bu çerçevede geleneksel Türk inanışlarında olduğu gibi günümüzde de Anadolu'da su, kült unsuru olarak varlığını sürdürmektedir.

A- Eski Türk İnanışlarında Su Kültü

Türkler arasında tabiat kültürüne bağlı olarak ortaya çıkan, gelişen ve kült konusu olan su, önemli bir unsurdur. Türkler, yüksek dağlar ve pınarları iyi ruhların makamı sayıyorlardı. Bunlara yer-sub deyip tazim ediyorlardı. Yine bu mekânlarda tanrıya dua ediyor ve kurban kesiyorlardı (Turan, 1994: 51). Onlar göller ve ırmakları hep canlı nesneler olarak tasavvur etmişlerdir. Bu sebeple onlara verilen isimler sadece coğrafya isimleri değildir. Eski Türk

⁴ Evrende başlangıçta suların yaratıldığı Kur'an ve Kitab-ı mukaddeste geçmektedir. Kur'an'da "...henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yaratandır..." Hud: 7; "İnkâr edenler, gökler yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" Enbiya: 21/30; "O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir..." Furkan: 25/54; Kitab-ı Mukaddes'te ise; Tanrı yer ve göğü yaratıp şekilleri oluşturmadan önce "...Tanrının Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu" şeklinde yer almaktadır Tekvin:1/2. Daha sonra Tanrı, suların içinde önce bir kubbe ve sonrasında yer ve gök kubbeyi birbirinden ayırdığını belirtir Tekvin 1/5-10; Altay Yaratılış destanında da: "Dünya bir deniz idi ne gök vardı ne de yer, uçsuz bucaksız, sonsuz sular içindeydi her yer" şeklinde ifade edilir (Ögel, 1993: 432, 451).

⁵ Eski Mezopotamya inancında dünyanın yaratıcısı olan ABZU/apsu "yaşam suyu", "taze su okyanusu" anlamına gelir ki o da yeraltı suları, pınarları ve nehirleri besler. Sümerlerin baş tanrısı ENKI "Abzu'nun efendisi" olup semitik Mezopotamya toplumlarının Su Tanrısı Ea ile eşdeğerdir (Ökse, 2006: 48).

⁶ Hristiyanlık tarihinde kilise babaları, Hristiyanlık öncesi bazı değerler ile evrensel sıvı simgeciliğini kullanmaktan geri kalmamışlardır. Tertullianus'a göre su birincidir, "...onu diğer unsurlara tercih eden tanrısal zihnin makamıdır... İşte o, canlıyı doğuran bu ilk su olmuştur. Bütün su türleri, tanrının onların yardımını almasıyla, bizim kutsallaşmamızın esrarına katılmaktadır. Yardım isteği yapılır yapılmaz, kutsal ruh gökyüzünden zuhur etmiş, varlığıyla kutsallaştırdığı sularda duraklamış ve böylece kutsallaştırılan sular, kendi hesaplarına kutsallaştırma iktidarıyla donanmışlardır. Beden hastalıklarına ilaç olan sular, şimdi ruhu iyileştirmektedirler; eskiden geçici selameti sağlarken, şimdi ebedi hayatı ihya etmektedirler..." (Eliade, 1991: 110-111).

inancılarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda duyan, evlenen ve çocuk sahibi olan ve mahiyetinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iyedir (İnan, 2000: 50-51). Her suyun bir iyesi olduğu inancı ile çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara sücû (şarap) saçmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışarak, onların yardımı ile çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Bu şekilde suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir kutsal varlık gibi tasavvur edilmesi inancı, günümüzde zemzem suyu motifinde olduğu gibi birçok yerleşim yerinde bulunan kutlu pınarların suları ile devam etmektedir (İnan, 2000: 168; Kalafat, 1990: 43). Suyun arıtıcı niteliği, bolluk ilişkisi, taşma vb. özellikleri bu kültürün doğuşunda rol oynayan önemli etkenler olmuştur.

Türkler arasında yer gök tanrılarının dışında, vatanı temsil eden bir takım yer-sular vardır. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda dağlar, sular, nehirler ve kaynaklar birer tanrı adını taşırlar. Yer-sular, ülkelere göre değişir. Bunlar insanlara en yakın olan tanrılardır. İnsanlar bunlarla aracasız münasebette bulunabilirler. Bu tanrılar, oymakların ve boyların ataları gibi önemlidir. Bu yüzden Türklerde tabiatın güzellikleri, tepeler, su kaynakları kutsallaştırılmış ve bu suretle Türk, vatanına ilahi bağ ile bağlanmıştır (Yörük, 2006: 58). Türkler, kendini besleyen ve barındıran ırmakla dağ kutsal bilir ve ilah olarak kabul ederlerdi. Hatta aşiret, ırmak ve dağ birleşerek kutsal bir kişilik oluşturmuşlardır. Türk aşiretleri, dağlarına ve ırmaklarına çok bağlı oldukları için başka ülkelere göç ettikleri zaman kendi dağı ve ırmağının ismini yeni yurduna götürmüştür. Bunun örnekleri Anadolu'da oldukça fazladır. Zaten bu göçlerin, "Yer-Su"nın emriyle olduğuna inanılırdı (Gök, 1989: 147-149).

Yer-su terimiyle ifade edilen tabiat kültürü, büyük imparatorluklar devrinde gelişerek vatan kültürü derecesine yükselmiştir. Söz konusu kültür, Türklerin mukadderatını idare ediyordu. Nitekim Tonyukuk yazıtında, Göktürk vatanına saldıran düşmanlar, tanrı Umay ve yer-su ruhlarının yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır. Yine bu yazıtta ıduk dağ ve ıduk su ifadeleri geçmektedir (İnan, 1976: 30-31). Göktürk kitabelerinde ifade edilen mukaddes yer-sub, vatan kültürü olan yer-su'dur. Kimekler ise İrtiş nehrini kutsal sayıp 8suyu tanrılarını olarak tasavvur ederlerdi. Bu inanışlarını okudukları ilahilerde yer-suyu "bin kulaklı, yedi kapılı" motifleri ile ifade etmişlerdir (İnan, 1987: I/491). Yer-sular küçük tanrılardır ki bunlara "izi"⁷ de denir; İbn Mühenna'ya göre izi; sahip ve malik demektir. Kaşgarlı Mahmut, "izimiz yarlığı" terkinde olduğu gibi, bunun "Rabbimizin emri" manasına geldiğini de kaydetmektedir (Kaşgarlı Mahmut, 1998: 87; Yörük, 2006: 58-59)⁸. Dede Korkut kitabında ise "...uzun pınar denmekle meşhur bir pınar var idi. O pınara periler konmuştu..." şeklindeki ifadelerle kutsal pınarın perili olduğu vurgulanmaktadır (Ergin, 1971: 169; Ögel, 1978: III/140).

Eski Ön Asya'da pınar tanrıçaları çoğu kez bitki tanrılarının sevgilileriydi. Bitki tanrıçaları genellikle yeraltı su kaynakları ile ilişkilendirilmişlerdir. Aynı zamanda yeraltı su kaynakları, kuyular, içlerinde su çıkan mağaraların, tanrıların ve ruhların dünyaya çıktıkları geçitler olduğuna inanılırdı. Diriliş ritüellerinde tanrıların pınarlar, nehirler, dağ, ateş vb yerlerden gelmesi beklenirdi. Bu dönemde Hitit ve Frig kaya tapınakları bir nehir, pınar ya da havuz yakınlarında kayalara oyulmuşlardır. Fenike'deki "Astarte" tapınakları da pınar ya da nehirlerin kenarları gibi su kaynakları yakınına kurulmuştur (Ökse, 2006: 49). Sabiilerde akarsu ile ilgili inanışlar hayati bir öneme sahip olup iki gruba ayrılırlar. (Birincisi "acı su" ve "kara su" süfli âlemle; ikinci grubu oluşturan sular ise "Yardna" (Ürdün nehri) ve "miad hiia" (hayat suyu)

⁷ İzi hakkında bkz: Tanyu, 1986: 42-43.

⁸ Kaşgarlı Mahmut, yaşlık anlamında "ci", "çim", "yer-su" deyimi yerine "çivi", pınar yerine "yul" kelimelerini kullanmıştır (Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it-Türk, I/338,III/4, 207). Çivi kelimesi; Türkçede su ve ırmak anlamına "cu" ve "cup" terimlerine dönüştürülebilir. Ayrıca Gök, yer-su'yu kavmin toplumsal vicdanının bir sembolü olarak açıklamaktadır (Gök, 1989: 149-150).

olarak isimlendirilir.) Onlara göre yeryüzündeki bütün akarsular, özellikle de Ürdün, Fırat, Dicle ve Karun nehirleri hayat suyudur. Sabiler, Yardna'nın ışık âleminde yeryüzüne akıtıldığına inanırlar (Gündüz, 1995: 139-140). Sabiiler, Harran'da bulunan Ay Tanrısı Tapınağı yakınındaki "Su İdolü"nın bulunduğu kutsal mekâna her 20 Nisanda sunular yapmışlardır. Hierapolis'deki kutsal havuzlar, Hristiyan döneminde ve sonrasında da önemini korumuştur (Ökse, 2006: 50).

Choulardan başlayarak (MÖ: 1050) Göktürkler ve Uygurlar dönemine kadar gelen geleneksel Türk dininde dört esas unsurdan biri olarak gözüken yer-sular, Radloff'un tespitiyle "üzerinde insanların yaşadığı yer, kendisi ise insanlara iyilik yapan bir ruhlar cemiyeti şeklinde şahıslandırılır ve yer-su adıyla takdis edilir" (Radloff: 1976: 219). Choularin, "yir suv" ve atalar dininden oldukları belirtilir (Esin, 1978: 87-88).

Altaylıların inanışlarına göre, yer-su ruhları insanların yaşadığı yerlerde yaşarlar; hayvanları yaratan ve onlara bereket veren yer-sudur (İnan, 1987: I/ 491). Onlara göre, insanları kötü varlıklardan koruyan yer-su tanrılarıdır. Sağlığı, hayvanların çoğalmasını sağlayan ve kötü ruhların fenalıklarını önleyen bu ruhlar, kendilerine saygı göstermeyenleri cezalandırır, hasta ederler. Genellikle insana benzetilen yer-su ruhlarının genel adı "e" (=sahip)'dir. Zira bu ruhlar bir dağ, ırmak veya bir göl gibi muayyen bir yerin sahibi sayılırdı. Çünkü onlar için dağ, ırmak, göl adları sadece birer coğrafi isimden ibaret olmayıp aynı zamanda o yerlerin sahipleri olan ruhların adıdır. Bu sebeple her kabile kendi bulunduğu yöredeki, dağları, ırmakları ve gölleri birer koruyucu varlık olarak kabul eder ve onlara saygı gösterirdi (Buluç, 1993: XI/326). Yine Altaylarda yer-sub'lar, dünyanın üzerinde dolaşan görünmez şeyler, yerin hakim sahibi ve bu sıfatı ile özellikle halka yakın olan her şeyi temsil etmesi dolayısıyla, ilahi mertebeler içinde yüce bir yere sahip varlıklar olarak görülmüşlerdir. Moğol çağında, "toprağın ve suların perileri" şeklindeki fikirler ile Türklerin ve Moğolların çağdaş temsilcilerinde bulunan hâkim ruhların sayılarının çokluğu bu görüşü desteklemektedir. J. P. Roux, tıpkı göklerin yıldızları gibi dünyanın ayrıcalıklı kısmı olan iduk yer-sub, tek veya çoğul olarak, tehlikeli anlarda, halkı galeyana getirmek gerektiğinde veya ulusal birliği gerçekleştirme ihtiyacı olduğu zaman, yazıtlarda belirtildiği gibi, Tengri ile birlikte harekete geçtiğini, fakat Tengri olmadan hiç bir zaman müdahale etmediğini belirtmektedir. Tonyukuk, artık ordusunu ileriye götüremediği zaman, tengri ile iduk yer-sub'un onun üzerinde baskı yaptığı düşüncesindedir. Çin imparatoru, Türk halkını ortadan kaldırmak istediğinde, yukarıda Türklerin Tengrisi ile aşağıda Türklerin iduk yer-sub'u şöyle demektedir: "Türk halkı hiç haline gelmesin. Bir halk haline gelsin ve bir halk olsun" (Roux, 1994: 111).

Yer-su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlar oldukları için, Eski Türk inanışlarında mukaddes su kavramı içine, akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar girmektedir. Bunların yanı sıra Nil, Fırat, Dicle ve Ganj gibi gerek efsanelerde gerekse gerçekte hayatta dini düşüncenin ve ibadetin vazgeçilmez unsurları olarak görülen birçok büyük nehir de vardır. Bu sular, dini ve büyüsel pratiklerde, adet ve inanışlarda önemli bir araç konumundadır (Örnek, 1995: 103-104). Çünkü su evrendeki dört elementten biri olduğu gibi, aynı zamanda hayatın kaynağı, saflık timsali ve bereket sağlamaktadır. Hayat Suyu bütün dünya mitolojilerinin en önemli motifi olduğundan, özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar için suyun, hayat kaynağı ve yaşam gücüne sahip olması doğaldır. Altay ve Anadolu masallarında ölüp de kutsal ve sihirli bir güç olan hayat suyu ile dirilme motifleri çoktur. Bazı Altay efsanelerine göre göğün 12. katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde kayın ağacı ve bunun altındaki kutsal çukurda da Hayat Suyu bulunurdu. Bunun başında yine kutsal ruh olarak bir bekçi vardı. Hayat suyu ölüleri ve hastaları iyileştirdiği gibi ihtiyaçlara gençlik verirdi (Ögel, 1993: I/106-107).

Yer-sular, Radloff'a göre, Sibirya Şamanizm'ini meydana getiren esas unsurlardan olup; "göğlerin katlarında yaşayan bütün bu yukarı dünya ilahlarını, beşeriyeti meydana getiren, yaşatan ve koruyan varlıklar olarak mütalaa edilir" (Radloff, 1976: 220). Yine Türkler

arasında, üzerinde insanların yaşadığı ve onlara iyilik yapan ruhlar cemiyeti, yer-su ruhları olarak takdis edilmiştir. Radloff'un tespitine göre; Yer-su denince 17 Han'ın tamamı kastedilir. Onlar dağların karlı tepelerinde ve nehirlerin membalarında otururlar (Radloff, 1976: 219). Yer-su (Yar-sub) tabiri Orhun Kitabelerinde ifadesini bulmuştur. Aynı inanç "Yir-suv" tarzında Uygurlarda da vardır. Halk inanışlarında maddi hayat şartlarının, ekonomik ve sosyal amillerin de rol oynadığı kabul edilmektedir. Eski Mısır'da Nil nehri bereket tanrısı idi (Kafesoğlu, 1980: 42-43). Denizlerin hakimi ve ölümlerin koruyucusu Talay Han'ın bir adı da Yayık'tır. O, on yedi denizin birleştiği yerde oturur ve bütün sulara hükmeder" ifadeleri kullanılır (Kafesoğlu: 1980: 45). Burada yer-suların merkezi fikri ve bunlar için birden çok merkezin gösterilmesi dikkat çekicidir.

Proto-Bulgarlar arasında su kültürünün varlığı konusunda Beşevliyev (Beşevliyev, 1945: 249-250), Kurum Han'ın İstanbul Kuşatmasından önce sihirli bir temizlik için denizden yüzünü ve ayaklarını yıkayarak askerlerinin üzerine su serpmesini ve Volga Bulgarlarının ataları sayılan Çuvaşların, kurbanlık hayvanı temizlik duasından sonra tir tir titreyinceye kadar su da tuttuktan sonra kestiklerini örnek vermektedir. Yine Kurum Han'ın mukaddes temizlik için akarsu ve nehir yerine deniz suyu ile guslettiği de ifade edilmiştir. Proto-Bulgarlarda, yemin edenin önce bir bardak suyu yere dökmesi de su kültürü açısından önemlidir (Beşevliyev, 1945: 253). Çünkü bu davranış, çeşitli sihirli manalar içermektedir. Burada söz konusu ritüel yer ruhlarının şerefine sunulan kurban motifini temsil etmektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber, su kültürü gibi eski inanışlar, İslam itikadi çerçevesinde tenkit edilmekle beraber, Türkler arasında İslami motiflerle çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüştür. Nitekim Türkler IX. yüzyıldan beri İslamiyet'in etki alanına girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin, "Hocalar tavı" dedikleri dağ ve bu dağda "zemzem suyu" ile aynı kabul ettikleri çeşmeyi ziyaretin "fakirlerin hacı" olarak yaşamasını, G. G. Reşidi, yer-su kültürünün İslamlaştırılması çabası olarak yorumlamaktadır (İnan, 1991: II/255-256).

Beltirler'in kurban merasimlerinde söyledikleri bir ilahide "Ey Teye nehri... dağlara ve sulara kurbanımız irişsin, sak (amin)..." (Tanyu, 1987: 85) şeklinde yer alan ifadelerden kutsal nehir ve ona kesilen kurbanlar anlaşılmaktadır. Su kültürü çerçevesinde; Yakutlar ilkbaharda balık avına başlarken "ü iççite" (su ruhuna)'ye henüz buzağılamamış bir inek kurban eder, ayrıca balık ve içki sunarlar. Yakutların su ruhuna verdikleri diğer bir ad da "ukulan toyun"dur. Ukulan Toyon, suların kirletilmesine kızar. Sular temiz tutulmaz kirletilirse o, kaynakları kurutur ve insanları susuz bırakır. Karagaslar "su gezi" dedikleri su ruhuna saygı gösterir ve bol balık avlayabilmek için onun adına kıyıda kayın ağacına renkli bezler bağlarlardı. Buryatlar, su ruhuna "uhun ecen" derlerdi (Buluç, 1993: XI/328-329; Roux, 1994: 116). Ayrıca İnan da, Buryatların, su ruhuna "uhun ecen" adını verdiklerini ve bunun o suda boğulmuş insanın ruhu olduğuna inandıklarını ifade etmektedir (İnan, 1987: I/398). Hunlar dönemine ait kayıtlarda da suyun Türkler tarafından kutsal olarak kabul edildiği ifade edilir (Çobanoğlu, 1993: 288). Hunlarda suyun kutsal tanındığı yerlerde çamaşır vb. şeylerin yıkanmaması yaygın bir adettir. Aynı adetin Cengiz Han yasasındaki "yıkanmama" ile ilgili örnekleri ve Kırgızların suyu ağza alıp yavaş yavaş püskürtmek suretiyle yıkanışları aynı adetin devamı olarak görülmektedir (Çobanoğlu, 1993: 290). Hunlar "Hiung Nu" kavimlerinden olan Cye-gu'lar "Tanrılar arasında yalnız sulara ve ağaçlara kurbanlar verirlerdi. Kurbanlar için muayyen zamanları yoktur" (Eberhard, 1942: 69).

Türk toplumlarında dağ ve ırmakların mukaddes sayılması Yer-su ruhlarının umumiyetle dağların zirveleri veya su kaynaklarında yaşadığı inancından kaynaklanmaktadır. Su kaynakları, hem suyun öneminden dolayı hem de yer-su ruhlarını barındırmaları sebebiyle

kült konusu olmuşlardır. Tarihte Türkler arasında su kültü çerçevesinde ortaya çıkan inanışların günümüzde Malatya ve Elazığ'daki yansımalarını çeşitli örneklerle değerlendirmeye çalışacağız.

B- Malatya-Elazığ örneğinde Su kültürüne Bağlı Gelişen Ritüeller

Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde ziyaret fenomeni çerçevesinde gelişen su kültü büyük önem taşımaktadır. Çünkü ziyaret mekânlarında çoğu zaman türbe, mezar, ağaç ve su bir bütünlük arz etmektedir. Özellikle kutsal mekânla temas genellikle su, ağaç ve toprakla sağlanmaktadır. Su kültürüne bağlı olarak kutsalla bütünleşme ve koruma sağlama çoğu zaman içilen veya vücuda sürülen su ile gerçekleştirilir. Malatya ve Elazığ örneğinde kutsal suların önemli bir kısmı dilek amacının yanı sıra şifa verme özelliği ile ilgi görmektedir. Söz konusu su kaynakları kutsiyetlerini bazen bir dede, baba, veli veya şehit ile irtibatından, bazen bir ağaç, taş, tepe veya dağ ile irtibatından bazen ve hem mezar hem de ağaç, taş ve tepe unsurları ile birlikte almaktadır. Zaten bazı kutsal suların isimlerine de bu yansımaktadır.

Malatya merkez-Konak kasabasındaki suya Çoban Dede ve Horasan Baba ile ilgili inanış ve menkıbelere⁹ bağlı olarak Horata denildiği ifade edilir. Ancak horata, Türkçe sözlüklerde toplanma, eğlence, şaka, latife anlamında kullanıldığı için (Bkz: Komisyon, 1967: III/1920-1921), eğlence yeri anlamında bu ismin kullanıldığını söylemek de mümkündür. Yöre halkı, bu suyun her derde deva olduğunu ve içenlerin dileklerinin gerçekleşeceğine inanır. Yöredeki Çobanlar hasta olan hayvanlarını Horasan Baba'nın türbesine getirip Horata'nın suyundan içirerek türbenin etrafında dolaştırırlar. Sonra da oradan geçen ilk kişiye yağ, peynir vermek suretiyle hayvanlarının iyileşeceğine inanırlar. Ayrıca Horata suyundan içen kadınların erkek çocuk doğuracağına inanılır. Yine Konak kasabasında Çoban Dede deresine geceleri su almaya gelenlerin dua etmeden geçmeleri durumunda Çoban Dede'nin onlara görüldüğüne ve çarptığına inanılır. Rivayete göre Akçadağ'da NATO üssü inşa edilirken içme suyu olarak üsse bağlamak istemişler; bunun üzerine uzun süre kaynak kurumuş. Bu projeden vazgeçilince tekrar kaynaktan su akmaya başlamış. Bu su, Malatya'daki tarım için önemli bir kaynaktır. Darende Somuncu Baba Dergâhında bulunan sular ve dergâhın yakınında bulunan Kudret Hamamı olarak isimlendirilen ve tamamen doğal bir havuz görünümünde olan su; maddi olarak sıtma ve vücut ağrıları için şifalı görülmeyle beraber manevi açıdan da rahatlık veren suyun, Somuncu Baba Türbesi'ne bağlı olarak bu maneviyatı kazandığı bir gerçektir. Bazı su kaynakları, mezar olmaksızın kutlu bir ağaç ile yan yanadır. Malatya ve Elazığ'da bunların örneklerini çokça görmek mümkündür. Malatya merkez-Bahçebaşı kasabasında kutlu bir çınar ağacının yanında

⁹ Menkıbeye göre Horasan Baba'nın Nebi adında bir kardeşinin olduğu ve geçimini çobanlıkla sağladığı; ancak bir gün Horasan Baba Horasan'ı terk edince, kardeşi Nebi de bu duruma çok üzülmüş, çobanlığın yanı sıra kardeşini de aramaya başlamıştır. Böylece Beydağ'ına kadar gelen Çoban Nebi, burada koyunlarını otlatırken gölgesine oturduğu taştan garip sesler duymuş ve taşı kırmaya başlamış; taşın kırılan yerinden fışkıran koca su kısa sürede orada göl oluvermiş. Sonrasında Çoban Nebi, değneğini suya atmış ve izini sürerek Horata'ya gelmiş. Değneğin su yüzüne çıktığı terde bir türbe görmüş. Çevredeki insanlara sorarak o türbenin kardeşine ait olduğunu öğrenmiş. Çoban Nebi kardeşini bulunca iyilere karışmış ve halka: "kırk gün içinde ölürsem beni değneğimin çıktığı Horata Suyu'nun gözesine gömün" demiş. Daha sonra gösterdiği keramet üzerine kırk gün sonra ölmüş ve yöre halkı da vasiyetini gerçekleştirerek suyun yanındaki ağacın gölge kısmına gömmüş. Yine rivayete göre o zamandan sonra her Pazar, Çoban Nebi'nin mezarının yanında üç gözeden su çıkmaya başlamış. Sonraki zamanlarda da her bahar çiçekler açtığında bu gözeden su üç kere fışkırıp çekilirmiş. Halk bu suyun gözesine Çoban Dede'nin adını vermiş. Hatta bazı zamanlar su çekilince halk: "Çoban Dede suyunu salmıyor" dermiş. (Bkz: Kavcar -Yardımcı, 1990: 51; Oymak, 2013: 43-44, 183).

kutlu bir pınar mevcuttur. Akçadağ ilçesi Sultansuyu Barajı'nın alt kesiminde bulunan Çınarlı Ziyareti'nde, çınarın kutsallığını buradaki pınardan aldığı inancı hâkimdir. Söz konusu mekân günümüzde piknik alanı olarak düzenlenmiştir. Eskiden beri yöre halkında suyun sıtma vb. hastalıklara içmek ve yıkanmak suretiyle şifa olduğu inancı hâkimdir.

Malatya Merkez ve ilçelerde bulunan diğer bazı şifalı sular ve özellikleri şöyledir: Malatya merkeze bağlı bağlı Dilek kasabası ile Göçmen Köyü arasında bir mevkide "Kara Abdal" olarak isimlendirilen küçük bir su kaynağıdır. Yöre halkı bu kaynağın gizli yatır olduğu ve Arabistan'dan gelen bir mücahidin Bizanslılarla yaptığı mücadelede burada şehit edildiği düşüncesindedir. Bu suya sarılık ve kansızlıktan şikâyet eden ve yeterli derecede gelişmeyen çocuklar getirilir. Ziyaretçiler, çocukları pınarın suyuyla yıkarlar; bu sudan çocuklara içirirler ve çocukların şifa bulması için dua ederler. Yine Malatya merkez ilçeye bağlı Düzyol Köyü'nün doğusunda, bahçelerin bitiminde küçük bir tepede birkaç noktada su sızmaktadır. Bu mekânın etrafı taşlarla çevrilmiştir. Yaygın adı "Ziyaret"tir. Çevre köylerden ziyaretçiler, buraya derideki kızarıklar ve mantar hastalığı için gelirler. Ziyaretçiler, topraktan çıkan su ve çamur karışımı kırmızımsı suyu vücutlarındaki hastalıklı bölgeye sürer hatta bu karışımı şişelere koyup daha sonra sürmek için evlerine de götürürler. Yine ziyaretçiler getirdikleri yiyeceklerin bir kısmını burada yer, bir kısmını da ziyaretteki taşların üzerine bırakırlar.

Diğer bir şifalı su Akçadağ merkez Başpınar Mahallesi'nde bulunan bir çeşmedir. Bu çeşmenin suyunun öteden beri yöre halkı tarafından romatizma ve sıtma hastalıkları için kullanıldığı belirtilmektedir. Romatizmalı ve sıtmalı hastalar bu çeşmenin suyunu içer ve bu suyu vücutlarının ağrıyan yerlerine sürdükleri gibi bazen de bu su ile yıkanır. Ayrıca ziyaretçiler, evlerinden getirdikleri yiyecekleri bu su ile pişirip yerler. Cuma akşamları bu çeşmede mum da yakılmaktadır. Arapkir ilçesi Onar ve Aktaş köyleri arasında bir mevkide derenin içinden çıkan su, şifalı Su olarak isimlendirilir. Su kaynadığı yerden hiç akmadan aynı yerde kaybolur. Bu su, insanlardaki deri hastalıkları (yara, mantar vb.) için kullanılır. Ayrıca içilmekte olan bu su ile hastalar yıkandığı gibi suyun çamurunu da vücutlarına sürerler. Bir başka Şifalı Su da Doğanyol ilçesinin Akkent Köyü'ne bir kilometre mesafede, baraj ile köy arasında yer almaktadır. Çeşme, son zamanlarda betondan yapılmıştır. Yaygın adı *Urum Çeşmesi*'dir. Bu suyun, vücuttaki ağrılara iyi geldiği söylenir. Rahatsızlığı olanlar, bu çeşmenin suyu ile yıkanır ve çeşmenin suyundan içerler. Hatta bazıları, bu suyu İstanbul'da bulunan akrabalarına dahi şifa amacıyla kullanmaları için göndermektedir. Bu şifalı suyun başında zaman zaman adak kurbanları da kesilir. Şifalı Sulara bir örnek de Doğanşehir ilçesi Harapşehir (Günedoğlu) mevkiindedir. Yöre halkı tarafından maden suyu olarak da ifade edilir. Su, madensel olarak çeşitli mineralleri taşıdığı için yörede suyun şifalı olduğu fikri hâkimdir. Bu şifalı suya, çocuk sahibi olamayan kadınlar gelmektedir. Bu suyu içen kadının çocuğunun olacağına inanılır. Ayrıca böbrek rahatsızlıkları ve idrar yolları rahatsızlıkları için de ziyaret edilmektedir. Kale ilçesi Dedeköy'de de, köyün hemen üstünde bir hendekte bulunan su kaynağı Şifalı Su olarak nitelendirilir. Vücutunda yaraları olan hastaların yaralarına bu suyun çamurundan sürerler. Ayrıca böbrek ve iç iltihaplanmaları olan hastalara da bu sudan içirilir (Geniş bilgi için bkz: Oymak, 2013: 183, vd).

Malatya örneğinde Kutsal sularla ilintili olarak Kutsal Balıklar da söz konusudur. Bunlara Darende ve Arguvan ilçelerinden birer örnek vereceğiz. Darende İlçesinde, Somuncu Baba Dergâhındaki caminin ön kısmında bir havuz içinde ve suyun kaynaklarında kutsal olarak nitelendirilen balıklar bulunmaktadır. Hatta dergah ve çevresindeki su kaynaklarının hepsi kutsal olarak görülür. Söz konusu balıkları avlamak kesinlikle yasaktır ve bu yasağa riayet etmeyenlerin cezalandırıldığı inancı çeşitli menkıbelerle halk arasında anlatılmaktadır. Dergâha gelen ziyaretçiler, dileklerinin kabul olması için balıkların bulunduğu havuza para, balıklara yiyecek (ekmek, bisküvi vb.) atmaktadır. Eskiden havuza çok para atılmasına rağmen

günümüzde havuzun kenarında bulunan uyarı levhaları sebebiyle bu davranışın azaldığını gözlemlemek mümkündür. Bu dergâhta Somuncu Baba'nın çeşmesindeki su da sadece şifa amacıyla içilir, başka bir amaçla kullanılmaz. Yine burada kayalıklardan çıkan sular da dilek ve şifa için kullanılır. Ayrıca dergâhın yakınında çayın kenarında tamamen doğal bir havuz (kudret hamamı) şeklinde olan su sıtma ve vücut ağrıları için şifa amacıyla kullanılır.

Arguvan İlçesi Kızık Köyü'nde, içinde kutsal balıkların olduğuna inanılan bir havuz bulunmaktadır. Bu Balıklı Göl'ün başlangıçta hiç kutsallığı söz konusu değilken, 1996 yılından itibaren halk tarafından anlatılan çeşitli menkıbeler, kutsal balıkların olduğu fikrini oluşturmuş ve saygı gösterilmeye başlanmıştır. Hâlihazırda Somuncu Baba ve Urfa Balıklı Göl için anlatılan menkıbeler bu mekân için de anlatılmaktadır. Günümüzde bu kutsal balıklar, dileklerin kabulü ve hastalıklar için rağbet görmektedir. Havuza dilek tutarak para atıldığı gibi dilek yazılı kâğıt parçaları da atılmaktadır. Ayrıca dileklerin kabulü için balıklara yiyecek de atılır. Moğol döneminde benzer uygulama olarak "Çin halkının yeryüzü ve sularının perileri"nden bahsedilmektedir. Bunun yanında belli toprakların, Moğollar tarafından "yasaklı bölgeler haline getirildiğini, yani serbest bırakılan toprak ve suların olduğunu biliyoruz. Günümüzde de avlanılması yasak olan balıkların yaşadığı kaynakların varlığından söz edilmektedir (Roux, 1994: 111-112).

Araştırma alanımızda sadece dilek amacıyla kullanılan sular da bulunmaktadır. Dilek amacıyla kullanılan Derme Suyu (Der Mesih Suyu¹⁰) Malatya il merkezinin güneyinde, Kernek mevkiinde, dağdan çıkan gür bir sudur. Malatya şehir merkezinden bir kanalla akmaktadır. Bu suyun geçmişte öneminin daha fazla olduğunu anlatılan menkıbelerden anlıyoruz. Ancak günümüzde genellikle Hıdırellez günü akşamında bu suyun aktığı kanal boyunca ziyaretçiler dilek için mum yakıp kanalın kenarına bırakır ve dilek ifade eden kâğıtları bu suya atarlar. Anadolu'nun birçok yerinde Hıdırellez gününde kadın ve kızların Tanrı'ya dilekçe yazıp suya attıkları tespit edilmiştir (İnan, 1987, I/492). Hıdırellez Günü akşam, geç vakte kadar bu kanalın çevresi panayır alanı gibidir. Hatta yöre halkı bu suyun kaynağına yakın mesafede gizli bir yatır olduğuna inanır. Özellikle sahil bölgelerindeki yerleşim merkezlerinde Hıdırellez gününde dilek içeren notlar denize atılmaktadır. Yine günümüzde Anadolu'da dilek amacıyla su kaynakları veya havuzlara metal para atmak da yaygındır. Birçok ziyaret mekânındaki havuz, göl ve kuyu gibi sulara dileklerinin kabulü için para veya yiyecek saçları yapılmaktadır (Somuncu Baba dergâhındaki balıklı havuz, Arguvan-Kızık'ta Balıklı Göl, Piri Davut ziyaretgâhında bulunan havuz...).

Yeşilyurt ilçe merkezinin güney kısmına 5 km mesafede ve bahçelerin arasında bulunan Dilek Pınarı (*Değirmen Pınarı*) da kutsal olarak nitelendirilir. Ziyarete gelen kişiler, her türlü dilekleri için pınarın suyundan içerler ve özellikle cuma akşamları pınarın başında mum yakarlar. Malatya Yeşilyurt Atmalı mevkiinde Şaban Dede olarak isimlendirilen su kaynağı da kutsal olarak ilgi görür. Buraya ziyarete gelenler, suyun kenarında piknik yaparlar ve şifa

¹⁰ Derme Suyu, salnamelerde Der Mesih Nehri olarak zikredilmekte ve suyun harap bir kilise yerindeki bir membadan geldiği belirtilmektedir (Mamuret'ül-Aziz Salnamesi, 1302, 136; Mamuret'ül-Aziz Salnamesi, 1305, 103). Yine bu suyun ilk çıkışına dair şöyle bir menkıbe anlatılmaktadır: Hz. İsa, bir yaz günü Derme Suyu'nun kaynadığı yere uğramış. Bu sırada sıcak bir yaz günü olması hasebiyle her taraf sıcaktan ve susuzluktan kavrumakta ve bütün canlılar çaresizlik içindeymiş. Bu duruma çare arayan Hz. İsa, elindeki âsasını kaynağın olduğu yerdeki kayalara vurmuş; bunun üzerine sarp kayalığın altından ak köpüklü sular fışkırmış. Az sonra orada göl haline gelen su da, Hz. İsa, Malatya yönüne doğru yürüyünce, âsasının yerde sürüklendiği istikamette onun peşinden akmıştır. İnanişâ göre Derme, o kutlu günden bugüne akışını bitmeyen bir coşkuyla sürdürmektedir (Şentürk-Balarısı, 1991: 75-76).

maksadıyla buradan bol su içerler ve evlerine götürürler. Diğer bir kutsal su da Battalgazi ilçesinde halk arasında "Süt Pınarı" olarak da isimlendirilen bir çeşmedir. Çeşmenin suyu çok gür olarak fışkırdığından, adeta beyaz köpük şeklinde akmaktadır. Bu görünümünden dolayı bu suya süt pınarı ismi verilmiş olabilir. Bu çeşmeye, sütü az olan kadınlar sütlerinin çoğalması için gelip çeşmenin suyundan içerler, evlerine götürürler. Ayrıca hayvanlara da sütlerinin artması için bu sudan içirilir. Darende Balaban kasaba merkezinin dereye bakan yamacında bir odalı, üstü çatılı, yanında gür bir pınarın aktığı yeşillik bir mekân, Şeyh Pınarı olarak isimlendirilir. Yöre halkı, bu evi mescit olarak kullandığından bu mekâna "Şeyh Pınarı Mescidi" de denilmektedir. Halk, bu evin gizli bir yatır olduğuna inanır. Mübarek gecelerde bu evde Kur'an okunur, dilekler arz edilerek adaklar adanır. Hekimhan'ın Güzelyurt kasabasının Faraşlı mevkiinde suyu ve tabii güzelliği olan bir yer ılıca olarak isimlendirilir. Burada bir velinin yattığına inanılır. Bu konuda halk arasında çeşitli menkıbeler de anlatılmaktadır. Buraya kırklı kadınlar, kırklı ve gelişmeyen çocuklar şifa bulmak; çocuğu olmayan kadınlar da çocuk sahibi olmak maksadıyla gelirler. Burada kurban kesilir, yemek yapıp dağıtılır ve hastalar suyla yıkanır.

Malatya merkez Sıtmapınarı semtinde eskiden sıtma hastalığı için kullanılan bir pınarın hâlihazırda Sıtmapınarı Camiinin bulunduğu mevkide olduğu anlatılır. Ancak daha 1970'lerden sonraki yeni yapılaşmalarla ortadan kaldırılmıştır. Arapkir Eskişehir mevkiinde, Âşık Sultan Mezarı'nın üst tarafında betondan yapılmış bir çeşme sıtma pınarı olarak isimlendirilir. Sıtmalı hastalar, bu çeşmede yıkanır. Kale ilçesi Yenidamlı Köyü'nde *Sıtma Pınarı* adı verilen bir pınar bulunmaktadır. Bu pınara sıtmalı olan hastalar getirilir. Hastalar, bu su ile yıkanır ve su, hastalara içirilir. Yöre halkı, bu suyun sıtma hastalığına iyi geldiğine inanmaktadır.

Günümüzde su kültürüne örnek olarak Elazığ-Harput'a yaklaşık 5 km mesafede Sugözü Köyü'nde Yedigöze adı verilen kayalıklardan çıkan yedi ayrı kaynak suyunun başında, her beş yılda bir defa, sularının bol ve kaynak damarlarının bereketli olması inancı ile kurban kesildiği ifade edilir.(Araz, 1995: 55). Yine Yedigöze kayalıklarında çıkıp, yedi ayrı kaynak pınarını oluşturan suların birleştikleri yer de yöre halkınca kutsal görülür. Çocuğu olmayan kadınların bu mekânda uyuyarak gördükleri rüyanın yorumuna göre kendilerine yön ve davranış tayin ettikleri anlaşılmaktadır (Araz: 1995: 156). Harput'ta Buzluk mağarasındaki suyun bizzat sahibinin olduğu, zaman zaman görünen ve iri-yarı, güçlü kuvvetli bir Arap'ı andıran bu meçhul varlığın, bu suyu koruyup gözetdiği ve kendisinin de bu suyun içinde yaşadığına yöre halkı inanmaktadır. Elazığ-merkez Gümüşbağlar Köyü'nde sarılık pınarının suyunun sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. Çevre köyler ve şehirden sarılık olan hastalar bu pınarda yıkanır ve suyundan içerler. Ayrıca Yel pınarı olarak da bilinen Elazığ'ın Değirmenönü Köyü'ndeki su ile felçli ve romatizmalı hastalar yıkanmak suretiyle şifa bekler.

Elazığ-Ulukent mahallesinde Seyyid Kasım Türbesi'nin yanında "Seydiyye" olarak isimlendirilen ve bu zatın kız kardeşi olduğuna inanılan bir kızın sır olduğu yerde eski bir yapının içinde büyük bir kaya ve yanında pınar bulunmaktadır. Yöre halkı bu pınarın suyunun 1/8 zemzem suyu karışık olduğuna inanmaktadır. Pınarın suyu normal su olmakla beraber halk arasında idrar yolları iltihaplanması ile böbrek taşlarını düşürme, çocuk sahibi olma ve kanser dahil birçok hastalığa şifa olduğuna inanılmaktadır¹¹. Zemzem Suyu olarak nitelendirme

¹¹ Türbedar bayan, rahim kanseri bir bayanın bu sudan içtikten sonra gece rüyasında bir zatın üstündeki elbiseyi çıkardığını ve sabah kalktığında kendisini rahat hissettiğini ve doktora gittiğinde kanserden bir iz kalmadığını, sonrasında adak olarak kurbanını getirip kestiği ve dağıttığını anlattı. Fethiye Kahraman, okur-yazar, 60 yaşında, Ulukent mah. doğumlu, türbedar. (10.04.2009)

Anadolu'da birçok kutsal su için söz konusudur¹². Yine Elazığ-Harpur Güneyçayır Köyü'ndeki "Kırklar" adı verilen kaynak suyunda; kırk basan, cılız ve hastalıklı çocukların yıkanması ile şifa bulacaklarına inanılır. Yörede Sarılık pınarı, Yel pınarı, Uçuk pınarı ve Dabakhane çeşmesi aynı amaç ve inançla ziyaret edilir. Elazığ merkez Örençay Köyü Akpınar mevkiinde bulunan Şifalı su, acımsı bir tada sahip olup cilt hastalıklarında kullanılır. Bu suya halk kutsiyet atfettiği için temizlik işlerinde kullanmaz. Yine Elazığ merkez Yedigöze mezarında "Uçuk Pınarı" bulunmaktadır. Suyun dudaklardaki uçuklar ve Göz kapaklarında çıkan arpacık türü hastalıklar için kullanıldığı anlatılır. Aynı şekilde Elazığ Ulupınar Köyü'nde Piri Davud türbesinin yakınında kutsal Pınar bulunmaktadır. Köy ismini bu pından almıştır. Yerden kaynayan gür bir su kaynağıdır. Bu suyun çevresi duvarla örülmüş havuz şeklindedir. Yerden kaynayan su ziyaretçiler açısından şifa kaynağı olarak tasavvur edilir. Bu su birçok maddi ve manevi hastalık için şifa olarak görülür. Bu mekanda kurban kesilir, mum yakılır, ağaçlara dilek amacıyla çaput bağlanır. İlbahardan itibaren sonbahara kadar ziyaretçisi çoktur. Bu sezonda hafta sonları pınarın çevresi panayır yeri gibi olur.

Elazığ'da sıtma vb hastalıklar için içmek ve yıkanmak suretiyle kullanılan sulardan bazıları şunlardır: Merkez Sarıbük Köyü'nde "Tan Pınarı"; Kaplıkaya Köyü Ebiloğlu mezarında Su ziyareti (her türlü hastalık için); Beydalı Köyü'nde Sıtma Pınarı, sıtma ve sarılık için üç cuma üst üste kullanılması durumunda şifa bulacaklarına inanılır. Çötelı Köyü'nde bir dereye acımsı tadı olduğu için "Acı Su" olarak isimlendirilen kutsal su cilt hastalıkları için kullanılır. Kurtdere Köyü Hıdırlar mevkiinde Hoşirık Suyu (Vücuttaki kaşıntı ve kızarıklıklar) ile hastalar yıkanır ve çamurunu da vücuda sürerler. Salkaya Köyü'nün batısında bir tepede bulunan Şifalı Su, ısıtma rahatsızlıkları için hastaya içirilir ve hasta bu suyla yıkanır. Keban ilçesi Taşkesen Köyü'nde bir dereye bulunan "Ceviz Pınarı" olarak isimlendirilen bir ziyaretir. Suyun yanında kutsal görülen bir kayalık bulunmaktadır. ziyaretçiler özellikle cuma akşamları mum yakıp dua etmekte ve şifa amacıyla sudan içmektedirler. Burada zaman zaman adaklar da kesilir. Sivrice'ye bağlı Doğanbağı Köyü'nde Çömçek Deresi mevkiinde şifalı su olarak isimlendirilen tuzlu su bulunmaktadır. Suyun mantar vb cilt hastalıklarına iyi geldiği rivayet edilir. Kutsal kabul edilen bu su temizlik işlerinde kullanılmaz. Bazı kutsal suları da isim olarak vermekle yetineceğiz. Bunlar: Beydoğmuş köyünde Şifalı Su, Oymaağaç Köyü Taşyapı mezarında Sıtma pınarı, Alayaprakta Ziyaret Gölü (çeşitli hastalıklar ve geç konuşan çocuklar bu suyla yıkanır) .

Araştırma alanımızda kutsiyet atfedilen su ve pınarların bir kısmı veli, şehit gibi kişilerin mezar veya türbesi ile yan yanadır. Buna örnek olarak: Malatya merkez-Konak kasabasındaki Horata, Zeynel Abidin, Hasan-ı Basri (Korucuk), Feth Ahmet Baba, Piri Davud, Servi Baba gibi kutsal mekânlarda bulunan su kaynakları bunlardan bazılarıdır.

Malatya ve Elazığ'da tespit ettiğimiz su kültü ile ilgili değerlerde, daha çok şifa unsuru ön plana çıkmaktadır. Mezar ve türbelerin yanlarında bulunan sular, bu kutsal mekânlar ile bütünlük arz etmektedir. Ancak tamamen bağımsız olan şifalı sular bir hayli fazladır. Bu suların bazıları atalar kültü çerçevesinde bu değeri kazanmıştır. Efsanevi veya tarihi bir kişi ile bağlantı kurulduğu gibi bazen de gizli yatırımlarla ilişkilendirilir. Araştırma alanımızda tespit ettiğimiz sular, hastalıkların tedavisinde önem arz etmekle beraber, bütün suların tedavi amaçlı olduğunu

¹² Kütahya Seyit Ali Sultan Ocağı'nda türbenin önünde çıkan suyun zemzem kadar değerli olduğu, Sünni vatandaşların da bu sudan şifa amacıyla içtikleri rivayet edilmektedir (Çeribaş, 2007: II/1351). Aynı şekilde Hacı Bektaş-ı Veli Dergahının yakınında bulunan Arafat tepesinde zemzem olarak isimlendirilen bir çeşme bulunmaktadır. Anadolu'nun değişik illerinden gelen ziyaretçiler bu suyu şifa amacıyla içtikleri gibi zemzem motifiyle evlerine götürmektedirler.

söyleyemeyiz. Bazılarında dilek ön plandadır. Yine suların bazıları atalar kültü çerçevesinde efsanevi veya tarihi kişilikle bağlantılı, bazıları da gizli yatırımlarla ilişkilendirilir.

Ayrıca Malatya ve Elazığ'da hayra dönmesi inancı ile görülen rüyayı suya anlatmak, yağmur yağdırmak için suya belirli taşları atmak, ölünün ağırlığını kaldırmak inancı ile cenazenin arkasından "su aydınlıktır" diyerek ve yolcunun arkasından su serpmek gibi yöreye ait su ile ilgili bir takım pratikler de vardır ki bunlar da aynı inançla yapılır. Yörede özellikle kadınların derman bulamadıkları dertlerini, çeşitli sırlarını, akıp giden herhangi bir suya; "Ey su! Bendeki bunca dertleri, acı ve ızdırapları alıp götürdesin" şeklinde söyleyerek, kendisinden yardım bekledikleri rivayet edilir (Araz, 56-57). Benzer şekilde Uygurlar, altın ve gümüş kaplar içine koydukları suyu birbirlerine doğru serperek kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanırlardı (Ögel, 1971: I/125). Yine Araplar, etrafına su serpen insanların şeytanlardan vs. korunduğu inancına sahiptirler. Teofrast da şeytanlardan korunmak için elleri yıkamak, mukaddes su serpmek gibi inançları zikretmektedir (Beşevliyev, 1945: 249). Kimek ilinde (İrtiş Irmağı bölgesi) Mnkvar adlı dağda büyük bir tatlı su pınarı ve yanında çeşitli izlerin olduğu ve Oğuz Türklerinin burayı gördüklerinde secde ettikleri belirtilir. Bir Uygur metninde ise Türklerin "Değirmi, açık renkli, ulu su ayın yeri" şeklindeki yer alan yuvarlak bir göl yerini su ayını yeri kabul ettikleri ifade edilmektedir (Esin, 2001: 115).

Orta Asya'da Oğuzlar, Moğollar, Sibiryalılar, Altaylılar ve günümüzde Türkiye'deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışkı ile kirletilmesi, bazen suda yıkanılması gibi davranışlar yasaklanmıştır. Moğulların "kendi elbiselerini ve de kap kacaklarını hiçbir zaman yıkamadıkları" belirtilmektedir (Roux, 1994: 114). Eski Oğuzların ve Moğolların suya girmemeleri ve su kullanmamaları adeti sanıldığı gibi, temizliğe riayet etmemek gibi basit bir tembelliğin neticesi değil, arı ve kutlu bir ruh veya ruhun makamı sayılan kutsal suyu kirletmekten çekinme ve sakınmanın sonucu idi. Ancak bu kutlu suları belli kaidelere ve merasimlere uygun bir şekilde kullanmak mümkündü. Bu itibarla Türkler arasında kült konusu olan su kaynakları, her dönemde temiz tutulmuş, amacının dışında kullanılmamıştır. Burada esas olan, suları amacının dışında kullanmaya engel olmak ve suyun ruhuna aykırı davranışlardan suyu korumaktır. Türk kültür tarihinden verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Türkler, hemen her dönemde kutsal sulara büyük saygı göstermişlerdir.

Suyun enginliği göğü yansıtan bir aynadır ve dolayısıyla yağmur gibi o da, Tengri'nin hayatına iştirak ettirmektedir. Bu bağlamda gaipten haber almak için bir ayna kullanan Şaman, onun vasıtasıyla Tanrı ile veya ruhlarla konuşmaktadır (Roux, 1994: 117). Manas destanında Yakup Han, hatununun kısırlaşmasının sebepleri arasında "...kutlu pınarlar yanında gecelemiyor" ifadesini kullanmıştır. Yine Kırgız-Kazak adetlerinde, kadınlar kısır olduğu zaman, tek başına biten bir ağaç, bir kuyu başında veya kutlu pınar kenarında geceledikleri, kurban keserek çeşitli adaklarda bulundukları belirtilir. Buna benzer bir örnek de Kırgız-Kazakların adetlerinden şikâyetçi olan Molla Gazi Hoca tarafından; "kadınları kısır olursa sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu (pınar) veya su yanında koyun kesip geceledikleri" şeklinde rivayet edilmektedir (İnan, 2000: 168; İnan, 1991: II/258). Yer-su ilahlarının diğer bir özelliği, insanların onlara daha yakın olmaları ve yer-suların iyiliğinden doğrudan doğruya faydalanmaya çalışmaları ve bu yüzden vasıtasız bir şekilde irtibat kurarak kurban takdiminde bulunmaları durumudur (Radloff, 1976: 220-221). Aynı şekilde Kayseri, Adana, Antalya ve Aydın yöresinde yaşayan Varsaklar arasında su, kötü ruhları def eden ve insanları kötü ruhlardan koruyan bir unsur olarak değer görmektedir (Gökbel, 1998: 93, 118, 147-150; Gökbel, 1998a: 268-270). Kayseri ve çevresinde de dilek pınarı, dede pınarı, süt gibi isimlerde kutsal sular yaygındır (Günay, vd, 1996: 34, 47, 68). Burada kült konusu olan sularla temas sonucu hem sihri hem de tıbbi koruma sağlanmaktadır. Çünkü bu sulara bulunan kükürt vb. mineraller tedavi etmektedir.

Elazığ'da, yapılan bir büyü'nün bozulması için, Harput'ta eski Tabakhane denilen su kaynağının olduğu mevkîye gidilir. Kendilerine büyü yapılan kişi, tabakhanedeki üç ayrı yerde üçer kere yıkanır. Böylece büyü'nün bozulacağına veya etkisinin ortadan kalkacağına inanılır¹³. Malatya yöresinde de hava karardıktan sonra kutsal pınarların çevresini cin ve perilerin sardığını, besmele çekilmeden yaklaşan insanların çarpılacağı inancı vardır. Yine Anadolu'da gece bir kapla dışarı su dökeni perilerin çarpacağına inanılır. Bu inanış, kötü cinlerin geceleri dolaştığı, insanlara zarar vermek için fırsat kolladıkları düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Eyuboğlu, 1998: 184). Tabi bu tür inanışların şehir ortamından ziyade köy ortamlarında geçerliliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Günümüzde Anadolu'da su kültüne bağlı olarak, suyun temiz tutulması inancı devam etmektedir. Dere ve pınarları kirletmeme, temiz tutma aksi takdirde çarpılacağı şeklinde bir cezalandırma korkusu halen bu kültürlerin yaşamasında etkili olmaktadır. Çünkü Türklerdeki yer-su inanışları çerçevesinde dağ, tepe ve ağaç gibi su kaynakları da dua ve dilek mekânları olarak kabul edilir. Türklerde kutsal su, çoğu zaman, yardım eden, dua ve dilekleri kabul eden bir motifle kendisini göstermektedir. Göl ve pınar gibi kutsal suların bulunduğu yerler, iyi ruhların makamları olarak tasavvur edilir. Bu inanış günümüzde birçok yerde yaşamaktadır.

Malatya ve Elazığ örneğinde tespit ettiğimiz inanışları günümüz Türk dünyasında da görmek mümkündür. Günümüzde Azerbaycan'da "Ahir Çarşamba" günü Azeri kızlar; kismetlerinin açılması ve kismetinin kim olduğunu öğrenebilmesi amacıyla suya yüzük atarlar veya rüyada elinden su içtikleri kişinin kendisinin kismetini olacağını düşünürler. Ayrıca kaynar suyu gece yere dökmeme ve korkan kişiye su içirilmesi şeklindeki inanışlar Azeriler arasında oldukça yaygındır (Arık, 2005: 125). Ayrıca Büyük ırmakları geçen kimselerde sihri bir kuvvetin bulunduğu eskiden Türklerin inandığı ifade edilir. (İnan, 1987: I/ 493). Anadolu'da, rüyada su görmek aydınlık olarak düşünülür (Yalman, 1977: I/ 63). Azerbaycan'ın bazı yerlerinde kadınlar dertlerini, sırlarını ve rüyalarını suya anlatırlar. Azerbaycan'da dualar, etkili olması için bazen ırmakların kenarında diz çökerek yapılır. Yine Azerbaycan'da dilek sahipleri suya yalvarır ve ırmakların nurundan yardım isterler. İlkbaharda akarsularda yıkanırken, anneler bebeklerini yıkarken dua şeklinde tekerlemeler söylerler. Bu tekerlemelerde kötülüklerin sularla birlikte akıp gitmesi, suların kötülükleri götürmesi istenir (Arık, 2005: 124-125).

Günümüzde Kırgızlarda çocuğu olmayanlar; kutsal yer, türbe, su (Abşırata, Cılısu...) vb. yerlere sığınır. Ayrıca çocuğu olmayan kadınlara imam tarafından okunan su veya çay içirilir. (Polat, 2005: 66-67). Malatya ve Elazığ yöresinde; cin ve muska işleri ile uğraşan kişiler, bir tas suya para atılması suretiyle kişi hakkında bilgi verir ve musallat olan kötü cinleri su vasıtasıyla görüp bağladıklarını söylerler ve o sudan bir kısmını cinlere maruz kalan kişinin yüzüne serperler. Yine araştırma alanımızda insanları etkilemek için yapılan çeşitli muskalar suda bir süre bekletilip çözüldükten sonra kişiye suyu içirilir. Ayrıca kendilerine muska yapılan kişiler, buldukları muskaları suya koymak suretiyle etkisini yok ettiklerine inanırlar. Elazığ ve Malatya'da bazı büyüleri bozmak ve korkuları olanların korkularını gidermek için hocaların okuduğu su, büyü yapılan kişiye içirilir. Elazığ'da Papaz büyü'sünü bozmak için papazın okuduğu su içirilir. Burada su iyesi araç olarak kullanılmaktadır.

Kutsal olarak nitelendirilen sular maddi ve manevi amaçlarla da ziyaret edilir. Manevi olarak Psikolojik rahatsızlıklar ve aile huzuru gibi durumları sıralayabiliriz. Manevi rahatsızlıklar için su ile temas şartların değişmesinde sihri bir etki göstermektedir. Söz konusu sular biçimleri bozmakta, ilga etmekte, "günahları yıkamakta" ve hem saflaştırıcı hem de canlandırıcı olmaktadır (Eliade, 1991: 109). Maddi sıkıntılar olarak vücut ağrıları, böbrek rahatsızlığı,

¹³ Günümüzde dabakhane olarak isimlendirilen yerde doğal soğuk suyu şifa maksadıyla kullanıma arz eden banyo yerleri yapılmış ve hizmet vermektedir.

böbrek taşları ve idrar yolları rahatsızlıkları, sıtma hastalığı, romatizma, sarılık, deride kaşıntı mantar vb. deri hastalıkları, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olma talebi, hayvanların (inek, koyun) sütünün artması, kırklı kadınlar, kırklı ve gelişmeyen çocuklar gibi birçok hastalığa kutsal suların şifa olduğuna inanılmaktadır.

Araştırma alanımızda Kutsal sularla bağlantılı olarak sergilenen ritüeller:

1- Ağaç ve çalılara çaput ve bez bağlama; araştırma alanımızda bazı kutsal suların yanında bulunan ağaç ve çalılara ziyaretçilerin ip, çaput vb şeyler bağlayarak çeşitli dilek ve isteklerde bulunmaları önemli bir ritüeldir. Bir bakıma su iyesi aracılığı ile gerçekleşmesini istedikleri arzularını somutlaştırmakta ve güven altına almakta ya da karşılıklı bir anlaşmanın imzasını taşımaktadır. Çaput, yanında ağaç bulunan bütün kutsal su kaynaklarında görülmektedir. Bazı yerlerde dilek yazılarının ağaçlara asılması veya sulara bırakılması yaygındır (Derme suyu, Arguvan Balıklı Göl, Somuncu Baba Dergâhı, Piri Davud'ta Ulupınar vd.)

2- Su ile ilgili ritüeller; Malatya ve Elazığ'da birçok kutsal mekânda şifa ve dilek noktasında sudan yararlanma ve aracı unsur olarak kullanma yaygındır. Söz konusu kutsal mekânlarda mevcut olan suları içmek ve su ile yıkanmak, çeşitli uzuvlara şifa maksadıyla su veya çamurunu sürmek, ziyaret mekânının dışına da götürmek suretiyle başka kişilerin de bundan yararlanmasını sağlama eyleminin temas büyüsü mantığı ile gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. (Malatya Yeşilyurt'ta Dilek Pınarı, Akçadağ Başpınar'daki Çeşme, Elazığ-Ulukent Mahallesi Pınar (Seydiyye), Piri Davud'da Ulupınar, Sıtma Pınarları, Hoşirik vd.)

3- Mum Yakma; Araştırma alanımızda mevcut olan bazı kutsal suların yanında mum yakma uygulamasına rastlamaktayız. Hatta bir kısmında bu ritüel yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Piri Davud ve Servi Baba mekânlarıdır. Mum ritüelinde, dileklerin kabulü noktasında kutsal mekâna peşin sunumda bulunarak o su iyesinin yardımını temin amacı söz konusudur. Aslında mum ve çaput bağlama, kansız kurban olarak da mütalaa edilebilir (Malatya Yeşilyurt'ta Dilek Pınarı, Akçadağ Başpınar'daki Çeşme, Elazığ-Ulukent Mahallesi Pınar (Seydiyye), Piri Davud'da Ulupınar vd.).

4- Kurban kesme; bazı kutsal suların yanında kurban ritüeli yapılmaktadır. İnsanların dilek ve arzularındaki aciliyet kurban ritüelinin mekânını ve yoğunluğunu belirleyen unsurlardır. Kurban; minnet, dilek veya kutsal bir günle ilişkilendirilerek tabiatüstü varlık için kesilir. Piri Davud'da bu zata kurbanlar kesilmediği zaman suyun kuruyacağı, hatta geçmişte kurduğu rivayet edilir. Her yıl Ağustos ayında bu mekânda çokça kurban kesilerek pişirilip ikram edilir. (Balaban'daki Şeyh Pınarı, Hekimhan Güzelyurt'taki Ilıca, Horata, Doğanıyol Akkent'te kutsal pınar, Piri Davud'taki Ulupınar, Servi Baba çeşmesi vd.)

5- Cem Töreni; Bazı kutsal suların bulunduğu mekânlarda Cem yapılır. Bu mekânlara gelen ziyaretçiler doğal olarak daha çok duygu yoğunluğu ve kutsallık taşıyan dini pratikler sergileme ihtiyacı hissetmektedirler. Bu mekânlarda düzenlenen Cemler, ziyaretçilerin manevi doyum noktasına ulaşmasında büyük paya sahiptir. Su ve çevresinde sergilenen ritüellerde dilek ve şifa noktasında sudan yararlanma ve aracı unsur olarak suyu kullanma önemli yer tutar (Hasan Basri, Piri Davud'un yanındaki Ulupınar, Taşkesen'de Ceviz pınarı vd.)

Sonuç olarak su kültü, çeşitli coğrafyalarda, farklı kültürlerle mensup toplumlarda görülen bir inanış olmakla beraber Türk toplulukları arasında ortak bir kült unsuru olarak görülmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız su kültü ve buna bağlı gelişen ritüeller, İslam öncesi Türk kültüründe mevcut olan yer-su inanışlarının daha sonraki dönemlere yansıyan biçimleri olarak görülmektedir. Her dönemde bu inanışlar farklı toplumların dini, kültürel ve coğrafi özelliklerini kendi bünyesinde barındırmıştır. İslam öncesi Türk inanışları, İslam ile beraber Müslüman Türk toplumunun manevi hayatında etkisini devam ettirmiştir. Bazı durumlarda bu inanışlar İslami motiflerle kendisine yer aramış ve etkili olmuştur. Malatya ve Elazığ örneğinde incelediğimiz su kültürünün uygulamalarında bunu canlı bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

Özellikle birçok suyun zemzem veya bazı veli, şehit vb. dini şahsiyetlerle irtibatlandırılması buna örnek teşkil eder. Ayrıca kutsallık atfedilen suların kaynağı, çıkış şekli ve yeri kutsiyet atfedilmesinde belirleyici olmakta ve bu çerçevede kült oluşmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Malatya-Elazığ örneğinde su kültürüne bağlı olarak pınar, çeşme, nehir ve göl şeklinde kutsiyet atfedilen unsurlar mevcuttur. Araştırma alanımızda su kültürü: dilek pınarı, süt pınarı, inek pınarı, sıtma pınarı, dede suyu, şifalı su, kutsal balıklar, ziyaret vb. isimlerle etkisini sürdürmektedir. Bu suların bir kısmının yerden ilginç bir şekilde çıkması, zemmemin ortaya çıkışındaki motifleri taşımaktadır. Ziyaretçilerin su kültürüne konu olan unsurlarla (içmek, yıkanmak, kurban sunmak, para ve yiyecek-içecek saçmak, mum yakmak vb. şekillerde) teması, çoğu zaman su ruhlarıyla yakınlaşma, bütünleşme ve her türlü sıkıntıları için onlardan yardım alma amaçlarını taşır. Söz konusu sular maddi ve manevi rahatsızlıklar için farklı yaş, cinsiyet ve kültür seviyesindeki insanlar tarafından kullanılmaktadır. Hatta son yıllarda bu tür inanışlara ilgide artışın olduğunu da söylemek mümkündür.

Türklerin yaşadığı coğrafyalarda asırlardan beri yaşanan yer-su inanışlarındaki bu benzerlikler, onların aynı kültürün parçası olduklarını gösteren değerlerdir.

KAYNAKÇA

- Araz, Rifat (1995), Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara.
- Arı, Durmuş (2005), Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları, Ankara.
- Beşevliyev, V. (1945), "Proto-Bulgar Dini" (Çev: T. Acaroğlu), Belleten, C. IX, Nisan, S. 34.
- BULUÇ, Sadettin (1993), "Şaman", İslam Ansiklopedisi, M.E.B., C. XI, İstanbul.
- Çeribaş, Mehmet (2007), "Kütahya Seyyid Ali Ocağında Kültler ve Bu Kültlere Bağlı İnanç ve Uygulamalar", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı (17-19 Ekim 2007, Ankara), ed.: Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, C. II, Ankara, 1331-1356.
- Çobanoğlu, Özkul (1993), "Türk Kültür Tarihinde Su Kültü", Türk Kültürü, S. 361, (Mayıs)
- Eberhard, Wolfram (1947), Çin'in Şimal Komşuları, Ankara.
- Eliade, Mircea (1991), Kutsal ve Dindışı, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara.
- (1992), İmgeler, Simgeler, (Çev: M. Ali Kılıçbay) Ankara.
- Esin, Emel (1978), İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul.
- (2001), Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1971), Dede Korkut Kitabı, İstanbul.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1998), Anadolu İnançları, Anadolu Üçlemesi-I, İstanbul.
- Gökarp, Ziya (1989), Türk Medeniyeti Tarihi, (Haz: Yalçın Toker), İstanbul.
- Gökbek, Ahmet (1998), Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, Ankara.
- (1998a), "Varsak Türklerinde Yer-su İnanışlarının İzleri", Dinler Tarihi Araştırmaları-I, (Sempozyum 08-09 Kasım 1996), Ankara.
- Günay, Ünver-vd. (1996), Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Kayseri.
- Gündüz, Şinasi (1995), Sabiiler, Son Gnostikler, Ankara.
- Hacı Bektaş-ı Veli (2007), Makalat, (Haz: A. Yılmaz, M. Akkuş, A. Öztürk), Ankara.
- İbni Nedim (1994), Muhammed b. İshak, el-Fihrist, (Ed: G. Flugel), Beyrut.
- İnan, Abdulkadir (1976), Eski Türk Dini Tarihi, Ankara.
- (1987), Makaleler ve İncelemeler, I, Ankara.
- (1991), Makaleler ve İncelemeler, II, Ankara.
- (2000), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980), Eski Türk Dini, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1990), Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmut (1998), Divanü Lügat-it-Türk, (Çev: Besim Atalay), Ankara.

Kavcar, Cavit-M. Yardımcı (1990), Efsanelerimiz, İnönü Ün. Efsane Derleme Yarışması, Malatya.

Komisyon (1967), Tarama Sözlüğü, III, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Ocak, A. Yaşar (1993), Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul.

Oymak, İskender (2013), Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri, Malatya.

Ögel, Bahaeddin (1971), Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul.

----- (1978), Türk Kültür Tarihine Giriş, III, Ankara.

----- (1993), Türk Mitolojisi, I, Ankara.

Ökse, A. Tuba (2006), "Eski Önasya'da Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri", Bilig, Kış/2006, S. 36.

Örnek, Sedat Veyis (1995), İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul.

Polat, Kemal (2005), Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar, Ankara.

Radloff, Wilhelm (1976), Sibiry'a'dan Seçmeler, (Çev: Ahmet Temir) İstanbul.

Roux, Jean Paul (1994), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev: Aykut Kazancıgil) İstanbul.

Şentürk, Ahmet-M. Sedat Balarısı (1991), Yeşilyurt, Malatya.

Tanyu, Hikmet (1986), İslamıktan önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul.

----- (1987), Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara.

Turan, Osman (1994), Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul.

Yalman, Ali Rıza (1977), Cenupta Türkmen Oymakları, I (Haz: Sabahat Emir), Ankara.

Yörükân, Yusuf Ziya (2006), Müslümanlıktan Evvel Tük Dinleri, Şamanizm, İstanbul.

TÜRKÜLERDE SU

Can Etili ÖKTEN*

Su tabiatta bulunan rengi ve kokusu olmayan saydam bir sıvıdır. Ancak bazen su renkli hallerde de görünebilir. Mavi lacivert veya başka renklerde olduğu gibi. Bu durum suyun renkli oluşundan değil, güneşin kırılmalarından oluşmaktadır. Ansiklopedik bilgiler suyu yaşam sıvısı olarak ta tanımlamaktadırlar

Su insan ve tabiat için ne anlam ifade eder? Hangi hallerde bulunur?

İnsan yaşamının vazgeçilmezi olan su, tabiatta sıvı, katı ve gaz halinde bulunmaktadır. Havada bulunan iki hidrojenin oksijenle birleşimi sonunda türkülerde, öykülerde, destanlarda, halk deyimlerinde, efsanelerde yer alan su, yaşamamızın her döneminde büyük bir önem arz etmektedir. Her ne kadar suyun birleşimi aynı ise de, su çeşitli şekillere bürünerek, değişik konum ve durumlarda, hayatımıza yön vererek, karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Nesrin Dağbağlar'ın *Bu Yazı Suyu Yazılmıştır* isimli yazısında şöyle demektedir [Dağbağlar, 2013: s.89]:

“Gümüş kaptan içtiğimiz su ile toprak kaptan içtiğimiz, hele de plastik kaptan içtiğimiz su neden birbirinden farklıdır? İnce belli bardaktan içtiğimiz çay ile porselen fincandan içilen çayın aynı olmaması gibi; Kimya bilimi bize aralarında fark olmadığını söylüyorken, bizim değişik algılamamızın sebebi nedir? İşte bu farkı fark eden bilgi, kimyada değil, rezonans kanunlarındadır. Su bilgiyi kaydeder ve kayıt ettikçe yeni nitelikler kazanır. Ama kimyasal bileşimi değişmez. Kimyaya göre suyun bileşimi önemlidir. Kimya bilimi onun sadece H₂O molekülüne ve taşıdığı elementlere bakar. Oysa rezonans suyun sadece moleküllerine değil, yapısına ve taşıdığı titreşime bakar.”

Su tıpkı bizim gibi canlı bir organizmadır. Yani, bizim gibi bir cana sahiptir. Bütün ruhu ve içtenliği ile insanlarla iletişim halindedir ve folklor içerisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Suyun ruhunun ve bedeninin yanı sıra, tıpkı insanlarda olduğu gibi, aklının, zekâsının, şefkatinin, bereketinin, öfkesinin, durgunluğunun ve merhametinin de var olduğunu türkülerde, halk deyim ve atasözlerinde, halk efsanelerinde halk hekimliğinde durum tespiti yaparak görmek mümkündür. Su aslında zoru kolay kılar, ancak gereği yapılmadığında da kolayı zor yapar. Kendi yoluna çıkanlara acımaz. Yıkar geçer. Gaston Bachelard, mealen yukarıda sayılan özelliklere ilaveten suyu şu şekilde anlatmıştır:

“Su kuraklıktan çatlamış toprağın ihtiyacıdır. Kurak toprağın aşkıdır. Sevgilisidir. Su susamış ağacın, boynu bükük karanfilin ihtiyacıdır. Suyun ahlakı temizdir. Ateşe bir tek o karşı koyabilir”.

Su akar ve mutlaka yolunu bulur. Yolunu bulur iken de tıpkı insan gibi tek başına dolanmayı sevmez. Çeşitli kaynaklardan beslenerek büyümeyi ve genişlemeyi ister. Suyun bu özelliği halk kültürüne zengin şekil ve konu olarak yansır. Böylece halk kültürü de geçmişin günümüzdeki tanıklığını yapmış olur.

İnsanlığın hayat arkadaşı olarak su, nereye gitmiş ise, insanoğlu büyük bir aşk ve sadakat ile, onu takip etmiştir. Onun tatlı yanını, acı yanını ve tuzlu yanını bilerek ve isteyerek kabul etmiştir. Su vefalı yar olarak, tatlı su olup insanların yaşamının devamını sağlamış, acı su olup topraklarını yeşertmiş, tuzlu su olup insanoğlunu deryalarla, denizlerle kucaklaştırmıştır.

Bilindiği üzere evrenin mitolojik oluşumunu Toprak, ateş, rüzgâr ve su oluşturur. Su var oluşun bizzat kendisidir.

Hindistan'da Ganj nehri kutsal olarak kabul edilmektedir. Hintliler Ganj nehrinde yıkanmak sureti ile ruhlarının temizlendiğine ve günahlarından kurtulduklarına inanmaktadırlar. Adaklar adamakta, Ganj'a çiçekler atmakta ve küllerini nehre dökerek

* Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi T. M. D. Konservatuarı.

Nirvana'ya kavuşacaklarına inanmaktadırlar. Mısır'da Nil nehri hemen bütün Mısır'a hayat vermekte en gelişmiş ve bereketli yerleşim bölgeleri nehrin etrafında bulunmaktadır.

Kutsal kitabımızın enbiya ve nur surelerinde sudan şöyle bahsedilir. Her canlı sudan yaratılmıştır. Kimi sürünür, kimi de ayakları ile yürür.

Kâinattan önce su ve tanrı vardı. Dede Korkut kitabında Su Tanrının yüzünü görmüştür. Denmektedir. Buda suyun kutsal olduğunun bir ifadesidir.

Su cennete yakışır. Orada da ağaçların altından akan ırmaklardan söz edilir.

İslam felsefesinde Ab-ı hayat dirilik suyu insanı ölümsüzleştiren bir sudur. Bu su karanlıklar ülkesinde bulunmaktadır. İnanç açısından çeşitli şekillerde anlatılır. Burada söz konusu edinilen İskender Makedonyalı İskender değildir. Söylenceye göre İskender'in aşçısı İskendere balık yapmak istediğinde ölmüş olan balığı suyla yıkadığında balığın canlandığını görür. Bunun üzerine İskender çok kızar. Ancak durum anlatılıp balığın suyla yıkanması üzerine canlandığı anlatılınca insana ölümsüzlüğü sunan, onu diriltten bu dirilik suyu aramaya başlar. Ancak bir türlü bulamazlar. Hızır ve İlyas peygamber bu dirilik suyunu karanlıklar ülkesinde bulup içerek ölümsüzleşirler. Ancak Tanrı daha sonra bu suyu görünmez kılar. Ondan sonrada ab-ı hayatı bulma serüveni başlamış olur. Bir başka söylenceye göre de dirilik suyuda denen ab-ı hayat iki denizin birleştiği yerde bulunmaktadır. Orada aranmaya başlar. İşte o gündür bugündür ab-ı hayat aranır durur. Anadolu'da su besmelesiz içilmez. Öyleyse su duadır. Su ahlaki ve erdemi temsil eder. Saflığın simgesidir. Yeniden doğuşu temsil eder. Su yalnız yaşamı değil, ölümü de temsil eder. Su şifadır. Hayatın bereketidir. Daha çok çoğaltır ama bazen kolayı zor kılarak yok eder. Su varoluşun kendisidir. Anadolu'da suya kurşun dökülerek nazardan korunacağı inancı halen vardır. Yola gidenin arkasından su dökülerek sağ salim dönüşünün inancı vardır. Su sadece ölünün canına değmez. Yaşayanında canına değer. Su yaşamı ve ölümü temsil eder. Kirli su ve temiz su gibi. Suyun gücünün inancı halen sürmektedir. Suyun günahı yoktur. Su sanattır. Ebru sanatı su da sanatın bir ifadesidir.

Su sakın veya coşkulu ya da deli akarsa nehir olur toprağın bereketini ve dünya üzerindeki cenneti sağlar. Ancak suyun bir başka fiziksel hali de doğduğu yüksek dağlardan yere, düşmesidir. İşte o zaman su, köpük köpük beyaz bir gelin elbisesi görünümünde şelale olur. Bazen değirmenlerimizi döndürür. Bazen de barajlarımızda ışık sağlamaya yardımcı olur. Su zaman zaman yorgun, kırgın, mecali tükenmiş bir insan gibi hareketsiz bir hal alır. O zamanda su göllerimizi oluşturmuş olur. Bütün bu özellikleri türkülerde görebiliyoruz. Su bazen iç âlemini dışa vurmeyen insan gibi, kendisini gizlemesini de bilir. İşte o zaman suyu gizli saklı olarak yer altında nehirler, dereler, çaylar ve göller olarak ta görmekteyiz. Suyun en büyük gururunu ve kibrini, derinliğini, sıcaklığını ve serinliliğini ise deryalarda, ummanlarda denizlerde görülür. Tabiat için bu kadar önem arz eden su, insanoğlu için de büyük bir önem taşır. Doğduğumuz zaman vücudumuzu temizlerken ruhumuzu da arıtmış, dünyaya veda edişimizde de bizleri yalnız bırakmayarak son aptesimizin alınışında ve son nefesimizde zem zem ile su, dudaklarımızdaki çatlakları, tıpkı kurak topraklardaki çatlaklarda olduğu gibi, ıslatmış ve içimizi serinletmektedir. Toprağa verilen her tohumun yeşermesinde can suyunun ne kadar hayati önem taşıdığı unutulmamalıdır. Tıpkı insan vücudundaki can suyu gibi... Aç kalarak uzun süre yaşanabilir, fakat susuz yaşamın hiçbir şansı yoktur. İnsan vücudundaki her organın suya olan ihtiyacı bizi hayata bağlayacak en önemli etken olarak suyun önemini ortaya koyar. Yeryüzünde suyu reddedecek hiçbir canlı mevcut değildir. Ancak bunun bir istisnası vardır. O da kuduz hastasının korktuğu için suyu reddetmesidir. Çok fazla su isteyen kişiler ise şeker hastalarıdır.

İnsanoğlunun dünyadaki yerleşim alanlarının belirlenmesinde, kılavuz nokta, hiç kuşkusuz su kaynakları olmuştur. Büyük uygarlıklar suyun etrafında doğup devleşirken, susuz kalan uygarlıkların çoraklaştığını ve zaman içerisinde yok oldukları görülmektedir. O kadar ki bir nehrin kuraklıktan ya da kirletilmekten ya da yanlış kullanılmaktan ötürü yok olması onlarca

insanın yok olması kadar vahim sonuçlar doğurur. Hatta daha da dramatik sonuçlar doğurur. Zira nehirlerin yok oluşu sadece insanları değil, diğer bütün canlıları yok ettiği gibi kıyısında oluşan yerleşim birimlerinin de sosyo-ekonomik ve kültürel hayatını da yok etmiş olmaktadır. İşte suyun bu kadar önem arz etmesi nedeniyle, Brezilyanın Rio da Jenerio kentindeki toplantıda 1992 yılında 22 Mart, dünya su günün kutlandığı tarih olarak kabul edilmiştir. Ayrıca suyun sadece hayati fonksiyonları değil, sanatsal değerleri de vardır. Su sanat alanında ebru olarak ortaya çıkar. Bale'de sanattır. Bunun su içindeki haline de su balesi denilmektedir

İnsan yaşamında bu kadar önem taşıyan suyun türkülere konu edilmemiş olması elbette düşünülemezdi.

Havada bulunan iki hidrojenin oksijenle birleşimi sonunda meydana gelen su, türkülere, öykülere, destanlara, halk deyimlerine girmiş, onu sanata dönüştürmüştür. Her ne kadar birleşimi aynı ise de su türkülerde de değişik şekillere bürünerek, değişik konum ve durumlarda karşımıza çıkmaktadır.

Türkülerde suyun işlenişine gelince; bunu türkülerini incelerken durum tespiti yapmak suretiyle ortaya koymak gerekir. Buna göre, türkülerde su birçok açıdan incelenebilir. Büründüğü edebi şekil bakımından; en çok rastlanılan tür, mani çeşitlemeleri ve koşma çeşitlemeleridir. Ancak şu noktanın özellikle vurgulanması gerekir. Edebi şekil bakımından mani ya da koşma olarak söylenen türkülerin, özellikle de sekizli ya da on birli hece kalıbı ile yakılmış olanlarda ortak payda ağıt olarak günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde edebi tür bakımından ortak paydayı yakalayan türküler; bu kez karşımıza uzun hava veya ölçü kalıbı ile yakılmış daha yaygın bir deyimle kırık hava olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi şekildeki farklılıkları konu alan türkülerde; örneğin deniz, dere, çay, pınar, kuyu, çiğ, bulut ve teknolojiye büründüğünde de çeşme, türkülerinde de hep aynı ortak edebi şekli görebiliyoruz. Ayrıca işledikleri içerik bakımından deyiş oyun havası ve ilahi şeklinde de su motifinin işlendiğini görebiliyoruz.

Su Türk Toplumunda da kutsal olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği âşıklık geleneği içerisinde söylenen demeler, nefesler ve ilahilerde daha çok görmekteyiz.

Aşağıda belirtilen koşmada suya atfedilen kutsal niteleme de şöyle denmektedir:

Derviş Muhammedim sevmez hayını

Herkes beğenmiştir kendi huyunu

Dibi delik kaba hakkın suyunu

Taşıyıp yorulma dolduramazsın.

Pir Sultan Abdal'dan bir deyiş:

Sultan suyu gibi çağlayıp akma

Durulur gam yeme divane gönül

Er başında duman dağ başında kış

Görülür gam yeme divane gönül

Yine **Pir Sultan'**dan bir deyiş:

Ay Alidir gün Muhammet

Okunan seksenbin ayet

Balıklar deryaya hasret

Çarka döner göl içinde

Göl içinde çarka döner

Susuzluktan bağı yanar

Âlemi seyrana çıkar

Seyir var seyir içinde

Kul Hüseyin'den bir deyiş¹:

Cihan derya iken yer gök su iken
Arştan yeşil kandil nur olmadı mı
Zühre yıldızından kırk bin evveli
Kuduretten (de) bir top nur inmedi mi

Yunus'dan alınan bir ilahi:

Benim adım dertli dolap
Suyum akar yalap yalap
Böyle emreylemiş Çalap
Derdim vardır inilerim.

Ağıt bazen inanca yönelik ulu ve kutlu kişiler içinde yakılmış olabilir. Nitekim Ferman Baba **Kerbela Ağıtı'**nda suyu şöyle kullanmıştır:

Kerbelayı yalın ayak yürüdüm
Sana geldim can Hüseyin merhaba
Su içmedim yudum yudum kurudum
Sana geldim can Hüseyin merhaba

Ozan aşağıda belirtilen Erzincan deyişinde gözlerinden akan yaşı suya benzeterek sevgiliye seslenmektedir.

Yarım senden ayrılalı
Hayli zaman oldu gel gel
Bak gözümde akan yaşım
Ab'ı revan oldu gel gel

Konusu bakımından ağıt: Ağıt sevilen bir kişinin beklenmedik ani ölümü karşısında ya da toplumu derinden sarsan beklenmedik olaylar üzerine yakılan türkülerdir. Edebi şekil bakımından söz ettiğimiz koşma biçimindeki türküler, konuları bakımından aynı zamanda ağıt olarak dile getirilmiştir.

Şu Fırat'ın suyu akar serindir.
Söyletmeyin beni yaram derindir.
Daha gün görmemiş taze gelindim
Ordu'dan Ramazan Çetin'nin derlediği bir türkü:
Dere kenarında tuzak kurdular
İkelime vura vura sual sordular.
Denizli den derlenmiş bir ağıt:
Devrent deresini duman bürüdü
Üçyüz atlı beşyüz yayan yürüdü.
Musamın ciğeri mosmoroldu çürüdü

Güfteden de anlaşıldığı gibi, su burada sadece dere olarak coğrafi özelliği ile yer almış bulunmaktadır.

Zilha Gelin Ağıtı'nda su, Kızılırmak olarak karşımıza çıkar:

Allah Allah dedik ata bindirdik
Hayır dua ile yola gönderdik
Kible tarafında elden aldırdık

¹ Tokat yöresi zakirlerinin incelenmesi amaçlı yapılan alan çalışmasında ele geçen bir kaynaktan yazılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Deniz Güneş, 2013: *Tokat yöresi Alevî-Bektaşî İncancında Zâkîrlık Geleneği*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji ve Müzik Teorisi Anabilim Dalı doktora Tezi.

Nettin Kızılırmak allı gelini, Zilha gelini

Ağıt şeklinde söylenen türkülerde sudan söz edilirken su ile konuşarak ya da sitem ederek de duygular dile getirilmektedir: Ürgüp'ten derlenen bir başka Kızılırmak ağıtında da allı gelinin trajik öyküsünde ilenç şöyle dile getirilmektedir:

Kızıl Irmak parça parça olaydın

Her bir parçan bir yerlerde kalaydın

Sende benim gibi yarsız kalaydın

Nettin Kızılırmak allı gelini

Kızılırmak coşkun suları ile birçok türküyü sevileni alıp götürdüğü için ağıt olarak yer almıştır. Aşık Sait söylemiyle bir Kırşehir Türküsünde ağıt şöyle yer almıştır.

Kızılırmak edirafın dağ mıdır

Dört bir yanın lale sümbül bağ mıdır

Haber ver nerede nurim sağ mıdır

Nurimi kenara çal Kızılırmak

Aşık Veysel Kızıl Irmağa olan ilencinde şöyle seslenmektedir:

Bahar gelir gudurursun

Kızılırmak seni seni

Ne uyursun ne durursun

Kızılırmak seni seni

Parça parça etsem seni

Fabrikaya tıksam seni

Deniz olsan yutsam seni

Kızılırmak seni seni

Ünlü **Ümmü Gelin Ağıtı**'nda sudan şöyle söz edilmektedir:

Suya da düştü dutamadım kolunu

Uzak gitti bilemedim yolunu

Güzel mevlam kısmet etmiş ölümü

Kanlı çaylar nerelere koydun ümmümü

Akmiyasıca çaylar nerelere koydun ümmümü

Sekizli kalıpla oluşturulmuş olan mani şeklindeki **Gelin Ayşe Ağıtı** da şöyledir:

Koyun gelir yata yata

Çamurlara bata bata

Gelin ayşem suya düşmüş

Kollarını duta duta

Arpaçayı'nda hayatını yitirenlerin arkasından söylenen ve günümüze kadar ulaşmış sara gelin ağıtında da suyun öfkesinden şöyle söz edilmektedir:

Arpa çayı aştı taşı

Sel saramı aldı kaçı

Sara gelin kalem kaşlı

Apardı seller saranı

Arpa çayı derin olmaz

Akar sular serin olmaz

Sara gibi gelin olmaz

Apardı seller saranı

Koşma olarak Ankara'dan derlenen çok sevilen bir türküde su, ilenç aracı olarak yer almıştır:

Bülbüle su verdim altın tasınan

Çok günler geçirdim kara yasınan

Ben seni severdim bir hevesinen
Başın pınar ayakların göl olsun.
Anonim bir türküde suyun gücünden şöyle söz edilmektedir.
Zalım felek değirmenin döndüm
Bağın bahçen sular ile doldumu
Ben yaparım sen yıkarsın bendimi
Döne döne nöbet bize geldi mi

Halk müziğinin iki ana türü bakımından: ölçülü havalar ve serbest havalar. Bilinen isimlendirmeleri ile uzun hava ve kırık hava açısından incelendiğinde Muharrem Ertaştan alınan bir uzun hava:

Hep seni zikreder dallar ağaçlar.

Akan ulu sular semada kuşlar

Su her ne kadar fiziksel açıdan şekil değiştirse de, kimyasal açıdan aynıdır. Onun için suyun üşümüş hali olan kar, Sivas/ Zara'dan derlenen şu uzun havaya şöyle konu olmuştur.

Karlı dağlar karanlığın bastımı

Kahpe felek ayrılığın vakti mi.

Karlı dağlar ne olur

Asker ağam gelse yarelerim eyi olur

Yine Sivas /Zara'dan derlenen ölçüsüz kalıpla ifadesini bulan bir uzun hava

Dağlar ağardı kardan

Haber gelmedi yardan

Ya gel ya mektup gönder

Kurtar beni bu dardan

Şu dağlar ulu dağlar

Çevresi sulu dağlar

İsterem yare gidem

Bağlaman yolu dağlar

Dikkat edilirse halk kar haline gelmiş suyu türkülerde iklim şartları bakımından hep uygun olan yörelerde yakmıştır. Zira her türkü somut değerlere dayanılarak adeta birer atölye çalışması gibidir. Yani türkü yakıcıları gördüklerini duyduklarını gerçeklere dayandırarak kısa ve öz olarak dile getirmektedir. Çiğ tanesi de sudur. Türkü yakıcı göz yaşı ile su arasında şöyle bir ilişkiyi uzun hava türündeki şu ezgide şöyle dile getirmiştir.

Şu yüce dağları duman kaplamış

Yinemi gurbetten kara haber var

Seher vakti bu yerde kimler ağlamış

Çimenler üstünde gözyaşları var

Bu kayseri türküsünde de suyun kar halinde buram buram yağdığını, aşağıda belirtilen mani de şöyle dile getirilmektedir.

Kar yağar burum burum

Durun ağalar durun

Sevdiğime verinde

Yedi yerimden vurun.

Toroslar Diyarından **Karacaoğlan**

İncecikten bir kar yağar

Tozar elif elif diye

Deli gönül hayran olmuş

Gezer elif elif diye

Demek suretiyle şekil olarak suyun daha munis bir yağışını işaret etmekte ve içerik olarak da Karacaoğlan'ın şiirinde Elif ile ilahi sevgiliye vurgu yapılmaktadır.

Karadeniz türküsünde

“kar yağayı yağayı

Fındığın dallarına

Allah düşürsün seni

Bu benim kollarıma

saptaması yapılırken, aşağıda belirtilen Elazığ türküsünde de her ne kadar su hava şartlarından dolayı soğuyarak kar haline gelmiş ise de

“Kar yağdı eriyecek

Fermanım yeriyecek

Şu benim nazlı canım

Toprakta çürüyecek

diyerek suyun asıl haline dönüşeceğine vurgu yapılmaktadır.

Kara basma iz olur

Güzellerde naz olur

Gündüz gelme gece gel

Eller duyar söz olur

diyen Bayburt türküsünde henüz suyun buz haline gelerek katılaşmadığına işaret edilmektedir.

Bursa Kıymet Varol'dan alınan bir kar türküsü

Denizin ortasında

Mor mintan arkasında

Hayriye hanım yar sevmiş

Çeşmenin arkasında

Ölçülü olarak, yani usullü olarak yakılmış olan türkülerde hava şartlarından dolayı şekil değiştiren su şöyle yer almıştır.

Karmı yağmış yüce dağlar başına

Merhamet eylemez gözlerimin yaşına

Daha değmemiştim onbeş yaşına

Vurdu felek kıldı kanadımı kolumu.

Kırşehir türküsünde toplumumuzda küçük gelinlerin dramlarına işaret edilmiştir. Bu türküde kar, yaşlı bir adamın beyaz saçlarıyla özleştirilerek sosyal yaraya değinilmiştir. Bir başka türkü:

Karmı yağmış Kütahya'nın dağına

Ataş düşmüş ciğerimin dağına

Gül donatmış şalvarının ağına

Gayırma sevdiğim gün böyle geçmez

Yanar yüreğimin ataşı sönmez

Bir Ankara türküsünde suyun kar hali şöyle yer almıştır:

Kar yağıyor yağıyor

Abamı giyeceğim.

İhtiyara varıpta

Babamı diyeceğim.

Suyun pamuk gibi yumuşak görünmesine rağmen gereğinde nasıl aşılması güç bir engel teşkil ettiği de bir Sivas türküsünde şöyle ifade edilmiştir.

Kar yağar bardan bardan

Yollar kapandı kardan

Ne gelen var ne giden
Haber gelmiyor yardan

Gereğinde suyun acımasız yüzünü göstermek suretiyle insanları nasıl çaresiz bıraktığı vurgulanmaktadır. Hastaların dertlerine çare aramaları, kar yolları kapadıkça mümkün olamamaktadır. Artık burada su kolayı zora sokmuş bulunmaktadır.

Kayseri köy kadınlarından alınan bu türküdeki ifade inceliğine dikkat çekmek isterim
Kar yağar kar üstüne
Yar sevmiş yar üstüne
Varsın sevsin neyleyim
Turp yemiş nar üstüne
Hüsamet'tin Subaşı'n'dan alınan birVan türküsü. Dağlarda biriken kar üstüne söylenmiş.
Yüce dağım yağar bana
Kar o yandan kar bu yandan
Al hançeri sinem işte
Vur o yandan vur bu yandan

Suyunda tıpkı canlı gibi duygularının olduğuna değinmiştik. Nitekim şaşkınlıktan dona kalıp hareket edemeyen insan gibi suyun da donup kaldığını Sivastan derlenen şu türküde görmekteyiz:

Dereler buz bağladı.
Avcılar iz bağladı
Beni bir gelin vurdu
Yaramı kız bağladı

Şu derenin uzununu
Kıramadım buzunu
Aldım Türkmen kızını
Çekemedim nazını

Erzurum da Faruk kaleli'den alınan suyun bereketini etrafına hayat verdiğini mani olarak yakılmış türkü şöyle dillendirmektedir:

Su gelir ark uyanır
Dağlar yeşil boyanır.
Sen orada ben burada
Buna can mı dayanır.

Su gelir güldür müldür
Marhamam dolu güldür
Havada uçan kuşlar
Ahvalim yare bildir

Su gelir taşa değer
Kırpıklar kaşa değer
Yardan bir name gelmiş
Azizdir başa değer

Çankırı/Çerkeş'te yöre ekibinden Muzaffer Sarısözen'in derlediği bir türkü.
Su gelir millendirir
Çayırı çimlendirir
Benim bir efendim var
Dilsizi dillendirir.

Rifat Balaban'dan alınan bir Ankara türküsünde suyun coşkusu da yer verilmiştir.

Su gelir güldür güldür

Gel de yar beni güldür

Bir damlacık kanım akmaz

Öldürürsen sen öldür.

Giresundan derlenen su ile ilgili mani şeklinde bir türkü.

Ak su derler adına

Soğuktur inadına

İçenler erer imiş

Hemencek muradına

Suyun bulanık bir hal alması, birleşimini kimyasal açıdan değiştirmemektedir.

Elmalı'dan bir türkü.

Su gelir bulanarak

Bahçeyi dolanarak

Buna can mı dayanır

Yar gelmiş salınarak

Şereflikoçhisar'dan türkü.

Akan sular ben olsam

Bulanırsam bulansam

Verseler sevdiğimi

Dilenirsem dilensem

Erzurum Türküsü: Bu Türkü de Erzurumlu Hulisi Seven'den alınmıştır.

Yayla suyu yan gider

Açma yaram kan gider

Dumanlı dağlar, Yaylalar

Yayla suyu pek acı

Geliyor çifte bacı

Dumanlı dağlar yaylalar

Yayla suyu pek serin

Elinmi oldun kız gelin

Dumanlı dağlar yaylar

İbrahim Can'nın Bahattin Çamuralı'den derlediği bir türkü de su ifadesini şöyle

bulmuştur:

Suyun altına testi

Damla damla dolayı

Kemençemin üstüne

Güzel kızlar oynayı

Sivas'tan Filinta Niyazi suyun bulanıklığına işaret ederek şöyle demektedir.

Su bulanık içilmez

Çayır ince biçilmez

Bana yardan geç derler

Yar tatlıdır geçilmez

Bir **Adana** türküsünde de su, köpüğü ile söylem bulmuştur:

Su gelir kütüğünden

İçilmez köpüğünden

Yılan olsam sarılsam

Yarimin topuğundan

Ankara türküsü:

Su sızıyor sızıyor

Taşların arasından

Eğil bir yol öpeyim

Kaşların arasından

Nazmi Özalp'tan alınan bir Malatya/Darende türküsünde su anlamı kuvvetlendirmek için şöyle kullanılmış.

Su gelir lüle lüle

Yar gelir güle güle

Elinde ipek mendil

Terini sile sile

Su gelir kütüğünden

İçilmez köpüğünden

Yılan olsam sarılsam

Kızların topuğundan

Su gelir taşa değer

Kirpikler kaşa değer

Yardan bir name gelmiş

Azizdir başa değer.

Muğla'dan derlenmiş olan bir türkü.

Ben susadım sular isterim

Su deresi nereye gelir gösterin.

Ben ellerin kahrını çekemedim

Ben ille kendi yarimi isterim

Samsun/Çarşamba'dan Faik Okutan ve Hocamız Ahmet Yamacı'nın halk müziği repertuarına kazandırdığı suyu motif olarak işlemiş bir türkü.

Sular durulur derler

Güzel sorulur derler

Yari gönlünde ara

Arayan bulur derler

Muzaffer Sarısözen 'nin Uşak yöre ekibinden derlediği bir türkü

Ey su yolu su yolu

Boş gider gelir dolu

Testi kulpun kırılsın

Yoruldu yarin kolu

Güyer bostanım güyer

Su gelir bendin döğer

Değirmende üç kız var

En güzeli kendime

Hasan çelikel'in Elazığ 'da kaynaklık ederek repertuvara kazandırdığı türküde su motifi şöyle kullanılmış

Saray yolu bumudur

Testi dolu bumudur

Gittinki tez gelesin

Tez geldiğin bumudur

Mehmet Özbek ve Fahrettin Ergeç'in derledikleri geceler diye bilinen Kerkük türküsü:

Susuzam su isterem
Esmer halların gösterir
Yatmaya yer isterem
Koynun kucağın gösterir.
Yine Kerkükten bir Türkmen türküsü. Eksik mani olarak düzenlenmiştir.

Çimeni
Su göğertmiş çimeni
Çöllerde lala idim
Koparttı yolçı meni
Deryahta balık idim
Çekti kullapçı meni
Su halk epopelerinde de kendisine bir yer bulur. Arzu Kamber Halayında arzu,
Helkemi suya daldırdım. Diye ünler.
Hüseyin Saltırık'ın hayata veda sırasında inancımıza göre yıkanma ile ilgili olarak
yakılan ağıtta su motifi şöyle yer almıştır.

Çalın davulları çaydan aşağı
Mezarımı kazın belden aşağı
Suyumu dökün kazan dolunca
Aman ölüm yaman ölüm üçgün ara ver
Al başımdan bu sevdayı götür yara ver
Aziz Şenses'ten alınan bir Adana türküsünde su motifine şöyle değinilmiş.
Su gelir kütüğünden
İçilmez köpüğünden
İpek olsam sarılsam
Yarimin topuğundan
Koynunda su birikintisi ya da göl barındıran bu nedenle her zaman nemli olabilen ve
nemli kalabilen sazlıklı yerle ilgili bir Sivas türküsü.
Bu dağlar eze dağlar
Yar gele geze dağlar
Suları şarap olmuş
Çiçeği meze dağlar
Azerbaycan'dan derlenen bu türküde su, bu kez cinasa zemin hazırlamak üzere
kullanılmıştır.

Su attım yara deydi.
Dilim ağzım kurudu
Ne dedim yara deydi
Erzurumlu **Muharrem Akkuş'tan** alınan bir mani.
Su bağlasam gelir mi
Sularsam göğeri mi
Nazlı yar uykudaymış
Öpsem yar uyanır mı
Tarbzon Selçuk balcı kazandırdığı bir türkü
Suyun altında testi
O damla damla dolsun
Meliham boylarına

Bu uşak kurban olsun

Niğde yöremizde yöre ekibinden derlenen bir türkü.

Su gelir akmayınan

Ne olur bakmayınan

Çirkin güzelmi olur

Som altın takmayınan.

Hıdır Ersoy'dan alınan bir Erzurum türküsü.

Susuz yerin bülbülü

Gel öğren bizim dili

Gel götürüyim seni

Sen de gör bizim eli

Susamış bir insanın suyu nasıl içmesi gerektiği de türkülerde yer almıştır.

Malatya/Darende de Nazmi Özalpt'tan alınmıştır.

Su içtim yudum yudum

Gel benim nazlı dudum

Eller ne derse desin

Sensin benim umudum.

Suya düştü şekerim

Hasiretlik çekerim

Yar gelir koklar diye

Mor karanfil ekerim.

Denizli'den bir türkü.

Suya taşı daldırdım

Doldu diye kaldırdım

Tas derin suyu serin

Yar içme sizin suyu

Erzurum'dan bir türkü.

Suda balık yan gider

Açma yaram kan gider

Buna can mı dayanır

Ecel gelmiş can gider

Kırşehir'den Ertaş'tan derlenen su motifi içeren bir türkü.

Suda balık oynuyor.

Canım sana kaynıyor

Düştüm merhametsize

Hiç halimden bilmiyor.

Soner Özbilen'in Mevlüde Kayhan'la birlikte Yozgat'tan derledikleri su başındaki keyfi anlatan bir türkü:

Soğuk su başında yedim kebabı

Kimler olsun nazlı yarin sebebi

Soğuk su başında yedim çerezi

Nerde kaldı ahbapların birazı

Soğuk su başında esvap yumuşlar

Yuyup yuyup gül dalına asmışlar.

Manisa'da yöre ekibinden derlenen bir türkü.

Su akar delik taştan

Sen çıkardın beni baştan

Ayırdılar can yoldaştan

Bir **Karadeniz** türküsü:

Yaylanın soğuk suyu

Deldi bağrımı deldi

Üç günlük gelin iken

Bana haberi geldi

Büyüktan küçüğe doğru türkülerde su, deniz, derya, nehir, dere ve çay olarak karşımıza çıkar.

Deniz kenarında bir ev yapmışam

Kerpicim tükenmiş naçar kalmışam

Bir yar için çok cefalar çekmişem

Bağlantısı deryalar diye başlayan bir ağıtta Arif Şentürkten alınmış olup, sözleri şöyle devam

Aman bre deryalar.

Kanlıca deryalar

Çıkar oba poturun

Dalgalar artacak

İkimiz bir boydayız

Biz delikanlıyız.

Demedi mi ben sana

Kayığımız batacak

Yine bir **Rumeli** türküsü

Bir fırtına tuttu bizi deryaya kardı

O bizim sevişmelerimiz mahşere mi kaldı

Karadeniz'in hırçınlığına gönderme yapan bir halk türküsü:

Karardı Karadeniz

Sardı dört yanımızı

Bu gay bana sevdaluk

Alacak ikimizi.

Karadeniz için yakılmış bir türküde kazım koyuncu'dan alınmıştır.

Karardı Karadeniz

Taştı bu yana taştı

Haber verin yarime

Gözlerim doldu taştı.

Karadenizi konu alarak söylenen çok sayıda türkü vardır. İşte bunlardan biri daha:

Hey gidi Karadeniz

Doldida taşamadı

Etmiyelum sevdalık

Edenler yaşamadı

Kırşehir halayının hoplatmasında şöyledir.

Deniz dalgasız olmaz

Güzel sevdasız olmaz.

Yiğit olan yiğidin

Başı sevdasız olmaz.

Mehmet Erenler'in Burdur'dan derlediği bir türkü.

Denizin dibinde hatçam demirden evler

Ak gerdanın altında çiftedir benler
Bursa Kıymet Varol'dan alınan bir kar türküsü
Denizin ortasında
Mor mintan arkasında
Hayriye hanım yar sevmiş
Çeşmenin arkasında
Türkülerde suyu bazen derin bir nehir olarak da görürüz.
Şu Fırat'ın suyu akar serindir.
Söyletmeyin beni yaram derindir.
Daha gün görmemiş taze gelindir
Söyletmeyin beni yaram derindir.

Aşağıda sözleri yazılan türkü Mahmut Güzelgöz ve Mehmet Özbek tarafından halk müziği dağarcığına kazandırılmıştır
Fırat kenarının ince dumanı
Dağlara yayılır seher zamanı

Fırat kenarında koyunlar kuzlar
Yanıma gelmiyor gelinler kızlar
Bu türkü Mahmut Güzelgöz ve Mehmet Özbek tarafından halk müziği dağarcığına kazandırılmıştır.

Fırat kenarında esvap yumuşlar
Yuyup yuyup gül dalına asmışlar
İkinci dörtlük çok kullanılmış olan iki dize ile devam ediyor,
Fırat kenarında kayık değilem
Yardan ayrılalı ayık değilem.
Azerbaycan'dan derlenen suyun motif olarak nehir şekli ile kullanılmış bir nehir türküsü. Aras gelir gıygacı sözleri ile başlayan türkünün ikinci dörtlüğü şöyledir.

Aras üste buz üste
Kebap yanar köz üste
Koy meni oldürsünler
Bir ala göz kız üste
Âşık Dursun Cevlani aşağıdaki deyişinde sevgiyi anlatırken su motifini, anlatımını kuvvetlendirmek için şöyle kullanmıştır:

Aşkı çekmeyenler pek kolay sanar
Cevlani'nin kalbi durmayıp kanar
Sönmez bir ateş var yüreğim yanar
Ceyhan, Murat, Fırat, Nil söndüremez
Kırşehir/Kamandan Neşet Ertaştan alınan bir ırmak türküsü
Kızıl Irmak can incitme sen bu gün
Mübarek günlerdir sel bayram eder
Kitabın kavlince dağlar al giymiş
Karışmış nergisi çöl bayram eder
Âşık Veysel'den Kızılırmak türküsü.
Bahar gelir gudurursun
Kızılırmak seni seni
Ne uyursun ne durursun
Kızılırmak seni seni
Hakkari'den derlenen derin bir su türküsü;

Zap suyu derin akar
Can alır yürek yakar
Ben seven eller ala
Bana da kimler bakar

Zap suyu geçit vermez ve Zap Suyu aktı geçti dizeleri ile başlayan diğer dörtlüklerde de tıpkı birinci dörtlükte olduğu gibi su araç olarak kullanılmıştır.

Karacaoğlan demesinde de yine su ve ırmak sözcükleri kullanılmak sureti ile esas fikir dile getirilmiştir.

Sular akar gök ırmaktan
İlik damlar on parmaktan
Öldüm yare yalvarmaktan
Kurtar canım al Allahım
Aziz Şensesten alınan bir Adana türküsü
İrmaktan geçemiyom
Az doldur içemiyom
Sen benden geçtin ama
Ben senden geçemiyom

Siirt'ten derlenmiş bu türküde bu kez Dicle nehri araç edilerek amaç anlatılmış.

Dicle'ye kurduk çardak
Su içtik bardak bardak
Cilvesine doyulmaz
Şu gelen nazlıya bak.

Bazen su kolayı da zora sokabilir. Eğer suyun öfkesi şiddetli bir yağmur halini almış ise, Yağmur yağar her dereler sel alır.

Gurbete giden yari el alır

Edirne'den İhsan Köycüden alınan suyun öfkesini daha doğru bir anlatımla kolayı zor hale getiren bir türküde değirmenin bendinin sele karıştığından söz ediliyor.

Seller aldı dermenimin bendini
Yaktım kül eyledim kendi kendimi
Çok aradım bulamadım dengimi
İnan olmaz şu güzelin sözüne

Azeri bir ağıt:

Arpa çayı aştı taşı
Sel saranı aldı kaçtı
Sara gelin kalem kaşlı
Aparı seller saranı

Dizeleri ile başlayan türküde de suyun öfkesini görebiliyoruz.

Eğer Yağan yağmur şiddet içermiyorsa,
Yağmur yağar tıtır tıtır yerlere.

Ben ağlarım yalan gelir ellere
Pusulanda çıkmış gidiyon
Ben gidersem sararmısın ellere

Eğer suyun yağmur hali birbirini takip eden damlalar halinde ise, Emin Bektöre'den alınan Eskişehir türküsünde sicim gibi yağan yağmurun akıp gitmediğini vurgulamak isteyen türkü yakıcı gözlemlerini şu şekilde dile getirmiş.

Yağmurlar yağar sicim sicim.
Yar geliyor bizim için

Kız ölüyom senin için
Bilecik/ Bozyük'ten derlenen bir yağmur türküsü
Yağmur yağar dere tepe sel olur
Su toplanır oda oda göl olur
Candan seven vefa bulmaz ayrılır
Hasret bitmez birbirine el olur.
Neşet ertaş'tan alınan bir türkü.
Gönül dağı yağmur boran olunca
Akar gözlerimden sel gizli gizli
Bir tenhada can cananı bulunca
Sinemi yaralar dil gizli gizli
Görüldüğü üzere burada söylenmek istenen amaca su yağmur motifi olarak anlam

kazandırmaktadır.

Bilal Ercan Kaynaklık ettiği türküde
Yağmur yağar benim garip başıma
Göz koydular ekmeğime aşım
Doyamadım dolu dolu yaşım
Bir yalana gitti ömrüm ağlarım demektedir.

Özay gönlümün Burdur'dan kazandırdığı türkü de de yağmur olarak su motifi şöyle işlenmiştir.

Yağmur yağar dereleri sel alır
Nazlı yarı gurbet elde el alır

Yağmur yağar şu dağları ıslatır
Çiye gelir top zülûfler ıslanır
Yağmur yağar dam üstünde göllenir
Nazlı yarım gurbet elde dillenir.

Balıkesir'de söylenen yağmur motifli bir türkü
Yağmur yağıyor yağmur
Dere tabanlarına
Anan seni veriyor
Koyun çobanlarına
Yine Balıkesir'den yağmur motifli bir türkü
Yağsında yağmurlar yağsın
Dumanı göğü alsın
Şu ölümlü dünyada
Alem sevdiğin alsın

Türkülerde yağmur motifinin gerçek amaca nasıl bir anlam kazandırdığının başka bir örneği de şöyle

Yağmur yağar yol bayler
Dağleri duman bayler
Gurbete giden kızların
Ciğerini dert bayler
Kırşehir'de Muharrem Ertaş
Yağmur yağdı bulandı hava
Ezelden gamlıydın sen Çukurova

Gitti erlerimiz boş kaldı yuva
Çukurun kilidi beyler nic'oldu
Demektedir.

Yaz ortasında veya mevsimde bir gecikme olmuşsa Balıkesir' den Ahmet Çalan, B.Avcı ve A.Durak'tan Ankara Devlet Konservatuvarı'nın derlenmiş olduğu türküde su şu şekilde dile getirilmiştir.

Yağsında yağmurlar yağsın.
Duman göğü alsın
Şu ölümlü dünyada
Alem sevdiğin alsın

Yağmur kuşkusuz toprakla buluştuğunda onun susuzluktan kuruyarak çatlamış olan tükenmişliğine hayat öpücüğünü sunmuş olur. Buda Denizli/Tavas'ta Talip Özkan tarafından derlenen türkünde şöyle dile getirilmiştir.

Yağar yağmur yer yaş olur.
Uçan kuşlar serhoş olur
Bade içen bir hoş olur

Suyun dere halindeki durumu türkülerde çok işlenmiştir. Siirt yöre ekibinden derlenen bir dere türküsü.

Derelerin soğuk suyu
Evlerinin ardı kuyu
Sevdiğim geliyor bakın
Sanki bir fidan boyu

Bir Urfa türküsü

Dere kenarında bir ev yapmışam
Kerpicim tükenmiş naçar kalmışam.
Bir yar için çok cefalar çekmişem
Meğer kurşun ile vursunlar beni

Ferruh Arsunar ve Orhan Dağlı'dan alınan bir Erzurum türküsü.

Dereye indim dere derindir
Gölgeye girdim gölge serindir
Ağlama nero Mevla kerimdir
Mihrican Bahar'dan alınan Tokat/ Reşadiye türküsü:

Dereler gölgelendi
Güzeller suya indi
Bugün ben yari gördüm
Gine can tazelendi

Hüseyin Say'dan alınan bir Silifke türküsü:

Şu derenin uzununu
Kıramadım buzunu
Aldım köylü kızını
Çekemedim nazını

İkbal Ünal'dan derlenmiş olan bir Isparta türküsü:

Şu derenin uzununu
Kıramadım buzunu
Anasının şerrinden
Alamadım kızını.

Bu türküde Artvin'de Cafer Horhoroglu tarafından alınmıştır.

Dere de değirmenin

Kınalıdır taşları
Yakına gel yakına
Öpem kalem kaşları.
İndim dere ırmağa
Zeytin dalı kırmağa
Geldim seni almağa
Başladın ağlamağa.

Dere motifi Sivas/Divriği yöresinde Nuri Üstünses'ten alınan türküde şöyle dile getirilmiştir.

Dere geçit vermezse
Atlarım taştan taş.
Elpiri elpiri fistanın
Yırtarım baştan başa
Şu dere buz bağladı
Dibi nergiz bağladı
Beni bir gelin vurdu
Yaramı kız bağladı

Kırklareli/Lüleburgaz'dan Türkan Ebcioğlu ve Muzaffer Sarısözenin derlediği bir türkü.

Dere geliyor dere.
Kumunu sere sere
Al dere götür beni
Yarin olduğu yere

Ordu'dan Ramazan Çetin'nin derlediği bir türkü.

Dere kenarında tuzak kurdular
İkelime vura vura sual sordular.

Ordu/Ünyeden bu türkü Fethi Gencoğlu ve Hamdi Tanses tarafından derlenmiştir.

Şu derenin boyuna
Buldum guşun folini
Pencereden ver bana
O boncuklu kolini

Mehmet Seskeden alınan bir Adıyaman türküsü:

Dere boyu saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yarime gül demem
Gülün ömrü az olur.

Giresun'dan derlenen bir kol bastı havasında dere motifi söylenmek istenen amaca şöyle zemin teşkil etmiştir:

Dere boyu kavaklar
Açtı yeşil yapraklar
Ben sana doyamadım
Doysun kara topraklar.

Ahmet sezgin ve Ali sandalın derledikleri yine içinde dere sözü geçen bir Konya türküsü şöyledir:

Dereboyu düz olur
Güzellerde naz olur

Yad ele gönül verme

Hep ellere söz olur.

İkinci dörtlüğü de dere boyu taşıdır diye başlamaktadır.

Derede güz mevsiminde içine dökülen yaprakların görünümünden etkilenen türkü yakıcı, Trabzon /Beşikdüzü'nde Kazım öztürk ve Kasım Gürsoy'dan alınan dere motifi şöyle yer almıştır.

Dere sürer gazeli.

Yavrum dünya güzeli

Bakmayınan doyulmaz

Hergün bile gezeli

Malatya/ Darendede TRT'nin Mustafa Zenginden derlediği bir türkü:

Dereden duman kalktı.

Girdi daşın altına

Yar yastığın yoğusa

Kolum başın altına

Karadeniz türküsü:

Derenin kenarina

Sereceğim kilimi

Geçer yürek yangını

Alalım birbirini

Türkünün ikinci bağlantısı şöyle devam etmektedir:

Yağmur yağayı yağmur

Dereler akar durur

Ben sevdum eller aldida

Acısı beni bulur.

Bursa Güvendeleri de dereye yer vermiştir.

Dereler doldu taşınan

Gözlerim doldu yaşınan

Ben nerelere varayım

Bu gencecik yaşımdan

Adana'lı Hasan Özçivi'den alınan bir türkü:

Derenin kenarından geçtim

Soğuk sularından içtim

Ben bu derde nerden düştüm

Bilemem bilemem yar bilemem

Karadeniz Çay elinde Hanife ve Emin yağcının kaynaklık ettiği bu türküde dere motifinin işlenişi şöyle yer almıştır:

Dere kütük götürür.

Üstü köpük götürür

Nişanlı olmağilen

Adam olan götürür.

Dere motifi kullanılmak sureti ile suyun fiziksel hallerinin özellikleri de düşünülerek yurdun hemen her yöresinde geleneksel kültür içerisinde olsun olmasın türkü yakılmıştır. Hüseyin Dülderhan'dan alınan bir Manisa türküsü:

Derelerde aluç ağacı

Dibinde keklik pilici

Dost değil de yüzlere pek gülücü

Bağlantı

Boyabat'tan bir türkü:

Derelerde kuş burnu

Kuş burnuyu kuş yirmi.

Beşyüz liralık gelin

Kaynanaya hoş dermi

Erzurum yöresinden derlenen bu türküdede de derelerin sulak oluşunun türkülerde bitki örtüsünün de yer almasını sağlamıştır.

Derelerde kamışlar

Kamışı budamışlar

Yazık kırmızı güle

Söğüde aşılarmışlar

Celal Aycan'dan Muzaffer sarısözen'in derlediği bir Diyarbakır türküsü:

Derelerde kum savrulur

Dünya başıma çevrilir

Eğil gözlerinden öpem

Yar yolu burdan ayrılır.

Ferman Baba'dan Kars/Gölede alınan Sarı seyran barı. Koçeri olarakta isimlendirilmektedir.

İn dereye çık düze

Kızlar çıkmış beş yüze

Beşyüzü veren alır

Vermeyen bekar kalır

Derede su akıyor

O kız bana bakıyor

Bakma güzelim bakma

Seven gönlümü yıkma

Dere kenarında kenarında veya içinde bulunan bitkilerden ilham alan türkü yâkııcıları derede yaşayan canlıları da unutmamalıdır. TRT Müzik dairesi tarafından Şalpazarı'nda derlenen bir türkü:

Derenin balıkları

Tuttu ortalıkları

Oy benim sevdüceğüm

Çeker sevdalıkları

Erzurum'dan bir örnek

Suda balık yan gider

Açma yaram kan gider

Buna tabip neylesin

Ecel gelmiş can gider

Kırşehir'den bir örnek:

Suda balık oynuyor.

Canım sana kaynıyor

Düştüm merhametsize

Hiç halimden bilmiyor

Büyük nehir sularının dışında debisi daha küçük olan akar sularda Çaylarda türkülere şöyle yansımıştır:

Kırşehir'den derlenen bir türkü:

Halime kız çay aşağı gidiyor

Kaşıyınan gözü gel gel ediyor
Gardaşları yanı sıra gidiyor
Usul boylarına kurban olduğum.

Urfalı Mahmut Güzelgözden alınan bir türkü:

Çaya iner ağlarım
Gülü deste bağlarım
Biri öz canım için
Birini yare bağlarım

Manisa/Akhisar'da Şadan yektaş, Hayati Ürgüp ve Hamdi Özbay tarafından halk müziği repertuvarına kazandırılmış bir örnek:

Çaya iner ağlarım
Çayda balık avlarım
Balık değil meramım
Ben derdime ağlarım

Diyarbakırdan bir ezgi:

Çay içinde dövme taş
Gönlüm huni gözüm yaş
Aklımı baştan aldı
Orta boylu kalem kaş.

Urfa'dan bir türkü:

Çay içinde adalar
Saki doldur badeler
Şirin canıma gelsin
Sana gelen gadalar

Kütahya'dan Hisarlı Ahmet'ten alınan bir türkü:

Çay benim çeşme benim
Derdimi deşme benim
Hakikatlı yarımsem
Önümden geçme benim

Zeki Yantaş, Hilmi Çivi ve Muzaffer Sarısözen tarafından Antalya yöresinden halk müziği dağarcığına kazandırılmış bir türkü:

Testi doldurdum Çaydan.
Gülü kopardım daldan
Bir goncaya vuruldum
O gonca bilmez haldan.

Aşağıda güftesi belirtilen türkü çay olarak su toprak ve ekin üçlemesini anlatması bakımından ilginç bir örnektir:

Çay başına bostan ekтім yayıldı.
Efe başı bir bıçakta bayıldı
Vurma dedim yar boynuma sarıldı

Suyun tıpkı bir canlı gibi hareketli olduğunu söylemiştik. İşte suyun tıpkı yüyüyen insan gibi olan haline akar sudur. Ancak suyun hareketsiz ve durgun hali de vardır. İşte bu hareketsiz ve durgun hali karşımıza göl olarak çıkmaktadır. Türkülerdeki göl motifi zengin bir şekilde halk müziğindeki yerini almıştır.

Tarafımızdan BayramAracı'nın sesinden derlenen bir Ankara cimdallı çeşitlemesi.

Göle gidelim göle
Kimlerinen eğlene
Yarım sana fiske vurdum

İki kolum bağlana

Avni Özben’linin Kastamonu’dan derlediği bir türkü:

Ördeğisen göle gel

Şahinisen gola gel

Dağlarda kaldım

Sevdaya daldım

Ördek suya dalda gel

Yardan haber alda gel

Ersil’de kış var

Bunda bir iş var

Karadeniz Rize’den bir göl türküsü

Derin derin göllerin

Dibine dalacağım

Böyle bekâr gezmeyi

Kız sana soracağım.

Kuyular özellikle köylük yerlerde su ihtiyacına cevap vermesi bakımından çok önemlidir. Hal böyle olunca kuyuların türkülerde yer alması kaçınılmazdı. Kuyu türküleri de halk türkülerinde şöyle yer almıştır. Erzincan’dan Hüseyin Engin’den alınan bir türkü

Kuyudan su çekerler tulumunan

Kızı da gelin ederler zulumunan

Hamit Çine’den alınan bir Burdur türküsü:

Ardıçtandır kuyuların kovası

Suya koyvermiyor kızın anası,

Ardıçtandır kuyuların sereni

Ben severim gel demeden geleni

Ardıçtandır kuyuların zenciri

Ben severim güzellerin gencini

Diyarbakır Türküsü. Mustafa Geceyatmaz tarafından derlenmiştir.

İndin kuyu dibine

Kuyu dibi saz idi.

Gelin diye sarıldım

Talihime kız idi.

Bitlisten derlenen türküde kuyu için şunlar söylenmektedir.

Kulaksızda kuyu var

Güzellerin toyu var

Eller gülüp oynuyor

Benim ah-u zarım var.

Ege türküsünde kuyu motif olarak yer almıştır.

Evlerinin önü kuyu

Kuyudan alırlar suyu

Kalk kaçiverelim a zalimin oğlu

Eller gelmiş sende gel.

Bir yalvaç türküsü

Harmana kuyu kazdım

Yar okudu ben yazdım

Şu kızların elinden

Bayıldım öle yazdım.

Havva can ve Ali Can'ın Isparta Yalvaçtan derledikleri türkü.

Kuyunun sereni Çamdır dayanmaz
Gelinin tazesı uykulardan uyanmaz
Böyle oluşuna canlar dayanmaz

Köy yerlerinde su başları, pınarlar, gelinlerin ve genç kızların yaşamlarında yer tutan önemli kılavuz noktalarındandır. Gençler yavuklularını, sevdalananlar ise, gelinleri su başlarında ya da pınar başlarında görür, haberleşir hasret giderirler. Tabii bu durumlara tanıklık eden türküler vardır. Su dolaylı da olsa bu türkülerde söylenmek istenen amaca hizmet etmektedir. Bu türküler halk edebiyatı nazım şekillerinden çoğunlukla koşma ve mani şeklinde dile getirilir. Adnan şeker tarafından derlenen bir Ankara türküsü:

Suya gider allı gelin has gelin,
Topukları nokta nokta bas gelin.
Bu güzellik sade sana has gelin
Bilmiyonmu benim sana yandığın
Ellerin köyünde garip kaldığım

Suya gider su destisin doldurur
Eve gider gül benzini soldurur.
İflah etmez bu dert beni öldürür.

Bağlantı

Cevri Alintaş'ın derlediği Çoruh/ Şavşat türküsü.

Suya giden sürmeli kız kimindir.
Göğsü çapraz düğmeli kız kimindir
Ya senindir ya benimdir kimindir

Burdur – Yeşilova'dan Salih ve Osman Urhan tarafından derlenmiştir.

Suya giden al yazmalı bir gelin
Al yazmanda oyaların beş mi dir
Top zülüfler al yanağı okşuyor
Zalim kocan sanki sana eş mi dir

Doldur destini de pınar özünden
Ay mı doğmuş ak gerdandan yüzünden
Ah ettikçe yaş dökülür gözünden
Seni seven zalım sana eş midir.

Çankırı'dan Ahmet Altunerden alınan bir türkü

Suya gider su testisi elinde
Allar geymiş etekleri belinde
bağlantı
Suya gider su testisi doldurur
Eve gelir gül benzini soldurur
Bağlantı.

Suşehri'nde Osman çağlayan'dan alınan bir türkü

Suya giden bacılar
Bakırları gıcılar
Yarım burdan geçtimi
Gördünüz mü bacılar

Muzaffer Sarısön'in Urfalı Mukim Tahir ve Selahattin Atabay'dan derlediği bir Urfa türküsü:

Pınara varmadın mı
Gül koydum almadın mı
Seni zalımın kızı
hiç beni anmadın mı
Bu pınar eşme pınar
Derdimideşme pınar
Yar yanına gelende
Su ver söyleşme pınar

Biga türküsü:

Pınar baştan bulanır
İner bağı dolanır
Sen orada ben burada
Buna can mı dayanır

Erzurum'dan Muharrem Akkuş'tan alınan bir başka pınar türküsü:

Pınar başından bulanır
İner ovayı dolanır.
Sende çok halar tallanır
Dağlar duman olur
Çayır çimen olur
Ben yarimi görmesem
Halim yaman olur

Tarafımızdan Bülbül Memmedof'un sesinden halk müziği repertuvarına kazandırılmış pınar motifli bir bir Azeri ezgi

Bulak üste duran güzel
Sen dur oyna el oynasın
Sineme ok vuran güzel
Ellerinde gül oynasın

Huşenk Azeroğlundan Şenel Önaldr'nın derlediği başka bir Azeri türkü

Serin sulu bulaklardan
Size selam getirmişem.

Emin Aldemir'in derlediği bir Ortaanadolu türküsünde de pınar motifinden yararlanarak duygular şöyle dile getirilmiştir:

Pınar başı burma burma
Yaz gelince öter durna
Çayırdı buldum seni
Ellere vermem seni
Kendime alsam seni
Sineme sarsam seni
Çıktım pınarın başına
El ettim dudu kuşuna
Pınar başı ben olayım
Bulanırsam bulanayım

Ufuk Erbaş'tan alınan Malatyadan bir türkü.

Pınara gel ki görem
Elin uzat gül verem.
Üç gün arpanı derem

Beşgün buğdanı derem
Bu yıllık burda kalam
Gine seni ben alam

Silifkeden pınarın kullanıldığı bir türkü:

Pınar başı ben olayım
Bulanırsam bulanayım
Verin benim sevdiğimi
Dilenirsem dileneyim

Tokat/Reşadiye’de Mihrican Bahar’dan alınan bir türküde pınar motifi yüceleştirilerek kullanılmış.

Yüce dağ başında bir ulu pınar
Ellerimi yusam kollarım donar
Her kes sevdiğine böylemi yanar
Haydi leyli sallan gidelim
Yörü güzel Allan gidelim

Siir’te yöre ekibinden derlenen bir su başı türküsü:

Çeşme başı su başı
Severim kara kaşı
Kötüyünen bal yeme
Güzelinen taş taşı

Nadir Özgüven’den alınan Sinanoğlu zeybeği adı ile bilinen bir Elmalı türküsü:

Ak çeşmeden sular içtim kanmadım.
Sekiz dokuz yerimden kurşu yedim ölmedim.

Havadaki kimyasal bileşimi de unutmamak lazım. Toprağa düştüğü zaman su olan bulutlarda türkülerde unutulmamıştır. Musa Eroğlunun Mut yöresinden kazandırdığı bu türküde suyun lut ve yağmur haline göndermeler yapılmıştır.

Bulut bulut üstüne
Bulut yağmur üstüne
Yağmur kurbanın olayım
Doğma yarin üstüne

Yine bulut üzerine söylenmiş bir türkü. Bu eser önce serbest olarak ölçsüz girmekte daha sonra usul kalıbı ile devam etmektedir.

Bulut kat kat olmuş ayın üstüne
Giyin elbiseni gidek düğüne
İkimizde kalsak dünya sonuna
Beraber düşelim lokman çayına

Hisarlı Ahmet Kütahya türkülerinde önemli bir kaynak kişidir. O da kaynaklık ettiği türkülerin birinde buluta göndermeleri şöyledir:

Gidin bulutlar gidin
Yarime selam edin
Yarim uykuda ise
Uykusun haram edin.

Rumeli'den Kemal Altinkaya'dan alınan bir türkü

Bulut gelir seher ile
Çiçek açar bahar ile
Herkes sarılmış yar ile
Yağma yağmur esme deli rüzgâr
Yarım yoldadır.

Bulut gelir pare pare
Dördü aktır dördü kare
Sen açtın sineme yare
Bağlantı

Bulut gelir duman olur
Dağı daşı dolandırır
Ahım tutar süründürür
Bağlantı

Sonuç

Bu bildirinin hazırlama aşamasında TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, internet taramaları ve özel repertuarım değerlendirilerek binlerce türkü incelenmiştir. Yalnız toprağın tükenmişliğini değil, insanında tükenmişliğini ortadan kaldırmak suretiyle, nabzının atmasını ve canlanmasını sağlayarak feth eden su, toprağa olan aşkını türkülerde kimi zaman bir ağıt, kimi zaman coşkulu bir oyun havası, kimi zaman mani, kimi zaman koşma, kimi zaman eksik mani, kimi zaman buz halinde, kimi zaman lapa lapa yağan kar, kimi zaman için için ağlayan bir kadın, kimi zaman coşkun akan sular, kimi derya, kimi umman, kimi zaman sicim gibi yağan yağmur veya toz halinde yağan yumuşacık kar taneleri, kimi zaman bir pınar, kimi zaman bir kuyu ve hatta suyun gökyüzündeki birikimi olan bulut olarak işlendiği saptanmıştır.

Coğrafi açıdan: büyükten küçüğe doğru türkülerde su: deniz veya derya, nehir, dere, göl ve çay olarak karşımıza yine mani ve koşma çeşitlemelerini kullanarak ağıt, uzunhava, kırık hava, inanca yönelik söylemlerle, ilahiler ve deyişler olarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Özellikle şunu vurgulamak gerekir. Edebi şekil bakımından mani ya da koşma olarak söylenen türkülerin, özellikle de sekizli ya da on birli hece kalıbı ile yakılmış olan deyişlerdeki ortak payda da ağırlık, ağıt ve mistik konu olarak görülmektedir. Aynı şekilde edebi tür bakımından ortak paydayı yakalayan türküler; bu kez karşımıza ya uzun hava veya ölçü kalıbı ile yakılmış daha yaygın bir deyimle kırık hava olarak karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafi şekildeki farklılıkları konu alan türkülerde; örneğin deniz, dere, çay, göl, pınar, bulut ve teknolojiye büründüğünde de çeşme, türkülerinde de hep aynı ortak edebi şekli görebiliyoruz ister âşıklık geleneği içinde olsun ya da olmasın, ister koşma ya da mani şeklinde olsun, ister uzun hava veya kırık hava formunda olsun ister ağıt, ister ilahi, ister oyun havası, isterse inanca yönelik deyişlerde olsun, türkülerde suyun ana tema olmaktan ziyade motif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yani su türkülerde esas konu değil, esas konunun yardımcı öğeleri arasında yer almaktadır. Su bütün yukarıda değinilen konularda ana konu değildir. Ateşe karşı baş kaldıran ve onun gururunu ve kibirini yok eden su, türkülerde, dile getirilmesi gereken duyguya ve fikre hizmet eden durumdadır. Söylemlere artistik ve estetik bir ifade sağlamanın yanı sıra söylemi daha da kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Bu bildiriyi hazırlamak için incelenen binlerce türküde ister yedili isterse sekizli kalıpla yazılmış olsun, manilerde işlenmiş olan su, dörtlünün ilk iki satırında yer almakta gerçek amacı belirleyen

serbest üçüncü satırla dördüncü satırdaki fikre ayak teşkil etmektedir. Manin dört satırında su bir tek Manisa türküsünde dörtlüğün her satırında motif olarak yer almıştır.

Suya taşı daldırdım
Doldu diye kaldırdım
Tas derin suyu serin
Yar içme sizin suyu

Daha önce suyun canlı bir varlık olduğundan bahisle hafızasının olduğunu ve biz bu hafızaya neyi kotlamışsak suyun aslı aynı kalmakla beraber sanki farlılık algılanması yaşadığı ortaya çıkmıştır. Şöyleki; Çay aslında sudur. Ama ona farklı bir yüklenme yapılarak hafızasına başka bir şey gibi yüklenilmiştir. Yani çay türküsünde konu olarak su şekil değiştirerek çay haline gelmiş ve içtiğimiz çayın faydası anlatılarak işlenmiştir.

Kimin ağrıyır canı
Okşayıpta mercanı
Her bir derdin dermanı çay çay
Armudu istikanda çay
Üreğimiz yananda çay
Aranlısan dağlısan çay
Etirlisan dağlısan çay

Herkese gelse gonah
Lazım değil soruşmah
Gelsin yemekten gabah çay
Kışın garlı savunda
Yayla gırda bayırda
Gezir ne sorağında çay çay

Suyun halk türkülerinde esas amaca hizmet ederken genellikle ilk dizelerde görülen özelliği değişmez bir kural değildir. Nitekim tarafımdan Hamza Başyurt'tan derlemiş olduğum Aşık Gevheri'ye ait bu deyişte suyu ifade eden dereler göller, seller ve derya, sözcükleri türkünün son dizelerinde görülmektedir. Kuşkusuz bu özellik türkülerin kuralı bir müzikte yer almasından kaynaklanmaktadır. Zira halk müziğinin en önemli kuralı, kuralızsızlık kuralıdır.

Kamil olanların bellidir yeri
Yoluna koyarlar can ile seri
Hakkın didarını göreliden beri
Gökler ağlar, derya ağlar sel ağlar.

Her koşan coş edip ağlarsa seller
Açılır laleler güller sümbüller
Davullar çalınır çalkanır göller
Şahin ağlar turna ağlar tel ağlar

Âşıklık geleneği geleneksel göltür içerisinde şekillenen çoğunlukla gezginci âşıklarda olduğu gibi doğaçlama, bazen de yerleşik âşıklarda olduğu gibi birimin dörtlük olarak kullanıldığı, usta çırak münasebetiyle doğan gelişen ve günümüze kadar gelen bir özellik taşır. İşte yerleşik âşıklardan Âşık Pervane mahlasıyla su damlasına mistik bir anlayış getirerek anlatan Doç. Erol Parlak çalıp söyleme geleneği içinde katreyi ululuk mertebesine şöyle çıkarmaktadır.

Gönülü hak bilip ereyim dersin
Bil ki her can haktır zerresi katre
Ummana zerrece gireyim dersin

İnsan ilmi umman, küresi katre
Katrede gizlidir canın mayası
Sıralamış üstünü hakkın sayası
Ummana varmaktır daim gayesi
Aşılmaz menzilin arası katre.

Katreden beslenir ulu kâinat
Canlanır can bulur cümle tabiat
Her canı var eden sırrı hakikat
Hayat ışığının çaresi katre

Özetle şunu söylemek mümkündür. Yapılan araştırmada türkülerde su: nazım şeklinde belirlenen konunun lirizmini sağlamada, anlamını kuvvetlendirmekte araç olarak, konuya anlam, estetik, artistik ifade verebilmek için motif olarak kullanılmıştır. Yani kısaca sulu türkü yoktur. İçinden su motifi geçen türküler vardır.

Türkülerde su kendini değil, ilahi ve ulu söylemlere, sevdaya, hasrete, sosyal değinmelere, ayrılık ve ölüm temalarına, berekete, ummanlara, mizahi söyleyişlerle tebessümlere ve düşüncelere anlam kazandırmak için nakış gibi işlenmiş motiflerle adeta sanatsal ifadelerle bürünerek hayat bulmuştur. En saf, en temiz ve en ahlaklı demelerde sudaki azizliği, ululuğu, gerekliliği ve vazgeçilmezliği görülmektedir. Yukarıda anlatılanların ışığında bildirinin başlığının 'Türkülerde Su Motifi' olması daha iyi olurdu. Ancak bu başlığa incelemelerden sonra ulaşılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Dağbağlar, Nesrin. "Bu Yazı Suyu Yazılmıştır", Kategori. Parapsikoloji. Ruhsal, Sayı. 89, 2013.

Bachelar, Gaston. Su ve Düşler Maddenin İmgelenmesi Üzerine Deneme, (çev. Olcay Kunal), YKY, İstanbul 2006

Kura'nı kerim Enbya ve nur sureleri

TRT THM Repertuvar Kitab Yörelere göre türküler TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayını

TRT THM kitabı ezgi adlarına göre türküler TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayınları

Recep Ali Topçu ile söyleşi, ADEL Armatür A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı (Motif Vakfı Halkbilim Ödül Töreni 2013)

DÜNYA TÜRK MİTOLOJİ DÜŞÜNCESİNDE SU MODELİ (MESELEYE TİPOLOJİ YANAŞMA)

Ebulfez EZİMLİ*

Su Suda Kalar

Ön Söz: Mit ve Mitoloji Düşünce

Bin-bin yıllardır, Mitoloji bakımdan Dünya Büsbütün bir Mit Alemi—Mit Düşüncesi içerisinde. Lap ilkenden Mitoloji anlam insan aklının gerçek tutumunu anlatan bir tefekkür bakışıdır: tefekkür bakışı Allah'ın insana bahış ittiği düşüncenin gerçek simalarını üze çıkarar.

Türk tefekkür düşüncesi Dünya Modeli düşüncesidir: çünkü dünya ondan kadim bir düşünce menbeyi-madeni tanımıyor.

Meselenin üç mühüm boyuttan ve teori amilinden takdimi ve açımı:

Birinci boyut üzere taktim: bu, beşeri menşe ve mansupluk amiline bağlı olmanı tasbit eden boyuttut: ve bu amille onu kast ediyoruz ki. Dünya Mitoloji Düşüncesi Türk Mitolojisinin modelidir. Şimdiyedek dünya mitolojisinin tesniflerinde Türk düşüncesi, tefekkür teorisi kenara-dışa itelenip: nasıl desek, Türk mitolojisini yedekte tutublar: yedek kendine bağlı değil, onu çekip aparan bir güce bağlıdır ve yedek onu yansıdır ki, bu düşünce Türk Toplamlarına ait değil, neredense, kimdense gelme, yahut götürmedir.

İkinci boyut üzere taktim: bütün mitoloji düşüncelerin ilkin ve formalaşma amili Türk Mitolojisi'nie mansup mazmun ve mana atributlarının açımını yansıdır.

Üçüncü amil: Dünya mitolojisinin mazmun-mana-fikir yansımalarına dairi ilmi aktarışlar: Türk Düşüncesinin mahsulu olan mitoloji mazmunların dünyaya yayılma ve mansuplaşma faktları.

Dünya ilkin tasavvur ve anlayışlara mitoloji düşünceler ile münasibet bildirip: mit dünyanın insan tarafından ağıl ve düşünce, his, duyum ve tasavvurunun obrazlaştırılmış şekilidir. Dünya-insan ve insan-dünya ilişkileri mitoloji düşünceni formalaştırıp.

* * *

Mitoloji, halk düşüncesinin gerçeklik ilmidir. Bu anlamda, mütoloji düşüncede Su gerçeklik faktorudur ve onunla bağlı söylenmiş bütün mitoloji-semantik manalandırmalar, ehvalatlar da gerçek düşüncenin mahsuludur: bu şerçek düşünce birkaç özüle söykenmekle formalaşmıştır: **1) gözle görme ile; 2) hayal ve tasavvurla; 3) gündelik yaşamla; 4) tecrübe ve sezmelerle.**

Mit, metinlerden ibaret anlatımlar nevidir: şurada insanın kaşif ve icatları daha serbest ve gerçek prizmalardan yüze çıkıyor.

Bütün gerçek mazmun ve formları ile mitoloji “kutsal metinler”den ibaret halk ilmidir; bu metinler “insan davranışı için model teşkil eden, hayata anlam ve önem kazandıran, dolayısıyla ününün kendisini anlamlandırmasını sağlayan ve her zaman için yaradılışın hikayesini anlatan” (Türk Halk Edebiyatı, 2008: 127) bir ilmi-bedii anlatım ve tesvirlerdir.

Mitoloji sistem insanın dünyaya, varlık alemine ve yaşamına mahsus olan alametlerin gerçek taraflarını açıklamak-anlatmak, tasvir ve taktim etmek sistemidir; bu sistemde alake ve münasibetler tipoloji karakter taşıyor: başka sözle desek, dünya mitoloji görüm, düşünce ve tefekkürünün vahit dili, vahit modeli vardır: bu Türk düşünce dili, Türk modelidir. Türk düşüncesi tefekkür, idrak, anlam bakımından mitoloji kuruluşun dünya modelidir; yahut da dünya modeli ümum mitoloji düşünceler modelidir: bu modelde

* Doç. Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi Nahçıvan Müellimler İnstitutu/Azerbaycan.
ezimliebulfez@yahoo.com.tr

tefekkürün kendine, habele hayati gerçekliklere, dünya varlıklarına münasibetinde devamlı ve sabit bir mazmun ve forma, duygu ve düşünce, hayal ve gerçeklik vahdetleri vardır. Burada hayal dediğimiz model gerçek bakışların ilmi derinliklerine kanat veren görmedir.

Mitoloji ifade beşer tefekkür ve düşüncesinin, insanın akıl ve kalp görüşünün ilkin formasıdır: bütün tasavvur ve tefekkür mehsulları da onun kalıbı içerisinde. Mitoloji düşünce mehelli, mahtut çerçiveli düşünce değil; **bütün mit-ik anlayışlar insan elginin gerçekliyi görmek merak ve cehtinin, habele gerçekliyi anlama ve idrak etme felsefesinin mazmunudur.** Mitoloji tesevvür her kesin sahip olacağı hal deyil: bezi insanlar var ki, onlar başkalarının göre bilmediklerini görürler. Bu bakımdan Mit de görebilenlerin ilmidir.

Mitoloji Düşünce Kultu ve Su modeli.

Bütün mitoloji anlayışlar insan ağılının ilmi keşfidir. Bununla insan sayısız-hesapsız keşifler etmiştir. Bu keşifler sırasında şüphesiz ki, Su Kultu mahsusu yer tutuyor.

Bu keşfe böyle bir ilmi tasnif karakteri de vere bilerik:

Ümum Dünya düşünce seviyesi ilkin ve devamlı olarak Türk Mitoloji düşüncesinden gıdalanıp ve ondan forma ve mazmun alıp. Bu, insanın, onun milli ve beşeri mensub olmasının, temsilciliğinin, dünya ilmi devriyesinin sistemler sistemidir. Sözsüz ki, bu sistem içerisinde var olan bütün mazmun ve formalar ayrı-ayrı mitoloji terkiplerden ibarettir: mitoloji terkipler ise tefekkür ve tasavvurun işaretleridir: ve bu işaretler mahsusu modellerdir. Mitoloji sistemin karakterine ve anlam sıfatına dair münasibette *işaret-ünsür-model-sistem* bağıllığı vardır. Mitoloji sisteme dair anlamların hepsi bu stilden-terkipden geçiyor; çünkü bir fikirde deyildiği gibi, “Mitolojiya dünyanı özenemexsus kanun ve vasitelerle biçimleyen ve izah eden dinamik işaretler sistemidir. Her bir sistem kimi, mifoloji sistem de yalnız gösterilen elametler ve özünün terkip hisseleri (struktur elametler) ile deyil, daha çok bütün bunların karşılıklı münasibetleri, alakeleri ile seciyelenir” (Acaloğlu,2004: 9). Ümumen, Sözle anlatma tarzına göre, insanın düşüncesinde **Su** ile bağlı çok mühüm gerçek mazmunlar olup; haman mazmunlar lap ilkenden bütün dünyaya ait olan ilmi münasibet-bakışları yansıtmıştır. Su-ya bakış ve münasibetler ışığından insanın şuur ve kavramının bütün manzaraları Su Kultu’ndan akıp gelip. Su Kultu insan tasavvurunun ve düşüncesinin ilkin mitoloji bakışından formalaşan sistemdir. Bu undan ileri gelir ki, İnsanın yaşamına ait bütün elamet ve nişanların terkipleri Su ile bağlı olup. Bu tasavvurda ilk var olan nişan Su idi: yerler-gökler su ile karar tapıp.

Su Kultu Canlı Kulttur: o bütün dünya için vahit ve geniş düşünce modelidir.

Su varlığın Özünde Varlıktır: insan kendi keşiflerini, hayati yaşamlarının ilkin gerçek elametlerini Su-da tapıp. Ve insan Su-ya Hayat-yşam kultu gibi bakıp. Bütün varlık nişanları Su-yun üzerinde hekk olunup. Canı olan ne varsa, ondan töreyip; ve cansızlar ondan can alıp, canlanıp.

İnsanın yarattığı bütün öyküler “Kutsal öyküler”dir. Mit adi öykülerden ibaret besit anlatım değil: Çünkü “Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder” (Acaloğlu, 2004: 128). Bütün mitler yeni ilmi bilgilerden- mazmunlardan ibarettir. Mit ve mit konusundaki düşünce ve anlatımlar halk ilmidir: halk tefekkür ve düşüncesinin ifadesidir.

Su Kultu— insanın ilmi keşiflerinde en kadim düşünce modelidir. Türk mitolojisince Yer-Sub (Yer-Su) kuvve ve tutumu Tengri, Humay- dan sonra üçüncü yerde dayanır: “Ruh taşıyan yer ve su kuvvelerine “Yer-Su”lar deyilir. Türkler bu Kultun Yer ve Su modelini birbirinne bağlı hesap edirdiler. Yer-Sub uğurlu bir bağıllıktır. Bu, bir Model gibi kadim tasavvur ve düşüncede insanın mansup olduğu makana da aittir. Sub-Yer “Orkon” abidelerinde Tengri ve Humay adları ile yanaşı işlenir”.

Burada “ecdadlarımızın tuttuğu Yer- Su sahiptsiz kalmasın” duası da mazmunu aydın karakterde ifade ediyor (bkz: Şükürov A., 1995: 36).

SU Kelimesinden gelen mana ve dünya halklarının dilinden ifade şekli. Su dünyanı ehate eden bir varlıktır. ‘Su’ sözü menşeece Türk sözüdür. Bütün dillerin ana kaynağı olan Türkçede Su-adice motif değil- bir dünyadır, dünyanın dünyasıdır: bütün Yer-Gök onun koynundadır.

Dünyada ilkin olarak Türklerin ecdatları Su-ya bir yaranış sözü ve kultu gibi, hem forma mansupluğu, hem de mazmun-mana kultu bakımından tasnif vermişler. Su kultu sonraki merhelelerde bütün insanların en çok dikkat ve gaygısı içerisinde olmuştur. Ve bu anlamda, Su mitolojide hayali formül değil, gerçek düşünce modelidir.

Su sözünün muhtelif lehcelerde –dillerde işlenmesi variantları vardır ki, onlar hepsi Türkçe “sub” sözünden töremedir: daha doğrusu ‘sub’ sözünün kendisidir.

Dünyada bu sözünün bezi işlem şekilleri:

Amerika kızıldillerinin dilinde- si; Sumerce – sub; Mongolca - üsü; Halha – usu; Buryat--- ussu; Tunguzca—ussu; Mançuca—usun; Çince—şui; Japonca—sui; Gök Türklerde: sub; Uygurca-suv: -Kelimenin sonundaki ‘b’ ve ‘v’ seslerinin yeri değişende: sub- bus, suv- bus şekline düşmüştür.

Mordvince- ved, çeremişce- vüt, votyakca- vu, zeryenice- va, volguca-vit,, otyakca-uit, Fince-vesi, Macarca- vezi,

Slavca-voda, kotca- vato, hititce- vatar, sanskritca- ud, yunanca- udos, latınca- udus (dalga) (Dilaçar, 1932)

“Su” sözünün manası pek yakından içmek mefhumuna merbuttur(bağlıdır). Nitekim herogliflerde ekmek ile ağız “yemek”, manasını, su ile ağız ise “içmek” manasını ifade etmektedir. İçmek mefhumu veya emeliyesi ise dudak seslerine ve hareketlerine bağlıdır. Şu halde tarihten evvelki devirlerde su manasını veren kelimelerin içmek ve dudak sesleri ve hareketlerinin bir nevi benzeyişi teşkil etmesi icap etmektedir.

Latince “içmek” manasını ifade eden (bibere) kelimesi telaffuzu itibarıyla su içerken dudakların oynamasını canlandırmaktadır. Arapçadaki (şrb) kökü de içerken, yani su ağızdan içeriye geçerken çıkan sese benzemektedir. Türkçede içmek” kelimesinin dudak sesi veya hareketle bir alakası olmayıp, iç, içeri (ağızdan içeriye atmak) kelimesinden gelmiştir ve aynı zamanda yemek, su ve sigara içmek mefhumlarına bağlıdır”(Atatürk ve Türk Dili.2.1997: 524). Yani sözün mazmun manası onun özünemahsus işare ve ifade şekli üstünde kararlaşıp.

Estetik nazardan Mitoloji tasavvur ve düşünceler çokterkipli obrazlar sisteminden ibarettir: onun ifade modelleri tefekkür ve tasavvurun kavrayış ünsürleridir. Dünya mitolojisi lap arkaik zamanlardan vahit semantik kuruluş modellerinden ibarettir: bu, vahit Dünya Modeli’dir. Bu, formulları zengin olan modeldir. Türk Dünya Düşüncesinde mitoloji ünsürler sistemi mühtelif ünsürlerden ibarettir; bütün mitoloji zamanlar haman ilkin kuruluş modeli üzerinden gelişmiş ve yayılmıştır. Bedii ünsürler adi elementler değil, hüsusi mazmun ve forması olan obrazlardır: düşünce aktları gibi haman obrazları mükayiseli emsallara salsak, görerik ki, onlar hepsi bir-birine bağlı olan terkiplerdir; ona göre de “dünyanın mitoloji modelini ve mitoloji düşünceni berpa ederken onun bütün ünsürlerinin (yer, gök, su, ağaç, ruh, ecdad ve b.) müeyyenleştirilmesi için yalnız bir terefidir. Başlıca mesele, onların düzülme ardıcılığını ve münasibetlerini berpa etmektir ki, bu zaman konkret ünsürlerin semantikasi ne geder değerli olsa da, araştırmacı üçün ikinci derecelidir. Çünkü berpa son neticede konkret semantik gatlari yok, ümumi modelin aşkarlanmasını nezerde tutur. Başka sözle, hemin ünsürlerin **vahid modelde** (ayırma bizimdir-E.E.) birleşme, karşılıklı faaliyet ve değişmesi ganunları ile meşğul olur. Eger dil ve başka işare sistemleri ile analogiya aparmış olsak, deye bilerik ki, **berpa burada mifoloji düşüncenin grammatikasının, mifoloji sintaksisin berpasıdır**” (Acaloğlu, 2004: 10). Esinde, berpa ruhi-psikoloji, mana ve münderice, forma ve mezmun, ideya-estetik, milli-beşeri

düşünce ve idealaşmış meram gibi ensiklopedik meselelerin ilmi, bedii-poetik inikas problemleri üzere aparlmalıdır.

Canlı varlığın yaradılması üzere ünsürlerin sıralanması ve düzülmesi sırasında Su varlığa varlık veren ilk canlı alemdir: "Lap gabakalr Allah'dan başka hiç kim yokuymuş. Yeryüzü de baştan-ayağa suymuş. Allah bu suyu lil eyleyir. Sonra bu lili kurudup toprak eyleyir. Sonra topraktan bitkileri cücerdir. Onnan sonra da topraktan palçık gayırıp insannarı yaradır, onlara ruh verir" (Esatirler, Efsaneler, 2004: 26). Bu manada, Su mifoloji dünya modeli strukturlarında ilkin yer tutur.

Bütün hallarda *Dünya mitolojisi-- Türk Mitolojisi*dir. Bu menada, *Türk dünya Mitolojisi yalnız ve yalnız Türklerin yarattığı, anlattığı ve tasnif ettiği Modeldir. Ama teessüf ki, Batı mifologları şimdiedek dünya mitoloji araştırma ve tedkiklerde bu meseleğe göz yummuş ve dünya mifolojisinden danışarken Türk Mitoloji kelimesini işletmemişler: onlar yalnız miladdan önce birinci binyillığe ait yunan mitolojisinden söz açmışlar. Meselen, 80. yıllarda neşr edilen "İstoriya visemirnoy literaturı" adlı neşirlerin mitolojiden bahs edilen birinci cildinde türk mitolojisinin ismi bele dile getirilmemiştir; avropalılar yunan, hristian, slavyan miflerinden behs etmişler.*

Bes bu mitlerin ana kaynağı nereden gelmedir? Yani onlardan önceki mitler kime aittir? Bütün motifler onlardan-yani avropalıların bahs ettikleri milletlerden ezel gelmedir, onlardan ezel ise Türkler idi.

En kadim söz Sumerlere aittir. Sumerler yaranış ve oluşlarla bağlı düşüncelerini hayat ve yaşam faktörleri müstevisinden yaymışlar.

Onların Ziusdra-ya söykenen bir sıra bakışlarında Su-nun makan ve makamı ile alekadar konkret ve ciddi anlatımlar vardır. Ziusudra sümerlerde Hz. Nuh peygamberin adıdır.

Bu ismin mana anlatımında İzi-su-ta(n)ri -"Rab, su tanrısı" demektir. Bu, Hz.Nuh'un Sümerce karşılığı olan İzi-usu-tra adının harfen manasıdır.

Kramer'e göre, Sümer tufan efsanesinde, Un tanrı An ve fırtına tanrısı Enlil, Ziusudra'ya ebedi hayat vermiş ve güneşin doğduğu Dilmun denilen diyara "tanrıların bahçesine göndermiş (Bkz: muzaffertuncunnotdefteri.blogspot.com/2007/09/hz-adem-havva-ve-nuh)

Suların kana çevrilmesi ile bağlı meşhur bir öykü var: mana-mazmunu böyledir ki, İnanna uyurken bahçıvan tarafından tecavüze uğruyor. Öfkesini yuda bilmeyen İnanna kazeblenir ve ülkedeki tüm kuyuları Su yerine kan ile dolduruyor.

Türkç 'sub' kelimesi Hint-Avropalıların Vad veyahut Finno-Ukrıların Ved kelimesinden daha eski ve daha esaslı'dır (Atatürk ve Türk Dili.2. 1997: 524). Su manasını bütün sözler "sub"tan töreyip. Azerbaycan Türkşesi'nde bu gün de subartezian sözü vardır- sub-artezian, yani su kuyusu.

'Su' sözü Hint-Avropalılar-Finno-Ukrılarla Mongol-Mançu-Çin-Japonlar arasında 'ana kelime'dir (Atatürk ve Türk Dili.2. 1997: 524-525).

"Bilgamis"ta Su- Derya Teki ve Deryayüzüdür. Deya yüzünde ebedi hayat çiçeyi bitir ve onu hiç kimse elde ede bilmez. Bilgamis ölümden hilas olub, ebedi yaşam yollarını arayırdı. Utnapişti'ye rast geldi. Utnapişti o şahısdır ki, Dünya Tufanından nicat için neheng bir gemi düzeltti, suların üstünde sağ kaldı ve insan neslinin yeni dönemi onun gemisinde hilas olanlarla devam etti. Bilgamis ondan soruyor ki, ebedi hayat ona kısmet olacak mı? Bir de soruyor ki, onu nasıl elde etmek olar? Utnapişti gençlik çiçeyini bulmak yolunu, onu nerede bulabileceğini de söyledi: "Bu çiçek deniz dibinde göyemtek bitip boy atır" ("Bilgamis Dastanı",1985: seh 96). Dastanda bu hal böyle nağıl edilir:

Bilgamis eşiden-duyan gibi kuyunun ayağını açtı,
Ayağına daş bağlayıp, cumdu deryanın dibine.

Elini tikan didse de, o çiçekten berk-berk tuttu.
Ayağından daşı açıp deryanın dibine attı,
Sular onu kaldırarak, sahile-üze çıkarttı.

O gençlik çiçeyini Bilgamis önce halkına vermek isteyir, sonra kendi yesin. Otuz menzil yol gedenden sonra bir yerde durur; gönlüne serinlik tüşüyor ve durup Derya suyuna baş vurur ve bu zaman:

“Yılan çiçek etri duyup, yuvasından baş çıkarttı,
O çiçeği oğurlayıp, sakitçe çekip apardı...”
("Bilgamis Dastanı", 1985: 97).

Bununla insanın kendini ölümsüzleştirmek çabalarının esassız olduğu bildirilir. Her şey tanrının hükmü altındadır. Bu tarz düşünce mifolojinin ilmi kodeksidir. Burada Tengrilik bakışlarının mazmun yansımaları dikkatçekicidir: kadim insanın düşüncesinde bütün varlık aleminin Tanrı tarafından yaratılışını, insan hayatının da ondan asılı olduğu mantığı tasbit edilir.

Sumerlere göre, Güneş sisteminin oluşumunda Su kultunun mahsusi yeri vardır. Bu oluşumda Su bilavasite hareket kuvvesi gibi her şeyi yenileyen, değiştirecek kuvveye malik olan bir Kulttur: her şeyden önce, bu sistemde Su bir varlık nişanıdır; hareket ve nizamlanmada, sebeblerde ona mahsus bir forma ve mazmun tasbiti, hareket gücü vardır. Esas mesele neden ibarettir? Esas mesele güneş sisteminin varlığında Su-nun yeri ve nizamına bağlıdır.

Halk ilmi tefekküründe Su kutlunun kainatın yaranmasındaki yeri ve mevkeyi meselesi de mitoloji bakışların keşfi idi. En kadim tefekkür ışığında her şey ilmi nizamına göre belirlenmiştir. Burada Sumer mitolojisinin ilmi mitoloji mevkeyini ilkin model gibi karakterizesini ayrıca tesnif etmeliyiz. Mesela, Güneş sisteminin ilkel oluşum anından itibaren Sumer'e göre olanlar şöyle geliyordu: APSU (GÜNEŞ)-başlangıçtan beri varolan TIAMAT (İLKSEL DÜNYA) -yaşamın kızı- (Bakire Ana) MUMMU (MERKÜR) -doğmuş olan- Apsu'nun güvenilir yardımcısı ve elçisi.

Apsu ve Tiamat'ın arasındaki uzay boş değil ilksel elementler ile doludur ve her ikisinin suları birbirine karışarak Lahmu (Mars) ile Lahamu (Venüs) doğar. Sonra sırası ile diğer gezegenler gelir. TIAMAT (İlksel Dünya) Büyük Kuyruklu Yıldızın (Marduk- -Buz Dag-) etki alanına girer ve onun uyduları ile çarpışır.

Bu çarpışma ile Kİ (Dünya) ve KİNGU (Ay) ile Mars üzerinde diğer gezegenlerle arasında bir sınır oluşturan, (Göklerin sularını ayıran, Göklerle Dünya'yı sınırlayan) Dövülmüş Bilezik olarak **adlandırılan** meteor zinciri oluşur.

Yeryüzünde bu çarpışmanın derin izi olarak bilim insanlarına göre Pasifik Okyanusu görülmektedir. Ay'ın harap gezegen haline dönüşümünün de bu çarpışma ile gerçekleşebileceği (Bilim insanları Ay'ın çok sayıda gök cisimlerinin şiddetli çarpışlarına uğradığını belirtmektedir) belirtilmektedir. Bu çarpışma ile yer yüzü ve ay şu anda sahip oldukları yeni yörüngelerine otururlar. Artık dünya gece ve gündüzünün olduğu bir yörüngeye sahiptir. Yeryüzü ısısı düştükçe buharlar suya dönüşür ve yeryüzü karalar ve okyanuslar olarak ayrılır. Günümüzde kabul gören evrim yer yüzünde şekillenmeye başlamıştır ve yeryüzünde ilksel canlılar oluşmaya başlar. (muzaffertuncunnotdefteri.blogspot.com/2007/09/) Su-dan gelen felaketin mitoloji semantikaşı insan tessevvürünün en tipik halı gibi dikkatı celb edir. Bu bakımdan hayal ve tasavvurun halen ilk bakışta algılaya bilmediyi bir sıra mitoloji gerçeklikler vardır ki, onlar yalnız insan aklının, düşünce ve tefekkürünün yetiştirdiği mazmunlardır.

Büyük Felaketin—Dünya Tufanının Su Model.

Dünyanın, Varlıkların yaradılması teorisinde insan tasavvurlarının keşifleri onun sebebler aramasında ve haman sebeplerin felsefi-ilmî tasnifleri esasında zahir olup. Bu bakımdan varlıklar kendi varlıklarını töretmesi tearisinden ızah edilir: bununla bağılı olarak, böyle bir koseptual yanaşmanı gayd ede bilerik ki, ilkin mitoloji bakış insanın alemlere, yaradılmış varlıklara dair düşünceleri onun şüür ve tafekkürüne, duyum algılamasına bağılıdır. Bu bakışın ilmiliği orasındadır ki, her şey tipoloji seciye daşıyor. Mesela, her şey suların ağışunda, ehetesindedir. Sular hükmün icrasında ilkin- menşe varlığıdır. Tufanın gücü ile suların gücü birleşip. Tufan sulardan güc almış gibi onunla bütövleşip.

Bütün anlatımlarda, o sıradan şuradaki taktımda insanın bakışları canlı ve tutarlıdır: Artık bir karmaşa vardı ve bu insanlar çok gürültü yaparak Tanrı/çaların huzurunu bozuyordu. Aslında kaçınılmaz felaket olan son buzul çağının sona ermesi bunun için fırsattı.. İnsanlar habersizdiler ve hepsi sulara gömölüp yok olacaklardı.

Enki saf ve temiz olan Zi-Uşu-Dra'ya (Türkçe fonetik ile okunduğunda; İzi Su Tengri) yeni bir nesil oluşturabilmesi için duvarın (kamışların) ardından bilgi verip bir gemi yapmasını sağlamasa idi.

Tufan yerde ne var ne yoksa hepsini yok ediyordu. Tanrılar yer yüzünden uzakta olan biteni gözlüyorlardı. Başka bir tablette şunlar anlatıyor ki, guya Tanrılar korktular, dış duvara dayanıp çömeldiler.. İnanna doğum sancısı çeken kadın gibi bağırarak, Heyhat eski günler küle döndü dedi. Anunnakiler ve bütün Tanrılar onunla birlikte ağıladılar.

Medel ilkin tasavvurun tecrübi görümleri üzere tesbit edilmiştir. Tufan biter-bitmez Nuh (Zi Uşu Dra) Tanrıçalar için kurbanlar kesti. Pişen etlerin kokusu Tanrıçaların iştahını açtı hepsi bir bir yeryüzüne inip kendileri için hazırlanan sofranın başına geçtiler.(bkz. muzaffertuncunnotdefteri.blogspot.com/2007/09/). Burada "tarıçalar" ifadesi üzere nezerde tutulan mazun insan tesevvürünün yaradılmış varlıklarla nisbet verildiğini anlamak gerekir.

Dünya Türk Mitoloji Sistemi kategoriyalar- növler, cinsler, ünsürler modelidir; "ifade planında onun bütün terkip hisselerinin müeyyenleşdirilmesi, mazmun planında ise semantika ve simvolikanın aşkarlanması teheb edilir"(Acaloğlu, 2004:10). Mitoloji düşüncede esas mazmun gerçekliğin ifade taktına bağılıdır; diğere bir halda, mitoloji semantika mana ve mazmuna geniş bir tutum veren Poetika modelidir.

Su-- "mifoloji dünya modeli"nde hüsüsileşmiş nevdır, menşe ve menbe rolü oynayı:

"Kara Derya'dan Gün çıkır. İreli gedir. İsteyir ki, balık onu uda. Gülenber onun gabağına gılinc tutur. Goymor onu yemeğe.

Deryadan Ay çıkır, kalkır göke. Balık istiyor onu uda. Gülenber koymur ki, onu yeye. Ay ve Gün onun nefesinden olur kırmızı. Ehli kişiler salavat çevirende Ayın kırmızısı tókülür, gedir girir anasının koynuna. Buna göre de Gün kırmızı, ay açık renkte olur" (Esatirler, Efsaneler, Revayetler, 2005: 29). Demek her şey başlanğıçtan başlıyor: başlanğıç ise Derya'dır. Deryanın doğurduğu nişanlar evvelden sonadek vahid bir prosesin belirtileridir.

Canlı alemin yaranmasında su gerçekliyini insan hansı gerçeklik mizanından değerdirmmiştir? Meselen, bir mitoloji anlatımdan söylenir ki, "Allah birinci deryayı yarattı, bahalı daşlar yarattı bu deryada... Sonra cinleri yarattı ki, o daşları çıkartsın. Sonra gökü yarattı. Deryadaki daşlardan ay-yıldızları yaptı. Sonralar ferişte-meleykeleri yarattı ki, göğü kaldırsınlar. Kaldıramadılar.

Allah dedi:- Yasin okuyun.

Okuyandan sonra kaldırdılar, indi de gökün her terefi ferişte çiyninde saklanır.

Sonra Allah Adem'i yarattı—çamurdan, feriştelere boğazacan yoğurdular, yukarını bacarmadılar. Yukarını Allah yaratmış, ona göre d boğazdan yukarıya söylemek olmaz.

Adamdan sonra şeytan geldi, insanın ağzından girdi, dedi bunda can durmaz, soğuk çamurdur, sonra yine Yasin okudular, can verdiler...(Efsaneler, Revayetler, 2004: 26).

"Kuran-i Kerim"ın "Nur Suresi"nin 45. ayesinde böyle deyilir: "Allah hareket eden bütün canlıları su-dan yaratmıştır". İnsanın mitoloji düşüncesindeki bu gerçek yansıma nereden kaynaklanır? Görünür en kadim insanlar Allah-Tealanın gönderdiği peygamberlerin ilmi içerisinde yaşamış ve düşünmüşler.

Gökler ve bulutlar da su ile yüklenip: bütün alemde kendi mahsurluğunu gösteriyor. Bununla ilgili "Nur" suresinin 43. ayesinde böyle deyilir: "Allah bulutları bir tarafa sürer, sonra onları toplayıp birleştirir, sonra da üstüste yığar, yağmurun bunun arkasından çıktığını görürsün.Gökten içinde dolu bulunan dağlar indirir onu dilediğine dokundurur, dilediğinden de onu çevirip uzaklaştırır. şimşeyin parıltısı neredeyse kamaştırıp alır".

Bütün alemler hem de sudur: gökyüzü de, yeryüzü de sudur. Bu fikir gerçekliğin ifade inikası gibi insan aklının, kavrayış ve düşüncesinin ilkin nailiyyetlerindendir. Kainatın efendisi Hz.Muhammed (sav) bir hadisinde deyildiği gibi,"Essema u mevcu mekfuf"--"Sema, emvacı karardade olmuş bir denizdir"(Bediüzzaman, 2006: 189). "Mülk" suresinde deyilen: "va legad zeyyennes-sema-ed dünya bi mesabihe ve ceelnahe rucumel li şeyatin: "Ulduzlarla bezedik Biz yakın göyğü; yanar daşlar var eledik bu göğde şeytanları kovmak için"(aye:5).

Su hayattır; hayatı devam ettirir; sona yettirir. "Mülk sulesi"nde deyilir: "De ki,"yere çöküp kuruyorsa *suyunuz* , kim yerden çıkarar size içmeli suyu?" (aye: 30)

İnsan düşüncesine göre, Su insanın yaranmasında terki b unsürü gibi ilkin nişandır ve bütün nişanlara nişan verir: "Sonra Allah, Adem'i yarattı—çamurdan". Bu anlatımların hepsi gerçekliğin ğıl kutlunun inikasıdır. Bütün mazmun modelleri İnsana Allah-Tealanın verdiği Düşünce-Ağıl-Tefekkür süzgecinden süzölüp gelir. Bu mazmunlar ümumudünya mitoloji mazmunlarını formalaştırmış ve genişlendirmiştir.

Afrika, Avstraliya ve Amerika halklarının mitoloji düşüncelerinde Türk mitoloji mansupluğu.

Beşeri düşünce aleminde dünya bütövdür. bu bütövlükte mitoloji mazmun ve forma da vahit modeldir. Dünyanın bütün kıtalarında hakim olan Türk Düşünce modelidir. Bu bakımdan, Asiya, Amerika, Afrika ve Avropada yaranmış bütün mitoloji düşünceler, metinler, mazmun ve forma modelleri ruhen, fikir ve manaca Vahit bir kökene-Türk Düşünce Kökenine mahsus olup: ondan boy atıp, onun varisi olup. **Bu varislik kompozisiya zinciri gibi kadim dünyanın tarihten evvel ve tarihten sonraki zamanlarının kavrayış ve anlam haritalarını çizmiş ve renklemiştir.** Sumerler mitoloji düşünceden evveldir: düşünce onlarla hasile gelib, onlarla nizamlı şekilde tasbitlenip. Mitoloji anlayışların ve düşünce modellerinin takribi çoklaylıdır. Obraz gibi her bir düşünce keşfi ayrı-ayrı nev ve cinslerden ibarettir. Su bir varlık gibi bütün nişanları ile düşüncenin ve tasavvürün obraz-kult modelidir. Bütün formalar ve mazmunlar o modelin içerisinde karar tapıp. **meselenin daha canlı ve aydın görünümünü anlamak için bir sıra mitoloji metin örneklerine istinad etmek gerekiyor.**

"Güneş ve Ay niye gökte yaşıyor?" adlı bir Afrika efsanesinde deyilir: "Kadimlerde Güneşle Su möhkem dost idiler ve haman vakıtlar onlar Yer-de yaşıyorlardı". Deyilir ki, Güneş Suyu tez –tez konak gidserdi. Ama Su konak gitmezdi Sebeb odur ki, Su-yun saysız-hesapsız kohum –akrabasını tutacak evi yoktur Güneşin. Nehayet Güneş evler tikir, Davetten sonra Su özünün balıklarıyla, su heyvanlarıyla Güneşinevine akıp töküldü. Tezlikle Su evi dizecen doldurdu". Bütün kohüm-akrabasıyla Su Güneşe Konak gediıyorlar. Yer olmadığından "Güneşle Ay göke kalkmağa mecbur oldular. Hemin vaktten onlar Semada yaşıyorlar"(Dünya Halklarının Efsaneleri,1990: 257-258). Göründüyü gibi, bu efsanedeki mazmun ve idaya, Su ile bağı elametlerin varlık nişanları, suyun başlıca model olması kayesi kadim Türk düşünce modelinin

mazmun ve idayalarını yansıtır ve sözsüz ki, buradaki metnin mamun içeriği de o sistemden gelmez.

Su Tufanı—Nuh Tufanı: onda hem ceza var,hem necat. Nuh Tufanı hakkında söylenen metnlerde necat ve bela konusu dramatik bir impulstan negl edilir. Meselen:

“Allah’tan vehy gelir. Nuh peygamber de bunu insannara deyir, söylüyor ki, bes tufan olacak, dünyanın üzünü su alacak. Hiç kim buna inanmır. Nuh peygamber bir gemi gayırır, bütün canlılardan bir cüt goyur gemiye. Nuhun yeddi oğlu varmış. Oğlanlarınsan altısı gemiye minire, biri minmir. Deyir ki, su gelende çıkaram dağın başına, mene heç zad olmaz. Çok keçmir ki, dünyanın üzünü su alır. İnsannar boğulup ölür. Nuh peygamber bakır ki, dağa çıkan oğlu da boğulha boğuldadı. İstiyir ki, gemini ona sarı sürsün. Allah’dan seda gelir ki, ya Nuh, çık get, bu oğlan sizlerden değil. Nuh gemini sürüp gedir. Çok getmir ki, tufan dayanır, su yatır (Esatirler,Efsaneler, 2004: 37-38).

Başka bir nūansta: “Nuh büyük bir gemi düzeltiyor, bütün canlılardan ora götürüyor. Tufan başlanır. Yeryüzünü su basıyor. Yeryüzündeki bütün canlılar telef oluyor. Heyli vakt geçiyor, geminin bir yerinden deşik açılıyor, gemiye sudolmağa başlıyor. Degiği kapaya bilmiyorlar. Nuh diyor ki, kim deşiyi kapaya bilse, onun arzusunu yerine yetirecek. Bu zaman gemide olan büyük bir ilan kıvrılıp deşiyi kapıyor, gemiye daha Su dolmuyor. Bir kadar sonra tufan sakitlrşiyor, su çekiliyor. Nuh gemideki canlıları Yer üzerine burakıyor...”

(Esatirler, Efsaneler; 2004: 41).

Başka bir variantta: “Dünyanı su basanda Nuh peygamber gemiye binip gedirmiş. Birden gemi deşilir, gemiye Su dolur. Yılan gelip giriyor geminin deşiğine, gemiye koymur su dolsun” (Esatirler,Efsaneler; 2004: 42).

Daha bir başka Mitoloji münasibetin gerçekliği: “Nuh haber tutuyor ki,dünyanı Su alacak. El-ayağa tüşür, gemi hazırlayır, heyvanların heresinden bir cütünü de gemiye koyuyor ki, onların nesli kesilmesin. İşten halı olan dünyagömüş, ömürsürmüş ağbirçek bir karı Nuha yakınlaşıp deyir:-Meni de özünle apar.

Nuh söz veriyor. Amma sefer zamanı verdiyi söz huşundan çıkıyor; karı kalır yeryüzünde. Vakt gelir. Bir yağış yağır, tut ucundan çık Gök’e. Çaylar şahe kalkır, sel dağları kopartmak isiyor. Her yan suya karışır, dünya görünmez oluyor.

Vakt geçir, vade yetişir, gün çıkıyor. Güneşin zerbinden su erşe çekilir. Nuh kayıdanda karı düşüyor yadına. Gidiyor ki, onun ödlüsünde-kaldısından bir haber tutsun. Karının evine yakınlaşanda kulağına ses düşür, dinliyip görüyor ki, cehre sesidi, karı salamattı, özü de ip eyiriyor. Sorur:- karı, dünyanı Su aldı, sen bunu görmedinmi, bilmedinmi?

-Yeryüzünü Su almağını ondan bildim ki, piltelerim bir az nem gibi oldu. Nuh barmağını dişliyor, başa düşüyor ki, karı koca dünyanın özü imiş. Sen deme, dünya-alem batanda bunun ancak piltesi nemlenermiş”(Efsaneler, Esatirler, 2004: 43).

Latin Amerikası Hindularının “Tufan hakkında efsane” adlı mitteki mazmun-mana da Türk mitolojisinin modelidir. Esatirde deyilir: “ Çok kadim zamanlarda sular öz sahillerini aşarak, bütün yeryüzünü bastı. Onlar durmadan artıp hetta dağları da görünmez ettiler. Okean sularının hücumunu gören insanlar gayalara teref kaçtılar-yüyüydüler ve ora dırmandılar. Onların çokı suitiye ve kuşa döndüler. Ancak sular geri çekildi. Suiti ve deniz kuşları ise indi de gaya dayazlıklarda oturmağı hoşlayırdılar. Büyük okean suları ona göre bizim toprakları bastı ki, şamanlar o zaman suyun kalktığını göre bilmemiştirler. Onlar suyu saklamalı ve geri kovmalı idiler. Lakin bunu ede bilmediler.

Bir gün su yine kalkmağa başladı; o bizim toprakları altına almak istiyordu. Ancak bu defe şamanlar vaktında bunu gördüler. Onlar bir yere yığıştılar ve sehrkarlık etmek için güçlerini birleştirdiler. Büyük sular böyle kudretli şamanlarla bacarmadı ve kalka bilmedi. Ona

göre de insanlar ve hayvanlar mehv olmadı ve yeryüzünde yaşıyorlar” (Dünya Halklarını Efsaneleri,1990: 395).

“Tufan ve çayların, hayvanların yaranması”(Amerikada tropik ve savana Hinduları, kaingangî kabilesi) efsanesi. Burada Nuh Tufanı zamanı insanların felaketini böyle taktim edir: “Lap çoktan, kadim zamanlarda yeryüzünde büyük tufan baş verdi. Çoklu adam helak oldu. Bütün yeryüzünü su bastı. Krinjijinbe dağının zürvesi halen su üstünde kalmıştı. Üç kabile,, -kaingançi, kayyurukre ve kame—orada nicat tapmak kararına geldiler. Onlar yüzyüze ora yollandılar. Her bir üzgüçü dişlerinde yanan köşöv tutmuştu ki, hara üzdüğünü göre bilsin.

Lakin Kayyurukre ve Kame kabileleri tezlikle yoruldu ve battılar: onların ruhları dağın derinliklerine girip orada yerleştiler. Kainganglar ve bir neçe kruton Krinjijinbe dağının zirvesine çıka bildiler. Onların bir hissesi dağın döşünde, yer tapmayanlar ise ağac budaglarında (dallarında) yerleştiler. Kainganglar bir neçe gün yemeksiz dolandılar. Su azalmak bilmirdi. Onlar artık ölümü gözlüyordular ki, birden içinde toprak olan zenbiller getiren çoklu Sarakura (Amerika kızıldillerinin- Hindularının inanışına göre, kıskırtıları ile yağış getiren Su Kuşu-nun) kuşunun sessini eşittiler ve onları gördüler.

Kuşlar getirdikleri toprağı suya töktüler ve su bir az geri çekildi. Kainganglar sarakuralara yalvarmağa başladılar ki, onlar telessinler.

Kuşlar işi süretlendirmek için daha hündürden okudular ve ördekleri kömeğe çağırdılar. Onlar büyük bir düzenlik yaranana kadar toprak taşıdılar. Ağaçlara çıkan kainganglar şurada yerleştiler. Ağaçlara çıkan kainganglar ise meymuna çevirdiler. Sarakuralar toprağı dağın günçikan tarafından tökmeğe başladılar. Buna göredir ki, bizim bütün çaylarımız krrde-batıya akır ve Larana çayına tökülüyor...” (Dünya halklarının efsaneleri, 1990: 414).

Ümumen, en kadim dünya insanını düşüncesine göre, yaranmış her şey kendi varlığında başka bir varlığı saklıyor. Bu ilmi bir bakış gibi dünyanın- beşerin büyük yetkisinin neticesi olarak formalıştı. Bu onu tasbit ediyor ki, “Mif yarandığı dövrde ve erazide hakikat hesap olunurdu, reallığı şüphe doğurmağan gerçeklik sayılırdı.Tekçe ona göre yok ki, mif düşünmülmüş, maksetli bedii yaratıcılık değildi, mif yaşanan ömrün özü idi”(Memmedov A., 1990: 5.

Avstraliya Aborijenlerinin efsanesinde deyilir: “Büyük tufan hakkında hekayet”: adlu bu efsanede kutaklık ile su arasındaki tezat ve uuşummlar böyle nakl edilir:

“Yukular Zamanı dövründe ölkenin dehşetli bir kuraklık başına götürdü. Ağaçların yaprakları töküldü, güllerin boynu büküldü, gök otlar sapsarı saraldı, ele bil kısır dağın odlu nefesi ağaçları, gülleri, otları karsımıştı. İsti külek esende çaylaktaki kuru kamışlar gurultu salırdı, kaynar kum ise gümüş göl gibi parılıyordu.

Şırıltılı çaylardaki, derin kuyulardaki sular kurumuştı. Açık, mavi enginlikte güneş eprimiş kızıl gini şefek saçırdı, dağların başını daha bulut karvanı bürümürdü, yeryüzüne çöken karanlık, gecenin ve ölümüm kölesiydi. Susuzluk çoklarının akırına çıkandan sonra hayvanlar meslehetle yığıştılar. Onlar uzaktan gelmişlerdi. Buştan da gelenler var idi, dağ rayonlarından da. Deniz kuşları, eteyinde lepedöyenler gurultu salan kayalıktaki yuvalarını terk elediler. Geceni gündüze katıp dinclik bilmeden kanat çaldılar. Gelip Merkezi Avstraliyaya çattılar ve öğrendiler ki, kuraklığı neheng Kurbağanın, olan-kalan suyu içip kurtarması yaratıptır. Meslehetleştiler ve bu karara geldiler ki, suyu geri kaytarmağın yegane yolu Kurbağanı güldürmekti”(seh.454). Bunun için bütün kuşlar birleştiler. Bir-birlerine kinleri olanlar barıştılar. Nehayet Kurbağanı güldürmeyi başarırlar. Gök gurultusuna benzer gülüşten sonra “Kurbağanın ağzından su fışkırdı ve bütün ölkeni su bastii Suda ancak denizdeki adalar gibi en yüksek dağların zirvesi boy verirdi. Daşkında ne kadar hayvanlar, ne kladar insanlar battı....

Tedricen su azaldı, toprak yeniden özünün yaşıl örtüğüne büründü”(Dünya halklarının efsaneler, 1990: 455).

Bütün bu benzeyişler ona bağlıdır ki, “ibtidai mifin esas cehetlerinden biri eşyanın, predmetin genezisi hakkında bilgi vermektir, onun kuruluşunu izah elemektir”. “kudretli bedii istedadın mahsulu-ürünü gibi görünen mit vaktile, hüsusen yarandığı vaktler praktiki, merasimi ve ritual karakter taşıyordu”.(Memmedov, 1990: seh.5). Buradaki tasvirler düşünceni ilmi

Su varlığa varlık veren bir kategoriya gibi vahid modeldir: hayat ve yarışda Su-nun funksional mevkeyi by çoksahelidir, birinde su- hayattır, birinde su- varlıktır, birinde hiç ne yok iken su var idi, birinde su het şeyin ilki ve menşe-menbeyidir; birinde su necet verir, birinde su bela getirir: birinde su varlığı formalastıran dört ünsürün biridir. Birinde su- bütün ünsürlerin terkibindedir: meselen, havada su var, toprakta su var, ateşe su var. Hülase her sebebe su nişan ve elameti vardır, bürün elametler ve varlık renkleri su rengidir; su renginin bin-bin formatı var.

Su ile bağlı obrazlar ve onların karakterik halları:

Su eyesi: Eye nedir? –eye "müeyyen tebiî obyektləri koruyan ve onların tecessümü olan mifoloji varlıklar, yahud hami ruhlar" “seh.297) demektir.

Mitoluji izaha göre, “her bir bir evin eyesi var. Ev eyesi göze görünmez. Ona göre eve girende gerek bu evin eyesine salam veresen.Yoksa sene de, eve de sedeme tokundur” (seh.219).

Başka bir mitoloji metinde değildir: “Gözümüznen ne görürükse, hamısının ‘eyesi’ var. Bu eye-ler bize görsenmez. Bizden yeyler de görünmez. Ancan eyelernen bizden yeyler arasında fark var. Bizden yeyler heç bir şeyin sabahı değil. Ancak eye-ler neyin eyesidise, onun da sabahıdı, özü de onda yaşıyor. Meselen, bağ eye-si bağın sabahıdı, bağda da yaşıyor. Daha suda, yaxud dağda bağ eye-si olmaz. Onların da öz eye-leri var. Ancak bizden yeyler her yerde yaşıyorlar. İllah da bu karanlık yerlerde, haraba yerlerde, ağac altında, *su başında yaşıyorlar...*”(seh.51).

Eye hakkında anlayışlar da mifoloji düşüncenin ilmi seciyyesi gibi inikas edir: “Evin, heyetin, bağın, suyun, yolun, dağın—her şeyin eyesi var.

... Bu eyelerin içinde hamısından üstünü Su eyesi-dir. Seher-seher ki tezden gedirsən Su-yun üstüne, gerek Su eyesi-ne salam veresen. Hiç vakt Su-ya tipirmk, suya çirkab atmak olmaz. Yoksa ki Su eye-sini küstürürsün, sene zefer tokuyar. Su eyesi suda yaşayır. Suyun gırağında da bizden yeyler yaşıyor. Gelip Su eyesine salam verirsən, eyilirsin Su-dan içmeğe, Bizden yeylerin açığına gelir ki, niye bu Su Eyesi-ne selam verdi, ancak bize vermedi. Ona göre de sen eyilende seni daldan vururlar, ağzın eyilir, gözün çer oluyor, deli olursun. Gerek eyilende “bismillahirrahmanirrahim’ diyesen, onda bizden yeyler kaçacak” (Esatirler,Efsaneler,2005: 51-52). Eye, insanın mitoloji düşüncesinin keşfidir: insan kendi kendinin hayati gerçekliklerini tasavvur edir ve o tasavvura hüsusi model hazırayır. Su Eyesi, obraz gibi insanın ruhi-psikoloji nizamını tasbit edir.

Mitoloji düşüncede daha bir obraz Su nenesi’dir. Su nenesi de insanın düşüncesinin hayırlara ve eminliklere aid felsefi bakışıdır. Mitoloji düşüncenin insanın sağlam düşünce olması bakışının ifadesi olarak, Su (Çay) Nenesi obrazı da halkın hayat ve yaşam dünyasındaki isteklerini ifade edir: hayıra hayır vesilesi olarak yaradılıb bu obrazlar. Su Nenesinde çay, Su himayarlığı bilavasite insanın himayedarlığını kapsayır: “çay nenesi goca arvat cildinde olur, özü de hemişe çayda yaşayır. Köprüden, addamaştan geçende ki çaya çok bakırsın, onda çay nenesinin açığına geliyor. Çünkü çay nenesi-ni hirslendirmisen, o da seni boğmak istiyor”(Esatirler, 2005: 52). Bu mazmunda hansı estetik bir nüans öne çekilir? Sözsüz ki, insanın şer emelden, kötü huylardan uzaklaşması mantığının mitoloji yansımaları hayatın yaşam kurallarına bağlılıklarını inikas ettirir.

Su yatarmı? Bu bakışın içerisinde insanın hoş niyetleri vardır: “bir arvad çerşenbe gecesi sehere çok kalmış sehengi götürüp çaya su dalınca gedir. Sehengi ne kadar suya basur,

seheng suya batmır. Sen deme, su yatıpmış. Arvad kayıdıp eve gelir. Sonra bir de gedir. Görür, su şırhaşırla akır. Sehengi doldurup kayıdır” (Esatirler, 2005: 63). Sunun yatması mantığı de insan düşüncesinin analitik tutumunu yansıdır. Eslinde Su yatmaz, ama insanın hayat amalı vardır: her şey sakın ve eminli olmalı ki, hayat nizamlı olsun.

Diger bir mitoloji metin örneği: Bir hekayette deyilir ki, “Bir gelin gedir Araz-dan Su doldurmağa. Ele vedreleri çaya basmıştı ki, sudan bir cavan oğlan bağı çıkır, baştıyır buna bakmağa. Bir gün böyle- beş gün böyle, gelin korkusundan ne bir adama diyor, ne de oğlan bundan el çekir. Görürler ki, bu gelin git-gide saralıp solur. Baldızı bunun gılığına girir, ehvalatı öyrenip kardaşına deyir. Kişi tufengi götürüb arvadını güdür. Görür ki, arvadı çaya çatan gibi, doğrudan da, sudan bir oğlan başı çıkır. Kişi tufenginen bunu vurur. Bir de görür ki, bütün Araz kana boyandı. Kurşaktan yukarı adam, kurşaktan aşağı balık olan bir ölü göye kalkıp suya tüştü, yok oldu. Kişi o saat titretmeye-kızdırmaya tutulur. Bir-iki gün yaşayandan sonra ölür”(Esatirler, 2005: 52). Bu metnin dahilinde insanın dahili aleminin çok ince sezimleri inikas edir. İnsan – balık adlı bir Su sakininin olmasını anlatır: bu tarz mazmun insanın hayali uydurması değil, gördüklerinin ve anladıklarının gerçek mit-ik ifadesidir.

Mitoloji bakışta Su-nun başka bir anlamdan takdimi: Suda hem de uzunömürlülük bahş eden bir güc vardır. Mesela, aşağıdaki mitik anlatımda bunun en tipik ifadesini göre bilerik:

“Allah insanları yaradandan sonra peygamberlerin biri gediıyor Dirilik Suya’nu dolduruyor bardağa ki, getirsin insannara. Gayıdanbaş yolda yatıyor ki, dincini alsın, bardak aşır tökülüyor. İki karğa bardağın suyundan içiyor. Ona göre de karğalar üçyüz yıl yaşıyorlar” (seh.45).

Ümumilikte, bütün mitik mazmunlar Su-nın hayatverme karakterine bağlıdır. Mitoloji düşüncelerdeki mazmun ve ideyalar, her bir tasvir ve tarannum da onun-Su-yun hayat, kainat, Yer-Gök mansupluğunu ifade edir.

Son Söz Evezi

Genellikle, **Türk Dünya Su Mitolojisi** ve yahut, Su-ya bir varlık ve özül simptomundan bakış ve münasibet bütün psikoloji-ilmi gerçeklikleriyle beşeri düşünce münasibetlerinin ilkin kodudur.

Mit-in zaman, mekan ve beşeri mansupluğu en kadim insanın yaşamından başlıyor.

Varlıkların yaratılmasına münasibet—insanın kendi düşüncesine ve kavrayışına münasibetten başlayıp. Mesela, insan gördüklerine ve göremediklerine bakışta kendini görüp; ikinci bir halda insan göre bilmediklerine gördüklerinin yansımaları nişanlarından yanıt vermiştir. Su- bütün varlık nişanlarının ilki gibi tasavvür edilmiştir. Bin-bin yıllar öncelerden insan Su-ya varlığın ve yaratılışın anası miyarından yanaşmıştır. Bu anlamda insanın yaşam ve duyumunda, hayal ve görümünde Su Ana Obrazdır.

İnsan Tasavvuru ve Düşüncenin Su Renkleri onun Mitoloji renkleridir. Mitoloji renk insanın tefekkür süzgecinden akıp gelen açık renktir, şeffaf renktir, bütün renkleri mayalandıran renktir.

Su suda kalar, kuruda kalmaz: kurudan süzülüb gider.

Su suya koşular- artar, güçlener: nasıl ki, seller damlalardan oluşur, sular da oluşum menbeyine doğru yol alar.

Böylece,Türk Mitolojisi dünya mitoloji sisteminin temel taşıdır: bu anlamda beşer ilminin temel atımı suya bakışla bağlıdır. Ve bütövlükte dünya nitolojisi Türk Mitoloj Atlasıdır:bu atlasta her şey su ile hasil olub. Mitoloji Atlasın bütün hatları: zaman ve meken Türk düşünce bildirisidir.

Böylece, Dünya Türk mifoloji düşünce terkinde Su, hayati şerçekliyin inikas-menbe, menşe modelidir...

Mitolojinin zaman ve mekan mahtutluğu yoktur: insanın tarihi- arkaik yaşamının, düşünce ve tefekkürünün ilmi, estetik, bedii, psikolojik keşfidir ve “mitolojiya konkret etnik-medeni birliklerin arkaik devirlerde meydana çıkan universal sistem”dir (Acaloğlu, 2004: seh.13). Yaratılış ve gelişmelerin bütün hallarında, **Mitoloji Dünya Modeli --Türk Düşünce Modelidir.** Düşüncenin ve beşeri mansupluğun ecdatları (Sumerler) ilkin olarak, Mitoloji Düşünce ve Tasavvurun Dünya Modelini formalaştırmışlar. İlkin yaratıcı düşüncenin, mitoloji modellerin, mazmun ve fikir formalarının kalıplarını tasbit eden Sumerler kendilerile

Türk mitoloji düşüncesi Dünya Mitolojisi-nin mazmun ve forma, bedii fikir ve düşünce, fikir-bakış amillerini tasbit etmiştir: Türk düşünce sistemi fikir, forma ve mazmun özüllerini hazırlamış ve bütün dünya bakış ve münasibetlerini de o özüller içerisine yerleştirmişler. Bin-bin yıllar bundan önce hazırlanmış o mitoloji kalıplar ve onların iç ve dış mazmunları, semantik-lingivistik işaretler sistemi bugünedek değişmez olmuştur.

KAYNAKÇA

Kurani-Kerim, “Mülk suresi”.

Acaloğlu, Arif. Ön Söz: Esatirler, Efsaneler ve Revayetler. “Şerq-Gerb”, Bakı—2005; 360 seh.

Atatürk ve Türk Dili. 2. Atatürk Devri Yazarlarının Türük Dili Hakkındaki Görüşleri (gazetelerden seçmeler); Ankara, 1997.

Azerbaycan folkloru. Tertib edenler: Behlul Abdulla. “Şerq-Qerb”, Bakı—2005; 360 s.

Dilaçar, Türk Dilinin Eskiliği ve Etimolojinin Ehemiyeti. Milliyet, 12 Teşrinisani 1932, s.4: Atatürk ve Türk Dili. 2. Atatürk Devri Yazarlarının Türük Dili Hakkındaki Görüşleri (gazetelerden seçmeler); Ankara, 1997.

Bediüzzaman Said Nursi, Nur çeşmesi. Risale-yi Nur Külliyyetından; İstanbul, 2006, seh. 189.

Esatirler, Efsaneler ve Revayetler. Tertib edenler: Arif Acaloğlu, Celal Beydili. “Şerq-Qerb”, Bakı, 2005

Dünya Halklarının Efsaneleri. Genclik, Bakı—1990.

Memmedov, Arif. Dünya Halklarının Efsaneleri. Ön Söz: Dünya Halklarının Efsaneleri. Genclik, Bakı—1990.

Şükürov, Ağayar Mifologiya. 6. Kitab. Elm, Bakı- 1997, 232 seh.

Türk Dilinin Eskiliği ve Etimolojinin Ehemiyeti. Milliyet, 12 Teşrinisani 1932, s.4. Bkz. Atatürk ve Türk Dili. 2. Atatürk Devri Yazarlarının Türük Dili Hakkındaki Görüşleri (gazetelerden seçmeler, Ankara, 1997, seh.524.

Türk Halk Edebiyatı. El kitabı. 6 Baskı; Ankara, 2008.

muzaffertuncunnotdefteri.blogspot.com/2007/09/hz-adem-havva-ve-nuh.

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA MİTOLOJİ, EFSANELER VE DEDE KORKUT'TA SUDAN ÇIKAN ATLAR

Hatice GÜLENSOY*

Türk Mitolojisinde Yerin Yaradılışı; "Her şeyden önce SU vardı,Tanrı KUTAY ile ERLİK vardı.

İkisi de birer karakaz gibi suyun üzerinde uçuyorlardı.Yer, ay ve güneş yoktu diye başlar.

Dünyanın var oluşundan günümüze kadar gördüğümüz, görmediğimiz bütünvarlıklarda vazgeçilemez değerde olan su, İnsan vücudunun, ortalama % 70'ini, dünyanın ise, %80'ini kaplar.

✚ Türk ve Orta Asya halkının inancına göre; Akar suların birer koruyucu ruhları vardır.

Bunlara; akar su iyesi veya akar su özü de denir, Her akar suyun değişik şekilde görünen su iye'leri(bizim peri dediğimiz)vardır .

✚ Bengi su; abı hayat, hayat suyu , dirlik suyu olarak adı geçen, efsanelerde, içen kişiye ölümsüzlük kazandıran bir sudur.

✚ Bütün insanlık tarihinin varoluşundan bu yana **Medeniyetler Tarihinde,**

✚ En önemli unsurun su olduğu ve büyük medeniyetlerin su kenarında kurulduğu görülmektedir.

✚ **(Su içeni yılan bile sokmaz) diyen Atasözlerimiz** Suya verilen önemi, değeri gösterir.

✚ **Anadolu'da, su ayakta içilmez,**

✚ **büyüklerimiz su verene, 'su gibi aziz ol'diye dua ederler.**

* Ressam-Yazar.

✚ Evet, (Yeri bizim için döşek, göğü bizim için bina yapan Tanrı'mızın bize verdiği; Rızıklar için çeşitli ürünler çıkmasını sağlayan gökten indirdiği su , ((Azizdir).

Varlıkların ve insanlığın var oluşunda, fiziki olduğu kadar manevi değerlerinde de büyükrol oynayan su ve sudan çıkan olağanüstü varlıklar da Kutsalsayılmıştır.

✚ İslamiyet'te Zemzem suyu

✚ Hristiyanlık'da, Hz. İsa'nın Hz. Yahya tarafından vafdis edildiği Şeria Nehri 'nin suyu, (Ürdün- Erden)

✚ Küçük bebekler in vafdisedidiği sular kutsal sulardır.

✚ Cengizhan'ın yaptığı Yasada; su ile ilgili maddede şunlar yazılı idi, "Su el değmeden bir kap ile alınmalı"

"Suyu kirleten, suya pisleyen (idam) edilir".

✚ Mitoloji deolağanüstü özellikleri olan Poseidon' un atlarındanbahsedilirken ak yeveleri atları, denizin dalgalarıydı diye bahsedilir.

✚ Deniz kızları,

✚ Su Perileri,(Su ruhları -- Su iyeleri),

✚ Sanatçılara ilham kaynağı olandenizinköpüklerinden doğduğu söylenen Afrodid,

✚ Denizden, gölden, sudan çıkan atlar, aygırlar,

✚ Hindularda, Hindistan'dakiGanj Nehri'nin suyu,

✚ Sabiler içinDicle Nehri'nin Suyu,

✚ Urfa'daki Balıklı Göl ve bazı kaynak ve akar sular KUTSAL sayılır .

Türk Kültür Tarihinde Suyun Önemi

Türk Kültür Tarihine baktığımızda, Fiziki olduğu kadar sosyal hayatta ve sağlıkta da suyun, büyük rolü olduğunu görürüz.

Dünyada çokkötü muamelelergören akıl hastaları Türklerde, hem İslamiyet öncesi hem sonrası müzik eşliğinde su sesi ile tedavi edilirdi.

Günümüzde de Kazak, Kırgız, Altay Türklerinde; Baksi Dansı, veya baksi (karacorga) tedavisi; dua ile başlayıp müzik eşliğinde su sesi ile devam eder.

Tabiat kültleri, Atalar kültü ve Gök Tanrı; Türklerin inancının esas unsurlarını temsil etmektedir.

Gök Tanrı inancına sahip Türk Milleti, su kenarında yaşayan ruhların onlara yol gösterdiğine inanıyordu, Aynı zamanda koruyucu ruh olarak da kabul edilen bu ruhlar yer-su olarak adlandırılırdı.

Su ile arınan milletin yol göstericisi olarak kabul ettikleri ruhların incinmelerini önlemek için koyduğu kanunlar vardı.

Suyupisletene, belli dönemlerde ölüm cezası verilirdi.

Şamanlar, su ruhlarına armağanlar vererek onların kötülüklerinden halkı koruyordu.

Su cinleri olarak da adlandırılan buruhlar saygı duyulan kutsal ruhlar olarak önemli bir yere sahiptiler.

Şamanlar vasıtasıyla dünyayla iletişim kuran bu canlılar kehanetler içinde de yer alırlardı.

Günümüzde peri olarak adlandırılan bu varlıklar o dönemde su kültü içinde ve farklı yerel kültler içinde de yerlerini alır.

Su kökenli atlar Türk Mitolojisine has bir unsurdur, Türk Mitolojisine göre at; su unsurunun hayvanbiçimli timsalidir.

Su kökenliatlar denilen Sudan çıkan kanatlı atları anlatan efsaneler bu unsurla ilgilidir.

Aygır Gölü ile ilgili efsanelerin çeşitli varyantları vardır;

Bazı efsanelerde bu göllerden çıkan aygırların çevrede bulunan bir kısrağı ile çiftleşerek taylarının olduğunubı atların soyundan gelen atların olağanüstü güç ve yeteneklere sahip olduğu anlatılır.

Bazı efsanelerde, hileyle bu su aygırını yakalanıp, insanların hizmetine sokulduğu yalnız, bu tür hizmet gören atların, geri dönse bile diğer su aygırları tarafından öldürüldüğü anlatılır.

Bazı efsanelerde de, insanlara zarar verdiğine inanılır.

Çin kaynakları; Türklerin ünlü **‘Cennet atları’nın** gölden, sudan çıkan aygırların soyundan geldiğinden bahsederken, Arap atlarının da Türkmen atlarının soyundan geldiğini Türk Askerlerinin, bu atların soyundan gelen, **Ala At (Ala yuntlar) ’a,**

Hakanların da, **Es b-i rular** a bindiklerini,

Türklerin, savaş alanlarında bu yüzden başarılı olduklarını ve bu tür atları ele geçirmek için çok uğraş verdiklerini kaydeder.

Cengiz Han’ın oğlu ve torunları, sudan çıkan aygırlar ile kısırakların aşımını yaptıkları **‘Ot Atları’** adı ile adlandırılan atları yetiştiriyorlardı.

Başkurtların efsanesine göre de gölden çıkan atlara **‘Sülengen’** adı verildiği görülür.

Zeki VelidiTogan bu tür atlara **‘Argun’** denildiğini kaydeder.

Köroğlu Destanında, **Köroğlununatı’nın** da ‘Nehirden’ çıktığı söylenir.

Dedem KorkudHikayeleri’ndeki Kahramanların atları da **(Cennet Atları)nın,** Su Aygırlarının soyundan gelen atlardır.

Aygır Deresi;

Sapanca Gölü’ne dökülen yüksek debili, coşkulu derelerden birisidir derenin çevresinin doğa gezilerine uygun olması ve İstanbul’dan 1,5 saatlik bir yolculukla ulaşılması; özellikle hafta sonları doğaseverlerin başlıca uğrak yeri haline getirmektedir. Dere boyunca devam eden yürüyüş parkuru, kanyon içinde bulunan iki şelalenin görüntü güzelliği, ve şelalelerin altındaki gölcüklerde yüzme imkânının bulunması tatilciler için vazgeçilmezdir.

Argun Nehri;Doğu Asya’da Kara Ejder olarak bilinen Amur Nehrinin kollarından biri Argun ve Shilka nehirleridir.

Toruaygır yerleşim yeri;

Issık Gölün kuzey kıyısında yer alan yol boyunca, Balıkçı şehrini geçtikten sonra Sarıkamış, Toruaygır, Çırpıkçı, Koş-köl, Tamçı, Çok-Tal, Örnök, Çon-Sarı Oy, Kara Oy köylerini geçip Çolpon Ata şehrine ulaşılır.

Toruaygır köyü için anlatılan her zamanki anlatılan varyanttan başka anlatılan başka bir varyanta görede Isık Göl’ünün bir ayılından Kalmuklar, Kırgızların at sürülerini sürüp götürmüş, yıkları içindeToru- Aygır da varmış. Ana yurdununyaylaklarına hasret kalan Toru- Aygır gölü yüzüp geçmiş ve yurduna dönmüş.

Sudan Çıkan Aygır Efsaneleri,

Orta Asya’dan -- anadolu’ya, doğudan batıya göl ve nehirlerinin bulunduğu yörelerde değişik varyantlar ile anlatılır.

Buyur Baba Gölü Efsanesi;

Buyur Baba Gölü, Tunceli - Pülümür’de bir krater gölüdür, Buradaki efsanede, sudan çıkan aygır, bir kısırak ile çiftleşir daha sonra bir tayı olur, gölden çıkan aygır daha sonraki gelişinde tayını da alıp sularda kaybolur.

Sivas'da anlatılan değişik bir varyant da, koyuncu köyünde gölden çıkan bir aygır, göl kenarında çalışan çiftçinin kısırağı ile çiftleşir, bir zaman sonra kısırağın bir tayı olur, sonraki sene çiftçi gene çalışırken gölden çıkan aygır, bu sefer kısırağı suya çekip onu öldürür, tayını da alıp sularda kaybolup gider.

Kars 'da Susuz ilçesinde, **Tuncelide, Van, Erzincan** Karagan – Aygır gölü

Bitlis -- Tatvan'daki Nemrut Krater Aygır Gölü vardır.

Süphan dağ eteklerindeki , aygır gölü efsanesi ile **Tunceli--** Buyur Baba efsanesinin varyantları aynıdır.

Gürün İlçesinde ise; Gölden çıkan Aygır, Türkmen aşiret beylerinden birinin Oğlunu, Kısarak ile birlikte sulara çekip onları öldürmüş .

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA "SU" İLE İLGİLİ YER ADLARI

Tuncer GÜLENSOY*

Türk dünyasının en eski sözcüklerinden olan **SU** adı, VIII. Yüzyılda yazılmış olan Orhun Yazıtlarında **SUB**, Türkçenin en eski ve ilk sözlüğü *DîvânuLügâti't-Türk*(=DLT)'te **SUW** imlâsı ile geçmektedir. Bu sözlükte geçen "su" ile ilgili sözcükler şunlardır: [**susık**"kova" <**suw+sık**; **suvık/suvuk** "cıvık, sulu" <**suw+(l)k**; **suwalmak** "sulanmak, su verilmek"; **suwarmak** "sulamak, suvarmak"; **suwgardaçı/suwgarguçı/suwgargılı** "sulayan, sulayıcı"; **suwgarmak** "sulamak, su vermek"; **suwlag**"hayvan sulanacak yer, yalak"; **suwluk** "sarık, mendil ve benzerleri"; **suwsamak** "susamak"; **suw sığırı** "manda, dombay"; **suwsımak**"sulanmak, sulu olmak"; **suwsuş**"su katılmış ayran"; **suwtirkeşi** " dere kolları suyunun toplandığı yer"]

SU sözcüğü bütün Türk şivelerinde de hemen hemen aynıdır: Azerbaycan, Tatar, Uygur: **SU**; Kazak, Özbek, Türkmen : **SUV**; Kırgız: **SÛ**; Başkurt: [S-> H- değişimiyle] **HIV**.

DLT'te: **ÖKÜZ** (Orhun yazıtlarında: **ÜGÜZ**) "ırmak, dere" anlamındadır. DLT'teki**ÖKÜZ**sözcüğü de **ÖGÜZ** olarak düzeltilmelidir.

DLT'te: **KÖL** "göl, havuz, birikmiş su" demek olup, **KÖL SUW** adı da "Karluk büyüklerine verilen ungun"dur. Bu sözcük öteki Türk şivelerinde: **GÖL, KÜL, KÖL, KÖ:L** olarak yaşamaktadır.

DLT'te: **TENGİZ** "deniz" olarak geçen sözcük, Kazak Türkçesinde:**te4iz**; Azerbaycan Türkçesinde: **däniz**; Kırgız, Türkmen, Uygur: **de4iz**; Özbek: **dengiz**; Başkurt, Tatar: **di4giz** olarak yaşamaktadır.

Türkiye Türkçesinde **DERE** "küçük çay" sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde:**AHIN, KİÇİK ÇAY**; Başkurt Türkçesinde: **İNİŞ, YILĞASIK**; Kazak Türkçesinde: **JİLĞA** ; Kırgız Türkçesinde: **SÛ, KİÇİNE SÛ**; Özbek Türkçesinde: **SAY**; Tatar Türkçesinde: **İNİŞ, YILĞAÇIK**; Türkmen Türkçesinde: **ÇÂY**; Uygur Türkçesinde: **ERİK, KİÇİK SAY** biçimlerinde geçer.

Türkiye Türkçesinde **ÇAY** olarak yaşayan "küçük dere" anlamındaki sözcük Azerbaycan Türkçesinde. **ÇAY**; Türkmen: **ÇÂY**; Başkurt: **İNİŞ, BELEKEY, YILĞA, GÖRLEVİK**; Kazak: **ÖZENŞE, JİLĞA**; Kırgız: **SÛ, ÖZÖN**; Özbek: **ENHAR, SAY**; Tatar: **İNİŞ; KİÇİNE YILĞA, GÖRLEVİK**; Uygur: **SAY, ERİK** biçimlerinde.

Türkiye Türkçesinde **IRMAK** olarak yaşayan sözcük öteki Türk şivelerinde **İRMAG, YILĞA, DERYA/DARIYA/DARIYA/DAYRA/DERYÂ/DERİYA, ÖZEN, SU** olarak geçer.

Demek ki Orta Asya Türk şivelerinde geçen **ÇAY (SAY), GÖRLEVİK, ERİK, GÖL (< KÖL), DENİZ, ÖZÖN** gibi adlar, yüzlerce yıl Batıya doğru süren Türk göçleri sırasında Anadolu, Balkanlar, Kırım, Deşt-i Kıpçak'a, hatta daha ileriye doğru ulaşmıştır.

Türkler yer adlarını kullanırlarken pek çok zaman oğul ya da kızlarına da "kişi adı" olarak vermişlerdir. Türklerin Orta Asya'da kullandıkları bu tür Türkçe yer adları Anadolu'ya yapılan göçler sırasında buralara getirilerek kullanılmış, Balkanlar'ın ve Rumeli'nin fethinden sonra da Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Kırım, Balkanlar ve Kosova'da da verilmeye başlanmıştır. Bugün bile bu tür yer ve SU adları aynı adlarla anılmaktadır.

Türkler Orta Asya'da iken SU ile ilgili adların önüne **AK, KARA, YAŞIL (Yeşil), KIZIL, SARI, KÖK (> Gök)** gibi sıfatları (renk adlarını) ekleyerek onları adeta damgalamışlardır:

AK→ su, çay, deniz, göl, pınar...vb.

KARA → su, say, deniz, göl, ırmak, pınar...vb.

YEŞİL (<Yaşıl) → ırmak

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

KIZIL → ırmak, deniz, su..vb.

SARI(>Sarıg) → ırmak, su

KÖK (>Gök)→su ...gibi.

Türkler renk adlarından başka: **ULUG** (>Ulu), **KİÇİK** (>Küçük, Kığig, Keçi), **TUMLUG** (>Dumlu “soğuk”), **ACI**, **TATLI** gibi sıfatlar ile de SU’ları sıfatlandırmışlardır:

ULU(<ULUG)→**Su** (Anadolu’da, Bolu’ya yakın bir nehir)

KÜÇÜK → Su (İstanbul’da Anadoluhisarı yanında meşhur dere.

DUMLU→ Pınar (Kütahya’nın kazası)

ACI → Su.

TATLI → Su.

SICAK→ Su. // **ISSIK KÖL** (Kırgızistan’da büyük bir göl)

SOĞUK→ Su.

ILICAK → Su (Uşak’ta bir yer adı)

KURU → çay.

YENİ (< ya° ı)→ Say (Orta Asya’da bir nehir adı: **YENİSEY**)

TAŞLI→ Çay, Dere

Türkler yer altından çıkan sulara da özel isimler vermişlerdir:

PINAR (<**BUNG** “yansıma; suyun çıkardığı ses”+**(A)r**): Dumlupınar; Karapınar.

BÜNGÜLDEK (Suyun ses vererek çıktığı yer)

HARLEK (Kütahya’da bir kaplıca adı) (<**harla**- “har diye ses çıkarmak”+-k)

GÖZE (<**Göz**+e; yer altından çıkan su”): Gözebaşı; Kırkgöze.

ÇEŞME (<Farsça: **çeşm**“göz”+e): **ONÇEŞMELER** (Beykoz’da on musluğuolan ve yazın soğuk, kışın ılık su akan tarihi bir çeşme)

YAĞMURDERE “Karadeniz bölgesinde bir yer” (Buradan kişi adı: **Yağmurdereli**.)

Onomastik (yer ve kişi adları ilmi) Türkiye’de üzerinde pek fazla kişinin çalışmadığı bir bilim dalıdır. Batı’da **ONOMA** adlı bir de süreli yayın organı bulunan bu bilim dalı Türkolojinin bol malzemeli koludur. **Hasan Eren, Doğan Aksan, Tuncer Gülensoy, Saim Sakaoğlu, Aydil Erol** gibi Türkologların yazdığı yer ve kişi adları ile ilgili kitap, makale ve tebliğler dikkate değer malzemelerdir.

Yer, su, dağ, orman, göl, dere (ırmak, nehir, çay vb.) yer adları zaman zaman komşu dillere de ödünç olarak verilmiş, sonra da buralarda değiştirilemeden kalmıştır. Bunlar da araştırılmaya değer kaynaklardır.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz su ile ilgili adlardan başka büyük ya da küçük su adlarının güzelliği ve özelliği de başka bir konudur: **HAZAR, ARAS, DİCLE, FIRAT, MENDERES, GEDİZ, TUNCA, TUNA, ERGENE, İDİL** (< İtil), **VOLGA, ORHON, YENİSEY, SELENGE, TULA, İRTİŞ, KATUN** vb. gibi göl, nehir ve ırmak adları Türk tarihi için çok önemli adlardır.

HACIM SULTAN MENÂKİBNÂMESİNDE SU KÜLTÜ

Salih GÜLERER* - Nimet GÜLERER**

Giriş

Eski Türk inancına göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar canlı olarak düşünülmüştür. Bu yüzden tabiatın bir parçası olan unsurlar sadece coğrafi bir adı karşılamaz dağ, göl ve ırmaklar konuşan, duyan evlenen varlıklar olarak görülürler (İnan, 2006: 50-51). Kültigin Yazıtı, Doğu Yüzü: “... üze türük tenrisi türük ıduk yiri subı anca etmiş türük bodun yok bolmazun tiyin bodun bolcun tiyin....Yukarıdaki Türk Tanrısı Türk kutsal yer ve su şöyle yapmışlar Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye...” örneğinde görüldüğü gibi Göktürk yazıtlarında, “*kutsal yer-su*” vatana işaret etmektedir (Tekin, 1988: 10-11). Türkler, suya hayatın kaynağı olması; arındırma vasfı, bolluk ve bereketi getirmesi bakımından tazimde bulunmuşlardır. Su kaynakları olan pınarların koruyucusu olan iyeler vardır. İyi ruhlar olarak görülseler de su iyelerini kızdırmamak gerekmektedir (Türkan, 2012: 138). Altay “Yaratılış” destanı da: “*Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer / Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!*” şeklinde giriş yapılmaktadır. Destanda hiçbir şey yokken sadece su vardır ve yaratılış sudan başlamaktadır (Ögel, 2003: 432). Dede Korkut kitabında akan suya karşı “*and içme*” argış deyişlerde görülmektedir. Bu eylem “ant etmek” ya da “yemin yapmak” şeklinde değil de “yemin, ant içmek” diye söylenmemesi suya verilen değeri yansıtmaktadır. Dede Korkut Kitabında: “... *Kalın Oğuz bigleri aru sudan abdest aldılar, ağ alınlarını yire kodılar iki rikat namaz kıldılar. Adı görklü Muhammedi yad getürdiler.*” (Ergin, 1994: 152). Bayındır Han ve Oğuz beyleri çoğu yerde “arı sudan” abdest alırlar ifadesinde suyun sembolik anlamı derinleşmektedir. Suyun arı olması gönül temizliğinden imana kadar birçok anlamı içine almaktadır. Su ile ilgili olarak kutlu su kaynağı olan pınarlar, ulu ırmaklar, göl, deniz ve okyanuslar etrafında da çeşitli inanmalar bulunmaktadır (Ögel, 1995: 316-407). Göktürklerin türeyiş efsanelerinin birinde Kapang-pu’nun on altı kardeşi bulunmaktadır. Anası kurt olan çocuk yağmurlara ve sulara hükmetmekteydi. Altay Türkleri hanlarının Khatun nehrinin kaynağında oturduğuna inanmaktaydılar. Birçok efsaneye konu olmuş olan Isıg göl suları sıcak olduğu için bu adı almıştır. Bu gölün etrafında çeşitli törenler düzenlenmiştir. Dağ başlarında bulunan volkanik göllere de Gök göl adı verilir ve kutsal addedilirdi (Uraz, 1994: 181-182).

Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi

Hacı Bektaş-ı Velî’nin halifelerinden olan Hacım Sultan’ın tarihî hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir malûmat bulunmamaktadır. Hacım Sultan’ın tarihî varlığıyla ilgili en önemli kaynaklar, kendi adını taşıyan zâviyeye ait arşiv belgeleridir. Arşiv belgelerine göre Hacım köyündeki Hacım Sultan Zâviyesi, Germiyanoglu I. Yakûb Bey tarafından birtakım vakfiyeler tahsis edilerek H. 721/ M. 1321 tarihinde yaptırılmıştır. Hacım Sultan Zaviyesi’nin vakfiyesi de gurre-i Cemaziyel-evvel 721 (29 Mayıs 1321) tarihli ve Arapça yazılmıştır. Belgelerin biri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde Defter no. 592, sayfa 139’da, diğeri Uşak Şe’riyye Sicilleri 8293, sayfa 31’de kayıtlıdır. Vakfiyenin bulunduğu arazi Kütahya dâhilinde Uşak Kazasında “Hacım Karyesi” olarak geçmektedir (Öntuğ, 2004: 194). Bu bilgilere dayanarak

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
salih.gulerer@usak.edu.tr

** Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretimde Sos. Alan. Eğit. Bölümü.
nimet.gulerer@usak.edu.tr

Hacım Sultan'ın XIII. yüzyılın sonları XIV. yüzyılın sonlarında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

Hacım Sultan'ın tarihî hayatının buraya kadar tespit ettiklerimizin genel bir değerlendirmesini şu şekilde yapabiliriz. Hacım Sultan'ın tarihî hayatı hakkında fazla bir bilgi elde edilememiştir. Tarihî kaynaklarda geçen bilgiler çok sahih olmamakla birlikte şu durum ortaya çıkmıştır ki, Hacım Sultan kurgusal bir şahsiyet değildir. Bunun tam aksine yaşadığı çevreye ve içinde bulunduğu zümreye etkileri olmuş gerçek sûfî bir şahsiyettir. Hacım Sultan'ın tarihî hayatıyla ilgili bilgiler bir menkabevî aile tarihi sayabileceğimiz *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'deki dört mısra, Said Emre'nin şiirleri, Abdal Musa Vilâyetnâmesindeki bir mısra ve Hacım Sultan Zâviyesiyle ilgili arşiv kayıtlarını içeren belgelerdir. Bu bilgilerde, Hacım Sultan'ın ailesi, doğum tarihi, çocukluğu, faaliyetleri ve ölümü yer almamaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak Hacım Sultan'ın M. 1240 yılında gerçekleşen Babaî İsyanı'na katılmamış olsa bile tıpkı Hacı Bektaş-ı Velî gibi isyanı çıkaran Babaîler zümresiyle ilişki içerisinde olduğudur. Said Emre'nin şiirleri en önemli kaynak durumundadır. Said Emre bizzat hem Hacı Bektaş-ı Velî'ye hem de daha sonra Hacım Sultan'a intisap ettiğini söylemektedir (Gölpınarlı, 1992: 204). Zâviye kayıtları da, Zâviyenin Germiyanoglu I. Yakub Bey tarafından H. 721/M. 1321 yılında yaptırılmış olduğuna ve burada Hacım köyünün vakıf arazisi içinde tutulmasına bakılacak olursa Zâviyenin yapımından çok önce, Hacım Sultan ölmüş olmalıdır. Sonuç olarak; Hacım Sultan'ın XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olduğunu, Hacı Bektaş-ı Velî'nin çağdaşı ve onunla aynı sûfî zümrenin içerisinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hacım Sultan'ın kendi adını taşıyan Menâkıbnâme ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî'de anlatılanların dışında Menâkıbu'l-Kudsiyye'de menkabevî hayatına dair bir anlatı yer almaktadır. Hacım Sultan'ın tarihî hayatında da belirtildiği gibi Hacım Sultan'ın kitapta adının geçtiği yer Baba İlyas-ı Horasânî'nin büyük oğlu Ömer Paşa'nın Hacım Sultan ve dervişleri tarafından kurtarılması olayıdır. Bu olayda Ömer Paşa'nın on gün ipte asılı kalmasına rağmen ölmemesi ve Hacım Sultan ve dervişlerinin kimseye görünmeden Hızır gibi yetişerek onu kurtarması menkıbeyle karışık bir anlatımdır (Erünsal vd, 1984: XXX).

Abdal Musa Vilâyetnâmesinde Hacım Sultan'ın adı geçmekle beraber ona ait bir menkabe anlatılmamıştır. Vilâyetnâmenin sonunda Abdal Musa'nın ağzından söylenen şiirde devir düşüncesi dile getirilirken Hacım Sultan'ın adı da anılmıştır (Atalay, 1997: 30-31).

Hacım Sultan'ın menkabevî hayatı için şu değerlendirmeyi yapabiliriz, Hacım Sultan; üzerinde tahminen çok da uzun olmayan bir hırka, hırkayı bağlamak için kullanılan kemeri vardır. Bu kemerde ağaç kılıcı olması gerekir ama ağaç kılıcı iki kere kullanmasının dışında yanında taşıdığına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Hacım Sultan, elinde sürekli taşımış olduğu ve bir takım kerametleri göstermek için kullandığı asa ile Germiyan ve Menteşe illerinde kendisine taraftar toplamak için devamlı seyahat eden kendi zaviyesini de kurarak etrafına birçok derviş toplayan bir şeyhtir (Gülerer, 1996: 95). Hacım Sultan, hayatı boyunca mücerret yaşadığı ve terk ü tecrit prensibine bağlı kaldığı, şerî ibadetlerden özellikle namaz kılmaya ve riyazete titizlikle uyduğu görülmektedir. Hacım Sultân, yukarıda da zikredildiği gibi sürekli seyahat ederek Germiyan İli içerisinde Türkmenler arasında dolaşarak birçok keramet göstererek mürit edinmiştir. Bu seyahatlerde gayrı Müslimlerden daha çok beylik içindeki kendisinden hoşlanmayan veya tavır olan şehirli Türklere ve konargöçer Türkmenlere kendisini kabul ettirecek faaliyetlerde bulunmuş, Susuz'daki zaviyesinin bulunduğu yerde de vefat etmiştir.

Hacım Sultan, Hacı Bektaş-ı Velî'nin hakkında menâkıbnâme yazılmış önemli halifelerinden biridir. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin aslı günümüze kadar ulaşamamıştır. Hacım Sultan'ın en yakınında olan Derviş Burhan tarafından yazılmıştır. Menâkıbnâmenin şimdiye kadar beş nüshası tespit edilmiştir. Hacım Sultan Menâkıbnâmesi nüshalarını şu

şekilde sıralayabiliriz: *Hacım Köyü Nüshası*: Bu bildiride *Hacım Köyü Nüshası* esas alınmış ve “HKN” şeklinde kısaltma yapılarak kullanılmıştır. Nüshanın varak sayısı 73’tür. Her varaktaki satır sayısı 11-15 arası ve düzensiz satırlar mevcuttur. Eser talik yazı çeşidiyle yazılmıştır. Nüshada girişinde diğer nüshalarda bulunmayan yaratılışla ilgili bölüm bulunmaktadır. Nüshada her biri başka bir kerameti anlatan bölümlere ayrılmış olmakla birlikte bu bölümler birbiriyle takip eden bir sırayla düzenlenmiştir. Nüshanın istinsah tarihi H. 1200/ M. 1785/86’dır. *Diyanet İşleri Başkanlığı Ktb. Nüshası* istinsah tarihi H. 1261/ M. 1844-45’tir. *Ali Emirî Efendi A Nüshası* istinsah tarihi H. 1309/ M. 1891-92’dir. *Ali Emirî Efendi B Nüshası* Diğer nüshalara göre hikâye tarzında düzenlenmiştir. Anlatılan konuyu açıklayıcı başlıklar şeklinde düzenlenmiştir. İstinsah tarihi H. 1261/ M. 1844-45’tir. Rodolf Tschudi nüshası adını verdiğimiz nüsha, Rodolf Tschudi ve Georg Jacob (1914) “*Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*” adlı kitapta matbu Arap harfli yayınladıkları nüshadır. Nüsha ile ilgili bilgiler adı geçen kitaptan alınmıştır. Kitap, “*heza kitâb-ı velâyetnâme-i hâcım sultân*” ana başlığıyla başlamaktadır. R. Tschudi’nin belirttiğine göre eserin istinsah tarihi H. 1326/ M.1909’dur (Tschudi, 1914: VII).

Hacım Sultan Mekâkıbnâmesinde Su ve Su İle İlgili Motifler

İslâm anlayışında, Allah diriyi sudan var etmiştir. Kuran-ı Kerim’de bu duruma örnek olarak verebileceğimiz ayetler bulunmaktadır örneğin, Enbiyâ Suresi, ayet 30: “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*” Ayette görüldüğü üzere yaratılış sudan başlamıştır. İslâmî dönemde de Türklerin suyla ilgili inançları tasavvufî bir anlayış içerisinde varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin başlangıç epizotunda Allah önce Hz. Muhammet’in nûrunu yaratır: “*HKN: 2a, ... nitekim hak sübhânehü ve teâlâ bu kâinâtı yaratmakdan evvel kudret kabziyla kendünün nûrundan bir nûr kabz idüp bu nûr habîbim ve mahbûbum nûridur didi ...*” ve bu nûr su haline gelir ve buharından yaratılış başlar: “*HKN: 2b-3a, ... ol nûra kudret nazarıyla bir nazar kıldı ol nûr hemân sâat nûr oldu aşka geldi kaynadı ol suyun bugından yedi kat göği yarattı köpüğünden yedi kat yeri yarattı pes yir hareket itdi durmadı hak sübhânehü ve teâlât taglar halk idüp yerün üzerine musallat eyledi ol nûrdan ayı ve günü arşı kürsî levhü kalem halk eyledi andan ferîştahlar halk eyledi ...*” Yaratılışın bu sudan olduğu anlatılmıştır.

Tasavvufta ise toprak, hava, ateş ve su yaratılışla ilgili dört unsurdan biridir (Cebecioğlu, 2005: 580). Tasavvufî anlayışta su, sembolik olarak “*vahdet-i vücût*” ile ilgili düşünülmüştür. Pınarlardan çıkan su çaylara, çaylar ırmaklara, ırmaklar denizlere, denizler de okyanusa akarlar. Okyanus, Allah’ı sembolize etmektedir. Vahdet-i vücûttur. Nasıl ki, ruh “kalû belâ”da Allah ile birlikte ise dünyada ondan ayrı düşmüştür. Tekrar Allah’a dönüşü ise birliği temsil eder. Tasavvuftaki bu anlayış Dede Korkut Kitabında, “*Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyun Beyan Eder*” hikâyesinde: “*kazan aydur: su hak dîzârın görmüşdür, ben bu su-y-ile haberleşeyim didi.*” cümlesinde de geçmektedir (Ergin, 1994: 101). Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde de aynı tasavvufî anlayışı Hacım Sultan’ın Banaz Irmağını ikiye yarması menkabesinde görmek mümkündür. Seyyit Gazi Zâviyesine kurban kesmek için Beyce ve Habib Sultan, dervişler ve kurbanlarla Banaz Irmağından geçmek için gelirler. Ancak su taşmış geçilecek gibi değildir. Hacım Sultan gelir ve halifelerine ırmaktan geçemedikleri için kızar. Hacım Sultan, Banaz Irmağına karşı konuşur: “*HKN: andan sultân hâcım hazretleri suyun yanına geldi ayıtdı ey azîz pâk su tayyib tâhîr akup dost cemâlin arzu idersen ol dost ışkına bize geçid vir sen dahı dosta gidersün biz dahı dosta gidene turmak yok didi su iki şakk oldu aşagısı akdı yukarısı muallak turdı andan hâcım sultân hazret ayıtdı gelün imdi geçün didi fi’l-cümle geçdiler ...*” Burada, “dost yüzünü arzu etmek”, “dosta gitmek” vahdet-i vücût anlayışını açık bir biçimde yansıtmaktadır. Irmak, canlı varlık gibidir. Hacım Sultan’ın sözlerini anlamakta ve yerine getirmektedir. Hacım Sultan, ırmaktan haram mal ile yapılmış “Bayram Beyi Köprüsünü” de

yıkmasını ister: “HKN: 57a, ... andan sultan hazret dahı geçdi ayıtdı var yenmedüm bayrâm beyi köprüsi harâm mâl-ile binâ olmışdı senün hizmetün kabûl eyledük didi irkilmiş su hemân ortadan getürüp aldı ol zamândan binâ olmaz ...” Yaptığımız alan çalışmasında yıkık köprünün yeri Uşak İli Sivaslı İlçesine bağlı Yayalar kasabası ile Hacım köyü arasındaki arazide tespit edilmiştir. Menâkıbnâmede, Hacım Sultan ayrıca su kaynaklarını ortaya çıkarır. Su kaynakları eski Türk düşüncesindeki bolluk ve bereketi göstermektedir. Su, hayatın kaynağı olması yönüyle de “âb-ı hayat” anlayışını yansıtmaktadır. Âb-ı hayat, tasavvufta Allah’ın el-Hayy adının hakikatidir. Bunu kendi öz vasfı haline getiren kişi hayat suyunu içmiş olur. Hakk’ın “Hayy” sıfatı ile diğer canlılar onun sayesinde hayat kazanmış olurlar (Cebecioğlu, 2005: 28).

Menâkıbnâmede, Hacım Sultan’ın su kaynaklarını ortaya çıkarmasına örnekler şu şekildedir: “HKN: 31b, ... ve dahı mübârek ayagıyla yire urdı bir pâk su çıkdı cemî kariyye andan içerler ...”, “HKN: 35a, ... hemân sâat sultân hâcım hâzretlerine malûm oldu ya allâh didi kalkup mübârek elini kayaya urdı hamıra gider gibi batdı elini çıkardı ganileyin bir âb-ı zülâl pâk su çıkdı ...” Diğer insanlara hayat kazandırmanın farklı bir şekli de Hacım Sultan’ın büyük bir pınar başındaki kızıdan su istemesiyle ilgilidir. Kız, pınardan bir bardak suyu Hacım Sultan’a verir: “HKN: 51a, ... bir büyük bınardan bir kız su alurdı pes hazret-i sultân ol kıza selâm virdi kız dahı izzet-ile selâmın aldı el göğüste kodı sultân hâcım hazretleri ayıtdı bacı bize bir su vir içelüm didi pes ol kız bardağı toldurdu sultânun destine sundı ...” Hacım Sultan, suyun tamamını içmez, tükürüğünü bardağa bırakır. Kız, bu suyu içince Hacım Sultan’a karşı gönlüne ilahî bir aşk dolar: “51a, ... hâcım sultân dahı bardağı agzına aldı bir yudum yutdı cûrasın bardağa bıraktı kızun eline virdi kız dedemün cûrasın nûş ideyindiy diyüp agzına aldı bir yudum yutdı kıza ışk-ı ilâhî yürüdü mest hayrân kıldı ...” Bu menkabe yeni bir hayat vermeyi anlatmaktadır. Hacım Sultan’ın suyunun geri kalanını içen kız, ona muhabbet duymaya başlamasının sonucunda Hacım Sultan, kızın cinsiyetini değiştirip erkek yaparak yeni bir hayat vermiş olacaktır. Hacım Sultan, evinde konuk oldukları adamın kızının kesmiş olduğu keçinin etinden yemek istemeyen dervişlere kızın er olduğunu söyleyerek gelecekte kızın cinsiyetini değiştireceğini haber vermiş olur. Menâkıbnâmede şu şekildedir: “HKN: 52a, ... andan hâcım sultân hâzretleri kız degüldür ol erdür lokmaya buyurun didi ...”

Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde su ile ilgili olarak yer alan motifler Stith Thompson’un, *Motif-index of folk literature* ve Ahmet Yaşar Ocak’ın, *Menâkıbnâmeler* adlı kitabındaki tasnifler esas alınarak hazırlanmıştır.

Stith Thompson’un *Motif-index of folk literature*’ye göre, Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde geçen su ile ilgili motifler şu şekilde çıkarılmıştır:

A. Mitolojik Motifler (Mythological Motifs):

A600.-A699 Evren

A600. Evrenin yaratılışı: Allah, Hz. Muhammet’in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından evreni yaratır. (HKN: 2b-3a)

A700.-A799. Göklerde

A701. Gökyüzünün yaratılması: Allah, Hz. Muhammet’in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından göğü yaratır. (HKN: 2b)

A701.0.1. Semanın yaratılması: Allah, Hz. Muhammet’in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından semayı yaratır. (HKN: 3a)

A740.-A754. Ay

A740. Ayın yaratılması: Allah, Hz. Muhammet’in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından ayı yaratır. (HKN: 3a)

A800.-A899. Toprak

A800. Toprağın yaratılışı: Allah, Hz. Muhammet’in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından yeri yaratır. (HKN: 3a)

A950.-A999. Toprağın (arazinin) özellikleri

A1170. *Gün ve gecenin kökeni:* Allah, Hz. Muhammet'in nuru kırk yıl kaynadıktan sonra, nurun buharından günü yaratır. (HKN: 3a)

A1290. Adamın yaratılışı-diğer motifler

A1480. *Öğrenme ve Bilgeliği edinme:* Âdem canlanınca, Allah'ın isteği doğrultusunda melekler onu rıza suyuyla yıkarlar, ululuk ve görgü tacını başına takarlar keramet elbisesini giydirip yücelik kürsüsüne oturturlar. (HKN: 7a-7b)

D. Büyü (Magic)

D1560. Büyülü nesne sahibi diğer hizmetleri gerçekleştirir

D1567.4. *Aziz su kaynaklarını yaratır:* Hacı Bektaş-ı Velî, dışarıda akan suyu Hoca Ahmet Yesevî'nin mektep hanesinin bahçesinden akıtır. (HKN: 16a-16b)

Hacım Sultan, ayağını yere vurunca yerden temiz su fışkırır. Köy halkı bu sudan içerler. (HKN: 31b)

Hacım Sultan, sıcakta susayan bey ve adamları için bir kayaya eliyle vurur. Eli kayaya batar ve oradan temiz su pınarı çıkar. (HKN: 35a)

F. Olağanüstülük (Marvels)

F930. Olağanüstü su ya da denizlere ait olaylar

F932.9. *Aziz taşkın nehirden geçit yaratır:* Hacım Sultan, taşmış ve köprüsü yıkılmış Banaz Irmağına karşı bir konuşma yapar. Irmak, ikiye ayrılır ve dervişler kurbanlarıyla karşı tarafa geçerler. (HKN: 56b-57a)

V.Din (Religion)

V50. Namaz- dua:

Hacım Sultan dua eder, esasını diker, asa ağaç olur. Ayağını yere vurur, su çıkar. Bütün köy halkı artık o sudan içerler. (HKN: 31b)

V220. Azizler

V223.3. Aziz başkalarının düşüncelerini algılayabilir ve gizli günahları açığa çıkarabilir:

Karahisar'da, Hacım sultan riyazette bulunurken Beyin susadığı ve kendisinden su istediği Hacım Sultan'a malum olur. (HKN: 35a)

Hacım Sultan, Bayram Beyi Köprüsünün haram mal ile yapıldığını söyler ve Banaz Irmağından köprüyü yıkmasını ister. (HKN: 57a)

V 225. Azizin tayy-ı zaman yapması:

Hacım Sultan, Hacı Bektaş-ı Velî'nin başını tıraş edecekken kendisinden yardım isteyen bir adamı kurtarmak için bir anda Akdeniz'e gider gelir. Bu durumu merak eden Hacı Bektaş-ı Velî'ye göstermek için bir anda kolunu uzatıp Akdeniz'den tuttuğu bir yunus balığını onun önüne bırakır. (HKN: 26a-26b-27a)

Z60. Diğer formülistik motifler

Z71.5. Formülistik sayı: 7

... ol suyun bugından yedi kat göği yarattı köpüğünden yedi kat yeri yarattı... (HKN: 2b)

Ahmet Yaşar Ocak'ın tasnifine göre, Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde su ile ilgili keramet motifleri şu şekilde çıkarılmıştır:

Tabiat varlıkları ve eşyalar üzerinde meydana gelen keramet motifleri:

A. Cansız varlıkları kendiliklerinden hareket ettirme:

Hacım Sultan, Banaz Irmağını ikiye böldükten sonra Irmaktan haram mal ile yapılmış olan Bayram Beyi Köprüsünü yıkmasını ister. Banaz Irmağı, Hacım Sultan'ın bu isteğini yerine getirir.

Tabiat kuvvetlerini ve olaylarını istediği gibi yönetme:

Yağmur ve dolu yağdırma: Seyyit Gazi Zâviyesinin şeyhi Kara İbrahim, Hacım Sultan'ın Peygamber soyundan olup olmadığını öğrenmek için ateş ve kılıçla sınar. Hacım Sultan kendisi yerine Derviş Burhan'dan yanan fırına girmesini ister. Derviş Burhan, fırından ağzına aldığı kızgın demirlerle çıkar. Hacım Sultan'ın isteği üzerine, kor halindeki demirleri Kara İbrahim'in postuna bırakır. Postu yanmaya başlayan Kara İbrahim, korkarak kaçmaya başlar. Hacım Sultan, dua eder. Hava açıkken birden her yan bulutlarla dolar. Şiddetli yağmur ve dolu yağmaya başlar. Şeyh Kara İbrahim'in başına bir yıldırım çarparak öldürür. Menâkıbnâmede şöyle anlatılmıştır: *"HKN: 63b, ... burhân şeyhün önine geldi cem demürleri bıraktı şeyhün seccâdesi tutuşup kalkdı kaçdı sultân hazret ayıtdı otur e münâfık sen beni zâhir odına yakmak istedün üt ben seni batın odına yakıyın didi duâ idüp hazret-i hakka münâcât eyledi gökden bulut yogdı cem oldu yağmur ve tolu yağdı bir gürüldi kopdı allâhü te'âlâ emriyle şeyhün depesine bir yıldırım indi helâk eyledi ..."*

3. Kayadan ve yerden su fışkırtma: Hacım Sultan, Öyük köyünde ayağını yere vurarak yerden su çıkarır. Köy halkı bu sudan içmeye başlarlar. Karahisar'a gelen Hacım Sultan, büyük bir kayanın dibinde ibadet ve riyazetle meşgulken, Tuğrul Bey ve adamları yanına gelirler. Hava çok sıcak olduğu için Tuğrul Bey ve adamlarının canı su çeker. Bu durum Hacım Sultan'a malum olur. Hacım Sultan yerinden kalkarak elini kayaya vurur. Hacım Sultan'ın eli kayaya hamur gibi batar ve elini çektiğinde delikten su fışkırır. Buraya *'Taş pınar'* adı verilir.

4. Irmağı yarıp karşıya geçme: Hacım Sultan ve dervişleri Seyyit Gazi Zâviyesine, bin bir öküz kurbanı için yola çıkarlar. Önden giden Beyce Sultan ve Habib Paşa Sultan ile dervişleri yollarında bulunan Banaz Irmağının taştığını ve geçecek bir yer olmadığını görürler. Hacım Sultan, Derviş Burhan'la arkadan gelince diğer dervişlerin beklediğini görür. Hacım Sultan, durumu öğrenince halifelerine kızar ve Irmağa karşı bir konuşma yapar. Hacım Sultan'ın hitabı üzerine, Banaz Irmağı ikiye bölünür.

Sonuç

Sonuç olarak, Hacım Sultan Menâkıbnamesindeki motiflerin tamamına yakını, Stith Thompson'un *"Motif Index of Folk Literature"* adlı çalışmasında da bulunmaktadır. Sadece şunu belirtmek gerekir ki Batı kültüründe azizlere (Saint) atfen gösterilen olağanüstü olaylar bir tılsımlı/büyülü sözle gerçekleştiğine inanıldığından bu tür olağanüstü olayların çoğu, *D. Büyü (Magic)* başlığı altında verilmiştir. Tasavvuf inancında ise keramet denilen olağanüstü olaylar *"büyü"* olarak görülmez. Menâkıbnâmede Hacım Sultan dua eder ve Allah'ın emri, Hz. Peygamberin mucizesi, kendisinin velâyeti sonucu keramet olayı gerçekleşmiş olur. Batı kültürü anlayışına göre velînin duası tılsımlı/büyülü söze girmektedir. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde geçen motifler, Ahmet Yaşar Ocak'ın (2010) *"Kültür Tarihî Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)"* adlı eserinde yaptığı motif tasnifine tamamıyla uygunluk göstermektedir diyebiliriz. Hacım Sultan'ın Banaz Irmağını ikiye yarması kerametinin kaynağı hem Kitab-ı Mukaddes'te: *"Ve Musa deniz üzerine elini uzattı; ve Rab bütün gece kuvvetli şark yeli ile denizi geri çevirdi, ve denizi kara etti, ve sular yarıldı. Ve İsrail oğulları kuru yerden denizin ortasına girdiler; ve sular sağlarından ve sollarından onlara duvar oldular."* (Eski Ahit, Çıkış, Bap 14: 21-22). Hem de Kuran-ı Kerim'de: *"Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asan ile denize vur' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. Mûsâ'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık."* (Şu'arâ Süresi, ayet: 63, 64, 65) bulunmaktadır. Aynı şekilde Hacım Sultan'ın ayağını yere vurarak su kaynağı çıkarması kerameti Kuran-ı Kerim'de: *"Kulumuz Eyyûb'u da an. Hani o, Rabbine, 'Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu' diye seslenmişti. Biz de ona, 'Ayağını yere vur! İşte yılanacak ve içecek soğuk bir su' dedik."* (Sâd Süresi, ayet: 41, 42). Hacım Sultan'ın Karahisar'da bir kayaya vurarak su çıkarması kerameti de Kuran-ı Kerim'de: *"Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su*

alacağı pınarı bilmişti...” (Bakara Süresi, ayet: 60; aynı olay A’râf Süresi, ayet: 169’da da tekrar edilmektedir). Hacım Sultan’ın Allah’a dua ederek yağmur ve dolu yağdırması ve Şeyh Kara İbrahim’in yıldırım çarparak ölmesi kerametinin kaynağı da Kuran-ı Kerim’de geçmektedir: “ ... O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar...” (Ra’d Süresi, ayet: 13). Su ile ilgili motiflerin tespitinden sonra şunu söyleyebiliriz ki; eski Türk inançlarından gelen yağmur, dolu yağdırma, kayadan su çıkarma gibi birçok unsur, kültürel bir akış halinde İslâmi dönemde de devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. İslâmi dönemde Kitab-ı Mukaddes kaynaklı su ile ilgili inançların Kuran-ı Kerim’de de yer aldığı düşünülecek olursa bu olayların menâkıbnâmelere keramet şeklinde uyarlandığı söylenebilir. Su kültü eski zamanlardan beri sonsuz, kutsal, arı ve temiz sular halinde yaşayagelmektedir. Menâkıbnâmelerde ise eski Türk inançlarıyla İslâmi inançların kaynaşması yansıtılmaktadır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Atalay, Adil Ali (1997). Abdal Musa Sultan ve Velayetnâmesi, Can Yayınları, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2005). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1994). Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin Faksimile, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erünsal İsmail E., Ocak, Ahmet Yaşar (1984). Menâkıbu’l-Kudsiyye fî Menâsibi’l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülalesinin Menkıbevi Tarihî), İst. Üniv. Edebiyet Fak. Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992). Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Gülerer, Salih (1996). “Hacı Bektaş-ı Velî’nin Halifelerinden Kolu Açık Hacım Sultan”, AKÜ, Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, s.1, Afyon, s. 93-105.
- İnan, Abdülkadir (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), (1993). İstanbul.
- Kur’an-ı Kerim Meâlî (2010). Hazr: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Tekin, Talat (1988). Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Thompson, Stith (1955-1958). Motif-Index of Folk Literature, www.ruthenia.ru/folklore/thompson
- Tschudi, Rudolf (1914). DasVilâjet-nâme desHâdschim Sultan, Mayer&Müler, Berlin.
- Türkan, Kadriye (2012). “Türk Dünyası Masallarında Su Kültü”, Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt: 12, Sayı:93, Ankara, s. 137-138
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2003). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2005). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Öntüğü, Mustafa Murat (2004). “Hacım Sultan Zâviyesi”, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Bildiriler, Balıkesir, s.188-204.
- Uraz, Murat (1994). Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SU SÖZLERİ

Cemil GÜLSEREN*

Su nerede, can orada. Susuz hayat yok. Su, yaşam kaynağıdır. Bütün canlılar suya muhtaç. Hayatın her safhasında, tarımda, sanayide, evde, tarlada, bağda, dağda su olmazsa olmaz. Öte yandan üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin hemen her bölgesi nehirlerle yarılmış, derelerle çağlamış, ırmaklarla süslenmiş, köprülerle geçilmiş, çağlayanlarla atlamış, seller sular gibi akmış sularımız dilimize de o kadar coşkulu kelimeler kazandırmıştır. Yeri gelmiş kurumuş, zaman gelmiş taşmış, bendini yıkmış aşmış, barajlara sığmaz olmuş, önü kesilmiş. Yüksekten düşmüş değirmen taşı döndürmüş, şelale olmuş. Kısaca su hep yanımızdan geçmiş; içli dışlı olmuşuz.

Bundan yola çıkarak Türkiye Türkçesinde yer almış, konuşulan, yazılan, kullanılan SU SÖZLERİ'nin önemli bir yer tutacağını düşündük. İçinde "su" geçen kelimeler, kelime grupları, deyimler, terimler, muhtelif sözlüklerden taranarak tespit edilmiştir. Kelimeleri basit, türemiş, birleşik yapıları olarak ayrı başlıklarda sıralamayı tercih ettik. İsim ve sıfat tamlamaları, içerisinde "su" geçen birleşik fiil tarzı yapıları ayrıca sıraladık. Son olarak da "su" sözcüğünün geçtiği hayvan ve bitki adlarını sıraladık.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi yazı dili yanında halkın konuşma dili ve ağızlarda geçen "su" sözcüklerine de yer verdik. Yer adları ve kişi adlarında "su" konusu hacimli bir çalışma olacağı düşüncesiyle burada ele alınmamıştır. Yalnızca Yer Adlarında "Su" , başlı başına müstakil bir araştırma konusu olabilecek kadar kapsamlı olduğunu öngörebiliyoruz.

Türkiye Türkçesinde yer alan, kullanılan, kimi unutulmuş kimi hâlâ konuşulan, bilinen kelimelerimizi sözlük disipliniyle sıraladık. Kelime ve kelime gruplarının sayısal dağılımı şu şekildedir:

- Türemiş İsim Sayısı : 68
- Türemiş Fiil Sayısı : 16
- Birleşik Fiil Yapıları : 44
- İsim Tamlaması Sayısı : 140
- Takisiz Tamlama ve Sıfat Tamlaması Sayısı : 25
- İkilemeler : 14
- Kalıp Sözler : 4
- Terimler : 73
- Deyimler : 103
- Bitki Adları : 28
- Hayvan Adları : 30
- Çeşitli Kelime Grupları: 19

su i. (ET. Sub>suv>su) 1. Yağmur şeklinde bulutlardan yağan, yer altında bulunan, yer üstünde deniz, göl, ırmak vb'ni meydana getiren, tüm canlıların yaşamında önemli bir yeri olan, kimyasal olarak hidrojen ve oksijenden oluşan oda sıcaklığında sıvı durumunda bulunan rengi, kokusu ve tadı olmayan, şeffaf sıvı madde, âb, ma. 2. Tazelik, canlılık, gençlik. (Su gibi kadın.) 3. Kez (Giysi yıkamak için) (İki su yıkaman lazım.) 3. Meyve, sebze vb'nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı. 4. Bazı kokulu yaprak veya çiçekler imbikten çekilerek elde edilen kokulu sıvı. 5. Yemeğin sulu bölümü.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KÖKÜ “ SU” OLAN TÜREMİŞ İSİMLER

su atılan< su at-ıl-an ,hlk.ağz. Çağlayan

su basar (arazi için)< su bas-ar , Doğal su kaynakları tarafından sulanabilir.

sucu<su+cu ,1. Değirmen işçisi 2. Arkı izlemekle görevli kimse, saka 3. Sebilci 4. Subaşı

sucugaz<su+cu+gaz ,hlk.ağz. Az miktarda su.

su çıka< su çık-a ,hlk.ağz. Tarladaki bataklık.

suçurum< su+(u)ç-ur-um , hlk. ağz. Çağlayan

su düşen< su düş-en ,hlk.ağz. Çağlayan.

suğla<su+ğ+la(?) , hlk.ağz. 1. Sel sularının birikerek oluşturduğu sulak, verimli köy otlağı. 2. Su akıntısını çevirmek için açılan hendek.

sukaç<su+kaç,hlk.ağz. çeşme.

suketek< su kes-etek(?) ,hlk.ağz. Değirmende çarka vuran suyu kesmek için kullanılan aygıt.

sukluk<su+k+luk(?) ,hlk.ağz. Oda içinde küçük banyo, gusülhane.

sulak<su+la-k , hlk. ağz. 1. Suyu bol toprak. 2. Hayvan sürülerinin sulandığı yer.

sulaklık/ sulahlık<sulak+lık , hlk.ağz. Su içtikten sonra hayvanlara verilen yem.

sulama<su+la-ma , 1. Yaşartmak, 2. Bahçeye su verme.

sulamaç<su+la-maç , Yolları sulamakta kullanılan büyük su hazneli araç; arozöz.

sulandırıcı <su+la-n-dır-ıcı ,1. Sulanmayı, sulandırmayı sağlayan. 2. Sulandırmakta kullanılan madde.

sulandırılma<su+la-n-dır-ıl-ma , Sulandırılmak işi.

sulandırma<su+la-n-dır-ma , 1. Sulandırmak eylemi. 2. Su katma. 3. Sulu hale getirme.

sulanlık<su+la-n-lık ,hlk.ağz. Sulu yer; bataklık, sazlık.

sulanma<su+la-n-ma, 1. Sulanmak eylemi. 2. Havanın nemini soğurarak çözülme ve sıvılaşma özelliği.

sulantı<su+la-n-tı, Saldırı, yılışma.

sulatma <su+la-t-ma , Sulatmak eylemi.

sulaz<su+la-z,hlk.ağz. Suyu bol toprak; sulak yer.

sulu <su+lu, 1. Suyu olan; içinde su bulunan. 2. Suyu çok olan; cıvık. 3. İçine su katılmış olan; sulandırılmış. 4. Etle pişmiş sebze yemeği.5. mecaz (kişi için) Yersiz ve boş şakalar yapan; ciddiyetten uzak olan; laubali.

suluboya , Su ile karıştırılarak kullanılan bir tür boya.

sulu engel, At yarışlarında içinde su ve önünde çalı bulunan bir engel.

sulu göz / sulu gözlü, Duygusal, çabuk ağlayan kimse.

sulu iftar, argo. 1. Ramazanda içki içmek. 2. İftarda hazırlanan içki sofrası.

sulusepgin / sulu sepken / sulu zıpgın / sulu zıpkın / sulu sepkin / sulu sepen, hlk. ağz. Yağmurlu yağın kar; Rüzgârla birlikte yağın kar veya yağmur; Yağmur ile karışık olarak yağın kar.

sulu sıklam / sulusıklam,hlk.ağz; Çok ıslak.

sulusırtlak / suluzırtlak, hlk. ağz. 1. Limon. 2. Çok sulu ve cıvık. 3. Suyunu iyice çekmemiş yemek. 4. Ağzından salya akan kimse. 5. Saygısız, kendini bilmez. 6. Çabuk ve çok ağlayan.

sulu tarım, Sulamaya dayalı tarım.

sulu yem, Kök ve yumru gibi yüksek oranda su içeren evcil hayvan yemi.

sulu zırtlak, Oyun kurallarını bozan; mızıkçılık eden oyunda yenilince ağlayan.

sulukule, hlk. ağz. Hokka, mürekkeplik.

sulu meme, hlk. ağz. Kandırma, oyalama.

sulu<su+lu ,hlk.ağz. Gevşek bükülmüş ipek, pamuk ve yün.

suluca<su+lu+ca,hlk.ağz. Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan sulu çiban.

sulucak<su+lu+cak, hlk.ağz. Oda içindeki küçük banyo.

suluç<su+luç (?) ,hlk.ağz. Manti hamuru kesmeye yarayan büyük bıçak.

sulugaylan<su+lu +gaylan,hlk.ağz. Nargile.

suluğan<su+lu+ğan / su+luk+an, hlk.ağz. Abdest alınan yer.

suluh<su+luh ,hlk.ağz. Oluk; yalak.

suluk / suluğ<su+luk, 1.Su çıkan çamurlu yer. 2.Hayvanların su içmeleri için kullanılan kap; kümeslerde tavukların su ihtiyaçlarını karşılamak için konulan damlalık ve çanaktan ibaret özel su kabı; kuş kafeslerinde kuşların su içmeleri için konulan su kabı. 3. hlk. ağz. Su deposu. 4.hlk.ağz. şırınga; enjektör. 5.hlk.ağz. Hayvan sulanan yer.6.hlk.ağz. sürahi. 7. hlk.ağz. Uzun yollarda yolcuların yararlanması için açılan kuyuların yanlarındaki taş oluk. 8. Hlk.ağz.musluk.9.hlk.ağz.üzüm çiğnemekte kullanılan tekne. 10.hlk.ağz. köy evlerinde içinde yıkanmak için ayrılmış olan yer; gusülhane.11. hlk.ağz. mutfak. 12. hlk.ağz. mutfakta su dökülen yer.13.hlk.ağz.el yıkama yeri. 14. hlk.ağz. içinde su ısıtılan kap. 15.hlk.ağz. köylerde su bakraçlarının konulduğu yer.

suluk ,hlk.ağz. Hayvanlara sabaha karşı verilen yem.

suluk ,hlk.ağz. At dizginlerinin altındaki zincire takılan halka.>**su+luk zinciri**: At ya da katırın gemlerinin altına takılan küçük zincir. >**su+luk+lu gem**: Haşarı atlara takılan, atın burnunun üstünden geçirilen bir tür gem.

suluk , 1. Havlu elbise; bornoz. 2. hlk.ağz. Kadınların başlarını örttükleri çevre. 3. hlk.ağz. hamam takımı.

suluk,hlk.ağz. 1. Hançer. 2. Büyük mutfak bıçağı.

suluk ,hlk.ağz. Oyunda çizgiyi aşamayan, çizginin üstünde kalan, yanan.

suluk ,hlk.ağz. kovanda arıların girip çıktığı delik.

suluklu<su+luk+lu, Suluğu olan; suluğu bulunan.

sulukluk<su+luk+luk,hlk.ağz. 1.Oda içindeki küçük banyo, gusülhane. 2. Havlu gibi kurulanı**bez**.

sulukuleli<su+lukule+li,Sulukule’de oturan (roman).

sululaşma <su+lu+laş-ma, Sululaşmak fiili.

sululuk<su+lu+luk , 1. Sulu olma durumu. 2. Sulu davranışlarda bulunan kimsenin niteliği. 3. Sulu davranış. 4.mecaz. Kadınlara karşı hoş olmayan ve yersiz iltifatlarda bulunma.

sulusepen<su+lusep-en ,hlk.ağz. Yağmurla yağın kar.

susagan<su+sa-gan , Çok susayan.

susak <su+sak , Tahta kova, su kabı, çomça, maşrapa.

susalık<su+sa-(ma)+lık, 1. Suya kanmama hastalığı. 2. Susama, susuzluk.

susayış<su+sa-y-ış , Susmak fiili.

susuz<su+suz, 1. Suyu olmayan, kuru. 2. Susayan.

susuzluk<su+suz+luk, 1. Su kıtlığı, kuraklık.2. susama.

sutluk<su+t+luk ,hlk.ağz. oda içinde küçük banyo, gusülhane.

suva<su+va ,hlk.ağz. hela, ayakyolu.

suvak<su+vak, su biriken yer, çukur, pınar, çeşme.

suvarıcı <su+var-ıcı, su verici, sulayan.

suvarma<su+var-ma, Suvarmak fiili.

suvat <su+vat , derelerde su alınacak ve hayvan sulanacak yer, gölümsü yer.

SU KÖKÜNDEN TÜREMİŞ FİİLLER

suğarmak<su+var-mak,hlk.ağz. bol sulamak.

suğulmak< su(ğ)-ul-mak ,hlk.ağz. kuyudan su çekmek, su çıkarmak.

sulamak<su+la-mak , 1.İslatmak, su serpmek..2.Hayvanlara su içirmek.3.İşemek.4.Su vermek.5.Sulandırmak. 6. argo (Para) vermek; ödemek.

sulandırılmak<su+la-n-dır-ıl-mak, Sulandırma işi yapılmak.

sulandırmak <su+la-n-dır-mak , 1. Özemek, sulanmasını sağlamak, yaş, nemli etmek. 2. İçine su katıp karıştırarak yoğunluğunu azaltmak. 3. Argo. İşin ciddiyetini bozmak; civıtmak.

sulanmak<su+la-n-mak , 1.Erimek.2.İslanmak.3.argo.Sarkıntılık etmek.4.Su ile doyurmak, su vermek.5.Sulamak eylemi yapılmak.6. (Bitki için) su verilmek. 7. (Yol, taşlık vb. için) üzerine su dökülmek; ıslatılmak. 8. Sulu hale getirilmek. 9. Su ihtiyacını giderme. 10. Suyu çoğaltmak. 11. Kendi kendine suyunu salmak. 12. (Göz için) Yaşarmak, ıslanmak. 13. argo. Semirmek; gelişmek. 14. argo. Güzelleşmek. 15.argo.İşin ciddiyetine yakışır davranmamak.16. argo. (bir şey için) onu istediğini belirtmek.17.argo. (Kadın veya erkek için) ona duyduğu cinsel isteği yakışsız biçimde ifade etmek.

sulatmak<su+la-t-mak , 1. Sulanmasını sağlamak. 2. (yer, nesne için) Üzerine su döktürmek; ıslattırmak. 3. (Bitki için) su verdirmek. 4. (Hayvan için) Su içmesini sağlamak.

sululaşmak<su+lu+la-ş-mak , 1. Şımarmak. 2. Yakışsız ve yersiz şakalar yapmak.3. Çevresindekilere saygısız ve hoş olmayan sözler söylemek. 4. Kadınlara karşı tatsız iltifatlarda bulunmak.

susalmak<su+sa-l-mak , Susamak.

susamak <Su+sa-mak , Su içeceği gelmek.

susatmak<su+sa-t-mak, Susuzluk vermek.

susazmak<su+sa-z-mak, hlk.ağz. Susamak.

susuramak<su+sur-a-mak, hlk.ağz. Susamak

suvarılmak<su+var-ıl-mak , Sulanmak, su verilmek.

suvarınılmak<su+var-ın-ıl-mak,Su içirilmek.

suvarmak<su+var-mak ,Sulamak; hayvana su vermek.

SU + FİİL YAPILARI ve BİRLEŞİK FİİLLER

su almak, 1. Bir yerden su doldurmak. 2. Suyu içine çekmek.

su aşmak, 1. Bulaşmak, çamurun bulaşması. 2. Kavgaya istemek, aranmak.

su basmak, (Yer için) Sular altında kalmak, her taraf sularla dolmak.

su boylatmah, hlk.ağz. Bir kimseyi suya sokarak derinliğini ölçmek.

su çarpmak, Su ile yüzünü yıkamak.

su çekmek, 1. İçine su almak; emmek. 2. Alçakta bulunan yerden daha yukarıya su aktarmak; kuyu, depo vb. yerden tulumba, kova gibi araçlarla su çıkarmak. 3. Testi, kova vb. ile çeşmeden su taşımak.

su dökmek, hlk.ağz. İşemek.

su dökünmek, Yıkanmak.

su endirmek (indirmek), hlk.ağz. Yük ve binek hayvanlarının bilekleri şişmek.

su gibi akmak, 1. (Zaman için) Hızla geçip gitmek. 2. (Para için) Bol bol gelmek.

su gibi olmak, Çok ıslak olmak.

su gibi soymak, Hiç takılmadan, sırasıyla hızlı olarak soymak.

su içinde kalmak: Aşırı derecede terlemek.

su içmek, 1. Suyun içilme eylemi. 2. Çok kolay.

su iktiza etmek:Gusül abdesti almayı gerektirmek.

su inmek, hlk.ağz. Varis olmak, insanın gözüne, atın tırnağına hastalık bulaşmak.

su kaçırmak, Su sızdırır durumda olmak.

su kaldırmak, 1.(Pirinç, bulgur, makarna için) pişme sırasında çok su çıkmak. 2. Unun hamur olması için alabildiği en uygun su miktarı.

su katma, Süt vb. sıvılar içine hile amacıyla su eklemek.

su kesmek, 1.Akan suyu kapatmak. 2. Sulanmak.

su kesilmek, 1.Akan suyun akmaması. 2. Sulanmak.

su serpmek, Sıkıntıdan kurtulmak, rahatlamak, ferahlamak.

su vermek, 1.(Bitki için) Sulamak. 2.(Hayvan için) Su içmesini sağlamak. 3.(Kişi için) İçmesi için su getirmek. 4.(Demir için) Kızgın halde suya daldırarak sertleşmesini sağlamak; çelikleme.

su vurmak, Su serpmek.

su yıkamak< (Sayı sıfatı + ...) (Çamaşır için) Belirtilen miktarda sudan geçirerek yıkamak.

sudan geçirmek, 1. (Çamaşır, sebze vb için) Özenmeden yıkamak; suya batırıp çıkarmak. 2. Sabunlu, deterjanlı çamaşırı su ile durulamak.

suları yarmak, (Deniz taşıtları için) Hızlı gitmek.

sulaz olmak, hlk.ağz. (Yer için) Yağmur veya çok sulama yüzünden cıvık çamur olmak.

sululuk yapmak, Sululuk etmek; sululaşmak.

suluk düşmek, hlk.ağz. Baygın düşmek.

sulumeme vermek, hlk.ağz. Kandırmak; oyalanmak.; avutmak.

suya bakmak, (Falcılar için) Bir kabın içindeki suya bakarak kehanette bulunmak.

suya basıp çalıya asmak, hlk.ağz. (Çamaşır için) Gelişigüzel yıkamak.

suya girmek, Yikanmak.

suya göstermek, Bir şeyi akan suda hafifçe yıkamak.

suya ıslamak, Suyu batırmak, ıslatmak.

suya salmak, 1. Suyu atmak. 2. (Hayvan için) Su içmesi için su olan yere yönelmek.

suya virmek, hlk.ağz. Suyu atmak.

suyu çekilmek, 1. Kurumak. 2.Ağaçların yeşermesi, dal, budak salması durumu.

suyu çekmek, hlk.ağz. Bir yerin havası, suyu kişiyi oraya çekmek.

suyu tokmakla kesmek, (Kesici alet için) Keskinliği gitmiş olmak.

suyu, toprağı çekmek, hlk.ağz. (inaniş olarak) Bir kimse öleceğı yere gitmiş olmak.

suyunu almak, Kaynatılan yiyeceğın suyunu ayırmak.

suyunu çekmek, (Yemek için) İçindeki su miktarı çok az kalmak veya hiç kalmamak.

TAMLAMALAR

Belirtili İsim Tamlaması:

suyun başı, Suyun çıktığı yer, kaynak.

suyun gözü, hlk.ağz. Kaynak; pınar; göze.

suyun gücü, Suyun enerjiye dönüşebilen durumu, kuvveti.

suyun ötesi, hlk.ağz. Deniz, göl, akarsu vb.nin öte yanı.

Tamlayanı Su Olan Belirtisiz İsim Tamlamaları:

su ağacı, Uçlarına bakraç takılarak omuzda taşınan ağaç.

su altı flaşı, Suyun altında film çekmek için gerekli ışığı veren cihaz.

su altı işleri, Dalgıçlık, balık adamlık, inci, midye, sünger avcılığı gibi deniz, göl ve akarsularda su altında çalışmayı gerektiren işler.

su ayağı, Su yolu, mecra.

su balesi, Sportif amaçlı yüzmenin bir türü.

su bardağı, 1. hlk. ağz. Su testisi. 2. Çoğu cam vb. maddeden yapılma bardak.

su başığı, hlk.ağz. Doğal olarak sulanabilir kaynaklar yakın olan tarla.

su baskını, Çok yağmur yağması, karların erimesi gibi nedenlerle suların yatakları dışına taşarak çevresini kaplaması ve zarar vermesi; taşkın; taşma.

su başı, 1. Suyun gözesi, kaynak. 2. Piknik yeri. 3. Çiftlik kahyası, çiftlik yöneticisi.

su bıçağı, Çeşitli malzemeleri kesmekte kullanılan çok yüksek basınçlı, küçük kesitli su hazinesi.

su bidonu, Su taşımaya ve depolamaya yarayan bidon.

su bilimci, Su bilim uzmanı; hidrolog.

su boğuğu, hlk.ağz. Suyu bol, çok yumuşak hamur.

su borusu, İçindeki suyu ya da buharı bir yerden başka bir yere aktaran metal ya da plastik boru.

su boyası, 1.Su ile eriyebilen ahşap boyası. 2. Tekstil sektöründe normal yıkama ile çıkan dayanıksız boya.

su böreği, Fırına koymadan önce yufkaları suda haşlanan, katları arasına peynir, kıyma konarak hazırlanan börek; tatarböreği.

su cenderesi, Lokomotiflerin depolarına su basmaya yarayan aygıt.

su çaputu, Hamam havlusu.

su çatı / suçatı <su+çat-ı, hlk.ağz. Akarsuların birleştiği yer.

suçeşveği, Girdap.

suçeşveği, hlk. ağz. 1. Su değirmeni. 2. Burgaç, girdap, suçeşvrisi.

suçıknağı, hlk. ağz. Su kaynağı.

suçıknağı, hlk. ağz. Hayvanın su içtiği yer, yalak.

su çıkırığı, Kuyudan su çekmeye yarayan çıkırık.

su damarı, Yer altındaki su kolu.

su değirmeni, Yüksekten düşen ya da akan suyun sağladığı potansiyel enerji ile dönen değirmen.

sudelüğü, hlk. ağz. Bahçe duvarlarının altından su geçmesi için açılan delik.

su deposu, Su biriktirilen depo.

su dolabı, Kuyudan su çekmekte kullanılan, küçükleri el ile, büyükleri at, eşek gibi hayvanlarla çalıştırılan aygıt.

su düzeyi, Su yüksekliğinin durumu.

su eleği, hlk. ağz. Sidik torbası, mesane.

suendirmesi / su indirmesi, Atlarda bacak eklemlerinde şişmeyle beliren bir hastalık.

su falı, Bir tas içine konulan okunmuş suya bakarak gelecekte veya gaipten haber verme.

su fişeği, hlk. ağz. Fiskiye.

sugötürüntüsü, su yüzünde akıp giden çörçöp.

sugözeği, hlk. ağz. Bataklık.

su günlüsü, Testi.

su haznesi, Su tankı.

su ısıtıcısı, Su ısıtma aygıtı.

su içi, Suda olan, suya batmış.

su kabı, Su koymaya, taşımaya yarayan herhangi bir kap.

su kaçığı, hlk.ağz. Bitiyeniği, kuşku verici bir durum.

su kayağı, Kayak üzerinde süratli bir deniz motoru ile çekilerek yapılan kayak sporu.

su kaybı, Organik dokuların su yitirmesi.

su kemeri, Geçit.

su kenarı, Sahil, yeşillik olan dere kenarı.

su kesiği, Nöbetle alınan su hissesi, su nöbeti.

su kırağı, hlk.ağz. Su kenarı.

su kıranı, hlk. ağz. Su kenarı, dere yakını.

su kıyısı, Sahil.

- su kireci**, hlk. ağz. Suda sertleşen kireç.
- su korkusu**, Sudan korkma; hidrofobi.
- su kulesi**, Üzerinde su deposu bulunan kule.
- su kurusu**, hlk. ağz. Buz.
- su kuşağı**, Killi toprak.
- su küresi / su küre**, Su yuvarı; hidrosfer.
- su mermeri**, Kaymak taşı; eş anl.: albatr
- su muhallebisi**, Su, süt ve nişasta ile pişirilerek yapılan bir muhallebi
- suöğü(önü)**, hlk. ağz. Bir defa yıkanmış, yeterince temizlenmemiş buğday.
- su örtüsü**, 1. Su dolaşımına elverişli arazilerin tümü 2. Bir petrol yatağının tabanında bulunan tuzlu su katmanı
- su perisi**, 1. Masallarda geçen denizkızı 2. Çok güzel kız
- su rengi**, Yeşilimsi, yeşilimtırak
- su saati**, Su sayacı
- su sarnıcı**, Yağmur sularını biriktirmeye yarayan yeraltı su deposu
- su savağı**, hlk. ağz. Çeşmenin, ırmağın başında ya da kıyısında su almak için açılan
- gedik
- su sayacı**, Su saati
- su seviyesi**, Su düzeyi
- su sürahisi**, Sofraya konulan su kabı
- susilmesi**, hlk. ağz. Ağzına kadar dolu, tepeleme dolu
- su tabakası**, Su ile kaplanmış bir yüzey.
- su tandırı**, hlk. ağz. Su çevrimi, girdap
- su tankeri**, Su taşıma tankeri
- su tası**, Çeşmelerden su içmeye yarar kap.
- su taşı / sutaşı**, Perde kenar ve eteklerini süslemek için kullanılan işlemeli şerit.
- su taşkını**, Sel
- su terazisi**, 1. Çeşitli yüzeyleri istenilen konuma getirmek için kullanılan ölçü aleti, düzeç 2. Künklerle şehre su getirirken belli aralıklarla konulan kule
- su tereği**, hlk. ağz. Irmak ve derelerin kıyılarında suyun yatağına doğru uzanan kil tabakası.
- su tesisatı**, Su dağıtımında evde kullanılan sistem, boru, malzeme.
- su testisi**, Topraktan yapılmış su kabı.
- su topu**, Yedi yüzücünden oluşan iki takım arasında havuzda yapılan spor türü.
- su tulumbası**, Kuyudan su çıkarmaya yarayan elle çalışan tulumba.
- su tüfeği**, hlk. ağz. Boş söz
- su uçtuğu**, hlk. ağz. Çağlayan
- su vuruğu**, hlk. ağz. Çok sulamaktan bozulan sebze
- su yalağı**, (ağız) Su bardağı
- su yarığı**, (ağız) Kuru dere
- su yarıntısı**, (ağız) Su bölümü çizgisi
- su yatağı**, Neresi azıcık kazılsa su çıkan yer
- suyirimi**, (ağız) 1. Su yatağı 2. Küçük dere; ark; su cetveli
- su yolağı**, (ağız) Su yolu; ark
- su yolu**, 1. Oda içinde küçük banyo, gusülhane 2. İdrar yolu, ayak yolu 3. (ağız) Su yolunu izlemek amacıyla kullanılan gelip geçme hakkı
- su yumuşatıcısı**, Kimyasallarla suyun sertliğinin giderilmesi.
- su yurdu**, hlk. ağz. Kaynak; pınar.

suyutkunu, hlk. ağz. 1. Ağır kanlı, beceriksiz. 2. Kaba, nezaketsiz.

su yuvarı, Denizlerin yeryüzünde oluşturduğu yuvar, su küre.

sulak avı, hlk. ağz. Su başlarına tuzak kurularak yapılan geyik avı.

İyeliği Düşmüş İsim Tamlamaları:

sudökmelik < su dök-me+lik+i, 1. Ayak yolu. 2. İşeme kabı; ördek.

su giderici < su gid-er-ici+si, Ambalajlanmış malların nemden zarar görmemesi için ambalaj içine konulan nem alıcı madde.

su görü < su gör-ü+sü, hlk. ağz. Çeşmenin ve ırmağın başında ya da kenarında su alacak ya da salacak gedik.

su topçu < su top+çu+su, Su topu oyuncusu.

su yolcu < su yol+cu+su, Osmanlı döneminde İstanbul'un içme sularının getirilmesi ve bakımı ile uğraşan görevliye verilen ad.

Tamlananı Su Olan Belirtisiz İsim Tamlamaları:

ağız suyu, Salya ve bilhassa imrenmekten akan sıvı.

altın suyu, İçinde altın eriyiği olan su.

arpa suyu, Bira.

bel suyu, Erkeklik suyu; meni.

besi suyu, Besilik hayvanlara verilecek su.

bulaşık suyu, Yıkanan kap kazağın artık suyu.

cam suyu, Cam temizleme suyu.

çamaşır suyu, Çamaşır yıkamak için ısıtılan su.

çiçek suyu, Çiçek sulama suyu.

çilek suyu, Çileğin suyu.

deniz suyu, Denizin suyu.

elma suyu, Elmanın suyu.

et suyu, Etin kaynatılmasıyla oluşan su.

gül suyu, Güllü su.

havuç suyu, Havucun sıkılmasıyla elde edilen su.

içme suyu, İçime elverişli su.

imam suyu, Teneşirde mevtayı yıkamak için ısıtılan su.

katran suyu, Katranlı su.

kaya suyu, Kaya altından ya da içinden sızan su.

kaynak suyu, İçime elverişli ve güzel göze suyu.

kenar suyu, Kenarda toplanan su.

kireç suyu, Kirece katılan su; kireçli su.

koruk suyu, Olmamış üzümün suyu.

kuyu suyu, Kuyudan çıkan su.

limon suyu, Limonun suyu.

maden suyu, Doğal mineralli su.

memba suyu, Kaynak suyu.

meyve suyu, Meyvenin ezilerek ya da sıkılarak elde edilen suyu.

nane suyu, Kaynatılan nane suyu.

portakal suyu, portakalın suyu.

tavuk suyu, Kaynatılan tavuğun suyu.

turşu suyu, Turşunun içindeki sirkeli, sarımsaklı su.

üzüm suyu, üzümün sıkılarak elde edilen suyu.

vişne suyu, Vişneden elde edilen su.

yeraltı suyu, Yeraltında bulunan su.

zemzem suyu, Kabe'de çıkan kutsal su.

Sıfat Tamlaması:

acı su, İçimi kötü, tadı hoş olmayan su.

ağır su, İçimi hafif olmayan, elverişsiz su.

akar su/ akarsu, Bir yatakta akan dere, çay, ırmak.

ak su / aksu, Beyaz ve bolköpüklü akarsular için kullanılır.

arı su, Saf su.

atık su, Kullanılmış su; gider suyu.

bağlı su, Sulama suyunun ana kanaldan alınması, aktarılması.

basıncılı su, Isınma sisteminde suyun basıncının artırılmış hali.

bengi su, Ebedi akan su.

çorak su, Tuzlu su, içilemez derecede acı su.

damıtık su, Damıtılmış olan su.

iç su, Bir yere ait, yerel su.

kaba su, İçimi pek hoş olmayan, mideyi şişiren su.

kara su, 1. Gözde görülen bir hastalık. 2. Atın ayağında görülen bir hastalık. 3. İçimi sert, soğuk akarsu. 4. Ağır akan su.

küllü su, Kül karışmış su.

oksijenli su, Oksijen karışımı su.

öz su, Bir nesnenin iç suyu, özündeki sıvı.

pis su, Atık ve artık su; kirli, kullanılmış su.

saf su, Arı su; akü suyu.

serbest su, Bağlı olmayan, dolaşıma açık su.

sert su, Sertlik derecesi yüksek su.

tatlı su, İçimi hoş olan, beğenilen su.

tazyikli su, Güçlü akan su.

tuzlu su, Tuz oranı fazla olan su.

yumuşak su, Sertlik derecesi düşük olan, içimi tercih edilen su.

KELİME GRUPLARI

İsim-Fiil / Sıfat-Fiil Grupları:

su giderme< git-er-me, Ham petrolün içindeki suyu çekip atma işlemi.

su görmemiş< gör-me-miş, Hiç yıkanmamış denecek kadar çok kirli olan (yüz.).

su götürmez< götür-mez, Kesin, söz götürmez.

su kesecek (kesetek)< kes-ecek, hlk. ağz. Değirmende çarka vuran suyu kesmekte kullanılan düzenek; savacak; savak.

su ölçer< ölç-er, Su vb akışkanlara ilişkin derinliği ve ağırlığı, basıncı ölçmeye yarayan alet; hidrometre.

su serpecek< ser-p-ecek, Süzgeçli kova.

sutüğülen / tuğlen / tüylen / tüyen / tüydü<tüğ-ül-en; tüy-dü, hlk. ağz. Çağlayan.

su uçtu< uç-tu, hlk. ağz. Çağlayan.

Yükleme Grubu:

suyudüşük, Rengi soluk.

suyusamak (savık), hlk. ağz. (değirmen için) Suyu kesik.

suyu sert, 1. (Çelik için) İyi su verilmiş. 2. Mecaz. (Kişi için) Karakteri sert; haşın.

suyu yumuşak, 1. (Çelik için) Suyu iyi verilmemiş; yumuşak. 2. Mecaz. (Kişi için) Karakteri yumuşak; uysal.

suyunu almak, 1. (Yemek için) Kaynatılan yiyeceğin suyunu ayırmak. 2. Hlk. ağz. (Bitki için) Gerekliği oranda su almak; suya kanmak.

Yaklaşma Grubu:

suya bakan, Falcı, cinci.

suya bakıcı, Falcı, cinci.

suya boğulmak, Aşırı derecede su ile dolmak.

suya doymak, Suyu kanmak.

suya düşmek, Suyu atılmak.

suya gelmek, hlk. ağz. (Bitki için) Sulanacak duruma gelmek.

suya kaçan, hlk. ağz. Hamur çorbası.

Bulunma Grubu:

suda boğulma, Solunum yollarına ve organlarına su dolması yüzünden meydana gelen boğulma.

suda pişmiş, Kaynatılarak veya haşlanarak pişirilmiş.

Uzaklaşma Grubu:

sudan cevap, Baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak cevap.

sudan sebep, Boş sebep.

İKİLEMELER:

huyu suyu, Davranış ve alışkanlıkları.

sular seller (gibi), Hiç takılmadan, akıcı bir biçimde.

sulu otlu, Suyu ve otlığı, hayvanların yiyeceği türden besin maddeleri bol olan yerler.

suluselli, Bol sulu, suları sele dönüşecek kadar çok.

sulu sephen, Yelli, yağmurla karışık kar.

sulusıklam, Çok ıslak sırlıklam.

sulu sulu, Suyu çok olan, bol sulu.

susuz ekmeksiz, Aç, susuz hiç bir şey yemeden ve içmeden.

suya sabuna (dokunmamak), Bir şeye karışmamak.

suyu huyu, Kişiliği, davranış ve alışkanlıkları.

suyu seli, İçecek, temizlik ve benzeri işlerde kullanılacak su.

suyu seli kalmamak, 1. (Sulu yiyecek, sebze, meyve vb. için) suyu iyice çekilmiş olmak.
2. İyice kurumuş olmak.

suyuna sokrasına, Dönme ve kamburlaşmayı önlemek için suları birbirine dik gelecek şekilde yerleştirilen masif tahtanın durumu.

suyunun suyu (tavşanın), Bir şeyin ikinci, üçüncü dereceden; daha uzaktan ilgili olması anlamında.

KALIP SÖZLERDE SU:

su gibi aziz ol,(Su getirenlere iyi dilek olarak söylenen bir söz.)

su içene yılan dokunmaz, (Su içene saygı gösterilir.)

suyu getiren de bir, testiyi kıran da... (Çalışıp iş yapanla işten kaytaran, tembellik eden arasında fark kalmamalı.)

üstüne bir bardak soğuk su iç, (Elden kaçmış fırsatlar ve imkanlar için söylenir.)

DEYİMLERDE SU:

ağzı sulanmak, Bir şeye aşırı heves etmek, istemek, iştahı çekmek.

akan sular durmak, Hiçbir şey denilememek.

ayaklara kara su inmek, Çok yorulmak.

baştan soğuksular dökülmek, Çok üzülüp utanmak.

beyni sulanmak, Katmak, karıştırmak; bunamak.

bin dereden su getirmek, Bir çok bahaneler bulmak.

bir içim su, Çok güzel, pek güzel.

bir yudum su, Üstesinden kolaylıkla gelinir iş veya kimse.

dayağa susamak, Dayak arzu eden davranışta bulunmak.

dümen suyundan gitmek, Birine bağımlı olmak, her şeyde ona uyarak davranmak.

su baştan aşmak, İş haddini geçmek.

su dökmek, Küçük abdest ihtiyacını gidermek, içmek.

su dökünmek, Yıkanmak.

su getirdi, sel götürdü, Haydan gelip huya gitmek; havadan kazanıp suya vermek; emeksiz kazanıp boşa harcamak.

su gibi, 1. Aşırı ölçüde, çok ıslak, sırlıslıkam. 2. Hızlı; çabuk, farkına varmaksızın.

su gibi akmak, 1. Paranın çok harcanması veya gelmesi. 2. Zamanın çok çabuk geçmesi.

su gibi aziz olmak, Bir kimsenin kendisine içecek su veren veya getiren küçüğüne söylediği dua.

su gibi bilmek, Bir metni yanlışsız ve duraksamadan okumayı veya anlatmayı öğrenmiş olmak; çok iyi bilmek.

su gibi ezberlemek, Yanlışsız ve hızlı olarak söyleyebilecek derecede ezberlemek.

su gibi gitmek, (Para için) Çokça harcanmak.

su gibi okumak, Çok iyi bilmek; çok hızlı, seri okumak.

su gibi sehavetli, Su gibi bol olmak; cömert, eli açık olmak.

su gibi terlemek, Çok ter çıkarmak.

su götürür yeri olmamak, Başka türlü yorumlanacak bir yönü bulunmamak.

su götürmez, Başka türlü yorumlanamaz, reddedilemez.

su götürür bir yeri olmamak, Başka türlü yorumlanacak ve anlatılacak bir yanı bulunmamak.

su götürür olmak, Çeşitli şekillerde yorumlanabilir olmak, yorumlara elverişli olmak.

su içi gibi, Çok taze, sulu.

su içinde kalmak, Aşırı hareket, hararet ve sıcaklık gibi sebeplerle çok fazla terlemek.

su kaçırmak (kulağa), Konuşmak, fısıldamak.

su katılmadık, Arı, saf.

su katılmamış (katılmadık), Özünü, niteliğini koruyan, değişikliğe uğramamış, bozulmamış olan; saf, hâlis, katışıksız, hilesiz.

sukavletmek, Yara su almak, su kaparak şişmek.

su kesilmek, Çok ıslanmak.

su kesiminden koyuvermek, Ağır hareket etmek.

sukoyup civıtmak; un koyup koyultmak, Ciddiyetten uzaklaşmak sonra da telafi etmek.

su koyuvermek / su koyvermek, argo. 1. Sözünde durmamak, şımarmak, civıtmak, caymak, sıkmak, sulanmak, gereken önemi vermez olmak. 2. Sebze, et gibi şeylerin pişerken suyunu salıvermesi.

su köprüyü geçmek, İş işten geçmek.

su serpmek (içine, gönlüne, yüreğine), Rahatlık vermek, ferahlatmak.

su sızmamak, (Aralarında) Çok sıkı fıkı, samimi, birbirine bağlı olmak.

su testisi gibi eli belinde, Kavgacı, şirret (kimse).

su yerine sakız vermek, Olmayacak iş yapmak.

su yüzü görmemiş, Hiç yıkanmamış, çok fazla kirli.

su yüzüne çıkmak, Belli olmak; asıl sebepleri açığa çıkmak, anlaşılacak.

suca gidip, çayca gelmek, Neye niyet, neye kısmet.

suda bir balık, Bir şeyin kesin olmaması, garantisi yok.

sudan bahane, İnanırdıcı olmayan bahane.

sudan cevap, Baştan savma, üstünkörü cevap.

sudan çıkmış balığa dönmek, Yeni bir ortama girmekle veya beklemediği bir durum karşısında ne yapacağını, nasıl davranacağını kestirememek.

sudan ucuz, Çok ucuz, bedava gibi.

sulak yerde büyümüş, argo. Uzun boylu için.

sulu gözlü, Duygulu, çabuk ağlayan.

sulu sirke, Değeri az.

sululuk etmek, Ciddi davranmamak, cıvıklık etmek, yersiz ve gereksiz gülmek.

suya basıp, çalıya asmak, Gelişigüzel çamaşır yıkamak.

suya düşmek (iş, tasarı vb.), Çeşitli sebeplerle bir türlü yapılamamak, vazgeçilmek, sonuçsuz kalmak.

suya gidenin helkesi, dağa gidenin baltası, Herkesin mutlaka çok önem verdiği bir şeyi vardır.

suya götürüp, susuz getirmek, O kimseden daha akıllı ve becerikli olmak, kurnaz olmak.

suya sabuna dokunmamak, Sakıncalı konularla ilgilenmemek; her şeye karışmamak, söz ve davranışlarıyla hiç kimseyi incitmemek.

suya salmak, Boş yere harcamak; boşa gitmek.

suya sıçar deli olmak, Her şeye karşı çıkmak.

suya varmadan çemrenmek, İşin sonucu belli değilken olmuş gibi davranmak; paçaları sıvamak.

su yerine sakız vermek, Olmayacak bir iş yapmak.

suyu akarında olmak, İşleri yolunda gitmek.

suyu arkına bindirmek, İşleri yoluna koymak; düzen aldirmek.

suyu başından kesmek / suyu baştan kesmek, İşin, konunun asıl unsurları üzerinde kesin tavır alarak ayrıntıları konuşmaya meydan vermemek, gerek bırakmamak.

suyu baş yukarı akmak, Olmayacak işi olmak, işi rast gitmek, şanslı olmak.

suyu bellemek, Suyu bırakmak; solmak.

suyu bulandırmak, Yolunda giden bir işi kötü niyetle bozmaya çalışmak, karıştırmak.

suyu çekilmiş değirmene dönmek, Tamamen işe yaramaz hâle gelmek.

suyu çıkmak, Çekiciliğini yitirmek; tatsız hale gelmek, önemsizleşmek.

suyu getiren de bir; testiği kıran da, Kötü bir davranışın cezasız, iyi bir davranışın ödölsüz kaldığını anlatmak için kullanılan sitem sözü.

suyu görmeden çemrenmek, Suyu varmadan çemrenmek; Bir işin gerçekleşmeden olmuş gibi davranmak.

suyu görmeden paçaları sıvamak, Ortada hiçbir belirti yokken hazırlığa kalkışmak; erken tedbir almak.

suyu görünce teyemmüm bozulur, "Zorunluluk yüzünden yapılan işlem, zorunluluk ortadan kalınca yeni baştan ele alınarak düzeltilmelidir." anlamında.

suyu görür balık olur, pusu görür tilki olur, Ortamına göre hareket etmek, uyum sağlamak.

suyu gözünden avlamak, İş baştan çözmek.

suyu ısınmak, Öldürülmesi, ölmesi veya büyük bir zarar görmesi, görevinden olması yakınlaşmak.

suyu kalkmak, Göç etmek.

suyu kaynamak, bkznz. Suyu ısınmak.

suyu kesik değirmene dönmek, Gürültü, patırtı kesilmek; sessizliğe bürünmek.

suyu kesiyor, (Bıçak) Çok körleşmiş.

suyu mu çıktı, “Nesini beğenmiyorsun da orada kalmak istemiyorsun?” anlamında serzeniş.

suyu nereden geliyor, Bir işin esas kaynağını sorgulama.

suyu seli kaçmak (kalmamak), (Sulu yiyecek ve yemekler için) Kaynaya kaynaya suyu çekilmek.

suyu (tokmakla) kesiyor, (Bıçak, çakı, kılıç) Çok körelmiş.

suyu üfleyerek içmek, Çokça çekinmek.

suyu yokuşa akıtmak, Suyu yokuşa sürmek.

suyu yokuşa sürmek, İşin yapılmaması için olmayacak şartlar ileri sürmek.

suyun akıntısına gitmek, Olayların veya durumun gelişmesine göre davranmak, uymak.

suyun başı, 1. En çok kazanç, çıkar sağlanan yer. 2. Bir işin en önemli merhalesi, son sözün söylendiği yer.

suyun yeri somsoğuk, ekmeğin yeri koskovuk, Yoksul.

suyuna gitmek, Huyuna, davranışlarına, eğilimlerine göre hareket etmek, ters düşücü hareketler yapmamak.

suyuna pirinç salınmamak / suyuna pilav haşlanmaz, O kimseye güvenilmez.

suyuna sapına karışmamak, Kayıtsız kalmak, ilgilenmemek.

suyuna tirit, Değersiz, baştan savma.

suyunca gitmek, Davranışlarını onun eğilimine uydurmak, ters hareketler yapmamak.

suyunu çekmek, (Paranın) Harcanıp tükenmesi.

suyunu çıkarmak, 1.Ezmek, eze eze yenmek. 2. Adamakıllı dövmek.

suyunun suyu, Oldukça uzaktan ilgili.

yüreğe su dökülmek, Ferahlık gelmek.

Yüzsuyu, Onur; saygınlık; haysiyet; itibar.

yüzsuyu dökmek, Onuru zedelenecek kadar yalvarmak.

TERİMLER

karasuları, huk. Bir devletin deniz kıyıları boyunca egemenliği altında tuttuğu belli genişlikte su şeridi.

su almak, 1. dnz. (Deniz taşıtları için) İçine su girmek; Dibinden su sızmak; Gemiye içme suyu ikmal yapmak. 2. tıp. Tedavi amacıyla herhangi bir organda toplanmış olan suyu boşaltmak.

su altı, 1. dnz. Bir geminin su kesiminin altında kalan bölümü. 2. Deniz ve göl gibi kitle halindeki suların yüzeyden aşağıda olan bölümü. 3. Sulak yer, sulak tarla.

su altı arkeolojisi, Su altındaki arkeolojik araştırmalar.

su altı fotoğrafçılığı, Suyun altında fotoğraf çekme işi ve tekniği.

su ayırım çizgisi, Bir yağış havzasında yağış sularının, ayrı iki havzaya akmasını sağlayan yüksek sırt çizgisidir.

su basıncı, Durgun bir su kütlelerinin tabana yapmış olduğu basınç.

su baskını, Akarsuların yataklarından taşması, taşkın, taşma, seylap.

su basmanı / su basman, inş. 1. Üst temel. 2. Yapının toprak üstünde kalan temel duvarı.

su bilançosu, Ekosistemde gelen ve giden suyun arasındaki orandır.

su bilimi, Hidroloji.

su bilimci, Su bilimi uzmanı, hidrolog.

su bitkisi, bot. Dipten tutunmakla birlikte kısmen veya tamamen su içinde yaşayan bitki.

su bitkileri, bot. Tek hücreli veya hücre toplulukları olan, suya uyum gösteren, suda yaşayan bitki ve hayvanların kalıntılarında asalak yaşayan bitkiler.

su bombası, dnz. Su bombalarını atmaya yarayanalet.

su boyası, tekstil. İmalat esnasında iplik partilerinin karışmasını önlemek maksadıyla işaretlemeye kullanılan boya.

su bölümü çizgisi, coğ. Komşu iki akarsuyun teknelerini ayıran sırt; su çatı.

su çatı, coğ. 1. Su bölümü çizgisi, kaynak ve yağış sularını iki ayrı yöne akacak şekilde ayıran ve iki yamacın kesiştiği tepe noktasından geçen çizgi. 2. Akarsuların birleştiği yer.

su çekme, dnz. Bir geminin su altında kalan kısmının derinliği.

su çevrimi, Suyun buharlaşması, yoğunlaşması, bulut olması, bulutlardan da yağmur, kar ve dolu olarak yeryüzüne inen suyun yeraltı ve üstü akıntıları ile tekrar denize kavuşmasıyla meydana gelen donanımına verilen ad.

suçiçeği, tıp. Genellikle çocuklarda görülen döküntülü, salgın hastalık.

su döngüsü (dolaşımı), Suyun ekosistemdeki ögeler ile şekil ve yer değiştirmesi olayıdır.

su düzeyi, Su yüksekliğinin durumu.

su ekonomisi, Bir ekosistemde suyun miktar olarak dolaşımını niteleyen bir terimdir.

su etmek, dnz. Bir geminin içine herhangi bir nedenle açılan delik veya çatlaktan su almak, su sızmak.

su geçirmez (kumaş), Birleşiminden dolayı su geçirmeyen ve su emmeyen.

su gelmek, tıp. Doğumdan önce amnios erken patlayarak döl yolundan su akmak.

su gösterdi, dnz. Geminin içine herhangi bir nedenle su girmesi durumu.

su hattı, dnz. Geminin bordasının su yüzeyi ile kesiştiği yer; su kesimi.

su inmek, sağ. dey. hlk. ağz.. Ayakta çok durma sonucu ayakları hastalanmak, varis olmak.

su kamışgiller, bot. Bir çeneklilerden, su kamışı ve su şeridi gibi bitkileri kapsayan familya.

su kapmak, sağ. dey. hlk. ağz. Yara şişip kızarmak; su toplamak.

sukavletmek, sağ. dey. hlk. ağz. Yara su almak, su kaparak şişmek.

su kayağı, spor. Ayaklara takılan kayma araçları ile bir deniz motorunun arkasına bağlı bir ipe tutunarak su üzerinde yapılan kayak.

su kaybı, tıp. Vücudun normalin üzerinde sıvı kaybetmesi durumu.

su kemeri, mimar. Üzerinden su nakletmek için dere, vâdi üzerine yapılan kemer.

su kesesi, bot. Su bitkilerinde içi hava ile dolu şişkinlik.

su kesimi, 1. dnz. Geminin bordasının su yüzeyi ile kesiştiği yer; su hattı. 2. hlk. ağz. Su araçlarında su içine giren kısmını gösterir çizgi.

su kirlenmesi, İstenmeyen zararlı maddelerin (temizlik malzemeleri, ilâçlar, endüstriyel atık maddeleri motorlu araç yağları, renkli ve çözünmüş maddeler) suyun kalitesini ölçülebilir oranda kötüleştirebilecek miktarlarda suya karışması olayıdır.

su korkusu, psiko. Sudan korkma hastalığı, hidrofobi.

su korunma bölgesi, 1. İçme suyu sağlamak amacıyla, bir bölgenin öncelikli olarak sudan yararlanma amacı için ayrılıp koruma altına alınmasıdır. 2. Su üretim bölgesindeki bir su toplama havzasında suyun korunması için bir havzadan diğer şekillerde yararlanmaların yasalarla sınırlandırılmış olduğu bölgedir.

su korunma ormanı, Taban sularının temiz kalmasını, yüzeydeki durgun ve akarsuların veriminin artırılmasını sağlayan koruma ormanıdır.

su örümceğigiller, zool. Su örümceği ile yakın türleri kapsayan asalak olarak yaşayan böcekler familyası.

su sporları, Yüzme, dalma, atlama, kayak, sörf, su topu, kano, kürek, yelken vb. su içinde ya da üstünde yapılan sporlara verilen ad.

su tavuğugiller, zool. Bataklık ve su kıyılarında yaşayan, gagaları yandan basık, kanat ve kuyrukları kısa, pek iyi uçamayan pek çok türü kapsayan su kuşları familyası.

su tedavisi, hidroterapi.

su tikesi, sağ. dey. hlk. ağz. Sıtma etkisiyle büyüyen dalak.

su toplamak, sağ. dey. hlk. ağz. Yarası irin toplamak, şişmek, azmak.

su tutma, 1. Bir barajın gerisinde su toplamaya başlama. 2. Toprağın bünyesinde su alıkonulması işlemi.

su türbini, Su gücünden yararlanmayı sağlayan çeşitli makineler sistemi.

su ürünleri, Denizlerde ve iç sularda yaşayan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtaları.

su üstü, 1. Suyun yüzeyi. 2. Dnz. Geminin su yüzeyinin üzerinde kalan bölümü.

su üstü bilgileri, Normal olarak kökleri suyun içinde ve üst kısımları suyun üzerinde bulunan su ekosistemlerine ait bitkilerdir.

su yapmak, dnz. Gemi veya sandalın içine dibinden su girmek, su almak.

su yılanıgiller, zool. Suda olduğu kadar karada da kolayca hareket eden, küçük balık ve kurbağalarla beslenen sürüngenler familyası.

suyürümek (yürümek), bot. hlk. ağz. Ağaçların ilkbaharda yeşermesi, canlanması.

sukkam, sağ. dey. hlk. ağz. Nezle.

sulak alanlar, Sığ göl, deltalar, korunaklı kıyılarla, genellikle su dolaşımı, sınırlı olan ve örneğin sazlık gibi bitki örtüsüne sahip olan alanlardır. Bunlar; yerli ve göçmen kuşların yumurtlama, yavru çıkarma ve mevsimlik yaşama yerleri olduğu için ekolojik açıdan son derece önemli habitatlardır.

Sulandırıcı, tıp. Salgıları, sıvıları sulandıran.

sulandırılmış: Seyrelik.

sulara ait ekosistemler, Deniz, göl ve akarsu gibi hidrosfere ait fiziksel ortamların, içindeki canlılarla birlikte oluşturdukları ekolojik sistemlerdir.

sulcar, sağ. dey. hlk. ağz. Salya.

sullap, sağ. dey. hlk. ağz. Salya.

sulluca, sağ. dey. hlk. ağz. Genellikle çocukların yüz ve başlarında görülen iyileştirilmediğinde kelliğe dönüşen irinli yara.

sulu çözelti, kim. Çözücüsü su olan çözelti.

sulu sicim, anot. Gözün ön odasında mercek ile kornea ve gözbebeği arasınada bulunan sıvı madde.

sulu zırtlak, sağ. dey. hlk. ağz. Ağzından salya akan kimse.

sulucak, hlk. ağz. Oda içinde küçük banyo, gusülhane.

suluk, sağ. dey. hlk. ağz. 1. Vücutta suyu depo ettiği sanılan kesecik. 2. Sidik torbası; mesane. 3. Hlk. ağz. Kuş kursağında su toplanan yer. 4. hlk. ağz. Doğuracak hayvanda, yavrudan önce gelen suyun kesesi. 5. hlk. ağz. İç yağındaki kesecikler. 6. Sağ. dey. Küçük çocukların başlarında saç dökülmesi ve yer yer kabartılarla beliren deri hastalığı.

suluk düşmek, sağ. dey. hlk. ağz. Baygın düşmek.

sulukluk, hlk. ağz. Oda içinde küçük banyo, gusülhane.

suyu yenmek, dnz. Bir delikten giren sudan daha fazlasını çekerek boşaltmak.

suyun kendi kendini temizleme gücü, Sudaki organik maddelerin mikroorganizmalar tarafından oksijen kullanılarak ayrıştırılmasına ait süreçleri niteleyen bir terimdir.

suyunu kesmek, dnz. Bir geminin su sızdıran yerini kapatarak suyun girmesini önlemek.

İÇİNDE “SU” GEÇEN HAYVAN ADLARI

su akrebi, Vücudu geniş ve yassı, durgun sularda yaşayan bir tür zehirli akrep.

su aygırı, Göl ve nehirlerde yaşayan iri ve ağır gövdeli bir hayvan.

su bağı, Su kaplumbağı.

su biti, Su piresi.

su böceği, Küçük su birikintilerinde yaşayan, 18 mm boyunda kahverengi bir böcek.

su buzağısı, hlk. ağz. Suda yaşayan bir hayvan.

su çeken, hlk. ağz. Küçük kertenkele.

su çekirgesi, Karides.

su çulluğu, Bataklık çulluğu; Gagası uzun bir çeşit ördek.

sueşseği, Eti tatsız bir yaban ördeği.

suhoro, hlk. ağz. Kızıl renkli, kısa kuyruklu kargadan daha büyük bir kuş.

suineği, Deniz ineği.

su iti / su köpeği, 1. Su samuru. 2. Hlk. ağz. Kunduz. 3. Hlk. ağz. Porsuk. 4. Hlk. ağz.

Danaburnu da denilen bir böcek.

su keleri, Kurbağagillerden durgun sularda ve karada yaşayan küçük bir hayvan.

su kuşu, hlk. ağz. Su kıyılarında yaşayan bir çeşit kuş.

su öküzü, Erkek manda.

su örümceği, Su altında kendi ördüğü ipekten kese içinde yaşayan bir örümcek türü.

su piresi, Su biti.

su samuru, Kahverengi tüylü, postu çok tutulan, iyi yüzen küçük bir hayvan.

su sığı, manda.

su sineği, Parlak yeşilimsi siyah renkli bir böcek.

su tavuğu, Gri kızıl karışımı tonda benekli ve çizgili tüyleri olan bataklık kuşlarının ortak adı.

su tuluğu, hlk. ağz. Kurbağa.

su yelvesi, Sırtı yeşil kahve renkli, karnı siyah beyaz çizgili bir kuş.

su yılanı, 50 cm uzunluğunda, su kenarlarına ve bağlarda yaşayan sürüngen.

sulusineh, Akarsuların kenarında görülen çekirgeden daha küçük bir çeşit böcek.

tatlı su balığı, Deniz dışında akarsu, göl ve derelerde yaşayan balık türünün genel adı.

tatlı su gelinciği, Uzun yılanı bedanlı, iri bir balık türüdür.

tatlı su istakozu, Akarsularda yaşayan istakoz.

tatlı su kefal, Deniz harici sularda yetişen kefal balığı.

İÇİNDE “SU” GEÇEN BİTKİ ADLARI

su askısı, Tatlı sularda yetişen su yosununa benzer küçük iplikli bitki.

su baldıranı, sulak çayırlarda yetişen, parçalı yapraklı çok yıllık otsu bitki.

sulak buğdayı, hlk. ağz. Sulanabilir arazide yetişen özlü buğday.

su gerdirmesi, hlk. ağz. Akarsu kıyılarında biten ve yenilebilen semizotuna benzer bir bitki.

sugözeği, hlk..ağz. Bataklıkta biten bir çeşit bitki.

su ibriği, Yaprak ayası ibrik biçimli, tırmanıcı bir bitki.

su kabağı, İçi oyuk olup su kabı gibi kullanılan kabak cinsi.

su kamışı, Hasır otu, su kenarında, sazlıklarda yetişen kamış.

su karanfili, Gülgillerden ormanlarda, su kenarlarında yetişen 20-50 cm kadar boylu, sarı çiçekli çok yıllık otsu bir bitki.

su kerevizi, Bir cins bitki.

su kesesi, Su bitkilerinde içi haqva ile dolu bölüm, şişkinlik.

su keteni, Yaban keteni, pembe çiçekli otsu bitki.

su mantarları, Su canlıları üzerinde parazit olarak yaşayan su bitkileri.

su mercimeği, Yavaş akan sularla göl kıyılarında yetişen mercimek bitkisine benzer otsu bitkiler.

su nanesi, Su kenarlarında yetişen, tüylü yaprakları kuvvetli kokulu çok yıllık otsu bitki.

su oku, Su kenarlarında yetişen sapları tazeyken kekre olan, kurusu yenebilen küçük bir bitki.

su perisi, Bir çenekli su bitkisi.

su rezenesi, 1. Maydanozgillerden, su kıyılarında ve bataklıklarda yetişen zehirli çok yıllık otsu bir bitki. 2. hlk. ağz. Keçisakalı.

su sarımsağı, Kurtluca.

su şeridi, Su kamışı cinsinden açık yeşil renkte su bitkisi.

su teresi, Tereye benzer çok yıllık otsu bitki.

su yarpuzu, hlk. ağz. Su nanesi.

su yoncasi, Tacı beyaz, salkım çiçekli çok yıllık otsu bitki.

su yosunu, Su içinde yaşayan köksüz, damarsız bitkilerin ortak adı.

suluzıplak, hlk. ağz. Limon.

suluca armut, hlk. ağz. Bir çeşit armut.

suluca gümbet<su+lu+ca+ Far.gümbet, hlk. ağz. Karpuz.

suluk, hlk. ağz. Yabani dereotu.

KISALTMALAR

anat. Anatomi

bknz. Bakınız

bot. Botanik

coğ. Coğrafya, coğrafi

dnz. Denizcilik

ET. Eski Türkçe

hlk. ağz. : Halk Ağzı

huk. Hukuk

kim. Kimya

psiko. Psikoloji

sağ. dey. (Halk arasında söylenen) Sağlık deyişi

tıp. Tıpla ilgili, tıbbî

vb. ve benzeri, ve bunun gibi

zool. Zooloji

KAYNAKLAR

Akyalçın, Necmi. Türkçe İnkilemeler Sözlüğü – Tanıklı-, Anı Yayıncılık, Ankara 2007.

Ayverdi, İlhan. Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1. Baskı, İstanbul 2010.

Çağbayır, Yaşar. Ötüken Türkçe Sözlük, Cilt 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Çepel, Necmettin. Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü, Tema Vakfı Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1996.

Dilçin, Cem (Düz.). Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1983.

Doğan, Ahmet. Açıklamaları ve Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü, Akçağ, Ankara 1982.

Öztek, Zafer (Haz.). Halk Dilinde Sağlık Deyişleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1992.

Muallimoğlu, Nejat. Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler, Muallimoğlu Yayınları, İstanbul 1983.

- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
Derleme Sözlüğü, Cilt X, TDK Yayınları: 211/10, - 2. Baskı-, Ankara 1993.
Temel Türkçe, 3- Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş- Kâmûs-ı Türkî, Tercüman, İstanbul
1986.
Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, 10. Baskıdan tıpkıbasım, Ankara 2009.

TÜRKİYE'DE YAŞAYAN SU KUŞLARININ ADLANDIRILMASINDA GÖRSEL ÖGELERİN ÖNEMİ

Selçuk HÜNERLİ *

Giriş

Latince Aves olarak adlandırılan kuşlar, tüylü, kanatlı, sıcakkanlı, yumurta ile üreyen omurgalı hayvanlardır. Kuşlar yaklaşık 10.000 civarında yaşayan türüyle en kalabalık omurgalı grubundadırlar. Kuzey Kutbundan Güney Kutbuna Dünya üzerindeki tüm ekosistemlerde yaşarlar. Boyutları arı sinek kuşunda 5 cm ile deve kuşunda 2,7 m'ye kadar değişir. Kuşların büyük bir kısmı uçabilirken, birkaç nadir türü kanatları olmasına rağmen uçamaz.

Uçma yeteneği kuşları büyük, gezgin bir grup haline getirmiştir. Zor şartlardan uzaklaşarak üreme ve yiyecek açısından uygun yerlere göç etmek pek çoğu için rutin bir alışkanlık olmaktadır. (2007; National Geographic)

Kuşlarda, beyinin gelişmiş olmasına bağlı olarak, davranış şekilleri karmaşıklaşmıştır. Özellikle sesle iletişim gelişmiştir. İnsan dışında başka bir canlının sesini taklit etme özelliği sadece kuşlarda bulunur. Ses analizleri ve görünüşleri tür ayrımlarında bir kriter olarak kullanılır. Beslenme, kur yapma, saldırma ve korunma ile ilgili davranışlar türden türe farklılık gösterir. (2013; Wikipedia)

Kuşlar taşıdıkları çeşitli özelliklere göre sınıflandırılmakta/gruplandırılmaktadır. Yırtıcılardan, su kuşlarına varan bu çeşitlilik içinde yurdumuzda aşağıdaki gruplar görülür:

Tavuksular
Su Kuşları
Batağanlar
Balıkçılar ve Flamingolar
Pelikanlar
Gündüz Yırtıcıları
Turnalar
Yağmurcunlar ve Kıyı kuşları
Güvercin ve Bağırtlaklar
Guguklar
Papağanlar
Gece Yırtıcıları
Ebabiller
Yalıçapkınları
Ağaçkakanlar
Ötücüler

Bu türlerin arasında Su kuşları adlı ayrı bir tür olmasına karşın aslında yaşamını tamamen suya bağlı olarak geçiren kuşların grupları da çalışmaya eklenmiştir. Bütün Dünya'da yaklaşık 10000 türü olan kuşların yurdumuzda görülenlerinin sayısı şimdilik 473'tür. Türkiye'de kuş gözlemciliği ve fotoğrafçılığının yaygınlaşması bu tür sayısını daha da arttıracaktır.

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü.

Çalışma kapsamında ele alınacak olan kuşlar adlarında görsel öğelerin kullanıldığı ve yaşamını deniz, göl, lagün, akarsu ve deltalarda geçiren tüm kuşlardır. Kuşların adları incelenirken bilimsel olarak kabul gören adlar öncelikli olarak incelenecektir.

Su Kuşları ve Adlarının Görsel Öğelerile Bağlantıları

Su kuşları deyince akla martı, ördek, kuğu, kaz gibi su içinde yüzebilen kuşlar gelse de aslında yüzmese de yaşamak için su ve su ürünlerine muhtaç pek çok kuş türü vardır. Su kuşlarının besinleri balık, yengeç, karides gibi türlerden, kabuklu deniz canlılarına ve su kenarlarında üreyip yaşayan solucanlar ve yosunlara kadar çeşitlilik gösterir.

Batağanlar: Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük'te yalnızca "bataklık" anlamıyla anılan batağan aslında Dünya'nın her tarafına yayılmış, tatlı sularda yaşamaya uyum sağlamış dalıcı kuşlardır. Besinleri balıklar ve eklembacaklılardır. iyi uçarlar fakat zorlukla yürürler. Yaklaşık 20 metreye kadar dalabilirler, su altında 1 dakika kadar kalabilirler. Bu özellikleri dolayısıyla kendilerine davranış biçimi özelliğiyle batağan adı verilmiştir. Ancak türlerine bakılınca görsel öğelerden de yararlandığı görülmüştür.

Kızıl boyunlu batağan, kara boyunlu batağan, kulaklı batağan ve küçük batağan. Bu grubun en ilginç üyesi bahri'dir. Özel bir ad yalnızca bu türe verilmiştir. Ömür Ceylan'ın Kuşlar Divanı adlı kitabında bahrinin Kadı Burhaneddin tarafından bir şiire bahri adıyla konu edildiği de anlaşılmaktadır (2007; Ceylan).

Küçük batağan

Dalgıçlar: Kızıl gerdanlı dalgıç ve kara gerdanlı dalgıç gerçekten de gerdanlarının renklerine göre adlandırılmışlardır. Bütün Dünya'da da Türkçe adıyla anılan Yelkovan kuşunun bir türü olan boz yelkovan rengi dolayısıyla bu adı almıştır.

Karabataklar: Adıyla tam olarak örtüşen olan bir görsel yapısı vardır. Tüyleri yoğun siyah görünmesine rağmen parladığında mavi, yeşil ve kırmızı olur. Dağış kuşlardan olan Karabataklar, Karabatak, tepesindeki tüylerin dikleşmesinden dolayı tepeli karabatak ve boyutundan dolayı küçük karabatak olarak adlandırılırlar.

Karabatak

Pelikanlar: Pelikan Latince'den gelme ve tüm Dünya'da kullanım bulmuş bir addır. Türkiye'de kutan ya da Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde saka kuşu olarak da anılmasına rağmen bilimsel kaynaklarda pelikan olarak geçer. Rengine göre ak pelikan ve kapasındaki tüylerin şeklinden dolayı da Tepeli pelikan ve nadir de olsa Türkiye'de görüldüğü için boyutundan dolayı bir türüne de küçük pelikan adı verilir.

Tepeli pelikan

Balıkçılar: Aynak Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde "Su kıyısında yaşayan, kara, küçük bir çeşit leylek." Olarak tanımlanır. Kelaynak da kafasında tüy olmadığı için uygun görsel bir addır.

Kaşıkçı, gagası kaşığa benzer bir balıkçıl türüdür. Balaban iri, büyü, şişman çocuk anlamı taşımaktadır.

Balaban kuşu da aynen böyle iri ve yapılıdır. Bir diğer özelliği de öncelikli olarak kaçmak yerine yerini sahiplenmek ve bunun için tüylerini kabartarak korkutmaya çalışmasıdır.

Küçük balaban ise bu özellikleri taşımasa da balabana olan benzerliği ve boyutları dolayısıyla bu adı almıştır.

Büyük ak balıkçıl, küçük ak balıkçıl, alaca balıkçıl, erguvani balıkçıl, gri balıkçıl renkleri göz önüne alınarak adlandırılmış kuş türleridir.

Küçük ak balıkçıl

Leylekler: Kara leylek, leylek sürüleri içinde göç eder ve Türkiye’de yaygındır. Sarı gagalı leylekse çok nadir olarak sulak alanlarda bulunmuştur.

Kara Leylek

Flamingolar: Allı turna olarak da tanınan, hatta adına türküler yakılmış bir su kuşudur. Ancak bilimsel alanda bir turna türü olmadığından allı turna adı yerel bir ad olarak kalmıştır. Görsel olarak adlandırılan küçük flamingo da nadiren yurdumuzu ziyaret eder.

Flamingo (Allı turna)

Kazlar: Ak yanaklı kaz, boz kaz, ve sakarca görüntülerine göre adlandırılmıştır. Sakar çeşitli hayvanların başının ön kısmında bulunan açık renkli görüntülere denmektedir. Sakarda da adını gaga üstünde bulunan beyazlıktan alır.

Kuşu: Yalnızca Küçük kuğu boyutlarına göre adlandırılır.

Ördek: Bazı ördek çeşitlerimize Bulgarca'da yabancı ördek anlamı taşıyan patka da denmektedir. Karabaş patka, telkuyruk, kara ördek (mahzunördek)(2009; Kızıroğlu), kadife ördek, altıngöz, tarakdiş, büyük tarakdiş, dikkuyruk, tepeli patka, pasbaş patka, boz ördek, yeşilbaş, kılkuyruk, kaşıkgaga, elmabaş patka, büyük çamurcun(2009; Porter) olarak görsellikleri ön plana alan adlarla anılan türlerdir.

Elmabaş patka

Yelveler: Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü yelveyi “Şımarık, haylaz, delidolu.” olarak tanımlar. Bu kuş da tam anlamıyla öyledir. Benekli suyelvesi ve küçük suyelvesi görünüş esas alınarak adlandırılmıştır.

Su tavukları: Su tavuğu, saz horozu tavuk ve horoza benzetilerek adlandırılmışlardır. Sakarmeke ise alnına kadar uzayan pembe gagası nedeniyle sakar, ördeğe benzerliği ile de yaban ördeği anlamı taşıyan meke adlarının birleşimi sonucu adlandırılır.

Su tavuğu

Kılıçgaga: Kılca benzeyen, yukarı doğru kıvrık, ince gagasıyla bilinen bir kuştur.

Kocagöz: Adıyla müsemma bir kuştur, kafasına göre büyük ve güzel gözleriyle sudaki besinleri ve etraftaki tehlikeleri hemen farkeder.

Uzunbacak: Son derece zarif ayakları gerçekten vücuduna göre uzun bir kuştur. İlk bakışta uzun aparatlarla boylarını uzun gösteren hokkabazlara benzerler.

Uzunbacak

Yağmurcunlar: Halkalı cılıbit boynundaki halka deseniyle, küçük halkalı cılıbit boyutu ve deseniyle, akça cılıbit rengiyle ayırt edilecek biçimde adlandırılmıştır. Gümüş ve altın yağmurcun, küçük altın yağmurcun parıldayan renkleri gümüş ve altını çağrıştırdığından bu isimlerle anılırlar.

Halkalı cılıbit

Kızkuşları: Son derece zarif ve güzel görünen bu kuşlar görüntüleri dolayısıyla tek bir cins adı altında değerlendirilmişlerdir. Kızkuşu, mahmuzlu kız kuşu, ak kuyruklu kızkuşu, sürmeli kızkuşu, büyük kızkuşu olarak adlandırılmışlardır.

Kızkuşu

Kumkuşları: Su kıyılarında eşelenerek yiyecek aradıkları için bu genel adı alırlar. Çizgili kumkuşu, büyük kumkuşu, küçük kumkuşu, ak kumkuşu, kızıl kumkuşu, kara karınlı kumkuşu, sürmeli kumkuşu ve sarı bacaklı kumkuşu olarak görselliklerine göre adlandırılmışlardır.

Sarı bacaklı kumkuşu

Çulluklar: Büyük su çulluğu ve küçük su çulluğu olarak adlandırılan türleri aynı zamanda nadir görülen türlerdendir.

Düdükçünler: Ötüşlerinden dolayı bu adı alan düdükçünler yeşil düdükçün, yeşilbacak, kızlbacak, kara kızlbacak, benekli düdükçün adlarıyla görsel öğelerle oluşturulan adlara örnektir.

Yeşilbacak

Martılar: Gümüş martı, kara sırtlı martı, kara ayaklı martı, küt kuyruklu korsan martı, küçük gümüş martı, karabaş martı, ince gagalı martı, küçük martı, büyük karabaş martı, büyük korsan martı, uzun kuyruklu korsan martı görsel adlandırmalar açısından değerlendirilmiştir.

Karabaş martı

Sumrular: Bu deniz kırlangıcı da denilen kuşların kara sumru, bıyıklı sumru, küçük sumru, kara gagalı sumru, tepeli sumru, ak kanatlı sumru olarak adlandırılmışlardır.

Yalıçapkınları: Yalıçapkınları özellikle görsel olarak çok ilginç kuşlar olsa da adlandırılmaları davranış biçiminden yola çıkarak yapılmıştır. Yurdumuzda yaşayan üç türünden yalnızca siyah ve beyaz olan türün adı alaca yalıçapkını olarak belirlenmiş olup konumuzla ilgilidir.

Yalıçapkını

Kamışçınlar: Kamış aralarında su canlılarıyla beslenen türün adı yaşadığı yerlerden gelmektedir. Büyük kamışçın, sarı kamışçın ve bıyıklı kamışçın konumuza uygun olanlarıdır.

Büyük kamışçın

Sonuç

Kuşlarla ilgili sınıflandırma ve ad bilgilerinde esas alınan kaynak, bilimsel ve Dünyaca kabul görmüş “Türkiye’nin Anonim Kuşları” adlı, kısaltması TRAKUS olan internet sitesidir. Bu siteye göre 473 kuş türü Türkiye’de yaşamakta yada sürekli geçmektedir. Bu kuşların adları incelendiğinde 7 farklı ögenin adlandırmada temel alındığı görülür:

1. Geleneksel genel adlar (çulluk, martı, şahin)
2. Davranış biçimleri (Taşçeviren, döğüşken kuş)
3. Görünüşleri (Mavi Gerdan, küçük kumru)
4. Yaşadıkları yerler (Bataklık düdükçünü, derekuşu)
5. Yedikleri besinler (Örümcekkuşu, sinekkapan, balık kartalı)
6. Ötüşleri (Fıy, gülen sumru)
7. Yer adları ile (İzmir yalıçapkını, Irak yedikardeşi, Van Gölü martısı)

Bu kuşların 180 adedi su ve çevresinde yaşayabilen türler olup 110 adedinin adı taşıdıkları görsel öğelere göre verilmiştir. Bu durumda aslında kuşların tanınmasında görsel öğelerin son derece ayırt edici unsur olduğunu gösterir. Görsel öğelere göre adlandırılmış su kuşlarına bakılınca aşağıdaki hususlar belirleyici olmuştur:

1. Uzuvarları (Kulaklı batağan, uzunbacak)
2. Renkleri (Kızıl kumkuşu, Yeşilbacak)
3. Boyutları (Küçük balaban, büyük cılıbt)
4. Desenleri (Benekli su yelvesi, çizgili kumkuşu)
5. Başka canlılara Benzerliği (Su tavuğu, saz horozu)

KAYNAKÇA

Ceylan, Ömür (2007). Kuşlar Divanı: Osmanlı Şiir Kuşları, Kapı yayınları, İstanbul.
Kızıroğlu, İlhami (2009). Türkiye Kuşları Cep Kitabı, Ankara Matbaası, Ankara.

McGhee, Karen-George McKay (2007). National Geographic Hayvanlar Ansiklopedisi, Çev. Algan Sezgintüredi, Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Porter, R.F.-S. Christensen-p. Schiermacker-Hansen (2009). Türkiye ve Ortadoğu'nun Kuşları: Arazi Rehberi, Çev. Kerem Ali Boyla-Kazım Çapacı, Doğa Derneği Yayınları, Ankara.
tr.wikipedia.org

NAHÇIVAN VE DOĞU ANADOLU'NUN BAZI BÖLGELERİNDE SU KÜLTÜRÜ

Ekrem Rufatoğlu HÜZEYNZADE *

Nahçıvan'da çok esgi zamanlarda, “Su günü” (Cumartesi) diye bir gün varmış. Bu konuda dedem 105 yaşında rahmete giden, Kazım Karabekirin Paşanın en sadık askeri olmuş Latif Hüseyinzadeden işitdiyim, arapların bu bölgelerde daha olmadığı zamanlarda haftanın günleri şöyle sıralanmış: “Yel, ruzgar” (Pazartesi), “Süd günü” (Salı), “Tuz günü” (Çarşamba), “Toprak günü” (Perşembe), “Od, Ateş günü” (Cüma), “Su günü” (Cumartesi) ve “Arınc günü” (Pazar) günü olarak söyleniyormuş. “Su günü”nde ağaçlara, ekin sahalarına, eve, bahçeye, ev hayvanlarının üstüne ve s. su çilener. (sepiler). Şöyle ki, yapılanlar suyun canlıları, hayvanları, eşyaları paklandığını, yüreyine su sepildiğini halde onların hiç bir zaman beddua etmediklerine inanıyorlarmış.

Halk biliminde Su iyesi ile inançları birçok halk bilimi örneklerinde gösterilmiştir. Benzerleri olan diğer inançlarda olduğu gibi bu inançlar İslami bir giysi ile örtülenmiştir. Nahçıvanda su Hz. Fatma'nın kabni ve yol ise Hz. Ali'nin yolu kimi değerlendirilir Her ikisi de kirletilmemeli onlara saygılı davranılmalıdır. Aksi halde uymayanlar Allah tarafından cezalanaklarına.

Nahçıvandan su ile ilgili pirlar daha geniş ve yaygındır. Türk halklarının çoxu suyu ilkin temel başlangıç saymış, öz inamlarında da bunu ön planda tutmuşlar. Yeni başkurd gelinleri kayın pederlerinin su içdiyi bulağa pul, para atarlar ve öz saygılarının bilinmesi bu inamdan kaynaklanmıştır.

Nahçıvanda Hıdır Nebi bayramında kızlar, gelinler akşamdan çoklu tuzlu yemek yeyler ve hiç su içmezlerdi. Gece uykudayken Hıdır onlara su verirdise demek ki, onlar niyetlerine çatardılar.

Nahçıvanın Culfa ilçesindeki yağışlı pirlar kuraqlıq vakti yağmur yağdırmak için gelirmişler. Culfa ilçesinin Teyvaz köyünde yağmur pirlarında yağmur taşı vardır. Kuraklık zamanı o taşı köye götürmekle yağmur yağarmış. Başka bir inama göre yağmur yağdırmak taşını Nuh Peyğamber oğlu Yafese veribmiş.

Nahçıvan bölgesinde yaygın olan baba ve dedelerimizin bizlere söylediği “Çınqıllı bulaq”, “Yeddi bulaq” efsanelerinde mukaddes su ile ilgili inanclar bulunmaktadır.

Azerbaycan halk inanmalarında “Üç Günlük Olmak” olarak bilinen bir hastalık vardır. Çocuk veya annesi bulağı/pınarı mudarlaması/kirletmesi halinde su İyesi ceza verip onların ağızlarında yaraların çıkmasını sağlar. Üç günlük Hastalığının tedavisi için ilgili suya gidip onu selamlayıp Ona;

“Selamınaleyküm sucığaz

Aleykimselam buciğaz

Dört tarafa od düşüb

Dermanıdır bu çiğaz” demeli ve sudan yudumlamalıdır.

Su iyesi ile ilgili yapılmış daha bir rivayete göre Yaşlı bir kadın halk arasında Su Sonası/Sunası olarak bilinen yarı balık yarı kız olan bir canlının taş üzerinde oturduğunu görür ve Su Sunası ile konuşup ona kim olduğunu ne yaptığını sorar. Su Sonası verdiği cevapta; Suyun Melaikesi olduğunu, suyu kirletmiş oldukları için dışarı çıkıp tekrar suya girmek için suyun temizlenmesini beklediğini söyler.

Su ile ilgili tespitler, halk inanmaları Kuzey Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'nun İğdir,

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İmler Akademisi Nahçıvan Bölümü Halk Bilimi Araştırmacısı. ekremhuseynzade@gmail.com

Kars, Erzurum, Ardahan, Hakkâri'ye kadar uzanan birçok bölgelerde rastlanmaktadır.

Nahçıvan şehrinde halk arasında "Kızlar bulağı" "Damçı / Dalma" adları ile ve bilinen yerle bağlı ilginç efsane ve rivayetler söylenmektedir. Azerbaycan'da Türklerin bulag / çeşme, su anlayışı kutsaldır. Halk arasında çeşmeler sadece günlük kullanım için baksalarda, çeşmeler kız-gelinlerin yığınak / toplu halde oldukları yer, büyükanne, annelerimizin kutsal uykusunu, arzularını itibar yaptığı ve genc aşk sevdasına düştüğü yerdir.

Azerbaycanda mifoloji inama göre, "sübh zamanı ve bir de akşam çağı suyun başına gedende selam vermek lazımdır. Suda Garı nine adlı bir şahs yaşayır. Eger ona selam vermezsen, küser ve sana ziyanı dokunur". Yahud "Su eyelidi (sahiplidir). Suya gidende mutlaka selam vermelisin. Yoksa su eyası (sahipi) senden küser ve zararı dokunduğunu hiss edersin."

Azerbaycan halk biliminde de hikmetli sözlerden biri olan "Yol büyüün su küçüyün" olmakla bazı atalar sözleri vardır. Su motivi ile ilgili yazılara ortak türk destanlarında da rastlanmıştır. Örneğin bu motiv ""Koroğlu" destanında Kırat ve Düratın derya aygırından törenmesinde görünür."

Ortak türk halk masallarında, destanlarımızda sık sık rastlaştığımız образlardan biri de derya atları obrazıdır. Onların menşeyi, temeli de derya (su) ile alakalandırılmıştır.

Su stixiyasının (temelinin) kozmik başlangıcı tarafından idare olunmasında özel missiyalı obrazlar gibi Godu ve Çömçehatun Nahçıvan efsanelerinde önemli yer tutmaktadır.

Şöyle ki, bu efsanede su mediator fonksiyasının taşıyıcısı kimi tessevvür olunur. Metinlerin bilirdi Al karısı su olup çeşmede akır-gedir. Fikrimizde, bu da başlangıcın tessevvürü ilə əlaqədardır.

Nahçıvanda su hemçinin günahkarların aşkarlanması missiyasını yerine yetirir. Şöyle ki, günahı olan batır, günahı olmayan ise suyun üzerin ile batmadan geçip didir.

Nahçıvandaki halk bilimi metinlerinde su eyesi (çay eyesi), su qarısı (çay qarısı) obrazları da vardır. Su eyesi hayırsever, su cadısı ise pisniyyetdir.

Su ile ilgili en orijinal merasimlerden biri de Nevruz Bayramı'nda yapılanlardır. Burada da suyun güvenliğini aydın şekilde görmekteyiz.

Örneğin; Nevruz Bayramında yılın sonuncu Çarşamba sabahı erkenden, subay kızlar, gelinler akar çaya gider dilek tutup su getirirmişler. Getirilen suyu eve - bahçeye sepmemekle, "yılı aydınlıkta keçiresen" anlamında yeni yıl isteği, arzusu bildirmiştir.

Nevruz bayramının son Çarşamba'sı su üstü merasimler keçiriler. Bu merasimlerde önce küçükden büyüye her kes önce su üzerinden atlanır, ağırlığım-uğurluğum bu suya dökülsün deyiler. Bu adet-enene yalnız saha'nın daha ilk ışıkları doğmadan ve yıldızlar batmadan gidilir. İnsanlar evlerine dönen zaman suyun içindeki taşlardan götürülür ve evin dört bir köşesine atılır. Bazı bölgelerde ise bu taşlardan bereketlik amacı ile evdeki, dolapdaki yağ küpü, un çuvalı ve s. gibi arzağlara atılır. Sonuncu Çarşamba günü Ordubad bölgesinde çile suyu merasimi de geçirilir. Aynı gün köyün yaşlı insanları köy camisinde toplaşır, teştin içine döküyorlar ve o suya da diri balık atırlar. Yeni yıl geldiği zaman balık suda tam tersine döner. Çile suyu adlanan o suda köydeki hasta insanlara içirdilir, eve, bahçeye sepilir. İnamlara göre cile suyu hastalara şifa verecek ve eve, bahçeye ise ruzi bereket nasib edecek.

Sonuç

Nahçıvanda insanların mukaddes saydıkları yeminlerden birisi de "Su hakkı"dır. Bu yemine insanlar suyun mukaddesliğini ve öz saygılarını bildirirmişler.

Ebedi hayat menbeyi olan su insanlar tarafından kutsallaşmış, ona itayet edilmiş ve inanılmıştır. Nahçıvan ve Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde ortak efsane ve rivayetlerde, örf ve nadedlerimizde suyun varlığına kutsallığına itaet etmişler.

Ümumiyyetle Nahçıvan doğal ve akar su menbeleri ile çok zengindir. Bu tek Nahçıvanda değil Anadolunun hemen tüm bölgelerinde su kaynaklarına rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Kuran-i Kerim, Bakü 1992.

Nahçıvan Ansiklopedisi, II ciltde, I. c. Bakü 2005.

Nahçıvan folkloru Antolojisi. III ciltde, III. c. Nahçıvan 2012.

THE GENRE OF MARINE IN MUSIC AND THE MEANS OF ITS EXPRESSIN

Ayna İSABABAYEVA*

Marine (in the traditional sense) – is a seascape, i.e. genre in visual arts, the subject of which is the sea. This genre has been very popular in the visual arts for more than five hundred years. During the existence of this genre, very different art schools with their special techniques and traditions were formed. We can say that the marine exists beyond the temporary and national frameworks. In support of this statement it is enough to mention only two names of famous marine painters. The first is Jan Porsellis (1584 – 1632) – a 17th century Dutch painter.

This is the one of his best known paintings and entitled *Seascape*¹ (Hermitage Museum in St. Petersburg).

The second famous marine painter is Katsushika Hokusai (1760 – 1849) – of Japan.

* Dr., Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü. isababayeva@erciyes.edu.tr

¹ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_Porcellis_Seascape.jpg?uselang=ru

His painting² *The Great Wave off Kanagawa*³ now is in the Library of Congress in Washington, D.C.

As we can see in the case of these two famous names who turned to marine, the genre is extremely popular all over the world with dozens of other artists of different time periods and nationalities. Not only is there the purely aesthetic appeal of the marine species, but there are also deeply philosophical premises that fed the undying interest of artists in the maritime theme. These served as the artistic impetus for the emergence of this genre in other art forms, such as literature⁴ and music. Here, the term marine, so widely used in the field of the visual arts, has still not found quite active and confident use⁵.

Marine in music

Marinistics in music – is a special, very interesting theme that requires deep and extensive research. As for this analysis, in the frames of it we can just identify the main ways and look at some of the most important characteristic features of the genre.

First of all we should address the issue of the popularity of marine in music. Indeed, both classical music (almost every composer has the marine experiments) and folk music have selected the images of water as one of their main subjects. Centuries-long attention of composers and musicians to the marine and water-related themes can be explained with a phenomenon of similarity⁶ between the music and water. The essence of this similarity is a movement, i.e. the both these conceptions are characterized by the passing and changing in

² This painting was one of the favorites of the brightest composer–marinist Claude Debussy.

³ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tsunami_by_hokusai_19th_century.jpg

⁴ For example *The Tempest* by [William Shakespeare](#)

⁵ In this work the term of marine will be used for determining any musical piece, the subject of which is to portray the sea or any other water object (river, stream, etc.).

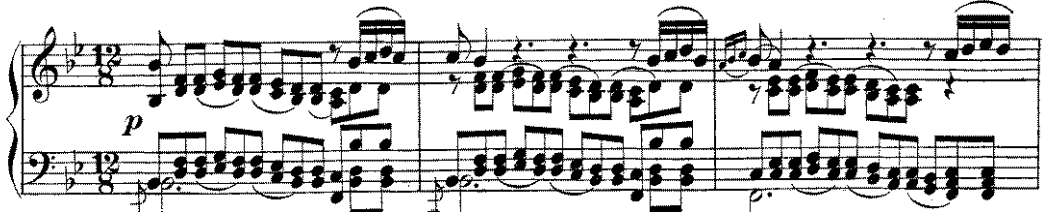
⁶ No wonder that in many languages these two concepts are endowed with the same characteristics. For example, water is flowing and music is flowing.

time. This makes the music and the water close concepts. Indeed, music most successfully conveys the images, associated with the development in time and less successfully the static images. Musical movement itself, in fact, often resembles the movement of water. And that could be enough for the water's portraying in music, but composers worked out quite certain methods and techniques that are uniquely associated with water. These techniques became traditional and the history of music clearly demonstrates their stability, indicating their viability and artistic justification.

These are the techniques with examples of several works⁷.

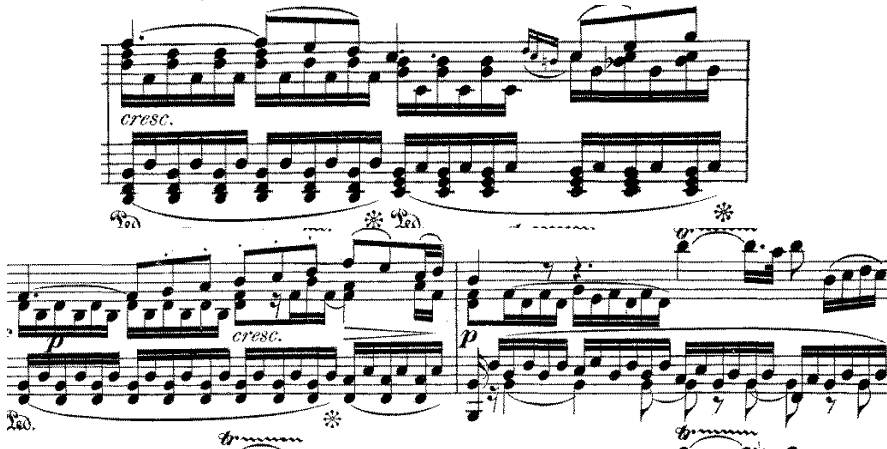
Let us first consider the second movement of the only program symphony by Beethoven – *Pastorale*. This movement has the characteristic title – “Scene by a stream”. This very name creates a suitable mood for the listeners and enters him or her to the range of images, created by the composer. With what means does Beethoven transform the artistic visual images to the musical ones? Let us examine the musical excerpts of this work for the techniques with which the composer tried to convey a pastoral sketch.

From the very first measures Beethoven uses the quite traditional techniques for the transmission of the water flow effect. These are the triplet rhythm, forming a wavy pattern and legato figurations at the stringed instruments, creating a feeling of a smooth flow of water:

(Beethoven, *Pastorale* symphony, *Scene by a stream*, 16)

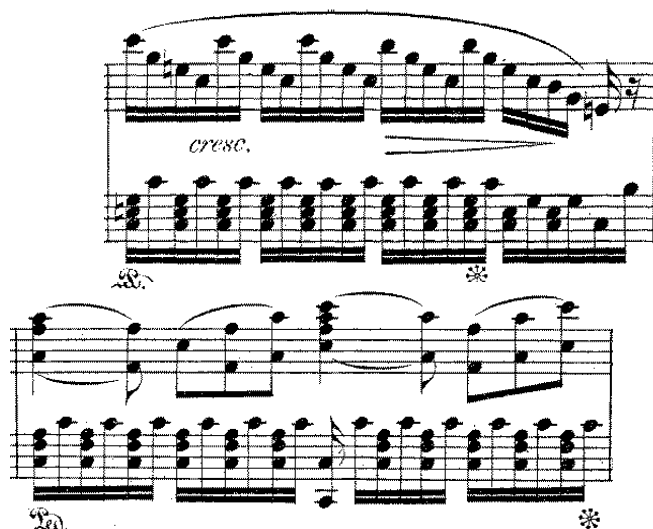
In the fourth measure the accompaniment changes a little; instead of eighth notes, sixteenths appear; the figure of which creates a sense of the water vibration more clearly:

(Beethoven, *Pastorale* symphony, *Scene by a stream*, 16)

⁷ For this study purposely the works of classical and post-classical periods were selected, as they most clearly reflected the steady system of marinistic music's techniques.

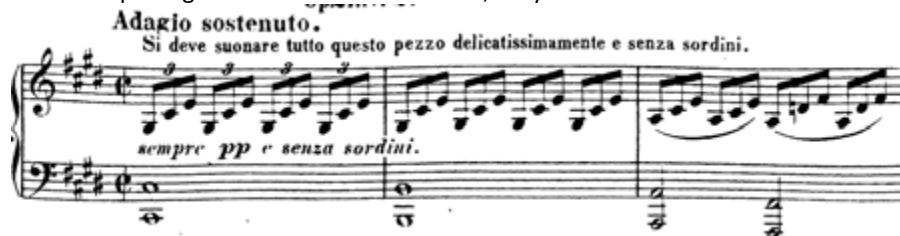
Beethoven stages the musical scene against the backdrop of these configurations, giving the accompaniment throughout the whole movement for the creating the water image. The obtained effect is so bright, that a listener has a comprehensive feeling of being near a water surface. The composer addresses such human feelings, at which, it would seem, the music could not have an impact. First of all it's as a visual image and we can guess that picture without even listening to the music, just by looking at the notes and seeing the wavy graphic:

(Beethoven, *Pastoral symphony, Scene by a stream*,18)

In addition, this is a purely physical sensation of low stability and rocking, as if a man were in a boat.

It is not superfluous to remind one of another work by Beethoven also associated with water. This is his 14th sonata, which has the title *Moonlight*. It must be said, that originally this work had not program, title and plot. However, with the light hand of music critic Ludwig Rellstab, who likened the music of the sonata's first part with the moonlight on Lake Lucerne, this title firmly established and now we know this sonata exclusively by it. What are the characteristics of this work which have caused in the soul of the critic, who was also a poet, such interesting and strong associations? Let's consider just a few of them. First, they are all the same triplet figurations. As we said above, they create a wave-like motion:

(Beethoven, *Sonate Quasi Una Fantasia, op.27 №2, p.1*)

In addition, we meet here also an interesting harmonic function for creating the water image. Here, harmony wanders, which also has the effect of instability and water flow. This effect is quite common in the marinistic works and it is achieved by using the plagal intonation and tonic's first and second inversions that create a feeling of instability and uncertainty.

As in the second part of the Sixth Symphony, here also these triplet figurations play the role of accompaniment (independent, but still accompaniment). However, we must not forget the function of accompanying bass, namely the creation by them of the effect of depth. This effect is created by using the low register and octave harmonies, which convey a feeling of not only depth, but also volume. Let us, remember that in the second part of the sixth symphony Beethoven practically did not use this effect. There's no such booming bass, which would create the depth and volume. What is clear – the stream, in contrast to the lake, has neither one nor the other.

Let us proceed to the next composer – Franz Schubert, who is also known for his musical experiments related to the images of water. From Schubert's rich variety of water music for this study (he was, of course, not only a true poet of the water, but also a philosopher of this element) it would be right to stay at the vocal cycle *Die Schöne Müllerin*. Let us consider the musical methods by which Schubert created the water image.

Schubert used here an interesting and innovative compositional technique: a brook in this work – a personage, an independent character with its own characteristic. The brook in this cycle is shown as an ally and assistant of the miller. But in a deeper, philosophical sense, the brook is an embodiment of light and rational principle of the main character, a metaphor, transferring a dialectical nature of the miller's inner feelings. This bright and calm sense was transmitted by Schubert by traditional means for transferring the water images: foremost, the undulating figuration and rhythm of 3/8, creating an unstable, swaying accompaniment:

(Schubert, *Die Schöne Müllerin*, XIX *Der Müller und der Bach*)

We have examined the main tools that classicism and romanticism have developed for transferring the images, related to the water. With the development of art, however, there are new themes and new tools for their implementation. Let us now turn to the style in art, the declared program of which was an imprinting the different states of nature, including water. That is impressionism. Water in impressionism has a special and very important place. Let us recall the landscape by Monet "Impression. Sunrise"⁸, which gave the name to this style.

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Claude_Monet,_Impression,_soleil_levant,_1872.jpg

Artists, with new painting techniques tried to convey the traditional for the art themes of water. Musical Impressionism also searched and found the new means of the marinistic ideas' expression. Let us consider the most important work in marinistic impressionism – the three symphonic sketches *La Mer* by Debussy. The term "sketch", given to this work by the composer, like no other correctly identifies the features and value of it. Indeed, Debussy in this major work set almost exclusively visual task, trying to convey the different images of the sea with the traditional and innovative musical means. At the very beginning of the piece, Debussy used forms already familiar to us from the classical music literature the marinistic traditional techniques, such as triplet rhythmic figures. Every episode of this work is literally crammed with these figures. They have diverse character, but they are all called to convey a feeling of swinging and low stability:

(Debussy, *La Mer*, 17)

(Debussy, *La Mer*, 36)

But in impressionism this triplet rhythm pattern is significantly enriched with additional colors. Debussy made the different rhythmic variations, for example, dotted-note inside the triplet:

(Debussy, *La Mer*, 9)

Or the rhythmic filling of the triplets with shorter and more complex rhythms, such as triplets in triplets:

(Debussy, *La Mer*, 4)

Also a harmonic filling of the triplets is used by Debussy:

(Debussy, *La Mer*, 49)

Another technique, that has become traditional in music and is widely used by Debussy – is undulating figurations. Here are the most illustrative of them. These are the characteristic tunes of the first part, representing the small and large waves:

(Debussy, *La Mer*, 4)

And here also, Debussy used a quite innovative approach to this task, creating the different images of the sea with rhythmic diversity. In the next example, we can see a very broad wave-like pattern, creating the appearance of a slightly rippling water surface and accompaniment with its polyrhythm and deep bass, conveying the volume impression:

(Debussy, *La Mer*, 8)

In the following example, the seemingly similar musical texture creates an entirely different effect. Due to a thicker interval filling and the presence of grace notes, which also provide a tighter rhythmic structure and compaction of basses, a sense of the density of sea water has formed:

(Debussy, *La Mer*, 16)

The picturesqueness of the musical impressionism, required from Debussy innovative approaches in composition. For example, the purely visual images, by means of the new compositional techniques, become musical. In this example, we hear and see a sea wave, its crest and splash, which it produces:

(Debussy, *La Mer*, 17)

And here a giant wave:

(Debussy, *La Mer*, 20)

Here the small waves that are born with 32's repetitions and trills:

(Debussy, *La Mer*, 22)

Debussy also uses the techniques of directed to each other passages, depicting the overlap of the waves⁹.

(Debussy, *La Mer*, 22)

As well as the technique of polyrhythm, combining a different rhythmic structure, which creates the effect of multi-level water movement and depth:

(Debussy, *La Mer*, 7)

There are usually greater rhythmic patterns in the bass and smaller in the melody, but there are also examples of the opposite texture:

(Debussy, *La Mer*, 19)

As it has already been said, the polyrhythmic texture gives a sense of diverse layering. The next example is the most vivid and illustrative example of this phenomenon. Here, a broad

⁹ Jankelevich wrote: "At Debussy the opposing figures are breaking one to another and cascade down, steaming inside of splashing and murmuring" (Kremlev, 1965, стр. 493)

movement in the melody creates a sense of space and volume and as if only incipient subsequent pulse of excitement in the depths:

(Debussy, *La Mer*, 46)

The following passage shows us the power of the evolved drama of the sea, which originated only from a short third tune. Everything here - the volume and the breadth:

(Debussy, *La Mer*, 56)

Sometimes the combinations of the different rhythmic patterns in this work are brought by Debussy to complicated textural constructions. In the passage given below, we see several ostinato levels – the masterful combination of quarter-note triplets, eighth-note duplets and triplets and sixteenth:

(Debussy, *La Mer*, 62)

Such a polyrhythmic concept is the perfect technique for the transmission of multi-level sea current. And it is not only the vertical polyrhythm given above, but also a linear¹⁰ one, transmitting the restlessness of the sea surface:

(Debussy, *La Mer*, 1)

¹⁰ We should also note the polytonal techniques (both linear and vertical), actively demonstrated by Debussy, as well as the later composers, as means for the marine's transmission.

In addition, let's pay attention to the purely impressionistic technique of the picturesque nature. This is a sparkling of the light on the water. As in the artistic impressionism, where an artist uses short strokes of lighter colors for the transmitting the glittering reflections on the crests of waves, the composers for the same purpose refer to the same technique - the short sound strokes:

Soviet musicologist Kremlev calls these rhythmic figures "impacting" and talks about the traditionality of them for the flecks' transmitting at Debussy. Another technique is brief arpeggiated chords, which create a distinct image of the shine of light on the water. Indispensable tools for this purpose are, of course, harp, strings (pizzicato), piccolo flute and various percussion (for example, plates, triangle):

(Debussy, *La Mer*, 2)

Thus, the developing art required new approaches and new tools for their expression. And they have been found due to the innovative genius of Claude Debussy. It must be said, that Debussy walked along the quite well-trodden path, developing and complementing the traditional techniques of marine. What is the history of the genre afterwards?

For the answer of this question, let us turn to the later composer – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, which also had a symphonic poem *Jūra* (The Sea). This work may be interesting from the point of view of the composer's new and experimental approaches. At the beginning of the poem there is an increasing wave at harp and in the previous music literature we already have met the similar technique, but now it seems in a giant, exaggerated form:

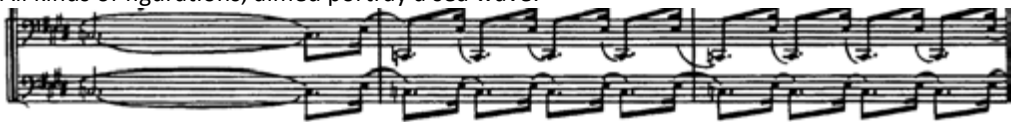

(Čiurlionis, *Jūra*)

Again, the polyrhythm, but in a more overt and ostentatious form:

All kinds of figurations, aimed portray a sea wave:

This Picture, named *The Sea*¹¹ made by Čiurlionis, who was not only a composer, but also an outstanding artist.

Conclusions

We examined some of the most typical and representative examples of the marine in the musical literature and found that there are the characteristic musical means – mostly metro-rhythmic, textural and timbre – for the portraying of the sea. Let us summarize the results and note those musical tools, which have become traditional for the music marine. Those are:

1. The triple meter
2. The triplet rhythm pattern
3. The arpeggiated tunes of the chords sounds
4. The polyrhythm (both vertical and linear)
5. The special function of bass, creating the sensation of depth and volume

All the considered examples and many others in marinistic music have the above mentioned features. This fact gives us the right to talk about the special marinistic musical language. The sustainability of this language's forms is clearly seen in the works of different epochs' composers. This may indicate only one that the water portrayed in music has objective forms that exists regardless to the subjective influences. These forms have developed yet in folk music and perfected due to the course in a professional one, having acquired a special status and meaning. Now, the use of these forms separately or in combination causes the listener persistent associations, related to water.

Thus, the main conclusion that can be drawn from this research is that the techniques of the marine's transmission in music have well-established and fairly definite shape. The

¹¹ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Juros_sonata.Finale.jpg

appeal of any composer to this subject is a review of these forms with minor modifications, not related to the main structure. The main role of the composer in this case is reduced to creating associated with water in well-established traditional forms. The logical question about the future of this genre can have only one answer in my opinion. It is based on the belief that if a genre hasn't shown fundamental changes in its basic principles for a sufficiently long period of time, then it may be considered as to be finally established. In this case, the further development of the genre is only possible to a certain extent.

REFERENCES

Beethoven, L. v. (1862). Sonate Quasi Una Fantasia, op.27 №2. Leipzig: Breitkopf & Härtel.

Beethoven, L. v. (1928). Symphony №6 in F. (E.Pauer, Dü.) London: Augener Ed.

Čiurlionis, M. K. (2006). Jura (Das Meer). München: MPH.

Debussy, C. (1938). La Mer. (L. Garban, Dü.) Paris: Durand & Cie.

Kremlev, Y. (1965). Claud Debussy. Moskva: Muzyka.

Schubert, F. (1894). Die Schöne Müllerin. (E. Mandyczewski, Dü.) Leipzig: Breitkopf & Härtel.

TÜRKİYE-AZERBAYCAN MUSİKİ KÜLTÜRÜNDE SU MOTİFİ

Abdulkadir İNALTEKİN*

Giriş

Ana mevzumuz su olduğu için önce suya dair iki hususu arz etmek isterim:

1. Su, sadece canlılar için yaşam kaynağı değil, esas itibarıyla yaratılışın mayası, ilahi mucizedir. Bu hususta Kur'an'da su mucizesine işaret eden pek çok ayet vardır: *"Allah, bütün canlıları sudan yarattı."* [UR-AN: 24]

Kâinatın yaratılışına işaret eden ayette: *"henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır"* buyrulmuştur. [KUR-AN: 11]

2. "Su" sözcüğü, Çince'de "shui" sözcüğünden dilimize geçmiş ve "su" olarak yerleşmiştir. *"Feng Shui kavramı Çince'de doğayı etkileyen iki güç: rüzgâr anlamına gelen Feng ve su anlamına gelen Shui kelimelerinden meydana gelmiştir."* [UĞURLU: 2011] Bu etkinin, Türklerin Orta Asya kökenli ve Çin'e kadar çok geniş bir coğrafyada hâkim güç olmalarıyla ilgili olduğu muhakkaktır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntem

Halk edebiyatının en kadim numuneleri şifahi geleneğe dayanır. Halk edebiyatını şiir, masal, atasözleri, âşıklik geleneği ve seyirlik oyunlar olarak beş ana başlık altında toplayabiliriz. Her hane kendi içinde yeni başlıklar açarak farklı türlere ayrılırlar. Bu çalışmada, TRT-Türkiye'nin Sesi Radyosu (TSR) arşivinde kayıtlı türkü, uzun hava ve Azerbaycan yöresine ait halk mahnılarından (halk türküsü) oluşan 8925 THM repertuarı *"repertuar numarası, türkü adı, yöresi, kaynak kişi, derleyen ve notaya alan"* sıralaması içinde taranmış ve türlerine göre incelenmiştir.

Su ve eşanlamli sözcükler içeren eserleri türkü, uzun hava ve Azerbaycan kaynaklı olmak üzere üç bölümde topladık. Su kültürü edebiyat, sanat, musiki, tarih, eğitim, sosyoloji, dilcilik, teknolojik gibi farklı ana başlıklar ve alt başlıklar içinde incelenmesi gereken çok yönlü ve zengin bir konudur. Musiki-edebi kültürümüzde su motifi ile ilgili bilim insanlarının açacağı yeni kapılar farklı boyutları ortaya çıkartacaktır. Biz konumuzla ilgili kaynakları olabildiğince sınırlı tutmaya çalıştık, buna rağmen tebliğin hacmi kifayetsiz kaldı.

Türkülerin Toplum Üzerindeki Etkisi

Akraba halklar arasında asırlardan beri farklı coğrafyalarda sürdürülen değerler silsilesinin tamamı aynı köke bağlıdır. Şifahi halk edebiyatından doğan türküler sadece farklı havalarda seslendirilen sanat türleri değildir. Türküler, sosyal yapı içinde eğitim işlevini yerine getiren bir sistemdir aynı zamanda. Türküler toplumun acısını, sevincini, duygularını, tarihini, inancını, kahramanlarını, gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini, töre ve ananelerini, kısaca toplumu meydana getiren bütün değerleri içinde barındırır. Zira türküler ve onun kaynak kişileri bu değerler içinden çıkmıştır.

Örnek:

"Dam başında sarıçiçek", Nevşehir türküsü:
"Ürgüp'e vardığımız gece,
Hak yoluna kurban kesek"
[TRT-THM R. No: 2486]

Örnek:

Genç Osman efsanesini tasvir eden,
Kastamonu türküsü:
"Bir sabah namazı bedenden aştı
Kellesi düştü de gine savaştı,

* Araştırmacı Yazar-Şair, Türk-Azerbaycan Edebiyatı ve Halk Bilimi, "Muğam" Medeniyet Merkezi.

Veya

“Beyaz gül kırmızı gül”, Kerkük türküsü:

“Yarım geymiş beyaz azye,¹

Sabah namazından gelir”

[TRT-THM R. No: 3071]

Nice kafirlerin tebdili şaştı,

Şehidlere serdar oldu Genç Osman”

[TRT-THM R. No: 3466]

Veya

“Aşkınla perişan yâri görünce”,

Çankırı türküsü:

“Sofu bilmez anda hakka niyazı,

Üstüne farz olmuş vakit namazı”

[TRT-THM R. No: 935]

Görüldüğü gibi, türküler farklı yörelere ve coğrafyalara ait olsa da, değerler temelinde adeta birbirinin tekrarı gibidir. Verdiğimiz türkü örneklerinde, namaz ve kurban ibadetleri olaylara bağlı olarak yorumlanmış, toplumun sosyal ve kültürel dokularını güçlendiren bir yöntemle dile getirilmiştir.

Atasözleri, masal, şiir, türkü, ağıt ve destanlarla asırlar boyu nesilden nesle aktarılan şifahi gelenek toplumun pratik eğitim ihtiyacını karşılamıştır. Bu sebeptendir ki, şifahi halk edebiyatı en eski çağlardan beri toplumun bütün katmanlarında etkisini göstermiş ve geçerliliğini korumuştur.

Türküler mütemadiyen topluma sosyolojik, psikolojik, stratejik, teknolojik, tarih, bilim, edebiyat, sanat ve hayat tecrübesi gibi alanlarda bilgi yüklemektedir.

Bu başlıklar günümüzde bilimsel inceleme alanı olarak, farklı disiplinlerde eğitim kurumlarında okutulmaktadır. Oysa modern bilim metoduyla öğrendiğimiz bilgilerin tamamı bir özyeş, bir mısra şiir, bir masal, bir temsil, yanık bir türkü veya hicveden bir âşık havasıyla ruhumuza sinmiş ve sonraki kuşaklara intikal etmiştir.

Türkülerin Eğitici Özelliği

“Su gelir, dolar çarha,

Tökülür bizim arha.

Burda bir yar sevmişem

Gardaşdan korka-korka” [EL ÇELENGİ: 2004]

Yedi heceli Azerbaycan edebiyat numunelerinden olan bu şiir, su değirmeninden bahseder. Devridaim yöntemiyle suyun çarktan arka döküldüğü ve değirmenin bu şekilde çalıştığı, bir mısraın yarısı hacmindeki iki satırla anlatılmaktadır. Mısraın diğer iki satırı ise bir genç kızın adetlerin dışına çıkarak, kardeşinden korka korka bir genci sevdiğini keskin ve kalıcı bir ifadeyle dile getirir:

Türkülerin bir özelliği de, aktardığı bütün bilgileri musiki-edebi sanatın meydana getirdiği estetik, lirik, hazine, içli, hiciv, nasihat, kıssa içeren saf ve öz ifadelerle halka aktarmasıdır. Bu da türkülerin etkisini kalıcı kılmaktadır.

Toplum, doğada gördüğü tabii varlıklara çoğu zaman göz ucuyla bakar. Fakat bir halk aşığı, şair, edip, bir söz ustası olaylara farklı bir bakış açısı, ifade zenginliği, felsefi boyutu, tefekkür ufku kazandırır. Bir şiir, türkü veya atasözü ile toplum, her gün göz önünde olan nesneyi adeta yeniden keşfeder ve artık ona farklı bir gözle bakmaya öğrenir.

Örnek:

“Niçin ağlamayım niçin gülmeyim”, Sivas türküsü:

“Yürüdükçe eda verir özüne

¹ Azye; Kerkük ve Ş. Urfa yöresinde entari.

Kudret sürmesini çekmiş gözüne

Taramış zülfünü dökmüş yüzüne

Zannedersin bulut aya bağlandı” [TRT-THM R. No:2124]

Sevgilinin güzelliğini tasvir eden Âşık İrfanî topluma, belki de hiç farkında olmadığı ay ile bulutun birbirine sarıldığı o, ihtişamlı manzarayı seyretmesi için başını gökyüzüne çevirmesini söylemektedir.

Leyla-Mecnun efsanesini ders mecburiyetiyle eğitim müesseselerinde öğrenir, mükellefiyetten kurtulduğumuzda belki de hayatımız boyunca bir daha Leyla-Mecnun konusuna ilgi duymayız. Toplumun mayasıyla yoğrulan halk edebiyatının temsilcileri bize bir türkü, bir mısra şiir söyler, bizi Leyla ve Mecnun eder.

Yine Âşık İrfanî’den bir örnek:

“Canım müştak² mahabbetin meyhine

Her dem konar yavru zülfün muyine³

İrfanî azmetsem dostun köyüne

Derler ki Mecnun’dur Leyla’ya gitti.” [KOCATÜRK:1963]

Azerbaycan Musiki-Edebi Kültüründe Su Motifi

Kadim Türk halk edebiyatının bir kolu olan Azerbaycan edebiyatı, coğrafi yapısına ve bölgesel özelliğine bağlı olarak son derece zengin birikime sahiptir. Sovyetler döneminde bir süre fiziki ilişkilerimiz kesilmiş olsa da, ferdi yollarla ve radyodan dinleyerek ulaşılan musiki-edebi kaynaklar TRT-THM repertuarına geçmiş ve bir asra yakın süre gönül bağlarımız tazeliğini korumuştur. Her ne kadar TRT repertuarına alınan pek çok Azerbaycan kaynaklı eserler İğdır, Kars, Erzurum ve Artvin yörelerine mal edilmiş olsa da bu, ortak kültürün iki kardeş ülke arasında asırlardan beri şifahi anane yoluyla taşınmasıyla ilgilidir. Bugün Azerbaycan’da o eserlerin asıl kaynağına rahatlıkla ulaşmak mümkündür.

Su kültürü Türkiye’de olduğu kadar Azerbaycan’da da musiki-edebi sanatın bütün dallarında geniş biçimde yer alır. Çalışmamızın esasen düğüm noktası, su kültürünün Türkiye ve Azerbaycan türkülerine yansıma biçimini incelemektir.

Bu bölümde, içinde “su” ve eşanlamlı sözcükler geçen Azerbaycan kaynaklı türkülerden, devamında ise TRT-THM repertuarına girmiş Azerbaycan türkülerinden örnekler verilecektir.

Azerbaycan halk mahnıları (türkü) denildiğinde şüphesiz akla ilk gelen “Sarı Gelin”dir”. Yine Azerbaycan’da ve Azerbaycan dışında zevkle dinlenen meşhur türkülerden herkesin aşına olduğunu düşündüğümüz bazı örneklerle yer verilmiştir:

İçinde Su ve Eşanlamlı Sözcükler Geçen Azerbaycan Halk Mahnıları

İçinde “su”, “bulak” (pınar), “sel”, “çay”, “küze” (testi) sözcükleri geçen Azerbaycan mahnıları:

Sarı Gelin

“Saçın ucun hörmesler,

*Gülü **sulu** dermezler.*

Bu sevda new sevdadır,

Seni mene vermezler.”

Kücelere Su Sepmişem

*“Kücelere **su** sepmişem,*

Yar gelende toz olmasın

Ele gelsin, ele getsin,

Aramızda söz olmasın.”

² Görme arzusu, özlem.

³ Muy; saç, tüy.

TRT-THM repertuarına da alınmış olan “Küçelere su sepmişem” halk mahnısı Azerbaycan’da 7-70’e herkesin dilinde ezberdir. Türkünün hikâyesi, 95 yıl önce Ermeni, Bolşevik ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edilen Azerbaycan’ın başkenti Bakü’nün Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül 1918’de kurtarılmasına dayanır. 28 Nisan 1920’de Sovyetlerin Azerbaycan’ı işgal etmesinden sonra sansüre takılan türkünün sözleri değiştirilmiştir. Türkünün ilk mısraı aslında şöyledir:

*“Küçelere su sepmişem,
Türk gelende toz olmasın.
Ele gelsin, ele getsin,
Aramızda söz olmasın.”* [SÜLEYMANOV:2013]

23 yıldır Ermenistan’ın işgali altındaki Karabağ’ın Ağdam İli muhacirlerinden olan, 14 Aralık 2011’de İstanbul’da tedavi gördüğü hastanede vefat eden muğam ustası Kadir Rüstemov’un ismiyle özdeşleşen “Sona bülbüller” mahnısı, Azerbaycan’da 7-70’e herkesin gönlünde taht kurmuş, kulağında iz bırakmıştır:

“SONA BÜLBÜLLER
*Su atdım – yara deydi,
Elim divara deydi.
Dilim ağzım gurusun,
Ne dedim – yara deydi.”*

Mahnın sözlerinde “su” sözcüğü “atmak” fiili içinde kullanılmıştır. Taş atılır, söz atılır, çamur atılır, iftira atılır fakat su atılmaz. “Su” sözcüğünün kullanıldığı edebi numunelerde “serpmek”, “dökmek”, “akmak”, “taşmak”, “çalkalanmak”, “damlamak”, “süzülmek” gibi suyun doğasına uygun ifadeler kullanılır. Oysa “Sona bülbüller” mahnısında kural dışı bir ifade kullanılmıştır. Bu kural dışılık ne metinde, ne de türküde şimdiye kadar kimseyi rahatsız etmediği için bunun üzerinde tartışma da olmamıştır. Aksine “Sona bülbüller” hem Azerbaycan edebiyatına, hem de Türküye edebiyatına yeni bir edebi zenginlik kazandırmıştır.

Türkünün sözlerinde “serpmek” sözcüğü kullanılsaydı suyun doğasına uygun bir ifade olurdu, fakat şiirin etki gücü o kadar kalıcı olmazdı. Şiir, maşukun âşıktan incindiğini, küstüğünü, yüz çevirdiğini anlatır. Bu durumda “serpmek” sözcüğü zayıf ve yavan bir ifade olurdu. “Atmak” sözcüğü şiire ayrı bir edebi lezzet ve etki gücü kazandırmıştır.

Sovyetler Birliği zamanında yazdığı şiirleri ve yazıları yüzünden 27 yaşında tutuklanıp, 1938 yılında 30 yaşındayken kurşuna dizilerek infaz edilen Azerbaycan’ın halk şairi Mikail Müşfik’in, bestelenmiş meşhur eserleri arasında “oku tar!” (çal tar!) ve “yene o bağ olaydı” şiirleri sadece Azerbaycan’da değil, Türkiye’de, diğer Türk dilli halklarda ezbere okunan, değişik dillere, o cümleden Batı dillerine tercüme edilmiş şah eserlerdir.

“Okuy tar”, avcı elinden kurtulmak isteyen yaralı ceylanın yalvaran bakışlarıdır adeta.

“Okuy tar”, insanın insana reva gördüğü zulmü, hayvanların hayvanlara reva görmediğini gösteren bir ibret kitabesidir.

“Okuy tar”, yüreğinde taşıdığı Allah inancı ve vatan aşkı uğruna maruz kaldığı zulme baş eğmeyen bir kahramanın destanıdır.

“Okuy tar”, öylesine ustalıkla yazılmıştır ki, şiiri okurken adeta yüreğinin susuzluktan kavrulduğunu, içinizin garip duygularla titrediğini hissedersiniz.

“Okuy tar” şiiri, başlı başına çalışma konusu olabilecek muhtevaya sahiptir. Biz sadece konumuzla ilgili bölümüne dikkat çektik. İlgi duyanlar kaynaklara müracaat edebilir:

"Oku, tar, oku tar!..
Sesinden en latif şiirler dinleyim,
Oku, tar, bir müddet kadar,
Nağmeni **su** gibi yanan ruhuma serpeyim.
Oku, tar!
Seni kim unudar (unutur)?
Ey geniş kitlelerin acısı, şerbeti,
Alevli sanatı!
Gözleri kıbleye açılan çit örülmüş binalar,
Dinlemiş ezelden sesini.
Takkeli babalar, peçeli analar,
Oku, tar!
Seni kim unudar?" [MÜŞFİK:2004]

Mikail Müşfik'in şiir kitabının da ismi olan "Yene o bağ olaydı" şiiri lirik, hazin ve saf duygularla harmanlanmış sevginin, adet ve geleneklere bağlı kalınarak nasıl örselemeden korunduğunu anlatan muhteşem bir eserdir:

"Yene o bağ ⁴ olaydı, yine toplanarak
siz
O bağa göçeydiniz.
Biz de muradımızca felekten kam
alaydık,
Size komşu olaydık.
Yene o bağ olaydı, seni tez-tez
göreydim,
Kaleme söz vereydim.
Yene o bağ olaydı, yine o kumlu **sahil**,
Sular öteydi dil-dil.
Arzuya bak, sevgilim, tellerinden ince
mi?
Söyle, yüreğince mi?
Yene o bağ olaydı, yine size geleydik,
Konuşaydık, güleydik.

Ürkek bakışlarınla ruhumu
dindireydin,
Beni sevindireydin.
Gizli sohbet açaydık ruhun
ihtiyacından,
Kardeşinden, bacından
Çekinerek çok zaman sohbeti
değişeydin,
Benimle gülüşeydin.
Yene o bağ olaydı, seni tez-tez
göreydim,
Kaleme söz vereydim.
Her gün bir yeni nağme, her gün bir
yeni ilham
Yazaydım sabah-akşam.
Arzuya bak, sevgilim, tellerinden ince mi?
Söyle, yüreğince mi?" [MÜŞFİK:2004]

Su bazen aşkı, sevinci anlatırken bazen de acıların, ıstırapların yaşanmasına sebep olur. "Apardı seller Saranı" bu çerçevedeki Azerbaycan ağıtlarının başında gelir. Sara ismindeki gelinin Arpa Çayı'nda sele kapılması üzerine söylenmiş bu ağıt hem Azerbaycan, hem de Türkiye türkü kültürüne zenginlik katmıştır.

Yaşanan acı olay, türkünün ikinci türünü de ortaya çıkartmıştır. Suyun sebep olduğu acı hadise ağıta şöyle yansımıştır:

"APARDI SELLER SARANI -1
Arpa **çayı** aşdı-daşdı,
Sel Saranı aldı, gaçdı,
Ala gözlü, gelem gaşlı.
Apardı **seller** Saranı

"APARDI SELLER SARANI -2
Güzgü darak irefdedi,
Her biri bir terefdi,
Sara geden bir heftedi
Apardı **seller** Saranı,

⁴ Azerbaycan'da bağ evi geleneği vardır. Dinlenmek için yazın bağa göçerler.

Bir ala gözlü balanı.

Bir ala gözlü balanı.”

Bu ağıtın Türkiye ayağında ise Sivas yöresi türküsü “Gelin Ayşe” örneği vardır:

*Koyun gelir yata yata,
Çamurlara bata bata,
Gelin Ayşe’m **sele** gitmiş,
Yosunlardan tuta tuta.*

Birbirinden binlerle km. uzakta yaşanan iki benzer olayın iki farklı coğrafyada dile getiriliş biçiminin bu derce birbirine benzemesi, sahip olduğumuz kadim kültürün ortak yönlerinin tezahüründen başka bir şey değildir.

İçinde “su” ve eş anlamlı sözcükler geçen Azerbaycan halk mahnıları:

“GARAGİLE

*Evimizin gabağı, **su gelen** arhıdı,
Durum çıhim eyvana, yar gelen vahtıdı
Yarım gelib çıhmayır, ovgatım⁵ telhdir⁶,
Gara gile, ovgatım telhdir.”*

“AZERBAYCAN MARALI

*Sen **bulak** üste gelende,
Gıygacı bahıb gülende,
Aldın sebri gerarımı
Azerbaycan maralı.”*

“SUDAN GELEN SÜRMELİ KIZ

*Sudan gelen sürmeli kız,
Çoh incidir **kuze**⁷ seni,
Ele naz ile getmedesen,
Aparırlar bize seni.*

“ENDİM BULAK BAŞINA

*Endim **bulak** başına,
Bir kız çıktı karşıma.
Sevda neydi bilmezdim,
O da geldi başıma!”
[ASLANOĞLU:2008]*

İçinde “su” ve eş anlamlı sözcükler geçen Azerbaycan manileri:

“Deyirmanın perinden,

***Suyu** çihar derinden.*

Elin⁸ sözü bir olsa

Dağ oynadar yerinden.” [VAHABZADE:

2004]

“Kise tikdim dolmadı,

***Suya** saldım solmadı.*

Elçi geldi gapıya,

Özüm deyen olmadı.”

[EL ÇELENGİ:2004]

İçinde “su” sözcüğü geçen Azerbaycan çocuk şarkısı:

“CÜCELERİM” (Cıvcivlerim)

Ne yeseniz, men vererem,

***Su** vererem, den vererem,*

Ay geçeng cücelerim,

Tüyü ipek cücelerim.”

[MUTTALIBOV, HÜSEYNLİ]

İçinde Su ve Eş anlamlı Sözcükler Geçen Trt-Thm Repertuarında Kayıtlı Azerbaycan Halk Türküleri

⁵ Haleti ruhiye, keyif, ahval.

⁶ Kötü, bozuk, pis.

⁷ Azerbaycan yöresine mahsus testi.

⁸ Vatan, yurt, millet.

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
bulak (pınar)	8	Küze (testi)	1
bulağın	13		
bulaktan	2		
bulağa	1		
bulag	5		
bulah	2		
bulahlardan	1		
SONUÇ	32	SONUÇ	1

Cetvelde gösterilen sözcükler bazı türkülerin ikinci ve üçüncü mısrasında farklı olarak tekrar edilmiş, bazen de türkünün adı olarak geçmektedir. Cetveldeki sözcüklerin geçtiği türkülerden örnekler:

Azerbaycan türküsü:
*“su gelir dalha dalha
 bir ucu bizim arha
 gonşuda bir gız sevdim
 anamdan gorha gorha”*⁹
 [TRT-THM R. No: 2428]

Azerbaycan türküsü:
*“bulag kaynadı meni gınadı
 yandı laleler utandığınan”*
 [TRT-THM R. No: 3897]

Azerbaycan türküsü:
*“bulak üste duran güzel
 ellerinde gül oynasın”*
 [TRT-THM R. No: 1947]

Azerbaycan türküsü:
*“Evleri var deryaya garşı
 Men gorkmaram deryadan
 Seni mene gısmet eylemiş
 Yeri göğü yaradan”*
 [TRT-THM R. No: 609]

Azerbaycan türküsü:
*“su doldurur bulaktan
 çekip çekip yanaktan
 kız gözlerim yoruldu
 kapınıza bakmaktan”*
 [TRT-THM R. No: 2916]

Azerbaycan türküsü:
*“bu gala daşlı gala
 cıngılı daşlı gala
 gorkaram yar gelmiye
 gözlerim yaşlı gala*
 [TRT-THM R. No: 2923]

Azerbaycan türküsü:
*„yâr yârın badı gerek
 zerrece âşık olanın
 deryaca tabı gerek”*
 [TRT-THM R. No: 2507]

Azerbaycan türküsü:
*“serin sulu bulahlardan
 yeşil yaprak budaklardan
 size selâm getirmişem”*
 [TRT-THM R. No: 2525]

⁹ Azerbaycan kaynaklı olan bu türkünün sözleri TRT kayıtlarına yanlış geçmiştir, Azerbaycan’daki şekli yukarıda verilmiştir.

Azerbaycan türküsü:

“arazi ayırdılar

su ile doyurdular

men senden ayrılmazdım

zülümnen ayırdılar”

[TRT-THM R. No: 3378]

Azerbaycan türküsü:

“dağdan **küze** endirdim

süze süze endirdim

altmış ayak merdiven

yârı bize endirdim”

[TRT-THM R. No: 1226]

“**denizden** mehler essin

salkımın goy titresin”

[TRT-THM R. No: 3964]

İçinde Su ve Eşanlamlı Sözcük Geçen Trt-Thm Repertuarında Kayıtlı Yörelere Ait Türküler

Sözcük	et	Ad	k	Sözcü	et	Ad	ük	Sözc	et	Ad
su	9	61	suya	5	17	pınar	9	11		
sular	8	10	suyu	6	10	pınara		40		
suları		39	suyun		31	pınardan		16		
sulara		6	suyunu		22	pınarı		9		
suların		4	suyumu		3	pınarlar		4		
sularda		3	suyumuz		1	pınarları		4		
suladım		2				pınarlara		2		
sulardan		1				pınarda		1		
SONUÇ			1120			SONUÇ		5		19

ANKARA/Şereflikoçhisar türküsü:

“camilerde minare

dalga vurdu kenara

soğuk **sular** ne desin

içerdeki yanara”

[TRT-THM R. No: 2453]

SİVAS/Şarkışla türküsü (Âşık Veysel):

“çağlayıp akıyor bakarsın **suya**

yağan yağmurlardan zevk duya

duya

geçer dolaplardan yeter arzuya

başını çarklara koyar iniler”

[TRT-THM R. No: 3062]

İçel/Silifke türküsü:

„**suları** şarap olmuş

çiçeği meze dağlar“

[TRT-THM R. No: 247]

Diyarbakır türküsü:

“başında altın para

hergün gelir **pınara**

beni ateşe koydu

çekildi bir kenara”

[TRT-THM R. No: 2682]

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
sel	47	derya	24	Göl	26	deniz	6
selin	8	deryalar	6	göle	27	denize	1
seller	14	deryaya	9	göllere	7	denizi	6
sellerin	1	deryadan	4	gölde	6	denizin	1
sele	20						
SONUÇ	90	SONUÇ	43	SONUÇ	66	SONUÇ	14

SİVAS/Yıldızeli türküsü:

“karacaoğlan der ki başa yazıldı
gözüm yaşı **sel sel** oldu süzüldü
kefenim biçildi kabrim kazıldı
mezarımın üstü karalandı gel”
[TRT-THM R. No: 1920]

Erzurum/Oltu türküsü:

“al şalım mavi şalım
dağları dolaşalım
aramız **derya deniz**
biz nasıl gavuşalım”
[TRT-THM R. No: 1692]

Sivas/Divriği türküsü:

“bir sabah uğradım **göl** kenarına
sunam beni gördü yüzmeye durdu
çurpunu çurpunu çıktı kenara
ela gözlerini süzmeye durdu”
[TRT-THM R. No: 896]

SİVAS/Şarkışla türküsü:

“ulu **sular** akar gelir dalgası kütür
kütür
bahriler ummana dalmış ördeği **göl**
incidir”
[TRT-THM R. No: 4273]

Bu türküde aşk ve doğa olağanüstü söz ustalığı ile anlatılmıştır: Âşık, sevgilisine olan aşkının denizleri aşıp deryaya döndüğünü, Arapça “bahr” ve “umman” sözcüklerini kullanılarak dile getirilir. Sevgilinin mukabelesi “göl” mesabesindedir, âşık bundan incinir. Aşkın anlatıldığı bu türküde akarsuların denizlerde, denizlerin ummanda birleştiği, göllerin emniyetsiz, beslenme alanı sınırlı, dar bir su havzası olduğu, ördeğin bundan incindiği bir doğa bilimcisinin ustalığı ile tasvir edilmiştir.

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
gözyaşı	23	Çeşme	42	damla	23	testi	10
gözyaşın	7	çeşmeden	15	damladı	1	helke	1
gözyaşları	7	çeşmeye	18	damlasın	2	helkeler	1
gözyaşların	3	çeşmeler	6				
gözyaşım	13	çeşmede	5				
gözyaşımı	8						
SONUÇ	26	SONUÇ	66	SONUÇ	81	SONUÇ	12

Samsun türküsü:

“üzüm aşladım köke
gözyaşı döke döke

Erzurum türküsü:

“entarisi vişneden¹⁰
şimdi gelir **çeşmeden**

¹⁰ “Tello” türküsü aslında Azerbaycan halk mahnısıdır. TRT-THM repertuarına Erzurum türküsü olarak geçmekle kalmamış, türkünün sözleri de tarif edilmiştir.

yariminen kavuştum
hasretlik çeke çeke”
[TRT-THM R. No: 128]

alacaksan al beni
döşeklere düşmeden”
[TRT-THM R. No: 1669]

Balıkesir/Bandırma türküsü:
“el edersem eve gel
göz edersem cama gel
hiçbir şeyler bilmezsen
al **testiyi** suya gel”
[TRT-THM R. No: 1417]

Elazığ türküsü:
“saray yolu bu mudur
testi dolu su mudur
gittin ki tez gelesin
tez geldiğin bu mudur”
[TRT-THM R. No: 814]

SİVAS/Yıldızeli türküsü:
Helkeler kolunda suya gidiyor
elleri gınalı bir güzel gelin
senin derdin beni deli ediyor
gözleri sürmeli bir güzel gelin”
[TRT-THM R. No: 1479]

İçinde Su ve Eşanlamlı Sözcük Geçen Trt-Thm Repertuarında Kayıtlı Yörelere Ait Uzun Havalalar

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
Su	68	suyun	7	pınar	12
sular	12	suya	24	pınara	6
suyu	5	suyumuz	1	pınardan	2
suları	5	suyunu	5	pınarları	3
sulara	1	sularda	1		
sularda	1				
SONUÇ	92	SONUÇ	38	SONUÇ	23

Rumeli ağıtı:
“çalın davulları çaydan aşağıya
mezarımı kazın belden aşağıya
koyun **sularımı** kazan doluncaya

Eskişehir/Sivrihisar uzun havası:
“akşam oldu akan **sular** duruldu
gönül kapısına kilit vuruldu
hasta oldum vilayete duyuldu”
[TRT-THM R. No: 2021]

selânik selânik viran olasin
taşını topracığını **seller** alsın
sen de benim gibi yârsız kalasın”
[TRT-THM R. No: 2661]

Antalya/Elmalı uzun havası:
“ak çeşme'den **sular** içtim kanmadım
sekiz de yerimden kurşun yedim
ölmedim”
[TRT-THM R. No: 925]

Aydın/Karpuzlu/Gölcük Köyü uzun havası:

“Kadı kuyusudur bizim de kuyumuz
İçindedir içme de **suyumuz**
Ezelden bellidir aslımız soyumuz”

Sivas uzun havası:
“**Pınara** vardım da ne kanlı **pınar**
Beni böyle yaktı bu zalim gader”
[TRT-THM R. No: 327]

[TRT-THM R. No: 4267]

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
derya	7	sel	21	göl	8	deniz	4
deryalar	1	seller	8	göle	1	denizin	1
deryaya	5	sellerin	2	gölde	1		
deryadan	1	sele	1				
deryada	1						
SONUÇ	15	SONUÇ	32	SONUÇ	10	SONUÇ	5

Orta Anadolu ağıtı:

“Yollar ırak diye mi gelemedin
Kendini vatana şehit eyledin
Denizin kumuna nasıl belendin
Umutlarım kül eyledin Mustafa'm”

[TRT-THM R. No: 877]

Orta Anadolu uzun havası:

“Ne olduysa bana Mevlâdan oldu
Aktı **gözyaşlarım deryalar** doldu”

[TRT-THM R. No: 52]

Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet	Sözcük	Adet
çeşme	6	gözyaşı	6	damla	8	testi	1
çeşmede	1	gözyaşım	1	damlasın	1	helkeler	1
çeşmeye	2	gözyaşın	2				
çeşmeler	3	gözyaşları	1				
çeşmeleri	3						
çeşmelerin	2						
SONUÇ	17	SONUÇ	10	SONUÇ	9	SONUÇ	2

Rumeli uzun havası:

“mezarımın taşı kibleye karşı
üstümdeki toprak **gözümün yaşı**
anneler babalar döksün **gözyaşı**”

[TRT-THM R. No: 4083]

İçel/Silifke uzun havası:

“çekin kır atımı nalbant nallasın
vur cellat boynuma kanım **damlasın**
beni gören ahbablarım ağlasın”

[TRT-THM R. No: 3166]

Türkü sözlerinde “damla” sözcüğü bazen su, bazen gözyaşı, bazen ter, bazen yağmur, bazen de bu türküde olduğu gibi kandamlası anlamında kullanılmıştır.

Sonuç

Toplumun yaşadığı sevinçleri, acıları, ümitleri, hayalleri, geçmişi, geleceği dile getiren türküler kadim halk sanatıdır. Toplumsal olaylar bazen bir türkünün yanık havasına, bazen bir şiirin efsunlu sözcüklerine yüklenerek asırlardan beri kıtalar arasında dolaşmaktadır. Türküler her kuşakta yeniden biçimlenerek geçmişle gelecek arasında köprü olmaktadır. Sevdalanmanın, ayrılığın, acının, kederin, sevincin, ümidin, hasretin, vuslatın adını ve tadını türkülerden öğrendik. Türküler bize asaletimizi, durmamız gereken yeri, toplum içindeki tutum ve davranışlarımızı, yardım severliği, karıncayı incitmeyecek kadar merhametli, fakat yeri geldiğinde kahramanca ölecek kadar cesur olmayı türkülerden öğrendik. Eski Sovyetler Birliği döneminde, Türk dünyası ile kardeşlik bağlarımızı korumada türküler ve halk edebiyatının etkisi büyük olmuştur. Türkiye türkü kültürü içinde kardeş cumhuriyetlere ait pek çok türkü, halk

oyunu ve edebi eserler vardır. Türkülerin geldiği ülke ve bölgeler hakkında bilgi, sezgi ve duygu dünyamız türkülerin diliyle zenginleşmiş, gönül bağlarımız güçlenmiş, söz varlığımız zenginleşmiştir. Anadolu'nun en ücra mahallinde yaşatılan bir kültürün, söylenen bir türkünün veya bir şiirin benzerinin binlerle km. uzakta başka bir coğrafyada, başka bir kıtada karşımıza çıkması aynı kadim medeniyete mensup olduğumuzu gösterir. Ortak kültürün taşıyıcısı olan âlimler, şairler, halk ozanları, edipler, sanat adamları Türk halk edebiyatının zenginleşmesinde ve türlerinin ortaya çıkışında en büyük paya sahiptir.

Türküler, toplumun günlük hayatta ve tarihin akışı içinde doğrudan yaşadığı olumlu veya olumsuz hadiselerin mahsulüdür. Kaynağı kaybolan eserler zamanla halkın malı olmuştur. Halka mal olan eserler için kullanılan “anonim” kavramı terminolojik olarak maksada uygun değildir, aksine türkülere hanel getirmektedir. Azerbaycan’da olduğu gibi “anonim” yerine, “halk türküsü” kavramını kullanmak maksada daha uygun olacaktır diye düşünüyor, bu öneriyle sözlerimizi noktalıyoruz.

Bu çalışmada katkılarını esirgemeyen TRT–Ankara Radyosu Müdürlüğüne, Ankara Radyosu THM Yapımcıları Sayın, Sabri Sabuncu ve Oğuzhan Çelik beylere teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Kur-an: 24/45

Kur-an: 11/7

UĞURLU, İlknur, „Batı’dan Gelen Doğu Kökenli Akımlar ve Türkiye’deki Faaliyetleri“ Yüksek Lisans Tezi“, Ankara–2011, s. 95

TRT-THM Repertuar No: 2486, DAM BAŞINDA SARI ÇİÇEK (FERİDE’M) NEVŞEHİR/Ürgüp Refik Başaran Muzaffer Sarısözen Muzaffer Sarısözen

TRT-THM Repertuar No: 3071, BEYAZ GÜL KIRMIZI GÜL KERKÜK

Abdülvahap Sait Mehmet Özbek Mehmet Özbek

TRT-THM Repertuar No: 3466, BİR SABAH NAMAZI TOZDAN DUMANDAN KASTAMONU İhsan Ozanoğlu Ankara Devlet Konservatuvarı Süleyman Şenel

TRT-THM Repertuar No: 935, AŞKINLA PERİŞAN YARI GÖRÜNCE ÇANKIRI

Dobi Ahmet (Altuner) Muzaffer Sarısözen Muzaffer Sarısözen

“El Çelengi (Halk Şiirinden Seçmeler)“, Bakü–2004, s. 4

TRT-THM Repertuar No: 2124, NİÇİN AĞLAMAYIM NİÇİN GÜLMEYİM SİVAS/Tokuş Köyü Kamber Yıldırım Süleyman Yıldız Süleyman Yıldız

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, “Koşma Saz Şiiri Antolojisi“, Ayyıldız Matbaası, Ankara–1963, s.272

SÜLEYMANOV, Manaf , „AZADLIK GAZETESİ“, Bakü–19.05.2013

MÜŞFİK, Mikayıl, Seçilmiş Eserleri, Şark-Garb Neşriyat, Bakü–2004, s. 4

MÜŞFİK, Mikayıl, Seçilmiş Eserleri, Şark-Garb Neşriyat, Bakü–2004, 271-274

ASLANOĞLU, Eli, “Sözün Rengi“, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü–2008, s. 167

VAHABZADE, Bahtiyar, “Seçilmiş Eserleri“ Önder Neşriyat–2004, C. II, s. 188

“El Çelengi (Halk Şiirinden Seçmeler)“, Bakü–2004, s. 10

Söz: Tefig Muttalibov, Müzik: Kamber Hüseyinli

TRT-THM Repertuar No: 2428, ARAZ ÜSTE BUZ ÜSTE (TELLO) AZERBAYCAN/Tebriiz Hasan Cüdari Mehmet Özbek Mehmet Özbek

TRT-THM Repertuar No: 3897, BİR KELME SÖZÜN DEYDİ HATRİME AZERBAYCAN Ramiz Mirişli Plâktan Yazıldı Murat Akçay

TRT-THM Repertuar No: 1947, BULAH ÜSTE DURAN GÖZEL AZERBAYCAN

İbrahim Yıldırım Arşivi Plâktan Yazıldı Can Etili

TRT-THM Repertuar No: 2916, ÇENENDE TUT KELİMEYİ AZERBAYCAN

- Yöre Ekibi TRT Müzik Dai. Başk. THM Md. Ali Canlı
TRT-THM Repertuar No: 609, EVLERİ VAR DERYAYA GARŞIAZERBAYCAN
Seyid Şuşinski Bülbül Memmedov
TRT-THM Repertuar No: 2923, DAĞLARA ÇEN DÜŞENDE (Bu Gala Daşlı Gala) AZERBAYCAN
- Sabir Mirzaev Plaktan Yazıldı Altan Demirel
TRT-THM Repertuar No: 2507, GARANFİL ABI GEREK AZERBAYCAN
Esat Tekdal Fatih Gürgün Fatih Gürgün
TRT-THM Repertuar No: 2525, SİZE SELAM GETİRMİŞEM (SERİN SULU BULAKLARDAN)
- AZERBAYCAN Huşeng Azeroğlu Huşeng Azeroğlu Şenel Önalı
TRT-THM Repertuar No: 3378, ARAS GELİR GIYGACI AZERBAYCAN
Yöre Ekibi TRT İstanbul Rad. THM Md. Gürkan Özpeker
TRT-THM Repertuar No: 3964, HAZER'İN AĞ ŞANISI AZERBAYCAN
Cihangir Cihangirov Plaktan Yazıldı Murat Akçay
TRT-THM Repertuar No: 1226, DAĞDA KÜZE ENDİRDİM KARS
Hüseyin Şirin Mustafa Günaydın Mustafa Günaydın
TRT-THM Repertuar No: 2453, CAMİLERDE MİNARE ANKARA/Şereflikoçhisar
Veli Öztürk Ankara Devlet Konservatuvarı Ateş Köyoğlu
TRT-THM Repertuar No: 3062, BİR ULU AĞAÇTAN BİR YAPRAK DÜŞSE SİVAS/Şarkışla Âşık
- Veysel Şatıroğlu TRT Müzik Dai. Başk. THM Md. Ali Canlı
TRT-THM Repertuar No: 247, DAĞLAR SİZ NE DAĞLARSIZ SİVAS/Zara
Mahir Türkistan Muzaffer Sarısözen Muzaffer Sarısözen
TRT-THM Repertuar No: 2682, BAŞINDA ALTIN PARA DİYARBAKIR DİYARBAKIR İzzet
Altınmeşe İzzet Altınmeşe Mehmet Özbek
TRT-THM Repertuar No: 1920, BAĞLANDI YOLLARIM GALDİM ÇARESİZ SİVAS/Yıldızeli Ali
Sultan Nida Tüfekçi Nida Tüfekçi
TRT-THM Repertuar No: 1692, AL ŞALIM MAVİ ŞALIM ERZURUM/Oltu
Zafer Acar Muharrem Akkuş Muharrem Akkuş
TRT-THM Repertuar No: 896, BİR SABAH UĞRADIM GÖL KENARINA SİVAS/Divriği Aziz Pala
- Yücel Paşmakçı Yücel Paşmakçı
TRT-THM Repertuar No: 4273, DÜN GECE YAR EŞİĞİNDE SİVAS/Şarkışla Veysel Şatıroğlu
İhsan Öztürk İhsan Öztürk
TRT-THM Repertuar No: 128, SULAR DURULUR DERLER SAMSUN/Çarşamba
Faik Okutken Ahmet Yamacı Ahmet Yamacı
TRT-THM Repertuar No: 1669, TELLO GİDER YAN GİDER ERZURUM/Aşkale
Musa Atıcı Muharrem Akkuş Muharrem Akkuş
TRT-THM Repertuar No: 1417, ACI BİBERİM ACI BALIKESİR/Bandırma
Kemal Karasüleymanoğlu Ahmet Yamacı Ahmet Yamacı
TRT-THM Repertuar No: 814, SARAY YOLU İNCEDİR ELAZIĞ
Hasan Çelikel Muzaffer Sarısözen Muzaffer Sarısözen
TRT-THM Repertuar No: 1479, HELKELER GOLUNDA SUYA GİDİYOR SİVAS/Yıldızeli Ali Sultan
- TRT Müzik Dai. Başk. THM Md. Ömer Şan
TRT-THM Repertuar No: 2661, ÇALIN DAVULLARI ÇAYDAN AŞAĞIYA RUMELİ Hüseyin
Yaltırık Nihat Kaya Nihat Kaya
TRT-THM Repertuar No: 2021, AKŞAM OLDU GİNE BASTI KARELER ESKİŞEHİR/Sivrihisar,
Nazife İncel Ankara Devlet Konservatuvarı, Ateş Köyoğlu
TRT-THM Repertuar No: 925, AKÇEŞMEDEN SULAR İÇTİM KANMADIM, ANTALYA/Elmalı,
Nadir Özgüven, Ali Canlı Ali Canlı
TRT-THM Repertuar No: 4267, KADI KUYUSU'DUR BİZİM KÖYÜMÜZ, AYDIN

Yöre Ekibi, Ali Fuat Aydın, Ali Fuat Aydın

TRT-THM Repertuar No: 327, PINARA VARDIM DA NE KANLI PINAR, SİVAS

Abbas Sütçü, TRT MÜZİK DAİ. BAŞK. THM MD.

TRT-THM Repertuar No: 877, GECE GÜNDÜZ NİNNİSİNİ SÖYLEDİM (Ağıt)

ORTA ANADOLU Cemile Akkuzu Erol Parlak

TRT-THM Repertuar No: 52, ATIMI BAĞLADIM DELİKLİ TAŞA ORTA ANADOLU Ekrem Çelebi

TRT MÜZİK DAİ. BAŞK. THM MD.

TRT-THM Repertuar No: 4083, MANASTIR KÖPRÜSÜ DARDIR GEÇİLMEZ RUMELİ Selim Lort
Havva Karakaş/Hasan Karakaş Hasan Karakaş

TRT-THM Repertuar No: 3166, YAKTIM MANGALIMI KOYDUM DÜKKANE İÇEL/Silifke Yöre
Ekibi Ali Canlı Ali Canlı.

AZERBAIJAN SÖZLÜ EDEBİYATINDA SU ÖGESİNİN MİTOLOJİK İFADE ŞEKLİ

Mehseti İSMAYIL RÜSTEM KIZI* -Yakut GULİYEVA**

Mitoloji sistem anlayışı. Azerbaycan halkının kosmoloji düşüncesinde dünyanın çokkatlı düzeni ile ilgili muhtelif tasavvurlar olmuştur. Bazı sözlü edebiyat metnlerinde dünyanın yedikatlı olduğu, en üst katta ise Tanrının oturduğu gösterilmiştir. Dünyanın çokkatlı olması insanların ibtidai tasavvurları ile bağlı olmuş, daha sonra dünyanın üçkatlı olması hakkında ideolojik görüşler formallaşmıştır. Azerbaycan halkının mitoloji düşüncesinde formalaşan tasavvurlara göre dünya üçkatlıdır. O, Göy, Yer ve öbür dünyadan ibarettir. Bazı araştırmacılar mitoloji dünyanın kuruluşunu Göy, Orta dünya ve Yeraltı dünya gibi ifade etmişler. Dünyagörüşün erken forması kimi mifolojiya medeni inkişafın neticesidir. Struktur halinde formalaşma, müeyyen sistemle ifade olunma miflerin yaranması prosesile yanaşı getmiştir. Miflerarası uzlaşma da bunun neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Mit metnlerinde ve efsanelerde rastlaştığımız su ve su ögesi ile bağlı inançlar da bu mitoloji tasavvurları ifade etdiriyor.

Azerbaycan türklerinin su ve pınar anlayışı. Efsaneler inam, örf ve aneneleri zengin ve orijinal şekilde sergiliyor. Halk yaradıcılığının eski nümunelerinden olan bu janr spesifik karakteri ile farklılık yaratıyor. Kısa ve sade halk ağzında işlenen bedii tasvir vasıtaları zahiri güzellik, mübaliğe gibi değil, köklü adetlere bağlılığı gösteriyor. Bildiğimiz gibi, su eski türklerde mukaddes anlayıştır. Eski türk yazılı abidelerinde- kabirüstü taşlarda ıduk-yer-sub ifadeleri buna yazılı sübuttur. Lev Kumilyov türkyutların dini ile ilgili fikirlerini; yer-su dünyevi toslar sırasına dahildir ve sahip oldukları kultda izah ediliyor. Tos ise ebedi mövcudluk ruhu, yahut ölenlerin ruhları adlanır (Kumilyov, 1993: 95). Bilge hakan abidesinde deniliyor; «Atam ölen sonra türk tanrısının buyuruğu, mukaddes türk yerinin, suyunun iradesi ile türk halkının üstünde hakan oturdum». Yahut «üze tenkri ıduk yer-sub asra kağan kutı toplamadı erinç, tokuz oğuz bodun yerin, subın ıdıp tabğaçğaru bardı». Yani «üstde tanrı, mukaddes yer-su, aşağıda hakan bahtı yar olmadı, tokuz oğuz halkı yerini, suyunu (Vatanını) terk edip Tabğaça taraf getdi» (Eski türk yazılı abideleri müntehabatı,1992: 32-35-36). Üstde tanrı, mukaddes yer-su, aşağıda hakan ifadesi eski türk düşünce anlayışının esasıdır. Oljas Süleymenov «Az-ya» eserinde Gültekin abidesinde kullanılan «türk ıduk yeri-subu»- «mukaddes türk yer-suyu» ifadesinde yer-sub ve mongol rivayetinde adı geçen goşa zirveli dağ Suber (Sumer, Sumber), Şumer terminleri arasında benzerliğe dikkata alınmasını kayd ediyordu. Eski türkler sub- yeri ülke manasında kullanmakla ana yurt obrazını bu işarede yaşatmışlar. O, prototürklerin vatani Sibir sözünün etimologiyasını da bu terminlerle izah ediyor (Süleymenov, 1993: 213-214-215). Vatan obrazının bu işaretle verilmesi fikrine, benzer diğer fikir Bilge hakan abidesindeki yazıda da görülüyor: «Amtıka taşığ... kazğanmış ağamın türk bodun... bu kağanında, bu beklerikde, yerinkde, subında adırılmasar türk bodun özin edkü körteçisen»- indiki daşı ... kazanmış serveti türk halkı... Bu hakanından, bu beylerinden, yerinden, suyundan ayrılmasan, türk halkı kendin iyilik göreceksin (Eski türk yazılı abideleri müntehabatı,1992: 34-39). Yenisey abidelerindeki, mezar taşlarına yazılan «yerime yıta, subıma adırıldım» yani «yerimden, efsus suyumdan ayrıldım» (Eski türk yazılı abideleri muntəxabatı,1992: 54) sözleri ölen adamın

* Doç.Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Nahçıvan.
mehsetiismail@yahoo.com

** Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.

vatanına, yurduna sonsuz sevgisini, duygularını ifade etmekle «yer-sub»- yer ve suların türk düşünce tarzında dokunulmaz ve mukaddes Vatan anlayışı ifade ediyor. Mife göre, «lap qabaqlar allahdan başqa heç kim yoxuymuş. Yer üzü de başdan-ayağa suymuş. Allah bı suyu lil eliyir. Sonra bı lili qurudup torpax eliyir. Sora torpaxdan bitkileri cücerdir. Onnan sora da torpaxdan palçıx qeyirip insannarı yaradır, onnara uruh verir» (Azerbaycan Mifoloji Metnleri, 1988: 35).

Azerbaycan türklerinde su, bulak anlayışı ile birleşerek bir bütünlük, tamlik yaratıyor. Bunun bariz numunesi gibi «Yedi bulak» (pınar) efsanelerini göstermek gerekiyor. Şahbuz ilçesinin Nursu köyünde derlediğimiz efsanede anlatılıyor; Zalim Şahmar şah yedi bacını haremhanesine getirilmesini istemiş. Kızlar yüce bir dağa sığınmış ve kırk gün, kırk gece ağlayıp şahdan aman beklemiş ama şah fikrinden dönmeyince caresiz kalarak kendilerini kayadan atmışlar. Üçü bir tarafa, dördü bir tarafa düşen kızların düştikleri yer pınara dönüşmüş. Efsaneye göre, bu yedi pınar kızların göz yaşlarından yaranmıştır.

Nahçıvan şehrinde halk arasında «Kızlar bulağı», «Damcı» (damla) adları ile bilinen yerle bağlı söylenilen efsane aynı konuyu anlatmaktadır. «Kızlar bulağı» (pınar) efsanesine göre şehre hücum eden düşmenler demiş; her mehalleden güzel bir kız seçilsin ki, şahımıza götürerek. Nahçıvanın o zaman sekiz adda mahallesi varmış. Şahab, Çuhur, Kurtlar, Elhan, Gomayıl, Sarvanlar, Zaviye, Kala mehallelere. Halk kızları dağın altında mağara gibi yere saklar. Kızlar da saklandıkları mağarada ağlar durur. Korkudan Allaha dualar edip yalvarırlar. Kızların göz yaşlarından damlalar yaranır. Bu zaman tufan olur. Düşmen de dövüşte mağlup olur. Böylece kızlar kurtulur. Bu yerin ismine de Kızlar bulağı demişler. Diğer «Yedi bulak» efsanesi ise düşmene karşı dövüşen anne ve onun yedi kızı ile küçük oğlunun kahramanlığından bahs ediyor. Analarını, kardeşlerini savaşta kayb eden kızlar sona kadar dövüşür ve göz yaşları içerisinde ölürler. Anlatılanlara göre annenin ve kızların göz yaşlarından yaranan bulak suları kavuşarak yiten kardeşlerini aramak için akıyor (Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: 80-81).

Her iki efsanenin ideya mazmununda kızlar öz namuslarını korumak için Tanrıya yalvarır, yüce dağa sığınarak aman diliyor. Amansız düşmenden korunmanın tek yolunu kendilerini dağdan atmakta görürler. Efsanede baş veren ölümler yok olmak değil, daha çok çevrilme karakteri taşıyor. Çünkü yüksek ve temiz duygularla dolu bacıların göz yaşlarından, pınarlar yaranır. Pınar ise canlı hayatın özülü, ilkin başlangıç olan sudur. Demek «Yedi bulak» efsanelerinin ictimai mezmunu onu mitoloji köklerinden ayırmıyor ve aksine bu bağlılık ümumtürk anlayışındaki su mukaddesliğinde birleşerek ümumileştirilir. Nitekim, insanın tabiatındaki zulüm ve zalimlik yine de insanın düşüncesinde mukaddesleştirdiği güçlerle def ediliyor. Efsanelerde eski inancların sistem bütünlüğü zulmun son haddine karşı dua ve yalvarışlar, çevrilme hadisesini yaratıyor. Zulmun doğurduğu ölüm hayatın diğer şekilde devamıdır. Çevrilmeler insan hayatının ebediyete kavuşmasının, onun devamının ifadesidir. Ümumiyyetle, Azerbaycan türklerinde bulak (pınar) anlayışı mukadeslik ifade ediyor. Bulak yani toprağın, taşın köksünden sızma temizliyin, arınmanın sembolüdür. Sözlü edebiyat derlemelerinde şahit olduğumuz önemli hususlardan biri de halkın bulağa sadece günlük hayatta kullandığı ihtiyacını giderdiği yer gibi davranmıyor. Bulak kız-gelinlerin yığınak yeri, delikanlıların aşk sevdasına tutulduğu, ninelerin- annelerin rüyasını, arzularını itibar ettiği kutlu bir yerdir. Şahbuz ilçesinin Karababa köyündeki Kızdırma bulağını halk pir (burada pir-eski inanc yeri anlamında kullanılmaktadır adlandırır ve kızdırma (yüksek ateşli hastalık) hastalığı olanların burada şifa bulacaklarına inanırlar. Kadim Borçalı ellerinden derlenmiş Cennet bulağı efsanesinde diyor ki, nine hasta torununu Dibsiz göl adlandırılan yere tedavi için götürmüş. Yolda her ikisi çok susamışlar. Tanrıya yalvararak su istemişler. Bu zaman kupkuru yerden su sırlıtısı (sesi) işitmişler. Bulağın suyundan içen gibi çocuk sağlamış ve lokman yanına gitmeye de

hiç gerek kalmamış (Hacıyev, 1992: 46-47). Bulak suyunun şifaverici karaktere malik olması inamı su kultuna bağlıdır. Mitoloji inama göre, «sübh vaxtı, axşam çağı suyun başına gedende salam vermek lazımdır. Suda Karı nene adlı bir şahıs yaşayır. Eger ona salam vermesen, acığı tutar, sene xeter toxundurar». Yahud «Su eyelidi. Suya gedende gerek salam veresen. Yoxsa su eyesi sennen inciyp zerel vırar». Bir de deyirler ki, «il tehfil olanda su deyışir. Teze sudan getirib heyete, eve, tavlıya sepiller, evde yatannarın gözüne töküller ki, aydinnix olsun» (Azerbaycan Mifoloji Metnleri, 1988: 139-143). Su, bulaklar ve bunların efsanevi hüsusiyyetleriyle ilgili konuşurken dünya mitolojisindeki çok yaygın olan «dirilik-ölümsüzlük suyu»nu ayrıca ifade etmek gerekiyor. Bazı Altay efsanelerinde göyün on ikinci katına yükselen dünya dağında kayın ağacı olduğu, dirilik suyunun da kayının altındaki mükeddes çuhurda yerleştiği, suyun mükeddes Tata adlı bir gözlemçisi olduğu biliniyor (İnan, 1976: 107). Dirilik suyundan içmekle ölümsüzlük kazanan Hızır İlyas obrazı sözlü edebi nümunelerinden ve yazılı edebiyatdan malumdur. Yukarıda ifade olunduğu gibi yedi bulak efsanelerindeki kızların cismani ölümü göz yaşlarının ifade ettiği saflık ve aydınlıktan ilkin başlangıca geri dönme, ebediliyi gösteriyor. Her iki efsanenin kökünde düşmana karşı merdlik, cesaret, zulma ve haksızlığa karşı Tanrıya yalvarış, iyi niyet üstünlük teşkil ediyor. Şahbuz ilçesi Badamlı köyünde «Sütlü nine» adlanan bir yer var. İnama göre sütü olmayan kadınlar evlerinden sütlü nine adlanan yere kadar kavrulmuş buğday döke-döke gider, kayalıkta arkadan- taşın oyuk kısmından diğer bayanlar sütü olmayan kadına su içirder, dönerken ise dökülmüş buğdayları yığıp yerler. İnama göre, bundan sonra kadının sütü olurmuş. Sudan sağlık dileme suyun şifavericiliği de isimleriyle ifade olunuyor. Bulakların Şifa bulağı, Sütlü bulak, Zor bulak ve s. adlarla adlanması da bu inancla bağlıdır. Bulak adlandırmalarında esasen kırk, yedi (yahut goşa bulak) rakamlarından istifade olunur ki, kısa olarak bunlardan yedi sayı üzerinde durmak isterdik. Paleolit devrinde hesaplama yedilik sistemle yapılmıştır. Bu inam ay kultu ile de alakalıdır. Gomeri hesaplama ay 28 günden sayılmakla her yedi günden bir değişir ve hafta oluşuyor. İnsan dış dünyayı başından yedi delikle –iki göz, iki kulak, iki burun peri ve ağızla kavırıyor (Adilov, 1984: 26). Kadim Doğu kültürünün yazılı abidesi Avestada yerin yedi hisseye bölünmesi kabul ediliyor. Burada altı kraşvarın adı cüt formada verilmiştir. Birinci cütlük akşam ve sabah, ikinci ve üçüncü cütlük rüzgarın esdiği istikametle belirlenmiştir (küzeyden doğuya esen rüzgar) (Makovelskiy, 1960: 66).

Azerbaycan türklerinde su hürmet ve ihtiram göstericisidir. «Yol böyüyün, su kiçiyin» demekle müeyyen yaş merhalesinde olanlar arasında etik davranış normaları belirleniyor. Su halkımızın adet-anenelerinde, merasimlerde önemli yer tutmaktadır. Gelin halayında oğlan evinin yüzerine su, un çilenmesi uğura yozulur. Yahut su dilimizin nitk etiketine çevriliyor; Su içene «nuş olsun», su ikram edene ise «aydınlığa çıhasan» diyorlar. Çok temiz insana «aydan arı, sudan durudu» ifadesi işleniyor. Su ile bağlı en orijinal merasimlerden biri de “çille beçeler”de-çerşanbelerde- Nevruz bayramında icra olunan rituellerdi. Burada mifik su inamının izleri aydın şekilde özünü göstermektedir; «yılın ahır çerşanbesinin sabahı akar çaya giderek su götürüler, eve - bahçeye çiliyor akraba ve ya komşu evlerinin damına çıkar, onların bacasından içeri dökerlermiş. Bu «yılı aydınlıkta geçirmek» anlamı taşıyor. İlahir ateşinin külünü süpürüp ocağın yerine su sepmek adeti şimdi de yapılmaktadır. Zahirde sade görünen gençler arasındaki «çileme» oyunu da su inamı ile alakadardır. Mireli Seyidov Çin manbalarına istinaden Kaoli adlı türkdilli kebilelerin baharda suya tapınma alameti olarak ayın icra etdiklerini, bayramdan sonra suya girerek bir-birlerine su atdıklarını haber veriyor (Seyidov, 1989: 214). Bundan elave Azerbaycanın bir çok bölgelerinde Mireli Seyidov camaatın bir-birini sulaması merasimine «suceddim» demesini «su» ve «ceddim-baba» sözlerinden yaranmış mürekkeb sözün bile su inamının mevcutluğuna, türk halklarının mükaddele ve mebudlara «baba» söylediklerine dikkati çekiyor. (Seyidov, 1989: 217).

Nahçıvanda deniz seviyesinden 3907 m yükseklikde bulunan Gemikaya bölgesindeki ilmi çalışmalar zamanı Gilançay ovasında ve onun yukarı zonalarında XX yüzyılın 80-ci yıllarına kadar «Su sepen» adlı bayramın geçirildiği hakda malumatlar kayd alınmıştır. Merasimde halkın suda bir-biri ile çileşmesi ile yanaşı Gemikaya etrafında kurban da kesiliyormuş (Kadirzade, 2003: 316-317). Ümumtürk tefekküründe su ile bağlı anlayışa destan yaratıcılığında da geniş boyutta görmek mümkündür. Yukarıda söylendiği üzere mitoloji inamlarda su yaratılışın ilkidir. Altay yaratılış destanında diyor:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer (Ögel, 1993: 432)

Yahut dünyanın ilki, başlangıcı hakkında Kırğızların Kara han oğlu Alman-Bet destanında; Yer, yer olanda, su, su olanda (Ögel, 1993: 303) denilmesi ilkin başlangıçlara işaret ediyor. «Oğuz hakan» destanında ise Oğuz hakan ikinci hanımına av avlarken gölün ortasındaki adacıkta bir ağacın koğuşunda rast gelir. «Kitabi-Dede Korkut» destanında Kazan han «su hakk didarın görmüştür. Men bu suyla heberleşim» deyerek suya müraciet ediyor:

Çığnam-çığnam kayalardan çıkan su!

Böyük-böyük ağac gemiler oynadan su!

Ordumun heberin bilirmisen, degil mana!

Kara başım kurban olsun, suyum sana! (Kitabi - Dede Korkut, 1962: 32)

Destanda Kazan han dağıdılmış yurdunun sorağını sudan heber alır. Eski türk yazılı abidelerinde «ecdadlarımızın tutduğu yer, su sahipsiz kalmasın» ifadesi yurt ve su anlayışlarını birleştiriyor. Anadolu türklerinde taze gelini tanışlık için tayfaya, aileye mahsus su yerlerini gezdirmek adeti var. Ordubad ilçesinde gelin getiren de mehalle kehrizi mecazi manada geline "sularımızı sana hediye verdik" diyorlar. Bulaklarla bağlı efsanelerde yahut bulak adlarının mana çalarında, ümumiyyetle, bulağın bir yer, mekan olarak ifade ettiği mukaddeslik aslında su anlayışını ehtiva ediyor. Hazırda insanların suya bakış açısı bütövlükde «bulak» sözünün semantik manasının ifade ediyor. "Kitabi-Dede Korkut" destanının "Basatın Tepegözü öldürdüğü" boyunda "uzun bulak" deyilen meşhur bulağa peri kızlarının konduğundan bahs edilir (Kitabi - Dede Korkut, 1962: 113). Tesadüfi dekil ki, "Yusifle Senuberin nağılı"nda tilsimli ve çetin yolları geçen Yusif, peri kızlarının yurdunda birinci bulakla karşılaşır, suyundan içip bulağın başındaki dağdağan ağacında kendine sığınacak tapır. "Manas" destanında ise bulaktan çocuk dileme motivi var.

On dörd yıldır alalı, anne dahi olamadı,

Kutsal bir yere gidip, adım bile atmadı

Kutsal pınara gidip, yanında bir yatmadı

Bir almanın altına, giderek oynamadı,

Kısırlıktan kurtulup, kutlu yol bulamadı! (Ögel, 2002: 358)

Efsanede kızların göz yaşlarından bulak yaranması onların fiziki mahvı düşüncesini yok edir. İnsanlarda bu yok olmadan yeni bir duygu temizlikde, aydınlıkda, arınmışlıkda yaşama, varolma duygusu yaranıyor. Su varolmanın, hayatın başlangıcıdır. Demek efsanelerde kızlar bulağa-suya çevrilmekle arınmışlığın taşıyıcısına çevriliyor. Poetik yaradıcılığında şifahi halk edebiyatından, behrelenen şeir ustadı Memmed Araz «Yedi bulak» efsanesini güzel biçimde nezme çekmiştir. Yeddi bulak efsanelerindeki ictimai mezmun ortak türk düşüncesinde formalaşan, mukaddesleşen anlayışla bütövlük teşkil etmekle ehemiyyet kazanıyor. Türk mifologiyasında su ikili hüsusiyyete maliktir.

Su ögesinin ikili, tezatlı karakteri. Araştırmalar gösteriyor ki, insanların o biri dünya ile ilgili tasavvurları oldukça muhtelif olmuştur. O bazan gökte, bazan yerde, insanların etrafında, bazan ise yerin altında tasvir edilmiştir. Folklor numunelerinin tatikiki gösteriyor ki, insanlara korku ve ölüm getiren şer o biri dünya ve orada mesken salan bed güçlerle alakalıdır.

Azerbaycan halkının hafızasında korunan mifik tasavvurlara göre karanlık, su ve s. bed ruhların meskenidir. B.Ögel şeytanların ve bed ruhların her zaman yerin altından çıkması düşüncesinin eski Türk inanclarına dayandığını kayd ederek yer altından çıkan kaynakta-suda ciyer kimi bir şeyin görülmesi ve bunun böyüyüp dev olması motivine dikkati çekiyor (Ögel, 2002: 540-541).

Mitoloji yasaklara göre «gece vaxtı axar suya el basmazdar, çünkü su geceler melehlerin olur. Onnarı narahat elesen sene zefer toxuyallar. Geceler suyun üstünden keçmek olmaz. Yohsa su ruhları bundan acıxlanıp hemin adama xeter yetirer» (Azerbaycan Mifoloji Metnleri, 1988: 154). Su ögesi ile ilgili tesevvürlerin eks olunduğu efsanelerden biri de Nuh efsanesidir. Efsaneye göre insanlar kötülükler ve günah yaptıkları için Tanrı tarafından cezalandırılıyorlar. Yer yüzünü su alır, bütün canlı alem mahv olur. Tanrının seçtiği, Nuhun gemisine sığan insanlar ve hayvanlar sağ kalarak yeni sivilizasiyanın başlangıcını oluşturuyor. Efsanede suyun mahvedici, ölümgetirici hüsusiyyeti ön planda verilmiş, o kaotik kuvve gibi tasvir edilmiştir. Suyun ölümgetiriciliği Yusif Has Hacibin «Kutatku bilik» eserinde de gösterilmiştir.

Hayatımın sonunda, bir atlı (atçı) bir su verdi,
Ben de alarak içtim, tüketip suyu kandım!
Yarisını içip de, yarisını (yarımı) koyduysam,
Hayatımın yarısı, ancak kalmış demektir!
Ben ise kadehteki suyu tastamam (tükel) içtim,
Hayatımı tükettim, artık esen, hoşça kal!

Tükenmiştir hayatın, artık kazıldı mezar (kırım)!... (Ögel, 2002: 339-340).

Azerbaycan halkının mit metnlerinde Tanrının dünyanı sudan yaratması hakkında görüşleri mevcuttur. Halk inancına göre her şey neden yaranırsa, ona da geri dönmelidir.

Nuh efsanesinde taşkın Tanrının iradesi ile baş veriyor, yer yüzünde olan haksızlıkları aradan kaldırmak için Tanrının iradesini yerine yetir, nizamlı idareetmenin başlangıcı yaranır. Daha doğrusu efsanede su stikyasının nizamlayıcı kosmik başlangıç tarafından idare olunması, nizamlı medeni mekanın berpa edilmesi görülüyor. Su stikyasının nizamlayıcı kosmik başlangıç tarafından idare olunması, Azerbaycan folklorunun diğer janrlarında- masallarda, inançlarda, avsunlarda, aynı zamanda destanlarımızda da vardır. Bu Kitabı Dede-Korkud destanında «su Tanrının üzünü görmüşdür», yahut «su hakk didarın görmüşdür» ifadesi ile veriliyor. Su stikyası ile bağlı ilkin tesevvürler Sara hakkında efsanede de eks olunmuştur. Efsanenin oldukça muhtelif variantları vardır. Efsanelerin birinde deyiyor; «Sara Arpaçayın sahilinde oturduğu zaman ölkenin hanı herislikle kızı tamaşa etmeye başlayır. Bunu gören Arpaçay aşıb-daşır ve Saranı koynuna alarak kaçırır». Burada han şeri-kaosu temsil etmektedir. Efsanenin başka bir variantında şer kuvve ejderha ile temsil olunuyor (Acalov, 1984: 233). Her iki variantda şerin aradan kaldırılması, insanları kötülükten uzaklaştırmak için Arpaçay Tanrının iradesini yerine getirerek Saranı alıp kaçır ve şerin kazanmasına izin verilmiyor. Bu hem de şer temsilcilerinin hangi vakitte ceza alacakları ile ilgili sosyal-psikoloji düşünceleri yansıtıyor. Nuh efsanesinde olduğu gibi burada da şerin karşısını alan suyun taşma olayıdır. Analoji hadise Zeynep gölü efsanesinde geçmektedir. Teymurlengin zulmünden kaçan Zeynep merdlikle savaşı ama etrafı kuşanınca düşmana teslim olmayarak kendini göle atıyor (Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: 73). Kanlı göl efsanesinde su stikyası ile bağlı motifler bir kadar farklıdır. İnsanların tarımsal hayatı ile ilgili olan efsanede anlatılıyor ki, «bir kişi toprağı sürüyormuş kendisi de öküzleri de susamış... adam Tanrıya yalvarmış ki, olduğu yerden su çıkarsın, evezinde ise kurban kesecekmiş demiş. Tanrı bu duayı kabul etmiş oracıkta bulak kaynamış. Adam ve hayvanları sudan doyunca içmiş ama sözünü tutmamış ve kurban kesmeye kıymamış. İkinci il orda toprak sürende su gur çağlamış ve adamı hayvanları ile birge yere gömmüş (Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: 74-75). Her üç efsanede

su ile bağlı esas alınanlar onun kaosla ilgili olması- ölümgetirici karakterinin sergilenmesidir. Sara efsanesinde dikkati çeken manzara Saranın annesi Güzelin Arpaçayın kızı olmasıdır. Bu motif suyun ilkin başlangıç olması, onun hayatverici hüsusiyyetini gösteriyor. Burada çay kosmogonik düşüncedeki mediatordur yani hem bu dünya, hem de o biri dünya arasında vasıtaçdır (Ceferli, 2001: 110). Diğer dünya halklarında olduğu gibi Azerbaycan türklerinin de mitoloji görüşlerinde su kaotik başlangıç gibi ikili hususiyyete maliktir. O, hayatı mahv ettiği gibi, hem de hayatvericidir. Bu, insanların iptidai tasavvurlarında hayatın o biri dünyada devam etmesi, suyun ilkin yaratılıştaki iştirak etmesi ideyası ile bağlı olmuştur. Koroğlunun atlarının derya cinsinden olması, göllerle bağlı efsanelerde koçların gölden kalkıp sürüye karışması bu ideoloji tasavvurlarla bağlıdır. Efsanelerde su stikyası hem de suda yaşayan hayvanların obrazı ile ifade olunuyor. Çünkü su kaotik başlangıç gibi tasavvur edildiyinden, orada yaşayan hayvanlar da kaosun temsilçisi hesap olunmuştur. Böyle ki, Nuh tufanındaki yılan obrazı dikkati çekiyor. Nuhun gemisi deryadayken « bir gün bir siçan gemini deldi. Nuh Nebi gördü ki, gemi batacak. Üz tutdu gemidekilere ki, kimin imkanı varsa elac elesin». İlan deyir ki, men elac ederem, ancak dünyada en şirin şey nedir gerek mene veresen. Nuh peygamber razı olur. İlan kıvrılarak deşiyi tutur ve gemini batmaktan hilas edir (Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: 68). Görüldüğü gibi gemideki hayvanlardan suyun önünü yalnız yılan alır. Yılanın bu funksiyası Azerbaycan halk masallarında mevcut olan diğer epizodlarla mukayese olundukta daha aydın olur. Masallarda ejderhanın suyun önünü keserek insanları susuzluğa mahkum etmesi ile ilgili epizodlar vardır. Ona yalnız bir güzel kız kurban edildikten sonra insanlara su verir (Kafarlı, 1999: 233). Sara efsanesinin bir variantında onu mahv etmek isteyen şer kuvve ejderha ile temsil olunmuştur. Sara efsanelerinin variantlarından birinde diyor ki, Saranın annesi Güzel vaktile ejderhaya kurban için seçilen kızlardan biriymiş ama o, kaçıp canını kurtarmıştır. Nahçıvanda yayılan «Cincili bulak» efsanesine göre insanlar ejderhaya kurban vermedikleri için bulağın suyu kesiliyor. «Ejdaha yeddi il bir terefi üste yatır, yeddi il de o biri terefi üste. Yeddi ilden bir terpenib yerini deyişende su gelir, sonra kesilir» (Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: 69). «Melikmemmed» masalında ise Melikmemmed suyun önünü kesen ejderhanı mahv ederek padişahın kızını kurtarıyor ve ışıklı dünyaya götürmek için şehrin padişahından 40 tuluk su, 40 şakka et alır (Azerbaycan nağılları, 2004: 305-306). Efsane ve masallarımızdaki epizodları bütünleştirerek demek olar ki, ejderha, yahut yılan bu epizodlarda suyun tenzimleyicisidir. Suyun normal tenzimlenmesi için ise kurban verilmesi gerekiyor. Nuh efsanesinde de Nuh peygamber yılanı dünyanın en tatlı tadını ebedi olarak vereceğini söz veriyor. Yılan en tatlı olarak insan kanını beğeniyor. Ama kırlangıç yılanın dilini isirip insan demesini engelliyor ve insanlığı kurtarmış oluyor. Peygamber ona toprağı hediye etdiyi için yılan toprakta yaşıyor ve onunla yetiniyor. Azerbaycanın folklor nümunelerinde kaotik başlangıç gibi suyun esas temsilçilerinden biri de balıktır. Balığın Su Tanrısı olması diğer türk halklarının da sözlü edebiyat metnlerinde mevcuttur. Azerbaycanın bir çok folklor nümunelerinde su sahibinin yarı balık yarı insan şeklinde tasvirine rastlıyoruz ki, bu da halkımızın ideoloji tasavvurlarında zoomorf obrazların insan obrazları ile evez edilmesinin tezahürü görülmektedir. Folklor nümunelerden birinde şöyle diyor; “Bir gelin gedir Arazdan su getirmeye. Kabları suya basanda sudan bir cavan oğlan başını çıkarıb başlayır ona bahmağa. Gelin korkudan bu ehvalatı heç kime demir. Bir gün bele, beş gün bele evdekiler görürler ki, gelin günü günden saralıb solur. Baldızı gelini danışdırıb hadiseni öyrenir ve gelinin erine xeber verir. Ehvalatdan haber tutan eri çayın qırağına gelir sudan baxan oğlanı görür ve silahı ile onu vurur. Bu zaman bütün Araz kana boyanır. Yarı balık, yarı insan bir ölü göye kalkıb suya düşür ve yox olur. Kişi hemen vakit titretme kızdırmaya tutulur. Bir-iki gün sonra da hastalanıp ölür” (Azerbaycan mifoloji metnleri, 1988: 52). Diğer bir metnde “Arazdan geçen genc oğlanlar çayın ortasında, kayanın üstünde üç kız görürler. Kızların uzun saçları çılpak bedenlerini örtmüş olur.

Oğlanlar yaklaşmak isteyende kızlar çaya atılırlar. Gençler kızların kurşakdan aşağı balık olduğunu görürler. Demek, bunlar su perisi imiş” (Azerbaycan mifoloji metnleri, 1988: 88). Metnler mevzu itibarile arkaiktir. Mitoloji obrazlar vasıtası ile ifade olunan bedii tefekkür tarzı insanları düşündüren sonsuz sualların cevabıdır. Mitler insan şüurunun ilk mahsuludur. Bu görüşlerde eks olunan mitoloji dünya modeli, objektlerin, eşyaların predmetlerin biri-birine tesir kuvvesi, bir şekilden diğer şekilde çevrilmeler hayatın devamının mantıklı sonucu gibi gözükmetedir. Metnlerden birinde su perilerinin yaranma sebebi izah ediliyor. Doğaüstü güç ve varlık sayılan su perilerinin yaranması hakkında mitoloji metn vardır; “Deyilenlere göre su perisi kız imiş. Çayda çimende az kalır boğulsun. Allahın rehmi gelir. Dalğa vurur kızın kurşakdan yuharı su üzüne çıhr. Amma aşağı –suda kalan hisse balığa çevrilir. Ona göre su perisi kurşakdan yuharı insan, aşağısı ise balıkdı” (Azerbaycan mifoloji metnleri, 1988: 88) Metnlere göre mitoloji varlık-su perisinin yerleşme mekanı Araz çayıdır (nehridir). Çayların kadın obrazı ile birleştirilmesi eski itikatlarda kadın Tanrıya sitayiş ve tabiat kuvvelerinde kadın başlangıcın esas rol oynaması iptidai görüşleri yansıtır. Verilmiş nümunelerde aynı zamanda halkımızın su stikyası, bu dünya ve o biri dünya hakkındaki tasavvurları ifade olunmuştur. Slavyan mitolojisindeki su perisi ise ziyan veriyor. Suda boğulup ölen kızlar su perisine çevriliyor. Su perisine çevrilenler ise haç suyuna salınmayanlardı. Onlar yaşıl uzun saçlı kız, küzey ruslarda ise tükü ve çirkin kadın şeklinde tasvir olunuyor. İnama göre su perileri bazı günlerinde sudan çıkıp insanları suya çekiyor. Bazen kadınlar ağaçlara ip bağlayıp mendil, elbise asmakla gelen su perilerini memnun etmek istiyorlar (Mifi narodov mira, 1988: 390). Dairevi şekilde baş hisse karşı-karşıya duran yılanı hatırlatıyor. Şahbuz ilçesinin Kolanı nekropolunda ise taş kutu tipli kabrin divarlarında, Gemikaya tasvirlerinde başı daire ile verilen mitoloji resimler olduğunu, Nahçivanda maldar tayfalarla ilgili kabir abidelerde tapılmış balıkkulağı keçirilmiş küpelerin, asma bezek eşyaların, tikmeler yüzerindeki yarı balık, yarı insan obrazı tasvirinin su tanrısını ifade ettiği kanaatini oluşturuyor (Bahşeliyev, 2004: 149). Gence muzesinde korunan iki tunc eşya mitoloji varlık görüntüsü ile dikkati çekiyor. S.B.Aşurbeyli heykeli kadim insanların dini düşüncesiyle ilgili güneş ve su ilahesini ifade ettiğini figuronsa forma olarak baykuş başlı, yelpikvari ayaklı diye tasvir ediyor (Aşurbeyli, 1956: 66). Araştırmacı İrade Avşarova ise Azerbaycanın Hazar denizi sahillerinde yerleştiğini ve bunun sonucu olarak ise heykelleri formasına göre su iti figuru adlandırmıştır (Avşarova, 2007: 32). Heykellerin forma itibarile mitoloji düşünceden kaynaklanarak su inancı ile birleşimi daha büyük ihtimaldir. Arkaik tesevvürde çayların kutluluğu mevzusu Azerbaycanın büyük bir hissesini kapsayan Araz çayı ile ilgili sözlü edebiyat metnlerinin konusunda da görülmektedir. Mitoloji düşüncede büyük çay esas funksiyayı icra ediyor. Araz, Arpaçayı, Kür, Asnı, Elinçeçay, Gilançay ve s.- Azerbaycan folklorunda çaylar konusu kutlu ve tezatlı karakteriyle su ögesini kapsamaktadır. Mitoloji anlayışda akar suların, çayların maddi anlamı vardır. Irmak sözü hareketlilik ifade ediyor ve yerin mayası- mayesi olan su yerin üst katında göründükte ırmak adlanır. Böylelikle, yerin alt katı daha canlı olan üst katta tezahür etmekle dünyanı hareketlendiriyor. Akar çaylar, hemçinin insanın bir hissesi - mayası olan su, yer altından hayat getiriyor. Sibir ve Orta Asiya türklerinin mukaddes çaylar hakkındaki düşüncelerine göre çaylar kaynağını dünyanın başlangıcından alır. Deniz ise onların sonudur. Çaylar mükaddes cennetten kaynağını alır yere inerek bir müddet akır sonra denize dökülerek yeraltı dünyada yitir (Ögel, 1971: 306-307). Görüldüğü gibi küçük çayların büyük çayda birleşip denizlere akması geçmiş yaddaşlarda mitoloji mazmunla değerlendiriliyor. Ketlerde kainatın oku Yenisey çayıdır. Çayın yukarısı-göyde merhametli Tomem yaşıyor. Çayın aşağı hissesinde ise (soğuk) o biri dünya yerleşmektedir. Bed ruhlu Hosedem burada yaşıyor (Mifi narodov mira, 1988: 374). A.İnan türklerde su kultunun geniş yayıldığını esaslandırmak için bir çok ilmi menbalere istinat etmiş ve XI yüzyılda İrtış çayı boyunda yaşayan Kimek kabilesinin İrtış çayına tapındıklarını, bunun

kabile üyeleri tarafından “su Kimeklerin tanrısıdır” şeklinde ifade edildiğini bildiriyor (İnan, 1976: 184). Ümumiyyetle dünya mitolojisinde çay sakral mefhumdur. Bir çok mitoloji görüşlerde kainatın dayacağı, dünyanın yolu kosmik çay şeklinde tasvir olunuyor. Çaylar yukarı, orta ve aşağı hisselerle bölünmekle üç kısma ayrılır. Regionda büyük çay mitoloji sistemin önemli tarafı gibi ifade ediliyor (Mifi narodov mira, 1988: 374). Avestada yer büyük çayabenzetir okeanla ahate olunan, dairevi formada düşünülmüştür (Makovelskiy, 1992: 1960: 66). Doğu miniatürlerinde bazan cennet ağacı “tuba”nın dibinde dörd tarafı akan su şırnağı gösteriliyor. Yunan mitolojisinde ise okean dünyayı kapsayan büyük çaydır (Mifi narodov mira, 1988: 375). Çay ve çay kenarı ölümgetirici yer olarak da biliniyor. Mif metnine göre Koroğlu büyük bir çayın kenarında mesken salmış. Gece rüyasında ona öğüt verilmiş; “çay kırağı sel yoludu, düzengahlar el yoludu. Koroğlu, igidin arkası dağlardı”. (Azerbaycan mifoloji metnleri, 1988: 50). Tabii ki, insanlar kendine yurt yeri yapanda sulu yerlerde çay akarı boyu meskunlaşmağa üstünlük vermişlerdir. Demek ikili –tezatlı bakışın yaranması tebiî proseslerin sonucu gibi görülmelidir.. Tunnavi adlı Het ritualında çay ayininde yaşlı kadın-kahin çayın kenarına gelir. Un, köke, şarap ve çörek parçalarını ovalayarak çayın kenarına bırakıyor sonra ise diyorlar; ilahi çayı koru! Bak! Ben sana geldim ve sen çayın Allahı, çayın kenarındaki gilden götür ve bu insanın bedeninin on iki hissesini gille temizle”. Hatta insan bedeninin bed ruhlardan temizlenmesi için mabedden çaya kanal çekilmiş, dua okuyup lanetli sayılan gümüş, altın kayığa yüklenip çaya gönderiyorlar. Burada da yaşlı kadın diyor: “Nice ki, çay kayığı götürdü öyle de çay günahları götürecektir. Koy bu korkunc günah sözler denize -uzaklara getsin (Mifi narodov mira, 1988: 375). Halk inançlarında da çay mitoloji düşünce ifade ediyor. İnama göre insan rüyasını akar suya- çaya söylemelidir ki, çay götürüp yerine ulaştırırsın. Bir çok hallarda arzu, istek, niyyet, şikayet de suya söyleniyor. Azerbaycanda bir çok bölgelerde Nevruz bayramından sonra kız-gelin buğdaydan yeşertilmiş “semeni” adlandırılan yeşilliği çaya akıtırlar. Ayın su hamisi için yapılan ritüeldir. Ordubad ilçesinde bütün varlıkların “eyeli” (sahipli) olduğuylla ilgili çok sayıda inanlar vardır. İnama göre “suyun, bağın, yolun, dağın hayırlı, hoşniyyetli eyesi var. Her bir eye de aid olduğu yerde oluyor. Eyelerden üstün olanı ise su eyesidir. Su eyesini küsdürmek olmaz. Eğer suya çirkendirirsen karşılığında sana ziyan verir”. Mitoloji inama göre; “suda karı nine adında bir kişi yaşayır. Eğer ona selam vermesen acığı tutar” (Azerbaycan mifoloji metnleri, 1988: 51-52-139). Çaya kurbanverme de mukaddes görüşlerle alakalıdır. Azerbaycanda kuraklık zamanı insanlar “müselle”ye çıkmakla yanaşı bulak ve yahut da çay etrafında kurban kesiyorlar. Yahut; Kuraklık zamanı köylerde insanlar su, çay olan yerlerde toplanarak bir-birinin üstüne su döker ve ya suya atarlar (Azerbaycan etnografyası, 2007: 166). Mahmut Kaşgarlının «Divan-i lüğat-it türk» eserinde verilmiş bir çocuk oyunu mitoloji mazmun içermektedir. Oyunda deniliyor; “Çayın kenarında diz çöküp oturur ayaklarının arasına yaş kum dolduruyor, sonra elleriyle kuma vuruyorlar çocuklardan biri müngüz, müngüz (boynoz, boynoz) diye soruyor. Birisi buynuzlu hayvanların adını söylüyor. Hamı da tekrar ediyor. Bu arada deve, eşek gibi boynozsuz hayvanın adı da çekiliyor. Eğer çocuklardan biri bu hayvanın ve ya diğer hayvanın adını söylese çaya atılır (Divanü lüğat-it – türk tercümesi, 1985: 364). Bu sade görünümlü çocuk oyunu çaya kurbanverme ile bağlıdır. M.N.Hankalovun büratların kaya tesvirlerinde Su Tanrısını balık obrazında verildiğini yazıyor (Hankalov, 1958:121-141). Kuzey Japon adalarında yaşayan halklar ise yer sarsıntılarının deprem balığından kaynaklandığına inanıyorlar (Ögel, 1993: 439). Altay yaratılış destanında mukaddes bir ilhamla gönlü dolan Ülgen göylerden gelen sesle buyruk alıyor, göylerin emri ile duracak yer bulan Ülgen dünyayı yaratmak isteğiyle sulara yaşayan Ağ Ana «yaptım oldu» mukaddes sözünü öğretmekle yardım ediyor. Tanrı Ülgen denizden yeri sonra göyü-dünyayı yaratıyor.

Bu dünyanın yanına, yarıtılmış üç balık.
Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok böyükmüş, dünyaya destek olmuş (Ögel, 1993: 433)

Sonuç

Azerbaycanın sözlü edebiyat numunelerinde önem arz eden meselelerden biri de insan oğlunun kaotik kuvvetlerin temsilçileri ile evliliğinin baş tutmamasıdır. Sara efsanesinde, Şahbuz ilçesinden derlenmiş mitlerde insanın insan şekline dönüşmüş yılan-kızla evliliğinin bozulması hallarına rastlanır (Halk yaddaşının izleri, 2005: 10). Bu epizodlar bu dünya ile o biri dünya arasındaki zıtlığı ve barışmazlığı ile bağlı eski dünyagörüşün ifadesi hesap olunuyor. Su ile bağlı inanclar Azerbaycan folklorunda oldukça geniş yayılmış ve muhtelif mana ifade etmiştir. «Şer vakti su içmezler. Çünkü şer vakti ölümlere su veriliyor. Her kim şer vakti su içirse, öz yakın ölümlerine verilesi suyu kesir. Yahut «nehir ninesi koca arvat şeklinde olur, özü de her vakit nehirde yaşar. Köprüden geçende nehire çok baksan nehir ninesi kızır kafanı döndürür, gözün akar, nehire düşersen» (Azerbaycan Mifoloji Metnleri, 1988: 52). Hazırda Yılanlı dağda halkın ziyaret ettiği Lise piri su inancının bariz nümunesidir. Buradaki su mükaddes sayılır. Derlemeler zamanı aydın oldu ki, yaz vakti ağaçları zararlı böceklerden korumak için bu sudan ağaçlara çiliyorlarmış. Suya gidende, hatta dönerken de konuşmak yasaktır; “konuşma suyun hükmünü sındırıyormuş. Bu inancın aynı variantı Güney Azerbaycanda da vardır. Yayı köy sakini 98 yaşlı Abidinova Sekine Muharrem kızı bilgi veriyor ki, önceleri köy halkı Kemki dağında Nuh bulağı adlanan pirden su getirip ağaçlara sepmişler. Araştırmalar Azerbaycanda su, Su Tanrısı, su ögesi ile bağlı inancların oldukça eski tarihi köklere malik olduğunu gösteriyor. Balikkulağından hazırlanmış muncuklar Tunc devrine ait küpeler ve boyunbağların esas atributlarından biri olmuştur. Arkeolojik bulgularda eski çiftçi maldar tayfaların ideolojisindeki su mahsuldarlığın menbeye olduğu gibi, sürüleri mahv eden soğuk, kış, yahut felaket getiren sağnak yağmurların kaosu temsil ettiği bilinmektedir. (Bahşeliyev, 2004: 77). «Yetim İbrahim ve sövdeger» masalında İbrahim Hurşit hanımı kurtarıırken önce onları kara duman takip ediyor. Kara duman sonra kara deve, daha sonra ise çiskin çovğuna ve kara yağışa dönüşüyor. Bütün bunlar su stikyası ile ilgili tesevvürlerin Azerbaycan halkının mitoloji dünyagörüşünde inkişaf ederek formalaşmış, kaosu temsil eden kuvvelerin tebiî felaket, hayvan, yarı insan yarı hayvan ve nihayet insan şeklinde tasvir olunduğu fikrini tastik ediyor. Bunlar su ve su stikyası ile ilgili inancların ümumtürk tefekkür tarzına esaslandığını, bazan ise ictimai mazmun kazanmış, tefekküründe ikili tezatlardan oluşan karaktere sahip suyun kutsallık makamlarına aydınlık getiriyor.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan Mifoloji Metnleri, 1988: Bakı, Elm.
Azerbaycan folkloru antologiyası. Nahçıvan folkloru, 1994: Bakı: Sabah.
Azerbaycan etnokrafiyası, 2007a: I cilt, Bakı, Şerk-Kerb.
Azerbaycan nağılları, 2004c: Bakı, Çırak.
Acalov, A. Azerbaycan destanının mitoloji semantikasi (ölüb dirilmə motivi). Azerbaycan SSREA-nın Xebrleri. Edebiyat, Dil ve İncesenet seriyası. 1984, №3, s. 17-21
Adilov, M. Dilimizin say sistemi. Elm ve heyat, №2, 1984, s. 25-27
Aşurbeyli, S.B. Skulptura Azerbaydjana derevneko perioda i perioda srednevekovya t.l. 1956: Baku, /Trudı Muzeya İstorii Azerbaydjana AN Azerb.SSR.
Avşarova, İ. Hocalı-Gedebey medeniyeti tayfalarının bedii tunc memulatı (e.e.HIV-VII) 2007: Bakı, Nurlan.
Bahşeliyev, V. Nahçıvanın kadim tayfalarının manevi medeniyeti (e.e. VI-I minilliklere ait arkeoloji abideler esasında) 2004: Bakı, Elm.

- Ceferli, M. Dastan ve mif, 2001: Bakı, Elm,
Kafarlı, R. O. Mif ve nağıl (epik enenede janrlararası alaka)1999: Bakı, ADPU.
Kadırzade, H. Q. Aile ve meişetle bağıli adetler, inamlar, etnogenetik alakalar 2003: Bakı, Elm.
Kumilyov, L.H. Kadim türkler 1993: Bakı, Genclik.
İnan, A. Eski türk dini tarihi 1976: İstanbul, MEB.
Ögel, B. Türk mitolojisi a. 1993: Ankara, TTKB.
Ögel, B. Türk mitolojisi b. 2002: Ankara: TTKB.
Ögel, B. Türk mitolojisi b. 1971: İstanbul, MEB.
Eski türk yazılı abideleri müntejabatı 1992: Bakı: Bakı Universiteti.
Mifi narodov mira b.1988: Moskva, Sovetskaya ençiklopediya.
Makovelskiy, A.O. Avesta 1960: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Baku
Divanü lüğat-it –türk tercümesi c.1985: III cilt, Ankara (çeviren: B.Atalay), TTKB.
Hankalov, M.N. Sobrannie soçinenie v treh tomah. Ulan-Ude, 1958, t. I.
Hacıyev, V. Azerbaycan folkloru eneneleri 1992: Tibilisi.
Halk yaddaşının izleri (toplayan ve tertip edeni: Mehseti İsmayıl) 2005: Bakı, Elm
Seyidov, M. Azerbaycan halkının soykökünü düşünerken, 1989: Bakı, Yazıcı.
Süleymenov, O. Az-ya, 1993: Bakı, Azerneşr.
Kitabi - Dede Korkut 1962: Bakı, Azerneşr.

GİZLİ İLETİLERİ İLE DEĞİRMEN SU BAĞLANTILI İNANMALAR

Yaşar KALAFAT*

Gönül buğday tanesine benziyor, Bizse değirmene, Değirmen nereden bilecek bu düşünün sebebi ne?" Mevlâna

Giriş

Değirmenlerle ilgili halk inançlarının temelinde Eski Türk inanç Sisteminin asli unsurlarından Su Kült'ünün olduğu, bir takım ak ve kara iyelerin mekân tuttuğu yerler arasında değirmenlerin de olduğu veya yer-su kapsamında değirmen ve çevresinin de olduğu söylenebilir mi?¹

Eski Türk inançlarında yir/yer gibi, suyun da bir iduk/mukaddes olduğu bilinmektedir. Bu kavram “**çağman çağman akan**” sular ve “**akıntılı**” olan bütün suları kapsıyordu. İçeriğine; ırmaklar, dereler ve pınarlar dâhil iken su değirmenlerini bu ortamın bir parçası olarak almak doğru olur. Göktürk çağı kitabelerinde “**yir-sub**” sahihsiz kalmasın diye, **Türk Tengrisi** kağan gönderdi, deniyordu. Bu ifade ile kast olunan, İduk Türk Yurdu ve bütün sulardır². Kutsal suların olmadığı ve gerekli itibarın gösterilmediği yerlerde açlık ve tokluğun olması kaçınılmazdı.

Kıpçak ve Kimek Türkleri irtiş ırmağının cennetten çıktığına inanırlardı.³ Cennet ırmaklarının suladığı vadiler kut bulmuş bereketli topraklar olmalıydı.

Girişin bu kısmı bizi, akarsu ve durgun su üzerinde durmaya ve kutlu sulu mekânları düşünmeye yönlendirir. Nitekim subaşları sadece **ak iyeler** için değil **kara iyeler** için de mekân olabilmektedirler.

Çağman çağman akabilmek yer altı suları için de geçerlidir. Yerüstü suları gibi yeraltı sularının da iduk bağlantılı irdelenmeye açılmalıdır. Yer Su'nun sahihsiz kalmaması “**sahiplilik**” inancının irdelenmesini gerektirecektir. Kutsal olan ile bereketin doymanın bir bağlantısı vardı. Kutsalın bir ucu bu inanç sisteminde de cennete gidiyordu. Kur'an-ı Kerim “altlarından ırmaklar akan cennetle müjdelemektedir.” İslama, Kur'an-ı Kerim'de Bütün canlıların sudan yaratıldığını açıklamaktadır⁴.

Türkler her suyun bir iyesi olduğuna inanırlardı. Eski Türklerde çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara **suçi/şarap** salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeğe çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inancı taşırlardı.⁵ Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır⁶. Suyu kurban vermek, suyun kurban alması su için kurban kesmek

* Dr., Türk Halkbilim Araştırma Kültür ve Strateji Merkezi. yasarkalafat@gmail.com
www.yasarkalafat.info

¹ Yaşar Kalafet, “Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?”, **Dedem Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, (25–28 Ekim 2010 Lefkoşa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)**, Bildiriler Kitabı, s. 155–163

² B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, C.II, s. 306

³ E. Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, İstanbul, 1978, s. 38

⁴ Embiya/30, Nur/45

⁵ D.W.Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942, s.68

⁶ M.Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, 1964, s. 9

günümüz Anadolu Türk kültür coğrafyasında da yaşamaktadır. Erzurum kırsalında suyu azalan çeşme ve İç Anadolu’da suyu kurumaya yüz tutun su kuyusu için kurban kesilirdi.⁷

Akarsu-durgun su anlayışında olduğu gibi yer altı suyu-yeryüzü suyu da kara ve ak iyeler itibariyle de irdelenebilir.

“Akarsular adeta yerin altından üstüne çıkarak hareket kazanmakta ve o nispette kutsallaşmaktadırlar”.⁸

Suyun yeraltından çıkmış oluşu ile adeta kut bulmuş oluşu Diyarbakır yöresindeki **“Haram su”**⁹ anlayışı ile ilişkilendirilebilir. Kutlu suyu sülfü işlerde kullanmak haram kılınmış olmalı. Nahcivanda **“Ham Su”** **“Gün Görmemiş Su”** inancı vardır. Nevruzda alınan bu sudan sağlık, bereket ve kısmet açılımı beklenir. Dede Korkut’ta ve Manas’ta tanımlanan **elmalı yerlerde** yatılarak bebek edinme beklentisi bu inançla ilişkilendirilebilir.¹⁰

Halk inanmalarında suların **melekleri** ve **perileri** vardı.¹¹ Durgun sular tehlike içerirlerken, kutsal olan, adak da bulunulan, saçı yapılan akarsulardı. İslamileştirilen bu güçlere

⁷ Y.Kalafat, **Anadolu Türk Halk Sufizmi, Zazalar Kırmancılar ve Türkmenler (Erzurum Ziyaret Yerlerinin Tasnifi ve Halk Bilimi İtibariyle Önemi)**, Avrasya Bir Vakfı, İstanbul, 1997

⁸ Mesheti İsmail, “Şifai Halk Edebiyatında Arasla Bağlı Mitoloji Metinler”, **1. Uluslar arası Aras Havzası Sempozyumu, 05–08 Temmuz 2010** Kağızman

⁹ Haram Su bizim anladığımız kadarı ile kutlu bir suyun taşıdığı manevi değerlerle bağdaşmayan sülfü amaçlar için kullanılmasını önlemek için yapılmış bir adlandırmadır. İlgili 2 efsaneden birinde Zeliha Halil İbrahim’in kızıdır. Ateşe atılan babası için döktüğü gözyaşlarından bu su meydana gelmiştir. Diğer efsanede ise Zeliha Nemrut’un Hz. İbrahim’i çok seven evlatlığıdır. Ağlaması sonucu bu su gözyaşlarından oluşmuştur. Bu sudan eşlerin aldatmalarını, kazaların önlenmesi, büyülerin bozulması (cadiyi battal etmek), sağlıklı olunması, kısmetlerin açılması ve benzeri haller için yararlanılır. Bu sudan kırk yudum içenler, yedi yerinden üç defa atlayanlar evlerini eşiklerine arabalarının tekerleklerine dökenler olur. Atlama işlemi **Çarşamba** günleri olurken, “haram suyun tılsımı çarşambadır.” Denir. Haram Sudan atlanırken de ;

“Haram sudan atladım, Haram sudur dediler
Mantin Çarşaf topladım, Yârimi götürdüler
Muradım olur diye, Yıkılsın Urfakapı
Her derdine katlandım. Beni yardım ettiler” şeklinde maniler okunur. (Nuran

Elmacı-Ahmet Taşgın, “Haram Sudan atladım; Diyarbakır’da Haram Su İle İlgili İnanışlar”

¹⁰

Belini sıkı boğmalı
Cıyıcı, bana oğul doğurmadı
Yazı kışı oldu tam on dört yıl
Evliya mezarına gitmedi
Elmalıda yuvarlanmadı
Kaplıcalarda gece yatmadı
Ey Hüda bana yaz olsun!

Cıyıcı’nın karnında (S. Sakaoğlu, Manas Destanı ve Anadolu Geleneğinde Kısır Kadının Doğum Yapması” 1996, s:226 Sh:5–7)

¹¹ Aras’tan yapılmış bir efsaneye göre Aras’a su almaya giden gelin sudan çıkan bir genç erkek kafası görür. Giderek gelin sararıp solmaya başlayınca eşinin haberi olur. Eşi sudaki delikanlıyı silahı ile öldürür. Yarı erkek yarı balık olan bu varlık havaya fırlar sonra tekrar Aras’a düşer ve Aras kana boyanır. Diğer efsaneye göre delikanlılar Aras’tan geçerken kayanın üzerinde 3 kız görürler. Bunlardan uzun saçlısı çıplak vücudunu uzun saçları ile örtmüştür. Delikanlılar yakalamak isteyince suya atırlar Bellerinden aşağısı balık olan bu kızlar su

yemin edilebiliyor ve “**Suyun Ayşe’si Fatma’sı hakkı**” deniliyordu. Azerbaycan sözlü kültüründe “**Su hakkı**”¹² şeklinde “**Ekmek hakkı**”nın da olduğu onu kutsal gösteren bir ant türü vardır. Anadolu Türk kültüründe “**Su cennet cidarı görmüştür. Sular cennetten çıkar cennete giderler**”¹³ şeklinde inançlar vardır. Suların Cennetten çıktığı inancı ile yeraltından çıkmış suların manevi değerinin daha yüksel kabul edilişleri bir arada düşünülünce cennetin yerinin gökyüzü değil yeraltı olduğu fikri doğmaktadır. Bu nokta tartışılabilir.

Yakut Türkleri de her ırmağın, gölün pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inanmaktadırlar. Karakas Türkleri; su iyesine, “**Su gezi**” adını verirler. Bol balık avlamak isteyen bir balıkçı balığa çıkmadan önce bir **kayın ağacına** onun adına renkli kumaş parçaları bağlamak suretiyle kendisini memnun etmeğe çalışır. Bu kumaş parçalarına “**Columa**” adı verilir. Buryatlar su iyesine “**Uhun Ecen**” adını verir ve bunun o suda boğulmuş insanların ruhu olduğuna inanırlar¹⁴.

Anadolu’da yaşamış eski medeniyetlerin dinlerinde de büyük nehirlerin koruyucu güçlerinin olduğu inancı vardı.¹⁵ Su koruyucu güç bağlantısı sadece inanç göçü ile batı Türklüğüne gelmemiş bu toprakların kadim dinlerinde de yer almıştır.

Türk yaratılış Efsanesi’nin büyük çoğunluğunda yeryüzünün başlangıçta büyük bir su’dan ibaret olduğuna Dünyayı yaratan **Ülgen**’in bu suyu seyrederken, yeryüzünü onun üzerine yerleştirdiğine inanırlar.¹⁶

Türk mitolojisinin kaynaklarındaki su ile ilgili tespitler, sudan çıkan kutsal atlar ve bunların yaşayan efsanelerindeki izleri gibi¹⁷ konular su mitolojisinin farklı bir boyutudur ve değirmen-su bağlantısından tamamen bağımsız değildirler¹⁸.

Biz; Hakas¹⁹, Kırgız²⁰, Kazak²¹, Şor²², Altay²³, Uygur²⁴, Tatar²⁵, Tuva²⁶, Özbek,²⁷ Karakalpak²⁸, Başkurt²⁹ Türk destanlarını incelemiş eserlerde sudan çıkan at motifinin tespit

perileridirler. Bir anlatıya görede boğulmak üzere olan bir kıza Allah acır onun belden aşağı kısmını balık yapar (Mehseti İsmail Rüstemkızı, “Şifai Halk Edebiyatında Arazla İlgili Mitoloji Metinleri”, **I. Uluslar arası Aras Havzası Sempozyumu, 05–08 Temmuz 2010** Kağızman

¹² Azad Nebiyev, **Nağmeler İnançlar, Alkışlar**, Bakü, 1988

¹³ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2010

¹⁴ A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1988, s. 308–450

¹⁵ Erkan Konyar, **Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. II. Binyılda Çukurova Bölgesi**, **Birinci Ceyhun Sempozyumu, Ceyhun’dan Ceyhan’a Bildiriler, Ceyhan**, 2006 s. 241-244; M.C. Yavuz, “Arkeolojik, Kültürel ve Doğal Varlıkları Temelinde Ceyhan’a İlişkin Bir Turizm Pazarlaması Stratejisi Önerisinin Geliştirilmesi”, **Birinci Ceyhun Sempozyumu, Ceyhun’dan Ceyhan’a Bildiriler, Ceyhan**, 2006 s. 333-341

¹⁶ A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1988, s.168,170–223

¹⁷ H.Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1980

¹⁸ Yaşar Kalafat, “Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?”, **Dedem Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, (25–28 Ekim 2010 Lefkoşa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)**, Bildiriler Kitabı, s. 155–163

¹⁹ Ekram Arıkoğlu, **Hakas Destanları 1**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁰ A.Akmataliyev, M.Mukasov, G.Orazova, Aktaran C.Turganbayev, **Kırgız Destanları 2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²¹ Metin Arıkan, **Kazak Destanları Köroğlu’nun Kazak Anlatıları 1**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007; Aksar Turganbayev, **Kız Jibek, Kazak Aşk Destanı**, TÜRKSOY, Ankara 2011,

²² A. İ. Çudayekov, **Şor Destanları İncelemeleri** (Çev. Castegin Turgunbayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

edilmiş olduğuna rastlamadık. At konusuna en ayrıntılı yer veren Nerin Köse'nin Kırgızların Ak Möör Destanı idi. Orada da Sudan Çıkan At motifine bu konuda yapılmış diğer ciddi çalışmalarda olduğu gibi bilgiye rastlayamadık³⁰ D. Çağlayan Atların kökenlerine dair bilgi verirken sudan çıkan atlarla ilgili masal ve efsanelere dair de bilgi vermektedir.³¹ Türkmen destancılık geleneğini inceleyen Halil İbrahim Şahin Sudan Çıkan Atlar münasebeti ile Destanlardaki atların kökeni için verdiği bilgilerde Köroğlu destanı ve Kırat münasebetiyle Araz nehrinin kenarı ve yerin altında kırk gün kalınan bir hücreye vurgu yapar.³² Sudan Çıkan at motifinin Türk destanlarında bir kod oluşturduğu konusunda irdelenmenin sürmesi gerektiğini düşünüyoruz. Sudan Çıkan at motifi daha ziyade Dedem Korkut Türk kültür coğrafyası ile Köroğlu Türk kültür coğrafyası destan ve efsane kaynaklarında yer almaktadır.³³

Sudan çıkan atlar diğer atlara nazaran olağan üstü vasıfları olan sudan çıktuktan sonra bu aygırların karadaki bir kısırağı aştıkları sonra tekrar suya daldıkları şeklinde anlatılır. Bazı hallerde bu atlar aştıkları kısırağı da birlikte suya sürüklerler ve bazı anlatılarda da bir evvelki yıldan edinilmiş taylarını da çıktıkları suya çeker ve suyun dalgaları arasında kaybolurlar. Bazı anlatılarda sudan çıkan at kendisiyle birlikte suya sürüklediği kısarak ve taydan sonra içinden çıkılan suyun yüzünde kan görülür.

Üzerinde durulan inanç sisteminde var olan her şeyin ruhu da vardır. Bu ruh bir izah şekline göre o nesnenin sahibidir. Sahibi olmayan varlık yoktur. Sahipsiz bırakılan varlıklar sahiplenilmektedir. Sahiplenilmiş nesnenin edinilmesinin bir bedeli bir işlemi vardır. Sahibinden icazet alınmasını gerektirir. Mesela saç yapılı, adak adanır, kurban kesilir, ilgili dualar okunur. Varsa büyü çözümeğe çalışılır. Bunun için bebeğin beşiği görünmeyenlerce sahiplenilmesin diye boş bırakılmaz ona bir süpürge konur. Suyun iyisi de gerekli hallerde icazet verebilmek için bazı uygulamaların yapılmasını ister. Akşam olup hava kararınca akarsudan su almak isteyen kimse suyun akış istikametine dikkat etmelidir. Böyle durumlarda çok kere "Bismillah destur savuş" türü ifadeler kullanılır.

²³ İbrahim Dilek, **Altay Destanları 2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁴ Alimcan İneyet, **Uygur Destanları 1**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁵ Fatih Urmancı, **Tatar Destanları 1** (Akataranlar: V.Kartalçık, C. Kerimoğlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁶ Ekrem Arıkoğlu; Buyan Borbaadanay, **Tuva Destanları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁷ Töre Mirzayev, **Özbek Destanları 1, Erali ve Şirali** (Haz. Selami Fedakâr), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

²⁸ Coşkun Vedat Uygur, **Karakalpak Destanları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Yaşar Kalafat, "Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?", **Dedem Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, (25–28 Ekim 2010 Lefkoşa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)**, Bildiriler Kitabı, s. 155–163

²⁹ Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halk Detanları**, Türksoy, Ankara, 2000

³⁰ Nerin Köse, **Ak Möör Destanı, İnceleme-Metin**, İzmir, 2001.

³¹ Deniz Çağlayan, **Türk Masallarında Hayvan Motifleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), H. Üni. SBE, Ankara, 2006.

³² Halil İbrahim Şahin, **Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği**, Kömen, Konya, 2011, s. 304–307.

³³ Yaşar Kalafat, "Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?", **Dedem Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, (25–28 Ekim 2010 Lefkoşa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)**, Bildiriler Kitabı, s. 155–163

Ardahan ve Ağrı'da eski yıkık değirmenlerin tekin olmadığı inancı vardır Bilhassa geceleri buralardan uzak durulur bu gibi yerlerde yalnız dolaşılmaz.³⁴ Bu tür yerler adeta ak ve kara iyelerin özelliğini birlikte gösteren mekânlardır.

Bu açılamanın su-değirmen ilişkili bildirimizde yer almasının sebebi, bir ak iye olan al karısının **Kırkklı Bebek** ve **Kırkklı Anne'ye** zarar verebilmesi ile bilinirken değirmen türü subaşlarında yediği kurbanın ciğerinden sonra suyun üzerinde kan görülmesidir. **Al Karısı** insanoğlu tarafından yakasına **iğne** takılarak esir edilip bazı vaatlerde bulunması karşılığında serbest bırakılmasından sonra yaşamakta olduğu suya giderken hem cinsleri tarafından öldürüleceğini söyler. Koşup suya atladıktan sonra suda büyük dalgalanmalar olur ve suyun yüzünde bu andan sonra kan görünür. Böylece belki denilebilir ki, sudan çıkan atlarda da ak ve kara iye özelliği bir arada yer almıştır. Sudan çıkan aygır tarafından kısrağın aşılması kısrağın için mutlu bir olaydır, zira bu melez tay olağanüstülük özellikleri de taşır. Kısrağın ve melez tayın öldürülmesi hali için bir izah aranır ise hatıra aşım esnasında yapılan uygulamadaki aksaklıklar gelmektedir.

Böylece bildirimizde analitik bir izah getirmek istiyoruz. Evvelce yapılmış çalışmalardan ilmekler almak suretiyle mitolojik dokuyu oluşturmayı amaçlıyoruz.

Metin:

Evvelce değirmen etrafında oluşmuş inançları, hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli dönemleri ile bunların muhtelif safhaları esas alınarak tarafımızdan bir çalışma yapılmış bir takım inanç ve uygulamalar üzerinde durulmuştu³⁵. Bu kere bu verileri zenginleştirerek bunlara bazı ilaveler yaparak mitolojik sırların tartışılmaları üzerinde duracağız.

Sözlü kültürün her türünde değirmenle ilgili veriler vardır³⁶. Bilhassa efsanelerde değirmenlerin yer aldığı görülür. Anadolu ve Azerbaycan rüya yorumlarında değirmenler zenginliye işaret olarak kabul görürler³⁷. Maniler doğrudan mitolojik içerik yüklü olmaktan ziyade sofistیک içeriklidirler. "Değirmenin Bendine

Döner kendi kendine

Kime ne diyeyim ki

Ettim kendi kendime" bu türden manilerdir. Bilmecelerimizde değirmenler arayışa ışık tutma noktasında daha farklı bir konumdadırlar. "Buğdayı çevirdim dağı devirdim", "Demet başı bağladım döne döne ağladım", "Ben bir nesne gördüm, kendini çekmiş havaya, kendi çalar kendi oynar, hele şu divaneye"³⁸ Bu türden bilmecelerdir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasının hemen her yerinde genç kızların kismetlerinin açılması ve halkın diğer dilekleri için dallarına bez bağladıkları **Gül Ağaçlarının** arasında değirmen ağaç dalları da vardır. Nevruz gibi bereket dilenilen dönemlerde halkın şölen yaptığı

³⁴ Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarımızda Değirmen", **Folklorist Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara, 1990, s. 147-150

³⁵ Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarımızda Değirmen", **Folklorist Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara, 1990, s. 147-150

³⁶ Hacer Gülşen, "Değirmen Motifi üzerine Karşılaştırmalı Bir incele", **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)** 50 Erzurum, 2013, s. 78-90

³⁷ M. Kasımlı **Azerbaycan Türklerinde Rüya Tabirleri**, Y.Haz. C. Alyılmaz, A. Üniversitesi, Erzurum 1996, s. 8

³⁸ İlhan Başgöz, **Türk Bilmeceleri I, Kültür Bakanlığı**, Ankara, 1993, s. 158, 159

kurbanlar ve adaklar kestiği yerler arasında değirmenler de sayılabilmektedir³⁹. Amasya ve çevresinde sık görülebilen bir bulgudan hareketle Değirmenlerdeki ağaçların bazı yörelerde kutsal ağaç işlemi gördüğü, adak kurbanı kesilen bu mekânların toprağının da kutsal mekân olarak kabul edilebildiği söylenebilir.⁴⁰ Böyle hallerde değirmen çarkından getirilen su ile yıkanılır.⁴¹

Kozyak yöresindeki Makedonya Türklerinde kızlar kismetlerinin açılması için değirmenin çatısına çıkar orada ki kiremitleri ters çevirirler. Böylece ters giden kismet işlerinin düzelip yoluna gireceğine inanılır.⁴²

Genç kızların kismetlerinin açılması için **Cuma Salası**’ndan önce minareye çıkıp Kilit Açma suretiyle kismetlerinin açılacağı inanç ve uygulaması Anadolu kırsalında oldukça yaygındır. Değirmenin çatısı ile caminin minaresinin kutsal mekân olarak kismet açılması konusunda aynileştirilmesi bir dönem değirmene atfedilen kutsiyetin giderek yerini camiye bıraktı kanaatini doğurmaktadır. Her iki uygulamada da yukarılarda olduğu düşünülen kut verici için yüksellere çıkılmıştır.

Ayrıca Hidrellezde gün doğmadan evvel değirmene gidilir kismetinin açılmasını isteyen genç kızlar değirmenin suyu ile yüzlerini yıkarlar Gümçe/Güğüm ile su alır değirmen suyu ile evlerinde yıkanılır.⁴³

Değirmen adak, niyet bağlantısı evlilikten evvel başlamaktadır.

Çorum Abhazları ve Ardahan yerlilerinin halk inançlarına göre yeni doğum yapmış kadınların ciğerini yiyen **Al karısı** Değirmenleri mekân tutar.⁴⁴

G. Antep’te loğusa anneyi veya bebeğini Kırk basacak olur ise çocuk çıplak olarak terazi kefesine konulup **tezekle** tartılır ve **değirmenin çarkından** getirilmiş su ile yıkanır daha sonra bu tezекler fakir fukaraya verilir. Geçmişte su iyesi için tezek kullanılarak yapılan bu uygulama günümüzde yerini aynı veya nakdi sadakaya bırakmıştır.⁴⁵

Değirmenin insan hayatındaki inanç boyutlu yeri doğumla devam etmektedir.

Tartma işleminin neden tezekle yapıldığı hususu irdelenmelidir. Bazı yörelerde Saç Toyunda kesilen saç altınla tartılıp ağırlığınca altın sadaka verilirken tezekle tartılıp sadaka verildiği de olur. Kara iyelere karşı albeniyi asgariye indirmek için mi tartıda tezek kullanılmıştır. Zira bebekleri kara iyelerin nazarından korumak için onlara çirkin isimler konulduğu, pasaklı dolaşmaları sağlanıldığı bilinmektedir. Diğer taraftan bebeklerin kırkı çıkarılırken kırkları hayvan yavrularının kırkları ile karışmasın diye bilinebilen bütün hayvanların isminin sayıldığı bilinmektedir. Tezeğin seçilme sebebi bu olabilir mi? Bize göre bu ikinci ihtimal üzerinde

³⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009, s. 42

⁴⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009, s. 33–60,88

⁴¹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009, s. 33

⁴² Y.Kalafat, **Makedonya Türkleri (.....), Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları**, İstanbul, 1994, s. 34

⁴³ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012 s. 194–95

⁴⁴ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012 s. 242

⁴⁵ O.Acıpayamlı, **Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etimolojik Etüdü**, Erzurum, 1961, s. 86–89; H.A.Yüksel, “Türk Folklorunda kırk sayısı”, **Millî Kültür**, 1982, C. III s. 43–44

durmak fazla zorlama olur. Ancak kırkı çıkmamış anne ve bebeğin yakınına yeni kesilmiş hayvan etinin getirilmesinin sakıncalı bulunduğu da bilinmektedir. Muhtemelen o hayvanın kırkının bebeği ve anneyi basabileceği inancı ile ilgidir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında bebeğin doğum eşi **Umay**'ının gömüldüğü yere göre büyüğünce meslek edinebileceğine inanılır. Cami duvarı dibine gömülünce imam, askeri kışla duvarı dibine gömülür ise subay olacağına inanılır. Eşi değirmen duvarı dibine gömülüş bebeğin büyüğünce bereketli bir hayatının olacağına inanılır⁴⁶.

Değirmenler veya **değirmen harkındaki** sular bebeklerin satıldıkları yerlerdendir. Amasya gibi bazı yörelerde çocuksuz kadınlar çocuk sahibi olabilmek için bazı kaynak suların, değirmen arkı suların başında ulu ağaçların altında, türbelerde dilekler dilerler çocukları olmadan çocuklarını buralarda satarlar Bu anne adayları çocukları olup belirli bir yaşa gelinceye kadar adak kurbanı keserler⁴⁷.

Bu uygulamanın eşitli şekilleri vardır. Özbekistan ve Güney Azerbaycan'da bebek dünyaya gelinde **Beşik Toyu**'nda çocukları çok olan ve yaşayan bir yaşlı anneye çocukları yaşamayan anne belirli bir seronomi ile çocuğunu satar. Buradaki uygulamada adeta sembolik olarak satın alan anne kara iyelere karşı bağışıklığı olan bir kimsedir. Bu tür çocuklar kız iseler bunlara **Satı** erkek iseler **Sattı Aldı** ismi konur. Satma işinde bebek beşiğin altından yaşlı anneye verilirken "sattım aldın mı" ve yaşlı anne de "aldım" der bebeği beşiğin üzerinden annesine verir. Bu işlem üç defa tekrarlanır.

Bu uygulama Anadolu Türk kültür coğrafyasında yaşaması istenen bebeğin yatıra adanması ve o yatırın isminin bebeğe verilemesi türünden bir uygulamadır. Yozgat'ta ve Kırşehir'de bir ağaç kütüğü olan ve **Kütük** diye bilinen yatıra götürülen bebeğe **Kütük** isminin verilmesi de bu türden bir uygulamadır⁴⁸.

Kutsal bir mekânda bu işlemi yapmak ile kutsal kabul edilen kimseye, şeye karşı yapmak arasında oldukça fark vardır. Yukarıdaki örnekte Değirmene veya onun suyuna satış yapılmıyor adeta duaların kabul görebileceğine inanılan değirmen ortamı suyu ve yeşilliği için seçilmiş oluyor.

Değirmenin insan hayatındaki yeri onun korucu veya koruyucu olduğu özelliği ile ad verme döneminde de sürmektedir.

Denizli'de yürürken zorluk çeken çocukların birbirlerine bağlanmış ayaklarının ipi değirmenden gelmiş birisine kestirilir.⁴⁹ Bu uygulamada değirmen gelmiş olmak camiden namazdan çıkmış olmakla eş tutulmuştur. Köstek kesme olarak bilinen bu halk hekimliği türü ayağını basamayan çocuklar için uygulanır. Camiye giden kişi dinen itibarlıdır camiden çıktığı an ise onun abdestli olduğu dönemdir. Eli uğurlu duası makbul kimse durumundadır.

Değirmenin insan hayatındaki rolü çocukluk döneminin diğer safhalarında da görülmektedir.

⁴⁶ Yaşar Kalafat, "Kazan ve Çevresi 'Ziyaret Yerleri Etrafında Gelişmiş' Halk İnanmalarında Mitolojik

İzleri –Kartal–", **II. Uluslar arası Kazan ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, 02–04 Ekim 2013 Kazan**

⁴⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009,

⁴⁸ Yaşar Kalafat, "Yozgat Yöresi Halk İnançlarında Mitolojik Bulgular", www.yasarkalafat.info

⁴⁹ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012, s. 391

Anadolu kırsalında evin herhangi bir yerinde veya yatak yorgan gibi eşyalar arasında yapanı bilinmeyen bir muskanın muhtemel zararlarından korunmak için o muska akarsuya veya değirmenin bendine atılır. Böylece suyun onu alıp götüreceğine zararsız hale sokacağına inanılır. Keza **büyük** yapıldığına inanılan ve büyüye ele geçirilemeyen kimseler için bir kalıp sabun okutulur o büyülendiğine inanılan kimsenin başında döndürülür ve bu sabun da akarsu veya değirmen bendine atılır. **Sabun** eridikçe büyüünün de tesirini yitireceğine inanılır. Bu uygulamada kurtarıcılığına inanılan değirmenden ziyade akar haldeki sudur.

Batı Trakya Türkleri halk inanmalarında akıl hastalarının tedavilerinde değirmende buğday yerine su öğütülmesi uygulaması yapılır. **“Su Öğütme”** ile hastanın tedavi olacağına inanılır⁵⁰. Su değirmen ilişkilerinde hikmetin sadece veya tamamen su da olmadığını düşündürmektedir.

Kültür coğrafyamızın bu bölgesinde Kulunç diye bilinen bel ve daha ziyade sırtta görülen tutulmaların tedavisinde de değirmenden getirilmiş su kullanılır. Bu su ile yapılan banyoda bazı yörelerde de **“yel”** diye bilinen bu tür rahatsızlıklardan kurtulacağına inanılır.⁵¹

Böylece **Türkeçare** olarak da bilinen halk tababetinde değirmenin hem psikolojik ve hem de fiziki rahatsızlıklarda yer alabildiği söylenebilir.

Suyu güçlü akan etrafı yeşillik, mesire yeri, Hıdırlık gibi subaşı olarak düşünülen değirmenler adeta ak iyelerin köhne, yarı terk edilmiş değirmenler ise kara iyelerin mekânı olarak düşünülmüştür⁵².

Tunçeli ve Adıyaman’da yağmur yağmasını sağlayacağı inancı ile köyün imamı, çobanı veya muhtarı ıslatılır akarsuya veya çeşmenin altına sokulur, ıslatma işlemi için var ise **su değirmeninin** arkı tercih edilir⁵³. Bu uygulamada Kam yerini imama mı bırakmıştır?

Su-değirmen bağlantılı inançlarda mistik gücün ağırlığı sudan geliyor olmalı. Yel değirmenleri etrafında oluşmuş inançlardan mifler âlemine yapılacak bir yolculuk sonucu edinilen bulguların karşılaştırılmaları daha sağlıklı tahlillerin kapısını açabilir. Cemadattan rüzgârın da su gibi manevi bir güç içerdiğine dair inançların varlığı bilinmektedir.

Çorum’da tek kardeşli çocukların tavuğun kanat kısmını yemeleri halinde kardeşlerinin ölebileceğine dair bir inanç vardır. Bu hallerde ve ölümcül olduğuna inanılan hastalıklarda tedavi amacıyla değirmenden getirilmiş **“değirmen suyu”** hastaya içirilir.⁵⁴

Azerbaycan’da değirmen piri inancı vardır.⁵⁵ Değirmen piri, demirin piri gibi bir sanat dalının piri midir? Kutsal bilinen hikmetleri ile anılan bir değirmen **“Pir”** olarak mı ün salmıştır? Yoksa değirmenler için genel hüküm olan, sıradan olmayan mekânlardan oluşundan mı bu ismi almıştır, bilinmemektedir.

⁵⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009,

⁵¹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009,

⁵² Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012, s. 391 s. 321

⁵³ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009

⁵⁴ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012, s.475

⁵⁵ Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Berikan, Ankara, 2012, s. 22

Değirmenler kendi etraflarında bir inanç çemberi oluşturmuşlardır. Muhtemelen bu gizlin izahı su ve yelde olduğuna inanılan güçten gelmektedir.⁵⁶

Altay Türk Halk inançlarında, insanı arkasından o insanın tanıdığı bir sesle çağırabilirler. Çağrılan kimse arkasına dönmeden sesin sahibinin isminden bahisle “beni neden çağırdın demelidir. Birisi ölünce **Tusga/tusa** gitti denir İnanca göre Tuz, Çin sınırında yapımı tuzculara ölüm getiren bir yerdir.

Anadolu’da da gaip seslenilerek çağırılma inancı oldukça yaygındır Böyle hallerde kendisine seslenilen şahıs kesinlikle arkasına dönmez, hatta cevap vermemelidir. “dönmek ve cevap vermek doğru değildir, denilir. Cevap vermek gerekir ise “işim var değirmene tuza gidiyorum “ emesi gerektiğine inanılır⁵⁷.

Salpazarı Çepnilerinde bağ bozumunda bağın hastalıklardan korunmak için hastalığa yol açtığına inanılan nesne bağlanır. Bu uygulamada değirmen suyundan yararlanılır.⁵⁸

Halk inanmalarında bağlama olarak bilinen bir uygulama vardır. Ağzı bağlanan kurt, ağzı açılıncaya kadar ağzını açamaz, bağlayan açmaz ise açlıktan ölür. Özel gecesinde bağlanan damat başarılı olamaz, bağ açılmaz ise murat alamaz. İnsan, hayvan ve bitki hastalıklarına yol açan nesne de bağlanır böylece hastalığın önünün alınacağına inanılır.⁵⁹. Bağlama işleminde açılır-kapanır bıçak, ip ve Çepniler örneğinde görüldüğü gibi değirmen suyu gibi mistik gücüne inanılan şeyler de kullanılır.

Kastamonu’da yağmur Duası/istiskal’ na çıkılınca 70. 000 taş toplanır ve beheri ayrı ayrı okunur bu taşlar su **değirmenin çarkına** veya Taş Köprü’den aşağıya akarsuya atılır⁶⁰

Bu bulgulardaki değirmenin harkı, değirmenin çarkı, değirmenin bendi, değirmenin çatısı bereket- değirmen bağlantılı hususlardır.

Sonuç

Değirmenler, yaşayan halk inanmalarından hareketle, mitolojik döneme yapılacak yolculukta mihenk taşlarından olabilirler. Değirmen-su bağlantılı inançların yanı sıra virane olmamış değirmenler “**Elmalı Yerlerdir**”. Değirmenler ören yerlerine ve su arkları da bataklığa dönüştüğü durumlarda ise onların kara iyelerle ilişkilendirilmeleri zor olmamaktadır.

Bu çalışmalar, sözlü kültür verilerinin; “Akarsu yosun/kir tutmaz”, “Adamın yere bakını suyun derinden akanından kork”, “Dibi görünmeyen taştan su içme”, “Su gibi aziz ol” veya “Bıçağı kestiren suyu insanı sevdiren huyudur”, “Hak deyince akan sular duru” özlü sözler gibi diğer edebi türleri ile desteklenildiği çalışmalarda bu yolculuk daha sağlıklı yapılabilecektir.

⁵⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Dedem Korkut Aşağı Eller, Berikan, Ankara, 2008 s.307

⁵⁷ iYaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü**, Ankara, 2012, Berikan, s.45

⁵⁸ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Halk İnançları V-VI**, Berikan, Ankara, 2000, s. 239

⁵⁹ Yaşar Kalafat, “Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kilitlemek – Bağlanmak” **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III**. 1999.1997.1998.1999.2001, Alanya 2004, s. 492–496; **Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III**. Eylül 2001 S. 39 589–597

⁶⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009

ÇUKUROVA YÖRESİ GEÇİŞ TÖRENLERİNDE SU ODAKLI UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayhan KARAKAŞ*

Giriş

Su, tarih boyunca insanlar için yaşamın kaynağı olagelmıştır. Dünya mitolojilerinde hayatın başlangıcı ve bitişi ile ilgili önemli bir unsur olan su, insanlar için kutsal bir değer ifade etmiştir. Suyun insanlar için taşıdığı bu kutsal değer birçok zeminde kendisine yansıma alanı bulmuştur. İnanç, edebiyat, mimari gibi farklı alanlarda su değişik şekillerde insanlar tarafından benimsenen ve önemsenen bir olgu olmuştur.

Potansiyel gücün ve ayrışmamışlığın ilkesi, her tür kozmik tezahürün temeli, bütün tohumların taşıyıcısı olan su, bütün biçimlerin kaynaklandığı ve bir felaket ya da kendi gerilemeleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgeler. Başlangıçta ve her tür tarihsel ya da kozmik döngünün sonunda su vardır ve her zaman var olacaktır (Eliade, 2009: 196).

Suyun arıtıcı niteliği, bollukla ilişkisi, taşması vb. su kültünün doğuşunda rol oynayan önemli etkenlerdir. Denizleri, gölleri, ırmakları, kaynakları, çeşmeleri ve yağmuru da içine alan su kültüründe; su kimi zaman kendisine ibadet edilen bir obje, kimi zaman da kült aracıdır (Örnek, 1988: 103-104).

Türklerin tabiat kültürleri içinde yer su olarak adlandırılan su ve onun etrafında oluşturulan su kültürü yer ile birlikte ilk sıralarda yer alır. Eski Türk kültüründe gözle görülen her şeyin bir perisi, ruhu, iyesi vardır. Su iyesi denilen su ruhları, suların sahibi aynı zamanda hâkimidirler. Bu çerçevede çocuğu olmayan kadınlar, çocuk istemek, ava çıkanlar iyi bir av yakalamak için suyun sahibi olan ruhları memnun ederler; onlara kanlı-kansız kurban sunarlar. Kutsal sayılan suyu kirletmek, pislik atmak, tükürmek gibi hareketlerin, bizzat su iyesi tarafından cezalandırılacağını düşünürler (Türkan, 2009: 84).

Eski Türkler suyu hayat kaynağı olarak görmüşler ve onu temizlik gibi basit bir dünyevi amaçtan daha çok ab-ı hayat olarak sonsuzluğu elde etmek için kullanmışlardır. Bu yüzden mezarlarını suya yakın yere yaparlardı ki, yeniden diriliş kolay olsun. Orta Asya Türk topluluklarının suyu kirletmemek için azami çaba sarf ettikleri dikkat çeker; çünkü inanca göre suyun saf ruhunu pisliklerle kirletmemek gerekir (Gökalp, 2010: 76).

Göktürkler döneminde tabiat ruhlarına yer-su deniyordu. Bu tabir “yer-suv” şekliyle Uygurlarda da vardı. Yer-sular kutsal (ıduk) sayılıyorlardı. Buraya Eski Türklerin yağmur, dolu yağdırmak, rüzgâr estirmek için sihrine müracaat ettikleri bildirilen “yada” taşı da ilave edebiliriz. Türk kültüründe yer sular maddi değil, manevi kuvvet şeklinde düşünüldüğünden, kendileri ile ilgili olarak, Eski Yunan’dakine benzer, tanrılar ve aileleri tarzında mitolojiler teşekkül etmiştir (Kafesoğlu, 1988: 243; Turan, 2010: 128-129).

Eski Türklerde, özellikle Şamanizm ile ilgili olarak, kâinatın ve insanın yaratılışı ile dünyanın sonuna dair anlatılan efsanelerde de su kavramı önemli bir yer tutar. Yerin yaratılmasına dair Asya’da anlatılan efsanelerin çoğunda, büyük, eski bir denizden söz edilir. Denildiğine göre, semavi bir varlık, yeri bu denizden yaratmıştır. Tunguzlar arasında tespit edilen bir efsaneye göre, Tanrı bir ateşle eski denizi kısmen kurutarak yeri yaratmıştır. Yakutlar ise, yerin gökten veya bir denizin dibinden hazır olarak getirildiğini söylerler. Altay Türkleri arasında, günün birinde yerin dibinin delinmesi sonucunda, arzın etrafındaki denizin her yeri kaplayacağı ve dünyanın bir tufanla mahvolacağı inancı vardır (Buluç, 1993: 330-332).

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Su, Türkler için hâlâ kutsaldır. Anadolu'nun birçok yerinde damat gerdeğe girerken eline bir tas su verilir veya içeri girerken kapı önünde testi içinde duran suya bir tekme vurarak onu etrafa saçar. Bu suyun uğur ve bereket getireceğine kötü ruhlardan koruyacağına inanılır. Mezar ziyaretlerinde de su dökülür. Bu şekilde ölen kişilerin yüreğinin yanması ve üzüntüsünün geçmesi sağlanmış olur. Yine birisi uzak bir yolculuğa çıkarken ya da gelin annesinin evinden ayrılırken arkasından su dökülür. Dökülen bu suyun koruyucu olduğuna inanılır (Yavuz, 2004: 37). Bu gelenek Eski Türklerdeki geline su gösterme geleneğinin devamı olmalıdır. Çünkü Eski Türklerde de yeni gelin, yaşlı bir kadın tarafından çevredeki ırmak ya da göle götürülür, geline su gösterilirdi (İnan, 1998: 491).

Hayatın kaynağı ve bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez ögesi olan su yerkürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayati öneme sahiptir. Su anlamına gelen mâ' kelimesi Kur'an-ı Kerim'de altmış üç ayette geçer. Bunların çoğunda bilinen anlamıyla su söz konusudur (Günay, 2009: 432).

"İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevî su" olarak tanımlanan âb-ı hayat, İslâm-Türk kaynaklarında ve edebî mahsullerinde aynü'l-hayat, nehrü'l-hayat, âb-ı cavidani, âb-ı zindegi, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, bazan da Hızır ve İskender'e atfen âb-ı Hızır veya âb-ı İskender olarak da anılır. Bu efsanevi su aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. İnsanın yeryüzünde görünmesinden itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, buna karşılık yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, ona daima sonsuz bir hayat fikri ilham etmiştir (Ocak, 1988: 1)

Dünya ve Türk kültüründe birçok yönden önemli bir yer tutan su, insanların hayatlarında önemli dönüm noktaları olan geçiş törenlerinde kendisini gösterir. Geçiş törenleri bireyin hayatı boyunca karşılaştığı aşamalarla ilgilidir. Yoğun dönem törenleri kriz dönemlerinde bireylerin kaynaşmasını sağlayarak grubu bir arada tutan törenlerdir. Arnold Van Gennep antropolojinin klasiklerinden birisi olarak kabul edilen eserinde, geçiş törenlerini yaşamların doğum, ergenlik, ebeveynlik, daha yüksek bir sınıfa ilerleme, mesleki uzmanlaşma ve ölüm gibi kritik dönemlerinde bireylere yardımcı olan törenler olarak tanımlamaktadır (Haviland, 2002: 421).

Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlar; doğum, evlenme ve ölümdür. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutlamak, kutsamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır (Örnek, 2000: 131).

Çukurova, halk kültürü ürünlerinin hâlâ canlılığını koruduğu yörelerden biridir. Bu kültürel canlılık içerisinde geçiş törenleri olan doğum, evlenme ve ölüm etrafında da birçok uygulama devam etmektedir. Bu uygulamaların bir kısmının odağında ise Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan su kavramı yer almaktadır. Bu uygulamalarda İslâmiyet öncesi Türk kültürünün izlerinin İslâmî bir renge bürünerek yaşadığını görüyoruz. Bazı uygulamalarda ise İslâmiyet öncesi inanç sistemlerinin hiçbir etki altına girmeden sürdüğünü tespit edebiliyoruz. Çukurova yöresinde sözlü kültürden derlenen ve odağında su kavramının bulunduğu uygulamalara göz atalım:

Çukurova Yöresi Geçiş Törenlerinde Su Odaklı Uygulamalar

A. DOĞUM

1. Kısırlığı Giderme

- Sıcak suyun buğusuna oturulur.
- Kaplıcaya gidilir.
- Hocanın okuduğu su içilir.
- Dölyatağının soğuklamış olduğu düşünülür ve “kız bitiği” kapalı denir. Bunun için bele şişe çekilir, sirkeli sıcak su buğusuna oturtulur. Ebe denilen gezici çingene kadınlara dölyatağına baktırılır ve açtırılmaya çalışılır.

- Hamile veya çocuklu kadının elinden su içilir veya bozuk para alınır.
- Damarları açılsın diye âdetliyken sıcak suya oturtulur.
- İltihapları dökülsün diye kaplıcaya götürülür.
- Cere (küçük su testisi) kırılır. Çocuğu olmayan kadın o cere kırığına oturtulursa çocuğunun olacağına inanılır.

2. Gebelikten Korunma

- Rahim soğuk suyla yıkanır.

3. Çocuğun Sağlıklı Doğması

- Çocuğu doğmadan ölen kadına “tıbıkali” denir. Böyle kadın hamile kalınca kırklanır. Kırklama kırk tas su ve yedi çiçekle olur. Suyla bilinen dualar okunur.

4. Doğum Olayı

- Hamile kadın, doğumu kolay olsun diye su üstünden geçirilir.
- Sancılı anneye doğumu kolay olsun diye banyo yaptırılır.
- Okunmuş su içirilir.
- Oklavanın bir ucundan su akıtılır, diğer ucundan hamile kadına içirtilir.
- Çabuk doğum yapan bir kadının kolunun büküm yerinden su içirtilir, böylece onun da çabuk doğuracağına inanılır.
- Kocasının ayaklarını veya ellerini yıkadığı sudan içirilir.
- Bir kabın içine su konur, ağzı kapatılır. Üzerine Mushaf konur, yarım saat bekletilir. Bu sudan içen kadının kolay doğum yapacağına inanılır.
- Hacdən tas getirtilip hamile kadına bu tasta su içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır.

5. Çocuğun Eşi/Göbeği

- Suyla atılır.
- Lohusanın sütü bol olsun diye ırmağa atılır.

6. Lohusa Bakımı

- Lohusa doğumdan sonra yıkanır ve yatağına yatırılır.
- Lohusaya üç gün ekmek verilmez, soğuk su içirilmmez.
- Yeni doğum yapan kadına su içirmezler çünkü lohusanın eli yüzü şişer. Su içmesi gerekiyorsa az miktarda kaynamış su içebilir.
- Doğumdan sonra vücut ezildiği için ve içindeki yaralar iyi olmaz diye bir hafta kesinlikle su içirilmmez.
- Lohusa kadın üzülmesin, içi üşümesin bir hafta su verilmez.
- Lohusa soğuk su içerse sütünün kaçacağına inanılır. Lohusaya 3 gün su verilmez.

7. Albasması

➤ Kadının kırkı çıkana kadar evde ağzı açık bir kapta su bulundurulmaz, böylece “al” yaklaşamaz.

➤ Kırklı kadının yattığı odada su bulundurulursa kadını albasacağına inanılır.

8. Kırk Basması, Kırklama ve Kırk Gün İçinde Yapılan Diğer İşlemler

➤ Bebeğin doğumundan sonraki kırkıncı gün anne ve bebeğin yıkandığı suya (kırklama suyu) besmele ile kırk taş, yirminci gün ise yirmi taş atılır.

➤ Kırklama suyuna kokulu çiçekler atılır.

➤ Kırklama suyu hazırlanmaz, bunun yerine anne ve bebek yıkanır.

➤ Kırklama suyuna 7 taş, 7 dereden alınmış kıymık, 7 değişik çiçek koyularak ısıtılır ve banyo yaptırılır. Bu su günbatımında iki yol ayrımına dökülür.

➤ Çocuğunun doğumunun yirminci gününde “yarı kırklama” yapılır. Yarı kırklamada suya yirmi taş atılır.

➤ Suyun içine atılan taşların her birine ihlâs suresi okunur.

➤ Kırklama suyuna yaprağı dökülmeyen ağaçların dalı konur. Bunda amaç çocuğun büyüüp yuva kurması, bereketli olmasıdır.

➤ Kırklama suyu taş ve kırk çiçekle yapılır. Bebek yağlıkların üstünde tutularak üzerine hazırlanan su dökülür ve “kırk kırk” denir. Ayrıca kırklanan bebek “kırkı çıksın” denerek ayağından boynundan tutulur ve sallanır.

➤ Kırklama isteğe bağlı olarak yedi kırkı, yirmi kırkı ve kırk kırkı şeklinde yapılabilir. Kırk taş, yedi tür çiçek ve yaprak bir kovaya kırk delikli kalbur ya da makarna süzgecinden geçirilerek oluşan banyo suyuyla anne ve bebeği yıkanır. Kalan sudan birer tas evdeki diğer kişilerin banyo suyuna konularak onların da banyo yapması sağlanır. Yine kırk suyundan alınan bir miktar su ev temizliğinde kullanılacak suya katılır, evin her yanına kırk suyundan serpilir ve “kış kış kırk” denir, böylece kırk evden defedilir.

➤ Kırk taşı ile besmele çekilerek, dualar ve ayetler okunarak kırklama yapılır. Kırk taş kevgire konarak çocuğun üzerinden su dökülür.

➤ Doğumdan kırk gün sonra kırk tane taş alınır. Bu taşlar iyice yıkanır ve içi su dolu bir leğenin içine atılır. Bu suya limon yaprağı ve çiçekler atılır. Sonra bu suyla bebek yıkanır. Bebek yıkandıktan sonra aynı su evin içine ekmek suluyor gibi serpilir. Bu sudan annenin üzerine de serpilir. Yapılan bu işe “kırklama” denir.

➤ Bebeğin üstüne bulunursa çiçek serpilir. Leğenin içine sayılarak kırk tas su konur, bebeğin üstüne dökülürken de tekrar sayılır.

➤ Çocuk kırklanmadan önce pınardan su getirilir. İki kova su hazırlanır, çocuk taş gibi sağlam olsun diye kırk tane çakıl taşı toplanır ve suya atılır. Su eve getirilir ve ısıtılır. Kovanın içine kırk tane buğday atılır bereketli olsun diye. Kırklanan bebeğin kıymetli ve zengin olması için bir altın yüzük atılır. Bu suyun birazı leğene boşaltılır. Bebek leğene yatırılır. Tülbent sabunlanır, bebek keselenir. Bebek yıkandıktan sonra yıkayan kişi ayağa kalkar bebeği tutar. Diğer kişilerin yardımıyla tülbent çocuğun başının üstüne gerilir. Kalan su, ‘kırk, kırk, kırk’ denerek bebeğin üstüne dökülür. Ardından dua okunur ve kırklama işi biter.

➤ Çocuğun kırkı çıktıktan sonra don kazanına kırk tane taş konur. Annenin ve çocuğun çamaşırları kazanda kaynatılarak yıkanır.

- Çocuğun kırkı çıkınca beşikteki bütün eşyalar yıkanır.
- Kırk suyunun artmaması gerekti inanılır.
- Kırk suyu artarsa çocuğun ömrünün uzayacağına inanılır.
- Kırk bastığına inanılan kadının çamaşırından alınır, banyo kazanının altında yakılır. Lohusa kadın ısınan suyla yıkanır.
- Kırk basmaması için cami avlusundan toplanan 40 taş ve 40 anahtar, 40 Cuma sala verilirken çeşmeden alınan kırk kaşık suya katılıp çocuk üç Cuma yıkanır.

9. Yürüyemeyen Çocuk/Konuşamayan Çocuk/Aydaş Çocuk

- Dört yol ağzında kanı karışmadık (akraba olmayan) yabancı bir kadın üç hafta üst üste çocuğu banyo yaptırır. Silmeden üzeri giydirilir. Eğer banyo işe yaramışsa çocuk kilo alır, yaramamışsa gün günü zayıflar.
- Yol çatında yıkamadan fayda alınmamışsa evin eşikliğinden toprak alınır bu toprak suya atılır ve bu suyla banyo yaptırılır. Bunun sebebi eve gelenlerin nazarları değmiş ve baskın olmuştur diyedir.
- Çocuğa okunmuş su içirilir.
- Aydaş çocuk su, çiçek ve taşlardan hazırlanan karışımla sabah erkenden güzelce yıkanarak kırklanır. Bu uygulamadan sonra çocuğun iyileşeceğine inanılır.
- Konuşamayan çocuğa aşık kemiği'nden üç kez su içirilir, daha sonra konuşması beklenir.
- Konuşamayan çocuğa davar çanıyla su içirilirse çocuğun konuşacağına inanılır.
- Aydaş çocuk için yedi komşunun evinden, ev sahibinin haberi olmadan, su alınır ve çocuk bu suyla yıkanır.
- Konuşamayan çocuğa bülbülün su kabından su içirilir.
- Doğan çocuğun dört yol ağzında yıkanmasının da çocuğun ölmesini engelleyeceğine inanılır. Çocuk doğduktan sonra herhangi bir dört yol ağzına götürülür ve sıcak su ile leğende yıkanır. Leğendeki su da oraya dökülür. Bu şekilde bebeğin belasının da oraya döküleceğine inanılır.

10. Altını Islatan Çocuk

- Yengeç, içinde su olan bir kabın içinde üç gün kalır. Üç günden sonra su bir bardağa süzülüp altını ıslatan çocuğa içirilirse çocuğun bir daha altını ıslatmayacağına inanılır.

B. EVLENME

1. Kismet Açma

- Bir kızın bahtını açtırmak için muska yazdırılır. Yedi dereden su getirtilip bir kazanda kaynatılır. Yazdırılan muska suyun içine atılır. Kız o suyla yıkanırsa bahtı açılır.
- Anahtar dualarla birlikte kıza verilir, kız anahtarı suya atar.
- 40 kişiden toplanan parayla alınan kolye Hac'ca giden birine verilir, orada akan suya atılır.

2. Evlenme İsteğini Belli Etme

- Erkekler evlenecekleri kızı subaşlarında seçerlerdi. Kızlar su götürürken gençler yolun kenarına dizilirlermiş. Bu arada gönlü olduğu erkekle konuşur ya da duvar üstünden, bahçeden haberleşmeye çalışırlar. Kızlar su götürürken dinlenirlerdi.

➤ Erkek suyolunda bir kızla konuştu mu o kızla adı çıkmış demektir. Buna 'isteme' denir. İşte filanın oğlu şu kızı istiyormuş. Hem kızın hem erkeğin adının duyulmasıyla çok büyük bir sebep olmazsa evlilik gerçekleşir, birbirinden ayrılmazlar.

3. Görücülük

➤ Evlenmeye gönlü olmayan kız, görücü gelenlerin ayakkabısına su koyar.

4. Kız İsteme

➤ Kız istemeye gidildiğinde kızdan su istenir. Kız, suyu sol elini göğsüne koyup sağ eliyle vermezse o kız istenmez.

5. Çeyiz Götürme

➤ Çeyizin taşındığı araçla akan sudan geçilir.

6. Gelin Alma

➤ Gelin alıcılar giderken, kız tarafı gelin arabasının üstüne su serper, ardından su döker.

➤ Gelin köprüden veya sudan geçirilir. Suya atması için geline para verilir.

7. Gelin İndirme

➤ Gelin inerken yola içi su dolu bir ibrik konur. Gelin bu ibriğe ayağıyla vurup devirir. Bu işlemi üç kez yaparlar.

➤ Gelin yeni evine girerken başına su serpilirse rızkının bol olacağına inanılır.

8. İmam Nikâhı

➤ İmam nikâhı kıyılırken herkese duyurmazlar. Nikâhta oğlan tarafından iki kişi ile kız tarafından iki kişi birlikte bulunur. Aralarında sürtüşme olan kişilerin nikâh kıyılırken iplik düğümlemesinden veya bıçak kapatarak suya atmalarından korkulur. Bu durumda damat gerdek gecesinde başarısız olur. Bu durumda suya atılan bıçak bulunmaya çalışılır.

➤ Düğün günü belli olduktan sonra fesat kişiler bir tahtaya çivi çakarlarmış ya da çiviyi suya atarlarmış, bu şekilde damat bağlanırmış. Bu durumda suya atılan çivi bulunmaya çalışılır.

C. ÖLÜM

1. Ölüm Sırasında Yapılan İşlemler

➤ Sürekli başucunda su bulundurulur ve su verilir.

➤ Hoca çağrılır. Başından su eksik edilmez. Şeytan onu günaha sokmak için elindeki suyu gösterir, inkâra çağırırmış. Ona kanmasın diye devamlı su bulundurulur.

➤ Hastaya "kelime-i şahadet" getirtilir, varsa zemzem suyu içirilir.

➤ Ölüm döşeğindeki kişi çok susuzluk çekermiş. O anda şeytan gelip ölecek kişiye su gösterirmiş. "İmanını ver sana bu suyu vereyim" dermiş. Ölümü yaklaşan kişi o anda "acaba suyu alıp imanımı versem mi" diye mücadele edermiş. Şeytana fırsat vermemek için kişiye su verilir.

2. Ölüm Olayından Sonra Yapılanlar

➤ Ölünün yanına bir testi su konur. Üç gün üç gece ışık yanık tutulur. Ölü üç gün gelip su içermiş derler.

3. Yıkama ve Kefenleme

➤ Ölünün yıkanacağı su büyük bir kazanda kaynatılır. Kazanın altında yakılacak odunlar kırılmadan yakılır. Ölen kişi kadın ise suyu kadınlar, erkek ise erkekler kaynatır.

➤ Suyun içerisine murt dalı atılır.

➤ Kaynayan suyun döküleceği tas ve kullanılacak eşyalar yeni olmalıdır.

➤ Yıkama işini bilen bir kişi yapmalıdır. Bu iş genellikle imam yapar.

➤ Ölünün yıkandığı suyun kaynatıldığı kazan ters çevrilir ve 7 gün bu şekilde bekletilir.

➤ Ölüyü gömmeden önce Allah'ın katına temiz gitmesi için yıkarlar. Ölü yıkanırken yüzüğü, takma dişi çıkarılır. Ölünün yıkandığı su, önceleri akan bir sudan alınmış. Bakır güğüme doldurup içine gül suyu döküp güneşte bekletirmiş.

➤ Cenazenin yıkanması için iki veya üç adet bakır kazana su konur. Buna kazan çatmak denir. Su konulan kazanların ve ölü yıkamak için kullanılan bütün leğen, tas gibi eşyaların bakır olması şarttır. Isıtılan suya har dalı, çam dalı gibi yeşillikler atılır, bunun sebebi yeşilin uğurlu sayılmasıdır. Bu suya defne yaprağı da atılır. Defne yaprağı da ölüyü daha iyi yıkaması ve hoş koku vermesi içindir. Bu suyla en az üç kişi tarafından yıkanır. Erkekse erkekler, kadınsa kadınlar yıkar.

➤ Ölünün yıkanması için hazırlanan su ile yedi ibrik doldurulur. Bu ibrikler bakır olmak zorundadır. Bu sular cemaatin abdest alması içindir. Bu sular temsilidir. Bütün cemaat bu suyla abdest alamaz. Ancak imam ve ölenin yakınları alır.

➤ Yıkamadan artan su ölü gömüldükten sonra toprağın üstüne dökülür.

➤ Eskiden ölü yıkamada kullanılacak su pınardan, kuyulardan alınırken şimdi bu uygulamaya pek riayet edilmez olmuştur. Şimdi eğer imkân varsa yine bu şekilde su temin edilirken çoğu zaman evdeki çeşme suyu kullanılmaktadır. Yıkama suyunu; ölen kişi kadınsa kadınlar, erkekse erkekler ısıtır. Isıtılan suya har dalı, çam dalı gibi yeşillikler atılır, bunun sebebi yeşilin uğurlu sayılmasıdır. Bu suya defne yaprağı da atılır. Defne yaprağı da ölüyü daha iyi yıkaması ve hoş koku vermesi içindir. Ölü yıkama işi evin avlusunda dört tarafı kilimlerle kapatılmış bir köşede veya camide yapılır. Ölüyü, ya bu işin ehli olmuş bir kişi ya da hoca yıkar. Ölü yıkamada daha önce kullanılmamış sabun, sabun bezi, havlu kullanılır. Daha sonra cenaze kefenlenir ancak ayakları açıkta bırakılır. Oğlu, kızı ve yakınları ayağına su döker. Bu son görev olarak kabul edilir.

➤ Yıkama işlemi bahçede yapılıyorsa su kazanda kaynatılır, daha sonra kazan ters çevrilir. Ölen erkekse erkekler, kadınsa kadınlar kurar kazanı. Su getirmek cenazeye hizmet etmek çok sevaptır. Cenaze için hazırlanan su ve kınadan kalan olursa üstüne dökmek isteyenler dökebilir. Kalan suyla çamaşırları ve çarşafı yıkanır. Bu işleri iç kişi yapar genelde. Kalan kına artan suyla elde ovuşturulur.

➤ Cenaze kaldırılır kaldırılmaz kalan su dökülür, kazan ters çevrilir. Ocak da bozulur. Bunun amacı bir kişi daha ölürse bu kişinin evden olmamasıdır.

➤ Cenazeyi yıkayana para verilir alan alır, almayan almaz. Cenaze yıkanırken "su damlaları sayısınca ona yıkamada yardım edenlerin günahı dökülürmü" diye inanılır.

➤ Ölünün yıkandığı yere bir kap su konur, içine de bir tas konur. Ölünün gelip oradan su içtiğine inanılır.

➤ Ölünün yıkandığı suyun artanı ile büyükler ve çocuklar ellerini-yüzlerini yıkarlar.

➤ Ölü yıkamada kullanılan eşyalar yıkanır, abdestlenir.

4. Cenazenin Taşınması

➤ Cenaze götürülürken, uyuyanlar uyandırılır, dışarı su dökülür, kilim çırpılır ve cenazeye dönülerek ayakta durulur.

➤ Cenazenin arkasından su dökülmemesi gerektiğine inanılır.

5. Gömme ve Mezarlıkta Yapılan İşlemler

➤ Mezar kapatıldıktan sonra yanlarında getirilen ibrikteki su ölünün baş tarafından başlayarak ayakucuna kadar yavaş yavaş dökülür. Mezar kapatıldıktan sonra baş ve ayağa taş konur, bol miktarda su dökülür.

6. Cenaze Evi

➤ Cenaze mezarlığa götürülmek üzere evden ayrılırken daha yedi adım uzaklaşmadan hemen ölünün çamaşırları bir araya toplanıp tokucla yıkanır. Çamaşırı yıkayan kadınlar ve orada bulunan diğer kadınlar çamaşır için ısıtılan su ile yüzlerini yıkarlar. Sonra kazanların içi boşaltılıp kazanlar ters çevrilip üzerine de üç tane taş konur. Taşlar üçgen oluşturacak şekilde konulur ve kazanlar bu şekilde üç gün kalır. Üç günden sonra toplanır. Ölünün yıkandığı yere bir kapla öldüğü günden başlayarak üç akşam üst üste su konur. Ölünün ruhunun gelip bu suyu içtiğine inanılır.

7. Belirli Günler/Ölü Yemeği

➤ Kırk gün boyunca her akşam mezarın üzerine su dökülür.

Sonuç

Çukurova yöresi geçiş törenleri ile ilgili su odaklı uygulamalar doğum, evlenme ve ölüm etrafında şekillenmiştir. Doğum ile ilgili olarak kısırlığı giderme konusunda yapılan uygulamaların büyük bir çoğunluğu suyun kullanıldığı halk hekimliği uygulamalarıdır. Bu uygulamaları kırsal kesimlerde ebe denilen kişiler yapmaktadır. Kırk su testisinin kırıkları üzerine oturma uygulaması ise suyun uğur ve bereket getireceği, kötü ruhlardan koruyacağı ile ilgilidir. Hamile ya da yeni doğum yapmış kadının elinden su içirme uygulaması ise çocuğu olmayan kişinin, suyun kutsal etkisinden de faydalanarak, aynı şekilde çocuğu olması dileğine dayanır.

Yörede çocuğu doğmadan ölen kadına “tıbıkali” denmektedir. Tıbıkali kadının hamile kalınca kırklanması kırk tas su ve yedi çiçekle olur, ayrıca suya bilinen dualar okunur. Bu uygulamada suyun koruyucu etkisi yanında, Türk destanlarında-halk hikâyelerinde ve masallarında da sıkça karşılaşılan, üç, yedi ve kırk gibi formülistik sayılar dikkat çekmektedir. Suyu bilinen duaların okunması ise uygulamadaki İslâmî rengi göstermektedir. Yine kırklama uygulamasındaki suya atılan taş sayısı olan kırk ve taşlar suya atılırken okunan ihlâs suresi de aynı şekilde açıklanabilir. Yine kırk çıkarma uygulamasında, bebek kırklama suyuyla yıkanarak, kötü ruhları temsil eden kırk, suyun temizleyici özelliğinden yararlanılarak kovulur.

Hamile kadının, doğumu kolaylaştırmak için, su üzerinden geçirilmesinde suyun kutsal ve koruyucu etkisinden yararlanma dileği vardır. Yine doğumu kolaylaştırmak için bir kap su üzerine Mushaf konulması ve Hac’dan gelen tasla su içirilmesi, su odaklı bu eski kültür uygulamasının İslâmiyet’ten sonra aldığı şekli gösteren tipik bir örnektir. Çocuğun göbeğinin suya atılması, suyun uğur ve bereketinin çocuğun bahtının iyi olmasına etki etmesi ile ilgilidir. Konuşamayan ya da yürüyemeyen çocukların, yedi evden toplanan su ile dört yol ağzında

yıkanmasıyla, çocuğun bu durumuna sebep olan, belanın da su ile birlikte oraya döküleceğine inanılır. Bu uygulamada da suyun temizleyici özelliği görülmektedir.

Evlenme ile ilgili uygulamalarda da suyun önemli bir unsur olduğunu görüyoruz. Kismet açma ile ilgili muska, anahtar ve paranın suya atılması, kismetin açılması için suyun uğurundan yararlanma dileğine dayanmaktadır. Bu uygulamalardaki muska ve Hac unsurları İslâmî öğelerdir. Çeyiz götürülürken ve gelin alma sonrasında gelinin sudan geçirilmesi, eski Türk kültüründe görülen geline su gösterme uygulamasıdır. Gelin alma sonrası kız tarafının gelinin arkasından su dökmesi suyun koruyucu özelliği ile ilgilidir. Gelin indirme sırasında gelinin başına su serpilmesi ve gelinin su dolu kabı devirmesi suyun bereket getireceğine olan inancın bir göstergesidir.

Ölüm çevresinde şekillenen uygulamalarda da su kavramını sıkça görüyoruz. Ölüm döşegindeki bir insana sıkça su verilmesi ve kişinin böylece şeytana imanını vermeyeceği inancı İslâm inancı ile ilgilidir. Ölüm sonrasında ölünün yanına, yıkama ve kefenlemeden sonra ölünün yıkandığı yere bir kap ile su bırakılması ve ölünün gömülmesinden sonra mezara bolca su dökülmesi ve ölünün ruhunun gelip bu sudan içeceği inancı atalar kültürünün bugüne yansımalarıdır. Ölünün yıkandığı suyun ısıtıldığı kazanın ters çevrilmesi, cenaze götürülürken dışarı su dökülmesi, cenazenin arkasından su dökülmemesi ve ölünün eşyalarının yıkanması ölümün ve kötü ruhların uzaklaştırılması için yapılan ve su kavramını da barındıran uygulamalardır.

Çukurova yöresi geçiş törenlerinde su odaklı uygulamalar oldukça zengin bir görünüm sergilemektedir. Bu uygulamalarda su; tedavi edici, arındırıcı, kötü ruhlardan koruyan, uğur ve bereket simgesi olarak yer almaktadır. Uygulamalarda eski kültür izleri İslâmî bir renge bürünerek varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Eyüp (2002). "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", Kastamonu Eğitim Dergisi, C. 10, Kastamonu.
- Ayan, Ekrem (2001). "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", 1. Türk Dünyası Çağdaş Lehçe ve Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri, Muğla.
- Başçetinçelik, Ayşe (1988). Adana Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum Evlenme-Ölüm, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Buluç, Sâdettin (1993). "Şaman", İslâm Ansiklopedisi, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Çobanoğlu, Özkul (1993). "Türk Kültür Tarihinde Su Kültü", Türk Kültürü, S. 361.
- Eliade, Mircea (1994). Ebedi Dönüş Mitosu, İmge Kitabevi, Ankara.
-(2009). Dinler Tarihine Giriş, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Erdemir, Hatice Palaz (2011). "Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı", Turkish Studies, Volume 6/2 Spring.
- Gökalp, Erol (2010). "Su ile Mahrem Maceramız", Acta Turcica, Tematik Türkoloji Dergisi, S.2, İstanbul.
- Günay, Ünver-Harun Güngör (2003). Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Günay, Hacı Mehmet (2009). "Su", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul.
- Haviland, William A. (2002). Kültürel Antropoloji, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (2000). Şamanizm, Ankara.
-(1998). "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", Makale ve İncelemeler, TTK Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1988). "Türkler", İslâm Ansiklopedisi, C. 12/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Karakaş, Ayhan (2005). Feke Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

.....(2006). "Osmaniye'de Durmayan Çocuk İçin Yapılan Uygulamalar ve Bunlarda Eski Türk Kültürü İzleri", Türklük Bilimi Araştırmaları (Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'e Armağan), 2006, S. 19, ss. 317-327

Kılıç, Enise (2010). Osmaniye İli Düziçi İlçesi Halk Kültüründe Halk İnançları Bayramlar ve Törenler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Memmedov, Celal (2002). "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı)", Türkler Ansiklopedisi, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Ocak, Ahmet Yaşar (1988). "Âb-ı Hayat", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul.

Oymak, İskender (2010). "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15: 1, Elazığ.

Örnek, Sedat Veyis (1988). İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

.....(2000). Türk Halkbilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Savur, Suat (2010). Adana İli Tufanbeyli İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Turan, Şerafettin (2010). Türk Kültür Tarihi, Bilgi Kitabevi, İstanbul.

Türkan, Kadriye (2009). "Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri", Milli Folklor, S.84, Ankara.

Üzelgök, Özlem (2008). Adana İli Kozan İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yavuz, Halil İbrahim (2004). Taraklı ve Göynük Çevresinde Eski Türk İnancının İzleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Yılmaz, Mehmet Ali (2005), Aladağ Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yolcu, Fatmagül (2008). Adana İli Ceyhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

LAMÎ'İN “SALAMAN Ü ABSAL” MESNEVİSİNDE SUDA DOĞUM MİTİ

İ. Güven KAYA *

Şeyh Mamûd bin Osmân bin Alî el- Nakkâş bin İlyâs Lami'î (1472-1532), XVI. Yüzyılın önemli Divan şairi, yazarı ve düşünce adamıdır. Babası Osman Çelebi, II. Bayezid'in hazine defterdarlığı görevinde bulunmuştur. Büyük babası Nakkaş Ali Paşa ise dönemin önemli nakkaşlarından. Timur tarafından gençliğinde Semerkant'a götürülmüş, orada sanatın ilerletme olanağı bulmuştur. Dönüşte Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin iç nakışlarının yapılmasında büyük hizmeti olmuştur.¹

Lami'î Bursa'da doğmuştur. “Şerefü'l-İnsân”ının mukaddimesinde, eseri kaleme aldığı (933/1527) 55 yaşında olduğunu söyler.² Bu durumda şairin, 877/1472 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Şairin, 938/1532 yılında vefat ettiğinde 60 bulunduğunu söyleyen Abdülkadir Karahan da söz konusu tarihi doğrular ve doğum yeri gibi öldüğü yerin de Bursa olduğunu söyler³

Şairin gençlik yılları hakkında pek fazla bilgimiz olmasa da Âşık Çelebi, Molla Ahaveyn ve Molla Hacı Hasan-zâde'den ders gördüğünü, ve daha genç yaşlarında Nakşibedî şeyhi Emir Ahmed el-Buhârî'den irâdet aldığını ve ömrü boyunca da ona bağlı kaldığını söyler.⁴ Bu yıllarda Muradiye medresesine devam eden şair, tasavvufun yanı sıra sarf ve nahiv, aruz ve şiirle ilgili teknik bilgiler de öğrendiğini sanıyoruz.

Lami'î'nin “Salamân ü Absâl” mesnevisi, Câmî'nin aynı adlı eserinden yapılan bir çevridir. Ancak Lami'î, Câmî'nin eserini olduğu gibi almamış, birtakım eklemeler yapmıştır: Câmî eserini Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'e takdim ederken Lami'î, Yavuz Sultan Selim ve veliahtı Süleyman (Kanûnî)in adlarını anar. Ayrıca kimi öğütler ve hikayelerle birlikte, eserine kimi gazeller de eklemiştir.

Salâman ve Absal mesnevisi “Tevhid”, “Na't”, “Sultan I. Selim'in medhi”, “Sebeb-i Te'lif”, “Şehzade Süleymân'ın medhi”, “Lami'î'ye göre *Salâman ve Absal* hikâyesinin Yorumu”, “Hatime-i kitab ve Du'â” gibi bağımsız bölümlerin dışında aşk hikâyesinin çeşitli safhalarının anlatıldığı 42 bölümle birlikte; her konuyla paralel olarak anlatılan toplam 27 ek hikâye, ayrıca bu bölümlerin içinde yer alan 5 gazel ve 1 murabbadan oluşmaktadır.

Salaman Ü Absal Mesnevisinin Konusu

“*Salâmân ü Absâl ü Süret-i Gâlibeyânındadır; İbtidâ-yı Makâl ü Âğâz-ı Kıl ü Kâldür*” başlığı ile anlatılan bölüme Lami'î, gönlü ile dertleşerek söze başlar:

“*Gel berü ey bülbül-i bustân-ı gayb Kim senüñ nağmen durur destân-ı gayb*” (348)

Devamında özetle şöyle söyler:

Dağları ve çölleri bağ ve şehir olan, her yanı göz alıcı parıltılarla ve güzel kokularla dolu olan Yunan ülkesinin saygın bir Şâh'ı vardı. Şâh'ın maiyetinde ise kainatın tüm sırlarını bilen bir filozof vardı ki, adı Hakîm olan bu kişi çağının bütün hikmet ehline hocalık yapmıştı. Ancak bir gün, bir sohbet sırasında Şâh'ın gönlüne bir elem düşer. Tahtı, tacı bırakacağı bir oğlu yoktur.

* Prof. Dr., Beykent Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

¹ Mehmet Mecdî, Şakaik tercümesi, İstanbul, 1269, s. 431

² Lami'î, Şerefü'l-İnsân, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Türkçe yazmalar, Nr.3411, Yk. 5b

³ MEB İslam Ansiklopedisi, “Lami'î” maddesi, Haz. Abdülkadir Karahan, c.7, s.10-15

⁴ Âşık Çelebi, Meşarî'irü's-şuarâ, Haz. G.M.MeredithOwens (tıpkıbasım), London, 1971, Yk.108b-111a

Bu sorunu çözmesi ve gönlünü bu dertten ve elemden kurtarması için Hakîm'i huzuruna çağırır ve onun, derdine çare bulmasını ister. Bunun üzerine Hakîm Şâh'a, doğacak oğlunun ülkeyi kendisinden sonra da yöneteceğine dikkat çekerek ahlaken dürüst olması ve hepsinden önenlisi de "şehvetten uzak durması gerektiğini" bildirir. Çünkü, "şehvet gözüyle bakana kişi için huri dev, nûr ise zulmet olur. Kavga ve zulümle ad yapan kişinin, canında ve gönlünde akıl ve aydınlık olmaz. Kadınlar, şehvet anında çocuk sahibi olduklarından, doğacak çocuk da şehvete meyyal olur, tacı tahtı bir yana bırakır ve dünyevi arzular peşinde koşar. Bunun için bu şehzade bir kadından doğmamalı." Bunun üzerine Şâh, "cânşehvetden mest-mend" olmadan bir oğul sahibi olmak ister. Hakîm'in isteğine uyar ve

"Hüsn-i tedbîr ile istimnâ'-i mâ

Aña virdi rahmsuzneşv ü nemâ" (544)

Beyitinde olduğu gibi suyu döller, su onadokuz ay sonra su, ona sağlıklı, güzel bir oğul verir. Herkesin sevdiği ve ilgi gösterdiği çocuğa Salâman adını verirler. Annesi olmadığı için ona Absal adında onyediyi yaşlarında güzel bir sütanne bulurlar. Salâman artık Absal'ın kollarına emanet edilmiştir. Onu emzirir, besler büyütür. Her türlü tehlikeye karşı korur.

Aradan günler, aylar, yıllar geçer. Salâmanserplilip gelişir, güneş gibi alımlı bir güzelliğe sahip olur. Bu durumda bile Absal, ona çocuğu gibi ihtimam gösterir. Salâman'ın serpilip gelişmesi yalnızca fiziki yönden olmaz, bilim ve sanatta da hüner sahibi, döneminin bütün alimleri ile tartışmaya giren bir söz ustası, bir şair olur. Sporda, her yarışmada lider olur. Savaşta ve kavgada rakip tanımaz. Cömerttir, eli açıktır ve herkesin yardımına koşan birdir. Bu özelliklerinden dolayı. Sonunda, günden güne artan bu güzellik karşısında Absal'ın gönlüne de bir heves düşer ve o da aşık olur. Gönlündeki arzu ateşi gittikçe artar ve ona işveler yapmağa başlar, fakat boşunadır. Artık gönül ateşine dayanamaz ve sonunda Salâman'a kavuşmak için kendi onurunu ayaklar altına alan bir hileye başvurur; gizlice onun koynuna girer ve muradını alır. Yarı gecede olup bitenin farkına varan Salâman da onu sevdiğinin farkına varır. Ertesi gün her ikisi de mutluluk içinde uyanırlar. Salâman ve Absal, o günden sonra, gece ve gündüz demeden içkili sohbetlerine ve muhabbetlerine birlikte devam ederler. Salâman'ın günlerce görevine gelmeyişi herkesin dikkatini çeker. İki sevgili arasındaki ilişkiyi öğrenen saray halkı durumu Şâh'a bildirirler. Sonunda Şâh, Salâman'ı yanına çağırır ve ona öğütler verir. Çeşitli yönden onu etkilemeye çalışarak bu ilişkiye son vermesini ister. Ancak, Salâman'ın bu sevdadan vazgeçmeğe niyeti yoktur. Şâh çaresiz Hakîm'den yardım ister. Bu kez öğüt verme sırası Hakîm'e gelir. Ona. "canını nefsin elinden kurtarmasını ve gönlündeki şehvet ateşini söndürmesini, orayı Tanrı'nın nuru ile aydınlatmasını" tavsiye eder. Salâman'ın Hakîm'e verdiği cevap da kısa ve kesindir: Onu övüp, çağının en büyük hakîmi olduğun belirttikten sonra, "düştüğü derde onun öğütlerinin faydası olmadığını" söyler.

Salâman'ın ve Absal'ın aşkları herkes tarafından öğrenilince, ülkede haklarında gittikçe artan bir dedikodu başlar. Acı sözler ve ayıplamalar, onlara büyük acılar verir; bağırları kanla dolar. Çaresiz, ülkeyi terk etmeğe karar verirler. Bin bir zorlukla birlikte çıktıkları bu yolculukta dağlar, bayırlar, ovalar aşarlar, günlerce, gecelerce yol alırlar. Yolları bir deniz kenarına çıkar. Denizin sonsuz güzelliği onları adeta büyüler. Bir süre bu dehşetli güzelliği seyrederek. Sonunda bir sandal bulurlar ve iki âşık, Cenneti andıran yeşilliklerle bezenmiş bir adaya çıkarlar. Bu güzel adada günlerce yerler, içerler ve doyasıya sevişirler.

Nice gün sonra Şâh, olan bitenin farkına varır. Ağlayıp su gibi gözlerinden yaşlar döker. Sağa sola adamlar gönderir. Ancak hiç kimse, iki sevdalının nerede oldukları konusunda bilgi sahibi olamaz. Fakat Şâh'ın yanında bütün dünyada olup bitenleri gösteren bir ayna vardır. Ayna Şâh'a, iki sevgilinin mutluluk içinde olduklarını görünce bağrı yanar. Önce bülbül gibi feryat eder. Sonra iki sevgilinin bu mutluluklarının sekteye uğraması için sihir yapıp Tanrı'ya dua eder: Dua etkisini gösterir ve iki sevgilinin sohbetinin sonu gelir; bu yaşadıklarının babasını

üzdüğünü anlayan Salâman, sonunda töbekar olur ve babasından yanına dönemeğe karar verir:

Bu sırada savaş başlamıştır; Zengibâr askerleri, Anadolu'yu işgale yönelmiştir. Savaşı Salaman da katılır, kılıcını eline alarak üzerine gelenleri kırmağa başlar. Ancak düşman kırmakla tükenir gibi değildi ve kendisinin de gücü tükenmeğe başlamıştır. Birden bir nur ortaya çıkar ve ikiye ayrılır ve ortasından, baştan ayağa yeşil bir elbise giymiş, ejdeha gibi bir atı üstünde, sağ elinde şimşekler çakan kılıcıyla biri ortaya çıkar. Bir saatte zengilerin tümünü kırar. Salâman, onun Hızır olduğunu anlar ve yüzünü yere sürerek şükreder. Sonra Absal'la birlikte hisara gelirler, burcuna baraklarını dikerler. Ertesi gün Yunan topraklarına ayak basarlar. Yunan Şâh'ına oğlunun geldiğini haber verirler. Baba oğul kucaklaşırlar. Şâh oğlunun dönüşü onuruna ulu bir ziyafet verir ve oğluna yeniden taca ve tahta sahip çıkması için ısrar eder.

Oysa âlemde aşk derdine düşen kişide ne sabır vardır ne dinlenme. Ne bu derdin belâsından kurtulur, ne de cefasına son verir. Babasının öğütlerini dinlemesine karşın gönlündeki aşk ateşi yeniden coşar. Kendisi için bu dertten kurtuluş olmadığını anlar. Absal'ı alarak çöle doğru gider. Çölde ne kadar odun varsa toplar. Büyük bir ateş yakar ve Absal'la birlikte içine atlar. Şâh uzaktan onların bu halini görünce ellerini kaldırıp dua eder. Tanrı Şâh'ın duasını kabul eder; Salâman ateşten sapa sağlam çıkar. Ancak Absal yanar, kül olur.

Absal'ın ateşte yanması, kendinin kurtulması üzerine Salâman, bu olaydan kendini sorumlu tutar. Günlerce acılar içinde kıvrılır, feryat eder. Kimi zaman sevgili ile birlikte olduğu günleri anımsar. Kimi zaman mersiyeler söyleyip dövünür. Şâh, olunun perişan halini görünce buna çok üzülür ve Hakîm'den yeniden yardım ister. Hakîm, Salâman'ı sihirler yaparak iyileştireceğine söz verir ve onu yanına çağırır. Salâman kendini Hakîm'e teslim eder, onun öğütlerini dinler. Hakîm, Salâman avunsun diye resamlara Absal'ın bir resmini yaptırır, her hatırlayıp Absal'ın resmi ile teselli bulur. Sonra onun teşviki ile Salaman kendini ilme verir ve bir zaman gelir ki Absal'ı tamamen unuttur.

Suyun Erdemi

N. Ahmet Özalp, İslâm dünyasında alegorik tarzda ilk hikâyesinin İbni Sînâ (ö.1037) ile başladığını söyler. Gerçi Huneyn bin İshak'ın (ö.873) Yunanca'dan çevirdiği *Salâman ve Absal* hikâyesi ondan daha önce yazılmış bir örnekse de ve İbni Sînâ bu hikâyeyi özet olarak okuyucuya sunmuş, bunun dışında da özgün ilk eser olarak, aynı tekniği kullanarak *Hay bin Yakzan*'ı yazmıştır. İbni Sînâ'nın bu çalışmasını art arda aynı özellikte yazılmış hikâyeler izler: yine İbni Tufeyl'in (ö.1186) *Hay bin Yakzan*'ı, Sühreverdi'nin (ö.1191) *El-Gurbetü'l-Garbiye*'si, İbnü'n-Nefs'in (ö. 1288) *Er-Risaletü'l-Kâmilîyefî's-Siyerî'n- Nebeviye*'si, Molla Camî'nin (ö. 1492) *Salâman ve Absal*'ı ilk gözle görülen örneklerdir.⁵

İbni Sînâ'nın, bu hikâyesinin kökeni ve anlatmaktaki amacının ne olduğu uzun süre tartışılır. Özellikle de "suda doğum" miti üstüne çok şeyler söylenir. Sonunda Hâce Nasreddin Tûsî bir şerh yazarak bu hikâyenin Arap kökenli olması ihtimalinin büyük olduğunu söylemek gibi farklı bir düşünce ortaya atarsa da sonradan bu hikâyeyi "Yunan – Rum ve Mısır ülkelerinde padişahlık süren Hermanos adlı bir padişahın hikâyesinde duydum," diyerek Aristo ve Platon'u işaret eder.

Biz, suda doğum konusuna girmeden önce, edebiyatımızda" Suyun Erdeminin ele alınışına değinmek isteriz:

Fuzûlî bir münacaatında şöyle der:

"Bülend ü pest-i 'âlemşâhid-i feyz-i vücûduñdur Degülbî-hûdeolmaқыoқ iken arz ü semâ peydâ"⁶

⁵ Hay bin Yakzan, Yapı Kredi yayınları, s.7

⁶ Fuzûlî Divanı, s. 132; Fuzûlî Divanı Şerhi, s. 26.

Fuzûlî'nin bu beyitteki sözleri yaratılışın nedenini *Kur'an*'dan hareketle, en iyi anlatan beyitlerden biridir. Nitekim, Tanrı Kutsal Kitabının bir âyetinde şöyle der: "...Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın; sen bâtıl şey yaratmaktan münezzehsin..."⁷ Bu, doğrudan doğruya birinci mısradaki yorumdur. İkinci mısraya gelince, birinci mısradaki "feyz" sözcüğü ile ikinci mısradaki "arz" ve "semâ" sözcükleri arasındaki ilişki, yaratılıştaki ikinci aşamanın yorumunu ortaya koyar: bilindiği gibi, "feyz" sözcüğünün sözlük anlamı "bolluk ve bereket"tir. Nerede bolluk ve bereket varsa, orada su vardır. "Arz" ve "semâ" ise, bu sonsuz suyun üzerinde yükselen ve alçalan dalgalar gibidir. Nitekim burada da, Kutsal Kitaptaki bir başka âyet hatırlatılıyor ki, o da "... her şeyi sudan yarattık.." âyetidir.⁸ Ancak, gerek Fuzûlî'nin yukarıdaki beyitinde, gerekse Divan şiirinin su ile ilgili öteki söylemlerini, yalnızca İslâm kaynaklarından gelen etkiyle sınırlandırmak doğru değildir. Eski İran inancında da suya verilen değer önemlidir. Nimet Yıldırım, Zerdüşâyinlerinde suyun, sürekli göz önünde bulundurulması gereken temel maddeden biri olduğunu söyler. *Bundehişin*'e göre su, Tanrının yarattığı yedi önemli maddenin, ikinci sırasındadır. Göklerden sonra var edilen ve yaratılışı elli gün süren dünyanın her bölgesinde yer altında bulunan suyun sorumlusu Hordâdîmşâspend'dir. Zerdüşâyinlerinde su şöyle övülür:

"Ey yüce Ahura katından olan su
Överim seni zevr ile ve iyi düşünce ile"⁹

İslâmiyetteki gibi Hristiyanlıkta da su önemlidir. İsa Peygamber'in, bir soru üzerine "Doğrusu ve doğrusu sana derim: bir kimse sudan ve ruhtan doğmadıkça Allah'ın melekutuna giremez" şeklinde verdiği yanıt önemlidir.¹⁰ Yine balıktan doğan, bundan dolayı da kendisine "Balık Kokulu Tanrı" adı takılan bilge Vyasa'nın doğumuyla ilgili Hindu efsanesinin de unutulmaması gerekir.¹¹ Öte yandan, bir balıktan ikinci kez doğan Yunus Peygamber de var. Hikâye, *Eski Ahit*'te şiirsel bir ifadeyle dile getirilirken, *Kur'an*'da ise Yunus Peygamber'in kavminin doğru yolu bulması için yaptığı fedakarlık temel alınır.¹² Bu bağlamda Joseph

⁷ Ali İmran sûresi: 3/191. Söz konusu âyetin tümü şöyledir: "Sağ duyulular o kimselerdir ki, ayakta iken, oturur ve yatarken (daima) Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında Allah'ın varlığını isbat için iyice düşünürler ve şöyle derler: Ey Rabbimiz, sen bnları boşuna yaratmadın. Sen batıl şey yaratmaktan münezzehsin. Artık bizi Cehennem ateşinden koru."

⁸Enbiyâsûresi: 21/30. Söz konusu âyetin tümü şöyledir: "O kâfir olanlar görmediler mi ki, göklerle yer bitişik bir halde iken biz onları ayırdık, Hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?"

⁹İran Mitoloji Sözlüğü, s. 1

¹⁰Yuhanna, Bab: 3/5, Kitabı Mukaddes, s. 94

¹¹ J. Campbell Vyasa için, "Hindistan'ın Homeros'udur" der. Doğu Mitolojisi, s. 314 ; "Vedalar"ın yazarı ve "Purânaların derleyicisi ve "Vedâtafelsefesi"nin kurucusudur. Pek çok kitabın yazarı olmakla birlikte, Vyasa'nın yaşamı anonimdir ve mitolojik unsurları içerir. Ermiş Parâşara ve Satyavati'nin evlilik dışı çocuklarıdır. Kendisine, rengi kara olduğu için Krişna, Yamuna Nehrindeki bir adada doğduğu için "adalı" anlamına gelen Dvaipanya, gayrimeşru olduğu için de "piç" anlamına gelen Kânîna gibi adlar verilmiştir; Hint Mitoloji Sözlüğü, s. 213

¹² Eski Ahit Bap1/17 "Ve Yunusu yutmak için Rab büyük bir balık hazırladı; ve Yunus üç gün üç gece balığın karnında kaldı." Bap 2/1-10 "Ve Yunus balığın karnından Allahı Rabbe dua etti. Ve dedi: Sıkıntım içinde Rabbi çağırdım, ve bana cevap verdi; /Ölümler diyarının bağrından imdada çağırdım,/ Ve sen benim sesimi işittin./Çünkü beni engine, denizlerin yüreğine attın,/Ve beni seller sardı;/ Hep dalgaların, ve mevclerin üzerimden geçti./ Ve ben dedim: Senin gözlerini önünden kovuldum; / Fakat yine senin mukaddes mabedine bakacağım./ Beni

Campbell'in "...Cehennem uçurumundaki sulara düşen insan yeniden doğup oradan çıkacaktır..."¹³ sözü de suyum mitolojilerdeki öneminin anlatması bakımından bir slogan gibidir. Aslında Campbell, bu abartılmış sözü ile okuyucusuna, Babil kralı Gılgamış'ın, ölümsüzlük otunu almak için kozmik okyanusa dalış hikâyesini anımsatmaya çalışmıştır. Görüldüğü gibi yaşamın vazgeçilmez temel ögesi olan su, çeşitli dinlerde olduğu gibi gibimitolojinin de temel unsurlarında biridir. Yaşamın, vazgeçilmez unsuru olarak, kimi zaman tek, kimi zaman da ateş, hava ve toprak unsurları ile birlikte, (Anâsır-ı Erba'a) Divan Edebiyatımızda çeşitli sanat yapma amacına yönelik olarak kullanılmıştır.

Suda Kozmogonik Oluşum

*Salâman ve Absalme*nevisisinde Salâman'ın suda oluşumunun mitolojik öneminin daha iyi kavraması bakımından, suyun kozmogonik oluşumdaki önemini açıklamakta yarar görüyoruz. Bu noktada Joseph Campbell, mitoloji ve din imgelerinde doğum (veya daha çok yeniden doğum) temasının önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekerken, bu olayın suyla çok yakın bir ilgisi olduğunu söyler: "Gerçekten bütün eşik geçişlerinde – yalnız rahim karanlığından gün ışığına çıkarken değil, çocukluktan yetişkinliğe ve yaşamın aydınlığından ölüm kapısının ardındaki ne olduğu bilinmeyen gizemli karanlığa geçişlerde de – doğumla karşılaştırma vardır ve ritüel olarak, pratikte her yerde rahme dönüş imgesi yoluyla temsil edilmiştir. Etnolojik bakış açısından çok psikolojik yönden yoruma açık olan evrensel mitoloji temalarından biridir bu... Mitolojideki su imgesi bu motifle yakından ilişkilidir ve Tanrılar, Tanrıçalar, deniz kızları, büyücüler, çoğunlukla suyun koruyucuları olarak görünen sirenler (kuyular, su yolları, gençliği yeniden kazandıran ve içinde iksir elde edilen kazanlar), göl kızları ve öteki su perileri bu motifi yaşamı tehdit edici veya yaşam verici yönünü temsil ederler..."¹⁴

MÖ 2000'li yıllara dayanan Ortadoğu mitolojisi içinde Mezopotamya'da oluşan mitolojilerin bu aşamada büyük önemi olmalı: "Başlangıçta ilksel deniz vardı. İlksel deniz, gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı vücuda gerirdi"¹⁵ diyen Sümer mitolojisinde, ilksel denizin niteliği net değilse de, Babil yaratılış mitolojisi olarak kabul edilen *EnumaEliş** destanı, bu konuda daha nettir. Destan, İngiliz arkeologlar tarafından 1845 yılında bugünkü Irak

sular kuşattı, ta cana kadar;/ Çevremi engin aldı;/ Başıma yosunlar sarıldı./ Dağların kökenlerine kadar indim;/ Arkamdan dünya ebediyen sürgüldendi;/ Fakat hayatımı çukurdan sen çıkardın,/ ey Allahım Rab./ İçimde canım bayılınca Rabbi andım;/ Ve duam sana, mukaddes mabedinin içine vardı./ Yalancı putlara saygısı olanlar, /Kendi nimetlerini bırakırlar./ Fakat ben sana şükran sesiyle kurban keseceğim;/ Adamış olduğumu ödiyeceğim./ Kurtarış Rabbindir./ Rab balığa söyledi, ve Yunusu karaya kustu";

Saffâtsûresi 37/ 139-148: "Şüphesiz Yûnus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o (kavmine vad ettiği azab gelmeyince çıkıp) yüklü gemiye kaçmıştı, (Gemiye binince gemi durdu. O zaman, gemicilerin inancına göre geminin durması, aralarında kaçak bir kölenin bulunmasından ileri gelirdi. İşte kaçığı bulmak için aralarında) Kur'a çekti ve mağluplardan oldu. (Bunun üzerine kendini denize attı). (Kavminden kaçmış olduğundan ötürü) nefsini kınamış bir halde iken, hemen balık onu yuttu. Eğer çok tesbih edenlerden olmasaydı, muhakkak (kabirlerden) dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Hemen onu sahile attık, hasta idi. Üzerine (gölge vermek için) kabak cinsinden bir ağaç bitirdik. Biz onu yüzbine, hatta daha ziyadesine Peygamber göndermiştik. Nihayet (Yunus peygamberin gaybubetinde azap gören kavmi) ona iman ettiler de onları ömürlerinin sonuna dadar geçindirdik."

¹³Yaratıcı Mitoloji, s. 23

¹⁴İlkel Mitoloji, s. 69-70

¹⁵Sümer Mitolojisi, s. 7-8

* "gökyüzünde iken" anlamına geliyor.

toprakları üzerindeki Ninova kentinde yapılan kazılar sırasında bulunan yedi adet kil tablet üzerine çivi yazısı ile yazılmıştır. Bunların MÖ.668-627 yılları arasında hüküm süren kral Asurbamipal'in kütüphanesine ait olduğu saptanmıştır. 1902 yılında ise Ninova yakınlarında bu kez Alman arkeologların yaptığı kazı sırasında aynı destanın Asurlular'a ait başka bir versiyonu bulundu. Bir farkla, Babil Tanrısı Marduk yerine bu kez Asur Tanrısı Asur'un adı geçmektedir. Bu ilginç destanın giriş bölümü şöyledir :

"Başlangıçta sadece su ve onun üzerinde salınıp duran sis mevcuttu. Baba Apsu ortaya çıktı ve tatlı suların efendisi oldu, Ana Tiamat ortaya çıktı, tuzlu suları yönetti ve her iki su birlikte aktılar. Onların oğlu Mummu, suları kaplayan sislerin içindeydi. Ne yukardaki gökler ne de yeryüzü henüz ortaya çıkmamıştı. Suların üstünde ne bataklık ne de otlak araziler vardı. Ve henüz kamışlardan örülmüş barınaklar yapılmamıştı.

Daha sonra, Apsu'nun tatlı, Tiamat'ın tuzlu sularının içinde Anşar ve Kinşar şekillenmiş ve sulardan dışarı çıkmışlardı. Zamanı gelince Anşar ve Kinşar, göklerin Tanrısı olan Anu'nun ana babası oldular. Buna karşılık Anu, Ea'nın babası oldu. Onlardan daha akıllı, daha anlayışlı ve güçlü olduğundan, sihir kullanmada çok yetenekli olduğundan, Ea, hem babasını hem de büyükbabasını geçti. Yeryüzü Tanrısı oldu, büyük Tanrılar arasında rakibi yoktu..."¹⁶

Mitolojini devamında Apsu, Tiamat ve Mummu arasına nifak girmesi, ardından Tanrıların birbirileri ile savaşa tutuşmalar anlatılır.

Hitit Mitolojisine gelince, farklı bir anlatımda da olsa aynı konunun burada da ele alındığına tanık oluyoruz: *Ullikummi* mitosunda, yaşlı ve genç Tanrılar arasındaki yabancılaşma bir rekabet görürüz. Gök Tanrısı Anus'un, babası Alalus'un tahttan uzaklaştırmasıyla başlayan kavga, bu kez oğlu Kumarbis'in, kendisini tahttan uzaklaştırmasıyla devam eder. Ardından Kumarbis'in, oğlu Fırtına-Tanrı'nın doğması ile başka bir boyuta taşınır. Bu kez Fırtına-Tanrı ile Kumarbis arasında bir taht kavgası başlar. Kumarbis, Fırtına-Tanrı'ya rakip yaratmak amacı ile habercisi İmbaluris'i Deniz-Tanrıça'ya gönderir. Deniz-Tanrıça Kumarbis'i evine davet eder. Ona bir şölen hazırlar. O gece birlikte olurlar ve Kumarbis bir oğul sahibi olur. Hitit mitolojisi de bu bağlamda Tanrılar arasındaki kavgalarla devam eder.¹⁷

Bahaeddin Ögel, *Altay Yaratılış Destanları*'ndan söz ederken bu destanların Mani dininden başlayarak Buddhizm, Lamaizm ve hatta Hristiyanlık gibi türlü dinlerin tesiri girdiğinden söz eder. Destanın başlangıcındaki "su" ritüelinin *EnumaEliş*'in giriş kısmı ile de bir benzerlik gösterdiğini burada söylemekte yarar görüyoruz. Ancak destanın devamı farklı özellikler içerir. Bu ortaklığı ve farklılığı göstermek bakımından Verbitskiy'in derlediği *Altay Yaratılış Destanı*'nın giriş bölümünü bu bağlamda almayı uygun gördük:

"Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer, Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak, Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak. Kutsal bir ilham ile, nasılsa gönlü doldu Kayıptan gelen bir ün, ona bir çare buldu. Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:

-Tut önündeki şeyi, hemen yakala! Dedi. Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini, içinden tekrarladi, Semânın sözlerini. Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze, Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne..."¹⁸

Ardından yine sudan, evrenin ve insanın tüm iyi ve kötü hasletleri ile yaratılışı gelir.

Ziya Gökalp *Türk Kozmogonisi*'nde bu konuya değinirken "kozmogonilerle usturelerin iki rolü" olduğunu söyler: "Bunlardan birisi bazı hadiselerin izahı, diğeri tilâvetinin âyînî bir

¹⁶ Dünya Mitolojisi, s. 241-254

¹⁷ Ortadoğu Mitolojisi, s. 133-134

¹⁸ B.Ögel, *Türk Mitolojisi I-II*, s.419-465; V.İ.Verbitski, *Altayskie inorodtsi*, s. 102-103; A.İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 19-21

mahiyeti haiz olması” dedikten *Altay Yaratılış Destanı*’nı temel alarak sözünü şöyle sürdürür: “Bunlara göre hiçbir şey yokken yalnız iki mevcut vardı: Kara Han ile Su. Kara Han’dan başka gören, Su’dan başka görünen yoktu. Su, ezelden beri dalgalanan bir kaos mesabesinde idi; bir umman, bir sevâd idi. Kara Han bir ilm-i ezeli, bir kenz-i mahfî hükmünde idi. Kara Han nihayet yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi görebilen, yapabilen bir mevcudun var olmasını var olmasını istedi. Kişiyi yarattı..

“Ancak bu yaratılan “kişi” ruhen kararsız biridir. Kendini yaratan Kara Han’dan daha yükseğe uçmağa kalkınca, bu kez Kara Han ondan uçma yetisini alarak cezalandırır. Kişi sulara batar, derinlere iner ve boğulma tehlikesi geçirir. Kara Han, onu boğulmaktan kurtarıırken o, bu defa derinlerden bir avuç toprakla su yüzüne çıkar. Kara Han toprağa “büyü!” buyruğunu verince toprak büyümeğe başlar, ada haline gelir. Bu sırada kişi yeniden ölüm tehlikesi geçirir, çünkü ağzında bir miktar toprak saklamış ve kendisi için gizli bir dünya kurmayı düşünmüştür. Kişi, ağzında büyüyen toprağı tükürünce, bunlardan da dağlar, dereler oluşur. Kara Han bu defa onu bağışlamaz, Erlik adını vererek onu yer altına sürer. Sonra Kara Han on yedi katlı göğü yaratır, başka insanları yaratır. Oğlu Ülgen’i on altıncı göğeye yerleştirerek insanların ve evrenin yönetimini ona bırakır. Kendisi de on yedinci kata çıkar.”

Gökalp’e göre bu “kozmozogoni, ak ve kara alegorileri kapsamında, Bay Ülgen’le Erlik Han’ın” nasıl yaratıldığının hikâyesidir. Ona göre Ülgen’in temsil ettiği “ak” özgürlüğün ve egemenliğin simgesi, Erlik’in temsil ettiği “kara” ise tutsaklığın ve bağımlı olmanın simgesidir.¹⁹ Guatamala’da söylenilen *Maya Yaratılış Destanı* ile *Altay Yaratılış Destanı* bu bağlamda, insanı hayrette bırakan bir benzerlik gösterir. Destan içindeki sonraki gelişmeler ve oluşumlar farklılıklar göstermesine karşın, başlangıçtaki mitolojik tablo, sanki birbirinin tekrarı gibidir:

“Başlangıçta, sonsuz karanlığın içinde yalnız yukarıdaki gökyüzü, aşağıda deniz vardı. Hareket edecek ya da gürültü yapacak hiçbir şey olmadığı için sakin ve sessizdi. Yeryüzü henüz sulardan yükselmemişti. Otlar, ağaçlar, taşlar, mağaralar ve koyaklar, kuşlar ve balıklar, yengeçler, hayvanlar ve insanlar daha yaratılmamışlardı. Kükreyecek ya da gürleyecek hiçbir şey yoktu. Koşacak ya da sallanacak hiçbir şey yoktu, çünkü yalnızca yukarıdaki boş gökyüzü ve aşağıdaki sakim deniz vardı..

“Yeşil ve mavi tüylerinin” altındaki yaratıcılar henüz ortaya çıkmamışlardır ama yeryüzü, sular, dağlar ovalar, hayvanlar, bitkiler ve insanlar konusunda planlar yapmaktadırlar. Sonunda:

“Yaratılış başlasın! Boşluk dolsun! Deniz çekilsin ve yeryüzü ortaya çıksın! Dünya, uyan! Böyle olsun!” derler ve yaratılış başlar..²⁰

Farklı özellikle göstermesine karşılık her iki destanla *Kızılderili Yaratılış Destanları* arasında da belirgin bir benzeşme vardır. Özellikle de Şayen ve Modok kabilelerine ait destanlar, yukarıdaki destanlarla pek çok yönden örtüşür. *Şayen Yaratılış Destanı*’nın girişi şöyledir: “Başlangıçta hiçbir şey yokmuş Büyük Ruh Maheo boşlukta yaşıyormuş. Maheo etrafına bakmış, ama görünürde hiçbir şey yokmuş. Bir şeyler dinlemek istemiş, ama dinleyecek hiçbir şey yokmuş. Hiçbir şeyliğin içinde yapayalnız, yalnızca bir Maheo varmış (...) Maheo Güç’üyle göle benzeyen ama tuzlu olan büyük bir su yaratmış. Bugüne kadar süregelmış bütün yaşamı bu tuzlu sudan çıkabileceğini Maheo biliyormuş. Maheo böyle olmasını istemiş ve artık gölün kendisi yaşam olmuş. Hiçbir şeyin karanlığında Maheo suyun serinliğini

¹⁹Türk Töresi, s. 89-92; İslâmiyet Öncesi Türk Destanları, “Türk Kozmogonisi” s. 28; “Şamanizm’in Menşei ve İnkişafı Hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, s. 277-290

²⁰Dünya Mitolojisi, s. 757-761

hissedebiliyormuş ve tuzun keskin ve acı tadını dudaklarıyla tadabiliyormuş...²¹ Sonunda “suda canlılar olmalı!” diye düşünen Maheo, Güç’üne buyruk vererek suyun üstünde ve içinde yaşayan canlıları yaratmış. Ardından yaratılan şeyleri merak etmiş, ışık, doğudan beyaz rengiyle ortaya çıkmağa başlamış, her yeri aydınlatmış. Böylece Maheo suyun içindeki balıklar, üstünde uçan kuşları ayan beyan görmüş. Sonra Maheo kuşların isteği ile denizin altından toprağı çıkarmış, karayı yaratmış. Üstünde bitkileri, ağaçlar ve öteki hayvanları yaratmış. En son ise onun kaburga kemiğinden (!) önce “Toprak Kadın” ve ardından da “Toprak Adam” yaratılarak, onların çocuklarıyla yeryüzü zenginleşmiş.

Modok Yaratılış Destanı, özde Şayen mitinden pek farklı olmamasına karşın ayrıntıda kimi farklılıklar gösterir: “Modok”un yerine bu kez “Kumokums”u görüyoruz. “Saz gölü”nün yanına oturmuş, içinde “korku” yokmuş ama “merak ediyormuş” ve “canı” sıkılıyormuş. “Bol su var” demiş, “etrafta biraz toprak olsa görünümü nasıl olur acaba?” diye düşünmüş kendi kendine. Zorla da olsa “beşinci” teşebbüsünde gölün dibine erişmiş ve bir avuç çamur çıkarmış, önüne koymuş. Birer fiske vurarak çevreye yaymış. Böylece her fiskeden bir kara parçası oluşmuş (*Altay Yaratılış Destanı*’nda ise Erlik tükürür). Sonradan gölün çevresinde oluşan toprakta bitkiler, hayvanlar ve insanlar yaratılmış. “Bir kadın bir sepete nasıl biçim veriyorsa, o da dünyayı öyle süslemiş.” Sonra, “bir ayı ne yapıyorsa” o da kendine güvenli bir yerde bir kovuk yapmış yaparak uykuya yatmış. Ancak, mite göre gününü birinde Kumokums yeniden geri dönecek, kuruyan göl yeniden yeşerecek ve bu süre içinde değişen her şey, tıpkı ilk yaratıldığı günkü gibi olacaktı.²²

Görüldüğü gibi su ve sudan kozmogonik oluşumla ilgili olarak dünya üzerindeki geniş bir coğrafyada, kimi birbiri ile örtüşen, kimileri az çok farklı pek çok mitolojiler oluşmuştur. Bunda da kuşku yok ki suyun yaşamsal öneminin, etkisi vardır. Nitekim, Yusuf Ziya Yörükân, dünyanın en eski dinlerinden olan Şamanizm’in, İslâmiyet öncesi Türkler arasındaki inanç ve pratiğinden söz ederken “Yer-suların Türkler arasında vatanı temsil etmesinin” kökeninde inanç unsurunun yattığını söyler: “Türk ülkelerinde dağlar, sular, nehirler ve kaynaklar birer Tanrı adını taşırlar. Bu sebeple Yer-sular ülkelere göre değişir. Bunlar, insanlara en yakın olan Tanrılardır... Bu Tanrılar, oymakların ve boyların ataları gibi ve onlar kadar oymaklıları yakından alakadar eder... Tabiatın güzellikleri, tepeler, su kaynakları bu yüzden Türklerde Tanrılaştırılmış ve bu suretle Türk vatanına ilâhî alaka ile bağlanmıştır...”²³

Denizler gibi yaşamsal önemi olan büyük nehirler de mitolojiye kaynaklık ettiler. Örneğin Mezopotamya, Fırat ve Dicle’nin yaşamsal önemi, bu çevrede Mezopotamya mitolojilerinin oluşmasına olanak verdi. Yine aynı önemi taşıyan Ganj Nehri de çeşitli Hint mitolojilerinin oluşmasına ve çeşitli mitoloji kahramanlarının yaratılmasına olanak verdi. Sarı Irmak, Çin yaratılış mitolojisine kaynaklık etti. Kral Şantanu’nun Ganj Nehri’nden olma oğlu Bahisma, bunlardan biridir. Babasının balıkçı kralın kızı Satyavati ile evlenmesi için tahta çıkmaktan vaz geçmek gibi önemli bir özveride bulunur. Lotus çiçeğinden doğan ve her şeyin yaratıcısı olan Brahma, kimi zaman balık, kimi zaman kaplumbağa ya da başka şekillerde görünür. Okyanusun çalkanması sırasında yaratılan olağanüstü güzellikteki Rambha, Afrodite’in Hint mitolojisindeki karşılığıdır. Kimi kaynaklara göre, *Ramayana Destanı*’nda İndira, Rambha’yı Vişvamitra’yı baştan çıkarması için göndermiştir ve bu Tanrıça Yunan kaynaklarında

²¹Kızılderili Mitolojisi, s.37-44

²²age, s.46-48

²³Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm, s. 58-59; “Şamanizm’in Menşei ve İnkişafı Hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, s. 277-290

Afrodit olarak anılmıştır. Öte yandan Şalagrama da, Ganj'dan çıkan siyah renkli oval bir kıymetli taşın adı olmasına karşılık aslında TanrıVishnu'nun doğadaki görünüşünden başkası değildir.²⁴

Aslında evrenin oluşumu mitolojisinde su ile örtüşen farklı versiyonlar da vardır. Örneğin Uzakdoğu mitolojisinde evreni, içinde barındırdığı büyük bir yumurtadan çıkarıp da şekillendiren TanrıPangu'dur. Göğü ve yeri birbirinden ayırıp, sonra da yorgunluktan bitap düşüp, dinlendiği yerde ölen Pangu'nun ölüsünden tüm evren tamamlanmıştır.²⁵

Evrenin, yaratılmadan önce muazzam bir yumurtaya benzemesi ile ilgili mitos *JaponMitolojisi*'nde de vardır. Ancak *ÇinMitolojisi*'nden biraz farklı olarak yumurtanın hafif olan kısmından gökyüzü, ağır olan kısmındansa yeryüzü oluşur. Kara parçaları, bir balığın denizde yüzmesi gibi boşlukta yüzmektedir. Çamurdan henüz çıkmış bir varlık gök ve yer arasında, bir bulutun deniz üstünde gezinmesi gibi hareket etmektedir. Bu ilk Tanrıdır. Bunu, çamurdan çıkan öteki Tanrılar izler. Aralarında "İzanaginoMikota" ve "İzanaminoMikota" adlı iki genç Tanrı vardır. Göklerin yüzen köprüsünde yan yana durmuşlar, konuşuyorlar. İzanagiİzanami'ye aşağıda bir şey görüp görmediğini soruyor, İzanami'nin yanıtı ise "su!" oluyor. Ancak yine de kara olup olmadığını merak ediyor. İzanagi bunu anlamak için "göklerin mücevher mızrağı"nı alıyor ve derinlere fırlatıyor. Sudan çıktıkları mızrağın ucuna baktıklarında, damlayan tuzlu suyun ardından tuzlu bir kütlenin denize düştüğünü görüyorlar. Bu damladan bir ada oluşuyor. Tanrı İzanagi ve Tanrıİzanami, hemen yeryüzüne inip bu adaya yerleşiyorlar ve orada yaşamaya başlıyorlar...²⁶

Su ve su çevresindeki yaratılışla ilgili mitoslar ve ritueller, temelde aynı olmakla birlikte Kuzey Avrupa mitolojisinde, özellikle ayrıntılarda farklılık gösterir: öncelikle kuzeyli Tanrılar, Yunan Tanrılarından farklı olarak ölümlülerle aynı kaderi paylaşırlar. Kimileri ölümsüz olduğu gibi kimileri ölümlüdürler. Hemen hepsi, yaptıkları iyiliğin karşılığı olarak bir kurban isterler. Bu kurbanlar da çoğunlukla insandır. Örneğin Tanrıların ve kralların babası olan Odin, savaş ve şiir Tanrısıdır. Kendisine tapan insanlardan kurban ister. Frigg, Odin'in karısı ve bütün Tanrılarının annesi olan Tanrıçadır. Thor, Odin ve Frigg'in oğlu, tüm Tanrılarının ve ölümlülerin en güçlüsü olan Tanrıdır. Bütün Tanrılar arasında Njord ve oğlu TanrıFrey'in önemi büyüktür. Bu baba oğul Tanrılar bereket, rüzgar ve deniz Tanrısıdır. Frey, güneşin ne zaman doğacağına, yağmurun ne zaman yağacağına karar verir. İnsanlar ona, babasına ve kız kardeşi Freya'ya bol ürün ve çocuk için dua ederler. Odin gibi o da kendisine tapanlardan kurban ister. Öte yandan PaganKelt kültüründe, deniz ötesinde onu doğururken öte dünyaya göçen bir duldan doğanTristan, fırtınalı dalgalar tarafından kıyıya atılırken sanki denizin rahminden doğmuş gibidir. Yunus tarafından kıyıya getirilirken Tanrısallık bütün güçlere sahipti.

İşte böylesine yoğun Tanrılar ortamında, bugünkü İsveç toprakları üzerinde hüküm süren Kral Gylfi, kendisini yaşlı bir adam kılığına sokarak Gangler takma adıyla doğa, evren ve insan hakkında kafasındaki sorulara yanıt aramak üzere Tanrılarının Asgar'daki tapınaklarını ziyaret eder. "Bize ne dersen sor!" diyen Tanrılara pek çok sorular sorar. Bu sorular arasında ilginç olanı şudur: "İnsanoğlundan önce kimse var mıydı? Bana devlerden ve Tanrılardan söz edin!" Tanrılarının verdiği yanıtta göre, ilk oluşan dünya, ateş ve parlak alevlerin egemen olduğu Muspelheim'dir. İkinci oluşan dünya ise sisler ve buzlar arasında olan Niflheim'dir. Niflheim'de her şeye egemen olan buz devleri, sonsuz kışlar boyunca yaşam sürmüşlerdir. Ancak zamanla Muspelheim'dan gelen sıcak hava Niflheim'daki buzlar dünyasını yumuşatmağa ve eritmeğe başlamıştır. Yaşam, ilk kez bu eriyen buzların zehirli köpüğünden oluşmuştur. İlk yaratık ise Ymir adlı bir dev ve Audhumla adlı besleyici bir inekti. Ymir uyurken terler ve koltuk altlarından

²⁴Hint Mitoloji Sözlüğü,s. 53-57;163 -181

²⁵age, s.562

²⁶age, s. 578-583

bir erkekle bir dişi dev ortaya çıkar. Böylece Ymir bütün buz devlerinin atası olur. Aslında hepsi de şeytani yaratıklardır.

İnsana gelince: “Üç Tanrı tuzlu denizin kıyısında yürürken iki ağaç bulurlar. Biri dişbudak, biri de karaağaç. Adı Ask olan erkeği dişbudak ağacından, adı Embla olan ilk kadını da karaağaçtan yarattılar. Onları onurlandırmak için giydirdiler. Odin onlara kan ve yaşam soluğu verdi, Vili onlara kavrayış ve hareket yeteneği verdi. Ask ve Embla.... bütün insan ırkının ataları oldular...”²⁷

Joseph Campbell’in “İlkel Mitoloji” sindeki yorumuna göre doğuran ve sonra da besleyen anne olarak, cenini çevreleyen su, muazzam bir rahimdir. Avcı ya da tarımcı, ilkel toplum hangi konumda olursa olsun, hepsinin rızık olan av hayvanlarına ya da ekilen toprağa can veren bu rahimdir. Sürülen tarladaki tohum, annenin gövdesinde yetişir. Tarlanın sürülmesi babalık, tohumun büyümesi ise doğumdur. Campbell’e göre, daha da ötesi, dünyayı anne, gömülmeyi rahme yeniden dönüş olarak algılayan görüşün kökeni, çok eskilere dayanan bir ritüelden başka bir şey değildir.²⁸ Aslında Campbell’in, Freudcu anlayışın gölgesinde izaha çalıştığı su çevresindeki doğum mitos ve ritüelleri bütün dünya mitolojilerindeki ortak yorumlarında oldukça kapsamlı bir derinlik kazanmış görünmektedir: nitekim, yukarıda da değindiğimiz *Altay Yaratılış Destanı*’nda da Tanrı Ülgen’in yaratıcılığında, ona olumlu yönde yardımcı olan bir Ak-Ana (Ak-Ene) ritüeli vardır. Ona

“Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler ÜlgenDe ki hep, ‘Yaptım oldu!’ Başka bir şey söyleme!Hele yaratır iken ‘Yaptım olmadı!’ Deme!”

öğüsünde bulunur. Görüldüğü gibi Tanrı her ne kadar erkek egemenliğinin tüm simgelerini de taşırsa da “su”, Tanrıçanın gücünün aracıdır. Fakat aynı biçimde ister bireyin ister evrenin olsun, doğumdaki ve ölümdaki suyun gizine vücut veren odur. Çünkü mitosların yapısında temsilin temel ögesi bu kişileştirmeye değişebilir. Örnek olarak “*Tekvin*” Kitabının girişindeki “Allahın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu” ibaresini düşünelim. Su ve rüzgar, madde ve ruh, yaşam ve doğurucusu: bu zıt çiftler yaşam deneyiminde birbirine geçmiştir ve dünya-yaratıcısı birleşmeleri *Eski Ahit*’de olduğu gibi, “TantrikBuddhizm” sanatında da cinsel kucaklaşma anındaki erkek ve dişi imgesiyle temsil edilebilir. Campbell bu aşamada, “büyük evren veya mikrokozmosun kökeni hakkındaki gizem, küçük evren, mikrokozmosun meydana getirilmesi olarak anlaşılır ve o zaman cenini çevreleyen sıvı, birçok mitolojide bulunan su ögesiyle karşılaştırılabilir” demektir. Sokrates öncesi Yunan felsefesinin bilgisi Miletli Thales’in (İÖ. 640-546) her şeyin özü olarak kabul ettiği öge de sudur...”²⁹ Miken-

²⁷Dünya Mitolojisi, s.329-339

²⁸İlkel Mitoloji, s. 74

²⁹İlkel Mitoloji, s. 72; Batı Mitolojisi, s.107-108

Eski Ahit, Tekvin Bap 1/1-12:“Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerine karanlık vardı ve Allah’ın ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü. Ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Allah şığa Gündüz ve karanlığa Gece dedi.Ve akşam oldu ve sabah oldu, bir gün.

Ve Allah dedi, suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök dedi. Ve akşam oldu ve Sabah oldu, ikinci gün.

Sonraki gün kuru toprakların ve sebzelerin yaratılışıdır. Dördüncü gün güneş ay ve yıldızlar yapıldı. Beşincide kuşlar, deniz canavarları ve balıklar, altıncı gün hayvanlar ve insan yaratıldı. Allah dedi, suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım.

Girit Tanrısı Poseidon'un hayvanı boğadır ve üçlü çatal ona aittir. Denizde, kaynaklarda ve toprağın altındaki suda yaşar. Hindistandaki Şiva gibi. Şiva'nın da hayvanı boğadır, işareti üçlü çataldır. Rastlantıya bakın ki aynı aksesuar Şâman rahiplerinde de vardır.

Ovidius, *Metamorphoses*'unda "Önce deniz vardı ve karalar ve gök hepsinin üstünde asılırdı" diyor. "Doğanın yüzü kendisini her yerde aynı gösteriyordu; insanlar bu duruma kaos adını veriyor. Kaba, düzensiz bir madde kütlesi cansız bir yığın ve yanlış eşleşmiş öğelerin tohumlarının karışımından ibaret... Bütün nesneler tuhaftı, çünkü bir gövde içinde soğuk sıcakla, nem kurulukla, yumuşak şeyler sertlerle, ağırlığı olanlar olmayanlarla çatışma içindeydi.." ³⁰Campbell, *Tekvin*'de anlatılanlarla örtüşen bu yorumları naklederken British Museum'deki yazılış tarihi belli olmayan, Haham Simeon ben Cantara'nın *Cabala Mineralis* adlı yazmasının içinde yer alan bir resimle de karşılaştırır. ³¹Ovidius, "Tanrı – veya uyandırıcı doğa – bu çatışmayı oluşturdu; çünkü gökten karayı, karadan denizi o ayırdı ve eter dolu gökleri yoğun atmosferden o ayırttı" diyor.

Joseph Campbell, Pagan dönemine ait pek çok ritüellerin zaman içinde tek Tanrılı dinlerde de kendini gösterdiğini söyler. Özellikle Hristiyanlıktaki vaftiz töreninden söz ederken buradaki ritüellerin, Mezopotamya'da Sümer su Tanrısı Ea adına yapılanların bir tekrarı olduğunu belirtir. Markos'a göre *İncil*'in belirttiği gibi "çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vazeyleyen" Vaftizci Yahya'dır. ³²Vaftiz ritinini anlamı ne olursa olsun, eski Sümer kenti Eridu'nun tapınağında bu rit su Tanrısı Ea için yapıldı. Ea, "su

Ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı.

Ve Allah dedi: İşte bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim, size yiyecek olacaktır ve yerin her hayvanına ve göklerin her kuşuna ve kendisinde hayat nefesi olup yeryüzünde sürünen her şeye bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim ve böyle oldu."

³⁰Ovidius, *Metamorphoses* I, s. 5-9; Yaratıcı Mitoloji, s. 287-291.

³¹Campbell'in tanımına göre, söz konusu resimdeki düzenekte bir dizi simya kabının bir arada çalışması gösteriliyor: "Sağda, tam küre, fallus boyunlu kapta Sophaium diye bir madde var. Ateşle bu kaptan ruhani bir buhar, Mercuriusvivos damıtılıyor. Bunun simgesi Merkür-Hermes'in yılanlar. Solda rahim biçimli bir kapta Hermafroditum adlı kanatlı bir ejderha var, kendi kuyruğunu yiyor. Merkür'ün spermi (Mercuri Germen), bir sıvı yağıyor üstüne. Bu sıvı üç buluttan iniyor. Bu, adından da anlaşıldığı gibi fallik kapta buharlaşan "yaşayan ateş" in enerjisinin "yaşayan su" ya dönüşmüş hali." Bir yanda "Merkür ateşini üç dili var," öte yanda "Merkür suyunun üç bulutu. Biyolojik bağlamda elbette rahmin döllenmesi"... "Soldaki damarda bu sürecin başlangıcı" görülmekte. "Bir yandan ejderhanın çevresine saçılmış kara noktalarla – madde ve pislik – öte yandan damarın ağzından sağa yönelen buharın ortadaki yumurta biçimli dik kapta yaptıklarıyla bu süreç anlatılmaktadır. Ortada bu kapta MercuriusHomunculus adlı çocuk bulunmaktadır. Campbell bu çocuğu Bürüksel kentinin ünlü çeşmesindeki "İşeyen Cüce"ye benzetir; Yaratıcı Mitoloji, s. 287-289

³²Markos'a Göre İncil; Bap 1/4-8: "Çölde vaftiz eden ve günahların bağışlanması için tövbe vaftizini vâzeyleyen Yahya geldi. Bütün Yahudiye köylükleri ve bütün Yeruslimaliler ona çıkıyorlardı ve günahlarını itiraf edip Erden ırmağında onun tarafından vaftiz olunuyorlardı. Yahya deve tüyü giyinmişti; belinde deriden kuşağı vardı, çekirge ve yaban balı yedi. Vevâzederek diyordu: Benden sonra benden daha kudretlisi geliyor, iğilip onun çareiklerinin bağını çözmeğe ben layık değilim. Ben sizi su ile vaftiz ettim, fakat o sizi Ruhülkudüs'le vaftiz edecektir.."

evinin Tanrısı'nın simgesi Capricorn'du ve Zodyak'ın onuncu işaretiydi. Capricorn (yani Oğlak burcu), ön tarafı keçi, gövdesi balık biçiminde bir birleşik hayvandı; güneşin yeniden doğmak üzere kış gündönümüne girmesinin işaretiydi.”³² Öte yandan Vaftiz episodununBuddha efsanesindeki karşılığı zaviyelere ve zahitlere yapılan bir yığın ziyaretidir. Nairanjana Irmağı kıyısında oruç tutan beş dilenci zahitin ziyaretiyle sona erer. Geleceğin Buddha'sı artık ırmağın sularında yıkanmış ve Aydınlanma Ağacı'na tek başına gitmiştir.³³ Öte yandan Vaftizci Yahya, kurtarıcının zaferinden önceki son aşamayı temsil etmektedir. Bundan sonraki macera artık bireyseldir. Geleceğin Buddha'sının, zamanın bütün bilgilerini sınaması, Nairanjana'da yıkanması ve ağaca tek başına yol alması gibi Salâman da Babasına ve Hakîm'e karşın, Zühre'ye ulaşma yolunda tek başınadır.

Suda Doğum Miti

İyi de bu ortam içinde, insanın yeri neresi?

Lamiî, *Salamân ve Absal* mesnevisinde Salamân'ın su içinde oluşumunu şöyle anlatır:

“Şâhönindeçünki ol merd-i HakîmŞehvet ü zen zemmini itdi delim

Kıldı pes ferzendiçün bir turferây

Kim görenler oldılarengüşt-hây

Geçdi bir san'at ki her sihr-âferînCân ü dilden itdilersedâferîn

Şehvet ile olmadın cân mest-mendSulb-i şâhen-şehdenitdi bir gezend

Hüsn-i tedbîr ile istimnâ'-i mâAna virdi rahmsüzneşv ü nemâ

Tokuz ayda hâsıl itdi bir püser

Kim ruhından mihr alurdinûr u fer

Zülf-i müşgîni cemâl üstindecîmLa 'l-i cân-efrûzî şems içinde mîm

Ruhları üzre iki rāhâcibeyn 'Adl-i mîzânındaçemiş iki 'ayn

İtdi bu hüsn ile ol bedr-i tamam

*Çarhı hizmetkâr ü hurşîdi gulâm”*³⁴

Camî'den beş asır önce *Salâman ve Absal*'ın adını ilk kez İbnîSînâ, *Risale-i Hay bin Yakzan*'ında anar. İnsanın babasız ve anasız dünyaya gelmesinin mümkün olduğunu ispata çalışır ve *Hay bin Yakzan*'da Ekvatora yakın Hint adalarından birinde bu şekilde dünyaya geldiğini söyler. İbnîSînâ aynı risalesinde *Hay bin Yakzan*'la ilgili bir başka versiyona da yer verir: Hint adalarından birinde padişahlık eden birinin güzel bir kız kardeşi vardır. Padişah onu evlendirmek ister. Fakat padişahın yakınlarından biri kızla gizlice yatar ve kızın bu adamdan bir çocuğu olur. Padişah korkusundan bu çocuğu bir sandığa koyup denize atarlar. Dalgalar, sandığı bir adanın kıyısına atar. Bir ceylan çocuğa süt verir, büyütür. O çocuğa Hay bin Yakzan adını verirler. *Hay bin Yakzan*'ın bundan sonraki versiyonunda ise – daha önce değindiğimiz gibi – Absal'la karşılaşmaları, Absal'ın onu alıp kendi adasına getirmesi, Ancak çevresindeki insanlarla diyalog kuramaması ve çaresizlik içinde Absal'la birlikte yeniden kendi vahşi adasına dönmeleri anlatılır.³⁵

İlk bakışta doğal olarak bu hikâye ile Camî/ Lamiî'nin hikâyesi arasında bir ilişki yok gibi görülür. Ancak, İbnîSînâ'nın, bu hikâyesinin kökeni ve anlatmaktaki amacının ne olduğu uzun süre tartışılır. Sonunda Hâce Nasreddin Tûsî bir şerh yazarak bu hikâyenin Arap kökenli olması ihtimalinin büyük olduğunu söylemek gibi farklı bir düşünce ortaya atar, sonra da “ bu şerhi yazdıktan yirmi yıl sonra Yunan – Rum ve Mısır ülkelerinde padişahlık süren Hermanos adlı bir padişahın hikâyesini duydum.”der, ardından da Camî/Lamiî'nin anlattığı hikâyeyi anlatır. Daha

³²Batı Mitolojisi, s.318-319

³³Doğu Mitolojisi, s. 21-26 / s. 282-284

³⁴ s. 540-548

³⁵Salâman ve Absal, s. XIV-XV

önce de belirttiğimiz gibi, Camî/Lamî'nin hikâyesinin sonunda Salâman ve Absal birlikte ateşe atarlar. Tanrı'nın izni ile Salâman kurtulur, Absal ise yanar. Nasreddin Tûsî, hikâyesinin sonunda ise Absal'i suda boğar. Ardından da şu anakdota yer verir: "Hakîm, birisi kendisi için, birisi de padişah için iki türbe yaptırır. Bu hikâyeyi yazdırıp onların cesetleri ile birlikte o türbelere gömer. Asırlar geçer, nihayet Aristo, Eflatun'un işaretleriyle bu hikâyeyi çıkarır, tekrar türbeleri kapatır."³⁶

Hâce Nasreddin Tûsî'nin Platon'un işaret ettiği ve Aristo'nun ortaya çıkardığını söylediği hikâyenin gerçeklik payı nedir, bilemiyoruz. Ancak İslâm – Ümmet Dönemi edebiyatının genel söylemi içinde Eflatun, Aristo, Bukrat (Hippokrates), Batlamyosv.b. antik dönemin önemli kişilerinin adının sık sık kullanıldığı göz önünde bulunursa, şairin, *Şerh-i işaret*'inde Eflatun ve Aristo adlarını da bu amaç doğrultusunda kullanmış olabileceğini söyleyebiliriz. Ancak, aslı Arapça bir çevri olan *Salâman ve Absal* hikâyesinin Yunanca aslının bulunamamış olması elbette büyük eksikliktir. Bununla birlikte gerçek olan bir şey varsa en azından Camî'nin kaynağının ne olduğu net olarak anlaşıyor. Öte yandan Nasreddin Tûsî'nin Yunan kaynaklarını işaret etmesi yine de sıradan bir rastlantı değildir: TanrıçaAphrodite'inköpükden doğuşu ya da Atina kralı Erikthonios'un doğuşu – farklı biçimlerde de olsa – Salâman'ın doğuşu ile örtüşüyor:

Azra Erhat'ın naklettiğine göre aşk ve güzellik Tanrıçası Aphrodite'in doğumu ile ilgili iki ayrı kaynak vardır: biri Hesiodos öbürü Homeros. Hesiodos'a göre TanrıçaAphrodite denizin köpüklü dalgalarından doğmuştur. Bundan dolayı kendisine, Yunanca köpük anlamına gelen "aphros" söcüğünden türeme Aphrodite denilmiştir. Hikâyeye göre Uranos,³⁷ Gaia'dan³⁸ doğan çocuklarını daha doğar doğmaz toprağa soktuğu için toprak ana şişmekte ve korkunç sancılarla kıvrınmaktadır. Bu yüzden son Titan oğlu Kronos'a bir tırpan verir, Kronos da bu tırpanla babasının hayalarını keser. Sonrası ise şöyledir:

*"Dalgalı denize atar atmaz onları
Gittiler engine doğru uzun zaman,
Ak köpükler çıkıyordu Tanrısız uzuvdan: Bir kız türeyiverdi, bu ak köpükten,
Önce kutsal Kythera'ya uğradı bu kız
Oradan da denizle çevrili Kıbrıs'a gitti,
Orada karaya çıktı güzeller güzeli Tanrıça,
Yürüdükçe yeşil çemenler fışkırdıNarin ayaklarının bastığı yerden.
Aphrodite dediler ona Tanrılar ve insanlar,
Bir köpükten doğduğu için."³⁹*

Homeros'a göre ise Aphrodite, Zeus ile Okeanos'un kızı olan Dione'den doğmuştur. Hatta İliada'da yiğit Diomedesa'le çarpışıp yaralanınca annesi Dione onu kollarına alır, bir yandan yarasını iyileştirirken, bir yandan da savaşın ona ait bir uğraş olmadığını, o işlerle uğraşmayı Ares ve Athena'ya bırakmasını, onun ise yalnızca gönül işleriyle uğraşmasını salık verir.

³⁶age, s. XV

³⁷Uranos: Gökekosmik varlık ve ilk Tanrı kuşağı arasında erkek ve baba Tanrı olarak verilen ad. Uranos, Gaia ile birleşerek birçok Tanrısız varlıklar türetir; Mitoloji Sözlüğü, s. 290

³⁸Gaia: Bir Tanrıdan çok kozmik bir varlıktır ve yeri simgeler. Bütün öğelerin kaynağında bulunan ana ilkedir. Hesiodos'a göre bütün ölümsüzlerin sürekli sağlam tabanı olan Gaia, eril ve dişil özelliklerinden dolayı evrenin kendisini ve Tanrıları yaratır. Sonra Uranos'la birleşerek erkek ve dişi Titanları, KykloplarıHekatonkheirleri doğurur.;Mitoloji Sözlüğü, s. 115

³⁹Mitoloji Sözlüğü, s. 42-43

Aphrodite'in köpükten doğuşunun bir benzerini Şaman yaratılış inancında da görmekteyiz. Ziya Gökalp'in ve Rıza Nur'un EbûReyhân-i Birûnî'den Naklettiklerine göre mitos şöyledir: Miro Dağı'nın dört yönünde dört ayrı "âlem" varmış. Bu âlemler, sırasıyla biri "mamur" olduğu zaman öteki "harap" olmaksaymış. Bu âlemlerden herhangi birine kuraklığın musallat olması, oraya güneşin aynı biçimde yedi kez doğması ile anlaşılırmış. Bu süre içinde sular ve su kaynakları kururmuş ve böylece alevlerin oraya ulaşma imkanı olurmuş. Buranın bayındır olması için, ateşin başka âleme sıçraması gerekirmiş: yine, âlemlerden biri böyle bir kuraklık yaşamış. Alevler bütün âlemi sarmışlar. Ancak, alevler bu defa kalıcı olmamışlar; alevlerin ortaya çıkması ile rüzgar şiddetlenmiş, bulutları getirmiş ve ardından şiddetli bir yağmur yağmış. O derece şiddetle Yağmış ki, deniz köpürmüş. Denizin bu köpüğünden bir sedef ortaya çıkmış, o sedeften ruhlar ortaya çıkmışlar. Su, yeryüzünden çekildikten sonra ise o sedefte insanlar ortaya çıkmış.⁴⁰ Yani, önce ruhları, sular çekildikten sonra da bedenleri yaratılmış.

Hikâye, kuşkusuz Tufan mitosuna ile yaratılış mitosunun ateş kültü ile ilginç bir biçimde özleşmesidir.

Atina kralı Erikthonios'un hikâyesine gelince: Ateş ve Demir Tanrısı total Hephaistos, pek çok Tanrı gibi Athena'ya gönül vermiştir. Bir gün Athena, bir zırh yaptırmak için onun atölyesine gelmiş. Bunu fırsat bilen Hephaistos, Athena'ya sahip olmak istemiş. Ancak Tanrıça karşı koyarak oradan kaçmış. Topal olmasına karşın Hephaistos Athena'yı yakalamayı başarmış. Tam arzusunu gerçekleştirmek üzere iken tohumları toprağa saçılmış. Toprak döllenmiş ve ona Erikthonios adında bir erkek çocuk vermiş.

Mitolojinin devamı, şöyledir:

Athena bu çocuğu alır ve Atina kralı Kekrops'un kızlarına emanet eder. Onu bir çekmecenin içine koyar ve kızlara, kesinlikle çekmeceyi açmamalarını tenbihler. Kızlardan biri Tanrıçanın öğüdünü tutarsa da Herse ile Aglauros merak ederler ve çekmeceyi açarlar. İçinden yılan kuyruklu ve dört ayaklı Erikthonios'u görürler. Kocaman iki yılan da kendisine bekçilik etmektedir. Kızlar bu görüntü karşısında çıldırırlar kendilerini Akropolis'ten aşağı atarlar. Erikthonios sürünerek Athena'nın tapınağına kadar gelir ve onun kalkanının altına girerek orada büyür. Daha sonra kutsal mekanda büyüyen bu gence Kekrops kendisinden sonra Atina krallığını verir.⁴¹

Öyküde suyun yerini her ne kadar toprak alsada olay ortaktır.

Uzakdoğu mitolojisine gelince: insan, Ana TanrıçaNugua tarafından yaratılıyor. Aslında Nugua'nın kendisi de insana benziyor, ancak bacaklarının yerinde ejderha kuyruğu var. Nugua, dünyanın üzerinde kayarak dolaşırken Pangu'nun ölü bedeninden oluşan güzel şekilleri hayranlıkla seyrediyor. Ağaçları, bitkileri, hayvanları çok beğenir. Ancak yaratılışın tamamlanmadığını görerek kolları sıvar. Sarı Nehir boyunca süzülürken insanı bu nehirde yaratmağa karar verir. Nehirden bir avuç çamur alır ve onlardan kendine benzeyen küçük insanlar yapar. Sonra onlara yaşam soluğu üfler; kimilerine Yang (erkeklik unsurları), kimilerine de Ying (dişilik unsurları) verir. Bir süre sonra insanlara tek tek biçim vermekten sıkılarak, işin daha çabuk olabilmesi için nehir yatağındaki çamura bir ip yerleştirir ve ipi sahile doğru savurur. Sahile çıkan her damla çamur insan haline gelir.⁴²

Tek Tanrılı dinlerde insanın yaratılışında suyun önemini, Tufan mitosuna ile Musa peygamberin hikâyesi kontrol eder. Ancak, yine de her iki hikâyenin ana teması Pagan dönemi mitolojilerinde de mevcuttur: *Babilonya Yaratılış Destanı*'nda okyanus Tanrısı Namnu, bilgelik

⁴⁰Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm, s. 59; Türk Medeniyeti Tarihi, s. 68

⁴¹Mitoloji Sözlüğü, s. 103-104; KlasikYunan Mitolojisi, s.50-51

⁴²age, s. 562-565

Tanrısı Enki'yi, doğum sancıları içerisinde uykusundan uyandırır. Çevresindeki Tanrısal varlıkların ve Ninmah'ın desteğiyle “derin suların üzerindeki” balçığı kaldırıp insanı var eder. Aslında Enki ve Ninmah, insanın yaratılışını kutlamak için şarap içip sarhoş olurlar. Ninmah, derin sulara dalarak balçıktan biraz alıp, birinin kısır kadın, ötekisinin hadım erkek olması dışında ne oldukları belirsiz, altı farklı insan yaratır.

Temel madde “balçık” olmak koşulu ile çeşitli Mezopotamya yaratılış mitoslarında insanın yaratılışı, “yaratılış” eylemi, “imal ediliş/yapılış” eylemi olarak tanımlanabilecek bir oluşumdan geçer. Nitekim, TanrıMarduk, ejderTiamat'ı yendikten sonra insanı, Tanrı Kingu'nun kanı ile yoğurduğu balçıktan yapar. Öte yandan Yehova da ıslak topraktan, bir çömlekçi gibi adama kalıp vermek üzere harekete geçer. Sonra da yaptığı bu insan kalıbının burun deliklerine yaşam soluğu üfler. İnsanın (Tanrı olan) çömlekçinin biçimlendirmesi ile oluşması Mısır mitolojisinde de vardır. Öte yandan *Gilgamiş Destanı*'nda Enkidu'nun TanrıçaAruru tarafından biçimlendirilmesi de yine balçıktandır.⁴³ Kutsal kitaplar da bu gelenek içinde insanın yaratılması/yapılması olgusunu “balçık” (toprak) olarak alırken bu konu Derviş Şemsî'nin Deh Murg'unda alttaki beyitlerdeDivan şiirinin geleneği içindekonuyuşöyle tekrarlanmıştır:

*“Aslımız sorsan huzûr-ı Hakdanuz Āb u bād u âteş ü toprağdanuz
Cānahil'atvirmekiçünKirdgār Çār unsurdan bularduryād-gār
Od u yelden safrāvü kan deprenür Āb ü hāke balgam ü sevdādenür
Bu anāsırasl-ı evveldür bana Ümme hātānun için dirler baña
İmdi iykuşlarçü siz tertibsiz Bir 'acebma'cünü dört terkibsiz”⁴⁴*

Buna karşılık Camî/LamîîSalâman'ı sudan yaratır ki bu mit, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Pagan dönemine ait bir mit olduğu gibi, insanların değil de Tanrıların yaratılışını temel alan bir mittir. Bu yönü ile *Salâman ve Absal* mesnevisi, farklı bir söylemle okuyucusunun karşısına çıkmaktadır.

Tufan ve Yeniden Yaşam

İnsanlığın bir tufan ile yok edilmesi mitosu, dünyanın hemen dört bir yanında şu ya da bu şekilde söylenile gelmiş, dünyanın en eski felaketidir. Tek Tanrılı dinlerde Nuh, Hindistan'da iseManu'nun Tufanı olarak bilinen bu olayı birçok bilim adamı, eski uygarlıkların ve kentlerin bulunduğu bölgelerde bütün uygarlığı tehdit eden – ya da din kitaplarının söylediği gibi tüm dünyayı kapsayan – yıkıcı bir felaket olarak düşünmüş, hatta kimileri yaptıkları kazılarda bunun kanıtlarını bulduklarını bile söylemişlerdir. Bununla birlikte Mezopotamya şehir devletlerinde Yapılan incelemelerde bulunan sel tabakalarının tarihsel olarak birbirini tutmadığı görülmüştür. Örneğin Şuruppak ve Uruk'dakiler MÖ. 3000'lerde JemdetNasr döneminin sonlarında yaşanmışken Ur'daki Obeid döneminin sonlarında, Kiş'teki ise bundan iki ya da üçyüz yıl sonra yaşanmıştır. Bilinen en eski tufan hikâyesi, 1895-96 yıllarında Nippur kazısında bulunan çivi yazısı ile yazılmış, oldukça tahribat görmüş kil bir tablettir.⁴⁵ Anlaşıldığına göre tüm

⁴³Ortadoğu mitolojisi, s. 36-37/s. 61-62/s. 152-153

Tekvin Bap: 1/26-27 “Ve Allah dedi: Suretimize, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yerde sürünen her şeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.” Tekvin Bap: 2/7: “Ve Rab Allah yerin toprağından adam yaptı.”

Rahmânsûresi: 55/ 14:“O (Rahman), insanı(onun aslı olan Adem'i) yanmış kerpiç gibi kuru bir çamurdan yarattı.”; Ali Nihat Tarlan'a göre, sözkonusuâyetinmeâli şöyledir: “Ademi kuru topraktan testi gibi yarattı..” Şeyhî Divanını Tetkik, s. 240

⁴⁴Derviş Şemsî and his mesnevi Deh Murg, s. 130-131

⁴⁵Doğu Mitolojisi, s. 124-127

Mezopotamya Tanrıları insanları cezalandırmak için kollar sıvamışlar. Yalnızca sevecen TanrıEnki, dindar kral Ziusudra'ya Tanrıların korkunç niyetini açıklamış ve ne yapması gerektiğini söylemiş:

*"O sırada Ziusudrakraldı ...nın parlak rahibi
Kocaman bir inşa etti
Alçak gönüllülükle, dirençle, saygıyla...
Her gün dirençle çalışarak, işe koşarak...
Daha önce hiç görülmemiş rüyalara uyararak...
Gök ve yer adına büyü yaparak.."45*

MÖ IX. yüzyıldan kalma Tekvin kitabındaki Yehovacı anlatımda gemiye her yaştan ve bedeni tam olan her türden ikişer tane alınması söylenir. MÖ V. yüzyıla ait kahince anlatımda ise her temiz hayvandan erkek ve dişi olanlardan yedişer, temiz olmayanlardan ise ikişer adet alınması söylenirken Kur'an'da da aynı söylem tekrarlanır. *Babil Tufanı*Mitosu'nda ise gemiye alınanlar şöyle sıralanır:

*"(Sahip olduğum her şeyi) gemiye yükledim
Sahip olduğum gümüşün hepsini ona yükledim;
(Sahip olduğum) altının hepsini ona yükledim;
Sahip olduğum tüm canlı varlıkları (yükledim) ona.
Tüm ailemi ve akrabamı gemiye yolladım.
Kırın hayvanlarını, kırın yabanıl varlıklarını,Tüm zanaatçıları tekneye yolladım"46*

Bundan sonrası "yedi gün yedi gece süren bir tufan ve ardından Ziusudra'nın, geminin penceresini açmasıyla içeri giren gün ışığı. Ardından kral, kurtuluşunun,nişanesi olarak kendisini Utu'nun, An ve Enlil'in önüne atar. Ardından Tanrılar, bu cömertliğini nişanesi olarak,

*"Tanrı gibi bir yaşam başladılar ona,
Tanrı ruhu gibi bir ruh yarattılar onun için.O zaman Ziusudra, kral,
'İnsan tohumunun koruyucusu' adını alarak,
Üstünde ... dağ, Dilmun dağına yerleştirdiler onu.."47*

Son bölümde de belirtildiği gibi, kral Ziusudra'nın Tanrılar tarafından "İnsan tohumunun koruyucusu" ilan edilmesi, aslında insanın yeniden yaratılmasına yönelik olarak ona yeni bir şans verilmesidir. Su aracılığı ile insansızlaştırılan bir dünyada, yine Tanrıların, suyun yardımıyla yeniden insanın yaratılmasına yönelik bir çabasıdır.

Arkadaşı Enkidu'nun ölümü üzerine melenkoliye tutulan Gılgamış, nehirlerin ağzında oturan ve kendisine ölümsüzlük otu hakkında bilgi verecek olan Utnapiştim'i bulmak için uzun ve çetin bir yolculuk yapar. Bu yolculuk Hızır, İlyas ve İskender'in birlikte aynı amaç için (bu kez ölümsüzlük suyu – âb-ı hayat'tır) yaptıkları yolculuğu anımsatır. Çeşitli kültürlerde farklı versiyonları olmasına karşılık, eski versiyonu olarak kabul gören Süryani versiyonunda yolculuk yalnızca İskender ve onun açısı olan Andreas'ın birlikte yaptıkları yolculuktur: Karanlıklar Ülkesindeki zorlu yolculuktan sonra Andreas, tuzlanmış balığını yıkamak için bir su kaynağı bulur. Ancak balık elinden kayıp suya düşer ve canlanır, sonrada yüzüp kaybolur. Balığı yakalamak üzere Andreas da suya dalar ve böylece ölümsüzlük suyundan yararlanır. Dönüp

⁴⁵age, s. 127

⁴⁶The Ancient Near in PicturesRelatingtotheOldTestament , s.90/ Ortadoğu mitolojisi, s. 59

⁴⁷Doğu Mitolojisi, s. 128

olayı İskender'e anlatırsa da tekrar aynı kaynağı bulamazlar. Böylece İskender ölümsüzlük suyundan yararlanamaz.⁴⁸

Sözkonusu hikâye, bir bakıma suyun yokedicigücününün, hayat veren güce dönüşümünün de sembolüdür. Hızır'la ilgili olarak, dolaylı yoldan da olsa, aynı kapsamda düşünebileceğimiz bir inaç da, denizlerde darda kalanlara yardım ederek onları yaşama döndürmesidir. Aynı konunun başka kültürlerde de ele alınışı dikkat çekicidir: Jung'a göre Yunan Mitolojisinde bu işle yükümlü olanlar, Dioscuriler'dir. Dioscuriler, (Hızır ve İlyas'ın karşılığı olarak) iki kardeşlerdir. Polydeukes ölümsüz olanı, Kastor ise ölümlü olanıdır. Her ikisi de Zeus'un çocuklarıdır. Büyüdüklerinde ilk işleri yöreyi korsanlardan temizlemek olur. Daha sonra fırtınanın en şiddetli zamanında birden ortaya çıkarak denizcilere yardım ederler.⁴⁹

Aslında, Babil mitolojisi, Sümer mitolojisinden farklı olarak Tufan olayını *Gılgamış Destanı* içinde bir bölüm olarak almıştır: Ölümsüzlüğü son anda elinden kaçırın Gılgamış, Utnapiştım ile karşılaştığında, ona, ölümsüzlüğü nasıl elde ettiğini sorar. O da Gılgamış'a Tufan hikâyesinin anlatır. Bir yerinde ise Tanrının kendisine, "bir gemi yapmasını ve bütün yaşayan şeylerin tohumunu gertirip gemiye yüklemesini" istediğini söyler. Zaten *Gılgamış Destanı* içinde Enkidu'nun balıktan yaratılışı, Hastalanıp ölmesi, hikâyenin sonuna doğru Gılgamış'ın arkadaşını yeniden görme isteğini Tanrılara iletmesine karşın Enlil'den, Sin'den yardım görmemesi, Ea'nın yardımı ile onun ruhuyla görüşmesi, hep yaratılışın ya da yeniden yaratılışın hikâyeleridir.⁵⁰ Ancak, tek Tanrılı dinlerde, bunun yorumu, öteki felaketlerde olduğu gibi, peygamberin uyarılarını ve öğütlerini dinlemeyen kavimlerin Tanrı tarafından cezalandırılmasına yönelik bir ders vermedir.

*Hint Mitolojisi'*nde Tufan olayı, ayrıntı farklılığına karşın temelde aynıdır: Tanrı Manu'ya her sabah ellerini yıkanması için su getirirlermiş. Yine böyle bir gün ellerini yıkarken küçük bir balık çıkagelmış ve Manu'ya, bir tufan olacağını söylemiş. Eğer kendisini özel bir ihtimamla büyütürse onu bu tufandan kurtaracağını da eklemiş. Manu, balığa inanmış ve onu, büyük balıkların yemesinden koruyacak şekilde önce bir kavanozda, sonra kazdığı özel bir çukurda, özel olarak yetiştirmiş. İyice büyüdükten sonra da suya bırakmış. Balığı büyüttüğü süre içinde de kendisine bir gemi inşa etmiş. Sonunda tufan başlamış ve Manu gemiye binmiş, geminin ipini de büyüttüğü balığa uzatmış. Balık gemiyi kuzey yönüne doğru çekmiş. Günler ve aylar süren birlikte yolculuktan sonra balık, Manu'ya gemisini bir ağaca bağlamasını söylemiş. Sular alçalmağa başladığında da balık ondan ayrılmış. Manu, kuzey dağına indiğinde, sular bütün canlıları sürüp yok etmiş. Gemiden inen Manu, soyunu sürdürmek için kurban töreni düzenlemiş. Sonra kendisine bir kadın yaratarak soyunun devamını sağlamış.⁵¹

Suda Keşfedilen İkinci Yaşam

Musa peygamberin hikâyesi, dinsel özü dışında mitolojik bağlamda (Firavunun kızı "çünkü onu sudan çıkardım." diyor) sulara açılma, suda doğum ya da yaşamın başlangıcı,

⁴⁸ Mevlânâ Fırakî'nin yorumuna göre Hızır'ın varlığı, Nuh Peygamber dönemine değin uzanır: "Serendip adasına gidip Adem ve Havva'nın cenazelerini getirdiği için Nuh Peygamber kendisine uzun bir yaşam dilemiştir. Bunun sonucu olarak İskender dönemine kadar yaşamıştır. İskender ortaya çıkınca ilahi bir ses kendisine İskender'i bulmasını söylemiş ve kalkıp onun yanına gitmiş. Yanlarında İlyas olduğu halde üçü birlikte karanlıklar ülkesine doğru, Ab-ı Hayat'ı bulmak amacı ile yola koyulmuş. Ancak, suyu bulmak Hızır ve İlyas'a nasip olmuş, İskender içememiş." ; MEB İslâm Ansiklopedisi, 'Hızır' maddesi, c. 5/1, s. 458; Kirk Sual, s.128

⁴⁹ "Dönüşüm Sürecini Canlandıran Örnek Simgeler" Türk Dili Dergisi, sayı 500, s. 208

⁵⁰ Ortadoğu mitolojisi, s 68-69

⁵¹ Hint Mitoloji Sözlüğü, s. 190-191

yaşama ikinci geliş gibi özellikleri taşıması bakımından Mısır'ın mitolojik geleneğiyle örtüşdüğü gibi Hintli Vyasa, Agedalı Sargon ve *Romulus ve Remus* hikâyeleri ile de örtüşür.

Mısır'ın mitolojik geleneğinde ise Osiris mitosunun ana çizgileri Plutarkhos'un *De Isida* adlı yapıtında anlatılır: Plutarkhos'un açıklamalarına göre Osiris, kardeşi Typhon (Tanrı Set) tarafından öldürülür. Olay şöyle gerçekleşir: Bir şölen sırasında Typhon, yetmiş iki nifakçı yoldaşı ile birlikte Osiris'i kendi isteği ile bir sandığa kapatırlar. Sonra sandık Nil'e atılır. Sandık, ırmakta yüzerek Tanis boğazından Akdeniz'e çıkar ve Biblos'a varır. Osiris'e, "boğulmuş kişi" denilmesinin nedeni budur. Üzüntüler içinde kocasını aramağa çıkan İsis, sandığı Bilbos'ta bulur Osiris, yer Tanrısı Geb'in oğlu ve eski Mısırlılara tarım ve metal işçiliği zanaatlarını öğreten bir kahramandı. Ülkesinin yönetimini üstlendiğinde yaptığı bütün hayırlı işlerde karısı Tanrıçası Isis'in çok yardımını gördü. Yönetiminin yirmi sekizinci yılında. Sonra kocasının cesediyle birlikte Buto'ya getirir. Plutarkhos'un anlatığına göre sandık, Biblos'ta karaya vurduğu sırada sandığın yanında bir firavun inciri gelişip büyür ve korumak için sandığı içine alır. Biblos kralı bu ağacın güzelliğine hayran kalır, onu kestirir ve sarayına sütun yaptırır. Sütunun içinde kocasının bulunduğunu bilen İsis, kraldan rica ederek sütunun kendisine verilmesini sağlar. Mitolojinin devamında Tanrı Set'in, ay ışığında avlanırken içinde Osiris'in bulunduğu sandığı nasıl bulduğu, sonra cesedi parçalayarak, parçaları nasıl Mısır'ın her tarafına dağıttığı anlatılır. İsis, bu kez kocasının parçalarını aramaya koyulur. Zahmetli uğraştan sonra orkinos balığının yuttuğu üreme organı dışında tüm organlarını bir araya getirir. Kız kardeşi Nefitis'in yardımı ile ceset üzerinde sihir yaparak onu yeniden yaşama döndürür. Ancak Osiris yeryüzünde kalmaz. Ruhların gittiği "batı bölgesi" denilen yerin kralı olur.⁵² Aslında Osiris'in ölümü ve yeniden yaşama dönüşü, halk belleğinde Mısır'a yaşam veren Nil'le özdeşleştirilmiştir: Nehrin taşması, kuruması ve yeniden taşması, Osiris'in dirilmesi, ölmesi ve yeniden dirilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Jung'ın, Osiris'le Hızır kültünü ve İsa peygamber mucizesini birleştirdiğini de söyleyelim. Osiris'in parçalandıktan sonra yeniden doğması İsa peygamber mucizesi ile örtüşmüş olsa bile, Osiris ve Hızır arasındaki en çarpıcı yakınlık, kuşku yok ki Hızır ve İlyas'ın bir araya geldikleri mayısın altıncı günüdür. Bu birliktelik baharın geldiği ve doğanın canlandığı, etrafın yeşerdiği anlamına gelen yaşama yeniden dönüşü simgelemektedir. Öte yandan *Kur'an*'da Kehf Sûresi'nde Hızır'ın Musa Peygamberle birlikte anlatılması, yaratılışla ilgili mitosda suyun önemini daha da belirginleştirmiş oluyor. Söz konusu kıssada olay kahramanı Hızır ise de, Musa Peygamber'in su ile özdeşleşen yaşamına, bu noktada Hızır'ın da katıldığının belirtilmesi bakımından önemlidir.⁵³

⁵² Ortadoğu mitolojisi, s. 83-86

⁵³ "Dönüşüm Sürecini Canlandıran Örnek Simgeler", Türk Dili Dergisi, sayı 500, s. 208: Jung burada Kehf suresindeki anlatımlardan yola çıkarak Hızır kıssasını, "gizemsel dönüşüm arketipin çok güzel anlatımı" olarak değerlendirmektedir. Kur'an'daki konuşma şeklini değerlendirerek Hızır'ın kimliği konusunda çelişkiye düştüğünü, konuşanın Tanrı mı yoksa Hızır mı olduğu konusunda karar veremediğini söyler. Bir fikir vermek amacı ile söz konusu ayetleri burada almayı uygun gördük: Kehf Sûresi 18/ 60-82: "Bir vakit Mûsa, hizmetinde bulunan gencine şöyle demişti: İki, denizin birleştiği yere (Boğaza) varıncaya kadar (Hızır Aleyhisselâma kavuşmak için) gideceğim, yahut senelerce gideceğim. Bunun üzerine ikisi de , deniz kavşağına varınca (tuzlanmış olarak getirdikleri ve canlandığı zaman Hızır ile buluşmuş olacakları) balıklarını unuttular. (Allah'ın vaadi ve izniyle balık canlanmış ve) denizde bir deliğe doğru yolunu tutmuştu. İki deniz kavşağını geçtikleri zaman, Mûsa, genç arkadaşına: Kuşluk yemeğimizi getir, gerçekten biz bu yolculuğumuzdan yorgun düştük, dedi. Genç arkadaş (Yûşa), Mûsa'ya şöyle dedi: Gördün mü, (balığı canlı olarak bulmakla vaad ettiğimiz yerdeki) kayaya sığındığımız vakit, doğrusu ben balığı unutmuşum. Onu hatırlamamı, muhakkak şeytan bana

Vyasa, Hint kültürüne hizmet eden Vedaların derleyicisi ve Puranaların yazarı, Vedantafelsefesinin kurucusu olarak anonim kişiliği dışında mitolojik boyutta da ermiş Paraşara ile Satyavati'nin evlilik dışı olarak doğan çocuklarıdır. Bundan dolayı "piç" anlamına gelen "Kanina", derisinin rengi kara olduğu için de "Krishna" denilmiştir. Doğduğu yer ise Yamuna nehrindeki bir adadır. Bundan dolayı kendisine adalı anlamına gelen "Dvaipayana" da denilmiştir.⁵³ (Bu noktada *Hay bin Yakzan*'ın insayalım!) Gayrimeşru olarak bir adada (suda) doğumu ve uzun yıllar gözlerden saklanması, onu Musa ile özdeşleştiriyor. Yine MÖ 2350 yıllarında Suriye-Arap çöllerinden gelip Mezopotamya'ya egemen olan Agadelisargon'un da böyle bir hikâyesi vardır. Onun hikâyesini de kendi anlatımından izleyelim:

"Ben Sargon'un, güçlü kral, Ageda Monarkı.

Annem düşük bir soydandı, babamı bilmedim, babamın kardeşi dağda yaşardı ve benim kentim Azupiranu Fırat kıyılarındadır.

Düşük soydan annem gebe kaldı ve beni gizlice doğurdu, beni hasır bir sepete yerleştirdi, katranla mühürledi ve ırmağa bıraktı, fakat ırmak beni yutmadı. Beni ırmak yetiştirdi ve beni Akku'yasulamacıya taşıdı. O beni ırmaktan aldı, oğlu olarak büyüttü, beni bahçıvan yaptı. Ve ben bahçıvanken Tanrıçaİştar beni sevdi.

unutturdu. O tuhaf bir şekilde denizdeki yolunu tutmuştu. Mûsa: İşte aradığımız bu idi, dedi. Bunun üzerine izlerine dönüp gerisin geri, gittiler. Nihayet kullarımızdan bir kul (olan Hızır'ı) buldular ki, biz ona, katımızdan bir vahy vermiş ve tarafımızdan (gayblara dair özel) bir ilim öğretmiştik. Mûsa, Hızır'a: Sana öğretilen ilimden bana öğretmek şartı ile sana uyayım mı? Dedi. Hızır dedi ki: Doğrusu sen benimle asla sabredemzsin. İç yüzünü bilmediğin şeye nasıl sabr edeceksin? Mûsa: İnşaallah beni sabırlı bulacaksın ve senin hiçbir işine karşı gelmiyeceğim, dedi. Hızır dedi ki: O halde bana tâbi olacaksın, kendisinden ben söz açmadıkça, bana hiçbir şeyden sorma. Böylece kalkıp gittiler. Nihayet gemiye bindikleri zaman, Hızır, gemiyi (bir balta ile delip) yaraladı. Mûsa, ona şöyle dedi: Geminin içindekileri boğasın diye mi onu deldin? Doğrusu çok büyük bir iş yaptın. Hızır: Sen, benimle asla sabredemezsin, demedim mi? Dedi. Mûsa dedi ki: Beni, unuttuğum şeyle muhafaza etme ve bu işimden dolayı bana bir güçlük çıkarma. Yine gittiler. Nihayet bir oğlana rasgeldikleri vakit, tuttu Hızır, bunu öldürüverdi. Mûsa dedi ki: Tertemiz (günah işlememiş) bir kimseyi bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha!..Doğrusu görülmemiş bir şey yaptın. Hızır dedi ki: Sen benimle asla sabredemezsin, demedim mi sana? Mûsa şöyle dedi: Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Doğrusu tarafımdan (yapılacak) son özre ulaştın. Bunun üzerine yine gittiler. Sonunda bir memleket halkına vadılar ki, ora halkından yemek istedikleri halde, kendilerini misafir etmekten çekinmişlerdi. Derken yıkılmak üzere olan bir duvar buldular, Hızır onu hemen doğrultuverdi. Mûsa ona dedi ki: İsteseydin bu işine karşı bir ücret (ekmek parası) alırdın. Hızır şöyle dedi: İşte bu itiraz seninle benim aramın ayrılmasına sebep olmuştur. Sana o sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereyim: Evvelâ , denizde çalışan bir takım yoksullarındı. Ben o gemiyi kusurlu yapmak istedim. (Çünkü) ötellerinde, her sağlam gemiyi zorla alan bir padişah vardı. Oğlana gelince; onun ebeveyni mümin kimselerdi. Bunun için oğlanın bunları azgınlık ve küfür ile sarmasından sakındık da, istedik ki, onların Rabbi bu oğlanın yerine kendilerine temizlikçe daha hayırlısını, merhametçe daha yakınıni versin. Duvara gelince, bu duvar şehirde iki yetim oğlanındı. Duvarın altında, bu oğlanlar için saklı bir define vardı. Babaları da Salih bir kimse idi. Onun için Rabbin diledi ki, ikisi de rüştlerine ersinler ve definelerini çıkarsınlar. Bu, Rabbinden bir merhamet idi. Ben, bunları kendi görüşümle yapmadım (Allahın emriyle yaptım). İşte senin sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

⁵³Hint Mitolojisi Sözlüğü, s. 213

Sonra ben krallığı yönettim.”⁵⁴

Bu yakın benzerlik nedeni ile Joseph Campbell, Musa hikâyesinin, AgedeliSargon hikâyesini model olarak aldığı söyler.

Romulus ve Remus hikâyesinin girişi ise Plutarkhos’un anlatımı ile şöyledir: Romulus ve Remus, Aeneas soyundan genç bir bakirenin ikizleridir. Alba kralı Mumitor’un kardeşi, babası Amilus kızı rahibe olmaya zorlamıştır. Kız, ant içtikten kısa bir süre sonra hamile olduğunun farkına varmıştır. Aslında bu suçundan dolayı canlı canlı toprağa gömülmesi gerekirken, hapsedilir. Hapiste iken iki çocuk doğurur. Babası telaşla bir hizmetçiden, çocukları yok etmesini ister. Fakat adam, onları küçük bir tekneye koyarak ırmağa bırakır. Yükselen sular tekneyi alır ve büyük vahşi bir incir ağacının altına bırakır. Bir dişi kurt gelir onları emzirir. Bir ağaçkakansa onlara yemek getirir...⁵⁵ Tarihi olarak Albva Longa krallığındaki taht kavgasının uzantısı olarak öldürülmeleri gereken bu iki bebek, daha sonra büyük Roma İmparatorluğunun temellerini atarlar.

Bütün bunlardan sonra s olarak şunu söyleyebiliriz:Yüzyıllar gerisinde de olsa bütün kültürler birbirlerini etkilemişlerdir ve yeni sanılan şeyler, aslında eskinin, o dönemin kültürüne göre yeniden biçimlendirilmiş bir tekrardır.

KAYNAKÇA

Mehmet Mecdi. *Şakaik tercümesi*, İstanbul 1269.

Lami’î, Şerefü’l-İnsân, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Türkçe yazmalar, Nr.3411, Yk.

5b.

MEB İslam Ansiklopedisi, “Lami’î” maddesi, Haz. Abdülkadir Karahan, c.7, s.10-15.

Âşık Çelebi. Meşa’irü’s-şuarâ, Haz. G.M.MeredithOwens (tıpkıbasım), London 1971, Yk.108b-111a.

İbnSinâ – İbnTufeyl. Hay bin Yakzan, Haz. N. Ahmet Özalp, Yapı Kredi yayınları İstanbul, Haziran 1996.

Tarlan, Ali Nihat. Fuzûlî Divanının Şerhi, Akçağ yayınları, Ankara 1998.

Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meâlî, Haz. Elmalî Hamdi Yazır, Aydın Basım, Dağıtım, Yayın.

Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul 2006.

Campbell, Joseph. Kahramanın Sonsuz Yoculuğu, Çev. Sabri Gürses, Kasbalcı yayınları, İstanbul 2000.

Campbell, Joseph. Batı Mitolojisi, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge kitabevi, İstanbul, Ekim 2003.

Campbell, Joseph. Doğu Mitolojisi, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge kitabevi, İstanbul, Ekim 2003.

Campbell, Joseph. İlkel Mitoloji, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge kitabevi, İstanbul 1992.

Campbell Joseph. Yaratıcı Mitoloji, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge kitabevi, İstanbul, Temmuz 2003

Hooke, Samuel Henry. Ortadoğu Mitolojisi, İmge kitabevi, İstanbul 1991.

Kramer, Samuel. Sumer Mitolojisi, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı yayınları, İstanbul 1999.

Ögel, Bahaettin. TürkMitlojisi I-II,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Bratton, FredGladstone. Yakın Doğu Mitolojisi, Çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara niversitesiİlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1995.

⁵⁴ChroniclesConcerningEarlyBabylonian Kings, s.87-91; Batı Mitolojisi, s.72-73/122-123

⁵⁵Batı Mitolojisi, s. 287

Erhat, Azra. Mitoloji Sözlüğü, Remzi kitabevi, İstanbul 1972.

Frazer, J. G. Altın Dal, Çev. Mehmet H. Doğan, Pavel yayınları, İstanbul, c. 1 1991, c.2 1992.

Kaya, İ. Güven. Derviş Şemsi and his mesnevi Deh Murg, The Department of Eastern Languages and Sivilizations Harvard Univesty, 1997.

KAYA, İ. Güven. Lamiî'nin Salân ve Absâl Mesnevisi ve Mesnevideki Mitolojik Unsurlar, Kocaeli Üniversitesi yayınları, 2007.

Marriout, Alice – RachlinCarol K. Kızılderili Mitolojisi, Çev. Ünsal Özünlü, İmge kitabevi, İstanbul 1994.

Rosenberg, Donne. Dünya Mitolojisi, Çev. Koray Ayken v.d., İmge kitabevi, İstanbul 1998.

Valmiki, Ramayana, Çev. Korhan Kaya, İmge kitabevi, İstanbul 2002.

EL SANATLARINDA SUYOLU MOTİFİNİN KULLANIMI

Nuran KAYABAŞI* -Ayşegül KARAKELLE**

Giriş

Kültürlerin temelini oluşturan somut olmayan maddi değerler içerisinde el sanatları önemli bir yer tutmaktadır. El sanatları; temelde insanın ana ihtiyaçlarını giderme isteğinden kaynaklanan, çok basit araç ve gereçlerle yapılabilen, genellikle doğada kolay bulunabilen ya da artık maddeleri hammadde olarak kullanan, yoğun emek ve yaratma gücü isteyen, ortaya çıkardığı üründe fonksiyonel, estetik ve ekonomik olma özelliklerini birleştiren, daha çok boş zaman uğraşısı olmakla beraber asıl uğraşı olarak da yapılabilen bir araştırma alanıdır.

Anadolu el sanatları potansiyeli bakımından çok zengindir. El sanatlarını fonksiyonlarına, tekniklerine, hammaddelerine, yörelerine göre bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır. El sanatları kullandıkları hammaddelere göre lif, ağaç, taş, toprak, maden, deri ve hayvansal artıkları, ince dallar, saplar ve şeritleri işleyen olmak üzere yedi grupta sınıflandırılmaktadır (Arlı 1990).

El sanatlarının pek çoğu tek usta kalsa da, zamana karşı tutunmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken sanat alanı ne olursa olsun özellikle yöre kültürüne sahip çıkarak ürünlerini ortak bir süsleme tekniği ile bütünleştirmektedirler. Hammaddesi çeşitlilik göstermesine rağmen el sanatları çerçevesinde yapılan ürünlerin desenli olması her zaman istenilen bir özelliktir. Süsleme unsuru olarak pek çok desenlerden yararlanılmaktadır. Bu desenler en küçük bir noktadan madalyona kadar değişik büyüklükteki motiflerden oluşmaktadır.

Desenin en küçük birimi olan motifler, özellikle doğum, yaşam ve ölüm ile ilgili olmak üzere üç kategoride incelenmektedir.

1. Doğum ve çoğalma ile ilgili motifler; elibeline, koçboynuzu, bereket, insan, saçbağı, küpe, bukağı, sandıklı, aşk ve birleşim, yıldız

2. Hayatı simgeleyen motifler içerisinde beslenme ile ilgili; su yolu, korunma yani nazarla ilgili; muska ve nazarlık, göz, pıtrak, el, parmak, tarak, haç ve çengel, canı korumak için kullanılan motifler; yılan ve ejder, akrep, kurt izi, kurt ağzı, canavar ayağı, ölümsüzlük ve soy ile ilgili motifler; hayat ağacı ve im,

3. Ölüm ile ilgili ise; kuş motifidir (Erbek, 2002).

Ayrıca motifler hayvansal, bitkisel, geometrik, karışık ve sembolik olarak da sınıflandırılmaktadır.

El sanatları ürünleri üzerindeki motiflerin Anadolu insanının duygu, düşünce, inanç, isteklerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Bu motifler özellikle yaşam ile ilgili olanlardan su motifleri, geleneksel motifler arasında önem bir yer tutmakta ve pek çok el sanatları ürünlerinde kullanılmaktadır. Suyolu, suyun insan hayatındaki önemini vurgular. Su, yeniden doğuşun, bedensel ve ruhsal yenilenmenin, yaşamın akışkanlığının ve sürekliliğinin, bereket, soyluluk, bilgelik, saflık, erdemin sembolüdür ve en etkin bedensel arınma aracıdır. Dinlerde de suyun önemine değinilmektedir. İslam'da yıkanmanın çok önemli bir yeri vardır, doğumda da ölümden de yıkama eylemleri yapılmaktadır. Ayrıca 'temizlik imandan gelir' atasözü toplumda suyun önemi vurgulamaktadır. Hristiyanlıkta da yeniden doğuşu yine suyun etkin olduğu vaftiz töreni simgeler. İnsanlar için en önemli maddelerden biri olan su, su yolu

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Dışkapı /ANKARA. kayabasinuran@gmail.com

** Öğr.Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel El Sanatları Bölümü Serinyol/HATAY. akyildiz@mku.edu.tr

motifi olarak her zaman kullanılmıştır. Kurak bölgelerdeki türbelerin birçoğunun kubbesindeki süslemelerde ve dokumalarda suyolu motifine sıkça rastlanır. Suyolu motifleri, üzerine yapıldıkları veya üretildikleri hammaddelerin türüne göre değişiklik gösterir. Örneğin, hammadde taş ise motif köşeli olurken dokuma üzerindeki suyolu yuvarlak veya üçgen şeklinde olabilmektedir (Erbek, 2002, Kasapoğlu 2013, Anonim 2011).

Şekil:1 Suyolu motifleri (Erbek, 2002)

Hammaddelerine Göre El Sanatları Ürünlerindeki Suyolu Motifleri

Bu çalışmada, hammaddesine göre sınıflandırılmış bazı el sanatlarında suyolu motifinin kullanımı incelenmiş ve ürünler üzerindeki suyolu motifinin özellikleri açıklanmıştır.

Hammadde Olarak Lif İşleyen El Sanatları

Hammadde olarak hayvansal (yün, tiftik, ipek vb.) ve bitkisel (pamuk, keten, kenevir vb.) lifler kullanılan pek çok el sanatı bulunmaktadır. Bu el sanatları içerisinde halı, kilim, cicim, zili, sumak, keçe, kolan, işlemeler, oyalar, yazmalar vb. gibi ürünler yer almaktadır. Hammadde olarak lifin kullanıldığı halıda (geniş kenarda etrafı çiçeklerle bezenmiş suyolu), kilimde (her iki tarafında kurt ağzı motifli zikzaklı suyolu), sumakta (orta kısımda yatay şeritler halinde bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiş suyolu motifleri), keçe yaygıda (dış kenarda baklavali, geniş kenarda çiçek ve yaprakla bezenmiş suyolu), giysi süslemede (bitkisel motifleri içeren kıvrımlı suyolu), peşkirde (uçlarda yatay şekilde karelerden oluşan suyollarını ortasında iki rengin sarmal olarak kullanıldığı suyolu), kuşakta (yatay şekilde sağa ve sola dönen çengelli suyolu), kolonlarda (koçboynuzlu ve üçgenli suyolu, her iki ucu kıvrımlı suyolu vb.), patikte (karşılıklı zikzaklı ve aralarda üçgen olan suyolu) ve yazmada (geniş kenarda farklı renklerdeki birbirine geçmiş kıvrımlı suyolu ve zemin bağlantı noktasında çiçekli ve yapraklı suyolu) pek çok motif ile birlikte farklı formlarda suyolu motifinin kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10).

Fotoğraf 1. Halı

Fotoğraf 2. Kilim

Fotoğraf 3. Sumak

Fotoğraf 4. Keçe Yaygı

Fotoğraf 5. İşlemeli Giysi

Fotoğraf 6. Peşkir

Fotoğraf 7. Kuşak

Fotoğraf 8. Kolon

Fotoğraf 9. Patik

Fotoğraf 10. Yazma

Hammadde Olarak Ağaç ve İnce Dallar, Saplar, Şeritleri İşleyen El Sanatları

İnce dallar, saplar ve şeritler işleyen el sanatlarında su yolu motifi kullanılan fazla ürün olmadığı için ağaç işleyen el sanatları ile bir arada incelenmiştir. Bu el sanatları içerisinde tavla, biblo, rahle, vazo, çerçeve, takunya, baston, sandık, sepet örücülüğü günlük kullanım eşyası ve aksesuar yapımı vb. gibi ürünler yer almaktadır.

Kapının dört bir tarafında (birbirine geçmiş rumi motiflerinin oluşturduğu su yolu), koltuğun sırt (oval formda saç örgüsü şeklindeki geçme ile oluşmuş su yolu) ve ayak ile kol birleşim yerlerinde (dal üzerinde çiçek motifleriyle oluşmuş su yolu), sehpa (sekizgen formun kenarlarını çevreleyen zikzaklar ve bu zikzakların alt ve üst kısımlarındaki üçgenlerin oluşturduğu su yolu), anahtarlıkta (alt kısmında birbiri içine geçmiş helezonların üst kısımda ise ince bir dal üzerine sıralanmış çiçek motiflerinin oluşturduğu su yolu) ve dekoratif duvar panosunda (merkezdeki yıldız motifinin etrafını çevreleyen üçgenlerin oluşturduğu su yolu) su yolu motifini çok farklı formlarda kullanılmıştır. (Fotoğraf 11,12,13,14,15)

Fotoğraf 11.Kapı

Fotoğraf 12.Koltuk

Fotoğraf 13.Sehpa

Fotoğraf 14.Anahtarlık

Fotoğraf 15.Çimem

Hammadde Olarak Taş İşleyen El Sanatları

Bu el sanatları içerisinde kullanım eşyası, aksesuar ve mimari yapılar yer almaktadır. Mimari yapılarda kolonların üst bağlantısında (zikzak şeklinde su yolu), mozaik tablo kenarında (iç kenarın orta kısmında saç örgüsü şeklindeki geçme ile oluşmuş su yolu, yan kısmında yuvarlak hatlı çengelli su yolu, dış çerçevede geniş kenarın yanlarında baklava motifinden oluşan su yolu) ve mozaik tabloda (dış çerçevede geniş kenarda yarım ovalerle oluşan su yolu) farklı formlarda su yolu motifi kullanılmıştır (Fotoğraf 16,17,18).

16.Sütun Başlığı

Fotoğraf 17. Mozaik Tablo

Fotoğraf 18. Mozaik Tablo

Hammadde Olarak Toprak İşleyen El Sanatları

Bu el sanatları içerisinde çanak, çömlek, cam, çini, seramik vb. yer almaktadır. Testide (her iki tarafı üçgenler bulunan zikzak su yolu), su kabında(yukarıya doğru kıvrımlı çengelli su yolu), kaftanda(ön kenarlarında kıvrımlı çengelli su yolu), vitray tabloda (kıvrımlı su yolu ile dış kenarda ince bir dal üzerine sıralanmış çiçek ve yapraklı su yolu), çini tabloda (kıvrımlı su yolu ile dış kenarda ince bir dal üzerine sıralanmış çiçek ve yapraklı su yolu) ve küpte (ağız kısmında ve kapak kenarlarında birbirinin içine geçmiş S'lerden oluşan su yolu) farklı formlarda su yolu motifi kullanılmıştır (Fotoğraf 19,20,21,22,23,24).

Fotoğraf 19. Testi

Fotoğraf 20. Su Kabı

Fotoğraf 21. Kaftan

Fotoğraf 22. Vitray tablo

Fotoğraf 23. Çini Tablo

Fotoğraf 24. Çini Küp

Hammadde Olarak Maden İşleyen El Sanatları

Hammadde olarak maden işleyen el sanatları içerisinde bakır, gümüş, altın, pirinç gibi madenlerin kullanım ve aksesuar eşyası vb. gibi ürünler yer almaktadır. Nalında (üst kısmında bitkisel motiflerden oluşan su yolu ve ayak kısmının kenarlarında yan kısmında koç boynuzu ve noktalardan oluşan su yolu), kolyede (dış kenarında kalplerin iç içe geçmesi ile oluşmuş su yolu) ve bakır kazanda (al ve üst kısmında ay şeklinde oluşmuş su yolu, sarmal olarak iki su yolu, ağız kısmının bir altında ortada nokta bulunduran su yolu) farklı formlarda su yolu motifi kullanılmıştır (Fotoğraf 25, 26, 27).

Fotoğraf 25.Nalın

Fotoğraf 26. Kolye

Fotoğraf 27.Su Kazanı

Hammadde Olarak Deri İşleyen El Sanatları

Deri ürünler insanların yaşadığı mekândan, günlük kullanım eşyasına ve giyimine kadar her alana girmektedir. Çanta, fotoğraf çerçevesi, duvar panosu, mobilya gibi dekoratif ve aynı zamanda kullanım amaçlı olan aksesuar deriden yapılmaktadır. Barutluk (19.yy. sonu, Osmanlı Harbiye Askeri Müzesi) kapak sarı stilize, lale, karanfil, gül ve çok yapraklı dal motifleri sırma ile bezenmiş dış kenarında suyolu) ve çerçevede (kivrımlı suyolu) farklı formlarda suyolu motifi kullanılmıştır (Fotoğraf 28, 29).

Fotoğraf 28. Barutluk (Özdemir,2004)

Fotoğraf 29.Çerçeve (Özdemir,2004)

Sonuç

Sonuç olarak el sanatları ürünlerinde motifler stilize edilerek kullanılmalarının yanı sıra doğada olduğu şekliyle birebir kullanılmaktadır. Ayrıca geleneksel motiflerin dışında yörenin kültürel özelliklerini taşıyan ve yansıtan motiflerden de yararlanılmaktadır. Yaşamı simgeleyen suyolu tek başına veya diğer motiflerle birlikte hammadde lif, ağaç, taş, toprak, maden, ince dallar, saplar ve ağaç şeritleri işleyen el sanatları ürünlerinin özellikle kenar süslemelerde oldukça sık kullanılan motiflerdendir. El sanatları ürünlerine özellik, güzellik ve sanat değeri katan motifler, insanların yüzyıllardır duygularını, düşüncelerini yansıtmada hep bir araç olmuştur ve

olmaya devam edecektir. Suyolu motifi de yaşamı simgelemesi nedeniyle önemli bir motif olma özelliğini hep taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

Anonim, (2011). El Sanatları Teknolojisi. Karışık Motif Çizimleri, 211GS0084.MEB Yayınları, Ankara. Erişim adresi: [http://www.megep.meb.gov.tr /mte program modul](http://www.megep.meb.gov.tr /mte_program_modul), Erişim Tarihi:05.11.2013. Erişim saati:11.00

Arılı, M. (1990). Köy El Sanatları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Erbek, M. (2002). Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kasapoğlu, A. (2009). Motiflerin Dili. Erişim adresi: <http://www.vatanbir.org/yazi /60/> motiflerin dili. Erişim Tarihi:05.11.2013. Erişim saati:11.00

Özdemir M. (2004). Geçmişte ve Günümüzde El Sanatları Çerçevesinde Üretilen Deri Ürünler Üzerinde Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi / El Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ABDEST SUYU VE TIBBİ MUCİZELERİ

Seher KEÇE TÜRKER *

Giriş

Abdest" sözcüğü Türkçeye Selçuklular zamanında Farsçadan geçmiştir. Anlamı, su tutmaktır. âb (su) ve dest (tutmak, kavramak) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. İran ve bazı diğer Müslüman ülkeler ile İngilizce konuşan ülkelerde abdest yerine "vudu" kelimesi kullanılır. Abdest kelimesinin Yunanca "bir nesneyi bir sıvıya batırmak" anlamında, βάπτισμα (baptis) (vaftiz) sözcüğü ve "boyamak" anlamında βάπτειν (baptein) sözcüğü ile benzerliği de dikkate değerdir.

Abdest Kur'an' da gasil veya gusül olarak geçer. Bu sözcük, Arapça'da "bir sıvıyı bir nesne üzerinden akıtmak, koku sürünmek" anlamlarına gelir. Bazı hadisçiler ve fıkıhçılar vudû kelimesini abdest anlamında kullanmakta ve gusül kelimesini boy abdesti için kullanmaktadırlar. Kuran'da boy abdesti' için ittihar yani taharlanma (temizlik) sözcüğü kullanılmaktadır. Abdestle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar kollarınızı yıkayın, başınızı meshedin ve topuklara kadar ayağınızı yıkayın. Eğer su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm edin" (el-Mâide 5/6) buyrulur. Bu ayet Medine döneminde nazil olmuş ise de, Müslümanların Mekke döneminde miraç gecesinde namazın farz kılınmasından itibaren namaz öncesinde mendup bir davranış olarak abdest aldıkları bilinmektedir. Âyet bunu müstakil bir hükümle teyit etmiş, ayrıca abdestin her amel için değil namaz için farz kılındığını açıklamıştır. Hz. Peygamber hem Müslümanlara fiilî olarak abdestin nasıl alınacağını göstermiş hem de abdestsiz olarak kılınacak hiçbir namazın Allah katında kabul olunmayacağını belirtmiştir. (Buhârî, "Vudû", 2; İbn Mâce, "Tahâret", 47).

Abdestle ilgili ayetler:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

Ey iman edenler, sarhoş iken, ne dediğinizi bilinceye ve cünüp iken de -yolculukta olmanız hariç- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan (hacet yerinden) gelmişseniz yahut kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin, (hafifçe) yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz, Allah, başlıyandır, esirgeyendir. (Nisa Suresi / 43)

Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da (yıkayın.) Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül edin); eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan (hacet yerinden) gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin (hafifçe) yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz. (Maide Suresi / 6)

Abdestin hükümleri: Fıkıh âlimleri, Kuran ve Sünneti referans göstererek abdestin hükümlerini (farz¹, sünnet², mendup³, müstehab⁴, mekruh⁵ vs.) belirtirler. Sünni âlimlere göre abdestin farzları dörttür:

* Eğitimci-Yazar. seherturker@hotmail.com

¹ **Farz:** Yapılması kati delillerle sabit olan ilahi emirlerdir. Farzı terk etmek haramdır. İşlenmesinde sevap, özürsüz terk edilmesinde Allah'ın azabı vardır. İkiye ayrılır.

- 1-Başın dörtte birini mesh etmek, yani ıslak elle sıvazlamak.
- 2-Kolları dirsekleriyle beraber yıkamak.
- 3-Yüzü yıkamak.
- 4-Ayakları topuklarıyla beraber yıkamak.

Abdest başlı başına maddî temizlik özelliği de taşıyıp sağlık açısından bir dizi faydalar içermekle birlikte esasen hükmî temizlik işlemi ve arınma yoludur. Bunun için de fıkıh dilinde maddî kirlilikten temizlenme "necasetten taharet" olarak anılır; hükmî kirlilik olan hadesten temizlik, birer hükmî temizlik usulleri olan abdest ve gusülle olur. Abdest ile ağız, diş, burun, el, yüz ve ayaklar gibi kirlenmeye ve dışarıdan gelecek mikroplara en açık uzuvlar günde birkaç defa su ile temizlenir. Bu sayede vücudun sinir sistemi ve kan dolaşımı daha düzenli hale gelir ve vücuda fizikî-tıbbî birçok fayda sağlar. Ayrıca abdest, namaz ibadetini ifa için Allah'ın huzuruna çıkacak müminin manevi ve ruhî hazırlık ve temizliği demektir. Bu yüzden abdest, maddî temizlikle manevi temizliği birleştirici, Müslüman'a manevi yönden destek ve güç sağlayıcı bir anlam ve öneme sahiptir.

Abdestin Sağlık Açısından Önemi

Gusül abdestinin, namaz abdestinin sağlığımız açısından faydaları çoktur. İbadet maksadıyla yapılan her iki temizlik, beden sağlığımız için pek çok faydalar sağlamaktadır. Bedenî faydalarının yanında, ruh sağlığı yönünden de yararlıdır. Tıp otoritelerince, tespit edilen sayısız faydalarından bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Günlük hayatımızda ellerimizin dokunmadığı yer, kapmadığı mikrop kalmıyor. İşte abdest alırken, el, yüz ve ayakları yıkamak, birçok hastalıktan en güzel korumadır.
- 2- Solunum sistemimizin bekçiliğini yapan burnu yıkamakla, toz ve mikrop yığınlarının vücuda girmeleri önlenmiş olmaktadır.
- 3- Yüz yıkamakla cilt kuvvetlenir, baştaki ağırlığı ve yorgunluğu hafifletir. Devamlı abdest alanlar, ihtiyarlasalar bile yüzlerindeki güzelliklerinin gitmemesinin sebebi budur.
- 4- Cünüplüğe sebep olan hallerde büyük bir enerji harcanmakta, kalb ve dolaşım hızı artmakta, solunum hızlanmaktadır. Gusül ile vücut eski zindeliğini kazanmaktadır.
- 5- Vücutumuzun normalde bir statik elektrik dengesi vardır. Vücut sağlığı bu elektriksel denge ile yakından ilgilidir. Gusül abdesti ile olumsuz elektrik gerilimini alarak, vücudu topraklıyor ve yeniden normale döndürüyor. Teknik ilerledikçe, yapılan ibadetlerin faydaları, hikmetleri daha iyi anlaşılmaktadır.

Vücut doku ve hücrelerinin iyi beslenebilmesi için kan dolaşımını sağlayan damarların tabii esnekliklerinin korunmasında ve damar sertlikleri ile tıkanmalarının önlenmesinde abdestin rolü büyüktür. Vücutla farklı ısıdaki suyun deriye teması ile damarlar açılıp kapanarak esneklik kazanır. Damarlarda daralma ve tıkanmaya yol açan vücut dokularındaki birikmiş artık maddelerin daha çok el, ayak ve yüz bölgelerinde bulunduğu göz önüne alınırsa, abdest alırken, yıkanmak üzere bu organların seçilmesindeki hikmet daha iyi anlaşılır. Ağız, burun ve boynun iki yanının su ile teması da özellikle beyinde kan dolaşımının güçlenmesi

² **Sünnet:** Peygamberimizin farz ve vacip olmayarak yaptığı ve bize emrettiği ibadetlerdir. Beş vakit namazda kılınan sünnetler, Teravih Namazı, ezan ve kamet gibi. Sünnet ikiye ayrılır.

³ **Mendup:** İslam dini terimi. Mükellefi'ndendir. İslam dininde yapılması hâlinde sevap, yapılmazsa günah olmayan eylemlere verilen isimdir. Edep ve müstehap da denir.

⁴ **Müstehab:** İslam'da yapılınca sevâb verilen yapılmayınca günâh olmayan eylemlere verilen isimdir. İslam'a göre müstehaplar, Allah'ın yapıldığında hoşnut olduğu eylemler olarak görülür bu nedenle de klasik İslam alimleri tarafından yapılmaları tavsiye edilir.

⁵ **Mekruh:** Yapılmaması delil-i zanni ile istenen işlerdir. İki kısma ayrılır.

bakımından çok faydalıdır. Bunun gibi vücudun temel korunma sistemi olan lenf dolaşımını sağlayan ve vücuda giren mikroplara karşı koyarak onlarla savaşıyan beyaz kan hücrelerini (lenfosit), dokunun en ücra köşelerine ulaştıran lenf damarlarının düzenli çalışmasında da abdestin büyük tesiri vardır. Abdestte el ve ayakların yıkanması, vücut merkezine uzak bölgelerdeki lenf damarlarının dolaşım hızını artırdığı gibi, lenf sisteminin en önemli bölgeleri olan yüz, boğaz ve burnun yıkanması da bu sisteme önemli bir masaj ve güç kaynağı olur. Diğer taraftan, insan vücudunda bütün hücrelerin çevresinde belli bir oranda bulunan ve vücut bütününde normal durumda hissedilmeyecek derecede denge arzeden statik bir elektrik vardır. Havada oluşan elektriklenme, özellikle zamanımızda yaygın olarak kullanılan plastikten yapılmış giyim eşyaları, taşıt araçları vb. şeyler vücudun dış yüzünden aşırı elektron artışına sebep olur. Bu durum, sinir sistemi üzerinde ciddi rahatsızlıklar doğuracağı gibi, deri altındaki minik kasların yorulması ve esnekliklerini kaybetmesi sebebiyle yüzde ve diğer yerlerde kırışıklıklar ve sarkmalara da yol açar. Vücuttaki statik elektriğin fazlasını atmanın yollarından biri de su ile yıkanmak veya toprağa temas etmektir. Bu ise abdest ile teyemmümün vücudun elektrostatik dengesini korumadaki rol ve önemine işaret bakımından yeterlidir.

Abdest ve gusül sayesinde;

- Vücudumuzda biriken elektronlar atılır. Bu sayede elektronların bizde bırakmış olduğu huzursuzluk ve gerginlik hâli ortadan kalkar.

- Genel dolaşımdaki aksaklıklar giderilir ve böylece vücut dinçliğini muhafaza eder. - Vücuda ait koruma sisteminin temeli olan lenf dolaşımı en yüksek seviyede çalışır.

Sağlıklı bir vücudun temel yapısı, statik elektrik dengesiyle çok yakından alakalıdır. Havanın elektriğinden plastik giyim eşyalarına ve mobilyalara kadar birçok faktör vücuttaki statik elektrik dengesini bozarak ciddi problemlere yol açar. Otomobilden inince veya bir koltuktan kalkınca âdeta canlı bir kondansatör gibi fazla elektronlarla dolarsınız. Bu durum sinirlilikten, yüzünüzün kırılganlığına kadar birçok rahatsızlıklara yol açar. Bu yollarla fazla elektronlarını atan birçok kimsenin, bebek yüzü gibi taze ve nurlu bir çehreye sahip olduğunu, bugün hiç kimse inkâr edemiyor. Suyun bulunmadığı hâllerde toprakla yapılan teyemmüm de abdestin sağlık açısından sağlamış olduğu faydaları temin etmeye yeterlidir. Bugün abdestin mucizevî tesirlerinden habersiz olanlar, vücutlarındaki elektrostatik dengeyi korumak için bin bir yola başvurumaktadırlar. Kan dolaşımı, kalpten dokulara, dokulardan da kalbe olmak üzere "iki yönlü bir akış" içinde devam etmektedir. Bu akış, özellikle dokularda kıldan ince borular vasıtasıyla cereyan eder. İşte bu ince damar sistemi, iç çevresinde yakılamayan gıda artıklarıyla ve çeşitli sebeplerle daralır ve dokular beslenemez hâle gelir. Sağlıklı bir vücutta, bu damarların lastik gibi esnek ve daralmamış olması gerekir. Bu nasıl sağlanacaktır? Abdest veya gusül sırasında derimize değen farklı sıcaklıktaki su, kılcal damarların bir dalgalanmayla açılıp kapanmasını ve eğer varsa tıkanmaya başlayan damarların açılmasını sağlar. Vücut dokularında biriken artık maddeler, genel dolaşıma geçer ve böylece dokularda büyük bir zindelik vücuda gelir. Artık madde birikimleri, vücudun en çok el, ayak ve yüz dolaşımında meydana gelmektedir. Bilindiği gibi abdest de bu noktaları hedef almıştır.

İnsan vücudunun temel koruma sistemi, beyaz kan dolaşımıyla olur. (Lenf dolaşımı) Bu dolaşımla vazifeli olan kılcal damarlar, lenfosit dediğimiz beyaz kan hücrelerini, dokuların en ücra köşelerine kadar götürürler. Vücudun herhangi bir yerinde mikrop, yabancı madde ve özellikle kanser hücresi varsa, bu minik savaşçılar taşıdıkları kuvvetli zehirlerle onları öldürürler. Kansere veya mikroplu hastalıklara yakalanmak, bu savunma sisteminin bir yerde aciz kalıp teklediğine işaret eder. Çok yönlü ve karışık bir sistem olan lenf dolaşımında, kılcal damarların çok iyi çalışması öncelikli şartlardandır. Abdest sırasında el ve ayakların yıkanması, vücut merkezine uzak olan bu noktalardaki kılcal damarların dolaşım hızlarını arttırır. Ayrıca lenf sisteminin en önemli bölgeleri olan yüz, boğaz ve burun yıkanması, bu sisteme bir masaj

ve güçlendirme tesiri yapar. Bugün insan biyolojisi konusunda söz sahibi olan bir uzmana, "lenf sistemimize nasıl canlılık kazandırabilirsiniz?" diye bilirkişilere sorarsanız, ana hatlarıyla abdest almayı tarif edecektir.

Abdest suyunun günahları döktüğü, temizlediği, onlarca hadis-i şerifle ifade edilmiştir. Bunlardan birisi şudur: 'Abdest alan kişi, ağaçların yapraklarının döküldüğü gibi, günahlardan temizlenir.

Abdestin Getirdiği Tıbbi Mucizeler

Abdest, bir ibadet disiplini içinde onbeş asır önce temizliğin temel kavramlarını erişilmesi imkânsız bir biçimde getiren Kuran mucizesidir. Abdestin getirdiği sağlık mucizeleri sadece temizlik değildir. Biyolojik sır gizlidir, üç grupta toplanabilir:

I- Abdestin Dolaşım Sistemine Verdiği Sağlık Nimetleri: Kalp 100.000 km'ye yakın damar şebekesi ile vücudun her hücresine hayat veren çok geniş bir sistemdir. Damarlar kalpten uzaklaştıkça incelererek son dokulara ulaşmaktadır. Bu ince damar sistemi esnek, pürüzsüz olduğu takdirde normal görevini sürdürebilir. Ne çare ki, oburluğumuz, hırçınlığımız; yani beslenme hataları ve sinirsel nedenler bu ince damarlarda daralmalara ve esnekliğin kaybolmasına yol açar. Daralmalar beyin damarlarında olursa ihtiyarlık erken gelir, bunama kaçınılmaz olur.

Bu tehlikeli gidişten uzaklaşmanın en pratik ve sağlam yolu, damarlara genç yaşlardan başlayarak esneklik kazandırmaktır. Özellikle beyin dolaşımı ve kalpten uzak düşen ayak ve el damarlarında jimnastiğin yapılması zorunludur. Bunun en kolay yolu, damarları ısı farkı ile açıp kapayan su ile yıkama sistemidir. Abdest suyunun, özellikle ağız, burun ve boynun iki yanının ile teması, kafa kaidesinin etkileyerek beyin dolaşımını rahatlatılır.

İslamiyet, asırlar önce suyun az bulunduğu bir yerde abdesti getirmiştir. Böylece kalp ve dolaşım basıncı rahatlamış, beyin ve sinir sistemi tüm uyuşukluklarından kurtulmuştur. Bugün de sinir yorgunluklarının doğal ilacı, gusül tarzında genel yıkanma en sağlıklı tedavi usulüdür.

II-Abdestin Korunma Sistemine Verdiği Sağlık Nimetleri: Korunma sistemimiz (mikroplara ve kansere karşı) bildiğimiz dolaşım sisteminden farklı; daha ince damar şebekesinden kurulu ayrı bir yapıya sahiptir. Bu sistem beyaz kan sistemi (lenf) sistemidir. Bu sistemin sağlıklı işlemesi dolaşım sistemi kadar önemlidir. Üstelik lenf damarları kan damarlarından on defa daha incedir. Üşüttüğümüz zaman bir organda meydana gelen lenf damarı büzüşmeleri pek çok mikroplu hastalığın nedenidir (anjin, zatürree, zatülcenbe ...). Abdest suyu, kıldan ince lenf damarlarını esnek tutar. Hele bu sistemin özel merkezleri olan burun arkası ve boğazın sık sık yıkanması (gusül), korunma sistemine güç ve hareketlenme kazandırır. Bütün tüm hastalıklar, hatta kanser gibi konularda ciddi yarar sağlar. Lenf sistemi iyi çalışan vücut, hastalık makul tepkiler gösterir.

III- Abdestin Vücudun Statik Elektriğini Giderici Etkisi: Bütün hücreler çevresinde belli bir statik elektrik vardır. Vücudun tamamı bu elektriğin olumlu dengesi içindedir. Bu durum hissedilmez. Havada artan iyonlar, plastik giysiler vücudun dış yüzünde elektron artmasına neden olur. Bu olay dıştan içe doğru insanı etkiler, sinir sistemi üzerinde rahatsızlıklar yaratır. Bir etki de deri üzerindedir ve deri altındaki minik kasları yorar vaktinden önce esnekliklerinin kaybolmasına neden olur; bu sonuç yüzde kırışmaların nedenidir. Vücut kırışma ve sarkmaları da bu statik elektrikle yakından ilgilidir. Eskiden beri tedavi edici etkisine inanılan akupunktur statik elektriği dışarı atmanın bir tarzıdır. Ayrıca; çıplak el ve ayakla toprağı elleyerek bir nevi toprak hattı yaparak, su ile yıkanarak bu elektronlar dışarı aktarılır.

Abdest Almanın Mucizevi Hikmetleri

1-Su olmadığı zaman yapılan teyemmüm bir elektron boşalmasıdır.

2-Durgun su, güneşte ısınmış su ve kullanılmış su ile abdest alınmaz. Bu sular

iyonizasyonunu kaybettiğinden elektron boşaltma kabiliyetini yitirir.

3-Baş mesh edilmesi saçlardaki elektronları atmaktadır. Ayrıca; **a-** Yüze ve genelde derimize zindelik, güzellik verir. **b-** Sinirsel gerginliklerimizi, **c-** Eklem ağrılarımızı yok eden bir reçetedir.

Yapılan deneyler sonucu görülmüştür ki, abdestle bu organlar günde 3 defa yıkandığı zaman vücut, mevcut mikropların % 95 'inden beş defa yıkanmasıyla da tamamından temizlenmiş oluyor. El ve ayakların ovularak yıkanması, vücutta **"endorfin"** denilen ve morfin maddesi olan salgının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sonuçta insanın rahatlayıp, öfkesinin dindiği ve stresten kurtulduğu belirtiliyor.

Sonuç

Uluslar arası Kuran ve Hadiste İlmî mucizeler Komisyonu'nun raporuna göre: Ayakları topuklara kadar ovarak yıkamak, bu bölgeden geçen enerji kanallarındaki akımı dengeleyerek karaciğer, böbrek, mesane, mide ve pankreas enerjisini arttırdığı, kulakları tam olarak mesh etmenin vücuttaki bütün enerji sistemini aktif hale getirdiği ve parmak aralarını ovarak yıkamanın, baş ağrısının birçok çeşidine iyi geldiği tespit edilmiştir.

Abdest alırken elleri yıkamak; elleri yıkamak, deri üzerindeki terleri yok edip elleri temizlediği gibi, deride bulunan hava deliklerini açarak derinin rahat bir şekilde hava alıp vermesini sağlar. Ayrıca; derinin meydana getirdiği bir takım yağ ve sıvıların, el ve yüz derileri üzerinde toplanmasını ortadan kaldırır. Bu durum, vücut sağlığını olumlu bir şekilde etkiler.

Güzel abdest almak imanın yarısıdır. (Hadisi Müslim rivayet etmiştir.)

Abdest Alırken Ağız Yıkamak; suyu ağızda mazmaza (gargara) yapmak, diş etleri hastalığı ve iltihaplanmaya karşı ağız korur, dişlerin çürümelerini önler. Ayrıca ağız ve yüz kaslarını güçlendirip nefes borularındaki iltihaplanmaları önler.

Abdest Alırken Burnu Yıkamak; burna su çekmek ve onu yıkamak burnu var olan mikroplardan kurtarır. Hatta, güzel bir şekilde abdest almaya devam eden bir kimse, burun mikroplarından tamamen kurtulur. Bu durum, burnu hastalıklardan koruduğu gib, mikropların burun vasıtasıyla nefes borularına geçmesini de engeller.

Abdest Alırken Yüzü Yıkamak; yüz derisine canlılık verir, güzelleştirir, yüzü toz ve mikroplardan kurtarır. Çeşitli iltihaplanmalara karşı korur. "Allah tevbe edenleri de temizlenenleri de sever". (Bakara: 222).

Abdest Alırken Kolları Yıkamak; kolları yıkamak, deri üzerindeki terleri yok edip temizlediği gibi, deride bulunan hava deliklerini açarak derinin rahat bir şekilde hava alıp vermesini sağlar. Ayrıca; derinin meydana getirdiği bir takım yağ ve sıvıların, el ve yüz derileri üzerinde toplanmasını engeller.

Abdest Alırken Baş, Kulak ve Boyna Mesh Etmek ; eller ıslatılıp sağ elin içi ile başın ön kısmına mesh edilir. Başın meshinden sonra elde kalan yaşlık ile veya el yeniden ıslatılarak kulak ve boyun da mesh edilir. Boynun iki yanının su ile teması özellikle beyinde kan dolaşımının güçlenmesi ve elektriğin boşalması bakımından çok faydalıdır. Boyun yanlarının uyarılması lenf sistemine etkilidir.

Abdest Alırken Ayakları Yıkamak; doktorlar, ayakları oğuşturarak yıkamanın ayak derisini şişkinliklerden ve ayakta oluşan bir takım hastalıklardan koruduğunu söylüyorlar. Aynı şekilde; yüzü, elleri ve ayakları oğuşturarak yıkamak, damarlardaki kan dolaşımını hareketlendirmeye benzer. Budurum, insanın psikolojisini olumlu etkiler. Huzur ve sükûnetinin artmasını sağlar. Bu sayede müslüman kişi, bir çok olumsuz duygu ve tedirginlik verici şeylerden kurtulmuş olur.

"Kim abdest aldığında abdestini güzel alırsa, işlemiş olduğu günahları, tırnaklarının altından çıkıncaya dek bütün vücudundan çıkar". (Hadisi Müslim rivayet etmiştir.)

Bugün insan biyolojisi konusunda söz sahibi olan bilirkişilere, uzmanlara, "İenf sistemine nasıl canlılık kazandırarsınız?" diye sorarsanız, ana hatlarıyla abdest almayı tarif edecektir. Hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki; abdest almak kadar sağlığa yararlı bir formül bulmak mümkün değildir. On beş asırdır beki de farkına varmadan bu nimetten faydalanılıyor. Teknik ilerledikçe, yapılan ibadetlerin faydaları, hikmetleri daha iyi anlaşılmaktadır.

Öfke şeytandandır, şeytan ateşten yaratılmıştır. Ateş, ancak su ile söndürülür, o halde öfkelendiğiniz zaman onu yenmek için abdest alınız. Hadis

KAYNAKÇA

Kuran'ı Kerim Türkçe Meali, Elmalılı Muhammed Hamdi

Diyanet İşleri Başkanlığı Web Sitesi

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, 86, çev. Cemal Aydın, TDV yayını, Ankara 1996.

Tam İlmihal, Sadet-i Eddiye, 43. Baskı, Hazırlayan: GÜMÜŞ, M. Sıddık, Hakikat Yayınevi, İstanbul, 1989

İmamı Gazali, Kimya-yı Saadet, Tercüme eden: A. Faruk Meyan,Cilt:1, İkinci Baskı, Bedir Yayınevi,1970

abdestledirilis.blogspot.com/2010/09/prof-dr-nihat-bengisu-ile.

[http: //www.elestiriyoruz.com/kurandan-ayetler/gecen-abdest-ile ilgili-ayetler/#ixzz2ipAM3MEu](http://www.elestiriyoruz.com/kurandan-ayetler/gecen-abdest-ile-ilgili-ayetler/#ixzz2ipAM3MEu)

SUYA OKUNAN LANET: KIZILIRMAK AĞITLARININ PSİKOSOSYOKÜLTÜREL AÇIDAN İNCELENMESİ

Ahmet KESKİN *

Giriş

Yaşamın ve varlığın devamlılığı için taşıdığı değere bağlı olarak bolluk ve bereketi, yaşamı ve hayatta kalmayı, saflığı ve kutsal arınmayı, canlanmayı ve yeniden doğuşu simgeleyen su, insanlık tarihi boyunca önemini daima korumuştur. Taşıdığı bu önem doğrultusunda suyun birçok kültürde, inanç sisteminde ve mitolojide yaşamın ve kâinatın temel yapıtaşlarından biri olarak ön plana çıkartıldığı görülmektedir. İnsanların ve kâinatın yaratılmasından önce dünyanın sularla kaplı olduğuna dair mitolojik düşünceler, suyun insan algısında önemini vurgulayan en temel göstergeler arasında yer almaktadır. Türk kültüründe de başlangıçtan günümüze kadar genel olarak kutsal bir şekilde algılanan suya yönelik çok sayıda inanç ve uygulama ortaya çıkmış, mit, destan, efsane, masal, halk hikâyesi, halk şiiri, atasözü vb. gibi tür örneklerinde su, ağırlıklı olarak kutsal bir anlayışla kendine yer bulmuştur.¹

Suyun insan yaşamında edinmiş olduğu bu önem, suyun insana verdiği çeşitli zararlar nedeniyle zaman zaman tam tersi bir düşünceye dönüşmüş ve “suyun kutsallığı” anlayışı, yerini “suyun laneti” anlayışına bırakmıştır. Yaşamın ve varlığın sürekliliğini sağlayan su, sel baskınları ve suya kapılmalar başta olmak üzere, insan yaşamına ve varlığına verdiği maddi ve manevi zararlar sonucu, kendisinden korunma yollarının arandığı bir olguya dönüşmüştür. İlgili durumlarda suyun kutsallığı algısına dokunulması sonucunda ortaya, suyun lanetlendiği, tabulaştırıldığı ve suya karşı beddua edildiği görülen örnekler çıkmıştır. Yaşamın hemen her alanında karşımıza çıkan dikotomik yapının ve düalist kavrayışın sözlü kültür ürünleri üzerinden takip edilmesini sağlayan en belirgin örnekler arasında, Kızılırmak konulu ağıtlar yer almaktadır.

Bu bildiride, Kızılırmak üzerine söylenen ve birçoğunu ağıtların oluşturduğu şiirler, psikososyokültürel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, Türk sözlü kültüründe ağıt geleneği ve Kızılırmak ağıtları kısaca değerlendirilmiştir. Ardından, Orta Anadolu’daki “Kızılırmak” algısının psikososyokültürel yönü üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Kızılırmak ağıtları, bu ağıtlarda yer alan, birçoğu beddua niteliği taşıyan olumsuz kullanımlar ile bu olumsuz kullanımlara yol açan sosyolojik ve psikolojik etkenler çerçevesinde ele alınmıştır. Orta Anadolu kültüründe Kızılırmak’ın nasıl bir algıyla kabul gördüğü ve Kızılırmak’ın bölge insanının duygu ve düşünce dünyası üzerindeki etkileri, söz konusu örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu ağıtları ve bunların içinde yer alan olumsuz kullanımları ortaya çıkaran kültürel, sosyolojik ve psikolojik etkenlerin değerlendirilmesiyle çalışma bir sonuca bağlanmıştır.

Türk Sözlü Kültüründe Ağıt Geleneği ve Kızılırmak Ağıtları

İnsanın “varlık” sorgulamasındaki en önemli problemlerden biri olan “ölüm”, felsefi, teolojik, sosyolojik, folklorik ve edebi boyutlarıyla insan zihnini daima meşgul etmiştir. İnsanın başta ölüm olmak üzere, çeşitli üzücü olayların etkisiyle ortaya koyduğu, duygu ve

* Araş. Gör., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ananilim Dalı. ahmetkeskinahmet@gmail.com

¹ Türklerde ve dünya kültürlerinde su kültü hakkında bk. Bk. Dönmez 1988: 14-17; Roux 1998: 110-112; Akman 2002: 1-10; Şimşek 2003: 1-65; Akış-Aslan 2007; Oymak 2010: 35-55; Koca 2012: 235-240.

düşüncelerinden oluşan söz ve söz birlikleri, zamanla edebi bir tür haline dönüşerek müstakil bir tür altında yaratılıp aktarılmaya başlanmıştır. Kültürden kültüre farklı nitelikleri bulunmakla birlikte, konu bakımından ortak özellikler taşıyan “ağıt” türü, Türk kültüründe ve sözlü edebiyat geleneğinde de önemli bir yer tutmaktadır. İlk örnekleri “sagu” şeklinde karşımıza çıkan, günümüzde de Türk dünyasında yaygın olarak yaşayan ağıt geleneği, Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya taşıdıkları inanç ve uygulamalarıyla müzik ve edebiyat geleneklerine, Anadolu topraklarındaki yaşantılarının da eklenmesiyle, belirli değişimlerle günümüze kadar ulaşmıştır. Ağıtların “ezgili şiirler” olarak Anadolu halk müziği geleneği içerisinde edindiği yer, üretildikleri bölgeden daha geniş bir alana yayılmalarına ve yüzyıllarca sözlü kültürde yaşatılarak günümüze kadar ulaşmalarına katkı sağlamıştır.²

Oranını tespit etmek güç olsa da, hikâyeli türküler şeklinde icra edilen halk bilgisi ürünleri içindeki bir grubu, “suda boğulmalara ve bununla ilgili çeşitli kazalara bağlı oluşan ağıtlar” olarak belirlemek mümkündür. Rumeli ağıtlarından “Aman Bre Deryalar” dizesiyle tanınan “Yusuf’un Türküsü”nde geçen “kanlıca deryalar” ifadesi, bu ağıtın arkasında yatan suda boğulma olayının ağıtlara yansımalarının yalnızca bir örneğidir.³ Bu konuda, Türk sözlü kültüründe hikâyeli türkülerin % 36’sı gibi önemli bir kısmının ağıtlar şeklinde icra edilmekteyken, Orta Anadolu bölgesinde ölüm konulu türkülerin genel konular içindeki oranının % 28 olduğunu belirtmek gerekmektedir (Güven 2009: 139, 142). Bu oran, Türk sözlü kültüründe ağıtların edinmiş olduğu yeri göstermesi bakımından önemlidir.

Ağıtlar genel itibarıyla, ölüm başta olmak üzere, yaşanan acı olaylara bağlı olarak ortaya çıkan halk kültürü ürünleridir. Bu nedenle ağıtlarda acı ifadesi, ölünün methi, umut kırıklığı, onun yokluğundan duyulan üzüntü, ölenin mesuliyetlerini yüklenme, ölen için bir şeyler yapmaya karar verme, intikam, ölümün moralizasyonu, talihe ve kadere isyan, dini sorguya çekme, dua ve teselli, ön plana çıkartılan başlıca unsurlardır (Bali 1969: 7-8). Ölen kimseye karşı duyulan saygı ve özleme bağlı olarak ağıtlarda, çok sayıda övgü ifadesi ve dua (alkış) unsuruna da rastlanır.

Ağıtlar ayrıca, özellikle gerçekleşen acı ölümlerin ardından, ölen insanın ölümünün ya da ölüm biçiminin haksızlığıyla ilgili duyulan rahatsızlığın ve üzüntünün dışa vurulduğu halk bilgisi ürünleridir. Her ölümün erken ya da her ölüm türünün trajik olarak tanımlanabilir olmasıyla birlikte, bazı ölümlerin sosyolojik, psikolojik ve kültürel anlamda insanlar üzerinde daha farklı ve yoğun etkilere sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle salgın hastalıklar, düğün arifesi, sırası ya da hemen sonrasındaki ölümler, çocuk ve genç yaşta gerçekleşen ölümler, suda boğulma gibi çeşitli kazalara bağlı gerçekleşen ölümler, insanların hem zihninde hem de duygu dünyasında daha derin izler bırakmıştır. Bu durum, bu olaylara bağlı ortaya konan ağıtlarda lanetleme ve beddua (kargış) unsurlarının da yer almasına yol açmıştır.⁴

Bazı ağıtların içinde, kaybedilen kişinin ölümüne neden olan nesne ve kimselere karşı yönelen nefretin ifadesi olarak, zaman zaman beddua (kargış) unsurlarının ve türlü lanetlemelerin de yer almasını, söz konusu sosyolojik ve psikolojik etkenlerle, gerçekleşen ölümlerin insan üzerinde bıraktığı sosyolojik ve psikolojik tesirin boyutlarıyla açıklamak

² “Ağıt” kavramı ve Türk kültüründe ağıt geleneği hakkında bk. Bali 1969: 1-80; Esen 1982; Boratav 1982a: 9-22; Boratav 1982a: 23-43; Elçin 1990: 1-5; İsen 1994-1-, Gökem 2001: 1-62; Özdemir 2001: 7-28; Küçükçelebi 2002: 8-15; Özdemir 2002: 1-22; Çıblak 2005: 201-205; Koçak-Yakıcı 2007: 234-235; Fedakâr 2010: 122-135; Feyzioğlu 2010: 73-77.

³ Türk halk kültüründe suda boğulmalara bağlı üretilen ağıtların sayısı oldukça fazladır. Özellikle Bulgaristan Türkleri arasında, bu konuda aktarılan ağıtların sayısı fazladır. Bk. Elçin 1990: 42-48.

⁴ Genç yaştaki ölümlerin halk kültürüne yansımaları hakkında bk. Arslan 2004: 1-22.

mümkündür. “Lanetler; kültürlerin galeyanlarıdır. Bir reddiyedir. Teskin edilemeyen öfke ve nefretin ifadesidir. Affetmediklerimize söylenen son sözdür. Lanet; haksızlığa uğramış, kızgın, kırgın insanın bir tepkisidir. Kendi imkânlarıyla baş edemediği olayları, tabiatüstü güçlere havale ederek adaleti aramasıdır. Lanet, belki aynı zamanda, insanın kendini koruma çabası, ‘seni defterimden sildim, lanetleyip kendimden uzaklaştırdım, artık bana dokunamazsın, beni acıtamazsın’ deyişidir. Hatta, belki kötülüklerden arınma içgüdüğü, ferahlama yöntemidir. Herhalikarda, lanet; köklü ve güçlü bir olgu” (Naskali 2009: 1) cümleleriyle ifade edilen durumu, bu bağlamda iyi analiz etmek gerekmektedir. Ağıtların belirli bir sosyolojik ve psikolojik temele dayanması dikkate alınarak, diğer birçok halk bilgisi ürünü gibi, kendilerini ortaya çıkaran sosyolojik ve psikolojik altyapı çerçevesinde, “psikososyokültürel” bir bakış açısıyla çözümlenmesi önem kazanmaktadır.

Ele aldığımız Kızılırmak ağıtlarında yer alan beddua (kargış) ve çeşitli lanetleme unsurlarının tam olarak anlaşılabilmesi de, öncelikle, bu ürünleri ortaya çıkaran toplumsal yapı içerisinde Kızılırmak’ın sosyolojik ve psikolojik açıdan nasıl bir algıyla kabul gördüğünün anlaşılmasıyla mümkündür. Zira Kızılırmak ağıtları, tarih boyunca yaşanan çeşitli olayların, Kızılırmak’ın insanlar üzerinde bırakmış olduğu sosyolojik ve psikolojik etkilerin sözlü kültürde yeni olay ve düşüncelerle yoğrulması sonucu, ortaya çıkan halk bilgisi yaratmalarıdır.

Orta Anadolu’nun Psikososyokültürel Yapısı İçerisinde Kızılırmak

Psikososyokültürel yaklaşımda, bireyin tutum ve davranışlarındaki psikolojik, sosyolojik ve kültürel etkenlerin bir arada değerlendirilmesi, tutum ve davranışların bu doğrultuda açıklanması önemlidir. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan insan tutum ve davranışları üzerinde çok sayıda değişkenin etkili olması, bunların daha sağlıklı açıklanabilmesi için, insanı konu edinen farklı disiplinleri de dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Bir halk bilgisi yaratması olarak ağıtları ve bu kapsamda oluşan Kızılırmak ağıtlarıyla bu ağıtlardaki lanet ve beddua unsurlarını birer “tutum” ve “davranış” olarak değerlendirdiğimizde, söz konusu unsurların açıklanmasında, özellikle sosyolojik ve psikolojik değişkenlerin de göz önünde bulundurulması ve bu çerçevede Kızılırmak ağıtlarının psikososyokültürel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.⁵

Orta Anadolu’da icra edilen ağıtlar içerisinde Kızılırmak konulu ağıtların önemli bir yer tuttuğu, bu ağıtlarla birlikte bölgede yaygın olarak icra edilen bozlaklarda “Kızılırmak” adının sıkça geçtiği ve aşıklık geleneğinin bölgedeki temsilcileri arasında da Kızılırmak imgesinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda Orta Anadolu sözlü edebiyat ve halk müziği geleneğinde önemli bir yer edinmiş olduğu görülen Kızılırmak, bölgede icra edilen şiiir ve türküler içinde genel olarak hüznün, acının ve sitemin dillendirildiği, özellikle ağıt ve bozlak niteliği taşıyan yaratmalar içerisinde sıkça kullanılmaktadır. Bu durum elbette ki bir tesadüfün eseri değil, sosyolojik kökenleri bulunan bir gerçekliğin sonucudur. Kızılırmak’ın yaşam verdiği yaklaşık 45 il ve ilçe merkezinin 40 tanesinin Aksaray, Ankara, Çorum, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir ve Sivas sınırları içerisinde yer aldığı, dört yerleşim alanının ise Sinop ve Samsun sınırları içerisinde kaldığı görülmektedir. Bu yönüyle Kızılırmak, kısmen Batı Karadeniz’e de uzanmakla birlikte, büyük oranda Orta Anadolu ile özdeşleşmiş bir akarsu olarak, bölge insanının günlük yaşamında büyük önem taşımaktadır.⁶

⁵ İnsan tutum ve davranışları üzerindeki psikolojik, sosyolojik ve kültürel etkenler hakkında bk. Usal-Kuşluvan 2006: 37-76, 101-127; Kağıtçıbaşı 2007: 27-161; Ertürk 2012: 277-296; Kağıtçıbaşı 2012: 71-154, 71-281.

⁶ Kızılırmak konulu ağıtların ve Kızılırmak’la ilgili çeşitli kullanımların Samsun başta olmak üzere Batı Karadeniz’de ve hatta Türkiye’nin diğer bölgelerinde de yaygınlık kazandığı kuşkusuzdur. Ancak bildiride, inceleme alanının kısıtlanması ve söz konusu malzemenin

Bununla birlikte, çeşitli sebeplere bağlı olarak Kızılırmak'ta gerçekleşen kazalar sonucunda bölgede çok sayıda can kaybının yaşandığı bilinmektedir. Ağırlıklı olarak köprü üstünden veya kayık aracılığıyla karşıya geçme çabaları, serinleme maksadıyla suya girişler, elbise-kilim vb. gibi eşya yıkama amaçlı ırmak kenarına gidişler, doğal afetler ve taşmalar sonucunda meydana gelen kazalar, çok sayıda can ve mal kaybına yol açmıştır. “Temel ihtiyaçlara” bağlı olarak gerçekleştirilen bu gibi eylemlerin çoğu zaman trajik ve dramatik bir şekilde sonuçlanması bir yandan Kızılırmak'tan daha fazla korunma gereksinimini doğurmuş, diğer yandan, bölge insanında Kızılırmak'a karşı bir öfke ve nefretin oluşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Kızılırmak'ın, halk arasında adeta bir “tabuya” dönüştüğünü ve adının anılmasından sakınıldığını söylemek gerekmektedir. Orta Anadolu'nun pek çok yerinde, gelin alaylarının Kızılırmak köprüsü üzerinden geçerken ırmak suyuna taş, tahıl ya da kırmızı yazma gibi nesneleri atmaları, Kızılırmak'ın adını anmak yerine çok sayıda farklı isimlerle zikredilmesi, bu durumun başlıca yansımalarıdır.⁷

Hem yapılan köprülerin, hem de kayık vb. ulaşım araçlarının, çok da gelişmiş bir “su kültürüne” sahip olmayan Bozkır insanının “kendi imkânlarıyla” ve “o günün şartlarında”, yoğunlukla asma/tahta köprüler şeklinde yapılmış olması, bu kazaların oluşmasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bu durum, Orta Anadolu insanının yaşanan olaylar karşısında biriken acılarının, bu acıların sebep olduğu öfke ve nefretin, bunlara “sebebi” olduğu düşünülen Kızılırmak'a yönelmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Bölgede gerçekleşen ve incelediğimiz ağıtların ortaya çıkmasına yol açan çok sayıda hadisenin, özetlemeye çalıştığımız sosyolojik gerçekliklerle yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Yine bu konuda Kızılırmak'ın, Bozkır ikliminin hüküm sürdüğü Orta Anadolu'nun tam ortasından çağlayarak akmasının, bölge insanının psikolojisi üzerindeki etkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Suyun geçmişi hatırlatıcı özelliğinin de etkisiyle, Kızılırmak'a baktıkça gerçekleşen olayları ve yaşanan acıları, dahası, kendi “gerçekliğini”, “hüznünü”, “kaderini” ve bunlar karşısındaki “çaresizliğini” gören bölge insanının, duygularının dışavurumu olarak “Kızılırmak”ı bir imgeye dönüştürmüş olduğu görülmektedir. Şiirlerinde Kızılırmak'ın önemli bir imge olarak yer aldığı görülen Çorumlu şair Halit Yıldırım'ın “Kızılırmak” şiirinden iki beşliği, Orta Anadolu insanındaki “Kızılırmak” algısını, Kızılırmak'ın bu insanlar üzerindeki tesirini örneklemek için burada aktarmak yerinde olacaktır:

*Kızılırmak çağla gözyaşım gibi
Görünmez bu yalan dünyanın dibi
Mal mülk mü alıyor kefenin cebi
Çağla Kızılırmak gözyaşım gibi
Ağla Kızılırmak gözlerim gibi*

.....

*Bilmem daha nasıl anlatsam seni
Yine gama, hüzne gark ettin beni
Türkünü söylesin Âşık Figani*

yoğunlukla Orta Anadolu'da yaşıyor olması gözetilerek, Orta Anadolu bölgesi temel çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu konuda bk. Elçin 1990: 149; Özbek 1981: 449.

⁷ Bunları, Kızılırmak'ta daha önce yaşanan olayların tekrarlanmasından korunmak için gerçekleştirilen birer kansız kurban olarak tanımlamak mümkündür. Kızılırmak'ın “can incitmemesi” için gerçekleştirilen bu uygulamaları, Kızılırmak'tan korunmak için yürütülen Şaman inanç sistemi kökenli davranışlar olarak değerlendirmek mümkündür. Kızılırmak hakkında kullanılan farklı sözcük ve yapılar, çalışmanın “Sonuç” kısmından hemen önce sıralanmıştır.

Çağla Kızılırmak gözyaşı gibi

Ağla Kızılırmak gözlerim gibi (Yıldırım 2012: 3).

Bu örnekte de görüldüğü gibi Kızılırmak, ağıtlar dışında da bölge insanının duygularını ifade ederken kullandığı, çeşitli çağrışımları bulunan bir imgedir. Yaşanan acı olaylar bizzat Kızılırmak'la ilgili olmasa bile, insanlara acılarını, kaderlerini ve kendilerini sorgulatan, bunları adeta yeniden yaşatan bir imge olarak Kızılırmak aracılığıyla dile getirilmiştir. Aydın Çekiç'ten derlenen "Girdim Tünele Dayalı Kürek" adlı bozlakta, Kızılırmak'tan şu şekilde bahsedilmektedir:

.....

Kanlıymış da şu Irmak'ın söykesi

Aldı m'ola zalim felek öfkesi

Mendilini iç koynumda saklarım

Derler m'ola yârin ölü soykası (Turhan vd. 2000: 360; Yağmur 2007: 514).

Orta Anadolu halk şairlerinin şiirlerinde, Kızılırmak'ın bir imge olarak dikkat çektiği bu gibi çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Ancak, çalışmamamızın sınırları içinde, bunlardan ağıt özelliği taşıyan metinler seçilerek, bunlar içerisindeki beddua (kargış) unsurları ve bunların sosyokültürel temelleri ele alınacaktır.

Kızılırmak Ağıtlarının Psikososyokültürel Açıdan İncelenmesi

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kızılırmak ağıtları, Kızılırmak ve ona bağlı barajlar ve sular üzerinde gerçekleşen olayların, özellikle Orta Anadolu kültüründeki yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ağıtların büyük oranda gerçek olaylara bağlı yaratıldıkları ve sözlü kültürde yüzyıllarca aktarılacak günümüze kadar ulaştıkları anlaşılmaktadır. Kızılırmak ağıtlarının önemli bir kısmının, gelin ölümlerine bağlı olarak yaratılıp aktarıldığı dikkat çekmektedir. Bu ağıtların ortaya çıkışıyla ilgili aktarılan anlatıların temelinde, ya gelin alayı geçerken köprü çökmekte, ya kendisini sevdiğinden başkasıyla evlendirmek isteyenler olunca düğün gecesi gelin intihar etmekte, ya mutsuz olup baba evine döndüğünde kabul görmeyen veya eşi askerdeyken aile bireyleriyle tartışan gelinler kendilerini çaresizce Kızılırmak'ın sularına bırakmakta, ya da çeşitli kazalara bağlı olarak yeni evlenen gelinler suya kapılarak hayatlarını kaybetmektedir.⁸ Söz konusu ağıtların temelindeki hikâyelerin çoğu zaman birbirine karışmış bir halde yer aldığı, ağıtların ve hikâyelerin anonim kültürde büyük bir varyantlaşma yaşadığı dikkati çekmektedir.

Örneğin, Kızılırmak ağıtları içerisinde en fazla bilinen "Kızılırmak n'ettin allı gelini" nakaratlı ağıtın ortaya çıkmasına yol açan çekirdek olayın Sivas'ta yaşandığı söylenmekle birlikte (Aslan 2004: 11-12; Feyzioğlu 2010: 84), bu türkünün varyantlarına, Kızılırmak'ın geçtiği hemen tüm bölgelerde rastlamak mümkündür. TRT repertuarında, 428 numarayla kayıtlı "Köprüye Varınca Köprü Yıkıldı" (Kızılırmak) adlı türkü Sivas'tan, 2412 numarayla kayıtlı "Kızılırmak Parça Parça Olaydın" adlı türkü ise Nevşehir'den derlenmiştir. Ağıtın, aynı öyküye dayandırılarak Kırşehir'de de yaygın olarak aktarıldığı görülmektedir (Obruk 1983: 159; Altınok 2003: 178). Kırşehir'de anonim bir "türkü" olarak aktarımı gerçekleştirilen (Altınok 2003: 10) ve Kırşehirli Âşık Said'in şahit olduğu bir olay üzerine söylediği ifade edilen (Obruk 1983: 159) ağıtın Çorum Merkez (Taşlıova 2008: 309-310) ve Dodurga'dan (Oğuz vd. 2006: 35-36), Sivas Şarkışla'dan (Bekki 2004: 145-146) derlenmiş varyantları da bulunmaktadır.

⁸ Kızılırmak'ta, başta gelin ölümlerine olmak üzere, çeşitli can kayıplarına bağlı olarak ortaya konulmuş ağıtların sayısı oldukça fazladır. Konu hakkında bk. Bulut 1983: 49; Obruk 1983: 157-158, 159, 160; Doğan 1989: 27-29; Elçin 1990: 139; Altınok 2003: 9-11, 173-174, 196-197, 242-243, 376, 483; Arslan 2004: 11-14; Oğuz vd. 2006: 33-38, 57-58.

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere söz konusu ağıt, Kızılırmak köprüsünden geçen gelin alayının geçirdiği kazaya dayandırılarak birçok yerde aktarımı süren bir halk bilgisi ürünüdür. Toplumu derinden etkileyen olayların anonim edebiyat aracılığıyla yaygınlık kazanmasına örnek teşkil eden bu ağıtı doğrudan bir yerleşim alanına, yaşanmış bir olaya ya da bir anlatıya dayandırarak açıklamak, güçlüğünün ötesinde, yararsızdır da. Bu anlamda Kızılırmak ağıtlarını, Kızılırmak'ın geçtiği birçok bölgede karşımıza çıkan, pek çok varyanta sahip bir sözlü kültür ürünü olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bununla birlikte, Kızılırmak ağıtlarının ve Kızılırmak'la ilgili çeşitli halk bilgisi ürünlerinin yoğun olarak Orta Anadolu sözlü kültüründe yaşatıldığı ve daha çok bu bölgenin kültürüyle özdeşleştirildiğini de belirtmekte yarar vardır.⁹ Bu ağıtların niteliklerini, bunların içerisinde yer alan beddua unsurlarını ve bunlara sebep olan sosyokültürel etkenleri belirlemek, söz konusu halk kültürü ürünleriyle ilgili sağlıklı sonuçlara ulaşmamıza katkı sağlayacaktır.

Evlendiği gün eşini Kızılırmak'a kaptıran güveyin dilinden aktarılan ağıtta, düğünü henüz bitmiş ve evine dönmekte olan "taze gelinin" cesedinin bile bulunamayışı, insanlar üzerinde sosyolojik ve psikolojik açıdan büyük etkiler bırakmış olmalı ki, Kızılırmak'a yönelen öfke ve nefret, bedduayla karışmış bir şekilde dile getirilmektedir:

*Altı gardaş idik bindirdik ata
Hürü'yü yolladık üç köyden öte
Kızılırmak'a varınca oldu bir hata
Nettin Kızılırmak allı gelini
Gelini gelini benim yarımı*

.....

*Köprüye varınca köprü yıkıldı
Üç yüz atlı birden suya döküldü
Nice yiğitlerin beli büküldü*

.....

*Kızılırmak parça parça olaydın (olsaydın)
Her parçası bir diyarda kalaydın (Her parçanı dağ başına salaydın)
Sen de benim gibi yarsız olaydın (kalsaydın)
Yedin Kızılırmak allı gelini (N'ettin Kızılırmak allı gelini)
Balıklar mı yedi tatlı dilini (Yazması oyaly pullu gelini).¹⁰*

Ağıtın Çorum'dan derlenen varyantında da köprü üstünden geçen gelin alayının üzerinden uçan kartal sürüsünün gelinin atını ürkütmesi sonucunda gelinin Kızılırmak'a düşüşü konu edilmektedir. Tüm aramalara rağmen gelinin bulunamaması üzerine damadın üzüntüsünün bir ağıtla dile getirildiği dört bentlik ağıtta Kızılırmak'ın yanında, özellikle olaya sebep olan kartal sürüsüne beddua edildiği görülmektedir:

.....

*Kızılırmak aksın aksın durulsun
Kartal senin elin, ayağın kırılısın (Oğuz vd. 2006: 36).*

Ağıtın 11 bent şeklinde aktarılan Kırşehir varyantı içerisinde ise Kızılırmak, şu şekilde lanetlenmektedir:

⁹ Bk. Öztelli 1972: 452; Doğan 1989: 27-29; ; Arslan 2004: 11-12; Bekki 2004: 145.

¹⁰ Türkünün çok sayıda varyantı bulunmakla birlikte, çalışmada kullanılan varyantlar TRT Repertuar Arşivinden, Özbek 1981: 449; Elçin 1990: 138; Bekki 2004: 145-146 kaynaklarından ve <http://www.sivaskulturenvanteri.com/turkuler/>; <http://www.nevsehir.bel.tr/images/mp3/kizilirmak.html> internet adreslerinden alınmıştır.

*Kızılırmak parça parça olaydın
Her parçanı dağ başına salaydın
Sen de benim gibi yarsız kalaydın*

.....

*Kızılırmak ne belalı başın var
Boranın var püsenin var kışın var
Hakka yaramayan türlü işin var* (Altınok 2003: 10-11).

Ağtın Çorum'dan derlenen bir başka varyantında ise (Taşlıova 2008: 309-310), aldığı gelinler sebebiyle kendisine öfke ve nefret olarak yöneltilen her dizinin ardından, Kızılırmak'ın kendisiyle ilgili düşüncelere sert bir şekilde yanıt verdiği görülmektedir. Örnek teşkil etmesi bakımından, bu şiirin iki dördlüğünü burada aktarmakta yarar vardır:

.....

*Ben Kızılırmak'ım budur görevim
Sıktınız canımı ümmet (himmet) eyleyin
İsterseniz benden nefret eyleyin
Aldım vermem size allı gelini*

.....

*Çevremde olanı içime aldım
Bana yüklenenin belini kırdım
Çok hizmetler verdim nankörlük gördüm
Aldım vermiyorum suna gelini* (Taşlıova 2008: 309-310).

Ağtın Kırşehirli Âşık Said'in şahit olduğu bir olay üzerine söylediği belirtilen ve "Suda Boğulan Gelin" başlığıyla aktarılan varyantında da genel olarak Kızılırmak'a öfke vardır (Obruk 1983: 159; Altıok 2003: 178-179). "Bayram Eder" başlığıyla aktarılan bir başka ağıtta ise Âşık Said'in, Kızılırmak'tan adeta medet dilediği ve onunla "anlaşmaya" çalıştığı dikkati çekmektedir. Bu ağıtta Âşık Said'in, ırmağın yaktığı canları artık yakmaması ve bayram günlerinde olsa dahi "zulmüne" bir son vermesini dilediği görülmektedir. "Kızılırmak Can İncitme" ağıtında doğrudan bir lanet söz konusu olmasa da, Kızılırmak'a, yaptıklarını yapmaması için ricada bulunulmaktadır:

*Kızılırmak can incitme sen bugün
Mübarek günlerdir sel bayram eder
Kitabın kavlince dağlar al giymiş
Karışmış çiçeğe çöl bayram eder* (Obruk 1983: 65; Turhan vd.: 234).

Ancak bu, Âşık Said'in çabalarının boşa gideceğini düşünmesinden olsa gerek, sanatçının eserlerinde neredeyse bir istisna halinde kalmıştır. Çünkü Âşık Said'in Kızılırmak konulu şiirlerinde Kızılırmak'a sık sık beddua ettiği görülmektedir. "Taramış Zülfünü Kırkmış Kabadan" adlı 7 dördlükten oluşan şiirinin beşinci dördlüğünde Âşık Said, Kızılırmak'a şu şekilde beddua etmektedir:

*Kızılırmak selamına durdun mu
Doğrulup da mâh cemalin gördün mü
Kanlı zalim yâre bir yol verdin mi
Kuruyasın senden geçti bir gelin* (Altınok 2003: 175)

Aşağıdaki örnek, geçimini Kızılırmak üzerinde işlettiği kayıkla taşımacılık yaparak kazanan Âşık Said'in (Bulut 1983: 48) Kızılırmak konusundaki duygularını dile getiren önemli bir şiirdir. Bu şiir aynı zamanda, Orta Anadolu insanındaki Kızılırmak algısını büyük oranda yansıtmaması ve Kızılırmak'ın Orta Anadolu kültüründe yerleşmiş bir imge olarak özelliklerini yansıtmaması bakımından da önem taşımaktadır. Yakınlarını bu sularda kaybetmiş olmanın verdiği acıyla Âşık Said Kızılırmak'a şu şekilde beddua etmektedir:

*Şu yalan dünyaya geldim gelesi
Ömrüm dert gölünde sal Kızılırmak
Gamdan kurtulamam kendim bileli
Sen de benim gibi kal Kızılırmak*

*Kızılırmak coşar coşar çağlarsın
Aylar geçmez bağırıcığım dağlarsın
Ah vah alma bir gün yanar ağlarsın
Kayığıma yol ver al Kızılırmak*

*Nereden gelirsin Hint'ten Yemen'den
Korkum geçmez senin gibi zalimden
Aldın şahanımı aldın elimden
Bundan kelli olmaz ol Kızılırmak*

*Köpürür taşarsın benzersin kana
Kıvrılı çevrili giden bir yana
Tabiatın senin kıyarsın cana
Ne kötü huyun var sel Kızılırmak*

*Engin öter şu Irmağın kuşları
Yanar durur ciğerimin başları
Önüne yığılsa köyün taşları
Ahdim gitmez sen del (i) Kızılırmak*

*Der Said çok coşma burulun bir gün
Akıbet ah çeken yorulun bir gün
Bağlarlar bendini durulur bir gün
Yeter kuruyası el Kızılırmak (Obruk 1983: 161).*

Görüldüğü gibi Âşık Said bir yandan, insanlara yaşattığı acıları Kızılırmak'ın kendisinin de yaşamasını ve Kızılırmak'ın varlığının sona ermesini dilerken, öte yandan, kendisinden korkmakta ve ona yakarmaktadır. Yine Kızılırmak bu şiirde, Âşık Said'in dertlerini "azdıran" ve onu bir sandal yapıp sularında yüzdüren kanlı bir su olarak "feleği" de temsil etmektedir. "Zalim", "katil" olarak tanımlanan Kızılırmak, kötü huyu ve tabiatıyla, canlara kıyan amansız bir hastalık gibi algılanmaktadır.

Kızılırmak ağıtlarının bir kısmının ise "intihar" anlatıları doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Çorum ile Çankırı arasındaki bir sınır köyünde yaşanan olaya dayandırılarak icra edilen "Kızılırmak Ağıtı", buna örnek olarak verilebilir. Köyün ağasının kızı Zeynep'in köyün çobanlığını yapan Ali'ye âşık olmasıyla başlayan anlatı, Ali askerdeyken bir başkasıyla evlendirilmek istenen Zeynep'in düğün gecesi Kızılırmak'ta intihar etmesiyle son bulmaktadır (Oğuz vd. 2006: 33). Ali'nin de içinde yer aldığı köy ahalisinin bütün aramalarına karşın gelin bulunamayınca Ali, kendisi de Kızılırmak'ta intihar etmeden önce, saziyle bir ağıt yakar ve Kızılırmak'tan yârini bir kenara çalmasını diler:

*Kızılırmak akar gider bulanır,
Bulanır da Hayriye'ler dolarır.
Yârim de körpecik sudan bulanır,
Yâri bir kenara çal Kızılırmak,
Beni de peşinden al Kızılırmak (Oğuz vd. 2006: 34).*

Çorum'dan derlenen "Senem Gelin Kızılırmak Ağıtı"nda da intihar eden bir gelinin hikâyesi anlatılmakta ve Kızılırmak'tan, Senem Gelin'i, hiç değilse cesedini geri vermesi istenmektedir. Bu isteyiş de yine "çal Kızılırmak" kalıbıyla gerçekleştirilmektedir:

Kızılırmak akar gider dolanır

Senem Gelin çevlüklerde fırlanır

Irmağa girince beyni bulanır

Yavruyu kenara çal Kızılırmak (Oğuz vd. 2006: 58).

Bu örneklerde, çaresizlik içerisindeki insanların, kaybedilen bir canın-bedenin geri gelmesi ve onun yerine kendisini alması için Kızılırmak'a yalvarmasını, meydana gelen olaylar karşısında kişinin kendisini suçlu hissetmesi sonucunda gerçekleşen, "kendine yönelen bedduası" olarak değerlendirmek mümkündür. Kızılırmak'ta yitip gidenlerin cesetlerinin bile bulunamaması, oldukça ağır bir sosyolojik ve psikolojik vakıa olarak bu ağıtlarda sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu ağıtlarda yer alan bedduaları, Kızılırmak'ın sebep olduğu acıların halk kültürü ürünlerine birer yansıması olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Kızılırmak'ın "allı gelinleri" intihar sonucu almasıyla ilgili ağıtlar bununla sınırlı değildir. Kocasını askerdeyken kayınbabasıyla tartışması sonucunda Kızılırmak'ta intihar ettiği düşünülen bir gelin için Kırşehirli Âşık Seyfullah'ın oğlu Kani Değirmenci tarafından söylenen "Zeynep Gelin'in Ağıtı"nda da bu durumu görmek mümkündür:

Son bakışım oldu Toklumen'in köyüne

Ağlayı ağlayı indim Irmak kıyına

Kan gibi akıyor baktım suyuna

Ağla anam kaderime yazıma

Hem canıma kıydım hem de kuzuma (Altınok 2003:389).

Kızılırmak ağıtlarının önemli bir kısmının ise, serinleme için suya girme sonucunda gerçekleşen kazalara bağlı olarak meydana gelen ölümleri konu edindiği anlaşılmaktadır. Bölgede "sıcak ve kurak" geçen yaz mevsimlerinde Kızılırmak'a serinlemek için girişler, Irmak debisinin ve toprağının yüzmeye elverişli olmaması nedeniyle, zaman zaman ölümle sonuçlanabilmektedir. Bu çerçevede ilk olarak, Çorum'dan derlenen "Kızılırmak Öksüz Ali Ağıtı"nı ele almak yerinde olacaktır. Çorumlu Âşık Figâni'den derlenen ve askerden yeni dönen Öksüz Ali'nin, Kızılırmak'ta yüzmeye çalışırken boğulması üzerine yakılan ağıt, bir başka sosyolojik gerçeklik olarak, aile büyüklerinin yoksunluğunun, yaşanan istenmeyen olaylara davetiye çıkarması ve Orta Anadolu halk kültürü ürünlerinde bolca işlenen "gariplerin muradına erememesi" konularını da dile getirmesi bakımından önem taşımaktadır:

Kızılırmak boz bulanık akarsın

Nice gariplerin canın yakarsın

Sana yalvarırım ne olur ne varsın!

Beni bir kenara çal Kızılırmak

.....

Sıcak olur Ambarcı'nın havası

Şad olur mu gariplerin yuvası?

Suyu çekilip de viran kalası

Beni bir kenara çal Kızılırmak

Suyu çekilip de viran kalası

Daha çok genç idim ben Kızılırmak

Dünyaya geleli bir gün görmedim

Nişanlandım muradıma ermedim

Yıkanmaya girdim ben ölmeye girmedim

Beni bir kenara çal Kızılırmak

Annem babam yok ki gözyaşım döksün

Nişanlım var mezarıma taş diksın

Figani'nin burada sözleri bitsin

Beni bir kenara çal Kızılırmak (Oğuz vd. 2006: 37-38).

Bu noktada, Kırşehir'de âşıklık geleneğinin 19. Yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden olan Âşık Said'in Kızılırmak algısına ve bu konudaki şiirlerine yeniden dönmek gerekmektedir. Kırşehirli Âşık Said'in şiirinde geniş yer tutan Kızılırmak, ağırlıklı olarak ölümü simgelemektedir. Kızılırmak'ın yaşamını sonlandırdığı insanların arasında oğlu Nuri ve yeğeninin de bulunması, Âşık Said'in, yuttuğu canlar nedeniyle Kızılırmak'tan sık sık şikâyetçi olmasına yol açmıştır (Obruk 1983: 65).

Âşık Said'in oğlu Nuri, 1874 yılında Kırşehir'de gerçekleşen büyük kıtlık sırasında, keme mantarı toplamak üzere Kızılırmak'ın karşı kıyısına geçmeye çalışırken içinde bulunduğu sandalın devrilmesi sonucu boğularak hayatını kaybetmiştir (Bulut 1983: 49; Obruk 1983: 11; Altınok 2003: 173). Bu olay hakkında Âşık Said'in yaktığı, farklı kaynaklarda farklı isimler altında, farklı dörtlük sayılarıyla ve içeriklerle aktarılan ağıtın genelinde Kızılırmak'ın lanetlendiği ve Irmağa karşı oldukça ağır bedduaların yöneltildiği dikkati çekmektedir (Bk. Bulut 1983: 49; Obruk 1983: 157-158; Altınok 2003: 173-174). Bölgede "Kızılırmak Bozlağı" adı altında yaygın bir şekilde icra edilen ağıtın farklı kaynaklarda yer alan farklı dörtlüklerinin, konumuzla ilgili olanlarını şu şekilde aktarmak mümkündür:

.....

Kızılırmak ne belalı başın var

Hakk'a yaramadık senin işin var

Nuri yavrucuğum üç kardeşin var

Al gitme Nuri'mi dur Kızılırmak (Bk. Bulut 1983: 49; Obruk 1983: 157; Altınok 2003: 173).

.....

Kızılırmak fazla akma yorulun

Yorulun da düz ovaya serilin

Bir gün olur durun, hem de durulun

Bu garip halini sor Kızılırmak (Bk. Bulut 1983: 49).

.....

Haykırıp akarsın çekersin demi

Asla taşımazsın efkârı gamı

Bir gün gelir ağzına vururlar gemi

Çekersin ah ile zar Kızılırmak (Bk. Bulut 1983: 49).

.....

Ala ördek olsam uçmam kıyından

Zaten hoşlanmazdım senin huyundan

Ab-ı zezem olsan içmem suyundan

Suyunu böğrümüne çal Kızılırmak (Obruk 1983: 157).

Kanlı Kızılırmak pek coşkun (zalim) akar

Ayrılık ateşi ciğerim yakar

Gözleyin Nuri'mi nereden çıkar

Nuri'mi kenara vur Kızılırmak (Obruk 1983: 157; Altınok 2003: 173)

.....

Kızılırmak talkın verir kuşları (Engin Uçar Kızılırmak kuşları)

Akar durmaz gözümüzün yaşları

Nettin adadaki kanlı leşleri

Hasret kefenine sar Kızılırmak (Obruk 1983: 158; Altınok 2003: 174).

.....

Nuri'min sinesi bülbülün yurdu

Zilfi'min feryadı sinemi deldi

İki yiğidimi elimden aldı

Nice canlar yedim der Kızılırmak (Altınok 2003: 174).

.....

Der Said'im arşa çıktı figanım

Elimden uçurdum bir çift doğanım

Biri yeğenimdi biri ciğerim (Biri ciğerimdi biri yiğenim)

Mahşerde davacın var Kızılırmak (Bulut 1983: 48; Obruk 1983: 157-158 Altınok 2003: 174).

Burada, dörtlüklerdeki “yorulun”, “durulun”, “serilin”, “ağzına vururlar gemi” ifadeleri, “yorul”, “durul”, “seril” ve “ağzına gem vursunlar” şeklinde bedduaları karşılamaktadır. Çünkü Kızılırmak, durmadan “insan yutan”, “kanlı bir katil” olarak algılanmaktadır. Ağtın Çekiç Ali icrasında ise ikinci kıtada Kızılırmak, “delice” akan bir ırmak olarak görülmektedir:

.....

Engin uçar da bu ırmağın kuşları

Yanar durur yaralarımın başları

Önüne yığılsa köyün taşları

Ahdim gitmez senden delice Kızılırmak (Turhan vd. 2000: 381).

Bölgedeki suya kapılmalar ve çocuk yaştaki ölümler, bilinen sosyolojik gerçekliklerdir. Söz konusu olaylardaki trajik yönü kuvvetlendiren, kaybedilenlerin anne-babasız ya da “gariplikleri”, birer sözlü kültür ürünü olarak ağıtları oluşturan insanların duygularının yoğunlaşmasını sağlamıştır. Kızılırmak ağıtlarını ve bu ağıtlardaki suya okunan lanet ve beddua unsurlarını çıkarmıştır. Bu unsurların önemli bir kısmı anonimleşmiş ve benzer durumlarda, anonim şiir geleneğinin şekil, üslup ve içerik özelliklerine bireysel yaratım kapasitelerinin de eklenmesiyle, olaylara göre şekillenen birer “Kızılırmak Ağıtı” ortaya çıkmıştır.

Kızılırmak’tan sakınmak ve ondan yararlanmak için kurulan, Toklumen Köyü yakınlarındaki Hirfanlı Barajı’nın da “can incitmeye” devam etmesi, yeni ağıtların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1960’lı yıllarda Hirfanlı Barajı’ndan karşıya geçmeye çalışan 10 kişinin içinde bulunduğu kayık devrilir. 6 kişi kurtulmayı başarır fakat 4 kişi ölür. Bu kazanın ardından söylenen, Kani Değirmenci’den derlenen ve Kırşehirli sanatçı Bahri Altaş’ın türkü olarak icra ettiği ağıtta, Kızılırmak’ın sularını kontrol altına almak için kurulan baraj da yine “zalim” olarak nitelenmektedir:

.....

Toklumen köyünden sandala bindim

Battı kayık suyun dibine indim

Ecel şerbetine orada kandım

Vadem tamam oldu daha ne fayda

Zalim baraj kıydın dört tane cana (Altınok 2003: 483).

Kızılırmak’ın bölge insanı üzerinde bıraktığı tesir, sözlü gelenekte yaşayan Kızılırmak ağıtlarının çeşitliliği ve yaygınlığı, son dönem halk şairlerinin eserleri üzerinden de takip edilebilmektedir. Günümüze yakın dönemlerde ortaya konulan, halk şairi Yusuf Gürsoy tarafından kaleme alınmış bir şiirde Kızılırmak’ın “ününe” lanet edilmektedir:

.....

*Bayrak dikecektim evin önüne
Eşim dostum gelecekti düğüne
Kızılırmak lanet olsun ününe
Aldın yiğidimi ver Kızılırmak.¹¹*

Burada ayrıca, Kızılırmak'ın bölge kültüründeki bu "ününün", bölge dışından gelen ve halk kültürüne vakıf olan sanatçılar tarafından da fark edilmiş olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu doğrultuda iyi bir örnek olarak, Nurettin Rençber'in "Kızılırmak" şiirini aktarmak yerinde olacaktır:

*İrmak suyunun rengi
Yârimin al kanı mıdır
Aldın gittin ne canları
Azrail ortağın mıdır*

*Kızılırmak, Kızılırmak
Doymadın mı daha ırmak
Yârimi aldın götürdün
Beni de al götür ırmak*

*Kır yılanları misali
Başını almış gidersin
Beni bin beter edersin
Akışınla deli ırmak*

*Kızılırmak, Kızılırmak
Ahım tuta seni ırmak
Kuruyasın (tutuşasın) ovalarda
Denize varmadan ırmak.¹²*

Kızılırmak'la ilgili Orta Anadolu'da oluşmuş olan algıyı, bu algının sözlü kültüre yansımaları ile bunların sosyolojik ve psikolojik boyutlarını, Âşık Veysel "Bahar Gelir Kudurursun" başlıklı şiirinde, derli toplu bir halde görmek mümkündür:

*Bahar gelir kudurursun
Kızılırmak seni seni
Ne uyursun ne durursun
Kızılırmak seni seni*

*Gelin yedin kızlar yedin
Nice ela gözler yedin
Seksen doksan yüzler yedin
Kızılırmak seni seni*

*Gençler yersin koca yersin
Gündüz yersin gece yersin
Hakim benden sormaz dersin
Kızılırmak seni seni*

¹¹ <http://www.antoloji.com/kizilirmak-29-siiri/>

¹² <http://www.tumsozler.com/soz7578.search.html>

*Yakının var ırağın var
Zemheride bir çağın var
Bir de buzdan tuzağı var
Kızılırmak seni seni*

.....

*Parça parça etsem seni
Fabrikaya tutsam seni
Deniz olsam yutsam seni
Kızılırmak seni seni*

*Üzerine köprü kursam
Arzun' yerine getirsem
Seni cehenneme sürsem
Kızılırmak seni seni*

*Söyler Veysel sözü sana
Yılda kıyar üç beş cana
Selleri eyler bahane
Kızılırmak seni seni (Tutu 2008: 539-540).*

Görüldüğü gibi, Türk halk şiirinin zirve şahsiyetleri arasında yer alan Âşık Veysel dizelerinde adeta, Kızılırmak'ın yaktığı canların, incittiği insanların ve kırdığı gönüllerin bütününün hesabı sormaktadır. Seli bahane eden Kızılırmak'ın aslında kötülüğü bünyesinde barındırdığını söyleyen Veysel, bunun hesabını sormak istemekte, bunun için de Kızılırmak'a her dörtlükte yeniden lanet etmektedir. Baharla birlikte insanların yaşamlarına yenilik, tazelik ve huzur gelirken, kuduran Kızılırmak yüzünden Bozkır'da yüzyıllar boyunca gelinler-kızlar, ela gözlüler, gençler ve yaşlılar, seksen-doksan, gece-gündüz canlarını yitirmişlerdir. Kızılırmak'tan, bir "katil" olmasına karşın, Kızılırmak'tan aldığı canların hesabını hukuki olarak soranın olmamasının, bir adaletsizliği ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Kızılırmak, insanlara daim bir "zemheriyi" yaşatan, insanların hayatını sonlandırmak için onlara tuzaklar kuran bir tür "avcı"dır. Veysel'in de katıldığı "Kızılırmak'a lanet" kervanındaki temel anlayış da, esas olarak işte bu "ihkak-ı hak" arayışıdır. "Kızılırmak seni seni" derken, cezası verilmeyen, yaptığı kötülüklerin ve verdiği zararların hesabı resmi olarak sorulmayan, bu cürmü her yıl, her istediğinde yeniden işlediği düşünülen bir suçluya karşı gereken ceza, halkın kendi imkânlarınca verilmektedir. Kızılırmak ağıtlarındaki kargış ve lanetleme unsurlarını, bu "hakkı teslim etme" çabasının bir sonucu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Âşık Veysel'in "Kızılırmak" adlı bir başka şiirinde de, Kızılırmak'ın Bozkır'da açtığı yaraların kapanabilmesi ve ocaklara düşürdüğü ateşin söndürülebilmesi için, gidip Karadeniz'e dökülmesi, insanların uykularının kaçmaması için de "derin bir uyku"ya dalmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Çünkü Kızılırmak yok olmadıkça insanlar ondan kurtulamayacak, o aktıkça kanlı suyunda yeni canlar yitecek ve Kızılırmak ne cana, ne de kana asla doymayacaktır:

.....

*Ulu sular ile akıp gidersin
Tavşanlı dağına bakıp gidersin
Uğradığın yeri yakıp gidersin
Git Karadeniz'e dol Kızılırmak*

Veysel'in gözünden çağlayan sular
Derdim gizli durur, yüzlerim güler
Seni tutsun beni tutan uykular
Derin uykulara dal Kızılırmak (Özen 1998: 134).

Tüm bunların ardından, Kızılırmak ağıtlarında ve genel olarak sözlü kültür ürünlerinde Kızılırmak'la ilgili kullanılan olumsuz sözcük ve yapıları, konu hakkındaki genel çerçeveyi daha iyi görmek açısından, listelemek yerinde olacaktır. Bu yapıları, lanet ve beddua ifade kalıplarının ilk sözcükleri esas alınmak suretiyle, alfabetik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Ab-ı zemm olan içmem suyundan", "Ah ile zar çekesin", "Ahdim gitmez senden", "Ahım seni tuta", "Akıp akıp durulasın", "Aksın aksın durulsun", "Al (kırmızı) Kızılırmak", "Ala ördek olsam kıyından uçmam", "Azrail ortağın mıdır", "Bahar gelir kudurursun", "Beni tutan uykular seni tutsun", "Benim gibi gamlı kalasın", "Bir gün gelir ağzına vururlar gemi", "Bir gün burulursun", "Bir gün durulursun", "Bir gün yanarsın", "Bir gün yorulursun", "Boranın var", "Boz bulanık akarsın", "Buzdan tuzağı var", "Delice Irmak", "Deniz olsam yutsam seni", "Denize varmadan ovalarda kuruyasın", "Derin uykulara dalasın", "Fabrikaya tutsam seni", "Gariplerin canın yakarsın", "Git Karadeniz'e dol", "Hakka yaramayan türlü işin var", "Her parçan bir diyarda kalsın", "Kanlı, Kanlı zalim", "Kan gibi akan su", "Kır yılanı", "Kışın var", "Korkum geçmez senin gibi zalimden", "Köpürür taşarsın benzersin kana", "Kuruyasın", "Kuruyası el" (efsanelere gönderme yapılmakta), "Mahşerde davacın var", "Lanet olsun senin ününe", "Ne kötü huyun var", "Ne belalı başın var", "Nice canlar yedin", "Olmaz ol", "Parça parça etsem seni", "Parça parça olasın", "Püsenin var", "Seni cehenneme sürsem", "Suyu çekilip de viran kalası", "Suyunun rengi al kandır", "Tabiatın cana kıymaktır" (katilsin, cellatsın), "Tutuşasın", "Yarsız olasın", "Zalim", "Zemheride bir çağın var", vb.

Sonuç

Anadolu topraklarındaki en uzun akarsu olan Kızılırmak, insanlar üzerinde bıraktığı etkilerle, içinden geçtiği bölgelerin halk kültürü ürünlerinde kendisine sıkça yer bulmuştur. Kızılırmak bir yandan, insanların yaşamlarına bereket ve kolaylıklar getirmesi dolayısıyla, büyük bir sevgi ve memnuniyete mazhar olmuştur. Öte yandan bu bölgelerde Kızılırmak, başta sebep olduğu can kayıpları olmak üzere, insanlara verdiği maddi ve manevi zararlar nedeniyle, kendisinden öfke ve nefretle bahsedilen bir akarsu olagelmıştır. Birbirinden farklı bu iki algıyla Kızılırmak, sözlü kültür ürünlerine, kalıplaşmış bir kullanım unsuru ve farklı çağrışımlara sahip bir imge olarak yansımıştır. Özellikle Orta Anadolu'da bölge insanının acılarını, umutlarını, hayata ve yaşama dair çeşitli sorgulamalarını ve bunların dışavurumlarını temsil eden Kızılırmak, başta ağıtlar ve bozlaklar olmak üzere, halk şiirinde, halk müziğinde ve genel olarak halk kültürü ürünlerinde sıkça kullanılan bir unsur halini almıştır. Başta Kırşehirli Âşık Said ve Âşık Figanî olmak üzere, Orta Anadolu'da âşıklık geleneğinin temsilcilerinin şiirlerinde de Kızılırmak'ın bir imge olarak sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Suyun yaşam verici özelliğine karşın Kızılırmak'ın yaşamları sonlandırması, suyun ferahlık vermesine karşın Kızılırmak'ın can incitip "dert eklemesi", suyun ateş ve yangınları söndürücü etkisine karşın Kızılırmak'ın "ocaklar yakmış" olması, suyun temizleyici ve arındırıcı yapısına rağmen Kızılırmak'ın "kan gibi akması" ve "kanla kirlenmiş" olması, insanların duygu dünyasında ciddi etkilere yol açmıştır. Kızılırmak'ın ulaştığı bölgelerde, ırmakla ilgili kazalarda meydana gelen can kayıpları sonucunda oluşan Kızılırmak ağıtlarının önemli bir kısmında, Kızılırmak'tan nefretle ve lanetle bahsedilmesinin belirli sosyolojik ve psikolojik etkenlerle şekillenmesi, Kızılırmak ağıtlarının psikososyokültürel bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, Kızılırmak ağıtlarında ölüme, kadere feleğe sitemden çok, aracı olan nesneye, kartala, köprüye, ırmak suyuna, baraja vb. lanet, sitem ve beddua edilmesine neden olmuştur.

Kendinden korkulan, zararlarından korunma ihtiyacı hissedilen bir unsur olarak tabulaştırılan Kızılırmak, halk inançları, uygulamaları ve anonim edebiyat ürünlerinde bir yandan memnun edilmeye çalışılırken, diğer yandan, kendisine karşı savunma ve kontrol mekanizmalarının geliştirildiği bir olguya dönüşmüştür. Kızılırmak ağıtlarında görülen, “duyguları dışı vurmada aracı kılma”, “yardım isteme”, “yalvarma” ve nihayet “lanet ve beddua okuma” eylemlerinin temelinde, hem bir korunma ihtiyacı hem de kaybedilen kimsenin ruhunun memnun edilmesi ve geride kalanların çeşitli şekillerde rahatlaması işlevleri de bulunmaktadır. Kızılırmak’ın bölge insanı üzerinde duygusal ve fiziksel açıdan bıraktığı etkiler ve özellikle neden olduğu can kayıpları, sosyolojik ve psikolojik açıdan bir savunma ve kontrol mekanizmasının kullanımını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Kızılırmak ağıtları ve bu ağıtlardaki lanet ve beddua unsurlarının, insanların sosyal ve psikolojik açıdan korunma ve rahatlama ihtiyaçlarının halk bilgisi ürünlerine yansımaları olduğunu unutmamak gerekir. Bu, halk kültürü yaratmalarının çok yönlü niteliklerinin daha sağlıklı incelenmesi için son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Akış, İbrahim-Ferhat Aslan (Hazırlayanlar) (2007). *Türk Kültüründe Su*, Çantay Yayınları, İstanbul.

Akman, Eyüp (2002). “Türk ve Dünya Kültürlerindeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S. 1, ss. 1-10.

Altınok, Baki Yaşa (2003). *Öyküleriyle Kırşehir Türküleri, Destanları, Ağıtları*, Oba Yayıncılık, Ankara.

Arslan, D. Ali (2004). “Genç Ölümü Üzerine Yakılmış Ağıtlardan Hareketle Anadolu Kültüründe Ölüm ve Genç Ölümü Olgusu”, *International Journal Of Human Sciences*. S.1, ss. 1-22.

Bali, Muhan (1969). *Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Başgöz, İlhan (2004). “Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnoğrafya”, *Somut olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri* (Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz-Tuba Saltık Özkan), Gazi Üni. THBMER Yayını, Ankara, ss. 15-30.

Bekki, Salahaddin (2004). *Baş Yastıkta Göz Yolda*. Sivas Türküleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Bock, Philip K. (2001). *İnsan Davranışının Kültürel Temelleri* (Çev.: N. Serpil Altuntek), İmge Kitabevi, Ankara.

Boratav, P. Naili (1982a). “Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri”, *Anadolu Ağıtları* (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Pertev Naili Boratav-Rémy Dor), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss. 9-22.

Boratav, P. Naili (1982b). “Anadolu Ağıtlarının Türü Nakışları ve Yakınışları Üzerine”, *Anadolu Ağıtları* (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Pertev Naili Boratav-Rémy Dor), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss. 23-43.

Bulut, H. Vahit (1983). *Kırşehir Halk Ozanları*, Filiz Yayınları, Ankara.

Cüceloğlu, Doğan (2012). *İnsan ve Davranışı*, 24. b., Remzi Kitabevi, İstanbul.

Çıblak, Nilgün (2005). “Türk Halk Kültürü İçerisinde Mersin Ağıtlarının Yeri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, ss. 201-226.

Doğan, İsmail (1989). “Kırşehir’de Kızılırmak Üzerine Söylenen Türküler”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 3, ss. 27-29.

Dönmez, Gürhan (1988). “Anadolu Efsanelerinde Su Motifi”, *Milli Kültür Dergisi*, S. 62, ss. 14-17.

Eke, Metin (2009). “Türk Halk Müziğinde Beddua Konusu İçeren Türkülerin Yakılış Sebepleri”, *Lanet Kitabı* (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 207-219.

- Elçin, Şükrü (1990). Türkiye Türkçesinde Ağıtlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Ruhi (2009). Sözlü Tarih Folklor İlişkisi. Baraklar Örneği. Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ertürk, Yıldız Dilek (2012). Davranış Bilimleri, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul.
- Esen, Ahmet Şükrü (1982). Anadolu Ağıtları (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Pertev Naili Boratav-Rémy Dor), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Fedakar, Selami (2010). "The Lament Tradition Among The Uzbeks", Milli Folklor Dergisi, S. 87, ss. 122-135.
- Feyzioğlu, Nesrin (2010). "Gelin Ağıtları Üzerine Bir Değerlendirme", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 43, ss. 73-92.
- Görkem, İsmail (2001). Türk Edebiyatında Ağıtlar. Çukurova Ağıtları (İnceleme-Metinler), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gramatica, Philip (2005). Toplumsal Savunma İlkeleri (Çev.: Sami Selçuk), 2. b., İmge Kitabevi, Ankara.
- Güven, Merdan (2009). Türküler Dile Geldi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Güven, Merdan (2012). On Bin Yılın Türküsü, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- İsen, Mustafa (1994). Acıyı Bal Eylemek. Türk Edebiyatında Mersiye, 2. b., Akçağ Yayınları, Ankara.
- Jenks, Chris (2012). Temel Sosyolojik Dikotomiler (Çev. Ed.: İhsan Çapcıoğlu), Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2007). Kültürel Psikoloji. Kültür Bağlamında İnsan ve Aile, 3. b., Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2012). Günümüzde İnsan ve İnsanlar. Sosyal Psikolojiye Giriş, 13. b., Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Koca, Selçuk Kürşat (2012). Türk Kültüründe Sembollerin Dili, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Koçak, Aynur-Ali Yakıcı (2007). "Türklerde Ağıt Geleneği ve Burdur Ağıtlarının Bu Gelenek İçindeki Yeri", I. Burdur Sempozyumu Bildirileri, Fakülte Kitabevi, Burdur, ss. 234-240.
- Küçükçelebi, Aylin Evin (2002). Uzun Havalara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Naskali, Emine Gürsoy (2009). Lanet Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Obruk, Cahit (1983). Kırşehirli Aşık Said, Ulus Matbaası, Ankara.
- Oğuz, M. Öcal-vd. (2006). 2005 Yılında Çorum'dan Derlenen Ağıtlar, Gazi Üniversitesi Çorum Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları, Ankara.
- Oymak, İskender (2010). "Anadolu'da Su Kültürünün İzleri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 15:1, ss. 35-55.
- Örnek, Sedat Veyis (1979). Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi DTFC Yayınları, Ankara.
- Özbek, Mehmet (1981). Folklor ve Türkülerimiz, 2. b., Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Özdemir, Ahmet Z. (2001). Öyküleriyle Ağıtlar I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Ahmet Z. (2002). Öyküleriyle Ağıtlar II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özen, Kutlu (1998). Aşık Veyisel. Selam Olsun Kucak Kucak, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Öztelli, Cahit (1972). Evlerinin Önü (Bütün Halk Türküleri), Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (1998). Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Türkçesi: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), 2. b., İşaret Yayınları, Ankara.
- Sever, Mustafa (2008). "Toplumsal Bellek ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözel Tarih Metninin Değerlendirilmesi", Milli Folklor Dergisi, S. 77, ss. 61-68.
- Şimşek, Esma (2003). Su ve Âb-ı Hayat Üzerine, Elazığ.

Taşlıova, M. Mete (Yayına Hazırlayan) (2008). Sözlü ve Yazılı Kaynaklarla Çorum Halk Şiiri Antolojisi Aşıklar, Ozanlar, Şairler, Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Çorum.

Turhan, Salih vd. (2000). Kırşehir Halk Müziği, Cem Veb Ofset, Ankara.

Tutu, Sıtkı Bahadır (2008). Aşık Veysel Şatiroğlu (Hayatı, Eserleri ve Müzik Kimliği), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Türkdoğan, Orhan (2006). Türkiye’de Köy Sosyolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Usal, Alparslan-Zeynep Kuşluvan (2006). Davranış Bilimleri-Sosyal Psikoloji, 5. b., Barış Yayınları, İzmir.

Yağmur, Fatih (2007). Kırşehir Türküleri, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Yaldızkaya, Ömer Faruk (1992). Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları, Bayraklı Matbaacılık, İzmir.

Yıldırım, Halit (2012), “Kızılırmak Ağıdı”, Hale Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi, S. 95, s. 3.

Sözlü Kaynaklar

KK1: Halit Yıldırım, Çorum Uğurludağ, 1967 doğumlu.

KK2: Hasan Hüseyin Güday (Çorumlu Aşık Figani), 1943 doğumlu.

KK3: İlhami Yandım, Çankırı Kızılırmak, 1977 doğumlu.

KK4: Sultan Gez, Sivas, 1945 doğumlu.

KK5: Havva Pehlivan, Kırıkkale, 1964 doğumlu.

KK6: Hikmet Duman, Kırşehir, 1935 doğumlu.

İnternet Kaynakları

<http://www.sivaskulturenvanteri.com/turkuler/>

<http://www.nevsehir.bel.tr/images/mp3/kizilirmak.html> (Son Erişim Tarihi: 23.09.2013)

<http://www.antoloji.com/kizilirmak-29-siiri/> (Son Erişim Tarihi: 20.09.2013)

<http://www.tumsozler.com/soz7578.search.html> (Son Erişim Tarihi: 20.09.2013)

http://www.dha.com.tr/agitlari-yurek-burktu_512244.html (Son Erişim Tarihi: 20.09.2013)

<http://www.haberler.com/kizilirmak-a-dusurdugu-kola-sisesini-almak-4941226-haberi/> (Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

<http://www.aktifhaber.com/otomobil-kizilirmaka-uctu-2-cocuk-kayip-806982h.htm>

(Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

<http://www.haber5.com/guncel/golde-kaybolan-cocugun-cesedi-kizilirmakta-bulundu>

(Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

<http://www.kirikkalesozcugazetesi.com/kizilirmak-yine-can-aldi/> (Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

http://www.dha.com.tr/karneyi-alip-serinlemeye-kizilirmaka-giden-liseli-boguldu_485649.html (Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

<http://www.aksam.com.tr/guncel/kizilirmak-nehrinde-bir-genc-boguldu/haber-235435> (Son Erişim Tarihi: 01.10.2013)

TÜRKİYE'DEKİ YAĞMUR TÖRENLERİNDE SUYA SAÇI SUNMAYLA İLGİLİ UYGULAMALAR

Elif Şebnem KOBYA *

Giriş

Gerçek olduğu toplum tarafından kabul edilmiş inanç olgusu insanların günlük yaşamını ve davranışını etkilemektedir. İnanç, günlük hayatta, çeşitli davranış şekillerinin, doğa olaylarının, uygulanan pratiklerin yorumlanmasında kendine yer bulmuştur.

Boratav, inancı kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi olarak yorumlar. (Boratav, 1999: 7)

Toplum tarafından gerçek olarak kabul edilen inanç, insanların hayatını etkilemiş ve hayatın her evresinde karşısına çıkmıştır. Bir toplumun diğerinden ayırt edilmesi inanç unsurlarıyla sağlanmaktadır. Çeşitli kültür öğelerini içinde barındıran bir milletin inanç unsurları da çeşitlilik göstermektedir.

Toplumun kültür yapısını oluşturan inanç, gelenek ve göreneklerin şekil kazanmasında etkili olmaktadır. Toplumun hayat tarzı inançların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Doğa olayları içinde değerlendirebileceğimiz yağmur törenlerinin kökeni de inanç unsuruna dayanmaktadır. Başlangıçta doğanın gücüyle uygulanan pratikler, islâmiyetin etkisiyle farklı bir işlev kazanmıştır.

İnsanın doğasında var olan inanç duygusu, öğrenme yetisiyle şekillenip uygulanan pratiklerle daha da güçlenmiştir.

Suya hayatın her evresinde ihtiyaç duyulmuştur. Geçimini toprağa bağlı olarak yaşayan halk için su çok önemlidir.

Topraktan mahsul alabilmek ve hayvanların beslenebilmesi için suya ihtiyaç vardır. Tarım teknolojisinin gelişmediği yerlerde, halk suya olan ihtiyaçlarını yağmur törenleriyle sağlamaktadır.

Yağmur töreni için hem çocukların hem de yetişkinlerin yaptıkları pratikler, belli bir inanç çerçevesinde şekillenip, farklı yerlerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bu uygulamalardan biri suya sunulan saçıdır.

Eski Türkler tarafından yaşamın her evresinde Tanrı'ya kurban sunulmuştur. Türk kültüründe sunulan kurbanlardan birisi kansasız kurban olarak adlandırılmaktadır. *"Kansasız kurbana "saçı" denir. Süt, kırmızı, içki ve diğer yiyecek ve içeceklerin kutlu yerlere serpilmesine "saçı" denir."* (Eröz, 1980: 212)

Eski Türkler tabiat ruhlarının varlığına inanmış, onlara saçılar sunmuşlardır. Su iyesi, su anası, su babası tabiat ruhlarındandır. *"Bunlar suyun-göllerin, denizlerin, büyük nehirlerin- en derin yerinde yaşarlar. Onlar suya yıkanmaya giren bazı insanları kendi yanlarına çekip alırlar."* (Atnur, 2002: 823)

Saçı sunma ile gelecekte beklenen lütuf ve mutluluğun gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Altay Türkleri, ilkbaharda davarların ve kısrakların ilk sağılan sütü ile bulguru karıştırıp lapa yapıp, Yayık'a saçı saçarlar. (Gönüllü, 1986: 9) Bu şekilde, beklentilerinin karşılanacağını düşünmüşlerdir.

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
sebnemkoby@hotmail.com

Bu beklentilerden biri olan suya ulaşmak için de çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Doğayla iç içe yaşayan insanlar yaşamlarını daim ettirebilmek için gerekli olan suya ihtiyaç duyduklarında dini-sihri adetlere başvurmuşlardır.

Yağmur yağdırmak için doğa olaylarını değiştiren şamanların uyguladıkları pratikler aktif büyü örneğidir.

“Doğa olaylarını etkileyerek iradesi altına almaya yönelik ve saldırgan bir özellik taşıyan büyüye aktif büyü denmektedir.” (Örnek, 1988: 146)

İhtiyacı olan suyu sağlayabilmek için büyüye başvuran şamanların uyguladıkları pratikler, günümüze değişik şekillerde yansımıştır.

I. Yetişkinlerle İlgili Uygulamalar

İnsan Kafatasını Suya Atma

Türkiye’deki yağmur törenlerinde mezardan çıkartılan insan kafatasının suya atıldığı takdirde yağmur yağacağına inanılmaktadır.

Güney Afrika’da soyun yaşlı akrabası öldüğünde şölen düzenlenir. Gövde çürüyünce soyun yaşlıları mezarı tekrar açarlar, kafatasını alarak köye götürürler. Kafatası temizlenir, kırmızıya boyandıktan sonra öteki akrabaların kafataslarının yanına kaldırılır. Kafatası, ekim ve hasat zamanında, yağmur duasına çıkıldığında, köyün bütün olaylarında yer almaktadır. (Campbell, 2006: 147) İnsan kafatası ile yapılan uygulamaların menşei şamanizme dayanmaktadır.

Şamanlarda, kutsal ruhlardan yardım ve iyilik ummak için kesilen kafa, asa olarak kullanılır. Genç şamanın kafasının Yakutların ilk şamanı olan An Arğıl’ın oğlu Kün Kegiş oyun tarafından kesildiği ve Kün Kegiş oyun’un kafayı elindeki uzun asaya koyarak bütün dünyayı seyrettirdiğine inanılmaktadır. (Nuhoğlu, 1996: 136-137)

Yağmur yağdırmak için kafatası kullanılarak Allah’tan merhamet istenmesi, şamanların kutsal ruhlardan yardım istemek için kafatası kullanmasını çağrıştırmaktadır.

“Hitay Devletinin Çince resmi tarihinin bir yerinde, bir çadır içine saklanmış bir insan kafatası ile bir domuz başının büyü için kullanıldığı kaydedilir. Çin kaynakları bu kafataslarına, beyaz atla boz öküz kurban edildiğini yazarlar. Bu adet XIII-XIV. Asırlardaki Moğol çağında yaşamıştı. Sihirbazlar, kafatası elde etmek için mezarları açarak ölü kafalarını almış ve bu suretle bir kafatası hırsızlığı ortaya çıkmıştı.” (Ögel, 2010: 557)

Mezardan çıkarılarak üzerine dua yazılan kafatası geçmişin izlerini taşımaktadır. Eskiden sihirbazların mezarları açarak çıkardıkları ölü kafaları büyü amaçlı kullanılırken günümüzde yağmur yağdırma amacıyla kullanılmaktadır. Araç aynı olmasına rağmen işlev değişmiştir.

At Kafasına Dua Okuma

Yağmur yağması için yapılan bir uygulamada, at kafasına dua okunarak suya bırakılmaktadır. Türklerin hayatında at, her zaman önemli bir yer tutmuştur.

“Türkler ilk ve orta çağlarda, göçebe medeniyetinde, etinden, sütünden, kılından, yük taşımasından ve hususiyle savaşlarda binilmesinden ettiği istifade dışında, onu destan, masal ve hikâyelerde yarattıkları kahramanların en yakını, ana ve babası telâkki eder. (Elçin, 1997: 525)

Şükrü Elçin, atların doğuşları ile ilgili tasnif yaparken sudan çıkan atları da bu sınıflandırmaya dahil eder. Sudan çıktığına inanılan at, yağmur törenlerinde suya sunulan saçı niteliğindedir.

Safranbolu’nun Bulak köyünde, kuru bir at kafatasına da yağmur duası yazılıp “türbe” altındaki çaya asılırdı. Bu kafatası bazen aynı suya atılırdı. (Barlas, 2004: 73)

Eşek Başı Yıkama

Eşeğin yağmur yağışıyla bağdaştırılması mitolojik kökenli olmasıyla ilgilidir. Eşek, Yunan-Roma mitolojisinde Priapus'un sembolü olarak kabul edilmektedir. Priapus, *"Yunan mitolojisinde çiftlik hayvanları, meyve bahçeleri ve erkek cinsel organının koruyucusu olan bereket tanrısının adı olup, Dionysos ile Apharodite'nin oğlu olduğuna inanılmaktadır."* (Öztürk, 2009: 805)

Yağmur bolluk ve bereketin sembolüdür. Mitolojide, eşeğin bereket tanrısının simgesi olması, yağmur törenlerinde onunla ilgili uygulamaların nedenini açıklamaktadır.

Anadolu'da yağmur yağması için eşekbaşı yıkarlar. İnaniş'a göre eşeğin başını yıkadın mı yağmur yağmaktadır. (Başar, 1972: 208)

Köpek Kafasına Dua Okuma

Yağmur yağması için yapılan bir uygulamada, köpek kafasına dua okunarak suya atılmaktadır. Köpek, bazı inanışlara göre kutsal kabul edilmektedir. Köpek kafasına bir şey yazıp suya atıldığında, bununla yağmur yağacağına itikat edilmektedir. (İnan, 1930: 15)

"Mitoloji ve efsanelerde köpek kimi zaman "Barak" olarak geçmektedir. Barak adı verilen tüyleri çok ve uzun bu köpeği Sümerler kutsal olarak kabul etmişlerdir. Bu köpek çok hızlı koşar ve avı iyi yakalar. Şamanlar da Barak'a binerek göklere çıkarlardı." (Mollaibrahimoğlu, 2008: 20)

Yağmur törenlerinde kullanılan hayvanların çoğu şamanizmle bağlantılıdır. Türkiye'de köpek kafasının su ile olan bağlantısı Çin'de farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

"Kuzey Çin'de, kötü ruhları ısırması ve onları kovalamaları için 5. ayın 5. gününde kutlanan bayramda, kağıttan köpekler suya atılırdı." (Eberhard, 2000: 182-183)

Köpeğin suya atılarak kötü ruhları engelleyeceği inancı ile yağmur törenlerinde kuraklığın gitmesi ve yağmurun, bereketin gelmesi için köpek kafasının suya bırakılmasındaki amaç benzerdir.

Koyun Kafasını Suya Atma

Yağmur törenlerinde koyun ile ilgili uygulamalara çok sık rastlamaktayız. Yetişkinler tarafından yapılan yağmur duaları esnasında koyun ve kuzular birbirinden ayrı tutulmaktadır. Koyun ve kuzuların meletilmesiyle Allah'ın merhamet edip yağmur yağdıracağına inanılmaktadır.

Şamanizm'de koyun, göktanrı, ata ruhları ya da kötü ruhlardan korunmak için kurban edilen kutsal bir hayvandır. (Korkmaz, 2008: 101) Türkiye'deki yağmur törenlerinde kutsal kabul edilen koyunun kafası suya atıldığında yağmur yağacağına inanılmaktadır.

Herhangi bir koyun kafasına dua yazılıp kafa suya atılır. Bu takdirde yağmur yağdığı tecrübe ile sabittir. Dua sırasında veya dua günü yağmur yağarsa duanın kabul edildiği, aksi halde duanın kabul olunmadığı kanaati vardır. (Candan, 1961: 2342)

Kurbağa İslatma

Yağmur törenlerinde taklit esas unsur olduğu için kurbağa tercih edilmektedir. Bir kurbağa yakalanır, özel şekilde yapılan bir don giydirilir. Bu hali ile bir çalıya asılır. Ertesi sabah ölmüş olsun veya diri kalsın donlu hali ile suya atılırsa yağmur yağar. (Başar, 1972: 208)

Bu şekilde, kurbağanın suya ihtiyaç duyduğu gibi insanların da yağmura ihtiyaç duyduğu temsil edilmektedir.

Su, yağmur gibi tabiat nimetleri ile bağlı olarak mukaddesleştirilen efsanevî kurbağa tipi yavaş yavaş verimlilik ve bereket sembolüne dönüşmüştür. (Corayev, 2000: 111)

Kurbağalar ile ilgili yapılan araştırmalar, onların çiftleşmesi ve yumurtlaması ile bağırması arasında bir ilgi olduğunu göstermiş aynı zamanda yağmurlu havalarla da bağlantılı olduğu belirtilmiştir. (Başgöz, 1986: 19)

Yağmur törenlerinde kullanılan kurbağa ilkel dönemlerde totem olarak kabul edilmektedir.

Kurbağa, çok eskiden beri tarımla uğraşan Çin ve Hindistan gibi memleketlerde yağmur tanrısı olarak tanınıyor. Çinliler ya gerçek kurbağaya, yahut tapınaklara konan kurbağa temsillerine tapınıyorlardı. (Başgöz, 1986: 18)

Birden Fazla Eşli Kimselerin Ayakkabılarını Islatma

Yağmur yağması için birden fazla eşli kimsenin ayakkabısı ıslatılmaktadır. Buradaki ayakkabı semboldür. Suya giren çok eşli adamı temsil etmektedir.

"Bu özellik büsbütün yağmur yağmasını hızlandırıcı bir rol oynamaktadır. Çünkü çok karılı kimsenin çocuk ve bilhassa fazla çocuk yapabilme imkânı vardır. Suya böyle bereketli bir insanın atılması yağmur duası bakımından çok önemli olmaktadır." (Acıpayamlı, 1964: 231)

Yağmur yağması için yapılan uygulamaların genelinde bereketi temsil eden unsurlar kullanılmaktadır.

Yeni Evlileri Suya Atma

Yağmur yağması için birden fazla eşli kimselerin ayakkabıları ıslatıldığı gibi yeni evli çiftler de su ile ıslatılmaktadır.

Yeni evli çiftler çocuk sahibi olabilme özelliğinden dolayı suya atılmaktadır. Doğacak olan çocuk bereket demektir, yağmur da gökten gelen bir rahmettir. Suya, bolluk ve bereketin sembolü olan yeni evli bir çift hediye sunulursa, buna karşılık yağmurun yağacağı düşünülmektedir.

Okunmuş Taşı Suya Atma

Yağmur yağdırmak için uygulanan pratiklerden biri yada taşının suya bırakılmasıdır. Yada taşının menşei hakkında farklı bilgiler vardır. Yada taşıyla ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlamaktayız. Burada Türklerin büyük atalarının So sülalesinden olduğu ve yetmiş kardeşten birincisi olan Nişibu'nun yağmur yağdırma gibi tabiatüstü özelliklerinden bahsedilmektedir. (İnan, 2006: 160)

"Yağmur taşları su dolu bir kab içine atılıyor. Yağmur yağdıracak kimse suya girerek taşı ağzına alıp ellerini sallıyor. Yağmur taşı suda ıslatıldıktan sonra asılı bırakılıyor." (Başar, 1972: 210)

Yağmur yağdırmak için yada taşının tercih edilmesi bu taşla atfedilen kutsallık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Yada taşının yanı sıra yağmur yağdırmak için yetişkinler tarafından toplanıp dua okunarak suya bırakılan taşlar da okunan dualar vasıtası ile kutsal kabul edilmektedir.

Yağmur yağması için uygulanan yöntemlerden biri olan yada taşı, günümüze farklı bir kullanım şekliyle yansımıştır. Toplanan küçük taşlar, üzerlerine dua okunduktan sonra suya bırakılmaktadır. Yada taşının su ile ilgili olan bağlantısı günümüzde toplanan taşların suya bırakılması ile devam etmektedir.

Toplanan taşlar okunarak torbalara doldurulur ve suya bırakılır. Bu taşların miktarı sabit değildir, değişkendir.

"Yağmur duası için toplanan taşların miktarı, değişik şekillerde ifade edilmektedir. Genellikle kırk, kırk bin, yetmiş bin gibi sayılar verilmektedir."

Toplanan taşları suya koymak için üç kişi vazife almakta ve üç gün içinde yağmur yağacağına inanılmaktadır. Bu durumda 3, 40, 70 veya 40.000, 70.000 gibi belirli mitolojik ve efsanevi motifleri ifade eden sayıların verilmesi de dikkat çekicidir." (Buran, 1989: 69)

Yağmur yağdırmak için toplanan taşların suya bırakılma nedeni aslında su iyesine sunulan saç niteliğindedir. Yapılan bu uygulama ile yağmur yağacağına inanılır. Taşların suya bırakılması animizm ile bağdaştırılmaktadır.

“Animizm esas olarak ve en basit şekliyle bütün varlıkların, canlı cansız her şeyin bir ruhunun olduğuna inanmaktır. Animizm Türk mitolojisinde söz konusu olan Yer-Su inançlarının başka bir ifade tarzıdır.” (Çoruhlu, 2000: 58)

II. Çocuklarla İlgili Uygulamalar

Yetişkinler tarafından yapılan yağmur törenlerinin yanı sıra çocukların da gerçekleştirdiği yağmur törenleri vardır. Bu törenlerde, çocukların suyla ıslatılması suya sunulan saç niteliğindedir.

Yetişkinlerin yaptığı yağmur duaları dini bir özellik taşısa da çocukların uyguladığı yağmur törenleri tiyatral bir gösteri niteliğindedir. Yağmur törenlerini gösteri niteliğinde olmasından dolayı köy-seyirlik oyunları içinde değerlendirmekteyiz.

“Köy oyunları genellikle güldürü niteliğinde olmakla, şarkı ve dansla karışık olarak, eğlence amacı ile oynanmakla beraber, oyun çıkarmanın, kökündeki dinsel işlevini anımsatan bir ciddiliği, bir saygınlığı vardır.” (Şener, 1975: 23)

Yağmur yağdırma törenlerine katılan çocuklar, yanlarında, ağaç kepçesinden, ya da ağaçlardan yaptıkları bezlerle örtülü kuklaları, kabalak otunu ya da çalı çırpıyı, sele içine koydukları kurbağayı, ya da üzeri yapraklarla örtülmüş çıplak bir çocuğu taşırlar.

Söyledikleri manilerin sonrasında evlerden çocukların, bilhassa, yapma bebek, çalı çırpı, kurbağa ya da çıplak çocuğun üzerine su dökülür. (Acıpayamlı, 1976: 4)

Bişek Gelin adlı yağmur töreninde dokuz ile on beş yaşları arasındaki çocuklar bir çuval alarak dua yapılacak yere giderler. Çuvalın içerisine giren bir çocuk arkadaşlarının sırtında ev ev dolaştırılarak tekerleme okur. Bu tekerlemeden sonra ev sahibi çuvalın içerisindeki çocuğun üzerine bir kova su döker. Daha sonra da, yağ, ekmek, şeker vs. verir. Çuvalın içerisindeki çocuk ıslandıkça değiştirilir, yerine başka bir arkadaşı girer. Toplanan yiyecekler önce fakirlere dağıtılır. Geriye kalanları ise o anda toplulukta bulunan çocuklar tarafından yenilir. (Alptekin,144)

Çocuklar tarafından yapılan yağmur törenlerinden biri olan Bodi Bodi’de, çocuklar bir bebek yaparlar ve kapı kapı dolaşarak yaptıkları bebeği her evin kapısı önünde iyice ıslatırlar ve bazı evlerden bulgur, un, ekmek gibi hediyeler alırlar. (Yalman (Yalgın), 1993: 231)

Yağmur törenlerinde çocukların üzerine evlerden dökülen su, yağmur yağışını sembolize etmektedir. Törenlerde uygulanan bir pratik benzer bir uygulamanın oluşmasına sebep olur. Yağmur yağması için çocukların uyguladıkları pratiklerde taklit esas unsurdur.

Sonuç

Türkiye’de tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk için su çok önemlidir. Gelişmiş teknolojiye uzak yaşayan insanlar, susuzlukla baş edemeyince kendi yöntemleriyle bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.

Yağmur yağması için yetişkinler ve çocuklar tarafından yapılan çeşitli uygulamalardan biri suya sunulan saçtır. Suya insan kafası, at kafası, eşek kafası, yeni evli çiftlerin atılması, çok eşli çiftlerin ayakkabılarının atılması ve çocukların suyla ıslatılması uygulanan pratiklerden bazılarıdır.

Yağmur yağması için yapılan uygulamalar, şamanların dini-sihri adetlerinin günümüze yansımış şeklidir. Büyü yoluyla suya çeşitli hediyeler sunulmuştur. Günümüzde suya sunulan bu hediyeler, islâmiyetin etkisiyle dini bir hüviyet kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1964). “Türkiye’de Yağmur Duası”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 22 (3.4), 221-250.

Acıpayamlı, O. (1976). "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV- Gelenek-Görenek ve İnançlar, Dsi Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara: 1-7.

Alptekin, A. B. (?). "Yağmur Duası", Görgü Ansiklopedisi Geleneklerimiz ve Göreneklerimiz, Tercüman Yayınları, 142-145.

Atnur, G. (2002). Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Barlas, U. (2004). Safranbolu Kültür Tarihi Araştırmaları, Senfoni Matbaası, İstanbul.

Başar, Z. (1972). Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Sevinç Matbaası, Ankara.

Başgöz, İ. (1986). "Çömçe Gelin Bir Anadolu Yağmur Töreninin Kökeni ve Dağılımı Üzerinde Bir Araştırma", Folklor Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul: 13-23.

Boratav, P. N. (1999). 100 Soruda Türk Folkloru, (5. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Buran, A. (1989, 5-7 Kasım 1987). "Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı", Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu, Elazığ: 63-71.

Campbell, J. (2006). İkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri, İmge Kitabevi, Ankara.

Candan, M. (1961). "Kastamonu'da Yağmur Duası", Türk Folklor Araştırmaları, 6(140), 2342.

Corayev, M. (20004-7 Kasım 1997). "Özbeklerin Rüzgâr İle İlgili Mitolojik Tasavvurları "Haydar Kültü", Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 107-116.

Eberhard, W. (2000), Çin Simgeleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.

Elçin, Ş. (1997). "Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar", Halk Edebiyatı Araştırmaları 2, Akçağ Yayınları, Ankara: 525-528.

Eröz, M. (1980). "Türk Boylarında "Kansız Kurban" Geleneği", Türk Kültürü, (211-214), 211-216.

Gönüllü, A. R. (1986). "Saçı Adetine Dair Notlar", Türk Folkloru, (89), 9-11.

İnan, A. (1930). Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler IV-Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor, İktisat Matbaası, İstanbul.

İnan, A. (2006). Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Korkmaz, E. (2008). Eski Türk İnançları ve Şamanizm, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008). Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Murat Nuhoglu, M. (1996). Türk Edebiyatında ve Halk İnançlarında Asa. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Örnek, S. V. (1988). 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Öztürk, Ö. (2009). Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Phoenix Yayınları, Ankara.

Şener, S. (1975). "Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar", Tiyatro Araştırmaları Dergisi Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı, (6), 23-48.

Yalman (Yalgin), A. R. (1993). Cenupta Türkmen Oymakları II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ESKİŞEHİR TÜRKMEN ALEVİLERİNDE SU İLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR^{*}

Adem KOÇ^{*}

“Su vermeyene süt ver!” Kaşgarlı Mahmud

Eskişehir Aleviliğine Genel Bir Bakış:

Alevilik-Bektaşilik çalışmaları “Anadolu heterodoksisi” ifadesiyle karşılanmaya da çalışılmaktadır. Eski Türk inançlarının, şamanizmin, Uzakdoğu ve İran dinlerinin, Hristiyanlığın, Yahudiliğin, putperestliğin İslam öncesi dönemde Türk toplumlarını nasıl etkilediği ve İslam sonrasında hangi motifleri miras bıraktığı üzerinde durulan çalışmalar da vardır (Ocak 2010). Anadolu ve Balkanlardaki Alevi-Bektaşî inanç yapısı hakkında yapılan ilk çalışma F. W. Hasluck’a ait olan “Bektaşilik Tetkikleri”dir (Hasluck 1995) Ancak Hasluck Alevi-Bektaşî yapılanmasındaki “dede-ocak” sistemine pek de dikkat etmiş gözüküyor. Anadolu’daki türbe-yatır-tekkeleri Arap mezarları, Bektaşiliği de Osmanlı’nın İslam dinini yaymak için kullandığı propaganda aracı olarak görür (Hasluck 1995: 115-130).

Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik üzerine ilk bilimsel araştırma yapan ve söz söyleyenlerden birisi de Fuat Köprülü’dür. (Kaplan 2002). Köprülü (1991), Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar kitabında Doğu’da Türkleri irşad eden manevi lider olarak Ahmet Yesevi’yi, Batı’da ise Yunus Emre’yi ön plana çıkarır. Bugünkü Anadolu Aleviliğinin batıya doğru yayılmasının en güçlü kolunu dervişler oluşturuyordu. Bu dervişleri Âşık Paşaoğlu “Gaziler ve Alplar, Ahiler, Bacılar ve Abdallar” olarak sınıflar (Birdoğan 1995). Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında bu dervişlerin çok büyük önemi vardır.

Anadolu’da yerleşmiş bulunan Alevi-Türkmen oymakları arasında Çepniler, Beğdililer ve Tahtacılar önemli yer tutar. Anadolu Alevilerinin Orta Anadolu bölgesinde yaşayanları, Türkmenlerin Beğdili oymaklarından. Ankara, Tokat, Kırşehir, Çorum, Eskişehir, Kayseri, Nevşehir vb. illere bağlı köylüklerde yaşayan Alevi Türkler tümü ile bu Beğdili oymağının torunlarıdır (Birdoğan 1995).

Eskişehir-Seyitgazi-Kütahya arasındaki bölge Türkmen kolonizasyonu açısından önemli bir yerleşim yeridir (Doğru 2005). Bu bölgedeki Alevi Türkmenlerin boyları ve aşiretleri hakkında Yörükkan (1998) önemli bilgiler verir. Hasluck (1995: 117) da Anadolu’daki Arap mezarlarından en önemlisi olarak “Eskişehir’in güneyindeki Frigya’nın eski Nakoleya şehrinde bulunan ve kahramanın adını taşıyan bağlı türbede gömülü Seyyid Battal Gazi” olarak verir ve özellikle de “Arap mezarı” vurgusunda bulunur. Ancak Seyyid Battal Gazi, İslam’ın yayılması sürecinde bir Arap kahramanı iken Anadolu’da Türkleşme ve İslamlaşmanın başladığı dönemlerde de bir Türk savaşıya dönüşecektir. Müslümanlar ve özellikle Alevi-Bektaşî Türkler arasında büyük bir gazi-veli kimliğine yüceltilip destan kahramanı yapılacaktır (Say 2009: 5-31). Hasluck’un gözden kaçırdığı nokta burada belirir. Alevi-Bektaşîlerin bu gazi-veli şahsiyetlere bağlanmalarındaki sebep orada yatan şahsiyetin Arap olması değil Türk kültüründe yoğun olarak yaşanan “ata ruhu” ve “dağ ruhu” kültleridir.

Anadolu Aleviliğinin anlaşılması senkretik ve seküler yapılarıyla birlikte “İslam tarihi, Türk kültür tarihi ve Anadolu kültür tarihi” (Kökel 2004: 5) açısından incelenmesine de bağlı gözüküyor.

^{*} Bu çalışma BEBKA tarafından finanse edilen ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından yürütülen TR41-12-TT-0009 numaralı “Eskişehir Somut Olmayan Kültürel Miras Envanterinin Çıkarılması ve Turizme Kazandırılması Projesi” kapsamında gerçekleştirilmiştir.

^{*} Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ademkoc06@hotmail.com, ademkoc@ogu.edu.tr

Kırkkız Dağı, Türkmen Dağı ve Resul Baba Tepesi üçgeninde oluşan bölge Eskişehir, Kütahya, Afyon arasında önemli bir havzaı oluşturmaktadır. Özellikle Seyit Battal Gazi ve Sücaaddin Veli merkezli çok önemli bir yerleşim ve geçiş yeri olan Eskişehir, bu yönüyle de incelenmeye değerdir. (Koç, 2012)

Eskişehir'in demografik yoğunluğu Alevi-Bektaşî inanış yapısına dayanmamakla birlikte ocak yapılanışı itibarıyla çeşitlilik göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Eskişehir sahasında Alevilik-Bektaşîlik üzerine yapılacak çalışmaların bir ayağı Erzurum-Kars yöresine diğer ayağı da Bulgaristan-Deliorman, Arnavutluk ve Makedonya'ya dayanmaktadır. Garip Musa ve Sücaaddin Veli ocakları ilde ağırlığı yani talibi en fazla olan ocaklardır. Garip Musa Ocağı birçok ilde ağırlığa sahiptir. Sücaaddin Veli Ocağı ise Türkiye'deki birçok il ile bağlantısı olmakla birlikte Balkanlardaki Bektaşî yapılanışında belirleyici konumdadır. İl merkezine bağlı Odunpazarı, Tepebaşı ilçeleri ile birlikte Alpu, Mahmudiye, Sarıcakaya, Seyitgazi ilçelerinden 42 Alevi-Bektaşî köyü 23 ocağa bağlı taliplerden oluşmaktadır. İl merkezindeki Büyükdere, Emek, Gökmeydanı, Göztepe, Gültepe, Gündoğdu (Takkalı), Kurtuluş, Yıldıztepe mahalleleri de kırsaldan ve diğer illerden (Diyarbakır, Erzurum, Erzincan, Sivas, Tunceli gibi) göç etmiş Alevi inançlı taliplerin yaşadığı yerlerdir. İl merkezinde bir adet olmak üzere Arslanbeyli (Sücaaddin), Avdan, Büyükyayla, Karatepe, Kaymazaylası, Salihler, Yeşilyurt, Yörökkırka köylerinde ve Doğançayır beldesinde cem evi mevcuttur. Dedeler bu cem evlerinde taliplerinin hizmetlerini görmektedirler.

Eskişehir'de Alevi-Bektaşî inanç yapısına bağlı yaşayan taliplerin bulunduğu köyler:

Alpu: Göçeoğlu, Sarıkavak, Yayıklı (Koşmat)

Mahmudiye: Kaymazayla, Topkaya, Yeşilyurt

Merkez-Odunpazarı: Akçakaya, Aşağıcağlan, Aşağılıca, Avdan, Ayvacık, Gülpınar (Mamuca), Harmandalı, Karatepe, Kargın, Kayacık, Kayapınar, Kuyucak, Musalar, Sarısongur, Yahnıkapan, Yenisofoça, Yörökkırka, Yukarıcağlan, Yukarıkartal,

Merkez-Tepebaşı: Gündüzler, Karagözler, Kavacık

Sarıcakaya: Beyköy

Seyitgazi: Akin, Arslanbeyli, Büyükdere, Büyükyayla, Çürüttüm, Doğançayır (Belde), Erikli, İkizoluk, Karacalık, Salihler, Yarbasan, Üçsaray, Şükranlı (Balören)

Eskişehir'de yaşayan Alevi-Bektaşî inanç yapısındaki taliplerin bağlı olduğu ocaklar:

Garip Musa Sultan, Ali Koç Baba, Arzumanlı, Baba Mansur, Cibali Sultan, Hacı Ali Turabi, Hamza Şeyh (Şah Hamza), Hasan Dede, Hıdır Abdal, Hızır Samut, Hüseyin Gazi, Kızıldeli, Koçu Baba, Öksüz Ali Baba, Pir Ahmet Efendi, Pir Sultan, Seyyid Battal Gazi, Seyyid Cemal Sultan (Kemal Sultan), Sultan Söylemez, Sucaeddin Veli (Şecaaddin Veli), Şah Ahmet Veli Sultan, Şah İbrahim Veli, Üryan Hızır¹

Suyun Kutsallaşması ve Türk Kültüründe Suyun Önemi

İlkelden moderne bütün insanlık, totemden tanrıya varıncaya kadar güneş, ay, yıldız, ateş, su, toprak, ağaç, hayvan başta olmak üzere kutsal saydığı kültlere büyük bir saygı duymuştur. Bu bağlamda birçok rit veya ritüeller ortaya çıkmıştır. Kutların, kültürlerin devamı için adaklar adanmış, kurbanlar verilmiş, yaptırımlar ve kanunlar koyulmuştur. Uymayanlar cezalandırılmış, kutsala hoş görünmeye çalışılmıştır.

Kutsalın oluşumunda ilk çağlarda ne dine ne de tanrıya rastlamaktayız. İnanma ihtiyacından dolayı ortaya çıktığını görmekteyiz. Belli bir bağlam ve koşulda "kutsal" olan başka koşullarda "kutsal" olmayabilmektedir. Kutsalın ancak totemik yapıda

¹ Coşkun Kökel'in (2004) çalışmasıyla karşılaştırılmıştır.

anlaşılabileceğini savunanlar olsa da Pritchard (1999:78-79) bunu “mana” ve “büyü” diye adlandırmaktadır.

Kut, kutsal, kutsi Latince’de “sacrum”, İngilizcede “luck, sacred, holly” manasında kullanılmaktadır. Bu kelimeler Hint-Avrupa diline ait “sak” kelimesinden türemiştir. Arapça “kuds” kelimesi bu manada mübareklik, kudsilik, nezafet, pak olmak, noksanlardan uzak olmak olarak kullanılır. Türkçe’de “kut, kutluğ, iduk, yağış” kutlu, kutsal bağlamında çeşitli kültler için kullanılan terimlerdir. Tanrı’ya adanmış olan, tanrısal olan; tapınılacak olan ve yolunda can verilecek kadar sevilen, kutsi, mukaddes anlamındadır.

Eliade, (1991:7) kutsal doğaüstü gerçeğin dünyamız dışında doğaüstü nesneler arasında ortaya çıkışı olarak değerlendirir.

Sular sadece ruhların ve kutsal güçlerin yeri olarak gösterilir. Bazı ruhlar bir göl, bir nehir, ya da bir dağ olarak yaşayabilir. Daha geniş bir otorite kurmak isteyen birçok tanrı ayrı olarak bahsedilebilir. Tanrıların sular üzerinde hüküm sürdüğü güçleri daha genel bir tarzda benzer olarak yaygındır. Suyun cinsellikle birleştiğini görmekteyiz. Suları erkek ve tarıma elverişli toprakları dişidir. Birlikte onlar anne ve babadır. Yunan’da nehirler kesinlikle erkektir ve fırtına ve yağmur tanrıları gibi bir boğanın özelliklerine sahiptir. Hayati bir kural olarak, su insanların hastalıklardan korunmalarına ve ölümü uzak tutmalarına izin verir (Rudhardt, 1987:355-356).

Su iki anlamlı olabilir. Sıvı olarak, saf bir yokluğu ya da tanrılar tarafından kullanılan şekilsiz bir maddeyi sembol eder. Olumlu bir işlevi yerine getirebilir. Yıkanır, çözülür ve temizlenir. İnsan yaşamında esas olarak ve bitkilerin büyümesi için gerekli olarak su, yaratıcı güce benzer olarak üretken ve hayat veren niteliği temsil eder. Bu yüzden ilahi ve kutsaldır. Ayrıca olumsuz bir rol oynama yeteneğine de sahiptir. Tanrılar onun dalgalarını yıkıcı güç olarak kullanırlar. Kendi içinde aktif olarak ister kutsal ister canavar gibi olsun, su şeklini aldığı her şeyi aşındırır ve kendi içindeki uyumsuzlukta bu üstünlükleri imha etmeye yönelir. Netice itibarıyla, nehirler ve denizler bir ülkenin dış hatlarını çizmede katkıda bulunurlar, bu yüzden suların bölünmesi kozmik düzeni tanımlamada yardımcı olur. Bununla birlikte suyun tasviri tek anlamlı değildir. İçinde şekil aldığı bütün mitler düşünülmeden o asla tercüme edilemez (Rudhardt, 1987: 357-358).

Gök-Tanrı, onun niteliklerini almadan çok evvel dahi, Allah’a benzetilmiştir. Gök-Tanrı’nın hayattaki uzantısı olan *kut*, tanrının lütfu oldu; onun emri olan *yarlık*, şefaat veya af oldu. Paganizmin tanrıları veya şeytanları, cinlere ve perilere benzetilir veya kültleri bir din ulusunun üzerine aktarıldı. Roux, Kitab-ı Dede Korkut’ta bulunan dağ, su ve ağaçları kutsal üçlü olarak alır ve bunun Türk “paganizm”ini oluşturduğunu ve nedenle önemli bir eser olduğunu söyler (Roux, 1994 : 31-32).

Iduk “kutsal, adanmış, serbest bırakılmış” anlamındadır. Bu bağlamda suyun kutsiyetiyle Türklerde “iduk yer sub” ortaya çıkmıştır. Tengri ile beraber hareket eder. Halkı korur, tehlikeli anlarda halkı uyarırdı (Roux, 1994 :111). Ögel, (1995:315) Türk geleneklerinin kökünü suyun tuttuğunu ve her şeyin ona dayandığını belirtir. Yeryüzündeki canlılığın sağlanması için suya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Göktürkler, yer-su inancına büyük önem vermişlerdir. Onu kutlulaştırmışlar ve ona kişilik vermişlerdir. “Tanrı türkün yeri ve suyu sahipsiz kalmasın diye”, Kağanları, Türk milletinin üzerine getirip koyuyordu. İyi vazife yapmayanları Yer ve su’lar cezalandırıyor. Bu “vatan” ve “devlet anlayışı”nı göstermektedir.

Divanü Lugat-it Türk'te de çeşitli Türk havzasında su ilgili inanışlara rastlarız. “yat” bir tür Kamlıktır. Belli taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgar estirilir. Kaşgarlı Mahmud, Yağma ülkesinde şahit olduğu bir olayı anlatır: Yaz mevsiminde yangın çıkar. Bu şekilde kar yağdırılır ve yangın söndürülür. (Atalay, 1992:3) Yağmur yağdırmak mesleği olan Kara Nogoy Camgırıcı'dan Manas Destan'nda bahsedilmektedir. Fakat mesleğini nasıl icra ettiği hakkında bilgi yoktur. İsmi, taşıyla yağmur yağdıran anlamındadır (Yıldız, 1995:542, R.7/30). “Yul” kelimesi pınar, su kaynağı olarak kullanılırdı (Atalay, 1992:4). “Suw” kelimesi su anlamındadır. “Suw birmeske süt bir = su vermeyene süt ver”. “Sana kötülük edene sen iyilik et, çünkü senin iyiliğin onu sana köle yapar.” şeklinde nasihatler verilir (Atalay, 1992: 129).

Dede Korkut Kitabı'nda bulunan Oğuznameler'de de su ile ilgili inanmalara rastlamaktayız. Boğaç Han'ın annesi adak verirken “Kuru kuru çaylara su saldum” der (Ergin, 1997: 87). Oğlunun kaybolduğunu duyan anne “Akar senün suların Kazılık Tağı/ Akar iken akmaz olsun” diye beddua eder (Ergin, 1997:89). Aynı destanın sonunda Dede Korkut Oğuznamesini düzerken “Kaba ağacın kesilmesün, kamın akan görklü suyun kurımasın” diye dua eder (Ergin, 1997: 94). Deli Dumrul hanımından can dilemeye gittiğinde hanımı ona canını vermek ister. Deli Dumrul bütün mal varlığının kendisine helal olduğunu söyler. Yeniden evlenebileceğini de söylediğinde hanımı kocasına:

Karşu yatan kara tağları

Senden sonra men neylerem

Yaylar olsam menüm gorum olsun

Sovuk sovuk suların

İçer olsam menüm kanum olsun (Ergin, 1997:183) diyerek ona olan sadakatini belirtir.

Kutadgu Bilig'de su kutsal sayılmış ve bilgiyle beraber kullanılmıştır:

Bilginin sözü yer için su gibidir,

Suyunu akıtırsa yerde nimet biter.

Biligsiz kişinin gönlü kum(sal) gibidir,

İrmak girse dolmaz, ot, yem bitmez. (Dilaçar, 1995:102)

Yine beylerin sözleri ve nasihatler suya benzetilmiştir:

Kişinin gönlü bir bahçedir, onu yaşatan su,

Beylerin sözü ile iyi savlarıdır. (Dilaçar, 1995:113)

Manas Destan'ında büyü, sihir, tılsım ile ilgili olarak çok az bahis geçmektedir. Kanıkey'in kargışın tutmaması için, eşine tavsiyesi, beddua eden Akılay'ın evine gidip, sarı suyunu –ıdrarını- dökmesidir (Yıldız, 1995:278). Er Töştük yer altına iner ve dört Mamit'e rastlar. Bunların her biri olağanüstü güçlere sahiptir. Bunlardan biri geyikten hızlı koşar, biri yeri dinler, biri uzağı görür ve biri de denizleri içebilir. Yer altının hakimi Kök-dö, yedi başlı cadıdır. Er Töştük'ün atının suyun dibinden çıkardığı “Kazan” ile öldürülür. (Boratav, 1995:252-253)

Ev ve kentlerin sulak yerlerde kurulması arkasından suya olan saygıyı getirmiştir. Onlar, “Baba evinin suları”dır. Bu çok eski Türk inanışları, Anadolu'da çeşitli şekillerde görülür. Kuzey Türklerinde “koca evine gelen geline, kocanın evine ait akarsular ile kaynaklar gösterilirdi. Koca kütüğüne geçmiş olan gelin, sulara çeşitli saçılar yaparak, saygıda bulunurdu” (Ögel, 1995:316). Ankara'nın Elmadağ ilçesinde evlenen kız koca evine gireceği zaman kapı önüne konulmuş su dolu testiye ayağıyla teperek kırar. Bu, testi içine hapsedilen suyun ıduk bağlamında özgür bırakılması, evliliğin su gibi temiz ve bereketli olması anlamındadır.

Su, mağarada cereyan eden çok sayıdaki efsanede söz konusu edilir. Ayrıca ağaca dayandırılan efsanelerde de su vardır. Nehir ağızlarından, bir gölün ortasından, bir denizin geçilmesinden söz edilir. Kökleri altından “sonsuz bir dalga yükselir”, gıdasını sudan alır. Bir Altay metni şöyle anlatır: “bir insanın doğması gerektiğinde, Bay Ülgen oğluna bir emir verir ve

oğlu bu emri yerine getirir. Ataların isteği üzerine doğum yapma işini bir meleğe aktarır ve bu melek hayati gücünü bir gölden alır, yeni doğanı yanına getirtir, tüm yaşamı boyunca ona yardım eder". Çağdaş öykülerde su yerini süte bırakır. Çeşitli dinlerde, erkil rol oynayan içinde tohum barındıran suya büyük önem verilmektedir. Efsanelerde, bir genç kadın tarafından yutulan bir damla su veya bir dolu tanesi onu hamile bırakabilir. Alevi-Bektaşî inancında, ab-ı hayatı içen kişi sonsuzluğa erebilir. Mezarın bir su yolu veya kaynağa yakın olması tekrar dirilişe yardımcı olur (Roux, 1994: 145-146).

Tahtacılar arasında içine cin girmiş veya cin çarpmış kimseleri, delileri iyi etmek için bir suya kurban kesilir (Yörükân, 1998: 254). Bu inanış Anadolu'nun birçok yerinde yaşatılmaktadır. Yüzyıllardır Türk inancında su başında kurban kesme, and içme, elini kana bulama inanışı vardır (Ögel, 1995:330).

Eskişehir Türkmen Alevilerinde Suyla İlgili İnanış ve Uygulamalar:

Eskişehir Alevi-Bektaşî inanç yapısı üzerine yaptığımız çalışmalar sırasında Odunpazarı, Tepebaşı, Alpu, Mahmudiye, Sarıcakaya, Seyitgazi ilçelerine bağlı 42 köy ve il merkezindeki 8 mahallede 23 ocağa bağlı Alevi-Bektaşî inanç yapısına bağlı taliplerin yaşadığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma, bölgenin tamamını kapsamamakla birlikte il merkezindeki cem evinde, Avdan, Yörökkırka, Arslanbeyli köylerinde ayin-i cemlere girilmiş, Garip Musa, Hüseyin Gazi, Pir Ahmet, Hıdır Abdal, Sücaeddin Veli, Kemal Sultan, Öksüz Ali Baba, Ali Koç Baba (Erdebilliler) ocaklarının dedeleri ve talipleriyle görüşmeler yapılmış, suyla bağlantılı olarak ayin-i cem, muharrem ayı, tekke-türbe-ziyaret ritüelleri gözlemlenmiştir. Bu üç nokta çalışmamızın temelini oluşturacaktır.

"Yol bir, süre bin bir" düsturunca uygulamada farklılıklar arz etse de Alevi-Bektaşîlik içerisinde temel ritüel olarak ayin-i cem ritüellerini görmekteyiz. Ayin-i cem ritüelleri ikrar, görgü, dar, müshiplik ritüellerinden oluşmaktadır. Bu ayin-i cemler ise on iki hizmet² (on iki imam hizmeti) üzerinden yürütülmektedir. Ayin-i cemler, Alevi-Bektaşî inanç ritüellerinin toplamıdır. Çeşitli ocaklara bağlı olarak isimleri farklılık gösterse de Eskişehir Alevi-Bektaşî inanç yapısı içinde ayin-i cemlerde görülen ritüeller şu şekilde sıralanabilir:

"Eşik niyazi, küskün-dargın sorgusu (Abdal Musa), tövbe (estağfurallah), چراغ (delil), car (süpürge), Selman suyu (ibrik), el suyu, sır suyu, yürek/böğrek, seccade, görgü, ikrar, dardan indirme, mihraçlama, kırklar semahı, tevhit, istek semahlar, hizmet bağlama ve garipler semahı, saki (şerbet), can baş lokması, ağız tatlılığı, sakka suyu, kurban, sofra"

Alevi-Bektaşî ayin-i cemlerini baştan sona aktarmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından sadece suyla bağlantılı ritüelleri aktaracağız. Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde ritüellerin gönülden inanılarak ve saygı içinde yapılması çok önemlidir. Bu nedenle dede karşısında darda durmak (Mansur darı, Fazlı darı, Nesimi darı ve Fatma darı) saygı göstermenin delilidir.

² Örneğin Garip Musa ocağına bağlı taliplerin yaşadığı Mahmudiye'ye bağlı Topkaya, Yeşilyurt gibi köylerde on iki imam hizmeti şu sırayla yürütülür: Car-Post-Lokma Sahibi-Selman Suyu-Yürek Böğrek-Niyaz/Meze-Üç Duvaz-ı İmam-Üç Bacı-Büyük Dua (Cem birleme)-Mihraçlama (Geldi Cebrail Çağırdı)-Garipler semahı-Sakka suyu

Fatma Dârî:

Bir gün Peygamber Efendimiz, torunlarıyla ilgilenirken onlardan su ister. İki kardeş Hasan ile Hüseyin yarışa başlar. Hüseyin su getirirken hızlıca koşarken sol ayağının başparmağını taşa vurur, kanatır. Dedesine suyu getirir. Dedesinin suyunu içmesini beklerken, kanayan ayağını göstermemek ve dedesi Hz. Muhammed'i üzmemek için sağ ayağıyla sol ayağını mühürler. Bugün dört dârdan biri olan Fatma Dârî ile adlandırılan dar bu anıyı yaşatmak için devam ettirilir. (K.1) (Bozkurt 2009: 106) Bu nedenle dede huzurunda sol ayak başparmağının üzerine sağ ayağın başparmağı konulur eller göğüste bağlanarak ayakta durulur.

Resim-1: Avdan köyü cem evi, Car hizmetinden sonra hizmetçi Fatma darında

Hiz. Fatıma'nın doğumu ve Hiz. Ali ile evliliğiyle Hiz. Muhammed'in ve peygamber soyunun devamının sağlanması Miraç olayıyla birleştirilir. Hiz. Peygamber Miraç'ta Cebraîl'in cennetten getirdiği bir elmayı yer ve evine döndüğünde Hiz. Hatice ile bir araya gelir. Hiz. Hatice, Fatıma'ya hamile kalır. Evde yalnızken Fatıma ile konuşur. Fatıma, "kesilmiş, ayrılmış"

anlamındadır ve bu soydan gelenler cehennem ateşinden arındırılmıştır. Hayız görmez ve tertemizdir. Bu nedenle Hiz. Ali ve Hiz. Fatıma peygamber soyunun devamını sağlamıştır. On iki imamlar ve sonra gelen dedeler bu soydan kabul edilir. (K. 1) Bu nedenle kutsal bir suyla hamile kalan Hiz. Hatice ve ondan gelen Hiz. Fatıma ile kutlu yol secereye bağlanmıştır. Dedeler bu nedenle maddi ve manevi anlamda çok önemli bir makama sahiptir.

Selman Suyu (İbrik) Ritüeli:

Bu hizmet Avdan köyünde Sücaeddin Veli, Pir Ahmet Efendi, Kemal Sultan, Hüseyin Gazi ocaklarının dedelerinin bir arada gerçekleştirdikleri ayn-i cemden örnek alınarak sunulacaktır.

Ayn-i cemlerde car (süpürge) hizmeti görülüp meydan temizlendikten sonra yapılan hizmet Selman suyu (ibrik) ritüelidir. Bir erkek ve bir bacı tarafından yerine getirilen hizmet sembolik olarak abdest yani tarikat abdestidir. Bu hizmetleri yerine getiren canlar ikrarlıdır. Burada belirtmek gerekir ki ayn-i cemlere katılan tüm canlar şeriat abdesti alarak ceme girerler. Selman suyu cem sırasında sembolik olarak alınan bir abdesttir. Cemden önce küskün-dargın sorgusundan geçen canlar manevi olarak iç temizliğin yapar ve abdest ile de dış temizliği sağlarlar. Er kişinin elinde ibrik ve leğen, bacının elinde ise havlu vardır. Meydanda oluşturulan kırklar halkasına dededen başlayarak su gezdirilir ve erin arkasından bacı havlu tutar. "Destur pirim!" dedikten sonra şu duvazı okuyarak hizmeti yerine getirir:

"Bari hüda birliğini seversen

Ol Muhammed Mustafa'ya bağışla bizi

Farz oldu Resul'ün hakkında beyan

Aliyel Mürtezaya bağışla bizi

- 1.imamımız Şah-ı Vilayet
- 2.imamımız Hasan'a okunur ayet
- 3.imam Hüseyinden ola hidayet
- 4.imam Zeynel'e bağışla bizi
- 5.imam Bakır
- 6.imam Cafer Sadık
- 7.imam ol Musayi Kazım
- 8.imam Ali Rıza'ya bağışla bizi
- 9.imam Muhammed Tagı
- 10.imam Aliyyel Nagi
- 11.imam Hasan Ali Asgeri
- 12.imam Hatayı Mehdiye bağışla bizi"

Resim-2: Avdan köyü Selman suyu (ibrik) ritüeli

Halka dolaşıldıktan sonra meydanda dururlar. Birbirlerine de su döktükten sonra:

"Bişmişah Allah Allah!

Ben Gulami Haydariyem. Adudan etmem Hayfu pak.

Çünkü bu hizmette üstattır bize Salman-ı Pak.

Resim-3: Selman Suyu (K.2, K.3)

Bercemali Muhammed, kemal İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Ali'yi bir bilenler versin Muhammed'e candan salavat. Allahumme salli alâ seyyidina Muhammed ve alâ Ali seyyidina Muhammed.” (K.2, K.3)

dedikten sonra dede de onlara dua verir:

“Allah Allah, hizmetiniz kabul muradınız hasıl olsun. Cümle evliya, enbiya, nebi, Horasan pırleri, daim erenlerin himmetleri üzerinize hazır nazır olsun. Selman-ı Pak hazretlerinin hidayeti üzerinize olsun, hizmetiniz kabul olsun, gerçekler demine devranına hü!”

Bu hizmetten sonra tekbirlerle çerağ (delil) uyandırılır.

Sır Suyu Ritüeli:

Sır suyu ritüeli, Eskişehir yöresinde Hacı Ali Turabi ocaklarının uyguladığı bir ritüeldir. Sır suyu ritüeli ile sunulan sırsuyu insanın içsel arınmasını temsil etmektedir. Salavat getirerek bacı su dolu kabı ve boş kabı dedenin huzuruna getirir ve suyu boş kaba doldurur. Dede suyu içer. Dedenin yanındakiler de suyu içer ve serçe parmaklarını suya batırır. Bacı suyu alır ve dedenin yanındaki ocaklığa gaip erenler hatırına üç defa su atar. Bacı sonra ocaklığın diğer tarafındaki rehber postuna gider, sır suyunu oraya ve halkanın tamamına sunar. Sunum sırasında dede ve yanındakiler dualama yaparlar. En son kabı dedeye getirince dede kabı alır ve sır suyu hizmetini gören baciya da sudan içirir. Sır suyu hizmetini gören sonra meydana çıkar ve dede duayı verdikten sonra hizmet biter.

İkrar Ritüeli ve Şerbet:

Evli bir çiftin Aleviliğe girişi ve ocağa talip oluşu ikrar ritüeli ile yapılır. İkrar ritüeli rehberin (meydancı) yönlendirmesiyle tarikata bir koç getirir gibi yapılır. Talipler meydana dedenin huzuruna getirir ve dede gönül rızılığı ile ve diğer canların şahitliğiyle dualayarak talipleri tarikata bağlar. Bir bardak şekerli suyu cennetten gelen Kevser suyu niyetine dualayarak taliplere içirir. Bir örtü altına alarak tarıktan veya pençeden geçirerek erkânı tamamlar.

Resim-4: Avdan köyü cem evi, ikrar ritüeli ve şerbet

Saki (Şerbet) Ritüeli ve Dolu:

Alevi-Bektaşî ayin-i cemlerinde yer alan on iki hizmetten biri de saki hizmetidir. Ayin-i cemlerde saki hizmetine, şerbet hizmeti de denir. Şekerli su veya meyve suyu da olabilen şerbet ayin-i cemde toplanan herkese ikram edilir. Hizmet sırasında dede şerbeti ister. Hizmet edecek can şerbet dolu kabı alarak meydana gelir. Dede gülbengini okuduktan sonra şerbet dağıtılır, dağıtım işi bittikten sonra hizmetli tekrar meydana dara durur. Canlardan helallik ister, çünkü eşit dağıtım gerçekleşmemiş olabilir. Topluluk “Allah, eyvallah!” dedikten sonra dede dua verdikten sonra hizmetli meydana ayrılır.

Resim-5: Avdan köyü cem evi, Sakka suyu ritüeli

Salihler köyünde Erdebil süreğini sürenler Ali Koç Baba taliplerinde dolu hizmeti vardır. Musahip cemine sadece musahipliler girebilmektedir. Eşli olarak musahip olunabilmektedir, eşi ölenler de musahiplikten düşer ve yine ceme giremezler. Cem için toplanıldığında yemek yenir, yemekten sonra Kur'an-ı Kerim okunur. Ardından hizmet başlar. Dolu hizmeti yapılır. Dualar ve gülbanklardan sonra dolu hizmetinde şerbet dağıtılır. Dolu hizmeti sırasıyla Muhammed Ali dolusu, üçlerin dolusu, yedilerin dolusu, on iki imamların dolusu, kırkların dolusu ve sunaların (Hakk'ın evliya kulları) dolusu şeklindedir. Altı kez aşamada dolu hizmeti gerçekleşir. Her birinde şerbeti dağıtan bacı hangi doluyu verdiğini şerbeti alana söyler. Şerbeti alan da dolunun niteliğine göre:

“Eyvallah erenler hü

Üzerimize geldi (sunaların) dolusu

(Sunaların) dolusunu içelim (sunaların) aşkına

Muhabbetimiz aşkına” der. Yanındakiler *“Aşk olsun!”* der. Üç yudumda şerbeti içer.

Şerbeti dağıtan bacı içen kendisinden büyükse elini öper, küçükse elini öptürür. Bardağı alıp geçer. Sonra şerbeti içen yanındaki üç kişiyle sefalaşır. Şerbeti dağıtan geçmeden sefalaşma yapılmaz. Sefalaşanlar elleriyle tokalaşır bir kere omuzlarına çapraz gelecek şekilde niyazlaşırlar.

Sakka Suyu Ritüeli:

Alevi-Bektaşî ayin-i cemlerindeki bir başka hizmet sakka suyu ritüelidir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da susuz şehit oluşunun anısına cemdeki tüm canlılara sunulur. Sakka hizmeti görecekle ellerinde sularla meydanda durur ve biri şu duayı okur:

“Tüm canlıları sudan yarattın, Allah her isteyen şifa ver! Selamullah ya İmam Hüseyin, ve ala Ali İmam Hüseyin!”

“Lütfuna muhtacız, eyle ihsan ya Hüseyin

Derdimize senden derman, eyle derman ya Hüseyin

Gayrıya muhtac eyleme sevenleri el-aman

Sen medet kıl bizlere her dem ya Hüseyin

Yüzbin kere lanet olsun o sapıtmış güruha

Ahdı bozup şehit kıldılar, onlar seni ya Hüseyin

Güzel ismin hakkı için zikredeni darda koyma

*Esenlik ver yaşlı gözle ağlayana ya Hüseyin
İznin ile su getirdim aşkına vermek için
Aşkınla içenlere kıl ab-i hayat ya Hüseyin
"Bercemali Muhammed, Kemal-i İmam Hasan,
Şah Hüseyin, Ali-ra Ehlibeytine salavat "
Dedeye suyu götürmeden önce:
"Geçmişiz biz can-ü baştan erenler aşkına
Can gözü dem-be-dem Hakk'ı görenler aşkına
Kerbela'da su su diye can verenler aşkına
Gözüm yaşın sebil ettim için İmam Hüseyin aşkına
Aşk olsun içenlere, rahmet göçenlere, lanet*

Yezid'e" der. "Ve sekahül rabbehüm şaraben tahura!" (İnsan Suresi: 21) söyleyerek dualar ve "Kerem ya Ali sakka Hüseyin, kerem ya Ali sakka Hüseyin, kerem ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!" diyerek suyu dedeye teslim eder. Dede suyu dualadıktan sonra "Mürşit parmağını suya daldırdı, bir katresi bin şeytan öldürdü." der ve kabin etrafını dede üç kere "Sakkahüm ya Hüseyin" diyerek niyaz ederek mühürlür. Birden fazla kapta su varsa birbirine karıştırılır. Dede ya da dedeler suyu ayin-i cemde hazır bulunanlara göstererek içerler ve diğer canlara da su dağıtılır. Bu esnada mersiye okunur. Mersiye bittikten sonra sakka suyunu dağıtan hizmetli "Selamullah ya Hüseyin!" diyerek sudan avuç avuç ayin-i cemde bulunanların üzerine serper, onlar da ellerini açarak sudan almaya çalışır ve yüzlerine sürerler. Bu Hz. Hüseyin'nin acısını paylaşmak ve onun şefaatine nail olabilmek için yapılır. Hizmet bittikten sonra su dağıtımında yardımcı olanlar meydanda dara dururlar ve dede dualadıktan sonra hizmet sona erer.

**Resim-6 : Sakka suyu ritüeli sonunda
"Selamullah Ya Hüseyin! Kıl şefaate ya Hüseyin!"**

Muharrem ve Su

Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde Kerbela'da Hz. Hüseyin ve 72 kişinin şehit edilmesi nedeniyle 1 Muharremden itibaren 12 gün oruç tutulur. Muharrem ayı gelmeden önce 3 gün de Ebu Müslim orucu tutulur. Toplamda 15 gün oruç tutulur. Muharrem ayının 10. günü aşure pişirilir. 12. gün ise Zeynel Abidin'in Kerbela'dan sağ kurtuluşu nedeniyle kurban kesilir. Bu oruç sırasında su (saf su) mümkün olduğu kadar az kullanılır. 15 gün boyunca Hz. Hüseyin anısına su içilmez ya da çok az içilir. Rahatsızlığı olanlar başka gıdalarla su ihtiyacını karşılamaya çalışır. Eskişehir'deki Alevi-Bektaşî inançlı canlar her akşam cem evinde toplanıp Muharrem yası (matem) tutarlar ve mersiye okurlar, "Vah Hüseyin" çekerler, Hz. Hüseyin aşkına göz yaşı dökerler. Alevi canlar arasında "Hz. Hüseyin aşkına bir damla göz yaşı döken canı cehennem ateşi yakmaz." inancı çok hakimdir ve bu ritüellerin uygulanışına sıkı sıkıya bağlılığın temel noktasını oluşturur. Muharrem orucu tutulurken düğün, eğlence vb. yapılmaz. Bir canlıya kıyılmaz, et yenilmez.

Kerbela Acısı

Kerbela üstünde kara bir duman
Kâfir Yezit'te yok din ile iman
Ehlibeyt çölde halleri yaman
Yetiş Şah-ı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Kerbela çölünde kurulmuş çadır
Ehlibeyt yasta bu zulüm nedir
Yezit baş kesmeye orada hazır
Yetiş Şah-ı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Bent vurdu kestiler Fırat suyunu
Yezit kesmek ister Ali soyunu
Darda kalmış Muhammed'in torunu
Tanrı'nın aslanı nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Yetmiş iki kişiyle harbe girdi
Ehlibeytin yaşı kana karıştı
Hür şehit de geldi Hüseyin'e kavuştu
Eli Zülfikarım nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Duymazsın feryadı nerdesin nerde
Yoksa harpte misin Yemen'de çölde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Yetiş Şah-ı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Abbas'ın darda
Duymadın mı torunlarının sesini
Yetiş de sil gözlerinin yaşını
Yezit kesmek ister senin neslini
Eli Zülfikarım nerdesin nerde
Kerbela çölünde Kasım'ın darda
Abbas'ım gidiyor su alsın diye
Kâfirler kolların kestiler niye
Ali Asker ağlıyor su diye diye
Zülfikar sahibi nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Zeynep, Ümmü Gülsüm, Şeriban ağlar
Yas tutmuş başına karalar bağlar
Fatma Ana'm duymuş ciğerin dağlar
Nerdesin Şah-ı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Gaybdasın kandildesin sırdasın
Ayanda gezersin göze perdesin
Torunlar ağlaşıyor dede nerdesin
Yetiş Şah-ı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda

Yüzünü bürümüş kudretin nuru
Susuz şehit oldu içmedi suyu
Haydar-ı Kerrar'ın en küçük oğlu
Yetiş Şahı Merdan nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Kerbela üstünü bürümüş duman
Ehlibeyt susuz halleri yaman
Yetiş Şah-ı Merdan zaman bu zaman
Tanrı'nın aslanı nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda
Zehra'yım dayanmam böyle yaraya
Her gün ağlıyorum bahtı karaya
Kimler haber vermiş Fatma Ana'ya
Tanrı'nın aslanı nerdesin nerde
Kerbela çölünde Hüseyin darda (K.1)

Ziyaret Fenomeni ve Yağmur Duası:

Eskişehir Aleviliği içinde ziyaret kültürünün çok önemli bir yeri vardır. Bölgede özellikle Seyyid Battal Gazi, Sucaeddin Veli, Üryan Baba, Melikgazi (Doğançayır), Kırk Kızlar, Evsim-Ersin Baba, Pir Ahmet Kalburcu, Karakuz Tekke (Sobran), Türkmen Baba, Kemal Sultan, Hüseyin Gazi gibi birçok ziyaret yeri vardır. Buralarla ilgili birçok inanış, uygulama, efsane ve memorata rastlamak mümkündür. Bu türbe, tekke ve ziyaret yerleri özellikle Nevruz, Hıdırellez ve yağmur dualarının olduğu dönemlerde tek tek ziyaret edilmektedir. Kurbanlar kesilmekte, toplu dualar edilmekte, semahlar dönölüp yemekler yenmektedir. Her kişinin yemekten yemesine özellikle dikkat edilmektedir.

Resim-7: Kırkkız Dağı-Doğançayır 31.10.2013 (Kırkkız ve Kırk oğlan ziyareti ve dilek ağacı K.13)

Sücaeddin Veli'nin Kerameti:

Osmanlı ordusunda komutan olan Demirtaş Paşa, askerleriyle sefer sırasında yolu Sücaeddin Köyü'ne düşer, köyde konaklamak ister. Sücaeddin Veli, kendisinden himmet isteyen Demirtaş Paşa'ya yardım eder. Demirtaş Paşa, Sücaeddin Veli'yi ve dergahını fakir

zannedip hayıflanırken Sücaeddin Veli onu gezinmeye çıkarır. Çayırılık'a geldiklerinde Veli, esasını yere vurur ve suyla birlikte arpa çıkar. Bunlara atlarına verir. Biraz daha ileride tekrar esasını vurduğunda suyla birlikte su akar. Bunu da askerlere verir. Şimdi bu çeşmenin adı Balpınarı'dır. Aynı kaynaktan gelmesine rağmen kurnalardan biri daha koyu renkte akmaktadır. Şu an kapalı mekân haline getirilmiştir.

Demirtaş Paşa hayvanlara ve askerlere de şifa ister. Veli, arpa ile akan suyun şifalı olduğunu, burada banyo yapılmasını söyler. Şimdi burası da "Sıtma suyu" olarak bilinmektedir.

Seyit Sultan Sücaeddin Veli'nin köyde yedi sene dua ettiği ve kerametlerine rastlandığı yer vardır. Buruda çileli günler geçirdiği için buranın adı "Çille hane" olmuştur.

"Köyde yeterince su yoktur. yedi sene ibadet eden Seyit Sultan Sücaeddin Veli elini kibleye uzatarak: Gel, ya mübarek su." diye emretmesiyle başparmak hizasından su gelmiştir. Köyde kullanılan su buradan gelmektedir. (K.8)

Resim-11:
Arslanbeyli (Sücaeddin Veli) köyündeki sıtma suyu

Sücaeddin Veli'nin kendi türbesinin içinde

kabrinde ayak ucunun sağında çocuğunun da makamı vardır. Çocuğu olmayan kadınlar burayı ziyaret ederler ve anabacının (dedenin hanımı) eşliğinde Sücaeddin Veli'nin kabri etrafında yedi defa dönerler. Sonra örtünün altından kadın göğsünün ucunu bu makamdaki küçük deliğe tutar. Kadın göğsünün tutulduğunu hissederse çocuğunun olacağına hissetmezse çocuğunun olmayacağına inanır ve anabacının verdiği suyu içerek oradan ayrılır. (K.3) Bölgeden birçok kişi buradan çocuk sahibi olunduğuna kesin olarak inanmaktadır. Bu uygulamaları yapıp çocuk sahibi olanlara da rastlanabilmektedir.

Resim-9-10: Sücaeddin Veli'nin ve çocuğunun makamı, Arslanbeyli köyü 31.10.2013
Evsim Baba ve Yağmur Duası:

Evsim ve Ersin Baba'nın Seyit Battalgazi'nin uç beyleri olduğu inancı hâkimdir. Mucizeleriyle buraya gelmişlerdir. Seyit Battalgazi bir keramet ister, onlarda iki üç adımda bu dağa ulaşırlar: "Ersin ersin!" denildiği için bu şekilde isim konulduğu düşünülmektedir. (K.2) Bu ziyareti Eskişehir civarında sadece Yörük kırka köyü halkı yapmaktadır. Yörük kırka köyü tamamı Alevi inançlıdır. Köyde Pir Ahmet ve Sücaeddin Veli ocaklarının talipleri yaşamaktadır. Çamlıca köyünden Türkmen dağına doğru tırmanıldığında 1623 metre yükseklikte Evsim ve Ersin Baba tekkelerine ulaşılmaktadır. Bu tekkelerin aşağısındaki düzlükte etkinlikler düzenlenmektedir. Her yıl haziran ayının son haftasında sadece Yörük kırka köyü halkı Evsim ve Ersin Baba'yı ziyaret etmekte ve yağmur duası yapmaktadırlar. Evsim Baba ziyareti; konaklama, Evsim Baba ziyareti, yağmur duası, kurban dualama ve tığlama, şenlik, semah ve sofrası gibi ritüellerden oluşmaktadır. Köy halkı dağda konaklamakta ve ziyaret bu şekilde 3-5 gün sürmektedir. Evsim Baba ziyaretinde köy halkı, Eskişehir il merkezinden ve şehir dışından gelenler, hatta yıllık iznini bu tarihe göre ayarlayıp yurt dışından bile ziyarete katılanlar bulunmaktadır. Ziyaret sırasında hasta çocuklarını buraya getirip burada konaklayanlar ve Evsim Baba ziyaretiyle iyileşmeyi umanlar da bulunmaktadır.

Resim-12-13 : Evsim Baba ziyareti (Türkmen Dağı) ve yağmur duası

Alevi-Bektaşî inanç sistemine bağlı ritüellerde özellikle Türkçe dua yapmaya özen gösterilmektedir. Yağmur duası bu noktada çok dikkat çekicidir. Duanın hazırlık, dilek, yalvarma ve bağlama diye adlandırdığımız bölümleri vardır. Zaman zaman İslam dini akidelerine bağlılık, bazı yerlerde senkretik, bazı yerlerde seküler yapı görülse de Alevi-Bektaşî inanç yönlü olarak dua tamamlanmaktadır:

"Bismillahirrahmanirrahim

Ve ma erselnake rahmetellil alemin, Allah'ım bize yardım eden, içimize sinen ferahlık veren, bol yararlı, her tarafı kaplayan, her tarafa akıp giden, her tarafı sulayan genel yaygın bir yağmur ihsan eyle... Ey yüce yaratıcımız, bizim için ekinleri bitir, bizim için memeleri sütle doldur. Bizi göğün bereketiyle sula, bize yeryüzünü ihsan eyle. Ey cömert kerem sahibi Tanrımız, biz senden mağfiret dileriz, şüphe yok ki sen çok bağışlayıcısın, bize gökten bol bol yağmurlar yağdır. Ey bağışlayıcı ve merhametli Rabbimiz, dünyanın sıkıntıları ile günahları ile, bunalan ruhlarımızı, kararan kalplerimizi doğru yola ulaştır. Bizi senin ve sevgili Resul'ün aşkına yaklaştır... Ehli beytin cefası, cırcırın sefası, Hz. Ali'nin fazlı ve kerimi hakkı için bizleri boş çevirme. Amin bir hürmeti seydidil mürselin vel hamdülillahi rabbil alemin FATİHA" (K.2)

Eskişehir'in diğer köylerinde de yaptığımız çalışmalarda tanık olduğumuz yağmur dualarından aslında temel olarak pek bir fark yoktur. Örneğin Tandır köyünün yukarısındaki Türkmenbaba tepesinin yamacında onun huzurunda 13 köyün bir araya gelerek toplu halde gerçekleştirdikleri ritüeller Alevi ve Sünni inanıştaki köylerde temel olarak benzer

uygulamaların yapıldığının kanıtıdır. Toplu halde yüksekte bulunan bir yere çıkma ve orada bulunan tekke-yatır-türbeyi ziyaret etme (ata ruhuna saygı), kurban kesip kan dökerek toprak, ürün, oba üzerindeki tabuyu kaldırma, toplu halde yalvarma, toplu halde yiyecek paylaşımı gibi ritüellerle yağmurun bereketi getirmesi beklenmektedir.

Resim-14-15 : Türkmenbaba yatırı ve yağmur duası (Tandır köyü)

Sonuç:

Eskişehir, Türkmen Alevilerinin yaşadığı önemli bir kültür havzasına sahiptir. Ayin-i cemler, muharremler ve tekke-türbe-ziyaret kültürü yoğun olarak yaşanmaktadır. Bölgede Alevi ve Sünni köylerde özellikle hıdırellez, yağmur duaları, hacat bayramları kalabalık katılımlarla gerçekleştirilmektedir. Alevi-Bektaşî ritüellerinden ayin-i cemlerde özellikle suyla bağlantılı ritüeller canlı yer tutmaktadır. Tebliğimizde şu noktalara dikkat çekmek istiyoruz:

- Köylerden il merkezine ve diğer illere olan göç ve dedelerle olan irtibatın zayıflaması nedeniyle ikrar verenlerin ve musahip tutanların sayısında çok önemli derecede düşmeler yaşanmaktadır.
- Alevi-Bektaşî ritüeli içinde gördüğümüz suyla ilgili sembolik dil aslında Türk kültürünün Altay Yaratılış mitinden Dede Korkut'a Anadolu'nun hemen hemen her yerinde benzer uygulamalara sahne olmaktadır.
- Alevi ve Sünni inanç yoluna bağlı insanlarımızın aslında dini farklı algılama dışında günlük yaşamda neredeyse tamamen benzer uygulamaları yaptıklarına şahit olmaktadır.
- Alevi-Bektaşî inanç sistemindeki insanlara atılan iftiralara göre suyla aralarının bozuk olduğu iddia edilse de aslında suya olan saygıları ve idareli kullanmaları nedeniyle böyle bir haksızlığa uğradıklarına dikkat çekmek gerekir.
- Yağmur dualarında Alevi-Sünni komşu köyler zaten birbirine ziyarete gittiği gibi Muharrem ayı Alevi-Sünni her iki kesimin de ortak uygulamaları yaptıkları bir dönem olduğundan toplumsal uzlaşmaya hizmet etmesi açısından ortak ritüellerin teşvik edilmesi (Muharrem yası, aşure gibi).
- Anadolu'da suyun kullanımı ve suya olan saygının Alevi-Bektaşî inanç sistemindeki ritüeller örnek alınarak eğitim sisteminde ve günlük yaşamda temiz kullanımına özendirilmeli ve suyun önemi anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Atalay, Besim (1992). *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi*, C. 3, TDK, Ankara.
- Birdoğan, Nejat (1995). *Anadolu ve Balkanlar'da Alevî Yerleşmesi, Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları*, Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili (1995). "Er Töştük Destanı ve Halk Masalı", (Haz. Fikret Türkmen), *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler*, TDK, Ankara.
- Bozkurt, Fuat (2009). *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Dilaçar, Agop (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK, Ankara.
- Doğru, Halime (2005). XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, *Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları*, Eskişehir.
- Eliade, Mircae (1991). *Kutsal ve Din Dışı*, İmge, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı-I*, TDK: Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1998). *Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)*, İnkılap, Ankara.
- Hasluck, F. W. (1995). *Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik*, Ant Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, D. (2002). *Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Aleviliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Adem (2012). "Üryan Hızır Ocağı Taliplerinden Zehra Kayacık ve Memoratlarının Etkisiyle Oluşan Nefesleri Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 63, ss.265-296.
- Kökel, Coşkun (2004). *Eskişehir İli Alevî Bektaşî Köylerindeki İnanç Ritüellerinin Sosyolojik Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Ocak, A. Y. (2010). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pritchard, Edward Evans (1999). *İlkelerde Din*, (Çev. Hüsen Portakal), Öteki, Ankara.
- Roux, Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil). İşaret, İstanbul.
- Rudhardt, Jean (1987). "Water", *The Encyclopedia of Religion*, Ed. M. Eliade, V. 15, New York.
- Say, Y. (2009). *Türk İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalname*, Eskişehir Valiliği, Eskişehir.
- Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK, Ankara.
- Yörükan, Yusuf Ziya (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, (Haz. Turhan Yörükan) Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Kaynak Kişiler:**
- Zehra Kayacık, 85, Erzurum-Aşkale, Ev hanımı, 20.05.2012 tarihli görüşme (Üryan Hızır Ocağı talibi) (K.1)
- Mehmet Konuk, 62, Çiftçi, İlkokul, Yörük kırka köyü, (Talip rehberi) 17.08.2013 tarihli görüşme (K.2)

- Havva Karakan, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yörükkırka köyü, 17.08.2013 tarihli görüşme (K.3)
- Ali Demir Dede, Kemal Sultan Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.4)
- Ali Garkın Dede, Pir Ahmet Efendi Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.5)
- Ali Demir Dede, Hüseyin Gazi Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.6)
- Ali Rıza Garkın Dede, Pir Ahmet Efendi Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.7)
- Mehmet Demirtaş Dede, Sücaaddin Veli Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.8)
- Hasan Ali Uzun, Zakir, Avdan, 20 Nisan 2013 (K.9)
- Mustafa Kemal Demir Dede, Afyon, Alanyurt Köyü, Seyit Cemali Sultan Ocağı, 09.10.2013 tarihli (K.10) görüşme
- Abidin Erol Dede, 68, Öksüz Ali Baba (Seyit Ali), Kütahya, Gediz, Şeyhler köyü, 09.10.2013 tarihli görüşme (K.11)
- Kamber Uğur Dede, 80, Garip Musa Ocağı, Yahnikapan köyü, 27.10.2013 tarihli görüşme. (K.12)
- Muharrem Kök, 48, Memur, Ortaokul, Doğançayır, 31.10.2013 tarihli görüşme (K.13)

HALK ARASINDA SU İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Hasan KÖKSAL *

İnsanlar bilimsel olarak çözülemeyen istek ve ihtiraslarının gerçekleşmesi için ya büyüleyici ya da kutsal bildikleri varlıklara yaklaşarak, ihtiyaçlarını gidermeye ve kaderlerini değiştirmeye çalışırlar. İşte kişiler, hayatımızda çok önemli bir yeri olan suyu vasıta olarak kullanıp kendilerini rahatlatma yoluna gitmişlerdir. Bu pratikleri su ile ilgili inançlara bağlayarak açıklamaya çalışacağız.

Su-kültü, suyun kutsal sayılması, evrensel boyutta bir inançtır. Anadolu'da heteredoks zümreler, asırlar öncesi âdet ve inançlarıyla; müslüman kitle, islâmî şartlara uygun olarak bu inançlarını yaşamaktadır.

Suyun ilk varlık veya varlıkların özü rolünde olması Türk kozmogonisinin bir diğer başlıca özelliğidir. Sibiryâ halklarından Keltlerde, Mansilerde, Nganasanlarda vb. yalnız suyun var olduğu ve her şeyin de sudan çıktığı vurgulanmaktadır. Diğer mitolojik sistemlerde de mesela Sümer, Mısır, Hint mitolojilerinde ilk unsur sudur (Bayat, 2007, 88).

Kutadgu Bilig'de geçen şu söz, toplum hayatında suyun önemini çok açık bir şekilde ortaya koyuyor:

“Ev almak ister isen, komşusunu sor!

Yer almak ister isen, sularını sor!” (Ögel, 1995, 334).

Yağız yeri güzel gösteren ve anlamlı kılan sudur. Susuz doğa, çekici değil iticidir. Bitkilere yeşillik, doğaya renk ancak su ile gelir.

Suların mukaddes (ıduk) olduğu inancı İslamiyet öncesi ve sonrası Türk toplulukları arasında yaygındır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan şu manzume;

“Çağnam çağnam kayalardan çıkan su!

Ağaç gemileri oynatan su!

Hasan ile Hüseyin'in hasreti su!

Bağ ve bostanın hasreti su!

Ayşe ile Fatma'nın nigâhı su!

Şahbaz atlar gelip içtiği su!

Ak koyunlar gelip çevresinde yattığı su!

Ordumun haberin bilir misin, değil bana!

Kara başım, kurban olsun suyum sana!”

suyun kutsiyetinin açık bir delilidir. (Ögel, 1995, 344) Aynı hikâyelerde Kazan Bey; *“Su Allah'ın yüzünü, cemalini görmüştür”* diyerek ordunun akıbetini sudan sorar (Ögel, 1995, 350).

Türklerin Oğuznâmesi olan bu hikâyelerde, özellikle suların kirlenmesine karşı olunduğu ve sık kullanılan *“arı sudan abdest aldı”* sözü ile suya gösterilen önem anlatılmaktadır. Türkler her suyun bir sahibi olduğuna inanırdı. Bugün Anadolu'nun değişik yörelerinde Mayıs ayının yirmisinde halk arasında *“Mayıs yedisı”* adıyla su kenarlarında şenlikler düzenlenir. Bu tarih, bazı yörelerde *“Hıdırellez”* ismi altında beş Mayıs'ı altı Mayıs'a bağlayan geceyi kapsar. Her iki uygulamada da genellikle kadın ve kızlar bir ırmak veya su kenarına vararak herkes kendi için yedi çift bir tek taşı suya atar ve dilekte bulunur. Törene katılanlar, ikinci olarak suya girip başlarından aşağı maşrapayla ırmak sularını dökerler (Köksal, 1990, 106; Karadeniz, 1993, 32).

* Doç. Dr., [hkoksall944@hotmail.com](mailto:hkoksal944@hotmail.com)

Bu uygulamalarda suyun insanda bulunan kötülükleri, hastalık ve uğursuzlukları yok edeceği inancı yatmaktadır.

Anadolu'da yıkanma diye yaygın ve yerine getirilmesi gerekli bir inanç vardır. Bu arınma, kirleri gidermek için yapılan yıkanma değildir. Dişi ile erkeğin sevişmesinden, birleşmesinden sonra uygulanan yıkanmadır. Bu uygulama Eski Mısır inançlarına bağlandığı gibi, İslâm inancında da değişmez bir ilke olarak yerini korumaktadır. Hangi şartlar altında olursa olsun, erkekten, ya da dışıdan boşalan döllenme, üreme ile ilgili tohumların, yumurtanın dışarı çıkması yıkanmayı gerektirir. yıkanma gereği yıkanmayan, su ile bütün gövdesini arıtmayan bir kimsenin ruhu da kirlidir (Eyüboğlu, 1987, 166).

İslamiyette, insan hayatı için önemi büyük olan suyun kutsiyetine inanılmakta, yaratılışın ana maddesi sayılmaktadır. *“Allah için bir tas su!”* ricasını hiçbir Müslümanın geri çeviremeyeceği bir anlam taşır ve mutlaka yerine getirilir. Çünkü su, hayat hakkıdır, hayatın kendisidir. Allah rızası için istenen su, her yudumu besmeleyle içilip, şükürle noktalanmak üzere üç solukta içilir ve suyu ikram edene: *“Geçmişlerin ruhuna gitsin, su gibi azîz ol!”* duasında bulunulur. Bununla da yetinilmez ve *“Hasan-Hüseyin Efendilerimizin canına değsin”* temennisi tekrarlanır. Bir yudum suya hasret giden Hz. Hüseyin'in yürek dağlayan hâtırası, iştahla içilen her yudum suyun sonunda taziz edilir.

Fuzulî'nin *“Su”* redifli kasidesindeki derûnî tasavvuf duygusu, Şâir Abdullah Satoğlu'nun *“Su”* başlıklı şiirinde aynı mânâ derinliği ile karşımıza çıkmaktadır:

“.....
Sen Rabb'in en büyük nimeti
Sen Kâbe'de Zemzem
Kanmasam içsem içsem...
Kanar mı hiç suya deryada balık?
Kim demiş ki; “Su uyur düşman uyanık?”
Düşmüşüm bir garip yolcu gibi peşine
Dolanı dolanı Mevla'yı bulan su.
Ve... Cennet'te müminlere
Kevser olan su!...”

Su, Kur'an'da yaratılışın ana maddesi olurken, efsanevî bir yaratılışın da sembolü olarak gözüktüyor.

İnsanlık tarihi boyunca hayatın merkezinde bulunan su, gelecekte de bu konumunu muhafaza edecek ve topluluklar arasında savaşların ana nedeni olacaktır. Ecdadımız suyun bu hayatî öneminden dolayıdır ki, en büyük sadaka olarak, çeşme yaptırmak ve sebillerle halka su sunmayı en büyük hayır olarak yaşatmış ve yaşatmaktadır.

Bu inançların yanı sıra toplumumuzun her kesimine girmiş birtakım âdet ve gelenekler de mevcuttur: Yolculuğa çıkanın arkasından su dökme, su falına bakma, sancılanan kimsenin sancısının gitmesi için bir bardak suya okuyup içirme, Hıdırellez'de niyet yazılı kâğıtları suya atma, büyü yapılmış kabul edilen kişileri büyüünün bozulması için bir nehir veya denizden geçirme, çocuk isteyen kadına gülbüz çocuk doğurmuş kadının avucundan su içirme, çocuğu olmayan bir kadının un değirmenin sifonundan alınan bir güğüm su ile üç yolun birleştiği bir kavşağa yakın bir evde çocuklu bir kadına yıkatma... gibi.

Bu inanç ve âdetleri biraz açalım:

Ortaasya Türk topluluklarında eski inançların bir kalıntısı olarak su rastgele kullanılmaz, bir nevi koruktur. Ziya Gökalp de eski Türklerde suyun tekin olmadığını, bu sebeple kap ve elbiselerin su ile yıkanmadığını ileri sürer (Gökalp, 1976, 87). Kazakistan'da bulunan Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi'nde görev yaptığım (2001) sırada, Pazar yerinde müşterilere sunulan yemek tabaklarının –su (çeşme) olmasına rağmen- yıkanmayıp su dolu bir kazana

batırılıp çıkarıldığını gördüğümde hayrette kalmıştım. Kendilerine bunun sebebinin sorduğumda: *“Su gelişi güzel sarf edilmez; kutsaldır”* dediler. Anadolu Aleviliği’nde de aynı inancın devam ettiğini görüyoruz.

Hristiyan dininde yeni doğan çocuğun vaftiz edilmesi –ki vaftiz su ile olur- inancı, Diyarbakır’da yaşayan Yezidîlerde de mevcuttur. Bunlar, doğan çocuklarını mümkünse bir hafta içinde, değil ise iki yaşına kadar vaftiz ederler. Vaftiz, şeyhin doğan çocuğu, Şeyh Adî’nin Lâleş’teki türbesi civarında, zemzem suyuna üç defa sokulup çıkarılmasıyla yapılmış olur. Lâleş dışında yaşayan Yezidîler, Kavalların getirdikleri zemzem suyunu kullanırlar. Bazı yerlerde çocuk ilkin yassı bir madenî horoz üzerine yatırılır. Sonra, bir kaba doldurulan zemzem suyuna üç kez sokulmak suretiyle vaftiz edilmiş olur. Vaftizden sonra şeyh, Melek Tavus’tan çocuğun imanı salih, uğurlu, yararlı, uzun ömürlü, mutlu bir çocuk olması için dua eder, niyazda bulunur (Baysanoğlu, 1988, 18).

Erzurum ve çevresinde yeni doğan çocuk, soğuğa karşı dirençli, güçlü olsun diye test içindeki soğuk suya batırılıp çıkarılır. Hatta halk arasında buna “çelikleme” adı verilir. Bununla ilgili bir anekdot nakledeyim:

“Türk Silahlı Kuvvetleri Üçüncü Ordu Karargâhı Erzurum’da iken, ordu mensuplarından bir komutan, Seyfullah Ağa’ya hitaben; ‘Sizin çocukların yanaklarından kan fışkırıyor sanki, oldukça gürbüz ve dirençliler. Bizimkilere okadar ihtimam gösteriyoruz, hastalıktan kurtulmuyorlar...’ der. Seyfullah Ağa; ‘Bey, biz çocuklar doğunca onları çelikleme yapıyoruz, yani soğuk suya batırıp-çıkarıyoruz’ der. Gün gelir, ilgili zatın bir çocuğu dünyaya gelir ve Seyfullah Ağa’nın dediğini uygular. Çocuk zatürre olur ve ölür. Seyfullah Ağa’ya durumu aktaran komutan şu cevabı alır: ‘İyi de, bizimkilerin babaları da çelikleme idi...’ diye cevap verir.”

“Kâinatta ne varsa suda yaşad önce

Üstümüzden su geçer, doğunca ve ölünce”

Üstad Necip Fazıl Kısakürek böyle diyor bir şiirinde. Yaratılış Efsanesi’nde de buna benzer bir anlatım söz konusudur:

“Önceleri yalnız büyük Tanrı ile bir de su vardı. Tanrı suya bir beyaz kuğu kuşu gönderdi, bir ağız dolusu toprak getirmesini söyledi. Kuğu kuşu suya daldı, dibe indi ve oradan toprak aldı. Kuğu, suyun üzerine çıkınca toprağı üfledi. Bunlar toz halinde sulara düştü. Bu tozlar büyüyerek yayıldı. Topraklar meydana geldi. Bu topraklar düz bir alan halinde idi. Tanrı bu defa ikinci bir kuğu kuşu gönderdi. O da toprağı gagaladı. Bundan da dağlar, yükseklik ve derinlikler oldu. Bu arazi üzerinde bir bitki yoktu. Bu hal şeytanın hoşuna gitmedi. Şeytan da bataklıklarla ormanı yarattı.” (Uraz, 1967 ,8)

Ülkemizin pek çok yerinde “kısmet açmak” için çeşitli âdet ve inanmalar uygulanmaktadır. Bunlardan bir bölümü, genç kız veya bir yakını tarafından anahtar veya kilitle cami önünde uygulanan davranış kalıplarıdır. Anahtar dualarla okunur, kısmeti kapalı kıza verilir ve kız bu anahtarı akarsuya atar (Başçetinçelik, 1999, 168).

Kısmetinin kapalı olduğuna inanıp da falcılara baş vuran genç kızların kendilerine söylenen *“papaz büyüü”* nün çözülmesi için; yedi camiden yedi ayrı şişeye dualarla (üç ihlâs bir Fatiha) su doldurması, doldurduğu suların birkaç yudum içtikten sonra kalan sularla banyo yapması istenir (Başçetinçelik, 1999, 171).

Ölüm korkusunun bilinç altındaki baskısıyla tedirgin olan halk, çevresindeki nesnelerin konumu ve kullanımı ile ilgili olarak birtakım düşünceler geliştirmişlerdir. Bunlar arasında, su ile ilgili inançlar şunlardır:

Düşte bulanık, çamurlu su görmek ölümü düşündüren önbelirti olduğu gibi; ölümün olduğu mahalledeki su dolu kapların boşaltılması, cenaze evden çıkarılırken ardından su

dökülmesi ve ölünün yatağı toplanarak yerine su serpilmesi gibi uygulamalar, yaygın görülenlerdir (Örnek, 1971, 37).

İnsan hayatı için dört ana unsurdan biri olan suyun bilimdeki temizleme özelliği kimyevî, halk inançlarındaki temizleme özelliği sihrî ve büyüleyicidir. Bunun yanında kült olarak algılandığı da belgelerle sabittir.

Eski Türkler, tabiatta mevcut hemen her varlıkta mahiyeti kavranamayan gizli birtakım güçler bulunduğunu düşünüyorlar, buna bağlı olarak dağ, tepe, taş, kaya, ağaç, su, mağara gibi nesneleri canlı birer varlık kabul ediyorlardı. Yer-su (Yer-sub) diye adlandırdıkları bu tabiat ruhlarına, tarihî belge olarak Göktürk Kitâbeleri'nde rastlıyoruz. Türkler arasında Yer-su'lar manevî kuvvet olarak tasavvur edildikleri halde, kendilerine tapmak söz konusu olmamıştır (Kafesoğlu, 1976, 289-291). Bunun sebebi; dağ, tepe, ağaç, taş, kaya, su vs.'nin maddî varlık olarak doğrudan doğruya takdis ve tapınma konusu olmamasıdır (Ocak, 1983, 28).

Değişik topluluklar arasında yaşayan ve yeryüzünü yok eden "Tufan Efsanesi" benzer motiflerle halk inançlarında yer almaktadır: Yaratıcının, buyruğunu dinlemeyen insanları cezalandırmak için günlerce süren sağanak yağmurlar indirdiğini, suların kabarak yeryüzünü sele boğduğunu ve canlıları silip-süpürdüğünü anlatan bu efsanelerin hemen hepsinde genellikle bir çift insan kurtulmakta, bunlar zamanla insan soyunun yeni baştan çoğalmasını sağlamaktadır (Örnek, 1971, 206).

Ege Bölgesi'nde yaptığımız alan araştırmalarında (İzmir-Manisa yöresi) tespit ettiğimiz bir husus: *"Çocuğu olmayan veya çocuk isteyen kadın, gürbüz çocuklar doğurmuş kadının avucundan su içerse gebe kalır ve sıhhatli çocuk doğurur."* İnancıdır. Burada, doğum yapmak isteyen kadın, doğurganlık majik kuvvetinin su vasıtasıyla kendisine geçeceğine inanmaktadır. Araştırmalar, su kültürünün Türklerde ve Moğollarda yaygın ve önemli olduğunu göstermektedir (İnan, 1953, 249).

Kıbrıs'ta çocuğu olmayan kadın, Çarşamba günü un değirmeninin su sifonunda yıkanır; sonra bu sudan bir güğüm su alınıp köyde üç yolun birleştiği bir meydanlığa yakın ev yada yerde çocuğu olan birisine yıkattılır (Köksal, 2008, 6).

Çepniler arasında, çocuksuz kadının çocuk sahibi olması için "Mum dökme" pratiği uygulanır: Yeni ay çıktığında bir kapta balmumu eritilir, eritilen mum kadının başının üzerinde tutulan su dolu tasın içine dökülür. Mumun aldığı şekle bakılarak kadının basık olup-olmadığı tespit edilir. Kadın basık ise Kur'an okunarak ve dua edilerek basıklığı giderilmeye çalışılır (Çelik, 1999, 402).

Anadolu'da "kırk çeşme", "kırk pınar", "kırklarpınarı" gibi adlar oldukça yaygındır. Bunlar, tarihî birer efsane olarak günümüzde yaşamakta, bu pınarlardan içilen su, şifa kaynağı olarak kabul görmektedir. Sivas İlimizin Üçlerbeyi Mahallesi'nde "Kırklar" olarak bilinen bir yerle ilgili olarak şu efsane oldukça ilginçtir:

"Kırk kişi, putperestlik döneminde, Allah'a inandıkları için öldürülmüş. Onların öldüğü yere "Kırklar" burada akan suya da "Kırklarpınarı" adı verilmiş. Suyu şifalı olarak bilinen bu pınar, bilhassa kadınlar tarafından ziyaret edilirmiş. Pınarın suyu içilip dilek tutulunca, Allah tarafından dileklerinin kabul olacağına ve hastaların iyileşeceğine inanılmış" (Üçer, 2000, 803-809)

"Kırk dökme", "Kırklama" diye adlandırılan, loğusalık döneminin kırkinci gününde yapılan yıkanma işlemi, değişik pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır:

Çepnilerde kırk kaşık su ile, Kozandağı Türkmenlerinde ve Anadolu' nun birçok yerinde normal banyo yapıldığı gibi kırk taşla yıkanma şeklinde de gerçekleşir (Çelik, 1999, 290). Afganistan'daki Hazara Türklerinde "Kırkdökme", anne ve bebeğin, baba veya evin büyük oğluyla birlikte bir su kenarına gitmesi, orada her ikisine de su içirilmesi şeklinde uygulanır (Çelik, 2000, 180).

Şebinkarahisar ilçesinde Erimez Tepesi'nde bulunan karın şifalı olduğuna inanılmakta; bu dağın üzerindeki karın yedi yılda bir erimekte olduğu, karların altında bulunduğu inanılan *"altınlı çeşme"* de abdest alan âma bir kişinin gözlerinin açıldığı rivayet edilmektedir (Gökdağ, 2000,280).

Isparta yöresinde de anne ve çocuğun *"kırklama"* işi için kırk taş toplanıp, bir altın yüzük ile beraber suyun içine atılır. İstenirse *"Niyet ettim kırkımı çıkarmaya"* diyerek üç İhlâs ve bir Fâtiha okunur. Bu suyla kadın boy abdesti alır ve bebek yıkanır (Kılıç, 2000, 426).

Gaziantep ve civarında, kırkı çıkan loğusanın yıkanacağı yer ebe tarafından önce yıkanır, suyu okunup-üflenir, böylece *"al karısı"*nın loğusanın yıkanacağı mekândan uzaklaşacağına inanılır (Keçik, 1993, 39).

Hamile kadına doğum öncesi dualı su içirmek, doğumun, ağrısız, sancısız ve kolay olacağı inancına bağlanmaktadır. Isparta ve yöresinde annenin sütünün çekilmemesi için evde, ocakta kaynamakta olan sudan yalattırılmış. Ayrıca sütü kesilen kadın *"damlamca"* veya *"damlantı"* adını verdikleri su damlayan kaya oluklarına ve mağaralara götürülerek damlalardan içtirilmiş (Kılıç, 2000, 425).

Halk arasında yeni doğan çocuğun karnının şişmesi, kol ve bacaklarının çöp gibi incilmesi, bu ince vücut üstünde başın tokmak gibi kalması durumunda, çocuk *"aydaş"* olmuş denilir. Bu durumda, aydaş çocuk, dört yol ortasında, sokaktan toplanan çerçöp yakılıp, üzerinde ısıtılan suyla yıkanırsa aydaşlığı geçer (Kılıç,2000,429).

İşlerin düzgün gitmemesi, aksiliklerin oluşması durumunda yaygın olan bir inanç da *"Kurşun döktürme"* dir. Bu pratik yaygın şekliyle şöyledir:

Biraz suya;

"Ak göz, kara göz, sarı, mavi, yeşil, ela göz

İnne fiş inne fiş, kem gözlere şiş

Kara yılanın sütünü yoğurt mayalamışım

Ye de çatla, patla, çık."

diye bir dua okunarak, her renkteki göz için suya bir kömür parçası atılıp çalkalanır. Bu su ile yıkanılır ve biraz da içilerek kalanı ateşe dökülür (Kılıç, 2000, 438).

Eskiden ateşli ve ölümcül bir hastalık olan *"sıtma"*nın giderilmesi için, su dolu temiz bir kap içine kırk tane yıkanmış taş koyularak bu suyla çıplak vücut tertemiz yıkanır. Sonra hasta örtülere sarılırdı.

Yolculuğa çıkan kişinin ardından, gelinin baba evinden müstakbel kocasının evine göçürülürken dua edilerek su dökülmesi geleceğin aydınlık ve sağlıklı oması inancıdır.

Anadolu Türkleri arasında yaygın olan *"yağmur duası"* geleneği içinde; dua öncesi, çocukların *"çömçe gelin"*, *"dodi dodi"*, *"godu godu"*, *"borbadik"* olarak adlandırılan bir değnek üzerine geçirilmiş ve belirli şekil verilmiş nesneyi alarak ev ev dolaşmaları, bu çömçe gelin üzerine ev sahiplerince kova ile su serpilmesi bir beklenti inancıdır (Buran,1989, 65).

Yağmurun yağması için yapılan diğer bir uygulama da şöyledir: Köyün çocuklarından bir gurup, yetim ve yoksul bir çocuğun boynuna bir kuşak bağlayıp onu ev ev, kapı kapı dolaştırırlar. Gittikleri her evden çocuklara para ve yiyecek verilir, yetim çocuğun üzerine de su atılır. Böylece yağmurun yağacağına inanılır (Çelik, 2000, 174).

Halk arasında *"nisan yağmuru"* uğurlu sayılır. Bu yüzden nisan ayında yağan yağmurdan birkaç damla içmek şifa olarak değerlendirilmektedir. Nisan yağmuru ile yıkanan çocuğun ömrü uzun olur ve yaşadığı sürece sıkıntı çekmez (Eyuboğlu, 1987, 128).

Melhame (Mülhime) adı verilen doğadaki olayların ileriye dönük tahmin edildiği kitaplarda özellikle nisan ayında yağan yağmurların tarıma elverişli olduğu için kutsal sayıldığı belirtilir (Köksal, 1988, 17).

Sonuç

Toplumumuzda su ile ilgili olarak ele aldığımız inançlar elbette bu kadar sınırlı değildir. İnsan hayatı için çok büyük önemi olan suyun inanç yapısının genişliğine ve derinliğine bütün boyutlarını ele almak bir bildiri kapsamında oldukça zordur. Yukarda belirtmeye çalıştığımız inançlar, esas dinî inançlar yanında kendine has bir inanç, bir düşünce, bir duygu ve bir yaşayış şeklidir. Onlar da insanın tasavvurları, ihtiyaçları, merakları ve eğilimleri ile örülmüştür. Bu inanç ve pratiklerin zamanla görülemez olmasını eski kültür, örf ve âdetlerin zayıflamasına, bilgi ve şuurun artmasına, bilgili kişilerin, eserlerin çoğalmasına; yol, araç, hastane, okul vb. imkânların yaygınlaşmasına bağlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

Başçetinçelik, Ayşe (1999). “Adana Halk Kültüründe Kısmet Açma”, III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu-Bildiriler, Adana.

Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi 1, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

Baysanoğlu, Şevket (1988). İnançları, Gelenek ve Görenekleri İle Yezidiler, Ziya Gökalp Derneği Yayını No: 11, Ankara.

Buran, Ahmet (1989). “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı”, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri, Elazığ.

Çelik, Ali (1999). Trabzon- Şalpazarı Çepni Kültürü, Trabzon.

Çelik, Ali (2000). “Afganistan’daki Hazara Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, Anadolu İnançları Kongresi bildirileri, Ervak Yayınları, Ankara.

Çelik, Ali (1999). “Trabzon ve Balıkesir Çepnileri’nin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Trabzon-Şalpazarı Çepnileri’nde Doğumla İlgili Gelenek Görenek ve İnanmalar”, 1. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir Üniversitesi Yayını, No:0012, Balıkesir.

Eyuboğlu, İsmet Zeki (1987). Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi, Geçit Kitabevi, İstanbul.

Gökalp, Ziya (1976). Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2000). “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Eski Türk İnançlarının İzleri”, Uluslar arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ervak Yayınları, Ankara.

İnan, Abdulkadir (1953). “Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler”, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul.

Kafesoğlu, İbrahim (1976). Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Karadeniz, Fikret (1993). Yerli Kültür Yazıları, Samsun.

Keçik, Avni (1993). Kiliste Gelenek ve Görenekler, Ankara.

Kılıç, Abdullah (2000). “Isparta Yöresi Halk İnançları”, Uluslar arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ervak Yayınları, Ankara.

Köksal, Hasan (1990). “İzmir’de Hıdırellez”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler (Hıdırellez Özel Sayısı), Ankara.

Köksal, Hasan (2008). “ Kıbrıs’ta Günlük Hayatla İlgili İnançlar Ve Âdetler”, Kıbrıs Dosyası Uluslararası Sempozyumu (15-16 Mayıs), Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa.

Köksal, Hasan (1988). “Mülhimeler Ve Bayburtlu İmam-Hatip Gullepzâde Hacı Muhammet Hulusi’nin Bir Yazması”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu, (23-25 Mayıs), Bayburt.

Ocak, Yaşar (1983). Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul

Ögel, Bahaeddin (1995). Türk Mitolojisi II. Cilt, Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Örnek, Sedat Veyis (1971). Anadolu Folklorunda Ölüm, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını: 218, Ankara.

Örnek, Sedat Veyis (1971). 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, Ankara.

Üçer, Müjgan (2000). "Sivasta Onyedı Asırlık Bir Efsane: Kırklar ve Kırklar Pınarı", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ervak Yayınları, Ankara.

ŞANLIURFA HALK İNANÇLARINDA KUTSAL VE ŞİFALI SULAR

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU*

Giriş

Bir inanışa göre hayat; toprak, hava, ateş ve su ile mümkündür. Evrende her şeyin bu dört elementten oluştuğu söylenir. İnsan için gerekli bu dört elementten ateş ve su iki zıt öge olup çoğu zaman karşı karşıya gelmiştir. Ateşin yıkıcı ve tahrip edici yanı sıra, yakıcı olduğu için azap verici rolü de olmuştur.

Mitoloji ve halk kültüründe ateş yoksulluğu ve gazabı, su ise hayatı ve bereketi simgeler. Su, bilgeliğin simgesi olarak da görülmüştür.

Hayatı sembolize eden su, canlılara can veren ve ateşi söndüren elementtir. Hayat veren su, her zaman ateşi bastırmıştır.

Anadolu toplumunda su ile ilgili inançlar, insanların hayatlarına damgasını vurmuştur. Halk, bu inanç öğeleri etrafında müşterek duygular ve düşünceler paylaşmaktadır. Bu halk inançları kültürel miras olarak günümüze kadar ulaşmış ve sosyal hayata her zaman bir takım yansımaları olmuştur.

Bu çalışmada Şanlıurfa'da su ile ilgili halk inançları inceleme konusu yapılmıştır.

Şanlıurfa insanlık tarihinin başlangıcı kabul edilen topraklarda yer almaktadır. Şanlıurfa il merkezine 18 km uzaklıktaki Örencik köyü yakınlarındaki Göbeklitepe'de ortaya çıkarılan tapınak kalıntılarının günümüzden 12.000 yıl öncesine ait olduğu belirlenmiştir.

Birçok dini kitapta Şanlıurfa'nın batı sınırlarını oluşturan Fırat'tan "Cennet Bahçesinin Suyu" gibi kutsallık atfederek bahseden ibareler yer alır. Su ile gelen kültürle "Ulu Nehir Fırat"ın her iki yakasında tarih boyunca önemli merkezler oluşmuştur.

Fotoğraf-1: Göbeklitepe tapınakları

* Öğretim Görevlisi. Harran Üniversitesi Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, Harran Üniversitesi GAP Bölgesi El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü. e-mail: sabriharran@hotmail.com

Şanlıurfa'nın Tarihteki İsimleri

"Edessa" ismini, Büyük İskender'in komutanlarından birinin İskender'in ölümü üzerine onun anısına verdiği bilinmektedir. M.Ö. 304 yılında Seleukosların verdiği Edessa ismi, "suları bol" anlamındadır. Edessa ismi 2034 yıl kullanılmıştır.

"Kalireu" ismi ise "kutsal sulu coşkun ırmaklar şehri" anlamındadır.

Şehre bazı dönemlerde; Ermenilerin "Orhai" (suyu bol), Süryanilerin "Urhay", Arapların "El Ruha", Türklerin ise "Urfa" dediği bilinmektedir.

Fotoğraf-2: Urfa'nın Kaleden görünümü

Efsanevi Şehir Urfa

Efsaneler, bulundukları coğrafyanın ve şehirlerin tarihlerinden, kutsal mekânlarından, kültüründen, inancından, medeniyetinden ilham almışlardır...

Efsaneler, sırrı çözülmemiş tarihi olayların ve doğanın halk tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkan mahsuller olup gerçekliği belli değildir. Ama halk, geçmişten günümüze anlatılan gelen efsanelerdeki birçok şeye hakikat gibi inanmaktadır.

Efsaneler konusunda Prof. Dr. Saim Sakaoğlu şunları söylemektedir: "Efsanelerin en mühim vasfı olan inandırabilme, ikna edebilme hususiyeti, bizleri hudutları çizili bir dünyada yaşamaya zorlar. Zaten efsanelerde yer alan hadiselerle inanmayan, inanmak istemeyen kimseler için, bu tür anlatımlar hiçbir şey ifade etmezler. Masallarla efsaneler arasında görülen en mühim fark da budur. Masal dinleyicisi onun hakikatte cereyan etmediğini bilir, ona göre dinler. Ama efsaneler için böyle bir şey söz konusu değildir. Onun dinleyicileri, içindeki hadiselerin mutlaka cereyan ettiğini kabul ederler."

Şanlıurfa'da; toprak, su, ateş, rüzgâr gibi birçok unsur efsaneleşerek şehir mistik ve efsanevi bir kimliğe bürünmüştür. Din ile efsane iç içe girmiştir.

Çoğu kere geçmiş uygarlıkların izlerine, halkın hayalinde oluşup yaygınlaşan olağanüstü hikâyelerin yer aldığı efsanelerde rastlamaktayız. Her tarihi şehirdeki gibi Urfa'daki efsaneler de adeta yaşanan toprağa ruh vermektedir. Bu efsaneler halk arasında, yüzyıllardır tarih bilgisi gibi anlatılan gelmiştir. Bu arada, Urfa'da yaşadığına inanılan peygamberlerin hayatlarından bazı kesitler de efsanelere konu olmuştur.

Fotoğraf-3: Balıklıgöl

Suları Bol Şehir Urfa

Şanlıurfa'da, Kutsal Balıklıgöl ve şifalı su kaynağı dörtbin yıldır tükenmeyen Hz. İbrahim mağarası, Eyyüp Peygamber'in şifalı suyuyla sağlığına kavuştuğu kuyu, şehrin içinden geçen efsanevi Karakoyun ve Cavsak dereleri, Açıksu, Direkli, Devteşti ve Bamyasuyu kaynak suları, Şehrin içindeki binlerce evde yer alan kuyular ile şehrin etrafındaki dağlarda yer alan binlerce su sarnıcı bu şehrin gerçekten sularının bol olduğunu gösteriyor. Bu kaynaklar Şanlıurfa'nın tilsiminin su olduğunu göstermeye yetiyor.

Suyun bu kadar bol olduğu şehir, aynı zamanda birçok yolun da kavşağında bulunduğundan önemli medeniyetler doğup gelişmiş ve zengin bir kültür oluşmuştur.

Şanlıurfa'da yaşadığına inanılan Hz. Eyyüp, Hz. Musa, Hz. Yakup, Hz. İbrahim "su" ile anılan peygamberlerdir.

Fotoğraf-4: Urfa Surları ve Karakoyun Deresi

Peygamberler Şehri Urfa

Efsânelere göre, Âdem ile Havva'nın yeryüzüne ayak bastıkları ilk toprak Harran Ovası'dır. İlk çift burada sürülmüş, buğday ilk kez burada üretilmiştir. İbrahim Peygamber Urfa'da doğmuş, Nemrut'la mücadele etmiş, putları kırmış ve Nemrut'un gazabıyla ateşe atılmıştır. Tanrı'nın, sabır ve tevekkülünü denemek için çile çektiirdiği Eyyup Peygamber, hastalığına burada bir mağarada sabır göstermiş ve şifalı su ile sağlığına kavuşmuş, vefat edince bu topraklara gömülmüştür. Hz. İsa'nın Kutsal Mendili burada muhafaza edilmiş, Hz. Davud

burada yaşamış, Hz. Şuayp Şanlıurfa yakınındaki Şuayp Şehri'ni kurmuştur. Hz. Musa ise, Soğmatar Şehri'nde yaşamıştır. Bu öykü ve efsanelerden dolayı Şanlıurfa'ya "Peygamberler Şehri" denmektedir.

Tılsımlı Şehirler

Tarihi şehirlerin birer tılsımının olduğuna inanılır. Bu tılsım genellikle rüzgâr, ateş veya su'dan oluşur.

Bağdat kurulurken tılsımının ateş üzerine yapıldığı söylenir. Bu yüzden Bağdat'ın imtihanı hep ateşle olmuştur... Bağdat, Moğol saldırısıyla yakılıp yıkılmış, yıllar sonra I. Körfez savaşıyla günlerce petrolün karıştığı deniz suyu dahi yanmıştır... Amerika'nın işgaliyle üçüncü bir büyük yangın daha yaşamış şehir. Amerika karşısında kaybeden şehir, petrol kuyularını yakarak intihar etmek istemiştir adeta. (Kurtoğlu, 2010: 121)

Tarihe baktığımızda eski şehirler sulak ve kutsal mekânlar etrafında kurulmuş ve kutsal efsanelerle bütünleşmiştir. Yolların ve nehirlerin geçtiği yerler uygarlık merkezleri olmuştur. Fırat ve Nil kenarında kurulmuş şehirler efsunlu, tılsımlı, gizemli ve efsanevi kimliğe bürünmüştür.

Fotoğraf-8: Hz. İbrahim'in Doğduğu, Yaşadığı ve Ateşe Atıldığı Mekanlar

Su İle Tılsımlı Şehir Urfa Ve Kutsal Suları

Tarihte peygamberlerin mesajları yaydığı şehirlere bakıldığında, Peygamberler şehir kurarken veya şehirleri yeniden inşa ederken, karşı güçler yakıp yıkmışlardır... Urfa'nın kadim efsanesi İbrahim-Nemrut mücadelesi de bir yangın üzerine inşa edilmiştir... İbrahim'in ilahi mesajı sanki Urfa'nın yangınla olan tılsımını ters yüz etmiştir. Şehir, bu yüzden, ateşle kurguladığı efsanesini su ile bastırmış ve o gün bu gündür su ile tıslımlanmış, kutsanmıştır. (Kurtoğlu, 2010: 122)

Şanlıurfa'nın kuruluş ve biçimlenişinin de kutsallıkla başladığını görüyoruz. Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağarada kutsallık başlamış ve bu mağaradaki şifalı su kaynağı ile kutsallık sürmektedir. Tarih boyunca şehir, tılsımını ve gizemini diğer kutsal mekânlarla tamamlamıştır.

Şanlıurfa'da doğan erkek çocukların beşte birine İbrahim veya Halil isminin verilmesi, Hz. İbrahim efsanesinde yer alan meşhur çığköftenin hikâyesi, güzel sesli insanların çokluğu, Hz. İbrahim'den gelen misafirperverlik ve cömert insanların menşesinde bu kutsallık ve efsanenin izleri yer almaktadır.

Şanlıurfa'nın kutsallığı sadece Hz. İbrahim ile kalmamıştır. Hz. İsa, Edessa (Urfa) Kralı Abgar'a gönderdiği mektupta Urfa'yı kutsadığını belirtmiştir.

Eski Urfa'yı biçimlendiren kutsal mekânlardan; şifalı suyun bulunduğu ve Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü mağara, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yerde oluşan Halil ür Rahman Gölü (Balıklıgöl), Kral Nemrud'un kızının ismini alan Aynzeliha Gölü şehrin mistik ve manevi ruhunu oluşturur.

Gerçekten de Urfa efsanelerinin genelinde ateş ve su unsuru büyük bir yer tutar. Bu Judah Benzion Segal'in de üzerinde durduğu gibi, bu bölgede şifa verici su kültürünün olmasıdır. Bugün bile kutsal su, şifalı su, kutsal balık, kutsal mağara, kutsal mendil ve kutsal mektup gibi efsanelerin varlığını sürdürmesinin altında Hristiyanlığın vaftizi, İslamiyetin "suda hayat vardır" inancı yatmaktadır. Ürdün nehrinde yıkanan (vaftiz edilen) Hz.İsa'nın yerini Urfa'da Eyyub Peygamber almaktadır. Sabır mağarasında imtihan edilip sabır kuyusunda şifa bulan Eyyub'un yolu su ile buluşur. Hz. Musa; Şuayb Şehri'nde kuyu başında, Hz. Yakup; Harran'da kuyu başında, Hz. İbrahim; ateşe düşerken Aynzeliha Gölü'nde aşkı bulur. Aşk ve su yan yanadır Urfa efsanelerinde. Ateş ve su da öyle! Tıpkı İbrahim ile Nemrut'un mücadelesinde ortaya çıkan Balıklıgöl ile Aynzeliha Gölü gibi... (Kurtoğlu, 2008: 14)

Fotoğraf-5: Harran

Âdem İle Havva'nın Harran Ovası'na Geliş Efsanesi Buğday'ın, Gül'ün Ve Nar'ın Kutsallığı

Efsaneye göre Âdem'le Havva'nın Cennet'ten çıkıp geldikleri yerdir Harran Ovası. Âdem'le Havva bir cennet köşesi gibi renk renk çiçeklerin yer aldığı ovanın bu güzelliğine inanamaz. Bunca güzelliğin arasında ilk dikkatlerini çeken, bir tek ağacın olmayışıdır. Âdem, Cennet'ten gelirken bir nar bir de gül dalı getirmiştir yanında... Ovanın ortasına dikey ikisini de... Hemen büyüyen nar, al çiçekler açar, gül ise beyaz...

Bir süre sonra karınları acır. Havva avucunu açar, içinde Cennet'ten getirdiği bir buğday tanesi vardır. Umutla koyulurlar işe... Âdem, gül ağacından bir saban yapar. Sabana da kendini koşar. Ancak öylesi yorucu bir iş ki dermanı kalmaz. O anda bir öküz belirir yanlarında... "Beni koşun" der gibi boynunu uzatır.

İşte, inanişâ göre insanın ilk ayak bastığı, sabanın ilk kullanıldığı, öküzün ilk kez çiftle koşulduğu yerdir Harran Ovası... Bu yörede buğday'ın, gül'ün ve nar'ın kutsallığı da cennet'ten gelmiş olmalarındandır...

Başka bir efsaneye göre de, Harran Medreseleri yapılırken temel harcına gül suyu katıldığı ve yağmur yağdığında buraların gül kokularıyla dolduğuna inanılır.

Fotoğraf-6: Fırat Nehri

Cennetin Nehri Fırat

Şanlıurfa'nın batı sınırını oluşturan, bolluk ve bereket sembolü Fırat Nehri, Doğu Anadolu'nun bütün sularını Karasu ve Murat ırmaklarıyla toplayarak Keban'ın kuzeyinde birleşmesiyle Urfa Ovaları ve Mezopotamya'dan sonra Basra Körfezi'nde okyanusa dökülür. Fırat'ın Urfa sınırları içerisindeki uzunluğu 270 km dir.

Birçok dini kitapta Fırat'tan "*Cennet Bahçesinin Suyu*" gibi kutsallık atfederek bahseden ibareler yer alır. Özellikle Tevrat'ta Fırat anlatılır. "Bereketli Hilal" diye adlandırılan bölgenin yarısını Fırat Havzası oluşturur. Bu özelliklerden dolayı "Ulu Nehir Fırat"ın her iki yakasında tarih boyunca önemli merkezler oluşmuştur. Yerleşik uygarlıklar açısından Fırat sahilinde oluşturulan odak noktaları ve geçitler, Anadolu'ya sahip olma açısından hep önemli olmuştur. Çünkü Anadolu; ticaret, doğal zenginlik, askeri üstünlük ve güvenlik açısından dolayı tarihte muhakkak elde edilmesi ve sahip olunması gereken topraklardı. Tarih boyunca Batı uygarlıkları bakımından da Fırat Nehri Doğu'da güvenli bir sınır olmuştur. (Kürkçüoğlu, 2012: 33)

Ünlü "Hammurabi Kanunları"nda Fırat'a adalet dağıtma görevi de verilmiştir. Nehir, Hammurabi Kanunları'nda şöyle anlatıldı:

"Eğer bir adam, bir adam hakkında büyücülük yaptığını iddia ederse ve onu ispat edemezse, üzerine büyücülük iftirası atılan adam nehre girecek. Eğer nehir onu çekerse, iftira eden onun evini alacak. Eğer o adamı nehir temiz çıkarırsa ve selamete çıkarsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı, iftiracının malına mülküne sahip olacaktır." (Seroğlu, 1994:17)

Fotoğraf-7: Fıratın Sularıyla Oluşan Atatürk Barajı

Köyleri Kentleri Aydınlatan Kutsal Nehir Fırat

Tarihin derinliklerinden akan ve yüzlerce uygarlığa hayat veren görkemli bir nehirdir Fırat. Üzerinde inşa edilen hidroelektrik santralleriyle, günümüzde Türkiye'nin köylerini kentlerini aydınlatmaktadır...

Kıyısındaki medeniyetler, sulu tarımı Fırat ile keşfettiler. Fırat, suya hasret ovaları suladı ve geçtiği coğrafyaya bereket getirdi.

Binlerce yıldan beri akan bu nehir, her devirde bölge insanları için kutsal sayıldı.

Evliya Çelebi, Arz-ı Mukaddes içinde akan iki büyük nehirden birinin Fırat, diğersinin ise Asi Nehri olduğunu söyler.

Fırat, erkek çocuklara isim olmuştur yörede. Platonik sevdaların türküleri, gazelleri ve ağıtları Fırat'ın derin vadilerinde yankılanmıştır.

"Şu Fırat'ın suyu akar serindir. / Yârimi götürmüş kanlı zalimdir..."

Nil Nehri ile birlikte yeryüzünde yalnızca Birecik sahilinde bulunan kelaynak kuşları ise Fırat'ın en önemli kadim misafirleridir.

Fırat Nehri İle İlgili Rivayetler

Peygamber Efendimiz, bir hadislerinde: *"Yakında Fırat Nehri'nin suyu çekilecek ve altından bir hazine çıkacaktır. Yanında bulunan kimseler bir şey almasın"* buyurmuşlardır. Bir başka rivayette ise, *"Fırat Nehri'nin suyu altından bir dağ üzerine çekilecek"* demiştir. Büyük Muhaddis Müslim ise *"Fırat altından bir dağ çekilmeyinceye kadar kıyamet kopmayacaktır. İnsanlar o altınlar için bir birini öldürecekler. İnsanların yüzde doksan dokuzu öldürülecek ve her biri 'kurtulan benim' diye zannedecek"* diye yazmaktadır. Bir başka rivayette ise *"Fırat, Dicle ve Nil Cennet'ten kaynayan nehirlerdir"* diye yazmaktadır. (Kurtoğlu, 2004: 65)

Halk arasındaki görüşlerden biri, GAP'ın getirdiği zenginlikten dolayı çıkacak olan savaşlar. Diğeri ise, Fırat Nehri'nin bir gün kuruyacağı ve susuzluk nedeniyle ölümle karşı karşıya kalacak insanların bölgede kanlı savaşa tutuşacaklarıdır.

Bu hadislerle İslam âlimleri değişik yorumlar getirmektedirler. Bazıları bu hadisteki hadiseyi gerçekten bir kıyamet alameti olarak görürken, bazıları da bunu Peygamberin bir zenginlik işareti olarak sunduğuna dikkat çekmektedirler. Hatta bu hadislerin ışığında "GAP"ı, Peygamber'in 1400 yıl önce müjdelediğini söyleyenler bulunmaktadır. (Kurtoğlu, 2004: 65)

Ünlü Karababa Menkıbesinde ise şöyle bir söylence yer almaktadır: *"Şarkın bu muhitinde yeni bir dağ doğacak, bu dağın ortasından bir altın fışkıracaktır. Buna el değmeyin, çünkü yakar. Ama unutmayasınız, dağ bu mıntıkaya ve Harran'a bereket saçacaktır..."*

Fırat'ın suları 9 Kasım 1994 günü Harran Ovası'na kavuşunca adeta düğün bayram yapılmıştı. İnsanlık Harran Ovasında 60 km uzaklıkta akan kutsal bir nehrin sularıyla hayat bulmuştu.

Fotoğraf-8: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılışı Tablosu /Resim: M. Nihat Kürkcüoğlu

Hz. İbrahim Efsanesi Ve Mucizevî Su

Hz. İbrahim kıssası, insanlığın önemli olaylarından biridir.

“Hz. İbrahim”, “Halil-ür Rahman ve Aynzeliha Gölü” Efsânesi Şöyledir:

Urfa bölgesinde yaşayan Nemrut, zulmü ile çevresine korku ve dehşet saçan bir hükümdardır. Bir gece gördüğü rüyayı kâhinlerine yorumlatır. Kâhinler, doğacak çocuklardan birinin kendisini öldüreceğini krallığına ve dinine son vereceğini söyleyince, Nemrut o yıl doğacak bütün çocukların öldürülmesini emreder. Nemrut'un askerleri emri uygulamaya başlar. İbrahim Peygamber'in annesi Nona, Nemrut'un şerrinden kaçarak Damlacık Dağı eteklerinde bir mağaraya gizlenir ve çocuğunu burada doğurur. Kimse şüphelenmesin diye çocuğunu burada bırakıp evine döner. Rivayete göre çocuğu bir dişi ceylan emzirir ve kısa sürede büyür. Susuzluğunu da burada “kaynayan su” ile giderir. Aradan zaman geçer, askerler İbrahim'i mağarada bulup Nemrut'un huzuruna getirirler. Nemrut şüphelenmez ve İbrahim'i yanına alıp büyütür.

İbrahim, Nemrut'un zulmünü, haksızlığını ve putlara tapışını, halkın da putlara tapmaya zorlandığını görür. Bir gün dayanamayıp, insanların kendi elleriyle yaptıkları bu putların tanrı olamayacağını halka anlatmaya başlar. Halk bu görüşe korkudan katılmaz.

Bir gün herkesin törene gittiği bir zamanda İbrahim sarayın putlar bölümüne girerek bir balta ile bütün putları parçalar ve baltayı da en büyük putun üstüne bırakır. Törenden dönenler endişeye kapılıp Nemrut'a haber verirler. Görevliler Hz. İbrahim'in bunu yapabileceğini öne sürerler. Hz. İbrahim yargılanır, kendisine sorular sorulur ve cevabı: *"Görüyorsunuz ya işte balta büyük putun ellerinde, her halde bu işi o yapmıştır "* der. Nemrut, *"Bir taş parçası baltayı eline alıp bu işi nasıl yapar?"* diyerek öfkelenir. Hz. İbrahim *"İşte benim anlatmak istediğim de budur. Siz kendi ellerinizle yaptığınız bu taş parçalarından medet umuyor, sizi kötülüklerden korumasını bekliyorsunuz. Tanrı diye ona tapıyor, adak adıyor, başınız daralınca ona koşuyorsunuz. Bu gerçekten tanrı ise neden böyle bir işi yapamaz"* der. Buna çok kızan Nemrut, İbrahim'in ateşe atılarak cezalandırılmasını emreder.

Her taraftan toplanan odunlar, bugünkü Halil-ür Rahman Gölü'nün bulunduğu yere yığılır, büyük bir ateş yakılır ve bugünkü Şanlıurfa Kalesi'nin bulunduğu tepenin üzerinden İbrahim Aleyhiselam mancınıklarla ateşe fırlatılır. Nemrut'un kızı Zeliha, yalvarmasına rağmen

babasının yüreği yumuşamaz. İbrahim Aleyhisselam ateşe düşerken, Allah tarafından ateşe: *“Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve selamet ol”* (Enbiya Suresi Ayet: 69) emri verilir. Hz. İbrahim salimen bir gül bahçesinin içersine düşer. Böylece bir mucize gerçekleşmiş olur.

Rivayete göre ateş suya ve göle dönüşür. *“Bu su, ateşi bastıran sudur...”* Yakılan odunlar ise balık olur. Bu göle daha sonra "Halil-ür Rahman Gölü" adı verilir.

Gölün kenarında yer alan Halil-ür Rahman Camii eyvanındaki mağarada kaynayan su da kutsal ve şifalı kabul edilmektedir.

Kentin dini karakterinin simgesi olan bu göller ve içindeki balıklar halkın inanişına göre kutsal sayılmaktadır. Bu balıklara dokunanların felakete uğrayacaklarına inanılır.

Hz. İbrahim’in doğduğu mağara ve su kaynağı, halk tarafından kutsal sayılmakta ve günümüzde şifa niyetiyle içilmektedir.

Yusuf Tutan Kuşu Ve Ateşe Bıraktığı Su

Hz. İbrahim ateşe atılırken Yusuf Tutan Kuşu (Kumru) ağzında birkaç damla su ile gelir ve ateşin üzerine bırakır. Bunu gören Hz. İbrahim dayanamaz kuşa sorar: *“Bu birkaç damla suyun ne faydası olur ki böyle bir ateşi söndürmede”* Yusuf Tutan kuşu, *“Maksat dostluğumuz ve tarafımız belli olsun”* der...

Fotoğraf-10: Halil-ür Rahman Gölü

Fotoğraf-11-12: Mevlid-i Halil Mağarası

Mevlid-i Halil Mağarası Suyu

İbrahim Peygamber'in doğduğu bu mağarada 7 yaşına kadar bu su ile beslendiğine inanılır.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu suyun birçok derde şifa olduğunu söylemekte ve çeşitli özelliklerini şöyle sıralamaktadır: *"Saf suyundan içenler Tanrı'nın emriyle çarpıntı illetinden kurtulur. Bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar."*

Halen halk arasında bu mağara ziyaret edilmekte ve bu su şifa niyetine içilmektedir.

Fotoğraf-13: Halil-ür Rahman Gölü

Halil-Ür Rahman Gölü (Balıklıgöl)

Rivayete göre, İbrahim Peygamber'in Nemrut tarafından ateşe atıldığında düştüğü yerde mucize eseri olmuş bir göldür. Doğu-batı yönünde 150 m. uzunluğunda, 20 m. genişliğindedir.

Gölün kuzey kenarında 1736 tarihli Rıdvaniye Camii ve Medresesi uzamaktadır. Güney kenarının batı kesiminde Halil-ür Rahman Camii, Halil-ür Rahman Haziresi ve Şazeli Şeyhi Ali Dede'nin türbesi yer almaktadır. Gölün batı ucunda, önü revaklı Halil-ür Rahman Medresesi odaları yer almaktadır.

İlk çağlardan beri bütün semavi dinler tarafından kutsal olarak kabul edilen bu göldeki balıklar da kutsal kabul edilip yenilmemektedir.

XVII. y.y.'ın ikinci yarısında yaşamış olan Urfalı Divan Şairi Nabi, Hac yolculuğunu anlatan "Tuhfet'ül Hameyn" adlı eserinde, *"...Bu havuz, kenarında duran bir kimsenin kolay tanınmayacağı bir uzunluktadır. O tatlı suyun derinliği üç mızraktan fazladır. Yine tam saf ve berraklığından dolayı suyun dibinde bulunan kumlar parmakla sayılacak kadar görülebilmektedir. Ölçülü yapılmış olan havuzun içinde gümüş renkli, suyun üzerinde koyu renkli ve hoş görünen balıklar vardır. Bu balıklar su üzerinde görünen vücutlarından utanmayıp, havuz kenarından geçen ziyaretçilerin ayaklarına yüzünü birden ekmek kapmak için koşarlar."* (Karakaş, 1989: 27), (Uluçam, 1997: 333)

Halil-ür Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) suyu, şehir merkezinde cami, han, su değirmeni gibi yerlerden geçerek buralara da hayat verip Urfa'nın doğusundaki bahçelere ulaşmaktadır.

Fotoğraf-14: Aynzeliha Gölü

Aynzeliha Gölü

Aynzeliha Gölü, doğu-batı yönünde 51 m. uzunluğunda, 27 m. genişliğinde olup Halil-ür Rahman Gölü'nün güneyinde yer almaktadır.

Rivayete göre, Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması sırasında O'na inanan Nemrut'un kızı Zeliha da kendini İbrahim'in peşinden ateşe atmış ve düştüğü yerde Ayn-ı Zeliha Gölü (Zeliha'nın Gözü) mucize eseri olarak oluşmuştur. Bu göl de ziyaret edilmektedir. Ayrıca Urfa'da doğan birçok kız çocuğuna Anzılha ve Zeliha ismi verilmektedir.

Ayn-ı Zeliha Gölü'nün çevresi 1925 yılında Vali Fuat Bey zamanında "Cumhuriyet Parkı" olarak düzenlenmiş ve gölün kuzey-doğu ve kuzey-batı uçlarından başlayan yarım daire biçiminde su kanalını açtırmıştır.

H. İbrahim'in Bir Su Kaynağında Evliliği

H. İbrahim birinci evliliğini Sara Hatun ile Akçakale ilçesi yakınlarındaki su kaynağında yapmış ve bu evlilikten İshak adında bir oğlu olmuştur. Bu nedenle günümüzde bu su kaynağına "Düğün Gözü-Düğün Pınarı" anlamına gelen Ayn el-Arus denilmektedir. Ve kutsal bir göl olarak kabul edilmektedir.

Fotoğraf-15: Halil-ür Rahman Gölü Kenarında Ağ Balık'ın Bulunduğu Yer

Ağ Balık Suyu Efsanesi

Ağ Balık suyu, Balıklıgöl'ün güney-batı kenarında, Halil-ür Rahman camii bitişiğindeki İbrahim Peygamber'in Nemrut tarafından ateşe atıldığında düştüğü yer olarak inanılan mağara içerisindedir. İnsanlar dileklerini bir kâğıda yazıp bu suya atar, suda yaşayan ağ (beyaz) bir balığın bu kâğıdı kapıp gitmesiyle o dileklerinin yerine geleceğine inanırlardı. IV. Murat'ın

Bağdat Seferine giderken uğradığı Urfa'da Ağ Balık'ı ziyaret ettiği ve bu balığın solungaçlarına altın bir küpe taktığı söylenilmektedir. Ağ Balık günümüzde görülmemektedir.

Fotoğraf-16: Urfa Kalesi

Urfa Kalesi ve Su Hazinesi Efsanesi

Bir başka efsaneye göre, İbrahim Peygamber'in ateşe fırlatıldığı tepeye III. yüzyılda yapılan kale sütunların (mancınıklar), birinin altına bitmeyen altın, diğerinin altına ise bitmeyen su hazinesi yerleştirilmiştir. Biri yıkılırsa Urfa suya, diğeri yıkılırsa altına boğulacaktır. Halk arasında yaygın söylence, bu sütunlara yıkmak için kimsenin el vurmaması, yıkıldığı takdirde büyük felaket olacağıdır.

Fotoğraf-17: Kutsal Mendilin Urfa'da Kral Abgar'a Takdiminin Resmi

Hz. İsa'nın Mendili Ve Mendilin Düştüğü Kutsal Kuyu

Abgar Efsânesi'ne göre Edessa kralı V. Abgar Ukkama ilk Hristiyan kraldır. Hz. İsa'nın tebliğinden hemen sonra Hristiyanlığı kabul etmiş ve kendi halkına da benimsetmiştir. Bu konu ile ilgili efsane şöyledir:

M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında Urfa'da hüküm süren Osrhoene Krallığı döneminde, Kral V. Abgar Ukkama M.S. 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanatı sırasında, cüzzam hastalığına yakalanır ve bundan dolayı oldukça ızdırap çeker. Kral V. Abgar Ukkama, Hz. İsa'nın hastaları iyileştirdiğini duyar, ancak çok hasta olduğundan dolayı Kudüs'e gidemez. V. Abgar Ukkama; Hannan adındaki bir elçisini, Hz. İsa'ya inandığını ve yeni dinini öğrenmek istediğini belirten bir mektupla birlikte, O'nu davet etmek üzere Hz. İsa'ya gönderir. Bu elçi aynı zamanda becerikli bir ressamdır. Hannan, Hz. İsa'ya götürdüğü mektubu sunduktan sonra yüzünün resmini yapmayı dener, ancak başarılı olamaz. Bunu gören Hz. İsa, yüzünü yıkar ve kendisine uzatılan bir mendille yüzünü silip Hannan'a verir. Hz. İsa'nın yüzünün aynısı mucizevî bir şekilde bu mendile çıkmıştır. Hannan bir mektupla birlikte mendili de alarak Edessa'ya döner.

Mektubun Yunanca metni Urfa'nın Kırkmağara mevkiindeki bir mağaranın içinde taş işlenmiştir. Son yıllarda gecekondular altında kalarak kaybolan bu mağaradaki yazıtın transkripsiyonu 1914 yılında Maxvon Oppenheim tarafından yayınlanmıştır.

Hz. İsa, Edessa kralı V. Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

"Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki kentine! Ne mutlu, beni görmeden bana inanmış olan sana! Çünkü sana devamlı sağlık bahşedilecektir. Senin yanına gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince, bilesin ki, görevlendirilmiş olduğum her şeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana, Baba'ya dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalıklarını) iyileştirmek, sana ve seninle beraber olanlara ebedi yaşam ve barış bahşetmek, ayrıca senin kentine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Amin. Efendimiz İsa'nın mektubu."

Urfa'nın Hz. İsa tarafından kutsanmış olması, Hristiyanlığı dünyada ilk kabul eden krallığın Urfa olması, bu ilin Hristiyanlar tarafından "Kutsanmış Şehir" (The Blessed city) adıyla tanınmasına sebep olmuştur. (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 83)

Edessa Kralı V. Abgar, Hz. İsa'nın yüzü görünen kutsal mendili (Hagion Mandylion) yüzüne sürerek sağlığına kavuşmuş ve daha sonra bu mendili bir tahtaya gerdirerek, kentin giriş kapısında bir niş içine koydurmuştur.

Bu kutsal mendil, yüzyıllarca Hristiyan sanatında konu olmuş binlerce ikona üzerine işlenmiştir. Ortaçağ'ın Bizans-İslâm ilişkilerinde bu mendil önemli ve büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca bu mektubun nüshaları çoğaltılarak muska şeklinde Urfa'ya gelen ziyaretçilere verilmiştir.

Fotoğraf-18: Kutsal Mendilin Resmi

Fotoğraf-19: Kutsal Mendilin Atıldığı Kuyu

Hız. İsa'nın Portresinin Bulunduğu Kutsal Mendilin Atıldığı Kuyu

Hız. İsa'nın mucizevi portresinin bulunduğu kutsal mendili Urfa'daki bir manastırdan çalan kişi bu mendili Urfa'da bir kuyu'ya atar. Rivayete göre mendilin atıldığı kuyu bugünkü Ulu Caminin yerinde bulunan bir kilisenin kuyusudur. Bu kuyu günümüzde, Ulu Cami'nin orta kapıdan iç mekânına girişin hemen solunda yer almaktadır. Bu kuyu Hristiyanlarca kutsal sayılmaktadır. Hristiyanlık döneminde mendilin düşürüldüğü günün her yıldönümünde, geceden oraya gidilir, adaklar adanır, törenler yapılmış. Bu yıldönümü, inanışa göre Paskalya Yortusu'nun 20. günüdür. (Başka bir söylenceye göre hırsız mendili Eyyüp Peygamber Kuyusu'na atmıştır).

Kutsal sayılan mendil, uzun süre Urfa'da saklanır. İslam dini yöreye egemen olunca, kutsal mendil Müslümanların eline geçer.

Fotoğraf-20: Ulu Cami ve Şehrin güneyi

Kutsal Mendilin Bizanslıların Eline Geçmesi

944 yılında Bizanslılar Urfa'yı kuşatır. Yapılan bir savaşta, Müslümanların bir kısmı esir düşer. Bizanslılar esirlerin geri verilmesi için, üzerinde Hız. İsa'nın portresi gözüken kutsal mendilin kendilerine teslim edilmesini şart koşarlar. Anlaşma sonunda, gelecekte kente saldırılmaması karşılığında kutsal mendil Bizanslılara verilir ve esirler de geri alınır. Bu kutsal mendil böylece törenle Bizans'a (İstanbul'a) götürülür. (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010: 83)

Söz konusu "kutsal mendil" in, İtalya'da bir müzede olduğu biliniyor.

Fotoğraf-21: Eyyüp Peygamber mağarası

Fotoğraf-22: Eyyüp peygamber Kuyusu

Urfa Merkez Eyyüp Peygamber Kuyusu

Urfa'da yaşadığı kabul edilen peygamberlerden biri de Eyyüp Peygamber'dir. Eyyüp Peygamber oldukça zengin olup oğulları, kızları, hizmetçileri ile geniş arazileri varmış. Sürüler halinde deve, inek, koyun, at, eşek ve koyunlara sahipmiş. Bolluk içinde yaşayan Eyyüp Peygamberi, Cenabı Allah sabırla imtihan etmek için rivayete göre kendisine bir çeşit cilt hastalığı vermiş. Bu hastalık yüzünden Eyyüp Peygamber yerinden kalkamaz olmuş sağlığıyla birlikte bütün malını mülkünü kaybetmiş, çocukları ölmüş. Eyyüp Peygamber bütün felaketlere sabretmiş, Allah'a inancıyla bir mağarada çilesini sabırla çekmiş, bunun bir imtihan olduğunu bilmiş, Allah'a şükür ve duada bulunmuştur.

Hz. Eyyub, ağır hastalığına sabır ve şükür gösterince, gelen vahiyle ayağını yere vurur ve yerden su fışkırır. Bu su ile yıkanarak ve içerek bütün yaralarından ve dertlerinden kurtulur, Cenabı Allah onu mükâfatlandırarak eski günlerindeki sağlık ve zenginliğine yeniden kavuşturur.

Suyu şifalı bu kuyu, Şanlıurfa'nın Eyyubiye Mahallesi'nde ziyaret edilmekte ve şifa niyetiyle suyu içilmektedir.

Eyyub Peygamber Camii avlusunda ve Eyyüp Peygamber'in hastalık çektiğine inanılan mağaranın doğusunda yer alan bu kuyudaki suyun, Kur'an-ı Kerim'in "*Kendisine ayağını yere vur dedik. İşte hem yıkanacak, hem içecek serin bir su. Yıkan ve iç, yorgunluğun ve hastalığın geçsin*" mealindeki ayetinde geçen su olduğuna ve Eyyub Peygamber'in bununla yıkanarak vücudundaki yaralardan kurtulduğuna inanılmaktadır.

Kayadan oyma kuyunun iki yanındaki çıkık taşları blok kesme taşlardan yapılmış olup günümüze kadar ulaşmıştır.

M.S.460 yılında Piskopos Nona, bu kuyunun suyunun cüzzam, fil ve gut hastalıklarını iyileştirdiğini keşfedince buraya bir hastane ve hamam yaptırılmıştır. Yakındaki cüzzam hastaları bu hamamda yıkanarak tedavi edilmeye başlanmıştır. (Segal, 1970: 148). Yine Bizans döneminde buraya inşa edilen şifacı Aziz Cosmas ve Aziz Damian manastırlarında kuyunun şifalı suyu ile hastalar tedavi edilmişlerdir.

1145 yılında Urfa'yı Haçlılar'dan alan İslam Hükümdarı İmadeddin Zengi, Eyyub Peygamber Kuyusu'nun şifalı suyu ile yıkanarak romatizma hastalığından kurtulmuştur. İmadeddin Zengi bu bölgede büyük bir hayır evi yapılması için emir vermiş ve çevredeki

tarlaları bu hayır evine vakfetmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Zengi'nin ölümü üzerine bu proje gerçekleştirilememiştir.

Hz. İsa'nın mucizevî portresinin yer aldığı mendili Urfa'da muhafaza edildiği yerden çalan bir hırsızın, mendili Eyyüp Peygamber Kuyusu'na attığına inanılmaktadır. 1145 yılında Urfa Süryani Kilisesi'nin reisi Basil Bar Şumana bu konu ile ilgili olarak İmadeddin Zengi'ye şunları anlatmıştır: *“Urfa'yı ziyarete gelenlerden birisi Hz. İsa'nın mucizevî portresinin yer aldığı mendili saklı olduğu Cosmas Manastırı'ndan çalar ve cebine koyar. Manastırda geceleleyen ziyaretçinin cebindeki mendil karanlıkta ışık ve nur saçmaya başlar. Yanmaktan korkan hırsız, mendili yakındaki Eyyub Peygamber Kuyusu'na atar. Kuyudan güneş misali bir ışık çıkar. Böylece mendil kuyudan çıkartılarak manastırdaki yerine konur”*:

Ayrıca Ulu Cami içerisinde bulunan kuyu da Hz. İsa'nın mendilin atıldığı kuyu olarak ziyaret edilmektedir. (Kürkçüoğlu ve Karahan Kara, 2000: 31)

Lalik Kuyusu

Şanlıurfa'da su ihtiyacını karşılamamanın dışında, bazı kuyuların efsanelere göre bazı hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Bu kuyularda biri de Lalik Kuyusu'dur. Urfa Merkezde, Kazancı Pazarı'nın güneydoğusundaki Farız'ın Yokuşu'nda yer alan Hacı Ali Ağa Oğlu Kadir Ağa (Alpan) evindeki “Lalik Kuyusu”nun suyundan içen lalik (kekeme) çocukların dillerinin açıldığına inanılır. (Kürkçüoğlu, 1992: 72)

Fotoğraf-23: Cin Kuyusu

Cin Kuyusu

Urfa'nın Kaleboynu Mahallesi'nde yer alan ve halk arasında “Cin Kuyusu” denilen kuyu, bir evin içinde olmayıp sokakta hayır için açıldığı bilinen bir kuyudur. Beşik tonozlu minyatür bir eyvan içinde yer alan bu kuyu günümüzde ağzı kapalı durumdadır.

Geceleri kuyulardan su çekildiğinde cinlerin, perilerin çıkabileceğine dair bir halk inancı vardır. Cin Kuyusu da sadece gündüzleri mahalleli tarafından kullanılan bir kuyu olmuştur yıllarca. Cin Kuyusu, evlerinde su kuyusu bulunmayan mahallelilere yıllarca hizmet vermiştir.

Kanlı Kuyu

Şanlıurfa'nın Siverekli Mahallesi Tosun Sokak'ta yer alan bir evde “Kanlı Kuyu” diye adlandırılan bir kuyu bulunmaktadır.

Kanlı Kuyu'nun suyu, hasta ve ateşli çocukların üzerine döküldüğünde hasta çocukların ateşlerinin düştüğü ve iyileştiklerine inanılırdı. Günümüzde bu kuyunun üzeri kapatılmış olup kullanılmamaktadır.

Kuyunun kazılışının çok eskilere dayandığı, söyleyen ev sahibinin 40 yaşlarındaki torununun aktardığı öykü şöyle; *“Dedem bir gün eve gelince evde bir yabancı kadının kuyudan çektiği su ile yıkandığını görür. Dedem üzerine atılıp yakalamak ister. Ancak kadın kendini kuyuya atar. Biraz sonra kuyudan acayip sesler gelir ve durgun olan kuyunun, suyunun birden karışıp köpürdüğünü, kovayı bırakıp kuyudan su çekmek istediğinde de, kovada kırmızı bir su olduğunu görür. Kuyuya atlayan kadının “peri” olduğu ve insanlara görüldüğü için, diğer periler tarafından kabullenilmediği, öldürülmesiyle, kuyu suyunun kana boyandığını bize anlatırdı.”* Bu öykü halkımız arasındaki cin ve peri masallarını pekiştiriyordu.”(Kurtoğlu, 2013: 115)

Fotoğraf-24: Eyyüp Nebi Köyü Kuyusu

Eyyüp Nebi Köyü Eyyüp Peygamber Kuyusu

Eyyüp Nebi Köy Camii avlusu içerisinde yer alan bu kuyu'nun suyunun şifalı olduğuna halk arasında inanılmaktadır. Yine halk arasındaki inanışa göre bir çeşit cilt hastalığına yakalanmış olan Eyyüp Peygamber bu kuyunun suyu ile yıkanarak şifa bulmuştur. Son yıllardaki restorasyonlar sırasında bu kuyu da restore edilmiştir. Kare bir kaide üzerine oturan silindirik bilezik taşı ve çıkık taşları beyaz kalker taşından restorasyon sırasında yeniden yapılmıştır. (Kürkçüoğlu ve Karahan Kara, 2005: 53)

Fotoğraf-25: Eyyüp Nebi Köyü Kuyusu

Telgoran Köyü Eyyüp Nebi Kuyusu

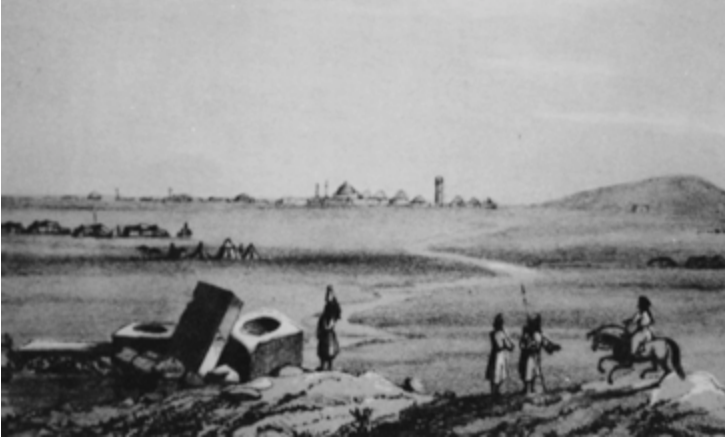
Viranşehir'e bağlı Telgoran Köyü içerisindeki Telgoran Höyüğü'nün kuzeybatı eteğinde yer alan bu kuyu'nun suyunun şifalı olduğuna halk arasında inanılmaktadır. Yine halk arasındaki inanışa göre bir çeşit cilt hastalığına yakalanmış olan Eyyüp Peygamber bu kuyunun suyu ile yıkanarak şifa bulmuştur. Yaklaşık 3,5 m. derinliğindeki kuyunun silindirik çevresi 7 m. çapındadır. Kuyunun yanında bazalt taşlarla yapılmış iki adet tarihi yalak bulunmaktadır.

Kuyunun yakınında Eyyüp Peygamber'in oğlu Hz. Havmel'e ait olduğu söylenen bir türbe yer almaktadır. (Kürkçüoğlu ve Karahan Kara, 2005: 53)

Harran Yakup Peygamber Kuyusu ve Hayratı

Yakup Peygamber'e atfedilen Kuyu ve Hayrat, Harran şehir surlarının kuzeybatı dışarısında birbirine 10 m. mesafededir. Güneyde yer alan kuyu 5 m. derinlikte olup çevresi düzgün kesme taşlardan örülmüştür. Kuyunun bilezik taşında yüzyıllardan beri kova iplerinin oluşturduğu aşınmalar vardır. Bilezik taşı, zemindeki toprak seviyesinden 1 m. yukarıya doğru örülmüş taş platform üzerine konulmuştur.

Yakub Peygamber Hayratı ise kuyunun güneyinde yer alır. Ağız kısmı kuzeye bakan hayrata taş merdivenle inilir. Güneye doğru 5 m. uzunluğunda olan hayrat, ağız kısmından itibaren gittikçe daralan bir biçimdedir. Üzerindeki moloz taşlardan örülmüş ve sıvanmış beşik tonoz ise yukarıdan zemine doğru daralarak inmektedir.

Fotoğraf-26: Yakup Peygamber Kuyusu ve Hayratı. En eski görsel belge **George Percy Badger** tarafından yayınlanan gravürdür. (George Percy Badger., Nestorians And Their Rituals With The Narrative Of A Mission To Mesopotamia And Coordistan In 1842 To 1844.)

Fotoğraf-27: Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Yakup Kuyusu ve Hayratı başında Harranlı köylüleri gösteren fotoğrafın kaynağı tespit edilememiştir.

Yakup Peygamber Kuyusu ve Hayratı, doğal bir su kaynağı olup, Urfa'daki diğer hayratlar gibi yağmur suları ile beslenmemektedir.

İbrahim Peygamber'in torunu olan **Yakup Peygamber**, **İshak Peygamber**'in oğludur. Annesi **Rebeka**'dır. (Kazancı, 1997)

Yakup Peygamber ve Harran'daki Yakub Kuyusu ile ilgili olarak şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: *"Yakup'a kin besleyen kardeşi İys (Esav) O'nu öldürmeyi tasarlamaktadır. Esav'ın bu niyetini duyan anne Rebeka, oğlu Yakub'a kaçmasını söyler. Yakup dayısı Laban'ın kaldığı Harran'a gelir. Burada bir kuyunun başında çobanlarla sohbet ederken bir kız koyunlarını suvarmağa getirir. Yakup, bu kızı görünce, kuyunun ağzındaki taşı kaldırır ve"*

koyunlarını suvarmasına yardım eder. Sonra kız ile tanışır ve O'nun dayısının kızı **Rahel** olduğunu öğrenir. Yakup, Harran'da bir ay süre ile dayısının yanında kalır. Laban, Yakub'a, ücretsiz hizmet olmayacağını, hizmetine karşılık ne istediğini sorar. Yakup, Laban'dan küçük kızı Rahel'i ister. Ancak Laban, bunun için 7 yıl hizmet etmesi gerektiğini söyler. Yakub, Rahel'i o kadar çok seviyordu ki, bu yedi yıl göz açıp kapayıncaya kadar geçer. Bu süre sonunda Laban, bütün halkın davet edildiği bir ziyafet (düğün) verir. Ancak gece gelin olarak Rahel yerine onun ablası Lea, Yakup'a gelir. Yakup sabah olunca bunun farkına varır. Laban, bu davranışına gerekçe olarak büyük dururken küçük kızın evlendirilemeyeceğini söyler ve Yakub'a Rahel'i alabilmesi için 7 yıl daha hizmet etmesi şartını koşar. O dönemde iki kardeşle evlenmek henüz yasaklanmamıştı. Yakup, bu şartı da yerine getirir ve dayısına ikinci 7 yıl hizmetten sonra Rahel'i de eş olarak alır. Yakub'un Lea ve Rahel'den ve onların cariyelerinden çok sayıda çocuğu olur. Çocuklarından biri olan **Yusuf**, en çok sevdiği eşi Rahel'den doğmuştur". (Cömert, 1980:)

Hz. Yakub'un Rahel ile karşılaştığında kaldırdığı kuyu taşının tılsımlı olduğuna inanılıyor ve bu taş Harran'da Hz. İbrahim Manastırı'nda saklanıyordu.

Hz. Yakub Kuyusu'nun tılsımlı taşı için İslam öncesine ait Süryanice bir kaynakta şöyle bir öykü anlatılmaktadır: "Çocuğu olmayan İstanbullu bir hanım Harran'a gidecek bir tüccara Hz. Yakub kuyusu'nun tılsımlı taşından bir parça getirmesi ricasında bulunur. Harran'a gelip İstanbul'a dönen bu tüccara tılsımlı taş parçası sorulur. Fakat tüccar söz verdiği bu görevi unutmuştur. Hemen şehrin dışına giden tüccar bulduğu taştan bir parça kopararak onu ipek mendile sarıp kadına getirir. Kadın hamile kalır ve bir kız çocuğu olur. Ancak kadın bu duruma üzülür ve tüccara; "Eğer bana daha büyük bir parça getirseydin oğlum olurdu" diye sitemde bulunur. Tüccar; "Kadına rastgele verdiğim bu taşın yerine gerçekten Yakub Kuyusu'nun taşından bir parça getirmiş olsaydım belki de kadının bir kaç çocuğu olacaktı" diye düşünür. (Kürkçüoğlu, 2000:)

Fotoğraf-28: Soğmatar Musa Peygamber Kuyusu

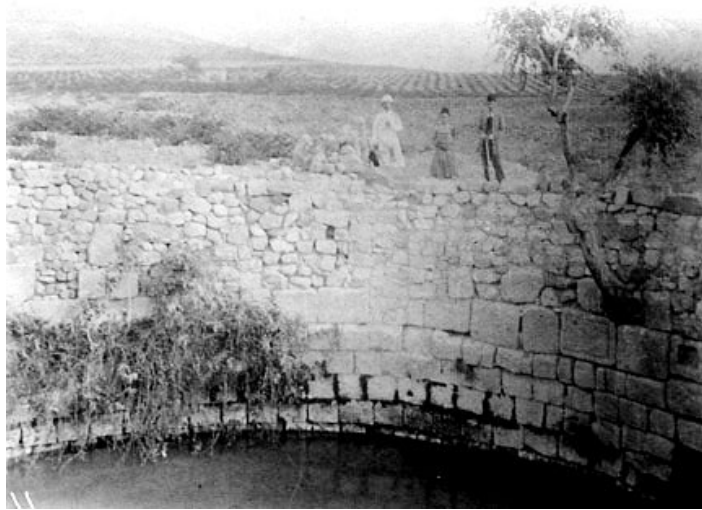
Soğmatar Musa Peygamber Kuyusu

Roma döneminde Pagan (Putperest) dininin merkezi olan Soğmatar ören yerinde, höyüğün kuzey batısında yer alan bu tarihi kuyu, düzgün bir biçimde kayaya oyulmuştur. Halk arasında anlatılan bir efsaneye göre bu tarihi kuyu Hz. Musa ile ilişkilendirilmektedir.

Efsane şöyledir: Musa Peygamber, kardeşlerinden birinin bir Mısırlı asker tarafından dövüldüğünü görünce araya girer ve Mısırlı askeri öldürür. Bunu duyan Firavun, Musa'yı öldürmek için yakalanmasını ister. Firavun'dan kaçan Musa Peygamber, Şuayb Peygamber'in yaşadığı Urfa'nın doğusundaki Şuaybşehri yakınındaki Soğmatar'a gelir. Hz. Musa Soğmatar'da bir kuyunun başında otururken Şuayb Peygamber'in kızları babalarının koyunlarını suvarmak için kuyunun başına gelirler. Fakat oradaki çobanlar kızları yaklaştırmazlar. Kızları koruyan Hz. Musa, onların sürüye kuyudan su vermelerine yardım etmek için asasıyla kuyuya vurarak suyun dışarıya taşmasını sağlar. Kızlar böylece koyunlarını suvarmış oldular. Kızlarından bunu duyan Şuayb Peygamber, Musa'yı yanına alır ve bir süre sonra O'na kızlarından birini vererek evlendirir. (Kürkçüoğlu ve Karahan Kara, 2000: 29)

Halk arasında ise Hz. Musa'nın mucizevi asasını Şuayb Peygamber'den burada aldığına ve Soğmatar'da "Hz. Musa Kuyusu" olarak anılan kuyuyu bu asası ile açtığına inanılmaktadır.

Bu inanıştan dolayı Soğmatar'daki bu kuyu ve suyu kutsal kabul edildiğinden halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Fotoğraf-29: Devteşti

Devteşti

Urfa'nın kuzeybatısında içine merdivenle inilen ve etrafı bazalt taş ile örülmüş büyükçe bir havuzdur. Bağ ve bahçelerin içinde yer alan bu havuzda 1980 yılına kadar sıcak yaz aylarında yüzmeye gidilir ve etrafı mesire yeri olarak kullanılırdı. Daha sonraları bu havuzun suyu azalmış ve etrafı gecekonduyla dolmuştur. Yüzme bilmeyenler boğulduğunda, bunları devlerin yuttuğu şeklinde bir inanıştan dolayı havuzun adı halk arasında "Dev Teşti" olarak isimlendirilmiştir. Devteşti'nin, halk inanışına göre devlerin çamaşırlarını yıkadığı büyük bir çamaşır leğenine benzetildiğinden bu ismi aldığı da söylenmektedir.

Bazı kaynaklarda ise bu alanda bir Hristiyan manastırın yer aldığı ve bu havuzun Azizlerin ilk Hristiyan olanları vaftiz ettiği bir kutsal "vaftiz havuzu" olduğu anlatılmaktadır. (Kurtoğlu, 2013: 73)

Edene Gölü ve At Efsanesi

Urfa'nın Kuzeydoğusunda bulunan ve halk arasında "Edene" denilen, yeşil ve sulak köyün adının Kur'an-ı Kerim'de geçen "Adn Cenneti"nden geldiği ve "Adn Cenneti"ne istinaden bu köyeve göle Edene isminin verildiği söylenmektedir.

Edene Köyü, uzun yıllar Urfalılar tarafından mesire yeri olarak kullanılmış. Anlatılan efsaneye göre, Fırat Nehri'ne kutsallık kazandıran suyun kaynağı buraya yakın Diphisar köyünden çıkmaktadır. Diphisar'dan Edene köyüne gelen bu suyun etrafı taşla örülerek uzun yıllar havuz olarak kullanılmıştır. Son yıllarda bu su kaynağı ve göl kurumuştur.

Şanlıurfa merkeze Bağlı Örencik Köyü'nden Mahmut Yıldız'dan A.Cihat Kürkçüoğlu tarafından derlenen bu göl ile efsane şöyledir: *"Zamanın birinde Karacadağ'da yaşayan bir köylünün güzel bir atı varmış. Bu atı, asil bir atla çiftleştirmek ve güzel bir tay almak için bir bahar günü yola çıkmış. Kuşluk vakti Edene Gölü'ne gelmiş. Atını su kenarında bir ağaca bağlayıp kendisi uzanarak dinlenmeye başlamış. Bu sırada gölden güzel bir at çıkmış ve köylünün atıyla çiftleşmiş ve tekrar göle dalarak kaybolmuş. Köylü bu olup biteni hayretle seyretmiş. Çiftleşmenin sonucunu beklemek üzere atı ile birlikte tekrar köyüne dönmüş. Bu çiftleşmeden hamile kalan at 11 ay sonra çok güzel bir yavru doğurmuş. Bu yavru güzelliği ile dillere destan imiş.*

Köylü ertesi yıl bahar ayında yine atını ve tayını alarak Edene Gölü'ne gelmiş ve beklemeye başlamış. Gölden yine o güzel at çıkmış. Köylü gölden çıkan atın geçen yıl olduğu gibi yine kendi atıyla çiftleşmesini beklerken, bu kez gölden çıkan at doğan tayı kaparak gölün sularında kaybolmuş".

Kara Curun Efsanesi

Curun, büyük bir taşın içi oyularak yapılmış, içinde buğday dövmek için veya su konulmak için yapılmış bir çeşit taş kaptır. Kara Curun denmesinin sebebi, delikli (dişi) kara taştan (Bazalt) yapılmış olmasıdır.

Urfa'nın Hilvan ilçesinde bugün halen mevcut olan, ilçeyi tanıtan sembollerden biri haline gelen Kara Curun ile ilgili efsane şöyledir: *"Aşırı bir yağmurda kalkan sel sularıyla birlikte yuvarlana yuvarlana bugün bulunduğu yere kadar gelen Curun'un gizemine inanan halk, şehri bu curunun bulunduğu yere kurmuş. O günden bu güne Hilvan bu Curun'un çevresinde şekillenip büyümüş".*

Bilindiği gibi Antikçağlarda şehirler kutsal mekânlara kurulurmuş. Hilvan'ın da gizem yüklenen bu su curununun çevresinde kurulması aynı inanişin bir sonucudur. **(Kurtoğlu, 2013: 120)**

Fotoğraf-30: Karacadağdan Görünüm

Karacadağ Şıfalı Suları

Karacadağ; üzerine kışın yağan kar, dağın geçirimli bir kütle olmasından dolayı çevresi için su deposu görevi görür ve çok sayıda kaynağı besler. Baharda birçok pınar tepeler arasında kıvrılarak akar. Dağdan kaynaklanan suların bir bölümü ise uzun ve derin vadilerle Fırat'a, Dicle'ye karışır.

Dağın hemen her bölgesinde altı-yedi metrede çıkan buz gibi kuyu suyuna doyum olmaz.

Dağdan gelen “Hamdan (Hamdun) Suyu” ise Hamdan köyü civarındadır. Bu su birçok pirinç tarlasına can verir. Çok eskiden bu su üzerinde su değirmenleri bulunurmuş.

Gülice (Gölice) mevkiindeki kaynak su “Karacadağ Memba Suları” adıyla Urfa ve çevresinin menba suyu ihtiyacını karşılar. Siverek ilçesinin içme suyu ihtiyacını karşılayan “Gedik Suyu” ve Diyarbakır’ın “Hamravat Suyu”da Karacadağ’dan beslenir.

“Hamravat Suyu”nun safra ve balgamı temizlediği, sevda çekenleri ise rahatlattığı söylenir.

Karacadağ’da su kaynakları ile ilgili hikâyelerde, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1535 yılında Bağdat seferinden dönerken Karacadağ’da hastalandığı ve konakladığı, Karacadağ’dan getirilen “Hamravat Suyu”nu içip şifa bularak rahatladığı anlatılır.

Kanuni’nin;

“Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” mısralarını Hamravat Suyu’nu içince söylediği anlatılmaktadır...

Söylenceye göre Osmanlıları’ndan Sultan İbrahim Han, “Hamravat Suyu”nun methini duyunca *“Bana Hamravat suyu getirilsin”* diye buyurmuş. Diyarbakir Valisi Ahmet Paşa güğümlemlerle Sultana Hamravat Suyu göndermiş. İbrahim Han oğlu Sultan Mehmet, tahta geçeceği gün İstanbul’a gelen bu sudan içmiş ve tahta çıkmış.

Sonuç

Yaratılışı itibariyle inanmaya ve telkine müsait olan insan, başına bir musibet, dert ve sıkıntı geldiği zaman, deva ve şifa umuduyla her çareye başvurmakta ve her duyduğunu yapmaya kalkışmaktadır. Bu zaafılar insanları halk inanışlarına bağlanmaya itmiştir.

Dinin aslında bulunmayan, geçmişten günümüze taşınan bir takım anlatımlarla toplumda dini inanç gibi telakki olunan söz ve davranışlara hurafe ve batıl inanç denilmektedir. Halk arasında kabul görmüş olan inançlar ve gelenekler ise sosyal ve dini hayatta etkili olmaktadır.

Halk kültüründe su, önemli bir yer işgal eder. Yaşamın kaynağı ve bereket sembolü olan su Türklerde ve birçok ulusta kutsallık arz eder. Dolayısıyla suyla alakalı birçok inanış vardır. Suyun geçmişten gelen kutsiyeti sebebiyle halk onu kirlilemez ve saygı duyar. Bazı halk inançlarında su ve ateş birlikte yer alır. Suyun ve ateşin temiz ve kutsal olmasından ötürü saygı gösterilmesi ve kirlenmemesi önerilir.

Geleneksel hayat tarzının sürdüğü Şanlıurfa’da, halk inançları hakkında müşterek duygu ve düşünceleri paylaşmaya devam eden halk, bu değerleri geçmişten günümüze kadar taşımıştır. Böylece Şanlıurfa’da su ile ilgili halk inançları insanların hayatlarına damgasını vurmuştur.

Halk inançları, din kisvesine bürünerek kültürel miras olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir.

Modern hayat ve yenileşmeye rağmen halk inançlarından vazgeçilememiştir.

Sonuç olarak Şanlıurfalılar için su ile ilgili inançlar yaşamın bir gereğidir, kutsal ve şifalı sular önemli bir role sahiptir.

KAYNAKÇA

Cömert, B. (1980). Mitoloji ve İkonografi, Ankara.

Kazancı, A. L. (1997). Peygamberler Tarihi, C.1-2, İstanbul

Kurtoğlu, M. (2004). Urfa Efsaneleri, Seyir Dergisi Yayınları, Şanlıurfa.

- Kurtoğlu, M. (2008). Urfa Efsaneleri, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Kurtoğlu, M. (2010). Bir Şehri Sevmek, İstanbul Yayınları, İstanbul.
- Kurtoğlu, M. (2013). Urfa Efsaneleri, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1992). Şanlıurfa Su Mimarisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2000). Harran Yolların Buluştuğu Kent, Şanlıurfa Valiliği Yayınları, Ankara.
- Kürkçüoğlu, A. C.-Güler, S. E. (2010). Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, Ankara.
- Kürkçüoğlu, A.C.- Karahan Kara, Z. (2000). İnançlar Diyarı Şanlıurfa/Land of Faith, ŞURKAV Yayınları, Ankara.
- Kürkçüoğlu, A.C.- Karahan Kara, Z. (2005),. Adım Adım Viranşehir, Viranşehir Kaymakamlığı Yayınları, Şanlıurfa.
- Kürkçüoğlu, S. S.- Güler, S.E. (2002). “Şanlıurfa’dan Efsaneler”, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, ŞURKAV Yayınları No: 27, Ankara.
- Kürkçüoğlu, S. S. (2012). “Güneydoğu’da Bir Kıyı Kenti: Halfeti”, Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih Turizm Dergisi, Sayı: 13.
- Karakaş, M. (1989). NABİ Tuhfet’ülHarameyn , Şanlıurfa.
- Segal, J.B. (1970). TheBlessed City Edessa, Oxford University Press.
- Seroğlu, Mithat (1994). Tarihten Sohbetler. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XXIV. Dizi, Ankara.
- Uluçam, A. (1997). “Halil-ür Rahman Külliyesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 15, İstanbul.

AZERBAYCAN'IN HALK ŞAİRİ MEMMED ARAS'IN ŞİİRLERİNDE SU MOTİFİ

Nizami MURADOĞLU *

Azerbaycan mitolojik bakış açısında su ilk yaratılışın esası olarak şertlendirilen elementlerden sayılmıştır. Azerbaycan edebiyatının muhteşem simalarından biri olan , halk şairi Memmed Aras'ın " Babamın kitabı " şiirinde " Su ile sohbet " , " Su üstünde bayatı " fesilleri de ilk mitolojik hadise gibi su ile ilgili yazarın orijinal , aynı zamanda geleneksel fikirlerinden oluşur. "Elvida dağlar " şiirinde şöyle bir bent var :

Belke bu yerlere bir de gelmedim ,
Duman , salamat kal , dağ , salamat kal !
Arkamca su sepir yoksa bulutlar?
Yağmur , salamat kal , yağ salamat kal ! (1,147)

Görüldüğü gibi şairin şiirinde su saçmak motifi geleneksel bir inancı hatırlatmaktadır . Genellikle giden kişiye " iyi yol " arzulayan arkasından su seperler veya su atarlar . Bu , Azerbaycan Türklerinin eski inanışları ile ilişkilidir . İnsanlar su motifi ile giden adamın yeniden dönüp gelmesini arzulamış olurlar . Şiirin diğer bentine göz atalım :

Geldim karşıladı güller , çiçekler ,
Gedirem el ediyor , gök biçenekler .
Nidamı nehirlerle dedi kwlekler ,
Bulan , salamat kal , ax , salamat kal ! (1,147)

Burada şair çayları ayrılık sırasında gözyaşı axıtmasını tarif etmeye çalışmıştır . Genellikle yaz aylarında nehir taşar sellener , suları bulanır . Şair ise şiirinde nehirlerin sularının bulanmasını doğa ile insan arasında olan ülvîyyetin timsali gibi göstermeye çalışmıştı .

Şairin dostu Musa Yakup'a ithaf ettiği " Göyerdi " şiirinden bir benti değerli dinleyicilerin dikkatine sunmak isterim :

Men Arazta şaxelenen çinardım ,
Ömrü boyu tufan eğdim , su yardım .
Xetainin kılıcını suvardım ,
Memmed Araz karandaşı göyerdi (3,55) .

Şair Memmed Araz " Xetainin kılıcını suvardım " ifadesinde su motifi ile eski bir geleneği de hatırlatır . Eski zamanlarda demir eşyaları , özellikle de kesici aletleri (bıçak , kama , kılıç) poladlaştırmak , keskinleştirmek amacı ile ateşte yakılarak su ile soğutuluyordu , yani suvarılırdı . Bu eski adetde dedelerimizin çok zengin bir ilme - bilige sahip olduklarının görüyoruz . Suyun kimyasal işareti H2O dur . Demir parçası başına çok da sağlam olmayıp onu poladlaştırdıktan sonra keserli oluyor . Öyle ki , demiri kızdırıp döydükce su ile soğutulur . Bu zaman demir ve suyun terkiibinde olan hidrojen reaksiyona girir . Neticede demirin terkiibinde yoğunluk tedricen artar , katılaşma süreci gidiyor . Demir poladlaşır . Kesicilik kabiliyeti artar . Tarihten de melumdur ki , Şah İsmail Xetainin kılıcı çok keskin ve keserli olmuş , hatta Çaldıran savaşında topa vurulmuş darbe ile topun lülesini kesmiştir . Ama her kılıcı suvarmaqla Xetainin kılıcı olmaz , her usta da böyle kılıç düzelte bilmez . Bu metlebe aydınlık getiren bir baba sözü de var : " Her su olan yerde meşe bitmez " (5) ve ya " her okuyan Molla Penah Vagif olmaz " (5) . Memmed Araz bu babalar sözüne uygun olarak " Pers müğennisine " şiirinde de bu sözü öne getirmişti :

* Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.

Firdevsi'nin ne suçu ? Sesi uludur !
Xumarlıqdan sağır olanın kulağını gaz !
Bir oğul ki , ana dili yüzü quyludur ,
O , şahı olur , abbas'ı olur , Şah Abbas olmaz ! (3,360)

Böyle söylüyorlar ki , Şah Abbas 999 cami , hamam ve kehriz yaptırmış . Çoğu istedi ki , bele işler görsünler , isimleri tarihe yazılsın , fakat birini - iksini hazırlayıb tükendiler . Yani Şah Abbas olmak isteyenler xırdalandılar , şahı , abbas'ı oldular , ama Şah Abbas olmadılar . Azərbaycanda şahı 5 qruşa , abbas'ı 20 qruşa denir . Artık tam anlamıyla Memmed Aras'ın fikri anlaşılmaktadır . Veya böyle bir baba sözü de var : " Susuz ağaç bar vermez " (5) .

Su hayatdır , insan bir damla sudan oluşmuştur . Azərbaycan mifolojisinde suyun ilk stixiya gibi önemli yeri vardır . Su hayatın başlangıcı olarak kabul edilir . Folklorumuzda su motifi ile ilgili çoklu inançlar yer almaktadır . Şair Memmed Araz da yeri geldiğinde bu inançlarla ilgili yapıtlarına süjetler dahil etmiştir . Böyle bir inanç var ki , uykuyu suya - akarsuya değerler . Eger o bed yuxudursa su onu giderir , iyi yuxudursa çin olur . Şair " Üç oğul annesi " şiirinde bu motifden istifade etmiştir .

Şiirin kahramanı Gülsənəm anne bir gece rüya gördü , sabahı gördüğü bed uykuyu Gülgəzə konuştu . Ana uykuda büyük bir hana tohuduğunu görmüştü . Hananın bir ucu yerde , bir ucu gökte idi , tohunduqca tohunurdu . Ana konuşuyordu : - "Birden gök kişnədi , hava karaldı , yıldırım şığıyıb tohuduğum hananı yaktı " .

Ana kendisi de bilmeden kadim bir kaydanı bozmuştur . O , bu bed yuhunu konsuya demekle günah işlemiş olur . Şairin özgürlük duyularından kaynaqlanan bu nisgil eser boyunca okuyucuya eşlik ediyor . Yerle göğü birleştiren hana şaire göre Aras nehrinin birbirine hesret kalan sahillerini birleştirecek idi . Ama hana ateş tutup yanıyor , Aras'ın kıyılarını birleştire bilmiyor .

Ana uzun zaman kendine gelemiyor . Yıllar gelip geçse de , annenin kalbinin tesellisi olmadı , anne hicran oduna yandı . Ana bölgenin askeri komiserine yüz tuttu , başvurdu , fakat komiser da olumlu bir cevap veremedi , onun da sorgularına siyah haberler geldi . On üç yıllık hicran sonrası Gülsənəm annenin üç günlük gelini de ayrıldı , Gülsənəm ana tek ve yalnız kaldı .

Günler atlı oldu , günler çabuk geçti ,
Ne zamansız , gidip yaşlandı kadın!
Gözünün yaşıyla oğul yetiştirdi ,
Ocaklar başında tek kaldı kadın! (4,32) .

Ömrünü rüzgarlara veren , siyah saçlarını siyah günlerin beyazlattığı Gülsənəm anneyi akır ki , dert yıktı , battaniye döşəyə düşürdü , ana üç gün , üç gece can çekti . Yaşlı adamlardan eşitmişik ki , intizari olanların can vermesi zor olur . Gülsənəm ana da beklenti çekiyordu , erkek çocuklarının yolunu bekliyordu :

Yaşlılar der ki , üç gün , üç gece
Yüzünü kibleye döndərmədi o .
" Yok , yok , üç yavrumu ben görmedikçe
Ölmem " - diyerek can vermedi o (4,34) .

Gülsənəm ana üç gün , üç gece azaplar içinde çırpındı . Son nefeste de umudunu kaybetmedi , inanıyordu ki , evlatları ne zamansa gelecekler . Bazen onu huş götüren zaman oğullarını beyaz paltarda görüyordu , onlar da anneyi sesliyordu , onun yolunu gözleyirdiler . Sonunda anne yine de garip bir umut ile vasiyet etmiştir :

" Yoksa Oğullarım , eli kimsenin ,
Benim gözlerime toprak tökməsin " (4,35) .

Genellikle insan son menzile göç ettiğinde onun gözlerinin üstüne bir çimdik toprak dökerler ki , merhumun gözü bu dünyada kalmasın . Bu ritualın uygulanması merhumun

yakınlarından birine tapşırırlar . Özellikle merhum anne olunca oğlu ve ya kardaşı bu işi hayata geçirir, yahut ona mahrem olan eşi bu işi görür . Gülsənəm anne ise bu dünyada tektir, onlarla komşu çocukları ona " anne " deseler de , anne kendi evlatlarının yolunu bekliyordu. Ana bu dünyadan göçtü, intizari bu dünyada kaldı, annenin gözleri hala yol gözleyir. Annenin qəbrinin üstüne serin su axıtdılar. Bu adet de defin merasimlerinde hayata geçirilen ritüellerden biridir. Sanki defin edilen insanın mezarı üzerine serpilen su onun merak ruhuna bir rahatlık getirir.

Şair bir gün yolunu Gülsənəm annenin yattığı qəbiristanlıktan düşürdü, annenin mezarı başında durdu , diz çöktü, dudakları kendisinden ihtiyarsız olarak fısıldadı:

Helaldir ekmeğin , sütün , ey anne ,
Bir de mezarına koy baş eyim ben !
Öyleyse bugün koy o besteciye ,
Şeirimle , sözümle layla degim ben (4,37) .

Rüyaların suya söylenmesi inancıyla bağlı şair "Babamın Kitabı" şiirinde geniş bir bölüm esere dahil etmiştir . Öyle ki , eserin yüz yaşlı kahramanı rüya görüyor. Rüya gördüğü "dumanı düz çöxan ocaklar", onu terk etmiş hayat arkadaşı Mahmut kızının heyecanlı halleri ihtiyarı rahatsız ediyor .

Babalar odu, ocağı kutsal saymışlardır, eserin kahramanı ihtiyar babanın da meramı ömrü boyunca ocak yakmak, ateşten hayırlı amaçlar için kullanmak olmuştur. Ancak savaş döneminde öyle dumanlı, dumansız ocaklar meydana geldi ki, o ocaklar ısıtmıyor, yakıp çalmakta, büyük köyleri , kentleri kül etmiştir. İhtiyar diler ki, keşke :

Helal ocakların ocağı yana ,
Dumanlar ten dura bu dağlar ile .
Bazen göz aldanır , iştah aldanır ,
Dumanı düz çıkan ocaklar ile (4,155) .

Azerbaycan folklorunda oluşan " isinmədik sığağına , kör olduk dumanına " gibi ifadeler de bu dönemlerin edebi ürünü sayılabilir, çünkü o dönemde odun ısı xüsusiyyətlərindən daha fazla yandırıcılıq belirləri öne çekiliyordu. Odun kutsallığına, ocağın heləlliyinə gölgə düşməsi ilə ihtiyar barışa bilmirdi . İnsanlar ateşi elde etmək için ne kadar əziyyət çəkmişlərdir . Ateş Güneşin belirlisi idi . Oda tapan insanlar odun etrafında devre vurur , dans ederlerdi . Bu ritüeller şimdi de ahir çərşənbədə , Nevruz Bayramı'nda gerçəkləşirilir . Ahir Çarşamba günü cumhuriyyətimizin çoğu bölgələrində dağların başında tonqallar kalanır, insanlar kendi sevinçlərini çevre köylerin tamamına eklemek istiyorlar. Eski Yunan asatirisində tarif edilir ki , Promethey ateşi çalıp insanlara getirdikine görə Genel Allah Zeus tərəfindən Kaf Dağı'nda çarmıha çekildi . Ateş insanların hayatına dahil oldu , rahatlık ve Firavanlıq getirdi (146,134-141). Ancak sonraları insanlar odun yakıp yaxmaq özelliğini kabartdılar . İhtiyarı rahatsız eden duygu , dumanlı - dumansız ocakların yurt - yuvaları yakıp harabeye çevirmesi, insanlığa belə getirmesidir. Çok teessuf ki , " Beyaz evlerde " oturanların istek ve arzuları ihtiyar babanın fikirlerinin eksidir , ekser zamanlar ise " siyah dumanlı "planlar gerçəkləşiyor . İhtiyar bu fikirler gerilimler çalxalanırkən yüzünü rüzgara tutup , ondan imdat diliyor :

Sabah rüzgarını seslendi ihtiyar :
" Gördüğüm belki de duman - rüyadır :
Vur dağıt gözümün kabağında ,
Düz çıkan dumanlar çok korkuludur " (4,156) .

İhtiyarın aklına gelir ki , büyükannesi de , babası da bir arada ona demişler ki , kötü rüyaları sabah çağı suya demek lazımdır. Kötü uyku suya denirse, su onu paklayar, temizler, uykunun bədlini götürür. İhtiyar folklorumuzdan gelen uyku yozmalara, uykuyla ilişkili inançlara dayanarak sabah akar " Su ilə sohbət " eder. Rüya gördüklerini , onu zamansız terk

etmiş ömür - gün arkadaşı Mahmut kızının gözyaşlarını, koyun - kuzuların heyecanlı mələşməsini, ağacların hıçkırıqlarını Mahmut kızının sitem - güzarını akarsuya konuşuyor :

Ak, sulara, rüyam, uyu,
Rüyamı yu, rüyamı yu.
Akarsular, dağa taşa
çırp, durula,
Kayalara ser , kurula ! ..
Kaçım , ben de
O beyaz güne deyim ki ,
sensiz ömrüm
yine sensiz değıl ki ... (4,159)

İhtiyar uykuda olsa da Mahmut qızıynan bir daha birleşmek , hiç ayrılmak istemese de , Mahmud kızı bir buluta dönüb yok oluyor . Ertesi uykusunu akarsuya konuşan ihtiyar yolunu qəbiristana düşürüyor . " Bir kabrin önünde " durup Mahmut kızına başvurur . Bakü'de kız torunu olduğu haberi ile Mahmut kızına göz açıklığı verir, mahzunuz ki, bu güzel günleri Mahmut kızı göremedi . Onun gelinliğı savaş yıllarına düştü, anne hem de baba oldu, erkek işlerini gördü, "Bileyində siyah günün kündesi , kalbinde siyah günün tendiri , küreginde siyah günün şələsi , yolpa yoldu , inek sağdı , sac astı , hoş gününü xurcunlara çinləyib , ata binip , şehir yolu tanıdı " , pazarlık yaptı , evlatlarını büyüttü . İhtiyar kabrin önünde kendini kınıyor , Mahmut kızının çektiğı bu kadar çile eziyyətin sorumlusu olduğunu düşünür , Mahmut kızından helallik istiyor . İhtiyar kendi sesini kendisi duyuyordu , onun sesine ses verecek kimse yoktu , ama ihtiyar Mahmut kızından helallik istedi . Şiirin sonunu şair Azərbaycan folklorundan gelen ince bir fraqmentlə bitiriyordu :

Kabirlerin kulakları laldı çoktan ,
Kendi sesini tek kendisi duyuyordu .
Ancak biraz o tarafta baş taşına ,
Mavi güvercin konmuş idi,
Gözlerini yummuş idi (4,162) .

Bilindiğı gibi, folklorik gök güvercin Türk Ana imgesinin ifadesidir . Mavi renk Türklüğü , Gök Türklerini , Gök Tanrını sembolize ettiğine göre dedelerimiz Bayatı , Memmed Araz ise şiirinde anneyi işte gök güvercine benzetmişti .

Anneler yanar ağlar ,
Derdini sanar ağlar
Döner gök güvercine
Yollara konar ağlar (6,52) .

Güvercin kuşlarının kutsallaştırıldığı masal ve efsanelerde hem de bu kuşların koruyucu ruh olarak tasavvur edildiğini görüyoruz . İşte bu açıdan Mehmet Araz da " Bir kabrin önünde " şiirinde annenin - Mahmut kızının ruhunun bir güvercine dönüp mezarlıkta bir taş qonmasını ihtiyarın yuhusunu suya demesine ve yakarışlarına rağmen Mahmut kızının helallik vermesi gibi menalandırmıştır. Güvercin kuşunun kutsallığı hakkında sözlü halk edebiyatında yeterince örnekler vardır. Güvercin dünya halklarının kabul ettiği barış kuşudur. Gövercinin sakrallığı doğu halklarında hem de, İbrahim peygamberin adı ile bağlıdır. Rivayetlerde denir ki, İbrahim peygamberi Nemrut hükümdarın emriyle büyük bir odun kalağının üzerine atıp yakmak istiyorlar . Bunun için çoklu odun tedarik onaylanıb taşınıyor. Odun taşıyan tüm hayvanlar yorulup dincelir, ancak katır durmadan, yorulmak bilmeden odun taşıdığına göre peygamber tarafından lanetlenir , o günden katır nesil artırmak yeteneğini kaybeder. Govercinler ise ağızlarında su getirip ateşin üzerine atıp alevi söndürmek istiyorlar. Güvercinlerin hoş meramı İbrahim peygamberin onlara nimet vermesi ile sonuçlanır. O

zamandan da güvercine taş , kurşun atmak günah sayılır, göverçinlerin kutsallığına güven oluşur. Goverçin fesilesinden olan alabahtalar hakkında da folklorumuzda sakral inançlar vardır :

Adımdır alapahta ,
Qanadım tahta-tahta .
Beni vuran beg oğlu
Kan qussun lahta - lahta (5) .

Poemanın ilginç bölümlerinin biri de "Bir hoş uyku sorağında" denir. Belli oluyor ki, Mahmut kızı, şairin annesidir. Annenin ruhu gök güvercine dönüp qəbiristanda onun baş taşı önünde helallik isteyen kocaya helallik verse de, ancak şairin kendisi rahatsızdır , çünkü anası bu yedi yılda onun rüyalarına gelmedi. Her gece annesini gözlerinin önüne getirip yuxulasa da , annesi uykusuna girmiyor ki, girmiyor. Şair akademisyenlerden, müdriklərdən bu sırrı ögremeye çalışıyor . Biligiler şaire tavsiye bilirler ki, anneye "öldü " demesin :

Anneleri güneşin zerresi bil cihanda ,
Göçüp gidiyor Güneşe
anneler göz yumanda ... (4,164)

Şair Ana - Güneş karakterini şiire getirmekle yeniden folkloru başvurmuştur . Bilindiği gibi , eski Azərbaycan mitoloji metinlerinde Güneşin kadın - anne olması konusunda təsevvurler mevcuttur :

Yedi yıldır - ne gümanlar sorağında ,
Masalları varaqlayır , katlıyor ,
Efsaneler tilsimindən adlayıram .
Yol üstünde sakalından nur elenen ,
Bir ithiyardan soruyorum bu sırrı ben .
Bir hoş uyku sorağında yedi yıldır ,
Gecelerin birçeyini elim didir (4,164) .

Gecelerin birinde bir karı gelir uykusuna , şairi azarlıyor ki, torunları anneleri yatan yere gitmediler , onun kabrinin üstüne bir demet çiçek, bir yaprak bırakmadılar. Bu imalı sözlerden şairin kulakları ateş yanıyor, anlıyor ki, bu ses doğma, yakın olan annenin sesidir, irkilerek ayılır , ama ana gitmişti :

Karı gitti ,
Dan yerinde gözden kayboldu (4,166) .

Güneşin zerresi gibi gelen ana dan yerinde de gömülür . Şairin geldiği tasarruf de şudur ki , anneler ölmürler, anneler Güneşin zerresine dönüp yeniden Güneşe kavuşuyorlar. Poeman'ın "Bir hatıra", "Babamın yüz yaşı" adlı parçalarında ihtiyar babanın manevi aleminin açılmasına hizmet eden , Toprağa muhabbetin, doğanın yelpazesine sonsuz sevginin, Mahmut kızının ölümünden sonra torunları yüzüne hasret kalan, her an, her dakika onların yolunu bekleyen, yıllarca bu hasretle yaşayıp mehrini bahçedeki ağaçlara, köpeğe, kedilere salan ihtiyarın düşüncelerini görüyoruz . İhtiyarın tebessümü bağa hararet getiriyor , altın çiçekler gülüşü , beyaz gül yaraşığı ile ihtiyarı selamlıyor, mavrı kedi yavruları ihtiyarı çevreleyir, ala it sahibine sevgi dolu bakışlarla bakıyor . Ancak ihtiyarın gözleri yoldadır, yüz yaşının tamamında oğlunun geleğine inanır, onun yolunu beklemektedir. Oğlunun yerine ise oğlundan tebrik telgrafi gelir . İhtiyar kalbinde " bir atana baş çek , bala , yavruları dedesinden ürkek, bala " - diyerek oğlunu kınayır , sonra da hayâlen Mahmut kızına başvurur :

Demek yine gelmediler ,
Kendi oduna kendin kızın !
Kabrin yansın , Mahmut kızı ,
Uçup gitti oğlun - kızın ! (4,172)

Ve ya şair su motifi ile bağlı bir ata sözünü " Elim çatmaz , ünüm yetmez " şiirinde çok büyük ustalıklarla işletmiştir:

Suda kırıldı su seneyi deyesen ,
Kimse kırıp bir üreyi deyesen .
Havalandı dağ rüzgarı deyesen ,
Elim çatmaz , ünüm yetmez (3,142) .

Aynı zamanda kayd etmek gerekir ki , Azerbaycanın Halk şairi Memmed Araz su mitolojik karakterini daha çok Aras nehri karakteri ile birleştirerek eserlerinde bu konuda geniş konuşmuştur . Hatırlatalım ki , şairin şiirinde Araz karakteri en uca zirvede yer alıyor . Araz Azerbaycanda çaydır . Dünyanın Arazdan büyük , sulu nehirleri fazladır . Hakkında şarkılar , rivayetler yazılmış çaylar da var . Ancak Aras Nehri kadar hakkında şiirsel örnekler oluşturulmuş çaya rast gelmek mümkün değildir . Yakut el - Hemevi (1179-1229) de Mudjam El - Buldan (ülkelerin adlı Listesi) (7,24) eserinde Er - ress (Araz - NM) nehrinin adıyla ilgili vilayetin adının Kuran'da Allah tarafından hatırlandığını kaydetmiştir .

Akademik Ziya Bünyadovun tercümesinde Yakut El - Hemevinin Araz hakkındaki aşağıdaki fikrini önemli buluyoruz : " Er - ress Azerbaycanda çaydır . Azerbaycan sınırlarının biri bu çaydır . Deyirler ki , Arran , Er - ress vadilerinde binlerce kent vardı . Bu çay başlangıcını Kelikeliden alıp Arran erazisi ile akar " (7,27-28) . Görüldüğü gibi orta yüzyıllarda Araz çayı üzerinde oluşmuş hususlar dikkat çekicidir . Hatta yapılan gözlemlerin sonucu diyebiliriz ki , 1918 yılında Nahçıvan'da Araz - Türk Cumhuriyeti'nin kurulması da rastgele hal sayılabilemez . Mehz Araz cemaati , mehz Araz ülkesi bu arada Nuh tufanından sonra yerleşen Nuh taraftarlarının genlerinde kodlanmış ilâhî kudretin telkini sonucunda tecessüm eden bakışlar kompleksinin bütünüdür .

Araz çayı ilâhi tarafından oluşturulan cennet nehridir . Filoloji doktoru , merhum Ebulfaz Hüseyini'nin " Sovet Nahçıvanı " gazetesinin 30 Ocak 1986 tarihli 25 sayında basılmış " Halkımızın benlik heykeli " adlı mekalesinde okuyoruz : " Gemikaya " da yer haritaları , her hanki bir alan , ülke , çay ve ayrıca Aras nehrinin haritası müşahide ediliyor . Biz bu haritanın yanında eski Rooney harfleri ile Arazın eski isimlerinden " Oğuz " kelimesini okuya bildik " (8,4) .

Bu kutsal nehir hakkında Yakut el - Hemevi daha sonra yazıyordu: "Er - Res mucizevi çaydır, burada çoklu mühtelif çeşit balıklar yüzüyor. Kabul ederler, her ay burada evveller olmamış yeni balık türleri belirir. "Sürməhi" cinsi balık ancak bu çayda yılda bir kez belirli bir zamanda ortaya çıkar " (7,25) .

Halk sanatında , folklor örneklerinde de Araz konusu yeterince işlenmiştir . Araz öncelikle su kaynağıdır, su ise ilk yaşayışın , hayatın başlangıcı olduğuna göre kutsaldır . Bu nedenle halkımız hep Araza baş vurmuş , Arazdan yardım dilemiştir . Anlaşılan bu sebeplerden de Arazdan dilek istemek batından gelen ilâhi telkinler vasıtasıyla saadet arayışı , gezginlerin kâhkâşanları izlemekle Megribden doğuya yönelik belirlemeler kadar müthiştir :

Araz , Araz , han Araz ,
Can sana kurban , Araz .
kalbimin derdinin
Məlhəmişən , sen Araz (9,29) .

Aras nehrinin kaderine bir Vatanı , bir toprağı , bir eli ikiye ayırmak düştü . 1813 yılında Rusya'nın Azerbaycan'ın kuzeyini işgal etmesi ile başlayan bu " kısmet " Aras nehrinin derdine dönüştü , bir nisgilə , bir acıya dönüp Azerbaycan Türklerinin yakasından asıldı . İki yüz yıllık hicranın millete getirdiyi dert Araz çayı hakkında çok rivayetler , şiirler , bayatıların oluşmasına neden oldu . Tabii ki , bu ağırı Araz isminde rəmzləşdirilerek dert , elem , ayrılık

işareti olarak tesvir ediliyordu . Aşağıda verilen bayatı örneklerinde bu derdin izleri açık görünmektedir :

Araz , Araz , han Araz ,
Dağlardan akan Aras .
Yardan bir haber getir ,
Evimi yıkan Araz (10 , 52) .

Veya :

Araz , araz , han Araz ,
Gel eyleme kan , Araz .
Koy gidim , yar bekliyor ,
Nedir bu tuğyan Araz ? (6,31)

Araz kıyısında dünyaya göz açan şairin çocukluktan eşitdiği , duyduğu , hatta acısını yaşadığı bu nisgil , bu gem Mehmet Aras'ın kalbinde ağrı ile beraber doğmuş poetik misralara , azap , gözyaşı ile yoğrulmuş beytlərə , kanla suvarılmış şiir örneklerine dönüştürülüp yazılır , dert daşıya bilen insanların derdinin düzenlenmesi oluyordu . Şair " Aras'ın nâğməsi " şiirinde yazıyordu :

Sen canlı tarixsən doğrudan , Araz ,
Səsində bin yıldan gem qubar kalıp .
SİNƏNDƏ dil açan bu yanıklı saz ,
Ulu babalardan yadigar kalıp (1,157) .

Araz akıyor , bölümün çeşitli zamanlarında kah sesli gürültülü , kah lal - dinmez oluyor . Şair Aras'ın sesini babalar yadigar kalan sazın sesine benzetiyordu . Saz usta sanatçının elinde nasıl kükrəyib taşar , hezinleşirse , Araz da bazen Koroğlu gibi nara çekiyor , Abbas gibi qemlenirdi . Bazen coşan , çağlayan , kıyılara sığmayan , bazen sakitleşib dilsiz akan Aras hem de iki sevgiliyi ayırmış hicran nehri . Aras'ın sularında ağlayan Leyli muhabbeti , Mecnun arzudur :

Sende təmkinlik de , delilik de var ,
Dağlarda pələngsən , düzlərdə kuzu .
Belki sularında dil açıp ağlar ,
Leyli muhabbeti , Mecnun arzusu ? (1,158)

Mehmet Aras'ın kalbinde olan Vatan sevgisinin merkezinde Araz derdi , Araz sorunu yerleşmişti , bu sebepten de şair nerede olursa olsun , sık sık Arazı hatırlar , yada düşürüyordu . Sesli gürültülü Moskova şehrinde dinlenmekte iken , Moskova Nehri kıyısında yürüdüğünde de o , Aras nehrinin türkülerini duyuyordu . Sanki Aras'ın şarkıları telli sazın nâğmeleri ile uyumlu idi , başka nehirlerin sesinde bu hezinliyi , bu tatlılığı duymak şair için mümkün değildi :

Oku , bir aram - aram ,
Oku , bir hazin - hazin ,
Oku , gökler uyusun ,
Oku , dağlar Titresin ...
Araz yadıma düştü ,
Her teli bin havalı ,
O saz yadıma düştü ! (1,94)

"Araz yadıma düştü " şiiri Mehmet Aras'ın şair dostu Azərbaycan'ın güneyinde doğmuş Söhrab Tahire ithaf edilmiştir . Moskova Nehri kıyısında dolaştıkça şairin hayalları Aras'ın sularında yıkanıp durulurdu . Bu yerler ne kadar cazibeli olsa da , Araz kıyısı kadar doğma değildir . Şiirde hem de güney özlemi vardır . Çünkü , Söhrab Tahir de Araz sahilinden vatana gurbet gibi bakmaya zorlanmış vatan oğludur . Arazdan yazdığına göre şairi qınayanlar da bulunuyordu , " Arazdan çok yazıyorsun " - diye tenkit ediyorlardı . Sovet rejiminin kol yaptığı

yıllarda Arazdan yazmak kolay iş değildi , büyük cesaret ve hüner gerektiriyordu . Mehmet Arazda ise bu cesaret vardı . O , Nesimi gibi akidesi yolunda soyula da bilerdi , ancak Arazdan yazmaya bilmezdi :

Bana diyor birisi :

" Çok yazıyorsun Arazdan .
Ne bileyim , bazan kuzu ,
Bazan aslan Arazdan . "
Neyleyim ben , neyleyim ?
Kalem geldi elime -
Araz gelir dilime (1,106) .

Şair adını çekmediği nadani , " sapı özümüzden olan baltayı " , ikna etmeye çalışıyordu ki , Araz olağan çay değil , o ana kadar aziz ve kutsaldır . Araz "Avesta" dan bile eski bir milletin tarihini kendinde yaşatan canlı varlıktır . Araz neinki sevilmelidir , korunmalı , saklanmalıdır . O , babaların yadigârdır . Aras'ın alanları Qıratın , Bozatın soluğu duyulur , ninelerin ılımlı tavrı , hoş gülüşleri , ataların demir iradesi , sertliği hissedilir :

Yok , Araz derken ,
Sadece çay düşünmüyorum !
Benim tek bakarsan ona ,
Deməzsən adi sudur .
O , bir gelin beliği ,
Bir çocuk rüyasıdır (1,107) .

Şair Arazdan ayrılabilir bilmiyordu . Araz şairin hayallerinde , fikrinde ve uykularında idi . Şair her yerde Arazı görüyordu . Doğma Nahçıvan toprağında dolandıqca Araz da şairle bir yerde idi , hatta kıyı boyunca bitmiş çınarlar şairin eline , kıyıları dudaklarına benziyordu :

Rıhtımın - dudağımda ,
Ləpən dilime benzer .
Sahil boyu çınarlar ,
Yazan elime benzer (1,283) .

1967 yılında yazdığı " Araz üste çınar gördüm " (18 , 17) şiirinde Mehmet Araz , Araz nehrinin kıyısında bitmiş çift çınardan sohbet açmıştır . Koşa çınarlar iki sevgili gibi yapraqları ile öpüşürler . Bunlardan biri biraz gövdeli , yücedir , öteki ise ince , ince gövdeli çınara kısılp . Şaire öyle geliyordu ki , çınarlar lap təzəcə düşün elemiş delikanlılardır . El ele verip şenlik ederler , geceleri yıldızlara dalıp , sarılıp yatırlar . Şair bu mutluluğun önünde bir korku hissi de geçiriyordu , eli baltalı , qazmalı adamlar bu çınarların mutluluğuna qenim kesilebilirler :

Korktum , korktum onların
Bu sevgisini yaralayarlar .
Dalları , gövdeleri , qışələri ,
Birbirinden aralarlar (2,18) .

Mehmet Arazı uyarıcı hissetmek , Araz çayının adına söylenen bir vatani parçalayıp iki asırlık yarattığı hicran hissidir . Burada Mehmet Aras'ın şair dostu Söhrab Tahir'in de bu korku hissi ile ilgili yazdığı şiirden bir beyt misal getirmek yerine düşer :

Özgür kardeşim var , onunla xoşam .
Ben gerek sahili sahile xoşam .
İki bölünməkdən öyle korkmuşam .
Çöpü de ikiye bölməmə daha (12,7) .

Vatanın Araz boyunca ikiye bölünmesinin ağır neticeleri halk düşüncelerinde bazen Araza karşı öfkeli , qarğıışlı deyimlerin oluşmasına neden olmuştur . İmparatorlukların yaptığı işgalci savaşlar halkımızın yaşam tarzına sınırlı mahrumiyyətlər , açlık , sefalet , qarətçilik , enkaz

getirmiştir. Uzun zaman yaralarını sara bilmeyen insanlar da bu belaların müsebbibi gibi Araz çayını suçlamışlar :

Şərmisən , xeyirmisən ?
Kılıç'ın seyirmisən !
Kolun kurusun , Araz ,
Vatanı ayırmısən (6,58) .

Veya :

Araz , Araz budumu ,
Araz dolu sudumu .
Kuruyasan , ay Araz ,
Olasan su udumu (11,75) .

Veya , ikiye bölünme ile ilgili doğrudan Ruslara karşı söylenmiş bayatılar da var ,
örneğin :

Urus , öləsən , Urus ,
Göze gelesən , Urus .
Seni de bölen ola ,
Onda bilesən , Urus (5) .

Getirdiğimiz örneklerden anlaşılıyor ki , uzun zaman dertli bir hicranın merkezinde coğrafi koşullara göre Araz çayının durması öyle onun da adına bu tip deyimlerin , şiirlerin kurulması ile sonuçlanmıştır . Mehmet Araz da bir vetendaş gibi her kez Aras nehrinin çizgisinde çekilmiş demir dikenli, kablolu sınır direklerini gördükçe , bu dikenli simler sanki kalbine batar , onu acıtıyordu . Şair ayrılığın ne zaman sona yeteceğini bekliyor , teselli verecek bir haber, umut intizarında idi .

KAYNAKÇA

1. Araz Memmed , Seçilmiş eserleri , dört ciltte, I cilt , Bakü: Ozan , 2003.
2. Araz Memmed , Seçilmiş eserleri , dört ciltte, II cilt , Bakü: Ozan , 2003.
3. Araz Memmed , Seçilmiş eserleri , dört ciltte, III , Bakü: Ozan , 2003.
4. Araz Memmed , Seçilmiş eserleri , dört ciltte, IV cild , Bakü : Ozan , 2003.
5. Ordubad bölgesinden toplanan folklor örnekleri (Örnekler kişisel arşivimizdedir) .
6. Bayatılar. / Tertip eden ve ön sözün müellifi Vagif Veliyev. Bakü: Yazıcı, 1985.
7. Хамави Я. Муджам ал-Булдан (сведения об Азербайджане). Баку, 1983.
8. Hüseyni A.S. "Halkımızın benlik heykeli", "Sovet Nahçıvanı" 30.01.1986, № 25.
9. Memmedov N. Vatan derdi. Bakü: Nurlar, 2005.
10. Bayatılar. / Toplayanı ve tertip edeni Hasan Kasımov. Bakü: Azərneşr, 1960.
11. Azərbaycan folkloru antolojisi, XII kitap / Zengezur folkloru. Toplayanı ve tertip edenler V.Nəbioğlu, M.Kazımoğlu, Ə.Əsgər. Bakü: Seda, 2005.
12. Tahir S. Ateş çeşmesi. Bakü: Gençlik, 1977.

ELYAZMALARLA BAĞLI TÜRK-İSLAM SANATLARINDA MALZEME VE MOTİF OLARAK SU

Sebine NİMET-ZADE*

Mükemmel malzemelerden istifade edilerek erseye gelen elyazma kitaplarındaki minyatürler, tezhip ve süslemeler, desenler ve nihayetinde doğu tarzında ciltlemeler eserlerin nefisliğini, özelliğini daha da artırıyordu. Bugün bu eserler hem konu bakımından tetkik edilir, hem de müze eşyası, aynı zamanda insanlığın maddi-kültürel mirası olarak değerlendiriliyor. Cihangir Kahramanov, Elyazmaları Fondu'nu Azerbaycan'ın kitap kültürü tarihinin zengin müzesi olduğunu söylemiş ve kaydetmiştir: "Ortaçağ kitap ressamlığı, kitap medeniyeti ile ilgili uygulama-dekoratif sanat çeşitleri eşsiz bedii servet olarak değerlendirilmelidir".

Çeşitli mürekkep ve kalemlerle, kağıt üzerinde güzel hat örnekleri ile yazılan, esrareniz boyalarla ve altınla süslenen - Halkari, Zerefşan, Zerenderzer... tezhipli, ebrulu, nefis ciltli yazma eserlerimiz hem metin bakımından, hem de Türk-İslam sanat tarihinin öğrenilmesi açısından oldukça değerlidir.

El yazma kitapların meydana gelmesinde yani tertibatında bir grup kitap sanatı ile bağlı sanatçıların - hattat, müezhip, nakkaş, mücellit -saffah, ebruzen vb. sanat adamlarının emeği vardır. Ve her bir sanatçı esere estetik açıdan değer katmıştır. El yazmasının estetik meziyetlerinden önde geleni, daha sık görüneni hattat işidir. Ali Hareviye göre hattat olmak için beş şey gerekiyor: Birincisi dikkati tab', ikincisi yazıdan anlamak, üçüncüsü elde kuvvet, dördüncüsü emek sarf etmek, beşincisi yazı için gereken kağıt, kalem ve mürekkebin en iyilerinin bulunması.

Göründüyü gibi elyazmacılıkda en iyi malzeme işin uğurla hayata geçirilmesinde vacip şartlardandır. Kültürel mirasımız olan yazmaların meydana gelmesinde uygulanan malzemelerde su vazgeçilmez nesnedir. Yazma eserlerin her birinde yaşamın temeli, esası olan suyun rolü bir gerçektir. Nitekim, su kağıtların, mürekkeplerin hazırlanması, kağıtların aherlenmesi ve boyanması, aynı zamanda tezhip ve miniatürlerde kullanılan boyaların hazırlanmasında malzeme olmuştur.

Yazmacılıkda en sık kullanılan, yani istifadesine ihtiyaç duyulan bezir (keten) isi mürekkepi idi. Koyu siyah, akıcı, solmayan bir mürekkeptir. Bu keten tohumu yağının yakılması suretiyle meydana gelen isten oluşan mürekkep idi. İçi sırlı kavanozdaki bezir yağı, üzerine fitil konulmak suretiyle yakılır; üzerine de is toplamak için içi sırlı bir kapak asılırdı. Yağ bitene kadar yandıktan sonra kapakta biriken is, tavuk tüyü ile başka bir kaba alınır, daha sonra içine belli ölçüde zemkli su doldurulmuş mermerden olan büyük bir destesenne boşaldırdı. Burada ezilir ve karıştırılırdı. Bu iş iki üç ay sürerdi. İyi mürekkep ancak üç ayda imal edilebilirdi. Bu mürekkepe hattatlar biraz mazı atarlardı, böylece mürekkep solmaz ve rütubetten zarar görmezdi.

Elyazmaları için - Demeşki, Devletâbâdî, Hatayi Adilşahi, Hariri-Semerkindî, Sultani Semerkandî, Hindi, Nizamşahi, Kasım Beygi, Hariri-Hindi, Güni-i Tebrizi (Lui Tebrizi) Muhayyer, Alikurna, vb. gibi kağıtlardan kullanılırdı. Kağıtlar yazı yazılmadan önce sulu madde olan aharla aharlanırdılar.

Yazı malzemesi olan kağıdın aharlanmasında su: Kağıdın yazı yazmaya çok elverişli olması için, üzerine sürülen maddenin - aharın hazırlanmasında da su vazgeçilmezdir. Kağıdın sağlam ve kullanıma elverişli hale getirilmesi için bu maddenin sürülmesi sebebiyle de aynı isim istifade olunmuştur. Sulu madde olan ahar kağıt üzerine sürülür veya kağıt bu maddeye batırılırdı. Böylece kağıt parlak görünüyordu. Kaba, pürüzlü ve kalemin hareket etmesine

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlmiler Akademisi M.Füzuli adına Elyazmalar Enstitüsü.

elverişli olmayan kağıtlar, aharlanmak suretiyle yazı yazmaya son derece uygun hale getiriliyordu. Kağıda bir kat ahar sürülürdise tek aharlı, iki veya daha fazla sürülürdise çift aharlı söyleniyordu, buna kısaltılarak çiftali de denilmiştir.

Ahar kağıda iki-üç defadan fazla sürülemelidir, aksi takdirde zamanla kağıtta çatlar oluşur. Ayrıca kağıda ahar sürüldükten sonra, bir hafta geçmeden kağıtların mührlenmeleri gerekiyordu. Yazıların türlerine göre aharın türü değişir. Tek bir tarafına yazı yazılacak kağıtlara (levha) kalın ahar, kitap varaklarının iki tarafına ince ahar sürülürdü. Kağıdın türüne, özelliğine göre birkaç kat sürüldüğü de olurdu. Meşk kağıtlarına kalın ahar sürülüyordu. Aharlanmış ve mührlenmiş kağıtlar, zamana, rutubet, küf ve kitap kurtlarına karşı daha dayanıklıdır.

Kağıdın aharlanmasında aşağıdaki faydalar elde ediliyordu:

- 1) Kağıt sanki cilalı oluyordu.
- 2) Aharlanan kağıt üzerine mürekkeple yazılan yazıyı birkaç defa silip yeniden yazmak mümkün olur ve aharlı olduğu için kağıt harap olmazdı.
- 3) Aharlı kağıt üzerinde kalemin kayması (hareket etmesi) çok kolayca olurdu.
- 4) Mürekkep de kolayca ve kıvamında akar, kağıda tam sinerdi.
- 5) Aharlı kağıt üzerine yazı kolayca yazılır ve yazının itiliğini sağlamak kolayca olurdu.
- 6) Aharlı bir kağıt üzerine yazılan yazı hiç bozulmadan ve solmadan asırlarca muhafaza edilebilir.

Tezhip sanatında su: Türk-İslam elyazmalarında muhteşemliği ile seçilen tezhip sanatında da suyun yeri oldukça mühimdir. Örneğin, halkar tezhipinin hazırlanma, işlenme tekniğine bakıldığında bunun şahidi oluyoruz. Halkar tezhip türü sadece altınla yapılan bezeme, süslemedir. Halkari (hallikari «yaldızlama işi» yani zerleme) de denir. Halkarın hazırlanmasında, önce altın varak, yuvarlak dibli çini tabakta 3-5 damla Arap zemki veya süzme bal ile ezilir. Ezilmiş altından küçük bir zerre kadar avuç içinde parmakla yayıldığında gözle görülmeyecek kadar ovxalanmışsa veya ezilmiş altın üzerine bir damla temiz su damlatıldığında altın zerrelere bu damlanın üzerine çıkıyorsa işlem tamamdır. Ezilmiş altını Arap zemkenden temizlemek için kavanoza bol su konulup fırça ile altının suya karışması sağlanır. Bir süre sonra zerrelere kabın dibine çökmeğe başlar. Ezilmeden kalan ve derhal çöken altın parçalarına müşair denir ve bunlar yeniden ezilmelidir. Altın tamamen dibe çöktüğünde zemkli su, kavanoza kavanoz terpedilmeden, ehmalca (dikkatle) dökülür. Ezilmiş altın, jelatinli su ile karıştırılarak, fırça ile zemin üzerine sürülmek suretiyle kullanılır. İşlenecek halkara desen çizilecek yer büyüklüğünde ince bir kağıda karalama halinde çekilir. Desenlerin ortası sulu altınla, gölgelendirilir ve kenarlarına koyu altınla tahrir çekilir. Açık veya koyu gölgelerin oluşması için çeşitli kalınlıkta fırçalar kullanılır. Daha sonra zerre mührü ile parlatılır. Halkarda, özellikle donuk bir parlaklık istendiğinde, zerre mührlenirken araya saman kağıdı denilen ince, yarı şeffaf ve parlak kağıt konuluyor. Aharlı veya açık renkli kağıtların üzerinde halkar daha güzel görünüyor. Halkar tarzındaki bezemede, süslemede stilize ya da gerçek biçimiyle her çeşit çiçek ve desen çekiliyor. Bazı kitapların her sayfasında ayrı motifli halkari bezeme görülüyor. Açık renkli kağıtlara yapılan halkarlarda nakışların dış kenarına, uygun renkte tahrir çekilir, buna tahrirli halkar deniliyor. Bazen de nakışların içerisi ve dışarısı hafif renglendirilerek boyalı halkar elde ediliyor, buna da zer-şıkaf adı veriliyor.

Süsleme sanatında kullanılan ezme zerri (yaldız) hazırlanmasında su: Ezme zer tezhip ve cilt işlerinde kullanılan bir çeşit sulu zerrdir. Zemk-i-Arabi su içinde eritilir, bu suya uygun bir miktarda altın varak ezilir; elde edilen macun birkaç kez yıkanır. Jelatinli su ile karıştırılarak fırça vasıtasıyla zemin üzerine çekilirdi.

Türk-Ebru sanatı ve su: Beşer medeniyetine kültürel miras olan, yazma eserlerimizde mühim yeri olan Doğu sanatının eşsiz numunesi - Türk ebru sanatı da yüz yılların denemesinden çıkmış, bu günümüzde bile dünya halklarını esrarengiliyle voleh ediyor. Bu

sanat farsça "abru" (su yüzü) veya "ebri" (buluta benzer, bulut gibi) olarak adlandırılmıştır. Daha sonralar Anadolu'da yayılan bu sanatın adı "ebru" olarak tanınmıştır. Kağıt üzerinde mermerdekine benzer damarlar görüldüğü için, Avrupalılar ebru kağıdına mermer kağıdı (papier marbre, marmor papyri, marbled paper) demeyi tercih etmişlerdir.

Ebru sanatı, su yüzeyine nakşedilen soyut renk kompozisyonlarının gerçekliye kavuşması, dönüşmesidir. Gönül birikimleri, duyarlılığı fırça hassasiyetiyle su yüzeyine düşerek meydana gelen formlar (hatip, yürek vb.) kağıda aktararak sosuzlaşır. Tekniği ve estetiği yönünden değerlendirildiğinde sonsuz ve sınırsızdır. Tekneye serpilen renkler, sanatkarın akıl derinliği bilinci ve deneyimleri ile fırçayı tutan el koordinasyonu beceri ve ustalığının ritimli bir şekilde suda yaşam bulurlar. Serpme üslupları sanatkarın çalışması dahilinde (tecrübe, sebat, sabır, kanaat vb.) güzelleşir ve olgunlaşır. Sanatkar, ebru çeşitlerinin hepsini rahatlıkla uygulayabilir, hatta bir çeşidinde daha da ustalaşabilir. Renksiz, saydam olan yüzeyde, her tekniğe göre, renklerle nice güzellikler ortaya çıkar. Su yüzeyinde fırçadan damlayan çeşitli renkler büyük-orta-küçük, sık veya aralıklı şekillerde düşerek yüzeyi farklılaştırır. Bu farklılaşmalardaki oranların ebru olarak somutlaşması bir sanat objesinin ortaya çıktığının göstergesi olur.

Ebruculukta kullanılacak boyalar hiçbir suretle suda erimemeli ve yağ ihtiva etmemelidir. Çünkü bu yağ ebruyu bozar. Bu suda erimeyen boyaların ebruda kullanabilmesi için ince ezilmeleri ve en küçük zerrelerine kadar ayrılması lazımdır. Düzgün bir mermer üzerine ezilmek maksadıyla konulan bu boyalar, sulu vasatta el taşı denilen hususi şekilli bir mermer ağırlık yardımıyla ve sabırla ağır ağır ezilirler. Boyaların incelme işi bittikten sonra, ana kap denilen kaplara her bir renk ayrı ayrı konur. Suda erimedikleri için boyalar zamanla dibe çökerler. Üstüne boya serpilmek suya yapışkan bir koyuluk vermek için en ziyade kitre zamkı kullanılır. Kitreli suyun üzerindeki boyaların çökmeden yayılmasını temin için, yüzeyde gerilim sağlayan safra asitleri ihtiva eden sığır ödü kullanılır. Ezilmiş boyalardan az miktarda, fincan gibi küçük kaplara alınıp at kuyruğunun yardımıyla teknenin üstünden kitreli suya serilmeye başlanır. Bu serpme işinde, suluboya fırçaları iyi netice vermemektedir. Ödün bu vazifesi de boyaları birbirine karıştırmadan, ayrı ayrı renkleri koruyabilmelerini sağlamaktır. Ebru yapan kimse tekneye hasıl olan şekillere bir noktadan sonra uymak zorundadır. Bunda kitreli suyun kesafeti, kirlilik derecesi, boyaların öd ile karışma nisbeti, nihayet havanın sıcaklığı ve rutubeti rol oynar.

Ebrunun teşekkülü, onun yayılması ve dünya medeniyetine etkisi barede çeşidli mulahazalar ortaya koymak mümkündür. Rus filozofu Viktor Polişuk "Kulturologiya" kitabında yazır: "Medeniyet (kültür) her bir insanın, şahsın ferdi yaratıcılık mahsuludur, onun köklerini toplumun yüksek zekalarında deyil, sade insanın gündelik hayat faaliyetinde aramaq gerekir. Ancak toplum ve ya hakimiyet kültürün inkişafına destek vere biler ve ya yavaşlatır, lakin medeni deyerlerin yaranmasında her hanki bir insanı öz tarafından deyişe bilmezler". Asrlar önce bilinmeyen coğrafi mekanda tarixe adı bile melum olmayan senetkar tarafından esası koyulan su üzerinde resm bu gün dünyaya "Türk ebru sanatı" gibi tanınmış ve sevilmiştir.

Minyatürlerde motif olarak su: Su - malzemelerin hazırlanmasında, işin uğurla tamamlanmasında evezsiz olduğu gibi, yazma eserleri sanat mücessemesi seviyesine kaldıran cehetlerden biri olan Türk-İslam minyatürlerinde de yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Ve bugün de eneneye sadık kalınarak kullanılmaktadır. Göl, şelale, nehir, ırmak, bulak, deniz, ve yahut kuzedeki saf su Türk-İslam minyatürlerinde saflığın, paklığın sembolü olan temel motif gibi doğanın felsefesini terennüm ediyor.

KAYNAKÇA

1. Adilov Məmməd, Azərbaycan paleoqrafiyası. Bakı, "Elm", 2010, 224 səh.
2. Ayla Ersoy. Türk tezhip sanatı. İstanbul 1988, 95 s.
3. Fatma Çiçek DERMAN. İslam sanatları tarihi. (Unit 5) Eskişehir, Eylül 2010. 247 s.
4. Каграманов Дж. В. Автор составитель. Из сокровищницы рукописей Азербайджана. (İngilis, rus və azərbaycan dilində) Элм. Баку. 1983.
5. Nemətzadə Səbinə. "Orta əsr əlyazmaları - İslam kitab mədəniyyətinin və incəsənətinin mücəssəməsi kimi". Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 90-cı ildönümünə həsr olunmuş XIII Respublika elmi konfransının materialları. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 24 may, 2013
6. Полищук В. Культурология, Москва, издательство: Гардарики, 1999
7. http://www.konyayazmakutup.gov.tr/TR/yazma_eser_sozlugu.htm
8. http://www.hatdergisi.com/EBRU_SANATI/ebru.html
9. <http://www.ktsv.com.tr/sanat/3-ebru>
10. https://www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php

GELENEKSEL OYALARDA SU MOTİFİ

Taciser ONUK* -H. Feriha AKPINARLI**

Dünyanın hiç bir ulusu halk sanatı konusunda Anadolu kadar zengin kaynaklara sahip değildir. Kültür bir ulusun hayat tarzı yaşama biçimidir. Bir toplumun kültürü onun tarihi geçmişini doğrudan bireylerin hayatını, günün çeşitli zamanlarındaki eyleminin, geçinme ve ekonomik faaliyetlerini, dinlenme ve dini hayata ayrılan kısımları, özetle, yaptığı ,yarattığı, yaşattığı, maddi ve manevi değerlerin bütünüdür.

El sanatları bütün halk sanatları gibi bir ulusun kültürel kimliğinin ve kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleridir. Birçok uygarlığın beşiği olan Anadolu bu uygarlıkların kültürlerini her köşesinde hala yaşamakta ve yaşatmaktadır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra bu eski uygarlıkların kültürleri yeni bir sentez içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hızlı üretim teknolojisi ve zevklerin değişmesine karşın geleneksel Anadolu el sanatları Türk kadınının yeteneğinde soyut ve somut varlığını devam ettirmektedir.

Örücülük sanatına tarihsel açıdan bakıldığında, Türklere ait ilk tarihi belgelere orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda rastlandığı bilinmektedir. M.Ö. 7-8 yüzyıllardan Orta Asya'da yaşayan Hunlara ait Pazırık II. Kurganındaki bulgular arasında örücülükle ilgili örneklerle rastlandığı bilinmektedir.(Diyarbakirli, 1972; Akpınarlı, 1991; Onuk, 2000)

Oya sözcüğünün diğer dillerde karşılığının bulunmaması bu örücülük sanatının Anadolu'ya ait olduğunu göstermektedir (Ortaç,1997:174). Oyalar, yapılan örnekler, renk ve motif çeşitliliği ile ayrı bir zenginlik göstermektedir. Oyalar tığ, iğne, mekik ve firkete ile yapılmaktadır. Çeşitli özelliklerde ve renklerde ipliklerin yanında gereç olarak çeşitli boncuklar, pullar v.b.materyaller kullanılmaktadır.

Anadolu'nun birçok bölgesinde yapılmakta olup, motiflerin şekillendirilmesi, isimlendirilmesi bakımından farklılıklar göstermektedir. Oyalar, bazen bir başörtüsünde, giysinin bir kısmında, mendilin kenarında ya da başlı başına süsleme unsuru olarak görülmektedir. Oyalar;

Kullanılan araca göre; tığ, iğne, mekik, firkete, mil oyaları,

Kullanılan gerece göre; boncuk, pul, koza, iplik, mum, kumaş, kâğıt oyaları,

Kullanılan tekniğe göre; dokuma, mekik, tığ, iğne, firkete teknikleri ile yapılan oyalar,

Kullanılan bezemeye göre; geometrik, bitkisel, figürlü, sembolik ve nesneli bezemeler,

Kullanım alanına göre; yemeni, taç, yatak takımı, mendil, kese, çeşitli örtü oyaları, şeklinde sınıflandırılmaktadır. (Akpınarlı, Ortaç,2006)

Başörtüsü kenarındaki oyalar örtünün kullanılacağı yere, yaşa, medeni duruma (bekâr, sözlü, nişanlı, evli, dul, yeni gelin, damat, çocuklu anne vb.) göre motif, renk ve ilettiği mesajlarda farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkiye'nin farklı yörelerinde araştırmalar sonucunda yeşilin çeşitli tonları ile yapılan oya, gelinin yeni evinden ve eşinden memnun olduğunu, sarı tonları ile yapılan oyalı yazmayı başına örten gelinin ise aksine, mutsuz ve bezgin olduğunu ifade etmektedir. Toros dağ köylerinde nikâhtan bir gün sonra okutulan geleneksel Mevlit töreninde, sadece kayınvalideye örtülen "Çakır Dikeni" isimli oya; gelinin kayınvalideye "Bana diken gibi batma" mesajını, başına biber motifleri yapılmış oyalı yazma bağlayan gelinin ise eşine "Aramız biber gibi acı" mesajını iletmektedir.(Onuk, 2000,)

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi. taciser@gazi.edu.tr

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Öğretim Üyesi. feriha@gazi.edu.tr

Fotoğraf.1. Biber Oya

Bu bildirinin konusu olan oyalarda su motifi; gerek geleneksel Türk kültürünün çeyiz geleneği, kadının mesajlarla kendini ifadesi ile iletişim aracı, gerekse süsleme ve süslenmeye olan ilgi nedeni ile günümüze kadar gelmiştir. Anadolu kadınının zevki, zekâsı ve yaratıcılığının en önemli belgeleri ve sanat dalı olduğu bilinmektedir (Onuk 1981, 1988, 2005). Bu çalışmada 1982-2012 yılları arasında oya ile ilgili yapmış olduğumuz alan çalışmalarından yararlanılmıştır.

Toplumların sanat duyarlılığını en kesin ve açık bir biçimde o toplumun süsleme sanatlarında görmek mümkündür. Türk süsleme sanatının gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet sonrası Türklerin hâkimiyet kurduğu pek çok coğrafi bölgelerdeki süsleme geleneklerinden etkilenmiş olması doğaldır. Ancak bu etkilenme çok kısa bir zaman diliminde kalmış, gerek renk, motif ve kompozisyon yönlerinden gerekse Türklere özgü sadelik yönünden Türk duyuş ve düşüncesinin en önemli ifade aracı olmuştur. Türk süsleme geleneğini ve oyalarını bu sanatın yakın ilişkide bulunduğu diğer kültürlerden kolayca ayırmak mümkündür. Çünkü Türk oyaları uygulandığı alanın bütünlüğünü bozmadan o esere ayrı bir ahenk ve güzellik katar. En basit gibi görünen bir oyanın ardında binlerce yıllık bir kültür oluşumunun gelenekleri, görenekleri, efsaneleri ve inançları bulunmasına rağmen günümüze kadar gelen oylar Türk kültürünün potasında erimiş yeni bir anlatım ve ifade zenginliği kazanmıştır (Onuk, 1988, 2005).

Geleneksel Türk kültürünün en ilginç örneklerinden biri olan oylar, doğadan esinlenilerek veya aynen kopya edilerek yapıldığı gibi doğrudan kendi yaratıcılıklarını, yaşadıkları veya yaşayamadıklarını duygularının ifade aracı olmuştur. Oyalarda motifler; bitkisel, geometrik, nesnel, sembolik(soyut) semboller olarak işlenmiştir. Oyalarda motiflerin yan yana tekrarlanarak getirilmesi ile oluşan kompozisyonlarda önemlidir. Bazı yöreler ana motifleri, bazıları ara motifleri şekilleri ile tanınırlar. Örneğin Nallıhan, Kütahya, Elazığ v.b.

Fotoğraf 2. Nallıhan yöresi portakal oya ve Kütahya yöresi karanfil oya

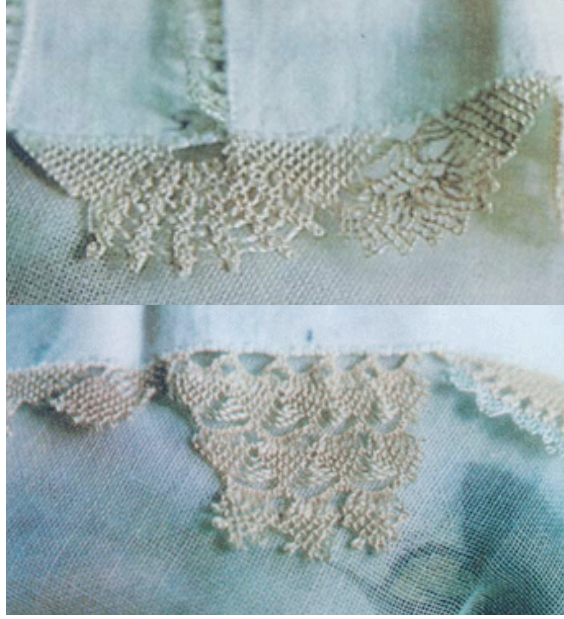
Oyalar; süslemek, süslenmek ve ekonomik nedenlerle yapılan tekniği örgü olan ve iletişim aracı olarak ta kullanılan geleneksel bir el sanatıdır. Çok eski geçmişi olan oyalarda “oya gibi” sözü ile de güzellik sembolü olmanın yanında topluma iyiyi, güzeli görebilmeyi sağlamış, aynı zamanda da dar gelirli ailelerin geçim kaynağı olmuştur. Oya sanatçıları yani Anadolu kadını eserlerini üretirken ümidi, sevgiyi, acıyı, yaşadığı veya yaşayamadığı duygularını soyut ve somut şekillerde biçimlendirmişlerdir. Ayrıca bu alanda uğraş verirken türlü oyunlar, adetler, gelenekler, türküler oluşmuş, imece, sevgi ve paylaşma duyguları gelişmiş, ayrıca bu paylaşım ile fiziksel ve ruhsal tedavi yöntemleri gerçekleşmiş, birlikte yaşama ve paylaşma alışkanlığı oluşmuştur.

Oyalarda su motifi;

- 1- Ana motif sürekli tekrar,
- 2- Ana –ara motife bağlı tekrar,
- 3- Ana motif aralıklı tekrar,
- 4- Ana –ara motif aralıklı tekrarlardan oluşmaktadır.

Bu tekrarlardan oluşan su motifini yaşatabilmek için tüm canlıların ihtiyacı olduğu gibi bir nesneye tutunmak veya tutturmak gerekir. Su hayatın ta kendisidir, hayatın devamıdır, akıcıdır ve sürekli. Oyalarda bir temele tutturulması için yapılan tüm bezemeler su motifi olarak ifade edilmektedir. Oya yapan kadınlarımız “oyanın suyunu yaptım “ diyerek temelde kullanılan motifleri yapmaktadır. Bu bezemeler çoğunlukla Namaz örtülerinde düz oyalarda kullanılır (Bkz.fot.3).

Fotoğraf 3. Su Motifli (Benli, Altmış Akıl Yetmiş Fikir, Nünüklü, Kibrit Çöpü ve Samanyolu) Namaz Örtüleri

Doğanın kuralı olan hayata tutunmanın, yaşamanın gereği ayakların yere basması ve hayatta kalabilmektir. Bu bağlamda tüm sanatta olduğu gibi süsleme sanatlarında da kural aynıdır. Bu kongrenin konusu olan su, hayatın temeli olduğu gibi oyalara motiflerinin de olmazsa olmazıdır. Ayrıca insanlar, yaşadıkları toplumlarda kültürel özelliklerine göre çevresindeki sembol ve mitlere anlamlar yüklerler. Su, mitolojinin ve sembolizmin en fazla yer verdiği mitler arasındadır (Erbaş, 2004).

Fotoğraf 4. Su yolu

Fotoğraf 5. Damlalar

Su ile ilgili motiflerin oluşmasında, insanların geçmişte yaşamış ve halen çevresinde yaşanan olaylardan etkilenmesi ve bu etkiden kaynaklanan duygu ve düşünceler çok önemlidir. Su ifadesinden oluşan motifleri oyalarda farklı özelliklerde görmek mümkündür, Akıcı devam eden su motifli oyların yanı sıra doğrudan doğadaki suyu ifade eden veya anımsatan farklı boyutlarda motiflere de rastlanmaktadır. Bu motiflerin etkileşimini şu şekilde sıralamak mümkündür;

5. Suyun bulunduğu durum ile ilgili motif isimleri; deniz, göl, ırmak, dere, çay vb.

Fotoğraf 6. Dere Yolu

6. Suyun görünümü ile ilgili motif isimleri; durgun, dalgalı, sel, çağlayan, şelale vb.

Fotoğraf 7. Deniz Dalgası

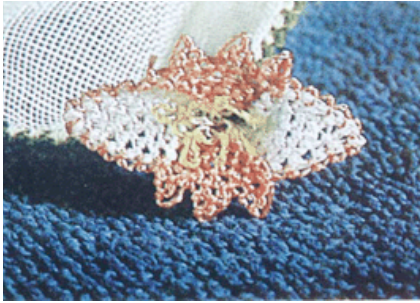
Fotoğraf 8. Şelale

7. Suda yaşayan canlılarla ilgili motif isimleri; balık, denizaltı, denizkestanesi, yosun midye, yengeç, vb.

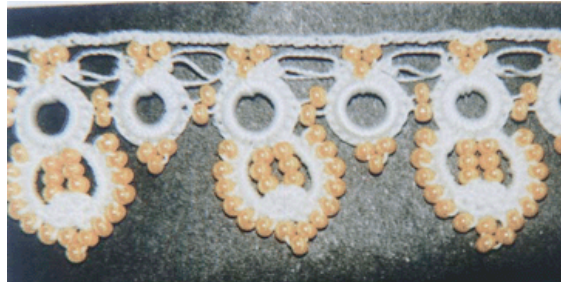

Fotoğraf 9. Midye Oya

8. Suyun üzerinde bulunan unsurlarla ilgili motif isimleri; gemi, vapur, tekne, kayık, sal vb.

Fotoğraf 10. Kayıklı oya

Fotoğraf 11. Su Damlası

Sonuç olarak; Oyalar Anadolu insanının kültürel kimliğinin ve kişiliğinin en canlı belgeleridir. Yaşamın olmazsa olmazı su olgusuyla ilgili yapılan eserlerden özellikle kadınların zevkinin, zekâsının ve yaratıcılığın en önemli belgeleri olmuştur.

KAYNAKÇA

Akpınarlı, H.F. ve H.S. Ortaç (2006). "Oyalarda Motif ve Kompozisyon Özelliği ", Denizli I.El Sanatları Kongresi Bildirileri, 233-242, Denizli; 10-12 Mayıs.

Akpınarlı, H.F. (1991). "Kahramanmaraş Oyaları", Kültür Sanat Dergisi, Yıl:3, Sayı:12, Aralık 1991.

Diyarbakırlı, N. (1972). Hun Sanatı, İstanbul.

Erbaş, A.(2004). "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: B Sayı: 20, 241-258.

Onuk, T. (2005). Osmanlıdan Günümüze Oyalar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Onuk, T. (2000). Osmanlıdan Günümüze Oyalar, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Onuk, T. (1988). İğne Oyalar, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988.

Ortaç, H. S. (1997). "Elazığ İğne Oyaları", Türkiye'deki El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GELENEKSEL ANADOLU DOKUMALARINDA SUYOLU MOTİFİ

N. Rengin OYMAN*

1. Giriş

Su genellikle literatürde sembolize olarak kullanılır. Su değişimin evrensel bir sembolüdür. Su çoğu zaman hayatın bir işareti olduğu gibi, birçok kez de su hayatı temsil eder. Aynı şekilde, su (örneğin, koyu karanlık sular gibi) ölümü temsil edebilir. Su ayrıca iki kategoriye bölünmüştü olabilir. Temiz su ve kirli su. Temiz su iyi sağlığı, kirli su ise kötü sağlığı sembolize eder. Su aynı zamanda saflık ve temizlik anlamına da gelebilir (<http://symbolism.wikia.com/wiki/Water>; Erişim tarihi: 2013).

Su insanlar için en önemli maddelerden biridir. Bu nedenle su motifi her zaman kullanılmıştır. Kurak bölgelerdeki türbelerin birçoğunu kubbesindeki suyolu motifine ve dokumalarda sıkça rastlanır. Suyolu motifleri, üzerine yapıldıkları veya üretildikleri malzemelerinin türüne göre değişiklik gösterir. Ham madde taş ise motif köşeli olurken dokuma üzerindeki suyolu yuvarlak veya üçgen şeklindedir.

Su, yeniden doğuşun, bedensel ve ruhsal yenilenmenin, yaşamın sürekliliğinin, bereket, soyluluk, bilgelik, saflık ve erdemin sembolüdür. En etkin bedensel arınma aracıdır.

Suyolu yaşamın, arınmanın ve yeniden doğumun olduğu yerdir. O hem yaşamın hem de ölümün kaynağıdır. Anadolu'da su ateşin zıddıdır. Anadolu kadının bütün gün iç içe yaşadığı su dokumalara motif olmuştur. Su yaşamı simgeler. Pişmiş topraktan yapılmış çanak çömleklerde zigzag veya meander diye adlandırılan suyolu motifleri uygulanmıştır. Meander motifi ejder ile simgesel bir anlam bütünlüğü içindedir. İsmi Ege denizine dökülen Menderes (Meandros menader) Nehir'inden almıştır (Erbek; 2002; 102)

Kilim-Yahyalı/
Kayseri

Halı-Malatya

Kilim-Akşehir/
Konya

Kilim-Erzurum

Kilim-Yahyalı/
Kayseri

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi. renginoyman@sdu.edu.tr

Palaz-Niğde

Kilim-Bayburt

Çini-Konya

Çini-Konya

Mermer-Aydın

Mermer

Zili-Mut/Mersin

Kilim-Yozgat

Halı

Cicim-Yozgat

Kilim-Antalya

Kilim-Şuhut/Afyon

Cicim-Dazkırı/Afyon

Cicim-Kütahya

Halı-Milas/Muğla

Kilim-Denizli

Halı-Yağcıbedir/Balıkesir

Halı

Kilim-Mihalıccık/Eskişehir

Kilim-Sivas

Kilim-Aydın

Halı-Kars

Cicim-Hatay

Cicim-Sivas

Kilim-Aydın

Kilim-Yahyalı/Kayseri

Kumaş-Çorum

Kilim-Malatya

Cicim-Dazkırı/Afyon

Kilim-Konya

Kilim-Konya

Kilim-Konya

Kilim-Hotamış
/Konya

Kilim-Hakkari

Halı-Gaziantep

Sumak-Niğde

Kilim-Erzurum

Resim 1: Geleneksel Anadolu Dokumalarında kullanılan bazı su yolu motifleri (Kaynak: Mine Erbek, Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, T.C.Kültür Bakanlığı, Dösım Yayınları, Ankara, 2002, s.106-107.)

Anadolu kilimlerindeki Meander-suyolu motifinin formu, tıpkı Menderes Nehri'nin geri dönüşlerine, sonra tekrar yoluna devam etmelerine benzer. Bu motif, Ege ve Akdeniz bölgesi halı ve kilimlerinde çoğunlukta olmak üzere, tüm Anadolu dokumalarında sıklıkla kullanılan bir motiftir (Erbek; 2002; 105).

Suyolu Motifi, insanlık tarihinde suyun önemini ve bereketini sembolize etmektedir. Suyolu akışı, hayatı temsil eder. Yeniden doğusun, yaşamın sürekliliğinin, yenilenmenin, erdemin temsildir. Anadolu kültüründe su yaşamın kendisi demektir.

Bildiride, Geleneksel Anadolu dokumaları'nda kullanılan su yolu motifleri, Havlı ve düz dokumalar olarak sınıflandırılarak incelenmiştir. Geleneksel Anadolu dokumalarında çok sayıda dokumada su yolu motifi kullanılmıştır. Bu araştırmada sınırlı zaman ve sayfa sayısından dolayı toplam 10 örnek dokuma incelenmiştir.

2. Suyolu Motifinin Tarihteki Yeri

Çatalhöyük taş duvarlarındaki resimlerde, pişmiş topraktan çanak çömleklerde zig-zag veya meander olarak da adlandırılan su yolu motifi belirgin bir şekilde uygulanmıştır. Meander motifi, bulut (ejder) motifi ile simgesel bir anlam bütünlüğü içindedir. İsmi, Ege Denizi'ne dökülen Menderes (Meandros=meander) Nehri'nden almıştır. Menderes ve Gediz nehirleri de tıpkı Dicle ve Fırat nehirleri gibi birbirlerine paralel olarak Ege'nin gümüş renkli ay ışığı altında zarif zigzaglar çizerek coşkuyla denize kavuşurlar (Erbek; 2002;102).

Anadolu'da su yaşamın kendisidir. Anadolu kadınının bütün gün iç içe olduğu su, dokumalarında da motif olmuştur. Menderes Irmağı gibi birçok akarsu Anadolu topraklarına hayat vermekte ve insan yaşamını biçimlendirmektedir. Anadolu kilimlerindeki Meander-suyolu motifinin formu, tıpkı Menderes Nehri'nin geri dönüşlerine, sonra tekrar yoluna devam etmelerine benzer. Bu motif, Ege ve Akdeniz bölgesi halı ve kilimlerinde çoğunlukta olmak üzere, tüm Anadolu dokumalarında sıklıkla kullanılan bir motiftir (Erbek; 2002;105).

Taocu gelenekte, su bilgeliğin bir yönü olarak kabul edilir. Su kavramı, içinde bulunduğu biçimi alır ve direnç yolunda hareket eder ve burada suyun sembolik anlamı yüksek bilgeliktir.

Eski Yunanlılar akan suyun gücüne inanmışlardır. Sıvıdan, katıya, buhar-su metamorfozu (başkalaştırma) ve geri dönüşüm felsefesi için simgesel bir semboldür.

Kuzey Amerika'nın ilk halkları arasında, su değerli bir eşya olarak kabul edilir. (özellikle kurak ovaların sulanmasında). Amerikan yerlileri için su yaşamın bir simgesidir (pek çok yaratılış efsanelerinde bir sembol olmuştur). Her formda en önemli unsurlardan biri olan su yolu çok önemli bir bezemeydi. Su ve su yolu sembolünün anlamı yaşamı, doğurganlığı ve saflık anlamındadır. Bazı Amerikan Kızılderili kabileleri göl, nehir ve okyanusların sahibi olarak "Su Yerlileri" olarak isimlendirilen gizemli kişilerin yaşadığına inanıyorlardı

Eski Mısırlılar ise en sevgili varlıkları olan Nil nehrinin, kendi bedenlerindeki doğum kanalına benzerlik gösterdiğine inanmışlardır.

3. Suyolu Motifinin Kullanıldığı Geleneksel Anadolu Düz Dokuma Örnekleri

Resim 2: Şabani yük örtüsü, Yüzey şeması ve dokumada kullanılan suyolu motifleri, (Kaynak: Ayşe Aslıhan Ergüder, *Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken, Şabani Dokumaları*, Arış Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi, Kasım, Sayı: 6, Ankara, 2011, s.55.)

KatalogNo: 12
Dokunduğu Yöre: Şenkaya/Doğanköy
Dokuma Türü: Cicim
Dönemi: 20.yy
Boyutları: 180X330 cm.
Yöresel Adı: Şabani
Üretim cinsi: Yük örtüsü
Dokuma Tekniği: Kilim, seyrek motifli cicim
Kullanılan malzeme: Çözü: Yün, Atkı: Yün
Kullanılan Renkler: Siyahı kırmızı, sarı, pembe, beyaz

Dikdörtgen formlu örnek, Şenkaya Doğanköy'e ait orijinal dokumadır. Geometrik motifler ile yöreye has özellikte siyah ve koyu kırmızı renkler kullanılmıştır. Orta zemini, dört

şak olarak yapıp sonradan birleştirilmiştir. Üzerinde çengelli baklavaların sıralanmış olduğu görülür. Aralarda pıtrak motifi yer alır. Kırmızı-siyah zeminli bordür üzerine "zikzak" (suyolu motifi) sıralanmıştır. Zemin ince eğrilmiş yünden yapılmış olup, koyu kırmızı ve siyah şeritler halinde dokunmuştur. Yöresel özellik taşımaktadır. Şabani yük örtüsü adı verilmektedir. Düz bez dokuma üzerine seyrek motifli cicim tekniği uygulanmıştır. Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal boya kullanılmıştır (Ergüder, 2011; 55)

Resim 3: Çift Gezerli Eğri Yanış ve ayrıntısı, Yüzey şeması ve dokumada kullanılan suyolu motifleri, (Kaynak: Ülkü Küçükkurt, Afyonkarahisar'ın İğdeli ve Çatkuyu Köyü Camilerinde Bulunan Düz Dokuma Yaygılar, Arış Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi, Kasım, Sayı: 6, Ankara, 2011, s.78.)

Kompozisyon adi: Çift Gezerli Eğri yanış

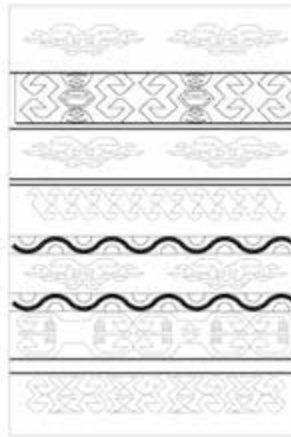
Boyut: 1 50 cm x 265 cm

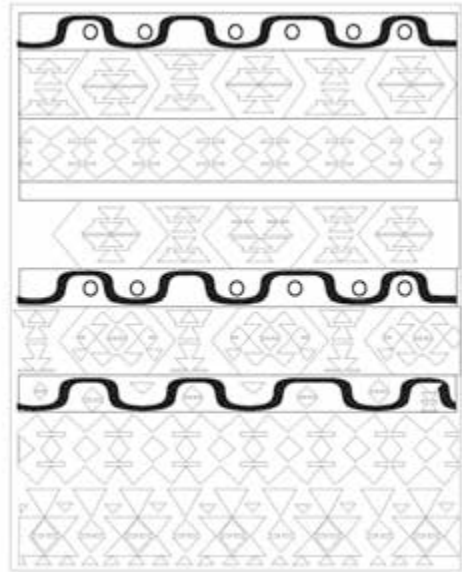
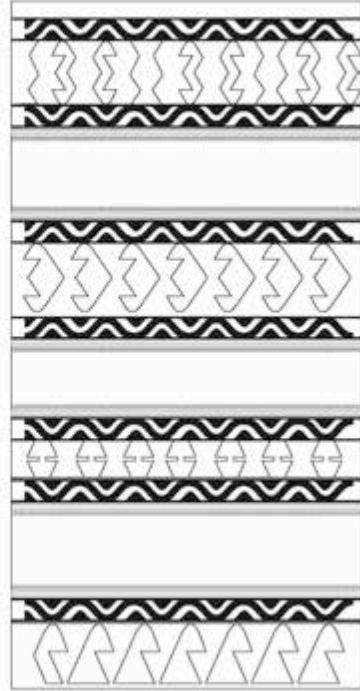
Malzeme: Çözgü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim

Bulunduğu yer: Afyonkarahisar, İğdeli köyü cami

İğdeli köyünde bir motifin tekrarıyla bütün zeminin doldurulduğu türde kompozisyonlar sık görülmektedir. En kenar suyuna genellikle suyolu, kutu, saç bağı ve keklik ayağı motifleri kullanılmıştır.

Resim 4: Isparta, Gelendost İlçesi, Keçili Köyü Kilimleri, Yüzey şeması ve dokumada kullanılan su yolu motifleri

Boyut: Çeşitli boyutlarda

Malzeme: Çözü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: Kilim

Bulunduğu yer: Isparta, Gelendost İlçesi, Keçili köyü cami

Isparta Gelendost Keçili köyü Camisinde bulunan Kilimlerde ara suyu olarak kullanılan su yolu motifi, adeta taşların üstünden atlarcasına akan suyu sembolize etmiştir. Sıklıkla bordürlerin arasında farklı genişliklerde kullanılmıştır.

Resim 5: Konya Alâeddin Cami Zili teknikli yolluk, ayrıntısı, Yüzey şeması ve dokumada kullanılan su yolu motifleri, (Kaynak: Mustafa Yıldırım, Konya Alâeddin Camii'nde Bulunan Zili Dokumalardan Örnekler, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı: 31, 2012 Bahar, s.302)

Envanter No:22

Yöresi: Derbent/Konya

Boyutlar: 160x400 cm.

Dönemi: 19. yüzyıl

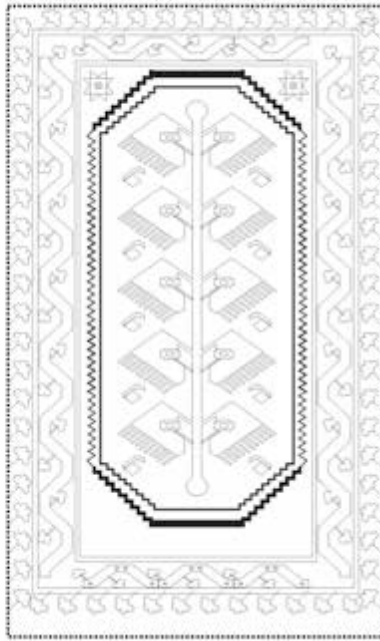
Malzeme: Yün

Teknik: Zili

Desenli kuşakları zili tekniği ile dokunmuş olan bu örnek, bütünü itibariyle ince kuşaklardan oluşturulmuştur. Bu kuşaklarda "zencirek", "bereket", "su yolu" ve "zikzak" desenler yer almaktadır. Kırmızı, mavi, beyaz, yeşil ve kahve renkleri kullanılmıştır.

4. Suyolu Motifinin Kullanıldığı Geleneksel Anadolu Halı Dokuma Örnekleri

Suyolu motifi, hem göçebe çobanlar hem de yerleşik yaşamı süren tarım toplumunda kutsal olarak büyümeyi ve yaşamı besleyen her şeyin sembolüdür. Su yaşamı sürdürebilmek ve beslenmek için mutlaktır. Bir halının çevresindeki su yolu motifi, sınır kabileleri, insanlar ve hayvanları, hem de suyun hayat veren kalitesini temsil eder. Aynı zamanda, iç arınma olasılığını da temsil eder.

Resim 6: 19. Y.Y. Fethiye Halısı, Yüzey şeması ve dokumada kullanılan suyolu motifleri, (Kaynak: Güran Erbek, Türk El Dokuması Halıları I, T.C. Kültür Bakanlığı, DÖSiM, Ankara, 1992, Model 13)

Envanter No:308

Bulunduğu Yer: Antalya Müzesi

Yöresi: Fethiye-Muğla

Boyutlar: 108x160 cm.

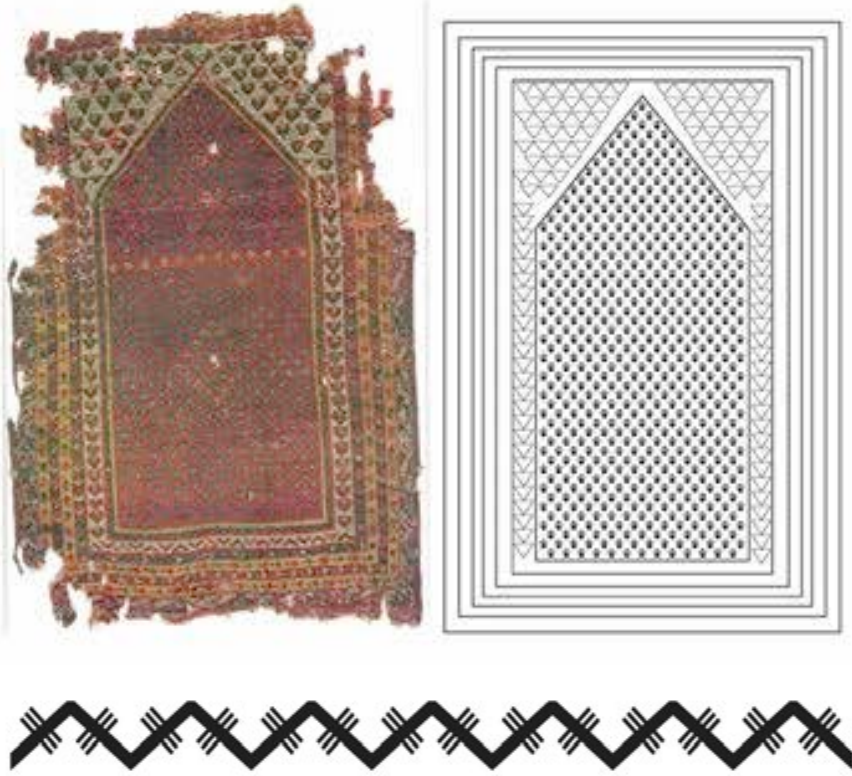
Dönemi: 19. yüzyıl

Malzeme: Yün

Teknik: Halı

Suyolu, rozet ve karanfil motifleri cennet bahçesini sembolize eder. Tütün fideleri hayat ağacının bir sembolü olarak kullanılır. Tütün yaprakları üstündeki kuşlar, yaşamı temsil etmektedir.

Resim 7: 18. Y.Y. Konya Halısı (Kaynak: Güran Erbek, Türk El Dokuması Halıları I, T.C. Kültür Bakanlığı, DÖSiM, Ankara, 1992, Model 55)

Envanter No:582

Bulunduğu Yer: Türk İslam Eserleri Müzesi

Yöresi: Konya

Boyutlar: 107x126 cm.

Dönemi: 18. yüzyıl

Malzeme: Yün

Teknik: Halı

Bereket, su yolu ve elibelinde motifleri ile sembolize edilir. Sedefler tekrar eden elibelinde motifleri ile düzenlenmiştir. Sedeflerin etrafına yerleştirilen Muska motifleri ise bereketi korumak için kullanılır. Karanfil ve gül motifleri Cennet bahçesini sembolize eder.

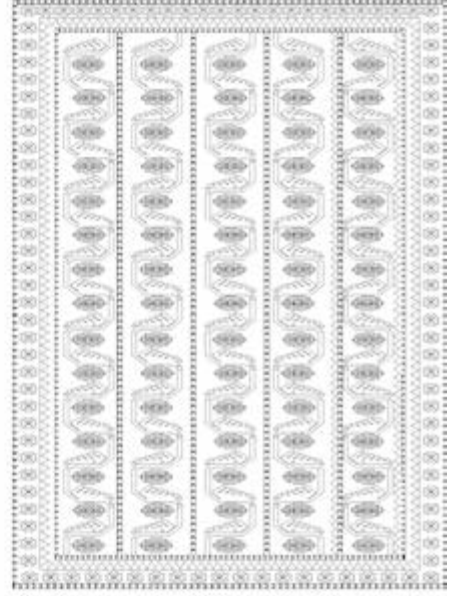

Resim 8: 17. Y.Y. Konya Halısı (Kaynak: Güran Erbek, Türk El Dokuması Halıları I, T.C. Kültür Bakanlığı, DÖSiM, Ankara, 1992, Model 59)

Envanter No:350

Bulunduğu Yer: Türk İslam Eserleri Müzesi

Yöresi: Konya

Resim 9: 18. Y.Y. Milas Halısı (Kaynak: Güran Erbek, Türk El Dokuması Halıları I, T.C. Kültür Bakanlığı, DÖSiM, Ankara, 1992, Model 83)

Envanter No:350

Bulunduğu Yer: Türk İslam Eserleri Müzesi

Yöresi: Milas-Muğla

Boyutlar: 158x169 cm.

Dönemi: 18. Yüzyıl

Malzeme: Yün

Teknik: Halı

Stilize ağaç ve ejder motifleri, "yaprak ve kurbağa" ya da "mekik" olarak isimlendirilen motifler, su yolu biçiminde düzenlenmiştir. Bu motifler, uzun ve

bereketli bir yaşamı sembolize eder. Suyolu motifi, bazı bölgelerde sığır sidiği olarak ta isimlendirilmiştir. En dış bordür rozetlerle çevrilmiştir.

5. Sonuç

Motifler bir toplumun geleneklerinin, inançlarının, coğrafik ve ekonomik olanaklarının, yaşam biçimlerinin sembolleştirilmiş halleridir. Motiflerin üstlendikleri anlamlar, kişilerin deneyimleri, toplumların olmasını istedikleri ve yaşadıkları olaylar doğrultusunda şekillenmiştir.

Geçmişten günümüze gelen süreçte geleneksellik niteliğini kazanan Anadolu motifleri, günümüzde sanatın birçok alanında kullanılmaktadır. Her sanat dalı kendi tarzında, bazen motifi yorumlayarak bazen de yorumlamadan kullanmaktadır. Kullanılan her bir motifin iletişimsel bir değeri vardır. Duygularını ifade etmekte zorlanan veya söz hakkı olmadığı için konuşamayan Anadolu kadını, motifleri duygularını ifade etmede kullanmıştır.

Anadolu motiflerine yüklenen anlamlar bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir. Genellikle motifler yörelerle bütünleşmiş durumdadır. Geleneksel motifler kullanılarak yapılan el sanatı ürünler genellikle kadınlar tarafından yapılmıştır.

Su sembolik anlamda evrensel dilde de saflık ve doğurganlık anlamındadır. Sayısız birçok kanıtta gördüğümüz gibi, genellikle yaşamın kendisi, kaynağı olarak görülmektedir. Yaratılış mitleri ilkel yaşamın sulardan ortaya çıktığı biçimindedir. Vücudumuzda çoğunlukla su bulunur ve bu yüzden kendi varlığımızı bu mitler ve alegorilere çok benzetebiliriz. Ayrıca, kan dolaşımını, vücut sıvılarımızı dünyanın yaratıcı suları ilişkilendirerek yaşam, uyum ve doğumu sembolize edebiliriz.

Suyolu motifi, geleneksel Anadolu dokumaların çoğunluğunda bordür ve ara sularında görülmektedir. Kimi zamanda motif alanlarını ayırmada, zemin deseninin içindeki motiflerin kenarlarını süslemektedir. Üzerine yüklenen anlamlar açısından incelendiğinde, bereket, yaşamın kendisi ve sürekliliğidir ki bu da canlının tam içinde bulunduğu anlamına gelir.

KAYNAKÇA

- Erbek, Güran. Türk El Dokuması Halıları I, T.C. Kültür Bakanlığı, DÖSİM, Ankara 1992.
- Erbek, Mine Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, T.C.Kültür Bakanlığı, Dösım Yayınları, Ankara 2002.
- Ergüder, Ayşe Aslıhan. "Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken, Şabani Dokumaları", Arış Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi, Kasım, Sayı: 6, Ankara, 2011.
- <http://symbolism.wikia.com/wiki/Water>
- Küçükkurt, Ülkü. "Afyonkarahisar'ın İğdeli ve Çatkuyu Köyü Camilerinde Bulunan Düz Dokuma Yaygılar", Arış Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi, Kasım, Sayı: 6, Ankara 2011.

ARTVIN YÖRESİNDE SU İLE İLGİLİ ÂDET, İNANMA VE EFSANELER

Musa ÖKSÜZ* -Ülkü ÖNAL**

Giriş

Her kültürde kutsiyet atfedilen bazı unsurlar vardır. Türk kültüründe kutsiyet atfedilen öğelerden biri de sudur. Bu kutsiyet Türk'ün değer dünyasında "Su gibi aziz ol." şeklinde ifadesini bulmuştur. Su "aziz" yani "yüce-üstün" addedilmiştir. Fizyolojimiz açısından önem ve değeri inkâr edilemez bir madde olan suya Türk kültüründe yüklenen anlam ise ayrıca önemli olduğu için zamanla su etrafın bir kült oluşmuş ve değişik sözlü kültür ürünleri de vücuda getirilmiştir. Türk Dünyasının hemen her yöresinde olduğu gibi Artvin'de de su ilgili değişik âdet, gelenek, uygulama, inanma ve anlatılar (masal, efsane, tarihî kıssa, memorat... vb.) yaygın olarak yaşamaktadır.

Toplum tarafından kabul edilmiş, ilahi bir dinin bilinen hükümleri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve tespiti yapılan itikatlara halk inanması adını veriyoruz. Tarih, toplum ve doğa olaylarının akıl dışı açıklama ve yorumlarla anlatıldığı hikâyelere efsane adını veriyoruz. İnanmalar ve efsaneler, yöreden yöreye büyük farklılıklar gösterebilecekleri gibi farklı milletlere ait olsalar bile birçok ortak özellik de barındırabilirler.

Halk biliminde "inanma" diye tabir edilen ve kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi durumu olan halk inançları, halk kültürü ürünleri içinde önemli bir yere sahiptir. Efsane ise, gerçek veya muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâyedir.

"Halk inancı", kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Halk inanışları din, ahlâk kuralları gibi kesinlik ve katılık taşımazlar ve yerden yere, topluluktan topluluğa değişiklikler gösterirler (Boratav 1984: 7).

Bu çalışmada; Artvin yöresinde yaptığımız derlemeler ve konuyla ilgili yazılı kaynakların taranması sonucu ulaştığımız su kültürü ile ilgili çeşitli inanma, âdet ve efsaneler Türk kültüründe suyun taşıdığı anlam ve değerini daha iyi anlaşılabilmesi için aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda Artvinyöresinde dere, deniz, göl, pınar gibi su kaynaklarıyla ilgili inanmaların yanında özellikle "Bir Mart/ Mart Bozma", "Mayıs Yedisi" gibi mahallî takvimin önemli günleri ve "Hıdırellez"de; basıklık, nazar, siğil, terme... vb. değişik hastalıkların tedavisinde; kismet-baht açıcı dilek uygulamalarında su ile ilgili pek çok inanmanın yaşatıldığı görülmüştür.

Gerek tarihî ve kültürel yapısı gerekse coğrafi konumu bakımından orijinal özellikleri olan Artvin, kısa aralıklarla el değiştirerek farklı milletlerin egemenliği altına girmiş, bu nedenle de birçok kültürden etkilenmiştir. Çok renkli bir kültür yapısı olan ve köyleri arasında bile kültürel açıdan büyük farklılıklar bulunan Artvin'in bugünkü kendine özgü yapısının oluşmasında söz konusu bu tarihî sürecin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Eski Türkler tabiatı birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç... vb. tabiatdaki bazı gizli kuvvetler olarak kabul edilen unsurlar aynı zamanda birer ruh olarak kabul edilirdi

* Okutman, Giresun Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, Giresun. musaoksuz28@hotmail.com

** Halk Bilimi Araştırmacısı, Emekli Kütüphane Müdürü. ulkuonal08@hotmail.com

(Kafesoğlu, 2003: 302). Bu unsurlara duyulan saygı ve bunlar etrafında oluşan inanma ve uygulamalara “kült” denilmektedir. Tezcan’ın (1996: 120) tanımıyla kült; “Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Günümüzde söz konusu kültürler sadece “saygı gösterme” boyutuyla yaşamakta; tapınma biçiminde bir uygulama kesinlikle yaşamamaktadır.

Artun, (2009: 84-98) bugün Anadolu Türk halkbilimini besleyen İslamiyet öncesi inanç sistemi, öğreti ve dinleri şu başlıklar altında aktarır: Totemcilik, Canlılık-Ruhçuluk (Animizm), Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik, Manihaizm, Musevilik, Hristiyanlık.

Türk kültüründe görülen İslamiyet öncesi inanç sistemlerine bağlı kült, âdet, inanç ve pratiklerin en yaygınları şunlardır: Fetişizm (Totem-töz- ongun), Atalar kültü, Gök Tanrı kültü, Tabiat kültürleri (dağ, ağaç, ateş, su, hayvan, ölümler), Sihir-büyü, Falcılık-kehanet, Şekil-don değiştirme, Tanrı’nın insan şeklinde görünmesi, Bayram-tören ve ayinler, Tenasüh (reenkarnasyon), Yada taşı ve yağmur tılsımları, Havada uçma (Artun 2009: 100-125).¹

Semavi dinlerde görülen Tanrı’nın çevresinde onun emirlerini yerine getiren meleklerle, resullere, kitaplara ve azizlere de kutsal bir gözle bakma inancı benzer şekliyle Türk inanç sisteminde de mevcuttu. Türk Tengri’sinin etrafında Tengri tarafından yaratılan ve onun emriyle hareket eden “ıye, ige, ısı, tös” gibi muhtelif varlıkların, ayrıca adı geçen sistem içinde mütalaa edilen güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimleri ile beraber yer, yer-su ve Umay gibi güçlerin kutsal olarak addedildikleri tespit edilmiştir (Kalafat 1990: 20).

Bütün dinlerde, kendisine mensup farklı milliyetten halkların daha evvelki dinlerinden taşıyıp getirdikleri ve girdikleri son dinin örtüsü ile örttükleri birtakım inançlar vardır. Türkler de İslam’a girmeden Tengricilik öncelikli ve ağırlıklı dinlere mensuptular. Bu inançlardan son dinlerine bazı inançlar taşındılar.

Kült; “Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış; duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler... vb. kült olarak kullanılmıştır. Kültün uygulanması için belli zamanlar seçilmekte ve kült araçları bulundurulmaktadır.” (Tezcan 1996: 120).

Din bilimcilerin “kitaplı dinler” olarak ifade ettiği semavi dinler, eski dinlerin ve inançların etkisinden kurtulamamışlardır. Türkler Müslümanlığa eski inançlarını da taşındılar. Türkler İslamiyet’i kendi inançlarıyla harman edip yeni bir sentez oluşturdular. Araştırmacılara göre Türkler arasında İslamiyet’i, dini sufice yorumlayan, halkın benimseyeceği biçimde ifade eden ve halkın eski inançları ile yeni dini kaynaştıran “sufiler” olmuştur (Artun 2009: 292).

Artvin Yöresinde Su İle İlgili İnanma ve Âdetler

Doğa Olaylarıyla İlgili Olanlar

Dolu

¹ Türklerin İslamiyet öncesi inanç dünyası hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: DİKİCİ, Mehmet; Türklerde İnançlar ve Din, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005./ İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972./ İNAN, Abdülkadir; Eski Türk Dini Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976./ İNAN, Abdülkadir; Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, Makaleler ve İncelemeler-II, Ankara, 1987./ KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980./ ÖGEL, Bahaeddin; İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988./ ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, Cilt: 1-2, MEB Yayınları, İstanbul, 2001./ TANYU, Hikmet; İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980./ TANYU, Hikmet; Türklerin Dini Tarihçesi, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul, 1987./ YÖRÜKAN, Y. Ziya; Müslümanlıktan Önce Türk Dinleri- Şamanizm, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Demirkent'te (Yusufeli'nin pek çok kötünde olduğu gibi) dolu çok şiddetli ve uzun süre yağdığına yüksekçe bir yere çıkılıp ezan okunduğunda duracağına inanılır. Yine çok şiddetli yağın doluyu durdurmak için bir tencere ters çevrilerek dolunun altına konur. Buradan çıkan sestten dolayı dolunun duracağına inanılır. Bu inanışta eski Türk inanışındaki şiddetli dolu yağdığına "göge ok atma" inanışının (İnan, 1972: 29-30) izleri görülmektedir. Çok şiddetli dolu yağdığına ezan okunmasının sebebi şöyle bir efsaneye dayandırılır: Gökyüzünde gözleri görmeyen iki melek vardır. Bunlar dolu yağdırmakla görevlidirler. Ancak bunların gözleri kördür. Ellerindeki büyük halburdan (kalbur) yere dolu yağdırırlar. Gözleri görmediği için nereye yağdırdıklarını bilemezler. Eğer dolu yağdığına yüksekçe bir yerden ezan okunursa bunu duyup Müslüman bir memlekete dolu yağdırdıklarını anlarlar ve halburlarını başka tarafa çevirirler. Böylece dolu durur.

Doluyu durdurmak için anasının ilk çocuğu olup da adı Fatma olan birisinin aldığı doluyu koltuk altına koymasıyla dolunun duracağına inanılır. Eğer öyle biri yoksa orada bulunan kadınlardan birisi de doluyu koltuk altına koyabilir (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 362). Dolu ve yağmur çok yağdığına süpürge direğe bağlanırsa yağış diner (Dildar Demir, 1935, Torbalı köyü, Ardanuç).

Huto Taşı

Doluyu beraber gökten taşlar düştüğüne inanılır. Bu taşlar iki çeşittir. Bunlardan biri Yürek taşı, diğeri ise Huto taşı. Yürek taşı suyun içine konulursa o sudan içen çocuğun korkularının geçeceğine inanılır. Köyde çok korkan çocuklara bu taşın suyu içirilir. Huto taşı ise şifalı bir taştır. Böcek sokmalarında, zehirlenmelerde bu taşı suya koyarlar. Biraz bekledikten sonra bu suyu içen kişinin zehirden arındığına inanılır. Yine Huto taşının süte konduğunda sütün yoğurt tutacağına inanılır.

Bu iki taşın dolu yağarken insanın önüne düştüğüne ama herkese görünmediğine inanılır. Huto ortası delik hafif kızıl renktedir. Yürek taşı ise sarı tonlarında yarı şeffaf bir taştır. Bu taşlar Şamanizm'de önemli bir yer tutan Yada taşlarıyla (İnan, 1972: 161-163) benzerlik göstermektedir (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 362).

Ardanuç'un Peynirli köyüne bağlı Camandar mahallesinde bir ailede dört adet şifalı taş bulunmaktadır. Çocukları hasta olanlar özellikle matavri (ateşli, lekeli çocuk hastalığı) olanlar bu taşların suyuyla çocuklarını banyo ettirip içirdiklerinde şifa bulacaklarına inanırlar. Bu taşların biri Rus esareti zamanı bir teneke ekinle değiştirilmiş. Diğerleri gökten düşmüş (Dildar Demir, 1935, Torbalı köyü, Ardanuç).

Mühür Taşı

Solyana (Yaylacık) köyünde Pehlül Ağagil'de dört adet mühür vardır. Bu taşlar şiddetli yağmur ve dolu yağmaması için kullanılır. Mahsul ekileceği zaman mühür idare lambasıyla islenir kâğıtlara basılır ve köyün etrafında doğu, batı, güney, kuzey istikametinde dört ayrı yöne gömülür. Mahsul alınınca bu mühürler çıkarılır (Dursun Pehlevan, 1933, Yolağzı köyü, Ardanuç).

Yağmur

Demirke'te (Yusufeli'nin eski ismi Erkinis olan büyük bir köyü) uzun bir müddet yağmur yağmayıp kuraklık başladığı zaman yağmur duası edilir. Bu dua önce camide Kur'an okunmasıyla başlar. Daha sonra köyün biraz dışındaki şehit mezarı olduğuna inanılan ve Narlık adı verilen yere gidilir. Burada da dua edilir ve bir kurban kesilir. Kurbanın eti bütün köylüye dağıtılır. Böylece yağmur yağacağına inanılır.

Yine yağmur yağmadığı zamanlarda köylü camide toplanarak dua eder. Ardından bir kurban kesilerek dua etmek için Boztoprak adı verilen yere gidilir. Burada hoca yağmur yağması için dua etmeye başlar. Köylüler de hocanın arkasında dua ederler. Sıra yağmur

duasına geldiğinde köylüler elbiselerini çıkarıp ters giyerler ve ellerini aşağıya doğru açıp duaya katılırlar. Bunun sebebi hava tersine dönsün de yağmur yağsın isteğidir.

Uzun müddet yağmur yağmadığında köyün çocukları yağmur duasına çıkarlar. Çocuklar uzunca bir süpürge'nin sap kısmından bir çubuk geçirirler. Daha sonra bu süpürgeye çocuk elbisesi giydirirler. Başını da yazmayla örttükten sonra buna süpürge gelin adını verirler. Bir araya toplanan çocuklardan biri eline büyükçe bir bakraç (saplı küçük kazan) alır. Bir diğeri ise büyük bir külek (tahtadan yapılmış saplı un kabı) alır. "Gelin gelin ne ister, kaşık kaşık un ister, kepçe kepçe yağ ister, Allah'tan sulu sulu yağmur ister" tekerlemesini ezgili bir şekilde söyleyerek kapı kapı bütün köyü dolaşan çocuklar ellerindeki kapları un ve zeytinyağı ile doldururlar. Çocuklara un ve yağ veren köylü kadınlar arkalarından su serperek onları ıslatır. Topladıkları malzemeleri içlerinden birinin annesine götürən çocuklar dua etmeye Narlık'a (şehitliğe) giderler. Çocuklar burada en saf hâllerıyla yağmur yağması için Allah'a yakarıştaki bulunurlar. Onlar dua ettikleri sırada anneleri toplanan un ve yağdan bişi (yağda kızartılarak pişirilen hamur) pişirir. Daha sonra çocuklar bu bişileri hep beraber yerler. Bu yağmur duasına sabahın erken saatlerinde başlanır. O gün çocuklara oynamaları için izin verilmez. Çocukların çok koşup oynadıklarında yağmurun yağmayacağına inanılır (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 362).

Karçal Dağı'nın Üçkardeşler mevkiinin zirvesinde Macahel, Berta yaylasının yakınında kutsal sayılan Kırklar gölü vardır. Yağmur yağması için bu gölden 40 taş alması için haram yememiş, zina yapmamış bir kişi gönderilir. Kapıköy'den bu göle iki güne ancak gidilir. Kapıköy'nün karşısında yüksek bir tepede iki tane mezar vardır. Orası ziyaret denen kutsal bir yerdir. Gölden alınan taşlarla Kur'an okunarak mezarların etrafında halkla birlikte dönülür. Kadınlar aşağıda yemek işlerine bakar. Kurban kesilip kazanlarda pişirilip yenir. Gölden alınan taşlar ziyaretin yanında akan suya atılır (Orhan Aksoy, Kapıköy).

Günyayla köyünde, tehlikeli boyuta ulaşan yağmurun dindirilmesi için: Bir muska yazdırılıp Evliya Tepesi'nde toprağa gömülür, köydeki eski sepetler bir araya toplanıp yakılır, yağmurun altına kesici tarafı üste gelecek şekilde bir balta koyulursa veya bir tava ters çevrildikten sonra tabanına tuz dökülüp yağmur altında bırakılırsa yağmurun kesileceğine inanılır.

Derenin yanındaki su değirmenlerinin orada yağmur duası yapılır. Çaydan ufak taşlar toplanır okunup üflenir. Çam ağacından içi oyularak yapılan bardağın içine 15 tane taş doldurulur. Altı ince burguyla delinir ki suyu denize aksın. Ağzı bağlanır su girip çıkacak kadar yer bırakılır. Ağaca bağlanarak ırmağa bırakılır. Bu bardaktan çıkan su denize indiğinde yağmur yağar. 10-15 gün öyle bırakılır. Çıkarılıp camide bir dahaki yağmur duasına kadar saklanır (Mahmut Özer, 1927, Hisarlı köyü, Ardanuç).

Küçük taşlara yağmur duası okunup torbaya doldurulup akarsuya bırakılır. Çakıllar köyünün başında Kıtav mevkiinde pınar var. Yağmur duası onun başında yapılır. Mal davar, insan çocuk toplanır kurban kesilip et yenip yağmur duası yapılır. Çakıllar köyünün yukarı Yalağuzçam var orda da dua edilir (Ali Osman Demirel, Hisarlı köyü, Ardanuç).

Etraf köyler toplanır. Kurbanlar alınır. Koyunlar kuzulardan, danalar ineklerden çocuklar annelerden ayrılır. Kuzular meleşir, çocuklar ağlaşırken yağmur duası yapılır. Kıratın kemiğine ayet yazılır dua edilip harama uçkur çözmemiş kişi akan suya bırakır. Küçük taşlar toplanır. Her birine birer defa dua okunur. Testinin içerisine konulur. Akan suya bağlanır. Yağmur yağdı mı testi çıkarılır (Hafit Köksal, 1933, Yukarı Irmaklar köyü, Ardanuç). Yağmur yağması için atın alın kemiğine dua yazılıp kürünün (yalağın) ayağına konur (Dursun Pehlevan, 1933, Yolağzı köyü, Ardanuç).

Doğaüstü Varlıklarla İlgili Olanlar

Al Basması

Kırkklı çocuğun banyo suyu ve çamaşırlarının yıkandığı su ikinci vaktinden sonra dışarı dökülmez. Akşam ezanından sonra eve dışarıdan su getirilmez. Bu yapılırsa cinlerin eve musallat olup çocuğa zarar verebileceğine inanılır. Ayrıca kırklı çocuğa ve anneye al basmaması² için evin üstüne su bırakılır (Naciye Çepnioğlu, Korucular köyü, Murgul). Alkarısı inanişi Yusufeli çevresinde “Ucimo” olarak adlandırılmaktadır.

Günlerle İlgili Olanlar

Hıdırellez

Hıdırellez gününde dereden, pınardan su alınıp arkaya bakmadan eve gelinir. Getirilen su evde bolluk bereket olsun diye evin tavanına serpilir (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Kalandar

Kalandar; Trabzon, Rize gibi Artvin sahilinde de kullanılan mahallî takvimin yılbaşısıdır. Kalandar’ın birinci günü miladi takvime göre ocak ayının 14’üne tekabül eder. Kalandar’da (Galanta) değişik eğlenceler yapılır. Evin en büyük çocuğu komşu evlere gider ceviz, fındık vs. toplar. Yeni yıl bereketli olsun diye sabah erkenden koyun ya da buzağı eve alınarak yiyecek verilir. Goncoloz (Karakoncolos)³ yılbaşı akşamları gelir diye *kapların, su güğümlerinin ağzı kapanır ki Goncoloz içine işemesin diye* (İdris Numanoglu, Dikyamaç köyü, Arhavi).

Mart Dokuzu

Mart dokuzunda tarlaya kazma vurulmaz, hiçbir şey ekilmez. Eğer bir şey ekilir-dikilirse sel basar (Mehmet Badur, 1943, Ortaköy, Artvin).

Yedi Mayıs

Yusufeli’de mayısın yedisinde Çoruh’ta yıkanan sağlık ve saadet bulur (Kalafat, 2010: 379)

Hayvanlarla İlgili Olanlar

Ayı

Kışın en soğuk günlerinde (erbain) ayıların uykuya yatıp kırk gün tabanlarını yalarlar. Kış uykusundan uyanıp inlerinden çıkınca dere sularında yıkanır. Ayıların suya ineceği günler hesaplanıp sular kirlenmeden kaplar doldurulur (Artvinli, 2000: 190).

Böcek (parazit/ kurt/solucan)

Baca kurumu tuz ve su ile dövülerek macun hâline getirilir. Hasta çocuğun iki kürek kemiğinin ortasının üst bölgesine (ense köküne) bıçağın sırtıyla sürülür. Çocukta böcek varsa oradan baş verir. Yani küçük yumrular (sivilceden büyük) oluşursa böcek olduğu anlaşılır. Akabinde aç karnına turşu suyu içirilirse böcekler düşürülür (Naciye Çepnioğlu, 1940- Rasim Çepnioğlu, 1939, Korucular köyü, Murgul).

Yenme – Yenilme

Bu daha çok kuşlarla insanlar arasında olan bir inanıştır. Demirkent başta olmak üzere Yusufeli’nin köylerinde “kuş yingması” olarak adlandırılır. Bu inanişe göre insanların bazı

² Loğusa kadınlara musallat olup hastalanmasına hatta ölmesine neden olduğuna inanılan kadın cin. Albastı, Alkarısı, Alanası, Alkızı gibi adlarla yaygın olarak bilinen bu inanış hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: P. Naili Boratav, Türk Mitolojisi, Bilgesu Yay., Ankara, 2012, s. 32-33; Orhan Hançerlioğlu, Dünya İnançları Sözlüğü, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 29, 32.

³ İnanışa göre cini andıran kara renkli ve çok çirkin bir çeşit doğa üstü yaratık. Koncolos hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: P. Naili Boratav, Türk Mitolojisi, Bilgesu Yay., Ankara, 2012, s. 82-83.

kuşların sesini duymadan önce bazı şeyleri yapmış olması ya da yapmamış olması gerekir ki kuşları yenebilsin. Bu inanışlardan biri de suyla ilgilidir:

Hophop (İbibik) kuşunun sesini duymadan önce ağzını su ile çalkalamışsan kuşu yenersin, çalkalamamış isen kuşa yenilirsin. (Artvinli, 2000: 188; Demiryürek ve Öksüz, 2010: 365).

İnsanlarla İlgili Olanlar

a) Doğum Öncesi

40 günlük iki taze gelin karşılaşınca baskın olmayıp çocukları olsun diye tersten bir birlerini sırtlarına alıp sudan geçirirler (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Çocuğu olmayanlar üç yol ayırımında at kafasının suyuyla banyo ederlerse çocuk sahibi olurlar (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

b) Doğum Sonrası

Kırk Çıra

Doğumdan sonra çocukları ölen annenin çocuğunu yaşatabilmek için kırk kapıdan toplanan çirayla bir ateş yakılır ve bu ateşte ısıtılan suyla bebek yıkanır (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Basıklık

Baskun/basık⁴ olan çocukların baskından kurtulması için mum dökülür. Eritilmiş bal mumu, bir Fatiha, üç İhlas okunarak suyun üzerine dökülür. Suyun üstünde donan mumun şeklinden çocuğun basıklık nedeninin -kedi, köpek, insan, et, kantar, tabut... vb.- ne olduğu tahmin/tespit edilir. Sonra çocuk tespit edilen bu basıklık kaynağının üstüne üç kez bastırılır ve “Sana bastım, şimdiden sonra ben basacağım.” denilir (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular köyü, Murgul).

Kırkı çıkmamış bebeğin bezini dışarı asılırsa bebek hasta olur; beze yağmur damlarsa çocuk çilli olur. Küçük çocuk akan suya baş aşağı tutulduğunda çalınır (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Basıklığın Yusufeli ve çevresindeki tedavisi şu şekildedir: Çalınan ya da korkan çocuğun düzelmesi için tütsü yapılır. Çalınan ya da korkan çocuğun neden korktuğu biliniyorsa korktuğu şeyden tüy kesilir. Eğer neden korktuğu bilinmiyorsa akşamdan niyet edilip yedi eve mum dağıtılır. Sabah kuşlar ötmeden evin ilk çocuğu gider ve kimseyle konuşmadan mumları toplar. Bu mumlar tavada eritilerek çocuğun bacağının arasından ağırşığın (yün eğirme aletinin altındaki delikli yuvarlak parça) deliğinden içi su dolu bir kaba akıtılır. Kapta şekil alan mumun neye benzediğine bakılarak çocuğun neden korktuğu öğrenilir. Demir bir kabın içine çocuğun korktuğu şeyin tüyü, bir örümcek, kepek ve süpürge otunun çiçeği konulur. Bunlar közle yakılarak dumanının çocuğa gitmesi sağlanır. Gerekirse çocuk kabın üzerinden atlatılır. Böylece çocuğun korkusunun geçeceğine inanılır. Bazı köylerde ise eritilmiş mum iki cuma bir salı sabahı üç yol ayırımına gömülür ve çocuk üzerine bastırılır; bazı köylerde ise çocuk üç yol

⁴ Çocuğun gelişip büyümemesi, devamlı hasta olması hâline yörede “baskun” denilmektedir. Bebek/çocuğun basık olması genellikle hamilelik ve loğusalık döneminde maruz kalınan şartlara bağlanmaktadır. Basıklığın değişik nedenlerle olabildiğine inanılır. En yaygın basık nedenleri: Bebeğin ya da hamile kadının cenaze geçerken sal-tabut hizasının altında kalması; kırkı çıkmayan iki annenin bir araya gelmesi; hamile, loğusa ya da bebek olan eve et, balık, kantar ya da yeni eşya-kiyafet getirilmesi; silahlı birinin hamile kadının bulunduğu odaya girmesi; yeni damadın tabutun altına girmesi; çocuğun üzerinden geçilmesi, atlanması; çocuğun herhangi bir nesneden korkması... vb.

ayırımında mumun suyuyla yıkanır (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 364; Dildar Demir, 1935, Torbalı köyü, Ardanuç; Fatma Koruk, 1946, Dörtkilise köyü, Yusufeli).

c) Evlenme

Damat evlendikten sonra kızın evine ilk gelişinde suya basılır. Eskiden nişanlanınca dinî nikâh yapılırdı. Damat kızın evine gizliden gider de yakalanırsa şaka olsun diye suya basılırdı (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

d) Ölüm

Ölü evindeki bütün sular dökülür. Azrail'in insanların canını onları boğazlayarak aldığı ve can veren insanın çırpınması sonucu evdeki her yere kan sıçradığına inanılır (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 367; Kalafat, 2010: 379).

Cenazenin peşine su dökülür (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Mezar Ziyareti

Bayram namazından sonra dışarı çıkar herkes, bayramda camide bayramlaşır. Herkes halka oluşturulur, bütün herkes hocayla bayramlaşıp çıkar. Çıktıktan sonra herkes birer şarjör boşaltıp hoca eşliğinde gidilir, bütün mezarları gezerler. Bütün mezarlara dualar okunur. Hoca ve köyün sakinleri, herkes her mezara gitmek zorunda. Hani kendi mezarına gidip de evine geçmiyor. Bütün mezarlar gezilir. En son yukarıdaki köyde herkes dağılır evine gider. Mezarların üstündeki kutucuklara ekmek, şeker bırakılır ve su kaplarına su doldurulur (Ali Çepnioğlu, Orkun Bakır, Korucular köyü, Murgul).

Maddi Hastalıkları Tedavi ve Sağaltma ile İlgili Olanlar

Siğil

Elinde mecec (siğil) olan biri, bu mececleri turşu tuzu ile üç İhlas bir Fatiha okuyarak çevirir. Ay ışığında akan suya veya bir çeşme ayağına o tuzu bırakılıp arkaya bakmadan ve kesinlikle konuşmadan eve döner (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular köyü, Murgul). Su içerken ağzı köpüren beneksiz atın salyası ile siğilli eller yıkanır ve siğil iyileşir. Ayrıca siğil için komşudan habersiz tuz alınıp bir göl başına gidilir. Arka dönük vaziyette her siğil için göle bir tuz atılır ve "Bu tuz eridikçe bu mecec de erisin." denir (Artvinli, 2000: 190).

Ateşli hasta olan kişinin iyileşmesi için ateşten 7 adet kor alınıp İhlas okunup duran suya batırılıp söndürülür. Bu su hasta olana kişiye içirilir. Taşlara okunup akan suya atıldığında da hastaların iyi olacağına inanılır (Seher Kuzu, Boyalı köyü, Yusufeli).

Nazar, Büyü ve Çalınma ile İlgili Olanlar

Bağlama

Evlenecek kişinin (kız, erkek) elbisesinden bir parça gizlice alınıp değirmenin çarkına dolanacak şekilde suya atılırsa "bağlanır"⁵ ev olamaz (karı-koca olamaz). Ev olursa da çocuğu olmaz. Bağlamadan kurtulmak için şunlar yapılır: Bağlanan kişi değirmen çarkının üzerine oturtulup başından aşağı değirmenin kanalından/oluğundan su akıtılır. Bağlanan kişi değirmenin kapısının (veya evin dış kapısının) eşiği üzerine oturtulur ve değirmenden alınan su, başından aşağı dökülür. Bu işlemler sırasında da bir Fatiha, üç İhlas okunur (Naciye Çepnioğlu, 1940- Rasim Çepnioğlu, 1939, Korucular köyü, Murgul).

Nazar

⁵ "Bağlama, urasa, uçkur düğümlleme" olarak bilinen bu inanç sadece Karadeniz Bölgesi'nde değil yurdumuzun diğer yerlerinde hatta Batılı toplumlarda da vardır. Bağlamanın kurşunla, çivi ile, iplikle, silahla, kilit ile yapılan birçok şekli vardır. (Daha geniş bilgi için bkz.: Ali ÇELİK, Trabzon Şalpalazarı Çepni Kültürü, Trabzon 1999, s. 380- 387) Evlilik törenleriyle ilgili, temelinde inanç olan birçok ritüel vardır. Bunların en önemlilerinden biri de "bağlama"dır. Nikâh sırasında bu evliliği istemeyenler tarafından gelin ve güveyinin bağlanabileceği endişesi ile bıçak, makas, kilit gibi kapanabilir eşyalarla parmak, el, kol ve bacaklar açık tutulur.

Nazar için suya okunur üç gün su içilir, el yüz yıkanır (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Çalınma

Gece dışarıya besmelesiz su serpmek özellikle sıcak su dökmek-serpmek iyi değildir. Cinlerin üzerine gelirse insana musallat olurlar, çarparlar (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç; Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Diğer inanma ve Âdetler

Suyun fazla kaynaması iyi sayılmaz. Ermeniler zenginleşeceğine inanılır (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Yolcunun ardından su dökülür(Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Yere su dökülünce "Su aydınlıktır." denir (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Bir kaba su konulur. Kızlar iki kömür parçası alıp niyet tutup suya atarlar. Bu kömürlerden biri sevdikleri biri kendilerini temsil eder. Kömürler elle hareket ettirilir. Kömür parçaları birleşirse sevdikleriyle evlenecekler demektir (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Gusül abdesti alınırken okunan dua;

Guslum gus için

Gus ederim temizlik için

Kirlilik şeytan için

İçerimi Allah

Dışarımı su temizlesin

Su pak, ben pak

Sudan çıktım pırl pak (Şahsiye Önal, 1938, Sakarya köyü, Ardanuç).

Kötü rüya gören kişi akarsuyun başına geçip selam verir." Selamun aleyküm su. Bu akşam kötü bir rüya gördüm. Benden bu rüyayı al götür." deyip suyun üzerinden üç kere geçer (Zekiye Çelik, Sakarya köyü, Ardanuç).

Ateşe su dökmek günahdır (Naciye Çepnioğlu, 1940, Korucular Köyü, Murgul).

Artvin Yöresinde Su ile İlgili Efsaneler

Ağgöl

Ardanuç'un yaylalarında bulunan Ağgöl'de bir boğa yaşarmış. Gölden çıkıp Tütünlü köyünün boğasıyla güreşirmiş. Bir gün gene güreşirlerken Tütünlü köyünün boğası onu yenmiş. Arkadan boynuz atıp karnını yarmış, kan gelmeye başlamış. Boğa da göle geri dönmüş. Kanının izi hâlen daha gölde durmaktadır (Dursun Pehlevan, 1933, Yolağzı köyü, Ardanuç).

Akpınar

Ortaköyde Karçal dağının zirvesine yakın yerde Akpuğar denilen bir su vardır. Bu pınar şifalıdır. Yanında Hz. Ali'nin şehitlerinin mezarları vardır (Kasım Okal, 1947, Ortaköy-Berta, Artvin).

Boğa Gölü

Karçal dağlarındaki gölden boğa çıkıp çobanın boğasıyla güreşip tekrar göle giriyormuş. Çobanın boğasını yenince çoban sinirlenmiş boğanın boynuzlarını bilemiş. Gölden tekrar boğa çıkmış güreşe başlamışlar ama boğanın karnı deşilmiş göle girmiş bir daha da çıkmamış (Ali Yıldırım, Cevizli köyü, Ardanuç).

Camandar Efendi

Torbalı köyüyle Peynirli köyünün hudutları arasında yolun altında suyun kenarında mezarı var. Baharın suların coştığı zaman her yeri su alır. Orası yıllardır sağlam durur. Hasta olanlar, derdi olanlar gelip orada dua ederler; kurban kesip dağıtırlar. Ardanuç'ta çok yaygın olan türbelerde abdest alıp niyet tutup uykuya yatmak burada da yapılmaktadır. Görecekları

rüyaya göre yorum yaparlar. Mezarın etrafına çaput bağlarlar. Camandar'da ermiş bir kadın varmış. Camandar Efendi de tahsil yapıp gelmişmiş. Camandar Efendi'ye: "Gel şu akan dereye oku, bakalım, suyu durdurabilecek misin?" demiş. Camandar Efendi okumuş ama su durmamış. Dindar bir adam varmış, gelmiş dua etmiş, su durmuş. Kadın demiş ki, "Sen ilmi tam belleyememişsin; suyu durduramadın." Camandar Efendi tekrar gidip ilim tahsil edip dönmüş. O köye yerleşip kalmış ve orada ölmüş (Dildar Demir, 1935, Torbalı köyü, Ardanuç).

Cancığ Gölü

Yaylamız Karçal dağındadır. Lekoban mevkiinde tepede ziyaret var, tepenin dibinde de derin bir göl var. Adı Cancığ gölü. Bu göl sahipliymiş. İçinde atlar yaşarmış. Annem demişti ki ziyaretten göle taş yuvarlattık. Beyaz at çıktı. Kafasını salladı tekrar göle girdi. Bu yatırda abdest alınıp niyet tutulup uykuya yatılır. Görülen rüyaya göre tabir yapılır. Kurbanlar kesilir. Zikir edilir. Kur'an okunur. Etrafında dönülür. Bu ziyaret kötü insanları kabul etmez atar. Şavşat'ta, Ardanuç'ta yağmur yağmayınca gelir dua okur zikir ederlerdi yağmur yağardı (Meryem Avcı, 1943, Düzenli köyü, Borçka).

Şükrü Elçin (1997: 502-506), "Atların Doğuşu İle İlgili Efsaneler" başlıklı yazısında Türk halk muhayyilesinde doğan bu efsanelerde atların "Gök, Rüzgâr, Mağara-toprak ve Su" menşeli olarak dört gruba ayrıldığını belirtir. Ayrıca Yusufeli yöresindeki bir anlatıya göre gölden çıkan aygırın göl kenarında koyun otlatan bir kızı alıp götürdüğünü nakleder. Yukarıda belirttiğimiz efsanede Türklere mahsus bir motif olan "sudan çıkan at" motifi görülmektedir.

Dodopallar

Tanzot köyündeki bir Türk kızını Torbalı köyünden yukarıda Küniye mahallesine yakın Meşebağ'da veya Sığel'de oturan bir gavur krala gelin götürüyormuşlar. Gavurlar orada oturmuş. Gelin gavura gitmek istemiyormuş. Torbalı köyü Kanselya'nın önünde gelin ağlamış, ağlamış demiş ki: "Allahım beni ya taş et, ya kuş et." Düğün alayı öylece taş olmuş. Gelin olan taştan su akar. Oraya şimdi Çermik boğazı derler. Şifa bulmak için insanlar bu suya giderler. İnsanlar gelip bu suda banyo eder içer ellerini yüzlerini yıkarlar. Bu taşlara Dodopallar, Padişahın Kızı Çermiği derler (Dildar Demir, 1935, Torbalı köyü, Ardanuç).

Karagöl

Şavşat'ın Meşeli köyünün başında Agara mevkiinde ormanların içinde güzel bir göl vardır. Eskiden orası beylerin çiftliğiymiş. Beyin hizmetçisi cılgayla tarla sürüyormuş. Kızı hotaklık (Kağnılarda boyunduruğun gerisinde, öküzün boynuna oturup öküzü süren çocuk) ediyormuş. Bey de oradaymış. Derken birden gök gürlemiş, yağmur yağmış ve büyük bir fırtına kopmuş. Orada kara bir göl meydana gelmiş. Bu göl orada bulunan insanları ve öküzleri içine almış. Bir zaman sonra kızın saçları Tavzet mahallesindeki sudan çıkmış (Elminur Akdemir, 1940, Meşeli köyü, Şavşat).

Kara Göller

Dörtkilise köyünün yaylalarında renkleri kara üç adet göl vardır. Bu göllerin etrafında şehit mezarları vardır. Burası mübarek yerdir. Burada Kur'an okuyup namaz kılındığında gölün rengi beyazlanır (Fatma Koruk, 1946, Dörtkilise köyü, Yusufeli).

Kızgölü

Arsiyan dağının dibindeki gölden bir kız çıkar saçlarını tarar tekrar göle girermiş. Bir gün yine saçlarını tararken bir erkek görüyor. Kız göle giriyor bir daha çıkmıyor. Orada yaşadığına inanıldığı için gölün adı Kızgölü'dür (Beyhan Koca, 1959, Cevizli köyü, Şavşat).

Millî Mübarek Suyu

Millî Mübarek, Ardanuç'a Artvin karayoluyla girişte yolun altındaki tarlada sadece mayıs ayında çıkıp daha sonra kaybolan suyun adıdır. Bu tarlada bir adam öküzleriyle çift sürüyormuş. Bir çift öküzü ve kutanı (pulluk) yere batmış ve onların battığı yerden su çıkmış. Bu

suyun şifalı olduğuna inanan Ardanoçlular mayıs ayında oraya gelip piknik yapar, sudan içerler. Günümüzde o tarlada Özel İdare şantiyesi vardır. Artık su da çıkmamaktadır.

Savriyet Kanalı

Barh (Balcılı) köyünün Savriyet Mahallesinde 2 km. uzunluğundaki Savriyet su kanalının bir bölümü, aşağısı metrelerce yüksekliğinde uçurum olan sert bir kaya kütlesi yarılarak içerisinden geçirilmiştir. Bu muhteşem ve görölmeğe değen Savriyet su kanalının, Barhal Kilisesini de yaptırdığı söylenen Gürcü Kraliçesi Tamara tarafından inşa ettirildiği rivayet edilir. Tamara'nın, herkesin hayran kaldığı, çok güzel upuzun saçları olduğu söylenir. Savriyet su kanalının inşası sırasında Tamara'nın parası biter. Saçlarını kesip satarak parasıyla su kanalını tamamlar (Artvinli, 2000: 174).

Sonuç

Su ile ilgili inanma ve âdetlerin çoğunda eski Türk inanışındaki “suyun sahipli olduğu/su iyesi” inanışının bakiyesi görölmektedir.

Bugün Türk dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu'da da birbirine çok benzer dinî inanmaların yaşadığı görölmektedir ve bunlar kişisel ve sosyal hayatın her aşama ve etkinliğine tesir edebilmektedir. Bu durumu “bir toplumun hayatında önemli yer tutan tarihî inanç, âdet ve geleneklerini yeni bir dine veya kültüre girdikten sonra da kolay bırakamaması ve onları yeni dinin özelliklerine uydurarak yaşatması” diye izah edebiliriz.

Eşikten Dışarı Gece Su Dökülmez, Sıcak Su Gece Dışarı Serpilmez... vb

inanmaların ortak noktası hepsinin yasaklanma gerekçesinin “cin çalması/çarpması” oluşudur. İnsanları Çocukları yasaklanan bu durumlardan uzak tutmak için onları korkutma yoluna gidilmiştir. İnanmaların ortaya çıkış nedenine baktığımızda ise çocukları gece karanlığında oluşabilecek tehlikelerden korumanın amaçlanmış olduğu görölmektedir. Bunlardan gece dışarıya su serpilmez inanışı ise diğer insanları veya hayvanları korumayı amaçlamaktadır. Çocukların bilinçsizce yapabileceği bu davranış neticesinde yaralanmaların oluşması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Artun, Erman (2009). Türk Halkbilimi, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Artvinli, Taner (2000). Yusufeli, Yusufeli Kaymakamlığı, PYS Matbaacılık, Ankara.
- Boratav P. Naili (2012). Türk Mitolojisi, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Çelik, Ali (1999). Trabzon Şalpazarı Çepni Kültürü, 1. Baskı, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon.
- Demiryürek, Gökçe - Öksüz, Musa (2010). “Yusufeli’de Halk İnanmaları ve Efsaneler”, M. Demirel, M. Akıllı (Ed.), Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, FSF Matbaacılık, İstanbul, 361-369 (10-12 Haziran 2010 Yusufeli-Artvin).
- Elçin, Şükrü (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları-II, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan (2010). Dünya İnançları Sözlüğü, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (1972). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (2003). Türk Millî Kültürü, 23. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (2010). “Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları”, M. Demirel, M. Akıllı (Ed.), Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, FSF Matbaacılık, İstanbul, 371-381 (10-12 Haziran 2010 Yusufeli-Artvin).

Tezcan, Mahmut (1996). Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

UŞAK HALK KÜLTÜRÜNDE SUYUN YERİ VE ÖNEMİ

Derya ÖZCAN*

Su, yaratılıştaki temel unsurlardan biridir. Varoluşun kaynağı olan su, üretken güçleri temsil eder. Dünyanın temeli, bitkilerin özüdür; hastalıkları uzaklaştırır, hastaları iyileştirir, şifadır, devadır, hayat verir, bereket getirir, çoğaltır. “Potansiyel gücün ve ayrışmamışlığın ilkesi, her türlü kozmik tezahürün temeli bütün tohumların taşıyıcısı olan su, bütün biçimlerin kaynaklandığı ve bir felaket ya da kendi gerilemeleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgeler. Başlangıçta ve her tür tarihsel ya da kozmik döngünün sonunda su vardır ve her zaman var olacaktır.” (Eliade 2009:196) Suyla temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra “yeniden doğacaktır”. (Eliade 2009:196) Temsil ettiği görüş ne olursa olsun suyun işlevi her zaman aynıdır: bütünü parçalar, biçimleri yok eder, “günahlardan arındırır”; hem canlandırır hem arındırır. Suyun kaderi hem yaratılışın öncülü olmak hem de sonra bu yaratılışı yutmaktır. Dini bir amaçla suya her dokunuş, suyla yeniden bütünleşme ve yaratılış şeklinde kozmik ritmin temel iki döngüsünü temsil eder. (Eliade 2009:217)

Suyla her temas tazelenmektir. Su, hem başlangıç hem sondur. Su unsuru evrenin oluşumunda ilk madde rolünü üstlenmesinden dolayı başlangıçların başlangıcı durumundadır. Türk yaratılış mitinde kozmos da bütün canlılar da sudan yaratılmıştır. (Bayat 2012: 248) Altay mitolojisine göre her şeyden önce “Talay” denilen büyük su vardır. Su eski ve kutsal bir varlıktır. Türk kültüründe su kuvvet ve bereket kaynağı sayıldığı gibi; kahredici ve koruyucu tanrı olarak da görülmektedir. Bazı ölülerin ve kurbanların su kanalı ile tanrıya ulaşınlar diye suya atıldığı bilinmektedir. (Uraz 1994:180-182).

Suyun hem dünya hem Türk mitolojisinde yer alan ve evrenin oluşumundan günümüze devam eden kutsal macerası, toplumların kolektif bilincinde form değiştirerek de olsa devam etmektedir. Bütün özü barındıran ve kendinde toplayan bir “cevher” olan su yaşamın simgesi ise o halde insan yaşamı sürdükçe suyun kutsallığı ve önemi ile ilgili inanışlar da sürecektir. Türk kültürü içinde “su kültü” pek çok yaratmada yer bulmuş, gelenekler içinde yaşamaya devam etmiştir.

Anadolu coğrafyasında da suyun kutsal macerası sürmekte; kutsal olduğundan suya saygı gösterilmekte; tedavi edici, tazeleyici etkisinden yararlanılmakta; önemli gün ve törenlerde su kültünün izleri kendini hissettirmektedir. Her ilde olduğu gibi Uşak’ta da adet ve inanışlarda su kültü etkilidir. Ege Bölgesi’nde yer alan Uşak ilinin tarihine bakıldığında şehrin civarında ilk yerleşim alanlarının kuruluşu M.Ö.4 binde başlamaktadır. Anadolu Selçukluları’nın hâkimiyetine kadar çeşitli kültürlerin etkisi altında kalan şehir, 1233 tarihi itibarıyla tamamen Türk hâkimiyetine girmiş ve bugün tamamına yakını Yörük aşiretlerinin yerleşmesinden oluşmuş bir etnik yapı ile karşımıza çıkmaktadır. Avşar, Alayuntlu, Kayı, Bayat ve Saraç oymakları bölgede yerleşmiştir(Şahin 2010:7).

1953 tarihine kadar Kütahya’nın bir kazası olan Uşak, bu tarih itibarıyla şehir olmuştur. “Uşak” kelimesi “Âşıklar” anlamına gelmektedir. Şehrin adının anlamı ve nerden geldiği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Hak âşıklarının çok olması nedeniyle bu adı aldığını öne süren çeşitli efsaneler anlatılmakla birlikte; ünlü seyyah Evliya Çelebi, “Seyahatname”sinde şeddeli olarak verdiği bu yer adının verilmiş nedenini şöyle açıklamaktadır:“...ve bu şehrin bağ ve bahçesi çoktur. Havası ve suyunun güzelliğinden, sevdiklerine verdiklerinin sınırı olmadığından sevenleri çoktur. Bu yüzden Uşşak (Âşıklar) şehri derler (ve) sevenleri Uşşak’a tapanlardır.

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi. derya.ozcan@usak.edu.tr

Gerçekten bu şehre bir yabancı kimse gelip bir iki gün misafir olsa âşık olması elbette kesindir.” (Tutsak 1998: 12) Evliya Çelebi’nin deyişiyle bağı, bahçesi, havası ve suyu ile yabancıları bile kendine âşık eden bu şehir su kaynakları bakımından zengindir.

Büyük kısmı Ulubey ilçesinde yer alan Ulubey Kanyonu Amerika’daki Büyük Kanyon’dan sonra 72 km uzunluğu ile dünyadaki en büyük ikinci kanyondur ve bir büyük kanyon ile onlarca küçük kanyondan oluşmaktadır. Halen suyu olan bu kanyon şehrin önemli güzelliklerinden birini teşkil ederken bir yandan da çok eski dönemlerden beri sular ve akarsular ile ilgili halk inançlarının bölgede var olacağına dair kanıt niteliğindedir. Büyük Menderes nehrinin kollarından olan Banaz Çayı ve Gediz nehrine katılan onlarca küçük akarsu şehir sınırlarında yer alır.

Şehir içindeki sular altı büyük kaynaktan gelmiştir. Bunlardan Koca Su ve Eybek Suyu yaklaşık 600 yıldır hizmet veren hayır tesisleridir. Büyük künklerle gelen bu sulardan Eybek suyunun şifalı olduğu bilinmektedir. Bunlar yanı sıra Hacı Hasan Suyu, Sabah Suyu, Karaağaç Suyu, Paşa Suyu önemli su kaynaklarıdır (Keyvanoğlu 2012:10-11). Bu kaynakların suları şehirdeki çeşmelere dağıtılmıştır.

Türklerde içilen su, mukaddes kabul edilmektedir. Suyu bulamayanlara su verme bir sebil ve hayrattır. “Soğuk soğuk sularım sana içit olsun” şeklinde Dede Korkut’ta (Ögel 2010: 319) da yer alan bu anlayışa paralel olarak yakın zamana kadar şehirde 160 civarı çeşme bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır. Uşak’ta 1960 yılına kadar su şebekesi olmadığından bütün ev ve işyerlerinin su ihtiyaçları hayrat çeşmelerden karşılanmaktadır. Bunlardan Cimcim Çeşmesi, Aslanlı Çeşme gibi bir kısmı dururken; Çamkiş Çeşmesi, Tekeli Çeşmesi, Koca Çeşme, Sülüklü Çeşme, Babür Çeşmesi, Karınca Çeşmesi, Çukur Çeşmesi başta olmak üzere büyük bir kısmı yıkılmıştır.

Şehirde ılıca ve kaplıcalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Eski dönemlerden beri şehir halkının oldukça yoğun ilgi gösterdiği bu termal kaynakların; hem şifalı hem de diğer su kaynaklarına oranla daha önemli kabul edilmesi; “termal kaynakların şifa verme özelliğine sahip oldukları için, kutsallıklarının daha da yükseltildiği” (Boratav 2012:113) düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Banaz’da Hamamboğazi, Ulubey’de Aksaz, Merkez ilçede Emirfakı ve Örencik köylerinde kaplıcalar vardır.

Sayıları dikkat çekici olan çeşme, su kaynağı ve termal tesislerin yanı sıra Uşak’ta, halk inançları içinde suyun etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bebeğin kırk banyosu, evlilik törenlerinde suyun işlevi ve suyun kutsal kabul edilmesine dayalı bazı adetler olarak maddelere ayırabileceğimiz inançlar şu şekilde sıralanabilir:

Bebeğin kırkı çıkarken yaptırılan “*Kırk Banyosu*” denen âdete göre banyo suyuna 40 adet taş, annenin yüzüğü veya altın atılır, yumurta kırılıp kabuğun yarısıyla kırk kere çocuğa su dökülür. Taşlar ileride olması istenen meslekle alakalı yerlerden toplanır; örneğin doktor olması isteniyorsa hastaneden, dini yanı kuvvetli olsun isteniyorsa cami avlusundan. Kırk banyosu suyuna el değdirilmez, çocuğun yıkandığı suyla daha sonra anne de yıkanır, abdest alır. (K.K.3)

Başka bir kaynağa göre çocuk doğunca, doğumdan birkaç gün sonra kırk küçük çakıl taşı toplanır. Çocuk bunların konduğu su ile yıkanır. Kırkinci günü o taşlarla çocuk yeniden yıkanır ve o taşlar atılır; bu şekilde çocuğun kırkı çıkmış olur. (Keyvanoğlu 2012 :36)

İki kırklı kadın karşılaşınca birinin sütü kaçmasın diye; kadın kendi suratına veya diğerinin suratına su vurur (Şahin 2010:17).

Düğün âdetleri içinde nişandan sonra “*Büyük Çerez*” yapılır. Büyük çerezden sonra oğlan evi kız evini hamama davet eder; buna “*Gelin Kız Hamamı*” denir. Hamamda tüm akrabalar kızın başına birer tas su döker. Kızın başı bütün olsun diye bir kalıp sabunun tümü kızın başında eritmeye çalışılır. (Keyvanoğlu 2012:38).

Gelinin kınası sabah ezanı vaktinde kible yönündeki bir çeşmede yıkanır; çeşmeye mutlaka tarak ve bıçak/makas saklanır. Gelinin, çeşme kenarında tarak bulursa kız, makas bulursa erkek çocuk sahibi olacağına inanılır. Bazen de gelin göle götürülür, yine orada da tarak ve makas saklanır. (K.K.1; K.K.5)

Gelin hamamı âdetine göre oğlan tarafı kızın saçına kına yakar; kına yakılmış saçın arasına demir para koyarlar. “Baş Kınası” denen bu adette kardeşlik denen kızın yakın kız arkadaşı gelin hamamına girmeden başındaki paraları alır, o paralar onun olur. Gelin hamamda kibleye karşı oturtulur, kınası yıkanır. (K.K.2)

Gelin kınası yıkamanın önemi büyüktür. Eskiden her mahallede akar sular vardır. Bazı çeşmeler “Kına Çeşmesi” adını almaktadır. Meşhur kına çeşmeleri Ala Çeşmesi, Antepli Medresesi Çeşmesi, Cimcim Çeşmesi, Savak Çeşmesi’dir; çeşme başında sabah sekize kadar oynanır. (Keyvanoğlu 2012 :38)

Gelin kınası yıkanırken de kına gecesi sabaha karşı kibleye doğru akan bir çeşmeye gidilir, kızın el ve ayaklarındaki kınalar dualar eşliğinde bu çeşmede yıkanır. (Keyvanoğlu 2012:39)

Çocuğa nazar değince tuvalet çeşmesinden su alınıp çocuğun yüzü aşağıdan yukarıya doğru yıkanır. Yıkandıktan sonra yüz kurulanmaz. Böyle yapınca nazar varsa geçer veya çocuğun huysuzluğu gider. (K.K.1)

Nazara karşı kurşun döküldüğünde bu kurşunun döküldüğü su ile hastanın eli yüzü yıkanır, hasta bu sudan bir yudum içer. Kurşunun içine döküldüğü su ayak değmeyen bir yere dökülür. (K.K.5)

Suya dua okunur, nazar değen kişiye içirilir. Okunmuş suyu hem duayı okuyan hem okunan kişi içer ve okuyan kişi sudan biraz alıp eliyle nazar değenin üstüne serper. (K.K.2)

Mutfak lavabosuna kaynar su dökülmez. Ayrıca olmadık yerlere de su dökülmez. Bir yere su dökmek lazımsa “destur” denir, euzübesmele söylenip öyle dökülür. (K.K.7)

Banyoya desturla girilir, ikindi-yatsı arası mecbur değilse banyo yapılmaz, dünyanın sonu ikindi-yatsı arası vakitlerinde olacağına inanıldığından o saatlerde yıkanılmaz. (K.K.6)

Uzun yola çıkanın ardından su gibi gidip gelsin diye bir tas su dökülür. (K.K.1)

Gece subaşına gidilmez, çay kenarına gidilmez; insan çarpılır. (K.K.4)

Çirtli su (sabunlu su, çamaşır yıkanan deterjanlı su) ve pis suyun üstünden atlanmaz, şeytan çarpar. Kirli olan bu sular ayak değecek yere yani insanların gezeceği yerlere dökülmez. (K.K.3 K.K.6) Ayrıca suya basmak da yasaktır. (K.K.7)

Sudan geçirilmenin tedavi edici özelliği olduğuna inanılır. Eskiden hasta bir kadın hocaya götürüldüğünde, hoca kadının çaydan/sudan geçirilmesini istemiş; bunun üzerine kadının beline ip bağlanmış, suyun iki yanında duran erkekler bu ipi tutmuşlar, kadın Menderes Nehri’nde bir uçtan diğerine geçirilmiş ve sonra iyileşmiştir. (K.K.5)

Herhangi bir hastalığa şifa için hocanın yazdığı muska akar bir suya atılır.(K.K.3)

Su falına bakılır; suya bakarak kayıp eşyalar bulunur, gelecekte haber verilir. Ancak su falına bakan bir kadın sinir hastalığına yakalanmış ve iyi olmamıştır. (K.K.3)

Hamur yoğrulana leğeni yıkarken kullanılan su veya hamurla unla ilgili olarak hamur teknesinin veya tabağın suyu ayak değmeyen yere dökülür. (K.K.7)

Ilıca ve kaplıcalar şifalıdır. Romatizma, kadın hastalıkları, cilt hastalıklarına iyi gelir. (K.K.1)

“Avgan” adı verilen sarnıçlar çoktur. Hatta adı Avgan olan bir köy vardır. Susuzluk çekilen yıllarda avganlarda yağmur suyu biriktirilmiştir. Oradan alıp kullanırlar, çamaşır yıkarlar. (K.K.8)

Sabuna kırk tane iğne saplayıp su dolu bir kuyuya atarak büyü yapılır; o sabun o kuyudan çıkmadan büyü yapılan kişi iyileşmez. Kuyu suyu sabunu erittikçe büyü yapılan da erir, işleri ters gider, uzun vadede ölür. (K.K.3; K.K.5)

Kız istemede kahvenin yanında su verilmez, su içilirse kız tarafı ile oğlan tarafı arasında ve/veya kız ile oğlan arasında soğukluk olacağına inanılır. (K.K.1)

Nisan yağmurunun suyu şifalıdır. “*Nisan suyu*” derler; bu suyla banyo yapılır ve bu sudan içilir. (K.K.8)

Ateş, su ile söndürülmez. Ateşe direkt olarak su dökülmez. Söndürmek gerekse bile ortasına dökülmez, kenarlardan yayılmasın diye kenarına dökülür. (K.K.7)

Kabirlere “*boduç*” adı verilen küçük testiler içinde su konur, o suyun bitmemesi gerekir. Ölü'nün oradan su içtiğine inanılır; ayrıca ölü'nün azabını hafifletsin diye kabrin üstüne de su dökülür. (K.K.8)

Su besmele çekerek ve oturarak içilir. İçince de “*Su gibi aziz ol.*” denir. (K.K.1)

İnsanın yüzünde, cildinde “*temirey*” olursa temirey ocağı olan hoca dua okur, yaraya tuz eker sonra ağzına su alıp yaranın üstüne suyu tükürür ve yara iyileşir. (K.K.3)

Siğil tedavisinde su, hem olumlu hem olumsuz şekilde karşımıza çıkar. Siğil sayısı kadar nohuta dua okunur. Bu nohutlar bir taşın altına konur ama kesinlikle nohutlara su değmemesi gerekir. Nohut su görüp yeşerirse siğillerin artacağına veya geçmeyeceğine inanılır. Yine siğille ilgili başka bir inanışta tuz okunarak toprağa gömülür. Su görür de tuz erirse siğilin geçeceğine inanılır. Genelde yağmur suyu değer. (K.K.3; K.K.1) Eldeki siğillerin geçmesi için akan suya okunmuş ekmek ve tuz atılır.

Albarmasına karşı kadının başına Kur'an ve su konur; kadına kırmızı giydirilir.

Kız istemeye veya görmeye gelen dünürçülere kız verilmek istenmezse oğlanın ayakkabısına tuz veya su konulur. (Keyvanoğlu 2012 :38)

Su, israf edilircesine kullanılmaz. Yüz yıkanırken yüze çarparak yıkanmaz. Abdest alınırken bile suyu şakır şakır kullanmak doğru değildir; üstüne su gelmesi doğru değildir. Abdest alırken üstüne su gelmesi, idrar gelmesi kadar zararlıdır. (K.K.4; K.K.6)

Suya tükürmek mekruhtur, gūnahtır, fakirliğe sebep olur. (K.K.4)

Özellikle susuzluğun çok olduğu yıllarda yağmur duasına çıkılmaktadır. Mahalleden bir çocuk, yanında mahallenin diğer çocuklarıyla birlikte öğle ezanı sonrası başında ters tuttuğu bir sini (tepsi) ile mahalleyi gezer. Her evden bir şey toplar, ev sahibi hem yağ, bulgur, un bazen de para gibi malzeme verir hem de siniye bir tas su atar. Toplanan malzeme yemek yapılır. İkinci ezanı sırasında duası okunur. K.K.2'ye göre sırf kızlar erzak toplamaya çıkar. “*Yağcı kızlar yağ ister/ Tuzcu kızlar tuz ister /Hep ekinler su ister*” (K.K.2) diyerek veya “*Yağ yağ yağmur /Teknede hamur / Ver Allah'ım ver/ Bize bol yağmur*” diyerek çocuklar tüm mahalleyi dolaşır. Yağmur duasının etkili olduğuna inanılmaktadır ve halen bazı köylerde yağmur duasına çıkılmaktadır. Bu adetle bağlantılı olarak kaynak kişi 3, onların çocukluğunda göğşe taş atılmadığını, yoksa yağmur yağmayacağına inanıldığını, o nedenle büyüklerin çocuklara taş oynatmadıklarını belirtmiştir.

Uşak halk kültürü içinde suyun önemi büyüktür. Yeni doğan çocuğun kırk banyosunda, evlenme adetleri içinde kına gecesinde kınanın yıkanmasında hem çeşmelerin hem de suyun işlevsel bir yeri vardır. Ayrıca kız isteme, gelin hamamı gibi adetlerde de su kültürünün izleri görülmektedir. Suya basılmaması, suyun her yere dökülmemesi, suyun israf edilmemesi su kültürü çerçevesinde suya büyük saygı gösterildiğini belirtmektedir. Nazar değmesi durumunda suyun kutsallığından ve iyileştirici etkisinden faydalanılır. Temirey ve siğil ocaklarında suyun işlevsel bir rolü vardır. Yağmur duası ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte yağmur duası içinde suyun kullanımı dikkat çekicidir. Bunlar yanı sıra çeşmeler ve sıcak su kaynakları günlük yaşam içinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Suyun kullanımında tedavi edici ve iyileştirici

etkisinin ön planda olduğu ve suya saygı gösterildiği görülmektedir. Uşak halk kültürü içinde suyun önemli bir yeri vardır ve su kültü ile ilgili izler açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bayat, Fuzuli (2009). "Geçiş Ritüeli Bağlamında Arınma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2/9, p:74-79.

Bayat, Fuzuli (2012). Türk Mitolojik Sistemi, Cilt: 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (2012). Türk Mitolojisi- Oğuzların- Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Bilgesu Yayınları, Ankara.

Cumhuriyetin 50. Yılında Uşak, 1973 İl Yıllığı, Uşak.

Eliade, Mircea (2009). Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Göka, Erol (2010). "Su İle Mahrem Maceramız", Acta Turcica, Yıl: II, S: 2, s. 72-79.

Hazıroğlu, Alaaddin (1998). Âşıklar Diyarı Uşak-Tarihi Vesikalar ve Şiirler, Önder Ofset, Uşak.

Hazıroğlu, Alaaddin (2001). Konuşan Tarih: Dorukta Görülen Yer Uşşak, Anadolu Matbaası, Uşak.

İnan, Abdulkadir (1998). "Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler", Makaleler ve İncelemeler, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İnce, Kasım (2004). Uşak'ta Türk Mimarisi, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Kalafat, Yaşar (2012). Türk Halk İnançlarında Tabu, Berikan Yayınevi, Ankara.

Keyvanoğlu, Mehmet Sezai (2012). Bir Masal Şehriydi Uşak, Meta Basımevi, İzmir.

Kılıç, Sami (2011). "Uşak ve Çevresinde Yağmur Yağdırma Uygulamaları (Takmak Köyü Örneği)", Turkish Studies, Volume 6/1, Winter 2011, p. 503-524.

Ögel, Bahaeddin (2010). Türk Mitolojisi, Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Solak, Erdoğan (2002). 20. Yüzyılda Uşak, Uşak Valiliği İl Özel İdaresi ve Uşak Merkez Köylerine Hizmet Götürme Birliği Yayınları No: 1, Uşak.

Şahin, Ali Rıza (2010). Uşak Folkloru, 2 cilt, Uşak.

Taylan, Ertuğrul (2007). Uşak İli, Ankara.

Tutsak, Sadiye (1998). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak(1923-1933), Uşak Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi: 2, İzmir.

Türkkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", Milli Folklor Dergisi, Yıl: 24, S: 93, s. 135-148.

Uraz, Murat (1994). Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

Uşak-Kültürel Değerler Yapı Envanteri (2007). Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İzmir.

KAYNAK KİŞİLER

K.K.1: Dalkılıç Gülten, 52 yaşında, Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.2: Özdem Şehriban, 51 yaşında, Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.3: Özgül Hanım, 45 yaşında, Sivaslı-Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.4: Turgut Hikmet, 64 yaşında, Karahallı-Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.5: Yağcı Nazmiye, 81 yaşında, Karahallı-Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.6: Yıldız Durkadın, 68 yaşında, Uşak doğumlu, emekli.

K.K.7: Yıldız Gülay, 44 yaşında, Uşak doğumlu, ev hanımı.

K.K.8: Yıldız Mustafa, 74 yaşında, Uşak doğumlu, emekli.

HALK HEKİMLİĞİNİN KUTSAL ŞİFACISI: SU

Şirin YILMAZ ÖZKARSLI*

Giriş

Su, yaşamın temelidir. Kur'ân- ı Kerîm'in Enbiyâ Suresi, 30. ayetinde "İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?" ifadesi ile açık bir şekilde, tüm canlıların sudan yaratılmış oldukları bildirir. Dolayısıyla su, İslâmî inanca göre, yaratılışın kaynağı olması bakımından kutsaldır. Türkler, suya, İslâmiyet öncesindeki inanç yapıları içinde de kutsal anlam yüklemişlerdir. Eski Türkler, Gök Tanrı inancını çevreleyen tabiat kültürünü, zamanla gelişerek "vatan" derecesine yükselen, "mukaddes yer-su" terimiyle ifade etmişlerdir (İnan 1976:30-31). Yer- su ruhları, suların hem sahibi, hem koruyucusu, hem de hâkimidirler. Öyle ki Göktürk Yazıtları'nda yer alan "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri ve suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, bir millet olsun diye, babam İl-Teriş Kağan'ı, annem İl-Bilge Hatun'u, Tanrı tepesinden tutup yukarı götürmüş." (Ögel 1989: 282) ifadesinde Türk milletinin yok olmaması; birlik olması için Türk Tanrısı'nın, İl- Teriş Kağan'a ve İl- Bilge Hatun'a yer-sularla beraberce yardımcı olmasından söz edilmektedir. Hatta Kimek Türkleri, Barshan tarafından su, Tanrı olarak kabul edilmekteydi (İnan 1976: 41).

Türkler için böylesine kıymetli olan yer-su tasavvuru, elbette günlük hayat içinde hayatı kolaylaştıran, zorlukların üstesinden gelmeyi sağlayan bir takım pratikleri de beraberinde getirmiştir. Bu pratiklerin büyük bir bölümü, suyun halk hekimliği içindeki faydaları ve uygulamalarıdır.

Şifacı Su

Hayat kaynağı olan su, şifa verici özelliği dolayısıyla, eski Sümerlerde ve Anadolu kavimlerinde hekimliğin tanrısı, su tanrısı olarak kabul edilirdi. Hatta Sümercede hekime "a-zu", yani suyu bilen kişi denilirdi. Azerbaycan masallarında, suyun altında yaşayan "Okkay" adlı varlığın, sihir ilmini bilmesi, suyun, bilgi kaynağı olma yönünü gösterir (Bayat 2007: 257). Suyun inanç ve şifa değerini anlamaya çalışırken, su simgesinin yapısı ve işlevi göz önünde tutulmalıdır. Aynı zamanda su simgesi ile birlikte, simgeciliğin insanlığın dinî hayatında önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır; dünya, simgeler sayesinde "saydam" hale gelmekte, aşkınlığı "gösterebilir" olmaktadır (Eliade1991: 108). Tıpkı su gibi; sanki tüm simgeleri kendi içinde toplayan su gibi. Mitlerimiz, destanlarımız, efsanelerimiz ruhu olan suyun, kutsal, hayat verici, temizleyici durumuna vurgu yapan, sudan zuhur eden yaşamlara değinen pek çok imge ile doludur. Sular, gizli güçlerin evrensel toplamını simgelemektedir. Tüm varoluş olanaklarının haznesidir; her biçimi öncelemekte ve her yaradılışı desteklemektedir. Su simgeciliği doğuşu/ yeniden doğuşu temsil etmektedir. Suyla temas ise insan neslinin, tüm canlıların sulardan doğduğu inancına tekabül ederek, her zaman yeniden canlanma içermektedir (Eliade 1991: 108-109).

Halk hekimliği, folklorun, günlük hayat içinde, kendine en çok uygulama alanı bulan dallarından biridir. Halkın, imkânı olmadığı içinya da başka sebeplerle hekime başvuramaması veya başvurmak istememesi durumunda, hastalığını teşhis ve tedavi amacıyla ya da hastalıktan korunmak için uyguladığı yöntem ve işlemlerin tümü olan halk hekimliğinin (Asıl 1989: 33) amacı, kullandığı maddi ve manevi vasıtalarla hastalıktan korunmak ve hastalığı sağıltmaktır.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
sirinyo@hacettepe.edu.tr

Orhan Acıpayamlı (1989: 2-8), Türkiye halk hekimliği için,

1. İrvasa/irvasa/ urasa/uğrasa denilen psişik nitelikli sağaltmalar,
2. Parpılama denilen, hastanın vücudunu çizerek, dağlayarak vb. uygulanan sağaltmalar,
3. Dinsel yöntem ve araçların kullanıldığı sağaltmalar,
4. Isırgan, sarımsak, çörek otu vd. bitkilerin birtakım işlemlerden geçirilerek uygulandığı sağaltmalar,
5. Kurt tüyü, koyun tüyü, içyağı, bal vd. bazı hayvansal maddelerin işleminden geçirilerek uygulandığı sağaltmalar
6. Civa, gümüş, su, maden suyu, taş vd. madensel maddelerin işleminden geçirilerek uygulandığı sağaltmalar olarak altı sağaltma türü saptamıştır.

Arındırıcı, temizleyici, geçirgen, ileten, biçim değiştiren, dönüşen niteliği ile su, söz konusu sağaltma türlerinin hepsinde, kimi zaman direk olarak, kimi zaman da dolaylı olarak yer almaktadır. İçinde yer aldığı hemen hemen bütün halk hekimliği uygulamalarında su, “şifa niyetine yıkanma” veya “şifa niyetine içme” yolu ile şifa sağlar. Halk hekimliği uygulamalarında su, genellikle dua eşliğinde, bir yandan “temas” yolu ile diğer yandan üç, yedi, kırk kez tekrar motifleri ile kullanılırken, aynı zamanda büyüsel bir işlemin de parçası olmaktadır. Halk, suyun geçirgenliğini bilmekte, canı ve hafızası olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla su, Türk halk hekimliğinde dini ve inanç boyutunun yanı sıra kimya özellikleri bakımından da aslında farkındalıkla, anlamaya çalışılan hali ile yer almaktadır. Bu durumda su, halk inancına dair ve büyüye dair pratiklerin bir arada uygulanması ile tam anlamıyla kutsal nitelik atfedilerek şifa kaynağı olmaktadır.

Su, fiziksel bir hastalıktan korunma, hastalıktan kurtulma ile birlikte, nazar/göz değmesi sebebiyle gerçekleşen fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların iyileştirilmesinde şifa vasıtasıdır. Suyun geçirgen oluşu ve hafızasının bulunuşu, bu gibi rahatsızlıklar durumunda, suya okuma ve okunmuş suyu içme, okunmuş su ile yıkanma, okunmuş su ile iç çamaşırını yıkama pratiğinin uygulanma sebebidir. Örneğin, Beypazarı’nda, göz değmesinden dolayı rahatsızlandığı düşünülen çocukların iç çamaşırları, üç ihlas, bir Fatiha, üç Felâk, üç Nas surelerinin okunduğu su ile yıkanır. Yıkama suyu, ayak değmeyecek açıklık bir yere dökülür. Benzer şekilde, Sınavda başarılı olması arzu edilen öğrenciye, baş, boyun ağrısı şikâyeti olana, iç bunalması olana üç ihlas, bir Fatiha bir Ayetü’l- Kürsî, bir İnşirah okunmuş olan su içirilir. Aynı formül ile hazırlanmış su ile “şifa niyetine” diyerek üç kez el yüz yıkanır. Vücudunda kırıklık olanlar, bu su ile boy abdesti alırlar(Balaban 2013).

Genellikle bakır ya da tunçtan yapılmış, içinde Kur’ân ayetleri yazılı olan, genellikle 15-20 cm. çapında, içinden su içerek şifa bulunacağına inanılan taslara “şifa taşı” denir. Anadolu’da yaygın olarak kullanılan şifa tasları, örneğin Isparta’da “korku taşı” adıyla anılır ve dil tutulması, asabi bozukluklar gibi korku nedeni ile oluşan hastalıkların sağaltılmasında kullanılır. Benzer şekilde, Kilis’te “sarılık taşı”, sadece sarılık hastalığına şifa olmak üzere, içinden su içilerek “sarılığın kilidini çözmek” üzere kullanılır. Bahçede ölü bulunan yılan derisinin kurutulup veya kurban bayramında kesilen küçük ya da büyükbaş hayvanın gözünün kurutulup hastalanan ve nazara uğrayan kişi için şifa tasının içine koyularak bir gece suda bekletilmesi, üzerine Kur’ân

sureleri okunması ve bu suyun kişiye içirilmesi (Yakut 2013), suyun ve Kur'ân'ın gücünden birlikte faydalanma arzusundan başka bir şey değildir. Kayseri'de konuşamayan veya akıcı konuşamayan çocuğa, kurban dilinin, önce bir gece şifa taşı içindeki suda bekletilmesi ardından pişirilip yedirilmesi (Çetin 2013) de bir diğer pratiktir. Beypazarı'nda daha çok küçükbaş hayvanlarda görülen çiçek hastalığı, "botça/ bohça" adını almaktadır ve "botça tutan" hayvana, yedi gün boyunca "botça taşı" ile su içirilir. Tas her defasında yakındaki bir pınarın veya derenin suyu ile doldurulur. Suya üç İhlâs, bir Fatiha, Felâk, Nas sureleri okunur. Tasın iç yüzeyinde de Ayetü'l- Kürsî yazmaktadır. "Okuduğumuz dualar ve Ayetü'l- Kürsî'nin yüzü suyu hürmetine" diyerek, hastalığın iyileşmesini dileyerek, sabah ezanı ile birlikte su içirilir. (Yılmaz Özkarslı 2000: 181-187). Şifa taşı iç yüzeyine, Kur'ân'dan ayetler, dualar yazılması, bu tasların, İslâmiyet'le birlikte ortaya çıktığını düşündürmektedir. Günümüzde, Beypazarı, Ayaş, Bâlâ çevrelerinde kurt kafatası içinden su içerek şifa bulma pratiği (Yakut 2013; Bala 2013) ise, kültürel bellek yolu ile İslâm öncesinden günümüze ulaşmış bir inancın uygulanması; aynı zamanda günümüz için kültürel bir zenginliktir.

Anadolu'da çocuk sahibi olma arzusu ile bağlantılı birçok halk hekimliği pratiği mevcuttur. Bâlâ'da ve Kayseri'de hamile kadının elinden su içme (Bala 2013; Cetin 2013), Beypazarı'nda doğumun rahat ve kolay geçmesi için akarsu üzerinden atlama ve "rahmet" olması nedeniyle Besmele ile üç yudum yağmur veya kar suyu içme, bir dileğin gerçekleşmesi, bir hastalığın iyileşmesi dileği ile yazılan muskanın, dilek gerçekleştikten sonra akarsuya atılması (Yakut 2013) pratikleri, hem temas, hem de benzeşme prensiplerinin günlük hayatta uygulanmasıdır.

Halkın faydalanması yanında, estetik değer gözetilerek memleketimizin birçok yerinde inşa edilmiş olan çeşmeler, hamamlar gösteriyor ki atalarımız, suyun kıymetini idrak etmiş ve suyu medeniyete dönüştürmüşlerdir. Hamamlardan ve kaplıcalardan, vücut temizliğine ek olarak, romatizma, cilt hastalıkları, vücuttaki fazlalıklar, yorgunluk, böbrek taşı gibi rahatsızlıkları sağıltmak maksadıyla faydalanılmış ve faydalanılmaktadır.

Su, yerle beraber, diğer hâmi ruhlardan biridir. Su unsuru, evrenin oluşumunda ilk madde olduğu için başlangıçların başlangıcı durumundadır. Mitolojik tasavvurlarda "su ısı/su sahibi", genellikle insan, bazen de balık şeklindedir ve nehir, ırmak pınar gibi yerlerde bulunur (Bayat 2007: 248) Karagaslar, "Sugeezi" adını verdikleri su sahibine/ ruhuna saygı gösterirler. Su sahibi, Kırım Tatarlar arasında "Su Anası", Moğol- Buryatlarda "Uhun ecen", Azerbaycan'da "Subaba, Suceddin" (Bayat 2007: 249) olarak bilinir. Anadolu'da da sular sahipli olarak bilinir. Örneğin, Beypazarı'nın Yukarı Başağaç Mahallesi'ndeki Kurtlu Kuyu suyunun, içinde yaşayan canlılardan dolayı son derece temiz ve şifalı olduğu düşünülür. Bu suyun sahibi rahatsız edilmez. Su daima temiz tutulur. Halk arasında, "Kurtlu Kuyu'yu temiz tut, yoksa çarpılırsın." denir ve burası, "Kut'lu Mevki" olarak kabul edilir. Hatta bu kuyunun çevreye bereket dağıttığına inanılır (Yılmaz 2013).

Sonuç

Halk hekimliği uygulamalarında halk hekimliğine dair inançlar ve pratikler, Anadolu'nun değişik yerlerinde, benzerlik taşımaktadır. Bunlar, daha çok inanışlara, yaygın

efsanelere, kişisel inançlara, anonimleşmiş etkileyici yorumlara ve şifa bulduklarını anlatanların etkilerine bağlı olarak uygulanan pratiklerdir.

Halk hekimliği uygulamalarında, sözlü ve uygulamalı olarak nakledilen, geçmişten devralınmış geleneksel tecrübeye dayalı bilgiler, günümüzde, modern tıbbı dayalı tedavi imkânlarına rahatlıkla ulaşabilen kişiler tarafından da muteber görülmektedir. Türk halk hekimliğinde insan, içinde bulunduğu doğal ve doğaüstü unsurların bileşiminden oluşmuş tabiatın bir parçası olarak değerlendirilir. İnsanla birlikte su da tabiatın bir parçasıdır. İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet sonrası Türk halk inançlarında su, saygı, hürmet çağrıştıran bir semboller evreni içinde tasavvur edilmiştir. Türk kültüründe su, halk hekimliği kapsamında, İslâmiyet öncesinde ve İslâmiyet sonrasında türlü şekillerde koruyucu ve sağaltıcı vasıtalarından biri olmuştur.

Yukarıdaki birkaç güncel pratik örneği göstermiştir ki Türkler, İslâmî gelenek yanında, kültürel bellek yolu ile eski inançlarını ve yaşantılarını da İslâmiyet'e uyumlandırarak günümüze kadar taşımışlardır. Temizlik, bereket, fizîken ve ruhen arınma, doğum, iyilik çağrıştıran su, Anadolu'da hem koruyucu hekimlik uygulamalarında hem de tedaviye yönelik uygulamalarda, tek başına veya başka maddelerle karışarak kullanılmaktadır. Bugün dilimizde yaygın olarak kullanılan "Su gibi aziz ol." ifadesi, kültürümüzde, yeri başka bir şeyle değiştirilemeyen, Rahmet addedilen kutsal şifacı suya verilen değer, günlük hayatımızdaki bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, Orhan (1989). "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik Yönden İncelenmesi", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 1- 8.

Asıl, Eriş (1989). "Halk Hekimliği veEczacılığı Araştırmalarında Metodoloji", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 33-38.

Bala, Nazmiye (2013) Ev Hanımı. Yaşı: 41 ile Şirin Yılmaz Özkarslı tarafından 30 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakat. Ses kaydı Şirin Yılmaz Özkarslı arşivindedir.

Balaban, Neşe (2013) Ev Hanımı. Yaşı: 57 ile Şirin Yılmaz Özkarslı tarafından 21 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakat. Ses kaydı Şirin Yılmaz Özkarslı arşivindedir.

Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2. Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.

Çetin, Rıza (2013) Marangoz. Yaşı: 56 ile Şirin Yılmaz Özkarslı tarafından 10 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakat. Ses kaydı Şirin Yılmaz Özkarslı arşivindedir.

Eliade, Mircea (1991). Kutsal ve Dindışı, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

İnan, Abdülkadir (1976). Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (1989). Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yakut, Fatma (2013) Ev Hanımı. Yaşı: 46 ile Şirin Yılmaz Özkarslı tarafından 21 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakat. Ses kaydı Şirin Yılmaz Özkarslı arşivindedir.

Yılmaz, Hamdi (2013) Emekli Yaşı: 70 ile Şirin Yılmaz Özkarslı tarafından 22 Ekim 2013 tarihinde yapılan mülakat. Ses kaydı Şirin Yılmaz Özkarslı arşivindedir.

Yılmaz Özkarslı, Şirin (2000). Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

HALK MİMARİSİNDE KULLANILAN “SU” ÖĞESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIMI DENEMESİ

Arzu Özen YAVUZ* -Özlem SAĞIROĞLU**

Giriş

Yapılı bir çevrenin oluşmasında, yerleşim, malzeme ve teknik gibi çevresel faktörler kadar; toplumun sosyal ve kültürel bileşenleri etkilidir (Sözen ve Eruzun, 1992, s:62). Toplumsal ve çevresel faktörlerdeki farklılaşma; kişinin temel yaşam alanı olan konutun da çeşitlenmesine neden olmuştur. İnsanoğlunun yakın çevresiyle uyumlu yapı yapma isteği, yere özgü yapı malzemesi- yapım teknolojisini kullanması, iklim koşulları ve toplumun sosyal yapısındaki farklılaşma nedeniyle çağlar boyu Anadolu coğrafyasında farklı konut tipolojileri oluşmuştur.

Bu tiplerden biri de özellikle “Güneydoğu Anadolu, Kuzey Mısır, Kapadokya ve Suriye’de görülen, avlulu, eyvanlı ve düz damlı yapı tipidir (Günay, 1992, s. 16) (Şekil 1). Bu yapı tipine; iklimin sıcak olduğu Güneydoğu Torosların eteklerinde bulunan Urfa ve Diyarbakır gibi bölgelerde “Su” ögesi de tipik bir özellik olarak eklenmiştir (Dalkılıç, 1999, s. 4).

Şekil 1. Midyat ve Kapadokya bölgeleri avlulu konut örnekleri (Dalkılıç, 2007)

Önge (1997), yerleşimlerin oluşmasında Su ögesinin önemini “su; nasıl insanoğlunun yaşaması için en gerekli ihtiyaç maddelerinden biri ise, yerleşik düzene geçip bir iskân merkezi kuran insan topluluklarının da devamı için en önemli unsurlardan biri olmuştur” şeklinde açıklamıştır (s. 4). Yerleşim merkezlerini akar veya durgun bir su kenarına kurmak, eski toplulukların su temini için buldukları en kolay çare olmuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde gelişmiş kentsel yaşam kurgularının oluşması suyun konutun içine kadar taşınmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda kentlere suyu taşımak için su yolları, biriktirmek için sarnıçlar, halkın kullanımına açmak için çeşme ve kuyular inşa edilmiştir. Ancak Diyarbakır, Mardin ve Urfa gibi yılın 7-8 ayının sıcak geçtiği bölgelerde “Su” sadece temel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış aynı zamanda ortamı serinletecek ve serin tutacak bir öge olarak da kullanılmıştır. Geleneksel konutlarda her ne kadar yere ve iklime özgün yapı yapma geleneği olsa da teknoloji ilerledikçe bu özelliklerden vazgeçilmiş ve günümüz konutlarında hem iklimle uyumlu hem de halk

* Öğr.Gör.Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Maltepe/ ANKARA. arzuozen@gazi.edu.tr, arzuozn@yahoo.com

** Öğr.Gör.Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Maltepe/ ANKARA. ozlemsagiroglu@gmail.com

kültürünün bir parçası olan ve “Su” ögesiyle birlikte geliştirilen bu tasarım ögesinin sürdürülebilirliğinin sağlanamadığı gözlenmiştir.

“Mimari tasarım eğitimi de bilginin sürdürülebilirliğini hedefler” (Dewey, 1997, s. 17). Çevresel koşullara karşı toplumsal yapılar tarafından üretilmiş çözümlerin günümüz teknolojisiyle bütünleşerek, dönüştürülerek ve devingen olarak kullanılması mimarlık eğitiminin temel niteliklerinden bir tanesidir. Bu çalışma kapsamında da geçmişle günümüz arasında bir bilgi köprüsü olarak işlev kazanan geleneksel yapıların tasarım unsurlarından hareketle, bilginin eğitim sürecinde sürdürülebilirliği hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü 4. Sınıf öğrencileri ile geleneksel konutlarda fiziksel çevre koşulları doğrultusunda şekillenen su- yerleşim ilişkisinin araştırılması yapılmış, yeni konut tasarımlarında kullanılabilirliği bir alan çalışması ile denenmiştir.

Geleneksel Türk Yerleşimlerinde Konut- Avlu- Su Üçlemesi

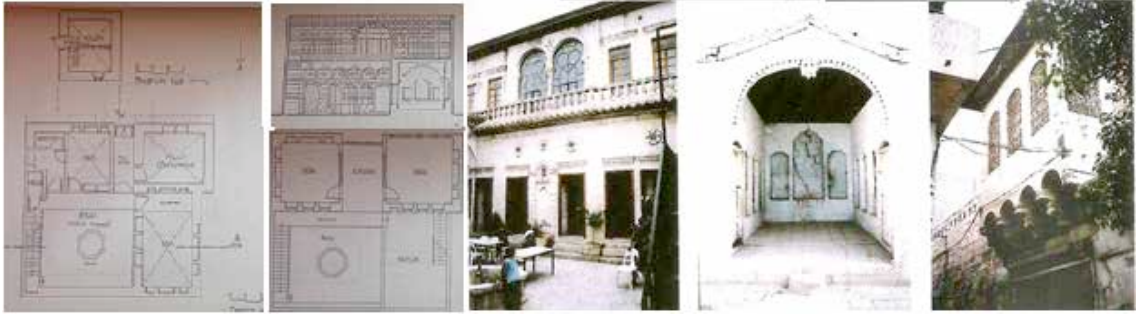
Tarihi çevreler, yapıldıkları dönemlerin sosyo-kültürel ve fiziksel çevre karşısında geliştirdikleri yaşam birikimlerini yansıtan yerleşimlerdir (Dalkılıç, 2007). Anadolu coğrafyasında Avlu’da özellikle “İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde iklimsel koşullar doğrultusunda bir yaşam alanı olarak kurgulanmıştır”(Halifeoğlu, 2005, s. 56). Özellikle çalışma konusu olan Diyarbakır ve Urfa bölgesinde ise iklim; konutların biçimlenmesinde temel etken olmuştur. Bu bölgedeki iklim için Dalkılıç (1999), “kısmen bozulmuş, karasal özellikleri biraz değişmiş Akdeniz iklimi” değerlendirmesi yapmaktadır (s. 45). Genel olarak yazlar çok sıcak, kışlar ise soğuktur. İklim kentsel ölçekteki ilişkiden başlayarak, konut içindeki detayların oluşturulmasına kadar olan her ölçekte konutun biçimlenmesinde etkindir.

Kent-konut arayüzü olarak sokak, hem kent içi bağlantı hem de organik bir boşluk olmuştur (Dalkılıç, 1999, s:62). Zemin katta sağır duvarlar, üst katta çıkmalar ile tanımlanmış sokak dokusu; hem yapıların oluşturdukları gölgeler ile güneşin etkisini azaltacak hemde bir rüzgâr koridoru oluşturacak şekilde kurgulanmıştır (Akkoyunlu, 1998, s.54) (Şekil 2).

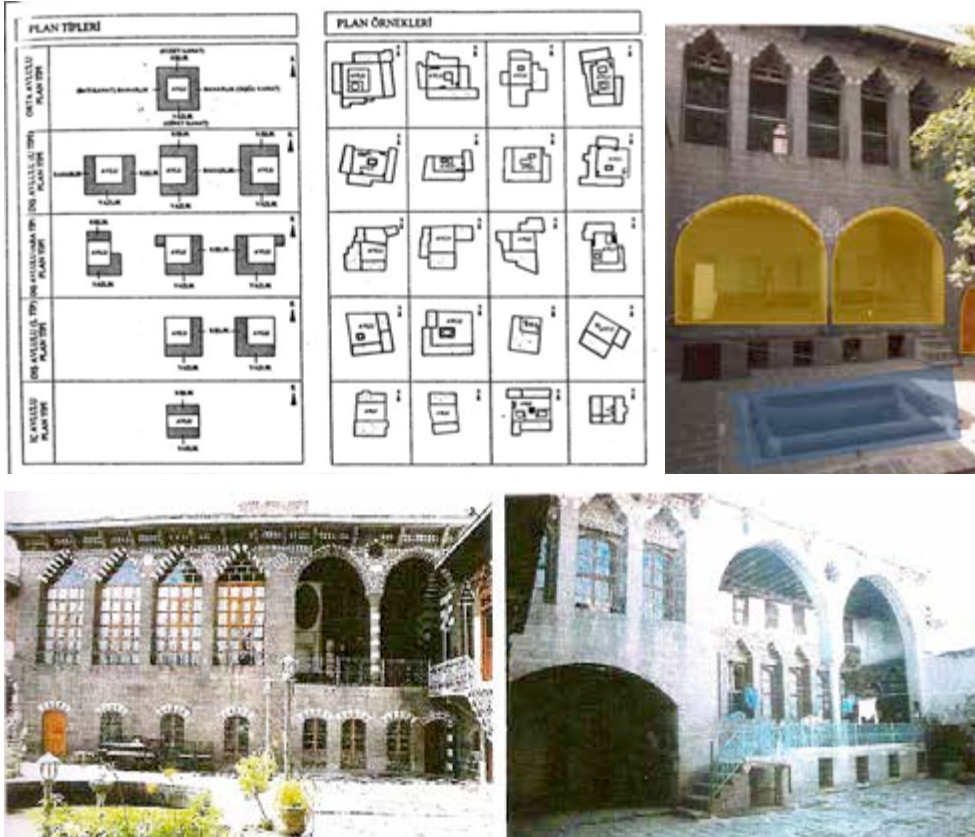
Şekil 2. Diyarbakır Suriçi sokak dokusu (Özyılmaz, 2007, s. 88)

Konutun dışında boşluk oluşturmak için oluşturulan sokak kurgusu, konutun biçimlenmesinde de “avlu” olarak gündeme gelmiştir. İklim etkisiyle konut; açık, yarı açık, kapalı mekân ilişkisinde kurgulanmıştır. “Avlu” işlevsel olarak gündüz oturulan gece yatılan üstü açık kamusal mekân işlevini üstlenmektedir. Eyvan, yaz ve bahar aylarında yaşamın büyük kısmının geçtiği yarı açık mekânı tanımlarken, oda ise en mahrem birim olup genellikle kışları kullanılmaktadır (Dalkılıç, 1999, s. 59) (Şekil 3).

Şekil 3. Avlu, eyvan, oda ilişkisi (Akkoyunlu, 1998, s. 78, Halifeoğlu, 2005, s. 61)

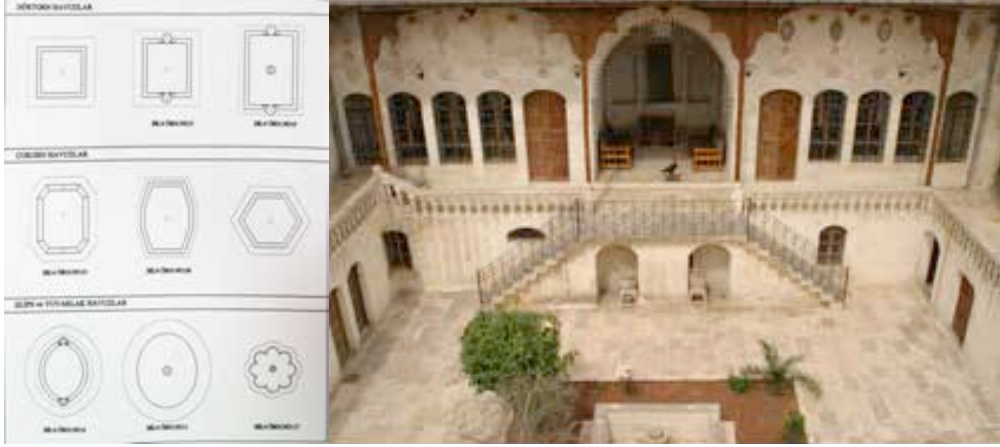
Konutlardaki odaların her biri, pek çok işlevi bünyesinde barındırabildikleri için ayrı birer hane gibi çalışırlar. Özel hayatın sürdüğü bu odaların tümü, avlunun etrafında yerleşmiş, avluyu şekillendirmiştir. “Bu odalar, kuzey yönlendirmeli yazlık, güney yönlendirmeli kışlık ve doğu-batı yönlendirmeli baharlık kütsel biçimlenmeler biçimindedir” (Dalkılıç,1999). Ayrıca avlunun kuzeyinde birkaç basamak aşağıda ve içerisinde bir havuz bulunan ve *serdab* adı verilen ayrı bir eyvan bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Geleneksel Diyarbakır Konutlarının Plan tipleri ve avlu düzeni (Dalkılıç, 1999, s.52, Ha Halifeoğlu, 2005, s.63, Özyılmaz, 2007, s.85)

İklim sadece mekânsal biçimlenmede değil; mekânsal donatıların da belirlenmesinde etken olmuştur. Bu mekânsal öğelerden biri de avlu içerisinde yer alan; hem sıcaklığın düşürülmesinde hem de ortamın nemlendirilmesinde kullanılan “su” öğesidir. “Su”, avlu

içerisinde, eyvanlarda ve serdablarda kullanılmıştır. Dalkılıç (1999) “Avluda bir, bazen iki havuzla birlikte çiçeklikler ve ağaçlar bulunur. Havuzdan taşan sular, küçük kanallar yardımıyla avlu içerisinde dolaştırılmıştır. Avlu tabanı gözenekli taş (genellikle bazalt) ile kaplanmıştır, gözeneklerde biriken sular da ortamın serinletilmesine yardımcı olmaktadır. Dikdörtgen, çokgen, elips, daire veya dilimli olmak üzere pek çok şekilde olan bu havuzların tümü sığ şekilde düşünülmüş ve avlunun farklı bölgelerinde konumlandırılmışlardır (s: 62, 64). (Şekil 5). Eyvanlarda ve avluda da benzer şekilli havuzlar bulunmaktadır. Avluda bulunan su, kanallarla kuzeyde bulunan Serdap’a taşınmış, Serdap duvarından akıtılarak mekân içindeki havuza ulaştırılmıştır” şeklinde avlu ve su ilişkisini tanımlamaktadır.

Şekil 5. Avlu'da bulunan havuzlar (Dalkılıç, 1999, s. 47) (www.urfa.gov.tr)

Görüldüğü gibi “Su” konut içi iklimsel konforun sağlanmasında etken öge olarak kullanılmıştır (Şekil 6).

(a)

(b)

Şekil 6. Serdab ve taş dokusu (Tuncer, 1999)

Alan Çalışması

Mimarlık eğitiminde öğrenciler, içinde yer aldığı çevreyi algılamak, onun sorunlarına karşı kendi tasarım dilini oluşturmak, bu çevrede var olan tasarım problemlerini yaratıcılık ve becerileri ile dönüştürerek mimari kompozisyonlarını oluşturmak durumundadır. Bu süreçte, mekânı içinde bulunduğu çevre ve iç ilişkileri ile ilgili bir bütün olarak tasarlar ve sonuç biçime ulaşır. Bu nedenle tasarım sürecini tanımlayan sosyo-kültürel ve fiziksel her bir veri mimari biçimlenmeyi etkilemektedir. Özellikle tarihi bir çevrede tasarım yaparken, öğrencilerin göz önünde bulundurması gereken bir nitelikte bu mekânsal örüntülerin getirdiği bilgilerin sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Bu çalışma kapsamında da geleneksel Urfa ve Diyarbakır evlerinde iklimle biçimlenme ilkelerini oluşturan etkenlerden biri olan konut-avlu- su ilişkisinin yeni konut biçimlenmesine

etkisinin araştırılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü 4. Sınıf öğrencileri ile belirtilen iki bölgede alan çalışması yapılmıştır.

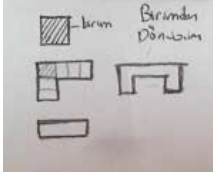
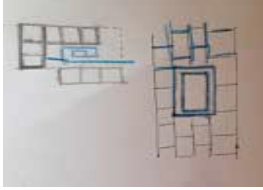
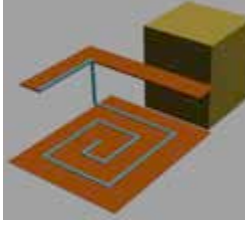
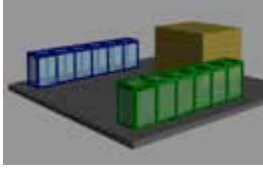
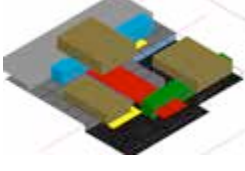
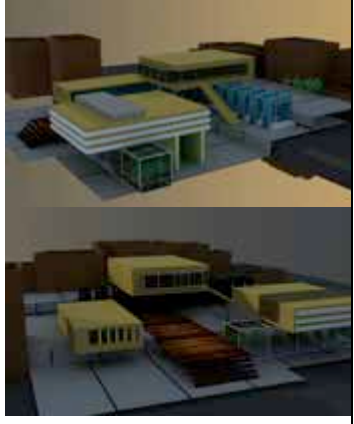
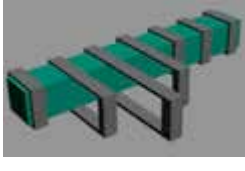
Alan çalışması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşama kullanılacak bilginin belirlenmesidir. Bu aşamada öğrencilere iklimle biçimlenmede etken, konut-avlu-su ilişkisine yönelik bilgi aktarılmıştır. Öğrenciler bu doğrultuda, “kent-konut ilişkisi”, “konut düzeni- avlu ilişkisi” ve “avlu-su ilişkisini” açıklayan tasarım verilerini (tablo1) analiz etmişler, daha sonra bu kapsamdaki bilgilerden hangisini kullanacaklarına karar vermişlerdir.

Tablo 1. Avlu- konut- su ilişkisini oluşturan tasarım verileri

Kent-konut ilişkisi	Konut düzeni-avlu ilişkisi	Avlu-su ilişkisi
Sokak düzeni- avlu ilişkisi (Hem plan hem kesit ölçeğinde)	- Avlu düzeni - İklimle ilişkili kütsel biçimlenme - Açık-yarı açık-kapalı mekan ilişkisi - Avlu işlevsel birimleri - Mimari dil- süreklilik	- Havuz biçimlenmesi - Suyun dolaşımı - Malzeme dokusu - Detay

İkinci aşamada öğrenciler bilgi gruplarını kendi tasarımlarında nasıl kullanacaklarına yönelik çözümlemelerde bulunarak, geleneksel bu doku içerisinde yapacakları yeni konutları için tasarım düşüncelerini geliştirmişlerdir. Her bir öğrenci öncelikle belirlediği; “avlu-konut-su” konsepti doğrultusunda konut tasarımlarını nasıl biçimlendireceklerini belirlemiştir. Daha sonra bu doğrultuda yaptıkları tasarımları bilgisayar destekli tasarım araçlarını kullanarak görselleştirmişlerdir. Bu bakımdan öğrencilerin yaptıkları çalışmalar çözümleme, konsept geliştirme ve ürün bağlamında sunulmuştur (Şekil).

	Çözümleme	Konsept geliştirme	Ürün
Örnek Çalışma 1	 Mimari dilin sürekliliği		
	 sokak biçimlenmesi suyun kullanımı		

Örnek Çalışma 2	 İklimle ilişkili kütleleşme		
	 •Suyun dolaşımı •Malzeme dokusu		
Örnek Çalışma 3	 •Avlu düzeni •İklimle ilişkili kütleleşme		
	 •Havuz biçimlenmesi •Detay		

Değerlendirme ve Sonuç

Tarihi çevreler geçmiş ile günümüz arasında köprü kuran önemli değerlerdir. Bu yapıların sürdürülebilirliği sadece koruma ve yenileme projeleri ile değil, aynı zamanda konutların içinde bulunduğu sosyo kültürel ve fiziksel çevre koşulları karşısında geliştirdikleri bilgilerin günümüz tasarımlarına yansıtılmasıyla da sağlanabilir. Bu çalışma kapsamında yapılan çalışmada da sıcak bir iklim bölgesinde yaşayan kapalı bir toplumun, “su” ögesi ile birlikte oluşturdukları yaşam kurgularının günümüz konutlarında bulunduğu yansımalarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan öğrenci çalışmalarında öğrencilerin kent-konut”, “konut düzeni- avlu” ve “avlu-su” ilişkilerini tanımlayan veri gruplarını tek tek değerlendirmek yerine bunlardan birkaçını tasarıma başlangıç verisi olarak kullandıkları, çözümleme ve konsept geliştirme evresinde ise ya çıkma, renk, çörten, malzeme, serdab gibi tarihi dokuya özgü bir niteliğin; yada geometri, suyun dolaşımı, suyun bağlamsal değeri(serdab’lardaki su duvarı), malzeme dokusu gibi su ögesinin kullanımına yönelik niteliklerin daha çok kullandıkları belirlenmiştir. Bu doğrultuda geliştirdikleri konut tasarımları ise genellikle günümüz teknolojisiyle üretilmiş, içinde bulunduğu tarihi doku ile dil birliğini bozmayan uyumlu yapılar şeklindedir. Tüm yapılarda su, tasarımların merkezi konumundadır. Su hem mimari tasarımın hem de mimari öğelerin tasarımında kullanılmıştır.

Sonuç olarak yapılan çalışmayla; geçmiş dönemde halkın yerel duyarlılıkları ile oluşturduğu geleneksel tasarım ögesinin günümüze de farklı yapım teknolojileri ve sürdürülebilir tasarım anlayışı ile aktarımı sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Sözen, M.-Eruzun, C. (1992). Anadolu’da Ev ve İnsan, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul.
- Günay, R.,(1992). Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri, Yem, İstanbul.
- Dalkılıç, N. (1999). Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Önge, Y., (1997). Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Dewey, J., (1997). Experience and Education, Touchstone, New York.
- Dalkılıç, N. (2007). Midyat: Kültürel Zenginliğin Korunması, Çekül Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Halifeoğlu, F. M. (2005). Geleneksel Konut ve Aile İlişkisinin Sürdüğü Yerleşmeler İçin Bir Koruma Model Önerisi: Mardin-Sarvur Örneği, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akkoyunlu, Z. (1998). Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özyılmaz, H. (2007). Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tuncer, O. C. (1999). Geleneksel Diyarbakır Evleri, Ankara.

HALK KÜLTÜRÜNDE İKTİSADİ VE TİCARİ HAYATA ATFEDİLEN SU İLE İLGİLİ SÖZLER

Sadettin PAKSOY* -H. Mustafa PAKSOY**

Giriş

Su, insanların ve canlıların hayatında çok önem taşıyan bir maddedir. Su yaşamın ta kendisidir. Su yaşamın başladığı ilk yerdir ve tabiatla beraber canlıları yaşamı için önemi ölçülemeyecek bir elementtir (<http://www.forumlord.net>, 2013). **Maslow Teorisinde**¹ su, fizyolojik ihtiyaçlar kategorisinde nefes ve besin kadar önemli görülmektedir (<http://tr.wikipedia.org>, 2013).

İktisat öğrenimi, insan ihtiyaçlarının anlaşılması ile başlar. Çünkü insanların tüm iktisadi faaliyetleri, susama, acıkma gibi çeşitli ihtiyaçların tatminine yöneliktir. İktisatçılar suyu bir mal olarak değerlendirmektedirler. Çünkü su, ihtiyaçların tatmin etme özelliğini taşıyan fiziksel bir varlıktır. Susama ve acıkma gibi ihtiyaçlarımızı, su ve yiyecek gibi mallarla gidermekteyiz. İktisatçılar malları ekonomik mal ve serbest mal olarak iki sınıfa ayırmaktadırlar. Ekonomik mal; elde edebilmek için mutlaka bir çaba harcanması veya bedel ödenmesi gereken mallara denir. Serbest mal ise, doğada her istenildiğinde bulunabilen ve çaba sarf etmeden elde edilen mallara denir. Serbest malların bir maliyeti yoktur ve kıt kaynakları kullanmaz (Alkin vd, 2009). Mesela, bir pınardan su içmek, akarsudan veya bir doğal gölden su kullanmak bir maliyeti gerektirmez ve su bu durumlarda serbest mal niteliğindedir.

Klasik iktisadın kurucusu olan Adam Smith, 1776 yılında yayınlanan **“Milletlerin Zenginliği”**² adlı kitabında, bir maldan elde edilen toplam faydayı **kullanım değeri**, bir malın diğer malları

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisat Bölümü. spaksoy@kilis.edu.tr

** Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İşletme Bölümü. hmpaksoy@yahoo.com

¹ **Maslow Teorisi** veya **İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi**; ABD'li psikolog Abraham Maslow tarafından 1943 yılında yayınlanmış bir çalışmada ortaya atılmış ve sonrasında geliştirilmiş bir insan psikolojisi teorisidir. Maslow teorisi, insanların belirli kategorilerdeki ihtiyaçlarını karşılamalarıyla, kendi içlerinde bir hiyerarşi oluşturan daha 'üst ihtiyaçları tatmin etme arayışına girdiklerini ve bireyin kişilik gelişiminin, o an için baskın olan ihtiyaç kategorisinin niteliği tarafından belirlendiğini söz konusu etmektedir. Maslow'un kişilik kategorileri kendi aralarında bir dizilim oluştururlar ve her ihtiyaç kategorisine bir kişilik gelişme düzeyi karşılık gelir. Birey, bir kategorideki ihtiyaçları tam olarak gideremediği bir üst düzeydeki ihtiyaç kategorisine, dolayısıyla kişilik gelişme düzeyine geçemez.

Maslow, gereksinimleri şu şekilde kategorize etmektedir.

1. Fizyolojik gereksinimler (nefes, besin, su, cinsellik, uyku, denge, boşaltım)
2. Güvenlik gereksinimi (vücut, iş, kaynak, etik, aile, sağlık, mülkiyet güvenliği)
3. Ait olma, sevgi, sevecenlik gereksinimi (arkadaşlık, aile, cinsel yakınlık)
4. Saygınlık gereksinimi (kendine saygı, güven, başarı, diğerlerinin saygısı, başkalarına saygı)
5. Kendini gerçekleştirme gereksinimi (erdem, yaratıcılık, doğallık, problem çözme, önyargısız olma, gerçeklerin kabulü)

² Orijinal ismi **“The Wealth of Nations”** olan klasik liberalizmin kurucusu Adam Smith'in görüşlerini yansıtan kitabın adıdır. Adam Smith, devlet müdahalesinin sınırlanması, piyasa ekonomisinin kendi işleyişine bırakılması ve iş bölümünün önemi verilmesiyle milletlerin daha zengin olabileceklerini ve refaha ulaşabileceklerinin belirtmiştir. Görünmez el (Invisible Hand) milletlerin zenginliği ve refahı için yeterli olacağını savunmuştur.

satın alma gücüne ise **değişim değeri** diye tanımlamıştır. Adam Smith ve savunucularına göre, bir malın kullanım değerinin değişim değerini belirlemesi ve dolayısıyla da kullanım değeri yüksek olan malların değişim değerlerinin de yüksek olması gerekir. Oysa Adam Smith'in vurguladığı gibi, gerçek hayatta kullanım değeri yüksek olan malların çoğu kez değişim değerleri hiç yoktur veya tam tersine değişim değeri yüksek olan malların çoğu kez kullanım değerleri hiç yoktur. Örneğin, sudan daha yararlı bir şey olmadığı halde, su ile hemen hemen hiç bir şey satın alınamamasına karşılık, kullanım değeri hemen hemen hiç olmayan elmas ile diğer mallardan çok fazla miktarlarda satın alınabilmektedir. Kullanım değeri yüksek olan su gibi bir malın değişim değerinin az olmasına karşılık, kullanım değeri çok az olan elmas gibi bir malın değişim değerinin çok yüksek olmasına, **değer paradoksu** veya **elmas-su paradoksu** denmektedir (Dinler, 2002).

Adam Smith'in 18. yüzyılda gözlemlediği değer paradoksu, aslında Smith'in düşündüğünün tersine iktisadi açıdan olması gereken bir durumdur. Zira belirli miktarda bir malın değişim değeri, Smith'in düşündüğü gibi o malın toplam faydası tarafından değil, marjinal faydası tarafından belirlenir ve tüketicilerin nispeten daha kıt olan elması suya kıyasla çok az miktarda satın almaları, suya kıyasla elmasın marjinal faydasının ve dolayısıyla da değişim değerinin çok daha yüksek olmasını gerektirir.

Öte yandan, değer paradoksuna benzer bir durum da atasözlerimizde bulunmaktadır. Örneğin, bir malın çok ucuz olduğunu belirtmek için halk arasında **"sudan ucuz"** ifadesi kullanılmaktadır. Burada **"su"** çok değersiz anlamındadır. **"Su gibi aziz ol"** sözünde ise **"su"** çok değerli, (önemli) kabul edilmektedir. Bu iki atasözü birbiriyle çelişkili gözükse, kültürümüzde çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Halk Kültüründe İktisadi ve Ticari Hayata Atfedilen Su İle İlgili Sözler

Bu başlık altında, halk kültüründe iktisadi ve ticari hayata atfedilen su ile ilgili sözler üç başlık altında incelenecektir. Bunlar;

- Su ile ilgili söylenen atasözleri,
- Su ile ilgili söylenen deyimler ve
- Su ile ilgili söylenen özdeyişlerdir.

Su İle İlgili Atasözleri

Halk kültürümüzde iktisadi ve ticari hayatla ilgili söylenmiş birçok **"atasözü"** bulunmaktadır. Bunların her biri bir nasihat niteliğindedir. Aşağıda bu sözlerden bazıları anlamları ile birlikte verilmiştir.³

- ❖ Acıkan doymam sanır, **susayan** kanmam sanır. (Bir şeyi uzun süre elde edemeyen kimse, daha sonra o şeyden ne kadar çok edinirse edinsin yine kendisine yetmeyeceği kanısında bulunur)
- ❖ Acıkanın yanağından, **susayanın** dudağından belli olur. (Bir insanın ne durumda olduğu yüzünden anlaşılır)
- ❖ Aç ölmez gözü kararır, **susuz** ölmez benzi sararır. (Yoksulluk insanı öldürmez ama türlü türlü üzüntü ve sıkıntı içinde yıpratır)
- ❖ Akan **su** yosun tutmaz. (Tembel tembel oturan kimse hantallaşır, iş yapma yeteneğini yitirir, çalışan kimse gittikçe açılır, daha yararlı işler yapar)
- ❖ Akıllı köprü arayınca dek deli **su** geçer. (Atak (girişimci) kişi tehlikeyi göze alarak işe girer ve çabuk sonuç alır)

³ <http://www.nkfu.com/su-ile-igili-atasozleri-ve-anlamlari/>, 13/07/2013.

- ❖ Arığa (göle) **su** gelene kadar kurbağanın gözü patlar. (Yapılması geciken iyilikler, bekleyenleri sıkıntı içinde bırakır)
- ❖ Bıçağı kestiren kendi **suyu**, insanı sevdiren kendi huyudur. (Bir şeyin, bir kimsenin değeri, kendisinde aranılan özel niteliklerle artar)
- ❖ Çömlekçi **suyu** saksıdan içer. (kişi, geçimini sanatı ile sağlar)
- ❖ Dibi görünmeyen **sudan** geçme veya dibi görünmeyen tasta **su** içme (Bir işe girerken her yönünü iyice araştır)
- ❖ Dökme **su** ile değirmen dönmez. (İşi yapacak olanda yeteri kadar güç bulunmadıkça başkalarının küçük katkılarıyla sürekli ve büyük bir iş yürütülemez)
- ❖ Ekmek istemez **su** istemez veya **sudan** ucuz (Hiçbir masrafı yoktur)
- ❖ Eşegi düğüne çağırmışlar, “ya odun eksik ya **su** demiş” (Bir işi yapmamak için bahane bulmayı anlatan bir söz)
- ❖ Herkesin bir derdi var, değirmencininki **su**. (Herkesin kendi yaşayışı ile ilgili bir derdi vardır, bir kişinin derdi ötekinkine benzemez)
- ❖ Hıyar akçesiyle alınan eşegin ölümü **sudan** olur. (Çok ucuza alınan mal, çürük, işe yaramaz çıkar)
- ❖ Kar **susuzluk** kandırmaz. (Gerçek gereksinimler, avutucu, oyalayıcı şeylerle karşılanmaz)
- ❖ Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi **su** bulamaz içmeye. (İnsanların nasipleri arasındaki tutarsızlıkları belirten bir söz)
- ❖ Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) **su** içmek gibidir. (Komşu kızını almaya karar veren, ailenin ve kızın durumunu, gidişini iyi bildiğinden içi rahat olarak bu ilişkiyi kurar)
- ❖ Köpek **suya** düşmeyince yüzmeyi öğrenmez. (Kişi, bir tehlike karşısında her yerden umudu kesilip kendine güvenmekten başka çare kalmadığını anlamadıkça kurtuluş yolunu bulamaz)
- ❖ Köprünün (köprülerin) altından çok **su (sular)** aktı. (Zamanla şartlar çok değişti, eski durum kalmadı)
- ❖ Malın (tarlanın) iyisi **suya** yakın, daha iyisi eve yakın olanıdır. (Çiftçinin toprağı **suya** ne kadar yakınsa değeri o kadar çok olur; bakımı, ürünün güvenliği ve eve kolay taşınabilmesi bakımından toprağın eve yakın olması daha da önemlidir)
- ❖ Mürüvvetsiz adam, **suyu** çekilmiş değirmene benzer. (Cömert olmayan, iyilik yapmaktan hoşlanmayan biri, içinde yaşadığı toplum için bir değer taşımaz)
- ❖ Selden gelen **suya** gider. (Kolay ve emeksiz kazanılan şeyler elden kolay çıkar)
- ❖ **Su** akarken testi doldurmalı. (Kişi, fırsattan yararlanmalı; geliri bol olduğu zaman ilerisi için para biriktirmeye, mal mülk edinmeye bakmalıdır)
- ❖ **Su** aktığı yere (yine) akar. (Daha önce bize yararı dokunmuş olan güzel bir durum, bugün bulunmasa bile yarın yine ortaya çıkar)
- ❖ **Su** küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğündür.
(1) Temel bir ihtiyaç olan **su** önce küçüğe verilir, konuşmaya ise ilk önce büyükler başlar;
(2) Her şeyin bir sırası vardır; kişiler bu sıralamada yaşlarına, kültürlerine vb. özelliklerine göre yer alırlar.
- ❖ **Su** testisi **su** yolunda kırılır. (Bir kişi amaç edindiği işte kazaya uğrar)
- ❖ **Su** yatağını bulur. (Bir şeyi yapma isteği ve gücü bulunan kimse, uygun bir çalışma yönü ve alanı bulur)
- ❖ **Suyu** getiren de bir, testi kıran da. (İşini iyi yapanla kötüye kullanan arasında bir fark gözetilmemektedir)
- ❖ **Suyu** görünce teyemmüm bozulur. (Bir zorunluluk dolayısıyla yapılmakta olan bir işin, bu zorunluluk ortadan kalktığında gereği gibi yapılmak için yeni baştan ele alınması gerekir)

- ❖ Taşıma **su** ile değirmen dönmez. (İşi yapacak olanda yeteri kadar güç bulunmadıkça başkalarının küçük katkılarıyla sürekli ve büyük bir iş yürütülemez)
- ❖ Tatsız aşı **su** neylesin, akılsız başa söz neylesin. (İşe yaramayan nesneyi küçük çabalarla bir şeye benzetmek boş olduğu gibi aptal kişiyi de sözle akıllandırmak imkânsızdır)
- ❖ Verirsen veresiye, batarsın kara **suya**. (Veresiye verdiğinde alanların borçlarını ödememeleri durumunda sen zor durumda kalabilirsin)
- ❖ Yel üfürdü, sel (**su**) götürdü. (Mal birdenbire ve sebepsiz ortadan yok oluverdi)
- ❖ Yem istemez, **su** istemez. (Elde tutmanın hiçbir maliyeti yok)
- ❖ **Su** gibi aziz (değerli) ol. (Yapılan bir iyiliğe veya işe teşekkür için söylenir)

Su ile İlgili Deyimler

Yine halk kültürümüzde iktisadi ve ticari hayatla ilgili söylenmiş birçok “**deyimler**” bulunmaktadır. Bunların her biri atasözlerinde olduğu gibi hayatımıza yön veren birer nasihat niteliğindedir. Aşağıda bu sözlerden bazıları anlamları ile birlikte verilmiştir.⁴

- ❖ Aç **susuz** kalmak;
(1) Yoksulluktan *yaşayamayacak* bir duruma gelmek,
(2) Yoksul bir duruma düşmek.
- ❖ Ağzı **sulanmak**; (1) Yeme, içme isteği artmak.
(2) İmrenmek,
- ❖ Ağzının **suyu** akmak. (Çok beğenip istemek, imrenmek: “*Bu ziyafete elimiz erişmiyor, uzaktan ağzımın suyu akıyor.*” -R. N. Güntekin)
- ❖ Ayaklarına (ayağına) kara **su (sular)** inmek. (Çok yorulmak, güçsüz, dermansız kalmak)
- ❖ Ayranım budur, yarısı **sudur**. (Bir iş yarım yamalak yapıldığında özür dilemek için söylenen bir söz)
- ❖ Bir bardak **suda** fırtına koparmak. (Önemsiz, küçük bir sorunu (iş) büyütme)
- ❖ (Bir şey) **su** gibi gitmek. (Bol bol harcanmak.)
- ❖ Bir şey (değirmenin) **suyu** nereden geliyor? (Bir işi yapmak için harcanan para hangi kaynaktan sağlanıyor? Anlamında kullanılan bir söz)
- ❖ Bir şey veya bir şeyi **suya** düşmek. (Bir işin gerçekleşme ihtimali kalmamak)
- ❖ Bir şeyin üstüne bir bardak **soğuk su** içmek. (Bir işten umudunu kesmek, o işin olacağına inanmamak, o işten vazgeçmek)
- ❖ Bir yerde içecek **suyu** olmak. (O yere gitmesi kismet olmak).
- ❖ Birinin düğününde kalburla (elekle) **su** taşımak. (Bir yardıma karşılık olarak bir kimseye çok büyük bir yardımda bulunmamak)
- ❖ Birinin veya bir şeyin yüzü **suyu** hürmetine. (Birinin veya bir şeyin hatırına veya varlığına değer vermek)
- ❖ Bulaşık **suyu** gibi. (Kötü hazırlanmış, tadı tuzu olmayan **sulu** yiyecek ve içecek).
- ❖ Çapanoğlunun abdest **suyu** gibi. (Çok sulu, tatsız ve kötü görünümlü olan içilecek şeyler)
- ❖ Çeliğe **su** vermek. (Çeliği özel bir biçimde hızla soğutarak daha çok sertleşmesini sağlamak. “*Yaptığı kısıcak bıçaklar bile iki kat olur kırılmazdı, çeliğe su vermek sanatının yalnız ona mahsus bir sırrı idi.*” -Ö. Seyfettin).
- ❖ Ekmek elden **su** gölden. (Kendisi çalışmayıp başkasının kazancıyla geçinme durumu anlamında kullanılan bir söz)

⁴ <http://www.nkfu.com/su-ile-ilgili-deyimler-ve-anlamlari/>, 13/07/2013.

❖ Elini sıcak **sudan** soğuk **suya** sokmamak. (Hiçbir iş yapmamak: “Anneciğim, hayatımı kazandığımda senin elini sıcak sudan soğuk suya sokturmam.” -A. Kutlu.

❖ Havanda **su** dövmek. (Boşuna uğraşmak)

❖ İmamın abdest **suyu** gibi. (Soğuk veya sıcak olması gerekirken ılık olan içecekler için kullanılan bir söz)

❖ Kalburla **su** taşımak. (Verimsiz, sonuçsuz bir işle uğraşmak)

❖ Keçesini **sudan** çıkarmak. (Zor olan bir işi, durumu yoluna koyarak rahatlamak)

❖ Kestane **suyu** gibi. (Sulu kahve).

❖ Kırk dereden (bin dereden) **su** getirmek. Bir işi yapmamak için bahaneler üretmek)

❖ Pişmiş aşı soğuk **su** katmak. (Yoluna girmiş olan bir işi bozmak)

❖ Saman altından **su** yürütmek. (Belli etmeden iş çevirmek, ortalığı karıştırmak)

❖ Sıkıp **suyunu** çıkarmak. (Sömürmek)

❖ **Su** gibi akmak; (1) Para, yiyecek vb. bol bol gelmek,

(2) Zaman hızla geçmek.

❖ **Su** gibi terlemek. (Çok çalışıp terlemek)

❖ **Su** içinde. (En kötü şartlarda bile bu masa su içinde on bin lira eder)

❖ **Su** koyuvermek; (1) Sebze ve et pişerken suyunu salıvermek,

(2) Argo- sözünde durmamak, civıtmak,

(3) Vazgeçmek,

(4) Beklenen görevi (iş) yapmamak.

❖ **Su** vermek; (1) bitkileri sulamak,

(2) hayvanlara **su** içirmek,

(3) insanlara içmek için **su** getirmek.

❖ **Suya** salmak. (Boşuna harcamak)

❖ **Suyu** kesilmiş değirmene dönmek. (İşlemez, yarırsız duruma gelmek)

❖ **Suyu** seli kalmamak. (Sulu yemek kaynaya kaynaya **suyu** azalmak)

❖ **Suyunu** çekmek. (Tükenmek: “Paralar **suyunu** çekti. Fabrika da olduğu gibi Nihat’a geçti.” -N. F. Kısakürek)

Su ile İlgili Güzel Sözler

Halk kültürümüzde iktisadi ve ticari hayatla ilgili söylenmiş birçok “**güzel sözler**” bulunmaktadır. Aşağıda bu sözlerden bazıları verilmiştir^{5,6}

❖ “**Su**; akarsa nehir, düşerse şelale, durursa göl olur.” (İbrahim Sediyanı)

❖ “Cömertlikte ve yardım etmede **akar su** gibi ol.” (Mevlana)

❖ “Taşı delen **suyun** kuvveti değil, damlaların sürekliliğidir.”

❖ “Sızıyı gideren **su**. **Suyun** sızladığını kimseler bilmez...” (İsmet Özel)

❖ “Hayat okyanusundan içmeye hak kazanmış bir insan, sizin küçük ırmağınızdan da bir bardak su alabilir.” (Halil Cibran)

❖ “**Sular** yükselince balıklar karıncaları yer, **sular** çekilince de karıncalar balıkları yer. Kimse bu günlük üstünlüğüne ve gücüne güvenmemeli. Çünkü kimin kimi yiyeceğine **suyun** akışı karar verir.”

❖ “İnanılmaz bir tufanın sonucu meydana gelmiş denize, sudan oluştuğu için aşığım. Ruhlarımız kadar akışkan, şekilsiz su, yerçekiminden baksa hiçbir şeyin tutsağı olmamıştır. Su,

⁵ <http://www.subilgi.org/blog/su-ile-alakali-muhtelif-konular/su-ile-ilmgili-guzel-sozler>, 13/07/2013.

⁶ <http://www.subilgi.org/blog/su-ile-alakali-muhtelif-konular/su-ile-ilmgili-guzel-sozler>, 01/10/2013.

bedenimizi bütünüyle kucaklayarak bağrına basar, bedenimizin ağırlığından bizi kurtarır. Su, tüm yaşamın anası, varlığımızın hassas güvencesi.” (Jacques Yves Cousteau)

❖ “Avucunuzun ayasına az bir miktar **su** alın ve bütün aralıklar kapanacak şekildesıkıca k apatın avucunuzu.Onu bir yumruk yapın. O **bir damla su** sizin bütün dikkatiniz ve tedbirinize rağmen çıkacak bir boşluk bulacaktır. İnsan da hayatta **su** gibi olmalı. Tehlike ve çaresizlikler karşısında her zaman Pratik ve alternatif bir çıkış bulacak kadar çok yönlü ve dinamik olmalı. **Su** gibi akmalı zihin.” (Bruce Lee)

❖ “Taşı delen suyun kuvveti değil, damlaların sürekliliğidir.”

Sonuç

Su, öyle bir maddedir ki, bütün kültürlerde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle su, fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşıladığı gibi kültürel ihtiyaçlarımızı da karşılamaktadır. İnsan yemeden belki haftalarca yaşayabilir fakat su içmeden ancak birkaç gün yaşamını sürdürebilir. Biyologlar “**susuz hayat olmaz**” derler. Aynı zamanda bu sözü “**susuz kültür olmaz**” şeklinde ifade etmenin de doğru olacağı kanaatindeyim. Su, insanları temizler, canlandırır, zindeleştirir, güzelleştirir. Yani su bir ilaçtır. Öte yandan su, dilimizi, edebiyatımızı, söylemlerimizi, ticari hayatımızı kısaca kültürümüzü zenginleştiren bir sihirli kelimedir. Bu nedenle, atasözlerinde, özdeyişlerde, güzel ifadelerde ve edebiyatımızda hep yer almıştır. *Susuz kültür yok olmaya mahkumdur.*

KAYNAKÇA

ALKIN, E.-Yıldırım, K.- Özer, M. (2009). İktisada Giriş, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1472, (Editör. Prof. Dr. İlyas ŞIKLAR), Eskişehir.

Dinler, Z. (2002). Mikro Ekonomi, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.

<http://www.forumlord.net/merak-edilenler/128569-suyun-onemi-nedir-kisaca.html#ixzz2bGjAg2gD>, 07/08/2013.

<http://www.subilgi.org/blog/su-ile-alakali-muhtelif-konular/su-ile-ilgili-guzel-sozler>, 13/07/2013.

<http://www.nkfu.com/su-ile-ilgili-deyimler-ve-anlamlari/>, 13/07/2013.

<http://www.nkfu.com/su-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari/>, 13/07/2013.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi, 07/08/2013.

<http://www.subilgi.org/blog/su-ile-alakali-muhtelif-konular/su-ile-ilgili-guzel-sozler>, 01/10/2013.

SU VE SANAT

Hakan PEHLİVAN*

Su her zaman sanatın ve sanatçının konusu olmuştur. Tarih öncesi zamanlardan beri, insanlar dalgalı bir çizgi ile suyu stilize olarak tasvir etmişlerdir.

İnsanlar nasıl geçmişte suyu çizerek tasvir etmişlerdi? Ortaçağ sanatçılarının eserlerinde çizgiler ile başlayan su, Leonardo da Vinci, Durer, Vermeer ve diğer Rönesans sanatçıların resimlerinde doğal dünyanın renkleriyle devam etmiş ve onları takip ederek, dramatik renkler kullanan Canaletto ve Turner çalışmalarında yansıyan ışığın iç oyunlarında ya da empresyonist Monet'in açık havada resimlerinde görünmüş, Caravaggio eserlerinde tezatlık için araç oluşturmuştur. Su temaları (kar ve buz dahil) edebiyat, şiir, plastik sanatlar, tiyatro, müzik ve film eserleri boyunca akış göstermiştir. Su görüntüleri, estetik çekicilik, ruhsal yolculuk, metamorfoz, doğum ve yeniden doğuş, yenilenme, hatta ilham ya da şiddet ve ölüm için bir metafor olarak kullanılır. Su, yağlıboya, fresk ve gravür gibi görsel sanat formlarının her türü için vazgeçilmezdir. Suluboya ve Aquatint en özel su teknikleridir. Bir tema olarak, su resim dünyası üzerinde silinmez bir iz bırakmıştır. 16. yüzyıl sonlarında, Caravaggio "Narkisos" isimli resimsel eserlerinde, gerçeği yansıtmak ve bir tür filtre için suyu kullandı.

Bu resimde kişinin asıl kişiliği ile yansıması arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Bu adeta ideal ile gerçeğin yüzleşmesi gibidir. Resim diğer yandan dünyadan umduklarımız, düşlerimiz ve bunların ve ne kadar gerçekleştikleri ile ilgilidir.

Caravaggio olarak da bilinen Michelangelo Merisi, tarafından "Nergis" 1597-1599

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü Öğretim Üyesi
hpehlivan1@gmail.com

Fransız ressam Poussin 1594-1665 Caravaggio için “O, resmi imha etmek için dünyaya getirildi” demiştir. (Vinge, 2008) O’nu vahşi ama adil bulur. Caravaggio’nun resminin bir resim sanatında yıkım olduğundan bahseder. Onun Narkisos’daki dehası; onun gerçek mutluluğa bu dünyada yakın olma hırsı ve bizim kendimizi başkasının gözünden görmek istediğimiz arasındaki yakınlığı ortaya çıkarmasıdır. Bu, aynanın bizim yüzümüze gerçeği vurmasından başka birşeydir. Bu çalışmaya üstünkörü böyle bakılması bir ön-yargı olabilir.

Bu resim bir dönüştürme olaydır. Sadece bir yansımadan ziyade bir yerçekimidir. Narkisos’un kendi merkezine doğru devrilmesi, resmi stabilize eder ve bir enerji meydana çıkarır. Bu olay Kopernik ve Galileo ile aynı dönemde gerçekleşen, tesadüfi olmayan, Freud’un daha sonra narsist olarak adlandırdığı bir insanlık yarasıdır.

Baba Bruegel tarafından patenciler ve kuş tuzağı ile kış manzarası 1565

Pieter Bruegel, Flaman köy Sint - Anne - Pede olarak tanımlanan meşhur bir resminde donmuş suyu ayna olarak kullanır ve önemli bir mesaj iletir. Gerçekten deressam sağ soldaki gafil genç patenciler için kuşlara paralel bir tehdidi resmediyor. Aynı tablo içindeki kuşlar tuzağın farkında değildirler. Tehlikeli, kaygan ve ince buz, yaşama sürekli eşlik eden diğer riskleri temsil etmektedir.

Suminagashi adı verilen Japon tekniği örneği

Suminagashi, antik Japon Ebru sanatı formu "yüzen mürekkep" anlamına gelir. Su üzerinde Resim oluşur ve daha sonra soyut tasarımlar kağıt üzerine basılırlar. Bizim bu form görüntüleri doğrudan su ya da başka bir yarı - sıvı çözeltisinin yüzey üzerine mürekkebi az miktarda verme süreci ile oluşturulur. Bu yapıldıktan sonra, sanatçı genellikle başka bir katı ama emici yüzey üzerine büyük bir özen ve incelikle, kağıt veya tuval ile aktararak çalışmalarını tamamlar. Bu teknik yirminci yüzyılın başında Art Nouveau sanatçıların çalışmaları etkilemiştir.

Claude Monet "Giverny'de Japon köprü".

1892 yılında, büyük empresyonist ressam Claude Monet, Giverny adında Kuzey Fransa'da bir köyde, evinin yakınındaki bir arazi satın aldı. Yakınında da bir havuz inşa etti. Burası onun yirmibeş yıl su ile sanatsal deneyimlerinin merkezi oldu. Yakından suda yansıyan parlaklıkları resmeden Monet, bu yaptığıının çağdaş resmin geleceğinde ne denli etkili olacağını bilmiyordu. Oradaki birçok çiçekler ve ağaçlar ona renk ve parlaklıklarıyla olağanüstü bir zenginlik sundu. Gölet üzerinde nilüferlerin olduğu büyük resim bir dizi resim yaptı. Monet resimlerinde bir geçen bir bulut, hafif esintiler ve su ya yansıyan ışığın sürekli oyunlarını göstermeyi başardı.

Montjuic, Barcelona (İspanya) Renkli çeşmeler

Su, bahçe süsleri düzenlemeleri için modellenmiştir. Havada fiskiyelerle geometrik şekiller oluşturmak için püskürtülebilir. Rönesans döneminde ve Barok dönemde özellikle, su fiskiyeleri ile yapılan oyunlar popüler olmuştur. Antik mitoloji kahramanları tasvirleri ile *Bernini* ve *Giambologna* gibi sanatçıların sayesinde, pek çok görkemli anıtsal taş çeşme, inşa edilmiştir. Arap mimarlar tarafından Granada, İspanya, Endülüs'te hamam ve bahçeler tasarlanmıştır. Su çeşmeleri tüm dünya kültürleri tarafından suyu yüceltmek adına çok şüphesiz sanat eserleridir .

Bu yapıların yapımında suyun görkemli ve büyümlü görünümü için çok çok büyük teknik bilinci ve sanatsal duyarlılık gösterilmiştir. Endülüs'ün kavurucu yaz sıcağından bir koruma olarak oluşturulan harika serin bir ortamda, kemerler ve tonozlu tavan ve içeri süzölen güneş ışığı ile}mükemmel kristal saflığında suları zarif banyolarında dünyanın doğal su mağaralarını andırır. Angkor'daki Kamboçya Khmer mimarları görkemli taş tapınaklarında heybetli duran, suların sessiz muhafızları gibi heykeller inşa ettiler. Ayrıca hidrolik mühendislikleri ile eserlerinde şaşırtıcı derecede iyi etkiler uyandırdılar. Caserta Kraliyet Sarayı ve Veneto Palladian villası, Roma, Boboli Bahçeleri, zafer çeşmesi gibi çeşmeler: özellikle on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında inşa edilen çok sayıda İtalyan taş yapıları, unutulmazdır. "özel efekt"lerle aydınlatılmış ve kemerler, sütunlar, labirentler, hamamlar ve heykel çeşmeler aracılığıyla su hareketli olarak yapıları süslemiştir.

Leggievai Külkedisi buz arabası

Çağdaş buz sanatı suyun donmuş durumda modeli ve heykeli mümkündür. Doğal olarak buz çalışmalar uzun ömürlü ve dayanıklı olmayan sanat eserleridir. Ancak yine de görsel etkisi müthiştir. Bazen modern sanatçıların kasten erir gibi "yok olan" şaşırtıcı etkiler üretmek amacıyla sıcak hava ile buz heykelleri eritebilirler. Ancak bugün, su özellikle sanatsal yerleştirmeler için kullanılır: bir anlamda geçici, kısa ömürlü eser heykel modern sanatın evrimi temsil eder. Yerleştirmeler medya (ses, ışık, koku) nesneleri, belirli bir ortamda kurulmuş tüm ifade biçimleriyle oluşur. Bunlardan birisi, New York'ta Danimarkalı sanatçı Olafur Eliasson tarafından üretilen yapay şeleledir. Pompalanan Su Doğu Nehri'ne 30 ve 40 metre yükseklikten geri düşer. Balık ve diğer su canlılarının zarar görmesi su filtrasyon ile korundu. Panelleri güneş ve su gücü ile çalıştırmaktadır ve herkesin çıkarları korunmaktadır. Çevre bilincini arttırmak için tasarlanmıştır.

Olafur Eliasson, "Doğu Nehri üzerinde şelaleler"

Bugün, Barcelona, LasVegas ve Dubai'de, su jetleri ve spreleriyle şaşırtıcı ve eşsiz su üretmek sert hem de esnek borular yerleştirilerek yapılangösterileri yatay ve dikey yüzeylere su jetleri ve spreyley görülebilir. Barok örnekler esinlenerek, bu çeşmeler havzasında dip ışıkları ile su renkli spreyley ile yanar. Su renk değıştirir, yön ve güç ve su dolandır havai fişek ve lazer ışınları ile yanılama yaratır. Bu su heykelleri suyun hareketleri ile mükemmel bir senkronize ile birleşik sanat formlarıdır. Bir şekildeki gösteri Barok sanatın, "sanat için sanat" olan coşkun formlarını anımsatır. Bu kışkırtıcı, ama görsel bir deneyime dayalı, aynı zamanda bizi katı sınırların dışında çıkaran ki sonsuz yeni bir farkındalık yaratır.

Amerikan video enstalasyon sanatçısı Bill Viola video medyumunun en etkili çağdaş temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Eserlerinde, insan durumu hakkında gerçekleri zekice ve basitçe sunar. O, özellikle sudan ilham almış bir sanatçıdır. Motif olarak ve insan yaşamın kökeni için bir metafor olarak suyu seçmiştir.

Bill Viola "Yansıtan Havuz", 1977 ve 1979

"Yansıtan Havuz", 1977 ve 1979 arasında oluşturulmuş, Viola'nın erken Video çalışmalarından biridir. Hiçbir şekilde durağan bir sanat dolayısıyla olduğunu. Videoda havuzun kenarında bir süre bekleyen figürün atlaması esnasında vücudu havada donarancak, havuzun suyu dalgalanmaya devam eder ve suyun şırıltıları da duyulur. Viola bu noktada algımızla dramatik olarak oynar. O sahneye ait bir kısım hareket etmez. Adeta havada asılı vaziyette ölmüş ancak sudaki aksinde hala canlıdır. Ve tekrar atlamasına kaldığı yerden devam eder. Birey bu noktada dönüşümün sembolü olmuştur. Gerçek bir vaftiz ritüeli olduğunu belirtir Viola.

Bill Viola "sal" 05'39"2004

Video: Raft "sal" (Mayıs 2004) sırada bekleyen çeşitli etnik ve ekonomik kökenden gelen kadın ve erkekten oluşan bir grubu gösterir. Viola bütün bu durumu yavaşlatılmış çekim hızıyla gösterir. Aniden her iki yandan üzerlerine yüksek tazyikli su püskürtülür. Bu esnada büyük bir şaşkınlık ve panik içinde ayakta durmakta zorlanırlar. Su dalgaları havada ve her yerde uçar, elbiselerini havalandırır. Yüzlerine ve bütün uzuvlarına su sertçe çarpar. Sonra, aniden su kesilir. Birbirlerine dayanarak yavaş yavaş ayağa kalkarlar. "bir şey var mı? Yaralanan var mı?" şeklinde birbirlerine bakarak emin olmaya çalışırlar.

Sal, eylemi su ve ezici bir saldırı karşısında bireylerin tek tek ifadeleri ve jestlerini patlayıcı ışık ve renk etkisiyle ince nüansları ortaya çıkarmak için aşırı yavaş gösterir. "Yıkım ve hayatta kalma görüntüsü" olarak sanatçı tarafından tanımlanan, bu güçlü ve son derece hareketli iş zor zamanlarda kendimizi bulmayı gösteren bir umut sembolüdür.

Sonuç

Su tüm canlıların yaşamında ne kadar önemli ise, sanatta hem bir araç olarak hem de tematik olarak vazgeçilmezdir. Suyun mimaride kullanımından, buz heykele kadar zengin ve değişken formu sanatçılara derin imkânlar sağlamıştır. Boya ve ışık gibi medyumlarla uyumlu olması daha zengin hale getirmiştir. Sanat tarihi boyunca sanatçının hem gereç hem de içerikte kullandığı vazgeçilmez bir yardımcısıdır. Günümüzde de Bill Viola gibi çağdaş sanatçıların video eserlerinde ise su, bireyin inanç gibi dayanışma gibi en temel içgüdülerini temsil etmek için kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Avigdor W. G. Poseq, "The Allegorical Content of Caravaggio's Narcissus", Source Notes of History of Art, Vol. 10, No 3 (Spring 1991) s. 21-31 Yayınevi: ArsBrevis Foundation, Inc.
LousineVinge, "Reflection of Narkisos" Konsthistorisktidskrift / Journal of Art History Vol.35, Issue 1-4, s. 42-44 1966.

YUNAN MİTOLOJİSİNDE VE İLYADA DESTANINDA SU

Sema SANDALCI* - Polikseni INTZE*

Yaşamın temel unsurlarından biri olan suyun, tüm canlıların yaşamı sürmesinde önemi vardır. Yerleşik hayatın başlangıcı olan Mezopotamya (bugünkü Irak) odaklı eskiçağdan bu yana suyun bu özelliği inanca ve adetlere de yansımıştır. Bunun devamı olarak Yunan mitolojisinde de suyun özel bir yeri bulunmakta, inanç ve ibadetin bir parçasıdır, güç ve yaşamın tükenmez bir kaynağı sayılmaktadır. Mitolojide su, arındıran, iyileştiren, yenileyen ve ölümsüzlüğü sağlayandır. Yunan ülkesinde hemen hemen tüm nehirler tanrılaştırılmış, en büyük nehir sayılan Okyanus ya da göğün-yeryüzünün baş tanrısı Zeus'un çocukları olarak düşünülmüştür. Böylece geçmişten gelen kültürel izlerle, suyun eskiçağdan bu yana medeniyeti başlatan coğrafya ve kültürlerde hayat kaynağı olduğu, saygı gösterildiği dikkati ekmektedir.

Yerel halk dilinde de olduğu gibi suyun adı, eski Yunanca "nearon idor"dan gelmektedir. Anlamı, "akar su," yani "kaynağından taze su" demektir. Daha sonra, yazıda iki sesli harfin birleşmesi kuralı çıktıktan sonra bu isim, "to niron idor" halini alır. İlerleyen zamanda "niron" isimleşmiştir:¹ neron< niron <nearon

Yunan mitolojisinde birçok nehir tanrı olarak sunulmaktaydı. Bu yüzden deniz, nehirler ve göller, korkularını yenmek ve onların lütfünü kazanmak için tanrıları yatıştırma insanlara yol gösteriyordu.

Eski Yunanlılar, Okyanus'u (Okeanos), yeryüzünün etrafında akan, kaynakları ve de nehir ağızlarının olmadığı, ayrıca tüm nehir tanrılarının da babası olduğu büyük bir nehir olarak kurgulamıştı.² Üç bin su perisi v üç bin nehir Okyanus ve karısı Tethys'in çocuklarıydı. Su perilerinin birçoğu, suların koruyucularıydı, bunla, tatlı sularda otururlar, ayrıca büyü ve canlandırıcı güçlere sahiptiler. Meskenleri nehir kollarıydı ve adlarını da oturdukları nehirlerden alırlardı. Her zaman suya eşlik ederlerdi. Böylece yaşamın varlığı açısından suyun büyük önemini vurguluyorlardı. Su olmazsa, ne bitki örtüsü ne de canlıların çoğalması olur. Nitekim suyun canlandırıcı gücü sayesinde, periler dağlara ve ormanlara yayıldılar ve bitki örtüsüyle de bağdaştılar. Okeanos'un ya da diğer nehirlerin kızları sayılmalarının nedeni de budur.³

M.Ö. II. Bin itibarıyla suyla ilgili olan başlıca Yunan tanrıları ele alırsak:

Suyun en önemli tanrısı Poseidon idi. Olympos'un on iki tanrısından biriydi, Gök tanrısı Zeus'un kardeşi ve deniz tanrısıydı. Simgeleri, üç dişli çatal (trident), at ve yunustu. Öfkelenildiği zaman, üç dişli çatalını yere vuruyor ve suda fırtına çıkarıyordu. Denizciler, seyahatlerinin iyi geçmesi için bu tanrının onuruna kurban keserlerdi.⁴

Poseidon ve Amfitritis'in oğlu olan Triton da bir deniz yaratığıydı. Bu Triton dışında, Poseidon'a eşlik eden, deniz cinleri başka Triton'lar da vardı: Bedenlerinin alt kısmı balık görünümlüydü. Özellikle Attika (Atina ve çevresi) ve Boiotia'da Triton'a saygı gösteriyorlardı,

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

* Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

¹ Leksiko tis kinis neoellinikis, 2009: 907.

² Karveli-Çataku: 2003: 263; Grimal: 1991: 709-710; Dcharme: 1996: 407-409; Kerényi: 1998: s. 29-30.

³ Kerényi: 1998: 52-53, 413-421; Grimal, 1991: s. 486-488; Karveli-Çataku: 2003: 190-191.

⁴ Karveli- Çataku: 2003: 221-222; Decharme: 1996: 376-396; Grimal: 1991: 582-585..

onun denizi altüst ettiğine inanıyorlardı. Bu yüzden iyi bir balık avı ve iyi bir deniz yolculuğuna yardım için ona yakarırlardı.⁵

Nereas da Poseidon'dan daha önceki kuşağın deniz tanrısı sayılmaktaydı. Eski Yunan geleneği, Nereas'ı iyi ve saygıdeğer bir yaşlı olarak göstermektedir. Karısı da Okeanida idi. Ondan sayıları elli olan, fakat daha sonraki söylencelere göre sayıları yüz olan Nereidler doğurmuştu. Bütün deniz tanrılarında olduğu gibi, Nereas'ın da büyü yeteneği vardı, istediği şekle girebiliyordu. Nereas adı bize hareket eden suyu çağrıştırmaktadır. Nitelikleri görülebilecek Homeros ve Hesiodos'ta geçmektedir,⁶ insan aklı, bu nitelikleri denizin farklı biçimlerinden elde etmişti. Örneğin, dalgaların tepelerindeki beyaz köpükten insanlar ihtiyar Nereas'ı kurguladılar. Denizciler, Nereas'tan korkazlardı, çünkü gücünün, yararlı, bağışlayıcı yanı vardı.⁷

Bununla birlikte su ögesiyle bağlantılı güzel ya a çirkin kadın tanrıçalar da vardı.

İno ya da Lefkohea, Thebai kralı Kadmos ile Armonia'nın kızıydı. İlk evliliğini Nefeli ile yapmış ve Fikso ve Helle adında iki çocuğu olan Athamas'ın ikinci karısıydı. İno, bu iki çocuğun ortadan kalkmasını planlıyordu. Athamas sinirlendi ve İno'dan olan çocuklarından birini öldürdü. Kocası tarafından kovalanması sebebiyle İno da ikinci oğlu Melikertes ile kendisini denize attı. Tanrılar, İno'yı bir deniz perisi yaptılar ve ona Lefkothea adını verdiler. O zamandan beri tehlikede olan denizcileri korumaktaydı.⁸

Sirenler ise nehir tanrısı Akheloos ve Musa Melpomene'nin deniz kızı cinleriydi. Bir adada otururlardı. Bu adadan geçen gemicileri akıllarını başından alacak bir şarkısıyla tuzağa düşürürlerdi. Sadece Odysseus ve yol arkadaşları bunlardan kurtulabilmişlerdi.⁹

Keto da bir deniz tanrıçasıydı ve deniz tehlikesini simgeliyordu. Çoğu kez, balina, köpek balığı gibi iri deniz hayvanlarıyla ilişkilendirilir. Bugün Yunanca'da kullanılan 'kete' kelimesi, bu mitolojik tanrıçadan gelmektedir.¹⁰

Sküllü ve Harüvde, iki korkunç, büyük deniz canavarıydı. Bu mythos, kötü havaların ve felaketlerin bunlardan kaynaklandığını düşünen denizciler tarafından oluşturulmuştu. Bu iki korkunç yaratık, dar bir deniz geçitinde karşı karşıya otururlardı, Homeros'ta bu yer, Plagktes Petres (Sümblegades) olarak geçer. Bu dar yerden, bu iki canavarın gazabına uğramadan bir geminin geçmesi mümkün değildi.¹¹

Deniz kızı üç Gorgo'lar vardı: Stheno Euryale, Medusa. Su tanrıçaları idi. Yeni masal anlatılarına karşın, Eski Yunanlılar bunları çok çirkin olarak kurgulamıştı. O kadar çirkindiler ki, örneğin, Medusa'ya kim karşılaşırsa, korkusundan taş dönuşüyordu.¹²

Afrodite de güzelliğın ve aşk tanrıçasıydı, Latin mitolojisinde Venüs'le özdeşleştirilir. Doğumuyla ilgili iki farklı mitos vardır. Birinde Zeus ve Dione'nin, diğesinde ise Uranos'un kızı

⁵ Karveli –Çataku: 2003: 243; Decharme: 1996: 396-398; Grimal: 1991: 660-662; Elliniki Mitologia: 1986: 246-248; Kerenyi: 1998: 243..

⁶ Homeros, XVIII, 31 vd.; Hesiodos, 2, 50

⁷ Grimal: 1991; 480; Decharme: 1996; 370-372; Kerenyi: 1998; 55-56.

⁸ Karveli –Çataku: 2003; 165-166; Elliniki Mitologia: 1986; 251-252; Decharme: 1996; 398-399; Grimal: 1991; 404.

⁹ Karveli –Çataku: 2003; 230; Elliniki Mitologia: 1986; 267-269; Kerenyi: 1998; 67-68; Decharme: 1996; 399-402; Grimal: 1991; 613-615.

¹⁰ Elliniki Mitologia: 1986; 249.

¹¹ Karveli –Çataku: 2003; 233, 260; Elliniki Mitologia: 1986; 249-251; Decharme: 1996; 402-406; Grimal: 1991; 628-629, 700; Kerenyi: 1998; 50.

¹² Karveli –Çataku: 2003; 2003; 70-71; Elliniki Mitologia: 1986; 323-325; Kerenyi: 1998; 58-61; Grimal: 1991; 153-154; Graves: 1998; Cilt I, 137.

olarak geçmektedir. Bir mitos da tanrıçanın denizin içinden doğduğunu ve rüzgâr Zefiros'un onu önce Küthera adasına, sonra da Kıbrıs adasına getirdiğini söylemektedir.¹³

Yunan mitolojisinde nehirlerin özel bir yeri vardır. Bir nehir suyunun çıktığı kaynağın olduğu yer, tanrısal ve kutsal sayılıyordu. Suyu ve o bölgeyi koruyan Nehir tanrısı, bu su kaynağının çıktığı yerde otururdu. Yunanistan'da hemen hemen tüm nehirler insanlar tarafından tanrısallaştırılmıştı. Çalışmamızın bu kısmında seçtiğimiz Akheloos, Akheron ve Stüks nehrî üzerinde duracak, bununla ilgili olarak Akherusia ve Stümfalia gölünden de söz edeceğiz.

Okeanos'un nehir oğullarından ilk doğan ve heybetli olan Akheloos idi. Yerden çıkan deniz, su kaynağı ve sular, bu kişiden kaynaklanmaktaydı. Çok biçimliydi. Genelde sakallı, başında boynuzları ve belden aşağısı da balık şeklinde betimlenirdi. Yılan ve boğa şekline de giriyordu.¹⁴

Mitolojiye göre, Akherontas nehri bir yolu oluşturunuyordu. Bu yol vasıtasıyla Kharon, ölülerin ruhlarını Akherusia gölüne, yani tanrı Hades'in hüküm sürdüğü yeraltına götürüyordu. Bu nedenden dolayı, Akherusia gölünün kuzey doğusundaki bir mağara üzerinde Akheron ve Yer altı Dünya tanrıalarının ve ölü ruhlarıyla iletişim kurmanın en önemli yeri olan Akheron Nekromandio (Ölü Kehanet Merkezi) kuruldu. Akheron ve Akherusia kelimesi, 'sevinçin olmadığı' anlamına gelmektedir.¹⁵

Stüks ise Yer altı Dünyası'na giren kapılarındaki nehirlerden biriydi. Tanrılar ve ölümlüler, suyu üzerinde yemin ederlerdi ve tanrılar tarafından yeminin bozulması, ölüme benzeyen on senelik derin bir uykuya eşitti. Tanrıça Thetis, doğurduğu oğlu Akhilleus'u bu nehrin sularına daldırdı, tuttuğu topuk kısmı hariç, bedenini yara almaz kıldı.¹⁶

Stümfalia gölü de Herakles'in altıncı işiyle ilgilidir, burada Stümfalia Kuşları'yla karşı karşıya geldi. Herakles, tanrıça Athena'nın kendisine verdiği tunç çingiraklar sayesinde kuşların gölün sık bitki örtüsünden çıkmalarını sağladı. Devamında Herakles, oklarıyla açığa çıkan kuşları vuruyordu.¹⁷

Yukarıdaki inançlarla paralel olarak, suyun gündelik yaşamdaki yansımaları üzerine bize bilgi verecek başlıca kaynak Homeros'un İlyada ve Odysseia adlı destanlarıdır. Homeros'un sözlü gelenek gereği ezbere anlattığı şekilde destan, M.Ö. VI. yüzyılda yazıya aktarılmıştır. İlyada, bugün Çanakkale ilimiz Hisarcık beldesinde yaşanan ve zamanla destanlaşan bir savaşın öyküsüdür. Bu bakımdan anlatılanlar tarihi coğrafya kadar, dönemin Trakya, Batı Anadolu ve Yunan gelenekleri üzerine de önemli bilgiler vermektedir. Dolayısıyla İlyada'nın önemi, en az 3200 yıl öncesi Batı Anadolu ve Trakya adetlerine dair başlıca kaynak konumundadır.

Bu açıdan İlyada'da su konusu incelendiğinde, yerleşim, inanç, dini uygulamada ve tek bir örnek olarak lanetli cümle kullanımında yeri olduğu dikkati çekmektedir. Bunları alıntılarla ele almak, daha yararlı olacaktır:

A. Yerleşim Açısından

1. İlk yerleşim olarak "çok pınarlı ve yabani hayvanların ve ormanların anası" olarak nitelendirilen saygın İde'nin (İda / Kazdağı) önemli olduğunu;

İlyada: VIII, 47

Çok pınarlı, yabani hayvanların anası İde'ye vardı...

İlyada: XX, 216-218

¹³ Metaksa-Krontiras: 75.

¹⁴ Metaksa-Krontiras: 76-77; Grimal: 1991; 125; Buxton: 2005; 118.

¹⁵ Buxton: 2005; 206, 209-211; Grimal, 1991; 125-126.

¹⁶ Metaksa-Krontiras: 208-209; Buxton: 2005; 95, 209; Grimal, 1991; 633-634.

¹⁷ Metaksa-Krontiras: 209; Buxton: 2005; 118-119; Grimal: 1991; 634.

*Dardanie'yi kurdu, henüz ovada kutsal İlios
kurulmamıştı, ölümlü insanların şehri,
hatta hâlâ çok pınarlı İde'nin eteklerinde otururlardı.*

2. Troia ilinin de daha sonradan tanrıların Ksanthos (Kızıl), insanların Skamandros (Eski Menderes) dedikleri tanrısal nehir ile Simoeis (Dümrek) çayı yakınında kurulduğunu, kent suyunun buradan temin edildiğini;

İlyada: XII, 19-22

*İde dağlarından denize akıp gelen ne kadar varsa,
Rhesos, Heptaporos, Karesos, Rhodios,
Grenikos ayrıca Aisepos, tanrısal Skamandros
ve Simoeis, Grenikos ayrıca Aisepos, tanrısal Skamandros*

XXI 223

"Zeus'un beslediği Skamandros, buyurduğu gibi olsun."

3. Kutsal sayılan nehre adak ve kurban sunduklarını görmektedir;

İlyada XI, 725-729

*Buradan süratle silahlarla kuşanmış halde
öğlen kutsal Alpheios akarsuyuna vardık.
Burada sunduk üstün güçlü Zeus'a güzel kurbanlar,
Alpheios'a bir boğa, Poseidaon'a bir boğa,
gök gözlü Athenaie'ye de sürüden doğurmamış bir inek,*

4. Şehrin yakınında kadınların çamaşırları yıkadıkları bir yerin bulunduğu öğrenmektediriz.

İlyada: XXII, 153-155

*Orada bunların yakınında geniş yıkama havzaları var
güzel, taştan. Parlak giysilerini orada
yıkardı Trosların güzel kadınları ve kızları barış zamanı,*

B. İnanç Açısından

1. Troia ve Akha inançları arasında doğayı simgeleyen su perilerinin olduğu;

İlyada: XX, 8-????

*...buyurdu Themis'e tanrıları toplantıya çağırmasını. Bunun üzerine
o da herkese gidip Zeus'un sarayına gelmelerini buyurdu
Okeanos dışında nehirlerden hiçbiri gelmemelik etmedi,
ne de su perilerinden birisi, güzel korularda,
dere kaynaklarında ve yeşil çayırarda oturan.*

2. İnançları gereği bazı insanların da ya babasının bir ırmak ya da anasının bir su perisinden doğduğu;

İlyada: VI, 20

*Dresos'u ve Opheltios'u da Euryalos öldürdü.
Sonra da yürüdü Aisepos ve Pedasos'un¹⁸ üzerine, onları
bir zamanlar su perisi Abarbaree kusursuz Bukolion'dan doğurmuştu.*

İlyada: IX, 444

*O anda en önde Oileus'u oğlu çevik Aias
ileri atılıp sivri kargıyla yaraladı Enopsoğlu
Satnios'u, kusursuz bir su perisinin Satnioeis'in
kıyılarında çobanlık eden Enops'a doğurduğu.*

İlyada: XVI, 175-176

*Zeus'tan dökülen ırmak Sperkheios'un oğlu,¹⁹
Peleus'un güzel kızı Polydore doğurmuştu onu,
yorulmaz Sperkheios'a, bir tanrıyla yatağa girerek,
Perieres'in oğlu Boros'un kadını olarak,*

İlyada: XX, 384

*üzerine atıldı korkunç naralar atarak. Önce İphition'u öldürdü,
soylu Otrynteusoğlu'nu, birçok erin liderini,
bir su perisinin, iller yıkan Otrynteus'a doğurduğu
karlı Tmolos'un yamacında, Hyde'nin bereketli ülkesinde.*

3. Yemin etme ve tanık tutmada kutsal oldukları için ırmak suyunun önemi olduğu görülmektedir;

İlyada: II, 755

Korku veren yeminin edildiği Styks suyunun bir koludur.

İlyada: III, 276-280

*"Zeus baba, İde'den yöneten, ulu, yüce,
ve sen Helios, her şeyi yukarıdan gören ve her şeyi işiten,
ve akarsular ve toprak, yalan yere yemin eden
insanlara yer altında acı çektiren,
sizler tanık olun, koruyun andımızı..."*

İlyada: XV, 36-40

*"Şimdi bilsin bunu Gaia ve yukarıda engin Uranos
ve aşağıda akan Styks suyu, mesut tanrılar için
en büyük ve en ağır yemin olan..."*

İlyada: XIV, 272-275

*"Gel şimdi bana yemin et bozulmaz Styks suyu üzerine,
bir elini çok besleyici toprağa daya,
diğeriyle de ışıldayan denize, Kronos'un çevresindeki*

¹⁸ Troie yakınında bir şehir.

¹⁹ Tesalya ırmağı.

tüm yer altı tanrılarının bize tanık olmaları için..!”

C. Dini Uygulamalar Açısından

1. Arınma amaçla, tanrılara kurban kesmeden önce elleri yıkamada;

İlyada: II, 270

Haberciler bir yandan

*tanrılar için kurbanları getiriyor, diğer yandan derin kaseye şarabı
katıyor, bu arada kralların ellerine de su döküyorlardı.*

Atreusoğlu kılıcının büyük kınının yanında

daima taşıdığı bıçağını eline aldı ve

kuzuların başından kıllar kesti. Ardından

Trosların ve Akhaioşların habercileri bunları ulu kişilere dağıttılar.

2. Tanrılara dilekte bulunmak üzere toprağa şarap dökme töreninde kullanıldığını görmekteyiz;

İlyada: IX, 171:

“...Habercilerden de Odios ve Eurybates katılsın.

Haydi eller için su getirin, kutsal suskunluğa uyalım,

Kronosoğlu Zeus’a yakarmamız için, belki acır bize.”

Böyle dedi, herkese hoş gelen söz söyledi.

Haberciler derhal ellerine su döktüler,

delikanlılar da derin kâseleri ağızına dek şarapla doldurup,

herkese dağıttı, kupalarla toprağa dökmek üzere.

İlyada: XXIV, 303

Böyle söyledi, sonra da ihtiyar, buyurdu evin hizmetçisine ellerine

temiz su dökmesini. Hizmetçi de

elinde tuttuğu el taşı ve ibriği getirdi.

Ellerini yıkadıktan sonra karısından kupayı aldı.

Yakarmak üzere avlunun ortasında durup gökyüzüne

bakarak şarabı toprağa döktü, sonra da yüksek sesle dedi ki:

Çünkü yıkanmamış ellerle tanrıya sunu yapmaktan çekinildiği anlaşılmaktadır:

İlyada: VI, 265

(Hektor) “...Yıkanmamış ellerle Zeus’a kızıl şarabı dökmekten de

korkarım. Hiçbir şekilde kanla ve kirle lekeli biri

karabulutlu Kronosoğlu’na yakarmamalıdır...”

3. Arındırıcı yanı olduğu için, gömü öncesinde ölüyü yıkamada kullanıldığını görülmektedir.

İlyada: XVIII, 345

*Patroklos'un kanlı bedenini yıkamalarını.
Onlar da banyo için üçayağı yanan ateşin üzerine koydular,
içine su döktüler, odun getirip altından tutuşturdular.
Ateş üçayağın bel kısmına ulaşıyor, su da ısınıyordu.
Parlak tunç içinde su kaynayınca
yıkadılar ve bol yağla ovaladılar,
yaralarını dokuz yıllık merhem²⁰ ile doldurdular.
Sonra da yatağa koyarak yumuşak bir ketenle üzerini örttüler
başından ayaklarına değin, üstüne de beyaz bir örtü serdiler.*

D. Lanetli Söz Kullanımında

Bu konuda bir örnek bulunmakta ve belli ki, bir özdeyiş niteliğindeydi;

İlyada: VII, 97-98

*"... hepiniz su ve toprak olun,
ün kazanmadan burada böyle yüreksiz ve ruhsuz oturmaktansa!..."*

Burada suyla ilgili belirtilen kullanımların Homeros'un **Odysseia** adlı destanında da geçtiği, hatta M.Ö. VI- MS. III. yüzyıla eskiçağ Yunan ve Roma bir çok yazılı eserde de belirttiği görülmektedir. Daha doğrusu, temel yaşam kaynağı sayıldığından, dini ve kültürel alanda suya saygı hep vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Buxton, Richard: İ elliniki miti, Ekdosis Pataki, Atina 2005.
Elliniki Mitologia, Cilt II, Ekdosis Atinon, Atina 1986
Decharme, Paul: Mitologia tis Arheas Ellados, Ekdosis Dimiurgia-Harisis, Atina 1996.
Graves, Robert von Ranke: İ Elliniki Miti, Cilt I, Ekdosis Kaktos, Atina 1998.
Grimal, Pierre: Leksiko tis Elliniki ke Romaiki Mitologias, University Studio Press, Tesseloniki 1991.
Homeros, İlyada, Cilt II, Ekdosis Kaktos, Atina 2006.
Homeros, Odysseia, Ekdosis Savvalas, Atina 2011.
Leksiko tis kinis neoellinikis, Sillogiko Ergo. Tesseloniki: Instituto Neoellinikon Spudon.
Idrima Manoli Triandafillidi, Ekdosis Pataki, Atina 2009.
Karveli-Çotaku, Ekaterini: Leksiko tis Ellinikis Mitologias, Ekdosis Sokoli, Atina 2003.
Kerenyi, Carl: İ Mitologia ton Ellinon, Estia, Atina 1998.
Mandila-Kusuni, Maria: *To nero san themeliodes stihio zois apo ti filosofiki apopsi stin igiini ke terapevtiki praktiki ton laon tis Anatolikis Mesogiu*, Yatrika Hronika Vorioditikis Ellados, 2010 Cilt VI
Metaksa, Antigoni – Krontiras, Kostasç: To mikro mu mitologiko leksiko, Ekdosis Atlantis, Atina.
Murray, A.T., Homer The Iliad, Cilt I (1928) ve Cilt II (1929) LCL, London

²⁰ Reçine (?).

Su Perileri

Poseidon

Proteas

Triton

Glaukos

İno

Sirenler

Forkus

Skila

Odisseus ve Sirenler

Medusa

Afrodite

Herakles ve Akheloos

Yeraltı Kehanet Merkezi

PERINTHOS – HERAKLEIA (=Marmara Ereğlisi) ESKİÇAĞ DÖNEMİ SUYOLLARI

Mustafa H. SAYAR*

İnsanlık tarihinin en eski zamanlarından beri insanlar iki nedenden ötürü su ile yakın ilişki içinde olmuşlardır;

- 1) A) Günlük hayatın sürdürülmesi sırasında doğan ihtiyaç
- B) Ziraat yapabilmek için gerekli olan su.
- C) Hayati tehlike yaratan sel baskınlarından ve nehir taşkınlarından kendini korumak.

Bu nedenle insanlık tarihinde su ile ilgili yapılar suyu kullanmaya ve sudan korunmaya yönelik olmak üzere iki farklı işleve yönelik olarak inşa edilmişlerdir. Su ile ilgili yapılar insanlık tarihinin en eski teknolojik mimari yapıtlarıdır.

Eskiçağda su kaynakları ve suyun doğadaki ve insan eliyle oluşturulmuş yapılar içindeki davranışı hakkındaki bilgiler bugün insanlığın ulaştığı bilgi ve teknolojik seviyenin çok gerisindeydi. Buna rağmen eskiçağda su şebekesi oluşturma, su depolama ve suyun dağıtımı için mükemmel yapılar oluşturulmuş olduğu günümüze ulaşan kalıntılardan da anlaşılmaktadır. Bu yapılar sayesinde insanların güvenli temiz içme suyu elde etmeleri ve tarıma yönelik faaliyetlerini sürdürmeleri mümkün olabilmekteydi. Binlerce yılın aşınma ve yıkımına rağmen ayakta kalmayı başaran su yapıları sayesinde eskiçağ mühendislerinin yüksek düzeyde teknoloji kullanarak esasen basit çözümlerle kilometrelerce uzaktan coğrafi koşulların zorluklarını aşarak şehirlere su sağladıklarını hayret ve hayranlıkla gözlemlemekteyiz. Su mühendisleri bu eserleriyle insanlık tarihinin önemli kültürel, ekonomik ve siyasi merkezlerinin oluşmasında büyük rol oynamışlar fakat kendileri hep arka planda kalıp yaptıklarını kayıt altına almadıklarından tarihe sessiz kahramanlar olarak geçmek durumunda kalmışlardır.

Eskiçağ şehirlerinin su yolları coğrafi şartlara bağlı olarak inşa edilmekteydi. Şehirlerin büyüklükleri ve nüfus yoğunluğunun düzeyi su temininde belirleyici öğelerdi. En iyi bir şekilde belgelenebilmiş olan eskiçağ şehirlerinin bile nüfusunu yaklaşık olarak dahi belirlemek genellikle mümkün olamamaktadır. Özellikle milattan sonraki yüzyıllarda Roma imparatorluk devrinde nüfusu giderek artan şehirlerde sürekli içilebilir nitelikte su temininin sağlanması gerekiyordu. Hijyenik yönden uygun koşullarda şehre getirilen su bazı mesleklerin yapılabilmesi için hayati önemdeydi. Su yollarının kolaylıkla insan eliyle ya da doğal afetlerle tahrip edilmelerinden ötürü bu önemli yapılar devleti temsil eden memurların denetimine bırakılmışlardı. Valiler eyaletlerde bu konuda en yetkili memurlardı.

M. S. 46 yılından M. S. 297 yılına kadar sınırları İstanbul Boğazından Batıda Kavala'nın hemen doğusundaki Nestos, kuzeyde hemen hemen Tuna nehri havzasına kadar uzanan Roma imparatorluk devri eyaleti Thrakia'nın başşehri bugün Tekirdağ'ın Marmara Ereğlisi ilçesinde yer almaktadır. Perinthos M. Ö. 602 yılı civarında Samos adasından gelen koloni kurucuları tarafından daha batısındaki Bisante ve Heraion ile birlikte kurulmuştu. Bulunduğu coğrafi konum nedeniyle süratle gelişen ve önemli bir ticari ve askeri liman olan Perinthos Roma imparatoru Hadrian tarafından 124 yılında imparatorluğun doğu eyaletlerini gezerken ziyaret edilmiştir. Hadrian 131 yılında da Doğuya yaptığı ikinci gezide de Perinthos'a gelmiştir¹.

Roma imparatorluk devrinde Trakya eyaletinin başkenti olan Perinthos'un su yollarının ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 1988 yılında Marmara Ereğlisi ve Çorlu

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

¹ Hadrian'ın Trakya bölgesine gelişi hakkında bkz. H. Halfmann, itinera principum. Stuttgart 1986, 188 vdd.; D. Kienast, Römische Kaisertabelle 2004, 128.

civarında yapılan araştırmalar sırasında varlığını saptadığımız su kaynak yapıları ve arıtma havuzları Perinthos'un Roma imparatorluk devrinde büyük bir su şebekesine sahip olduğunu belgelemektedir². Şehrin yaklaşık 30 km kadar kuzeyinde Değirmenderesi havzasında bulunan su kaynak yapıları Roma su mühendisliğinin açıktan akan bir akarsudan su temin etme amacıyla yaptıkları havuzlardır. Burada farklı kodlarda tuğla duvar tekniğiyle inşa edilmiş havuzlar ırmaktan ya da dereden akan suyun bir miktarını toplayarak suyun akış hızını yavaşlatıp içinde bulunan kireci çöktirmektedirler. Burada kireci arındırılan suyun içilebilecek niteliğe ulaşmasından sonra arazinin Marmara Denizinin kuzey sahiline doğru hafif bir eğimle uzanmasından istifade edilerek döşenmiş pişmiş toprak su borularıyla şehre sevk edilmekteydi. Bu su yolunun Roma imparatorluk devrinde yapıldığı bilinmekle birlikte tam olarak ne zaman yaptırıldığını saptamak mümkün olamamaktadır. Ancak 1966 yılında Marmara Ereğlisi'nin Kamaradere mevkiinde yapılan bir temel kazısında bulunmuş olan bir mezar anıtına ait kabartmalı mermer blok üzerindeki Grekçe ve Latince çift dilli yazıtta şehrin su yollarını kimin yaptırdığını öğrenebilmekteyiz. Yazıttan bu anıtın Titus Flavius Mikkalus isimindeki Romalı soylu bir aileye mensup bir askere ait olduğu ve kendisinin ölümünden sonra karısının onun vasiyeti üzerine şehrin su yolunu yaptırdığını öğrenmekteyiz³. Bu bilgi doğrultusunda şehre su getiren ana şebekelerden en azından birinin şehrin zengin hemşerilerinden biri olan Mikkalus ailesi tarafından yaptırılmış olması ihtimali kuvvetlenmektedir. Mikkalus ailesinin M. S. 1. yy. ın son çeyreğinden başlayarak imparatorluğun askeri bürokrasisinde yükseldiği göz önüne alındığında bu aile tarafından Perinthos için yaptırılan su yolu M. S. 1. yy. sonları ya da M. S. 2. yy. başlarında vakfedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Şehre kuzeyden su getiren ortaçağ ve Osmanlı dönemi su yolunun kalıntıları şehrin kuzeyinden geçen Tekirdağ-İstanbul karayolunun kuzeyinde kısmen ayakta kalmıştır. Eskiçağ ve ortaçağ boyunca birçok kereler denizden ve karadan kuşatılan Perinthos-Herakleia'nın surları her kuşatmada şehri teslim olmaya zorlamak amacıyla tahrip ediliyor ve kuşatmanın kaldırılmasından sonra tekrar tamir ediliyordu. Su yolunun şehre kuzey surlarından girerek ana dağıtım şebekesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Şehrin su yolunun M. S. 6. yy. ilk çeyreğinde meydana gelen depremler sonucunda yıkıldığı ve imparator Justinianus tarafından onartıldığı tarihçi Kayserili Prokopios'un *Peri ktismaton* = *Yapılar Hakkında* yazdığı eserinin 4. Cildinde aktarılmaktadır. Şehrin su dağıtım şebekesine ait mermer ve pişmiş toprak künklerden bazıları Marmara Ereğlisi ilçe merkezinde yapılan temel kazılarında bulunmuşlardır.

Marmara Ereğlisi su yollarının kaynağında görülen havuzların bir benzeri Edirne'nin kuzeyinde Hamzabeyli civarında birkaç yıl evvel İstanbul Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinin yaptığı incelemeler sırasında bulundu. Bu havuzların da imparator Hadrian tarafından Arda, Tunca ve Meriç nehirlerinin arasında kalan alanda bulunan *Uscudama* adlı Trak yerleşmesinin yerinde kendi adını vererek Hadrianopolis adıyla şehir olarak düzenlediği dönemde inşa edilmiş olduğunu tahmin ettiğimiz su yolunun kaynağındaki havuz ve suyu bu havuzlardan şehre doğru arazi eğiminden istifade ederek sevk eden kanallar görülmektedir.

Benzer bir havuz ve kanal sistemiyle inşa edilmiş olduğu anlaşılan Perinthos ve Hadrianopolis su yolları Güneydoğu Trakya bölgesinin Roma imparatorluk devrinde şehirleşmesi sırasında bu yeni eyalette su yolu mühendisleri tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetlerine iki örnek teşkil etmektedirler.

² Bu su arıtma havuzları hakkında bkz. M. H. Sayar, Perinthos-Herakleia. Viyana 1998, 61-62 ve 63 Levha 8 Res. 26-29.

³ Bu yazıt hakkında bkz. Sayar, gös. yer, 257-259 no 72 Lev. XX Resim 75.

Eskiçağın en uzun su yolu olduğu kabul edilen İstanbul'un ya da Roma imparatorluk dönemindeki adıyla Byzantion'un, Bizye (=Vize) civarında Istranca dağları yamaçlarından toplanan suyun İstanbul'a sevk edilmesi için yaptırılan 110 kilometre uzunluğundaki su şebekesinin de⁴ imparator Hadrian tarafından yaptırıldığı göz önüne alındığında M. S. 2. yy. ilk yarısında meydana gelen depremler sonrasında Anadolu yarımadasının yanısıra Güneydoğu Trakya bölgesinde de kapsamlı bir imar faaliyetinin gerçekleştirildiği ve bu arada tahrip olan su yollarının da tamir edildikleri ya da yeniden yaptırıldıkları anlaşılmaktadır.

Edirne

⁴ Bu su yolu hakkında bkz. J Crow et alii, The water supply of Byzantine Constantinople. Great Britain 2008.

Roma İmparatorluğu Döneminde Vize

AZERBAIJAN DİNİ FOLKLORUNDA SU

Galib SAYILOV*

Azerbaycan dini folklorunda suyun geniş mana kapsamı bulunmaktadır. Bir çok dini efsane ve rivayetlerde su unsuruna, su inancına, su motifine rastlayabiliriz. Gerek İslam öncesi dini görüşlerin yansıdığı halk edebiyatı örnekleri olsun, gerekse de İslam dininden kaynaklanan motiflerin yer aldığı çeşitli örnekler olsun, eski su inancı bunların içinde yer alıyor. Efsane ve rivayetlerden anlaşılıyor ki, Hızır peygamber dirilik suyu içmiştir, yani ölümsüzlük kazanmıştır. Abedi bir hayat bahş eden suyu içmek için İskender de çok çaba yapmıştır, lakin bu ona nasip olmamıştır. Hızırın ölümsüzlüğe ulaşabilmesi bir taraftan halkın böyle bir hayat veren karaktere ihtiyaç duyması, diğer taraftan da karakterin mitolojik olmasıdır. Azerbaycanda çok sayıda Hızır ile ilgili halk hikayeleri bulunmaktadır. Bunlar geleneksel metinlere “Abedi Dirilik Motifi” şeklinde yansımıştır. Bu motifin yansımını bulduğu çeşitli halk hikayelerine rast gelebiliriz. Buraya “Hızır Zinde” piri hakkındaki halk hikayeleri de aittir. Suyun hayat bahş etmesi inancı eski epik metinlerde de izlenilmektedir. “Kitabi-Dede Korkud”da “kuru-kuru çaylara suçu saldım” ifadesi de su inancı ile bağlıdır. Burada suyu kutsal yapan onun başlangıçla, ilkinlikle ilişkili olmasıdır. Bu destanların esas kahramanlarından biri olan Kazan han suya hitaben onu şöyle anlatıyor:

Hasanla Huseynin hasreti su,
Bağ ve bostanın ziyneti su,
Ayşe ile Fatmanın nigahı su(4).

Buradan görüyoruz ki, su inancı ve eski su stihyası bir kült oluşturmuş ve daha çok muhafızakar olan İslam dini inanç sistemini de etkilemiştir.

Azerbaycanda su ile bağlı inançların bir grubu dini nitelik taşımaktadır. Bunların içinde tasavvıfa transformasyon olmuş inanç yerleri de bir grub oluşturmaktadır. Buraya evlialarla ilgili olan yerler ve evliya mezarları aittir. Kubanın Altan köyünde Su Baba piri, Kobustan bölgesinde Peygamber kuyusu, başka bir yerde ise Sarı Su piri vardır.

Halk inançlarında su bulak, çeşme, ırmak ve b. şekillerde izlenilebilir. Burada en önemli mesele suyun akar bulunmasıdır. Suyun akması onun yaşar olması anlamına geliyor. İnsanlar uğur kazanabilmek için akar suyun üzerinden atlanıyorlar. Halk hikayelerinden birinde genc kadınların çay (ırmak, nehir) üzerinden geçmekle Su Tanrısından evlat istemeleri hakkında bahs ediliyor.

Dini rivayetlerden biliniyor ki, Ahli-beyt mensuplarından olan Hazret Alinin oğlu İmam Hüseyin ve onun asabelerini susuz bırakmış Şümr lanetlenmiş ve öteki dünyada dörd gözlü ite dönüşmüştür. Her zaman su içmek ister, ama ona ulaşamıyor bir durumda bırakılmıştır. Ağaç ve su kültürünün ilişkilerini bildiren Azerbaycan halk hikayeleri içinde “Nağmeli bulak”, “Sona bulağı”, “Değirmen dağı” ve b. kültün diğer unsurlara (taşa, ağaca ve b.) geçmesinde suyun rolü ve önemi gözükmüyor(1).

Su kültü ecdatlarımızın hayatında çok önemli yer tutmuş, zaman geçtikçe bir takım değişikliklere maruz kalmış, ritüel-mitolojik davranış çerçevesinden çıkmış, dini görüşlerle kaynayıp karışmış ve halk edebiyatımızı içerik açısından zenginleştiren çeşitli motifler vermiştir(2).

Azerbaycan folkloru dini inançlarla zengindir. Bu inançları biz halk edebiyatının çeşitli türlerinde göre biliriz. Yeminlerimizde, andlarımızda su inancı çok geniş yer alır. Burada “su

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.

hakrı”, “suya and olsun”, “bu axar suya and olsun” ve başka örnekler bulunmaktadır.Su üzerine yemin edilmesi şimdi de halk içinde kalmaktadır.

Suyun kutsal sayılması onun dini folklorla dahil olabildiğini sağlamıştır.Böylece su dini inançlara karışmış ve onun üzerinde folklor örnekleri oluşmuştur.Burada suyun fiziksel fonksiyonu değil, sakral fonksiyonu önemli role sahip olmuştur.Suyun sakrallığı dini inanç sisteminde paklık, temizlik sembolü haline gelmiştir.İslami folklorun inanç sisteminde su şirke ve ya küfre yol açmaz, çünkü su kült sisteminde aracı bir unsur haline gelmiştir.Bir çok örneklerde su dilekleri kutsal şahıslara ulaştırır.Özellikle, zor durumda bulunanlar suya hitab ederler ve dileklerini çok zaman Hazreti Aliye, bazen de Hazreti Muhamede suyun aracılığı ile gönderirler.Şikayetlerin ise Hazret Abbasa gönderilmesini yansıtan (Şirvan bölgesinden derlediğimiz) örneklerle rastlayabiliriz. Bunlar halkda şimdi de kalmaktadır.

Eski destanlarda biz suyun kült olarak daha çok sakral olduğunu görüyoruz.İslamın ilk dönemlerinde oluşan destanlarda halen halk inançlarının kuvvetli olduğunu izleyebiliriz. Özellikle, eski destanlarda suyun hayatverici bir kuvvete sahip olması dikkati çeker. Örneğin, “Kitabi-Dede Korkut”ta Dirse han boyunda ovdan dönen eşinden oğlunu sorarken hanın hatunu böyle söylüyor:”kuru-kuru çaylara suçu saldım” (4, 31). Burada su Tanrıçasına olan inanç ihtimal edilebilir.Kuru ırmaklara su salmak bir şekilde su Tanrıçasına kurban vermektir.Bu da oğuz türklerinde suyun ilkin olması inanç ile ilişkilidir.Oğuzlar suyun bolluk ve bereket getireceğine inanıyorlar.Araştırmalarda da bu düşünce tasdikini bulur (5, 118).

Efsane ve mit metinlerinde sık sık rastladığımız motiflerden bir tanesi “Dirilik suyu”dur. Bu suyun abedi hayat vermesine inanılmış ve ölümsüzlük peşinde olan insanlar hep bu suyun arayışına kalkmışlar.Bunların içinde, halk kahramanı, hükümdar, peygamber ve başkaları bulunmaktadır.Azerbaycan efsane metinlerinde İsgender bir çok örneklerde olumlu bir karakter olduğu halde, abedi dirilik suyuna ulaşamıyor. Ama mitolojik Hızır dirilik suyuna ulaşır, içir ve ölümsüzlüğe sahip olur. Araştırmalarda bunu Hızırın mitolojik karakter olması ile izah etmişler(5,116).

Azerbaycan dini folklorunda suya bağlı inançların araştırılmasından aldığımız sonuçlara göre suyun hayatvericilik, gençlik bahş etme gibi fonksiyonları bulunmaktadır.Azerbaycan folklorunun çeşitli türlerine bu fonksiyonlar net şekilde yansımıştır. Bunlar suyun kült olarak halkın inanç sisteminde kuvvetli bir şekilde mevcut olmasını göstermektedir. Suyun kült konstruksiyonunda yer alması onun ecdat, ata olması, evlat vermesi, yeminlere yansımaları ve başka örneklerde kendi tasdikini bulur.

Mit düzeyinde su ilk başlama noktası olarak düşünülüyor ve dünyanın yaranmasında esas unsur rolünü ifa eder, insanın, doğanın yaratılmasından sonra bulak, ırmak, çay, göl, deniz şeklinde inanç sistemine girer.Su tanrıçası mitolojik karakteri de suyun insanların fiziksel hayatı ile yanı sıra manevi hayatındaki önemini göstermektedir.

Azerbaycan halk masallarında suyun kozmogonik fonksiyonun izlenilir.Burada su esas unsurlardan bir tanesi olarak ecdat rolünde görülmektedir.

Folklor metinleri üzerinde izlenimlerden anlaşılıyor ki, suyun inanç sistemindeki yeri yaratıcı başlangıçla alakalıdır. Bir çok örneklerde suyun ilkin stihiya gibi gözükmesi de onun bu özelliğe sahip olmasından meydana gelmiştir.Su kaos-kozmos oppozisyonunda töredici fonksiyon taşımaktadır.Bu özellik sayesinde su sakral obraza dönüşmüştür.

Bir çok mit metinlerinde su kaosu anlatan esas unsur olarak görülür.Çünkü hayatın başlangıcı suya bağlanıyor. Ama su bvir tek kaosun değil, aynı zamanda kozmosun da oluşmasına katkı sağlar.Kaosdan gelen sakral unsur kozmosda da devam eder(1).Böylece, suyun inanç sisteminde kült konstruksiyonu oluşmuştur.

Su kült olarak ecdatlarımızın inanç dünyasında önemli bir konuma sahip olmuştur.Suya tapınma ile ilgili çok sayıda örnekler bulunuyor ki, bunların her birinde eski inançlar izlenilir. Bu inançlar da dini folklorla karışarak onun kutsal rehğarengliyini sağlamıştır.

Su kültü dini inanç sistemini ciddi şekilde etkilemiş ve onunla karışmıştır.Dinin batil inançlarla mücadilede onları köşeye doğru sıkıştırdığı belli.Su inançı da dini inançla pek fazla mücadile içinde bulunmuştur.Belki bu çok açık gözükmiye bilir. Ama hakikat bu ki, su kutsallık fonksiyonundan temizlik, paklık fonksiyonuna doğru kaydırılmıştır.Bu kayma neticesinde suyun yaratıcı rolüne olan inanç eskimiş, arkaikleşmiştir, bilaks onun arındırıcı rolü ise güncelleşmiştir.Tedricen suya etikaddan imtina edilmiş, ondan ibadet zamanı (meselen, abdest) istifade olunmuştur.Ama yine de su inançı tamamen kayb olmamıştır.Dede Korkut kitabında “peygamber yüzü suyu hürmetine bağışlın” şeklinde bir dua unsuru ile karşılaşmamız da hiç tesadüfi sayılmamalıdır. Çünkü su inançı islami inançlarla sık sık temaslarda bulunmuştur ve neticede onun içinde erimiştir. Şimdi dini inançın daha sağlıklı olduğu ortamda su inançı şirke kadar genişlenemiyor.Ama dinin çok da kuvvetli olmadığı bazı topluluklarda (meselen, Alevi grublarda) batil inançlar az değişmelere maruz kalmıştır.Azerbaycanda tasavvıf inançının olduğu çevrelerde su kültü ile ilgili tapınaklar bulunmaktadır. Meselen, Karabağın Laçın bölgesinde Hamze Nigar bulağı denilen bir pınar vardır. Ağaverdi Halilin derlemelerine göre burada Halk içinde Hamze Nigar bulağı gibi bilinen bu ziyaretgah Nakşibendiye tarikatine mansup olan Seyit Mir Hamza Nigarinin ismini taşımaktadır.Bu pınarın onun kerameti ile açıldığı söylenilir. Burası bir tapınak yeri haline gelmiştir.Bu pınarın suyu ile şifa bulmak için buraya çok sayıda insanlar gelirmiş.Bölgenin işgalına kadar bu hep böyle imiş.

Böyle örneklerden de anlaşılıyor ki, inanç yeri ile bağlı rituel hareketleri halk edebiyatına dahil olmuş ve metinlerde çeşitli şekilde yansıtılmıştır.Meselen, “Sona bulağı” efsanesinde Sona üvey anadan hep şiddet görüyor.Mezarlığa gidip annesinin kabri üzerinde sürekli ağlar. O kadar aölar ki, yüregi susuzlikdan yanar.Allahtan su ister:”Allahım, bana su, der”. Bu zaman ayağının altından su fevvare vurarak akmaya başlar.Sonanın kendisi daşa dönüşmüş, ağzından su akar.Yakında yaşayan insanlar buradan köye su çekmişler(3,112-113). Buna benzer başka örnekler de vardır.Buradan anlaşılıyor ki, eski su inançları tamamen kayb olmamış, ortama ve çevreye bağlı olarak çeşitli şekillerde varlığını korumuş ve yine de dini çevreye ve ortama bağlı olarak din ile temas haline geçmiş ve dini folklorun yapısını oluşturan önemli unsurlardan birine çevrilmiştir.

EDEBİYAT

- 1.Alizade, R. Azerbaycan folklorunda tebiet kultları ile bağlı inanlar. Doktora tezi. Bakü, 2008.
- 2.Halil, A. Oğuz eposunda arkaik ritual ve türün yapısal özelliği. “Türk halklarının dili ve edebi yaratıcılığı:Doğu ve Batı bağlamında” Uluslararası Sempozyumun bildirileri, Kazan, 2013.
3. Azerbaycan folkloru antologiyas. Cencebesar folkloru, 9-cu kitab, Bakı, 2004.
- 4.Kitabi-Dede Korkut. Bakı, 2004.
- 5.Seyidov, M. Azerbaycan mifek tefekkürün kaynakları.Bakı, 1983.
- 6.İnan, A. Türklerde su kültü ile ilgili gelenekler.//Abdülküdir İnan. Makaleler ve incelemeler. 2. Baskı, I c. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
7. Ocak, A. İslam- Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü. Ankara, 1985.

DİVANÜ LÛGATİ'T-TÜRK'TE GEÇEN SU İLE İLGİLİ FİİLER VE BU FİİLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

Ayşe Nur SIR* -Betül AYHAN*

Giriş

Suyun Türk kültür tarihindeki seyri; Orta Asya'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlar'a, dünden bugüne hep akıp gitmiştir. Bu seyrin izleri, ilk yazılı kaynak olan Köktürk Yazıtları'ndan bugüne kadar uzanan pek çok eserde görülür. Bu eserlerden biri, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk*'üdür.

Divanü Lûgati't-Türk, Türk dili tarihine ışık tutan bir dil yadigâridir. Türklerin bilinen ilk sözlüğüdür. Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bu dönem eserleri içerisinde sözcük dağarcığı bakımından en hacimli eserdir. Yeme-içme kültüründen giyim-kuşam adabına, Türkler arasında oynanan oyunlardan Türk aile yapısına, çocuk eğitiminden yetişkinlerin dünyasına, insanın toprakla olan ilişkisinden suya duyduğu saygıya, Şamanist inancın kalıntılarından Türk boylarının dil özelliklerine kadar pek çok kelimeyi bünyesinde barındırır. Bu yönüyle eser, Türk boylarının sadece dilini değil, yaşayışını, hayat felsefesini, dinî inançlarını ve kültürel hayatını yansıtır.

Eser, yaklaşık sekiz bin sözcüğüyle Türk dünyasının izlerini geçmişten günümüze taşımıştır. Suyla gelen kültür, bu izlerden biridir. Su, Türklerle göre kutsaldır. Suyun felsefesinde; hayatın esası, doğumun sırrı, yaşamın gücü, evrenin vazgeçilmezliği vardır. Kimi zaman saflığın, temizliğin, duruluğun kimi zaman bereketin, bolluğun, verimliliğin, sembolüdür. Yaşamla ölüm çizgisinin kesin belirleyicisidir.

Kaşgarlı, insan-su-hayat üçgeni çerçevesinde Türkler için suyun önemini, *Divanü Lûgati't-Türk*'e kaydettiği sözcüklerle anlatır. Bu sözcüklerden elli altısı isim, yüz otuz üç fiil olarak kullanılır. Su-insan bütünleşmesini bu ikilinin birlikteliğinden doğan fiillerle, suyun aşkınlığını kendi hareketlerinden doğan fiillerle anlatılır.

Bildiride, önce *Divan*'daki suyla ilgili fiiller tespit edildi, bunlar yapılarına göre tematik olarak incelendi, aynı kökten gelenler gruplandırıldı.

Divanü Lûgati't-Türk'te Su ile İlgili Fiiller

Su, temel anlamda "*hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumda bulunan, renksiz, kokusuz ve tatsız madde*" (TTS, 2005: 1812)'nin adıdır. Başka dillerde olduğu gibi dilimizde de, söz konusu maddenin adı olmak dışında "*bu sıvıdan oluşan deniz, göl, birikinti*" (MBTS-III, 2006: 2846) gibi bir yerde toplanan veya "*akarsu, pınar*" (MBTS-III, 2006: 2846) gibi bir yöne doğru akan kütlelerine de su adı verilmektedir. Yine "*bazı meyve ve sebzelerden sıkılmak suretiyle elde edilen güzel kokulu sıvı*" (MBTS-III, 2006: 2847) ya da "*bazı kokulu yaprak veya çiçekler imbikten çekilerek elde edilen kokulu sıvı*" (TTS, 2005: 1812) dilimizde su kelimesi ile adlandırılmaktadır.

Su kelimesi ile kastedilen anlam, tarihî Türk şivelerinde bugünkünden farklı değildir. Orhun Yazıtları'ndan İrk Bitig'e, Kutadgu Bilig'den Divanü Lûgati't-Türk'e, Dedem Korkud'dan Yusuf u Züleyha'ya kadar bunun örnekleri görülür.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü a.nur95@gmail.com

* Uzm., Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ayhanbetul@hotmail.com

Divanü Lûgati't-Türk'te sadece su kelimesine değil, su kelimesinden türetilen *suwal-*, *suwgarımsın-*, *suwgarış-*, *suwgart-*, *suwgarun-*, *suwıglan-*, *suwla-*, *suwlat-*, *suwrar-*, *suwsat-*, *suwsı-*, *suwul-* gibifiillerle ya da suyun kendi hareketinin sonucu olan *aklış-*, *arıklan-*, *butaklan-*, *çagıla-*, *çokra-*, *egrimlen-*, *erkeklen-*, *kaklan-*, *köler-kum-*, *örküçlen-*, *sark-*, *sawruk-*, *sayramlan-*, *sing-*, *sogul-*, *tamgur-*, *tamgur-*, *teringüklen-* gibi fiiller ya da insan-su ikilisinin ilişkisinden doğan *batruş-*, *bügüş-*, *çum-*, *çumruş-*, *keçiş-*, *koyuş-*, *ölü-*, *saçrat-*, *sermet-*, *sömrüş-*, *süztür-*, *tök-*, *tumlut-*, *usık-* gibi fiiller de mevcuttur.

Bugün yaşayan ya da yaşamayan, yaşayan ancak ses, şekil ya da anlam bakımından değişmiş bulunan suyla ilgili fiilleri toplu bir şekilde ulaşabileceğimiz tek kaynak, *Divanü Lûgati't-Türk'tür*.

Eserde tespit edilen bu fiiller, abece düzenine göre toplu olarak şu biçimde sıralanabilir: *ak-* "akmak, bir tarafa eğilmek" (DLT-IV, 1998: 15), *akış-* "(suyun) akışması" (DLT-I, 1998: 186), *akıt-* "akıtmak, göndermek" (DLT-IV, 1998: 16), *aklış-* "akışmak; her dereden suyun gelip akışması" (DLT-I, 1998: 241), *aktur-* "aktırmak, akıtmak" (DLT-IV, 1998: 16), *arıklan-* "su akarak ark yapmak; suyun yerde kendine ırmaklar gibi yar ve hendekler açmak" (DLT-I, 1998: 294), *bat-* "suya çökmek, batmak" (DLT-IV, 1998: 75), *batruş-* "birini batırmak, batırışmak" (DLT-IV, 1998: 75), *bulgan-* bulanmak" (DLT-IV, 1998: 114), *bur-* "buğusu yükselmek, buğulanmak" (DLT-IV, 1998: 116), *butaklan-* "kollara ayrılmak" (DLT-IV, 1998: 120), *bügül-* "önü bugünerek, toplanmak, çoğalmak" (DLT-IV, 1998: 123), *bügüş-* "su büğümekte yardım ve yarış etmek" (DLT-IV, 1998: 123), *büglün-* "toplanmak, birikmek" (DLT-IV, 1998: 123), *bük-* "durdurmak, toplanmak, büğümek" (DLT-IV, 1998: 123), *çokra-* "çağlamak" (DLT-IV, 1998: 129), *çokraş-* "yüzmek; arı çamurda sıvamak; (Uygurca) vurmak" (DLT-IV, 1998: 135), *çöm-* "dalmak, çimmek" (DLT-IV, 1998: 158), *çum-* "insan suya dalmak" (DLT-IV, 1998: 160), *çüm-* "ördek suya çok, iyice dalmak" (DLT-IV, 1998: 162), *çumruş-* "dalmakta yardım ve yarış etmek" (DLT-IV, 1998: 160), *çumtur-* "çimertmek" (DLT-IV, 1998: 160), *cumuş-* "dalmakta yardım ve yarış etmek" (DLT-IV, 1998: 160), *çümtür-* "(birisini) suya daha derin daldırmak" (DLT-IV, 1998: 163), *çümür-* "suya derin daldırmak" (DLT-II, 1998: 85), *çümüş-* "suya dalmakta yarış etmek" (DLT-II, 1998: 111), *egrimlen-* "kaynayarak ve akarak dönmek, düdenlenmek" (DLT-IV, 1998: 172), *erkeklen-* "dalgalanmak" (DLT-IV, 1998: 190), *iç-* "içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek" (DLT-IV, 1998: 223), *içil-* "içilmek" (DLT-IV, 1998: 224), *içtür-* "su içirmek" (DLT-IV, 1998: 225), *içür-* "içirmek, su içirmek" (DLT-IV, 1998: 225), *kaklan-* "su toplanmak" (DLT-IV, 1998: 252), *kakraş-* "su çekilmek" (DLT-IV, 1998: 255), *kalinğula-/kalinğula-* "suyun yüzüne çıkmak, suda başını yüksek tutmak" (DLT-IV, 1998: 255), *kan-* "su ve benzeri şeylere kanmak" (DLT-IV, 1998: 259), *kandur-/kantur-* "suya kandırmak, doyurmak" (DLT-II, 1998: 192), *kar-* "boğazda su durmak, su bir yerde durmak, taşmak" (DLT-IV, 1998: 265), *keçil-* "geçilmek" (DLT-IV, 1998: 290), *keçiş-* "birisine geçmekte yardım ve yarış etmek" (DLT-IV, 1998: 290), *keçit-* "geçirtmek" (DLT-IV, 1998: 291), *keçset-* "geçmek umudunda bulundurmak" (DLT-IV, 1998: 291), *keçtür-* "geçirtmek" (DLT-IV, 1998: 291), *keçün-* "geçer görünmek" (DLT-IV, 1998: 291), *keçür-* "sudan geçirmek" (DLT-IV, 1998: 291), *kemiş-* "atmak" (DLT-IV, 1998: 299), *kirin-* "girmek, girer göstermek", *koguşlan-* "su fışkırmak" (DLT-IV, 1998: 339), *kok-* "fena kokmak, kokusu yükselmek; su senmek, (hastalık) sakinleşmek" (DLT-IV, 1998: 339), *kokrat-* "eksiltmek" (DLT-IV, 1998: 340), *koltur-* "istetmek" (DLT-IV, 1998: 341), *kotrul-* "boşaltılmak" (DLT-IV, 1998: 349), *koy-* "koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek; çalkalamak" (DLT-IV, 1998: 352), *koyun-/kuyun-* "kendine su koymak, dökünmek" (DLT-IV, 1998: 353), *koyuş-* "koymakta yardım etmek" (DLT-IV, 1998: 353), *köler-* "göl haline gelmek göllemek, toplamak, su göllenmek" (DLT-IV, 1998: 358), *kum-* "dalgalanmak" (DLT-II, 1998: 27), *kumtur-* "dalgalanmak" (DLT-IV, 1998: 377), *kumuş-* "su dalgalanmak" (DLT-IV, 1998: 377), *op-* "höpürdeterek içmek" (DLT-IV, 1998: 439), *ölü-* "ıslanmak" (DLT-IV, 1998: 457), *ölüt-* "ıslatmak" (DLT-IV, 1998: 458), *örküçlen-*

“dalgalanmak”(DLT-IV, 1998: 467), *pürkür-* “fışkırmak”(DLT-IV, 1998: 476), *saçın-* “saçınmak, saçmayı kendine iş edinmek” (DLT-IV, 1998: 478), *saçgır-* “saçtır yazmak” (DLT-IV, 1998: 478), *saçıt-* “saçtırmak” (DLT-IV, 1998: 478), *saçrat-* “istemeksizin sıçratmak” (DLT-IV, 1998: 479), *sagur-* “su içmek, suyu içirmek, suyu çektiirmek, kurutmak” (DLT-IV, 1998: 482), *sal-* “salmak, toplamak, toplu hale getirmek”(DLT-IV, 1998: 485), *sark-* “akar şey sızıp damlamak; uyuşmak” (DLT-IV, 1998: 492), *sarkış-* “çok damlamak” (DLT-IV, 1998: 493), *sarkıt-* “damlatmak” (DLT-IV, 1998: 493), *sawruk-* “savrulmak, akan su köpüre köpüre dalgalanarak çalkalanmak” (DLT-IV, 1998: 500), *sawrul-* “savrulmak, saçılmak” (DLT-IV, 1998: 500), *sayramlan-* “su biraz çekilmek, su azalmak” (DLT-IV, 1998: 502), *sermet-* “bir şeyi sudan ayırıp çıkartmak, süzdürmek” (DLT-IV, 1998: 507), *singila-* “donacak halde soğumak” (DLT-IV, 1998: 516), *sız-* “sızmak, erimek” (DLT-IV, 1998: 520), *sing-* “sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; saklanmak, sahibine sormadan başka bir yere gidip sinmek” (DLT-IV, 1998: 523), *sogı-* “soğumak” (DLT-IV, 1998: 526), *sograş-* “sormak, emmek”(DLT-IV, 1998: 526), *sogul-* “su toprağa sızıp kaybolmak, su ya da süt azalmak, çekilmek” (DLT-IV, 1998: 526), *sömrüş-* “sömrüşmek ve bunda yarış etmek” (DLT-IV, 1998: 534), *suwal-* “sulanmak, su verilmek, su saçılmak” (DLT-IV, 1998: 544), *suwgar-* “sulamak, su vermek, suvarmak” (DLT-IV, 1998: 545), *suwgarımsın-* “sular görünmek, suvarır görünmek” (DLT-IV, 1998: 545), *suwgarış-* “sulamakta yardım etmek” (DLT-IV, 1998: 545), *suwgart-* “sulatmak, sulatmak için birini göndermek” (DLT-IV, 1998: 545), *suwgarun-* “sular görünmek” (DLT-IV, 1998: 545), *suwıglan-* “sulu bulmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwla-* “sulanmak, su içmek; su koymak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwlan-* “sulanmak, sulu olmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwlat-* “sulatmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwrar-* “sulatmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwsa-* “susamak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwsat-* “susatmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwsı-* “sulanmak, sulu olmak” (DLT-IV, 1998: 546), *suwul-* - “sulanmak” (DLT-IV, 1998: 547), *süz-* “süzmek”(DLT-IV, 1998: 555), *süzlün-* “süzülmek” (DLT-IV, 1998: 555), *süzlüş-* “süzülmek” (DLT-IV, 1998: 555), *süztür-* “süzdürmek” (DLT-IV, 1998: 555), *süzül-* “süzülmek” (DLT-IV, 1998: 555), *süzün- süzün-* “süzülür gibi görünmek” (DLT-IV, 1998: 555), *tam-* “damlamak”(DLT-IV, 1998: 566), *tamgur-* “damlayazmak” (DLT-IV, 1998: 568), *tamış-* “damlaşmak” (DLT-IV, 1998: 568), *tamıt-* “damlatmak” (DLT-IV, 1998: 568), *tamuz-* “damlatmak, damzırmak” (DLT-IV, 1998: 569), *tamtur-* “damlattırmak” (DLT-IV, 1998: 568), *tarmaklan-* “(su) kol kol olmak” (DLT-IV, 1998: 579), *tayıt-* “kaydırmak” (DLT-IV, 1998: 590), *terinğüklen-* “derinlemek, çoğalmak” (DLT-IV, 1998: 605), *tokı-* “(insan) döğmek; (demir) döğmek; vurmak; çarpmak; dokumak; dokunmak; götürmek ve batırmak”(DLT-IV, 1998: 633), *tong-* “soğuktan donmak” (DLT-IV, 1998: 639), *tök-* “dökmek”(DLT-IV, 1998: 644), *töklin-* “dökülme” (DLT-IV, 1998: 644), *töktür-* “döktürmek” (DLT-IV, 1998: 644), *tumlut-* “akarları soğutmak” (DLT-IV, 1998: 652), *tüglin-* “dügümlenmek, düğülmek” (DLT-IV, 1998: 667), *usık-* “susamak” (DLT-IV, 1998: 700), *üstel-* “artmak, çoğalmak”(DLT-IV, 1998: 716), *yay-* “çalkalamak” (DLT-IV, 1998: 763), *yayın-* “kendi kendine yaymak” (DLT-IV, 1998: 764), *yaykal-* “çalkalamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek, meylettirmek”(DLT-IV, 1998: 764), *yılı-* “ılımak”(DLT-IV, 1998: 783), *yılıt-* “ılıtmak”(DLT-IV, 1998: 784), *yılmır-* “ılımak, ılır gibi olmak” (DLT-IV, 1998: 791), *yu-* “yıkamak” (DLT-IV, 1998: 806), *yun-* “yunmak, yıkanmak” (DLT-IV, 1998: 814).

Divanü Lûgati't-Türk'te belirlenen fiillerin bir kısmı, günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak bunların bazılarında ses, şekil ve anlam bakımından herhangi bir değişme görülmediği halde bazılarında bu değişmelerin görüldüğü tespit edilmiştir. Bu değişmeler, ses bilgisi açısından genellikle ön seste k->g, t->d-, iç seste -w->-v- ünsüzlerinin iç seste -ü->-ö- ünlü değişmeleri; anlam bilgisi açısından anlam genişlemesi ya da mecaz anlam kazanma şeklindedir. Bu bağlamda Anadolu ağızlarında ve/veya Standart Türkiye Türkçesinde yaşayan kelimeleri şunlardır:

Anadolu Ağızlarında Yaşayan Fiiller

akış-“toprak dam yağmurda akmak” (DS-I, 2009: 153), *akıt*-“hayvan sulamak” (DS-I, 2009: 154), *bulan*- “karışmak, değmek” (DS-II, 2009: 786), *böğ-*/*büğ-*/*büv-*/*büve-*/*büye-*“suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak topraktan kaynamak, göl haline getirmek” (DS-II, 2009: 761), *çokra*- “tencere içinde yemek kaynamak” (DS-III, 2009: 1261), *dam-*“1. damlamak, 2. su konulan kap su sızdırmak” *eğrik*- “su birikmek” (DS-III, 2009: 1684), *erkeklen-* “kabarmak” (DS-V 2009, 1774), *gan-* “doymak” (DS-VI, 2009: 1914), *goy-*“koymak” (DS-III, 2009: 2111), *gölle-*“akarsu çukurlarında birikmek, gölet olmak” (DS-VI, 2009: 2145), *kar-* “taşmak; bendin ya da arkin suyu çoğalmak” (DS-IV, 2009: 2666), *püsür-*“püskürterek saçmak” (DS-V, 2009: 3505), *sark-* “istememek, çekememek, kıskanmak; açgözlülük yapmak; imrenmek”(DS-X, 2009: 3547), *savruk-* “keçi ve koyun çiftleşme isteği duymak” (DS-X 2009, 3555), Anadolu ağzlarında *savril-* “1. uçar gibi yürümek 2. uçarı olmak” (DS-X, 3554), *soğul-* “sütü kesilmek, suyu çekilmek, buruşup pörsümek, sönmek (DS-V, 2009: 3658), *suvar-*“sulanmak, su içirmek”(DS-V, 2009: 3704), *sula-* “sulandırmak (yoğurt, bulama vb. için)” (DS-X 2009, 3691), *susat-* “bıktırmak, bezdirmek” (DS-X, 2009: 3700), *süz-* “gözden geçirmek; temize çekmek”(DS-X, 2009: 3730), *süzül-* “yeni gelin ayakta durmak” (DS-X, 2009: 3731), *yay-* “yayığı çalkalamak” (DS-I1, 2009: 4213), *yu-*“yıkamak” (DS-VI, 2009: 4316).

Standart Türkiye Türkçesinde Kullanılan Fiiller

ak-“1. sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek 2. sıvı maddeler aşağıya yönelmek 3. sıvı bir madde bir yerden çıkmak 4. bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak 5. art arda ve toplu olarak gitmek 6. kumaş yıpranıp iplikleri erimeye başlamak 7. boya birbirine karışmak 8. boya birbirine karışmak sürüp gitmek 9. zaman çabuk geçmek 10. karışmak, katılmak” (TTS, 2005: 56), *akıt*-“akmasını sağlamak” (TTS, 2005: 54), *büğ-*“suyu önüne bent yaparak toplamak” (TTS, 2005: 333), *çim-*“hlk. suya büyüün vücudu ile girip çıkmak” (TTS, 2005: 438), *damıt-* “damıtma işi yapılmak” (TTS, 2005: 470), *doku-* 1. tezgahla ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak 2. en ince noktalarına kadar özen göstererek emek vererek ortaya çıkarmak 3. ağacın yemişlerini sıırıyla vurarak indirmek” (TTS, 2005: 552), *don-*“(TTS, 2005: 561), *dök-* “1. sıvı veya tane durumunda olan şeyleri bulundukları kaptan başka bir yere boşaltmak 2. belli bir yere boşaltmak 3. akıtmak, düşürmek 4. saçmak, serpmek 5. salmak, bırakmak 6. üstünde bulunan bir şeyi düşürmek 7. teninde kızamık, kızıl, suçüçeğı hastalıklarında olduğı gibi kırmızı lekeler çıkmak 8. maden, mum eriyiğı veya çimento, alçı vb.ni kalıba akıtarak biçim vermek, döküm yapmak 9. sulu hamuru kızgın yağ veya tepsinin içine akıtarak pişirmek 10. bir yere çokça bir şey yığmak, taşımak 11. çok söylemek 12. bir şeyi yok etmek için atmak 13. bir işte veya bir konuyu ele alış biçiminde değışiklik yapmak 14. yakmak, tutuşturmak 15. kullanmak, harcamak, sarf etmek 16. çok sayıda öğrenciyi sınavda veya bir üst sınıfa geçirmede başarısız saymak 17. bol bol vermek, ödemek, sarf etmek 18. açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak” (TTS, 2005: 564), *döktür-* “1. dökme işini yaptırmak 2. kolaylıkla ve güzel söylemek” (TTS, 2005: 564), *ılı-*“ılık duruma gelmek” (TTS, 2005: 912), *ılt-* “ılık duruma getirmek” (TTS, 2005: 912), *iç-* (TTS, 2005: 926), *içil-içme* işi yapılmak” (TTS, 2005: 931), *geçil-* “1. geçme işi yapılmak 2. bırakmak, terk etmek” (TTS, 2005: 736), *geçir-* “1. geçme işini yaptırmak 2. bir şeyi bir yandan öbür yana götürmek 3. bir şeyi bir yerden başka yere taşımak, nakletmek 4. tespit etmek, yazmak, kaydetmek 5. bir şeyi kendisine ayrılmış olan yere yerleştirmek, takmak 6. yola çıkan birini uğurlamaya gitmek, selametlemek, teşyi etmek 7. bir süre yaşamak, oturmak, kalmak 8. giymek, giyinmek 9. bir işi birden çok kişi üzerinde uygulamak 10. herhangi bir durumu yaşamış olmak 11. etmek, yapmak 12. hastalık bulaştırmak 13. zaman harcamak 14. bir gereksinimi eldeki imkânla karşılamak” (TTS, 2005: 737), *göler-*“1. göl durumuna gelmek 2. hayvanın ipi ayağına ve boynuna dolaşarak kalkamayacak biçimde yere yıkılmak” (TTS, 2005: 773), *kan-*“bir

gereksinimini, bir isteğini yeteri kadar karşılamış olmak, doymak” (TTS, 2005: 1062), *kandır-* “içme, yeme isteğini karşılamak” (TTS, 2005: 1060), *kok-* “1. koku çıkarmak 2. çürüyüp bozularak kötü bir koku çıkarmak, kokuşmak 3. olacağıyla ilgili belirtiler göstermek, olacağı hissedilmek 4. koklamak” (TTS, 2005:1196), *koy-* “1. bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek 2. bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak 3. bırakmak 4. katmak, eklemek 5. imza, tarih, adres yazmak 6. uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak 7. etkilemek, dokunmak 8. bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak 9. bırakmak, terk etmek” (TTS, 2005: 1225), *püskür-* “Ağzında bulunan bir sıvı veya toz durumundaki bir şeyi hızla savurarak dışarı çıkarmak 2. yanardağ lav çıkarmak, indifa etmek 3. öfkeyi aniden dışarı vurmak” (TTS, 2005: 1635), *sal-* “1. bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek 2. yollamak, göndermek 3. koymak, katmak 4. sürmek 5. uğratmak 6. vergi yüklemek 7. üzerine yürütmek 8. saldırmak 9. sarkıtmak 10. gemi demir üzerinde dört yana dönmek 11. bakmamak, ilgilenmemek, özen göstermemek” (TTS, 2005: 1692), *sıçrat-* “sıçrama işini yaptırmak” (TTS, 2005: 1748), *sark-* “1. aşağıya doğru uzamak, 2. *argo.* karşı cins ile ilişki kurmayı ve arkadaş olmayı istemek 3. *hlk.* yolunu uzatmak, uğramak (TTS, 2005: 1706), *savru-* “1. savurma işi yapılmak 2. dağılmak, saçılmak” (TTS, 2005: 1711), *sız-* “1. ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak 2. gizli tutulan haber, sır vb. şeyler duyulmak, yayılmak 3. herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek 4. gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak 5. içki, yorgunluk vb. sebeplerle kendinden geçerek uyuyakalmak 6. *asker.* düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek” (TTS, 2005: 1763), *sulan-* şeklinde kullanılan sözcük, “1. sulama işi yapılmak 2. sulu duruma gelmek 3. suyu çoğalıp yoğunluğu azalma 4. göz yaşarmak 5. *mec.* ciddiyetini ağırlığını kaybetmek 6. *argo.* imrendiğini açığa vurmak 7. *argo.* birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirmek, yeşillenmek” (TTS, 2005: 1817), *sulat-* “sulama işini yaptırmak” (TTS, 2005: 1817), *susa-* “1. su içme gereksinimi duymak 2. *mec.* çok istemek” (TTS, 2005: 1822), *susat-* “1. susamasına yol açmak 2. *mec.* zorluk, güçlük çıkarmak” (TTS, 2005: 1817), *süz-* “1. bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek 2. bazı sıvıların yoğunlaşmasına yol açan, katı ve tortulu maddeleri bu sıvılardan ayırmak 3. gözle inceleyerek dikkatle bakmak 4. göz baygın ve anlamlı bakmak” (TTS, 2005: 1838), *süzül-* “1. bazı sıvıların yoğunlaşmasına yol açan, katı ve tortulu maddeleri bu sıvılardan ayırmak 2. gözle inceleyerek dikkatle bakmak 3. göz baygın ve anlamlı bakmak 4. süzme işine konu olmak 5. akmak 6. kuş kanatları gerili olarak görünür bir hareket yapmadan havada ilerlemek 7. sessizce ve görünür bir hareket yapmadan ilerlemek 8. insan sessiz, gizlice ve kayıyormuş gibi gitmek 9. göz baygınlaşmak, mahmurlaşmak 10. uyumlu bir biçimde ve salınarak yürümek 11. yüzüne nazlı bir anlam vermek 12. çok zayıflamak” (TTS, 2005: 1838), *yu-* “yıkamak” (TTS, 2005: 2198), *yun-* fiili “yılanmak” (TTS, 2005: 2201).

Yapılarına Göre Fiiller

Dil uzmanlarının fiillerin yapı bakımından türleri konusuna farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ergin, *Türk Dil Bilgisi*’nde fiiller hakkında bilgi verirken fiillerin yapısal çeşitlerine ve fiil öbeklerine değinmez (Ergin, 1985: 255), fakat kelime gruplarını anlatırken “Birleşik fiil” başlığı altında bitişik yazılan ya da öbek biçiminde olan çok sözcüklü fiilleri birlikte ele alıp örneklendirir. Buna ilaveten birleşik fiilin iki unsurunun esas itibarıyla ayrı yazılması (Ergin, 1985: 370) gerektiğini vurgular. Buradan Ergin’in fiil öbeklerine “birleşik fiil” adını verdiği anlaşılır.

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*’nde fiili anlattığı bölümde (Banguoğlu, 1986: 408) fiillerin yapısından hiç söz etmediği halde birleşim bölümünde fiil öbeklerine yer verir ve bunları üç çeşide ayırarak inceler (Banguoğlu, 1986: 310).

Korkmaz; *Türkiye Türkçesi Grameri*'ndeki "Birleşik Fiiller" başlığı altında, bileşenleri bitişik yazılan fiillerle fiil öbeklerinin tüm çeşitlerini toplayıp bunlar hakkında bilgi ve örnekler verir. (Korkmaz, 2003: 791).

Kahraman, bu yaklaşımlardan hareketle fiilleri yapı bakımından basit fiil, türemiş fiil, birleşik fiil ve fiil öbeği olmak üzere dörde ayırır ve belirtilen dört çeşit yapısal özellikleri gösteren fiilleri örneklendirir (Kahraman, 2011: 957). Verilen bilgilerin ışığında Kaşgarlı'nın sözlüğünde suyla ilgili olarak kullandığı fiiller, yapı bakımından incelendiğinde bunların basit ya da türemiş yapıda olduğu görülür. *Divan*'da, suyla ilgili birleşik ve fiil öbeği yapısında fiiller kullanılmamıştır.

Tespit edilen fiiller, tematik olarak incelenirse şu tablo ile karşılaşılır:

DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE BASİT YAPIDA SU İLE İLGİLİ FİİLLERİN TEMATİK İNCELEMESİ

DLT	ANLAMI	TS	DS	TTS
<i>ak-</i>	akmak	<i>ak-</i>		<i>ak-</i>
<i>bat-</i>	batmak			<i>bat-</i>
<i>bur-</i>	buğusu yükselmek, buğulanmak			
<i>bük-</i>	durdurmak, toplanmak		<i>böğ-/büğ- böv-/büve- büye-</i>	<i>büğ-</i>
<i>çöm-</i>	dalmak, çimmek			
<i>çum-</i>	insan suya dalmak		<i>cum-cim-</i>	<i>çim-</i>
<i>çüm-</i>	ördek suya çok, iyice dalmak			
<i>iç-</i>	içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek			
<i>kan-</i>	su ve benzeri şeylere kanmak			<i>kan-</i>
<i>kar-</i>	boğazda su durmak, su bir yerde durmak taşmak	<i>kar-</i>	<i>kar-</i>	
<i>kok-</i>	su senmek			
<i>kum-</i>	dalgalanmak			
<i>op-</i>	höpürdeterek içmek			
<i>sal-</i>	salmak, toplamak, toplu hale getirmek			<i>sal-</i>
<i>sark-</i>	akar şey sızıp damlamak			<i>sark-</i>
<i>sız-</i>	sızmak			<i>sız-</i>
<i>sing-</i>	sinmek, işlemek, girmek			
<i>süz-</i>	süzme		<i>süz-</i>	<i>süz-</i>
<i>tam-</i>	damlamak	<i>dam-</i>	<i>dam-</i>	
<i>tong-</i>	soğuktan donmak			<i>don-</i>
<i>tokı-</i>	götürmek ve batırmak			<i>doku-</i>
<i>tök-</i>	dökmek	<i>tök-</i>	<i>tök-</i>	<i>dök-</i>
<i>yay-</i>	çalkalamak	<i>yay-</i>		
<i>yılı-</i>	ılımak			<i>ılı-</i>
<i>yu-</i>	yıkamak	<i>yu-</i>	<i>yu-</i>	<i>yu-</i>

DİVANÜ LUGATİ’T-TÜRK’TE TÜREMİŞ YAPIDA SU İLE İLGİLİ FİİLLERİN TEMATİK İNCELEMESİ

DLT	ANLAMI	TS	DS	TTS
<i>akış-</i>	akışmak	<i>akış-</i>	<i>akış-</i>	
<i>akıt-</i>	akıtmak	<i>akıt-</i>	<i>akıt-</i>	<i>akıt-</i>
<i>aklış-</i>	akışmak			
<i>aktur-</i>	aktırmak, akıtmak			
<i>arıklan-</i>	su akarak ark yapmak			
<i>batruş-</i>	birini batırmak, batırışmak			
<i>butaklan-</i>	buğusu yükselmek, buğulanmak			
<i>bulgan-</i>	bulanmak		<i>bulan-</i>	<i>bulan-</i>
<i>bügül-</i>	önü бүгүнerek toplanmak			
<i>bügüş-</i>	su бүгүмекте yardım ve yarış etmek			
<i>büglün-</i>	toplanmak, birikmek			
<i>çagıla-</i>	çağlamak			
<i>çaptur-</i>	suda yüzdürmek			
<i>çokra-</i>	pınarda su, tencerede bir şey kaynamak	<i>çokra-</i>	<i>çokra-</i>	
<i>çokraş-</i>	çoğalmak ve dalgalanmak	<i>çokraş-</i>		
<i>çumruş-</i>	dalmakta yardım ve yarış etmek			
<i>çumtur-</i>	çimtirmek			
<i>cumuş-</i>	suya dalmakta yarış etmek			
<i>çümtür-</i>	suya daha derin daldırmak			
<i>çümür-</i>	suya derin daldırmak			
<i>çümüş-</i>	suya daha derin daldırmakta yarış etmek			
<i>egrimlen-</i>	kaynayarak ve akarak dönmek, düdenlenmek		<i>egrik-</i>	
<i>erkeklen-</i>	dalgalanmak		<i>erkeklen-</i>	<i>erkeklen-</i>
<i>içil-</i>	içilmek			<i>içil-</i>
<i>içse-</i>	içmek istemek			
<i>içtür-</i>	içirmek, su içirmek			
<i>içür-</i>	içirmek			<i>içir-</i>
<i>kaklan-</i>	su toplanmak			
<i>kakraş-</i>	su çekilmek			
<i>kalingu-</i>	suyun yüzüne çıkmak, suda başını yüksek tutmak			
<i>kalingula-</i>	suyun yüzüne çıkmak, sudan başını yüksek tutmak			
<i>kandur-/kantur-</i>	su ve başka şeylere kandırmak			<i>kandır-</i>
<i>keçil-</i>	geçilmek			<i>geçil-</i>
<i>keçiş-</i>	geçmekte yardım ve yarış etmek			
<i>keçit-</i>	geçirtmek			
<i>keçset-</i>	geçmek umudunda			

	bulundurmak			
<i>keçtür-</i>	geçirtmek			
<i>keçün-</i>	geçer görünmek			
<i>keçür-</i>	geçirmek			<i>geçir-</i>
<i>kemiş-</i>	atmak	<i>kemiş-</i>		
<i>kirin-</i>	girmek, girer göstermek			
<i>koguşlan-</i>	su fışkırmak			
<i>kokrat-</i>	eksiltmek			
<i>koltur-</i>	istetmek			
<i>kotrul-</i>	boşaltılmak			
<i>koy-</i>	koymak, dökmek	<i>koy-</i>	<i>goy-</i>	<i>koy-</i>
<i>koyun-/kuyun-</i>	kendine su koymak, dökünmek	<i>koyun-</i>		
<i>koyuş-</i>	koymakta yardım etmek			
<i>köler-</i>	göl haline gelmek gölermek, toplamak, su göllenmek		<i>gölle-</i>	<i>göler-</i>
<i>kumtur-</i>	dalgalandırmak			
<i>kumuş-</i>	su dalgalanmak	<i>öli-</i>		
<i>ölü-</i>	ıslanmak			
<i>ölüt-</i>	ıslatmak	<i>ölüt-</i>		
<i>örküçlen-</i>	dalgalanmak			
<i>püskür-</i>	fışkırmak	<i>püskür-</i>	<i>püsür-</i>	<i>püskür-</i>
<i>saçın-</i>	saçınmak, saçmayı kendine iş edinmek			
<i>saçgır-</i>	saçtır yazmak			
<i>saçıt-</i>	saçtırmak			
<i>saçrat-</i>	istemeksizin sıçratmak			<i>sıçrat-</i>
<i>sagur-</i>	su içmek, suyu içirmek, suyu çektiirmek, kurutmak			
<i>saringula-</i>	buz ve benzeri şeyler üstünden kaymak			
<i>sarkış-</i>	çok damlamak			
<i>sarkıt-</i>	damlatmak			<i>sarkıt-</i>
<i>sarkut-</i>	damlatmak			
<i>savruk-</i>	savrulmak, akan su köpüre köpüre dalgalanarak çalkalanmak		<i>savruk-</i>	
<i>savrul-</i>	savrulmak, saçılmak		<i>savrul-</i>	<i>savrul-</i>
<i>sayramlan-</i>	su biraz çekilmek, su azalmak			
<i>sermet-</i>	bir şeyi sudan ayırıp çıkartmak, süzdürmek			
<i>singıla-</i>	donacak halde soğumak			
<i>sograş-</i>	sormak, emmek			
<i>sogul-</i>	su toprağa sızıp kaybolmak, su ya da süt azalmak, çekilmek	<i>soğul-</i> / <i>soğal-</i>		
<i>sömrüş-</i>	sömrüşmek ve bunda yarış etmek			
<i>suwal-</i>	sulanmak, su verilme, su			

	saçılmak			
<i>suwgar-</i>	sulamak, su vermek, suvarmak		<i>suwar-</i>	<i>suvar-</i>
<i>suwgarımsın-</i>	sular görünmek, suvarır görünmek			
<i>suwgarış-</i>	sulamakta yardım etmek			
<i>suwgart-</i>	sulatmak, sulatmak için birini göndermek			
<i>suwgarun-</i>	sular görünmek			
<i>suwıglan-</i>	sulu bulmak			
<i>suwla-</i>	sulanmak, su içmek; su koymak		<i>sula-</i>	<i>sula-</i>
<i>suwlan-</i>	sulanmak, sulu olmak			<i>sulan-</i>
<i>suwrar-</i>	sulatmak			
<i>suwsa-</i>	susamak			<i>susa-</i>
<i>suwsat-</i>	susatmak		<i>susat-</i>	<i>susat-</i>
<i>suwsı-</i>	sulanmak, sulu olmak			
<i>suwul-</i>	sulanmak			
<i>süzlün-</i>	süzülmek			
<i>süzlüş-</i>	süzülmek			
<i>süztür-</i>	süzdürmek			<i>süzdür-</i>
<i>süzül-</i>	süzülmek		<i>süzül-</i>	<i>süzül-</i>
<i>süzün-</i>	süzülür gibi görünmek		<i>süzün-</i>	
<i>tamgur-</i>	damlayazmak			
<i>tamış-</i>	damlaşmak			
<i>tamıt-</i>	damlatmak			<i>damıt-</i>
<i>tamız-</i>	damlatmak, damzırmak			
<i>tamtur-</i>	damlattırmak			
<i>tarmaklan-</i>	(su) kol kol olmak			
<i>tayıt-</i>	kaydırmak			
<i>teringüklen-</i>	derinlemek, çoğalmak			
<i>töklin-</i>	dökülmek			
<i>töktür-</i>	döktürmek			
<i>tumlut-</i>	akarları soğutmak			
<i>tüglin-</i>	düğümlemek, düğülmek			
<i>usık-</i>	susamak			
<i>üstel-</i>	artmak, çoğalmak			
<i>yayın-</i>	kendi kendine yaymak			
<i>yaykal-</i>	çalkanmak			
<i>yılmır-</i>	ılır gibi olmak			
<i>yılıt-</i>	ılıtmak			<i>ılıt-</i>
<i>yun-</i>	yunmak, yıkanmak	<i>yun-</i>	<i>yun-</i>	<i>yun-</i>

Sonuç

Divanü Lûgati't-Türk'te tespit edilen su ile ilgili fiiller hakkında şu veriler elde edilmiştir:

1. Su ile ilgili fiiller yüz otuz üç fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden on dokuzu Anadolu ağızlarında, yirmi ikisi Standart Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Anadolu ağızlarında yaşayan fiiller, *akış-, akıt-, büğ- bümgülde-, büğnümek, büğülde-, dam-, eğrik-, erkeklen-, gan-, göllen-, goy-, kar-, tök-, püsür-, sav-, suvar-, yu-, yun-*'dur. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan fiiller ise, *ak-, akış-, akıt, arıklan-, bulgan, büge-, çokra-, çim-, içil-, göler-, kaklan-, kan-, kandur-, sarkın-, sız-, soğul-, süz-, don-, dök-, döktür-, yu-, yun-*'dur.

2. Saptanan fiillerden yirmi beş basit, yüz on biri türemiş yapıdadır. Bunlardan *ak-, bat-, bük-, çokra-, çum-, çüm-, iç-, kalınğu-/kalnğu-, kan-, keç-, kok-, kum-, örküç-, sark-, sawur-, sogı-, süz-, tam-, tök-, yay-, yılı-, yu-* gibi fiiller, sözlükte ileri ögeleriyle birlikte kullanılmıştır.

3. Tespit edilen elli altı fiil sadece ileri öge şeklinde kullanılmıştır. Bunlardan otuz üçü fiil kökünden türeyen fiillerdir. Bu fiiller, şöyle sıralanabilir: *bulgan-; butaklan-; egrimlen-; keçil-, keçiş-, keçit-, keçset-, keçtür-, keçün-, keçür; kemiş-; kirin-; koy-, koyun-/kuyun-, koyuş-; koguşlan-; koltur-; kokrat-; kotrul-; saçın, saçgır-, saçıt, saçrat-; sawruk-, sawrul-; sermet-; sömrüş-; sograş-; tayıt-; tarmaklan-; tüglin-; usık-; üstel-*.

Belirlenen bu fiillerin basit yapıdaki şekli şöyledir: *bulga-, butakla-, eğrimle-, kaklan-, kakraş-, kem-, kir-, ko-, koguşla-, kol-, kook-, kotur-, saç-, sawur-, serme-, simür-, sogur-, suğ-, tay-, taar-, tügil-, us-, üste-*.

Divanü Lûgati't-Türk'te isim kökünden türeyen ancak ileri öge şekilleriyle kullanılan fiiller de görülür. Bunlar, *kaklan-, kakraş-; köler-; ölü-, ölü-; pürkür-; sayramlan-; singıla-; suwal-, suwgarımsın-, suwgarış-, suwgart-, suwgarun-, suwıglan-, suwla-, suwlan-, suwlat-, suwrar-, suwsa-, suwsat-, suwsı-, suwul-; terinğüklen-* fiilleridir.

4. Sözlükte ileri ögesi kullanılmayan ancak kök halinde kullanılan fiiller saptanmıştır. Bunlar, şöyle sıralanabilir: *bur-, çöm-, kar-, kok-, op-, sal-, sız-, sing-, tokı-, tong-*.

KISALTMALAR

argo	argo anlamda
C.	cilt
DLT	Divanü Lûgati't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
hık.	halk dilinde
mec.	mecaz anlamda
Sa.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TS	Tarama Sözlüğü
TTS	Türkçe Sözlük
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

Atalay, B. (1943). *Dîvânü Lûgati't-Türk Tercümesi*, C. I-II-III; IV. Endeks, TDK Yayınları, Ankara.

Banguoğlu, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Berbercan, Mehmet Turgut (2013). "Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anımlı Yapısına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume: 6 Issue: 24, s.83-98.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.

- Derleme Sözlüğü (2009), C. I-X, TDK Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1985). Türk Dil Bilgisi. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Gülensoy, Tuncer (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C. I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- Günşen, Ahmet (2011). "Dîvânu Lûgati't-Türk'te "Yaklaşma" Bildiren Fiiller", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1 Winter 2011, s. 235-248.
- Kahraman, Tahir (2011). "Sözcüklerin Yapılarına Göre Türleri İçinde Belirtme Öbeklerinin Yeri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3 Summer, s. 949-961.
- Korkmaz, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara.
- Oymak, İskender (2010). "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 15, Sa. 1, Elazığ.
- Şen, Mesut (2010). "Su", Acta Turcica: Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online Thematic Journal of Turkic Studies, s. 41-71.
- Tarama Sözlüğü (1996), C. I-VI, TDK Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- Üşenmez, Emek (2008). "Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında", Akademik İncelemeler, C. 3, S. 1, s. 247-253.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA SU İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Ali Osman SOLMAZ*

İnsanoğlunun varlığını sürdürmesinde en temel unsurlardan olan su, hayatın her alanında insanları etkilemiştir. İnsan hayatı tarih boyunca hep su etrafında şekillenmiştir. Günümüzde de söz varlığımıza baktığımızda bu etki açıkça hissedilmektedir. Kişi adlarından, yer adlarına, hayvan adlarından bitki adlarına kadar her alanda suyun varlığını görmekteyiz. Bu kullanımların bazıları *akarsu, ırmak, nehir, göl*, vb. gibi doğrudan söz varlığımızda kendilerine yer bulmuş ve yazı diline kadar girmişken, bazıları sadece *ahar, avlak, ayılğan, çöllen, goşgoş* vb. gibi ağızlarda varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu bildiride Türkiye Türkçesi ağızlarında varlıklarını sürdüren su ile doğrudan ve dolaylı ilgili kelimelerin tespit edilerek tasnifinin yapılması amaçlanmaktadır.

Dünyanın dörtte üçünü teşkil eden su, karada yaşayan insanoğlu için de hayatın devam etmesini sağlayan unsurların başında gelir. Bu yüzden insanoğlu geçmişten bugüne medeniyetleri su etrafında geliştirmiştir. Tarihte insanlar su çevrelerinde yaşam alanları oluşturmuş, su için göçler yapmış; toplumlar su için savaşmışlardır.

Hayatın suya bağlı olduğunu düşündüğümüzde insan diline de bu kuvvetli bağın yansıdığını görürüz. Çünkü insanların yaşam şekilleri doğrudan dile yansımaktadır. “İçinde yaşanan kültür ve medeniyet çevresi, her dille kullanılan kelimelerin kadrosunu tayin eder. Bundan dolayı fert gibi cemiyetin de kültür ve medeniyet seviyesini anladığı ve kullandığı kelimelerin cins ve sayısından çıkarmak mümkündür. Çünkü hayat dile akseder.” (Kaplan, 2002: 207) Yine bu konuda Doğan Aksan’ın değerlendirmeleri de şöyledir: “Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.” (Aksan I, 2000: 65).

Bugün su kelimesiyle ilgili sözlüklerimizde onlarca kelimeye rastlarız. Yer adlarından bitki adlarına, insan isimlerinden alet isimlerine kadar onlarca kelimeye suyun varlığını açıkça hissediyoruz. Bu çalışmada yazı dilimizde yer alan akarsu, dere, nehir, pınar, göl, deniz, bardak, kova gibi kelimeler bir tarafa bırakılarak ağızlarımızda yaşayan benzer anlamları taşıyan kelimeleri ortaya koymayı amaçladık. Ulaşılabildiğimiz kelimelere baktığımızda bu sayının oldukça önemli bir yekûn teşkil ettiğini söylememiz mümkündür. Çalışmamızda Türk Dil Kurumu’nun *Derleme Sözlüğü* esas alınarak su ile ilgili söz varlığı tespit edilmiş, kendi aralarında bir tasnif yapılmaya çalışılmıştır.

1. Akarsularla İlgili Söz Varlığı

ahah (II)	1. Akak, su yatağı. (D.S I:123)
ahar (II)	1. Çay, dere, akarsu. (D.S I:125)
ahuyul:	Yüzü buz tutup altından su akan dere. (D.S I:135)
aka (I)	Akarsu. (D.S VI:4412)
akılğan (I)	1. Akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları. (D.S I:151)
aklan, aklañ (I)	Su arkı. (D.S I:157)
algın (II)	1. Lâğım, su yolu. 2. Hızlı akan su. (D.S I:214)

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. aliosman.solmaz@gop.edu.tr

anaç (VI)	1. Su arkı, bent. (D.S I:246)
arape	Su yolu. (D.S I:299)
arığın	Üstü kapalı su yolu. (D.S I:314)
arklan	Ufak ve düzensiz su yolu. (D.S I:327)
augın	Üstü kapalı su yolu. (D.S I:373)
avgant	Üstü kapalı veya açık su yolu, ark, bahçe duvarlarında açılan su deliği. (D.S I:380)
avgın	1. Üstü kapalı su yolu, ark. 2. Su akıntısı. (D.S VI:4432)
avlak (III)	3. Derelerden akan ince sular. (D.S I:389)
ayılğan	Akarsu yolu üzerinde sığ, temiz, dar yer. (D.S I:418)
bere (III)	1. Tarlalar arasından akan ince su. 2. Suyun aktığı yer, su yatağı. (D.S I:632)
bığ (I)	Tarlada açılan su yolu, ark. (D.S I:662)
bük (III)	1. Akarsularda kıvrıntı, dönemeç. 2. Akarsuların en derin ve durgun akan yeri. (D.S VI: 4469)
çağlak	2. Suyun akıntılı yeri, su çevirisi. (D.S II:845)
cıbil (VI)	2. Suyu az ırmak ve gölcük. (D.S II:891)
cilgar	Akarsu kolu. (D.S II:965)
çağlağa	Akarsu seti. (D.S II:1037)
çakrak (III)	Akarsuların en akıntılı yeri. (D.S II:1046)
çaylan (I)	Akarsuların geçit verdiği yer. (D.S II:1098)
çem (II)	Akarsu. (D.S II:1127)
çevrük (II),	2. Suyun akıntılı yeri, su çevirisi. (D.S II:1154)
çirtık (V)	İnce su yolu. (D.S II:1190)
çirmar	Tarlaları sulamak için açılan su yolu. (D.S II:1236)
çöğürte	Su yolu (D.S II:1280)
çörçör (II)	Az fakat devamlı akan su (D.S II:1291)
çurmut	Su yolu. (D.S II:1305)
dartma	3. Su yolu. (D.S II:1373)
döğenek (III)	Yatağı içinde çalkanarak akan su (D.S II:1570)
dölek (IX)	1. Irmak ve çayların yavaş akıntıları. (D.S II:1578)
erkek (II)	Ana ark, en geniş su yolu. (D.S III:1774)
gac	Küçük su kanalı. (D.S III:1886)
gapız	İki dağın arasındaki su geçidi. (D.S III:1917)
gerek (III)	Yazın kuruyup, kışın akan su. (D.S III:1997)
geriz (I)	Kireç, çimento ya da demirden yapılan su yolu. (D.S III:2003)
gerz (II)	2. Yollarda olan üstü açık su yolu. (D.S III:2007)
goru	3. Su akıtmak için kazılan üstü açık oluk, kanal, ark. (D.S III:2106)
göper	1. Yerden yükseltilerek yapılan su arkı . (D.S III:2157)
göver (II)	Su arkı. (D.S III:2169)
güyer	1. Su yolu, ark. (D.S III:2242)
handek	Su yolu, hendek. (D.S III:2272)
harık	Küçük su yolu, ark. (D.S VI:)
harlak (I)	1. Harıltı ile akan su, çağlayan. 3. Dere. (D.S III:2291)
harlaka	Su yolu, ark. (D.S III:2291)
havğın	Su yolu, ark. (D.S III:2310)
heceriyye	Üstü açık ya da kapalı, taştan yapılmış su yolu, ark. (D.S III:2325)
heğiz	Tütün tarlasında açılan su yolu. (D.S III:2329)
heküge	Taştan yapılmış üstü kapalı su yolu. (D.S III:2330)

höültü	1. Su akıntısı. (D.S III:2439)
ırlamaz	Suyu az akarsu. (D.S VI:4524)
ırhim	Akarsuyun bir kolu. (D.S IV:2486)
ıvıak (I)	Doğal su yolu. (D.S IV: 2499)
kabun (I)	Üzeri kapalı su yolu. (D.S IV: 2585)
kadarak	1. Bir değirmeni döndürecek kadar kuvvetle akan su. 2. Su arkı. (D.S IV:2590)
kağış	İçinde buz parçaları olan akarsu. (D.S IV:2594)
kargın (I) [kargun -2, karkal, karkon]	1. Suların çoğalarak taşmış, kabarmış durumu.2. Erimiş buz ve kar parçalarının oluşturduğu akarsu.6. Kaynak. 7. Ark, su birikintisi. (D.S IV:2660)
kaval (I)	Su arkı. (D.S IV:2687)
kavar	1. Tarla üzerindeki su yolları. 2. Ark başı, su çevrilen yer. 3. Akarsudan su almak için açılan gedik. (D.S IV:2688)
kayan (II)	Akarsu, sel. (D.S IV:2697)
kerhiz	Akarsu yatağı. (D.S IV:2755)
keriz	Su yolu, ark. (D.S VI:4548)
koylan	Su çevirisi, akarsuların durgun ve dönen en derin yeri. (D.S IV:2943)
kötürüm (II)	Su yolu, ark. (D.S IV:2984)
kulak (III)	1. Yağmur ve sel sularının toplandığı çukur, su yatakları. 2.Küçük dereler. 3. Arkların ya da göl ve dereден tarlaya alınan suyun ağzı. (D.S IV:2994)
lâhat (I)	Su arkı. (D.S IV:3060)
leyir	Nehir. (D.S IV:3076)
livas	Su yolu, kanalizasyon. (D.S IV:3081)
lökme	Suyun geçilecek sığ yeri, su geçidi. (D.S IV:3092)
ment	Su kanalı, su arkı. (D.S IV:3166)
miyar (I)	Akarsu, kaynak. (D.S IV:3206)
obuz (II)	2. Akarsulardan oluşan küçük derecikler. 3. İki derenin birleştiği dar yer. 4. Çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur (D.S V:3263)
oluk (III)	1. Suyun daralarak aktığı yer. 2. Irmak. 3. Çay ve dereден küçük akarsu. (D.S V:3280)
öğüt	1. Su sızıntısı, nem. 2. Kaya diplerinde, çukurlarda yazın olan su birikintisi. (D.S V:3325)
öğünt	2. Sürekli olmayıp yalnız bir ay akan akarsu. (D.S V:3323)
övenek	Akarsuyun yavaş aktığı yer. (D.S V:3364)
öz (I)	1. Su arkı. 2. Dere, çay, ırmak. 3. Küçük göl. 4. Pınar, derelerin çıktığı yer. (D.S V:3369)
özlen (I)	1. Su kaynağı. 2. Küçük dere. (D.S V:3374)
pere (II)	Tarladan geçen su yolu, ark. (D.S V:3430)
pıcık	Dere, su yarıntısı. (D.S V:3441)
puğren	Üstü kapalı su arkı. (D.S V:3484)
salgır	Akarsu. (D.S V:3526)
suvat	1. Çay, dere kıyılarında hayvanların su içmesine elverişli yer(D.S V:3704)
su yarığı	Kuru dere. (D.S V:3705)
su yirimi	1. Su yatağı. 2. Küçük dere, ark, su cetveli. (D.S V:3705)
süregen	Akarsuyun en akıntılı yeri. (D.S VI:4715)
şif (II)	2. Sel suyu.3. İçinde az su bulunan otlu ark, dere. (D.S V:3777)
şorka	Bayır aşağı hızla akan su yatağı(D.S V:3793)

yanal	Nehir yatağı. (D.S VI:4161)
yarnak (I)	1. Küçük su arki. (D.S VI:4190)
yaykut	Akarsuyun sığ yeri. (D.S VI:4213)
yırım	Su yatağı, sel yarıntısı.(D.S VI:4274)

2. Su Birikintileriyle İlgili Söz Varlığı

ağnak (I):	5. Mandanın yattığı su birikintisi, gölcük. (D.S I:105)
akmaz	Bir yere akıntısı olmayan küçük göl. (D.S I:159)
arıncık	Küçük göl. (D.S I:321)
avganmak	Su çukurda toplanmak, göllenmek. (D.S I:380)
avgan	1. Üstü açık sarnıç 2. Pınar (D.S I:380)
ayna (II)	3. Ördek avı için özel olarak hazırlanan temiz gölcük. (D.S I:426)
azmak (I)	1. Akarsu kenarlarında yağmurdan sonra tarlalarda, yollarda görülen küçük su birikintisi, gölcük, su toplanan çukur. (D.S I:441)
bağla (IV)	Ufak göl. (D.S I:481)
balkan	2. Pis suların biriktiği yer. 3. Su birikintisi. (D.S I: 507)
banaz (III)	2. Akarsuyun yüzmek için derinleştirilmiş yeri, su birikintisi(D.S I:516)
barak (VI)	3. Kirli göl. (D.S I:524)
bélleâ, bellea	2.Pis kokan su birikintisi. (D.S I:621)
besrek (II)	Büyük su birikintisi. (D.S I:640)
böğet	Su birikintisi, gölcük, bataklık. (D.S I:763)
bösek	Yağmur sularının toplandığı çukur. (D.S I:)
cablak	Obruk, su doldurulan çukur. (D.S II:838)
cibildek	Küçük su birikintisi. (D.S II:955)
coblak	2. Düz arazide yağmur sularının biriktiği çukur. (D.S II:992)
combak (II)	Küçük göl. (D.S II:997)
cumburt (II)	Küçük göl.(D.S II:1016)
çıpıldanlık	Tarla içlerinde ve tarla kenarlarındaki su birikintileri. (D.S II:1183)
çolpak	Küçük çukurlarda veya hayvan izlerinde birikmiş su (D.S II:1263)
çıpıldum	Derinliği birkaç santimetreyi geçmeyen su birikintileri. (D.S II:1183)
çiğel (II)	Su birikintisi. (D.S II:1206)
çiyir (I)	Su birikintisi. (D.S II:1250)
çongül	Gölcük, su birikintisi. (D.S II:1268)
çoplan [çopul]	2. Su biriken yer. (D.S II:1269)
çorlan (I)	Küçük su birikintisi. (D.S II:1272)
çölpek	Su biriken çukur yer. (D.S III:1284)
dölek (IX)	2. Yağmur sularının düz bir yerde birikerek yaptığı göl. (D.S II:1577)
dönek (III)	2. Yollarda yağmur sularının yaptığı çamurlu su birikintisi. (D.S II:1583)
düdüklü	Ağız yanaşmayacak kadar dar olan ve suyu ancak kamışla içilebilen su birikintisi. (D.S II:1618)
eğren (II)	3. Yağmur suları birikmiş olan çukur.(D.S II:151683)
eşmek (IV)	Su dolu çukur. (D.S III:1795)
eyeç	Su birikintisi, gölcük. (D.S III:1820)
eylek (II)	Su birikintisi. (D.S III:1823)
gak (II)	Suların aşındırmasıyla meydana gelen taş oyuklarına dolan su birikintisi. (D.S III:1895)
gediz	Su birikintisi, gölcük. (D.S III:1967)
geren (I)	6. Ovalarda su toplanan çukur yer. (D.S III:1998)

- golek (II)** Su birikintisi. (D.S III:2097)
- gögnük (V)** Su birikintisi. (D.S III:2132)
- gökduzna** Durgun, berrak su.(D.S III:2137)
- gölek (I)** 1. Küçük su birikintisi, gölcük.(D.S III:2142)
- gülele (III)** Ufak su birikintisi. (D.S III:2218)
- haklık (I)** Dağ ve kayalardaki büyük su birikintisi. (D.S III:2255)
- havıt** Tarla sulamakta kullanılan küçük göl. (D.S III:2311)
- havut (I)** 1. Su biriktirmek için açılan çukur. 2. Su kaynağı. 4. Çeşme. 5. Kurna. 6. Hayvanların su içtikleri yer. (D.S III:2313)
- ivlak** Su birikmiş çukur yer. (D.S III:2573)
- kağnık** Tarla, çay ve arkin yüksek yerlerinde suyun arkaya yığılmış durumu, bir çeşit göl (D.S III:2596)
- kak (II)** Dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi. (D.S III:2600)
- kaklık (I)** 1. Taş, ağaç oyukları ve içindeki su birikintisi. (D.S III:2605)
- kandak (I)** 1. Su birikintisi, bataklık, gölcük. (D.S III:2620)
- katıgık** Dağlarda, taş oyuklarındaki su birikintisi. (D.S III:2683)
- kaznak** Su birikintisi. (D.S III:2714)
- komuk (II)** Çamurlu su birikintisi. (D.S III:2914)
- löngöz** 1. Çok derin ve oldukça büyük durgun su. 2. Deniz ya da nehirlerdeki derin kuyular, su çevirisi. (D.S III:2915)
- limni** Durgun sulu ve sazlık göl. (D.S III:3080)
- meğel (II)** Yazın sığırların serinledikleri göl ya da dere kıyıları. (D.S VI:4591)
- övme (II)** Kırak topraklarda su biriktirmek için açılan çukur. (D.S V:3365)
- pi (I)** Su birikintisi. (D.S V:3453)
- şamak (III)** 1. Sazlık yerlerdeki su birikintisi. (D.S V:3742)
- şav** Deniz. (D.S V:3755)
- şarga** Çağlayanın aktığı yerde oluşan su birikintisi. (D.S V:3750)
- teşincik** Su biriken çukur yer. (D.S V:3900)
- tolu (III)** Deniz. (D.S V:3955)
- ürken (I)** Su birikintisi. (D.S V:4071)
- 3. Çağlayan Ve Su Çevirisi İle İlgili Söz Varlığı**
- çalak (VII)** Küçük çağlayan. (D.S II:1049)
- çañkır** Küçük çağlayan. (D.S II:1067)
- çılçılan** Çağlayan, şelâle. (D.S II:1171)
- çırçır (V)** Yüksekten akan su, küçük çağlayan. (D.S II:1186)
- çollag** Yüksek ve geniş çağlayan, çavlan. (D.S II:1263)
- çöllen** Çağlayan. (D.S II: 1283)
- dongurdak (I)** Çağlayan. (D.S II:1560)
- eğren (II)** 1. Su çevirisi, döneğen.
- goşgoş (I)** Küçük şelâle, çağlayan. (D.S III:2107)
- göbet (II)** 2. Burgaç, su çevirisi. (D.S III:2116)
- gömek (II)** Su çevirisi, burgaç. (D.S VI:4513)
- gürgüre** Yüksek yerden dökülen su, çağlayan. (D.S III:2236)
- güldürtü gölü** Çağlayan. (D.S III:2218)
- holhol (I)** Su çevirisi. (D.S III:2396)
- karıngaç** Su çevirisi. (D.S IV:2664)
- küşküş** Çağlayan. (D.S IV:3053)
- obram (I)** Su çevirisi, burgaç. (D.S V:3262)

savacağ	1. Çağlayan. 2. Değirmeni döndüren su. (D.S VI:4675)
solurgan	1. Kıyıya gidip dönen dalga. 2. Ters akıntı, su çevirisi. (D.S V:3663)
surak	Su çevirisi, girdap. (D.S V:3700)
su tandırı	Su çevirisi, girdap. (D.S V:3703)
şarlağan	Derelerdeki küçük çağlayan. (D.S V:4722)
şarlak	Çağlayan (D.S V:3751)
şanşar	Çağlayan. (D.S V:3744)
şilete	Çağlayan. (D.S V:3779)
şoruldak	Çağlayan. (D.S V:3794)
tandır (I)	Su çevirisi, burgaç. (D.S V:3821)
tuten	Çağlayan. (D.S V:4001)
uçarsu	Çağlayan. (D.S VI:4022)
umak	Çağlayan. (D.S VI:4038)
yakan	Çağlayan. (D.S VI:4811)

4. Su Kaynağı Anlamında Kullanılan Kelimeler

armak (II)	Kaynak. (D.S I:328)
ayazma:	Kaynak, kutsal kaynak, maden suyu (D.S I:410)
ayazmana	Dağlarda su kaynağı. (D.S VI: 4435)
bulak (I)	1. Kaynak 2. Çeşme. (D.S I:785)
büngüldek	2. Gür kaynak. (D.S I:823)
cunut (II)	1. Suyun çıktığı yer, kaynak. (D.S II:1017)
çalkara	Su kenarındaki kaynak. (D.S II:1058)
çayğara	1. Çay kenarında çıkan göze, kaynak, pınar. (D.S II:1097)
çerme (I)	2. Akarsuların topraktan çıkan sızıntısı, memba, kaynak (D.S II:1147)
çıkak (I)	Kaynak, memba. (D.S II:1165)
depgin (II)	1. Bir yerden batıp diğer bir yerden çıkan su, kaynak. (D.S II: 1428)
deşnek	1. Kaynak. (D.S II:1439)
eşme (I)	Kaynak, göze, pınar. (D.S III:1794)
gaynarca (I)	Göze, kaynak. (D.S III: 1948)
geriz	Kaynak, çeşme. (D.S VI:4510)
gömme (VI)	Kazılarak açılan kaynak, pınar. (D.S III: 2150)
göz (III)	1.Suyun çıktığı yer, kaynak. (D.S III:2174)
güngörmez (III)	Su kaynağı.(D.S II:2229)
güylüç	Su kaynağı. (D.S II:2242)
güze	1. Su kaynağı. (D.S II:2243)
hışıldak	Kükürtlü kaynak suyu. (D.S II:2376)
horlak (I)	Kaynak, pınar. (D.S II:2411)
hundi	Akıntılı derin havuz, kaynak. (D.S II:2443)
ılman	1. Kaynak. (D.S IV:2472)
işmecağ	Kaynak. (D.S IV:2566)
kaş (VIII)	Su kaynağı. (D.S IV:2678)
kazır	Nehrin ilk çıktığı yer, kaynak. (D.S IV:2714)
öşme	Suyun topraktan çıktığı yer, kaynak. (D.S V:3358)
ötek (IV)	Sürekli su çıkan yer. (D.S V:3359)
ötgün (II)	Su kaynağı. (D.S V:3359)
övek (II)	İçinden su çıkan sulak yer. (D.S V:3363)
patlak (II)	Göze, su kaynağı. (D.S V:3413)
piren (II)	Su kaynağı. (D.S V:3460)

pörek	1. Pınar, kaynak. (D.S V:3481)
pürtek	Su kaynağı. (D.S V:3501)
sağlağa	Altından su çıkan tarla. (D.S V:3516)
say (III)	Su kaynağı, pınar. (D.S V:3559)
sazak (II)	3. Küçük pınar, kaynak. (D.S V:3564)
serniç (II)	Kaynak, memba. (D.S V:3592)
solugan (III)	Kaynak. (D.S V:3663)
suvat	2. Göze, pınar, kaynak. (D.S V:3704)
süzek (II)	Sürekli çamurlu su çıkan yer. (D.S V:3732)
tahar (II)	Su kaynağı. (D.S V:3803)
toyra (I)	Su kaynağı. (D.S V:3978)
uyut	Dağ eteğindeki kaynak. (D.S VI:4053)

5. Su Kullanımını Sağlayan Aletlerle İlgili Söz Varlığı

ahar	1. Hayvanların su içtiği taş veya ağaç yalak, çeşme yalağı (D.S I: 124)
aşınma	Su kovası. (D.S I:354)
avzon	Su yalağı. (D.S I:397)
badres	Testi, toprak su kabı. (D.S I:471)
bağardak (II)	Çamdan oyularak yapılan su kabı. (D.S I:474)
bedire	Su kovası. (D.S I:595)
boksalık (II)	Ağaçtan yapılmış su kabı. (D.S I:733)
borla (I)	Çamdan oyulmuş su kabı. (D.S I:740)
boyra (II)	4. Toprak, kiremit su borusu. (D.S I:747)
böhrenk	Tuğla yahut beton su borusu. (D.S I:767)
buduş	Ağaç bardak. (D.S I:778)
buhur (I)	Bardak. (D.S I:783)
bukara	Su taşımaya yarayan, ardıc ağacından yapılmış yuvarlak fıçı (D.S I:784)
burkaz	Su ve çay kenarlarına ağaçlardan yapılan set. (D.S I:799)
cırdak	1. Küçük testi. 2. Küçük bardak. (D.S II:928)
çikkır	Ağaç gövdesinden oyulmuş su fıçısı. (D.S II:1168)
çingı (IV)	Su tası. (D.S II:1181)
çırık (I)	Su oluğu. (D.S II:1187)
çinçin (IV)	Su kuyusu. (D.S III:1226)
çotara	1. Ağaçtan yapılmış küçük su kabı. (D.S II:1274)
çömö	Tahta bardak. (D.S II:1288)
çötere	Ağaç su kabı. (D.S II:1297)
çunur	3. Su teknesi. (D.S II:1304)
dafa (I)	Bardak. (D.S II:1321)
dağar (I)	1. Topraktan yapılmış, ağız geniş, dibi dar, içine su, pekmez, ayran, süt, yoğurt, turşu ve küllü su konulan bir çeşit küp. 9. Su deposu (D.S II:1322)
darç	Tenekeden yapılmış su bardağı, maşrapa. (D.S II:1369)
debbe (I)	3. Su kovası. (D.S II:1391)
dobuç (I)	1. Cam bardak. (D.S II:1533)
dombu	Tahtadan yapılmış üstü kapalı, emzikli su kabı. (D.S II:1552)
dubaç	Ağız geniş, saplı su kabı. (D.S II:1594)

ebrik (II)	Su içmeye ya da taşımaya yarayan kap. (D.S III:1658)
elke	Bakır su kovası. (D.S III:1719)
emzikli	Ağaçtan yapılmış su kabı. (D.S III:1742)
fıka (I)	Küçük su testisi. (D.S III:1859)
futtu	2. Topraktan yapılmış su maşrapası. (D.S III:1880)
gadef	Bardak. (D.S III:1890)
galaz (II)	Deri su tulumu. (D.S III:1899)
galez	Çinkodan yapılmış su tası. (D.S III:1901)
gandara (I)	Su deposu. (D.S III:1910)
ganne (I)	3. Cam bardak. (D.S III:1914)
gavata	6. Su içilen maşrapa. 7. Teneke su hunisi. (D.S III:1938)
geçirim	Su oluğu. (D.S III:1963)
gemre (II)	Su yollarına döşenen ağaç boru. (D.S III:1987)
germe (I)	4. Ağaçtan yapılan su oluğu. (D.S III:2004)
gırba (I)	1. Su ya da süt çanağı. 2. Su konan deri kap. (D.S III:2053)
gırmıçya	Küçük su testisi. (D.S III:2060)
gobera	Ladin ağacının kabuğundan yapılmış su kabı. (D.S III:2088)
gömbel	Topraktan yapılmış iki kulplu su testisi. (D.S III:2146)
gömlek	Su kovası. (D.S III:2149)
görten	Saçak oluğu, su oluğu . (D.S III:2162)
göylek (II)	Küçük su fıçısı. (D.S III:2171)
gulgülü (II)	Ağaçtan yapılmış kulplu su kabı. (D.S III:2191)
gurik (III)	Su testisi. (D.S III:2198)
güdül (II)	3. Kabaktan yapılmış sapsız su kabı. (D.S III:2214)
güllü (II)	Ufak su çömleği. (D.S III:2219)
günlek	Su kovası. (D.S III:2229)
güpçen	Küp biçiminde su mahzeni. (D.S III:2232)
gürze	Ağaçtan yapılan su kabı. (D.S III:2238)
güvere	Büyük su tulumu. (D.S III:2241)
habane	2. Bardak. (D.S III:2245)
haniştra	Topraktan yapılmış büyük su testisi. (D.S III:2275)
havar (VII)	Büyük su küpü. (D.S III:2309)
hekerke	Ufak su sarnıcı. (D.S III:2330)
hingil (I)	Su kovası. (D.S III:2387)
holaman	Su kabı. (D.S III:2396)
honu	1. Tenekeden yapılmış kulplu su kabı, maşrapa. (D.S III:2404)
höbüklü boduş	Toprak bardak. (D.S I:2426)
höreke (III)	Ağaç ya da saçtan yapılmış su kovası. (D.S III:2434)
hörenk	Su borusu, su künkü. (D.S III:2434)
hurda (II)	Topraktan yapılan küçük su testisi. (D.S III:2444)
ırgada [ırgadı]	Su testisi. (D.S IV:2484)
imete [imeti]	Emzikli küçük su testisi. (D.S IV:2536)
isken	Bardak. (D.S IV:2557)
istikan	2. Su bardağı (D.S IV:4527)
kaddus	Saçtan yapılmış kulplu su kabı. (D.S IV:2590)
kadis	Su kovası. (D.S IV:2592)
kalaz	Deri su kabı. (D.S IV:4532)
kana	Su kabı, sürahi. (D.S IV:2618)

kanya	1. Bardak. 2. Şişe. (D.S IV:2629)
kebene	Su testisi. (D.S IV:2715)
kene (III)	Su testisi. (D.S IV:2743)
kennip	1. Tahtadan yapılmış su tası. (D.S IV:2745)
kerkür	Ağaçtan yapılmış saplı su kabı. (D.S IV:2756)
kerse	Cam bardak. (D.S IV:2757)
keşen (VI)	Su kovası. (D.S IV:2771)
keşkil	Çam ağacından yapılmış su tası. (D.S IV:2773)
kevse	Su bardağı. (D.S IV:2778)
keyme (II)	Su deposu. (D.S IV:2780)
kıdış (I)	Topraktan yapılmış su bardağı. (D.S IV:2789)
kıpra	Su tulumu. (D.S IV:2815)
kırık (XV)	Su oluğu (D.S IV:2825)
kırçak	Dibi dar, üstü geniş su fıçısı. (D.S IV:2819)
kırmıçcı	Emziksiz su testisi, su küpü. (D.S IV:2835)
kıvratma (I)	Su musluğu. (D.S IV: 4559)
kilden	1. Bakır, çinko, tunç ya da topraktan yapılmış tek kulplu su kabı. (D.S IV:2872)
kilden	1. Su tası 2. Bardak. 3. Hamamtası. (D.S IV:4561)
kofer	Toprak sulamak için taş ya da topraktan yapılmış su oluğu. (D.S IV:2901)
kokumere	Orta büyüklükte su testisi. (D.S IV:4565)
kovata	1. Maşrapa. 2. Su kovası. (D.S IV:2940)
kulek	Su kovası. (D.S IV:2996)
küllü	Kırmızı topraktan yapılmış su küpü. (D.S IV:2997)
kumkuma	Bir çeşit su kabı. (D.S IV:4574)
kunkur	Kulplu ya da kulpsuz su testisi. (D.S IV:3003)
kurkur (II)	Ağaçtan yapılmış su testisi. (D.S IV:3009)
kuşada	Büyük, kulplu su testisi. (D.S IV:3915)
küllü (I)	1. Su küpü. 3. İki kulplu küçük küp, testi. 4. İçinde küllü su olan kap (D.S IV:3031)
küllük (I)	1. Teneke su kabı. (D.S VI:4578)
kürük (II)	Sapı ve ağzı kırılmış toprak su kabı. (D.S IV:3049)
kürün (III)	Tekne, su kabı. (D.S IV:3050)
küvlek	1. Ağaçtan yapılmış su kabı.(D.S IV:3057)
laklak	Küçük su testisi.(D.S IV:3061)
lalçaba	Bardak.(D.S IV:3062)
lamba	Su tenekesi.(D.S IV:3063)
laplak (I)	Ağaçtan oyularak yapılmış su tası. (D.S IV:3066)
lapurdak	Su tası. (D.S IV:3067)
lavut (II)	1. Çeşme ve pınarlara konulan tahtadan yapılmış su tası. (D.S IV:3069)
lolu (II)	1. İki kulplu su testisi.(D.S IV:3086)
lülü (III)	Çark işi olmayıp elle yapılan küçük su kabı. (D.S IV:3095)
mencik (I)	2. Su taşımak için davar derisinden yapılan kap. (D.S IV:3160)
mengen (II)	Bakır su kovası. (D.S IV:3163)
mermen (I)	1. Büyük su testisi. 2. Küçük su testisi. (D.S IV:3171)
meş	Deriden yapılmış su kabı. (D.S VI:4595)
mızık (VI)	Çinkodan yapılmış su kabı. (D.S IV:3196)

mincine	Su fıçısı. (D.S IV:3201)
musluk (I)	Yol kıyılarına hayır için konulan su küpü. (D.S VI:4603)
musur (II)	Su yalağı. (D.S IV:3224)
müngün	Su tası. (D.S IV:3230)
nalbışa	Tenekeden su tası. (D.S IV:3236)
nalçapa	Su tası. (D.S IV:3236)
naşapa	Su tası, maşrapa. (D.S IV:4606)
naşırfa	Su tası. (D.S IV:3242)
nerçeve	Su tası. (D.S IV:3248)
öksüzdoğuran (II)	Çok büyük su bardağı, su tası. (D.S V:3330)
özlük (I)	1. Topraktan yapılmış su kabı, bardak. (D.S V:3374)
paç (II)	Su tası. (D.S V:3377)
pakrak	Su kovası, bakraç. (D.S V:3383)
palak (VI)	Su tası. (D.S V:3384)
parç (II)	3. Bakır su tası. (D.S V:3397)
pate (I)	Bardak. (D.S V:3411)
patlak (VIII)	1. Su fıçısı. (D.S V:3413)
pere (I)	Su bendi. (D.S V:3430)
pığpığ	Kavdan yapılmış üstü delikli su testisi. (D.S V:3441)
poduç	1. Küçük su testisi. 2. İki kulplu büyük testi. (D.S V:3468)
polak (III)	Su tası. (D.S V:3469)
potuç (I)	Ağaç su kabı. (D.S V:3476)
potur (I)	Su tası . (D.S VI:4658)
poyra	Su borusu. (D.S VI:4654)
pöhrenk	2. Ağaç ya da topraktan yapılmış su borusu, künk. (D.S V:3480)
purutka	Su bardağı. (D.S V:3490)
safa (I)	1. Topraktan yapılmış su kabı, maşrapa. (D.S V:3514)
sağrak (III)	Bardak, kadeh. (D.S V:3516)
samsak	Maşrapa, su tası. (D.S V:4670)
saplak	Saplı su tası, maşrapa. (D.S V:)
sapşak	Maşrapa, su tası. (D.S VI:4673)
satır (I)	Bakır su kovası. (D.S VI:4675)
sava (V)	1. Tenekeden yapılan su maşrapası. (D.S V:3553)
savut	2. Su tası. (D.S V:3558)
senek (I)	1. Çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi. (D.S V:3583)
serniç (I)	3. Bakır su kabı, kova. (D.S V:3592)
sıklık (II)	Toprak su kabı, testi. (D.S V:3608)
sinik	1. Çam ağacından yapılmış su testisi. (D.S V:3643)
sinit (II)	Ağaç su testisi. (D.S V:3644)
sitil (I)	1. Kulplu su kabı, bakraç, kova. 2. Berberlerin baş yıkamakta kullandıkları altı musluklu, zincirle tavana asılan su kabı 3. Su ısıtmaya yarayan kulpsuz bakır su kabı. (D.S V:3649)
sofa (II)	Su tası. (D.S V:3656)
sumsah	Ağaçtan oyulmuş su kabı. (D.S V:3696)
sunak (II)	Ağaçtan yapılmış su kabı, maşrapa. (D.S V:3698)
susak (I)	1. Ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa 2. Sukabağından oyulmuş maşrapa. 3. Kuyudan su çekmeye yarayan her çeşit kova ya da testi. 4. Topraktan yapılmış su bardağı. 5. Süzgeçli bahçe kovası, bahçıvan kovası. (D.S V:3702)

su yalağı	Su bardağı. (D.S V:3705)
sülüklü	Çamdan yapılmış su bardağı. (D.S V:3711)
soğudan (II)	Al topraktan su yapılmış testisi. (D.S VI:4702)
şaplak (II)	Topraktan, ağaçtan yapılmış, ağzı geniş su kabı. (D.S V:3746)
şapşak (I)	1. Ağaçtan oyma tas, bardak. (D.S V:3747)
şapşap (I)	Su tası. (D.S V:3749)
şarhana	Su içilen teneke ya da çinko tas. (D.S V:3751)
şepşek (I)	1. Ağaçtan yapılmış su kovası. (D.S V:3764)
şapşak	Çoğunlukla tahtadan yapılan su tası. (D.S V:3747)
şırıldak	1. Çeşme, lüle, su borusu. 2. Havuz. (D.S V:3774)
taar [tağır]	Ağzı geniş, dibi dar su küpü. (D.S VI:4733)
tağır	Su yalağı. (D.S V:3802)
talavart	Balkabağından yapılan su kabı. (D.S V:3816)
talvor	Su kovası. (D.S V:3818)
tebeşir	1. İbrik 2. Toprak su testisi. (D.S V:3857)
teğir	Ağaçtan oyma su kabı. (D.S V:3861)
tejen	İşlenmiş keçi derisinden yapılan su kabı. (D.S V:3864)
tepme (III)	Su kabı. (D.S V:3887)
tıkır (III)	1. Tahta su kabı. 2. Küçük testi. 3. Sürahi. (D.S V:3912)
tokat (III)	1. Bakır su kabı. (D.S V:3949)
toktoku (I)	Kulpsuz, küçük su testisi. (D.S V:3951)
tokur (V)	Su kabı. (D.S V:3952)
tonbaç	Kulpsuz, küçük su testisi. (D.S V:3960)
toptu (II)	Su testisi. (D.S V:3967)
tuvrenk	Toprak su kabı. (D.S V:4004)
üylek	Bakır su kabı, helke. (D.S VI:4085)
védire [vedre]	Su kovası. (D.S VI:4805)
yatık (I)	2. Çamdan yapılmış su fıçısı. (D.S VI:4202)
yedek (I)	1. Kahve ocağında, su kaynatılan musluklu teneke. 2. Cezve 3. Küçük kazan. 4. Testi. 5. İbrik. 9. Güğüm. 11. Su konan kap, kova. (D.S VI:4221)
yelece [yeleşen (II)]	Topraktan yapılmış su testisi. (D.S VI:4234)
zenek (I)	Ağaç bardak. (D.S VI:4364)

6. Su ile İlgili Fiiller Ve Yansımalar

balkımak (III)	Su halkalanmak, dalgalanmak. (D.S I:508)
baylamak (III)	Su taşımak. (D.S I:581)
bıgıl bıgıl [bıñgıl bıñgıl]	Az ve yavaş akan su sesi için. (D.S VI:4459)
bırkıldamah	Kaynamak (su hakkında). (D.S I:670)
buñk buñk bungümek	Kaynak, yerden fıkır fıkır çıkmak. (D.S I:793)
büngüldemek	1. Su topraktan kaynamak. (D.S I:823)
coruldamak	Toprak damlarda yağmur sularını akıtan oluklardan ses çıkmak. (D.S II:1003)
çıldırıtı (II)	Su hışırtısı. (D.S III:1172)
çıgışlamak	Su hafif akmak. (D.S II:1164)
çıñgılamak	Su sıçrayıp dağılmak. (D.S II:1181)
çıpıldatmak	Suyu etrafa sıçratmak. (D.S II:1183)
çırpışmak	Herhangi bir şey üzerine su sıçramak. (D.S II:1189)
çimgişmek	Su sıçramak. (D.S II:1223)
dumurmak	Su kabarmak. (D.S II:1603)

domurmak (II) 1. Kaynaktan su kaynayarak çıkmak. (D.S II:1554)

eğrilmek Su birikmek. (D.S III:1684)

garkumak Su birikmek. (D.S III:1927)

gıcıklamak (I) 2. Nehir akarken ses çıkarmak. (D.S III:2027)

luk luk Kaynayan su sesi. (D.S IV:3094)

pafırmak (II) Gür ve hızlı akmak (su için). (D.S V:3379)

pürtlemek 3. Dere, çay, ırmak birdenbire yatağından çıkmak, taşmak. (D.S V:3501)

suğulmak (I) Kuyudan su çekmek, su çıkarmak. (D.S V:3691)

vağıl vağıl Gür akan su sesi için. (D.S VI:4803)

vağıldamak 1. Coşkun su çağıldamak. (D.S VI:4091)

7. Suyla İlgili Diğer Kelimeler

aksu (I) Kayalardan sızan tatlı ve berrak su. (D.S I: 161)

arap oturağı Derelerde su akıntılarının yaptığı çukurluklar. (D.S I:299)

aşlama (II) 1. Soğutulmuş su. (D.S I:360)

basturuk Çay kenarındaki tarlaları su baskınından korumak için yapılan ağaç, taş set. (D.S I:549)

bez (II) Altından su çıkan ufak çayırılık. (D.S I:649)

büğültü Su kabarcığı. (D.S I:814)

çipildek (I) Suların sığ yeri. (D.S III:1233)

çöl (I) 3. Tarlaların su biriken, çimenli ve bataklık olan yerleri 5. Azıcık kazılınca su çıkan yer, çıkan su. (D.S III: 1282)

çözlen Su sızıntısı. (D.S III:1300)

dalgıç Ocak, şubat aylarında meydana çıkıp yazın kesilen sular. (D.S III:1344)

damsalık 1. Saçaktan damlayan sular. (D.S III:1354)

derav Su arklarının başlangıç yerine verilen ad. (D.S III:1431)

deş Su bendi. (D.S III:1437)

dömbüldek (II) Su kabarcığı. (D.S III:1580)

gandak (VII) 1. Su arklarının derin yeri. (D.S IV:1910)

gargın (I) 1. Su yollarındaki engeller dolayısıyla kabarık durgunlaşan su. (D.S IV:1924)

garklık (I) İçinde su toplanan kara üzerindeki çukurlar. (D.S IV:1927)

gereñ (V) Lezzetsiz acı (su). (D.S IV:1999)

gerensi (I) Deniz kenarında yerden kaynayan tuzlu, acımsı su. (D.S IV:1999)

gödel (III) Su sırası, su nöbeti. (D.S IV:2124)

karagöz (III) 1. Çok yağmurdan tarlalarda olan içi su dolu çöküntü 2. Su yolunda çıkan patlak, su çıkan yer. (D.S IV:2644)

malaz (II) 1. Sulak yer. 2. Su altında kalan, su basan tarla. (D.S IV:3112)

mazlak Hamamın sıcak su deposu. (D.S IV:3146)

sıvak (II) 1. Arkın taşkın suyu. 2. Su biriktirilen yer. (D.S V:3623)

sızkı (II) Su damlası. (D.S V:3630)

supüçüğü Suyun oyduğu yer, su oyması. (D.S V:3700)

su savağı Çeşmenin, ırmağın başında ya da kıyısında su almak için açılan gedik. (D.S V:3702)

su yarıntısı Su bölümü çizgisi. (D.S V:3705)

şarlavuk Kar suyu. (D.S VI:4722)

üleşik (I) Su çizgisi, su terazisi. (D.S V:4064)

Sonuç

Derleme sözlüğü esas alınarak yaptığımız çalışmada beş yüze yakın su ile ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Akarsularla ilgili 97, durgun sularla ilgili 66, çağlayan girdapla ilgili 31, su kaynağı ile ilgili 45, su kullanımını sağlayan aletlerle ilgili 199, su ile ilgili fiil ve yansımalarla ilgili 24, su ile ilgili diğer 30 kelime tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında hızlı akan su, yavaş akan su, su yolları, suyu az olan akarsular, yazın kuruyup kışın akan sular, küçük göller, kirli göller, çağlayanlar, girdaplar, kaynaklar, suyun çıkardığı sesler, ayrı ayrı karşılıklar bulmuştur. Türkçenin zenginliğinin birer işareti olarak bu kelimeler günümüzde ağızlarda varlıklarını sürdürmektedir. Ağızlarımızın söz hazinesinin genişliğini göstermesi açısından çağlayan anlamında 18, girdap anlamında 9, su kaynağı anlamında 44, suyun çıkardığı sesler için 9, suyun hareketi ile ilgili 11 kelimeye rastlamamızın önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçenin tarihi dönemlerinden günümüze kadar söz varlığımız üzerinde yapılacak dünden bugüne su ile ilgili kelimelerin bir araya getirileceği bir çalışmada bu hazinenin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilecektir. İnsanın yaşaması için büyük önem arz eden su, dilimizin zengin söz varlığında da yabana atılamayacak kadar önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (2000). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Türkiye’de Halk Ağızlarında Dereme Sözlüğü VI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Kaplan, Mehmet (2002). Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.

TÜRK SÜSLEME SANATLARINDA SU KABI (İBRİK VE TESTİ) MOTİFLERİ

Aysen SOYSALDI

Su bedeni temizleyen, her türlü pislikten arındıran bir varlıktır. Su bedeninin dışını temizlediği gibi, içini de toksinlerden vb. Zararlardan temizleyerek vücudu hastalıklardan korur ve kurtarır. Bedenimizin aslı su ve toprak olmakla birlikte her türlü besin kaynağı da su ve topraktır. Dolayısıyla besin zincirinin başı ve sonu da topraktır. Bedenimiz besinleri su sayesinde alabildiği gibi topraktan da susuz hiçbir besin kaynağı veya canlı yetişmez. Dolayısıyla bilindiği gibi dünyadaki hayat kaynağı su olduğu gibi insan vücudunun hayat kaynağı ve %70'i sudur.

Türklerde su her çağda mukaddes ve saygılı tutulmuştur. Göktürk yazıtlarında “Iduk yer-sub” yani “Mukaddes yer ve su” tabiri sıkça kullanılır, “Ab-ı Hayat” Türk mitolojisinde de “Tiriglig suyu” yani “Dirilik suyu”, ecel suyu ise “İdlig su” yani Sarhoş eden “Kadehlik su” olarak, İnsana hem dünya, hem ahiret hayatını veren su kültü şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Dede Korkut metinlerinde de “Oğuz beyleri hep yettiler, Aru sudan abdest aldılar, Ağ alınlarını yere koydular, İki rekât namaz kıldılar, Adı görklü Muhammed’e salâvat getirdiler...” gibi ifadelerle sıkça rastlanır.

Anadolu’da su içme bir saygı davranışı içinde yapılır, Ya oturulur veya el baş üzerine konur, Halk arasında su veren kişilere, özellikle de çocuklara “Su gibi Aziz ol” denir. Aziz’lik İslam’dan önce vahiy ile indirilen kutsal kitaplara inanan, tek tanrılı dinlerde de yüceltilen insanlara atfedilen kutsallık sıfatıdır. Bu isimle yüceltilen insanlar daima doğru, dürüst, fedakâr, alçak gönüllü, cömert ve affedici yani hoşgörülüdür.

Türk dünyasında kutlanan Nevruz-yenigün-baharın başlangıcının bayram olarak kutlanmasında su kültürünün ayrı bir önemi vardır. Cemrenin suya, toprağa ve havaya düşmesi olarak bilinen tabiatın uyanışı bir su kenarında kutlanır. Ayrıca birçok yerdeki nevrüz kutlamalarında su üzerine yazılan şiir, mani vb. deyişlerin yanında testi veya ibrikle su ile ilgili gösteriler de yer almaktadır.

İbrik metalden yapılan, el yıkama ve abdest alma temizlik işlerinde kullanılmak üzere içine su doldurulan, su taşıma, ısıtma ve ikram eşyasıdır. Misafir veya büyük bir kişiye ikram edilen abdest suyu, yemekten önce ve sonraki el yıkama için su dökme işi daima temiz kalaylı zarif ibriklerden yapılır. İbrik yapan bakırcı ustaları bu işte marifet sahibi olup yaptıkları işi sanat eseri üretme edasıyla yaparlar. Örneğin bir ibriğin tasviri şöyle ifade edilmiştir; “Çok sanatkârane işlenmiş bir leğen ve ibrik gördük. İbriğin şekli antik eserleri andırıyordu, alt kısmı şişikti, kulpu ise ağızdan ufku uzanıyorken, sert şakuli olarak inmişti ve dibine ulaştığında yeniden ufkileşiyordu. Bu tarifi icracının kendine has zevki hakkında bir fikir vermek için yaptık ve şurası muhakkaktır ki bu ibrik Şark sanatının en zarif örneklerinden biriydi. Leğen ise sanatkârane bir araya getirile yivler ve oymalarla süslüydü” (Lecomte, 1903, çeviri: Düz, Tarihsiz: 51).

Testi ise topraktan yapılan, içme suyu doldurulan yine su taşıma ve saklama için kullanılan bir eşyadır. İlk insan Adem’in bedenine şekil verilmesi adeta bir testi yapılarıdır. Buna örnek ifadeler Yunus Emre’nin “Öğüt Kitabı” anlamına gelen “Risâletü’n Nüşhiye” adlı manzum mesnevisinden verilebilir; bu eserde ilk insanın yaratılışı anlatılırken toprak ve su kültürü şöyle işlenmektedir.

Padişahın hikmeti gör neyledi
Od u su toprağ u yile söyledi

Bismillâh diyüp getürdi toprağı
Ol arada hâzır oldu ol dağı

Toprağ ile suyu bünyâd eyledi
A'na Âdem dimeğı ad eyledi

Yil gelüp ardunca depretdi anı
Adan oldu cism-i Âdem bil bunu

Surete cân girmege ferman olur
Padişah emri A'na derman olur. (Göçgün, 1995:51-Gölpınarlı, 1943: 9-42)

Bunun günümüz Türkçesiyle kısaca ifadesi şöyle yapılabilir “Allah’ın hikmeti gör neyledi, ateş ve su toprak ve havaya söyledi, hemen hazır oldu o dağ, Bismillah deyip getirdi toprağı, toprağı su ile çamur edip şekil verdi, sonra rüzgar esip onu (güneşte) kuruttu, bu şekilde oldu Adem’in bedeni, bu surete can (ruh) girmesi emrolundu. Allah emri ona can oldu”. Bu dizelerin devamında insanın huylarını bedenin oluşumunda etkisi olan toprak, su, hava ve ateşten aldığı anlatılmaktadır. İnsan bedeninin yaratılışındaki dört maddeden ikisini oluşturan toprak ve su iyi huylarının, diğer ikisi olan hava ve ateş ise heva ve heveslerin, hırs kıskançlık, öfke gibi kötü ve şeytani huylarının kaynağı olarak belirtilmektedir.

Ayrıca Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin yedi öğüdünden biri “Cömertlikte akar su gibi ol”, diğeri ise “Tevazuda toprak gibi ol” dur. Bu öğüdü birçok manevi önder benzer ifadelerle tekrarlamaktadır.

Türk atasözlerinden “su testisi suyolunda kırılır” sözünde; Testiden kastedilen insan bedenidir, “İnsan içinde ne taşırsa o yola gider, o yolda ömrünü harcar ve ölür” anlamındadır. Helal yiyerek bedenini temiz gıdalarla doldurmanın ve ömrünü güzel ahlak sahibi olarak harcamanın yanında, ruhunu manevi rızıklarla doldurma peşinde koşanların da ahiret âleminde Allah’a kavuşacağı anlatılmaktadır. “Keskin sirke küpüne zarar” sözü de sirke asidinin küpü erittiği gibi, insanın öfkelenerek asıl zararı kendi bedenine verdiği ifade edilmektedir.

Ayrıca Anadolu’da düğün geleneklerinde gelin eve geldiğinde önünde testi kırma âdeti oldukça yaygındır. Bu adet gelinin eve bereket ve huzur getirmesinin yanında, ömrünü o yuvada geçirmesi ve bütün sırlarını o evde yaşaması dileklerinin ifadesi olsa gerektir.

İslam hayat estetiğinin ifadesi olarak bu motiflerinin suyu ve abdesti hatırlattığı aşikârdır. Abdest alma; suyun hem bedeni temizlemesi, hemde Allah(C.C.)’ın Aziz sıfatını hatırlatarak ruhun da temizlenmesi gerektiğini düşündürür. Namazda göz önünde olan ibrik yanırları(motifleri)nin bedenin ve ruhun temizlenip saflaşarak, mümin olmayı ve namazın miraç olduğunu hatırlatmak amacı ile uygulandığı söylenebilir.

Türk-İslam kültüründe İbrik motiflerinin en çok uygulandığı sanat eserleri arasında halı ve kilim seccadeler, camaltı resimli ve yazılı levhalar, para keseleri ve peşkirler dikkati çekmektedir. Ayrıca Geleneksel konak tipi ev mimarisinde de benzer motiflere rastlanmaktadır. Örneğin Safranbolu evlerinin ön cephe çıkmalarında bir çerçeve içinde ibrik, sürahi, vazo, kandil, armut benzeri biçimler içine "Maşallah", "maşalla u kane" (Arapça’da “Allah’ın dilediği şey”, veya “Allah’ın dilemesi” anlamına gelir), "ya hafız" (Ey Koruyucu, koruduğuna kimseniz zarar veremediği) yazıları vardır.

Camaltı veya kâğıt üzerine yazılı (hüsn_ü hat) levhalarda ise “ma-şa-Allah” yazısı ibrik biçimi ile bütünleşmiştir. Besmele ile başlayan levhalarda, ilahi aşkın(aşk şarabı) ifadesi kadehler içinde Allah ve Muhammed ile birlikte ibrik biçiminde Maşallah yazıları yer almaktadır(Fotoğraf 1). Her güzelliğin kaynağı elbette Allah’tır, sevgi ve aşk O(C.C)’na ve Resulü Hz. Muhammed(SAV)’e olmalıdır. Bu levhalar da sembolik biçimlerle bunu hatırlatmaktadır. Çini sanatlarında ise rumilerle bezenmiş bir ibrik motifi uygulanmıştır.

Fotoğraf 1. a- Camaltı yazılı levha, Yozgat Müzesi, b- Çini tabak, Kütahya işi.

Fotoğraf 2. Kilim Seccadeler, Erzurum (Soldan 1,2) ve Duvar kilim şakı, Bulgaristan-Şumnu(sağda).

Erzurum, Antalya, Sivas, Kayseri ve Bulgaristan Şumnu’da tespit edilen örneklerin yanında ulaşılamayan birçok yörenin halı ve kilim dokumalarında ibrik motifleri gör÷lmektedir. Halı ve kilim seccadelerdeki ibrik yanlışları mihrabın üst köşelerinde veya mihrap nişi içindeki tabanlık kısmında, ya da herhangi bir bölümde yer almaktadır(Fotoğraf 2). Kilim seccadelerdeki ibrik motifleri genellikle kaidesi, haznesi, sapı ve emziğı olan yalın biçimlendirilmiş, sade, tek renkli uygulanmıştır. Ancak Sivas kiliminde naif biçimli olmasına rağmen, hazne iç içe halkalardan meydana gelmektedir(Fotoğraf 3.).

Fotoğraf 3. Kilim seccadede ibrik motifi, Sivas.

Halı seccadelerdeki ibrik yanlışları üçgen bir kaide üzerinde, altıgen veya kare hazneli, kuplu, emzikli ve kapaklı olarak biçimlendirilmiştir. İbrik hazneleri göz, yıldız, rozet çiçekleri, dört yapraklı yonca ve beneklerle süslüdür (Fotoğraf 4,5). Bazı ibrik yanlışlarının emziklerinden

akan su yerine, karanfil çiçekleri çıkar. Güzel kokulu karanfil çiçekleri ise çevresine güzellik saçan temiz ruhlu bir kişiliğin ifadesi olsa gerektir.

Fotoğraf 4. Döşemealtı Halısı, Antalya.

Fotoğraf 5. Kırşehir-Mucur (iç Anadolu) seccadeleri, Kayseri Müzesi.

Seccadelerdeki bu yanlış da insanlara temizliği ve abdest almayı hatırlatmak için kullanılmış olsa gerektir. “Ayrıca birçok kaynakta da ibrik motifinin yerel dokuma halı ve kilim seccadelerde abdest almayı sembolize eden, küçük bir motif olarak uygulandığı ifade edilmektedir (Ston, 1997:75)”.

İşlemelerdeki ibrik, sürahi veya testi motifleri de çok süslü değildir. Çevre veya duvak köşesinde ibrik ağzından karanfil buketleri çıkmaktadır (Taylor, 1993:170-171). Kenar suyunda

lale ve parfüm şişesi motifleri sıralanmıştır(Fotoğraf 6) . Gelin başörtüsü olarak kullanılan işlemelerde ibrik motifinin çiçek buketli kullanılması da gelinden beklenen güzelliklerin ifadesi olsa gerektir. İbrik ile temiz bir nesil ve karanfil ile vefalı olma mesajı verilmektedir.

Fotoğraf 6. Yanya'dan bir Gelin Duvağı, 16.yy.sonu. Mehmet Ali Paşa Ailesinden Satın alınmış.

Tığ örgüsü keselerde de ibrik ve testi motifi ile karşılaşılmaktadır. Kesenin en geniş kısmında, yatay bir kuşak içinde düz, tek renk, bir benekli sade biçimlendirilmiştir. Elbette suyun Aziz olması ve aktığı yere hayat bahşetmesi gibi, ibrik motifleri ile temiz kazancın kutsallığı, sıhhat ve afiyete vesile olması sembolize edilmiş olsa gerektir. Peşkir misafire sunulan el kurulama eşyasıdır. Yozgat ve Rize'de karşılaşılan brokar desenli el dokuması, peşkirlerde ibrik motifi en basit şekilde biçimlendirilmiştir. Peşkir ve sofraya gibi eşyalarda ibrik motifi fiziki temizliği sembolize etmektedir(Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. a- Tığ örgü para kesesi (Ğerede), b- Peşkir (Yozgat Müzesi).

Sonuç olarak; Bu eserler maddi kültür mirasımız veya taşınabilir kültür varlıkları arasında tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu eserlerde somut olmayan kültür mirasımızın sembolleri de yer almaktadır. Çünkü eserler üzerindeki bezeme, yanlış(motif) ve renkler insanların hayat tarzlarını, dini felsefe, ibadet ve dua biçimlerini, özellikle ibadetin nasıl, hangi ortamda, hangi duygu ve düşüncelerle yapıldığını anlatmaktadır.

Bunu ifade etmek için rahmetli Prof. Y. Kenan Özbel’de “El sanatları arkeolojik tabletler gibidir, onu yapan ve kullanan milletin hangi ortamda, nasıl yaşadığını, gelenek-görenek ve inançlarını anlatır” demiştir.

İbrik, testi, sürahi ve vazo motifleri su kaplarıdır. Ayrıca biçim ve rengi ile bülbülün güle olan aşkı için döktüğü gözyaşına benzetilerek “Çeşm-i bülbül” adı verilen Türk cam sanatının zirve eserleri vardır. İçine sıvı doldurulan bu kaplar gülebdan, laledan gibi içine konacak şeyin adı ile anılır ve onun kokusunu verirler. İbrik veya testi içine konulan şeylerin kokusunu verdiği gibi İnsan da beynini hangi düşüncelerle meşgul ederse davranışlarına o yansımaktadır. Dolayısıyla Türk süsleme sanatlarımızda bu eşyalara oldukça önem verilmiş, hem eşya olarak mükemmel biçimlendirilmiş, hem de sembolik anlamlar yüklenerek, süsleme unsuru motif olarak uygulanmıştır. İbrik ve testi motifine yüklenen anlamlarda insan bedeni ve ahlaki özelliklerin öne çıktığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Göçgün, Önder (1995). -Dünden Bugüne- Yunus Emre, AKDTYK, Atatürk Kültür Merkezi Yay.: 92, Ankara.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1943). Yunus Emre Divanı, İstanbul.

Ston, Peter (1997). The Oriental Rug Lexicon, Thames&Hutson, London.

Lecomte, Pretextat, (1903). Çeviri: DÜZ, Ayda, (Tarihsiz), Türkiye’de Sanatlar ve Zenaatlar-Ondokuzuncu yy. Sonu, Tercüman 1001 Temel Eser; 59, İstanbul.

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNDE NİL NEHRİ

Esma ŞAHİN*

Giriş

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan ve Mısır'ın boydan boya ortasından akıp giden Nil nehri, bu ülke için tarih boyunca hayatî bir önem taşıyagelmıştır. Nil, az yağış alan, kurak ve önemli bir kısmı çöllerle kaplı olan Mısır'ın su ihtiyacını gidermesi bakımından önemli bir kaynak olmanın yanında ülkenin dinî, siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatında da büyük bir yere sahiptir. Bu bağlamda Heredotos'un "Mısır Nil'in armağanıdır" sözü bu önemi tarihin eski dönemlerinden günümüze taşıması bakımından hatırlanmalıdır.¹ Dünyanın en uzun nehri (6648 km.) olarak kabul edilen Nîl'in ismi Yunanca "nehir vadisi" anlamındaki "neilos"tan gelir. (Seyyid, 2007: 122) Öte yandan "nîl" kelimesi Farsçada çivit rengi, laciverde yakın koyu maviyi ifade eder.²

Eski ansiklopedik eserlerde yahut Mısır'ı anlatan kaynaklarda Nil nehrine özel bir yer ayrılarak pek çok bilgi verilir. Evliya Çelebi *Seyahat-nâme*'sinin 10. cildinde Mısır'ı anlatırken Nil nehrine geniş bir yer ayırır. 15. Yüzyılda Antepli İbrahim b. Bâlî tarafından kaleme alınan *Hikmet-nâme* adlı manzum ansiklopedik eserde de Nil nehrine ait bir bölüm bulunmaktadır. 16. Yüzyıl Osmanlı aydınlarından Gelibolulu Mustafa Âlî ise *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâtü'z-zâhire* adlı eserinde Mısır'daki gözlemlerine başlarken Nil nehrinden kısa da olsa söz eder. Diğer yandan Osmanlı şairleri de beyitlerinde Nil nehri ile çeşitli benzetme ve hayallere yer vermişler, bunu yaparken Nil ile ilgili bazı bilgi ve kavramlara çağrışımında bulunmayı ihmal etmemişlerdir.

Nil Nehrinin Kaynağı

Nil ile ilgili en çok merak edilen hususlardan biri dünyanın en uzun nehri olması itibarıyla kaynağının neresi olduğudur. Evliya Çelebi Batlamyus'tan naklen Nil'in kaynağının Mısır'ın güneyinde yedi aylık mesafede Cebelü'l-kamer (= Ay dağı) olduğunu söyler. Kaynağı on iki büyük pınardır. Bu on iki pınar ekvator'dan güney yarımküreye deniz gibi büyük bir göle karışır. Bu gölden Nil bir kola ayrılıp kuzey yönünde birinci ve ikinci iklimde³ Kırmanka, Kakan, Fûncistân, Berberistân, Nûbe (Nevbe) ve Sây ilinden geçip İsne, İsvân (Asvân) ve Sâ'id-i âlî olan Circe şehrine uğrar, oradan bir aylık mesafede akarak Menşiyeye, Tahta, Ebûtîc, İsyût, Menfâlût, Sanabû, Mellevî, Minye, Feşne, Benî Seyf şehirlerine ve oradan Ümmü Dünyâ Mısır'a uğrar, orada Mısır'dan aşağı beş mil uzaklıkta Batnü'l-Bakar adlı yerden iki kola ayrılır. Bu kollardan biri Dimyât'a diğeri Reşîd'e akarak buralardan Akdeniz'e ulaşır.⁴ (Evliyâ Çelebi, 2007: 182-3)

* Yrd.Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
esma_sahin@hotmail.com

¹ Osmanlı şairlerinden Revânî de Yusuf yüzlü sevgiliye "Gözyaşlarım kapında dursun, çünkü Mısır'a Nil ırmağıyla şeref gelmiştir" diyerek Nil nehrinin Mısır ülkesi için önemine işaret eder: *Dursun kapuñda göz yaşı ey Yusûf-cemâl / Zîrâ ki geldi Mısra şeref cûy-ı Nîl ile* (Revânî, g.327/5)

² Türkçe-Farsça manzum lügat *Tuhfe-i Şâhid*'de "nîl" kelimesinin anlamını veren şu beyti burada zikretmek gerekir: *Hem sürh u kızıl yeşil-durur sebz / Nîl oldı çivid güzîne tokmak* (b.133)

³ Eski coğrafyacılar dünyayı "iklim" adı verilen yedi bölgeye ayırmışlardı.

⁴ Evliya Çelebi'nin Nil nehrinin kaynağını bulmaya karşı duyduğu merak sonunda onu bu amaçla uzun bir yolculuğa sürüklemiş ve nehrin haritasını çıkararak *Seyahat-nâme*'den sonraki en önemli eserini ortaya koymuştur. Vatikan'da Biblioteca Apostolica'da bulunan "Dürr-i bi-Misîl in Ahbâr-ı Nîl" (Nil'in Bilgileri Üzerine Benzersiz İnci) adını taşıyan Nil haritası

İbrahim b. Bâlî'nin manzum ansiklopedik eseri *Hikmet-nâme*'de de ilk olarak Nil nehrinin kaynağı Kamer dağı olarak gösterilir.⁵ Bu dağdan çıkan küçük bir akarsu iki kol şeklinde ayrılarak akar ve uzun bir mesafe katederek denize ulaşır. *Hikmet-nâme*'de diğer bir görüşe göre nehrin kaynağının Kaf dağındaki Selc dağı olduğu belirtilir. Nil oradan yol tutup dönerek Bahr-i Ahdar'a, yani Hint Okyanusu'na iner. O denizi kuvvetle geçtikten sonra akarak Sudan bölgesine, oradan Fizan'a, ardından Donkola, Nevbe, İsvan (Asvân) şehirlerinden Kastât-ı Mısır bölgesine gelir. Burada ikiye ayrılarak bir ucu Reşîd'e bir ucu Dimyât'a uzanarak denize dökülür. (Altun, 2003: b.5203-5222) Nil'in kaynağı hususundaki bu ikinci görüşün efsanevî bilgilerle karıştığı anlaşılmaktadır. Dünyanın en uzun nehri olması bakımından o dönemler için kaynağını tespit etmenin zorluğu ve bulma çabalarının sonuçsuz kalması Nil'in Kaf dağındaki bir bölgeden doğduğu inanışını ortaya çıkarmış olmalıdır. İlerleyen beyitlerde aynı mevzu üzerinde başka bir görüş daha aktarılırken bu kez bazı bilge kişilere göre Nil'in kaynağını kimsenin bilmediği ifade edilerek konuyla ilgili bir olay nakledilir. Eski zamanlarda Mısır'da Melik Salih Necmeddin Eyyûb⁶ adında bir hükümdar vardır ve bu hükümdar Nil'in kaynağının neresi olduğunu bilmek ister. Emri altındaki bir kısım görevlilere balık avlamayı öğretir ve bunlar sürekli balık yiyerek güç ve kuvvetlerini, gıdalarını balıktan elde etmeye başlar ve bu şekilde yaşamaya alışırlar. Hükümdar bunlar için bir gemi yaptırarak öğrendikleri şekilde, yani balık avlayıp yiyerek Nil'de uzun bir süre yolculuk etmelerini ve gidip kaynağına ulaşmalarını ister. Rivayete göre bu kimseler uzun müddet gemiyle gittikleri halde Nil'in kaynağını bulamamışlar ve öylece geri dönmüşlerdir. (Altun, 2003: b.5229-40) Tarihten nakledilen bu olayla yine Nil'in kaynağının bilinemeyecek kadar uzakta olduğu ve o güne kadar bunu net olarak kimsenin bilmediği ve bulamadığı anlatılmak istenmiştir. Yüzyıllarca insanların zihnini meşgul eden bu mevzu 17. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Sâbit'in bir beytinde işlenen hayale de konu olmuştur. Şair kalbinde yoğunlaşan feyizlerin nereden geldiğinin tıpkı Nil'in kaynağı gibi bilinmediğini ifade ederken bu meseleye işaret etmiştir:

Bu denlü feyz gelür kalbe Sâbitâ ammâ

Bilinmiyor neredendür menba'ı Nîl gibi (Bosnalı Sâbit, g.338/9)

Sâ'atî mahlaslı bir şair ise Nil nehrinin kaynağı hakkında son derece şairane bir yorum geliştirmiş ve sevgilinin yüzünü bütün güzelliklerin kendisinden çıktığı Mısır ülkesine benzeterek Nil nehrinin kaynağını onun okyanusa benzetilen gözlerine bağlamıştır:

Mısırî câmi'dür cemâlûñ her cemîl andan çıkar

'Âlemüñ 'ummânı 'aynuñdur ki Nîl andan çıkar (Mecmua Fatih 4078, g.152/1)

Diğer yandan 15. yüzyıl şairlerinden Muhyiddin Çelebi'nin Hızır ile birlikte manevî seyahatlerini anlattığı *Hızır-nâme* adlı eserinde Nil'in kaynağına değinmesi bu konunun tasavvufî ve menkabevî eserlerde de yer aldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Şair

geçtiğimiz yıllarda gün ışığına çıkarılmıştır. 543 cm'lik kaba bez üzerinde bulunan bu haritada Nil nehrinin kaynağı, kolları ve uğradığı yerler eski coğrafya kaynaklarına uygun bir biçimde çizilmiştir. Harita ve harita üzerinde bulunan yaklaşık 40 sayfalık metin *Seyahat-nâme* ile karşılaştırılarak yayınlamıştır. Bilgi için bkz. Dankoff – Tezcan, 2011.

⁵ Eserde sözü edilen dağ için önce "kûh-ı Akmâr" tabiri geçer. "Akmâr", "kamer" kelimesinin çoğuludur. Bu tabirle Kamer dağının kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira konunun devamında aynı dağdan kûh-ı Kamer şeklinde de söz edilmiştir. Ayrıca daha önceki kısımlarda farklı bir konu başlığı altında geçen şu beyitte de Kamer dağının Nil'in kaynağı olduğu açıkça ifade edilmektedir: *Varur andan Kamer tagına ol bahr / Kim oldur Nîl-i Mısır'a menba'-ı nehr* (Altun, 2003: b.4226)

⁶ Sözü edilen Eyyûbî hükümdarlarından Melik Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249) olmalıdır.

bu seyahati sırasında Nil nehrinin nereden gelip nereye gittiğini bizzat gördüğünü, Kaf dağında olduğunu ve kaynağının muazzam bir kubbeden çıktığını ifade eder.⁷

Bu konuda yukarıda değinilen farklı rivayetler haricinde en yaygın görüş Hz. Peygamber'in bir hadisine dayandırılan Nil'in kaynağının cennetten çıktığına dair inanıştır. Bu bilgiye gerek Evliyâ Çelebi (2007: 183) gerekse İbrahim b. Bâlî eserlerinde yer verirler.⁸ Bu hadise göre "Seyhun, Ceyhun, Nil ve Fırat nehirleri cennet nehirlerindendir". (Müslim, Cennet: 26) Nil'e kutsiyet atfeden bu hadis-i şerife Gelibolulu Âlî de bir beytinde işaret etmiştir. Nil nehrinin âb-ı hayat kaynağı olduğunu söyleyen şair, peygamberin onun hakkında 'cennet bahçesi ırmağı' dediğini ifade eder. Beyitte geçen "ayn" kelimesi hem 'pınar, su kaynağı' hem de 'aynısı, benzeri' anlamına gelmesi bakımından dikkate değerdir:

Mâ-hasal âb-ı hayâtüñ 'aynidur deryâ-yı Nîl

Cûy-bâr-ı bâg-ı cennetdür dimiş hayru'l-beşer (Gelibolulu Âlî, kıt.18/8)

Yukarıdaki beyitte âb-ı hayâtın kaynağı veya ta kendisi olarak nitelendirilen Nil nehri ile âb-ı hayât kavramının birlikte kullanılması aynı zamanda her iki suyun efsanevî yönüne de işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Nil nehrinin kaynağı nasıl bulunup bilinemiyorsa efsaneye göre âb-ı hayâtın kaynağı da karanlıklar (zulmet/zulümât) diyarı adı verilen meçhul bir yerdedir.

Nil, Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Kur'an'da da işaret edilen bir nehirdir. Batlamyus'un tespitlerine göre yeryüzünde bulunan iki yüz büyük, kırk dört küçük nehirden dört tanesi halk katında ve Hak yanında övülmüştür. Dört nehirden kasıt peygamberin hadisinde cennetten çıktığı söylenen Seyhun, Ceyhun, Fırat ve Nil'dir. Nil bunların hepsinden büyüktür. Eserinin genelinde Nil nehrinden "Nîl-i mübarek" şeklinde söz eden Evliya Çelebi sözlerinin devamında nehrin kutsiyetini vurgulamak üzere Kur'an-ı Kerîm'den bazı ayetler aktarır. Bunlardan biri Duhan suresi 25-26'da yer alan "Onlar geride neler bırakmışlardı, nice bahçeler, çeşmeler, ekinler, güzel makamlar"⁹ mealindeki ayetler ile "Gökten belli ölçü ve miktarda su indirdik de onu yerde durdurduk" mealindeki Mûminun suresi 18. ayettir. Evliya Çelebi müfessirlerin görüşüne göre bu ayetlerde kastedilenin Mısır toprağı ve Nil nehri olduğunu belirtir ve böyle daha nice ayetler bulunduğunu da ekler. (Evliya Çelebi, 2007: 183)

Güneyden kuzeye doğru akan Nil nehrinin uzunluğu Evliya Çelebi ve İbrahim ibn-i Bâlî'nin aktardığına göre yedi aylık mesafedir. *Hikmet-nâme*'de belirtildiğine göre bu yedi aylık mesafenin dört aylık mesafesi kimsenin bulunmadığı ıssız çöllerden ibarettir. Bir buçuk aylık mesafede Habeş diyarından, bir aylık mesafede ise Nevbe'den akıp geçer. Sonrasında

⁷ *Deryâ-yı Nîlün aslını seyr itmişem iy yâr men / Kandan gelür kanda gider seyr itmişem bunları ben // Bu didüğüm Kâf tagıdır hem Hızr Hânuñ yoludur / Kullarını alup varur seyr itmişem bunları ben // Nîlün başın gördüm 'ıyân çıkar bir kubbeden revân / Gâyet mu'azzam kubbedür seyr itmişem bunları ben // İki kapu vardır yüce birisi Nîl biri Furât Biñ biñ melek hâzır turur seyr itmişem bunları ben // Bunca 'acâyib görmişem hayrân oluban turmuşam Hızr ile bile varmışam seyr itmişem bunları ben* (Alay, 2005: b.377-382)

⁸ *Muhammed Mustafâ'dan işit âsâr / Ki cennetden çıkar dir dört enhâr // Biri Nîl ü birisi nehr-i Ceyhûn / Furât oldu biri birisi Seyhûn // Kamusından mu'azzamdur velî Nîl / Diyeyüm vasfın anuñ zâhirâ bil* (Altun, 2003: b.5200-2)

⁹ Bu ayetten önceki ayetlerde Firavun ve Hz. Musa'dan söz edilmekte ve Hz. Musa'nın asasını denize vurarak yarması mucizesine işaret edilmektedir. Denizi asasıyla yaran Hz. Musa'nın kavmi kurtulmuş, onları takip eden Firavun ve askerleri ise suda boğulmuşlardır. Devamında gelen bu ayette de onların ne kadar bahçeleri, ekinleri ve güzel mekânları varsa hepsini bıraktıkları söylenmiştir. Dolayısıyla burada Nil'in bereketiyle hayat bulan Mısır topraklarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

döküldüğü yerler olan Dimyat ve Reşid'e erişinceye kadar yarım aylık mesafede arz-ı Sa'îd'den akar. (Altun, 2003: b.5223-28)

Nil Suyunun Özellikleri

Nil'in suyu lezzetli olarak tarif edilir. Gelibolulu Âlî Mısır'daki gözlemlerini anlatırken Nil'in suyunun bulanık görüldüğü halde bile çok tatlı ve hazmı kolay bir su olduğunu söyler. (Âlî, 1975: 97) Şairlerin dilinde Nil nehri ve "tatlı dil" kavramlarının birlikte anılması da buna işaret etmek içindir. 16. yüzyılın önemli şairlerinden Yahya Bey'in kasidesinin bir beytinde Nil'in sularının tatlı oluşundan hareketle muhatabı için tatlı diliyle dünyaya hayat verdiğini ve çer çöpten arınmış bir deniz kadar engin olduğunu söylediği şu beyti buna örnek gösterilebilir:

Nil-veş tatlu dilinden 'âleme virür hayât

Gill u gışdan pâkdür deryâya benzer vüs'ati (Taşlıcalı Yahya, k.28/19)

Aynı şairin aşağıdaki beytinde Nil'in sularının tatlı oluşuna çağrışım yapılmakla birlikte artma ve eksilmesine de işaret edilmektedir. Şair Nil gibi tatlı dilli ve derya gönüllü olanların dünyada eksilmeyip artmasını dilemektedir:

Arta eksilmeye dünyâda o kim ey Yahyâ

Nil gibi dili tatlu ola deryâ-dil ola (Taşlıcalı Yahya, g.432/5)

Eski tarih kitaplarında kaydedildiğine göre Nil kaynağından çıkıp gelinceye kadar başka nehirlerle karışmaz, karıştıkları yine kendisinden ayrılmış olan nehir kollarıdır. Evliya Çelebi Nil nehrinin lezzet itibarıyla gerçekten cennet suyu olduğunu, onun lezzetinin başka bir tek Erzurum kalesindeki Cennet Pınarı'nda yahut İstanbul'daki Kırkçeşme suyunda bulunduğunu söyler. Nehir suyunun tabiatı "kabz üzre balgamı"¹⁰ dir. Nil'e nokta düşüp taşmaya başladığı yer yeşil akar, tam bir ay boyunca böyle akmaya devam eder. Yeşil aktığı yerde suyundan içilmemesine dikkat edilmelidir. İçilirse süzülüp sakız ile kaynatarak içmek gerekir. Nil'in yeşil akmasının sebebi önceki seneden haliç, kanal ve göllerde yıllanmış sular bulunması, şiddetli sıcakta akrep, yılan, çıyan vb. zehirli bazı hayvan ve haşeratlardan ölmüş kalmış ve kurtlanmış binlerce kalıntının nehrin geçtiği yataklarda birikmesiyle bunların Nil'in yeni akıntılarına karışmasıdır. Bu sudan içenlerin ya ayağı şişer ya bedeninde ur olur veya doğacak çocuğu cüzzam hastası olur. Bu bir aylık sürede başka sulardan içmek gerekir. Bununla birlikte Nil'in suyu atlara ve kadınlara çok faydalıdır. (Evliya Çelebi, 2007: 186)

Nil suyunun bir başka özelliği insanın mızacı üzerinde yaptığı etkidir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Nil'in suyundan üç sene içen kimse Anadolu insanı dahi olsa merhametsiz ve zorba olur. Mısır'da Hz. Yusuf'tan beri galip olanın hakim olması ve ülkenin genellikle zorla zapt edilmesinin sebebi de budur. (Evliya Çelebi, 2007: 185)

Nil'in Seviyesinin Yükselmesi ve Taşması

Nil'in suları yılın belli bir döneminde artış gösterir. Yağışın yetersiz olduğu bir bölge olan Mısır için bu oldukça önemli bir olaydır. Zira bu sayede su ihtiyacı karşılanarak tarım yapılabilir. Nil'in suları az geldiğinde kıtlık, çok geldiğinde ise zarar olacağı için bu artışın belli bir ölçüde olması gerekir. *Hikmet-nâme'*de Mehdevî¹¹ tefsirinden naklen Allah'ın yeryüzündeki bütün nehirleri Nil'e musahhar kıldığı ifade edilir. Nil artacağı zaman dünyadaki bütün sular azalır, diğer sular arttığında ise Nil yavaş yavaş azalır. (Altun, 2003: b.5241-48) Haziran ayının yarısında bütün suların azalmasına karşılık Nil'in sularının çoğaldığı belirtilir. Eylül ayının on üçüncü günü ise Nil'in suları durulur. (Şeylan, 2003: b.8303, b.8341) Bununla birlikte Teşrîn-i Evvel ayı Nil'in suların en az olduğu dönemdir. (Şeylan, 2003: b.8203) Bir hadis-i şerifte geçtiğine göre Allah Nil nehrine yılda iki kere vahyeder. Birinde "Emrolunduğun üzere ak" denilir. Diğerinde yavaşlaması emredilip eksilmesi istenir. (Âlî, 1975: 99)

¹⁰ Bu tabirle muhtemelen berrak olmayışı ve bulanık rengi kastediliyor olmalıdır.

¹¹ Tefsir ve kıraat âlimi. (ö.440/1048-49 [?])

Şairlerin Nil ile ilgili olarak en çok çağrışımında bulundukları konulardan biri Nil nehrinin taşkınılığı ve sularının artmasıdır. 19. yüzyıl şairlerinden Şeref Hanım'a ait şu beyitte gözyaşlarının tükenmeden akması Nil'in sularının artmasına benzetilmiştir:

Sarf eyledikçe artmadadır hem çü nehr-i Nîl

Yâ Rab bu seyl-i eşk-i meşakkat tükenmedi (Şeref Hanım, g.252/3)

17. yüzyıl şairi Gani-zâde Nâdirî kasidesini sunduğu padişahın iyi ve adaletli yönetimini, bu yönetim altında insanların huzur ve sükûnet içinde olduklarını onun döneminde Mısır'da Nil nehri hariç kimsenin taşkınlık yapmadığını ifade ederek dile getirir:

Zemân-ı devletinde kimse tugyân eylemez hergiz

Meger Nîl-i mübârek eyleye Mısır içre tugyânı (Gani-zâde Nâdirî, k.23/20)

Nil'in sularının yılda bir kesilmesine işaret ederek kendi gözyaşlarının hiç kesilmediğini bu yüzden Nil'e benzetmesinin mümkün olmayacağını belirten Azmî-zâde Hâletî'nin aşağıdaki beyti de burada zikredilmeye değerdir:

Nîl-i Mısır'ı aña beñzetmek olurdu yârân

Yılda bir bârî kesilseydi eger eşk-i revân (Azmî-zâde Hâletî, g.566/1)

Nil'in sularının yükselmesi değişmeden daima aynı döneme rastlar, fakat artış ölçüsü yıldan yıla değişiklik gösterebilir. Bu büyük kerametini Hz. Ömer'den kalma olduğu söylenir ve bununla ilgili bir olay nakledilir. Buna göre Hz. Ömer'in halifelik döneminde Hicretin 21. yılı Mısır Müslümanlar tarafından fethedildiğinde Nil taşmaz. Halk Mısır fatihi Amr ibnü'l-Âs'a Nil'in taşması için uyguladıkları bir âdetten söz eder. Bu âdet Nil taşmadan bir gün önce güzel, bakire bir genç kızın la'l, yakut ve mücevherlerle süslenip Nil'e atılmasıdır. Ayrıca binlerce kantar kelle şekeri, binlerce ölçek tahıl, yüz binlerce ekmek ve peksimet de Nil'e atılır; o gün veya ertesi gün Nil taşmaya başlar. Amr ibnü'l-Âs bu âdetin İslam'a uygun olmadığını, haksız yere cana kıymanın ve binlerce nimeti israf etmenin doğru olmadığını söyler. Aradan 40 gün geçip Nil taşmayınca kıtlık baş gösterir. Amr ibnü'l-Âs Hz. Ömer'e Nil'in taşması için uygulanan bu âdeti ve yaşadıkları durumu yazıp ulakla gönderir. Hz. Ömer mektubunda Amr ibnü'l-Âs'a cevaben bu âdeti yasakladığı için doğru bir şey yaptığını söyleyerek Nil'e atılmak üzere bir pusula yazar. Pusulada: "Ey Nil! Eğer sen kendi kudretinle taşıyorsan taşma, bizim sana ihtiyacımız yoktur. Yok eğer Allah'ın kudretiyle taşıyorsan hemen taş" diye yazmaktadır. Ardından Hûd suresi 41. ayeti yazar: "Nuh dedi ki: Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan pek esirgeyendir." Amr ibnü'l-Âs Hz. Ömer'in yazısını Nil'e atıp yazı Nil'e düşünce Nil nehri deniz gibi coşup akmaya, yükselmeye başlar ve Mısır halkı sevinir. Evliya Çelebi o günden beri bir gün bile aksamadan Nil'e nokta düştüğünü, yani Nil'in su seviyesinin yükselmeye devam ettiğini söyler. (Evliya Çelebi, 2007: 173) Hz. Ömer ile ilgili bu kıssa *Hikmet-nâme*'de de yer alır. (Altun, 2003: b.5289-5301)

Diğer yandan Nil'in sularının sürekli aynı dönemde yükselmesi ile ilgili olarak Evliyâ Çelebi bir tılsımdan söz eder. Bu tılsım Mikyâs havuzunun dört yönünde bulunan değişik bir yazıdır. Onun tesiriyle Nil, zamanı geldiğinde taşmaya başlar. (Evliyâ Çelebi, 2007: 279)

Nil'in sularının arttığı dönem Kıptî takvimine göre "Tût" ayındadır.¹² Bu vakit gelmeden önce Ümmü'l-kıyâs havuzu temizlenir. Havuzun içi temizlendikten sonra berrak görünen su kan yahut çamur gibi kırmızı akmaya başlayınca Nil'in sularının yükseldiği anlaşılır.

¹² Evliya Çelebi Kıptî takvimi ile ilgili bilgi de verir. Buna göre Mısır'ın kâhin ve bilgeleri 12 ayı dört kısma ayırmışlar ve her kısmını üçer ay olarak belirleyip 12 ay saymışlardır. Tût ayı birinci fasılda/mevsimde bulunmaktadır. Birinci mevsim: Ebît (Ebîb), Meşrî ve Tût aylarından oluşur. Bu üç aya Arapça'da Zilkade, Zilhicce ve Muharrem derler. Mısır'da Tût ayı devamlı Temmuz ayıdır. Arabî aylar gibi deveren etmez. Tût ayında Nil üç ay derya gibi olup Mısır arazisini basar, yani Tût ayı Nil'in sularının yükseldiği aydır. (Evliya Çelebi, 2007: 185)

Buna *nokta düşmek* denir. Diğer bir deyişle Nil'in yükselmeye başlaması *Nil'e nokta düşmesi* şeklinde tabir edilir. Bu tabire bazı şairlerin beyitlerinde de yer verilir. Bosnalı Sâbit bir beytinde "Hava Nil'ine bu gün cemreden nokta düştü. Bundan sonra muhabbet serabı şarap olur" diyerek havaya cemre düşmesi ile Nil'e nokta düşmesi arasında bir ilgi kurmuştur:

Nil-i hevâya düşdi bu gün nokta cemreden

Şimden gerü serâb-ı mahabbet şerâb olur (Bosnalı Sâbit, k.13/2)

Hikmet-nâme'de geçen *Nüzûli noktadan on gün mukdem / Ki cemre dirler aña halk-ı âlem* (Altun, 2003: b.5258) şeklindeki beyitten anlaşıldığı kadarıyla nokta düşmesinden on gün öncesine halk tarafından 'cemre' adı verilmektedir. Dolayısıyla Bosnalı Sâbit'in bu kavramları çağrışım oluşturmak üzere bilinçli olarak kullandığı görülmektedir. Bilindiği üzere ilk cemre havaya düşer ve havaya cemre düşmesi baharın habercisidir. Bahar eski şiirde daima iştretin ve aşkın mevsimi olarak nitelendirilir. Aşkın metaforik karşılığı şarap olduğu düşünülecek olursa "muhabbet serâbının şarap olması" ile kastedilen daha iyi anlaşılabilir. Eski yazıda "serâb" kelimesindeki 'sin' harfinin üzerine nokta konduğunda "şerâb" diye okunduğu malumdur.

Künhü'l-Ahbâr'da karşımıza çıkan Refî-i Leng¹³ adındaki bir şair gözyaşlarıyla dolu gözleri Nil'e, sevgilinin benini de noktaya benzeterek "Senin beninin bu gözyaşlarıyla dolu gözbebeklerindeki aksini görenler 'Nil'e nokta düştü' derler" anlamındaki beytinde söz konusu olaya gönderme yapmıştır:

'Aks-i hâlûñ göricek bu hıdâk-ı pür-seyle

Nokta düşdi didiler anı görenler Nîle (Refî-i Leng)

Derviş adlı bir şaire ait olan aşağıdaki beyitte ise -"nokta düşmek" tabiri kullanılmamakla birlikte- çok ağlamayı ifade etmek üzere gözyaşlarının çokça akıp (= vefret) taşıdığı demde kanla karışık akması, Nil ırmağının nokta düştüğünde/taşkın olduğu dönemde bulanık akmasına benzetilmiştir:

Yaşı hûn-âlûd akar vefret deminde çeşmümüñ

Taşkun oldukda bulanur âdetidür cûy-ı Nîl (Mecma'u'-nezâir, g.2833/4)

Nil'in taşması ülkenin ekonomik hayatını da doğrudan etkileyen bir olaydır. İbrahim ibn-i Bâî'nin belirttiğine göre Nil'in arttığı her bir arşına karşılık Mısır'ın haracı bin altın değerinde artar. (Altun, 2003: b.5282) Evliya Çelebi ise Nil taşkın geldiğinde Mısır'ın bolluk-bereket içinde kaldığını ve dört okka ekmeğin bir paraya satıldığını kaydeder. (Evliyâ Çelebi, 2007: 172)

Nil yükselerek son haddine varınca nehir suyu toprakta açılan kanallarla şehre akıtılarak Mısır arazisi sulanır. *Nil kesimi* şeklinde tabir edilen bu âdet Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre İdris peygamberden kalmadır ve onun mucizesidir. Açılan kanallarla birlikte Mısır arazisi tamamen sulandıktan sonra bütün halk bu ıslanan topraklarda tarım yapar ve yetmiş günde ürün alabilir. (Evliya Çelebi, 2007: 170) Gelibolulu Âlî'ye göre ise su kanalları Yusuf peygamberin mucizelerindendir. (Âlî, 1975:98) İdris ve Yusuf peygamberlerle olan bu ilişki Nil nehrini adeta ayrıcalıklı kılmıştır.

Aşağıdaki beytinde Nil kesimine gönderme yapan Nev'î-zâde Atâyî açılan sulama kanallarını hüsnûtalil yoluyla Nil nehrinin âşğın gözyaşlarına benzemek istemesine bağlamıştır. Şairin Nil'in büyüklüğünü ifade etmek üzere "deryâ-yı Nîl" tabirini kullandığı dikkat çekmektedir:

Öykündi 'âşkuñ var ise eşk-i çeşmine

Deryâ-yı Nîl'e hayli kesim kesdiler yine (Nev'î-zâde Atâyî, b.72)

¹³ Tezkirede şair hakkında verilen bilgi şöyledir: "Çorlıdandır. Pervîz Efendiden mülâzım ve bir iki kerre kazâ mansıbına 'âzim iken sene selâse ve semâninde fevt oldu." (Gelibolulu Mustafa Âlî, 1994:)

Ganî-zâde Nâdirî'nin kendi eseri *Şeh-nâme*'nin mısralarını Nil'in sularına, satır aralarını ise ona açılmış halıçlere benzettiği şu beyti de bu bağlamda zikredilmeye değerdir:

Miyân-ı masârî'i Nîl-i behîc

Sutûr arası aña yir yir halîc (Ganî-zâde Nâdirî, b.1912)

Sehâbî sevgilinin güzelliğini Mısır ülkesine, göz pınarlarını da Nil nehrine benzeterek gözlerinin nehir sularına benzetilen gözyaşlarını bir saka gibi onun/sevgilinin yoluna sebîl ettiğini, yani yol yol akıttığını söylerken yine nehir sularının her yana dağıtılmasına işaret eder:

Mısır-ı hüsn-i yâre karşu 'aynum oldu rûd-ı Nîl

Yoluña sakkâ-yı çeşmüm eyledi anı sebîl (Sehâbî, g.230/6)

İbrahim ibn-i Bâlî *Hikmet-nâme*'de eskiden Nil suları en yüksek seviyeye ulaştığında Mısır sultanlarının Nil kesimi yapılacak yere gelip oraya bir kez kılıç çaldıklarını anlatır. Bu esnada halk ve bütün devlet erkânı izlemek için orada hazır olurlar. Kendi döneminde ise yer yer kanallar açılarak suların akıtıldığını ifade eder. (Altun 2003: b.5274-5280) Ganî-zâde Nâdirî'nin I. Ahmed için kaleme aldığı kasidesinde "Mısır Nil'inin taşıdığı malum olunca gazabının kılıcı onu nice yerden kesti" anlamındaki şu beytinde çizdiği tablo İbrahim ibn-i Bâlî'nin bahsettiği bilginin şiirleşmiş hâlidir:

Nice yirden anı kat' eyledi tîg-ı gazabı

Nîl-i Misruñ aña ma'lûm olıcak tıgyânı (Ganî-zâde Nâdirî, k.9/20)

Evliya Çelebi Nil taşıdığı Mısır'da yedi bin halıç ve on bir bin kanal olduğunu belirtir. Bu kanallardan nehir suyu akıp Mısır arazisi sulanınca ekinler ekilir. Mısır'da pek yağmur yağmadığı için Nil taşmazsa kıtlık olacağından bölge insanları Nil kesimine çok önem verip şenlik yaparlar. (Evliyâ Çelebi, 2007: 183-4)

Ümmü'l-kıyâs

Nil'in sularının ne kadar yükseldiğini ölçmek amacıyla inşa edilen yapıya *Ümmü'l-kıyâs* adı verilir. Ümmü'l-kıyâs Nil nehrinin ortasında yer alan Ravza adasında inşa edilmiştir.¹⁴ Günümüzde Nilometre/Nilölçer adı verilen bu yapıyı Gelibolulu Âlî ilk olarak İdris peygamberin inşa ettiği bilgisini verir. Zamanla harap olan bu yapı Abbasi Halifesi Memun zamanında onarılıp yenilenmiştir. (Âlî, 1975: 97-98) *Hikmet-nâme*'de ise bu yapının inşası Yusuf peygambere dayandırılır. (Altun, 2003: b.5265-66)

İbrahim b. Bâlî Ümmü'l-kıyâs hakkında bilgi verirken bu yapının ortasına taşlardan bir sütun yapıldığını, bu sütunun Mısır arazisi olarak alınıp üzerine işaretler konduğunu ve Nil yükseldikçe o sütuna bakıp su hangi işaretin üzerine geldiyse suyun ulaşacağı yerin tespit edilebildiğini söyler. (Altun, 2003: b.5268-73)

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Mikyâs havuzu Halife Me'mûn Köşkü'nün altındaki avlunun bir köşesinde sekiz beyaz mermer sütun üzerindeki ahşap nakışlı kubbenin

¹⁴ *Seyahat-nâme*'de Ümmü'l-kıyâs'ın bulunduğu Ravza adası hakkında verilen bazı bilgilere burada yer vermekte fayda vardır. Bu adanın üzerine ilk defa Eyyûbi hükümdarı Necmettin Sâlih büyük bir kale inşa etmiştir. Evliya Çelebi o dönemde hala bu kalenin burç ve bedenlerinin İskender Seddi gibi belirgin olduğunu, çok sağlam ve dayanıklı bir yapı olduğundan dolayı kaç yüzyıldır harap olmadığını belirtir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 176) Suyu ve havası güzel olan Ravza adası padişahlara mahsus İrem bağları gibidir. Yılan, çiyân ve diğer haşeratların bulunmadığı tılsımlı bir adadır. Bu adada yetişen renk renk çiçekler, limon, turunc ve başka bitkilerin güzel kokuları bir saatlik mesafeye kadar ulaşır. Adanın içinde Mısır'ın ileri gelenlerinin bağları ve bahçeleri vardır. Türü türü köşkler, kameriyeler, selsebil, havuz, şadırvan ve hamam camekânları bulunur. O dönemde yedi saray ve 3 cami bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre "Cennet bahçelerinden bir bahçe" sözü burası için söylenirse yaraşır ve burada bir gece konuk olan hasta yeniden hayat bulur. (Evliya Çelebi, 2007: 175)

altında yer alan dört köşe beyaz mermerden yapılmış büyük bir havuzdur. Derinliği otuz arşındır, dört tarafı 80 ayak merdivendir. Bu havuzun tam ortasında altı köşeli beyaz mermerden yirmi beş arşın yüksekliğinde büyük bir sütun vardır. Bu sütunun altı tarafında onar onar çentik çentik *parmak hesabı* bulunur. Her kertik bir parmaktır. Nil'in seviyesinin yükselişi bu parmak hesabından anlaşılır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 174) *Hikmet-nâme*'de verilen bilgiye göre bir arşın, parmak hesabıyla 24 parmağa tekabül eder. Nil her bir parmak arttığında bin kadar fidan sulanır. Sekiz arşına ulaştığında Mısır ülkesini sular altında bırakır. En fazla yükselişi ise 22 zira¹⁵ kadardır. (Altun, 2003: b.5282-5286)

Parmak hesabı adı verilen kertiklerin sayılabilmesi için havuzun içinde mermerden 48 basamak merdiven vardır. Mikyas şeyhi her sabah o merdivenlerden iner ve kertiklerden Nil'in ne kadar yükseldiğini tespit ettikten sonra bir ucu safranlı kâğıda Nil'in kaç arşın olduğunu yazıp paşaya bildirir. Diğer yandan havuzun kenarındaki mermer sütunlar üzerinde çeşitli yazılar, ayet alıntıları ve tarih düşürme beyitleri yer alır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 174)

Yine Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Ümmü'l-kıyâs Nuh Tufanı'ndan sonra yapılmıştır ve onu ilk inşa eden Kıptî devletinde Kalimun Hakim adındaki bir kâhindir. Ondan sonra Hasaylîm¹⁶ adında mühendislik ilminde eşi olmayan bir kâhin gelmiş ve Ümmü'l-kıyâs'ı o günkü şekline sokmuştur. Bu kişi Mısır'ın bütün haliçleri ve kanallarını hikmetle yapıp Nil nehrini vilayet vilayet akıtmıştır. Geçen zaman içinde harap olduğu için Abbasi halifelerinden Me'mûn Mısır'a gelip Eham dağlarından hazine ve çeşit çeşit kitaplar çıkarmış ve define malıyla Ümmü'l-kıyâs'ı onarmıştır. Sonraki yıllarda da bazı ekleme ve onarımlar yapılmıştır.¹⁷ (Evliyâ Çelebi, 2007: 174)

Nil nehri ile Ümmü'l-kıyâs kavramlarını birlikte kullanan Bâlî Çelebi gözyaşlarını Nil'e gözbebeğini Ümmü'l-kıyâs'a benzetmiş, sevgiliyi ise güzellik Mısır'ının Yusuf'u olarak isimlendirmiştir:

Mısır-ı hüsnüñ Yûsuf'ı yaşum tasavvur itmege

Nil-i eşke merdüm-i dîdem-durur ümmü'l-kıyâs (Bâlî Çelebi, g.77/3)

Üsküdarlı Aşkî ise gözyaşlarını Nil'e, bedenini Mısır ülkesine, canını Mısır'ın azizine, gönlünü Ümmü'l-kıyâs'a benzetmiştir:

Eşk-i çeşmüm Nîldür ten Mısır olupdur cân 'azîz

Güyyâ ten Mısırınuñ ümmü'l-kıyâsıdur göñül (Üsküdarlı Aşkî, g. 268/3)

Evliyâ Çelebi Ümmü'l-kıyâs isimlendirmesinin galat olduğunu, Arapça'da doğru söylenişinin *mikyâs* olduğunu söyler. "Mikyâs", su kilesi demektir; havuzun güzel bir tabirle söylenişidir. Halk dilinde galat-ı meşhur olarak Ümmü'l-kıyâs denir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 174) Şairlerin de "mikyâs" ve "kıyâs" kelimelerini kullanarak Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yaptığı görülür. Meselâ Gedizli Kabûlî kendi gözyaşlarının ölçüsünün (= mikyâs) olmadığını ve artışının

¹⁵ 1 zira' 70-90 cm'dir.

¹⁶ Evliya Çelebi Nuh peygamberin bu Hasaylîm adındaki hükümdar zamanında dünyaya geldiğini söyler. Hasaylîm mühendislik ilmi ve çeşitli tılsımlarla Nil'i kanal kanal akıtmış ve tarım mahsullerini artırmıştır. Bütün kanalları somaki mermerden yapmış ve Nil'in iki yanına setler inşa edip şehirler bina etmiştir. Ayrıca Nil nehrini Nevbe'ye götürüp kalıntıları o güne kadar ulaşan on iki gözlü bir köprü yapmıştır. (Evliyâ Çelebi, 2007: s.16, 424.)

¹⁷ Evliyâ Çelebi başka bir yerde konuyla ilgili farklı bilgi verir. Halife Me'mûn kendi yaptırdığından başka bir mikyas olmasın diye Mısır'ın Ümmü'l-kıyâs'ını inşa ettirdikten sonra Hasaylîm'in yaptırdığı mikyası yıkmıştır: "İbtidâ Nîl üzre bu İsvân'da Ümmü'l-kıyâs'ı bu Hasaylîm binâ etdi, hâlâ âsârları durur. Ba'dehu âl-i Abbâsiyân'dan Me'mûn Halife Bağdâd'dan Mısır'a gelüp Mısır Ümmü'l-kıyâs'ın binâ etdükdü bu İsvân'daki Hasaylîm mikyâsın harâb etdirdi kim kendünün inşâ etdüğü mikyâsdan gayrı olmaya." (Evliyâ Çelebi, 2007: 424)

akılla, yani matematiksel hesaplamalarla bilinemeyeceğini, bu bakımdan onu Nil ile kıyaslamamak gerektiğini şöyle ifade eder:

Mikyâsı yok ol bilünür sanma 'akl ile

Gel Nîle eşk-i çeşmümi itme sakın kıyâs (Gedizli Kabûlî, g.167/4)

Benzer şekilde Süheylî her şeyin bir ölçüsü varken kendi gözyaşı Nil'inin bir ölçüsü olmadığını söylerken "kıyâs" ve "mikyâs" kelimeleriyle oyun yapmıştır:

Gerçi her bir nesnenüñ mikyâsı vardır lâ-cerem

Nil-i eşk-i çeşmüme olmaz benüm hergiz kıyâs (Süheylî, g.130/4)

Beyitlerde Nil nehri ile birlikte parmak hesabından da söz edilir. Fasihî hüner ehlinin dünyadan günden güne eksildiğini söylerken birden değil parmak hesabıyla, yani yavaş yavaş ve tedrici olarak eksilmelerini istemektedir:

Nil-veş barmak hesabıyla gel ey ehl-i hüner

Mısır-ı âlemden hemân eksilmede günden güne (Fasihî, g.320/3)

Rızâî ise gözyaşı Nil'inin bütün varını sevgili yolunda harcadığını ve şimdi kendisine parmak hesabı gösterdiğini söyler. "Parmak hesabı göstermek" aynı zamanda alacağı olan birini borçlu çıkarmak anlamında bir deyimdir.¹⁸ Dolayısıyla burada şairin Nil nehri ve parmak hesabına gönderme yaparken bu anlamı kastettiği anlaşılmaktadır:

Sarf idüp dil-ber yolında varını şimdi bize

Nil-i eşk-i çeşm-i ter parmak hisâbın gösterür (Rızâî, g.65/2)

Diğer yandan Evliya Çelebi Ümmü'l-kıyâs isimlendirmesiyle ilgili olarak halk arasında yayılan başka bir rivayetten de söz eder. Buna göre bir padişahın Mikyâs adında çok güzel bir kızı vardır. Kız bir gün Nil'de yüzerken bir timsah kızı kapıp götürür ve bunu duyan padişah çok üzülür. O bölgede büyük velilerden Şeyh Ebûbekir Batrinî bulunmaktadır ve kızın kurtulması için dua eder. Bunun üzerine timsah kızı sağ salim o yere bırakarak kız kurtulur. Padişah sevinerek o bölgeye bu kasrı inşa edip kızının ismiyle isimlendirir. Sonra Şeyh Batrinî hazretleri mermerden bir timsah heykeli yaptırıp üzerine bir vefk (= tılsım, muska) koyup Ümmü'l-kıyâs havuzu altına gömer. O zamandan beri Ümmü'l-kıyâs'tan aşağı geçen bir timsah bulunmaz. (Evliyâ Çelebi, 2007: 188-9)

Nil'in Yükselmesinin İlan Edilişi ve Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Nil'in yükselmesinden önce çeşitli hazırlıklar ve kutlamalar yapılır. Öncelikle Nil'e nokta düşecek günler yaklaştığında başçavuş paşadan izin alır ve Ümmü'l-kıyâs havuzu temizlenir. Bunun nedeni Nil'in kaç arşın taşıdığının tam olarak belli olmasıdır. Yeniçeri çavuşları Mısır'da kaç bölük asker varsa her gün birer bölük askeri davet edip yedi gün yedi gece sofralar kurulup yedinci gün paşayı Ümmü'l-kıyâs'a davet edip kırk yerde sofralar kurularak ziyafetler tertip edilir. Paşa yeniçeri başçavuşuna hil'at giydiren, başçavuşun hizmetkârına ihsanda bulunur. Ardından paşa gemiye binip Nil'in iki yanını seyrederek Kasru'l-ayn'a gider. Sonra yeniçeri ocağının bütün kethüdaları ve çavuşları gelir, paşa Ümmü'l-kıyâs'ta büyük bir ziyafet verir. Ziyafet sonrasında buhur ikram edilir ve şerbet içilir. İkindiden sonra Mısır'ın bütün alim, hatip, imam ve şeyhleri gelir ve ziyafetler tertip edilir. O gece sabaha kadar mevlit okunur. Mevlit okunurken çeşit çeşit şeker, şerbet ikramı yapılır, buhur yakılır. Ertesi sabah yine kahvaltı için büyük bir ziyafet sofrası kurulur. Sekiz gün sekiz gece Ümmü'l-kıyâs ziyafetleri ve temizliği devam eder. Temizlendikten 20 gün sonra nokta bu gece düşecek diye paşaya haber verilir. Paşa sevinçten yine iki gün iki gece ziyafet düzenler. Gece yine mevlitler okunur ve

¹⁸ Bu anlamı daha net görebilmek için Yahya Bey ve Mânî'ye ait şu beyitlere bakılabilir: *Aldı cân nakdin baña barmâk hisâbın gösterür / Yandum ol ser-defter-i hûbân elinden el-gıyâs* (Yahyâ Bey, g.36/5); *Metâ'-ı 'aklum almışken o dil-ber / Bana barmak hisâbın virmek ister* (Mânî, mes.96)

Ümmü'l-kıyas eşsiz kandillerle süslenir. Ümmü'l-kıyâs havuzunun içi temizlendikten sonra nokta düşünce, yani berrak su kıpkırmızı, çamurlu bir suya dönüşünce bütün ulema şükürler ederek Mikyas havuzunun dört tarafında oturup iki yüz hatim okunur ve dualar edilir. Kurbanlar kesilip ulemaya dağıtılır ve bazı şeyhlere beyaz sof giydirilir. Mahkeme tarafından nokta düşen yer sicile kaydedilir. Bir tellal paşaya müjdeyi verip beyaz sof giyerek yetmiş, seksen altın ihsan alır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 171)

Evliya Çelebi yukarıda anlatıldığı şekilde Nil'in yükselmesi üzerine ziyafet tertipleme ve dualar etme âdetinin kaynağı ile ilgili bir hikâye anlatır. Bu hikâyeye göre Mağrip'ten Mısır'a gelen bir şeyh vardır ve burada inzivaya çekilmişken bir sene Nil taşmayıp kıtlık meydana gelir. Mısır halkı sıkıntı çektikleri için şeyhten dua rica ederler. Şeyh dua edince bir yıldan beri gelmeyen Nil'in suları yükselmeye başlar ve o günden beri bu durum her yıl aksamadan devam edip gider. Sultan o yerde şeyhe ziyafet verip Mısır'ın yarısını ona mülk olarak verir. Sonraki dönemlerde de ziyafetler verilip dualar edilmesi o zamandan kalma bir âdettir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 171) Yukarıda değinildiği üzere *Seyahat-nâme'*de Nil'in her yıl düzenli olarak taşmasını Hz. Ömer'e dayandıran bir hikâye anlatılmış ve bu tabiat hadisesi Hz. Ömer'in kerameti olarak gösterilmiştir. Aynı konu hakkında farklı bir hikâye daha anlatılması gerek Evliya Çelebi'nin anlatı zenginliğini gerekse Nil etrafında gelişen tarihî yahut efsanevi olayların çeşitliliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Diğer yandan Nil'e nokta düşmesinden itibaren suyun her geçen gün ne kadar yükseldiğinin resmi olarak kayda geçirilmesi söz konusuydu. Taşma derecesi Mikyâs havuzu içindeki sütunun üzerinde bulunan parmak parmak kertiklerden anlaşılırdı. Gelibolulu Âlî Nil'in artma zamanı geldiğinde Mikyâs'taki şeyhlerin günde kaç parmak arttığını önce zamanın hükümdarına, sonra Mısır halkına gün be gün bildirdiklerini aktarır. (Âlî, 1975: 98) Evliyâ Çelebi'den öğrendiğimize göre ise Ümmü'l-kıyâs görevlileri ve şeyhleri her gün nehrin kaç parmak taşıdığını bir kâğıda sarı safran ile yazarlardı. Bu yazıyı Ümmü'l-kıyas şeyhinin mührü ve imzasıyla tasdik edip Mısır paşasına götürürler ve paşa bu görevlilere her gün birer altın verirdi. Bu âdet seksen dört gün boyunca devam ederdi. Ayrıca her mahalleye ayrı ayrı tellallar gönderilerek duyurular yapılır ve bahşişler alınır. Bu tellallar yüzü nurlu, boğazı ridalı, gözleri sürmeli, eli asalı kimselerdi. Yaşlı değillerse bile mutlaka ellerinde asa bulunurdu. Her tellalın yanında beli peştemalli, boğazlarında sarı, yeşil, kırmızı, renk renk şallar takan üçer dörder tane çocuk bulunur ve her kapının önüne geldiklerinde Nil'in kaç arşın ve kaç parmak yükseldiğini söylerlerdi. (Evliyâ Çelebi, 2007: 171)

Yine *Seyahat-nâme'*den edindiğimiz bilgiye göre Nil'in yükselmesini ilan için kullanılan bazı özel tabirler vardır. Bunlardan biri "isteve'l-mâu ve'l-haşebe"dir. "Haşebe" ile kastedilen Ümmü'l-kıyâs havuzu içindeki ahşap köprüdür. Bu tabirle Nil'in oraya kadar yükseldiği ifade edilmiş olur. Bu da 22 arşına karşılık gelir. 24 arşın olduğu zaman "Nil bir dağdan bir dağa taşıdı" anlamında "mine'l-cebel ile'l-cebel" diye seslenirler. Burada dağdan kasıt Mısır'ın batısında yer alan Cize tarafındaki Heremeyn dağlarıdır. Evliya Çelebi bu dağlara Ehram dağları yahut avamın diliyle Firavun dağları denildiğini söyler. Nil onların eteğine kadar taşarsa tellallar bu ifadeyi kullanırlar. Halk ise buna karşılık 'yeter Allah'ım yeter' anlamında "elhamdülillahi yekfî yâ Rab yekfî" derler. Çünkü Nil 25-26 arşın yükseldiğinde Mısır sular altında kalır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 171-2) Mostarlı Ziyâ'nin bir beytinde gözyaşlarının gönül ülkesini harap etmesi ve Nil'in sularının fazla gelmesiyle Mısır'ın sular altında kalması arasında ilgi kurularak bu konuya işaret edilmiştir:

Nil-i eşküm korkarın dil Mısırını eyler harâb

Ey birâder Yûsuf-ı Ken'ânım incinmiş gibi (Mostarlı Ziyâî, g.480/3)

Yukarıda Heremeyn dağları yahut Firavun dağları ile kastedilen Gize'deki piramitlerdir. Evliya Çelebi'nin ifadelerine göre piramitler Mısır'ı Nil'in taşmasına karşı korumak amacıyla

yapılmış tılsımlardır. Bu piramitleri Melik Sûrîd Hz. İdris'ten öğrenerek yaptırmıştır. Hz. İdris ledün ilmiyle Nil'in Mısır'ı suya gark edeceğini bilmiş ve piramitleri tılsım olarak inşa etmiştir. Kıyamet yaklaştığında bir padişah bu piramitleri barutla yıkarak tılsım bozulacak ve Nil Mısır'ı harap edecektir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 172)

Şenlik ve Kutlamalar

Ülkeye bolluk ve bereket getiren Nil'in taşması bölge halkının sevinçle karşıladığı önemli bir olaydı. Bu bakımdan her yıl aksatmadan büyük şenlikler tertiplenerek kutlamalar yapılırdı. Gelibolulu Âlî Nil'in en yüksek seviyeye ulaşmasından sonra bölgenin bilgeleri, büyükleri ve ileri gelenlerinin gemiler donattığını, üç dört gün öncesinden Mikyâs yakınlarına gittiklerini ve geceleri havai fişekler atılarak gemilerin kandillerle süslendiğini, kös, nefir ve zurnalar çalındığını söyler. Nil'in suyu kanallara akıtılacağı zaman büyük ziyafetler tertip edilir. Su önce şehir kanalına, oradan köy ve kasabalara akıtılarak binlerce köylü ekinlerini eker ve berekete kavuşurlar. (Âlî, 1975: 98)

*Seyahat-nâme'*ye göre kutlamalar paşanın Tût gününde nokta düştükten sonra emri altındakilere ve bütün Mısır ileri gelenlerine seksen dört gün sonra Nil kesimi olacağını bu bakımdan âdet olduğu üzere hazır olmalarını ve ihtıamlı bir şenlik yapılmasını tembihlemesiyle başlar. Şenlikler başlamadan önce Eski Mısır'da yüz, iki yüz ve beş yüz kuruşa evler yanında Bulak, Reşid ve Circe'den binlerce gemi kiralanır. Herkes gemileri ve evlerini sayısız kandillerle süslemeye başlayıp cumba (şahnişin) ve pencerelerini bezeyip duvarlarını beyaz kireçle sıvarlar. Bütün ileri gelenler paşaya verilecek hediyelerini hazır ederler. Paşanın ağalarından bir ağa Nil kesimi olacak halici kırk-elli günde hizmetkârlarına temizletir. Bu halici temizleyen ağaya ücreti verildikten sonra mahkeme tarafından sicile kaydedilir. Ağa eline bu hücceti alıp paşaya verir ve böylece Nil kesimi alaylarının hazırlıkları görülür. Bu hazırlıklar sürdüğü sıralarda Nil de 16-17 zira olur. Nil kesimi olacak yerde Ebû'l-Mencâ Köprüsü vardır, halici temizleyen ağa bu köprü dibine Nil akmasın diye topraktan bir bent yapar ve o bent üzerinde şehir subaşısının süslü ve nakışlı büyük kayığı hazır durur. Muhtesip ağası bu yere iki bin kelle şekeri, meyve, yemiş ve yetmiş-seksen deve yükü ekmek yığar. Nil kesimi olacak yerden bir saatlik mesafedeki Bulak'a ve karşı tarafta bir saatlik mesafedeki Ravza adasına kadar Nil'in iki kenarında insan kalabalığından iğne düşecek kadar yer yoktur. Her tarafta çadırlar, gölgelik ve otağlar, mutfak ve kilerler bulunur. İnsanlar Nil kesiminden beş altı gün önce yer tutup burada hazır olurlar. Mısır'ın önde gelenlerinin bin iki yüz parça firkate, kayık, gemi ve sandalları atlas, diba, şib, zerbâft, kemha, vâlâ gibi altınla dokunmuş kumaşlarla bezenip renk renk sırmalı bayraklar, flama, sancak ve tuğlarla süslenir. Gemilerin bütün direkleri süslenmiş ve âdeti savaşa hazırlanmış gibi bütün gemilerin içi ve dışı çeşitli silahlarla donanmıştır. O gün o kadar gemi süslenir ki Nil'in üzeri sanki yolunun iki yanı lalelerle bezenmiş bir gemi ormanına benzer. Bir adamın gemiden gemiye atlayarak karşı tarafa geçmesi mümkündür, bu denli kalabalık olur. Paşa bütün Mısır halkının böylece Nil kesimine hazır olduğunu işitince alaylar yürümeye başlar. (Evliyâ Çelebi, 2007: 176-177)

Nil kesimi alayında paşayla birlikte alimler, salihler, şerifler, hadım ağaları bulunur. İlk alay geçmeden önce Mısır'ın ileri gelenleri, yaşlısı-genci, kadını-erkeği ile büyük bir insan kalabalığı sabahleyin veya bir iki gün öncesinden yollarda toplanıp paşanın gelmesini bekler. Başlangıçta subaşı kavaslarıyla izdihamı açarak geçer. Ardından imamlar, hatipler, şeyhler, mollalar, müftüler ve en sonunda nakibü'l-eşrâf geçer. Sonrasında çavuş alayı, gönüllüler alayı, tüfekçiler alayı, müteferrikalar, azepler, yeniçeriler, deliler, çaşnigirler, kapıcıbaşılar, hadım ağaları ve paşa alayı bütün ihtıamlıyla geçtikten sonra en son paşanın bizzat kendisi geçer.¹⁹

¹⁹ Bu kısım *Seyahat-nâme'*nin kendi diliyle şöyle anlatılır: “Andan bizzât paşa Kalavân dîvânhânesinden azamet-i dârât ile semmûr kürk üze cevâhir çârkâb tîrkeş kuşanup ve katife

Paşa bu büyük alay ile birlikte toplar atılarak ve gülbanklarla Bulak'a girip Sebtîyye kasrına inince yine toplar atılır. Sebtîyye kasrında Kapudan Bey'in verdiği ziyafete katıldıktan sonra bazı din adamlarıyla Nil üzerinde gemiye biner. Paşanın ve Mısır'ın bütün ileri gelenleri sırmalı bayrak ve sancaklarla süslü gemilerinde hanende ve sazandelerin fasıllarıyla kös ve mehter eşliğinde üç saatte Nil kesimi olacak yere varırlar. Paşanın gemisi Nil kesimi olacak halicin ağzına gelip demir atarak yanaşır. Bu sırada binlerce din adamı ve haceti olan kimse el açıp dua eder ve Temmuz ayının Tût gününde, yani nokta düştüğü zaman halicin ağzını kapattıkları toprak bent ortadan kaldırılır. O anda Nil'in birikmiş bulunan suyu yol bulup o haliçten içeri gök gürültüsü gibi gürleyerek girince bütün şeyhler "Fâtîha! Fâtîha!" diye seslenirler. Ardından bütün gemilerden bir yaylım top ve tüfek atılıp âdeta kıyamet kopar. Nil'in kıyısında muhtesibin hazır ettiği koyun ve develer kurban edilip bunlar yağmalanır. Sonrasında iki bin kelle şekeri, seksen deve yükü ekmek ve elli kantar peksimet gibi pek çok nimet Nil nehrine atılır. Binlerce kişi bu yiyeceklerin ardından Nil'in sularına atlar ve atılanların hepsini Nil'den alarak sudan çıkar. Evliyâ Çelebi bu âdetin İslam öncesi döneminde Nil'e altın ve mücevherle süslenmiş bir gelinlik kız atılması âdetinin bir nevi devamı olduğunu ifade eder. (Evliyâ Çelebi, 2007: 177-179)

Paşa bu şenlikleri seyr ettikten sonra halici temizleyen görevlilere hil'atlar giydirir ve Ümmü'l-kıyâs köşküne gitmek üzere demir alır. Köşke demir attıktan sonra bütün askerler ve Mısır ileri gelenleriyle öğle namazı kılınır, Nil kesimi olduğu için şükür secdesi yapılır, dua ve şükürler edilir. Ardından bütün eşrafa büyük bir ziyafet verilir. Bu sırada yeniçeri ağası da paşayı sabahleyin peygamberin ayak izinin olduğu yerde ziyafete davet eder. Sonrasında bütün ileri gelenler bir musikî meclisi tertip eder ve eğlenirler. O gece Eski Mısır ve Nil üzerinde olan bütün gemiler ve her taraf sayısız kandillerle süslenir. Gece adeta gündüze döner. Mehter

kırmızı şalvâr geyüp Selîmî üzre iki sorguc-ı mücevher takup reftâr ederek Kayıtbay dîvânhanesi nerdübânından enüp altun zencîrli ve mücevher eğerli ata süvâr olup sarây meydânında Selîm Şâh makâmına nüzûl edüp iki rek'at namâz kılup anda hâzır olan cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyih [ve] hutebâ ganîmete du'â ve senâlar edüp çavuşlar kethudâsı paşanın sol tarafına, paşa kethudâsı sağ tarafında koltuğuna girüp ihtiyâr dîvân çavuşları hayır du'â ile alkışlayup paşayı ata bindirirler. Sekiz aded altun tâsları üzre ablaklı şâtırlar, dîbâ ve şîb ü zerbâf kantûralar ile ve ellerinde teber-i Müslimîleri ile paşanın önü sıra (güzer) giderler. (...) Bu tertîb dârât [u] azamet ile paşa Azebler kapusundan taşra çıkınca kal'adan yetmiş seksen pâre şâhî darbzenler ve kolumburuna toplar endaht edüp Mısır içi ra'dvâr güm güm gürler. Bu sadâ âsûde olunca mukaddemâ ileri giden yeniçeri askerinden bir sadâ yı Allâh Allâh gülbâng kopar kim na'ra-i Allâh Allâh ile ve sadâ yı gülbâng-i Muhammed ile Mısır içi mâl-â-mâl olur. Bu üç nevbet gülbângı yeniçeriler tamâm edüp andan azebistân askeri gülbâng çekerler, anlar dahi üç kerre edüp tekrâr yeniçeriler gülbâng ederler, bu tertîb ile giderler. Paşa hazretleri iki cânibine deryâ-misâl âdemlere selâm vererek kerr ü ferr-i şevket ile kâmil üç sâ'atde Bulak şehrine bu alay-ı azîm ile dâhil olup Sebtîyye kasrında nüzûl edince el-azametullâh Nîl üzre âmâde olan bin, iki bin pâre gemiden bir yaylım tüfeng ve bir yaylım top atılıp tâ Kademü'n-Nebî'ye varınca Nîl üzre mâl-â-mâl olan gemilerin top tüfengleri sadâsından Nîl âteş-i Nemrûd içinde kalır. Andan paşa Sebtîyye kasrında kapudan beğîn ziyâfetin yiyüp beş kîse ve beş tavâşî ve beş küheylân at hedâyâsın alup Paşa akabesine imâm [u] mü'ezzini ve kadiasker efendi ve ba'zı sebûkrûh ulemâ ile akabesine girüp rûbbân mellâhlar akabenin bâdbânların açup bir top atup avm edince el-azametullâh yine Nîl üzre bin, iki bin pâre gemiden bilâ-hadd ü lâ-gâyet tüfengler ve toplar atılıp dûde-i bârûd ı siyâh âfitâbı bîtâb eder. Ve paşanın akabesinin bâdbânı harîr kemhâdır. Ve kîçi ve başı niçe yüz zerdûz sancağ u bayraklar ile müzeyyendir. Ve cemî'î alat resenleri gûnâ-gûn mûnakkaşdır." (Evliyâ Çelebi, 2007: 178)

çalınır, toplanır atılır, saz ve sözlü eğlenceler yapılır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 179) Bu eğlenceler arasında havai fişek gösterileri de yer alır. Ateşbazlar, yani havai fişekçiler esnafı kayıklarla Ümmü'l-kıyâs köşkü önüne gelip paşanın huzurunda çeşit çeşit havai fişekler atarlar ve her taraf aydınlanır.²⁰ Nil kesiminden sonra bu şekilde yedi gün yedi gece zevk ü safa edilir, ziyafetler verilir, hediyeler dağıtılır ve kumaşlar ihsan edilir.

Nil'in taşması Mısır için hayati bir önem taşıdığından ve taşmazsa kıtlık ortaya çıkacağından bu şenlikler aksatmadan her yıl yapılır. Şairler bu şenliklerle ilgili detaya girmemekle birlikte 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Behiştî bir beytinde Nil'in taşması üzerine halkın sevinip kutlamalar yapmasına gönderme yapmıştır. Şair Araplar Nil taşıdığına sevinip eğlendiği halde kendi gözbebeklerinin akan gözyaşlarıyla neden ağladığına hayret eder. Beyitte gözyaşları klişe olarak Nil'e benzetilmekle birlikte gözbebekleri siyah renkleri bakımından esmer tenli Araplara benzetilmiştir:

Bu merdümle niye ağlar revân olsa gözümde seyl

'Arablar hod güler oynar ziyâde gelse âb-ı Nîl (Behiştî, g.301/1)

Na'tî'nin "Gerçi Mısırlılar Nil taşsa sevinirler fakat ben aşkının Mısır'ında gözyaşlarının Nil'ini taşıdığımda gülmedim" anlamındaki beytinde de aynı konu işlenmiştir:

Mısır-ı 'şkuñda yaşum Nîl'in taşurdum gülmedüm

Şâd olur gerçi ki Mısırlılar kaçan kim taşsa Nîl (Mecma'u'n-nezâir, g.2854/3)

²⁰ Evliyâ Çelebi Mısır havai fişek ustalarının maharetlerinden hayretle bahseder ve dünyanın başka bir yerinde onlar kadar usta fişekçi bulunmadığını söyler. Bu havai fişek gösterilerinin ihtişamı, havai fişeklerle ortaya çıkarılan şekiller ve bunların isimleri şu şekilde anlatılır: "Ve bir güne sürâhiler var kim üçer kamışlı üçer kerre hevâya çıkar. Evvelâ bir fişeng iki vukiyye bârût ile âsumâna urûc edüp necm-i sagîre gibi nümâyân olurken ana muttasıl bir fişek dahi var ol âteş alup evvelki zemîne düşüp ol dahi eflâke çıkar, bu dahi tamâm olacak mahalde buna muttasıl üçüncü fişeng alup öbür yanan yere düşüp bu dahi verâ yı ebre girüp içinde keskin bârûtdan demir ile sarılmış bir badaluçka tarakı vardır, ol âteş alup gûyâ bulutlar pâre pâre olup cemî'i kerrûbiyân Allâhümme ihfaznâ min âfâtî'l ins deyü ta'vîz ederler, evc-i semâya biri biri üzre üçer kerre çıkmış olur. Ammâ garîb ü acîb san'atdır. Ve bir güne havâyî fişek dahi evc-i semâya su'ûd edüp ol tamâm olunca andan kırk elli dâne fişeng gökyüzünde cânib-i erba'aya birbirlerin kovarak târumâr olur. Bu dahi bir garîb temâşâdır. Ve bir güne semâyî dahi ber-havâ gidüp andan kırk elli aded fişeng zemîne hışım gibi süzölüp râst geldiği yeri yıkup halkı pârekende vü perîşân eder. Ve'l-hâsıl ol gece sabâha dek paşa huzûrunda ve âdem deryâsı nazarında niçe yüz bin elvân fişeng ve tarakı ve badaluçka ve âsumânî ve havâyî ve semâyî ve evcî ve perîşânî ve bahrî ve tâvûsî ve horosî ve kepşî ve sürhâbî ve cünûnî ve kestâne ve şâzrevânî ve ra'dî ve kelebek ve semekî -deryâya yedi sekiz kerre girüp bir gayrı yerden çıkar ve Nîl içre gavvâs-vâr Nîl'in dibinde şînâverlik etdüğü nümâyândır, yine çıkup yine dalar, garîb temâşâdır- ve kâğızdan kal'alar birbirleriyle birer sâ'at âteş-feşânlık edüp ceng ederler. Ve fişengden eşkâl-i papaslar ve Freng ve Yahûdî ve Kızılbaş sûretleri birbiriyle ceng-i azîm ederler. Ve eşkâl-i at ve himâr ve hînzîr ve perî ve dîvler ve sahîh himârlara ve kelblere fişengi zeyn edüp âteş ederler, temâşâya gelen halk içre bu hayvânlar rehâ için girüp cümle halkı birbirine katup mudhikâne bir temâşâdır. Ve gûnâ-gûn badaluçka ve havân ve tulumba ve nerdübân ve şems-i cihânlar ve kafesler ve çatal âsumânîler ve ra'dîler ve evren ve ejdehâlar ve kunbara ve havânları ve husrevânîler, hulâsa-i kelâm bin yüz pâre âlât-ı âteşbâzlık san'atı Freng mahsûs iken bu Mısır üstâdları bu Nîl kesiminde sihir mertebesinde san'atlar icrâ eyleyüp arz ı mahâret edüp fişekler ile şeb-i muzlimi rûz ı rûşen etdiler." (Evliyâ Çelebi, 2007: 180)

Yukarıda anlatıldığı üzere Nil taşıp son haddine ulaştığında devletin ileri gelenleri ve din büyüklerinin de katılımıyla nehir suyu Mısır topraklarına dualarla akıtılır. Nev'î-zâde Atâyî aşağıdaki beytinde kasidesini mana şekeristanının Nil'i olarak gösterirken "İzzet Mısır'ına şu anda dua ile aktı" diyerek dua faslına başlayacağını ima eder. Ancak burada "dua ile aktı" ifadesinin aynı zamanda Nil kesiminde suyun dualarla kanallara verilmesine işaret edilmek üzere bilinçli şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Yahûd deryâ-yı Nîl-i şekkeristân-ı me'ânîdür

Du'âyile bu demde oldı Mısır-ı 'izzete cârî (Nev'î-zâde Atâyî, k.8/49)

Nâbî ise şairlerin kendilerini övme geleneği dahilinde şairlik kabiliyetini (= tab') Nil nehrine benzeterek yarım bir coşmayla dünyayı suya kandırdığını ifade eder. Şair göre kendi tab'ının Nil'inin günden güne artması böylesine muhteşemdir:

Nîm cuşîşle cihanı Nâbiyâ sîr-âb ider

Nîl-i rûz-efrûz-ı tab'un izdiyâdı böyledür (Nâbî, g.123/6)

Aynı şair bir başka beytinde Nil'in taşmasıyla bereket ortaya çıkması gibi gözyaşlarının çağlamasının da rahmete alamet olduğunu ifade eder. Beyitte "mikyâs" kelimesi Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmak üzere kullanılmıştır:

Cûşîş-i girye 'alâmetdür hurûş-ı rahmete

Rûd-ı Nîl'ün geldüğü gibi füzûn mikyâsdan (Nâbî, g.549/3)

Nil kesimiyle birlikte nehrin suları açılan haliçten içeri girip Mısır'ın ortasından akıp giderek bütün vilayetleri suladıktan sonra köylü ve çiftçiler ekip biçerek ekin ekerler ve bolluk-bereket elde edilir. Evliyâ Çelebi'ye göre Nil kesimi yeryüzünde başka bir yerde daha bulunmaz ve görülmeye değerdir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 179)

Nil'de Yaşayan Hayvanlar

Nil'de yaşayan canlılar arasında ilk önce *timsahtan* söz edilir. Evliyâ Çelebi Nil timsahını on beş arşın boyunda, dört ayaklı, kuyruğu olan heybetli ve zararlı bir hayvan olarak tarif eder. Arkası pul pul olduğundan tüfekte öldürülemez, ancak başından yahut koltuğu kulak memesi gibi yumuşak olduğu için oradan vurulabilir. Bu timsah avlandıktan sonra yağı alınıp ateşte ısıtılarak vücutta sızlayan yere sürülürse sızı geçermiş. Evliya Çelebi timsahın Nil'in ejderhası olduğunu ve bütün mahlukları yediğinden hepsinin ondan korktuğunu söyler. Nil içinde ondan atak ve yırtıcı bir hayvan daha yoktur. Fakat karada çok ağırdır, zira elleri ve ayakları kısıdır, karnı yere sürünüp çabuk hareket edemez ve çok gezemez. Dışarıda üç günden fazla duramaz, hemen ölür. Bu ejderhanın ölüm sebebi dört ayaklı, fareye benzer gelincik denen bir hayvandır. Gelincik timsah gibi Nil içinde ve karada yaşayabilir. Timsah ağzını açınca ağzından içeri girer ve onun ölümüne sebep olur. Timsahın bir düşmanı da Nil atıdır. Nûbe ve Beberistan'ın Donkala şehri sınırlarında Nil atı bulunan yerlerde timsah az bulunur. Timsaha Nûbe diyarında vûlî, Ulvî vilayetinde de şûnşâr derler. (Evliyâ Çelebi, 2007: 187)

İbrahim ibn-i Bâlî timsahın Nil içinde her yıl Âzer²¹ ayında ortaya çıktığı bilgisini verir. (Altun, 2003: b.8278) Ayrıca bu timsahın yalnızca Nil'de ve bir rivayete göre Sind Denizi'nde bulunduğunu belirtir. Bir kertenkele çeşidi olan sakankura benzeyen bu hayvan bir şeyi yutmaya çalıştığında çenesi hareket etmez ve dışkısını doğal yollardan çıkaramazmış. Bu nedenle Katkat adı verilen bir kuş timsah nehrin kenarına çıkıp ağzını açarak beklediğinde içine girip yediklerini temizlemiş. Gıdasını bu şekilde karşılayan bu kuşun başında bir diken bulunduğundan timsah ağzını kapatamazmış. (Altun, 2003: b.5302-5312) Evliya Çelebi timsahın ağzından girip içini temizleyen bu kuşu ördek ayakları gibi ayakları olan kısa gagalı ve tırnaklı alaca bir kuş olarak tarif etmiştir. (Evliyâ Çelebi, 2007: 187)

²¹ İran takviminin dokuzuncu ayıdır. 21 Kasım-22 Aralık tarihlerine karşılık gelir.

Nil'de timsah bulunmasından hareketle bazı şairlerin beyitlerinde de Nil ve timsah kelimelerinin birlikte geçtiği görülmektedir. Azmî-zâde Hâletî rakibe gözyaşları Nil'inin kıyısından sakınmasını öğütlerken intikam timsahının fırsat kolladığını söyler:

Kıl kenâr-ı Nil-i eşkümnden hazer ey müdde'î

Hayli fırsat-cûy olur zîrâ neheng-i intikâm (Azmî-zâde Hâletî, g.497/6)

Nev'î ise gamdan dolayı gözyaşlarını Nil, sînesini nil renkli olarak tasvir ettikten sonra dert ve bela timsahının kendisini avladığını ifade etmiştir:

Gam ile Nîl yaşum sîne nîl-reng oldı

Neheng-i derd ü belâ eyledi şikâr beni (Nev'î, g.518/4)

Vuslatî Ali Bey'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1678 yılında gerçekleştirdiği Çehrin Seferi'nin hikâyesi olan *Gazâ-nâme-i Çehrin* adlı eserinde savaş meydanında ve ırmak kenarında savaşan askerlerin Nil'de yüzen timsahlara benzetildiği görülmektedir:

Ser-i cûda merdân iderlerdi ceng

İderdi şinâ Nîl'de san neheng (Vuslatî Ali Bey, b.1756)

Saf-ı âyinine girür ehl-i ceng

Teh-i bahr-i Nîle misâl-i neheng (Vuslatî Ali Bey, b.2159)

Nil'de timsah tehlikeli bir durum arz eder. Bu nedenle timsah için eski dönemlerden kalma bir tılsımdan söz edilir. Bu tılsım Ümmü'l-kıyâs havuzunun isimlendirilmesiyle ilgili hikâyede geçen tılsımdır. Buna göre Mikyâs havuzu içinde Şeyh Batrinî tarafından bir timsah heykeli yapıp o suretin göğsüne büyük bir vefk kazılmıştır. O zamandan beri timsah Nil'in sularıya Ümmü'l-kıyâs'tan aşağı akmaz. Eğer Nil taşıp da geçerse karnı yukarı gelerek, yani ters dönerek ölür. O bölgelerde timsah korkusundan büyük taşları yutarak ağırlaşır ve Nil'in taşma zamanı geçip Nil berraklaşınca kadar üç ay boyunca Nil'in dibinde yatarak toprak ve çamurla yetinir. Sonra Ümmü'l-kıyâs'tan geri dönüp bu tılsımdan kurtulur. (Evliyâ Çelebi, 2007: 279)

Timsah dışında bir de *Nil atından* söz edilir. Nil atı Nûbe vilayeti civarlarında bulunan gayet iri bir hayvandır. At gibidir fakat yelesi ve kuyruğu gayet çoktur. Karada gezip sıkılsa Nil'e kaçar. Karada yaşayıp on at kadar yiyip tarlaları harap eder. Gayet sevimli bir görünüşü vardır ve diğer atlar kadar eziyete tahammül edemez ama yine de binek olarak kullanılabilir. Nil atı timsaha galip gelen bir hayvandır. Bu atın olduğu yerde timsah yaşamaz. Kara atlarına benzer ama kuyruğu ince ve uzundur. Tüyleri renklidir, timsah gibi üst çenesi oynar ve küheylan at gibi kişner. (Evliyâ Çelebi, 2007: 189)

Nil'de Nil köpeği adında alaca tüylü bir hayvan da bulunur. Hem karada hem Nil'de yaşar. Bu hayvan da timsahın düşmanıdır ve onun yavrularını tutup yer. Eğer bu hayvan timsahın yavrularını yemese Nil'de timsahtan geçilemeyeceği belirtilir. İri timsahların koltuğu altına bir kere girse timsah elinden kurtulamaz, öldürüp ciğerini yer. Elleri ve ayakları kısa, hilekâr bir hayvandır. Karnı acıkınca Nil'den dışarı çıkıp güneşe karşı yatar. Timsah da bunu av zannedip alıp yutar. Sonra köpek timsahın karnında ciğerini yer ve karnını yarıp dışarı çıkar, timsah da ölür. (Evliyâ Çelebi, 2007: 190)

Ayrıca Evliyâ Çelebi Nil'de riade adında bir balıktan söz eder. Bu balığı eline alıp yiyen kimsenin eli kurur,²² elinden bıraktığı anda eli düzelir. Bu yüzden bütün balıkçılar ağlarına takıldığında onu serbest bırakırlar. İki okka ağırlığında sarı renkli bir balıktır ve pek çok faydası vardır. (Evliyâ Çelebi, 2007: 190)

Klâsik Şiirde Nil Nehri

²² Bu kelime metin neşrinde yanına soru işareti konularak kurılır [kivrılır ?] şeklinde yazılmıştır. Ancak bu şekilde anlaşılmamaktadır: "Her kim dutup yemek isterse ol ân eli kurılır [kivrılır ?], elinden birağırsa eli yine eyü olur. (Evliyâ Çelebi, 2007: 190)

Klâsik şiirde Nil nehri hemen daima âşğın gözyaşlarıyla benzerlik ilişkisi içinde kullanılır. Nil'in su seviyesinin yükselerek taşması başta olmak üzere bunu ölçmeye yarayan Ümmü'l-kıyâs'a dair benzetme ve çağrışımlar çokça görülür. Ayrıca "kıyâs" ve "mikyâs" gibi kelimelerle Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmak üzere söz oyunları yapılır. Konuyla ilgili olarak yukarıda sırası geldikçe örneklerle yer verilmişti. Bunun dışında klâsik şiirde Nil nehrinden söz edilirken Musa ve Yusuf peygamberlerin kıssasına sıkça telmihte bulunulur. Nefsi Firavun'a benzeten Zâtî Musa peygamber gibi Hakk'ın cemalini temenni edebilmeyi nefis Firavun'unu kahr Nil'ine batırmaya bağlar:

Eger Fir'avn-ı nefsi Nîl-i kahre gark eylerseñ

Tecellâ-yi cemâl-i Hakkı Mûsâ-veş temennâ kıl (Zâtî, g.817/3)

Benzeri bir tablonun şairin şu beytinde küçük bir ifade farkıyla yer aldığı görülmektedir:

Fir'avn-ı nefsi eyleyicek Nîl-i kahra gark

Billâh tecellî Tûrına Mûsâ degül misin (Zâtî, g.1005/5)

Necâtî Bey aşağıdaki beytinde muhatabının yüzündeki yara çizdiği için kurmuş olduğu hayalleri sıralarken Nil nehrinin Musa peygamberin elinde ikiye yarılması mucizesiyle Firavun'un ordusunun helak olmasına telmihte bulunmuştur. Şair yüzdeki yarayı Firavun'un ordusunu helak etmek için Nil nehrinin Musa peygamberin elinde yarılmasına benzetmiştir:

Yâ meger kim leşker-i Fir'avnı iderler helâk

Nîl şakk olmuş-durur Mûsâ elinde bî-gümân (Necâtî, g.431/5)

Yahya Bey vezir Kasım Paşa'nın Şat nehri üzerine bir köprü yaptırması hakkında kaleme aldığı kasidesinin bir beytinde bu büyük köprünün âdeta Musa peygamberin mucizeyle Nil nehrini ikiye yarmasına benzediğini ve onu görenlerin peygambere salavat getirdiklerini ifade etmiştir:

Getürür anı gören nûr-ı Nebiye salavât

Nîli şakk eyledi i'câz ile sankim Mûsâ (Taşlıcalı Yahyâ, k.31/4)

Mısır bölgesinde yaşadığı için Yusuf peygamber de Nil nehri ile birlikte anılır. Yahya Bey'in gül yüzlü Yusuf'unun güzelliğinin artması derecesinde Nil gibi gözyaşlarının çoğaldığını ifade ettiği şu beyti buna örnektir. Şair sevgiliyi güzellik bakımından Hz. Yusuf'a benzetirken gözyaşlarını Nil nehrine benzetmiştir:

Hüsni efzûn olduğınca Yûsuf-ı gül-çihremün

Nîl gibi yaşumun deryâsı artar turmadan (Taşlıcalı Yahyâ, g.342/2)

Edirneli Nazmî'ye ait aşağıdaki beyitte Yusuf yüzlü olarak adlandırılan sevgilinin mahallesı güzelliğiyle Mısır ülkesine, âşğın gözyaşları ise Nil ırmağına benzetilmiştir. Beyitte geçen "aynî" kelimesi hem 'pınar, kaynak' hem de 'tıpkı, aynısı' anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Kûyî ol Yûsuf-cemâlûñ Mısrdur hüsn ile pes

Eşk-i çeşmüm 'aynî ile anda Nîl ırmagıdır (Edirneli Nazmî, g.1907/2)

Bursalı Rahmî'ye ait aşağıdaki beyitte de benzeri ifadeler görülmektedir:

Hâk-i kûyuñ içre eşk-i çeşmüm ey Yûsuf-cemâl

Mısr içinde fi'l-mesel 'aynıdır anuñ cûy-ı Nîl (Bursalı Rahmî, g.120/3)

Aşağıdaki beyitte Bâkî o güzellik Mısır'ı sultanın âşğın haline asla dönüp bakmamasından dolayı gözyaşlarının Nil gibi turmadan taşıdığını söyler. Burada "sultan-ı Mısr-ı hüsn" (= güzellik Mısır'ının sultanı) ile sevgili kastedilmekle birlikte sevgilinin aynı zamanda Yusuf peygambere de benzetildiği anlaşılmaktadır. Gözyaşlarının çokluğu ile Nil nehrinin taşması arasında da ilgi kurulduğu görülmektedir:

Bakmaz ol sultân-ı Mısr-ı hüsn hergiz hâlûme

Nîl-veş cûy-ı sirişküm turma tugyân itmede (Bâkî, g.414/5)

Mısır'da ve bilhassa Nil kıyılarında şeker kamışı tarımı çokça yapıldığı için Nil ve şeker kavramları birlikte geçer. Nevî'nin vezir Sinan Paşa için yazdığı kasidesinin bir beytinde onun insafı eser etmeseydi Mısır diyarında Nil'in safasıyla şekerin tat elde edemeyeceği ifade edilir:

Diyâr-ı Mısır'a eser kılmısaydı insâfuñ

Safâ-yı Nil ile kesb itmez idi dad şeker (Nevî, k.16/27)

Me'âlî kirpiklerini Nil'in iki kıyısında biten kamışlığa benzetmiştir. Beyitte gözlerin Nil nehrine benzetildiği açık olmakla birlikte sevgili hakkında "şeker-leb" sıfatının kullanılması dikkat çekicidir.

Ey şeker-leb san neyistândur benüm kirpiklerüm

Kim bitüpdür iki cânıbdan kenâr-ı Nîlde (Me'âlî, g.59/1)

Bursalı Rahmî sevgilinin boyunun hayalini gözyaşlarının içinde görenlerin şeker kamışının Mısırdaki Nil kıyısına gölge salmış zannettiklerini söyler. Şair gözyaşlarının çokluğunu ima etmenin yanında Nil nehri kıyısındaki şeker kamışı tarlalarına gönderme yapmaktadır:

Hayâl-i kadd-i yâri seyr idenler eşk-i çeşmümde

Kenâr-ı Nîl-i Mısra sâye salmış ney-şeker dirler (Bursalı Rahmî, g.84/2)

Şeker kamışı tarımı çokça yapıldığından dolayı Mısır'ın şeker meşhurdur. Karamanlı Nizâmî sevgilinin dudaklarından Mısır'ın şekerinin utandığını, âşığın gözyaşlarının pınarından Nil ırmağının mahcup olduğunu ifade ederken âşığın gözyaşlarının Nil'den daha taşkın, sevgilinin dudaklarının da Mısır'ın şekerinden daha tatlı ve kaliteli olduğunu ima etmektedir:

Leblerüñden şermsâr olalı Mısrun şekerî

Gözlerümüñ çeşme-sâruñdan hacîldür cûy-ı Nîl (Karamanlı Nizâmî, g.69/5)

Bazı beyitlerde Nil nehri kıyılarının Mısır halkı için bir gezinti ve mesire yeri olduğundan söz edilir. Cafer Çelebi "Senin mahallendekiler gözlerimin bulunduğu tarafı gözlerlerse buna şaşılır mı? Nil kıyıları Mısır halkının seyir yeridir" anlamındaki beytinde Nil'in bu özelliğine dikkat çekmiştir:

Küyuñ ehli taraf-ı çeşmümi gözlerse n'ola

Mısır halkına temâşâ-geh olubdur leb-i Nîl (Cafer Çelebi, g.116/3)

Necâtî Bey "Yanağının hayali gözümünden gitmesin. Mısır'ın gezinti yeri Nil kıyısıdır" anlamındaki beytinde aynı mevzuza işaret etmektedir:

Gözümünden gitmesün haddüñ hayâli

Kenâr-ı Nîl olur seyrânı Mısruñ (Necâtî, g.285/2)

Revânî gözyaşlarını seyreden sevgiliye gözyaşlarını izlemesine şaşılmayacağını, çünkü Nil ile Mısır'ı seyretmenin güzel olacağını söyler:

Nola küyunda gözüm yaşını seyr eyler isen

Nîl ile hûb olur çünki temâşâ-yı Mısır (Revânî, g.50/3)

Bazı beyitlerde Nil nehri üzerine köprü inşa edilmesine işaret edilmektedir.²³ Mu'îdî'nin muhatabına seslenerek "Dostum! Gözyaşlarına boğuldum, boyumu da bük ki bir padişah hayır için Nil üzerine bir köprü yaptı desinler" anlamındaki beyti buna örnektir:

Gark-ı eşkem kaddümi ham kıl ki dinsün döstüm

Köprü yapıdı hayr için bir pâdşâh Nîl üstine (Mu'îdî, g.401/4)

Sonuç

²³ Osmanlı padişahları Nil nehri üzerine köprüler yaptırmışlardır. Burada 19. yüzyıl şairlerinden Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın Abdülmecid Han'ın Nil nehri üzerine yaptırdığı köprüler için düşürmüş olduğu üç tane tarih manzumesi bulunduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Tarih manzumeleri için bkz. Ay, 1999: tar.276, 277, 310.

Bu çalışmada Nil nehri ile ilgili tarihî, coğrafi, dinî, efsanevi bilgiler yanında sosyo-kültürel hayattaki etkileri bakımından da doyurucu bilgiler veren Evliya Çelebi'nin *Seyahat-nâme'sini* zemin alarak klâsik Türk edebiyatı metinlerinde Nil nehrinden nasıl söz edildiği ve bilhassa Osmanlı şairlerinin Nil nehrini şiirlerinde nasıl işledikleri ve bu bilgilere nasıl göndermelerde bulundukları ortaya konmaya çalışıldı.

Nil nehrinin kaynağıyla ilgili başlıca dört sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri o dönem coğrafi eserlerinde yer aldığı şekliyle Nil nehrinin kaynağının Kamer dağı olması, efsanevi bir özellik kazandırılarak Kaf dağında bir yer olduğunun söylenmesi, bulma çabalarının sonuçsuz kalmasıyla bilinmeyen bir hüviyet arz etmesi ve bir hadis-i şerife dayandırılarak cennetten çıkmış bir nehir olduğuna dair inanıştır. Evliya Çelebi Nil nehrine kaynak olarak Kamer dağlarını gösterir ve cennet nehirlerinden bir nehir olduğunu söyler. Cennet nehri olduğu Evliya Çelebiyle birlikte İbrahim ibn-i Bâlî ve Gelibolulu Âlî'nin de değindiği konulardan biridir. Şiirlerde de bu konuya gönderme yapılır. Evliya Çelebi ayrıca Nil nehrine Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiğini söyleyerek nehrin kutsiyetini bir kat daha artıran bir bilgi vermiştir. Hikmet-nâme'de bir görüşe göre nehrin kaynağının bilinmiyor olmasına değinilerek bir hikâye anlatılır. Bu hikâye Seyahat-nâme'de yer almamaktadır. Nehrin suyunun özellikleriyle ilgili olarak en detaylı bilgiyi Evliya Çelebi vermekle birlikte Gelibolulu Âlî yalnızca tatlı ve hazmı kolay bir su olduğunu söylemekle yetinir.

Nil nehrinin taşması gerek *Seyahat-nâme*, *Hikmet-nâme* ve *Hâlâtü'l-Kâhire* adlı eserlerde gerekse şiirlerde en çok işlenen konu olmuştur. Suların düzenli olarak her yıl belli bir dönemde artış göstermesinin sebebi ile ilgili bazı hikâyeler anlatılmıştır. Bunlardan Hz. Ömer ile ilgili olan hikâye hem *Seyahat-nâme'de* hem de *Hikmet-nâme'de* geçer. Evliya Çelebi bu konuyla ilgili başka bir hikâye de anlatmış ve bir de tılsımdan söz etmiştir.

Nil kesiminin hangi peygamber zamanından kalma bir âdet olduğu hususunda da farklı bilgiler vardır. Evliya Çelebi İdris peygamberden söz ederken Gelibolulu Âlî Yusuf peygamberden kalma bir âdet olduğunu ifade eder. Aynı durum Ümmü'l-kıyâs ile ilgili olarak da mevcuttur. Gelibolulu Âlî bu yapıyı ilk olarak İdris peygamberin inşa ettiğini söylerken İbrahim ibn-i Bâlî Yusuf peygambere dayandırır. Evliya Çelebi ise Kalimun Hakim adında bir kâhinden söz eder. Evliya Çelebi Ümmü'l-kıyâs ile ilgili detaylı bilgiler verirken isimlendirilmesi hususunda da bir hikâye anlatır. Şairler de beyitlerinde Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmışlar ve bununla ilgili mikyâs, kıyâs, parmak hesabı gibi kavramlara yer vermişlerdir.

Nil'in sularının yükselmesinden önce yapılan hazırlıklar, suyun artışının ilan edilmesi, Nil kesimi ve yapılan görkemli şenlikler *Seyahat-nâme'de* uzun uzun anlatılır. Şairler Nil'in taşmasıyla Mısırlıların sevinmesine gönderme yapan beyitler kaleme almakla birlikte beyitlerinde şenliklerle ilgili başka bir bilgiye yer vermemişlerdir.

Nil'de yaşayan hayvanlar arasında en çok timsahtan söz edilmiştir. Timsahın şiirlerde de çeşitli benzetmelere konu edildiği görülmektedir. Bunun dışında şiirlerde Nil nehri ile Musa ve Yusuf peygamberlerin kıssalarına çokça telmihler vardır. Sosyal hayattan bir gerçeklik kesiti olarak ise Nil kıyılarının gezinti ve seyir yeri olmasıyla Nil nehri etrafındaki şeker kamışı tarlalarına göndermeler yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Alâeddin Ali Sâbit, *Divan*, haz. Turgut Karacan, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, 1991.

Alay, Zehra (2005). Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâme'si (İnceleme – Metin), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ambros, Edith (1982). *Candid penstrokes: The Lyrics of Me'âlî, an Ottoman Poet of the 16th century*, Berlin.

Ay, Suzan (1999). Ahmed Sâdık Zîver Paşa Dîvânı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Azmî-zâde Hâletî Dîvânı: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni, haz. Bayram Ali Kaya, Harvard Üniversitesi, 2003.

Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara 1994.

Behiştî Divanı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, haz. Yaşar Aydemir, MEB, Ankara 2000.

Bursalı Rahmî ve Divanı, haz. Mustafa Erdoğan, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292396/h/bursali-rahmi-divani.pdf>, 30 Ekim 2013.

Dankoff, Robert – Nuran Tezcan (2011). Evliya Çelebi'nin Nil Haritası (Dürr-i bî-Misâl in Ahbâr-ı Nîl), YKY, İstanbul.

Edirneli Nazmî Dîvânı, haz. Sibel Üst, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292553/h/edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989.pdf>, 30 Ekim 2013.

Edirneli Nazmî, *Mecma'û'n-nezâ'ir*, haz. Fatih Köksal, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292688/h/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.pdf>, 30 Ekim 2013.

Erdoğan, Mustafa (2008). Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Erünsal, İsmail E. (1983). The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân, İÜEF Yay., İstanbul.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c. 10, haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı - R. Dankoff, YKY, İstanbul 2007.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Divan*, 3 cilt, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2006.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-ahbar'ın Tezkire Kısım*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1994.

Gökarp, Halûk (2001). Fasihî Divanı, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Güleryüz, Özlem Seçkin (2008). "Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 Numarada Kayıtlı 16. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (51a-100b)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 10. kitap - 1. cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul, 2011.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219063/h/>, 30 Ekim 2013.

İbrâhim İbn-i Bâli'nin Hikmet-nâme'si (1b-149a), haz. Mustafa Altun, (Çevrimiçi),

İmamoğlu, Ahmet Hilmi (1993). Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum

İpekten, Halûk (1974). Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara.

Kahraman, Seyit Ali – Yücel Dağlı (haz.) (2004). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. 1, 2. Kitap, 2. bs., YKY, İstanbul.

Karaköse, Saadet (1994). Nev'î-zâde Atâyî Divanı: Kısmî Tahlil-Metin, 2 cilt, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Külekçi, Numan (1985). Ganî-zâde Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı, haz. Müberra Gürgendereli, (Çevrimiçi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213637/h/giris.pdf>, 30 Ekim 2013.

Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599: Halatü'l-Kahire mine'l-adati'z-zahire, haz. Andreas Tietze, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975.

Nâbî Divanı, haz. Ali Fuat Bilkan, MEB, Ankara 1997.

Necatî Beg Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul 1963.

Nev'î, Divan, haz. Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

Revânî Dîvânı, haz. Ziya Avşar, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-128331/h/giris-revani.pdf>, 30 Ekim 2013.

Sehâbî, Hüsâmü'd-dîn bin Hüseyin, Sehâbî Dîvânı, haz. Cemal Bayak, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213653/h/metin.pdf>, 30 Ekim 2013.

Seyyid, Eymen Fuad (2007). "Nil", DîA, c. 33, İstanbul, s.122-123.

Sinan, Betül (2004). Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a), Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Süheylî, Divan, haz. M. Esat Harmancı, Akçağ, Ankara 2007.

Şeylan, Ali (2004). İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin (149a-300a), 2 cilt, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Taşlıcalı Yahya, Divan: Tenkidli Basım, haz. Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

Topçu, Mümin (1997). Dîvân-ı Rızâyî, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Uzun, Süreyya (2011). Üsküdarlı Aşkî Divanı: Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy, Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları, 3 cilt, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Vuslatî Ali Bey, Gazâ-nâme-i Çehrin, haz. Mustafa İsen – İ. Hakkı Aksoyak, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2003.

Zatî Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, İÜEF Yay., İstanbul 1970.

İSTANBUL TAKSİM SUYOLU ÇEŞMELERİNİN MİMARİSİ VE MAHALLE ÇEŞMELERİNİN HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Soner ŞAHİN**

Giriş

Geçmiş zaman boyunca hemen her yapı, su ile ilişkilendirilmiştir. Yaşam, suyu temel olarak olduğundan ve insanlar içmek, temizlenmek veya görüntüsünden/sesinden yararlanmak için suya muhtaç olduğundan mimarlıkla su arasındaki bu ilişki doğaldır. Gerek İslam öncesi kültürün izleriyle, gerek İslam düşünüşüyle manevi bir anlam kazanan su, Türk mimari geleneğinin de bir parçası olmuştur. Türklerde su için yapılan hayır, ibadetlerin en makbulü olmuş, bir yere su getirmek, bir çeşme yaptırmak sevap olarak kabul edilmiştir. Suyla ilgili Osmanlı yapıları, cami içlerine konan ve su küpleri ya da teknelerinden oluşan basit sebillerden, büyük kanal-havuzlara ya da birkaç kapalı birimden oluşan büyük ve anıtsal meydan yapılarına kadar pek çok çeşide sahiptir. Ancak bazı yapılar vardır ki, özellikle su için yapılmışlardır. Fonksiyonel olarak suyu kullanan bu yapılar, “su yapıları” olarak adlandırılabilirler. Bu yapılar içinde Osmanlı halk kültürü açısından, mahalle çeşmelerinin özel bir yeri vardır.

Bu çeşmelerin bir proje kapsamında bir arada yapıldığı nadir uygulamalardan biri Taksim Suyolu ve ona bağlı çeşmelerdir. 18. yüzyılın önemli projelerinden olan Taksim Suyolu Tesisleri’nin yapılması ile İstanbul Galata, Beyoğlu, Kasımpaşa, Tophane semtleri yeni çeşmelere kavuşmuş, yeni mahalleler kurulmuştur. Mustafa Cezar’ın ifadesiyle “su ananın doğurduğu Beyoğlu” yakası (Cezar 1991 s24) bu su yolu sayesinde mahalle çeşmeleri açısından bir açık hava müzesine dönüşmüştür. Kaynaklarda 40’ın üzerinde olduğu belirtilen söz konusu çeşmeler içinde bugün ancak 30’unun ismi tespit edilebilmektedir. Sultan ailesi ve dönemin devlet ileri gelenleri eliyle yaptırılan bu çeşmelerden ne yazık ki bazısı yok olmuş, bazısının da yeri değiştirilmiştir. Bir semte hayat vermek için, bütüncül bir proje kapsamında ve kısa sürede yapılmış bu çeşmelerden günümüze ulaşabilmiş olanlarının incelenmesi hem dönem sanatının özelliklerini hem de çeşmelerin halk kültüründeki yerini anlamak açısından önemlidir.

Taksim Suyu Tesisleri

III. Ahmet’in saltanat yıllarında, özellikle 1718’den sonra şehrin Galata yakasının, Kasımpaşa kıyılarına ve Beşiktaş yönüne doğru yayılması neticesinde, mahalli kaynak sularıyla ihtiyacını karşılamaya çalışılan¹ bu bölgeler için sürekli su sağlayacak tesislerin yapılması gündeme gelmiştir. Proje çalışmalarının ve ilk hendek hafriyatının III. Ahmet zamanında yapıldığı Fındıklılı Şemdanizade Süleyman Efendi’nin Mariüt Tevarih adlı eserinde belirtilmektedir (Aktepe 1976 c1 s30). 1728 yılında Üsküdar’da tamamlanan su yolu ve çeşmelerinde olduğu gibi (Şahin 2012) burada da kapsamlı bir imar faaliyetinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Bölümü. soner.sahin@yeditepe.edu.tr

¹ Taksim Suyolu yapılmadan önce buralarda en yaygın şekliyle suyun kuyular açılarak veya sarnıçlar vasıtasıyla temin edildiği bilinmektedir. Hatta, suyun azaldığı zamanlarda İstanbul’dan ve civar kaynaklardan fıçılarla Galata’ya su taşındığı da bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Taksim Suyolu yapılmadan önce bu bölgenin bilinen tek su tesisi, II. Bayezid tarafından yaptırılan, Levend Çiftliği bölgesindeki kaynaklardan toplanan ve kısıtlı bir su kapasitesi olan (yaklaşık 3 lüle) “Galata Sarayı Suları”dır (Cezar 1991 s20).

Ancak Patrona Halil isyanı ve III.Ahmet'in tahttan indirilmesi ile çalışmalar duraklasa da I. Mahmut'un tahta geçmesinden sonra ele alınan ilk imar projesi de yine Galata, Tophane ve Kasımpaşa bölgelerine düzenli su sağlayacak olan bu proje olmuştur. Suyolunun tamamlanması, padişahın da katıldığı bir törenle, 8 Rebiülahir 1144 / 10 Ekim 1731 günü gerçekleşmiş², tesisler padişahın annesi Saliha Sultan'ın vakfı olarak kaydedilmiştir³ (Yüngül 1957 s7, Aktepe 1976 c1 s31, Aydın 2007 s166). Kaynaklarda "Bahçeköy Suları" ya da "Tophane-i Amire Suyolu" olarak da anılan tesis, bugün Taksim Suyolu olarak tanınmaktadır⁴.

Suyolunun ana kaynağı Bahçeköy'de doğan, önce Acı Elma, oradan Kâğıthane deresinin bir parçası olan Eskibağ Deresi'nin sularıdır. Kaptajlarla Eskibağ Deresi'nin kaynağından toplanan sular, Balaban Deresi katmasını da alarak Ayazağa, Mecidiyeköy, Harbiye yolu ile yaklaşık 25 kilometrelik bir hat üzerinden⁵, şehir içine dağıtımın yapıldığı Taksim'deki tesislere ulaşmaktadır. Bu ilk yapılışında şehre isale edilen su miktarının 13,5 lüle (702 m3/gün) olduğu tahmin edilmektedir⁶ (Yüngül 1957 s7).

Taksim Suyolu Tesisleri, İstanbul şehrinin 18. yüzyıl ve sonrasındaki gelişimi için önemli bir proje olmuştur. Galata, Beyoğlu, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş semtleri yeni çeşmelere kavuşmuş, bu bölgelere yeni mahalleler kurulmuş, nüfus artmış, nüfus arttıkça Taksim Suyolu da elden geçirilmiş ve yeni eklemeler yapılarak zaman içinde geliştirilmiş, ihtiyacı karşılamak için kapasitesi artırılmıştır. Beyoğlu yakası yeterli suya kavuşunca saraylar ve kırsallar başta olmak üzere buradaki resmi yapılar daha da artmış, yeni yapılan kollarla Boğaz'ın Rumeli yakasındaki köylere de su verilir olmuştur⁷. Bunun yanı sıra hat, şehrin fiziksel gelişimini

² Törende, tesisin yapımından sorumlu olan başta Sadrazam Topal Osman Paşa, Bina Emini Saray Pazarbaşı Hacı Ahmed Ağa, Mimarbaşı Kayserili Mehmed Ağa, Su Nazırı Hacı Osman Ağa ve Mimar Mustafa olmak üzere 28 kişiye hilatlar giydirilmiştir (Yüngül 1957 s7, Erdoğan 1962 s11,12, Aydın 2007 s166)

³ Bu hattan beslenen, zamanında yapılmış pek çok çeşmede de Valide Sultan'ın adı yâd edilmesi bu nedenledir.

⁴ İstanbul su tesisleri genelde suyun kaynağına göre (Halkalı, Kâğıthane, Terkos gibi), tesisin hizmet ettiği nihai yapıya göre (Kırkçeşme, Laleli gibi) nadiren de tesis yaptıran kişiye göre (Süleymaniye, Hamidiye gibi) isimlendirilmiştir. Bu bağlamda I. Mahmut'un yaptırdığı tesisleri, suyun kaynağından ötürü "Bahçeköy" ya da tesisin su verdiği en önemli yapıya istinaden "Tophane" suyu olarak adlandırılması normaldir. Ancak ilginç bir şekilde tesisin bir yapısı bir semte, bu semt de tesise isim olmuş ve "Taksim Suyolu" ismi yerleşmiştir.

⁵ Daha önce yapılmış su yolları ile karşılaştırıldığında hat uzunluğu bakımından Taksim Suyolu, Kırkçeşme Suyolu'nun (55 km) ardından ikincidir. Onu, Köprülü Suyolu (21 km) ve Süleymaniye Suyolu (Çınarkolu 17 km) takip eder.

⁶ Taksim Suyolu, debi bakımından Kırkçeşme Suyolu (ilk yapılışı 81 lüle) ve Süleymaniye Suyolu (19 lüle) ardından üçüncüdür. Onu, Bayezid Suyolu (8 lüle) ve Köprülü Suyolu (8 lüle) takip eder.

⁷ Daha 1750 yılında hattın kurucusu olan I. Mahmut tarafından Eski Bağlar Deresi üzerine Topuzlu Bent yapılarak tesisin 13,5 lülelik kapasitesi 23,5 lüleye çıkarılmıştır. 1786-1787 yıllarında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa bu bendin yüksekliğini artırmış, Sadrazam Yusuf Paşa da hattı tamir ettirmiştir (Yüngül 1957 s7). Daha sonra hatta başka eklemeler de yapılmıştır; 1797 yılında III. Selim'in annesi Mihrîşah Sultan ve 1839 yılında I. Mahmut tarafından Arabacı Mandırası Deresi kollarına birer bent yaptırılarak suları (ilki 23, ikincisi 73 lüle olmak üzere) hatta katılmıştır. Böylece hattın ilk yapılışından yaklaşık 100 yıl sonra toplam debisi yaklaşık 10 kat artırılmış, su dağıttığı bölge de Kasımpaşa'dan Yeniköy'e kadar uzanmıştır.

de belirlemiştir denebilir. Beyoğlu'nun, Harbiye, Şişli Mecidiyeköy, Zincirlikuyu, Maslak yönündeki kuzey aksının omurgası, topografyaya da bağlı olarak, suyuyla aynı güzergâhı izlemiştir. Bugünkü Büyükdere Caddesi, suyunun Bahçeköy'den Taksim'e izlediği yol ile örtüşmektedir.

İ. Mahmut'un yaptırdığı suyunun son noktası ve kente dağıtım merkezi, Taksim'de, bugünkü Cumhuriyet Meydanı'nın yanında yer alan yapı topluluğudur⁸. Bu topluluk, büyük bir su deposu ve suyun belirli nispetlerde çeşitli kollara aktarıldığı maksem binasından oluşur (Şekil 1). Yapı, maksemin giriş kapısı üzerinde yer alan üç beyitlik kitabenin son iki satırına ve debi ölçme sandığı üzerindeki tek satırlık kitabeye göre 1145/1732-33 tarihinde tamamlanmıştır. Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mariüt Tevarih adlı eserinde de 1145 yılı olayları anlatılırken Tophane'ye suyun gelişinden bahsedilmiş; Padişah, Valide Sultan ve Harem-i Hümayun'un da makseme gelerek, dualarla buradan çeşmelere su salımını başlattıkları belirtilmiştir (Aktepe 1976 c1 s31).

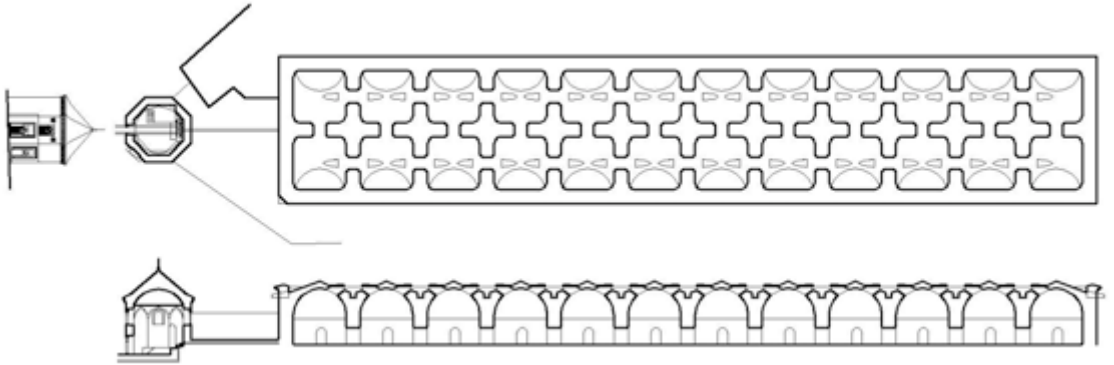
Sular maksemde taksim edilmeden önce yapı topluluğunun bir parçası olan 24 hücreli depoda biriktirilmektedir. Deponun dolusavak kotuna kadar toplayabileceği suyun hacmi 2.730 m³'ü bulur. Suyunun yapıldığı ilk dönemde hattın kapasitesinin 13,5 lüle (702 m3/gün) olduğu düşünüldüğünde deponun tamamının hattan gelen suyla yaklaşık 4 günde dolduğu tahmin edilebilir. Bir başka deyişle depo tam olarak doldurulduğunda hattan çeşmelere yaklaşık 4 gün boyunca kesintisiz su verilebilmekteydi. Su, depodan makseme deponun taban seviyesinden çıkan borularla iletilmektedir. İstiklal Caddesi ile Taksim Sokağı köşesinde bulunan maksem, sekizgen planlıdır ve içten kubbe, dıştan sekiz köşeli piramidal bir örtüye sahiptir. Cephelerinde kesme taş ve mermer kullanılan yapının çatısı kurşun kaplıdır. Maksemin cephesinde bir de çeşme bulunmaktadır⁹. Genel hatlarıyla sade olan çeşme, çok derin olmayan bir çeşme nişine ve yelpaze şeklinde bir niş örtüsüne sahiptir.

Maksemin iç mekânı da sekizgen planlıdır. Girişte sol tarafta, üç merdivenle çıkılan, etrafı mermer plaklarla çevrili bir mahfil bulunmaktadır. Bu mahfilin sol ucu maksem duvarının içerisine girmiştir. Girişe göre sağ tarafta ise maksemin üç kenarı boyunca uzanan taş bir sedir yer alır. Girişin karşısındaki yüzde, debi ölçme ve taksim kısmı yer alır. Depodan gelen su, duvardaki mermer oluktan önündeki küçük su teknesine akmakta, buradan teknenin dalgalı profilli duvarları üzerine yerleştirilmiş olan bronz lüleler vasıtasıyla ikisi önde, biri yanda olmak üzere üç dağıtım havuzuna aktarılmaktadır. Öndekilerden biri Tophane-Kabataş; diğeri Galata

⁸ Su hattı gibi, bu yapı topluluğu da şehrin gelişiminde önemli bir belirleyici olmuştur. Hattın şehir içine dağılmadan önceki nihai noktası olan, bir zamanlar yerleşimden uzak boş bir alanın ortasındaki su taksim tesisleri "Taksim" adı ile semte ismini vermiş, zamanla şehrin odaksal noktalarından birine dönüşmüştür. Suyunun ana hattının bitip şehre dağıtımının yapılacağı yer olarak bu noktanın seçilmesi topoğrafik nedenlerden kaynaklanıyor olmalıdır. Burası, suyun iletileceği son noktalar olan Tophane, Galata ve Kasımpaşa semtlerine üstten bakan sırtın en kuzey ucudur. Tesisin yapıldığı yıllarda, Galata Surları dışında Gatata Sarayı önündeki dörtyol ötesinde pek yerleşim olmadığı da düşünüldüğünde (Dökmeci-Çıracı 1990 s25) bu boş alanın, düşünülen büyük depo ve maksem için en uygun yer olarak tercih edilmesi anlaşılır bir durumdur.

⁹ Kapının sol tarafında, makseme bitişik duvar üzerinde geç tarihli bir çeşme daha yer almaktadır. Sade, mermer bir levha şeklindeki çeşmenin üzerindeki sivri kemerli kitabelikte "Ve cealnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy" ayeti ("Herşeye su ile hayat verdik" Enbiyâ 30) istifli olarak hakkedilmiştir. Bu kitabenin altında 1333 (1914-15) tarihi yer almaktadır.

yönüne, yandaki havuz ise Kasımpaşa yönüne gidecek suyun havuzlarıdır. Bu havuzların ortalarındaki düşey delikten sular, toprak altındaki kanallara akar¹⁰.

Şekil 1. Taksim Maskemi ve Su Deposu

Çeşmeler

Sultan I. Mahmut, Bahçeköy sularını İstanbul'un Galata-Beyoğlu yakasına getirmesinin ardından, başta tesisin vakıf sahibi Saliha Valide Sultan olmak üzere devlet ileri gelenleri ile

¹⁰ Bugün suyun dağılımı şu şekildedir; Tophane-Fındıklı yönüne 10 oluktan toplam 18 lüle (modern ölçümlere göre 15.6 lüle), Beyoğlu-Galata yönüne 10 oluktan toplam 18 lüle (modern ölçümlere göre 16.8 lüle), Kasımpaşa yönüne 4 oluktan toplam 5 lüle (Yüngül 1957 s51, Çeçen 1992 s77) su verilmektedir. Şehre isale edilen su miktarının 13,5 lüle olduğu tahmin edildiği (Yüngül 1957 s7) ilk dönemde suyun nasıl taksim edildiği konusunda ise bir bilgi bulunmamaktadır. 1750 yılında Topuzlu Bent yapılarak tesisin 13,5 lülelik kapasitesi 23,5 lüleye çıkarılmış, yukarıda belirtildiği gibi 1786-1787 yıllarında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Sadrazam Yusuf Paşa tarafından hat elden geçirilmiş, sonuçta makseme gelen su ve suyun taksimatı zaman içinde değişmiştir.

beraber bölgede, hattın sularından beslenen pek çok çeşme yaptırılmasını sağlamıştır. Her ne kadar dönemin kaynaklarında 40'ın üzerinde çeşmenin yapıldığından bahsedilse de¹¹ bugün bölgedeki çeşmeler ve yazılı kaynaklar incelendiğinde Taksim Suyolu vasıtasıyla yapılmış ve 1731-33 arasında inşa edilmiş 30 çeşmenin ismi tespit edilebilmektedir. Çeşmelerden, yeri tespit edilebilenlerin su dağıtım kollarına göre sayısal dağılımı şöyledir: Tophane-Kabataş bölgesinde 10 çeşme, Beyoğlu-Galata bölgesinde 6 çeşme, Kasımpaşa bölgesinde 10 çeşme (Şekil 2). İsmi bilinen ancak yeri tespit edilemeyen çeşme sayısı ise 4'tür.

Şekil 2. Taksim Suyolu'na ait mevcut çeşmeleri ve hattın muhtemel kent içi dağılımını gösteren harita (Çeçen 1992'den yararlanılarak çizilmiştir)

Sultan ailesi ve dönemin devlet ileri gelenleri eliyle yaptırılan çeşmelerin yoğunlaştıkları noktalar göz önüne alındığında dört bölgeden söz edilebilir: 1.Tophane sahili ile Galatasaray arasında kalan vadi (Bugünkü Yeni Çarşı-Boğazkesen Caddesi), 2.Fındıklı-Kabataş sahilinden başlayıp Taksim'e doğru çıkan vadi ve sırtlar, 3.o zamanlar ayakta olan Galata Surları içinde kalan bölge ve sahil şeridi, 4. Kasımpaşa Deresi Vadisi (Bugünkü Bahriye Caddesi) ve Dolapdere'ye kadar karşılıklı sırtlar. Genelde yaptırılanların isimleriyle anılan bu çeşmelerin bu bölgelere dağılımı şu şekildedir: Tophane'den Galatasaray'a çıkan yol üzerindeki çeşmeler: Tophane I. Mahmut Meydan Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi), Ömer

¹¹ Suphi Tarihi'nde, tesisten "kırk çeşme mütecaviz" beslendiği (kırktan fazla çeşmenin yapıldığı) belirtilmekte, bunlardan 13 tanesini de ismen sayılmaktadır (Aydınler 2007 s169). Mariüt Tevarih'te de 14 çeşmenin ismi sayılmakta, "ve sair ricalin sair mahallere bina eyledikleri cem'an kırk aded çeşme" denmektedir (Aktepe 1976 c1 s31).

Ağa Çeşmesi, Defter Emini Çeşmesi, Tersane Emini Hacı Ahmet Ağa Çeşmesi (1). Fındıklı-Kabataş sirtlarındaki çeşmeler: Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi (yeri değişmiş), Cebecibaşı Abdullah Ağa Çeşmesi, Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (yeri değişmiş), Tevkii Hafız Ahmet Paşa Çeşmesi, Yeğen Mehmet Paşa Çeşmesi (Solak Çeşmesi). Galata Sur içinde ve çevresindeki çeşmeler: Azapkapı Saliha Sultan Meydan Çeşmesi, Kethüda Yahya Ağa Çeşmesi, Reissülküttab İsmail Efendi Çeşmesi, Mihrişah Kadın Çeşmesi, Defterdar Mehmet Efendi Çeşmesi (Bereketzade Çeşmesi) (yeri değişmiş), Verdina Kadın Çeşmesi. Kasımpaşa semtindeki çeşmeler: Süruri Çeşmesi, Silahdar Yakub Ağa Çeşmesi, Vuslat Kadın Çeşmesi, Kiblelizade Mehmet Efendi Çeşmesi, Ziver Efendi Çeşmesi (Karanlık Çeşme), Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (Murabıt Çeşmesi), Tersane Emini Ahmet Ağa Çeşmesi (2), Kethüda Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Yeniçeri Ağası İsmail Paşa Çeşmesi (Aynalı Çeşme) (yıkılmış), Defterdar İzzet Ali Paşa Çeşmesi (yıkılmış). Bugüne ulaşamadığı için yeri kesin olarak tespit edilemeyen çeşmeler: Sadrı Anadolu Şehzade Mehmed Efendi Çeşmesi, Valide Kethüdası Osman Efendi Çeşmesi, Sadrazam Kethüdası Gül (Kel) Ahmed Ağa Çeşmesi, Sadullah Efendi Çeşmesi.

Bu çeşmeler arasında en görkemli olanları meydan çeşmeleridir. Bunların ilki I.Mahmut'un, Taksim Suyolu'nu tamamlatmasının bir nişanesi olarak kendi adına, Tophane semtinde, Galata Surları'nın hemen dışına yaptırdığı çeşmedir (Şekil 3). Yapı, dört cephesindeki kitabelerden anlaşıldığı üzere 1145/1732 senesinde, tesisin maksemi ile aynı yılda, tamamlanmıştır. Bulunduğu semtten dolayı Tophane Çeşmesi olarak da bilinen yapı, dört yüzlü meydan çeşmesi tarzında yapılmıştır. Böylece bu çeşme, ilk olarak bundan beş yıl önce, III. Ahmet devrinde, Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun önünde ve Üsküdar iskelesinde yaptırılan meydan çeşmesi tipinin Osmanlı mimarlığındaki üçüncü örneği olmuştur.

Yapı, Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yanındaki alanda, vaktinde Galata Surları'nın Tophane Kapısı'ndan çıkıp Beşiktaş'a giden ana yol üzerinde yapılmıştır. Burası aynı zamanda biraz yukarı kottaki Tophane-i Amire yapılarından başlayıp denize kadar inen genişçe bir alandır¹². Buranın, zamanında denize hayli yakın olduğu, önündeki meydanın eskiden sık çınar ağaçları ile süslü olduğu ve ağaçların altında ganimet olarak alınmış toprakların dizildiği de belirtilmektedir (İnciciyan 1956 s95)¹³.

¹² Çeşmenin yapıldığı yerde daha evvelce dükkânların bulunduğu, çeşme yapılacağı zaman bunların yıktırılarak meydanın açıldığı bilinmektedir (Aktepe 1962 s13).

¹³ 1792-1793 arasında toprakların kaldırıldığı ve meydanın bir kısmının Nizam-ı Cedid askerlerinin talimine tahsis edildiği de söylenmektedir (İnciciyan 1956 s95).

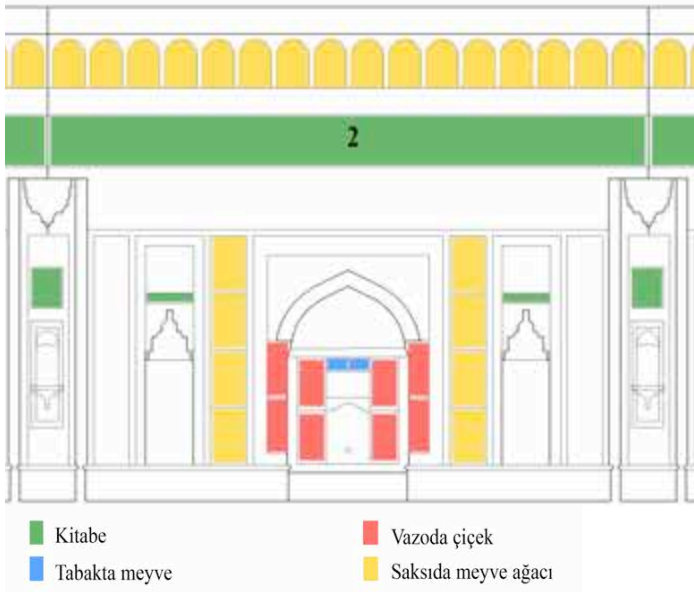
Şekil 3. I. Mahmut Meydan Çeşmesi

Tophane I. Mahmut Çeşmesi genel hatlarıyla, dört yüzünde aynı özellikte birer çeşmenin yer aldığı kare planlı bir meydan yapısıdır. Yapının pahlanmış dört köşesinde ise yelpaze kemerli küçük birer niş bulunmaktadır. Nişlerin alt yarısı stilize edilmiş deniz kabuğu motifi ve “S”, “C” kıvrımlarını ihtiva eden mermer bir pano ile kapatılmıştır. Özgün halinde, Üsküdar’daki örnekte olduğu gibi buralarda suluk da denen; kurnalı, küçük çeşmeciklerin yer aldığı düşünülebilir. Bu durum, Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mariüt Tevarih’inde çeşme anlatılırken *“Tophane meydanında adem-ül-misil, hoştarh sekiz musluklu çeşme”* tabirinin kullanılması ile (Aktepe 1976 c1 s31) uyushmaktadır. Böylece dört ana çeşme yanında köşelerde dört çeşmenin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mermer panolarda, daha evvel başka bir yerde rastlanmayan ve yapının genel tasarım diline de uymayan “Barok” motiflerin yer almasından bunların daha sonraki senelerde ilave edildiği bellidir. Muhtemelen bu değişiklik, çeşmenin üzerindeki yaldızlı süslerin de tamir edildiği 1792 ve 1793 senelerine (İnciciyan 1956 s95) aittir.

Tüm yüzleri mermer kaplı olan yapı, mermer üzerine işlenmiş kabartmalardan oluşan yoğun bir bezeme programına sahiptir. Çeşme nişleri içinde, vazö içinde çiçek ve sepet içinde meyve kabartmaları işlenmiştir. Kemer ayaklarında da vazö içinde çiçek motifleri bulunmaktadır. Çeşmelerin iki yanında, saksı içinde meyve ağacı kabartmalı panolar üst üste dörder tane olmak üzere düşey bir hat oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir (Şekil 4).

Yapının üst kısmında, kitabe sırasının üzerinde iki sıra halinde yatay bezeme şeritleri ve onun üzerinde de her gözde bir tane olmak üzere saksıda ağaç motifinin yer aldığı, birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanan sütun dizisi kabartması yer alır. Lale Devri mimarisinde bu motifler “çinihane” kartuşlar içine alınırken burada iki sütuna oturan birer

kemer gözünün içine yerleştirilmiş olmaları ilginçtir. Her cephede 16 gözün bulunduğu kabartma kemer sırasında, sütun başlıklarının klasik Osmanlı başlıklarından farklı olarak akantus yapraklarına benzer bitkisel bezemeli olması dikkat çekicidir.

Şekil 4. I. Mahmut Meydan Çeşmesi cephelerinden birinde motiflerin dağılımını gösteren çizim

Yapının prizmatik gövdesi mukarnas ve bitkisel bezemeli mermer saçak şeritleri ile son bulur. Bunun yukarısında bugün görülen tüm ahşap saçaklar ve çatı örtüsü, 1956-1957 yıllarında, İstanbul Sular İdaresince yürütülen restorasyonda, eski gravürlere izafeten tamamen yeniden yapılına dayanmaktadır. Çeşmenin altındaki insanları ve su haznesini hava şartlarından ve güneş ışınlarından koruyup serin tutan bu saçaklar oldukça geniş bir alanı örtmektedir. Kubbe sayesinde bu geniş çatı yüzeylerinin monotonluğu kırılmıştır.

Tophane I. Mahmut Meyan Çeşmesi genel hatları ile 1718 yılında başlayan Lale Devri mimarisinin yenilikçi sanat anlayışının özelliklerini yansıtmaktadır. Her ne kadar odak noktasını oluşturan çeşme sivri kemeri ile klasik çeşme tasarımını yansıtsa da, bunun dışında kalan yüzeylerin genişliği Osmanlı sanatçıları için yeni bir tasarım problemi olmuştur. Tophane I. Mahmut Çeşmesi'nde de geniş yüzeyler; niş, suluk, kitabe panosu ve şeritlerle sınırlanmış rölyefler gibi yapı elemanlarıyla doldurulmuştur. Özellikle cephe tasarımının, Topkapı Sarayı "III. Ahmet Yemiş Odası" olarak bilinen küçük odanın tasarım anlayışını yansıttığı söylenebilir. Her ikisinde de görülen; üst tarafta yatay, alt tarafta düşey hatlara bölünmüş yüzeyler, yüzeyler arasında çepeçevre dolanan kitabe sırası ve çerçevelenmiş çiçek-meyve motifleri ile I. Mahmut Meydan Çeşmesi, Topkapı Sarayı'ndaki bu odanın dış mekânda tersyüz edilmiş hali gibidir. Böylece sivil mimaride, iç mekânlarda, ahşap üzerine yoğunlukla uygulanan bezeme anlayışı, ilk defa bu büyüklükteki bir kamu yapısında, dış yüzeyde, mermer üzerine uygulanmış; I. Mahmut Meydan Çeşmesi, içine girilen değil dıştan seyredilen kentsel bir "sivil" yapı haline getirilmiştir. Bu durum, meydan çeşmelerinin "bahçe içinde birer köşk" gibi düşünölmeleri fikrinin (Şahin 2009 s284) bir yansıması olarak görölebilir. Bir zamanlar yeşillik bir alan içinde bulunan Tophane I. Mahmut Meydan Çeşmesi, alt kısmındaki düşey çerçevelerin, üstteki yatay kuşaklara sahip satırları taşıdığı ahşap köşk temasının, daha önceki meydan çeşmelerine göre

daha da belirginleştiği bir yapıdır. Yapının, kolonlu revakları temsil eden frizi ve geniş saçaklı kubbe çatısı da bu tabloyu tamamlamaktadır.

I. Mahmut'un Bahçeköy'den Galata'ya su getirmek için yaptırdığı tesisleri, annesi Saliha Sultan vakfına kaydettirmesinden dolayı suyolunun önemli son noktalarından biri de Saliha Sultan'ın yaptırdığı çeşme-sebildir (Şekil 5). Kitabesine göre 1145/1732–1733 yılında yapılan çeşme için, Galata Surları'nın batısında, Hacı Âmâ semti seçilmiştir¹⁴. Burası, bugün tanınmayacak derecede değişmiş olsa da, zamanında Galata surları içinde Tophane Kapısı'ndan başlayan ana yolun Haliç'e açılan ucudur. Bu bakımdan Saliha Sultan'ın yapısı için seçilen yer, Tophane'de I. Mahmut yapısı için seçilen yerle benzerlikler göstermektedir. İki yapı da Galata surlarının dışı açılan iki önemli kapısına yakın yapılmıştır.

Bulunduğu semitten dolayı Azapkapı ya da Galata çeşmesi de denen Saliha Sultan Meydan Çeşmesi'nin konumu¹⁵, mimarisini de etkilemiş görünmektedir. Kare planlı bir su haznesi, bir köşe sebili ve sebilin iki yanındaki birer çeşmeden oluşan yapıda, sebil ve çeşmeler ana yola bakan cephe üzerine toplanmış, mahalle içine bakan üç yüze yalnızca küçük abdest muslukları konmuştur. Saliha Sultan Meydan Çeşmesi'nde, ana kütlenin sivrilen köşesinde yer alan dairesel sebil yarattığı dramatik etki ile dikkat çeker. Böylece Lale Devri etkisindeki bu dönemde, sebillerin yapıların köşelerine alınarak vurgulanmasının¹⁶ devam ettiği görülmektedir.

¹⁴ Bu semt vaktiyle civarda azeblerin (bahriyelilerin) kışlarının bulunması dolayısıyla Azap Kapısı olarak da bilinmekte ve bugün daha çok bu isimle anılmaktadır. Halk arasında yapının yer seçimiyle ilgili ilginç bir söylenti de vardır: II. Mustafa'nın annesi Gülnuş Ematullah Valide Sultan arabasıyla gezerken, Azapkapı'nın sokakları arasında küçük bir çeşmenin başında, kırılan testisinden elinde kulpu kalmış ağlayan bir kız çocuğu görür ve çocuğu çağırarak ona para vermek ister. Çocuk ise parayı almaz ve yaşından beklenmeyecek bir olgunlukla Valide Sultan'a şöyle der: "Testinin parası için ağlamıyorum, eve su götürmenin üstesinden gelemedim ona ağlıyorum". Kızın bu sözleri Validenin hoşuna gidince, ailesine haber salınır ve küçük kız saraya alınır. Bu kız büyüdüğünde II. Mustafa'nın eşi Saliha Sultan olacak ve valide sultan olduğunda testiye kırdığı çeşmeyi anımsayıp o küçük çeşmenin yerine söz konusu meydan çeşmesinin yapılmasını sağlayacaktır (Ödekan 1994 s428)

¹⁵ Bugün yapının konumuna referans oluşturabilecek hemen hiçbir kentsel öge kalmamış, bunun için özellikle W. Müller-Wiener'in çalışmasında (Müller-Wiener 2002) özetlenen eski haritalardan yararlanılmıştır

¹⁶ Lale Devri mimarisinin özelliği, sebillerin iki sokağın kesiştiği köşelere yerleştirilmesi ve çevreleyen sokak ya da meydanın her iki tarafından da sebilin kullanılabilir olmasıdır: Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa, III. Ahmet Meydan Çeşmesi'nde olduğu gibi (Şahin 2009 s290).

Şekil 5. Saliha Sultan Meydan Çeşmesi

Sebilde ayrı bir hücre kısmı yoktur. Giriş dairesel kısım üzerinde, doğrudan sebil pencerelerinin bulunduğu kısımdır. Bu uygulama daha önceki sebillerde görülmez; genelde sebil pencerelerinin bir yanında, ayrı bir kapı bulunur, buradan bir ön mekâna oradan da sebil pencerelerinin bulunduğu kısma geçilir. Saliha Sultan Meydan Sebil’inde pencerelerin her iki yanında büyük çeşmeler yer almasından dolayı olsa gerek kapı, sebil pencerelerinin üzerinde açılmıştır.

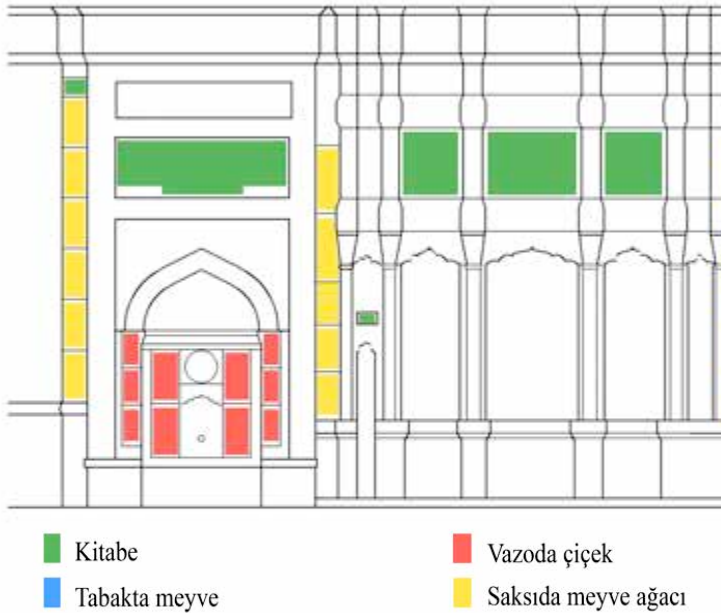
Sebilin cephesi, Lale Devri’nde geliştirilen stile uygun olarak, zeminden yukarıya doğru “etek - sütunlu pencereler - sağır alın” bölümlerinden oluşur. Eski gravürlerde¹⁷ zeminden iki basamakla yükseltildiği görülen sebil, bugün bu özelliğini yitirmiştir. Dantelli kaş kemer şeklinde söve kemerlerine sahip servis pencerelerinin üzerindeki alın kısmında, sütunlarla aynı hizada pilastrlar vardır¹⁸. Alın kısmı yatay şeritlere bölünmüş, her şerit değişik desenli kabartma sıralarıyla doldurulmuştur. Ortaya, üst üste dört kartuş içinde, kitabe yerleştirilmiştir. Alın kısmı, saçığın altında mukarnaslı, genişçe bir korniş ile son bulur.

Sebilin iki yanındaki çeşmeler, sebil yüksekliğince ve birbirlerine göre simetrikler. Niş kemerini oluşturan taşların üzeri hariç, mermer çeşmelerin her noktası kabartmalarla

¹⁷ J. Pardoe “The City of Sultan and Domestic Manners of Turks” adlı 1837 tarihli eserinde yer alan W. H. Bartlett imzalı gravür (Pardoe 1997)

¹⁸ Sebillerde alın kısmını sağır yapmak ve buralara pilastrlar yerleştirmek Lale Devri mimarisinin bir özelliğidir. Yalnız buradaki pilastrlar diğer sebil örneklerinden (Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa ve Bab-ı Hümayun III. Ahmet Sebilleri) farklı olarak alın kısmında daire değil yarım sekizgen kesitlidir.

bezenmiştir. Ayna taşları, sehpa üzerine yerleştirilmiş çiçek vazosu kabartmalara sahiptir. Kemer ayaklarına da üst üste üç tane olmak üzere “vazo içinde çiçek” motifleri yerleştirilmiştir. Bunun dışındaki kısımlar dolamadal ve benzeri bitkisel motiflerle bezelidir. Çeşmelerin ana kütesinin iki yanında, üst üste beşer veya altışar tane olmak üzere saksı içinde meyve ağacı kabartmaları yer alır. Meyve ağaçları sırasının en üstünde birer “maşallah” yazısı bulunur (Şekil 6).

Şekil 6. Saliha Sultan Meydan Çeşmesi'nde motiflerin dağılımını gösteren açılım çizimi

Meydan yapısının, sebil ve çeşmelerin yer aldığı yüzeyi dışında kalan, üç cephesi yine mermer kaplıdır, ancak bu cepheler sebil ve çeşme cephelerine göre oldukça sadedir. Tüm yapıyı saran mukarnaslı korniş, bu cephelerde de yer almaktadır. Ayrıca, yarım daire kesitli, balık pulu (ya da hurma ağacı gövdesi) motifli bir silme de bu cepheleri dolanmaktadır. Her üç cephede de, silmenin altındaki kısımlara abdest muslukları sıralanmıştır. Daha önce çeşmelerde ve meydan yapılarında rastlanmayan bu fonksiyonun bu yapıda yer alması dikkat çekicidir.

1930'larda ahşap çatı örtüsünü tamamen kaybetmiş olan yapının, 1952–1953 yıllarında Ali Saim Ülgen tarafından yapılan onarımı sırasında, çatısı eski gravürlere bakılarak tamamlanmıştır. Yapı bugün, dört yöne doğru eğimli, geniş saçaklara sahip ahşap bir çatı ile örtülüdür. Ayrıca su haznesinin üzerine, silindirik kuleciklerle çevrili bir kasnağa sahip büyükçe bir kubbe; sebilin tam üstüne gelen kısma da, dilimli bir kasnağa sahip bir kubbecik yerleştirilmiştir.

Galata-Tophane-Kasımpaşa bölgesine suyun getirilmesiyle bu bölgelere çeşme yaptıрма faaliyetine Padişah ve Valide Sultan yanında dönemin sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa da Kabataş'ta büyük bir çeşme yaptırarak katılmıştır (Şekil 7). Kare planlı, hazneli, yapının iki yüzünde birer çeşme ve 1145/1732 tarihini veren iki kitabe bulunur.

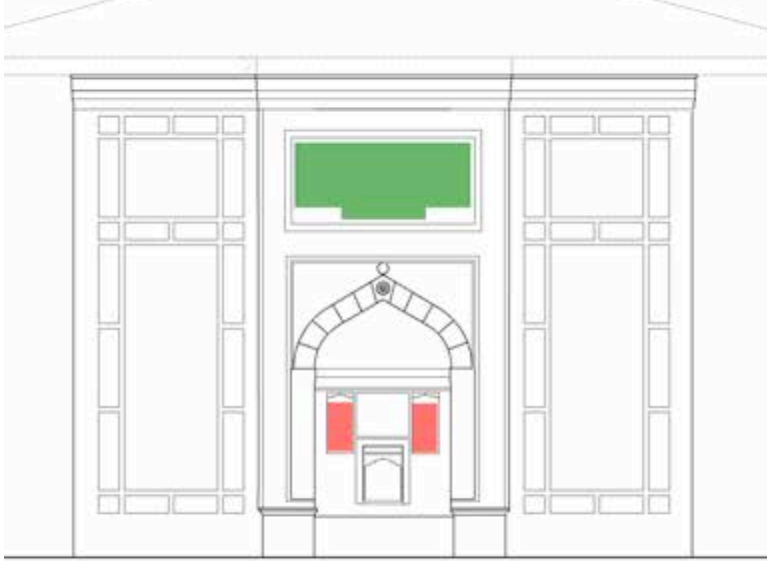

Şekil 7. Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi

Bugün Kabataş sahilinde bulunan yapının, ilk yapıldığında Kabataş set üstünde olduğu bilinmektedir. Pervitich'in çizdiği haritasından anlaşıldığına göre orijinal yeri, Kabataş iskelesinin karşısında, Mezarlık Sokağı (bugünkü İnebolu Sokağı) çıkan merdivenlerin sonundadır. 1958 yılı yol çalışmalarında (Barışta 1993 s6-7) yeni açılan arter için, çeşmenin bulunduğu alan, merdivenler de dahil tüm yapı adasıyla beraber ortadan kaldırılınca, çeşme de sökülüp bugünkü yerinde yeniden kurulmuştur

Kare planlı gövdenin iki yüzünde birer çeşme yer alır. Her iki yüzde de sivri kemerli çeşme ve üzerindeki kitabeyi de içine alan ve zeminden saçağı kadar uzanan çerçeve, ana gövdeden bir miktar ileri taşırılmıştır. Yapıda, rölyef bezemeler de bu çerçevenin içinde yoğunlaşmıştır (Şekil 8). Saliha Sultan Meydan Çeşmesi'ne benzer şekilde yan yüzler bezemesizdir. Sadece mukarnas bezeli saçak kornişi tüm yüzlerde dolanmaktadır. Bu özellikleri ile Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, bir meydan çeşmesinden çok, çift yüzlü bir çeşme niteliğindedir. Özgün çatı örtüsünü kaybeden yapı, bugün, ahşap kırma bir çatı ile örtülüdür. Taksim Suyolu'nun bir parçası olan I. Mahmut Meydan Çeşmesi, Saliha Sultan Meydan Çeşmesi

ve Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nden sonra Osmanlı Mimarlığında bu çapta ve nitelikte meydan çeşmelerinin bir daha yapılmadığını belirtmek gerekir¹⁹.

■ Kitabe

■ Vazoda çiçek

Şekil 8. Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi'nin bir yüzündeki motiflerin dağılımını gösteren çizim

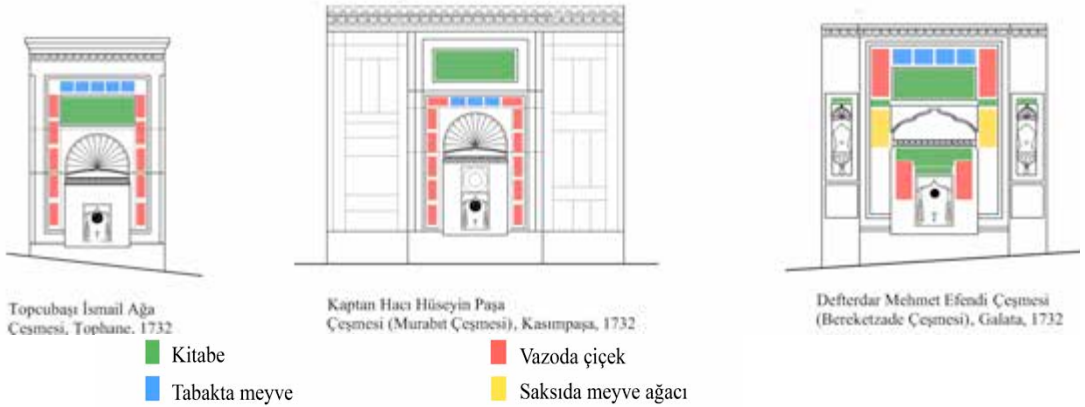
Taksim Suyolu çeşmeleri içinde dikkate değer diğer çeşmeler; Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi), Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (Murabıt Çeşmesi) ve Defterdar Mehmet Efendi Çeşmesi'dir (Bereketzade Çeşmesi). Bunlar, üzerlerindeki meyve ve çiçek kabartmaları ile öne çıkan örneklerdir (Şekil 9).

¹⁹ Kadirga Esmâ Sultan Meydan Çeşmesi (1781), Emirgan Çeşmesi (1782), Süleymaniye Hesap Meydan Çeşmesi (1792), Küçüksu Mihrişah Sultan Meydan Çeşmesi (1806), Maçka Bezmialem Valide Sultan Meydan Çeşmesi (1839) sayılı örneklerdir.

Şekil 8. Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi), Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (Murabıt Çeşmesi) ve Defterdar Mehmet Efendi Çeşmesi (Bereketzade Çeşmesi)

Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (Kadiriler Çeşmesi) ve Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (Murabıt Çeşmesi) yelpaze kemerli nişleri ile birbirine benzer iki çeşmedir. İkisinde de çeşme nişinin iki yanında vazoda çiçek demeti, üstünde tabak içinde meyve kabartmaları bulunur. Defterdar Mehmet Efendi Çeşmesi (Bereketzade Çeşmesi) ise dantel kemerli nişi ve iki yandaki sulukları yanı sıra, çiçek-meyve kabartmalarının çokluğu açısından da diğerlerinden farklıdır. Burada, vazoda çiçek demeti, tabak içinde meyve motifleri ile birlikte saksıda meyve ağacı motifleri de çeşmeyi bezemek için kullanılmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. Taksim Suyolu Çeşmelerinin üçünde motiflerin dağılımını gösteren çizim

Sonuç

Taksim Suyolu'nun yapılması ile hayat bulan çeşmeler, kentin karakter kazanmasında ve kent mekânlarının tanımlanmasında önemli bir rol oynamalarının yanı sıra devrin sanat anlayışının ve sosyal yaşantısının da göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu çeşmeler üzerine yapılacak çalışmalar bize halk kültürünü anlama açısından önemli ipuçları verebilmektedir. Çeşmelerin önemli özelliklerinden biri mermer üzerine rölyef olarak işlenmiş olan naturalist meyve ve çiçek kompozisyonlarıdır. Çeşmelerde vazoda çiçek, saksıda meyve ağacı ve tabak içinde meyve kabartmaları işlenmiştir. Çiçek demetleri arasında lale, gül, karanfil ve kasımpatı benzerleri tercih edilmiştir. Tabak içinde gösterilen meyveler arasında ise armut, nar, incir ve şeftali bulunmaktadır. Saksı içindeki meyve ağaçları arasında limon, armut, şeftali, erik, elma, kayısı, ayva, nar ve hurma ağaçları sayılabilir. Çiçek ve meyvelerin naturalist olarak betimlenmesi ve vazoda altlarında gösterilen bazı sehpaların perspektif etkisi verecek şekilde betimlenmesi dönemin yenilikçi sanat anlayışını yansıtmaktadır.

Çiçek ve az da olsa meyve, farklı bağlamlarda İslam sanatında her zaman simgesel anlamlarda, örneğin, cennetin ya da aşkın temsili olarak kullanılmıştır. Çeşmeler de, içinden akan suları ile cennet bahçesi tablosunu yansıtmaktadırlar: çiçek ve meyve bezemelerinin, özellikle suyun aktığı yer etrafında yoğunlaşmış olması "su-çiçek-meyve" üçlemesiyle "cennet" imgesine bir gönderme olarak düşünülebilir (Ögel 1999 s78). Böylece yapıların, içinden akan suları ile "cennet bahçesi içinde köşk" tablosunu yansıttığı söylenebilir. Sonuç olarak Taksim Suyolu'na ait ve aynı dönem içinde yapılmış olan bu çeşmeler, halk kültürünün somut birer örnek olarak mimariye ve taşla yansıdığını göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, M. Münir (1976). Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mürit Tevarih, C.1, İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Aydiner, Mesut (2007). Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin, Kitabevi, İstanbul.
- Barişta, H. Örcün (1993). Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Cezar, Mustafa (1991). 19. Yüzyıl Beyoğlu, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, Kâzım (1992). Taksim Ve Hamidiye Suları, İSKİ Yayınları, İstanbul.
- Dökmeci, Vedia & Çıracı, Hale (1990). Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.
- Erdoğan, Muzaffer (1962). Lale Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- İnciyan, P. Ğ. (1956). 18. Asırda İstanbul, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Müller-Wiener, Wolfgang (2002). İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Pardoe, Miss Julia (1997). 18. Yüzyılda İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Şahin, Soner (2009). Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı: III. Ahmet Ve I. Mahmut Devri Osmanlı Mimarlığı, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Soner (2012). "Üsküdar'da III. Ahmet Dönemine Ait Dört Çeşme ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi Üzerine", 7. Ulusal Üsküdar Sempozyumu "1352'den Bugüne Şehir", 02-04 Kasım 2012.
- Ödekan, Ayla (1994). "Saliha Sultan Meydan Çeşmesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 07, İstanbul.

Ögel, Semra (1999). "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler", Sanat Tarihi Defterleri 03, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, İstanbul, s.73-91.

Yüngül, Naci (1957). Taksim Suyu Tesisleri, Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

SU VE MÜZİĞİN İNSAN YAŞAMINDAKİ RUHSAL TERAPİSİ

Emel ŞENOCAK*

Giriş

Halk kültürünün bir parçası olan geleneksel tedavi yöntemlerinin araştırılması, toplumun her açıdan daha iyi analiz edilmesine ve modern tıbbın geliştirdiği tedavi yöntemlerine kültürel olarak katkı sağlamaktadır.

Halk kültürünün içinden çıkmış olan geleneksel tıp uygulamaları, Halkbilim'in temel çalışma alanlarından biridir.

Tarihsel süreçte "halka ait" tedavi yöntemleri, çeşitli uygulamalarla yenilenerek, geçmişten günümüze kadar gelmiştir.

Doğadaki titreşimlerin her biri, ses dalgalarını ortaya koymaktadır. Dalgaların sesleri ve ritimleri müziği meydana getirir. Fısıldayan ses dalgaları, kuş, su, rüzgar, insanın beyin dalgalarına yakın bir dalga ürettiğinden, insan ruhunu dinlendirici özelliğe sahiptir.

Hayatımızın vazgeçilmez kaynağı olan "SU", yaşamımız için hayati önem arz etmektedir. İçecek yolu ile tüketmemizin yanı sıra, farklı biçimlerde kullanılarak, vücut sağlığımız için önemli bir terapi kaynağı olmaktadır.

Su, vücudun metabolizmasını tetikler, vücut ısını düzenler, hücrelerin kendini yenilemesi, yaşlanmaya karşı direnci, kanın akışkanlığı, cildin, dolgun, pürüzsüz ve genç kalmasını sağlar.

Vücuda, sağlık getiren pek çok hastalıklar için kullanılan su, yüzyıllar boyu bedensel ve zihinsel yorgunlukların arınılmasında, çok önemli terapi kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra, çeşitli kas hastalıkları, ruh sağlığı tedavilerinde ve stres bozukluklarında kullanılan terapi yöntemi olarak ta bilinmektedir. Sağlık açısından suyun ilk terapi yöntemlerinden biri, hidroterapi olmuştur.

Hidroterapi Nedir; Hidro "Su" ve terapia "Tedavi" kelimelerinden oluşmuştur; kısaca suyla terapi anlamına gelmektedir. Doğal su kaynaklarında bulunan mineraller, insan sağlığı açısından büyük önem arz etmektedir. İnsan vücudunun üçte ikisinin su olduğunu düşünecek olursak, su insan için hayati kaynaktır. Hidroterapide önemli olan, suyun hareketi sonucu, insan vücudunun verdiği pozitif tepkidir.

Suyun, sıcak ve soğuk olmasına göre uygulanacak tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Örnek olarak, yüksek ateş düşürülmesinde ve vücudumuzda zedelenen bölgelerde soğuk su ve buz terapisi, vücut kaslarımızın, gevşetilmesinde ve rahatlamasında sıcak su terapisi uygulanmaktadır

Hidroterapi'nin tarihi; Su ile tedaviler binlerce yıldır banyo kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak uygulanmıştır. Antik dönemde suyun şifa gücüne inanılırdı. O dönemlerde özellikle bugünkü Bursa, Bolu, Bergama ve Eskişehir bölgelerindeki kaplıca ve hamam uygulamalarının sağlık açısından iyi geldiğini gören Romalılar bu tedavi yöntemini ustalarını Romaya götürmüşlerdir ve bu yöntemler Roma İmparatorluğu döneminde geliştirilerek dünyaya yayılmıştır.

14. yüzyılda Avrupada "Kara Ölüm" olarak tarihe geçen (1347-1353) yıllarındaki **veba salgını** 25 milyon insanın ölümüne sebep olmuştu. Bu epidemi hatta pandemik salgınlarda tetikleyici mikropları olarak vebanın yanında diğer salgın hastalıklar da görülmüştür, ör. çiçek, kolera, tifo gibi. Bu hastalıkların hijyenik olmayan su vasıtası ile yayıldığı düşünülerek 15.

* Dr., İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Temel Bilimler Bölümü.

Yüzyılda su ile tedavilerin başarısı oldukça zarar görmüştür. Ve tekrardan ancak 18. Yüzyılda yeniden tercih edilen bir tedavi yöntemi haline gelmiştir.

Hidroterapi, her ne kadar Alman Rahip Sebastian Kneipp (1821-1897) tarafından geliştirildiği literatürde geçse de, esasen Aşağı Saksonyalı Hekim Siegmund Hahn ve (1664-1742) bilhassa da oğlu Johann Siegmund Hahn (1696-1773) tarafından geliştirilip kitap haline getirilmiştir (1738). Yüz yıl sonra (1849) o zamanki felsefe öğrencisi Sebastian Kneipp (1821-1897) bu kitabı bulur ve bundan yola çıkarak sonra kendi tedavi yöntemlerini geliştirir. Böylelikle Doğal Tıp alanında Hidroterapiden bahsedildiğinde Kneipp'in yöntemleri kastedilir hatta Kneipp-Terapi = Su ile tedavi olarak eş anlamda kullanılmaktadır. (Şaduman Karaca)

Su ve Müzik, doğal yaşamda insanlar için vazgeçilmez bir unsur olmalarının yanı sıra, üzerlerinde, güçlü bir etkisinin olduğu da bilinmektedir. İnsanlar üzerinde, ruhsal ve bedensel sakinleştirici özelliğe sahip olan su ve müzik, disiplinler arası çalışma ile, belirli dönemlerde tıp biliminde, tedavi unsuru olarak kullanılmaktadır.

Müzik; Yaşamın her evresinde, insan doğumdan ölüme kadar, en etkileyici iletişim aracı olan müzik, bir anlatım sanatıdır. Sanat olarak müzik duygu, düşünce tasarım ve izlenimleri sesler ve ses kaynaklarının katkısıyla, ifade eden bir bütündür. Farklı olguları belli amaç ve yöntemlerle, güzellik anlayışıyla ortaya koymaktadır.

Müzik sözcüğü, Yunan mitolojisindeki esin perileri Musalardan kaynaklanır. Musa'ya ait, Musa'ya yakışır bir sanat anlamındadır. Birçok araştırmacı bu kelimenin etimolojisinin "muse-melek" anlamına geldiğini savunur. Mitolojiye göre Zeus'un kızları sayılan dokuz peri kızına "mousa-müz" adı verilmiş Dokuz eş yürekli kızdır bunlar ve bütün işleri ezgiler söylemektir. Hepsinin başı Kalliope'dir ve nasıl krallar Zeüs'an gelirse, yeryüzündeki ozanlar ve çalgıcıların da Musa'dan geldiğine inanılır ve bugün hemen her dilde kullanılagelmiş olan "musıki ya da müzik" kelimesinin, bu "müz" kökünden geldiği kabul edilmektedir.

İlkçağ düşünürleri müziğin temelini, içinde yaşadığımız evrenin doğal ritmik düzenine ve uyumuna bağlamışlardır. Ay, güneş, gezegenler, gece ve gündüz, mevsimler, her biri belli bir ritim içinde hareket eden, belli bir uyum sergileyen nesne ve olaylardır. Ayrıca insan bedeninin yapısı, işleyişi de müzikteki ritim ve uyum öğelerini taşımaktadır.

İnsanoğlu, yaşamının her evresinde müzikle iç içe yaşamış ve bütünleşmiştir, dolayısıyla insanın müzik ile tanışması ana karnında başlayarak yaşamı süresince devam etmektedir.

Sidney Finkelstein'e göre; Teknik değişe göre müzik, ses yüksekliği(diklik-perde) (İncelik –kalınlık) ve tartım (ritim) bağlantıları içinde düzenlenmiş seslerin sanatıdır. Müzik, insan sesinin, insan kulağının ve de seslerin daha zengin, daha karmaşık biçimde düzenlenmesine olanak veren, dolayısıyla da insan sesinin ve kulağının daha iyi gelişmesini sağlayan müzik gereçleri (çalgıları) yapma becerilerinin bir gelişimidir. (Finkelstein,F.s.10)

Farukî'ye göre; müzik, kelime olarak bir kültürü meydana getiren inançların yargı, estetik ve duygu olarak bir düzenleme içinde vokal ve/veya enstrümantal ses ve tonların bir araya getirilmesi sanatı ve ilmi anlamına gelmektedir. (FARUKİ, Lui Lamya,s:12)

Müzik Terapi Nedir; "Müzik terapi" sözcüğü, "müzik" ile "terapi" sözcüğünden oluşmaktadır. "Terapi" sözcüğü, hastaların bakımı ve tedavisi için gerekli önlem ve çareleri öğreten tıbbın bir dalı olup, Yunanlılar'ın sözcüklerinden kaynaklanmış ve benimsenmiştir.

Müzikal seslerin ve melodilerin fizyolojik ve psikolojik etkilerini çeşitli ruhsal bozukluklara göre ayarlamak suretiyle, düzenli bir yöntem altında yapılan tedavi şekline Müzik Terapi denilmektedir.

Müzik terapi, insandaki iletişim kanallarını açmak, tedavi etkilerini sağlamak, psiko-profilaktik (ruh koruyucu) etkiler ve gerek kişinin kendisinde, gerekse bulunduğu toplumda

rehabilitasyonu sağlayabilmek için hareket, ses ve müziği kullanarak, ses-insan bütünlüğünü ve müziği araştıran daldır.

Müzik terapi, bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan uzmanlık dalıdır.

Müzik terapi yöntemi diğer tedavi şekillerinden oldukça farklı. Çünkü ilacı müzik. eski tıba baktığımız zaman psikolojik rahatsızlıklar başta olmak üzere, göz hastalıkları, spazmlar, kas ve eklem rahatsızlıkları, yorgunluk, huzursuzluk gibi hastalıkların yanı sıra fiziksel hastalıkların çoğunda müzik terapinin kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır..

Günümüzde, müzik terapinin kullanım alanı oldukça geniştir. Nöroloji, kardiyoloji, onkoloji, psikiyatri gibi klinik alanlarda ve özel gereksinimli bireylerin tedavisinde tamamlayıcı bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca müzik terapi, alkol ve madde bağımlılığının tedavisinde de önemli bir yere sahiptir. Yapılan bireysel araştırmalarda klasik türk müziği ile klasik batı müziğinin hastalıklar üzerinde iyileştirici bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Müzik terapi’de, ritim, melodi ve harmoni gibi müzik unsurları tedavi amaçlı kullanılır. Müzik hastanın sinir ve endokrin sistemi üzerinde olumlu etkiler oluşturarak, duygu ve düşüncelerde anlamlı tepkilerin ortaya çıkmasını sağlar. (<http://musictherapy.tr.gg>)

Müzikle terapi, çocukların ve yetişkinlerin bedensel ve ruh sağlığı konusunda , psikiyatrik durumlarını belirlemede yol gösteren bir iletişim yöntemidir.

Dr. Adnan Çoban’a göre; “En son 1977 yılında; İhtiyaç duyan bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan bir uzmanlık dalıdır.” tanımı yapılarak müzikle tedavinin bir alternatif tedavi yöntemi olmadığı ; geleneksel tıba uygun, kendine has kuralları olan , bilimsel bir tedavi yöntemi olduğu tescil edilmiştir.” (Çoban, s:29)

Müzikle terapinin tanımı konusundaki tartışma bilim dünyasında yıllarca sürmüştür. Bazı çevreler müzikle tedaviyi “alternatif” bir tedavi yöntemi olarak, bazıları da sadece bir “rehabilitasyon” yöntemi olarak kabul etmiştir.

1980 yılında Amerikan Müzik Terapi Birliğine göre; “Zihin ve fizik sağlığının kazanılması, sürdürülmesi ve düzeltilmesi için tedavi edici hedeflere ulaşılmasında kullanılan, müzikle tedavi uzmanlarınca, yönlendirilen tedavi edici ortamda, davranışlarda arzu edilen değişikliklerin elde edilmesi için müziğin sistemli bir şekilde kullanılmasıdır. Bu değişiklikler,kişinin kendisini ve kendisiyle ilgili dünyayı anlamasını sağlayan, böylelikle kişi ile toplum arasında bir denge oluşturmayı başaran değişikliklerdir. Tedavi edici ekibin bir üyesi olarak müzikle tedavi uzmanı, özgül müzik aktivitelerinin planlanması ve uygulamasından önce, genel tedavi hedeflerinin yansımalarına ve kişisel problemlerin analizine katılır. Periyodik değerlendirmeler, uygulanan işlemlerin etkinliğinin saptanmasına yardımcı olur.

Tümata’ya göre; Müzik konusunda araştırma yapan uzmanların görüşüne göre müzik, konuşmadan önce de var idi. Konuşma için gerekli olan soyut kavramlar, hafıza, semboller, çağrışımlar, analogik bağlantılar insanla beraber gelişmiş ve olgunlaşmıştır.

Tabiatın her zerresinde ise büyük bir nizam ve ahenk içinde devam eden ritim ve melodi beraberliği bulunmaktadır. Kuş seslerindeki ahenk ve ritim mükemmeliğinde; elektronların, atomların, galaksilerin hareketleri ile vücudumuzdaki sıvıların dolaşımlarının büyütülen seslerinde müziğin varlık alemiyle ilgi ve ilişkisini gözlemleyebilmekteyiz.

Dünyada müzik ve müzikterapi tarihi anlayışı bizi antropoloji, tarih, ethnoterapi, ethnomedicin, psikoloji, pedagoji, sosyoloji, spiritüalite, parapsikoloji gibi bilimlerle işbirliğine götürmektedir.(Tümata)

Müzik Terapinin Tarihsel Serüveni; Müzik sanatının tarihsel serüveni , bireylerin ve toplulukların kültür olgularına göre nasıl etkilendiği, zaman içinde etkileşimle gerçekleşen

değişim ve devinimi, ilkel topluluklardan alıp günümüze kadar anlatma ve gelişime yardımcı olduğu konusunda fikir vermektedir.

İlkel kavimler hastalıkların kötü ruhlar tarafından meydana geldiğine inanıyorlardı. Bu kötü ruhları tütsü, dans, ritmik hareketle ve şarkılarla büyücü, hekim ve şamanlar kontrol altına alıyordu. Şaman davulu dünyayı temsil etmektedir. Yapılan dini törenleri rahiplerin insanları tanrıya yaklaştırmak için söyledikleri ilahilerin ve şarkıların ritimleri çok önem taşımaktadır. Yapılacak hataların tanrıları kızdıracağı ve toplumu lanetleyecekleri düşünülmektedir. Hekim çeşitli otlar, müzik ve dansla hastaların iyileşeceklerine inanılmaktadır.

Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesinin anlatımına göre; İnsanoğlu yüzyıllar boyunca hastalıkları tedavi etmek için çeşitli çareler aramışlardır. Bulundukları toplulukların imkânları çerçevesinde bazı hastalıkların nedenlerini bulmuş ve kendi kültür sınırları çerçevesinde tedavi yollarını denemişlerdir. İnsanoğlu müziği de bu tedavi yöntemlerinin arasına eklemiştir. Özellikle ruhsal ve beyinsel rahatsızlıklarda müzikle tedavi değişik zamanlarda değişik kültürlerde ve çeşitli hekimlerce uygulanmıştır. Müzik toplumların töre ve inançlarına göre büyü, din ve rasyonel düşünce sistemine bağlı olarak tedavide kullanılmıştır. Müziğin büyüsel gücü ile hastası arasında iletişim kurmaya çalışan terapist yüzyıllar içinde büyücü, rahip hekim ya da müzik uzmanı olarak değerlendirilmiştir.

İnsan müzikle yalnızca iletişim kurmakla kalmamış, müziği psikolojik sorunlarını gidermek için de bir yardımcı araç olarak kullanmıştır. Böylece, müzikle tedavi ortaya çıkmıştır.

Müzik terapi müzikal seslerin ve melodilerin fizyolojik ve psikolojik etkilerini çeşitli ruhsal bozukluklara göre ayarlamak suretiyle düzenlenen bir tedavi aracıdır.

İlkel topluluklarda büyücü ya da şamanın müzik ve dans eşliğinde insanlarını trans haline getirip kötü ruhları kovması tarihin bilinen ilk müzikle tedavi yöntemidir.

(<http://saglikmuzesi.trakya.edu.tr>)

Finkelstein'e göre; “İlkel ayinlerde ses (perde) müziğiyle, tartım (ritim) müziği hiçbir zaman tümüyle ayrı olmasa da , birbirinden farklıydı. Ayinlerin sözleri makamla okunuyor, böylece bir şarkı oluşuyordu. Ne var ki “şarkı” sözcüğünün anlamı, günümüzdekinden farklıydı.İlkel yaşamda şarkı, hemen hemen güncel yaşamda sonsuz bir biçimde tekrarlanan , çeşitlemesi az, konuşmanın sözlerine yakın bir ezgisel cümleydi.” (FINKELSTEIN, s:20)

Müzikle Terapi, bireylerin yaşantılarında ve tedavi süreçlerinde önemli bir tarihi süreç yaşamaktadır. Geçmiş, Afrika, Asya, Avrupa ve birçok Türk medeniyetlerine kadar uzanmaktadır.

Ortadoğu Medeniyeti'nden, Sümer Mitolojisinde Ea-Oannes (su evi anlamındadır) tanrısı su kenarında yaşar, insanlara güzel sanatları, şiir ve güzel konuşmanın temeli olan edebiyat, müzik ve tarım öğretirmiş. Sümer tabletlerini inceleyen Kramer, Sümer inanişinde tanrıların katında bulunan adâlet, barış, güç, yaratıcılık gibi özellikler yanında **Lilis, ub, Mesi, Ala** denilen dört müzik çalgısının bulunduğunu, müzik ve sanatın tanrı katında var olduğunu belirtmiştir.

Recep Uslu'ya göre; Eski Mısır'a ait bir papirüste "vebayı getiren rüzgara karşı" bir "kantik/ ilahi-şarkı" kaydedilmiştir. Yine IX. Yüzyıla ait tıbbî konulardan bahseden bir kopt papirüsünde bir deri hastalığını tedavi için Cebrail, Rafael ve Oriel'e karşı okunacak bir şarkıdan söz edilmektedir. Bir papirüste yazdığına göre eski Mısır'ı yöneten beşinci hanedanın kraliçesi gebeliği süresince çok hastalanır, gebeye yardım ve tedavi etmek için beş dişi tanrı beş müzisyen kız kılığında gelip şarkılarıyla kraliçeyi tedavi ederler. (Uslu,<http://toplumdusmani.net/modules/makale>)

Çin mitolojisinde; müzikle ilgili bilgiler ise M.Ö.3000 yıla kadar uzanır. Çin toplumunda da müziğin ne katta bir yeri olduğunu **Conficus'un** (M.Ö.551-478) müziğin toplumdaki önemine değinen sözleri anlatıyor.

Conficus, müziğin toplum yaşayışındaki önemine, müziğin toplumsal eğitimin en yaygın aracı gören Eflatun'dan (M.Ö. 400yıl) önce dokunmuştu. Sanıldığına göre bu görüşünde Eflatun , Conficus'un etkisindedir.

Çin'de müzik ve müzik düşüncesi dünya görüşüne ilişkin bir felsefe olarak biçimlenmiştir.

M.Ö. üçbinlere ulaşan Çin kültüründe müzik, kalbin sesi ve evrenin simgesi olarak kabul edilmiştir. İnsanda beş duyu ekşi, acı, tuzlu, yakıcı, tatlı olarak sıralayabileceğimiz beş tat, yaşamda beş renk çok önemlidir. Çin tıbbi içinde sağırlık, dilsizlik, topallık, cücelik ve deformasyonlar beş dert içinde; doğum, hastalık, ihtiyarlık, ayrılık ve ölüm beş eza içinde sıralanmaktadır.

Bu uygarlık döneminde beş sayısının öneminin müziğe de yansıdığı görmektedir. Müzik te ses sistemleri ,beş ses üzerine kuruludur.

Haşmet Altınölçek'e göre; Hastalık nedeninin kötü bir ruhun olduğu düşüncesi antik dönemde oldukça yaygındı. İnsanlar, hastalığın kızgın bir ilah tarafından, işlenen bir günahın bedeli, ya da şuurlu veya şuursuz olarak bir kuralın çiğnenmesi nedeniyle gönderildiğini düşünmüştür. Öncelikle hasta suçlu olduğunu ve bu suçun bağışlanması için de tedavi öncesi tanrıların yatıştırması ve onları razı etmesi gerektiğine inanmıştır. (Altınölçek,)

Antik dönem insanı, evrenin esrarına ve bunun da ruhlar ya da doğaüstü güçler tarafından yönetildiğine inanırdı.

Hastalığın nedeni ise bedene giren kötü ruhların eseri idi. Bu dönemde büyücü ise hekim görevini üstlenmiş ve danslar, tütsüler, şifalı bitkiler ve karışık ayinlerle hastanın bedenine girdiğine inandığı kötü ruhu uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Müzik burada, büyücü ile kötü ruh arasındaki iletişimidir ve bir yandan dan da kötü ruh kontrol altına alınmaktadır.

Rahmi Oruç Güvenç'e göre; Müzikle tedavinin tarihi tıp kadar eskiye gitmektedir. Çünkü insanlar tedavi araçlarını çoğu kez bir arada kullanıyorlardı. **Homer** ameliyatlarda müzik kullanmış ve başarılı olmuştur. **Eflatun (Plato)** özellikle müziğin öğretilmesi üzerinde çok durmuştur. Eski çağın hekimlerinden Askulap,sağırlığı tedavi etmek için trampet kullanmakla meşhurdur. Gerek Cicero, gerek Celsus, müziğin akıl hastaları üzerindeki iyi etkisinden bahsederler.Celcus akıl hastalıklarının tedavisi konusunda şöyle demektedir: "Saldırganlıkların kamçılarla yoluna bile gidilerek kontrol altına alındığı akıl hastalarında olduğu gibi, bütün diğerlerinin de saldırganlıklarını sınırlamak lazımdır. Bazı hastalarda yersiz gülmeler, azarlamalar ve tehditlerle engellenmelidir, diğer bazılarındaki melankolik düşünceler yok edilmelidir ki, bu amaç için müzik ve gürültüler kullanılabilir." Aristoxenes, müziğin yemek sırasında iyi gittiğini, çünkü zihni ve fiziki aşırılığı müziğin simetrisinin bertaraf ettiğini söyler. Maerobius'da müziğin hastaları tedavi ettiğini söylemektedir."(Güvenç,s;11)

Pek çok yazılı kaynaktan edinilen bilgilere göre, **Pisagor** (580-600), müzik teorisini ve müzikle terapinin ilk ilmi yaratıcısı olarak belirtilmektedir.

Recep Uslu'ya göre ; Hz. Süleyman'ın öğrencilerinden sayılan Pisagor üç gece rüyasında bir nurani kişinin "Falan deniz kenarına git, orada bir bilim bulacaksın" demiş, Pisagor gidip orada hiçbir şey bulamayıp geri dönerken orada bulunan demircilerin çıkardıkları seslerden müziği icat etmiştir. Pisagor ruhunu terbiye için uyguladığı riyazet metoduyla gezegenlerin bulunduğu semaya kadar çıkar ve feleklerin hareketinden çıkan müziği dinlermiş. (Uslu,Makale)

Rahmi Oruç Güvenç'e göre; Miladi 569'da Batı Türk Hakanına Bizans elçisi olarak gelen Zemarkhos'da Semerkand'da Gök-Türk kamlarının davullar ve çingiraklar çalarak, ateş etrafında devran ettiklerini görmüştü. Din dışı rakslar ile de merasim yapıldı. Miladi VI-VII. Yüzyıllardan Çin kaynakları , Gök-Türk'lerin , bir ayak ile hareketli bir top üzerinde durarak ,

denge için kollarını iki yana açıp, diğer ayakla çok hızlı bir şekilde döndüklerini anlatır. "...Adı geçen bu raksın Milad devrinde de uygulandığı, iç Asya göçebelerinin eski ili olan kuzey Çin'de bir mezar duvarındaki tasvirlerden bilinir. Rakkas sağ ayağı ile bir top üzerinde denge kurmuş, arkaya doğru uzanan sol ayağı ile dönmektedir. Açılmış kollarının yenleri uçuşur gibidir. Rakkasın önünde bir diz üzerine çökmüş müzisyen davul çalmaktadır.

(GÜVENÇ,<http://www.ozelegitimsitesi.com>)

Türklerde, sağlık hizmeti veren meslekler tarih boyunca kimlik ve isim değişikliğine uğramıştır. Türk hekimlerin hikayesi "Kam" adı verilen sihirbaz hekim ile başlar. Kam, gök ile yer Tanrı ve ruhları ile doğrudan ilişki kuran ayinleri yürüten kişiydi. Kam hastasını, adaklar, içecekler, dağlama, çeşitli hareketler, oyun, müzik, büyü ve bitkilerle tedavi ederdi. Müzik yalnızca zevk, neşe, aşk, hüznün ve eğlence unsuru olarak görülmemiştir. Dinde, savaşta milli birliğin oluşumunda, kullanılan bir araç olmuştur.

Litaratür araştırmalarında, islam medeniyetinde önemli yere sahip olan muzik, terapi aracı olarak kullanılmaktadır.

Uslu'nun Makalesine göre; **İran Mitolojisi'nde** müziğin icadı ve büyük ustası eski krallardan Cemşid'in hânendesi **Barbed**'dir. Kendi adıyla anılan, Barbed denilen udu veya bir telli çalgıyı icad eden de odur. Bu tema / mazmun Türk Müziği güftelerinde işlenen bir konudur. (USLU,makale)

İranlı araştırmacı, Seyyid Huseyn Rezevi Bergei'de , müzikle tedavi metodları üzerine yaptığı çalışmalarında, Safevi dönemi özellikle İsfahan'ın başkent olmasından sonra tıp ve eczacılığın görülmemiş bir gelişme yaşadığını ve döneminin en önemli merkezlerinden biri haline geldiğini irdeliyor. Safevi döneminde özellikle İsfahan' da klasik tıp metodlarının yanı sıra müzikle tedavinin yaygınlık kazandığını, daha önceleri de İran'lı İbni Sina, Razi ve Cürcani gibi alimlerin müziğin tedavi metodu olarak kullanılması konusunda risaleler kaleme aldığını belirtiyor.

Bergei İran bilim tarihinde Aynul-Mülk Şirazi ve Ali Efzal Kat-i Gazvini gibi alimlerin de eserlerinde müziğin etkilerini konu edindiklerini hatırlatarak, özellikle son iki İranlı alimin müzik ve ruhsal hastalıkların tedavisinde önemli aşamalar kaydettiklerini söylüyor. (<http://www.irankulturevi.com/turkce/haber/safevimuzik.htm>)

Bin yıldan daha önceki zamanlarda Orta Asya'da, Horasan ve Uygur bölgelerinde gelişerek yayılan makam musikisi hakkında Farabi, İbn-i Sina, Ebu Bekir Razi, Hasan Şuri, Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi, Haşim Bey eserler yazmışlar ve makamların duygular ve organlarla ilişkilerini tasniflerle belirtmişlerdir.

Pınar Somakçı'ya göre; İslamın ilk çağında Kuran, ses perdeleri pek az olan minör gamından oluşan sade melodiler ile okunmuştur. Fakat zamanla güzel sesli kişiler ülkelerinin müzik özelliğini taşıyan melodilerle süslemeye başlamışlardır. Yavaş yavaş musikinin cazibesine tutulan devlet büyükleri arasında şarkı söylemek, çalgı çalmak moda olmuştur. Böylece musiki derece derece ilerleyerek Abbasiler çağında daha üstün bir düzeye ulaşmıştır. Abbasiler döneminde yaşamış ünlü Türk-İslam bilgini ve filozofu Farabi yazmış olduğu Kitab-ül Musiki adlı eserinde müziği nazari açıdan açıklamış, müzik aletleri hakkında bilgi vermiştir. Türk'lerin İslamiyeti kabulü, 9.yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. İslamiyetten önce büyük göçlerle batıya taşınan bu eski kültür, kendi kültürleriyle kaynaşmış ve değişik müzik türlerinin doğmasına sebep olmuştur. Türk-İslam kültürü içinde esaslı bir yer edinen musiki özellikle saray ve tekkelerde, mehterhane çevresinde gelişmesini sürdürmüştür. Bu gelişmelerin merkezini ağırlıklı olarak mevlevihane ve enderun oluşturmuştur. Mevlevi ve diğer tarikat mensupları arasında büyük bestekarlar yetişmiş, hem dini hem din dışı musikinin gelişmesi ve ilerlemesi gözlenmiştir. Bektaşilik tarikatı içinde halk müziği varlığını sürdürmüştür. İslam Medeniyeti tarihinde özellikle tasavvuf ekolü mensupları(sufiler) müzikle uğraşmış, kullanmış ve

savunmuşlardır. Sufiler, akli ve asabi hastalıkların müzik ile tedavi edildiğinden bahsetmişlerdir. Bu dönemde yaşamış büyük Türk-İslam alimleri ve hekimleri Zekeriya Er-Razi (854-932), Farabi (870-950) ve İbn-i Sina (980-1037) müzikle tedavinin bilhassa müziğin psikişik hastalıkların tedavisinde ilmi esaslarını kurmuşlardır. Farabi, “Musiki-ul-kebir” adlı eserinde müziğin fizik ve astronomi ile olan ilişkisini açıklamaya çalışmıştır.(Somakçı, Makale)

Türk düşünürlerin müzik terapi konusundaki görüşleri ve tedavi merkezleri;

Ahmet Hakkı Turabının çevirisiyle; İbn-i Sina: (980-1037) Büyük İslam bilgin ve filozoflarından. Bir çok ilmi konunun yanısıra musikinin insan bedenine olan etkisini de incelemiş ve tedavinin etkisi için, musikinin tıpta oynadığı rolü şöyle tanımlamıştır.: “.. tedavinin en iyi yollarından, en etkililerinden biri, hastanın akli ve ruhi güçlerini arttırmak, ona hastalıkla daha iyi mücadele için cesaret vermek, hastanın çevresini sevimli ve hoş gider hale getirmek, ona en iyi musikiyi dinletmek , onu sevdiği insanlarla bir araya getirmektir...”

İbn-i Sina, müzik notalarının insanların ruh hallerindeki iniş çıkışları temsil ettiğini tespit etmiştir. Ona göre müziği bize hoş gösteren iştme gücümüz değil; o besteden çeşitli telkinler çıkaran idrak yeteneğimizdir. Yani müziğin bizde uyandırdığı duygulardır. (Turabi,s:46)

Ebu Nasr Farabi: (870-950)Müziğin insan bedenine ve ruhuna etkilerini inceleyen en ünlü düşünürlerden biridir.Farabi, musiki ile de meşgul olup kanun, şestâr ve ud çalmakta usta idi. Bu konuda da eserler yazmıştır. Eserlerini o zamanki ilim dili olarak Arapça yazmıştır. Müzikle ilgili Aristo’nun etkisinde kalmış onun tarzında müzik faaliyetlerinde bulununca Araplar, kendisine *Muallimi Sani*, Aristo’ya ise *Muallimi Evvel* demişlerdir. Müzikle ilgili en önemli eseri, ‘*Musiki-ul Kebir*’dir. Bu eserinde musikinin fizikle ve astronomi ile ilgili bağlantılarını izah etmiştir.Hatta kullanılan birçok makamın yıldızların etkisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca musikinin insan psikolojisi üzerindeki etkilere de yer vermiştir (Ateş;s:100-101)

Farabi yazdığı “Kitabu’l- Musiki-ul Kebir”de, müziğin matematiği ve ses fiziği ile ilgili bulunsada müziğin, insan psikolojisi üzerindeki tedavi edici etkisinin bulunduğu işaret etmektedir. Türk Müziği makamlarının özelliklerine göre,her makamın ruh sağlığı üzerinde ayrı bir tedavisinin olduğundan bahsedilmektedir.

Ünlü İslam filozoflarından olan Yakup El Kindi: (795-870), felsefe çalışmalarının yanı sıra tıp, matematik, astronomi, politika, musiki ve mantıkta bulunan on yedi ayrı konuda eser kaleme almıştır. El- Kindi, İnsan nabzının müzikle bağlantısını olduğunu hastaları üzerinde test etmiş ve çalışmalarında yazmıştır.

Dr. Grenben’e göre; Müslüman Türk bilginlerinden olan Ebu Bekir Razi (856-925) Melankoliklerin tedavisinde müzik dinlemelerini tavsiye etmiştir.(Grebene.s:23)

Safiyüddin Abdülmümin Urmevi: (?-129) Musikimizin en büyük isimlerinden olan Umevi.Türk müziğinde ses sistemini bilimsel temele oturturan kişidir.Türk makamlarının insan psikolojisini etkilediğini ve bu alanda çalışmaları olduğu bilinmektedir.(Türk Musikisi Bestekarları)

Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi: (?-1801) Türk Hekimleri korku, heyecan, kuşku ve ruhsal bunalım geçirenlerin nabız atışlarındaki değişme ve bunun meydana getirdiği ruhsal huzursuzluk üzerinde durur, hastalara çeşitli melodileri dinletir ve bu arada nabız atışlarını da kontrol ederek, hastaya uygun olan müziği bulur ve aynı hastalığı olanları bir araya getirerek, buldukları uygun şarkılarla tedavi ederlerdi. Yani bir çeşit grup terapisi yapıldı. Ruh hastalarının hoşlanacakları şarkılar kadar beğendikleri müzik aletleri de göz önüne alınarak hastalara ve hastalıklarına göre çeşitli müzik aletleri kullanılırdı.

İşte 19.yy başlarında yaşamış olan Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi’nin “Neticetü’l Fikriye , Tedbir-i Veladet-ül Bıkriyye , ve Risaletü’l Musikiyye adlı eserlerinde bu konuyla ilgili çok değerli bilgiler vardır. (Popüler Psikiyatri Dergisi, s.18)

Karatay’a göre; Gevrekzade’nin ruhi hastalıkların müzikle tedavisinden bahsettiği ve 1797 de yazdığı Risaletü’l-Musikiyye adlı kitabı Topkapı sarayı kütüphanesinde hazine 571’ de kayıtlı olmakta ve bize bu konuda çok değerli bilgiler aktarmaktadır.(Karatay,s:587)

Nevşe’ye göre; bu kitapta vücuttaki hastalıkların nasıl oluştuğuna, ruhi hastalıklar diye nitelendirilen hastalıkların nasıl ortaya çıktığına ve bunların müzikle ne derecede ilişkili olduğuna dair bilgi vermektedir.

Burada her bir organda meydana gelen hastalıklara deva olan makamların tespit edilmesi ve uygulanması gerektiğini yazar ve bundan sonra müzik ilminin ortaya çıkışının dayandığı rivayetlerden bahseder. İlk rivayet , müzik ilminin hazreti Nuh’un çocuğu Lamek’le başlamakta olduğunu ancak, gelişimini ve asıl ortaya çıkışını başta Aristoteles ve onun öğrencisi Pokrat, Sokrat ve Calinus’a dayandırılmaktadır. Bu rivayetin devamında buna bağlı olarak başka bir rivayet anlatılmaktadır. Bu rivayet de yine yukarıda geçen filozoflardan-hekimlerden birinin-ki tam bir isim verilmemiş- müzik ilmini icat etmesiyle ilgilidir. Bu rivayetin sonunda icat edilen “**berbatt**” adlı çalgının telleri (dört telli) , tabiatda dört unsur olarak nitelendirilen **hava, ateş, su ve toprakla** ilişkilendirilmiş ; bu uyumun aynı zamanda vücuttaki sıhhatle de ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir. (Nevşe;s:307-308)

Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) Mevleviliğin kurucusu ve ünlü bir İslam düşünürüdür.**Annesi, Belh Emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun; babası, dönemin İslam kültür merkezlerinden “Belh” kentinde Sultânü’l-Ulemâ (Alimlerin Sultânı) unvanı ile tanınmış Muhammed Bahâeddin Veled’dir. Mevlana,** müziğin insan ruhu üzerindeki psikolojik etkilerini en iyi biçimde dile getiren ve bunun en güçlü yorumunu yapan kişilerin başında gelmektedir. Mevlevilik; musiki ve şiirin birleşmesiyle insan ruhuna verdiği huzur ve ilahi aşkı kuvvetlendirerek insanı Tanrıya yaklaştırmaktadır. Hangi dilden ve dinden olursa olsun, tasavufi aşk insanlar birleşmektedir.

Mevlevi kültüründe en önde gelen çalgılar, ney, rebap, çeng, kudüm, halile gelmektedir.

Tedavi Merkezleri; Türk-İslam Hastanelerinin, 707 senesinden 1616 senesine kadar olan süre içinde Emevi, Abbasi, Selçuklu, Memluklu, İlhanlı, Timur, Akkoyunlu ve Osmanlı devirlerinde , Hindistan’dan İspanya’ya kadar uzanan bir bölge üzerinde kurulduğu ve dünya psikiyatrisinin ve hastaneciliğinin gelişmesine, psikolojik hastalıkların tedavisine öncülük ettiği söylenebilir.

“ **Darüşşifa**”; hastahane, sağlık yurdu anlamına gelmektedir ve işlevsel olarak bugünkü hastanelere karşılık gelen hizmet kurumlarıdır.

Darüşşifalarda, uzman hekim ve sağlık ekipleri bulunmaktaydı, halkın hastalıkları durumunda hekimlerden şifa ararlardı. Bu şifahanelerde, din, dil, ırk farkı aranmadan tedavileri yapıliyordu. Vakıflar tarafından yönetilen şifahanelede hastaların bakım tedavileri ve ücretleri parasız yapılırdı. Şifahanelerin kendilerine göre yönetim kuralları bulunmaktadır. Buralarda görev yapacak hekimlerin, Selçuklu Sultanı tarafından tayin edildiklerine dair belgeler mevcuttur. Selçuklu döneminde Anadolu’da inşa edilmiş olan darüşşifalardan yalnızca Sivas’takinin vakfiyesi günümüze kalmıştır.

Evliyaoğlu’na göre; Türklerin Asya hatıralarıyla zenginleşmiş ve İslam tasavvufunun en gelişmiş meditasyon teknikleriyle incelmış, zihni tedavi yöntemleriyle hocaların hocası ve hekimler hekimi tıp bilgini İbni Sina’dan ve öğrencilerinden kaynaklanan psikoloji ve felsefe kültürüyle yüklü olan hekimler, bu hastanelerde akıl hastalarını tedavi ederlerdi.Dönemlerinin geliştirilmiş tıp bilginlerine ve tecrübelerine sahip ruh hekimleri bir yandan deneyle desteklenmiş şifalı bitki özleri ve ilaçlarla bu hastanelerde tedavilerine devam ederler, bir yandan da tasavvuf bilginlerinin katkılarıyla ruh tahlilleri üzerine çalışmalar ve araştırmalar yaparlardı.Aynı zamanda tıp fakülteleri niteliğinde darüşşifalarda, Türk mimarisinin tabiatla

kaynaşmış insana huzur, zihne sükunet veren üslubuyla, ağaç-çiçek ve su ile desteklenen yapılarıyla çini, nakış, ahşap, taş, mermer oyma sanatlarıyla insan düşüncesine sükun telkin eden süslemelerin, estetik heyecanı doruğuna yükselttiğini hissederiz. Her biri belli bir amaca dönük olarak yükselen darüşşifalarda plastik güzel sanatların bir sentezini buluruz. Aynı zamanda bu bütünlüğün içeriğinde ilimle sanatın birliği, kısaca üstün bir hayatın-yüce bir medeniyetin ışığı parlar. Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına geçen ve giderek gelişen tıp ilmi ve hasta tedavi tekniklerini kullanan Sivas, Kayseri, Çankırı, Konya, Sinop, Kastamonu, Tokat, Mardin, Edirne, Bursa, Amasya gibi şehirlerde açılan darüşşifalar, hastalara ve yabancı yolculara şifa dağıtan üniversitelerdi. Bu hastaneleri Selçuklulardan miras olarak alan Osmanlılar bu büyük hizmeti geliştirmişler, ve Osmanlı devletinin çöküntü yıllarına kadar sürdürmüşlerdir. Darüşşifaların ,daha çok akıl hastalıklarının tedavisiyle ilgili bölümlerinde hizmet veren baştabiplerin akıl hastalıkları konusunda uzman olmalarının yanı sıra, şiir ve musiki kültürüne de sahip bulunmaları şart koşulmuştur. (İvliyasoğlu,s:60-64)

Nureddin hastanesi: Şam'da (o zamanki adıyla Dimaşk) ve Nureddin hükümdarlığının ilk yıllarında Selçuklu hükümdarı Dukak tarafından inşa ettirilmiş küçük bir hastanedir. Bu hastanede akıl hastaları için de bir kısım ayrılmıştı. Nureddin bu hastaneyi ıslah ederek tekrar faaliyete geçirmiştir.

Terzioğlu'na göre; "Akıl hastalarına ayrılan salonda hekim Muhazzabeddin , mania denilen "al-Cünun as Sab'i" hastalığına yakalanmış bir deliye, içine Opium konmuş arpa suyu içirilmesini kararlaştırdı. Bunu içen adamın hastalığı geçti ve sağlığına kavuştu"

1154 yılında Türk asıllı Selçuklu Atabegi Nureddin Zengi'nin kurduğu ve yapı olarak günümüze kadar ulaşan en eski Türk Tıbbiyesi Nureddin Hastanesinin ilk başhekimisi Muhammed Bin Abdullah al-Bahili, aynı zamanda müzisyen olup; musikinin akıl hastalıklarının tedavisindeki etkisini incelemiştir. (Terzioğlu;s:21)

Gevher Nesibe Tıp Medresesi; 1204-1206 yılları arasında, Kayseride kurulan bu medrese, I.Gıyaseddin Keyhüsrev 'in kızı Nesibe Hatun için yaptırılmıştır. Bu şifahanede hastaların akıl sağlığıyla ilgili yapılan tedavilerinde, müzik hastaların ruhuna iyi geldiği için tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu merkez islam i döneme ait en eski tarihi eserlerden olup şu anda, tıp tarihi müzesi olarak kullanılmaktadır.

Amasya Darüşşifası; Selçuklular döneminde Amasya'da, Amber Bin Abdullah tarafından 1306-1309 tarihleri arasında İlhanlı hükümdarı, Olcayta Mehmet Hüdabende ve eşi İdrun Hatun için yaptırılmıştır. 1873 yılında akıl hastanesi olarak kullanılan bu şifahanede, hastaların müzik ve su ile tedavi uygulamaları yapılmıştır. Amasya Bimarhanesi de bunun bir örneğidir.

Fatih Darüşşifası; İstanbulda bulunan bu şifahane şimdi, Fatih Sultan Mehmet Camisi içinde bulunmaktadır. 1470 yılında 1924 yılına kadar, akıl hastanesi olarak kullanılmıştır.

Evliya Çelebinin seyahat namesine göre; 1842 de Fatih Darüşşifasını ziyaret eden Fransız Psikiyatrist Moreau de Tours, "300 yıl önce yapılmış ve servet ayırımı yapılmaksızın tüm hastaların kuruma kabul edildiği bu hastanenin 1800 lerin Fransa'sında Esquirol' ün(1772-1840 –Paris'te ilk psikiyatrik eğitimin temelini atan-çağdaş psikolog) akıl hastaneleri için önerdiği ideal kriterlere uyduğunu söyler. (<http://www.arsiv.sabah.com.tr/2006/10/21/afyoncu.html>)

Sivas-Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası; Cami, 1228 yılında Süleyman Şah'ın Oğlu Ahmed Şah tarafından yaptırılmıştır. Behram Şah'ın kızı Melike Turan Melek tarafından Darüşşifa kısmı aynı yılda yaptırılmıştır. Bu cami, Unesco tarafından "Dünya Kültür Mirası" kabul edilmiştir. Kaplıcaları ile ünlü olan bu bölgede, şifahanede hastalara su ve müzik tedavisi uygulanmıştır.

Keykavus Darüşşifası; 1217-1219 yılları arasında Selçuklu Sultanı Keykavus tarafından Sivas'ta yapılan bu şifahane selçuklu döneminin en büyük sağlık merkezidir. Göz, Dahiliye, Cilt

ve Akıl hastalarına hizmet veren bu şifahanede akıl hastalarına huzur versin diye su ve müzikle tedavi uygulanmıştır.

Süleymaniye Şifahanesi ve Tıp Medresesi; 1559 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan tarafından yapılan şifahane, Süleymaniye külliyesi ve tıp merkezi olarak hizmet vermiştir.1843 yılından itibaren akıl hastanesi olarak kullanılmış ve hastalara alternatif tedavi olarak müzik uygulanmıştır.

Edirne II.Bayezid Darüşşifası: Evliya Çelebinin seyahatnamesinde bahsedildiğine göre; 1653 yılında Edirne ziyaretinde bu şifahanede, özellikle mevsim değişimlerinde insanlar üzerinde melankoli durumlarında, müzik, su ve kokuların etkisinden bahsetmektedir. Özellikle, Türk Müziği Makamlarının kullanıldığı tedavilerde, her makamın farklı hastalıklarda ruh sağlığına iyi geldiği tespit edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984 yılında Trakya Üniversitesine devredilmiş, 1997 yılında sağlık müzesi olarak hizmet vermektedir.

Grebene'ye göre; Evliya Çelebi'nin (1611-1682) Seyahatnamesindeki “ ruh sağlığı “ ile ilgili bölümde, eski Türk’lerin ruh hastalarına en iyi hastane ortamını ve en kusursuz tedavi ekibini sağlamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmadıklarını gösteren örnekler vardır. **Evliya Çelebi'nin kendisi de bir müzisyendir. Döneminin müzik üstadı Muhasip Derviş Ömer Gülşenî'den musiki dersleri almıştır. Bu nedenle de musiki ile hastalıkların tedavisinde ileri sürdüğü görüşler değer taşır.** Edirne'deki hastaneyi gezen Evliya Çelebi diyor ki: “ Beyazıt Hazretleri vakıfnamesinde hastalara deva, dertlere şifa, divanelerin ruhuna gıda ve def'i sevda olmak üzere 10 adet, biri Neyzen, biri Keman, biri Muskar, biri Santur, Biri Çengi, biri Çeng Santuri, biri Ud olup, haftada 3 defa hastalara ve hasseten delilere musiki faslı verilir. Nicesi avazı sazdan hoş hal olur,musıkide Neva, Rast, Dügah, Segah, Çargah, Suzinak makamları onlara mahsustur. Cümle saz ve makamlarda ruha gıdadır.Hazin nağmeleri dinleyen mecanın biperde ve biendazene seslerle ağaz ve feryad ederler.Şep ve Ruz üç defa divanelere ve hastalara her harizin derdine göre nefis taamlar verir. Allah'ın rahmeti vakfın üzerine olsun vessalam....” diye yazılır. (GREBENE,s:23)

Su ve Müzik Terapinin, Diğer Ülkelerde uygulama yöntemleri ve Merkezlerinden örnekler; Alternatif tıp'ta uygulanan bu yöntem, günümüzde de rağbet görmektedir. Akıl hastalarına uygulanan tedavi yöntemleri, farklı hastalıklar için de kullanılmaya başlamıştır.

Günümüzde pek çok bilim insanlarının, farklı tedavi uygulama yöntemleri bulunmaktadır. Modern tıbbın önemli kollarından olan psikiyatr, kişilerin ruh sağlığı açısından daha verimli olmaları, kendilerine baş vuran hastaların, sosyal hayatta daha aktif olabilmeleri açısından, rehabilitasyon merkezlerinde su ve müzik terapi uygulamaları önem kazanmış, Psikoloğ, Psikiyatr ve müzik insanlarının ilgisini çekerek bu dalda, araştırma ve uygulama merkezleri kurulmuştur.

Amerika'da; Müzik tedavi alanında çalışan ilk isim, Dr.Willer De Wall, bir araştırmasında 1920 yılında New York eyalet hastane ve hapsane'lerinde müziğin insan ruhundaki etkisini araştıran ilk bilim insanı olarak tarihe geçmiştir. Bu araştırmalar sonucunda, depresyon, akıl hastalığı, otistik çocuklar , alkol ve madde bağımlıları üzerinde alternatif olarak uygulanmaya başlatılmıştır. 1950 yılında “ **Milli MüzikTedavi Birliği** (National Association for Music-Namt)” kurulmuştur. 1975 yılında itibaren bu terapi yöntemi özürlü çocukların eğitimi için yasallaştırılmıştır.

1997 yılında Amerikan Müzikterapi Birliğinin yaptığı açıklama; “Müzikterapi, ihtiyaç duyulan bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan bir uzmanlık dalıdır.” II. Dünya savaşıdan yaralı çıkmış askerlerin kaldığı hastanelerde, müzik kullanımının başlaması sonrasında bu uzmanlık dalının farkına varılmıştır. Günümüzde 5000 in üzerinde müzikterapist, bu yöntemi hastanelerde, kliniklere,

gündüz bakım evlerinde, okullarda, madde bağımlılık merkezlerinde ve benzeri birçok yerde uygulamaktadır. Son 50 yıl içinde yapılan araştırmalar, fiziksel rehabilitasyon süresince, tıbbi tedaviye ilaveten müziğin kullanılmasının, kişinin motivasyonunu arttırdığını, kendisine ve ailesine duygusal destek sağladığını, duygularını ifade etmesini kolaylaştırdığını ortaya koymuştur.”

İngiltere’de; İngiliz filozof ve devlet adamı **Francis Bacon** , ölümünden sonra yayınlanan “Sylva Sylvarum” adlı eserinde, her gün müzik dinlemekle ruhunun canlandığını ve beslendiğini belirterek, “**müzik ruhun gıdasıdır**” sözünü dile getirmiştir. R.Brockleslay, Londra 1749 baskılı eserinde hastalık seyrinin eski ve modern müziğe göre gösterdiği tepkiyi ele alır. E.R.Clay ise “The Alternative: A Study in Psychology” (Londra 1882) adlı eserinde müziğin enstrümanlarından armoni, ritim,melodi v.b.unsurların birer terapi faktörü olduğunu bunun hastaya yeni bir güç, yeni bir enerji ve gözle görülür bir iyileşme olduğunu ifade etmiştir.Daha sonraları müzikoterapi çocuklar ve büyükler için okul ve hastanelerde uygulanmaya başlamış,çocuk hastalarda büyük başarı sağlanmıştır.

Fransada; 1792 yılında, Müzik Terapi alanında çalışan bilim adamlarının başında, Nöroloğ Philippe Pinel olmuştur. 1769 yılındaPsikolog Marguet’in “Nabız anlamak için tek yöntem” kitabında melankolik hastaları için uyguladığı terapide elde ettiği yöntemi şöyle açıklamıştır. Önce sinirleri uyandırmalı, sonra onlara eşit ve yumuşak bir kuvvet vermeli, daha sonra Akıcılığı bölme ve katılığa boyun eğdirilmelidir diyerek müzikle tedavideki yönteminden bahsetmektedir.

1846 yılında, Dr. Hektor Chomet’ lerin “Müziğin Sağlık ve Yaşam Üzerindeki etkisi” kitabı araştırmacılara önemli bir kaynak olmuştur.

M.Daubresse “Musicotherapie” adlı kitabında uygulamaların sonucundaki veriler olarak şöyle yazmaktadır.

Müzik, canlılarda kan dolaşımını etkiliyor. Kalp kasılmalarını önlüyor ve kan dolaşımı değişikliği , müziğin ses şiddetine göre değişiyor. (GENÇEL,S: 692- 765)

Günümüzde, otistik ve ruh sağlığı bozuk hastalar için alternatif terapi olarak uygulanmaktadır.

Güngör’e göre; Gatewood 1921’de müziğin ruh halinde değişiklik yaptığını belirtmiştir. Bu konuda Landreth, Peretti-Swenson 1974’de müziğin anksiyete ölçeğinde düşüş oluşturduğunu bulmuştur. Dainow 1977’de müziğin stres ve anksiyeteyi azaltıcı etkileri hakkında araştırmalar yapmış ve nabız sayısının müzikle ilgili olduğunu ve değişebileceğini rapor etmiştir. Chetta 1991 yılında çocuk hastalarına geçirecekleri cerrahi işlem konusunda eğitim verirken , müzik terapi uygulamış ve çocukların ilaç tedavi uygulamaları sırasında korku ve anksiyete davranışlarında bir azalma olduğunu görmüştür. Stewens 1990 yılında cerrahi hastalarına cerrahi işlem sırasında müzik terapi uygulamış ve anksiyetelerinin düştüğünü , ağrı başlama seviyelerinin yükseldiğini ve müziğin düşünceyi başka tarafa çektiğini rapor etmiştir. Whittal, zihinsel canlandırma sağlayan müziğin, gergin hastalarda rahatlatıcı etkiyi arttırdığını bildirmiştir. (GÜNGÖR, S: 50-63)

Becked’e göre; Müziğin yoğun bakım ünitelerinde kullanılmasının hastalar üzerinde olumlu etkiler yarattığı saptanmıştır. Yoğun bakımlar, korkutucu ve karmaşık birçok cihazın yer aldığı, hastaya yabancı gelen bölümlerdir. Müzik terapi ile ilgili yapılan araştırmalarda uygulamanın bu hastalarda ağrı ve anksiyeteyi düşürücü etki yarttığı, kişiyi yabancı olduğu bu ortamdaki alışık olduğu ortama taşıdığı gözlemlenmiştir. St.Joseph’s (New York) hastanesinde 1976 yılında yapılan bir araştırmada yoğun bakım ünitesinde miyokard enfaktüsü geçiren hastalara müzik dinletmenin ölüm oranını % 8-12 azalttığı saptanmıştır. (BECKED,S:126-136)

Japonya’da müzik terapi zihinsel sağlık alanında etkin olarak kullanılmaya başlamıştır. Yayın ve araştırmalardaki artışlar, Japon Müzik Psikoloji ve Terapi Derneğinin , müzik terapi

çalışmalarına desteğiyle olmuştur. Japonlar uygulamacılar için gerekli sertifikaların olmayışı ve müzik terapi alanında üniversite düzeyinde programların eksikliği gibi bazı güçlüklerle karşı karşıyadır. Okaza'nın araştırmalarından öğreniyoruz ki; Japonya'da 1960lı yıllarda Dr.Yamamatsu (psikolog), Dr.Matsui(psikiyatrist),

Dr.Murai (profesyonel müzisyen) müzik terapisi uygulamaya başlamıştır. Günümüzde birçok müzik terapi dernekleri kurulmuş ve Japonya'da bu konuya ilgi oldukça fazladır. "Japanese Music Therapy Association" (JMTA-Japon Müzik Terapi Derneği) üniversite ve müzik kolejlerinde uygulanmakta olan 15 müzikle tedavi programını onaylamaktadır. (OKAZA, makale)

Günümüzde Su ve Müzik Terapi de uygulama yöntemleri, gözlemleri ve haberleri; Yüzyıllar boyu bazı bilim insanları, doktorlar, müzikologlar ve filozof ve psikolog alternatif tedavi olarak uyguladıkları su ve müzik terapisi, pek çok insanda fizyolojik ve psikolojik değişikliğe neden olduğunu ve bu değişimin nelere bağlı olduğunu bilimsel olarak araştırmaya başlamışlardır.

Dünya'nın bir çok merkezinde ve ülkemizde , bazı psikiyatri kliniklerinde ruhsal bozukluk, otistik çocuklarda, farklı branjlardaki doktorların, ameliyat ve doğumlarda, alternatif tedavi olarak kullanıldığı görülmektedir.

1997 yılında Amerikan Müzikterapi Birliğinin yaptığı tanımlama şöyledir: "Müzikterapi, ihtiyaç duyulan bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan bir uzmanlık dalıdır." II. Dünya savaşından yaralı çıkmış askerlerin kaldığı hastanelerde, müzik kullanımının başlaması sonrasında bu uzmanlık dalının farkına varılmıştır. Günümüzde 5000 in üzerinde müzikterapist, bu yöntemi hastanelerde, kliniklere, gündüz bakım evlerinde, okullarda, madde bağımlılık merkezlerinde ve benzeri birçok yerde uygulamaktadır.

Japon'yada; JMTA (Japon Müzik Terapi Derneği) Bu alanda eğitim vermekte ve 4 yıllık müfredatı tamamlayan kişilere "yerel terapist" olarak meslek edinmektedir. Ayrıca üç yıl gözetim altında çalışarak "Müzik Terapisti" adı altında çalışmaktadır

Finlandiya'da; Felçli hastalara uygulanan su ve müzik terapisi'nin hastalığı iyileştirmeyi hızlandırdığı tespit edilmiştir. Müzik dinleyen hastalarının morallerinin yüksek olduğu dikkatten kaçmamıştır. Oxford Üniversitesi Beyin Dergisi'nde yayımlanan araştırma sonuçlarına göre, felçli hastalara üç ay devamlı dinletilen müzik sonucunda dinleyenlerin hafızasının da yüzde 60 gelişim tespit edilmiştir.

Finlandiya'da Araştırmayı yürüten **Dr.Teppo Sarkamo**'ya göre müzik dinleyenlerde oluşan **dopamin** (Zevk ve ödüllendirilme anlarında beyin salgıladığı bir çeşit hormon ve nöroaktarıcı) salgısı, hastalarda farkındalık, bilgi işleme, dikkat ve hafızanın daha iyi çalışmasına neden oluyor. Müzik ayrıca beyindeki zarar görmüş bölgeleri hareketlendirirken, hücrelerin yenilenmesine de yardımcı oluyor. Araştırmacı Sarkamo'ya göre, bu buluş beyin hastalıkları tedavisinde çok faydalı olabilir ama genel kullanıma alınmadan önce daha büyük boyutta araştırmalar gerekiyor. Ama yöntem tam olarak kullanılmaya başlandığında, zamanlarının büyük çoğunluğunu hiçbir şey yapmadan geçiren felç hastalarının iyileşmesinde para gerektirmeyen etkili bir yol kullanılmış olacak.

Radikal Gazetesi'nin 29.02.2008 tarihli haberinde; Araştırmayla, son zamanlarda müziğin aralarında otizm, şizofreni, bunama gibi hastalıkların da bulunduğu beyin temelli rahatsızlıklara iyi geldiğine dair bulgulara bir tane eklenmiş oldu.Dr. Sarkamo'ya göre herhangi bir tedavinin mümkün olmadığı "inme"nin ilk aşamalarında bile ,müzik dinletmenin ve hastanın anlayabileceği şarkı sözlerinin çok faydalı olabileceği sonucuna varıldı.

Hürriyet Gazetesi'nin 29.08.2006 tarihli haberinde; A.B.D'deki **Morristown Memorial Hastanesi'**nde kalp ameliyatı geçiren hastalar, **Arp** enstürmanı çalınarak, çıkan müzikte kalp ritminin ayarlanmasında hastalar üzerinde etkili olduğu yazmaktadır.

Vatan Gazetesi'nin 31.07.2012 tarihli haberi; Kocaeli'nin Derince İlçesi'nde ruhsal bozuklukları olan hastalara müzik ve su sesiyle terapi uygulanan Toplum ve Ruh Sağlığı Merkezi açıldı. Derince İlçesi Dumlupınar Semti'nde bulunan Kusachi Kültür Merkezi yeniden düzenlenerek, Toplum ve Ruh Sağlığı Merkezi'ne dönüştürüldü. Burada ruhsal bozuklukları olan vatandaşlar önce psiko eğitim programına alınıyor. Bu program içerisinde de mermerden yapılmış fiskiyeden çıkan su sesi ile semazen ve ilahiler eşliğinde tedavi terapi uygulanıyor.

Müzikle tedavi yönteminin 18'inci yüzyıla kadar uygulandığını söyleyen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ahmet Hakkı Türabi şu bilgileri verdi;"Klasik bir şekilde uygulanan müzikli terapi yöntemini modern sistemle birleştirip, ruhsal bozuklukları olan hastalara dinletiyoruz. Günde 2 seans terapi uygulanan hastalarda nabız atış sayılarının düştüğünü ve rahatladıklarını tespit ettik. Bu bizim icat ettiğimiz bir şey değil. Zaten Osmanlı İslam dünyasının uyguladığı müzikli terapi yöntemini daha da geliştirip fayda sağlamaya çalışıyoruz."(a.g.e.)

Araştırmalar sonucu yapılan gözlemlerde; Viyana'da Meidling Rehabilitasyon Merkez'inde komada bulunan hastalara Türk musikisi makamları dinletilerek terapi uygulamaları yapılmakta olup, beyinde alfa ve teta dalgalarının değiştiği tespit edilmiştir ve bir çok hastanın müzik terapi seansları ile komadan çıktıkları gözlenmiştir.

Harvard Üniversitesi'nden Lois Hetland, müzik dinleyicileri arasında yaptığı 45 ayrı çalışmada şu sonuca varmıştır "Müzik zekayı artırıyor... Ancak her müzik değil... Beyni güçlendirmek açısından en iyisi Mozart, Schubert ve Yanni'nin müzikleri güçlendirici etkiye sahip olanlardan. Araştırmacılar bu etkinin kısa süreli olduğunu belirtiyorlar. Müzik dinleyenlerin zihinsel yetenekleri 10-15 dakika boyunca artıyor, sonra eski haline geliyor." (<http://www.cetinozbey.com>)

Japon Bilim Adamı Dr. Masura Emoto 'nun Su Kristalleri üzerine yaptığı çalışma; Aynı yerden alınan su örneklerine yazılı ve sözlü kelimeler ve müzik dinleterek değişik niyetler, düşünceler yöneltildiği zaman, su kendi ifadesini (Motifi'ni) değiştirmektedir.Dr. Emoto,yaptığı deney de suyun ifade yansımasını yakalamaya başlamıştır. Çok soğuk bir odanın içinde özel mikroskop ve makinayla farklı teknikle suyun hsrskrtlerini tespit etmiştir. Su ve müziğin ruhu arındırdığına inanan Emoto, Deneyinde müzik dinlettiği suyun ifade'sini (Motifi'nin) değiştirdiğini kristallerin yıldız biçiminde şekil değiştirdiğini tespit etmiştir.(İnfethiye.net)

Türkiye'de yapılan Çalışmalar; Akıl ve Ruh Sağlığı Doktorlarından Mashar Osman, geçmiş te meslektaş'larının ruh hastaları üzerinde uyguladığı alternatif tedavi yöntemlerinden Müzik terapi yöntemini, hastaları üzerinde uygulamıştır.Uygulama sonucunda hastaların, daha dingin ve uyumlu olduğu gözlenmektedir diye belirtmiştir.

Posta Gazetesi, 27.03.2008 tarihli haberinden; İstanbul Memorial Hastanesi Kalp Doktorlarından Erol Can, Ameliyat olan hastalara yoğun bakımda "Ney" üfleyerek terapi yaptığını belirtmektedir. Üç yıldır bu uygulamayı yaptığını belirten Can, hastaların iyileşmelerinde önemli tepkisinin olduğunu belirtmektedir. Kendi kalp ameliyatı sırasında, Prof. Dr. Bingür Sönmez'in ameliyat yaptığını ve ameliyat sırasında "Ney" çalındığını, sonucunda kalp atışlarının ve tansiyonunun normale döndüğünü belirtmektedir.

Marmara Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Öğretim Üyesi Profesör Nurankömürcü; Doğum öncesi başlayan müzik ilişkisini; doğumdan sonra gelişme, olgunlaşma sürecinin öneminden bahsetmektedir. Kömürcü , müzik terapi uygulamalarında, hastanın korkusunun azaldığını, rahatladığını, tansiyon ve kan basıncını düzenlediğini belirtmektedir.

Doğum sırasında; Müzik türüne önem verdiğini özellikle; Müzik terapi konusunda çalışan Tümata grubunun icra ettiği ve içinde bol bol su ve ney seslerinin bulunduğu rehavi makamını kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Bebeklerin, ney ve su sesine kapılarak uykuya dalacaklarını düşünen Kömürcü, tam tersi olarak bebeklerin hareketlendiğini ve kolay doğduklarından bahsetmektedir.

Müziğin doğumu kolaylaştırıcı olabileceği fikrinden yola çıkarak başlattığı çalışmasında tasarladığı bulgulara çoğunluklu olarak ulaşan Nuran Kömürcü, aslanan etkiyi yakalayabilmek için sadece doğum öncesi hastanede müzik terapi odalarına alınmanın yeterli olamayacağını belirtiyor ve beklenen etkiyi yakalamak için en az üç ay öncesinden sevilen müziklerle terapiye başlamak gerektiğine inanıyor.(<http://ozelegitimsitesi.com/index2.php?option=com-content>)

Sonuç ve Öneriler

- İnsanoğlu, yaşamının her evresiyle doğadaki tabiat olaylarından etkilenmiştir. Tabiat olaylarının değişimiyle, kalp ritmimizdeki değişimi pek çoğumuz yaşamıştır. Günlük yaşamımızda, doğa'da oluşan melodi ve ritimlerle yaşamımızın vazgeçilmez unsurlarından olmuştur. Rüzgarın sesi, yağmurun yağması, denizin dalgasıyla oluşan ses gruplarının, ruhsal yaşantımıza olumlu ve olumsuz etkisi asla yatsınamaz.

- İlkçağ düşünürleri, müziğin temelini, içinde yaşadığımız evrenin, doğal ritmik düzenine ve uyumuna bağlamışlardır. Ay, güneş, gezegenler, gece ve gündüz, mevsimler, her biri belli bir ritim içinde hareket eden, belli bir uyum sergileyen nesne ve olaylar olarak gösterilmektedir. Ayrıca insan bedeninin yapısı, işleyişi, müzik'teki ritim ve uyum öğelerini taşımaktadır.

- Su ve Müzik, insanoğlu'nun vazgeçilmez unsur olup, tüm canlılara "Tanrı'nın en büyük armağanıdır.

- İnsanlar üzerinde, ruhsal ve bedensel sakinleştirici özelliğe sahip olduğuna inanılan su ve müzik, disiplinler arası çalışma ile, tıp biliminde belirli dönemlerde, tedavi unsuru olarak kullanılmaktadır.

- Su ve Müzik terapi olgusunun ortaya çıkışı, bilim çevrelerinde çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

- Su ve Müzik terapi Modern Tıp da, bir tedavi yöntemi olmayıp, alternatif tıp da hastalar üzerinde, ruhsal ve bedensel rehabilite etkisinin olduğu söylenebilir.

- Yüzyıllar boyu bedensel ve zihinsel yorgunlukların arındırılmasında, çok önemli terapi kaynağı olan, su ve müzik, çeşitli kas hastalıkları, ruh sağlığı tedavilerinde ve stres bozukluklarında alternatif olarak gösterilmektedir.

- Günümüzde, psikiyatri hastanelerinde uygulanan müzikle terapi yöntemi, hastaların sosyal ilişkilerinin geliştirilmesi, kendine olan güveninin yeniden kazandırılması, fizik egzersizleri, motor kontrol ve konsantrasyonun artırılması için programın bir öğesi olmuştur.

- Bilindiği gibi müzik yapıtları üzerinde, insan edimleri, insan ilişkileri ve toplumsal imgeler vardır. Toplumların oluşmasında, kültürel unsurlar önem taşır. Her toplum kendi kültürel unsurlarından etkilenmektedir. Bu da insanların dinlediği müzik türleri , yetiştiği çevreyle ilgilidir.

- Türklerde; Müzikle tedavi tarihine bakılacak olursa, konuyla ciddi bir biçimde ilgilendikleri görülmektedir. Dolayısıyla, müzikle tedavi konusunda ki bilgilerin

edvarlarda nasıl bahsedildiği ve günümüzde yapılan uygulamalarla mukayesesi, ayrıca dünyadaki yapılan uygulamaların kısa değerlendirilmesi şeklinde konuya açıklık getirilebilir.

- Türklerde ilk ciddi müzikle tedavi yöntemi, Osmanlı Devleti döneminde görülmekle birlikte, Orta Asya'da İslam öncesi dönemde "baksı" adı verilen şaman müzisyenler tarafından çeşitli hastalıklara uygulanan tedavi çalışmaları yapılmıştır.

- Türkler, ruh hastalarına, bilimsel ve insani duygularla yaklaşarak acılarını dindirmek için şifahanelerde, dönemin olanaklarına göre birtakım bitkisel ilaçlar, su ve müzik ile tedavi etmeye çalışmışlardır.

- Farabi; Türk Makamlarının insan ruhu üzerinde önemli etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Örnek verecek olursak; Rast Makam'ının insanlar üzerindeki etkisinin huzur ve neş'e verdiği, Sab'a Makam'ının, cesaret ve kuvvet verdiği gibi.

- Türk Müziği, Türk kültürünün bir unsuru olması nedeniyle, genelde Türk toplumunun en çok etkilendiği, müzik türü olduğu söylenebilir. Günümüzde; Türk Makam Müziği, daha çok psikoterapi alanında kullanılmaktadır.

- **Su ve Müzik terapinin, çözümüne yardımcı olduğuna inanılan sağlık sorunları;** Depresyon, Stres, Sinirlilik, Panik Atak, Uykusuzluk, Dikkat dağınıklığı, Baş, boyun ve bel ağrıları, Kas ve eklem ağrıları, Diyabet, Hiperaktivite, Otizmlı bireyler (çocuklar ve ergenler), Öğrenme güçlüğü çeken bireyler, Hamileler için (Normal doğumun daha kolay gerçekleşmesi ve doğum sonrası ağrıların azalmasına yardımcı olur), Kanseri hastalarının psikolojik sorunlara karşı etkili olarak bağışıklık sistemlerinin güçlendirilmesi, Sağlıklı bireyler (Ruhu ve bedeni rahatlatmak amacı ile)

- Dünya'nın bir çok merkezinde ve ülkemizde , bazı psikiyatrisler kliniklerinde, ruhsal bozukluğu olan hastalarda, otistik çocuklarda, farklı branjlardaki doktorların da ameliyat ve doğumlarda, alternatif tedavi olarak kullanıldığı görülmektedir.

- Disiplinler arası bir çalıştırma gerektiren bu bilim dalı, kültürel, sosyolojik ve psikolojik alanda çalışma gerektirmektedir. Bu alanda çalışacak kişilerin müzik ve bilim alanında hizmet veren profesyonel bireylerden oluşması gerekmektedir.

- Yapılan araştırmalar sonucunda, doğa olayları ve gündelik yaşamdaki problemler insan üzerinde, psikolojik travmalar, ruhsal bozukluklar, depresyon ve kişilik bozukluklarına sebep vermektedir. Bu alanda çalışan uzmanlarca uygulanan alternatif tedavilerde bu hastalıkların yanı sıra, otistik çocuklarda, engelli vatandaşlarda, bebek doğumlarında, onkolojik hastalarda, bazı ameliyat sonrası yoğun bakımda, suçluların topluma kazandırılmasında, vücut ağrılarında su ve müzik terapisinin , yaşam kalitesini arttırdığını belirtmemiz gerekmektedir.

- Bu gibi çalışmalar yapılırken, gittikçe zorlaşan hayat şartlarında, beton yığınlarının içindeki yaşamlarını göz önüne alacak olursak, bireylerin yaşam kalitesini arttıracak uygulamaların sağlanmasına dikkat etmek gerekmektedir.

- Günlük yaşamımızda önemli terapi kaynağı sayılan su ve müziğin, bireyler üzerindeki etkisi asla yatsınamaz.

- Bu gibi çalışmaların, akademik platformlara taşınması ve tartışılması gerekmektedir. Su ve Müzik terapisi'nin ayrı bir bilim dalı olduğuna inanarak, bu alanda uzman kişilerin çalışması sağlanmalıdır.

- Bu gibi uygulamalarda, uzman olmayan kişilerle tarafından yapılacak çalışmaların, yanlış uygulama yöntemleriyle, negatif etki sağlayacağını bertaraf etmememiz gerekmektedir.
- Toplumun, pozitif bilme, modern tıbbı ve amaca hizmet verecek, ekibe ve müziklere ihtiyacı vardır.
- Ülkemizin, zengin müzik kültürü ve su kaynakları asla yadsınamaz. Kültür miraslarımıza sahip çıkarak, bilinçli kullanıma dikkat etmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Farabi. çev. Ahmet Ateş, İlimlerin Sayımı, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Altınölçek, Haşmet. Tedavide Müzik ve Antik Dönem Uygulaması, makale. www.muzikdersi.com,
- Becked, A. "The Effects of Music on Exercise as Determined by Physiological Recovery Heat Rates and Distance", Journal of Music Therapy, s.126-136
- Çoban, Adnan. Müzikterapi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Evliyaoğlu, Gökhan. "Bir Türk Mucizesi: Darüşşifa", Kültür ve Sanat, sayı 1, İş Bankası Yayınları, s. 60-64.
- Faruki, Lui Lamya (1985). Müzik Tarihi, çev.Taha Yardım, Akabe Yayımcılık, s.12, Bursa.
- Finkelstein, Sidney (1986). Müzik Neyi Anlatır, Sistem Ofset, İstanbul.
- Finkelstein, Sidney (1996). Müzik Neyi Anlatır, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Şaduman. Koruyucu Sağlık Amaçlı Su ile Tedavi Yöntemleri, Doğal Tıp Uzmanı.
- Karatay, Fehmi Ethem (1961). Topkapı Sarayı Müzasi Türkçe Yazmalar Kataloğu, cilt.I-II, İstanbul.
- Gençel, Özge. "Müzikle Tedavi", Kastamonu Eğitim Dergisi, cilt 14, no. 2, s. 697-706.
- Güvenç, Rahmi Oruç (1985). Türklerde ve Dünyada Müzikle Ruhi Tedavinin Tarihçesi ve Günümüzdeki Durumu, Doktora Tezi, İstanbul.
- Nevşe, Duygu (2005). Eyüp'te Medfun bir Hekimbaşının Müzikle Tedavi Risalesi, Bitirme Ödevi, İstanbul.
- Uslu, Recep. <http://toplumdusmani.net/modules/makale>
- Güvenç, Oruç Rahmi. <http://www.ozelegitimsitesi.com>
- Güngör, Şengül (1999). Cerrahi Girişim Yapılacak Vakalarda Müzik Terapi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv., İstanbul.
- Grebene, Bekir (1978). Müzikle Tedavi, Güven Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İbni Sina. çev.Ahmet Hakkı Turabi, İslam Felsefesi Klasikleri, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004
- Okza, S. (2003). Music Therapy in Japan.
- Somakçı, Pınar. [http://tarihogretmeni.net /Türklerde Müzikle Tedavi-makale](http://tarihogretmeni.net/TürklerdeMüzikleTedavi-makale).
- Popüler Psikiyatri Dergisi, sayı. 34, Aralık 2006.
- Terzioğlu, Aslan (1972). Türk İslam Psikiyatrisinin ve Hastanelerinin Avrupa'ya Tesirleri, Bifaskop Yayınevi.
- <http://saglikmuzesi.trakya.edu.tr>
- <http://musictherapy.tr.gg>
- <http://www.tumata.com/ContentDetail.aspx?cid=7>
- <http://www.irankulturevi.com/turkce/haber/safevimuzik.htm>
- <http://www.turkmusikisi.com/bestekarlar/urmevi.htm>
- <http://ozelegitimsitesi.com/index2.php?option=com-content>

ÇEŞME ADINA DAİR

Nahide ŞİMŞİR

Çeşme, Anadolu'nun batısında, Adalar Denizi içine girmiş bir yarım adanın ucunda yer alan bir liman kasabasıdır. Çeşme İzmir'in 94 km. batısında, kendi adını taşıyan yarımadaının en ucunda kurulmuştur. Urla veya Çeşme Yarımadası diye anılan yarımada, asıl kütlesi kuzey-güney istikâmetinde uzanmakta olup, kuzey kısmına Karaburun denmektedir ki bu kütle aynı istikamette Sakız adasına kadar uzanmaktadır¹.

Çeşme, kelime olarak farsçadır, fakat Farsçadaki "su kaynağı, pınarı" anlamı² Türkçe'de biraz mânâ değişmiştir. Eski sözlükler Farsça anlamına uygun mânâ verirler "içilecek mâ-i cârî akan yer ki ya daima akar veyahud hazne ve musluğu olup"³ denilmek suretiyle çeşmenin kaynak (Fransızca: source, İngilizce : spring) anlamından değişerek şimdiki son mânâsına (Fransızca ve İngilizce: fountain) gelmiştir.

Türkçemizde "çeşme", 'pınar, kaynak'dan farklı olarak, bir musluk=lüle(oluk) geçirilmiş, tekne-ahar yerleştirilmiş tesis, bir yapıdır. Böylece hem insanlar kaplarına rahatlıkla su doldurabilir, hem de hayvanlar orada su içebilirler. Çeşme'nin Türkçedeki anlamı, uzak veya yakın pınarlardan borularla su getirilip, uygun yerlerdeki tesisler, yani çeşmeler yapılmasıyla ilgilidir. Onun içindir ki, Çeşme kasabasındaki "çeşme", su kaynağı değil, istifade edilecek su tesisleri anlamındadır. Dolayısıyla "çeşme" artık burada Türkçeleşmiştir⁴.

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden sonra Türkmen aşiret ve cemaatlerinin sür'atle batıya ilerleyerek Batı Anadolu'da yurt tuttukları bilinmektedir. Bu cemaatlerin bir kısmı hayatlarını konar-göçer olarak sürdürürken, bir kısmı da yerleşik hayata geçmiştir ve kurmuş oldukları köylere mensup oldukları aşiret ve cemaatlerin isimlerini vermişlerdir. Bugünkü sahil kıyısındaki Çeşme'ye üç kilometre mesafede camii, yerleşim kalıntıları ve mezarlığı⁵ ihtiva eden "Çeşmeköy"ün ilk adı "İsmailobası"dır. XV. Yüzyılın sonlarında İsmailobası'nın "nam-ı diğeri" (diğer adı) olarak geçen "Çeşme" adı kısa zamanda daha çok rağbet görmüş ve XVI. Yüzyıldan itibaren ilk adı unutulmuş Çeşme olarak ifade edilir olmuştur. Prof. Dr. Tuncer Baykara, köye Çeşme adının verilmesini, kelimenin farsçadaki mânâsı olan kaynaktan dolayı değil de, buradaki çeşme veya çeşmelerden su temin edilmesine bağlamaktadır. Ancak Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu bölgede yaptığı araştırmaları gerekçe göstererek eski Çeşmeköy civarında pınarlar bulunması dolayısıyla, ismin kaynak olabileceği iddiasındadır⁶.

Çeşme adı 1330 yılına kadar geri gitmekte olup, antik dönemde önemli bir yerleşmeye sahip değildir. Bazı yerlerde antik Cysus'un yerinde olduğu söylenirse de, ne Çeşme-köyü ne de şimdiki yerinde hiçbir eski kalıntı bulunmamaktadır. Çeşme-köyü diye bilinen kıydan 3 kilometre kadar gerideki Türk yerleşmesi de, geleceğin Çeşme'si değil, doğrudan XIV. Yüzyılın şartlarının eseri olmalıdır. Zira bu tarihlerdeki bölgedeki bütün

Doç.Dr.,Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Çağış Kampüsü.
nsimsir@balikesir.edu.tr

¹ Baykara, Tuncer, "Çeşme Kalesi", Belleten, C.LIV/210, Ankara, 1990, s.604.

² "Çeşme ", İslâm Ansiklopedisi, III, s. 386-388.

³ "Çeşme, Kamus-ı Türkî, s. ?; "Çeşme", Lügât-ı Nâci, s. ?.

⁴ Baykara, Tuncer, a.g.e., s. 604.

⁵ Cami, XIV. Yy'a tarihlendirilmektedir. Ünal, Rahmi Hüseyin, "Çeşme Köyü Camisi (Çeşme/İzmir), Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, IV, İzmir, 1988, s.117.

⁶ Kütükoğlu, Mübahat S., XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı, Ankara, 2010, s.25.

yerleşimler Venedik v.b.'nin bulunduğu veya onların saldırılarına açık kıyı bölgesinde değil, 3-4 kilometre içeridedir. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında kıyıdaiki çeşmelerden dolayı bu ismi almış önemli bir iskele ve liman olmuştur⁷. Bugünkü Çeşme kasabasında Türkler tarafından kalenin yapılışı XVI. Yüzyılın başlarında olup, kalenin varoşları da bu tarihlerde iskâna açılmıştır. Nitekim, varoş'tan türetilmiş, Maraş mahallesi bugünkü şehrin en eski mahallesi olmalıdır.

İzmir vilâyeti 1929-30 senesi İstatistik Yıllığında, “Çeşme evvelce yarım saat uzaklıkta ve cenûbî şarkisinde (güney-doğusunda) bulunan Çeşme-köyü kasabasının iskelesi iken Çeşme-köylü Bekir isimindeki bir zatın kazanın kuzey-batısında olan Aya-serandi=Kırklar mevkiinde Osmanlı donanmasının su ihtiyacını temin için bir çeşme yaptırıldığından iskele ehemmiyet kesbederek işlek bir hâle gelmiş ve bu sebeple de Çeşme-köyü ahalisi iskeleyle inerek bugünkü Çeşme kasabasını meydana getirmiştir⁸” ifadesi bulunmaktadır.

Lütfiye Özsoy Çeşme adı ile ilgili olarak kendisine yönelttiğimiz soruya; “Halk Çeşme-köyü’nde yaşarken, gemiciler limana gelip, Sürücü’nün evinin önündeki çeşmeden su alıyorlarmış. Çeşmeli limandan su alıyoruz diye diye bu limanın adı Çeşme olarak yerleşmiş, halk da içerilerden kıyıya taşınmış. Gemilerin su aldığı çeşme Pandarot Osman Ağa camisinin önünde bulunuyormuş⁹” şeklinde cevap vermiştir.

Bir başka sözlü kaynağımız Leyla Kabasakal’ da “Çeşme adının gemicilerin su aldığı Pandarot Osman Ağa Camii yanındaki çeşme olduğunu ve kayıkçıların su temin etmeleri sebebiyle, buranın çeşme diye anıldığını ifade etmiştir¹⁰.

Çeşme limanı, gemiciler tarafından küçük liman diye adlandırılmıştır. Fakat Çeşme ve civarında kaynak suları bol olduğundan ve zamanla çoğalan ve buz gibi suların aktığı çeşmelerinden dolayı da yöreye Çeşme denilmiştir. Sürekli akan bu kaynakların etrafında çeşme yaptırmak günümüzde olduğu gibi, eski geleneklerimiz arasında da yer almıştır. Çeşme adını, bir zamanlar yüz kadar olduğu söylenen bu çeşmelerden almıştır. Bu çeşmelerin hepsinin kendisine özgü bir özelliği ve mimarisi bulunur¹¹.

Ayla Ayaydın Çeşme adı hakkında şu hikâyeyi anlatmıştır;” Bu kıyılarda hiç su yokmuş. Sadece Çeşme sahilinde bir kaynak varmış. Benim dedem büyük Şerif Kaptan, dedesi Tosun Kaptan, Ali Kaptan Eğriboz Adası’nda oturuyorlarmış. Orada denizcilik ile uğraşıyorlarmış. Buradan da geçer, bu limandan su alırlarmış. Kendi aralarında ‘çeşmeli limana” gidelim derlermiş. Orada Annemin dedesi Yeniçeri ağası imiş. Orada bir isyan çıkmış, oradan kaçıp bu su aldıkları Çeşme’ye gelip yerleşmişler. İlk önce oradan Derviş Ali Ağa gelmiş. Geldikleri zaman, annemin babası Şerif Ağa 5 yaşında imiş . Şerif Ağa’nın babası Hacı Mustafa Çelebi’nin buradaki malları arasında Germiyan Yalısı karşısındaki Çelebi Adası var, dedem bu adada buğday eker, zahire ticareti ile uğraşmış¹².”

Çeşme adının verilmesine sebep olarak Çeşme-köy’den aşağıya Çeşme kasabasına getirilen su Hacı Memiş suları ya da Osman Ağa suyu olarak bilinmektedir. Suyu kasabaya ilk künklerle getiren Osman Ağa olup, bu su yolları ve mahalle çeşmelerinin bakımını yapan Hacı Memiş Ağa’dan dolayı Hacı Memiş Ağa suları olarak da bilinmektedir. Kaynağın merkezi

⁷ Baykara, Tuncer, a.g.e., s.612.

⁸ İzmir vilâyeti 1929-30 senesi İstatistik Yıllığı, İzmir, 1939, s.27-28.

⁹ Lütfiye Özsoy, 1909, Çeşme, Görüşme tarihi 4. Şubat. 1989.

¹⁰ Leyla Kabasakal, 1915, Çeşme, 5 Şubat 1989.

¹¹ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/belge/1-89178/cesme.html>

¹² Ayla Ayaydın, 1940, Çeşme, 5 Mart 1995.

Çeşme köyde, Mamurbaba'ya giden yol üzerinde olup, içimi çok güzel bir sudur. Bu su künkler ile aşağıya Çeşme'ye taşınmış ve her mahallede bulunan çeşmelere bağlanmıştır¹³.

Çeşme'de Akarca mevkiinde 3-4 menbaa suyunun bulunduğu, en ünlüsünün büyük çeşme'de taş içinde akan olup, aşağı kasabaya da getirilmektedir¹⁴.

Zaten kitabeli ve kitablesiz Çeşme kasabasında pek çok çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerin bir kısmı yüzyıllara meydan okurcasına hiç bozulmadan kaldığı gibi, bazıları da restorasyonlar sayesinde günümüze kadar ulaşmışlardır. Yol genişletme çalışmaları sırasında bulundukları yerlerden başka yerlere taşınmak zorunda kalanlar olduğu gibi, kaynağının kuruması, doğa olayları veya başka nedenlerden dolayı da birçoğu kaybolmuştur.

Çeşme'deki Halen Tarihi Bakiyeleri Bulunan Osmanlı Çeşmeleri

Çeşme'deki mahalle çeşmeleri Mehmet Kethüda Çeşmesi (H.1151/M.1738 -39)¹⁵, Hamaloğlu veya Hâfize Rabia Hatun Çeşmesi (H.1267/M.1851)¹⁶, Kaymakam Sadık Bey Çeşmesi (H.1303/M.1886)¹⁷, Şerif Ağazade Seyyidi Hasan Ağa Ailesi Hacı Saliha Çeşmesi (H.1215/M.1800)¹⁸, Ahmet oğlu Hacı Memiş Ağa Çeşmesi (H.1253/M.1837)¹⁹, ibn-i Memiş Ahmet Çeşmesi (H.1213/M.1798) adlarını taşımakta olup, Osmanlı'nın uzun yılları boyunca ve bir kısmı halen halkın içme suyu ihtiyacını karşılamışlardır.

1. Muallim Mehmed Çeşmesi

Çeşme kalesi içinde yer almaktadır. II. Beyazıt tarafından kalenin yenilenmesi sırasında Mimar Muallimoğlu Mehmed'in yaptırmış olduğu, XVI. Yüzyıl'a tarihlenen çeşmedir.

¹³ Bahtiye Tozumay, 1940, Çeşme Tekke Mahallesi, 4 Kasım 1993.

¹⁴ Leyla Kabasakal, 1915, Çeşme, 5 Şubat 1989.

¹⁵ I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri Çeşme Tarih Araştırması, İzmir, 1997, s.27.

¹⁶ Y.a.e.,s.33.

¹⁷ Y.a.e.,s.41.

¹⁸ Y.a.e.,s.57.

¹⁹ Y.a.e.,s.67.

Muallim Mehmed Çeşmesi

2. Mehmed Kethüda Çeşmesi

Mehmed Kethüda tarafından 1738-39 senesinde, tek cepheli olarak kesme taştan yapılmış, yakın zamanda bir onarım geçirmiş ve yönü değiştirilip, Hacı Memiş suyu şebekesine bağlandığı için sarnıcı iptal edilmiştir. Çeşme Ek 1'deki şehir plânında da görüldüğü üzere Çeşme'de Maraş çeşmesi karşısında, 2015 numaralı sokağın köşesinde yer almaktadır.

Mehmed Kethüda Çeşmesi

Mehmed Kethüda Çeşmesi'nin Kitabesi

3. Şekerci? Çeşmesi

Kitabesinden H.1213/M. 1798-99 yılında yaptırıldığı anlaşılan çeşme Mehmed Kethüda çeşmesinden sonra, 2015 numaralı sokağın devamında bulunmaktadır.

Şekerci? Çeşmesi

Şekerci? Çeşmesinin Kitabesi

4. Ahmed oğlu Memiş Çeşmesi

Kitabesinde "Sahibü'l-hayrat ve'l-hasanat Memiş ibn-i Ahmed için akibet ola cennetü'r-rahmet sene 1216" ifadesinden Ahmed oğlu Memiş tarafından H.1216/M.1801-2 tarihlerinde yaptırıldığı anlaşılan çeşme, Mehmed Kethüda çeşmesi ile aynı sokakta 2002 numaralı sokağın köşesinde bulunmaktadır.

Ahmed oğlu Memiş Çeşmesi

Ahmed oğlu Memiş Çeşmesi Kitabesi

5.Hacı Saliha Çeşmesi

Kitabesinden "...sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat Şerif Ağazade Seyyid Hüseyin Ağa ehli kerimesi elhac Saliha sene 1215" ibaresinden Çeşme'nin Çeşme'nin meşhur çiftlik sahiplerinden Şerif Ağa'nın oğlu Seyyid Hüseyin'in kızı Hacı Saliha ait olan ve 1800-18001 yılına tarihlenen çeşme, Çeşme'de kale önünde liman girişindeki kavşakta yer almaktadır.

Hacı Saliha Çeşmesi

Hacı Saliha Çeşmesi'nin Kitabesi

6.Maraş Çeşmesi

Çeşme kalesi varoşunda Maraş sokak üzerinde 2032 numaralı sokakta yer almakta olup, nişindeki kitabeden anlaşıldığına göre 1245/1829-1830 yılına tarihlenmektedir.

Maraş Çeşmesi

7. Ahmetoğlu Hacı Memiş Ağa Çeşmesi

Kitabesinde “sahibü’l-hayrate’l-hasenat el-hac Memiş Ağa ibn-i Ahmed Ağa sene 1253” ifadesinden Ahmet Ağa’nın oğlu Hacı Memiş tarafından H.1253/M.1837/38 yıllarında yaptırıldığı anlaşılan çeşme, Çeşme Bağlar Çarşı Caddesi üzerinde 1021 numaralı sokağın 1008 numaralı sokakla kesiştiği noktada bulunmaktadır.

Ahmet oğlu Hacı Memiş Ağa Çeşmesi

8.Hamaloğlu veya Hafize Rabia Hatun Çeşmesi

Maraş sokağında, Çeşme mezarlığı köşesinde bulunan çeşme oldukça harap olup, H. 1297 / M. 1879-80 yılında inşa edilmiştir.

Hamaloğlu Çeşmesi

9.Kabadayı Çeşmesi

Kabadayı çeşmesi olarak bilinen çeşmenin kitabesinden anlaşıldığına göre, Kızılhisar muhacirlerinden Kuzuoğlu Mustafa oğlu Kabadayı Mehmed Ağa isimli kişinin vefat edenlerinin ruhuna ihsan etmek üzere H. 1255/M. 1839-40 tarihinde yaptırmış olduğu çeşmedir.

Kabadayı Çeşmesi

Kabadayı Çeşme kitabesi

10. Kandıra Çeşmesi

Gösterişsiz bir yol çeşmesin görünümünde olan bu çeşme, İzmir otobanının girişinde bulunmaktadır. Söğüt ağaçlarından gizlenmiş konumdaki çeşmenin kitabesinde “Bende-i mu’raffiâ Ahkar-ı ziyâ 1282” yani “ yol gösterenlerin kölesi ve ışığın en kudretsizi (burada kudretsiz kelimesi ile tevazu gösterilmiştir) yıl 1865/66 “ yazmaktadır.

11. Kaymakam Çeşmesi

1886 yılında yapılmış, bugün Bağlar Çarşı Caddesi girişinde yer almakta olup, Hacı Memiş suyu şebekesine bağlandığı için, sarnıcı işlevini yitirmiştir.

1.Ahmetoğlu Hacı Memiş Ağa Çeşmesi(Ömer Ağa) (1837) 2. Hamaloğlu veya Hafize Rabia Hatun Çeşmesi(1851) 3. Şerif Ağazade Seyyidi Hasan Ağa Ailesi Hacı Salihe Çeşmesi (1800) 4.Çiftlikköy yolu üzerinde(Kitabesiz) 5.Kabadayı Çeşmesi (1883)6.Kandıra Çeşmesi (1865) 7.Kaymakam Sadık Bey Çeşmesi (1886) 8.Açık Hava Tiyatrosu Karşısı (Kitabesiz) 9. Maraş Çeşmesi (1824) 10.Mehmet Kethüda Çeşmesi(1738) 11.Memiş ibn-i Ahmet Çeşmesi (1798) 12.Çeşme Ilıca yolu başlangıcı (Kitabesiz) 13.Mimar Mehmed Çeşmesi (Tarih yok) 14.Murabutzade Hüseyin Kaptan Çeşmesi (1697) 15.Şekerci? Çeşmesi (1717) 16. Maarif Dergahı Şeyh Yusuf Efendi Çeşmesi (Kitabesiz) 17. Açık Hava Tiyatrosunun Karşı sırası (Kitabesiz)

Sonuç

Gerek sözlü kaynaklarımız gerekse de yazılı kaynaklarımız eski Çeşme köy civarında içimi çok güzel kaynak sularının varlığını, bu suların yukarıdan aşağıya, kanallarla taşınıp, mahalle çeşmelerine dağıtıldığında mutabıktır. Çeşme adı bu anlamda hem kaynak hem de çeşmeye uygun düşmektedir. Sahil kenarının daha güvenli hale dönüşmesinden sonra, bugünkü Çeşme'nin bulunduğu yerin ticari ve askeri önemine binaen yerleşim buraya kaymıştır.

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA SEYAHATNÂMELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE SU İLE İLGİLİ TESİSLER

Sebahattin ŞİMŞİR*

Çalışmamız bir bildiri sınırını aşmaması için, XIX. Yüzyıl başlarında Osmanlı ülkesini ziyaret eden ve özellikle de su tesisleri ile ilgili etraflıca bilgi veren Helmuth von Moltke ve James Ellswort De Kay'ın seyahatnameleri esas alınarak, Osmanlı'da su tesisleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti şüphesiz şehircilik anlayışı itibarıyla çağının üzerinde bir yapıya sahiptir. Bu husus ile ilgili ve bilhassa da İstanbul hakkında epey araştırma olmasına rağmen, biz çağdaş gözlemcilerin konuyla ilgili yapmış oldukları tespitler ile çalışmamızı sınırladık. Böylece XIX. Yüzyıl başındaki su tesisleri ve durumunu, özellikle de İstanbul kaynaklı olarak öğrenme imkânına ulaştık. James Ellswort De Kay eserinde bu tarihlerde A.B.D ile Osmanlı başkentinin su tesislerini ve halka temiz su sağlanmasını karşılaştırmakta “bir ticaret merkezi olarak Birleşik Devletlerin, bir milletin sadece rahatı değil, aynı zamanda sağlığıyla da doğrudan bağlantılı bir konuda, Türkiye'nin başkentinin birkaç yüzyıl gerisinde olduğunu açıklamamız gerekiyor”¹ diyerek Osmanlı Devleti'nin su tedariki ve tesislerinde üstün yönüne dikkat çekmiştir.

Su tesislerinden bahsetmeden önce bu iki seyyah kısaca tanıtılacaktır.

Helmuth von Moltke (1800 -1891)'nin Hayat Hikâyesi

Helmuth von Moltke 26 Ekim 1800 tarihinde Meklenburg'un Parchim kasabasında dünyaya gelmiştir. 1891'da Danimarka ordusunda subay olmuş, 1822'de Almanya'nın hizmetine girmiştir. 1835- 1839 yıllarında Türk ordusunda askerî öğretmen ve tahkimât uzmanı olarak görev yapmıştır. 1840'da Almanya'ya dönmüş, 1857'de Danimarka ile Prusya arasındaki savaşta Genel Kurmay Başkanı olarak, savaşı fiilen idare etmiştir. 1870 Alman-Fransız savaşında Alman orduları Genel Kurmay Başkanı olarak, harbin kazanılmasının en büyük etkeni olmuştur. Başarısından dolayı kendisine feldmareşallik ve kont ünvanı verilmiştir. 1888 yılında Genel Kurmay Başkanlığı görevinden ayrılmış, ancak Alman Milli Savunma Kurulu'ndaki görevine devam etmiştir. 24 Nisan 1891 yılında vefat etmiştir. Mezarı 1866'da kendisine devletçe verilen bugün Polonya'da yer alan Creisenau çiftliğindedir.

Prusya-Danimarka, Prusya-Avusturya, Almanya-Fransa savaşlarının askerî dehası olan Helmuth von Moltke, özel hayatında son derece mütevazı ve alçak gönüllü bir insan olarak tanınmıştır. Az konuştuğundan dolayı, “suskun feldmareşal” olarak anılmıştır. Askerî bilgisinin yanı sıra,engin bilgisi, kudretli kalemi ile de ün kazanmıştır²

1872 tarihinde Paris'te çıkan Le Temps gazetesinde Türkiye mektuplarından bazı parçaların çevirileri ve eserin özeti basılmıştır. Ancak yazarın Fransa-Almanya savaşında Fransızları bozguna uğratan Moltke olması sebebiyle, ismi gizlenmiştir.

30 Kasım 1835'te Yüzbaşı Moltke, Bükreş, Rusçuk ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılan Yeniçeri Ocağı yerine kurulmuş olan Asâkir-

*Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
sebahattinsimsir@gmail.com.tr, ssimsir@balikesir.edu.tr

¹ James Ellswort De Kay, James Ellswort De Kay, 1831 -1832 Türkiye'sinden Görünümler (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Ankara, s.85.

² Feldmareşal H.von Moltke, Türkiye Mektupları, Ankara, 1969, s.7.

i Mansure-i Muhammediye ordusunun³ Avrupa usullerine göre yetiştirilme görevi Hüsrev Paşa tarafından Moltke'ye verilmiştir. Türk Hükümeti tarafından Prusya'dan askeri öğretmen olarak istenmesi sonucunda 1839 yılı bitimine kadar Türkiye'de kalmıştır. Moltke Türkiye'de bulunduğu sırada, ülkenin büyük bir kısmını gezme fırsatı bulmuş ve Osmanlı Devleti'nin bu kritik dönemi ile ilgili oldukça kıymetli gözlemler yapma imkânı olmuştur.

1. James Ellswort de Kay (1792 – 1851) 'in Hayat Hikâyesi

James De Kay denizci olan babasının görevi dolayısıyla bulunduğu Lizbon'da 12 Ekim 1792 yılında doğmuştur. İki yaşındayken ailesi New York'a taşınmıştır. Ancak genç yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. 1851 yılında New York'ta vefat etmiştir⁴.

Babasından kalan mal varlığı ile bir süre Yale'de eğitim görmüş, ardından Edinburg Üniversinde tıp eğitimi görmüş ve 1819'yılında İngiltere'den ayrılarak New York'a geri dönmüştür⁵.

New York Bilimler Akademisine dönüşecek olan, New York Doğa Tarihi Akademisi'nde kütüphanecilik ve Akademinin yayınladığı yıllık için editörlük görevlerini üstlenmiştir. Ardından kurumun ilk başkan yardımcısı olmuştur. 1831 – 1832 yıllarında kayınpederi Henry Eckford ile birlikte gemi doktoru olarak Asya kolerası araştırmaları amacıyla İstanbul seyahatine katılmış ve seyahat anılarını **Sketches of Turkey, 1831-1832** başlığıyla 1833 yılında New York'ta yayınlamıştır. Tıp yerine zooloji çalışmalarını tercih eden James E. De Kay 1842 -1849'da New York Zoolojisi hakkında 5 ciltlik bir eser yayınlamıştır⁶

James Ellswort de Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler** adlı seyahatnamesinde, mesleğiyle bağlantılı olarak, gezdiği yerlerin coğrafyası, iklimi, doğal yapısı, bitki örtüsü ve canlı türleri hakkında bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim ile ilgili ilginç tespitleri bulunduğu gibi, Türkiye'nin toplumsal, kültürel, siyasî ve iktisadî gözlemleri de yer vermiştir. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri ve düşmanları ile yaptığı savaşlarda yenilme sebepleri ile ilgili, dikkate değer tespitlerde bulunmuştur.

Su Tesisleri

James Ellswort De Kay, İstanbul'daki su tesisleri ile ilgili bilgi verdiği gibi, bu tesislerin tamamının “su nazırı” ya da su denetleyicisi denilen bir görevlinin yönetimi altında olduğunu ifade etmektedir. Bu tesislerin onarımı, işlemeden ve suyun israf edilmemesinden sorumlu olduğunu belirtmiştir⁷.

Suyun taşınması hakkında James Ellswort De Kay şöyle anlatıyor: “...Türklerin her küçük dereyi ve kayaların yüzeyindeki en ufak damlayı akıllarında tutmak için girdiği zahmetten etkilenmeden, İstanbul civarında her hangi bir yeri gezmek mümkün değil ... Bunlar dikkatlice, mermer ya da tuğladan havuzlarda toplanır ve artan miktar, borularla ana kaynağa taşınır. Birbirinden ayrılan küçük vadilerden geçtikten sonra, gezginler çoğu zaman, ani bir şekilde, bu kırsal manzarayı tam da onu güzelleştirmeye yetecek derecede süsleyen oyulmuş mermer çeşmelerden birine rastlıyor⁸”

Bentler

³ Bakınız makaleler toplusundaki; Baykara, Tuncer, “Asakir-i Mansurenin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi”, “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tabakatı”, “II. Mahmud'un Islahatında İç Temeller 1826 – 1839 Arasında Anadolu”, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, İstanbul, 2007, s.139-183.

⁴ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.VIII.

⁵ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.VIII.

⁶ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.VIII.

⁷ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.86.

⁸ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.86.

Su biriktirmek için akan suyun önüne yapılan set olarak tanımlanmaktadır⁹.

James Ellswort De Kay, şehre suyun bentler vasıtasıyla nasıl getirildiğini de tarif etmiştir. “Şehre uzaklığı on beş yirmi mili bulan farklı mesafelerdeki tepelerin arasında büyük ve suni rezervuarlar inşa edilmiş. Bunlara Farsçadan gelen bir kelime olan ‘bent’ adı verilir ve şu şekilde inşa edilir. Dar bir vadi ya da iki dağ arasındaki geçit gibi doğal bir mekândan yararlanılır, duvarcının elinden çıkmış sağlam ve dayanıklı bir taş karşıya, suya istenen seviyeyi vermek için yeteri derecede yükseğe taşınır. Bu bentlerden dördü ziyaret edildi ve incelendi; fakat görmediğimiz birkaç tane daha vardı. En büyüklerinden birinin tarifi yapılış şekilleri hakkında bir fikir verecektir.

İki geniş payandayla desteklenen, seksen mil genişliğindeki dayanıklı mermer duvar, vadinin tabanından yüz otuz fit yükseğe ulaşır. Dört yüz fit uzunluğundadır ve tepesi kör edici bir parlaklıkta olan geniş mermer parçalarıyla kaplıdır. Rezervuarın yan tarafındaki ve üç fit yüksekliğindeki dayanıklı bir mermer trabzan, bu tek gözlü projeyi tamamlar. Uzun mermer bir levha, dikildiği, daha da muhtemeli onarıldığı ya da yeniden yapıldığı tarihi belirtir. 1211 (1797) tarihinden kırk altı yıl önce inşa edildiği anlaşılır. Adı ‘Valide Bendi’dir ve tahttaki padişahın annesi tarafından yaptırıldığı söylenir. Bir boşaltım çıkışı vardır ve rezervuardaki su, aşağıda, yakın mesafedeki kısa bir su kemeriyle dar ve derin vadiden taşınır. Bundan iki mil uzakta, 1163 yılında dikilen başka bir bent vardır ki bu, 1749 yılına tekabül eder. Boyutu öncekinden küçükse de, bu da gerçekten harikulâde bir yapıttır. İkisi de Pera ve Galata’daki mahallelerin su ihtiyacını karşılayan Bahçeköy kemerine su sağlar¹⁰. “

Moltke, 16 Haziran 1836 tarihli mektubunda Bursa’yı anlatmış, burada ilk dikkatini “su” çekmiştir. “...İnsanı şaşırtan şey su bolluğu. Her yanda bir dere çağlıyor, kayalardan gür pınarlar dökülüyor, buğuları tütenlerinin yanında buz gibi soğukları var. Bütün şehirde, camilerde bile, sayısız fiskiyelerden sular fışkırıyor.¹¹”

Moltke, 20 Ekim 1836 tarihli mektubunda İstanbul’un sularına dikkat çekmiştir. Avrupa’daki şarap eksperleri gibi, Türkiye’de de su tadanlar olduğuna dikkat çekmiştir. “Bir Türk bir içim suyu tadinca şu ya da bu, çok beğenilen pınardan geldiğini, Çamlıca’dan mı, Asya tarafındaki Bulgurlu’dan mı, Büyükdere yakınındaki Kestane suyundan mı, yoksa Beykoz’daki Sultan suyundan mı alındığını söylediği¹²”ni ifade ederken, su ile ilgili Türk damak tadına işaret etmiştir.

İstanbul’un kayalık, etrafı denizler ile çevrili yüksek bir arazi üzerine kurulmuş olması sebebiyle, burada kazılan kuyuların az ve acı su vermeleri sebebiyle, yarım milyondan fazla insanın yaşadığı şehrin hamam, cami, ev ve içme suyu ihtiyacı için gerekli suyun dışarıdan getirilmesi gerekmiştir. Bunun için üç mil kuzeyde Belgrat ormanlık bölgesinde toplanan kar ve yağmur suları, vadiyi enlemesine kalın bir duvarla kapamak suretiyle meydana getirilen büyük havuzlarda toplanmıştır. Bu tür depoya farsça “bent” denmiştir ki aslında bu duvarı, ya da seti anlatır ve Almanca band “bağ” kelimesiyle aynı anlamdadır¹³.

Moltke Osmanlı bentlerinin inşa ve işleyiş tarzlarına dikkat çekmiştir: “Bir bent kurmak için şart vadinin yamaçlarının, suyun derin ve buharlaşma sathının az olabilmesini sağlayacak kadar yüksek, oldukça dik, bentin çok uzun olup pahallıya çıkmaması için de birbirine yakın olmalarıdır. Bundan başka biriken suyun gereği kadar yükselebilmesi için benden

⁹ <http://www.tdk.gov.tr/index.php>.

¹⁰ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.87.

¹¹ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.57.

¹² Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.70-71.

¹³ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.71.

arkasındaki vadi tabanının az meyilli olması, nihayet vadinin yukarı kısmında birçok geniş kolları bulunması ve böylelikle de bol su alabilmesi lâzımdır ki, su kuvvetli bir meyille akabilsin.

Böyle mühim miktarda su biriktirmesi lâzım olan duvarlar 80, hatta 120 adım uzunluğunda, 30-40 ayak yüksekliğinde ve 25-30 ayak kalınlığındadır. Yontma taştan yapılmışlardır ve içleri yontulmamış taş ve kireçle doldurulmuştur. Dış tarafları çok defa mermer kaplıdır, kitabeler ve köşklele süslenmişlerdir.

İlkbaharda bent dolunca, gelen fazla su settin üst tarafındaki bir delikten akar ve taştan örme oluklarla tabîî vadisine verilir. Altta, duvarın ortasında ise bir kapı yahut kemer vardır, buna “taksim” yani dağıtma derler. Buradan belirli sayıda 1 ½ parmak genişliğindeki borular (lüle, yani ölçü) vasıtasıyla, su yoluna daimî surette verilecek miktarda su akar. Lülelerin sayısı tabîî, 8-9 ay idare edecek olan mevcut su miktarına bağlıdır. Şu noktayı unutmamalıdır ki ilkbaharda bendin dolu olduğu sırada belirli bir zaman zarfında akana göre sonbaharda, yüksekliği azalmış olan suyun az basıncı yüzünden, bir lüleden daha az su akar.

Su taksimden çıktıktan sonra taştan örme ve üzeri kemerli su yolları içinden vadi kenarları boyunca akar, bu su yollarının içi dövülmüş tuğla tozu ve kireçten yapılmış bir harçla sıvalıdır.

Suyun hızlı akabilmesi için su yolunun kâfi derecede meyilli olması gereklidir, aynı zamanda bu meylin de sabit olması lâzımdır, aksi halde yer yer suyun birikmesine ve taşmasına sebep olur.

Kesiti aşağı yukarı 10 pus kare olarak akan suyun, şehrin bütün alçak taraflarında dağıtılacağı yerlere varabilmesi için meylin lüzumundan fazla olmaması da gereklidir.

Bir su yolu, geçtiği yerde, kendi yönünü kesen bir vadiye rastlarsa eskiler suyu bu vadiyi aşan köprüden karşı tarafa geçirmekten başka çare bilmezlerdi. Bu usul çok defa dev gibi su kemerlerinin yapılmasına sebep olmuştur¹⁴.

Su Terazisi

Suyun vadinin tabanında binlerce adım gittiği yerde “su terazisi” yapılmak suretiyle , suyun taşınıyordu. Su terazisi düzeni şöyle idi: boru tepeleri esas seviyeye kadar varan taştan piramitlerde yukarı kadar çıkarılır, öteki taraftan yeniden aşağıya akar. Su terazileri tepelerinin su yolunun genel meyline, hatta hidrolik sebepler yüzünden biraz daha büyük mikyasta olmak üzere, uyması gerekmektedir¹⁵.

James Ellswort De Kay, geniş bir vadi geçileceği zaman Türklerin basit ama önemli bir buluşa başvurduklarından söz etmektedir. ...Büyük bir su kolunun ağırlığını taşıyabilecek güçte su boruları yapabilecek mekanik bir becerinin yokluğu nedeniyle şöyle bir plan uygular. Öngörülen su kanalının istikametinde, kısa aralıklarla kare sütunlar dikilir. Bunlar yaklaşık beş ayak kare alanındadırlar, taştan yapılmışlardır ve yukarıya doğru inceldikleri için biraz piramitleri anımsatırlar. Durumun gerektirdiğine uygun olarak, yükseklikleri on ile elli fit arasında değişiyor ve bazı durumlarda daha da fazla da olabiliyor.

Bu Türk manzarasına çok dikkat çekici bir özellik katıyorlar ve yapım ilkeleri daha ortada yokken yapılmışlar. Su, tepenin yamacından ayrılıyor, toprak borulardan alçalıp bu sütunun bir tarafından, kurşun ya da yine toprak borulardan, doğal olarak, Türklerin ‘su terazisi’ dediği sütunun zirvesinde, olması gereken seviyeye yükseliyor. Su burada, su terazisinin tepesi kadar geniş olan taştan bir havzaya boşaltılıyor ve sütunun öbür tarafından inen başka bir boru yardımıyla yerin altına girip, yine aynı şekilde yükselip alçaldığı bir sonraki

¹⁴ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.72.

¹⁵ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.72.

su terazisine ilerliyor. Bu şekilde suyun seviyesi, dar ve derin vadiler ile büyük düzlükler üstünde birkaç mil boyunca korunabiliyor¹⁶.

Moltke, Türklerin Romalıların su kemerlerini de Arapların suterazilerini de hazır bulduklarını, kendilerini yaptıkları su yollarında her ikisini de kullandıklarını özellikle gösteriş merakları yüzünden suterazileri inşa ettiklerini¹⁷ yazmaktadır.

İstanbul'un su yollarının en önemlisi ve en eskisi daha İmparator Konstantin zamanında başlanan ve sonraları imparatorların ve sultanların genişlettikleri suyollarıdır. Bu tesisat, sularını, hepsi de Belgrat köyünün çevresindeki, beş büyük bentten alır. En büyüğü "büyük bent" olup, dolu olduğu zaman 1000 adımdan fazla uzunluktadır... sonra yarım saat ötede ve batıda bulunan "paşa bendi" Burgaz'ın bir çeyrek saat aşağı tarafından, muazzam su kemerleri üzerinden akar, bu kemerler dosdoğru gitmez, bir açığı oluştururlar. Moltke mimari açıdan Paşa bendinin güzelliğine dikkat çekmektedir.

Su Kemerleri

Üzerinde su yolu bulunan kemerli köprüdür. Başka bir deyişle, suyu kaynağından istenilen noktaya götürebilmek için boru, ark, tünel ve bunları destekleyen her türlü yapıdan oluşan sisteme verilen isimdir.

Moltke, "Vadinin öte yakasında su yolu bu sefer "Baş havuz"da, ıssız bir orman derbendinde kurulmuş, romantik bir manzarası olan "Ayyat Bendi" nin suyunu alır. Sonra sularına Burgaz'ın yarım saat yukarısındaki, 1000 adım uzunluğunda, fakat pek intizamsız yapılmış "Süleyman" su kemerleri üzerinden Barbyes vadisini aşartır. Bu ana kollardan başka, su yolu artık basık tepeler üzerinden Alibey suyu vadisine doğru ilerlerken yolda kendisine birçok küçük pınarlar da katılır. Alibey suyu vadisini, Justinaus'un adını taşıyan sukemerleri üzerinden aşar. Bu sukemerleri en uzun değil ama en yüksek alandır ve o kadar sağlam yapılmıştır ki iki katlı geniş kemeri sarsmamıştır" demektedir.¹⁸

James Ellswort De Kay ise İstanbul'un sukemerleri hakkında şöyle demektedir:" ...Tepeleri çıkarken, Pera ve Galata'daki mahallelere su sağlayan su kemerlerinden birine rastladık. İpissiz bir yerin tam ortasında. Her ne kadar bu devasa insan eseri önemli bir günlük işlevi yerine getirse de antik çağın muhteşem ama faydasız anıtlarını incelerken hissettiğimiz dinî huşudan daha fazlasını yaşıyor. Adını komşu Bahçeköy'den alan bu su kemeri yüz yaşından pek fazla değil. Yirmi kemerden oluşuyor, dört yüz fit uzunluğunda ve seksen fit yüksekliğinde. Ortadan, ilk sıranın aşağısındaki başka bir kemerin altından, yol geçiyor. Su kemeri kabarcık şeklinde, pürüzlü bir kireç taşından sağlam ve ustalıklı bir şekilde yapılmış. Antik çağdakilerin hidrostatik ilk kuralından bile habersiz olduğu sürekli ifade edilen bir şeydir. Suyun kendi seviyesinde yükseldiğini bilmedikleri ve buna bağlı olarak da yakın borular veya su yolları yerine su kemerleri kullandıkları söylenir. Bu söz medeni Romada sahip olduğu ve sergilediği malûmatın ne derece kusursuz olduğu ileride gösterilecektir. Bunu büyük bir ihtimâlle, hidrolik uğraşlarının izleri İspanya'da günümüze kadar görülebilen Araplardan aldılar. Bu su kemeri, Pera'dan on altı mil uzaklıkta ve suyu, birkaç mil ötede bulunan dağlardaki rezervuarlardan alıyor. Tepesi mermer levhalarla kaplı ve bunlardan birinin kaza eseri yer değiştirmesi, bize buradan geçen günlük su miktarını öğrenmemize fırsat verdi. On beş inç genişliğinde, on sekiz inç derinliğinde ve saniyede altı fit hızında ilerliyor. Bu yirmi dört saatte yaklaşık altı milyon galon¹⁹ su demektir. Zaten daha sonra, kurak zamanlarda, suyun İstanbul'dan taşındığını ve tulumlarla satıldığını gördüm. Türklerin sudan başka hiçbir şey

¹⁶ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.89.

¹⁷ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.72.

¹⁸ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.73.

¹⁹ 1 Galon: A.B.D. 3,78 litre, İngiltere'de 4.55 litredir.

içmediğini ve günlük dini uygulamaları için suya bol miktarda ihtiyaç duyduğunu hatırlarsak, su miktarının metropolün ihtiyaçlarını karşılamak için çok fazla olması gerektiği anlaşılır.²⁰

James Ellswort De Kay Belgrad ötesine suyu taşıyan Osmanlı kemerlerini şöyle anlatmaktadır;“... bir mil daha uzakta III. Mustafa Kemerı olarak bilinen iki su kemeri aracılığıyla taşınır....²¹”

Sarnıç

Yağmur suyu biriktirmeye yarayan yer altı su deposu²² olarak tarif edilmektedir.

Moltke, Rum imparatorlarının, İstanbul’un surları içinde daima önemli bir miktarda su ihtiyatı bulunmasına çalıştıklarını, bu amaçla kimisinin üstü açık, kimisinin de yeraltında büyük sarnıçlar yaptırdıklarını yazmaktadır. Bilhassa yer altı sarnıçları, yüzlerce granit ve mermer sütuna dayanan tonozlarla örtülü idi²³.

“Açık sarnıçlar (Çukur Bostan) bahçeler ve evlerle doludur ve halen şehirde, su gibi zorunlu bir ihtiyaç karşısında Allah kerim diye yaşamaktadır. İstanbul, suyunun beş millik mecrasını her hangi bir şekilde kesen bir düşmana bir hafta bile karşı koyamaz²⁴”

Beyoğlu, Galata, Tophane, Kasımpaşa kısacası Halic’in kuzeyindeki bütün semtlere su veren en büyük su tesisatının depoları olan “Valde” ve “Yeni Mahmut” bentleri de ormanlık tepelerde “Bahçeköy”ün yakınlarındadır. Mahmut bendi I.Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Suyu uzun fakat alçak bir su kemeriyle, Bahçeköy ve Büyükdere vadileri arasındaki bir sırtı aşar, sonra Büyükdere vadisinin yamaçlarını takip ederek “Kulluk” yani nöbet yerine kadar gelir, orada “yalnız suterazisi” vasıtasıyla dar bir vadiye geçer.Uzun bir sıra suterazisi Maslak önündeki geniş inişten geçirir ve üç mil uzunluğundaki su yolu nihayet Beyoğlu’ndaki güzel “Taksim”e varır buradan da şehrin birçok çeşmelerinden akar²⁵.

Ayvand bendi²⁶

²⁰ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.81.

²¹ James Ellswort De Kay, a.g.e., s.87.

²² <http://www.tdk.gov.tr/index.php>.

²³ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.73.

²⁴ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.74.

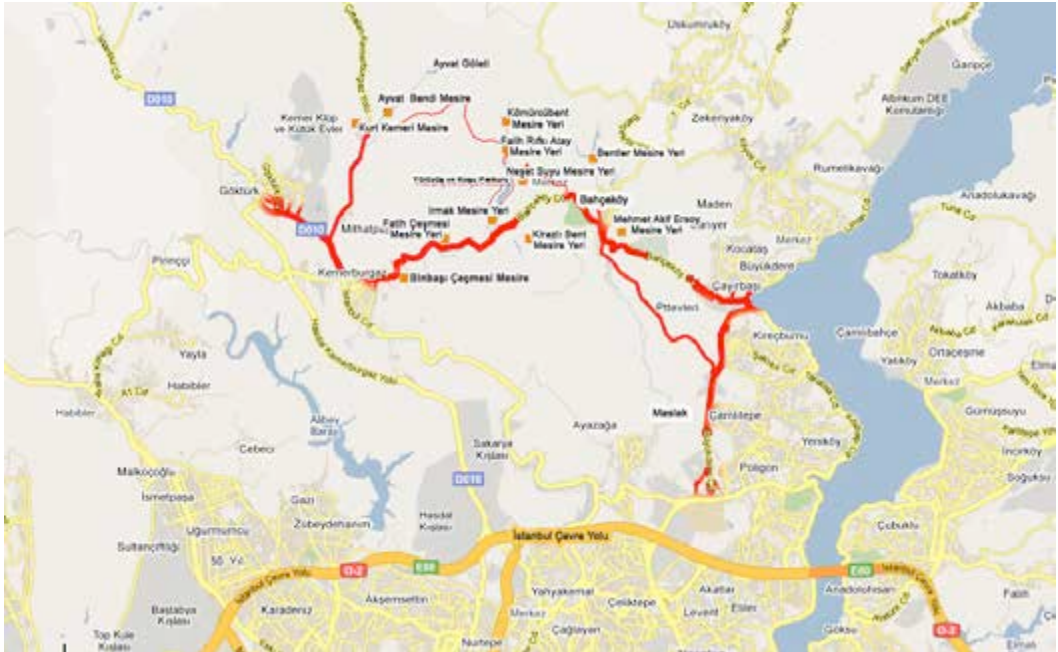
²⁵ Feldmareşal H.von Moltke, a.g.e., s.74.

²⁶ <http://Belgradormani.com.tr/fotograflar'dan>

Sonuç olarak iki batılı seyyahın eserlerine göre, Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl başında su tesisleri, onların ikmâl ve depolama sistemlerine dair gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin kendinden önceki su ile ilgili tesisleri geliştirdiğini ve etkin bir biçimde kullanmış olduğunu gözler önüne sermektedir. Zira temiz suyun bilhassa İstanbul gibi büyük bir şehire henüz mekanik gücün bulunmadığı bir devirde, ihtiyacı karşılayacak ölçüde mahalle çeşmeleri, hamam, cami, şadırvan, aşevi...v.b. kamu tesislerine etkin bir biçimde taşınması matematik ve mühendislik bilgisinin gelişmiş olması ile mümkün olup, takdire şayandır.

Ek

1

Harita: Belgrat ormanları su bentleri haritası²⁷

²⁷ <http://Belgradormani.com.tr/bentler.html>' den.

“SU KÜÇÜĞÜN, SÖZ BÜYÜĞÜN” ATASÖZÜYLE İLGİLİ DOĞRULAR, YANLIŞLAR

Nail TAN*

Giriş

Atasözü sözlüklerimizin birçoğuna girmiş “Su küçüğün, söz (sofra) büyüğün.” veya tersten “Söz (sofra) büyüğün, su küçüğün.” atasözünün gerek anlamını doğru verme gerekse atasözü-deyim ayrımı yapmada ciddi yanlışlara rastladığımızdan bu araştırmayı yapma ihtiyacını duyduk.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla atasözü, deyim sözlüklerimizde genellikle şu yanlışlar yapılmaktadır:

- a. Atasözü, deyim ayrımını iyi yapmamak. Atasözünü deyim, deyim atasözü göstermek veya aynı sözü hem atasözü hem de deyim olarak nitelemek.
- b. Atasözü, deyim olmayan sözlere yer vermek.
- c. Anlamlarını yanlış veya eksik yazmak.

Çünkü, atasözü ve deyimlerimizin anlamları Cumhuriyet döneminde 1940’lı yıllardan itibaren verilmeye çalışılmış, bu iş yapılırken gelenek görenek, inanç tabanına, kullanılış ortamına çoğu zaman dikkat edilmemiş, masa başında “olsa olsa yöntemi”yle hareket yeğlenmiştir. Oysa ki, bir sözün yörelere, ailelere, aşiretlere göre farklı anlamda kullanılmaları gayet doğal bir dil bilimi, halk bilimi olayıdır.

Araştırmamızı yaparken; bir yandan sözün ilk kullanılış şekline tarihi kaynakları tarayarak ulaşmaya çalışırken diğer yandan da gerçek anlamını gelenek görenek ve inançlarımız yoluyla öğrenebileceğimizi kabul ederek bu yönde yürümeye karar verdik. Sonuç olarak; sözün en eski şekline ulaştığımız, çeşitlemelerini bütün olarak gözler önüne koyduğumuz gibi, anlam verme yönünden de gördüğümüz eksikleri tamamlama bakımından önemli adımlar attık. Zamanla ortaya çıkacak, daha eski atasözü yazmaları tarihsel gelişimi biraz etkileyebilir. Biz görebildiğimiz eski ve yeni temel kaynaklara göre bu ilk çalışmayı tamamladık. Zaman içinde, bu çalışma geliştirilebilir.

Atasözünün Tarihî Kaynakları

Bugünkü bilgilerimize göre, en eski Türk atasözlerinin *Divanü Lügati’t- Türk*’te bulunduğunu biliyoruz. Ele aldığımız atasözü, bu kaynakta yoktur. Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* adlı eserinde; “Su küçüğün, söz/sofra büyüğün.” sözünün Türk dünyasının ortak bir atasözü olduğunu belirlerken atasözünün ilk şeklinin *Divan*’daki *Giçik uluğka turuşmas, kırguy sonkurka karışmas*. (Günümüz Türkçesiyle *Küçük büyüğe karşı duramaz, atmaca sungura karşı koyamaz*.) olduğu yorumunu yapmıştır (Çobanoğlu 2004: 432). Biz bu görüşe katılmıyoruz. İki söz arasında büyük fark vardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla atasözümüzün ilk şekli Oğuz Türkçesindeki *Söz ulunun, su kiçinin*. (Söz büyüğün, su küçüğün.) sözüdür. Bugün Türkmenistan’da da böyle kullanılır (Çobanoğlu 2004: 432). Prof. Dr. Cevat Heyet, *Kitab-ı Oğuzname/ Mecma’ul Emsâl-i Mehmed Ali* adlı 1600-1601 tarihli yazmayı tanıttığı bir bildirisinde *su* yerine *suç* kelimesinin bulunduğunu yazmıştır (Heyet 1996:343). Samet Alizade’nin baskıya hazırladığı eser 1992 yılında TDAV’ce İstanbul’da basılmıştır. İstanbul baskısında da *su* yerine *suç* kelimesi vardır. Söz, bu yönüyle de doğrudur. Suç, daima küçüklerin, güçsüzlerin üzerinde kalır. Kadı Mehmet Emin Ayanî’nin 1738-39 tarihli içinde bine yakın atasözünün bulunduğu *Durûb-ı Emsâl*

* KTB Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürü-Halk Bilimci.

risalesinde atasözümüze *Su küçüğün, sofrı büyüğün*. şeklinde rastlıyoruz (Tülbentçi 1977: 491). Böylece sofrı önceliğı konusu da atasözümüzde yerini almıştır. Atasözünün dili de Türkiye Türkçesine yaklaşmıştır. 19. yüzyıla geldiğimizde sözün dilinde tam değışiklik oluyor ve *Su küçüğün, söz büyüğün*. şekli ortaya çıkıyor. Şinasi'nin 1851-1852 yıllarında kaleme alıp 1863'te ilk, 1871'de genişletilmiş ikinci baskısını yaptığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmanî* adlı atasözleri sözlüğünde bu şekilde yer almıştır (Şinasi 1871: 194; Parlatır-Çetin 2005: 327). Ahmet Fevzi Efendi'nin 1863 tarihli *Durûb-ı Emsâl Mecmuası*'nda da söz aynıdır (Ahmet Fevzi Efendi 1863:136). İhtimal, Şinasi'den yararlanmıştır.

Ahmet Vefik Paşa'nın, 1871'de İstanbul'da ilk baskısını *Atalar Sözü-Türkî Durûb-ı Emsâl* adıyla yapıp Bursa Valiliğı sırasında (1879-1882) Bursalı ihtiyarlardan derlediğı sözlerle söz varlığını 8.000'e çıkarıp yeni baskısını yaptığı (1882) *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl-Atalar Sözü* adlı eserinde atasözümüz şu şekilde yer almaktadır (Duymaz 2005: 200): *Su küçüğün, söz büyüğün (Söz büyüğün, sus küçüğün.)*. TDK kitaplığındaki 1940'lı yıllarda hazırlandığını tahmin ettiğimiz, Denizcilik Bankası emekli başmemuru Bâki Yey'in henüz yayımlanmamış, içinde 24.573 sözün bulunduğu *Atasözleri ve Deyimler, Dilekler, İlençler, Temsilî Fıkralar* adlı çalışmasında; söz konusu eser incelenmiş ve *Söz büyüğün, sus küçüğün*. ve *Su küçüğün, söz büyüğün* biçimlerinin yer aldığı belirtilmiştir. Birinci söze 20.404, ikinci söze de 20.514 numarası verilmiştir (Yey: 1827, 1836). *Söz büyüğün, sus küçüğün* atasözünün kullanımına örnek olarak da Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât*'ta bulunan *Dirvâs* adlı şiirinden 31-32. mısralar yazılmıştır (Ersoy 2001: 137-138; Yey: 1827):

Der: Sus a çocuk, büyük dururken

Söz sâdir olur mu hiç küçükten

Ahmet Midhat Efendi'nin 1871 yılında yayımladığı *Türkî Durûb-ı Emsâl* eserinde de söz, *Su küçüğün, söz büyüğün*. şeklindedir (A. Midhat 1871: 109). Ahmet Vefik Paşa'nın 1882 tarihli *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl-Atalar Sözü* kitabında söz aynı şekilde yer almıştır (Tülbentçi 1977: 490; Duymaz 2005: 200).

Tekezade M. Sait tarafından derlenip 1311/1895-96 tarihinde İstanbul'da yayımlanan *Durûb-ı Emsâl-i Türkiye Yahut Atalar Sözü* adlı kitapta da atasözüdür eklemesiyle *Su küçüğün, söz büyüğündür*. şeklindedir (Tekezade Sait 1895-96:183)

Latin harfleriyle ilk defa 1928 yılında basılan Cumhuriyet dönemi *Türk Atalar Sözü* kitabında atasözümüzün *Sus küçüğün, söz büyüğündür*. çeşitlemesi karşımıza çıkmaktadır (Hasan Lutfi- Muzaffer Lutfi 1928: 54). Daha önce bu biçimin 1871, 1882 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın derlemesinde ortaya çıktığını belirtmiştik.

1939 yılında yayımlanan bir başka atasözleri kitabında *Su küçüğün, söz büyüğündür*. şeklinin yanında; *Atalar Sözü Değerinde Sözler ve Savlar Bölümü*'nde *Su büyüğün, sus küçüğün*. sözüne de yer verilmiştir (Selim Nüzhet Gerçek 1939:93, 160).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla anlamları verilerek yayımlanmış en geniş ilk atasözleri sözlüğü, Ömer Asım Aksoy'a aittir (Aksoy 1941). Aksoy, daha sonra 1971 yılında TDK yayınları arasında en geniş ilk açıklamalı atasözü ve deyim sözlüklerini yayımlamayı başarmıştır (Aksoy 1965). Sözümler, Aksoy'un 1941 tarihli sözlüğünde *Su küçüğün, sofrı büyüğün* (Aksoy 1941:15), 1971 baskılı sözlüğünde de *Su küçüğün, sofrı (söz) büyüğün*. şeklinde yer almıştır. (Aksoy 1971: 351-352). Baltacıoğlu'nun 1941 tarihli açıklamalı sözlüğünde çok az atasözü vardır.

Türkiye Türkçesinin en geniş *Atasözleri Sözlüğü*'nü hazırlayan Nurettin Albayrak sözlüğünde, atasözümüzü şu çeşitlemeleriyle birlikte ele almıştır (Albayrak 2009: 797, 800, 801)

- *Söz büyüğün su küçüğün* (16.072).
- *Su büyüğün, sus küçüğün* (16.141).
- *Su küçüğün, söz büyüğün* (16.158).

Söz konusu sözlükte *sofra* kelimeli biçimi yer almamıştır.

TDK'nin 2009 yılında *Genel Ağ* (İnternet)'da kullanıma sunduğu *Atasözleri Sözlüğü*'nde söz; *Su küçüğün*, söz (sofra, yemek) *büyüğün*. şeklinde yer almıştır (TDK 2009).

Buraya kadar yazdıklarımızı özetleyecek olursak; tespitlerimize, görebildiğimiz kaynaklara göre; atasözümüzün en eski şekline; 1600-1601 tarihli bir yazma atasözleri mecmuasında *Söz ulunun*, *suç kiçinin*. (Söz büyüğün, suç küçüğün.) olarak rastlamaktayız. 1738-39 tarihli Kadı Mehmet Ayanı'nın atasözleri risalesinde; *Su küçüğün*, *sofra büyüğün*. şekli ortaya çıkmıştır. Şinasi, Şinasi- Ebuzziya Tefvik, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Midhat Efendi, Ahmet Fevzi Efendi ve Tekezade M. Sait'in hazırladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan atasözü kitaplarında ise *Su küçüğün*, *söz büyüğün* şekli yer alarak ilk iki şeklin önüne çıkmıştır. Önce, Ahmet Vefik Paşa'nın 1871'de ilk ve 1882 yılında genişletilmiş baskısı yapılan eserinde atasözleri kitabı ile sonra 1928 yılında yayımlanan bir atasözleri derlemesinde (Hasan Lutfi-Muzaffer Lutfi) söze; *Sus küçüğün*, *söz büyüğün* / *Söz büyüğün*, *sus küçüğün*, 1939 yılı derlemesinde (Selim Nüzhet Gerçek) *Su büyüğün*, *sus küçüğün*. çeşitlemelerinin ortaya çıktığı görülmüştür. TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* derlemesinde ise bir çeşitlemeye daha rastlıyoruz: *Küçüğe su*, *büyüğe yol*. (TDK 1971: I/359)

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu, atasözümüzün Türk dünyasında yaygın olarak kullanıldığını, ortak atasözü olduğunu belirlemiştir (Çobanoğlu 2004: 432). Çobanoğlu'nun tespitlerine göre atasözümüzün Türk lehçelerinde kullanımı şöyledir:

- *Suv kiçkenenin*, *sav üykennin*. (Altınordu Türkçesi)
- *Söz büyüün*, *su ufaan*. (Balkan Türkçesi)
- *Söz büyüğün*, *su küçüğün*. (Bulgaristan Türkçesi)
- *Suv kişkenin*, *col balabanın*. (Dobruca Türkçesi)
- *Su küçüün*, *ekmek büyüün*. (Deliorman Türkçesi-Bulgaristan)
- *Su küçüün*, *söz büyüün*. (Gagavuz Türkçesi)
- *Sug kiçigdi*, *söz ise ulugdi*. (Hakas Türkçesi)
- *Suv kışıkın*, *soz buyukın*. (Karay, Kırımçak Türkçesi)
- *Su küçüyündü*, *süfre böyügündü*
Yol böyüğün, *su kiçiyin*. (Kuzey Azerbaycan Türkçesi)
- *Su küçüğün*, *söz büyüğündür*. (Kıbrıs Türkçesi)
- *Suv kuçuknın*, *söz buüknin*
Suv kişkenin, *col balabannın*. (Kırım Türkçesi)
- *Su küçüğündür*, *yemek büyüğün*. (Kaşkay Türkçesi)
- *Suv kiçikdan*, *aş kattadan*. (Özbek Türkçesi)
- *Suv kiçinin*, *söz ulunun*. (Türkmen Türkçesi)
- *Su küçüğün*, *söz büyüğün*. (Urumlu Türkçesi)

Buraya kadarki verilere göre; atasözümüzün tarih boyunca *Suv kiçinin*, *söz ulunun*. şeklinden başlayarak geçirdiği değişiklikler, coğrafi yaygınlığı ortaya konmuş, sözün Türkiye Türkçesinde şu çeşitlemelerinin ortaya çıktığı belirlenmiştir:

- *Su küçüğün*, *söz ulunun*.
- *Su küçüğün*, *söz büyüğün*.
- *Su küçüğün*, *sofra büyüğün*.
- *Su küçüğün*, *yemek büyüğün*.
- *Su büyüğün*, *sus küçüğün*.
- *Sus küçüğün*, *sofra büyüğün*.
- *Söz büyüğün*, *su küçüğün*.
- *Söz büyüğün*, *sus küçüğün*.

- *Söz büyüğün, suç küçüğün.*
- *Küçüğe su, büyüğe yol.*

A. Atasözüyle İlgili Sorunlar

Ele aldığımız atasözleriyle ilgili sorunları iki başlık altında ele alabiliriz:

1. Atasözü-deyim karışıklığı sorunu
2. Anlam verme sorunu

1. Atasözü-Deyim Karışıklığı Sorunu

Araştırmamız sırasında, ele aldığımız söz apaçık atasözü olduğu hâlde onu deyim, hem deyim hem de atasözü olarak niteleyen yayınlara rastlanmıştır. Bu yanlışlıklardan tipik olanları şöyle sıralayabiliriz:

Atasözü ve deyimler hakkında iki ayrı sözlük hazırlayan Metin Yurtbaşı *Su küçüğün, sofrasöz büyüğün.* sözünü, sözlüklerinde hem deyim (Yurtbaşı 2012: 430), hem de atasözü (Yurtbaşı 2012: 436, 679) gösterip aşağı yukarı aynı anlamı yazma hatasına düşmüştür.

TDK'nin yayımladığı *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* kitabında da atasözümüzün çeşitlemesi durumundaki *Küçüğe su, büyüğe yol.* sözü deyimler bölümünde yer almıştır ki, yanlıştır (TDK 1971:I/359).

Tarayabildiğimiz kadarıyla atasözümüz, yirmiye yakın belli başlı atasözleri sözlüğüne, atasözü olarak girmiştir. Atasözü olduğunda tam bir görüş birliği vardır. Çünkü, tecrübelerle dayanılarak, geleneklerden hareket edilerek ortaya konmuş bir hüküm, bir nasihat vardır.

2. Anlam Verme Sorunu

İlk atasözü yazmalarında, risalelerinde, sözlüklerinde atasözleri anlamları verilmeden genellikle alfabetik olarak sıralanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla atasözlerinin anlamları verilerek yayımlanmalarına Cumhuriyet döneminde başlanmıştır. 1941 yılında Ömer Asım Aksoy'un yayımladığı *Gaziantep Ağzında Atasözleri* (Aksoy 1941) kitabı ile yine aynı yıl yayımlanan Prof. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *İzahlı Atasözleri* kitabı (Baltacıoğlu 1941) ilk düzenli açıklamalı atasözleri eserleridir denilebilir. İçlerinde çok az atasözü vardır. Ömer Asım Aksoy'un TDK Yayınları arasında yayımlanan *Atasözleri Sözlüğü*, birçok atasözünün anlamlarıyla birlikte yer aldığı ilk derli toplu sözlüktür (Aksoy 1971). Sözlüğün diğer cildi deyimlere ayrılmıştır. Aksoy'un söz konusu sözlüğünden sonra, benzeri, açıklamalı otuza yakın atasözleri sözlüğü yayımlanmıştır. Bizim tamamını görüp inceleme fırsatımız olmadı. Ancak, TDK Kitaplığında bulup incelediğimiz, belli başlı, içinde en çok sözün yer aldığı inandığımız atasözü sözlüklerinde gördük ki, atasözlerimize anlam verme bakımından da bir sorun yaşanmaktadır. Atasözü, deyim incelemecilerine göre; her sözün görünen, çıplak, açık anlamının dışında bir de görünmeyen, kapalı, mecazi anlamı vardır. Bu yargı, genellikle deyimler için doğrudur. Deyimlerin anlamı genellikle mecazidir. Ancak, bazı atasözlerimizde bir düşünce, hüküm, öğüt doğrudan, apaçık söylenmiştir. Her atasözünün altında ikinci bir kapalı, mecazi anlam aramak doğru değildir. Bunlar dışında, atasözlerimizin birçoğunda anlam, halkın hafızasında güçlü bir şekilde yer etmesi için sanatlı bir biçimde, dolaylı, mecazi anlatımla verilmiştir.

Ele aldığımız atasözümüz, belli başlı atasözü sözlüklerinde çoğunlukla birbirine yakın bazen de farklı anlamlarla yer almıştır. İncelediğimiz şu örneklerde görüldüğü gibi.

a. Ömer Asım Aksoy (1941):

* *Su küçüğün, sofrasöz büyüğün.*

1. Birkaç kişiye su verileceği zaman önce küçüğe, sonra büyüğe verilmelidir. Yemekte ise bunun aksine sıra önce büyüğün, sonra küçüğündür.

2. Bir ziyafet verildiği zaman ev sahipleri hizmeti şöyle paylaşmalıdırlar. Misafire su vermek hizmeti küçüğe aittir. Sofra kurmak ise büyüğe.

Bu söz bazı taraflarda *Su veya sus küçüğün, söz büyüğün* şeklindedir.

b. Ömer Asım Aksoy (1971):

* *Su küçüğün, sofrası (söz) büyüğün* (1831).

Su büyüklerden önce küçüklere verilemelidir. Çocuklar, istedikleri kadar su içebilirler. Ancak, çocukların sofradaki her şeyi yemelerine ve diledikleri tarafından istedikleri kadar almalarına izin verilmez. Sofrada yemeğe başlama büyüklerle tanınmış bir haktır. Konuşmaya da ilkin büyükler başlamalıdır.

c. Ertuğrul Saraçbaşı- İbrahim Minnetoğlu (1978)

* *Su küçüğün, sofrası (söz) büyüğün*.

Çocuklar susuzluğa dayanamadıklarından, su büyüklerden önce küçüklere verilmelidir. Fakat, yemeğe ve konuşmaya başlamak büyüklerin hakkıdır.

ç. Emin Özdemir (1981):

* *Su küçüğün, sofrası büyüğün*.

Çocuklar istediği zaman, istedikleri kadar su içerler. Bu onların hakkıdır. Sofra kurmak, istediği yemekten istediği kadar almak da büyüklerin hakkıdır.

d. Fethi Gözler- M. Ziya Gözler (1982)

* *Su küçüğün, söz/sofrası büyüğün*.

Küçük çocuklar, büyüklerden çok korunmaya muhtaçtırlar.

e. Yusuf Çotuksöken (1992)

* *Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün*.

1. Su, temel gereksinimdir. Bu nedenle önce küçüğe verilir. Konuşma da bir gereksinimdir ama bir konuşmaya önce büyükler başlar.

2. Her şeyin bir sırası vardır; kişiler sıralamada yaşlarına, kültürlerine vb. göre yer alırlar.

f. Ali Püsküllüoğlu (1995)

* *Su küçüğün, sofrası (söz) büyüğün*.

Küçüklerin korunması, büyüklerin sayılması gerektiğini anlatmak için söylenir.

g. Mustafa Gökçeoğlu (1997,2009)

* *Su küçüğün, söz büyüğün*.

Toplumsal yaşamda önceliğin önemi büyüktür. Kişilerin öncelikteki yeri, gelenek ve göreneklere göre saptanmıştır. Buna her birey uymak zorundadır.

* *Söz büyüğün, su küçüğün*.

Ender de olsa Türkiye ve Kıbrıs'ta *Söz büyüğün, sus küçüğün*. biçimi de kullanılır.

Küçükler, büyüme aşamasında olduklarından her türlü besinde öncelik onlarındır. Büyüklerse birikim ve deneyimlerinden dolayı söz söylemeye yetkilidir.

ğ. Müjgân Üçer (1998)

* *Su küçüğün, sofrası/söz büyüğün*.

Sofrada yemeğe önce büyükler başlar, su ise önce çocuklara verilir. Bu sözü, *Sus küçüğün, sofrası büyüğün*. gibi de söylerler ki, çocuklar büyüklerin yanında konuşmamalıdır anlamında kullanılır.

h. İsmail Parlatır (2007)

* *Söz büyüğün, su küçüğün* (4274).

Bir toplulukta büyükler konuşur, küçükler ise onları dinler. Böylece onlardan öğüt alır. Suyu ise küçükler içer, çünkü onların susuzluğa dayanması daha zordur.

* *Su küçüğün, söz büyüğün* (4306).

Küçükler sabırsız oldukları için suyu hemen isterler, onun için su öncelikle onlara içirilmelidir. Ancak, büyüklerin yanında küçükler fazla veya gereksiz konuşmamalıdır.

ı. Nurettin Albayrak (2009)

* *Söz büyüğün, su küçüğün* (16.072)

* *Su küçüğün, söz büyüğün* (16.158).

Bir toplumda büyükler konuşmalı, küçükler onları dinlemeli, ancak su içme sırasını küçükler saygı duyarak büyüklere verseler bile, büyükler kabul etmemeli, suyu önce küçükler içmelidir.

* *Su büyüğün, sus küçüğün* (16.141).

Bir mecliste her çeşit ikrama büyüklerden başlanır. Küçüklere düşen görev ise sessiz ve sakin bir biçimde büyüklerin konuşmalarını dinlemektir.

i. Türk Dil Kurumu Atasözleri Sözlüğü (2009)

* *Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün.*

1. Temel bir ihtiyaç olan su, önce küçüğe verilir, konuşmaya ise ilk önce büyükler başlar.

2. Her şeyin bir sırası vardır; kişiler bu sıralamada yaşlarına, kültürlerine vb. özelliklerine göre yer alırlar.

j. Necmi Akyalçın (2012)

* *Su küçüğün, sofrta büyüğün* (4614).

* *Su küçüğün, söz büyüğün* (4615).

Bazı şeyleri yapmak için sıra gözetmek gerekir.

Verdiğimiz alıntılara bakarak, atasözümüze verilen anlamları üç grupta toplayabiliriz:

1. Su içme, yemeğe başlama, konuşmayla ilgili gelenek ve göreneklere bağlı anlamlar. 2. Toplumda iş yapma, görev bölümü sırasını belirlemeye yönelik anlamlar. 3. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi anlamı.

Bizce bir atasözü veya deyimın anlamı masa başında verilmemeli, sözün öncelikle hangi olay, durum, davranış karşısında, hangi amaçla kullanıldığına bakılmalı, sözün altında yatan gelenek görenek ve halk inanmalarından yola çıkılmalıdır. *Türk Dili* dergisinde yayımladığımız *Ata binmek bir ayıp, inmek iki ayıp*. atasözünün anlamıyla ilgili makalemizde, bu konuda örnek bir çalışma ortaya koymuştuk (Tan 2013:65-68).

Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi, atasözlerinde tecrübelerle dayalı duygu ve düşünceler, öğütler iki şekilde karşımıza çıkar. Düşünce, hüküm, öğüt ya apaçık, doğrudan söylenir; *Dünya tükenir, yalan tükenmez, Dünya malı dünyada kalır, Düşman, düşmana rahmet okumaz* gibi, ya da akıllara, gönüllere hiç unutulmayacak bir biçimde yerleşsin diye sanatlı, mecazi, dolaylı anlatımla söylenir; *Eğri ağaçsız orman olmaz, Dağ başından duman eksik olmaz*, gibi. Hikmetli bu söyleyiş halkın daha hoşuna gider. İkinci söyleyişte sözün dış anlamı da mecazi anlamı da genellikle doğrudur. Ancak, ironi yapılarak, sözü tersten, yanlış anlamıyla gündeme getiren atasözlerimiz de vardır.

Ele aldığımız atasözümüzün en eski temel şekli; *Söz büyüğün, su küçüğün*'dür. Bu ana kalıptan; sofrta, yemek, yol büyüğün; sus, suç küçüğün çeşitlemeleri ortaya çıkmıştır. O hâlde, sözümüzün anlamı öncelikle sofrta, su içme ve konuşmayla ilgili gelenek ve görenekleri, töreyi hatırlatmaya, öğüt vermeye yöneliktir. Toplumdaki iş sırasını hatırlatmaya yönelik, örtülü, mecazi bir anlamı olduğuna inanmıyoruz. Atasözünün hangi durumlarda kullanıldığı, gelenek ve göreneklerimiz bu yargıya ulaşmamızı sağlıyor.

Türk gelenek ve görenekleri; Orta Asya kökenli bir grubun dışında önemli ölçüde İslamiyetin kabulü dolayısıyla Kur'an, hadis, sünnet, tarikat töresi ve ilmi hallerin ışığında yeniden şekillenmiştir. Orta Asya kökenli gelenek ve göreneklerimiz daha çok kendini kùltlerde, bâtil inanışlarda, halk hekimliği, veterinerliği ve meteorolojisinde korumasını bilmiştir.

Türk sofrta ve konuşma gelenekleri tamamen İslamiyet kaynaklı olarak şekillenmiştir. Tarikat ve ailelerin eğitim, ekonomik durumlarının sınırlı etkisi olmuştur denilebilir. Bu durumda, sofrta ve konuşmayla ilgili gelenek ve görenekleri araştırırken öncelikle

fütüvvetnamelere, ilmihal kitaplarına, halk kültürü derlemelerine bakmak gerekiyordu.. Baktık da.

Türk esnaf teşkilatının görgü kuralları kitapları olup, her esnafın mutlaka uyması gereken 124 görgü kuralı (edep) içinde yer alan sofrâ, su içme ve konuşmayla ilgili kurallar içinde suyun önce küçüklere ikram edileceğine dair bir kural sayılmamıştır (Tan 1982:46-49).

Dr. Müjgân Cunbur'un incelediği 1889 tarihli anonim *Mecma'ül Âdâb* kitabına göre, 19. yüzyılda İslamî kaynaklı su içmeyle ilgili görgü kuralları şöyledir (Cunbur 1990:34-35):

- Ayakta su içmekten çekinilmelidir.
- Su kaplarının ağızları kapalı olmalıdır.
- Havuzdan ve ırmaktan hayvan gibi eğilip su içilmemelidir. Eğer su kabı yoksa

ellerle içilmelidir.

- Suyu eliyle aldıktan sonra besmele çekilmelidir.
- Suyu üç nefeste içmelidir.
- Her nefes aldıkça su kabını yukarı kaldırmalı, içine üfürülmemelidir.
- Su kabı tamamen doldurulmalıdır.
- Suyu süzerek içmek, yukardan doldurur gibi içmemek gerekir. Bir hadiste;

“Suyu çocuğun emmesi gibi için, bir defada doldurur gibi içmeyin, ondan ciğer illeti zuhur eder.” denilmiştir.

- Suyun gayet soğuk ve tatlısı içilmelidir.
- Eliyle su içmek gayet mübarektir, lakin önce elini yıkamak gerekir.

Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığının 1994 yılında bir komisyona hazırlattığı 21. *Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz* kitabında su içme töresi şöyle anlatılmıştır (Araz vd. 1991: 110-111):

Büyükler, misafirler susadıkları zaman, evin içindeki çocuklardan gençlerden su isterler. Gençlerin, çocukların su isteyenden önce ne kadar su istediğini sormaları, sonra da bardağa istenildiği kadar suyu dökmekten doldurmaları, bardağı altlığın üstüne koyarak götürmeleri, saygıyla “Buyurun.” demeleri gelenektendir. Su ayakta değil oturarak içilir. Suyu içenler, bardağı uzatırken dua ve teşekkürle karışık şu sözlerden birini (bazen ikisini, üçünü) söylerler: “Eline, ayağına sağlık. Su gibi aziz ol. Berhüdâr ol. Su gibi ömrün uzun olsun. Su gibi ömrün uzun, düğünün güzün olsun.”

Sivaslı araştırmacılar Müjgân Üçer ve Fatma Pekşen Divriği mutfak kültürünü araştırırken şu önemli tespitlerde bulunmuşlardır ki, atasözümüzün anlamını açıklamaya büyük katkıları olmuştur (Üçer-Pekşen 2001:160):

“Bütün aile fertlerinin, hatta kundaktaki bebeğin bile yer aldığı sofralarda düstur; *Su küçükün, sofrâ büyüğün*. idi. Çocuk su isteyip de büyük biri içerse; Cennette gül ağacı kurur, niye içtin? derlerdi. Büyükler su içerken hafifçe yana döner, besmele çeker ve üç yudumda içerek tası, bardağı tepesine dikmezlerdi. Eskiden davet sofralarında su içmek ayıp sayılır, sofralarda su yerine çeşitli meyvelerin ezmesi içilirdi.”

Bildiri dolayısıyla memleketim Kastamonu'da eski su içme gelenekleriyle ilgili olarak ağabeyim Özdemir Tan vasıtasıyla derlemeler yaptırdım. Ayrıca, gençliğimde Araç ilçesinin Kavacık köyünde yaşadıklarım, gözlerimin önüne geldi. Bunlardan da su içme gelenekleriyle ilgili şu bilgileri aktarmakta yarar görüyoruz.

* “Büyükler, küçüklerden su isterler.” Su getirir misin? Ölmüşlerin canı için bir su ver.” diyerek. Suyu içtikten sonra da; “Elhamdülillah. Yarabbi şükür. Cenabıallah kimseyi aç susuz bırakmasın. Hacı şerbeti olsun. Allah Zemzem içmeyi nasip etsin.” sözlerinden birini veya birkaçını söyleyip su getirene de; “Su gibi aziz ol. Su gibi ömrün uzun olsun!” derler (66 yaşında Kastamonu Merkez Gököylü Yaşar Karaoğlu'ndan Özdemir Tan derlemesi, Temmuz 2013).

* Su isteyen büyük; “Bana bir su verir misin evladım”, der. Suyu getiren; “Buyurun dede, hacıbey, amca, dayı, baba, nine, anne, teyze vb.” deyip suyu uzatır. Suyu içen; “Elhamdülillah. Yarabbi Şükür. Allahım tekrar içmeyi nasip etsin.” der.

Eskiden içinde âyet yazılı taslarla su ikram edilirmiş

[Kastamonu merkezinden 91 yaşındaki Hacı Fehmi Ataulusoy’dan Özdemir Tan derlemesi; Temmuz 2013]

* Hayrat çeşme yaptıranlar, su içenlerin dualarını almışlardır. Atalarımız, suyun israf edilmemesini ve suyu isteyenlerden esirgememeyi düstur edinmişlerdir.

Büyüklerin sayılması, küçüklerin sevilmesi, korunması için “*Su küçüğün, söz büyüğün.*” denmiştir.

Ayakta su içilmesi dinen mekruhtur.

[Kastamonu merkezden 85 yaşındaki Hacı Adnan Şenoğlu’ndan Özdemir Tan derlemesi; Temmuz 2013]

*Su istenirken; “Ölmüşlerin canı için bir su verir misin? Allah rızası için bir su verir misin?” denir. “*Su küçüğün, söz büyüğün*” denir. Başkasına su verirken sağ el göğüs üzerine konur. Su çömelerek içilir, ayakta içilmez. Baş açık ise sol el baş üzerine konularak içilir. Su içmeye besmele ile başlanır. Su getirene “Su gibi aziz ol. Su gibi ömrün uzun olsun, düğünün güzün olsun.” denir.

[Kastamonu merkezinden Hacı Tefrika Erkulu’dan (69) Özdemir Tan derlemesi; Temmuz 2013]

* Yaşlı erkek ve kadınlar küçüklerden şu şekilde su isterler:

- “Ölmüşlerin susadı, bana bir su verir misin oğlum, kızım!”

Su istenen kişi; tas, maşraba veya bardağa suyu doldurur:

- “Buyurun anne, baba, teyze, amca !” gibi ifadelerle sol elde kabı tutup sağ elini kalbinin üzerine koyarak suyu ikram eder.

Su içen kimse; “Yarabbi şükür! Elhamdülillah! Teşekkür ederim!” sözlerinden birini veya ikisini söyler. Suyu ikram edene; “*Su küçüğün, söz büyüğün.* Ben de senin düğününde kalburla su taşıyım.” gibi sözler de söylenir.

[Kastamonu merkez Saraycık köyünden Ali Duman Davutoğlu’ndan (47) Özdemir Tan derlemesi; Temmuz 2013]

*Gençlik gözlemlerimden (1950-1960 arası Kastamonu-Araç Kavacık köyü)

Aile içinde susayan büyükler; evde gelin varsa ondan, yoksa evin büyük kızından, yoksa büyük oğuldan adını söyleyerek su isterler: “Allah rızası için bir su. Ölmüşlerinin canı için bir su.” derler. Yani su getirme ve ikram küçüklerin görevidir. Su; boduç (ağaç bardak), âyetli su tası, maşraba veya bardakla ikram edilir. Suyu getiren, suyu dökmeden, su kabını ağzına kadar doldurmadan getirir. Tepside veya altlıklı elde. Kabı sol eliyle tutup sağ elini göğsüne koyarak ve hafifçe eğilerek; “Buyur dede, baba, amca, anne veya teyze!” der. Su kabını alan kişi evdeyse oturarak dışarıda ise çömelerek besmele çekip, dinlene dinlene üç seferde suyu içer. Bazı ihtiyaçların, su içerken, hafifçe yana döndüklerini, sol ellerini açık başlarının üzerine koyduklarını ve kibleye döndüklerini hatırlıyorum. Büyük, suyunu içerken, suyu getiren küçük önüne bakarak saygı vaziyetinde kabın uzatılmasını bekler. Su içme bitince büyük; “Elhamdülillah. Yarabbi şükür. Allah razı olsun. Berhüdâr ol. Su gibi aziz ol. Su gibi mübarek ol. Eline, ayağına sağlık. Su gibi ömrün uzun olsun, düğünün güzün olsun. Ben de senin düğününde kalburla su taşıyım.” sözlerinden birini veya birkaçını söyler. Suyu ikram eden de; “Âmin! Afiyet olsun! Şifa olsun!” sözlerinden biri veya birkaçıyla karşılık verir. Boş su kabını sağ eliyle alır, üç beş adım geri geriye gider, sonra dönerek kapiya yönelir.

Yeni gelinler, 7-8 yaşındaki çocuklara ve gençlere su ikram ederken de sağ elleri göğüslerinde saygılı duruşlarını sergilerler.

Düğünlerde, köy odalarındaki sohbet toplantılarında, iftar yemeklerinde ve cem âyini gibi dinî törenlerde su ikram etme görevi gençlere verilir.

Hastalar, genellikle ateşlendikleri, çok terledikleri için daha çok su içme ihtiyacını duyarlar. Hastaları ziyaret edip istediklerinde su vermek büyük sevaptır. Yunus Emre, bu sevabın değerini şu beyitinde dile getirmiştir:

Bir hastaya vardinisa, bir içim (su) virdün ise
Yarın anda karşı gele, Hakk şarabın içmiş gibi

“Bir yudum, bir bardak, bir tas su vereni olmasın!” kargışı, bedduası, çok kin duyulan, nefret edilen insanlar için kullanılır.

* Son olarak su içme gelenekleriyle ilgili olarak peygamberimizden geldiğine inanılan yedi sünneti hatırlatmak istiyoruz (Feyzullah Birişik 2008):

1. Besmele ile içmek. 2. Oturarak içmek. 3. Sağ elle içmek. 4. Üç yudumda/nefeste içmek. 5. Bardağa üflememek. 6. Aile içinde de olsa kendisine getirilen suyu ikram etmek. 7. Bitirince “Elhamdülillah!” demek.

Su içme kurallarıyla ilgili diğer atasözlerimiz ise şunlardır:

- *Su içene yılan bile dokunmaz.*
- *Su; susamışsa verilir.*
- *Gece uyanıp da su içilmez, içilirse dertten geçilmez.*
- *İki pilav arasında bir su gerek.*

Sempozyumun ana konusu su olduğu için konuşma ve sofrada yemeğe başlama konularındaki gelenekler üzerinde durmayacağız. Sadece, ailede aile reisinin söze veya yemeğe başlaması ile küçüklerin saygıyla dinlemesinin köklü bir geleneğimiz olduğunu hatırlatmakla yetineceğiz. Toplum hayatında ise aile reisinin yerini mevki, makam, ilmî paye sahibi olanların aldığını biliyoruz.

Sonuç

Ele aldığımız atasözünün ilk şekli Oğuz Türkçesindeki *Söz ulunun, su kiçinin*. sözüdür. Bugün Türkmenistan Türkçesinde de bu şekli kullanılmaktadır. Diğer çeşitlemelerin sonraki yüzyıllarda ortaya çıkıp yazıya geçirildiği görülmektedir.

Söz, kesinlikle atasözüdür. Deyim değildir.

Söze, en doğru anlamı *Su küçüğün, sofru büyüğün*. sözü altında gelenek ve göreneklerden hareketle 1941 yılında Ömer Asım Aksoy vermiştir (Aksoy 1941:151)

Gelenek, görenek ve inançlarımızdan kaynaklanan bu atasözümüze, kullanılma durumu da düşünülerek aşağıdaki dört anlamı verebiliriz:

1. Ailede, toplumda su verme görevi yaşça küçüklerindir.
2. Küçük bebek ve çocukların bulunduğu bir ortamda su öncelikle onlara ikram edilir.
3. Konuşmada ve sofrada yemeğe başlamada öncelik büyüklerindir.
4. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi önemli bir geleneğimizdir. Su ikramı, söze/yemeğe başlama sırasında da bu geleneğe uyulur.

KAYNAKÇA

Ahmet Fevzi (1863). Durûb-u Emsâl Mecmuası, İstanbul.

Ahmet Midhat (1871). Türkî Durûb-u Emsâl, İstanbul.

Ahmet Vefik Paşa (1882). Muntehabât-ı Durûb-ı Emsâl-Atalar Sözü, Bursa, 303 s. [Eserin birinci baskısı Atalar Sözü-Türkî Durûb-u Emsâl adıyla 1871 yılında 168 sayfa olarak İstanbul'da yapılmış, 1882 yılı Bursa ikinci baskısı Recep Duymaz tarafından 2005 yılında yeni harflerle baskıya hazırlanmış, Gökkuşbu Yayınları'na basılmıştır (226 s.).

Aksoy, Ömer Asım (1941). Gaziantep Ağzında Ata Sözlere, Ankara.

- Aksoy, Ömer Asım (1971). Atasözleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Akyalçın, Necmi (2012). Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.
- Albayrak, Nurettin (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Alizade, Semed (1992). Oğuzname (Emsâl-i Mehmed Ali), 16. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı, bs. hzl. Ali Haydar Bayat, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Araz, N.-Günay, U.-Tan, N.-Toygar, K.-Öksüz E.-Seyidoğlu B. (1991). 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz/Türk Töresi, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı (1941). İzahlı Ata Sözleri, İstanbul.
- Birişik, Feyzullah (2008). “Bir Bardak Su ile Ne Kadar Sevap Doldurulur?” feyzullahpolen@hotmail.com
- Cunbur, Müjgân (1990). “Eski Bir Görgü Kitabında yemek Kuralları”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1, HAKAD Yayınları, Ankara, s. 23-39.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, AKM Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, Yusuf (1992). Atasözlerimiz, 5. bsl., Özgül Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, Mehmet Âkif (2001). Safahât, hzl. C. Kurnaz vd., MEB Yayınları, İstanbul.
- Gerçek, Selim Nüzhat (1939). Atalar Sözü, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Gökçeoğlu, Mustafa (1997). Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimleri, 3. bsl., Lefkoşa.
- Gökçeoğlu, Mustafa (2009). Kıbrıs Türk Küme Sözlük (Formeller) Sözlüğü, C. II, Lefkoşa.
- Gözler, Fethi-Gözler, M. Ziya (1982). Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Hasan Lutfi-Muzaffer Lutfi (1928). Türk Atalar Sözü, Hilmi Kütüphanesi, İstanbul.
- Heyet, Cevat (1996). “Oğuzname veya Mecma’ul Emsâl-i Mehmed Ali”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, TDK Yayınları, Ankara, s. 341-344.
- İzbudak, Velet (1936). Atalar Sözü, TDK Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Emin (1981). Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Parlatır, İsmail (2007). Atasözleri, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995). Türk Atasözleri Sözlüğü, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Saraçbaşı, Ertuğrul-Minnetoğlu, İbrahim (1978). Türk Atasözleri Sözlüğü, Minnetoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Şinasi (1871). Durûb-u Emsâl-i Osmaniye, gen. 2. bsl., İstanbul.
- Şinasi Bütün Eserleri/Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara.
- Tan, Nail (1982). “Ahilerin Görgü Kurallarından Günümüze”, Millî Kültür, S. 9, 2/1982, s. 46-49.
- Tan, Nail (2013). “Ata Binmek Bir Ayıp, İnmek İki Ayıp Atasözü”, Türk Dili, S. 738, 6/2013, s. 65-68.
- TDK (1971). Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, TDK Yayınları, Ankara, 406.
- TDK (2009). Atasözleri Sözlüğü, hzl., Şükrü H. Akalın-Recep Toparlı-Belgin Aksu Tezcan, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>
- Tekezade, Sait (1895). Durûb-u Emsâl-i Türkiyye Yahut Atalar Sözü, İstanbul.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977). Türk Atasözleri ve Deyimleri, gen. 2. bsl, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Üçer, Müjgan (1998). Atalar Sözü Yerde Kalmaz, İstanbul.
- Üçer, Müjgan-Pekşen, Fatma (2001). Divriği’de Mutfak Kültürü, Sivas.
- Yey, Bâki (y.t.y). Atasözleri ve Deyimler, Dilekler, İlençler, Temsilî Fıkralar, el yazısıyla yayımlanmamış etüt, 4 Cilt, 2207 s., TDK Kitaplığı.

Yurtbaşı, Metin (2012). Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, 10. bsl. Excellence Publishing, İstanbul.

Yurtbaşı, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, 3. bsl., Excellence Publishing, İstanbul.

ÂŞIK ŞEM'Î'NİN ŞİİRLERİNDE SU VE SU İLE İLGİLİ KAVRAMLARIN KULLANIMI

Recep TEK

Su hayattır. Yaşamın ve bereketin kaynağı, onun ayrılmaz bir parçası, vazgeçilmez bir ögesidir. Dünyanın yaratılışı ile ilgili farklı uluslara ait birçok mitolojik metinde görüldüğü üzere ilk önce su vardır ve yaşam sudan doğmuştur. Bu hususiyetleriyle pek çok kültürde kutsal sayılan su, Türk kültüründe de kutsal kabul edilmiş ve toplumun önemli kültlerinden biri olmuştur (İnan 2007, 55). Eski Türk inancında dereler, pınarlar, çaylar, ırmaklar ve göller canlı kabul edilmiş ve bunların gizli güçler taşıdığına inanılmıştır (Ögel 2007, 59).¹ Türk toplumu, kendilerine, hayvanlarına ve topraklarına hayat bahşeden bu suları mukaddes sayarak onlara saygı göstermiştir.

Türklerin Orta Asya'daki eski inanç sistemlerinde suya atfettikleri bu kutsiyet, İslamiyet'ten sonra da² onların yeni vatanlarında görülen birtakım inanç pratiklerinde yaşamaya devam etmiştir. Bugün Anadolu coğrafyasının muhtelif yerlerinde görülen bu inanç pratiklerinde kutsal sayılan suların kızların kısmetini açacağına, çocuğu olmayan kadınları çocuk sahibi yapacağına, dertleri ve sıkıntıları götüreceğine, çeşitli hastalıklarla vücut kusurlarını gidereceğine, temizlik, sağlık ve huzur vereceğine inanılmaktadır (Kalafat 1995, 54-56; Araz 1995, 54).

Suyun kutsallığı mit, efsane, destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatılara konu olmuş, su ve su ile ilgili kavramlar bu anlatılarda motif olarak kullanılmıştır. Su ve su ile ilgili kavramlar, şiir için de bir imge kaynağı olmuştur. Gerek divan şairleri gerek âşıklar gerekse de mutasavvıf şairler şiirlerinde bu imgelerden yararlanmışlar, suyu bazen bir tabiat unsuru bazen bir benzetme aracı, bazen soyutlaştırıp saflığın, temizliğin ve duruluğun sembolü bazen de rızık ve bereketin timsali, yaşamın kaynağı olarak kullanmışlardır.

Bu sunumda, XIX. yüzyıl Âşık Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden olan divan sahibi âşıklardan Konyalı Âşık Şem'î (1782/1783-1839)'nin şiirlerindeki su ve su ile ilgili kavramların kullanılışı üzerinde durulacaktır.

Klasik kültürde ve klasik kültürün etkisi altında kalmış olan âşıklarımızda olduğu gibi Şem'î de,

Düşmüşüm aşk bahrına leyl ü nehar olmaz bana (Halıcı 1982, 5)

Başladı mevc urmağa derya gibi sultan-ı aşk (Halıcı 1982, 1)

Nehr-i aşka kanlı sular döktüğüm didem bilür (Halıcı 1982, 20)

mısralarında görüldüğü üzere aşkı kimi zaman bir bahre kimi zaman dalgalar vuran bir deryaya kimi zaman da bir nehre benzetir.

· Yardımcı Doçent, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, receptek@karabuk.edu.tr.

¹ Bu hususlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Gökalp 1976, 177-179; Kalafat 1995, 52-53; Akman 2002, 4-7; Gökyay 2004, CCXCIV; Artun 2004, 24; Ögel 2006, 315-423.

² Türk inancında suya atfedilen bu kutsiyet İslâmiyet'ten sonra da devam eder. Zira eski Türk inançları ile İslâmiyet'in örtüştüğü noktalardan biri de budur. Kur'an-ı Kerim'de Allah, her şeyi sudan yarattık demektedir (Ayetler için bkz. Enbiya 30, Furkan 54, Secde 8, Fatır 11, Hac 5, Muminun 13-14, Nur 45, Yasin 77, Mürselat 20, Tarık 6.), peygamberlerin su ile ilgili mucizelerinden bahsedilmekte (Bu mucizeler için bkz. Hud 36-49, Bakara 60, A'raf 159-160, Bakara 50, 60, Hâkka 11-12, Kehf 60, 83), peygamber efendimiz de pek çok hadisinde suyun önemini hatırlatmaktadır (bkz. Pala 2008, 61-204; Ocak 1985, 43-82; Şahan 2007, 19-54).

Şem'î, âşığı yani kendisini ise
Tuna gibi kimse bilmez başımı
Zehir akar boz bulanık selim ben (Halıcı 1982, 62)

Suda aksi görünce suretin zahid hazer eyler
Dalar aşk bahrına gavvas olan dürdanesiz kalmaz (Halıcı 1982, 29)
beyitlerinde ifade ettiği üzere Tuna nehrine, boz bulanık akan bir sele ve denizlerden
inci çıkartan bir dalgıca benzeterek, gavvas olanın incisiz yani aşksız, sevgisiz kalmayacağını
söyler.

Şem'î, huzura, gönül şenliğine ve aşk ateşine, kal u belâ, rûz-ı elest, bezm-i ezel gibi
çeşitli isimlerle de anılan ve "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" hitabının yapıldığı ve ruhların da
"Bela/Evet" diye cevap verdikleri elest bezminde³ Allah'ın kendisine ihsan eylediği bir damla
aşk meyiyle kavuştuğunu,

Aşk meyinden Hak bize bir katre ihsan eyledi
Nuş idüp bezm-i elestden ruhumuz buldu safâ (Halıcı 1982, 1)
mısralarıyla belirtir.

Şem'î, bir tufana benzettiği aşkından çekinilmesini zira gözünün yaşı coştığı takdirde
Şat'ı, Ceyhun nehrini geçeceğini,
Söleyin itsün hazer tufan-ı aşkımdan benim
Eşk-i çeşmim cûş iderse Şatt'ı Ceyhun'u geçer (Halıcı 1982, 14)
mısralarıyla ifade eder.

Şem'î, bir güzele gönlünü kaptırmıştır ve ondan başkasını da gözü görmez. Onun
dışında bu dünyadaki hiçbir şeyin ehemmiyeti yoktur. Bu durumu o,
Gözümün yaşı gibi çıktı gözümünden dünya (Halıcı 1982, 46)
mısraıyla ifade eder.

O güzele vurulduğundan beri gözüne uyku girmez, onun için döktüğü gözyaşları o
kadar değerlidir ki bu gözyaşları toprağa düşünce yeryüzü Bedahşan yakutu ile kaplanır:

Üftade olalı bir âfitaba
Hasret oldu iki dideler hâba
Eşk-i çeşmim dökülünce türaba
Rûy-ı zemin lâl-i Bedahşan oldu (Halıcı 1982, 100)

Şem'î, sevgilinin hasretiyle gözünden bazen de yaş yerine kan döker ve bu kanlı
gözyaşları Şat ve Ceyhun nehirlerinin kaynağıdır:

Seni görmekliğe arzu çeker kan döker çeşmim
İki nehr oldu görsen birisi Şad biri Ceyhun (Halıcı 1982, 60)

Sevgili ise Şem'î'nin ona karşı beslediği bu derin aşka karşılık onun denizde yüzen bir
gemiye benzettiği kalbine yağlı paçavra atıp yangın çıkarmakta ve bu yangını âdeta zevkle
seyretmekte, seyretmekle de kalmayıp etrafındakilere de "Bakın denizde yangın var!" diye
göstermektedir:

Sefine-i kalbime yağlı paçavra attın ey dinsiz
Bülent avaz ile dirsın bakın derya da yangın var (Halıcı 1982, 14)

Gizli bir kundak bıraktın kasr-ı dil aldı fitil
Yanmasın cânım yetiştir bâri bir su gitme gel (Halıcı 1982, 99)
beytinde ise sevgili Şem'î'nin gönül sarayını tutuşturmuştur. Şem'î, ümitsizce onu
çağırarak ve su getirerek bu yangını büyümeden söndürmesini istemektedir.

³ Araf suresi 72. âyet.

Şem’î, dünyada tufandan kastedilen şeyin gözyaşlarının oluşturduğu sel olduğunu; veryüzündeki bunca denizin varlığının sebebinin de onun yaşını vasf etmek olduğunu:

Seyl-i eşkimdir cihânda gark-ı tufandan murat
Yaşımın evsafıdır kim bunca deryadan garaz (Halıcı 1982,)
beytiyle belirtir.

Şem’î,

Nehr-i aşkın evveli derya-yı hikmetten gelir

Âşıkın yekta-yı dürrü çeşm-i âbından gelir (Halıcı 1982, 22)

mısralarında aşk nehrinin hikmet denizinden kaynaklandığını, nadide incinin de âşıkların gözyaşından çıkacağını söylemektedir.

Bilindiği üzere şairler bu dünyada başlarına gelen her türlü olumsuzluktan dolayı feleği suçlamışlar, şiirlerinde onu kişiselleştirerek yerden yere vurmuşlardır. Şem’î de kendisini bir muma, sevdiğini bir pervaneye, feleğin mihnet ve eziyetlerini de bir yağmura benzeterek mihnet yağmurunun ışığını söndürdüğünü bu nedenle de artık sevdiğinin etrafında dolanmadığını ondan vazgeçtiğini,

Söyündürdün fitil-i Şem’î’ya baran-ı mihnetle

Dolanmaz başıma pervâne nârım aldın ağılattın (Halıcı 1982, 39)

mısralarıyla ifade eder.

Gurbet, şairlerimizin şiirlerinde sıklıkla işledikleri temalardan biridir. İnsanlar, eğitim, işsizlik, doğal âfetler gibi nedenlerle baba toprağını terk ederek sosyal yaşamın daha iyi, refah seviyesinin daha yüksek olduğu, imkânlara daha rahat ulaşabilecekleri kentlere göç ederek yaşamlarını doğdukları, büyüdükleri yerlerden uzak sıla hasreti içerisinde geçirmişlerdir. Şem’î de,

İstemez kimse rızasıyla diyâr-ı gurbeti

Âb u dâne serpilir insanı kismet gezdirir (Halıcı 1982, 18)

diyerek kimsenin kendi arzusuyla gurbete çıkmadığını, “âb u dâne” olarak nitelendirdiği insanın kismetinin onu gurbete sürüklediğini söyler.

Âşık Şem’î şiirlerinde içten bir dille peygamber sevgisini dile getirirken de su ile ilgili kavramları kullanır:

Döker yaş yerine kanlı sular âramı yok asla

Dü çeşmim hâba girmez hasretinden yâ Resulallâh (Halıcı 1982, 83)

Pınarlar oldu peyda hasretinle dağ-ı dillerde

İki çeşmim verir yaş selsebilem yâ Resulallâh (Halıcı 1982, 83)

beyitlerinde âşık, efendimizin hasretiyle uykuyu unutan gözlerinden yaş yerine kanlı sular aktığını, gönül dağlarında pınarların oluştuğunu ifade eder.

Şem’î, peygamberimiz Hz. Muhammed’in hasretine dayanamayıp Hac’a gitmeye karar verir ve H. 1242 (M. 1846) yılında yola çıkar.⁴ O, peygamber aşkı için insanın maddi, manevî neyi varsa harcamasını, Ka’be’yi gözyaşları içinde tavaf etmesini nasihat ederken Zilhicce’nin sekizinci günü Arafat dağına vakfeye çıkışlarını ve vakfe esnasında yaşananları,

Vakfeye cem olur yetmiş bin insan

Olur meleklerle hiç olmaz noksan

Lebbeyk sadasından ağlar âsuman

İner gözyaşından sel Arafat’a (Halıcı 1982, 94)

⁴ Bunu Şem’î’nin, Sene bin iki yüz kırk ikide Şem’î gedâ/Sebeb-i Hac ile cânan iline eyle sefer beytinden anlamaktayız.

dörtlüğüyle tasvir ederek “lebbeyk” sedasının coşkunluğundan gökyüzünün bile etkilenip ağladığını, yetmiş bin insanın gözyaşının âdeta bir sel olduğunu bize aktarır.

Âşık Şem’î, Allah’ın merhamet ve bağışlayıcılığından bahsederken de günahların çokluğunu “derya” sözcüğü ile karşılayarak kişinin bir deniz kadar çok günahı da olsa affedileceğini,

Olsa deryaca günahın affider Bâri Hüda (Halıcı 1982, 80)
mısraıyla ifade eder.

Şem’î, şiirlerinde Konya’nın timsali Mevlâna Hazretleri ile devrin sultanı II. Mahmud’u şiirlerinde methederken su ve su ile ilgili kavramlardan yararlanır. O,

Ara bul âsitan-ı izzetinde mâden-i aşkı
İderse katre âb umman ider irfân-ı Mevlâna (Halıcı 1982, 3)
beytinde Mevlâna’nın irfânının bir damla suyu denize çevireceğini söylerken,
Sıcradıysa mâlik-i mahsuru gam bu demlere
Merhamet deryâsı eyler cuş olur tathir-i âb (Halıcı 1982, 87)

beytinde de şair II. Mahmud’u methederken onun merhametini bir deryaya benzeterek “Bu anda benim içimdeki kederler, sıkıntılar gün yüzüne çıkmışsa önemli değil; zira onun bir deryaya benzeyen merhameti coşup dalgalandığı takdirde sadece kederlerimi alıp götürmekle kalmaz aynı zamanda o suyu bile temizler, arındırır.” der.

İnsanlar, tarih boyunca kendileri için uygun yerleşim yerlerini seçerken o yerin havasının temiz, suyunun güzel ve latif olmasına dikkat etmişlerdir. Şem’î de memleketi Konya’yı methederken,

Medhe şayeste güzel âb u havası Sille’nin
Zümre-i uşşaka çoktur merhabası Sille’nin
Meclisinde neyle mey santur keman taze civan
Vasf olunmaz dil ile zevk u safası Sille’nin (Halıcı 1982, 92)

Hasılı bir katre âbın nuş iden arslan olur
Galiba toprağının iktizası bu Konya’nın (Halıcı 1982, 41)
mısralarında görüldüğü üzere Konya’nın suyunun ve havasının methe lâyük olduğunu hatta biraz daha mübalağa yaparak Konya’nın suyundan bir damla içenin kendisini arslan gibi güçlü, kuvvetli hissedeceğini vurgular.

Âşık Şem’î,
Şem’î yaş altmış için bitmiş yeter evlendiğin
Pîr olan âb-ı hayat içse olur zannitme şab (Halıcı 1982, 10)

Hasretinle yanmışa âb-ı hayat kâr eylemez
Neş’e-i bîmara vuslat câmı sahbada leziz (Halıcı 1982, 99)

Bulur sıhhat vücudum nûş idersem Kevser-i vaslın
Acüzem teşneyem müştak-ı dilim yâ Resulallâh (Halıcı 1982, 83)

Hacer-i İsmaille Zemzem Kâ’be bünyâd-ı Halil
Dört imam minberi cem’ eylemiş âli makam (Halıcı 1982, 53)

beyitleriyle içenin ölümsüzlük kazandığı ve Hızır ile İlyas peygamberlerin bulup içtikleri rivayet edilen âb-ı hayata (Albayrak 2004, 3), Cennet'te bir ırmağın adı olan Kevser'e ve Mekke'de Kâ'be yakınlarında bulunan Zemzem suyuna şiirlerinde telmihte bulunur.⁵

Ayrıca onun Osmanlı ordusu ile karşılaşan Rusları bir Firavun'a benzettiği

Moskof hilen ile meydanı aldın

Yitirdin kendini Firavn oldun

Musa asâsıyla hasmını buldun

Gark-ı Nil ol da bir ummanı seyrit (Halıcı 1982, 108)

şeklindeki dörtlüğü de bize Hz. Musa ile yanındaki müminleri takip ederken denizde boğulan Firavun ve askerlerinin kıssasını hatırlatmaktadır.⁶

Şem'î'nin şiirlerinde bazı nehir isimlerini de görürüz. Bunlar, Murat, Fırat, Ceyhun, Nil ve Tuna nehirleri ile Dicle ve Fırat'ın birleşerek Basra Körfezine dökülmeden önce aldıkları isim olan Şat'tır. Ancak bu nehirler bir tabiat unsuru olmaktan ziyade,

...

Şad, Murad, Ceyhun, Tuna, Nil ü Fırat benden çıkar

Eşk-i çeşmim var iken deryada deryalanmasun (Halıcı 1982, 61)

Seni görmekliğe arzu çeker kan döker çeşmim

İki nehr oldu görsen birisi Şad biri Ceyhun (Halıcı 1982, 60)

...

Dört ırmak almıyor gözüm yaşını

Şad, Murad, Ceyhun, nehr-i Nilim ben (Halıcı 1982, 62)

mısralarında görüldüğü gibi şairin ruh coşkunluğunu, mecazî ve hakikî aşkı uğruna akıttığı gözyaşlarını kıyaslamak için kullandığı vasitadan başka bir şey değildir. O bu beyitlerinde sıraladığı nehirlerin kaynağının kendi gözyaşları olduğunu söylerken bazen de gözyaşlarının ziyadeliğinin onları taşırdığını gözyaşlarını nehirlerin bile almadığını ifade eder.

Şairler bir üslûp unsuru olarak şiirlerinde deyimlerden faydalanmışlardır. Şem'î de şiirlerinde deyimleri sıklıkla kullanır. Onun kullandığı bu deyimler arasında su ile ilgili iki deyme rastlamaktayız. Bu deyimler:

Dost didarın görelî gönlüm akar bir su gibi (Halıcı 1982, 5)

Anın didarını gördükte gönlüm su gibi aktı (Halıcı 1982, 67)

mısralarında geçen "su gibi akmak" deyimini ile

Yaturken hasta hâlimde bana ey dilber-i rânâ

Niçün şeftaliler va'd iyledin ağzım sulandırdın (Halıcı 1982, 38)

beytinde geçen "ağzı sulanmak" deyimidir.

Sonuç olarak pek çok âşık gibi Şem'î de şiirlerinde suyun yanı sıra su ile ilgili katre, umman, bahr, gavvas, mevc, derya, gözyaşı/eşk-i çeşm, nehir/ırmak, sel, pınar gibi kavramları kullanır, içenlerin ölümsüzlük kazandığı âb-ı hayata, kevser ve zemzem sularına telmihte bulunur. Ancak o, bu kavramları kullanırken onları köy ve aşiret çevrelerinde yetişen

⁵ Ab-ı hayat, Kevser ve zemzem suları ile ilgili olarak bkz. Levend 1984, 175-177; Ocak 1985, 43-59; Onay 1993, 7-8; Pala 2004, 3-4, 268, 490-491; Pala 2008, 81-90.

⁶ Hz. Musa ile yanındaki müminleri kovalarken denizde boğulan Firavun ve askerlerinin kıssası ile ilgili olarak bkz. Taha 56-79, Şuara 10-67, A'raf 104-107, Yunus90, Kasas 38-41, Zuhuf 46-56.

âşıklardaki gibi bir tabiat unsuru olarak değil de daha çok bir benzetme ögesi, bir imge olarak ele alır. Bu unsurlar onun için bir kısım duyguların, durumların somutlaştırılarak ifadesi için bir vesiledir. Örneğin aşk, bazen yoğunluğu, sonsuzluğu ve derinliği dolayısıyla bahr ile bazen de bu duygunun engellenememesi, önüne geçilememesiyle, yatağında akan, kimsenin yönünü değiştirmeye gücü yetmeyen bir nehir ile âşık, bir inci gibi olan sevgilisine olan aşkı, bağlılığı, ona verdiği kıymet ve değer sebebiyle gavvas ile yine âşığın sevgiliye olan meyli, ona olan zaafı akan bir su ile aşkın çalkantıları, âşığın sevgiliyle olan gel-gitleri, ruh dünyasında kopan fırtınalar, kıskançlıklar kimi zaman dalgalarıyla sahilleri döven bir derya ile kimi zaman da önüne kattığı her şeyi alıp götürən bir sel ile feleğin mihnet ve eziyetleri ziyadeliğinden ötürü baran ile merhametin enginliği, bilgi, hikmet ve günahların çokluğu derya ile sevgilinin yolunda akıtılan gözyaşları da fazlalığından dolayı yine sel ile ifade edilmiştir. Yine şiirlerinde bazı nehir isimlerine yer verir. Onun bunları da bir tabiat unsuru olmaktan ziyade içinde bulunduğu ruh coşkunuğunu ifade etmek ve çektiği ıstıraplarla akıttığı gözyaşlarını kıyaslamak için şiirlerinde kullandığını görürüz. Şiirlerinde su ve su ile ilgili kavramların bir tabiat unsuru olarak kullanılmaktan çok bu şekilde yer almasında onun şehir kültürü içerisinde yetişmiş ve tekke-tasavvuf kültürü ile klasik kültürün etkisinde kalmış bir âşık olmasının önemli bir rolü olsa gerektir.

KAYNAKÇA

Akman, Eyüp (2002). "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", Kastamonu Eğitim Dergisi, 10/1. 1-10.

Albayrak, Nurettin (2004). *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, L&M Yay., İstanbul.

Anar, Turgay (2007). "Türk Şiirinde Değişen Su Temasına Genel Bir Bakış", Türk Kültüründe Su, (ed. Akış ve Aslan), Çantay, İstanbul, s. 115-133.

Araz, Rıfat (1995). Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

Artun, Erman (2004). Anonim Halk Edebiyatı Nesri, Kitabevi, İstanbul.

Gezgin Deniz (2009). Su Mitosları, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Gökalp, Ziya (1976). Türk Medeniyeti Tarihi, (Haz.: Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Gökyay, Orhan Şaik (2004). Dedem Korkudun Kitabı, MEB Yay., İstanbul.

Halıcı, Feyzi (1982). Âşık Şem'î Hayatı ve Şiirleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

İnan, Abdülkadir (2007). "Türklerde Su ile İlgili Gelenekler", Türk Kültüründe Su, (ed. Akış ve Aslan), Çantay, İstanbul, s. 55-59.

Kalafat, Yaşar (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 2. Basım, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

Levend, Ağâh Sırrı (1984). Divan Edebiyatı, 4. Basım, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1985). İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

Onay, Ahmet Talat (1993). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, 2. Basım, (Haz.: Cemal Kurnaz), Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

Ögel, Bahaeddin (2006). Türk Mitolojisi II, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (2007). “Göktürklerde Su ve Sular”, Türk Kültüründe Su, (ed. Akış ve Aslan), Çantay, İstanbul, s. 59-63.

Pala, İskender (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 13. Basım, Kapı Yay., Ankara.

Pala, İskender (2008). Dört Güzeller: Toprak, Su, Hava, Ateş, Kapı Yay., Ankara.

KERKÜK'TE BIBİ SU SÖYLENCESİ

Nazım TERZİOĞLU

Sözlü kültür açısından zengin bir bölge sayılan Kerkük yöresi, hoyrat ve maniler gibi anonim dörtlükler dışında, üzerinde çok durulmayan kendine özgü halk anlatılarından hikâyelere, masal, fıkra, menkıbe ve efsanelere sahiptir.

Kerkük'te çok sevilen kumru kuşu "Bibisu" adı ile tanınmaktadır. Kerkük yöresinde kumruya bu ismin verilmesi de, bu kuşun ötüşünü, aşağıda verilen ve halk arasında çok yaygın olan şu tekerlemeye benzetilmesinden kaynaklanmaktadır:

"Bibi su
Su geti(r)
El yattı
Gün battı"

Bibisu (yani kumru) kuşunun ötüş nağmesi ile yukarıdaki Türkçe sözlü tekerlemeyi çıkardığına inanılması üzerine halk arasında bazı rivayetlerin doğmasına yol açmıştır. Bibisu (Kumru) kuşunun bazı özelliğinden dolayı bölge insanlarının bu kuşa dokunması, zarar vermesi veya yakalayıp kafese hapsedmesi, kesinlikle uygun olmayan bir davranış sayılmıştır. Efsanede (söylence) geçtiği gibi mazlum olan ve büyük bir haksızlığa maruz kalan bu kuşa, adeta kutsallık izafe edilmiştir. Bu kuş ile ilgili Kerkük'te yaygın olan bu efsane şöyledir:

"Bibisu (kumru) güzel, terbiyeli, sessiz bir kızmış. Bu kız büyüyünce evlendirilir. Gelin damat evine getirilir. Başlayan düğün töreninde gelen, sessizce bir köşeye oturur, etrafı seyrederek. Geleneğe göre eskiden kızlar aldıkları terbiyeden dolayı evlendikleri gün asla konuşmazlarmış. Ne olursa olsun ağzını açan gelin terbiyesiz addedilirmiş. İşte o zavallı gelin yaz mevsiminin çok sıcak günlerinden birine rastlayan düğün gününde, gücünün yettiği kadar susuzluğa tahammül etmiş, hiç kimseden su isteme cesaretinde bulunamamış. Sonunda susuzluğa dayanılmaz hâle gelince yakınında bulunan kaynanasına usulca fısıldamak mecburiyetinde kalmış ve "Bibi su, bibi su" demiş. Merhametsiz ve zalim bir kadın olan kayınvalide, aldırış bile etmemiş. Gelin tekrar "Bibi su" diye yavaşça seslenmiş. Yine cevap alamamış. Bunun üzerine gelin Allah'a yalvarmaya başlamış: 'Ey yeri göğü yaratan Allah, ne olur beni de bir kuş yap ki, göllerin birine konup da bir yudum su içeyim' diye yakarmış. Gelinin duası kabul olmuş, bir kuş olup göllere doğru uçmuş. Sonra tekrar evine dönmüş ve odasının penceresine konarak ötmeye başlamış:

Bibi su
Su geti(r)
El yattı
Gün battı"¹

Bu efsanenin Irak Türkmen Edebiyatı'nda çok eskiden beri yer aldığı bilinmektedir. Türk Divan Edebiyatı'nın büyük şairi Fuzuli'nin Peygamber Efendimize yazdığı ünlü Su kasidesinin şu beytinde:

Serv serkeşlük kılır kumrı niyazından meğer
Damenin duta ayağına düşe yalvare su

diyerek, yukarıda anlatılan efsaneden söz ettiği sanılmaktadır.² Irak Türkmen Çağdaş Edebiyatı'nın şair ve yazarı Esat Naip (1897-1992)'in de, şair arkadaşı Sait Besim'e (1902-1965)³

· Irak. nazimterzioglu@gmail.com

¹ Ata Terzibaşı, Türkmen Keşkülü, [Cilt I.], Birinci Baskı, Kerkük, 2007(H 1428), s. 94-95; Ziyat Akkoyunlu, "Mustafa Gökaya Öldü", Töre, yıl 13, sayı 156, Mayıs 1984, s. 47-48.

armağan ettiği "Kumru" başlıklı şiirinde, Fuzuli'nin adı geçen beytinin konusundan ilham aldığı anlaşılmaktadır:

Hem dert arıyorsun bildim onunçün
Her sabah bahçeme gelirsın kumru
Boşluğu dolduran yanık sesinle
Sen beni uykumdan alırsın kumru

Anlaşıldı sen de bir hicranzede
Servden sorarsın sevgilim nerde?
Sana ben diyeyim bana sor bir de
Bu hicran bağında kalırsın kumru

Yalnız sen misin yarından cüda
Sor bu bağda kimler erdi murada
Sen hiç olmaz ise şimdi burada
Ben gibi bir hem dert bulursun kumru

Gel her sabah kumru seni beklerim
Derdinle avunur benim dertlerim
Beş günlük dünyada şimdilik varım
Kim bilir ki yarın ne olursun kumru⁴

Irak Türkmen Edebiyatı halk şiiri alanında usta bir şair olan Mustafa Gökkaya (1911-1983) ise bu efsaneden esinlenerek, bu konuyu halk şiirinin kalıbına döküp bu zararsız ve sevimli kuş için iki ayrı güzel manzume yazmıştır:

Bibisu (1)

Bir küçücük ğağası
Kimdir bunun ağası
Uçırı ağaçlara
Gélende bu bağa su

Gud dud gud
Tut tut tut
Bibisu bibisu

Gerdanında qeresi
Bayaz futta⁵ arası
Qanatları yél qavan⁶
Öte öte ister su

² Bu konuyla ilgili olarak bkz. Ata Terzibaşı, "Fuzuli'de Kapalı Anlamlar", Kardeşlik, yıl 5, sayı 9, Ocak 1966, s. 31-32.

³ Bu şairlerle ilgili olarak bkz. Ata Terzibaşı, Kerkük Şairleri, Cilt: 7, Bilgisayar Basımı, Kerkük, 2000, s. 71-115.

⁴ Esat Naip, "Kumru", Kardeşlik, yıl 1, sayı 4, Ağustos 1961, s. 29.

⁵ Eskiden kullanılan bir kumaş

⁶ Yelkovan

Gud dud gud
Tut tut tut
Bibisu bibisu

Ağac üste yuvası
Öter Nisan havası
Quyrığı şems u qemer
Sudı derdi davası⁷

Gud dud gud
Tut tut tut
Bibisu bibisu

Gözlerinin sürmesi
Gözel baxış görmesi
Boynındaki qol atıp
Siyah atıq türmesi

Gud dud gud
Tut tut tut
Bibisu su gėti
Gün batı el yatdı

Bibisu (2)

Bibisu su istisen
Ağac dalı üstisen⁸
Eyyi öt Türkman quşı
Kerkükliler dostısan

Sen ne gözel bir quşsan
Kerkük xaxına⁹ tuşsan¹⁰
Yaz günü sebbah¹¹ vaxtı
Qonışisan ne xoşsan

Bu diyarda beslendiv
Dal üstinden seslendiv
Boyunbağv qeredi
Bilmem neden yaslandıv?

⁷ İlacı

⁸ Üstündesin

⁹ Halkına.

¹⁰ Müptelasın

¹¹ Sabah

Ne emin ne miskinsen
Nenev¹² ölib diskinsen¹³
Gök girib gileyisen¹⁴
Bilmem kimnen küskinsen?

Bir kimse sene qıymaz
Hiçbir quş sene uymaz
Su istisen bibivnen¹⁵
Bu zalım sesiv duymaz

Dili küçük yox eli
Ne güzel terbiyeli
Bu néce¹⁶ beslenipti
Bir şey de yox emeli

¹² Annen, anan

¹³ Tiksiniyorsun

¹⁴ İtap edeceksin

¹⁵ Kayınvalide

¹⁶ Nasıl

OSMANLI GELİN HAMAMI ADETLERİNİN HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YANSIMALARINA BİR BAKIŞ

Ercan TOPÇU

Giriş

Osmanlı coğrafyasında hamamlar gündelik yaşamda yıkanma ve temizlik kültürünün en önemli parçalarından biriydi. Osmanlı insanı yıkanmayı seviyordu.

Osmanlı döneminde temizliğe verilen önem sebebiyle çok sayıda hamam yapılmıştır. Osmanlı döneminde hamamlar gündelik yaşamda önemli bir tutardı. Hamamlar temizlik ve yıkanma kültürünün ayrılmaz bir parçası olup toplumda temizliğe çok özen gösterilmesi ve yıkanmanın sevilmesi nedeniyle çok sayıda hamam yapılmıştır.

Gelin hamamları merasimi kadınlar hamamında yapılırdı. Çifte hamam olarak inşa edilmiş hamamlarda kadınlar ve erkeklere ayrı kısımlar yapılarak hamama giriş kapılarının aynı yöne baktırılmamasına özen gösterilmiştir. Tek yapılan hamamlarda da bir karışıklığa yol açmamak için hamamın kapısına erkek veya kadın saatinin anlaşılması için kapıya belirleyici bir havlu asılmıştır. Gayrimüslim halkın gelenekleri farklı olduğundan yalnızca Rumlara veya Yahudilere özel hamamlarda yapılmıştır.(Gök, M. 2010) Osmanlı dönemindeki ünlü kadın hamamları arasında İstanbul'da Bayezid hamamı, Hürrem Sultan hamamı, Cağal oğlu hamamı, Çemberlitaş hamamları sayılabilir. Anadolu'da her yerleşim bölgesinde hamam olmasıyla beraber şifalı suların veya sıcak su kaynaklarının nispeten bol olduğu şehirlerde hamamların sayısı daha fazla ve hamam kültürü daha fazla gelişmişti. Bursa, Eskişehir, Kütahya, Tokat, Gaziantep, Konya, İzmir, Tire, Kayseri şehirlerini bunlara örnek verebiliriz. Osmanlı coğrafyasında Macaristan, Yunanistan, Makedonya, Romanya, Bulgaristan'da da hamam kültürü yaygındı.

Gelin Hamamı Geleneği

Anadolu Halk Kültüründe Gelin Kız tabiri, daima sevgi ve saygı ile karşılanmış;gelin kıza hususi bir önem verilmiştir.(Aksel,M.,1960)

Gelin Hamamı adeti düğün öncesi gelin için son hazırlıkların yapılması, gelinin düğüne hazırlanması için yapılan faaliyetlerin bütünüdür. Çünkü düğünlerin tek merkezi gelindi. Bütün hazırlıklar geline göre yapılırdı. Gelinin tellenip, pullanmasına, yanaklarına güller, varaklar, benler konmasına özen gösterilirdi.

Gelin düğünlerde bakılacak, seyredilecek bir sanat eseri haline gelirdi. Gelin Duvakları da kötü gözden, nazardan sakınmak için bir korunma vasıtası idi.

Gelin Hamamına Hazırlık

Gelin Hamamı düğünden bir gün önce kız tarafından tertip edilirdi. Düğünün odak noktası olan gelinin hazırlanması, düğün sahibi, komşular ve yakın akrabaların hanımlarının topluca yıkanmaları, saç ve vücut bakımını yaptırmaları, topluca yenen yemekler, eğlenceleri içeren bir seremoniler bütünüdür.

Gelin Hamamı için çarşı hamamlarından biri topluca kiralanırdı. Buna hamam kapatmakta denirdi.

Genellikle hamama toplu olarak gidilirdi.16.yüzyıl gravürlerinde gelin hamamı alayları konulu olanları da görmekteyiz.

Hamamda fışkıyeli havuzun yanına, Kütahya veya İznik saksılarda nane, fesleğen,ıtır gibi kokulu bitkiler,madeni buhurdanlıklarda yakıldığı zaman güzel kokular çıkartan öd ağacı ve günlük ağacı yakılırdı. Misafirlere Beykoz gülapdanlarda gülsuyu ikram edilirdi

Kahve ocağı bölümünde bakır, pirinç cezvelerde Türk kahveleri pişirilir misafirlere zarflı porselen fincanlarda ikram edilirdi, şerbet sürahilerinde şerbetler, sinilerde mevsimine göre çeşit çeşit kuruyemişler olurdu.

Gelinlik kız hamam soyunmalık-camegah bölümünde oturtulur, özel olarak hazırlanmış olan hamam cübbesi giydirilir, başına kırmızı duvak atılırdı.Türk'lerin gelin giysisinde kırmızı renk çok sevilmetedir.Anadolu'da kırmızı duvak kullanımı yaygındır.

Gelin bir kolunda hamam anası diğer kolunda natır, arkalarında misafirler onları takip ederdi.

Gelin kıza ve arkadaşlarının ellerine kına yakılır, gelinin sağ avucu içine kına tasında yakılan kına konur, kına üzerine bir altın lira bastırılıp ipek mendil ile bağlanırdı.Yine bu esnada maniler söylenirdi.

Gelin hamamında çok güzel törensel bir şölene dönüşen bu geleneği sadece seyretmek için bile yabancı misafirlerin geldiği olurdu.

Natır denen hamamdaki görevli kadınlar istenildiği vakit sabunlama, keseleme yapar bütün kirler ve cildin ölmüş kısımları vücuttan atılırdı. Kadınlar hamamındaki natırlar genellikle Roman olurdu.(Vatansever, H. 2011)

Gelin Hamamı Eşyaları

"Hamam Malzemeleri Osmanlı 19. Yüzyıl Adell Armatür Koleksiyonu"

Günler öncesinden başlayan gelin hamamı hazırlıkları hamama davetli kadınlar için de çok önem arz etmekteydi. Kadınlar hamama giderken eşyalarını bir bohça yaparak beraberlerinde götürürdü.

Gelin hamamlarına gelşte kadınlar en güzel hamam takımlarını getirirlerdi. Özel işlemeli bohçalar nalınlar, havlular sahibinin zenginliğini ve zevkini yansıtırđı.

"Gelin Hamamı eşyaları, Osmanlı Dönemi Adell Armatür Koleksiyonu"

“Bakır Hamam Kazanı 19. Yüzyıl sonu Adell Armatür Koleksiyonu”

“Bakır Sabunluk Tokat işi, Anadolu, Osmanlı, 19. Yüzyıl başı Adell Armatür Koleksiyonu”

“Gelin Hamamı nalını Afyon işi, savatlı gümüş, Osmanlı Yüzyıl başı Adell Armatür Koleksiyonu”

Hamam bohçasında, Hamam kazanı (kirdenlik veya badya), hamam rahtı veya havlu takımı, hamam cübbesi, hamam nalınları (takunya), peştamal (futa), temiz çamaşırlar, sabunluk, hamam taşı, su taşı, kına taşı, el aynası, tarak, sürmedanlık, sabunlar, kokulu yağlar, hamam kesesi, tülbent ve yemeni gibi eşya bulunurdu.

Osmanlı kadın hamamı tekstilleri arasında yer alan peştemaller (futa) pamuklu, ipekli dokumalardan yapılırdı ve Bursa işi olanlar pek meşhurdur.

“İşlemeli Bohça Tepebaşı işi, Osmanlı 19. Yüzyıl Adell Armatür Koleksiyonu”

“İşlemeli Havlu Bursa işi, Osmanlı 20. Yüzyıl Adell Armatür Koleksiyonu”

Hamam raht takım olarak bir gömlek ve iki havlu ve hamam bohçası ve yer döşemeliğinden(sedir örtüleri) oluşurdu. Havlular bir çift baş ve vücut havlusu olurdu. Makrama adı verilen havluların İstanbul işi olanlar, işlemeli Bursa havluları daha çok rağbet görürdü. Yıkandıktan sonra genellikle uzun olan saçlar kurulanır ve yemenilerle örtülürdü. (Tezcan,H.,2009)

“Gümüş Kaplamalı Gelin Hamamı (Çeyiz Nalını) Nalın Osmanlı 19. Yüzyıl Anadolu Yöresel Tuğra Damgalı Adell Armatür Koleksiyonu”

Kirdenlik veya badya denen Hamam kazanları bakır üzeri kalay kaplı olurdu. Hamama giderken hamam eşyaları içinde taşınır, hamamda yıkanırken ters çevrilip üzerine oturulur, gerektiğinde su taşımak için ve son olarak ta eğlence sırasında darbuka olarak kullanılırdı.

Sabunlar kildans denen bakır kaplarda taşınırdı. Hamamda ıslak sabunun suları aksın diye alt kısmında küçük delikler vardı.

25-30 cm yükseklikte özellikle Şam işi diye tabir edilen sedef kakmalı ahşap yüksek nalınlar Gelin hamamları için özel olarak üretilmiştir. Geline bu güne özel oldukça yüksek yaklaşık 25-30 cm yüksekliğinde sedef kakmalı ahşap veya düşük ayar gümüş veya pirinç kaplamalı ahşap nalınlar giydirilirdi. Edirne yöresinde Çingeneler-Romanlar çeyizlerinde üzerinde hareketli kuşlar olan oldukça yüksek ve gösterişli nalınları hazırlar ve gelin hamamı merasiminde bunları giyerdi.

“Sedef Kakmalı Nalın Osmanlı Gelin Hamamı (Çeyiz Nalını) 19. Yüzyıl Adell Armatür Koleksiyonu”

Hamam tasları bakır alaşımı olan piring, bakır üzeri kalay kaplı, tuğralı gümüş ten yapılmıştır. İstanbul ‘da Süleymaniye’de İstanbul işi olarak bilinen piring ve bakır hamam tasları pek meşhurdu. Saray ve konaklar için Tombak hamam tasları yapılır ve üzerine sahibinin isim tarih, bazen de yapan ustanın ismi yazardı. Anadolu’da özellikle bakırcılığın iyi olduğu Kastamonu, Sivas, Tokat, Trabzon, Mardin-Siirt yöresi hamam tasları kullanılırdı.

“Roman Çeyiz Nalını Edirne işi 20. Yüzyıl başı. Gümüş kaplamalı yaylı kuş figürlü”

Bu görsel şöleni gösteren ve Adell Armatür Koleksiyonunda bulunan Gümüş Gelin hamam Tası oldukça nadir bir eserdir.

Hamam tasına kabartma işçilikle gelin hamamının ritüelleri işlenmiştir. Osmanlı Dönemi 19.yüzyıl, Kayseri yöresine aittir.

*“Gümüş Gelin Hamam Tası Kayseri işi, Osmanlı 19. Yüzyıl
Koleksiyonu”*

Adell Armatür

Hamamın en güzel kurnasında gelin kız yıkanırken arkadaşları maniler söyler, görevliler tarafından gelin şerbeti dağılır ve içilirdi.

Yıkanmayı takiben başına, sırtına, vücuduna ayrı ayrı sırmalı havlular sarılan gelin camegah bölümüne getirilir, gelin büyüklerin ellerini öper, hayır dualarını alırdı. Diğer misafirleri eliyle selamlardı.

Maddi imkanlar nispetinde gelinin üzerine çil çil paralar saçılır, genç kızlar kısmetlerinin açılması için ve çeyiz sandıklarında saklamak için paraları kapmaya çalışırlardı.Hoca hanımlar tarafından dualar okunurdu.

Gelinin çeyizinin bir bölümü burada açılırdı.Gelinden sonra seyredilecek en güzel şeyler çeyizlerdir.Gelinlik genç kız tarafından büyük bir sabır ve özenle yapılan el işlemesi parakesi,saat kesesi,tarak kesesi,işlemi çamaşırlar ,havlular,namaz seccadesi ,evde mutfakta ve diğer işlerde kullanılacak örgüleri yaparlar.halk sanatı açısından önemli olan bu sanat eserlerini genç kızlar,eliyle çehizini hazırlarken ,hayalinde gezdirdiği,gönlünden geçirdiği sevdiklerini düşünerek yapmışlardır.(Aksel,M.,1960)

Yemekler yenir, eğlence olarak çalgı ve rakslar çengiler tarafından yapılır, alaturka musiki ile devam eder, akşam ezanına kadar sürerdi. Hamamdaki görevlilere, çengilere bahşişler dağıtılırdı. Gelin hamamı olduğunda da çocuklar için susamcı arap bacı, şekerci, muhallebici, yemişiçi gibi satıcılar da hamam önünde toplanırdı.

İstanbul'da Gelin Hamamı Merasimi :

İstanbul folkloründe gelin hamamlarının ayrı bir yeri vardır.Erman Artun Türk Halkbilimi adlı yapıtında Gelin Hamamında türküler ve maniler söylenip tef eşliğinde oynandığına dikkat çekmektedir.(Artun,E.,2005)

Gelin Hamamları için yaşanan bölgeye en yakın kadın hamamları seçilmekle beraber gözde olan İstanbul'da Ayasofya'da bulunan Haseki hamamı, kazasker hamamı, çinili hamam gibi bazı gözde hamamlar tercih edilirdi.

Sadi Yaver Ataman Türk İstanbul adlı eserinde gelin yıkanırken söylenen ilahilerin ,türkülerin yeni kurulacak ailenin mutluluğu için gerekli olduğunu,gelinin yıkandıktan sonra

göbek taşının çevresinde üç kere dolandığını,sonrasında hamam taslarıyla başından üç kez su dökülmesini takiben tercihan bakır tas içinde geline şerbet ikram edildiğini anlatmaktadır. Kına yakıldığı vakit gelinin sağ el avuç içi ve sağ ayağına kına yapmanın uğur sayıldığını belirtmektedir.Kınanın Kabe'den geldiği ve dini bir anlam ve değer taşıdığına inanıldığı için geline kına yakılmasının ana olma çağını idrak etmiş olmanın kutsallığını belirten bir işaret olduğunu belirtmektedir.(Ilıcak,N.G.,2010)

İstanbul'da" cihaz takımı " da denen Gelin kızın çeyizinde (çehizinde) hamam malzemeleri olarak Bursa,Selanik ve Cebel-i Lübnan malı keten,pamuk ve ipekle dokunmuş on takım, çeşitli renklerde som ipekten on tane peştamal, ceviz üzeri sedef kakmalı hamam nalını, Gümüş şerbet güğümü ve kesme billurdan şerbet bardakları,çeşitli kokular sedef kakmalı ufak bir çekmece içerisinde üstleri yazılı şişelerde gül, ıtır, sandal, öd ağacı yağları, misk, amber, ladin kokusu veren fitiller bulunmaktaydı.(Arısan,K.,Günay,A.D.,2002)

Kış mevsiminde Vefa, Şehzadebaşı,Vezneciler çevresinde boza, Firuzağa, Aksaray, Divanyolu ve Ağa hamamı çevresinde turşu ikram edilirdi.(Çakmut,F.,2006)

Gelin Hamamı Merasiminde Bazı Yörelerdeki Gelenekler:

Bursa Gelin Hamamı Merasimi:

Gelin hamamı düğünden bir iki gün önce yapılır,eş,dost,gelinin arkadaşları evlere sabun gönderilerek davet edilirdi.Gelin Hamamı damat tarafından tutulur hamamda sabahtan ikinci vaktine kadar gelin ve arkadaşları ,diğer misafirler düğüne hazırlanır,eğlenir,çerez ve börekler yenirdi.Hamama genelde genç kızlar katılırdı.Gelinlik kızın boynuna Bursa yöresinde halkın "keyfiye " diye isimlendirdiği ince ipekten bir kumaştan mamul olan püsküllü örtü "Kefiye " bağlanırdı.Bu gelinin diğer kızlardan ayırt edilmesini sağlardı.(Şehitoğlu,E.,2006)Damat evi tarafından getirilen hamam bohçası misafirlerin huzurunda açılırdı.Hamam bohçası içinde Hamam yaygısı,havlu ,peştamal,hama nalını,sabun kutusu ve kokulu sabun,hama tülbendi,takı kutusu,hamam,lavanta torbası cübbesi,rastı ve kına tası,sürmedanlık,iç bohça ve dış bohça bulunurdu.(Tansuğ,S.,1982)

Bursa'da gelin hamamı geleneği ailelerin bütçesine göre çalgılı veya çalgısız olurdu. Hamamı bulunmayan köylerde gelin hamamı merasimi kızın evinde yapılırdı. Kazanlarda su ısıtılır, türkü ve manilerle gelin ve arkadaşları yıkanır, misafirlere yemek ikram edilirdi.(Taş, H. 2002)

Kütahya Gelin Hamamı Merasimi:

Kütahya yöresinde düğün hamamına " Dönme Hamamı " denir ve hamamı damat tarafı tutar ve genellikle pazartesi günü hamam başkalarına kapatılırdı. Ayrıca gelin tarafına hamam masrafları için de bir miktar para gönderilirdi. Kütahya düğün çehizlerinde hamam eşyası olarak iki peştamal,altı hamam takımı,gümüş tas,fildişi ve ortası gümüş işli tarak,kil kesesi,bir adet sabun,gümüş el aynası,çeşitli oya ve sırma işlemeli havlular bulunurdu.

Geline yenge denen ve gelin tarafı ve damat tarafından ikişer akraba refakat ederdi.Yengeler Tepebaşı entari üzerine dönme hamamlarına mahsus kadife den yapılı ve sırma işlenmiş uzun cübbe (ferace) giyerlerdi.

Hamama gidildiğinde yıkanmayı takiben gelin uzun saçları telle örülmüş ve başında tepelik ,yüzünün al(kırmızı) duvağı üstünde sırma havluları ve tutunduğu futa denen yöresel ipek kıyafetle ve ayaklarında yüksek ökçeli sedefli nalınlarla hamamın fiskiyeli havuz bölümüne gelip yengeleri ve davetlilerle birlikte havuzun etrafında dönmeye başlar.bu arada maniler söylenir,üç kez tekrarlanan bu dönmeleri takiben gelinin başı üstünden para ve şekerler saçılırdı. (Efe,S.- Barlas, U.,1963)

Eskişehir Gelin hamamı geleneğiyle ilgili olarak Adell armatür tarihi hamam eşyaları koleksiyonunda halk işi oldukça ilginç bir peştamal bulunmaktadır. Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde eski bir aileden çıkan ve Gelin Hamamında gelinin kullandığı ifade edilen Osmanlı

dönemi'nden kalma peştamal alışık olmadığımız ve literatürde daha önce görmediğimiz bir şekildedir. Gelinin nazardan,kötü gözlerden sakınmasına yönelik olarak peştamal üzerine farklı büyüklüklerdeki paralar,çeşitli süsler iplerle dikilmiştir.Gelin yürüdükçe hem ses çıkartarak gelin ayırt edilebilmekte hem de gelini nazara karşı koruduğuna inanılmaktadır.

"Gelin Peştamalı Eskişehir Sivrihisar Yöresi, Osmanlı 19. Yüzyıl Adell Armatür Koleksiyonu"

Afyonkarahisar Gelin Hamamı Merasimi

Gelin hamamına Kız Hamamı' da denmektedir. Hamama gelen gelin ve damat yakınları, komşuları karşılayan gelin bütün misafirlerin ellerini öper. Kaynana geline değerli bir takunya, peştamal ve hamam taşı hediye eder. Gelin kaynanasından başlayarak bütün misafirleri keseler, sabunlar ve yıkar, dışarıya çıkarır. Dışarıda her misafire o günün anısına ayağına bir çift

terlik takar, başına bir tülbent takıp elini öper. Bütün misafirler için bunu tekrarlar. Kaynanası çıktığında kaynanasına yeni çamaşırlarını gelin giydirir. Kaynana gelinine başka hediyeler verir. Hamamdan çıktıktan sonra misafirlere yemek ikram edilir.Oğlan evi hamam görevlilerine bahşiş ve elbiselik kumaş verir. (Nasrattinoğlu,İ. Ü, 1975)

Safranbolu Yörük Köyü Gelin Hamamı Merasimi

Safranbolu Yörük köyünde Gelin kız evinden Perşembe günüköyün yiğitlerini temsil eden delikanlılardan oluşan çuha şalvarlı, cepkenli, beyaz gömlekli Seymenler vegelini almaya gelen kadınlardan oluşan mahalli ve milli kıyafetli Dünürşü alaylarının eşliğinde alınıp oğlan evine getirilir. Perşembe sabahı kız evi gelinin komşu ve arkadaşlarına gelin hamamı yapar. Gelinin varsa ablası, kızkardeşi ve diğer akrabaları gelinin başındaki kınaları ilahiler eşliğinde temizlerler.(Baykal, A. R, 1995)

Gelin Hamamının Toplumsal Rolü ve Faydaları

Osmanlı Toplumu haftada iki defa hamama gitme parasını alamayan kadına boşama hakkı tanımıştır. Bu hak hamamın Osmanlı kadını için sadece yıkanma mekanı olmadığının en büyük göstergesidir.(Yılmazkaya, O.,2002)

Dışarıyla pek teması olmayan kadınlar hamam olgusuyla beraber kendilerine dantel gibi işledikleri ,çok renkli zengin ve eğlenceli bir dünya oluşturmuşlardır.Geçmişten bugüne ulaşan anı ve öyküler kadınların belirli aralıklarla ,birlikte hamam sefası yapmaya gittiklerini anlatmaktadır.(Vatansever,H.,2011)

Osmanlı gündelik yaşantısında kadınlar erkeklere göre hamamlardan daha çok yararlanmışlardır. Hamamlarda yıkanmışlar, saç ve vücut bakımlarını yaptırmışlardır. Günümüz kadınlarına göre de bu konuda hem daha şanslı hem de titiz ve özenli oldukları da ayrı bir gerçektir. Hamama giderken en temiz ve gösterişli kişisel hamam eşyalarının götürülmesi, besmele ile hamama girilmesi, hamamda bulunduğu sırada edepli davranılması, hamamın temiz tutulması, suyun israf edilmemesi temizliğe özen gösterilmesi, yıkanma esnasında başkalarına su sıçratılmaması, yüksek sesle konuşmamaya dikkat edilirdi.

Kurna başında sıra gözetmek, çiftli hamamlarda hamam kapıları farklı yerlere açılrsa da yabancı erkeklere karşı yanlış anlaşılabilircek davranışlara imkan verilmemesi hamamlarda dikkat edilen hususlardandı. Hamamdan çıkan insanlara “Sıhhatler olsun “ demek adettendi.

Gelin hamamında çoğu zaman bekar çocuklarını evlendirmek isteyen anneler, komşuların kendisine gelin olarak önerdiği genç kızı ve ailesini de hamamda görme imkanı olurdu. Bu esnada genç kızın konuşmasına, hal ve hareketlerine, yürüyüşüne, vücudunda bir noksanlık, aksaklık hastalık olup olmadığına, yemek esnasındaki davranışlarına bakarak münasip bir gelin adayı olup olmadığını anlamaya çalışırlardı.(Taşcıoğlu, T. 1998)

Kadınlar hamamında kişisel temizlik ve vücut bakımının ayrı bir yeri) vardı.Saçlar boyanır,bakımları yapılır, kaşlara rastık denen siyah boya çekmek, gözlere sürme çekmek, kına yakmak,el ve ayak bakımlarının yapılması,ponza taşı topukların temizlenmesi, keselenme,istenmeyen tüylerin alınması,nane ,kekik ve elma yağıyla vücudun ovulması gibi daha birçok sağlık için çok faydalı olan bakımlar yapılırdı.(Taşcıoğlu,T.,1998)

Sonuç

Gelin Hamamı Osmanlı dönemi gündelik yaşantısında önemli bir yer tutmuştur. Gelin Hamamında sadece yıkanmakla kalmayıp toplumun gündemde olan konular hakkında bilgi sahibi olma, paylaşma gerçekleşmiştir.Toplum da birlik, beraberliğe de vesile olmuştur.

Gelin Hamamı incelendiğinde adeta bir seromoni, ritüel olarak gerçekleştirilen gelin hamamlarında hamam eşyalarının inanılmaz güzellikleri Osmanlı kadınlarının temizliğe verdikleri önemi, komşuluk münasebetlerinin iyi olduğunu, hamamda kullanılan eşyaların estetik ve zerafet ürünü eserler olduğunu ve gelin hamam kültürünün zenginliğinin dikkati

çektğini söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı Dönemi kadınlarının hamamlara yeterince zaman ayırma ayırma, hamam sıcak sularının vücut için iyileştirici halinden istifade etme noktasında günümüz kadınlarından daha şanslı olduklarını görmekteyiz.

Temizliğe verilen önemin etkisiyle hamam ve hamam kültürünün toplumda eskiden beri var olmasıyla Osmanlı hamam tekstili ve diğer hamam eşyalarında önemli gelişmelerin olduğu aşıkardır.

Gelin Hamamı başlı başına görsel bir şölendir. Korunması gerekli en önemli yöresel kültürel miraslarından, zenginliklerimizden biri olup Unesco nezdinde korunması gerekli soyut kültürel miras olarak tescili için ilgililerce ve veya Türkiye Unesco masası tarafından başvuru yapılması yerinde olacaktır.

Türk İslam Kültüründe temizlik ve arınmanın gündelik yaşamın bir parçası olması nedeniyle Osmanlı döneminde yaygın olan gelin hamamı adetlerinin yörelere göre kısmi farklılıklar gösterdiğini, Gelin Hamamına ait terminolojide yöresel değişiklikler olduğunu görmekteyiz.

Günümüzde kısmende olsa azalarak devam eden gelin hamamı adetlerinin Kütahya, Afyon, Bursa gibi şehirlerde devam ettiğini, eskiden kullanılan ve hepsi birer zerafet ve estetik ürün olan hamam eşyalarından bir çoğunun günümüzde unutulduğunu görmekteyiz. İstanbul gibi büyük şehirlerimizde gelin hamamı olarak Çemberlitaş Hamamı, Hürrem Sultan Hamamı gibi hamamlarda eğlence olsun diye turistik anlamda gelin hamamı adı altında bit takım uygulamaların yapılması bu konudaki dejenerasyonu göstermektedir. Bu çalışma ile Osmanlı Dönemi Gelin hamamı konusunda daha sağlıklı bilgilerin gündeme geleceğini düşünmekteyiz. Yöresel Gelin Hamamı adetlerimizin incelendiği kapsamlı folklor araştırmalarının yapılması bu geleneğimizin gelecek kuşaklara aktarılması için hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksel, M. (1960). Anadolu Halk Resimleri, 2.Basım, Kapı Yayınları.
- Arısan, K., Günay A.D. (2002). Abdülaziz Bey Osmanlı Adet ,Merasim Ve Tabirleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul.
- Artun, E. (2005),Türk Halk Bilimi, 2.Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Bal, A. A. (2010). "Oryantalist Resimde Bedenin Kolonileştirilmesi Bağlamında Türk Hamamı İmgesi", Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl II, Sayı 2, S. 13 – 23.
- Baltacı, R. (2007). İstanbul Hamamlarının Sağlık Turizminde Kullanılması.
- Baykal, A. R. (1995). Safranbolu' da Yörük Köyü ve Düğün Adetleri, Sema Matbaası.
- Çakmut, F. (2006). Hamam- Osmanlı'da Yıkama Geleneği Ve Berberlik Zenaatı,Topkapı Sarayı Müzesi.
- Efe, S., Barlas U. (1963), Kütahya Düğün Adetleri,Yurttaş Kitabevi, İstanbul.
- Gök, M. (2010). "Osmanlı Dönemi Su Mimarisi-Ab-ı Hayat", Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su Ve Su Kültürü,Korpus Yayıncılık, s. 57-81.
- Nasrattınoğlu, İ. Ü. (1975), Afyonkarahisar' da Evlenme Töreleri, Ünal Matbabası.
- Ilıcak, N. G. (2010). Sadi Yaver Ataman'ın Gözüyle İstanbul Folkloru, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Refik, A. (1988), Onikinci Asr-Hicri'de İstanbul Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şehitoğlu, E. (2006). Bursa Hamamları,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tansuğ, S. (1982). "Bursa Hamamları", Yurt Ansiklopedisi, Cilt 2, Ankara, s. 1749.
- Taş, H. (2002), Bursa Folkloru, Bursa.
- Taşcıoğlu, T. (1998). Türk Hamamı, Duran Ofset, İstanbul.
- Tezcan, H. (2009). "Osmanlı Hamam Tekstilinin Tarihçesi", Eski Tas Eski Hamam, YKY, İstanbul.
- Uluumay, E. (2009). "Hamam Kültürü Üzerine", Eski Tas Eski Hamam, YKY, İstanbul, s. 11-24

- Vatansever, Hülya (2011). "Roma'dan Günümüze Hamam", National Geographic Türkiye, Ekim, s. 91 -109.
- Yılmazkaya, O. (2002). Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık, Türk Hamamı, Çitlembik Yayınları.

ORTAOYUNU YAPISINDA, OYUN KONULARINDA VE OYUN MEKÂNLARINDA SU KÜLTÜRÜ

Erhan TUNA*

19. ve 20. yy’larda son biçimini alan Ortaoyunu’nun tarihi ve ortaya çıkışı konusunda pek çok görüş olmakla beraber Osmanlı toplumunun pek çok gösteri ögesini içinde barındıran Ortaoyunu’nun bu biçimlerin birleşmesi ile son halini 19. ve 20. yy’ da aldığı düşünülebilir.

“Ortaoyunun XIX. ve XX. yüzyıllarda son biçimini ne zaman aldığını kesin olarak bilmiyoruz: ne var ki söz konusu oyunun, musiki, dans, muhavere, taklit, temsil gibi başlıca öğelerinin çok eski çağlarda da var olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Öyle anlaşıyor ki daha önce parça parça var olan bu öğeler, günün birinde birleşip “ ortaoyunu” (“meydan oyunu”, “zuhuri”) adı verilen bir bütün meydana getirmişlerdir.”¹

Kol oyunu, Zuhuri kolu gibi terimlerle de tanımlanan ortaoyunu eski İstanbul kültürünü, bu kültürün öğelerinin komediye yönelik, bir resmi gibi ortaya koymakta, tiyatro ve kültür tarihimizin en değerli sayfalarını oluşturmaktadır.

Osmanlı şenliklerinde esnaf kollarının oyun çıkarma geleneğinden beslenen Ortaoyunu, esnaf ve zanaatkârlıkla geçimini temin eden profesyonel oyuncuların gerçekleştirdiği bir tiyatro eylemidir. Kışları mesleklerini icra eden bu sanatkarların çoğu esnaftır. Attar Şükrü Efendi, Döşemeci İsmail, Hacı Bekçi, Hamamcı Süleyman, Kaşıkçı Mehmet, Keçeci Hakkı gibi esnaflık ve zanaatkârlıkla geçimini temin eden bu sanatkarlar yaz aylarında ortaoyunu sanatçısı olarak temsiller veriyor ve ortaoyunu bu oyuncu profili ile zaten İstanbul yaşantısının ve Osmanlı kültürünün bir resmigeçidi olarak var oluyordu.

Göstermeci üslupta oynanan bir halk tiyatrosu yapısında kurgulanan ve oynanan Ortaoyunu, tuluata (doğaçlamaya) dayanan yapısı ve oynayış özellikleri ile halk kültürünü doğrudan yansıtan göstergelere sahiptir.

Ortaoyunu doğaçlama oynanması sebebiyle belirli bir gramere sahiptir. Bu gramer yapısı Ortaoyunu’nda kendini Giriş + muhavere (Arzbar + tekerleme) + fasıl + bitiş olarak kendini ortaya koyar. Bu öğeler birbirleri ile özgürce birleşerek, temel bir obje ya da bir durumu temel alarak, özellikle İstanbul Halk Kültürü ve yaşayışı ile ilgili bir resmi bizlere sunar. Burada ki resim vurgusu, ortaoyunun çatışmaya yönelik değil temsili yapısını vurgulamak açısından da önemlidir.

Ortaoyunu sergilemek için bir tiyatro binasına ihtiyaç duyulmaz. Halkın içinde sergilenir. Halkın hoşça vakit geçirmek için gittiği, mesire yerleri, çayırar, meydanlar ortaoyunu’ nun gösteri mekânlarıdır.

Gerçekçi bir dekora ihtiyaç duymayan Ortaoyunu palanga adı verilen bir oyun meydanında icra edilir. Palanganın etrafına oturan seyircinin bulunduğu seyir yeri, erkek seyirciler için mevki, kadın seyirciler için ise kafes adlı bölümlerle birbirinden ayrılır. Oyuncular kapı adı verilen bir aralıktan Ortaoyunu meydanına girer, çıkarlar. Ortaoyunun dekoru ise dükkân denilen bir arşın yüksekliğinde masamsı kafes ve “ Yeni Dünya “ denilen ev yerine kullanılan aşağı yukarı 1,5 metre yüksekliğinde bir kafesten ibarettir. Oyuncular ile seyircileri parmaklık adı verilen çoğu kez yarım metre uzunluğunda kazıklar arasına ip dolayarak oluşturulan ve seyirciyle oyun yerini birbirinden ayıran bölme ayırır.

* Prof. Dr., Yeni Yüzyıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü.

¹ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1973, s. 8.

Ortaoyunu göstermeci biçimi, dekora ihtiyaç duymayan yapısı nedeni ile İstanbul günlük hayatının, İstanbul yaşam kültürünün bir parçası kolayca oluvermekte, oyunların içeriği ve oyun tipleri ile de bu kültürün en temel göstergelerini oluşturmaktadır.

Etrafı denizler, boğazlar, haliçler, dereler ve su kaynaklarıyla çevrili İstanbul ‘un Osmanlı Dönemi su kültürü de Ortaoyunu’nun bu temel kültürel göstergesinin en önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Ortaoyunu’nda eski İstanbul halk kültürü’ nün su ile olan ilişkisini; gerek oyunun yapısının en önemli ögesi olan tekerleme ve çoğu zaman tekerlemenin fasıl ile kurduğu bağlantı ile fasıl konularında, gerek oyunun yapısının özgür kıldığı oyun mekânlarının seçiminde açıkça ve örnekleme bol bir şekilde görebiliriz.

Bunlardan en önceliklisi, İstanbul halk yaşantısının en canlı örneklerini gördüğümüz mesire yerlerinin aynı zamanda Ortaoyunu’nun oyun mekânları olmasıdır.

Genellikle su kenarlarında, su kaynakları yakınında oluşturulmuş olan mesire yerleri, İstanbul halkının hoşça vakit geçirdiği, sosyalleştiği, yediği-içtiği, musiki dahil olmak üzere çeşitli sanat gösterilerini ve bu arada halk tiyatrosunun en önemli temsilcisi Ortaoyunu gösterilerini izlediği mekanlardır.

“Ortaoyunu’nun belli bir tiyatro binası yoktur. Şehrin bütün çayırıları, meydanları, avluları (Büyükdere çayırı, Haydarpaşa çayırı, Kâğıthane çayırı, Kuşdili çayırı (Kadıköy),Kavasin bağı (Edirnekapi), Papazın bağı (Kadıköy), Koşuyolu koruluğu (Kadıköy), Belediye Bahçesi (Sultanahmet), Kadirga meydanı, Çırçır suyu, Göksu, Küçüksu, Bendler, İskilip hanı, Saraç hanı, v.b) oyun yeridir, “her yer tiyatro”dur. Bu bir geleneğin uzantısıdır; saray şenliklerinde kol takımlarının At meydanı ve Okmeydanı’nda oyun gösterdiklerini, esnaf alaylarının caddelerde, sokak komedyacılarınsa şehrin bütün sokaklarında oyun çıkardıklarını daha önce görmüştük.”²

İşte kadim Osmanlı Kültürü’nün ve gösteri sanatlarının canlı bir örneği olarak 19. yy’da son biçimini alan ortaoyunu bu kültüre ve geleneğe yavaş yavaş modernleşmekte olan İstanbul ‘un yaşantısı içinde yer alarak, geleneğe ait göstergeleri, oyun yerleri, tipleri, kendine özgü grameri ve kurgusuyla damgasını vurmaktadır.

Ortaoyunları fasıl konuları ile de İstanbul Su kültürünün yansırırlar. Çeşme, Hamam, Çifte Hamamlar, Kâğıthane sefası Ortaoyunu’nun İstanbul halkının su ile olan ilişkisini, İstanbul halk kültüründe suyun önemini ve kullanım biçimlerinin gösterildiği oyunlardandır. Bunun dışında Ferhan ile Şirin gibi Türk halk kültüründe su’ ya verilen önemin en önemli hikâyelerinden biri Ortaoyunu’nun İstanbul’a özgü yapısına, hikâyenin özü bozulmadan taşınır.

Ortaoyunu bazen de oyun mekânlarını faslın temel ögesi haline getirip, ortaoyuncularının oynadıkları oyun yerini kendine isim, gerçek mekânı da kendine dekor edinebilir. Bu mekânların özellikle su kaynakları, dereler yanında bulunması ise İstanbul halkının su ile olan ilişkisinin Ortaoyunu’ndaki yansımasıdır.

“Kâğıthane Sefası” bu oyunlara en iyi örnektir. Oyunun dekor açıklamasında gerçek bir mekânın kullanıldığı ve oyunun Kâğıthane’de ya da başka bir mesire yerinde mutlaka su kenarında kurulması gerektiği belirtilmektedir.

“Palanga ufak bir sandal yüzebilecek bir havuz kenarında olacaktır. Palanga’da kır kahvesi şeklinde tertibat vardır: bir masa üzerinde kahvesi, mangalı, birkaç fincan, bir tepsi, bir iki cezve bardak vesaire. On- on iki içi iskemlesi, havuzun karşı cihetinde ufak bir kayık veya bir sandal olacaktır.”³

² Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1973, s. 87.

³ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt II, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975 s. 71.

İstanbul kültüründe suyun gündelik kullanımına ilişkin en önemli mekânlar çeşmeler ve hamamlardır. Ortaoyununda çeşme ve çeşmenin gündelik hayattaki yerine ilişkin hem fasıl konularında, hem tekerlemelerde pek çok örnek bulunmaktadır. Hamam ise su ve temizlik kültürünün Türk halkına ve Osmanlı kültürüne ilişkin en önemli öğesidir, su ve temizlik dışında birlikte yıkanılan, temizlenen, zaman zaman eğlenilen sosyal bir mekân olması nedeniyle hamam ve hamam kültürü Ortaoyunun fasıl konularında özgürce yer alır. “Hamam”, “Çifte Hamamlar” adlı oyunlar bunlara iyi birer örnektir.

Ortaoyunu ortaoyuncuların deyimiyle bir meydan-ı sühan, yani söz meydanıdır. Ortaoyunun en önemli oyun kişileri olan Pişekâr ve Kavuklu, bu oyunun kurgusunu oluşturan en temel öğelerdir. Aynı zamanda Ortaoyunu göstermecî biçim dediğimiz, seyircinin oyunu seyrederken bunun bir oyun olduğunun farkında olmasını sağlayan bir yapıdadır. Üstelik bu yapı Ortaoyunu’nda dramatik bir çatışmaya yol açmaz, Avrupa halk tiyatrosu örneklerinden farklı olarak Ortaoyunu, tam anlamıyla bir dolantıya sahip değildir. Örneğin İtalyan Halk Tiyatrosu örneği “Commedia Dell’ Arte”nin karmaşık oyun kurgusuna benzer bir kurguya sahip değildir. Ama teatral açıdan bir eksiklik gibi görülebilecek bu öğeler aslında Ortaoyunu’nun zenginliğidir. Oyunun girişinde Pişekar’ın zurnacıya hitaben oyunun taklidini aldım çal da oyunumuz başlasın cümlesi, seyirciyi ortaoyunu meydanında olan olayların gerçek ya da gerçeğe benzer değil, temsili olduğunun güçlü bir şekilde vurgulanmasıdır.

Ortaoyunu bir oyunun taklidini aldım sözüyle olayların gerçek ya da gerçeğe benzer değil temsili olduklarını bir kez daha vurgulamakta, dolayısıyla olaylar dizisi ile değil bir toplumun oyun kişilerini de içinde barındıran kültürel göstergelerinden oluşan bir gösteri olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum Batı resim sanatı ile minyatür sanatı arasında ki farklılığa benzetilebilir. Batı resim sanatı, gerçek anların, doğanın, manzaranın taklidini resme dökerken, minyatür sanatçısı ustasından öğrendiği tekniği aynı konular içinde yetkinleştirmekte, tekrarlamaktadır. Yani gerçeği değil minyatürleri taklit etmekte ve geleneği taklit ederek çoğaltmaktadır. İşte Ortaoyunu’da bir olayı değil bir oyunu taklit ederek bir geleneğin takipçisi olduğunu, içinde yaşadığı kültürel göstergeleri taklit ettiğini vurgulamaktadır.

İşte bu yüzden Kavuklu, Pişekâr, Kavuklu Arkası, Denyo, Zenneler, Çelebi ve taklitlerden mürekkep ortaoyunu kişileri Osmanlı kültürünün, İstanbul halk kültürünün temsilcileridir. Ortaoyunu’nda oyun söz ile kurulur. Söz ve söz sanatlarının yoğunluğu bir yana dekorun gerçekliği ya da gerçekliğinin kırılması dahi söz ile olur. Dolayısıyla söz kültürün öğelerini gösterir. Bu ise oyunun gramer yapısından kaynaklanır. Ortaoyunun gramer yapısının; giriş, muhavere (Arzbar ve tekerlemeden oluşur) fasıl ve bitiş olarak şekillendiğini söylemiştik. Muhavere bölümü içerisinde yer alan Kavuklu ve Pişekâr’ın tanış çıkmalarını anlatan Arzbar bölümüne bitişik olan tekerleme bölümü Pişekâr’ın, Kavuklu’nun bunca zamandır ne yaptığını sorması ile başlar ve Kavuklu’nun başından geçmiş gibi anlattığı bir öykü ile devam eder. Bu öykü masalsı gibi görünmesine rağmen, masal özellikleri içermez, daha çok gündelik yaşam ile ilgili gerçeküstü çarpıtmalardan oluşur. Kavuklu sonradan rüya olduğunu anladığımız bir olayı başından geçmiş gibi anlatır. Tekerlemelerde dev kabaklar, lahanalar, uçan hamamlar, denizlerde ya da yer altına, su altına yapılan seyahatler anlatılır. Kavuklunun bu anlatısı Pişekâr’ın yanlış anlamaları ile kavuklunun sözünü düzeltmeleri ile ve bu seferde kavuklunun Pişekâr’ı yanlış anlamaları ile renklenir ve Ortaoyunu’nun kendine özgü renkli bir bölümünü oluşturur. Kavuklu ile Pişekâr’ın söz ustalıklarını konuşturdukları bu bölümde anlatılanlar ise oyunun “Fasıl”ının temel objesi, temsil edilen oyunun temel dolantısını oluşturan obje ile bir bağıntı oluşturur. Oyunun temel objesi ile bir eğretileme ilişkisine girerler.

Örneğin Ferhat ile Şirin’ de kullanılan “Yangın Tekerlemesi”nde ki gibi; su temel göstereni oyunda da bir gösteren olarak yer alan Ferhat’ın dağdan su getirmesi ile eğretilmeli bir benzerlik taşır. Kavuklu tekerleme boyunca, tulumba hortumundan, sulara kapılışından,

oradan tulumba hortumunun içine girişinden söz eder, oyunun da temel göstereni Ferhat'ın dağı delerek suyu getirmesidir. Su Ferhat ile Şirin oyununun temel gösterenidir. Bu öge ortaoyunun temsil eden, yanıltmasız (presentational), illüzyona dayanmayan göstermeci yaklaşımıyla fasılda da tekerlemede de bir gösteren olarak kalır, bir gösterge aşamasına ulaşmaz.

Yine buna benzer olarak, hamam oyununda kullanılan pazaryeri- uçma tekerlemesinde, kavuklunun bir kabağın izine düşmesi ve bu kabağı satın alan kişinin içinde Kavuklu ile kaynatması ve sıcak, hamam oyununun temel gösterenlerinden birisidir. Oyunun Fasil'inin temel göstereni olan hamamın suyun kaynaması ve sıcaklık ile bağlantılı oluşu oyunun tekerlemesinde ifade edilerek tekerleme ile temel gösteren arasında bir bağlantı oluşturulur.

Kâğıthane Sefası adlı Ortaoyunu'nda ise yer alan Kuyu tekerlemesinde ki su kenarı, su da salla yapılan yolculuk, Kâğıthane Sefası'nın su kenarındaki kahvesi ile görüntü benzerliği oluşturur.

Tekerlemeler yalnızca Fasil'in temel göstereni ile eğretilmeli bir benzerlik taşımazlar. Aynı zamanda İstanbul halk kültürünün temel öğelerini, seyircinin içinde bulunduğu kültürel coğrafyayı, İstanbul'a özgü yaşayışın kültürel bir resmini de çizerler. Tekerlemelerde İstanbul su kültürüne ait pek çok öge yer alır. Bu gerçekliğin sınırlarını zorlayan, gerçeğin oranları ile dilediğince oynayan Kavuklu'nun anlatısının belirleyeceğindeki tekerleme bölümü Ortaoyunu oyuncularından zapt edilmiş ortaoyunu metinleri yoluyla Osmanlı dönemi İstanbul halk kültürünün halk sanatçılarınca oluşturulmuş anonim bir anlatısıdır. Örneğin Büyücü Hoca adlı Kavuklu Hamdi repertuarından alınma oyunun tekerlemesinde hamamın uçması tasvir edilirken bir İstanbul hamamına ilişkin dönem seyircisinin çok iyi bildiği, ama bugün bizler için çok değerli olan şu ayrıntılar önemlidir. Tekerlemede Kavuklu Pişekâr'a hamamın uçtuğunu ispat için:

Kavuklu – Fenerlen değil, sözlen ispat ettiler hepimiz inandık

Pişekâr – Nasıl

Kavuklu – Bak dinle: Hamamda büyük kazanın altında cehennemın bir kısmı var ya.

Pişekâr – Evet. Orada olduğu gibi, iç büyük halvetin tamamı da cehennemdir.

Kavuklu – Peki, bu, göbektaşı ve etrafında ki yerleri kızdırmaz mı?

Pişekâr – Tabii. Zaten onun için yapılmıştır.

Kavuklu – Pekala. Kurnalardan dökülen sular kaynayarak, farkında olmadığımız halde yavaş yavaş istim olmaz mı?

Pişekâr – Elbette olur.

Kavuklu – Peki, bu istimler kazanda kaynayan suların istimleriyle beraber nereye gider?

Pişekâr – Efendim, onlar kubbede toplanır.

Kavuklu – Oradan bir yere giderler mi?

Pişekâr – Canım, orada bir delik yok ki çıksınlar. Tabii orada ictima ederler.

Kavuklu – Ne ederler. Ne ederler?

Pişekâr – İctima; yani, orada toplanırlar ne olmuş?

Kavuklu – Peki, bizim içtiğimiz okkalarla rakının ispiertosu?

Pişekâr – Tabii, onlar da kubbeye toplanır.

Kavuklu – İşte oldu. Bir kere düşünsene elle yapılan balonlar neyle havalanıyor?

Pişekâr – Evet, evet. Şimdi benimde aklım yattı.⁴

Ferhat ile Şirin Oyununun tekerlemesinin de ise İstanbul Çeşmelerine, Çeşmelerin yangın için kullanılan haznelerine, tulumbacılara ilişkin kültürel pek çok göstergeyi görüyoruz.

⁴ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975 s. 191.

Kavuklu – İsmail şimdi gelelim vakamıza. Ben kovalarla doğru çeşmeye koştum. Koştum ama İsmail ben gidinceye kadar mahalle tulumbacıları, üç dört tane birden gelmiş, boyuna su işliyorlar. Ben doğru çeşme başına. Bereket versin yakında pek kocaman bilmem ne çeşmesi var. Sade bu değil, çeşmenin yanında yangın için hazırlanmış bir iki havuz var.

Pişekâr – Evet, evet, anladım! Salkım söğüt çeşmesi gibi

Kavuklu – Hah tamam! İşte öyle. Tulumbacılar suyu oradan işliyorlar...⁵

Ferhad ile Şirin oyununun tekerlemesinden öğrendiğimize göre mahallelerde ki çeşmelerin yangınlar için kullanılan bir haznesi varmış. İşte bu haznenin içine düşen Kavuklu, hazneden su çeken tulumbacıların hortumuna girivermiş.

“Kavuklu – Aman birader, altı kişi birden tulumbanın kollarına alabildiklerine olanca kuvvetleriyle basınca, bizde su ile beraber haydi hortumdan içeri. Döne döne geldik hortuma bağlı olan o sarı borunun içine.

Pişekâr – Aman birader, fırla, boğulacaksın, durma, nefes al.

Kavuklu – Evet, gerek hortuma hücum eden suyun zoruyla, gerek kendi gayretimle buradan içeriye girdik. Girdik, öbür taraftan çıkmanın imkânı yok.

Pişekâr – Aman, birader, o neden?

Kavuklu – Nedeni filan yok, İsmail. Borucu başparmağını borunun ağzına tıkamış.

Pişekâr – Efendim, o neden öyle?

Kavuklu – Efendim, beyefendi evvela bir nara atacak nereli olduğunu, yani hangi mahallenin tulumbacısı olduğunu söyleyecek, ondan sonra suyu koyuverecek.”⁶

Ferhat ile Şirin oyununun tekerlemesinde ki bu bölümde bize İstanbul tulumbacılarının gelenekleri ile ilgili çok değerli bilgiler vermekte.

İstanbul’da su kültürü deyince yalnızca, hamamları, çeşmeleri, suyun gündelik yaşamda kullanımını düşünmemeli, etrafı denizlerle çevrili, içinden boğaz geçen bir coğrafyada deniz kültürü de çok önemli bir yer tutar. Yine Ortaoyunu tekerlemeleri bize, İstanbul kayıkçıları, gemileri, denizcilik, denizcilik terimleri, İstanbul balıkçıları, balıkları üzerine çok ilginç bilgiler iletir.

Kavuklu Hamdi’den derlenen “Eskici Abdi” adlı oyunun tekerlemesinde Kavuklu, Pişekâr’a İstanbul “Adalar”da yaptığı dalgıçlık tecrübesini anlatırken; ahtapot’un kelime kökenini seyirciye iletmekte ve böylece bir kez daha tiyatro kültür taşıyıcısı olma işlevini görmektedir.

Kavuklu - Derken, İsmailciğim, bir de ne göreyim, tamam karşımda gayet uzun bir çok bacaklı, tencere kadar gözlü, torba gibi vücutlu dört mahlûk. Her bacağın üzerinde dibinden taa sivri ucuna kadar sıralanmış binlerce düğme yok mu? Hem de nasıl biliyor musun? Vücudun yakınındaki sedef düğmeler gayet iri, sivri uca geldikçe ufalıyor. Çok korkunç bir şeyler. Dördü de karşıma dizilmiş birkaç ayaklarını dibe dayamışlar, öbür ayaklarını bana doğru uzatıp kıvrarak ileri geri çekiliyorlar, çamaşır ipi gibi türlü şekillere sokup duruyorlar. Tencere gibi gözlerini bana dikmişler, hain hain suratıma bakmıyorlar mı birader:

Pişekâr – Evet evet, onların küçüğü Adalar’da çoktur, ismine de “ ahtapot” derler.

Kavuklu – Hiç de duymadımdı, İsmail, bu ismi. Nasıl isim öyle? Balık ismi mi?

Pişekâr – Evet, balık ismi, efendim. Bu isim kadim Yunanilerden gelmiştir. Bu ismin esası “epta pooli” dir. Yani Türkçesi “ yedi ayaklı” demektir. Baksana birader, hesap meydanda; sen bilirsin “epta” ne demektir? İşte Rumca bir kelime. Söyle bakayım.⁷

⁵ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 311.

⁶ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 312.

⁷ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 268.

Ortaoyunu oyuncularını halkı sadece güldürmezler, İstanbul Türkçesinin en güzel örneklerini verirler, söz oyunlarına söze yönelik bir mizaha başvururken, sözcüklerin etimolojik kökenleri ile kullanım biçimleri arasında bağlantılar kurarlar. Yaşayan Türkçeyi güçlendirirler. Ortaoyunu “Meydan-ı Sühan”, yani söz meydanıdır. Söz imparatorluğun başkenti İstanbul’un kültürünü gösterir. Dolayısıyla eylemden çok söze, dolantıdan çok temsile yakın yapısıyla Ortaoyunu halk kültürünün en önemli öğelerinden biridir; varlığı ile, yapısı ve içeriği ile halk kültürünü yansıtır.

İstanbul’a ilişkin, deniz kültürü ile İstanbul’un sadece kendine has renkleri arasında ilişki kurulan yine Eskici Abdi tekerlemesinden alınan şu bölüm, deniz kültürü ile İstanbul halk kültürünün nasıl birleştiğini gözler önüne sermektedir.

Kavuklu – Hele geyik boynuzuna benzer kırmızı ağaçları görsen.

Pişekâr – Evet. İşte hakiki mercan onlardır, çok kıymetli olur.

Kavuklu- Ona “mercan” mı derler.

Pişekâr – Öyle birader. Sen bilmiyor muydun? O kırmızı, yaprağı dökülmüş ve çok dallı budaklı ağaca benzeyen şeye “mercan” derler.

Kavuklu – Tuhaf şey be ! İsmail, bense hala, bizim mahalle de konağı olan Hacı Hüsrev Bey’in bir kölesi vardı ya, simsiyah Arap, işte onu “mercan” biliyordum.

Pişekâr – Evet, ama onun ismi Mercan, yani onu mercana izafe etmişler.

Kavuklu – Mercan’a mı misafir etmişler. Anlayamadım.

Pişekâr – Hayır, canım “misafir” demedim “izafe” dedim. Yani siyahların ağızlarının, burunlarının, gözkapaklarıyla göz pınarlarının dikkat olunursa içlerinin kırmızı olduğu görülür. İşte bundan kinaye olacak, siyah renkli Afrikalı’ya “mercan” ismi verilmiştir derim.⁸

19. ve 20. yy’ lar da son biçimini alan Ortaoyunu hemen hemen aynı dönemde Osmanlı’yı etkisi altına alan Batı Tiyatro geleneğinden etkilenecek, önce Perdeli Ortaoyunu, Perdeli Zuhuri Kolu gibi adlar alarak özelliklerini yitirmeye başladı ve tuluata dönüştü. Meydan-ı sühan olma özelliğini yitirerek, Batı tiyatrosu komedi anlayışındaki dolantı komedyası yapısıyla, göstermecilik niteliğini sürdürse dahi, içinde bulunduğu kültürünün ve bu kültürün renklerinin temsili olma niteliğini yitirdi. Böylece İstanbul ve çevresinde oynanan tamamen bize has bir tiyatro türü ortadan kayboldu. Şimdi ramazanlarda, bayramlar da canlandırılmaya çalışılsa da, bu belgesel bir gösteri olmaktan öteye gidemiyor.

İstanbul Halk Kültüründe suyun tuttuğu yeri, su ve deniz kültürü ile ilgili pek çok öğeyi, Ortaoyunu oyuncularından belge olma niteliğiyle zapt edilmiş Ortaoyunu metinlerinde öğreniyoruz. Ortaoyunu gerek yapısı, gerek oyun yerleri ve örneklemeye çalıştığımız tekerleme bölümünden anlaşıldığı üzere, dört tarafı sular ile çevrili, su kaynaklarının bolluğuyla tanınan İstanbul’un Osmanlı’nın son dönem kültürünü, kadim Osmanlı halk kültürüyle bağlantılı olarak yaşatmakta idi.

Bugünün İstanbul’unu, İstanbul’un su kaynaklarını, İstanbul halkının su kültürünü yansıtacak bir halk tiyatromuz artık yok.

Ama kaybettiğimiz değerleri bilmek ve anlamaya çalışmak, onları yaşatma çabasının başlangıcıdır. Hayatın kaynağı su ise kültürün kaynağı da geçmiş ile kurulan ilişki de yatar. Bu kültürel devamlılığı sağlamanın yegâne yoludur.

⁸ Cevdet Kudret, Ortaoyunu, cilt I, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 266.

KAYNAKÇA

- And, Metin. Türk Tiyatrosunun Evreleri, Turhan Kitabevi, İstanbul 1985.
And, Metin. Geleneksel Türk Tiyatrosu, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985.
Kudret, Cevdet. Orta oyunu Cilt: I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1973.
Kudret, Cevdet, Ortaoyunu Cilt: II, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975.

SU EZZİNDEN (İYESİNDEN) SU PERİLERİ NAİDLARA BİR DEĞERLERNDİRME

Fatma Ahsen TURAN*

Giriş

Su, hangi din veya kültürün içinde değerlendirilirse değerlendirilsin, her zaman önemini ve aynı işlevini korumaktadır: Su, günahları yıkamakta, böylece hem saflaştırıcı hem de yeniden hayat verici olmaktadır (Eliade, 1992: 183). Su simgeciligi ölüm kadar yeniden doğumu da içermektedir. Suyu temas her zaman yeni bir doğumdur. Çünkü bir yandan çözülmenin arkasından bir “yeni doğum” gelmekte, öte yandan da suya dalma üretken kılmakta ve hayat potansiyelini arttırmaktadır. Su kaynaklı kozmogoniye-antropolojik düzeyde olmak üzere- insanlığın suların doğduğuna dair inançlar denk düşmektedir (Eliade,1992: 182). Yaradılış, hayat verme ve doğum fonksiyonları suya cinsiyet kazandırmıştır. Bütün bunlardan dolayı su insan hayatında önem kazanmış. Hem en önemli ihtiyaç kaynağımız olarak hem de inanışlar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlarla inanç dünyamızdaki yerini almıştır.

Eski Türkler, Gök Tanrı inancının yanında tabiatı da kutsal kabul ederek saygı göstermişler. Tabiata olan bu inanışlarını “yer-su” (yer-sub) terimiyle ifade etmişlerdir. Jean-Paul Roux, mevcut olan her şey gibi suların da sahipleri vardır, ancak bunlarla ilgili bazı tapınmalardan söz edilmesine rağmen bu bir su tanrısının var olduğu anlamına gelmez (1994:115) demektedir. Orhun Abideleri'nde de Tek Tanrı inancına paralel olarak Yer-Su ruhlarının mukaddes olduğunu belirten “Yukarıda Türk Tengrisi / Türklerin mukaddes yeri, suyu.” ifadeleri yer almaktadır (Tekin, 1988: 40). Yeniseyilerin dağlara sulara hitaben söyledikleri ilahilerde Tom ve Kem (Yenisey) ırmakları “merhametli hakan” manasına gelen “Kayrakan” diye tavsif edilmektedir (İnan, 1987: 491).

Orta Asya'daki inanç dünyasında dünyayı oluşturan dağlar, göller, ırmaklar, yer-su hep canlıdır ve hepsinin de birer iyese/ruhu/sahibi mevcuttur. Bunlar konuşan, duyan, evlenen, çocuk sahibi olan varlıklardır (İnan, 1972: 50). Yer-su ruhları dağ eteklerinde nehirlerde ve göllerde yaşarlar ve üzerinde yaşadığı yeri temsil ederler. Talay Han ve Yayık Han adındaki iki ruh denizlerin ve okyanusların hâkimi ve yeryüzündeki tüm suların koruyucusudur (Ögel,1995: 383). Su iyeleri farklı Türk topluluklarında Ulu Çonkuruun, Çıkcılan, Ukulan, Kyeh Bolloh Yoyon, Kööh Bolloh Toyon, Su Alvastisi, U iççite, Ukulan toyon, Uhun ecen, Sug ezi, Su iyase, Su Atası, Su Anası, Su Babası, Su perisi, Su sahibi, Su ıssı, Garan, Subaba, Suceddin, Höbbî, Ananklar, Su kızı, Su perisi, çay ninesi, İlyas, vb. adlarla anılmıştır (Pripuzov, 1884:62'den aktaran Bayat, 2007:208,327; Kalafat, 1995: 50- 52; Çağlar, 2008:86). Ayrıca iyelerle ilgili olan ancak tanrı, tangara, tura vb. adlarla anılan koruyucu ruhlar da vardır. Onları da koruyucu ruhlar/iyelerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir (Bayat 2007:140).

N. A. Alekseev de ateşin, suyun, dağların ve ormanların mülk sahibi ruhlarından bahsederken “Mülk sahibi ruhların çoğu sahip oldukları şeylerle tam anlamıyla birleşmiştir. Güney Altaylardaki Türk boylarının inançlarına göre her dağ, her göl ya da her nehir kendilerine özgü bir ruhun mülkiyetindedir, bu mülk sahibi ruh, buralarda yaşayan hayvanların da sahibidir. Onlar, burada yaşayan ya da buradan geçen insanları korur. Bu ruhların insanların konuşmasını da anlayabildiğine inanılır. Onlarla ilgili anlatılara göre insanlar gibi onlar da çocuk

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi aturan@gazi.edu.tr

sahibi olabilir. İnsanlar, yakarmalar, dualar ve kurbanlarla bu ruhların dostluklarını elde edebilir.” demektedir (Alekseev, 1980: 63’ten alıntılanan Hoppal,2001: 209)

Yunan ve Latin Mitolojisinde Su Perileri

Yunan ve Latin mitolojisinde de tabiata hükmeden ve onlarla anılan tanrılar ve periler bulunmaktadır. Bu su perileri, muhtelif yönlerden eski Türk inanışlarındaki su ruhu ile benzerlikler taşımaktadır. Hamilton (1997: 23) Mitoloji adlı eserinde Poseidon, Pontus, Nereus, Triton’dan su tanrıları olarak bahseder. Yunan ve Latin mitolojisinde bunlardan başka akarsu, nehir ve su kaynaklarına ait tanrıların da adları geçmektedir. Su tanrılarından başka tabiatın her bir mevkiine sahiplik eden periler “nymphe”ler mevcuttur. Kırılarda, ormanlarda ve sularda yaşayan “genç kadınlar” genellikle tabiatın dışı perileri olup bereketi ve lutfu temsil ederler (Grimal, 1997:548). Dağlarda, tepelerde yaşayanlara “Oread”lar, ormanlarda yaşayanlara “Dryad”lar, Pınarlar ve akarsularda yaşayanlara ise su perileri “naiad”lar denilmektedir (Necatigil, 1973:59; Comte, 2000:142). Naiadların içinde yaşadığı ırmağın tanrısının kızı olduğuna inanılır. Naiadların Zeus’un veya Okeanos’un kızları olduğu da iddia edilmektedir. Naiadların herbirinin kendine has bir anlatısı vardır (Grimal, 1997:525). Onlar, içinde yaşadıkları suyun koruyucusudurlar. Hastalıkları iyileştirici güce de sahiptir. Grimal’ın (1997:548) söylediğine göre “naiad”lar kızdıkları zaman tehlikeli de olmaktadırlar. Bazen su perilerinin sahibi olduğu kaynakların suyunda yıkanmak günah sayılmakta ve Tanrıçaların öfkelenmesine ya da intikam almalarına yol açmakta, bu da esrarengiz bir hastalığın ortaya çıkması şeklinde tezahür etmektedir. Naiadların hoşuna gitmeyecek bir şey yapanları bekleyen tehlikelerden biri de deliliktir. Ayrıca Naiadları gören bir kimse onların tutsağı olup aklını kaçırmaktadır (Grimal, 1997:526).

Asya’dan Anadolu’ya Su İyesi ile İlgili İnanış ve Ritüeller

Yunan ve Latin mitolojisinde de suya hükmeden ve koruyan tanrılar ve perileri mülkiyetçilikleri ve korumacılıkları bağlamında Eski Türk inançlarındaki su ruhu/iyesi ile birlikte değerlendirebilmek için Türk boyları arasındaki su iyeleri ile ilgili anlatıları veri olarak ele almamız gerekmektedir. Su ruhu ile ilgili inanışlar ve anlatılar bütün Türk boylarında yaygındır. Asya’dan Anadolu’ya geniş bir coğrafya üzerinde su iyesinin özelliklerini ve misyonunu değerlendirdiğimizde küçük farklarla aynı olduğunu görmekteyiz. Türk kültüründe yer ve suya Tanrı tarafından kudret verilmiştir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da su kültürünün izlerini uzun müddet muhafaza etmişlerdir.

Türk inanç çerçevesinde su iyesi, koruma özelliği ile özellikle çocuklar ve kırkklı kadınlar –bazen kırkklı hayvanlar– arasında arınma/arındırma ve dilek sembolü; halk ve hayvan hekimliğinde sağaltma sembolü olarak kullanılagelmıştır (Gönüllü, 1996: 48- 49). Tatar Türkleri arasında da sulak yerler, nehirler, ırmaklar, çaylar ve göllerle ilgili üç yaratığın yaşadığına inanılır. Bunlar Su Babası, Su Anası ve Su İyesi’dir. En önemlileri de Su Babası’dır. Su Anası’nın da onun karısı olduğu söylenilir. Su İyesi ise onların oğlu olarak algılanır. Su Anası hakkında pek çok anlatı mevcuttur (Zaripova Çetin, 2007: 22). Tuva’da yaşayan Todjaların inançlarına göre de büyük nehirlerin ve göllerin insanlara sadece kadın biçiminde görünen sahipleri vardır (Alekseev, 1980: 78-79’dan alıntılanan Hoppal, 1996:221). Su sahibi ruh, Kumanlar tarafından da uzun kollu, çıplak bir kadın olarak tasvir edilir. (Alekseev 1980:72- 73’dan alıntılanan Hoppal, 2001: 2013). Vilyuylu Yakutlarında ise su iyesini adı Ulu Çonkuruun’dur. Onun oğlunun adı da Uukun’dur. Yarı antropomorf olan bu varlıklar kaşsız, sakalsız, tüsüz olup balık donundadırlar (Popov,1949:275’ten alıntılanan Bayat,2007:208). Tatar Türklerinin var olduğuna inandığı su iyesinin dış görünümü ilginçtir: neredeyse yere değen uzun kara (bazen sarı) saçlı, göğüsleri iri, gözleri kaşsız, siyah ve pörtlek, teni kızılımsı renktedir. Su kenarında, iskelede, saçlarını altın tarağı ile tararken, aniden gelen insanlardan korkup kendini suya atarmış. Bu arada altın (gümüş) tarağını da su kenarında unutmuş ancak onu çalan insanları da asla rahat

bırakmazmış (Zaripova Çetin, 2007: 22). Uzun saçlarını altın tarakla tarayan bu Su Anası, Kumuk, Karaçay-Balkar, Başkurt Türklerinde de vardır. V. Propp’a göre altın kaplamalı bütün eşyalar ve altın renk öteki dünya simgesidir (Bayat,2007:252). Kazakistan’da yaşayan Ahıska Türkleri arasında da Su Kızı olarak isimlendirilen su iyesi ile ilgili bazı inançlar mevcuttur. Bu su kızları: “İrmakların, nehirlerin içinde yaşayan, insan- balık şeklinde bir varlıktır. Genellikle de güzel kız şeklinde görülür (Said Abdullah,1998:18,19). Tatar Türklerinde bir de çeşme iyesinin olduğuna inanılır. Dağ eteklerindeki doğal çeşmelerde bulunan bu çeşme iyeleri, Su iyesi, Su Babası ve Su Anasından farklı kutsal ruhlardır. Tatar Türklerinin inancında, bu iyelerin dışında, su altında yaşayan bir iye daha mevcuttur. Bu Su Kızıdır ve çok güzel olduğu söylenir. Tatarlar arasında Su Kızı hakkında söylenmiş “Tülek ve Susılu” adlı destanlar da bulunmaktadır (Zaripova Çetin, 2007: 23).

Orta Asya’dan Anadolu’ya geniş bir mekân ve zaman yelpazesinde bu su iyelerine saygı duyulmuş. İnsanlar bazen onları memnun etmek istediklerinden, bazen onlardan korktuklarından, bazen de izin istemek veya cezasından, tehlikesinden emin olmak için kurban sunmuşlar, saçı saçmışlardır. Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda bunların muhtelif örnekleri mevcuttur.

Kaynak sular, dereler, çaylar, büyük nehirler, göller Tuvalarda ‘subaşı’ olarak bilinir. Tuvaların inanışlarına göre subaşı yeryüzünün nabzıdır. Bir kimsenin kışlağının veya yaylağının yanında subaşı varsa, o insan çok zengin olur. Subasına rastlayan insan sudan üç avuç içerek üç defa dua ederse yolu ak olur. Suyun sahibi vardır. Subaşı gündüz fısıldanır, o zaman onun sahibi güneşten saklanır. Subaşı gece çağlar. O zaman sahibi ortaya çıkarak konuşur. Subaşı kirletilirse, sahibi kızdırılmış olur. Suyun sahibini kızdıran kişinin kolu bacağı eğilir. Bu yüzden subaşı kirletilmez, ona saygı gösterilir (Bapaeva,2008: 52).

Bir şaman olan Nadya Yuguşeva, Altaylar’da su ile ilgili inanma ve pratiklerle ilgili şu bilgileri vermektedir: Her vadinin, dağın, nehrin bir ruhu olduğuna inanılır. Halk su ruhundan çok korkar. Güneş battıktan sonra nehirden su alınmaz. Eğer su alınacaksa çok sessiz ve suyun aktığı yöne doğru dua okunarak alınır.” (Turkan,2012:137). Todjalar, balık avından önce onlara kurbanlar sunup nehir ya da göl yakınındaki bir ağaca yalama ‘çalama’ bağlarlar ya da kıyıya biraz çay veya süt serperler. Su kaynaklarını ziyaret edenler, şifa bulmak için yalvararak dua ederler. Su kaynaklarının çevresinde avlanmak yasaktır çünkü bütün hayvanların ruh sahibin mülkiyetinde olduğu kabul edilir. Suyu kirletmekten kaçınmak da bir kuraldır (Alekseev, 1980: 78-79’dan alıntılan Hoppal, 1996:221). Yakut Türkleri ise ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, doğurmamış bir ineği U İççite adlı su iyesine kurban edip içki ve balık sunarlar. Yakutlardaki diğer bir su iyesi olan Ukula Toyon da suların kirletilmesine kızar, şayet sular temiz tutulmaz kirletilirse su kaynaklarını kurutur ve insanları susuz bırakır (Buluç,1942:130; Bayat,2007:250; Kalafat,1995:53,54). Şorlar da dağ ruhlarının (tag-azi) ve su ruhlarının (shug-azi) varlığına inanır. Kadın veya erkek her Şor, dağın ya da nehrin kenarında iken saygısını göstermek için dağ ya da nehrin sahibi ruha bir saçı saçardı. Tuvalar da suyu mülkiyetinde bulunduran ruhlara inanırlardı. Onlar bu ruh için nehir kıyısına veya nehrin sığ bir yerine taşlardan ve kuru dallardan bir barınak yaparlardı. Nehri geçmeden önce genellikle bir kurban sunarlardı (Alekseev, 1980:72- 73’den alıntılan Hoppal,2001: 2013).

Başkurtlar, bir gölde veya ırmakta yıkandıkları ilk seferde elbiselerinden veya kuşaklarından bir iplik koparıp suya atarlardı (İnan,1987:492). Bir köye yeni gelen geline “hu köründü” (su gösterme) denilen kadınlar tarafından bir merasim yapılırdı. Bu merasimde düğünün ertesi sabahı gelin kadın ve kızlar tarafından yakınlardaki ırmak veya göle götürülür. İhtiyar kadın tarafından gelin suya, su geline gösterilir. Sonra “ataylardan kalgan hu, ineylerden kalgan hu” (babalardan kalan su, analardan kalan su) denildikten sonra gelinin süslerinden bir gümüş para suya atılır. İnan, aynı uygulamaları Urallar’ın doğusunda yaşayan Katay, Salcuvt,

Barın, Beketin, ve Tabın boylarında da müşahade ettiğini belirtmektedir (İnan,1987:492). Kazak adetlerine göre de ırmaktan ilk defa geçen kişi mutlaka bir eşyasını suya atar (İnan,1987:492). Sibirya Tatarları da su iyesini hoşnut etmek için bütün bir ekmeği pişirip suya bırakırlar. İnsanlar her zaman bu iyenin merhametine sığınmışlardır. Daha önce bilmedikleri bir suya girmeden veya bir çeşmeden su almadan önce, kadınlar saç örgülerinden bir tane saç teli, erkekler sakal ve bıyıklarından birer kıl ya da gömlek veya yazma kenarından bir parça ip söküp suya atmışlar ve “Sana yağlık, bana sağlık” diyerek suya kurban vermişlerdir (Zaripova Çetin, 2007: 22). Suya herhangi bir eşyanın atılması su ruhunda izin istemek ve su ruhunu memnun etmek üzere ruha sunulan saçdan başka bir şey değildir.

İnsanlar bu iyeler ile iç içe yaşadıklarına inanırlar, onların bulunduğu yerleri temiz tutmaya çalışırlar. Ayrıca insanlar, iyelere çeşitli bağışlarda da bulunurlar (Zaripova Çetin, 2007:3). Bu konuya ait en eski kayıtlar M.Ö. 1050 yıllarında kuzey Çin’i ele geçiren Choular dönemine aittir. Chou hükümdarı, savaşa giderken geçtiği bölgelerin yer-sularına kurban vermiştir. Ayrıca Hunlar da sulara ve ağaçlara kurban sunmuşlardır (Esin,1979:81; Eberhard,1942:69).

Kazakistan’daki Ahıska Türkleri arasındaki Su Kızı, nehir veya ırmaktan geçen yolcuları seyrederek. Bu sebepten insanlar, nehirde geçerken suya bakmaması gerekir. Çünkü su kızı görünürse ve yolcuya gülerse yolcunun ya ağzı eğilir ya da başka bir hastalığa yakalanır.” (Said Abdullah,1998:18,19). Tatar Türkleri arasındaki inanışa göre, Su Babası, kendisini huzursuz eden insanları hiç sevmez ve nehrin en derin yerine giren insanlara kızarak onları su dibine çekmiştir. Bu yüzden eskiden köyün ihtiyaçları suda boğulup ölen insanlar hakkında “Su Babası aldı” derlermiş. Su Babası suya tüküren, suyu pisleten insanlardan ve o insanların yaşadığı köylerden nefret edermiş. Su Babası insanların hastalanmalarına da sebep olurmuş (Zaripova Çetin, 2007: 22).

Hakaslar da su iyesinin şerefine sug taig denilen kurban töreni düzenlerler. Eğer su çoğalmış ve suda boğulan insan sayısı artmışsa bu ritüel her ilkbaharda yapılır. Su iyesine üç yaşlı öküz kurbanı sunulur (Bayat,2007:249). Suya karşı yapılan saygısızlıkta su iyesinin karşılığında kurban istemesi ile ilgili inanışa Karaçay- Malkar Türkleri arasında derlenen türküyü örnek olarak verebiliriz. Boğulan kişinin ölüsünü arayanlar, sıbızgı çalarak Su anasına boğulan kişinin cesedini geri vermesi için yalvardıkları şu türküyü söylemektedirler.

Su anasının elbet sudadır yeri

Ölen garibin ise yoktur başka çaresi

Horoz da çağırıyor onun ruhunu

Su anası, artık kalmamış onun kanı

Ver, ver de gidelim.”

Karaçay- Malkar Türklerinin “su günü” adı verdikleri su iyesine hitaben söylenen bir türküsü vardır:

“Su anası Mammet’tir,

Dediğini yerine getir,

Adam batmış suyunda,

Tez ver geriye.

Düşmüşsün su anasına kandırılıp

Kaldın, dalgalara kapanıp

Bulun, bulun garip bala!

Aıyoruz seni taşlara saplanıp.

Sıbızgımız çalmayıp durdu,

Su anası Mammat’tır

Ölümüzü azat etti.” (TDEMA,2001:129’dan aktaran Çağlar, 2008:230)

Orta Asya kaynaklı su ruhu, su sahibi inancı Anadolu'da da itibar bulmuştur. Aramızda yaşadığına inanılan su iyeleri bazen insanlara görünmüş hatta yardım etmiştir. Bazen de insanların korkmasına sebep olmuş hatta zarar vermiştir. Suya ve su iyesine olan saygıdan dolayı suyla ilgili mekânlarda bazı inanç ve ritüeller geliştirilmiş, özellikle de suyun kirletilmesi ile ilgili yasak ve yaptırımlar oluşturulmuştur. Suyun kirletilmemesi inancı bazen ilk çıkış şekliyle ve bazen de İslâmî motiflerle bezenerek günümüze değin varlığını sürdürmüştür.

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de su ruhu/iyesi inancı yaşamakta, efsane ve memoratlar anlatılmaktadır. Gaziantep'te "Pir Avuk", Kars'ta ise "Su Kızı" veya "Su Perisi" olarak bilinen güzel bir varlığın suyu koruduğuna inanılır (Bayat, 2007:252-253). Onlar, "yaşadıkları" mekânları kötü ruhlardan, afetten koruyan ve insanlara da yoldaş, yardımcı olan varlıklar olarak bilinirler (Zaripova Çetin 2007:3). Ancak suya karşı saygısızlık yapıldığında su iyesi, ceza vermekte gecikmez. Aşağıda vereceğimiz örnek suyun kirletilmesi üzerine suyun kuruyacağı inancı ile ilgilidir. Anadolu'da çeşitli varyantları anlatılmaktadır.

Kaybolan Nehir

Vaktiyle bir köyde gelinlerden biri çocuğuna suyun kenarında kakasını yaptırır ve temizliğini yanındaki buğday ekmeği ile yapar. Daha sonra bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su günden güne azalır ve zayıflar. Eski gücü kalmaz. Anlatıldığına göre bu su akışına toprağın altında devam ediyormuş. Hatta bu suyun yer altında gürül gürül akışı, civardaki mağaralardan işitiliyormuş (Bilge Seyidoğlu,1985: 181).

Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan veya kurumaya yüz tutan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır. Böylece onların kurumayı önlenmeye çalışılır (Kalafat, 1995: 54). Harput'ta da Yedigöze adı verilen kayalıklarda yedi ayrı kaynak suyunun başında her beş yılda bir defa suların bol ve bereketli olması için kurban kesilir (Bayat,2007:249). Nahçıvan'da, Iğdır'da olduğu gibi Nevruz bayramında, Son Çarşamba (Ahır çerçenbe) gecesinin sabahında, kızlar akarsuyun yanına giderek suya selam verir ve üzerinden atlarlar (Ayan,2001). Karkın yöresinde suya tükürmek uğursuzluk sayılır. Suyun temiz ya da pis su olması bu kuralı değiştirmez.

Türk Dünyasındaki su, su iyesi ile ilgili inanış ve ritüellerin çokluğu dua, yemin cümlelerinde bu inanç bakiyelerinin yer almasına vesile olmuştur: "suyun erenleri hakkı", "and olsun suyun Ayşe-Fatmasına", "suyun Hıdır'ı hakkı", "suyun ilahesi hakkı", "suyun körkü hakkı", "suyun melaikesi hakkı", "suyun piri hakkı" "suyun Ayşe-Fatması balaların penahı olsun", "su suvadından kız gelin eksik olmasın", "su ilahına kurban olum", (Kalafat, 2000:844). Su ile ilgili bu tespitler bir devrin inanç dünyasının günümüze gelen ciddi izleridir. Bir kısmı İslâmî bir giysiye bürünmüştür. Bir kısmı suyun evrensel önemini anlatan yaygın olarak görülebilecek ifadelerdir. Fakat büyük bir kısmı eski Türk inanç sistemindeki su iyesi ile doğrudan ilgilidir. Bu iye bazen Hıdır motifi ile birleşmiş ve bazen da gelecek haber veren bir mahiyet kazanmıştır (Kalafat,2000:845).

Asya'dan Anadolu'ya su iyeleri ilgili ulaşabildiğimiz anlatılardan yola çıkarak tespit ettiğimiz hususları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Genellikle dişi olarak kabul edilen su iyeleri, bazı Türk boylarında en ince fizikî ayrıntısına kadar tasvir edilmektedir. Su kızı olarak isimlendirilen bu iye bazen yarısı insan, yarısı balık olan denizkızı olarak da tavsif edilmektedir.
- 2- Su iyeleri yaşadıkları mekân nehir, göl hatta çeşme ile özdeşleşmiştir. Bu mekânlarla birlikte anılırlar.
- 3- Yaşadıkları ve sahiplendikleri mekânı koruduklarına inanılır.
- 4- Bulundukları mekân ve çevresinde yaşayan insan ve diğer mahlûkatı her türlü tehlikeden ve hastalıklardan korurlar.

5- Su iyeleri evlenir, çocuk sahibi olur. Hatta insanlarla da evlenirler.

6- Su iyelerinin muktedir oldukları her şey, Tanrının verdiği güçtedir.

7- Suyu ve su ruhuna duyulan saygıdan dolayı suya kurban verilir. Bir gölde veya ırmakta ilk defa yıkanmak isteyenler veya bir ırmak üzerinden ilk defa geçenler eşyalarından bir parçayı suya atarlar. Suyu herhangi bir eşyanın atılması su iyesinden izin istemek, su iyesini memnun etmek üzere ruha sunulan saçından başka bir şey değildir. İnsanlar dileklerinin olması için de mesela ava çıkmadan önce su ruhuna saç saçarlar, yani kansız kurban verirler.

8- Suyu sahiplenilen ve koruyan su iyesi, suya yapılan saygısızlık ve kötü davranışlar sürdüğü takdirde daha da antropomorflaştırmıştır. Giderek demonik özellik kazanmıştır. Zamanla olumsuz bir görünüm almış ve insanlar zarar verir hale gelmiştir (Bayat,2007:252). İye tarafından cezalandırılan insanların kolu bacağı eğilir, çaresi olmayan hastalıklara yakalanır. Hatta onları gören insanların delirdiğine dair anlatılar mevcuttur.

9- İyeler, suların kirletilmesi (tükürülme, pisletme, vs) lüzumsuz kullanılması, israfı karşısında karşısında öfke gösterirler ve insanları cezalandırırlar. Sular kirletilirse su iyesinin su kaynaklarını kurutarak insanları susuz bırakarak cezalandıracağı inancı yaygındır

Sonuç

Farklı isimlerle anılan farklı kültür ve mitolojilerdeki su ruhlarının dışı olması, eğer kendi isterse insanlara görünmesi ve iletişime geçmesi, bulunduğu mekânı koruması, sahibi olduğu ve yaşadığı suya zarar verilirse insanları cezalandıracağı inancı, kimi zaman da insanlara yardım ettiği hatta insanlardan çocuk sahibi olabileceği, bereketi sağlaması Türk, Yunan Latin mitolojisinde ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak özellik olan bir başka husus daha mevcuttur. Kanunları olmayan toplumlarda yasa ve düzenin gerçekliğini sağlayan güçlerin, neler olduğunun sorgulanması elzemdir. Malinowski, (1998:111,112) "kültürel olgu, mitin içine girdiği bir yapıdır. Ayrıca mitin içinde gerçek neden, görülüyor yani bu ahlakî normların, toplumsal grubun, ritlerin ve törenlerin gerçek nedenidir. Mitler, efsaneler, kültürü bütünleyen parçalardır. Mitik anlatıların varlığı ve etkileri yalnızca anlatımlarındaki edimden bağımsız değildir, yalnızca özlerini yaşamdan ve ilgilerini bileşimlerinden almazlar, ayrıca kültürün birden çok alanını yönetir ve denetlerler, ilkel uygarlığın dogmatik çatısını da oluştururlar" demektedir. Mit, bütün uygarlıklar için kaçınılmaz olan bir harç oluşturmaktadır. Mit, mucizelere ihtiyaç duyan canlı bir inancın, daha öncekilere ihtiyaç duyan toplumsal bir durumun ve bir ceza gerektiren moral bir kodun değişmez alt ürünüdür (Malinowski, 1998:155).

Hoppal (1996:220) "yardım eden ve mülkiyetçi ruhlar ve onlara bağlı sembolik anlamlar bizi şimdiye kadar oldukça ihmal edilmiş bir alana, şamanizmin semiotiği diye adlandırdığımız yöne doğru götürür. Etnosemiotik teoriye göre bir kültürde her şey bir işaret olarak anlaşılabilir. Biz işaretler ve semboller dünyasında yaşıyoruz, bu her zaman dinî fenomenler için de geçerli olmuştur Bütün teçhizat ve şamanî ritüellerin seremonilerinin sembolik olduğunu iddia edebiliriz." demektedir. Eğer tabiatla her şey bir ruha "spirit or soul" sahipse, biz onları incitmekten, onlara kötü davranmaktan ya da onları kirletmekten kaçınacak biçimde davranmalıyız (Hoppal, 1996:220) Tabiatı korumaya ve ona zarar vermeye ilişkin karakteristik bu tutum Eski Türk inanışında da açık bir şekilde karşımız çıkmaktadır.

Gerek Yunan ve Latin Mitolojisindeki gerekse Türk Mitolojisindeki örneklerden yola çıktığımızda mitlerin sembolik anlatımları ile insanları bireysel ve toplumsal yaşamlarında

eğitmeye yönelik olduğunu görmekteyiz. Yasakları ve yasakların çiğnenmesinde karşılaşılan durumlar sadece yasakları değil yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Şamanizm, olası zararlardan uzak tutulan, korunan bir tabiat tasarımı ortaya koyar. Şamanist uygulamalar ve anlatılar da gerektiğinde zararlarını önünüze koyarak örtülü bir tehditle tabiat bilincini vermektedir. İnanç sistemi ve ritüeller değerlendirildiğinde, semboller, kültler çözüldüğünde sonuç olarak tabiata zarar vermemek, hatta korumak, ekolojik dengeyi sağlamak, net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Burada konuşan su ve su iyesidir. Eğer ne söylediklerini anlamaya çalışırsak dünyayı büyük bir tehditte susuzluktan, kuraklıktan, çölleşmekten kısacası yok olmaktan kurtarabiliriz.

Hoppal'a göre de mesaj açıktır: Doğal düzenin dengesini korumak bizim ahlâkî görevimizdir. Bu, çevrenin korunmasına yönelik yeni, çevrecilik açısından bilinçli bir animizm "eco-animism" programıdır (Hoppal, 1996:222).

KAYNAKÇA

Alekseev, N. A. (1980). Rannie formy religii tyurkoyazychnykh narodov Sibirii (The Early Forms of Religion of the Turkic-speaking Nations of Siberia), Nauka, Novosibirsk.

Ayan, Ekrem (2001). "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", I. Türk Dünyası Çağdaş Lehçe ve Edebiyatları Sempozyumu 21-23 Nisan Yayına Hazırlayan: Ali Abbas Çınar Muğla: Muğla Üniversitesi Basımevi.

Bapaeva, Janyl Myrza (2008). Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme - Metin - Aktarma) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Buluç, Sadettin (1942). "Şamanizm", Türk Amacı, sayı 2.

Comte, Fernand, (2000). Mitoloji Sözlüğü, Çeviren: Mukadder Arslan, Zed Yayınları, İstanbul.

Çağlar, Birsal (2008). Türk Mitolojisinde Dört Unsur Ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Eliade, Mircea (1992). İmgeler Simgeler, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

Esin, Emel (1979). Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Hamilton, Edith (1997). Mitologya, Çeviren: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul.

Hoppal, Mihaly (2001). "Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı", Çeviren: Prof. Dr. Gürbüz Erginer, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 41, 1, s. 209-225.

Gönüllü, Ali Rıza (1996). "Alanya Halk İnançlarında Su Motifi", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 393, Yıl: XXXIV, s. 47-52.

Grimal, Pierre (1997). Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, Çeviren: Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınları, İstanbul.

İnan, Abdülkadir (1987). "Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler", Makaleler ve İncelemeler, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İnan, Abdülkadir (1972). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kalafat, Yaşar (2000). Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, ASAM Yayınları, Ankara.

Kalafat, Yaşar (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının İzleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Malinowski, Bronislaw (1998). *İlkel Toplum, Çeviren: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, İstanbul.*
- Necatigil, Behçet (1973). *100 Soruda Mitologya, Gerçek Yayınevi, İstanbul.*
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar), Cilt II, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.*
- Popov, A. A. (1949). "Materialı po İstori Religi Yakutov b. Vilyuyskogo Okrug", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografi, T. 11., Moskova- Leningrad.*
- Pripuzov, N. P. (1884). "Svedeniya dlya İzuçeniya Şamanstv u Yakutov Yakutskogo", *İzvesttiya Vostočno-Sibirskiy Otdel Ruskogo Geografičeskogo Obşçestva po Etnografi, T. 15, vıp.3-4, Yakutsk, s. 62.*
- Roux, Jean-Paul, (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.*
- Roux, Jean-Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Çeviren: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul.*
- Said, Abdullah (1998). *Kazakistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Tarihi ve Günümüzdeki İnanışları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara.*
- Seyidoğlu, Bilge (1997). *Erzurum Efsaneleri, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.*
- Tekin, Talat (1988). *Orhun Yazıtları, Ankara.*
- Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, C: I, AKM Yayınları, Ankara 2001.*
- Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor, Yıl 24, Sayı 93.*
- Zaripova, Çetin Çulpan (2007). "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler Ve Yaratıklar)", *Bilig Dergisi, Güz Sayı 43, S. 1-32.*

ÇİZGİLERLE SUYA BAKIŞ

Bahadır UÇAN*

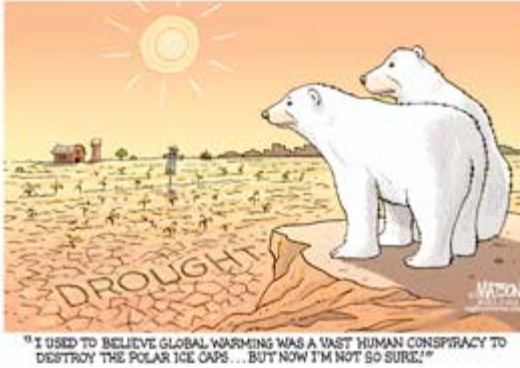
Karikatürün Tanımı

Karikatür İtalyanca yüklemek veya sorumlu tutmak anlamına gelen caricare sözcüğünden türemiştir. Bu bağlamda karikatür “anlam yüklenmiş resim” demektir. Servet-i Fünûn şairi Cenap Şahabettin ise karikatürü “hakikatin kabak duruşu” olarak nitelendirmektedir. Şemseddin Sami Kâmus-ı Türkî ise karikatürü “eğlence ve güldürmek için yapılan tuhaf resim” olarak tanımlamakta ve karikatür sözcüğünün mecazen “ kıyafet ve tavrı gülünç adam” anlamına geldiğini belirtmektedir. Cemil Cem’e göre karikatür sanatın zübdesi, sanatın en seçkin parçası olarak betimlenmiştir. Aziz Yavuzdoğan’a göre karikatür, ele aldığı konuları güldürme amaçlı ya da eleştirel bir yaklaşımla, çizgisel anlamda abartan, çarpıtan bir resim türüdür. Karikatür öğretmeni Sam Viviano'ya göre karikatür, gerçek yaşamdaki insanların tarifi olup, kurgusal insanların yeniden üretimleri değildir. Walt Disney ise en çok zorlandığı şeyin, insan gibi davranacak bir hayvana vereceği en uygun karikatür ifadesini bulmak olduğunu söylemiştir. (Uçan, 2013)

Genel anlamda karikatür, çizerin duygu ve düşüncelerini mizahi yolla ifade ettiği, bir konuyu ya da sorunu kendi üslubu çerçevesinde yorumladığı bir ifade biçimi ve sanat dalıdır.

Çizgilerle Suya Bakış

Bu çalışmada R.J. Matson, Hosin Hoshmand, Mohammad Habibi, Kesusanto Liusvia, Ali Kashi gibi yurtdışından çizerler ile birlikte Burhanettin Ardagil ve Nuri Bilgin’in su ve su sorunu, çevresel sorunlar ekseninde çizgilerle suyu yorumlayan karikatürleri incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası karikatürist ve çizerlerin çalışmaları üzerinden su ve sanat, su ve mizah ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. R.J. Matson (ABD)'nin küresel ısınmayı konu alan karikatürü (blogs.denverpost.com)

R.J. Matson, 800'ün üzerinde çalışması gazetelerde ve farklı yayınlarda yer bulmuş, Amerikalı karikatüristtir. 1986'dan beri Roll Call'un editor karikatüristi olmakla birlikte, St. Louis Post-Dispatch, The New York Observer gibi yayınlarda da editor karikatürist olarak çalışmıştır. Karikatürleri ve illüstrasyonları The New Yorker, The Nation, MAD Magazine, City Limits, The Daily News, The Washington Post, Washington City Paper, Capital Style ve Rolling Stone gibi dünyaca bilinen yayınlarda yer bulmuştur. (<http://www.rjmatson.com/personal.htm>)

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Sanat Bölümü.
bucan@yildiz.edu.tr

1963 doğumlu Amerikalı sanatçının Şekil 1'deki karikatüründe, küresel ısınmanın ve susuzluk sorunun geldiği noktaya dair eleştirel bir yaklaşımı betimlenmektedir. İki kutup ayısı, birbirleriyle konuşmakta ve çölleşmiş mısır tarlasındaki "susuzluk" yazısı dikkat çekmektedir. Bir kutup ayısı diğerine "Küresel ısınmanın kutup buzullarını yok etmek için insanların kurduğu bir komplo olduğuna inanırdım... Şimdi bundan emin değilim." demektedir. İnsanların savurgan tutumlarının, yalnız kutupları değil tüm gezegeni tehdit eder hale geldiği anlatılmakta, önlem alınmadığı takdirde insanoğlunu bekleyen karanlık geleceğe vurgu yapılmaktadır.

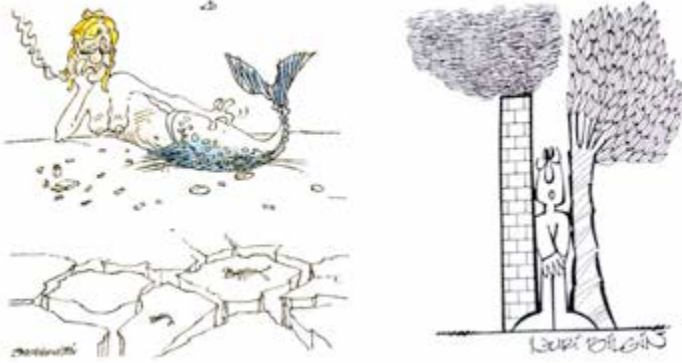
Şekil 2. Solda Hosin Hoshmand(İran) ve sağda Mohammad Habibi (İran)'in karikatürleri (www.aybilgi.net)

Şekil 2'de İran'dan iki karikatüristin çizgileriyle su sorununu ve modernleşmeyi ele alan iki çalışmasını görmekteyiz. Hosin Hoshmand'ın karikatüründe, bir asker, kova içerisindeki suyu bayrak direğinin en üst noktasına doğru çekmektedir. Onu izleyen iki asker ise saygı duruşundadır. Suyun bir milletin bayrağı kadar kutsal görüldüğü izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Kuru boya ile renklendirilen karikatür, düşünsel anlamda başarılı olmakla birlikte, amatör çizimlerde rastlanılan anatomik hatalar içermektedir. Mohammad Habibi'nin karikatüründe özellikle iletişim teknolojilerinde gelişmeler ile birlikte "modern"leşen dünyanın, tüketim toplumu oluşturduğunu ve insanoğlunun kendisini ve çevreyi tüketen anlayışının neticesi olarak su kaynaklarının ve suda yaşayan canlıların yok olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Başı önde, şapkalı bir karakter, elindeki oltayı dizüstü bilgisayar ekranındaki suya fırlatmış ve ümitsizce balık beklemektedir. Sarı tonlarıyla ve çatlamış toprak görüntüsüyle kuraklık vurgulanmıştır. Dizüstü bilgisayarın ve şapkalı karakterin gölgeleri zemine vurmaktadır. Mohammad Habibi hem düşünsel nitelikte hem de çizim anlamında başarılı bir karikatür çalışmasına imza atmıştır.

Şekil 3. Solda Kessusanto Liusvia (Endonezya) ve sağda Ali Kashi(İran)'nin karikatürleri (www.muhtinkoroglu.com)

Şekil 3'te iki uluslararası karikatüristin çalışmalarına yer verilmiştir. Kessusanto Luisvia ve Ali Kashi'nin karikatürlerini ve suyu ele alış biçimlerini incelediğimizde, benzerlik gösterdiklerini ve grafiksel bir anlatımla digger çalışmalardan ayrıldıklarını görmekteyiz. İki karikatürist de konu bakımından su ve kuraklığı ele almış olmakla birlikte, karikatürleri grafik afişlerini çağrıştırmaktadır. Ali Kashi'nin desen ve taramalarla, çalışmasına derinlik katmak ve tonsel geçişler sağlamak istemiştir. Kessusanto Luisvia'nın karikatürü bir yapbozu andırmakla birlikte, başarılı bir grafik-karikatür örneği olarak yorumlanabilir.

Şekil 5. Solda Burhanettin Ardagil (Türkiye) ve sağda Nuri Bilgin (Türkiye)'in karikatürleri(www.muhtinkoroglu.com)

Şekil 5'te Türkiye'den iki karikatüristin çalışmalarını görmekteyiz. Burhanettin Ardagil'in çizimleriyle suya yaklaşımında kuraklık vurgusu göze çarpmaktadır. Kuraklık ile birlikte depresif bir halde sigara içmekte olan deniz kızı, insanoğlunun vahşice tüketen ve savuran tutumunun neticesi olarak yaşam alanine, suya hasret duymaktadır. Çizgisel anlatımın belirginleştiği çalışmada, yalnızca deniz kızının betimlenmesinde mavi ve sarıya başvurulmuştur. Sarı, hüznü çağırıştıran bir renk olarak aynı zamanda kuraklığı yansıtmaktadır. Mavi, denizen ve suyun rengidir ve deniz kızının üzerinde belli belirsiz, bir gölgelendirme öğesi olarak kullanılmıştır. Nuri Bilgin'in çalışması da Burhanettin Ardagil gibi çizgisel bir üsluptadır. Çevre sorununun altının çizildiği karikatürde, endüstrileşme ile doğa arasında sıkışıp kalmış olan görece "modern" insanın tasviri yapılmaktadır.

Sonuçlar

Su, yaşamın vazgeçilmez bir değeri ve gereksinimi olarak doğanın ve yaşamın çevresinde şekillendiği bir doğal güzelliştir. Türk halk kültüründe su, hastalıklara çare olarak görülmekte ve Osmanlı döneminde psikolojik tedavi yöntemi olarak kullanılmaktadır. Gelecek yüzyılda su, dünya üzerinde değer kazanmakla birlikte, kaynakların hızla tüketiliyor olması çevresel problemlerin artarak tehdit edici bir boyut kazanması anlamına gelmektedir. Su, sanata konu olduğu ve hatta sanatın bir parçası olduğu gerçeğiyle birlikte, mizahın ve karikatürün de önemli bir öğesidir. Dünyanın her yerinden çizimler, suyu kendi çizgileriyle yorumlama yoluna gitmişler, suyu konu alan sergiler ve çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir.

Bu çalışmada çevresel sorunlar eşliğinde suyu ele alış biçimleri ve çizgileriyle Ali Kashi, Kessusanto Luisvia, R.J. Matson, Hosin Hoshmand, Mohammad Habibi, Burhanettin Ardagil ve Nuri Bilgin'in karikatürleri incelenmiştir. Türkiye'den ve yurtdışından karikatüristlerin çalışmaları eşliğinde tüketim toplumu, endüstrileşme ve modernleşmenin getirdiği sorunların çevreye ve suya yansımaları irdelenmiştir.

KAYNAKÇA

blogs.denverpost.com, erişim tarihi 25.09.2013

<http://www.rjmatson.com/personal.htm>, erişim tarihi 25.09.2013

UÇAN, Bahadır, “Türkiye’de Karikatürün Dijital Dönüşümü: Uykusuz Dergisi”, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, July 2013, Volume 3, Issue 3.

www.aybilgi.net, erişim tarihi 01.10.2013

www.muhittinkoroglu.com, erişim tarihi 01.10.2013

BOĞAZİÇİ RESİMLERİ BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE “SU” BETİMLEMELERİ

Meryem UZUNOĞLU* - Ahmet Şinasi İŞLER**

Giriş

Marmara ile Karadeniz’in sularını buluşturan Boğaziçi, Rumeli Feneri’nden Yeşilköy sahillerine dek bir dantel gibi kıvrılarak uzanırken İstanbul’a görkemli ve masalsı bir güzellik katmaktadır. Doğanın eşsiz güzellikleriyle süslü bu su yolunun önemi çok eski çağlardan beri fark edilmiş, Roma İmparatorluğu Doğu’ya doğru genişlerken Başkenti İstanbul olmuştur. (Cossons,2000:36) Öte yandan Hz. Muhammed’in İstanbul ile ilgili vaadi bu kentin yüzyıllar boyunca Müslümanlar tarafından defalarca kuşatılmasına neden olmuştur. 1453 yılındaki kuşatmanın ardından İstanbul’u ele geçiren Osmanlılar hem peygamberin övgüsüne nail olmuş, hem de üç kıtaya yayılarak büyük bir dünya gücü olma yolundaki en önemli merhaleyi aşmışlardır.

Boğaziçi hem Doğu’nun hem de Batı’nın imgeleminde çok eski zamanlardan beri yer etmektedir. Adını Yunan mitolojisindeki bir hikayeden alan Boğaziçi eşsiz güzelliği ile sanatın her alanına konu olmuş, uğruna şiirler yazılıp şarkılar söylenmiş, kahramanlık destanlarının da aşk masallarının da en güzel mekanı olmuştur. Gerek Bizanslılar gerekse Osmanlılar gerçekleştirdikleri anıtsal değerdeki mimari eserlerle yüzyıllar boyunca kenti nakış gibi işleyerek bu doğa harikasının efsaneye dönüşmesine büyük bir katkıda bulunmuşlardır.

16. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen minyatürlerle birlikte Boğaziçi, resim sanatına konuk olmaya başlamıştır. Kanuni’nin İran ve Irak seferlerini anlatan Mecmua-i Menazil adlı kitapta Matrakçı Nasuh’un İstanbul’un güneybatıdan çizilmiş bir kuşbakışı görünümü yer almaktadır. (Renda, 2000:88)

Topografik bir ilgiyle çizilmiş olan bu minyatürde yoğun yerleşim bölgelerine öncelik tanınmış, tarihi yarımadanın en önemli mahalleleri ve yapıları özenle betimlendiği halde Boğaziçi, Anadolu yakasında Üsküdar, Avrupa yakasında ise Beşiktaş’a kadar gösterilmiştir.

Batı resminde olduğu gibi derinlik yanılsaması oluşturma çabasında olmayan Matrakçı, bu tasvirde kimi nesneleri önden kimilerini yan cepheden ya da arkadan betimlemiştir. Nesneler yakınlık ya da uzaklıklarına göre konumlandırılmamış, küçüklük ya da büyüklükleri bakan kişiye olan mesafelerine göre belirlenmemiştir. Birçok perspektifin kesiştiği bu yüzey, Rönesans resminin insanı merkeze yerleştiren görme biçimine karşılık, insanın aczini gösteren bir görme biçimine işaret etmektedir. (Özgül, 2012:183)

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, meryemuzunoglu@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, asinasi@uludag.edu.tr

İstanbul, Matrakçı Nasuh, Mecmua-i Menazil, 1537 dolayları

Bu tasvirde mekânı oluşturan yapılar ve meydanlar, bitki örtüsü ve deniz ayrıntılarıyla gösterilerek bütünsel bir dil oluşturulmuştur. Matrakçı Nasuh'un parlak renklerle boyadığı bitkiler, masmavi deniz ve yemyeşil tepeler, bu topografik çizime doğa duygusu katmıştır. Öte yandan İslam sanatının soyut form diline aktarılan gerçeklik, burada batılı anlamdaki "gerçeklik" niteliğini yitirerek bir iç görünüm resmine dönüşmüştür. Matrakçı, gördüklerini değil; gördüklerinin kavramlarını resimlemektedir. Bu yüzden onun tasvirlerinde geometrik motiflere dönüşen formlar, derinliği olmayan soyut bir mekânda betimlenmiştir.

16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştirilen İstanbul tasvirlerinde Boğaziçi, Üsküdar ve Beşiktaş'a kadar gösterilmiştir. Bunun bir nedeni Boğaziçi'nin bu yıllarda yoğun bir yerleşim bölgesi olmayışı, diğer nedeni ise minyatür sanatçıları tarafından perspektif kurallarının kullanılmamasıdır. (Renda, 2000: 89) Belgeleyici bir yaklaşımla çizilen bu minyatürlerin biçimsel kurgusunda gerçekçi doğa gözlemlerine rastlamak mümkün değildir. 1584 tarihinde tamamlanan Hünernâme'nin birinci cildinde Osman Gazi ile I. Selim arasındaki dokuz padişahın hüneleri anlatılmaktadır. Kitabın Nakkaş Osman yönetimindeki bir ekip tarafından hazırlanan minyatürlerinde padişahların tahta çıkış törenlerinin yanı sıra Topkapı Sarayı'na ve dönemin İstanbul'una ait belgesel betimlemeler de yer almaktadır.

Hünernâme'de Haliç'in Boğaz ile kesiştiği noktada Suriçi'ni gösteren İstanbul tasviri, başarılı bir kuşbakışı çizim olmasına rağmen geometrik perspektif kullanılmamıştır. (Renda, 2000: 90) Yoğun yerleşim alanları ve önemli yapıların belgesi bir titizlikle betimlendiği bu tasvirde renk yaklaşımı gerçekçi değildir. Öyle ki içinde irili ufaklı pek çok geminin yüzdüğü deniz kahve tonlarıyla boyanmış, su yanılması oluşturma çabasına girilmemiştir.

İstanbul, Hünernâme I, 1584

18. yüzyıldan itibaren Boğaziçi'ne doğru yayılarak büyüyen Kent'in panoramik görüntüleri gerek yabancı sanatçıların tuval resimlerinde gerekse Osmanlı nakkaşlarının minyatürlerinde karşımıza çıkmaya başlar.

Hamse-i Atayi'nin 1721 tarihli üçüncü kopyasında Karadeniz'e doğru akan bir su olarak betimlenen Boğaz'ın içinde seyreden gemiler ve kayıklar ile karşıdan karşıya yüzen figürlerin bulunduğu minyatürler adeta manzara resmi havasına bürünmüştür. (Renda, 2000: 93) Lale devrinde suluboya ve guaş tekniklerini kullanmaya başlayan yerli nakkaşlar eserlerinde İstanbul manzaraları ve Boğaziçi görüntülerine daha çok yer vermeye başlamışlardır.

Anadolu ve Rumeli Hisarları, Hamse-i Atayi, Baltimore Walters Art Gallery, 1721

Günümüzde Philadelphia Free Library'de bulunan bir albüm resminde Beşiktaş Mevlevihanesi'nde gerçekleştirilen bir sema ayini betimlenmiştir. Bu tasvirin ön planı geleneksel minyatür resminin biçimsel şemasını vermektedir. (Renda, 2000: 95) Arka planda Mevlevihane'nin pencerelerinden görülen Boğaziçi betimlemesi ise gerek tonal geçişleri gerekse perspektif daralma ile sağlanan derinlik yanılması nedeniyle manzara resmi görünümüne bürünmüştür.

Beşiktaş Mevlevihanesi, Bir Albüm Resmi, Philadelphia Free Library, 1720 dolayları

17. yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen Batılı elçilerin maiyetinde bulunan ressamlar, İstanbul'un gündelik hayatını ve Boğaziçi'ni konu alan yağlıboya tablolar yapmışlardır. Avrupalı ressamlar, elçilerin sultan ya da sadrazam ziyaretlerinin yanı sıra Boğaziçi'nin bir çok köşesini de resimlemişlerdir. (Cossons,2000:40) Gerçekçi doğa gözlemlerine dayalı bu büyüleyici manzaralar 19. yüzyılda İmparatorluğun güç kaybetmeye başlamasının ardından idealize edilmiş "Doğu" görünümleri niteliğine bürünmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı sarayı ve Boğaziçi'nin ihtişamını resmetmek için İstanbul'a gelen oryantalist ressamlar daha çok geçmişte kalan bir dönemin düşsel görüntülerini tuvallerine aktarmışlardır. (Cossons,2000: 44)

Jean-Baptiste Vanmour, Galata Sırtlarından Boğaz Manzarası

İstanbul'daki Fransız elçisi Marquiz de Ferriol'ün maiyetinde yer alan Flaman asıllı Fransız ressam Jean-Baptiste Vanmour (1699-1737) geleneksel kıyafetler içindeki çeşitli Osmanlı tiplerini çizmiş, elçilerin sultan ya da sadrazam ziyaretleri ve görkemli geçit törenlerinin yanı sıra Boğaziçi'nin birçok köşesini de resmetmiştir. (Cossons,2000:41) Vanmour'un Galata sırtlarından betimlediği İstanbul manzarasında Haliç'le buluşan Boğazın suları Marmara Denizi'ne doğru açılmaktadır. Batmakta olan güneş, resmin neredeyse üçte ikisini kaplayan gökyüzünü soğuk mavi ve morlardan kızılın en açık tonlarına dek renklendirmiştir. Gri bulutlarla hareketlenen gökyüzü yağmurlu bir gecenin işaretlerini verse de içinde yüzen onlarca yelkenliye rağmen deniz alabildiğine sakin görünmektedir. Vanmour'un eserinde iki farklı betimleme anlayışı dikkati çekmektedir. Sanatçı, ön plandaki kıyı şeridinde mimari öğelerin tüm detaylarını çizgisel bir yaklaşımla adeta belgelemiştir. Deniz ve gökyüzünü oluşturan alanlarda ise yumuşak ton geçişleri ve pastel tonlar kullanarak son derece ustalıkla resimsel değerler elde etmiştir.

Boğaziçi Manzarası, Sanatçısı Bilinmiyor, 17. yüzyıl

İsveçli Gustaf ve Ulrik Celsink kardeşler tarafından sipariş edilen Haliç ve Boğaziçi'nin kapsamlı panoramasının bulunduğu yirmibeş adet resimden oluşan koleksiyonun A. Steen tarafından yapıldığı düşünülmektedir. (Cossons,2000: 41) Bu koleksiyonda yer alan eserlerden birinde Karadeniz'in suları Boğaz'a doğru akmaktadır. Soğuk mavi-yeşil tonlar ile pembe ve leylak renklerinin kullanıldığı resimde hissedilen durağanlık gökyüzündeki bulutlar ve ön planda denizi hareketlendiren iri dalgalarla tezat oluşturmaktadır. Resmin sağ alt köşesinde denize düşen iri gölge kadrja girmeyen kara bir bulutun biraz sonra kopacak fırtınanın habercisi olduğunu düşündürmektedir.

Ermeni asıllı bir Rus ressam olan Aivazowsky (1827-1900) ilki 1846 yılında gerçekleşen sekiz İstanbul seyahatinde, hayran olduğu bu kentin neredeyse bütün açılardan, Galata tepelerinden, Haliç'ten, günbatımında, gün doğumunda ve ay ışığında onlarca resmini yapmıştır. (Samarine, 2000:114)

Karadeniz ve Marmara'nın sularının birbirine karıştığı bir kavşakta, üçgen bir yarımada üzerinde yer alan İstanbul, ressamın düş gücünü derinden etkileyerek masalsi betimlemelerine konu olmuştur. Ayvazoski'nin 1848 tarihli Sarayburnu'nda Mehtap isimli resminde Marmara, Boğaziçi ve Haliç'in bulunduğu noktada deniz, ay ışığı ile yıkanırken ufuk çizgisini aydınlatan yumuşak kırmızılar Sarayburnu'ndaki çatılara dek uzanmış, oradan da Boğazın sularına yansımıştır. Denizin bilindik mavi-yeşil tonları mora dönüşürken mehtabın yumuşak sarılarla aydınlattığı küçük dalgalar denize belli belirsiz bir hareket hissi kazandırmıştır.

İvan Konstantinoviç Ayvazovski, Sarayburnu'nda Mehtap, 1848

Fausto Zonaro, Boğaz'da Sandal Sefası

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelen İtalyan ressam Fausto Zonaro (1854-1829) burada kaldığı süre içinde binin üzerinde eser üretmiştir. Her gün tuvallerini yüklenip doğaya çıkan sanatçı, tarihi tablolar ve İstanbul peyzajlarının yanı sıra mahalli kıyafetler içinde figür resimleri de yapmıştır. " Ertuğrul Alayı'nın Karaköy Köprüsü'nden Geçışı"ni tasvir eden büyük kompozisyon ile padişah II. Abdülhamid'in dikkatini çeken Zonaro, saray ressamı olarak tayin edilmiştir. (Deleon, 1988: 36)

Klasik akademik geleneğe olan bağlılığını sürdürmekle birlikte gün ışığının etkilerini doğalcı bir anlayışla eserlerine taşıyan sanatçı kendine has bir üslup geliştirmeyi başarmıştır. İnşacı yaklaşıma işaret eden sağlam desen altyapısına rağmen kullandığı parlak renkler ve dinamik fırça darbeleri onu izlenimcilere yaklaştırmaktadır. Zonaro, doğalcı yaklaşımla egzotizmi büyük bir incelikle dengelediği eserlerinde sık sık Boğaziçi'ndeki yalıları ve sandal sefası yapan Osmanlı kadınlarını betimlemiştir. (Cossons, 2000: 47) Tek seansta boyanmış izlenimi veren bu eserlerde büyük bir ustalıkla üstüste sürülen renkler gün ışığının boğazın sularına süzülmesine olanak vermiştir. Ön planda kendini hissettiren iri fırça darbeleri geriye doğru küçülmüş, arka planda deniz karaya yaklaştığında iyice yok olarak, uzam hissini belirginleşmesine katkıda bulunmuştur.

19. yüzyıldan itibaren azınlık sanatçıları ile Osmanlı sanatçıları da Batılı ressamlarla etkileşim içinde tuval geleneğine uygun manzara resimleri ortaya koymaya başlamışlardır. Ancak yerli sanatçıların İstanbul ve Boğaziçi görünümünde Batılı ressamların gerçekleştirdiği eserlerdeki gibi egzotik bir yumuşamaya rastlamak mümkün değildir. Bu resimlerin pek çoğunda günlük sıradan bir realiteyle buluşma mantığı dikkati çekmektedir. (Tansuğ, 1997: 22) Matbaanın icadının da etkisiyle minyatür geleneğinin soyut şemacılığından giderek sıyrılan Osmanlı Türk resminin 19. yüzyılın sonlarından itibaren doğayla kurduğu ilgi manzara resimlerinde görünür hale gelmiştir. Resimsel anlatımdaki değişim teknik alanda da devam etmiş ve ışık gölge ve perspektif kaygıları görülmeye başlamıştır. (Kılıç, 2008: 129) Bu bağlamda karşımıza çıkan erken dönem eserlerinin pek çoğu ya hayali ya da fotoğrafik betimlemelerdir.

"Deniz Kıyısında Bahçeli Köşk", Valide Sultan Odası,
Topkapı Sarayı Harem Dairesi, III. Selim Dönemi

18. ve 19.yüzyılda minyatürün önemini yitirmesiyle birlikte yaygınlaşmaya başlayan duvar resimlerinde dekoratif öğelerle birlikte kullanılan doğa betimlemelerinde Boğaz görünümüne de rastlanır. (Kılıç, 2008: 129) Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde bulunan III. Selim dönemine ait "Deniz Kıyısında Bahçeli Köşk" adlı duvar resmi, rokoko ve barok tarzındaki süslemelerle çevrelenmiştir. Eserin merkezinde bütün ayrıntıları ile betimlenmiş olan köşk, havuz ve bahçe duvarlarında bilimsel perspektif kuralları uygulanmıştır. Ön plandaki detaycı yaklaşım, simetrik kurgu ve ağaç betimlemelerindeki şematizm, primitif bir duyarlığa işaret ederken, arka planda yer alan deniz ve gökyüzü betimlemesinde yalın bir ifade kullanılmış olması Batı resim geleneğinin etkilerini düşündürmektedir.

Pek çoğu askeri okullarda eğitim alan ilk kuşak sanatçılarımızdan Harbiye'li Tahsin ve Ahmet Şekür'ün, Darüşşafaka'lılardan Fahri Kaptan'ın deniz manzaralarında "su" teması sık sık işlenmiştir. Kılıç'a göre çoğunlukla fotoğraf kullanan bu sanatçılar (2008: 131) mimari öğeler ve insan yapımı nesnelerde gerçeğe benzetme kaygıları ile tutuk davransalar da gökyüzü, su ve ormanlık alanlarda sanatsal ifadeler yakalamayı başarmışlardır.

Fahri Kaptan, Kız Kulesi Manzarası

Diyarbakırlı Tahsin - Boğazda Sandal Gezintisi

Harb Okulu'nda eğitim alan Hoca Ali Rıza ise Avrupa'ya gitmemiş ve hiç bir müze görmemiş olmasına rağmen müthiş bir gözlem gücü ile gerçekleştirdiği manzara resimleri ile Türk resim sanatı tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Boğaziçi manzaraları ile tanıdığımız sanatçı, izlenimci bir ışık ve renk anlayışına çok yaklaşmasına rağmen tabiat karşısında gerçekçi bir tutumla resim yapmayı sürdürmüştür. (Tansuğ, 1986: 99) Sanatçının suluboya ya da neredeyse suluboya kadar ince ve saydam kullandığı yağlı boyayla gerçekleştirdiği Boğaziçi manzaralarında, tertemiz pembeler, yeşiller, maviler dikkati çekmektedir. (Kılıç, 2008: 132)

Hoca Ali Rıza'nın bitmez tükenmez bir doğa sevgisi ile gerçekleştirdiği duygulu ve içten İstanbul manzaraları Çağdaş Türk resim sanatı tarihinde pirimitif duyarlığın ötesine geçen özgün üslup arayışlarının erken örneklerini sunmaktadır.

Hoca Ali Rıza, Boğaz Açıklarında Yelkenli

Sanatçının Boğaz açıklarında iki yelkenliyi betimlediği manzarası, açık mavi ve pembelerin hakim olduğu dingin bir kompozisyonudur. Sis bulutlarının ardından süzülen güneş ışıkları gökyüzünü pembeye bulamış, boğazın küçük kıpırtılarla hareketlenen sularına karışarak pembe ve leylak pırıltılarla denizi saydamlastırmıştır. Ön planda hissedilen küçük fırça hareketleri geriye doğru yok olmuş, pembe ve mavinin açık ve orta değerleri birbiri içinde eriyerek İstanbul silüetini oluşturmuşlardır. Hoca Ali Rıza kompozisyonu yatay eksenle ikiye bölen kıyı şeridini denizin ortasında betimlediği iki yelkenlinin dikey unsurları ile dengelemiştir. Her iki yelkenlinin de gövdesini sarıya boyayarak monoton renk düzeneğini aşan sanatçı, koyu mor şeritler aracılığıyla da açık değerlerin hakim olduğu bu kompozisyonda denge oluşturmayı başarmıştır.

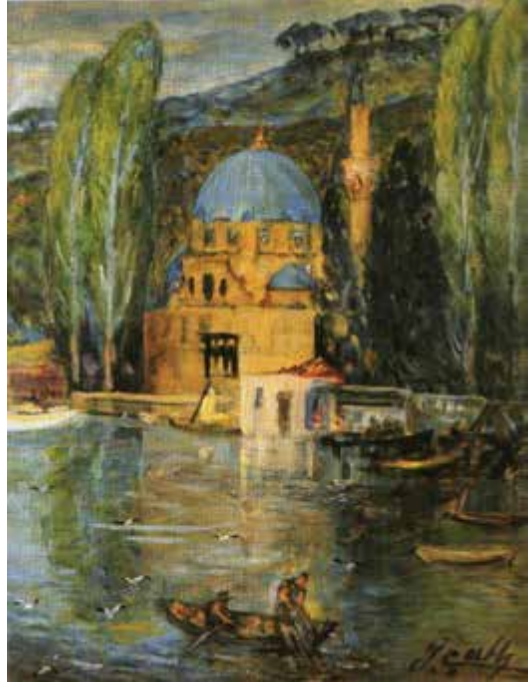
Halil Paşa, Boğaziçi Manzarası, t.ü.y.

Asker ressamı kuşağının en güçlü figür ressamlarından biri olan Halil Paşa'nın izlenimci bir anlayışla gerçekleştirdiği Boğaziçi görüntülerinde deniz her zaman sakin ve dalgasızdır. Bu eserlerde kullandığı kırmızımsı sarılar ve pembe maviler onun kişiliğinin yansıması olarak adeta bir imzaya dönüşmüştür. Sanatçı, izlenimci ilke ve yöntemleri benimseyerek çalışsa da bazı işlerinde kendini gösteren detaycı desen altyapısı ve hacimlendirme kaygıları aldığı klasik akademik eğitimin etkilerini akla getirmektedir. Halil Paşa'nın Boğaziçi konulu bir peyzajında ağaçlar, binalar ve pas tutmuş kayaların renkleri boğazın sularına yansımış; denizin beyaz köpüklerle çevrili parlak mavisi kıyıya yaklaştıkça sarılar, kırmızılar, turuncular ve yeşilin farklı tonlarında erimştir. Gün ışığı ile yıkanan boğazın suları gökkuşağının tüm renklerini içinde hapsederek uyumlu bir atmosfer oluşturmuştur.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra Avrupa'ya gönderilen Çallı kuşağı sanatçıları ise sanat yaşamları boyunca büyük bir tutkuyla İstanbul sokakları ve Boğaziçi kıyılarının çeşitli görüntülerini resimlemişlerdir. Türk resim sanatı tarihine "Boğaziçi Manzaraları" olarak geçen yeni bir tür armağan eden (İskender, 1988: 17) Çallı ve arkadaşları hem üslup arayışları ve boya yetkinliği hem de duyuş ve uygulama planları bakımından 19. yüzyıl Türk ressamlarından ayrılmaktadırlar. (Kılıç, 2008: 134) Çallı İbrahim, Nazmi Ziya, Hikmet Onat, Namık İsmail ve Avni Lifij'in de aralarında bulunduğu Çallı Kuşağı sanatçıları izlenimci bir paleti benimsemiş olmalarına rağmen doğa karşısında Batılı izlenimcilere nazaran daha gevşek ve içgüdüsel bir tutum sergilemişler; günün her saatinde değişen ışığın doğa üzerindeki etkilerini kaydetmek yerine doğayı ve dış dünyayı yepyeni bir algılamayla yeniden yorumlamışlardır.

Kemal İskender'in tam bir "boya ressamı" olarak nitelendirdiği İbrahim Çallı, sıcak ve soğuk renk uyumunu dengeli bir biçimde ele aldığı resimlerinde, fırça darbelerine de biçimleyici bir işlev yüklemiştir. (İskender, 1988: 18)

Sanatçının sıklıkla ele aldığı Boğaziçi manzaralarından birinde mavi ve yeşilin çeşitli tonları tüm yüzeyde birlikte dolaşarak gökyüzü, ağaçlar ve boğazın sakin sularına hayat vermiştir. Rengin kütle algısı oluşturacak şekilde lokal olarak uygulandığı tek alan resmin merkezine yerleştirilmiş olan Bebek Camisidir. Açık koyu karşıtlığı üzerine temellenen eserde gölgeli alanların su üzerindeki dağılımı betimlemenin akıp giden bir su yolu değil de kapalı bir gölet olduğunu düşündürmektedir. Kıyıdaki cami ve kavakların sarı-yeşil yansımaları denizin mavisiyle karışarak boğazın sularını ısıltılı bir renk şölenine dönüştürmüştür.

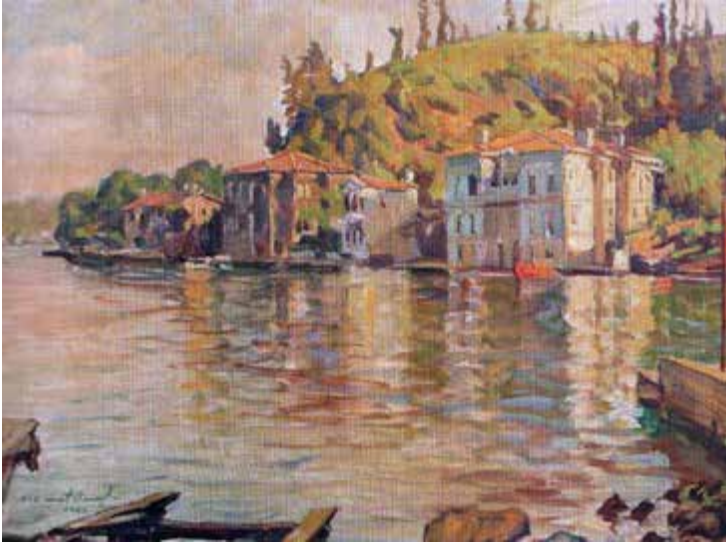

İbrahim Çallı, Bebek Camii, t.ü.y.

Nazmi Ziya Güran, Boğaziçi Manzarası, t.ü.y.

Çallı kuşağı içindeki en katışıksız izlenimci olarak bilinen Nazmi Ziya'nın peyzajlarında farklı ışık etkileri ve saf renkleri biçimlendiren dinamik fırça darbeleri oldukça hareketli bir görsel yüzey oluşturmaktadır. (İskender, 1988: 18) Sanatçının Boğaziçi'nin ıssız bir köşesini betimlediği eserinde ne kıyı şeridinde bir binaya ne de boğazın sakin sularında seyreden bir gemi ya da sandala rastlanmaz. Denizi çevreleyen kırmızı kahve çorak topraklar, güneşin ulaştığı yerlerde sarımsı turuncu fırça darbeleriyle ışıltılı bir görünüm kazanmıştır. Nazmi Ziya sağ taraftan kadraja giren çam ağacının gölgesini vermek için ön planda kahve tonlarıyla birlikte soğuk yeşil ve mor tuşeler de kullanmıştır. Kıyı şeridinde irili ufaklı kayalara çarparak köpüren boğazın suları beyaza dönüşürken, denizin mavisine karışan kırmızı kahve tonlarındaki fırça darbeleri açıklara doğru eriyerek yok olmaktadır.

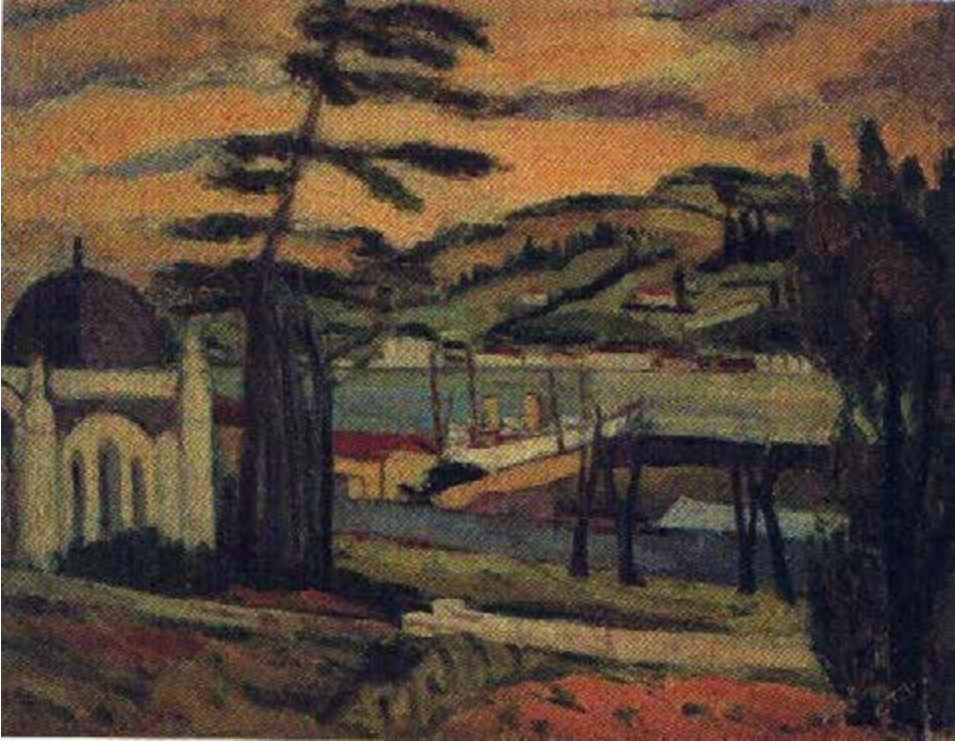

Hikmet Onat, Boğaziçi Manzarası, t.ü.y.

Bir manzara ustası olarak bilinen Hikmet Onat, gün ışığının farklı zamanlardaki etkilerini incelediği resimlerinde izlenimciliğin öznel yorumlarını sunmaktadır. Sanatçı, Emirgan sahilindeki yalıları betimlediği bir Boğaziçi manzarasında leylak, turuncu ve mavinin çeşitli tonlarını yeşille dengeleyerek tüm yüzeyde dolaştırmıştır. Sıcak soğuk karşıtlığı ile oluşturulan kompozisyonda dinamik fırça tuşları lokal renk algısını engellemektedir. Kırmızı, turuncu, leylak, mavi ve yeşil renklerdeki tuşeler boğazın sakin sularında ışıltılı titreşimler oluştururken kıyı şeridinde dikey bir hareketle başlayıp aşağılara doğru dağılan rengârenk bloklar denize saydam bir görünüm kazandırmıştır.

1930'lardan itibaren gerek Müstakiller, gerek D Grubu sanatçıları hareketsiz ve donuk formüllere bağlı bir sanat anlayışı yerine Batı dinamizmini yansıtan, çağdaş normlara uygun bir sanatın temellerini atmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet döneminin ilk sanatçı kuşakları olarak, onların bu yenilikçi tutumları Boğaziçi görünümünü de değiştirmiştir. Gerek Müstakiller gerekse D Grubu sanatçıları, dışavurumcu, kübist ya da yapısalcı bir anlayışla doğayı sosyo-kültürel yaşama göre karakterize etmişlerdir. Bazen balıkçıların mekânı olan, bazen de iskelede

vapur bekleyenlerin arkasında betimlenen Boğaziçi, biçimsel önemini giderek yitirmiş ve sosyal içeriği güçlendiren bir dekora dönüşmüştür.

Cemal Tollu, Ortaköy'den, t.ü.y.

Sonuç olarak, 16. yüzyılda Matrakçı Nasuh'un tasvirlerinde karşımıza çıkan Boğaziçi görünümleri, doğuya has bir estetik anlayışla İstanbul'un yoğun yerleşim bölgelerini çevreleyen bir mekân olarak betimlenmiştir. 17. yüzyıldan itibaren Batılı elçilerin maiyetinde ülkemize gelen yabancı ressamın eserlerinde Boğaziçi egzotik bir güzelliğe bürünürken 18. yüzyılda azınlığa mensup sanatçılar İstanbul'daki köşk ve yalıların duvarlarını Boğaziçi manzaraları ile bezemeye başlamışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri okullarda yetişen ressamlarımızın yağlıboya eserlerinde Boğaziçi tasvirleri görülür. Teknik, üslup ve pentürel etkiler bakımından pirimitif özellikler gösteren bu resimler yüzyılın sonlarına doğru olgunlaşmıştır. Çallı Kuşağı ile birlikte Türk Resminde farklı bir tür olarak ele alınan Boğaziçi görünümleri 1930'lardan itibaren insan doğa ilişkisi bağlamında bireysel yorumlara konu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Cossons, Malcolm (2000). Batılı Ressamların Fırçasından Boğaziçi, ç.Celal Üster, P Dergisi, S:19, s. 34-47, İstanbul, Güz 2000.
- Deleon, Jak (1988). Gergedan, Dönemli Yayıncılık, Türk Resim Sanatı Özel Sayısı, İstanbul, Eylül 1988.
- İskender, Kemal (1988). "Türk Resminin Dünü Bugünü ve Geleceği", Gergedan, Dönemli Yayıncılık, Türk Resim Sanatı Özel Sayısı, İstanbul, Eylül 1988.
- Kılıç, Erol (2008). "Teknik ve Üslup Bakımından 1930'lara Kadar Türk Resminde Manzara", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 21, Erzurum, s. 123-142.
- Özgül, Gönül Eda (2012). "Farklı Bir Görme Biçimi Olarak Tasvir: Matrakçı Nasuh'un Topografik Tasvirleri", Milli Folklor, S. 96, Erzurum, s. 171-189.
- Samarine, İvan (2000). "Ayvazovski ve Boğaziçi", P Dergisi, S. 19, İstanbul, Güz 2000, s. 108-116.
- Renda, Günsel (2000). "Nakkaşların Fırçasından Boğaziçi", P Dergisi, S. 19, İstanbul, Güz 2000, s. 84-99.
- Tansuğ, Sezer (1986). Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Tansuğ, Sezer (1997). Çağdaş Türk Sanatına Temel Yaklaşımlar, Bilgi Yayınevi, Ankara.

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNÎ'NDA MİSTİK SERÜVENİN YANSIMALARI: YOLCU, YOL VE SU

Hayati YAVUZER*

Kemâl Ümmî, 15. Yüzyılın en önemli mutasavvıf şairlerinden biridir. Erdebil sufilerinden Alâaddin-i Erdebilî'ye bağlanmış ayrıca daha önce Anadolu sahasında Somuncu Baba, Muzafferüddîn-i Lârendî gibi sufilerle irtibatı olduğu da bilinenler arasındadır. 3034 beyit tutarında bir Divan'ı ve Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds gibi dîni/didaktik küçük mesnevileri vardır.¹

Tasavvufu genel olarak insanın serüveni, bir "başlangıç zamanı"na dayanır. Bu başlangıç "bezm-i elesttir. Bezm-i Elest'te ruhlar âleminde Tanrı'nın cemalini gören ve âşık olan tasavvuf yolcusu kendi serüvenini gerçekleştirmek için Dünya'ya gelir (kavs-ı nüzul) ve âşık olduğu Mevlâsına kavuşmak üzere geri döneceği (kavs-ı 'urûc) zamanı bekler. Bu, "cân'ın aslına kavuşması" sürecidir.

Dini-tasavvufi edebiyat metinlerinde tasavvuf yolcusunun yolculuğu çeşitli benzetmelerle anlatılır. Bu benzetmelerin bir kısmı enâsır-ı erba'â ile ilgilidir. Bu bağlamda su, bazen mistik yolculuk yapan kişinin şahsi vasıfları ile ilgili, bazen de bizzat mistik yolculuğun (ya da mistik serüvenin) kendisi ile ilgili bir unsur olarak kullanılmaktadır. Dîvân'da su, her şeyden önce "varlık"la ilgili bir temel unsur olarak kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile "su" Vahdet-i Vücûd'un anlatımında Kemâl Ümmî'ye geniş imkânlar sağlamaktadır.

Dîvân'da Mistik serüven; Vahdet-i Vücûd anlayışı içinde "**cân'ın aslına kavuşması**" serüvenidir. Bu anlayış, mutasavvıf şairlerin pek çoğunun manzumelerinde öncelikli olarak yer alan hususlardandır.

Bildirimizde, bu serüven, XV. Yüzyıl Mutasavvıf Şairlerinden Kemâl Ümmî'nin Dîvânı'nda yer alan manzumelerden takip edilecek; "su ve su ile ilgili unsurların ele alınışı üzerinde durulacaktır.

Divan'da bu serüvenin her aşamasında su vardır. Şair bu unsuru hem enâsır-ı erba'â'dan biri olarak hem de mecaz ve gerçek anlamlarıyla kullanmaktadır: **Yolcu, yol ve menzil** (sâlik, tarikat, vahdet/fenâfî'llah) tamamen su ile ifade edilmiştir.

İnsan, bezm-i elest'ten itibaren bir yolculuğa tabi tutulmuştur: Zât'ı gören gölge, yani insan, yeryüzüne indirilmiş; bir kesret âlemi olan bu dünyadan, bir katre (sâlik) olarak aslı olan deryaya (vahdet âlemi) ulaşması istenmiştir. Katrenin deryaya ulaşması ise ancak bir ırmağa (tarikat) karışması ile mümkündür.

Görüldüğü üzere tarikat de su ile ilgili bir unsur olarak isimlendirilmekte, "ırmak" denmektedir.

Yani mistik yolculuk katrenin deryaya ulaşması yolculuğudur.

'Anâsır-ı Erba'â

"Çâr unsur" da denilen ve klasik varlık anlayışının esası olan "toprak, su, ateş, yel" unsurlarına verilen addır. Varlık âlemi bu dört unsurdan ibarettir. "Kün(OI)" emri ile başlayan yaratılış hadisesinde, feleklerin yaratılmasından sonra 'Anâsır-ı Erba'a" yaratılmıştır.²

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹Geniş bilgi için bkz. Hayati Yavuzer, Kemal Ümmî Divanı (İnceleme Metin), AİBÜ BAMER Yayınları, Bolu 2008; Hayati Yavuzer, Bolu Erenlerinden Kemal Ümmî, Bolu Belediyesi BAM Yayını, Bolu 2013.

²İskender Pala, Divan Şiiri Sözlüğü, s. 35, 479.

Yaratılış sırasında “Nûr-ı Muhammedî” Allahı’nın haşmetli nazarı karşısında terlemiş, onun terinden denizler, köpüğünden felekler, ondan sonra da Anâsır-ı Erba’a yaratılmıştır. Şâir çoğu kez muhkem saymadığı Anâsır-ı Erba’a’yı bu yönüyle zaman zaman yüceltir. Dört unsura kutsiyet izafe edilen bir beyitte, şâir, bunları vesile kılarak bağışlanma dilemektedir.

Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün (7/141)³

Kemâl Ümmî’ye göre bu dört unsurun her biri Mutlak Yaratıcı’yı bilir ve tesbîh ederler:

Kamusı dillü dilince hemîşe zıkr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille’llah (4/12)

Bu dört unsur mâsivâ ve kesretle de yakından ilgilidir. Dîvân’da can ve gönül âleminin zıddı olan nefis ilinin unsurları olarak karşımıza çıkar:

Tur ‘ışkıla o cân ü gönül ‘âlemine git
Bu nefis ilinde od u yil ü hâk u âbı ko (112/2)
Anâsır-ı Erba’a, maddi varlık âlemiyle ilgili olduğu için bâkî kalmayacaktır.
‘İşk u ‘akl u cân u dil bünyâdı bâkî kalısar

Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi (131/11)

Bu izâfî âlemin unsurları bir gün varlıkla birlikte yok olacaktır. O halde bunlara aldanmamak gerekir:

Suya tayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu hâk olanları gör virme ‘ömrüñi bâde (116/13)

Varlık unsurlarının birbirine muhalifliği, birlikte oluşturdukları çeşitli varlıkların keyfiyetlerini değiştirmede de ortaya çıkar. Güz yeli, nebatı od gibi yakar, kimini toprağa bırakır, kimini suda sürükler. Aşağıdaki beyitte bu durum ifade edilmektedir:

Eser güz yilleri çıkıdı nebâtı od bigi yakdı
Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı (34/13)

Dört unsurun birbirine muhalif olmaları sebebiyle “ten binası” yeterince sağlam değildir. Bu yüzden insan bu maddi varlığa lüzumundan fazla değer vermemelidir:

Od su yıl toprak muhâlif durdı biri birine
Buñlarıñla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi (131/12)

Anâsır-ı Erba’a’nın özellikle toprak ve su gibi iki unsuru maddî varlıkların esasını teşkil eder. Fakat bunlarla vücut bulmuş olan nesneler muhkem olmaz. Şâir bu görüşünü “Giçer şol nesnenüñ aslı ki topraktan sudan oldı” (34/16) mısrasıyla ifade eder.

Fenâ makamlarına ermek isteyen âşık dört unsurla ifade edilen bazı halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve od aşka karşılık olarak kullanılmıştır:

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre ‘ışk odına yanmaduñ (82/12)

Şâir dört unsuru, sâlikin macerası ile ilgili değişik hallerin sembolleri olarak kullanılır:

Nîçe bu odlara yanup topraklara düşsem sınıp
Yiller gibi dün gün esüp sular gibi çağlayayın (111/3)

Bir beyitte od, cehennem ateşiyle bağlantılı olarak ele alınmış, dört unsurdan geri kalanları yine tasavvufî mahiyetleri ile ifade edilmişlerdir. Ateşe yanmak istemeyenler,

³ Örnek olarak verilen beyitler yukarıda künyesini verdiğimiz Hayati Yavuzer, Kemal Ümmî Divanı (İnceleme-Metin) adlı eserden alınmıştır. İlk rakam divandaki şiir sırasını, ikinci rakam ise beytin manzumedeki sırasını göstermektedir. Yani (7/141) Divan’da 7. Şiirin 141. Beyti olduğunu ifade etmektedir.

hava(nefs) ile ilgili olan kötü huylarından kurtulmalıdırlar. Toprak insanların ayakları altındadır. Bu yönüyle gurur ve kibirden uzak olma halini (tevazu) sembolize eder. Su, temizleyicilik yönüyle tevbe ile aynı fonksiyonu üstlenir:

Oda yanmakdan kaçan yıl kovmaya
Toprag olup tevbe suyunda yuna (38/13)
Niçe bir od ölçerüp yıl kovasin
Topraga tapup suya tayanasin (107/9)

1. Vahdet-Kesret

Kemâl Ümmî, vahdet ve kesreti yaygın bir misale uygun olarak **deniz ve dalga** motifleriyle izah eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar âlemi ise bu denizin dalgalarıdır:

Bahr-i vahdetde bu kesret mevcinüñ pâyânı yok
Gark olur bahrîler anda kim kenâr olmaz kişi (131/6)
Yeryüzüne indirilen insan “Zât’ı gören sâye, deryâyâ iren katre”dir. (85/2) Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:

Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakin sovuga ugrayuben tonma buz gibi (132/14)
Bir beyitte, kesret “çamurlu göl” mecaziyla ifade edilmektedir. Tevhid ehli olan kimse vahdet denizinde yüzen bir “bahrî”dir. Ancak, zâtî tevhide ermek isteyenler çamurlu göllerde cevher aramamalıdır:

Çamırlu göller içinde bulunmaz i bahrî
Cevâhir isteriiseñ gel ulu deñizlere tal (87/28)
Vahdet-i vücûd bahsinde şâirin, bu âlemi mutlak zatın bir gölgesi olarak gördüğünü ifade etmişti. Bu gölge kesreti oluşturur. Bu misaller âleminde görünen her türlü “sun’, nakş, reng” kesretin ta kendisidir. Mutasavvıf bütün bunlara aldanıp nakş’ın Nakkâş’ını, sun’un Sâni’ini unutmamalıdır:

Hak vahdet, halayık kesret demektir.
Sâlik bu ikisi arasında tereddüt etmeden vahdeti seçecekse benliğinden ve halayıktan uzak durmalıdır. (88/23)

Bu yaşanılan âlem bir kesret âlemdir. Kelime-i Tevhid, bu kesret içinde, soranlara Milk-i Vahdet’ten haber verir. (4/95) Âşık için Cennet de Cehennem de kesrettir. Padişah dîzârına âşık olan, yani vahdet peşinde olan ne Cennet’e bakar, ne de Cehennem ateşinden sakınır. (85/3)

Gerçek âşıklar, kesretin bir remzi olan dünya güzellerinin zülûflerine gönüllerini bağlamazlar. (129/16) Kesrete düşmek, mücevherle dolu hazineyi saksı pahasına satmak; umman iken katreye muhtaç olmaktır:

İ cevâhir gencini saksı bahâsına satan
Katreye sen nişe muhtâc olasin ‘ummâniken (109/7)

Yalancı aşk bir serap, gerçek aşk bir sudur. Dünya hırsıyla hareket edenlerin aşka ulaşması mümkün değildir:

3 Aldanma serâba dön irakdan tap özen kim
Bu hırsıla hiç susamış irmedi suva da (117/3)
Denize gitmek için ırmaklara karışmak gerekmektedir. Buradaki ırmak, mecazen bir yol(tarikat)dur. Ama her yol, insanı vahdete erdiremez:
Bügenme ulu ırmaga karış deñize git
Sakin sovuga ugrayuben tonma buz gibi (132/14)

Tarikata giren müride öncelikle mürşid eliyle tevbe etmek esastır. Tevbe ile birlikte telkînlerde bulunulur. (119/5) Böylece içindeki yazuk kirlerinden arındırılması amaçlanır. Tevbe gönlü yıkayan bir pınar, bir ırmaktır:

Gel tevbe bîñarında safâ sabunı birle
Yu kalbünü i hâsîd ü kin-dâr ölüm var (46/35)

164 Kevser ü Tûbî 'Aden Uçmag için
Bâl ü Süd ü Hamr u Su Irmagıçün (7/164)

167 Kudretüñ kabzında çün bî-had su var
Rahmetüñe gey susamışdur suvar(7/167)

Bizi bu dirligile öldürmegil
Yâ Rab illâ tevbe suyunda yunup (8/8)

Hilm içre bizi pâk idü zevkuñ suyla yu
Şevkuñ yılını esdürü 'ışk odına yandur (9/12)

Suyından ayrugı yıgabileydi
Kemâl Ümmî geçebilse üzümnden (14/14)

Ol Bahr-ı Muhîr içre degül katrece kadri
Kim her hulefâ mevci vü ırmagı gölidür (24/23)

Ne kim Hak Tañrı buyurdi tutup terk itdi bu yurdi
Müdâm ol misk-bu yurdi varanı tevbe suyunda (25/8)

Sularda şâz olup oynar dün ü gün ördek ü kaz
Latîfeyile kılurlar biri birine mizâh (28/5)

Hûriler bigi tonanub çıhdı her dürlü çiçek
Hem akar sular sanasın sel-sebîl ırmagıdur (29/2)
Yine bugün her teferrüçilere ârâm-gâh
Su kenârı vü ağaç kölgesi bag bucagıdur (29/6)

Bagda her serv ü çınârı raksa koyup oynadan
Yillerüñ küvküvi birle suların çağ çağıdur (29/8)

Sahra bezendi sebzeyile yaylalar latîf
Taglar gözi yaşardı ne çağlar bîñarı gör (30/7)

Şol seyyi'âtıla susamış hasta göñlüñi
Gel âb-ı tevbe vü hasenâta suvarı gör(30/25)

Yagdurdi yire rahmeti yagmurların Kerîm
Ölüyiken ne kıldı diri la'le-zârı gör (30/30)

Murgızâr içinde tâvus nâz-ıla cevân urur
Şâzumân olup sularda oynar ördek birle kaz (31/12)

Sularda yiler şâz oluben ördekile kaz
Hem tâvusı gör bahçede ne cilve-ger oldı (33/16)

Eser güz yilleri çıkdı nebâtı od bigi yakdı
Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı (34/13)

Döner girse hazân faslı fırâka yaz u bag vaslı
Giçer şol nesnenüñ aslı ki toprakdan sudan oldı(34/16)

Şâzısı gamdür kamu tiryâkı sem
Bu serâbı su sanan kaçan kana(38/2)

Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya
Toprag olup tevbe suyında yuna (38/13)

İleru azık bulunmaz hem su yokdur bundan al
Bil ki takvâdur bu yolda yol erine zâd u kut (41/2)

Su başdan aşuben seni bogmadın ögüñ dir
Bu işden ol âgâh u haber-dâr ölüm var (46/3)

Meger hûyı hoş ola suyu arı
Zirâ her kuyı suyu Zemzem olmaz (72/22)

Şol yazuk yazulu kara bitisin
Tevbe suyla yuyuben yuymaz(73/5)

Nedâmet ırmagına gir yazuklaruñ kirini
Yu tevbe sâbunu birle tap arusuz bu leş (74/18)

Çok peşîmân yiyisersin assısuz
Kim kanâ'at şerbetinden içmedüñ (81/5)

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup
Meskenet topragı içre 'ışk odına yanmaduñ (82/12)

İ Hak ol gerçek erenler yüzi suyu hakıçün
Sen oñar yola bu gümrâhını dervîşlerüñ (84/15)
Dem-be-dem suvarmayınca çeşme-'i ihlâsıla
Yimişi bitmez 'ibâdet bâgınuñ eşcârınuñ /85/7)

Serâba susama yil kovma nârı nûr sanma
Türâb olur soñı yâd eyle yañlış itme hayâl (87/2)

Çamırlu göller içinde bulunmaz i bahrî
Cevâhir isteriseñ gel ulu deñizlere tal (87/28)

Ma'siyet gölinde talup kalma gel
Magfîret bahrinde yıkan tevbe kıl (91/20)

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın
Uyur düşmen yüzine su sepersin(105/6)
Niçe bir od ölçerüp yıl kovasin
Topraga tapup suya tayanasin (107/9)

Yu safâ suyla kalbüñ jengini
Tâ safiler rengine boyanasın (107/16)

Hayf eger bu zulmet içinde susuzın ölesin
'Ömrüñ ırmagı revân pür-çeşme-'i hayvâniken (109/15)

Niçe bu odlara yanup topraklara düşsem sınıp
Yiller gibi dün gün esüp sular gibi çağlayayın (111/3)

İ teşne yilme kim kanamazsın bu yazuda
Uzanuben su sanma ırakdan serâbı ko (112/14)

Suya tayanup od ölçerme nûş idüp bâde
Şu hâk olanları gör virme 'ömrüñi bâde (116/13)

Aldanma serâba dön ırakdan tap özen kim
Bu hırsıla hiç susamış ırmedi suva da (117/3)

Bu dünya şu bir kırı deriñ kuyuya beñzer
Sarkıtma ipüñ aña ki çıkmaz su kovada (117/4)

Bu tevbe suyla hasenât it berâtuñı
Yuy kim kara yazı toludur seyyiâtıla (121/14)

Kimüñ ki bahtı bâgını susuz kuruda Hak
Kimse suvarıamaz anı Nîlü Fûrât'ıla (121/16)

Her ki buldı kanâ'atüñ gencin
Ayrıuk ol ne susadı ne açdı (126/11)

Tâ'ib kanı kim yüzi kırı kara bitisin
Tevbe suyu sabunıla bu pası yuyası(130./ 17)

O (Şarâben tahûr)ı arzu kılan
N'ider anı ki âb-ı engûrdür (51/15)

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde
Ya hod sınıuk kab içinde turur mı âb-ı Zülâl (87/38)

Zâtı gören sâyesin deryâya iren katresin
Kodı hem Nakkâş'ı bulan nakşını dîvârınuñ (85/2)

Yazuk ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re'îs irişmeye bahrîlerle feryâda (116/10)

Kuş oluben uçar isem yedi deryâ geçer isem
Âb-ı hayât içër isem komaz imiş ecel beni (135/ 4)

İ sözleri sâdık u güher hâtırı deryâ
İ kâşif-i her ma'den-i gencûr Muhammed(72/ 9)

Bu bu'l-'aceb göñlüm baña gâhî gelür hem-râh olur
Gâhî benüm terküm urur yoldan sapar gümrâh olur (64/ 1)

Geh vâdi geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner geh kûh olur geh gâh olur(64/ 2)

Tarikata giren müride öncelikle mürşid eliyle tevbe etmek esastır. Tevbe ile birlikte telkînlerde bulunulur. (119/5) Böylece içindeki yazuk kirlerinden arındırılması amaçlanır. Tevbe gönlü yıkayan bir pınar, bir ırmaktır:

Gel tevbe bîñarında safâ sabunu birle
Yu kalbüñi i hâsid ü kin-dâr ölüm var (46/35)

Nedâmet ırmagına gir yazuklaruñ kirini
Yu tevbe sâbunu birle tap arusun bu leş (74/18)

DAMLADAN TUFANA

Ekber YEŞİLYURT*

Halk arasında; “Önce yere otur. Bismillah de ve SUYUNU iç”, “Ömrün Su gibi uzun olsun”, “Su gibi sit SU gibi gel”, “SU atılan tohumun can dostudur”, “SULAR kaynaştırır dağlar ayırıştırır”, “Çamaşır yıkanan SUYUN üzerinden atlanmaz”, “Yağmur duasına çıkmadan da SULU yağmur yağar”, “SU akar deli bakar”, “SUYUN yoksa abdestini teyemmüm eyle”, “Gadam belam bu SUYA döküle”, “Kerbala’da bir damla SU için kan göle döndü” ... gibi SU ile ilgili sözler söylenir ama en önemlisi “Biz her şeyi sudan diri yarattık (Embiya 30)” sözüdür. İnsanoğlundan bir damla meninin suyun ana rahmine düşmesiyle başlar. Ve ona ruh üflenir. Dokuz ay on gün sonra da yeni bir can meydana gelir.

O ilk insanın kanı içine, hücre içine, batın içine SU dolar. Bir damla SUDAN meydana gelen insanoğlunun vücudunda ortalama 5 ila 8 litre su oluşur. Yaklaşık 300 milyon cilt hücresi enerji gereksinimini karşılamak ve yeniden yapılanmak için SUYA ihtiyaç duyar.

Dünyamızın nüfusu ortalama 7,5 milyar kişi olduğuna ve bir insanın bedeninde de 8 litre SU bulunduğuna göre bu ortalama 60 milyar litre su eder. Yani ortalama 60 milyon ton SU!

İnsanoğlunun dünya üzerindeki serüveninin başından bu yana en önemli yol arkadaşı SU olmuştur. Çünkü hayat suda başlamıştır.

Dini kitaplarda SU ile ilgili birçok konu yer almıştır: Kur’an-ı Kerim’de “SU” manasına gelen “ma” kelimesi tam 63 defa geçmektedir. Enbiya Suresi 30. Ayette bütün canlıların SUDAN yaratılmış olduğu belirtilirken, Secde Suresi’nin sekizinci, Murselat Suresi’nin yirminci Tarık Suresi’nin ise altıncı ayetlerinde insanın SUDAN yaratıldığı ifade edilir.

Hayatın devamı için SU, bütün canlıların ihtiyaç duyduğu en temel maddelerden biridir.

Bu durum yine Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette geçer. Örneğin şöyle ifade edilir: “Yeryüzünü görürsünüz ki kupkuru. Fakat biz ona SU indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarıp ve her bitkiden çift çift yetiştiririz.”

SUYUN sadece insanın yaradılışında değil, varlığının devamı için de önemli bir rol oynadığı ifade edilir. Kur’an’ın pek çok tekrarlar ve önemle üzerinde durduğu bir husus da; her kış mevsimiyle birlikte ölü durumuna geçen tabiatın baharla birlikte adeta dirilmesinde yağın yağmurun oynadığı önemli roldür. Çeşitli ayetlerde de buna işaret edilmektedir. “O, gökten SU indirendir. Burada inananlar için şüphesiz deliller vardır.”

Diğer kutsal kitaplarda ve Kur’an-ı Kerim’de SU, varlığımız ve sağlığımız için de elzem olarak gösterilir. Bir damla SUDAN meydana gelen insanoğlu tarihin çeşitli dönemlerinde sapkınlık içine düşmüş, zaman zaman yoldan çıkmış ve tanrısının inkâr etmiştir. İşte bu zamanlardan biri de Nuh Peygamber’in yaşadığı dönemdir. Nuh’un hadisesine, büyük semavi kitaplarda da yer verilir.

Çok ünlü bir marangoz ve doğrama ustası olan Nuh, Kral Zahhak, döneminde 950 yıl yaşadı. Kral Zahhak ise 1000 yıl Zahhak Hub yani Babil şehrini inşa ederken, ağaç oyma ve marangozluk işlerini Nuh’a yaptırdı. Bu zamanlarda SUSUZLUKTAN kırılan kavmini ise büyük bir sapkınlık ve delalet içinde buldu. İşte tam bu sıralarda Nuh peygamberlikle müjdelendi. Oysa bu müjde yaklaşan Büyük Tufan’a işaretetti. Nuh önce aile efradından başlayarak, kavmini Allah’ın birliğine iman etmeye çağırdı. Önceleri gizli gizli yaptığı davetini daha sonra açıkça yapmaya başladı. Bu olay da şöyle anlatılır: “Biz Nuh’u kavmine peygamber olarak göndermiştik. O da; Ey

* Gazeteci-Yazar-Ressam

kavmim! Tanrıya tapın, ondan başka sizin için tapacak yoktur. Çünkü ben üzerinize büyük bir günde azap gelmesinden korkuyorum, dedi. Kavminin içinden ileri gelenler: Biz seni açık bir sapıklıkta görüyoruz, dediler. Nuh dedi ki; Ey kavmim! Bende sapıklık yoktur. Fakat âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen peygamberim. Size Rabbimin ahkâmına ait haberleri getiriyorum. Size iyilik ediyorum. Yoksa sizi Allah azabıyla korkutmak için, sizin de sakınmanız ve o sayede rahmete nail olabilmeniz için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbiniz tarafından vahiy ve haber gelmesine mi şaşıırıyorsunuz?”

SUSUZLUK yaşayan kavmin peygamberi Nuh’a bir müddet sonra Allah’tan bir emir gelir. Allah bir fidanı gösterilen bir tepeye diktirir. Fidan kırk gün içinde kırk arşın büyür. Büyüdükçe yeryüzü SUSUZ kalır. Kuraklık ve kıtlık baş gösterir. Sonra Allah ağacın kesilmesini ve gemi yapılmasını ister. O sırada Nuh’a vahy olunur: “Kavminden daha evvel iman edenlerden başka hiçbir kimse iman etmeyecektir. Artık onların işledikleri şeylerden dolayı gam çekme. Gözümüzün önünde vahyimiz ile gemi yap! Zalim olanlar hakkında bana müracaat etme. Çünkü onlar SUDA boğulacaklardır.”

Nuh gemiyi yapmaya başlar. Kavminin ileri gelenleri yanından gelip geçtikçe onunla alay edip eğlenirler. O da “Bizimle eğleniyorsunuz. Sizin eğlendiğiniz gibi biz de sizinle eğleneceğiz. Kendisini rüsva edecek ve kımıldatamayacak azabın kime vaki olacağını yakında bileceksiniz” der.

Hatta rivayet edilir ki: Nuh Peygamber SUSUZ ve kurak bir dönem içinde gemiyi inşa edip bitirme noktasına getirince zalim Zahhak’ın adamları geminin içine tuvaletlerini yapmaya başlarlar. Böylece geminin inşasını engellemeye çalışırlar. Nuh peygamberle yine alay ederler ve “Biz bu kuraklıkta içmeye SU bulamıyoruz. Sen gemini hangi SUDA yüzdüreceksin” derler.

Nuh tanrısına “Tanrım bana yardım et” diye yakarır. Zar zor gemisini inşa etmeye devam ederken bir zaman sonra Zalim Zahhak’ın adamlarına öyle bir hastalık gelir ki, vücutlarının her yerinde yaralar oluşur. Hiçbir derman bulamazlar. Bir gün Zahhak’ın adamlarından biri yine gemiye gelip tuvaletini yaparken pisliğe basar ve ayağı kayıp yere düşer. Kendi pisliğinin süründüğü yaralarının iyileştiğini gören bu sapkın, olanları bütün ahaliye anlatır ve bedenleri yara bere içinde olan ahali gemide ne kadar pislik varsa kendi elleri ile temizler, bedenlerine sürerler. İyileşirler ama bu arada gemiyi de temizlemiş olurlar. Böylece Nuh geminin inşasını bitirir.

Nuh Tufanı’na Ku’an-ı Kerim’de muhtelif surelerde yer verilir. Bunlardan birinde şöyle der:

“Artık ona vahy ettik ki, bizim gözlerimizin önünde (muhafazamız altında) bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Vaktaki emrimiz gelir de tandır kaynamaya başlarsa, hemen o gemiye her cinsten eşler halinde iki tane ve bir de, içlerinden, daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda bana hiç yalvarma. Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır.”

Ve kuraklık, düşen tek damla SU ile birden tufana döner. Bu tufan Kur’an’da “Biz de onu ve gemide bulunanları kurtardık. Bu hadiseyi cihana ibret kıldık. Ayetlerimizi yalan sayanları SUDA boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler” diye anlatır.

Nihayet gemide geçen süre altı ayını doldurur ve bir sabah SULAR çekilmeye başlar sonra, “Yer! SUYUNU yut. Gök! Sen de tut” denilir. SU kesilir.

Bazı düşünür ve araştırmacılar da Nuh Tufanı’nı Mayaların yazıtlarından şöyle aktarırlar:

“Göklerden büyük gürültüler geldi ve ardı arkası kesilmeyen yağmurlar gece gündüz yağdı. Gökler yere iniyordu. Sanki karalar çöktü ve bir anda her şey sona eriverdi.”

Tabi ki sadece Mayaların efsanesi ile böyle bir iddiada bulunamayız. Ancak yeraltı SULARININ ve buzulların dünyada bir tufan oluşturamayacağı da bir gerçektir. SUYUN uzaydan

geldiğine dair üç delil vardır. Birincisi Kur'an-ı Kerim'de bildirilen ve "Biz göklerin kapılarını açtık" ayeti kerimesidir. İkincisi yeraltı SULARININ yetersizliği ve üçüncüsü kültürlerdeki diğer bilgilerdir.

Bazı araştırmacılar Tufanın "Mevcut şartlar içinde böyle bir tufanın oluşması için dünyada bulunan Sudan çok daha fazlasına ihtiyaç vardır ve bu da dünya dışından da gelmiş olabilir düşüncesi doğmuştur.

İnsanlık tarihinin en önemli ortak hikâyelerinden biri olan ve kutsal kitaplarda geçen Nuh Tufanı'nın nasıl gerçekleştiği bilimsel olarak henüz kanıtlanabilmiş değil. İslamiyet öncesi Türkler dahil olmak üzere Sümerler, Asurlar ve Babiller, Tufan konusunda önemli veriler bırakmışlardır. Büyük Tufan'a neden olan SUYUN nereden gelip nereye gittiği, tufanın tüm dünyada mı yoksa sadece bir bölgede mi olduğu, ya da tufandan sadece gemiye binenlerin mi yoksa başkalarının da mı kurtulduğu gibi sorular henüz bilimsel olarak cevap bulamamıştır.

Bu sorulara cevap arayan bilim adamları bilinen tufan teorilerine farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak çok çarpıcı iddialar gündeme getirmişler.

Bazı bilim adamları dünyaya yakın geçen bir gök cisminin yeraltı SULARINI yeryüzüne çektiğini ve şiddetli yağışların olduğunu söylemektedirler. Tabii bunlar teori ve tahminler elbette...

Her ne olursa olsun;

Damla'dan Tufan'a dönüşse de SU olmadan yaşanmaz!!!

Buradan suyun şefkatini ve hiddetini damladan tufana yürümesini de görürüz.

BİR RAHMET ALGISI OLARAK SEVGİLİNİN BAKIŞINDAKİ SU

Ali YILDIRIM- Gül Nihal İNAL**

Tasavvuf düşüncesi başta olmak üzere pek çok düşünce sisteminde, kâinat “anâsır-ı erbaa” yani hava, ateş, toprak ve su olmak üzere dört temel unsurun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Çoğu inanışa göre ilk yaratılan şey suydur ve her şey sudan yaratılmıştır. Kâinatın özü, ilk maddesi, hayatın kaynağı ve bilinen tüm hayat formlarının temel ögesi olan su, başta dini kaynaklar olmak üzere destanlar, mitler ve diğer pek çok anlatı türlerinde hayatın, dirilmenin, yeniden var olmanın esası olarak görülmüştür. Dolayısıyla dünyadaki bütün toplumlar ve kültürlerde suya büyük önem atfedilmiş ve su hayatın en öncelikli değeri hükmüne kavuşarak kutsanmıştır. Suyun bu denli kutsallaştırılmasında makro ve mikro kozmosun su ile başladığı gibi yine su ile sona ermesi inanışı yatmaktadır.

Su anlamına gelen ‘mâ’ kelimesi Kur’an-ı Kerim’de altmış üç ayette geçmektedir. Bu ayetlerin çoğunda su, bilindik anlamıyla kullanılmakla birlikte bir kısmında insanın ve diğer canlıların bir damla su olan “nutfe”den yaratılması (Furkan 25/54, Enbiya 21/30) söz konusu edilmektedir. Bir ayette de cehennemliklere içirilecek sıvı için kullanılmıştır (İbrahim 14/16). Suyun yağmur, pınar ve deniz gibi çeşitli görünüşleri (Nur 24/43, Enâm 6/6, Bakara 2/60) ayetlerde; tatlı, temiz oluşu (Furkan 25/48) ve tuzlu-acı oluşu ise (Furkan 25/53) ayetlerde dile getirilmiştir.

Allah’ın ilk yarattığı şeylerden biri olması hasebiyle Müslümanlar suyu O’nun cemel ve celal sıfatlarının karşılığı olarak kabul eder. İslam tasavvufunda su; marifeti, ilahi feyzi, safiyeti, kâmil nefsi temsil etmektedir.

İslamiyet’te olduğu gibi diğer kutsal dinlerde de yaratılışın temelindeki su, asli unsur olarak hayat, sonsuzluk, yenilenme, temizlenme ve doğurganlık özellikleriyle ilişkilendirilmiştir. Yahudilikte İsrailoğulları’nın adı ‘sudan geçenler’ manasında İbrani’dir. Hristiyanlık’ta kilisede su bulundurulur ve yeni doğanlar bu su ile vaftiz edilerek günahattan arındırılırlar.

Su, hangi inanç sisteminde karşımıza çıkarsa çıksın hem saflaştırır, hayat verir hem de biçimleri çözerek yok eder, öldürür. Su makro-mikro kozmosta gizil güçlerin toplamı, sonsuz yaşam kaynağı, dişil ögedir.

İlk anlatı türlerinden olan mitolojilerde de su doğumun, öfkenin, yaratılışın, temizlenmenin karşılığı olarak anlamlandırılır. Türk mitolojisi Korkut Ata’nın “Suya ecel gelmez.” sözünden dolayı suyu ebedi kabul eder. Eski Türk törelerinde suyun bir canı, ruhu, sahibi olduğu düşünülerek su kirletilmez, suya pislik atılmaz. Hatta suya sahip olan ruhları kızdırmamak için nehirlerden akşamları suyun akış yönüne doğru sessizce su alınır. Aksi halde insanın cezalandırılacağına inanılır.

Yunan mitolojisinde suyun kaynaklık ettiği denizler, nehirler ve bunlara sahip Tanrılar ile denizlerin altında bulunan şehirlerle denizlerde yaşayan su perileri karşımıza çıkmaktadır. Hint mitolojisinde Ganj, Mısır mitolojisinde Nil Nehri’nde Tanrıların yaşadığına inanılır ve su; yaratır, besler, olgunlaştırır ama vakti geldiğinde de yok eder, alır götürür. Bu nehirlerde

· Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ayildirim@firat.edu.tr

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. gulnihalin@gumushane.edu.tr

yıkanmakla insan kirlerinden, ruhunun ağırlığından, varsa hatalarından ya da kötü yanlarından kurtulabilir.

Bütün inanç ve kültürlerde suyun önemi çok büyük olmakla birlikte coğrafi ve iklimsel nedenlerle bazı bölgelerde bu anlayış çok daha önem arz eder olmuştur. Özellikle kurak ve sıcak coğrafyalarda, bir damla suyun bile çok önemli olduğu iklim kuşaklarında su, hayatın en önemli kademesine oturmuştur. Çöl ve çöle yakın iklimlerdeki kültür ve inançların tasvir ve algılarında da ateş ve azabın zıddı olmak yönüyle su hayatı ve rahmeti temsil etmiştir. Kar, buz ve soğğun hâkim olduğu kültürlerde vaat edilen cennet formu ateş ve sıcaklar ülkesi olarak tasvir edilirken, çöl ve sıcak iklimlerin inançlarında cennet, öncelikle su ve serinliğin ilk planda dillendirildiği yerlerden olmuştur.

Her ne kadar bir çöl coğrafyası olmasa da ülkemizin bulunduğu coğrafi kuşakta susuzluk ve buna bağlı kıtlıkların toplum hafızasında önemli izlerinin olduğunu bilmekteyiz. Zira susuzluk, kıtlık; kıtlık ise ölümdür.

Bütün bu nedenlerle hem coğrafya hem de inanç itibarıyla ortak kültürel değerler oluşturduğumuz Arap, Fars ve Türk kültüründe su aziz kabul edilmiştir. “Su gibi aziz ol” deyiminin kökünde dirilmenin, var olmanın, belki de yeniden doğuşun izlerini aramak gerekir.

Yine aynı kültür ve toplumlarda suyun diğer adı rahmet olarak dillendirile gelmiştir. İnançların kendi toplumlarına tahsis ettikleri önemli ayrıcalıklar olmuştur. Ancak bu ayrıcalıklar dışında, herkesi, her şeyi kapsayan bir merhamet ögesi bulunmaktadır ki o da “su”dur. Gökten yağmur damlaları halinde inen su, yeryüzündeki herkesi ve her şeyi kuşatmaktadır. Belki de rahmet olarak algılanmasının temel esprisi bunun üzerine oturmaktadır. Zaten rahmet ve acımanın en önemli yönü, onun bir şarta ve kayda bağlı olmamasında yatmaktadır. Bilindiği gibi bizim kültürümüzde ve ortak İslam kültüründe yağmurun yaygın adı “rahmet” olmuştur. Yine İslam ve bu coğrafya kültüründe suya çok önem atfedilmiş ve susuz kalanların suya ulaşması noktasında çok büyük faaliyetler yapılmıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hayır işlerinin en makbulü susuz bölgeler su getirterek çeşme yaptırmak olmuştur.

Arap ve Farsın edebi ve kültürel değerlerinden oldukça fazla etkilenen Klasik Türk şiirinde “su”yun bu rahmet ve acıma bildiren yönüne pek çok noktalardan vurgular yapıldığını gözlemlemekteyiz. Klasik Türk şiirinde sevgili bilinen bütün silahlarla donanmış; acımasız bir savaşçı, bir cengâver olarak tasvir edilmektedir. Sevgilinin en ölümcül silahı olan bakışları keskin, öldürücü ve yaralayıcı olması bakımından adeta bir kılıca benzetilir. Bakıştaki olumlu ve olumsuz enerjiler bilimsel bir gerçekliktir. Dolayısıyla âşık hem sevgilinin bakışlarından çekinir hem de sevgilinin bakışlarına mazhar olmak arzusundadır. Bu da âşığın kararsızlıklarından biridir. Âşık için sevgiliyi görmek, sevgiliyle bakışmak sevgiliye kavuşmak, vuslata ermektir. Bu da âşığın ölümü hükmündedir. Sevgili uğruna ölmek âşığın yegâne hedefidir (Yıldırım, 2013: 89).

Kılıç, tarih boyunca birçok uygarlık tarafından kullanılmış, metal veya çelik gibi malzemelerden yapılmış çeşitli boyutlarda olabilen keskin kenarlı, sivri uçlu, delici ve kesici olan ateşsiz silahtır. Demir ya da çeliğin daha sert ve kesici olmasını sağlamak için ona su verilir. Şairler bu suyun bir miktarının demir veya çeliğin içinde kaldığını tahayyül ederek çeşitli kurgulamalar yaparlar. Sevgilinin bakış kılıcı, âşığın sinesine saplanınca olanca acısıyla yakmaktadır; ancak aynı bakış kılıcı, içindeki gizli suyu da oraya zerk ederek bir ferahlama sağlamaktadır (Yıldırım, 2013: 89).

Beyitlerde şairler bu anlam ilgisiyle, âşığın gönlündeki yangını yârin kayın ağacından yapılmış okunun dindireceğini düşünür ve sevgiliden bir damla su-rahmet- medet umar:

Gelse peykân-ı hadeng-i yâr kalmaz süz-ı dil

Gör nice teskin eder bir külhanı bir katre âb (Nef'i)

Eğer cân almak istersen tenimden tığini kesme
Ki pejmürde nihâle virmeyince su semer virmez (Fuzûlî)

Şairler suyun hemen hemen bütün durumlarını konu edinerek suyu şiirle bütünleştirmiş, akan gözyaşlarını dağlardan akan sularla, özdeş tutmuş, aşığın gözleri devamlı akan bir çeşmeye benzetilmiştir. Sevgilinin taş kesmiş gönlünü âşık bir nebze yumuşatmak veya delmek için gözyaşlarını devamlı akıtmaktadır. Aşkta visalin gerçekleşmesi aşk üze gösterilen ısrar ve sebat ile sağlanır. Bundan dolayıdır ki âşık masıva ile tüm ilgisini keserek gece gündüz demeden sürekli içindeki yangını söndürecek gözyaşı akıtmaktadır:

Akar mîzâb-ı çeşmimden sirişk-i dîde âbâsâ
N'ola kendim döğersem taşlar ile âsyâbâsâ (Nef'i)

Gamze, sevgilinin yan bakışı olup klasik söylemde yaralayıcı, öldürücü olduğunu söylemiştik. Klasik şiirde sevgilinin kaşı ve kirpiklerine eşlik eden kılıç, mızrak, ok vb. silahlarla sembolize edilen bakışlar, aşkın mahalli olan gönle yönlendirilir. Bakış kılıcı, aşkın gönlüne saplanır ve onu lime lime eder.

Aşkın nihai hedefi olan sevgiliye kavuşma müşahede ile mümkündür. Müşahede aşkın zirve noktasıdır ki bu da sevgili ile bakışları birleştirmektir. Sevgili ile nihai bütünleşme bu halde gerçekleşmektedir. Aşığın sevgiliyi görmesi her ne kadar önemli ise de asıl önemli olan sevgilinin bakışıdır. Sevgilinin âşığa bakışı, ona verilmiş en büyük lütuftur. Âşık talip olduğu kadar bu bakışlardan çekinir de. Zira sevgilinin bakışlarına tahammül mümkün değildir.

Klasik şiirimizin büyük şairlerinden Fuzuli, pek çok beytinde sevgilinin bakışındaki rahmet unsuru olan suyu dile getirmiştir. Bu kurgularında yine sevgilinin bakışını bütünleyen ok, temren, peykan, hadeng, tîr, tığ, mızrak, nîze gibi kesici, delici aletler söz konusu edilmiştir. Meşhur Su kasidesinde, o çetin gün olan mahşerin yakıcılığında, sevgili (Hz. Peygamber)'nin rahmet bakışlarının serinletici, rahatlatıcı, teskin edici tarafına sığınmak ister:

Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğuñ dirîg
Hayrdur virmek karañu gicede bîmâre su

İste peykânın göñül hecrinde şevkum sâkin it
Susuzam bir gez bu sahrâda menüm'çün are su

Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânuñ sözün
İhtiyât ilen içher her kimde olsa yâre su

Divanındaki pek çok beytinde Fuzuli, sevgilinin yakıcı ve öldürücü bakışların su ve rahmet yönüne vurgu yaparak, sevgiliden bunu kendisi veya âşıkları için esirgememesini dile getirmektedir:

Âb-gûn tîğîñca olmaz bunca kim dâ'im verir
Tîğ-i âb-i cûy-bâre mevcden cevher sabâ
Ceng ederler birbiriyle tîğîñ için hûblar
Resmdir leşkerde sular üzre kılmak izdihâm

Safâ-yi cevher-i tîğinden umma kâm ey dil
Sağınma su vere ey teşne ol serâb saña

Dem-be-dem tahrîk-i tîğinden bulur başlar safâ
Öyle kim su mevc urup zâhir kılar her dem habâb

Mûy-i jûlidemle tîğinden ümîdim kesmezem
Ey Fuzûlî hâli olmaz berk-i lâmi'den sehâb

Gözümde beslenip kıymet bulan peykânîñı gördüm
Sadefde gevher olan katre-i bârâna benzettim

Çâk göñlüm yaresinde yaraşır peykânîñ
İkd-i şeb-nem hoş olur gonce-i handân içre

Gezen peykânlarıñdır tende yâ can bâğına aşkıñ
Belâ ser-çeşmesinden her taraf sular revân etmiş

Kıymadıñ sâkin-i kûyuñ olana peykânîñ
Bir içim su ile ağırlamadıñ mihmânîñ

Nâvek-i gamze diriğ eyleme âşıklardan
Kesme erbâb-i vefâdan nazar-i ihsânîñ

Düşmeseydi gözümüñ yaşına feyz-i nazarîñ
Anı her serviñ ayağına revân etmez idim

Klasik şairlerimizin hemen tamamında, sevgilinin tehlikeli bakışları içindeki merhamet unsuru olan suya bir gönderme olduğunu gözlemlemekteyiz:

Merg-i tîğ-ı gamzeni dil ihtiyâr eyler n'ider
Şol hayât-ı câvidân ki âb-ı hayvândan gelür (Aynî)

Ya odunı gel yah bize ya hoş nazarla bah bize
Niçe niçe şol gül gibi geh tâze vü geh solalum (Kadı burhanettin)

Bir tîğ ki bahr-ı bî-kerâne
Su yerine cân eder revâne (Şeyh Galib-Hüsn-i aşk)

Tîgüñle hançerüñ bes iñen katl-i ‘âşık
Nîzeñle nâveküñ bize mahzâ zülâledür (Gelibolulu Âli)

Şu mâhî gibi kim hâk üzre düşmüş sudan ayrılmış
Zülâl-i tîg-i dil-berden cûda cismünde cân ditrer (Bâki)

Beyâbân-ı gamam hecrüñde olur teşne-leb Emrî
İrişdürmezse aña tîg-i bürrânüñ eger tîz âb

Gılâfından akarken tîgı sordum didi ol kâtil
Hayât-ı câvidân bulur içenler bir akar sudur
Bir tîz akarsudur o şehüñ tîgi Emriyâ
Memlû hevâ ile ser-i âvâredür habâb

Umaram tîguñı bir kez dahi sînemde görem
Bu meseldür ki su akduğı yire girü akar

Bagruma basdum didüñ peykân-ı tîr-i dilberi
Yüregüñde var eger kim su degülse Emriyâ (Emrî)

Derûn-ı goncada bir katre-i şebnem durur gûyâ
Dil-i pür-hûnum içre tîrünün ey dost peykânı

Tîrin aldın kaldı peykânı dil-i mecrûhda
Dostum incinme kim derler uğurlar yara su

Cism-i pür-dâğ-ı Hayâlîden kesilmez tîg-i yâr
Gerçi verir bâğbân gülzâra âb üç günde bir (Hayali)

Dilde ben geh tîgüne geh tîrüne yir eyledüm
Bir içim su diyü oldum gamzene geçmez dilek (Rahmi)

Mesîhî teşne-dilden tutma tîgüñ
Degül çok ol garîbe bir içim su

Tîrünüñ zahmı nigârâ râhat-ı cândur baña
Darb-ı şemşîrünüñ sanasın âb-ı hayvândur bana (Mesihi)

Âşık, talip olduğu bakışlarla kan revan içinde kalan gönlü için yine sevgiliden medet ummaktadır. Bu, bazen bakış kılıcındaki su olabileceği gibi bakışın kendisi de bizzat feyizdir. Feyiz ise gelenekte suyu simgeler. “Kesilmek” ifadesi yukarıda söylenilen aletlere bağlı olarak bir nesnenin kesilmesi olarak da algılanmakla birlikte bir şeyden kopmak, ayrılmak anlamına da gelmektedir. Özellikle çocukların sütten kesilmesi, durumunu da dikkate aldığımızda âşık, adeta sevgilinin bakış imbiklerinden beslenmekte ve bu, bırakılamayacak bir alışkanlık olarak karşımıza çıkmaktadır:

Gönlü dil-berden kesilmezse ‘aceb mi ‘âşıkın
Gamzeşiyle tâ ezelden âşînâdır n’eylesin (Fuzûlî, G.91/2)

Beyitle alakalı ikinci bir husus da âşığın sevgilinin bakışıyla ezelden beri tanışık olma mevzusudur. Bakış, derin anlamıyla “nazar-ı ilahi”dir. Şair “ezelden” ifadesini bilinçli bir şekilde kullanarak sevgiliden kast edilen Mutlak Varlık olan Allah’a ve ilk görme anı olan Elest Bezmine vurgu yapmış ve aşkının ilahi aşk olduğunu çeşitli çağrışımlarla ifade etmiştir.

Nazar-ı ilahi Elest Bezmine dayanır. Nazar-ı ilahi Allah ile insanlar arasındaki sevgi ve muhabbetten dolayıdır ki Allah’ı görme şeklinde yorumlanır. Buna nazar-ı evvel de denir. Âşık ile maşukun iki bakışma anı vardır: Biri ilk görüş, diğeri ise kavuşma anındaki görüştür. Cüneyd-i Bağdâdî’den itibaren sufiler Araf suresine (172) dayanarak Allah’ın insanların ruhlarını beşeriyet âlemine, yani bu dünyaya getirmeden önce onlarla bir antlaşma yaptığını söylerler. Bu misakta insanoğlunun ruhları âşık, Allah maşuk, birbirleriyle yaptıkları bu antlaşma da aşk antlaşmasıdır. Buna göre insan, bu dünyaya gelmeden önce, ölmeden önce ve bu arada cennetteki görme eyleminden önce ezelde Allah’ı görmüş ve O’na gönül bağlamıştı. İki görüşme arasındaki boşlukta ise âşıkta başka tecrübeler ortaya çıkmakta ve âşık dünya üzerinde baktığı her yerde ve her şeyde iştihak gözüyle maşukunu yani Allah’ı görmektedir (Pürcevâdî, 1999:160-163).

Tasavvuf algısında varlık diye bildiğimiz her şeyin Allah’ın tecellisi ile varlık alanına çıktığı kabul edilmektedir. Bu nazar-ı ilahi, yani Allah’ın eşyanın silüetlerine adeta rahmet bakışı ile bakmasıdır. Dolayısıyla bu bakış diriltmenin, ihya etmenin, var kılmanın esasını oluşturmaktadır. Tasavvufta Mutlak sevgili Allah’tır. Dolayısıyla sevgilinin bakışları hem tahrip edip, yakıp, kavurmanın kaynağı hem de rahmet yönüyle dirilmenin, yenilenmenin, yeniden hayat bulmanın kaynağıdır. Allah, Tur dağına tecelli ettiğinde, yani celal sıfatları ile nazar ettiğinde dağ, paramparça olmuştur. Ama O, cemal sıfatları ile varlığa ve aşığa baktığında varlık ve âşık yenilenir, hayat bulur.

Yunus, Hakk’ın kâinatı yaratmadan evvel nazar eylemesine şu şekilde değinir:

Yer gök yaradılmadın Hak bir güher eyledi
Nazar kıldı gevhere sığmadı devr eyledi (Yunus)

Sıfâtı ile eşyâya nazar eyledi ol Mevlâ
Nazar ideyidi zâtıyla yanardı cümle eşyâya

Ben ezel bir göl idüm şeyhüm bana kıldı nazar
Akup ummâna irüp Hakk birliğini bulmuşam (Derviş Osman)

Lutf-i tâm ile idüp sana nazar
İtdi ihsân dest ü pâ sem’ ü basar (Abdullah Bosnevi Şerh-i Mesnevi)

Her neye eylerse nazar bî-gümân
Zâhir olur vahdet ile müste’ân (Riyazü's-Salikin-Âli)

Sufilerin nihai hedefi bu dünyada Allah’ı zikretmek, ahirette ise O’nu görmektir. Sufilere ve birtakım velilere bu zikirlerinin karşılığı olarak cennet nimetleri müjdelenmiştir. Bu nimetlerin en üstünü cennette Allah’ı görmektir. Bu durum bize göstermektedir ki cehennem ehli olanların bedbaht oluşunun sebebi uğrayacakları ateşin azabından ziyade Allah’ın cemalini göremeyecek oluşlarıdır. Bâyezîd de bu mevzuyla alakalı “Cennette Allah’ı görmekten mahcup

kaldıkça cehennem ateşinden çıkmak için feryad eden cehennemlikler gibi, cennetten dışarı çıkmak için feryâd eden kullar vardır.” der. Sinan Paşa ünlü eseri Tazarrunâme’sinde Bâyezîd’e paralel olarak şöyle der:

...
İlâhî!
Dîdâruñ bile olmayıcak âşık Cennet'i n'ider.
İlâhî!
Nazaruñ bile olıcak göñül eri Cehennem'den neye kaçır.

Sonuç

Klasik şiirde sevgilinin bütün zulmüne karşılık âşık bütün imkân ve savunma refleksleri elinden alınmış zavallı, çaresiz; merhamet ve acımaya muhtaç bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz merhamet ve acıma güçlüden güçsüze, kuvvetliden zayıfa yönelik olmaktadır. Bunun tam tersinin olma ihtimali söz konusu değildir. Klasik şiirde âşık sevgiliden ayırır; âşığın tek amacı vardır o da sevgiliye kavuşmaktır. Âşık bütün düşüncesini buna teksif etmiştir. Sevgiliye kavuşmak ise onu görmektir. Hatta daha da önemlisi kavuşmak sevgilinin bakışlarının aşğa yönelmesidir. Nihai bütünleşme ise sevgili ile bakışların birleşmesidir.

Ancak sevgili buna karşılık bütün kesici, delici, öldürücü silahlarla donanmış bir cengâver, savaşçı kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla zayıf ve çaresiz olan âşık bütün kavuşma arzusuna rağmen sevgiliden çekinir, sakınır ve korkar. Zira ok, temren, navek, hadeng, nîze, kılıç, tığ vb. demirden mamul silahlara benzeyen sevgilinin bakışları âşık için ölüm hükmündedir. Bu, korkutucu durum karşısında âşıklar bir çıkar yol bulmuşlardır. O da sevgilinin bakışlarında mevcut olan rahmet eseri sudur. Şöyle ki bu kesici ve öldürücü silahların yapımında demir aksamına su verilmektedir. İşte şairler/âşıklar demirin daha kesici ve delici olmasını sağlamak için ona verilen suyun âdeta bir miktarının onun içinde kaldığı hayaliyle, bu sudan medet ummaktadırlar.

Sevgilinin acıma ve merhamet beklenen bakışları işte bu su ile ilişkilendirilerek ondan âşıklarına lütuf ve iltifat istenmektedir. Rahmet olan su çok derinlerde gizlidir. Sevgilinin merhameti de, sevginin kaynağı olan kalbinde gizlidir. Aslolan onun gözler aracılığıyla ortaya çıkmasıdır.

KAYNAKÇA

Pürcevâdî, Nasrullah (1999). Gökyüzünde Ayın Görüntüsü, İnsan Yayınları, İstanbul.
Akkuş, Metin (1993). Nef’î Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
Yıldırım, Ali-Akdemir, Ayşegül (2013). Söz...Bir...Ateş..., Yılmaz Matbaacılık, Malatya.
İslam Ansiklopedisi (2009). Türk Diyanet Vakfı Matbaası.

TARİH BOYUNCA HALK KÜLTÜRÜNDE İSTANBUL'DAKİ ŞİFALI SULAR

Murat YILDIZ

İstanbul'da dünden bugüne gerek Müslüman gerekse gayrimüslim halk arasında şifa verici özelliklere sahip olduğuna inanılan birçok su kaynakları bulunmaktaydı. Çeşme, kuyu, ayazma ve sarnıç gibi değişik türlerde olan bu suların bazıları acı bazıları da tatlı idi. Bu sular yüzyıllar boyunca İstanbullular tarafından idrar söktürmek, ufak taşları ve kumları döktürmek, kabızlığı gidermek, ishali tedavi etmek ve hazmı kolaylaştırmak için kullanıldığı gibi baş dönmesi, sıtma, humma, mesane, göz ve safra hastalıkları gibi maddi hastalıklarla hafakan ve yürek hiplaması gibi psikolojik hastalıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Bazısında yıkanılmak bazısını da içmek suretiyle suların şifa verici özelliğinden istifade edilmeye çalışılmıştır.

Suların şifa vericilik özelliğine, umulan şifa türleri bağlamında bakıldığında, Müslüman halkın daha çok tecrübeler sonrası, gayrimüslim halk ise inançlarından dolayı inandıkları söylenebilir. Dolayısıyla Müslümanlar daha çok maddi hastalıklar, gayrimüslimler ise psikolojik ve manevi hastalıklar için suları kullanmaktaydılar. Müslümanların pratik bir anlayışla kullandıkları sulara gayrimüslimlerin mistik ve manevi anlam yükledikleri görülmektedir. Müslüman halkın şifa verici özelliklerine inandıkları suların başlıcaları bugün Fatih, Zeytinburnu, Eyüp, Beyoğlu, Sarıyer, Üsküdar, Ümraniye, Ataşehir ve Beykoz ilçelerinin sınırlarının içerisinde yer almaktaydı. Bu ilçelerden Fatih'te Ayasofya Kuyusu, Koca Mustafa Paşa suyu ve Samatya'daki acı çeşme; Zeytinburnu'nda Merkez Efendi suyu; Eyüp'te Küplüce Ayazması, sarnıç ve Oluklubayır çırçır suyu; Beyoğlu'nda Piri Paşa ayazması ve Hasköy Ayazması; Sarıyer'de Çırçır suyu ve kestane suyu; Üsküdar'da Toptaşı çeşmesi, Şifa Çeşmesi, Kısıklı suyu, Çamlıca suyu, Tomruk suyu, Bulgurlu'daki Temürcü suyu; Ümraniye'de Taşdelen; Ataşehir'de Kayışdağı; Beykoz'da Karakulak Suyu, Karlitepe Çeşmesi ve Anadolukavağı Çeşmesi.

Gayrimüslim teb'anın şifa verici özelliklere sahip olduklarına inandıkları ayazmalar ise Zeytinburnu, Fatih, Eyüp, Beyoğlu, Sarıyer, Beşiktaş ve Adalar ilçeleri sınırları dahilinde yer almaktaydı. Buna göre Zeytinburnu'nda Balıklı Rum Ayazması; Fatih'te Ayios Terapon Ayazması, Ayios Andonios Ayazması ve Zeyrek Ayazması; Beyoğlu'nda Karaköy Reşgabat Ayazması; Sarıyer'de Ayaia Marina Ayazması (Tarabya), Panayia Ayazması ve Ayia Paraskevi Ayazması (Büyükdere); Beşiktaş'ta Vişneli Tekke Ayazması (Kırk Azizlar/Aya Saranda) ve Ayios Dimitrios Ayazması (Kuruçeşme) Eyüp'te Vlaherna ayazması ve Adalar'da Ayios Yogios Ayazması bulunmaktaydı.

A. Şifalı Sular

1. Fatih'teki Sular

a. **Ayasofya Kuyusu:** Evliya Çelebi'ye göre bu su yürek oynaması¹ ve hafakana iyi geliyordu. Reçetesini de kendisi şöyle tarif ediyor: Üç cumartesi üst üste seher vaktinde ve aç karınla içmek².

Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
muratyildiz@nku.edu.tr.

¹ Aşırı korkma (*Türkiye Halk Ağzında Derleme Sözlüğü*, TTK Basımevi, Ankara 1979, XI, 4333).

² Orhan Şaik Gökyay, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, c. I, s. 56; Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, haz. İsmail Kara, İstanbul 1995, c. I, s. 68; Süheyl Ünver, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Sularının Halka Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 229; Mebrure Değer, "İstanbul'da Bazı

b. Koca Mustafa Paşa Suyu: Buradaki Sünbül Efendi türbesi kuyusundan Muharrem'in birinci günü alınıp süslü ve renkli şişelere konulan bir suydur. Her derde deva olduğu ve hangi niyetle içilirse ona iyi geldiğine inanılırdı³.

c. Samatya'daki Acı çeşme: Acı bir su olup, mesane taşı, kum rahatsızlığı olanların şifa için içtiği bir su idi. Süheyl Ünver, sudan sürekli olarak günde yarımşar bardak içenlerin bu hastalıklardan kurtulmalarının yüksek bir ihtimal olduğunu ifade etmektedir. Yine Rumların da şifa verici özelliğine inandıkları bu suyu, göz hastalıklarının tedavisinde kullandıkları rivayet edilmektedir⁴.

2. Zeytinburnu'ndaki Sular

a. Merkez Efendi Suyu: Humma-yı muhrikaya iyi geldiğine inanılan bir su idi. Üç gün üst üste sabahları aç karınla içildiğinde şifa verirdi⁵.

3. Eyüp'teki sular

a. Küplüce Ayazması: Haliç'e nazır bir tepede yer alan bu su humma-yı rub'a düşür olanlara iyi geldiğine inanılırdı. Ancak üç hafta boyunca seher vaktinde içmek şartıyla⁶.

b. Sarnıç: Hafakan hastalığına ilaç olduğuna inanılırdı⁷.

c. Oluklubayır Çırçır Suyu: İdrar sökücü özelliğiyle bilinen bir suydur. Tatsız ve lezzetsiz olmakla birlikte içimi kolay bir su olduğu rivayet edilmektedir. Hem civar halk hem de şehrin diğer yerlerinde gelen hastalar tarafından kullanılırdı (günde 4-5 bardak içenlere rastlanılmıştır)⁸.

4. Beyoğlu'ndaki Sular

a. Piri Paşa Ayazması: Haliç'te olan bir başka şifalı su kaynağıydı. Temmuz'da hummaya tutulanların üç kere sudan içip yıkanmaları ve ardından kusmaları durumunda hastalıktan kurtulduklarına inanılırdı⁹.

b. Hasköy Ayazma Suyu: Sıtma hastalığına iyi geldiğine inanılan bir diğer su kaynağı idi. Yedi defa içilip yıkanılması durumunda hastalığın sona erdiği rivayet edilmektedir¹⁰.

5. Sarıyer'deki sular

Eskiden Sarıyer'in arka tarafları, su kaynaklarının bolluğundan dolayı **Sular** olarak anılırdı. Nitekim burada Hünkâr, Çırçır, Kestane, Fındık, Sultan veya Kambur gibi adları taşıyan birçok su kaynağı vardı¹¹.

a. Sarıyer Çırçır Suyu: İdrar sökücü özelliğine sahip bir sudur. Aynı zamanda bir doktor olan Süheyl Ünver, böbreklerinde küçük taş, kum olanlarla kum dökenlere diğer ilaçlarla

Cami ve Türbelerde Bulunan Şifalı Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım 1988 Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s. 97.

³ Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 69 ve a.g.m, s. 230; Mevrure Değer, "İstanbul'da Bazı Cami ve Türbelerde Bulunan Şifalı Sular", s. 103-105.

⁴ Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 71 ve a.g.m, s. 231.

⁵ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, s. 157; Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 68 ve a.g.m, s. 230; Mevrure Değer, "İstanbul'da Bazı Cami ve Türbelerde Bulunan Şifalı Sular", s. 102-103.

⁶ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 68; Ünver, a.g.m, s. 230.

⁷ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 68-69; Ünver, a.g.m, s. 230.

⁸ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 69; Ünver, a.g.m, s. 230.

⁹ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 69; Ünver, a.g.m, s. 230.

¹⁰ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 69; Ünver, a.g.m, s. 230.

¹¹ Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 188.

birlikte tavsiye ettiğini söylemektedir¹². Ahmed Râsim, kendi zamanlarında Çırçır suyunun çıban, fıtık, bel ağrısı, baş dönmesi, hazımsızlık gibi hastalıkların tedavisinde kullanıldığını söylemektedir. Refi Cevat Ulunay ise buraya gelen önemli kişilere suyun gümüş tepsi, altın yaldızlı sürahi ve bardaklarla ikram edildiğinden bahsetmektedir¹³.

b. Sarıyer Kestane Suyu: İdrar sökücü özelliğine sahip bir diğer suydur. Taş ve kum döktürme bakımından Sarıyer çırçır suyundan daha etkili olduğu rivayet edilmektedir¹⁴. Bugün Sarıyer İlçesi'nde Kestane Suyu Özel Ormanı içinde kalan su 1954 Kestane Doğal Kaynak Suyu adıyla satılmaktadır¹⁵.

c. Baltalimanı Kanlıkavak Suyu: Baltalimanı'nda yer alan bu suyun müdrir (idrar sökücü) bir su olduğu rivayet edilmektedir¹⁶.

6. Üsküdar'daki sular

a. Üsküdar Toptaşı çeşmesi: Göz hastalıklarına iyi gelen bir diğer su idi. Hastanın gözünü bu çeşmede yıkaması durumunda hastalığının geçtiği rivayet edilmektedir¹⁷.

b. Kısıklı suyu: Çamlıcalar arasında bulunan bu su leziz ve içimi hoş olan bir sudur. Safra-yı muhrika ve baş dönmesine iyi geldiği rivayet edilmektedir. Suyun ilaç gibi kullanılması ile ilgili formüller bir yapılmıştır. Mesela 1 vukiyye kısıklı suyu ile 2 dirhem sasfras çorba gibi pişirilip, galeyandan sonra indirilip su gibi kullanılması durumunda oldukça faydalı olacağı rivayet edilmektedir. Su hakkında bir risale yazmış olan Mehmed Hafid Efendi, suyun kabız edici ve idrar sökücü özelliğinden bahsetmektedir¹⁸.

c. Çamlıca Suyu: Hazmı kolaylaştıran ve idrarı sökücü özelliği olan bir su, fıçılarla getirtilip satışı yapıldı¹⁹.

d. Tomruk Suyu: Büyük Çamlıca altında yer alan ve günümüze kadar gelen sulardan birisi olan Tomruk Suyu, Tomruk Ağa Suyu olarak da bilinmekteydi. Ağır bir su olup, halk arasında idrar sökücü özelliği ile bilinen bir sudur²⁰.

e. Şifa Çeşmesi: Suyu durmakla teressüp eden²¹ çeşme Kandilli ile Vaniköy arasındadır. İdrar sökücü özelliği olan suyun kuma ve mesane hastalıklarına iyi geldiği rivayet edilmektedir²².

¹² Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 69; Ünver, a.g.m, s. 230; Saadi Nâzım Nirven, "Çırçır Suyu ve Mesiresi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3946-3947.

¹³ Saadi Nâzım Nirven, "Çırçır Suyu ve Mesiresi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3946-3947.

¹⁴ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 70; Ünver, a.g.m, s. 230; Muhammed Hafid Efendi, "Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 248.

¹⁵ http://www.kestanesu.com/KS_tarihce/Kestane_tarihce.html

¹⁶ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 72; Ünver, a.g.m, s. 231; Muhammed Hafid Efendi, "Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 248, 249.

¹⁷ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 71; Ünver, a.g.m, s. 231.

¹⁸ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 71; Ünver, a.g.m, s. 231.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), nr. 2907/23, 26 Aralık 1882 (15 Safer 1300); BOA, ŞD, nr. 195/53, 17 Ekim 1910 (12 Şevval 1328); BOA, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 42/7, 6 Şubat 1912 (17 Safer 1330).

²⁰ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 70; Ünver, a.g.m, s. 230.

²¹ Dibe çökme, tortulanma, çökme (Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, haz. İlhan Ayverdi, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008, s. 3166).

²² Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 71; Ünver, a.g.m, s. 231.

f. Temürcü Suyu: Bulgurlu'da bulunan bu suyun idrar sökücü özelliği bulunmaktaydı²³.

7. Ataşehir

a. Kayışdağı Suyu: Kabız yapıcı özelliği²⁴ olan suyun ishal tedavisinde kullanılmış olması muhtemeldir. Öneminden dolayı kirletilmemesine ve temiz kalmasına azami derecede özen gösterilen²⁵ su, İstanbul'un başta Kadıköy, Üsküdar ve Sirkeci olmak üzere birçok semtine su yolları, borular veya fiçılarla nakledilmiştir²⁶. XIX. yüzyılın başında şehremanetince idare edilen²⁷ suya ve suyun idareci ile görevlilerine ait yapıların bakım, onarım ve inşaat faaliyetleri adı geçen birimin nezaretindeydi²⁸.

8. Beykoz'daki Sular

a. Karakulak Suyu: Günümüze kadar gelen bir su kaynağıdır. Suyun bulunma şekli de ilginçtir: Amansız bir hastalığa düşen Karakulak Ahmed Ağa'nın bu su sayesinde kurtulduğu, sonra burayı sahibi Cennet Hatun'dan satın alıp halkın istifadesine açtığı rivayet edilmektedir. Kendisi 1741'de vefat edince suyun yakınına defnedilmiştir. Durdukça güzelleştiği iddia edilse de, yıllardır o suyu gidip bizzat kaynağından dolduran kişi olarak tam tersini iddia edebiliriz. Kaynağından alınan ilk su her zaman bekleyen karakulak suyundan daha lezzetlidir. Bir kaynak suyu olan Karakulak suyunun müdrir özelliği olduğu da söylenmektedir²⁹.

Sermet Muhtar Alus, Karakulak suyunun İstanbul'un en meşhur ve padişahların gözde suyu olduğunu; hafifliğiyle meşhur olduğunu, hatta "karakulak suyu gibi hafif" şeklinde bir deyim kullanıldığını ifade etmektedir. Yine suyun Viyanalara Parislere gönderildiği, oralarda

²³ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 72; Ünver, a.g.m, s. 231; Muhammed Hafid Efendi, "Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 248, 249.

²⁴ Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 187.

²⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), nr. 1361/144, 26 Ağustos 1886 (26 Zilkade 1303); BOA, DH.MKT, nr. 2525/134, 25 ağustos 1901 (10 Cemaziyelevvel 1319).

²⁶ BOA, ŞD, nr. 679/17, 24 Aralık 1873 (4 Zilkade 1290); BOA, ŞD, nr. 2882/51, 30 Haziran 1875 (26 Cemaziyelevvel 1292); BOA, ŞD, nr. 2883/9, 24 Ağustos 1875 (22 Receb 1292); BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), nr. 479/81, 21 Mart 1876 (24 Safer 1293); BOA, ŞD, nr. 2427/11, 24 Kasım 1879 (9 Zilhicce 1296); BOA, ŞD, nr. 2419/11, 20 Nisan 1880 (10 Cemaziyelevvel 1297); BOA, ŞD, nr. 2898/54, 9 Ağustos 1880 (3 Ramazan 1297); BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), nr. 9/55, 22 Ocak 1881 (20 Safer 1298); BOA, ŞD, nr. 2904/29, 18 Mayıs 1882 (29 Cemaziyelahir 1299); BOA, ŞD, nr. 2907/23, 26 Aralık 1882 (15 Safer 1300); BOA, DH.MKT, nr. 1623/77, 16 Mayıs 1899 (16 Ramazan 1306); BOA, DH.MKT, nr. 1678/95, 3 Aralık 1889 (9 Rebiülahir 1307); BOA, İrade Hususi (İ.HUS), nr. 19/12, 12 Aralık 1893 (3 Cemaziyelahir 1311); BOA, İ.HUS, nr. 19/88, 4 Ocak 1894 (26 Cemaziyelahir 1311); BOA, A.MKT.MHM. 594/1, 4 Ocak 1894 (26 Cemaziyelahir 1311); BOA, DH.MKT, nr. 2465/44, 24 Mart 1901 (3 Zilhicce 1318); BOA, DH.MKT, nr. 2731/36, 6 Şubat 1909 (15 Muharrem 1327); BOA, ŞD, nr. 843/16, 20 Temmuz 1909 (2 Receb 1327); BOA, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 41/50, 11 Ekim 1914 (21 Zilkade 1332); BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), nr. 139/40, 24 Aralık 1915 (16 Safer 1334).

²⁷ BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), nr. 120/62, 7 Eylül 1910 (2 Ramazan 1328); BOA, ŞD, nr. 195/53, 17 Ekim 1910 (12 Şevval 1328).

²⁸ BOA, ŞD, nr. 702/22, 18 Ocak 1883 (9 Rebiülevvel 1300); BOA, DH.MKT, nr. 1361/144, 26 Ağustos 1886 (26 Zilkade 1303); BOA, ŞD, nr. 805/9, 16 Ocak 1900 (14 Ramazan 1317); BOA, Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO), nr. 1451/108778, 6 Mart 1900 (4 Zilkade 1317).

²⁹ Ünver, *İstanbul Risaleleri*, s. 70; Ünver, a.g.m, s. 230.

zengin kont ve baronlar tarafından şampanya fiyatına içildiğini; başkent İstanbul'da her yerde satılmadığı, ancak bir kaç sucuda satıldığı ve bardağının 20 paraya doldurulduğunu söylemektedir³⁰.

Giderek çok tercih edilen bir su olması sebebiyle gerek buradaki depo ve su yolları gibi³¹ yapılar gerek suya giden yollar sık sık tamir edilmiş³²; satış hakkını elde etmek isteyen bir çok talipli çıkmıştır³³. Sadece halk değil, İstanbul'daki okul ve askeri kışla gibi³⁴ değişik kamu kurumları karakulak suyunu da içme suyu olarak kullanılmıştır. Kullanımına bir ara kısıtlama getirilmişse de 1909 yılında bu yasak ve kısıtlama kaldırılmıştır³⁵.

b. Karlıtepe Çeşmesi: Karlıtepe'de bulunan çeşmenin suyu, eskiden olduğu gibi günümüzde de böbreklerdeki kumların tedavisin için halk tarafından kullanılmaktadır.

c. Anadolukavağı Çeşmesi: Anadolukavağı'nda tarihî Yoros Kalesi'nin yakınlarında bulunan bir su kaynağı olup, günümüzde de böbreklerdeki kumların tedavisinde kullanılmaktadır.

9. Ümraniye

a. Taşdelen Suyu: Nurbanu Sultan'ın 1582 tarihli vakfiyesine konu olduğunda bakılırsa Taşdelen Suyu'nun İstanbul'un en eski sularından biri olduğu söylenebilir. Suyun böbrekteki kum ve taşları düşürme, mide rahatsızlıklarını tedavi etme özelliği olduğu ifade edilmektedir³⁶. Gerek bu özelliğinden gerekse içiminin kolay ve hafif olmasından dolayı birçok kurum ve kişi

³⁰ Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 186. Yine suyun Şerif Abdullah Paşa için gönderildiğine dair bk. BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), nr. 325/83, 14 Eylül 1858 (5 Safer 1275). İstanbul'a yapılan karakulak suyu sevkiyatı için bk. BOA, Meclis-i Vala Evrakı (MVL), nr. 372/39, 3 Ekim 1861 (25 Rebiülevvel 1278); BOA, ŞD, nr. 2918/33, 23 Ağustos 1886 (23 Zilkade 1303).

³¹ Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (BOA, A.MKT.NZD), nr. 370/51, 8 Ekim 1861 (3 Rebiülahir 1278); BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr. 146/36, 28 Ağustos 1880 (22 Ramazan 1297); BOA, Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV), nr. 1/1, 31 Mayıs 1897 (29 Zilhicce 1314); BOA, DH.MKT, nr. 2279/49, 3 Aralık 1899 (29 Receb 1317); BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), nr. 207/66, 9 Ekim 1900 (14 Cemaziyelahir 1318).

³² BOA, ŞD, nr. 687/43, 14 Aralık 1878 (19 Zilhicce 1295); BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), nr. 42/2235, 17 Aralık 1878 (22 Zilhicce 1295); BOA, İ.ŞD, nr. 81/4799, 21 Kasım 1885 (13 Safer 1303); BOA, ŞD, nr. 719/3, 3 Mayıs 1886 (29 Receb 1303); BOA, İrade Şehremaneti (İ.ŞE), nr. 2/37, 24 Eylül 1893 (13 Rebiülevvel 1311); BOA, BEO, nr. 285/21335, 1 Ekim 1893 (20 Rebiülevvel 1311); BOA, Y.MTV, nr. 119/42, 30 Nisan 1895 (5 Zilkade 1312); BEO, nr. 657/49231, 20 Temmuz 1895 (27 Muharrem 1313); BOA, ŞD, nr. 778/26, 27 Ağustos 1895 (6 Rebiülevvel 1313); BOA, İ.ŞE, nr. 8/12, 4 Eylül 1895 (14 Rebiülevvel 1313); BOA, DH.MKT, nr. 102/36, 19 Eylül 1895 (29 Rebiülevvel 1313); BOA, ŞD, nr. 784/22, 22 Haziran 1896 (11 Muharrem 1314); BOA, ŞD, nr. 804/16, 1 Kasım 1899 (26 Cemaziyelahir 1317); BOA, İ.ŞE, nr. 9/10, 18 TEMMUZ 1896 (7 Safer 1314).

³³ BOA, MVL, nr. 481/60, 9 Ekim 1895 (18 Cemaziyellevvel 1282); BOA,ŞD, nr. 2873/9, 18 Ocak 1873 (19 Zilkade 1289).

³⁴ BOA, BEO, nr. 355/26567, 3 Şubat 1894 (27 Receb 1311); BOA, DH.MKT, nr. 2255/131, 11 Ekim 1899 (5 Cemaziyelahir 1317).

³⁵ BOA, İ.HUS, nr. 175/17, 7 Mayıs 1909 (16 Rebiülahir 1327); BOA, BEO, nr. 3543/265678, 9 Mayıs 1909 (18 Rebiülahir 1327); BOA, DH.MKT, nr. 2810/17, 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327).

³⁶ BOA, Y.MTV, nr. 153/7, 25 Mart 1897 (21 Şevval 1314).

suyu satma imtiyazını elde etmeye çalışmıştır³⁷. Devlet gerek halkın sudan gereği gibi faydalanması³⁸ gerekse suyun temiz tutulması ve yabancı maddelerin karışmaması için çeşitli tedbirler almış³⁹; buralara bazı yapılar inşa etmiştir⁴⁰. Zemzemin yol arkadaşı olarak da bilinen Taşdelen suyu, şişlenip ihracatı yapılan (Mısır'a) ilk sularandı⁴¹.

B. Suyu Şifalı Olduğuna İnanılan Ayazmalar

Yunanca “kutsal yer” anlamına gelen “hagiasma” kelimesinin dilimize uyarlanmış hâli olan ayazma, Ortodoks Rumların kutsallaştırıp bir kült yeri haline getirdikleri su kaynakları ve onların üzerine inşa edilen yapıları ifade etmektedir⁴². Her biri, bir aziz ya da azize adıyla anılan ayazmaların kutsal sayılması ve sularının şifalı kabul edilmesinin sebebi, İstanbul’un sık sık kuşatılmasıyla ilgili olduğu rivayet edilmektedir. Zira kuşatmalardan dolayı susuz kalan ve dışarıdan su alamayan İstanbul’un, ayazmalar sayesinde susuzluktan kaynaklanabilecek sorunlarla baş ettiği ileri sürülmüştür⁴³. Ayazmaların kutsal kabul edilmesinde Hz. İsa’nın anısına adanmış su olmasının⁴⁴ ve annesi Hz. Meryem’in “hayat verici pınar” şeklinde tanımlayan mistik görüşün⁴⁵ de etkili olduğu söylenebilir. Gerek ülkemizde gerekse yurt dışında ayazma adıyla anılan birçok yere rastlanılmaktadır. Sadece İstanbul’da iki yüzden fazla olan ayazmalar Boğaziçi, Kadıköy, Adalar, Samatya ve Haliç’te bulunmaktadır⁴⁶. Ayazmalar hususunda şaşırtıcı olan bir başka bilgi ise sayılarının Osmanlılar zamanında çoğalmış olması, hatta Bizans dönemindekilerle mukayese edilmeyecek kadar çoğalmış olmasıdır⁴⁷. İstanbul ayazmalarında suyunun şifa verici özellik taşıdığına inanılanların başlıcaları şunlardır:

³⁷ BOA, DH.MKT, nr. 348/12, 31 Ağustos 1894 (28 Safer 1312); BOA, Y.MTV, nr. 153/7, 22 Şubat 1900 (21 Şevval 1314); BOA, DH.MKT, nr. 2208/3, 5 Haziran 1899 (25 Muharrem 1317); BOA, DH.MKT, nr. 2222/61, 18 Temmuz 1899 (9 Rebiülevvel 1317); BOA, DH.MKT, nr. 2241/37, 31 ağustos 1899 (23 Rebiülahir 1317).

³⁸ Mesela diğer birkaç tatlı su kaynağı ile birlikte Taşdelen suyunun da borularla Üsküdar iskelesinde kurulacak bir depoya akıtılıp, halka ucuz fiyata sunulması hedeflenmiştir (BOA, MF.MKT, nr. 853/39, 9 Mayıs 1905 (4 Rebiülevvel 1323)).

³⁹ Mesela buradaki bataklıkların kurutulması, temizlenmesi, yabancı maddelerin suya karışmasını engellenmesi için yapılan faaliyetlere dair bk. BOA, DH.MKT, nr. 1115/86, 10 Eylül 1906 (21 Receb 1324); BOA, ŞD, nr. 832/33, 16 Aralık 1906 (29 Şevval 1324); BOA, İ.ŞE, nr. 20/49, 1 Ocak 1907 (16 Zilkade 1324); BOA, BEO, nr. 2974/223015, 5 Ocak 1907 (20 Zilkade 1324); BOA, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 41/51, 27 Ekim 1914 (7 Zilhicce 1332).

⁴⁰ BOA, İ.DH, nr. 261/16230, 7 Kasım 1852 (24 Muharrem 1269).

⁴¹ <http://www.vakiftasdelensu.com/tr-TR/tarihce.aspx>

⁴² Semavi Eyice, “Ayazma”, *DİA*, IV, 231; Reşat Ekrem Koçu, “Ayazma, Ayazmalar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1505.

⁴³ M. Halil Bayrı, “Beşyüzüncü Fetih Yılında İstanbul İlinde Yer Adları-IX-Bendler, Sukemerleri, Ayazmalar, Kaynaklar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 2, sayı 47 (1953), s. 747.

⁴⁴ Mevrure Değer, “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi=Folk Medicine in the Ayazma (Sacred Springs) of İstanbul”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri: Gelenek, Görenek ve İnançlar*, c. 4, Ankara 1992, s. 79.

⁴⁵ Enis Karakaya, “Bizans Ayazmaları (bir deneme)”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 16 (2001-2002), s. 36-37.

⁴⁶ Hakkı Göktürk, “Ayazmalar” *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1537-1598; Enis Karakaya, “Ayazmalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 472; Mevrure Değer, “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi”, s. 79-80.

⁴⁷ Semavi Eyice, “Ayazma”, *DİA*, IV, 231-232; Enis Karakaya, “Ayazmalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 472-473; Enis Karakaya, “Bizans Ayazmaları (bir deneme)”,

1. Fatih'teki Ayazmalar

a. Ayios Terapon Ayazması⁴⁸: Sirkeci Alemdar caddesinde bulunan Ayazma bir odadan oluşmaktadır. Gelen hastalara papaz, kapının karşısındaki yerinde dua okumakta, ardından hasta yüzünü ayazma suyu ile yıkayıp mum yakmaktadır. Pazartesi ve cuma günleri açık olan ayazma, başta sinir hastalıkları, büyü ve kısmet açılması olmak üzere her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir.

b. Ayios Andonios Ayazması (Balat)⁴⁹: Balat Kamış sokakta bulunan Surp Reşdagabet Kilisesi'nde yer almaktadır. Önceleri Rumlara ait olduğu öne sürülen kilise sonraları Ermenilere verilmiştir. Cebrazil anlamına gelen Reşgabet Ayazması'na muratların gerçekleşmesi için getirilen kurbanlık koyunların kulaklarından kan akıtılmaktaydı.

c. Zeyrek Ayazması⁵⁰: Unkapı, Zeyrek Melekşah sokakta bulunan ayazma, Panayia Ayazması olarak da anılmaktadır. Her ayın birinci günü büyük bir bakır kazana konulan su papaz tarafından okunduktan sonra bahçeye konulmaktadır. Gelen ziyaretçiler buradaki suyu alıp kullanmaktadırlar. Daha sonra Ayazmanın içinde bulunan kaynak suyunu içip yüzüne gözüne süren ziyaretçiler geldikleri merdivenlerin karşısındaki merdivenlerden çıkarlardı. Bu, muradın kabul olunması için gerekli görülürdü. Suyu kalsiyumlu, karbonatlı ve sodyumlu olan ayazmaya günümüzde insanlar her türlü hastalıklarından kurtulmak ve muratlarına nail olmak için gelmektedirler.

2. Zeytinburnu'daki Ayazmalar

a. Balıklı Rum Ayazması⁵¹: 457-474 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen ayazma İstanbul'un en eski ve tanınmış ayazmalarından birisidir. Asıl adı "Zoodohos Piyi" yani "yaşam bağışlayan kaynak" olan ayazma, Hz. Meryem'e ithaf edilmiştir. Silivrikapı dışında, Merkezefendi ile Silivrikapı mezarlıkları arasında yer alan Balıklı Meryem Ana Rum Ortodoks Manastırı içinde bulunmaktadır. Ayazma'nın ismi için ilginç bir rivayet nakledilmektedir. İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği haberini kiliseye getiren haberciye, tavada balık kızartan papazlardan birisi, "Eğer bu balıklar canlanırsa o zaman inanırım" demesi üzerinde balıklar canlanıp suya atlamış, bundan dolayı ayazmaya Balıklı Ayazma denilmiştir.

Suyu karbonatlı ve kalsiyumlu olan ayazmanın kalp ve bacak ağrılarına, sinir hastalıklarına şifa verdiğine inanılmaktaydı. Şifa bulmak isteyenler, ağrıyan organlarına ait modelleri getirip ayazmaya asmakta, dönüşte ise onu evine götürmekteydi. Kırk gün sonra tekrar kiliseye getirmektedir. Bunu yapanların dileklerine kavuştuklarına inanılmaktaydı.

3. Beyoğlu'ndaki Ayazmalar

a. Karaköy Reşgabat Ayazması⁵²: Karaköy Necatibey caddesinde bulunan bu ayazmanın suyunun ruh sağlığına iyi geldiği, yüz ve eldeki lekeleri yok ettiği ve romatizmal hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

4. Sarıyer'deki Ayazmalar

Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 16 (2001-2002), s. 36-37, 40-41; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 82, 85.

⁴⁸ Hakkı Göktürk, "Ayios Terapon Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1589; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 85.

⁴⁹ Hakkı Göktürk, "Ayios Andonios Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1561; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 80-81.

⁵⁰ Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 87.

⁵¹ Hakkı Göktürk, "Balıklı Rum Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 2019-2021; Enis Karakaya, "Balıklı Ayazması", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. II, s. 24-25; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 81.

⁵² Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 81.

a. Ayia Marina Ayazması (Tarabya)⁵³: Tarabya Kalaycı sokakta bulunan Ayazma'nın suyunun cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır.

b. Panayia Ayazması⁵⁴: Kilisesiz bir ayazma olup, Yeniköy Bağlar Mevkii Caddesi, Kapalı Bakkal sokakta bulunmaktadır. Ayazma her ayın ilk cuması açılır ve saat 11-12 arasında ziyaretçi kabul eder. Her hastalık ve dileğe şifa verdiğiğine inanılan ayazmaya dileğinin kabul olmasını isteyenler aile fertlerinin isimlerini ihtiva eden liste ve beş ekmek ile gelir. Papazın üzerinde dua okuduğu ekmek dilimlenip ziyaretçilere dağıtılır. Dağıtılan ekmek su ile birlikte yenilir.

c. Ayia Paraskevi Ayazması (Büyükdere)⁵⁵: Büyükdere Danışment sokaktaki kilisenin bahçesinde bulunan Ayazma'nın suyu özellikle göz ve cilt hastalıkları, ayak ağrılarına iyi geldiğine inanılmaktadır. Suyu dağdan gelen ayazmanın motorla çekilen suyu, kutsallığına inanıldığı için, doğrudan denize akıtılmaktadır.

5. Beşiktaş'taki Ayazmalar

a. Vişneli Tekke Ayazması (Kırk Azizlar/Aya Saranda)⁵⁶: Dolmabahçe caddesi, Camlı köşkün karşısındaki Vişneli Tekke caddesinde bulunan ayazma, her yılın mart ayında ziyaretçilere açılır. Hastaların her türlü murat ve hastalıkları için geldikleri bu ayazmanın suyu karbonatlı, sodyumlu ve kalsiyumludur.

b. Ayios Dimitrios Ayazması (Kuruçeşme)⁵⁷: İstanbul'un en büyük ve en önemli ayazmalarından birisi olup, suyu 1002'de bulunduğu daha sonra yanına bir kilise yapıldığı söylenmektedir. Ayazmaya hastalık, kısmet açılması, rızık, değişik dertlerin devası için de gelinmektedir. Felçli, konuşamayan çocuklar, bunalım içinde olanlar daha çok bu ayazmayı etmekteydi. Günümüzde buraya gelmeye devam eden insanlar, papazın önüne sırayla gelip beklemektedirler. Papaz, eli dilek sahibinin alnında olacak şekilde dua okur; okuma bittikten sonra kepçeyi önünde bekleyen kişinin başına, boynuna ve koluna koyduktan sonra ilgili kişiye öptürürdü. Ziyaretçiler dileklerini dilek defterine yazdıktan sonra ayazmadan çıkarlardı. Ayazmanın suyu kutsal kabul edildiğinden kanalizasyona verilmez, ayrı bir tesisatla doğrudan denize boşaltılmaktadır.

6. Eyüp'teki Ayazmalar

a. Ayia Vlaherna Ayazması⁵⁸: Ayvansaray'da yer alan ayazmaya her türlü murat ve hastalık için gidilmektedir. Her gün ziyarete açık olan ayazmanın suyu klorürlü, sülfatlı, karbonatlı, kalsiyumlu ve sodyumludur.

7. Adalar'daki Ayazmalar

a. Ayios Yogios Ayazması⁵⁹: Büyükkada'daki tepede bulunan manastırda yer almaktaydı. Ne kadar çok zahmet çekilirse o kadar çok makbul olacağına inanıldığı için kimi insanlar yalınayak yürüyerek buraya çıkmışlardır. Buraya şaşı ve yürüyemeyen çocuklarla astım hastası olanlar, şifa bulmaları için getirilmekteydi. Yine evlenmek, para kazanmak, ev sahibi

⁵³ Hakkı Göktürk, "Ayia Marina Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1548; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 83.

⁵⁴ Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 84.

⁵⁵ Hakkı Göktürk, "Ayia Paraskevi Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1551; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 85.

⁵⁶ Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 85-86.

⁵⁷ Hakkı Göktürk, "Ayios Dimitrios Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1562; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 82-83.

⁵⁸ Hakkı Göktürk, "Ayia Vlaherna Rum Ortodoks Kilisesi" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1553-1554; Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 86.

⁵⁹ Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", s. 86.

olmak gibi dileklerle buraya çok sayıda insan gelmektedir. Ayazamanın suyu klorlü, karbonatlı ve kalsiyumludur.

Sonuç

Eskiden beri İstanbul'da şifalı olduğuna inanılan birçok su kaynağı bulunmaktaydı. Suların şifa verici özelliğine hem Müslüman halk hem de gayrimüslim teba inanmıştır. Umulan şifa bağlamında bakıldığında -istisnalar olmakla birlikte- Müslüman halkın daha çok tecrübeler sonrası suların şifa vericilik özelliklerine inandıkları, gayrimüslim halkın ise dini inançlarından dolayı inandıkları görülmektedir. Söz konusu suların bir kısmı günümüze ulaşabilmişken, önemli bir kısmı ise zamanla yok olmuştur. Günümüze ulaşanlardan bazıları hâlâ şifa bulmak amacıyla kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO), nr. 285/21335, 355/26567, 657/49231, 1451/108778, 2974/223015, 3543/265678.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), nr. 120/62.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 42/7, 41/50, 41/51.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), nr. 102/36, 348/12, 1115/86, 1361/144, 1623/77, 1678/95, 2208/3, 2222/61, 2241/37, 2255/131, 2279/49, 2465/44, 2525/134, 2731/36, 2810/17.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), nr. 139/40.

İrade Hususi (İ.HUS), nr. 19/12, 19/88, 175/17.

İrade Şehremaneti (İ.ŞE), nr. 2/37, 8/12, 9/10, 20/49.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), nr. 42/2235, 81/4799.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL), nr. 372/39, 481/60.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), nr. 325/83.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), nr. 479/81, 594/1.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (BOA, A.MKT.NZD), nr. 370/51.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), nr. 195/53, 679/17, 687/43, 702/22, 719/3, 778/26, 784/22, 804/16, 805/9, 832/33, 843/16, 2419/11, 2427/11, 2873/9, 2882/51, 2883/9, 2898/54, 2904/29, 2907/23, 2918/33.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr. 146/36.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), nr. 119/42, 153/7, 207/66.

Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV), nr. 1/1.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), nr. 9/55.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Alus, Sermet Muhtar, *Eski Günlerde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, haz. İlhan Ayverdi, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008.

Bayrı, M. Halil, "Beşyüzüncü Fetih Yılında İstanbul İlinde Yer Adları-IX-Bendler, Sukemerleri, Ayazmalar, Kaynaklar", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 2, sayı 47 (1953), s. 747.

Değer, Mebrure, "İstanbul'da Bazı Cami ve Türbelerde Bulunan Şifalı Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım 1988 Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s. 95-108.

Değer, Mebrure, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi=Folk Medicine in the Ayazma (Sacred Springs) of İstanbul", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri: Gelenek, Görenek ve İnançlar*, c. 4, Ankara 1992, s. 79-89.

Eyice, Semavi, "Ayazma", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayıncılık ve Matbaacılık, 1991), s. 229-230.

Göktürk, Hakkı, "Ayia Marina Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1548.

Göktürk, Hakkı, "Ayia Paraskevi Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1551.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Andonios Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1561.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Dimitrios Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1562.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Terapon Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1589.

Göktürk, Hakkı, "İstanbul'daki Ayazmalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. III (İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958), s. 1537-1598.

Göktürk, Hakkı, "Ayia Vlaherna Rum Ortodoks Kilisesi" *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1553-1554.

Göktürk, Hakkı, "Balıklı Rum Ayazması" *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 2019-2021.

Karakaya, Enis, "Balıklı Ayazması", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. II, s. 24-25.

Karakaya, Enis, "Ayazmalar", Enis Karakaya, "Ayazmalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993), s. 472-474.

Karakaya, Enis, "Bizans Ayazmaları (bir deneme)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 16 (2001-2002), s. 35-45.

Koçu, Reşad Ekrem, "Ayazma, Ayazmalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. III (İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958), s. 1505.

Muhammed Hafid Efendi, "Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 245-250.

Orhan Şaik Gökyay, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Saadi Nâzım Nirven, "Çırçır Suyu ve Mesiresi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3946-3947.

Türkiye Halk Ağzında Derleme Sözlüğü, c. XI, TTK Basımevi, Ankara 1979.

Ünver, Süheyl, *İstanbul Risaleleri*, haz. İsmail Kara, c. I, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.

Ünver, Süheyl, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Sularının Halka Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *İstanbul Su Külliyyatı XIII*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd. İstanbul 2000, s. 229-231.

3. Web siteleri:

http://www.kestanesu.com/KS_tarihce/Kestane_tarihce.html

<http://www.vakiftasdelensu.com/tr-TR/tarihce.aspx>

KUTSALIN FARKLI MEKÂNLARDA YENİDEN ÜRETİMİ: MEKKE ZEMZEM KUYUSUNDAN HACİBEKTAŞ ZEMZEM ÇEŞMESİNE KUTSAL SU İNANÇLARI

Mehmet Ali YOLCU*

Giriş

Hayatı devam ettirmede önemli bir rol üstlenmesinden dolayı birçok kültür, din ve mitolojide suyun kutsallaştırıldığı, yaşam kaynağı olarak nitelendirildiği görülmüştür. Su hemen hemen tüm mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Kozmogonik yaratılışın kaynağı, hayatın başlangıcı, tanrıların cezalandırma yolu gibi özellikler atfedilen su, zaman içinde kült haline getirilerek çeşitli su iyeleri aracılığıyla kutsallığı bu yönüyle devam ettirilmiştir.

Genellikle mitolojilerde suların tanrıdan başka var olan ilk-asıl madde olduğunu görürüz. Bratton'un aktardığı bilgilere göre, Maria Leach, Kuzey, Güney ve Orta Amerika; Afrika; Okyanusya; Sibirya; Orta ve Uzak Doğu gibi birbirinden çok ayrı yerlerin seksen iki yaratılış hikâyelerinin redaksiyonunu yapmıştır. Bütün bu hikâyelerde hemen hemen tekrarlanan başlıca motiflerden birinin evrenin eski bir zamanda su üzerinde bir kaosla başlaması olduğu görülmüştür (Bratton 1995: 28).

Dünyanın yaratılışı ile ilgili mitlerin çoğunda, dünyanın başlangıçta bir okyanustan ibaret olduğuna inanılmaktadır. Sümer mitolojisinde evrenin kökeni ile ilgili olarak Sümer tanrılarının listesini veren bir tablette, adı "deniz" için kullanılan ideogramla yazılan Tanrıça Namnu, göğü ve yeri doğuran ana olarak tasvir edilmektedir (Hooke 1995: 25). Babil mitolojisine göre başlangıçta evrenin tatlı su okyanusu Apsu ile tuzlu su okyanusu Tiamet'in dışında başka bir şey yoktur. Bu ikisinin birleşmesinden tanrılar var olmuştur (Hooke 1995: 44). Mısır yaratılış mitine göre ise, hayatın kaynağı kadim sulardır. Atum, kaosun sularından yükselerek kuru toprakla üzerinde durabileceği bir tepelik oluşturur. Bu kadim tepelik ilk hayatın çıktığı yerdir (Bratton 1995: 68).

Türk mitik düşüncesinde kozmogonik üretimi simgeleyen su, nesne dünyasından önce hep var olan ilksel bir varlıktır. Kozmogonik başlangıcın ve kozmosun simgesi olan su, dünya mitolojilerinin birçoğunda ortak bir karakteristik çerçeve çizmektedir. Fuzuli Bayat'ın belirttiği gibi, "suyun kutsallığı mikro-kozmosun, tıpkı makro-kozmos gibi su ile başlayıp su ile sona ermesine dayalıdır. Kozmogonik mit bu bağlamda türeyiş mitinin dilinde varyantlaşmış, yaratılış türeyişle aynı sentagmatik düzeye geri getirilmiştir. Su paradigması evren ve insan sentagmalarında dönüşüm göstermiştir. Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türemiştir, başka bir deyişle yaratılışın başlangıç nüvesi sudur" (Bayat: 2007: 248).

Eski Türk inançlarında, kutsal su kavramının içine bütün ırmaklar, göller, coşkun akan bütün sular ve pınarlar da dâhil edilmektedir (Kalafat 1995: 52). Türkler suyu, kuvvet ve bereket kaynağı olarak kabul ettikleri gibi, koruyucu ve cezalandırıcı Tanrı olarak da saymaktadırlar (Uraz 1994: 180). Bereket sağlama özelliği ile hayat kaynakları içinde yer aldığına inanılan su, çok sık söylenmese de yeryüzü gibi ana olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, yağmur şeklinde içinden geldiği göğe bağlı bulunmaktadır (Roux 1994: 180).

Su, birçok gelenekte kutsallaştırma aracı olarak kullanılmış, arınma ritüellerinin bir parçası haline gelmiş, pagan inançlardan monoteist dinlere kadar birçok inançta yaygın biçimde suya bu gibi fonksiyonlar yüklenmiştir. Nitekim Bahaeddin Ögel, Türklerde pınarların

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mehmetaliyolcu@nevsehir.edu.tr

ve su kaynaklarının mukaddesliği üzerinde durarak Anadolu’da ve diğer Türk ülkelerinde pınarlar etrafında gelişen bazı inançlara değinmiştir (Ögel 1993: 357-366).

Kutsal Mekân Algısı ve Kutsal Sular

Mircea Eliade’nin “dindar insan” olarak adlandırdığı insan tipi için yeryüzünün her parçası aynı değere sahip değildir. Bazı topraklar, yerler, binalar dış görünüş açısından diğerlerinden hiçbir farklılık göstermeseler de dindar insan için bütünüyle farklı bir şeyi, yani kutsalı açığa çıkardıkları için değerlidirler. Burada kutsal tezahür etmiş ve artık bu yer eski halinden çok farklı bir hale bürünmüştür. Kâbe ve çevresinin, Ganj nehrinin, Golgotha’nın, Kudüs’teki mekânların inananları için ifade ettikleri anlam elbette ki buralara dindışı bir gözle bakan kişininkiyle aynı olmayacaktır (Yılmaztürk 2003: 79).

Kutsalın tezahüründe mevcut olan diyalektğin esası aynıdır: kutsal kendisinden başka bir şey aracılığıyla ortaya konulur; nesneler, mitler ya da simgeler aracılığıyla tezahür edebilir; ama kendisini asla bütünüyle, olduğu gibi, doğrudan ortaya koymaz (Eliade 2003: 49). Merkez simgeciğinin kullanıldığı kutsal mekânla bağ kurmak isteyen insan için bu mekânda yapılan her eylem arınmayı, saf hale gelmeyi ve böylelikle tanrıya ulaşmayı simgeler. Kutsal mekânda bulunan sular etrafında gelişen inanç ve uygulamaları da bu bağlamda düşünmek gerekecektir. Eliade’nin belirttiği gibi, karşımıza hangi dinsel bütün içinde çıkarlarsa çıksınlar, sular her zaman günahları yıkamakta, böylece hem saflaştırıcı, hem de yeniden hayat verici olmaktadır (Eliade 1992: 182-183).

Kutsal merkez simgeciğinin tezahürü olarak nitelendirilebilecek yerler ve yapılar coğrafi farklılıklara rağmen benzer niteliklerle yeniden kutsal mekân şeklinde üretilmektedir. Bu bağlamda zemzem kuyusu ile Mekke, zemzem çeşmesi ile Hacıbektaş’ta bulunan çilehane arasında kutsal mekân birlikteliği söz konusudur. Dikkat edilirse her iki su kaynağı da kutsal kabul edilen mekânların yanındadır.

Zemzem Suyu ve Çevresinde Gelişen İnanç ve Uygulamalar

Zemzem, Arapça “çok bol su” anlamına gelmektedir ve gü r bir kaynağa sahip olduğu için bu adı almıştır (Cilacı 2001: 404). İslam inancında zemzem suyunun önemli bir yeri vardır. İbrahim peygamberin karısı Hacer ve oğlu İsmail’le ilgili anlatılarda, Hacer’in çölde su bulmak umuduyla yedi kere iki tepe arasında gidip geldiği ve nihayetinde insan kılığına girmiş bir meleğin yeri eşelediği ve oradan su fışkırdığı anlatılmaktadır. Müslümanlar, bu anlatıyı hac esnasında Sefa ve Merve tepeleri arasında yedi kere gidip gelmek şeklinde ritüelleştirmiştir. Müslümanlar için önemli olan bu ritüel, Hac ibadetinin bir parçası haline gelmiştir (Eliade ve Couliano 1997: 183).

Sezal’ın aktardığı bilgilere göre (2007: 85), Kâbe’nin 20 metre kadar güney doğusunda Hacer-i Esved’in tam karşısında olan zemzem kuyusu kırk iki metre derinliğindedir ve suyu hafif tuzludur. Pek çok hacı, ailesi ve dostlarına özel şişeler içinde zemzem suyu götürürler. Bazı hacılar ise bu suyun bereketinin mezarda kendilerini kuşatacağı inancıyla ölünce sarılacakları kefenlerini kuyuya daldırıp çıkarırlar (Schimmel 2004: 25). Ölmek üzere olan kişinin ağzına zemzem suyu damlatılması da aynı inancın bir başka yansımasıdır (Hançerlioğlu 2004: 570). Hastalar için şifa vermesi, öğrenciler için zihin açması amacıyla ilgili kişilere ait eşyalar zemzem kuyusunda zemzeme batırılıp çıkarılmaktadır (Türkmen 2011: 60).

Zemzem suyunun Muharrem ayı boyunca yeryüzündeki bütün su kaynaklarını doldurduğuna yönelik bazı halk inançlarına da rastlanmaktadır (Schimmel 2004: 25). Halk tarafından kutsallık yüklenen bazı mekânlardaki suların da zemzem kuyusuyla ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Afşin Ashab-ı Kehf Mağarası’ndaki küçük göletten ne kadar da su alınsa eksilmediği ve bu sebeple de halk arasında söz konusu göletin zemzem kuyusuyla irtibatlı olduğuna inanıldığı rivayet edilmektedir (Sezal 2007: 85).

Zemzem suyu bazı yer efsanelerinde de kendini göstermektedir. Ayasofya'nın kubbesinin zelzele sonucu yıkılması üzerine Hızır'ın tavsiyesi ile üç yüz keşiş Mekke'ye gidip, o vakit küçük yaşta olan Peygamber'in tükürüğünden, Mekke toprağından ve zemzem suyundan alıp getirmişlerdir. Kubbe ancak bu sayede ayakta durabilmektedir (Boratav 2001: 464).

Zemzem suyuyla ilgili anlatılarda Hızır inançlarına da rastlamaktayız. Sufi telakkisine göre ise her devrin bir Hızır'ı vardır. Hava, deniz ve dünyanın her iklimi onun emri altındadır; denizde Allah'ın halifesi, karada vekilidir ve istediği zaman görünmez olur. Havalarda uçar, İskender Seddi üzerinde İlyas ile buluşur ve her sene onunla birlikte Mekke'ye Hacca gider. Her Cuma zemzem kuyusundan ve Süleyman'ın havuzundan su içer ve kaynağında yıkanır (Sezal 2007: 84).

Zemzem suyu, hac folklorunda hediye olarak karşımıza çıkar. Hac'dan dönen hacının evine yapılan ziyaretlerde gelen konuklara zemzem, hurma ve lokma başta olmak üzere çeşitli yiyecekler ikram edilmekte; sürme, kına, yüzük gibi süs eşyaları ile tespih, Mekke toprağı gibi hediyeler verilmektedir (Türkmen 2011: 65). Gelen konuklara, önce zemzem takımıyla zemzem ikram edilmektedir. Zemzem, içilirken ayağı kalkılmakta, yüz kibleye dönülmektedir. Çekilen besmelenin ardından bazıları bir, bazıları da üç yudumda içmektedir. Niyet zemzemin şifa olması, günahları affettirmeye vesile kılınmasıdır (Türkmen 2011: 68). Bu uygulamada zemzem suyunun arındırıcı nitelikte kullanıldığı, pagan gelenekte temizlenme aracı olarak kullanılan kutsal sularla paralel bir özellik kazandığı görülmektedir.

Diğer yandan hacı, özellikle zemzemi evinde bulundurmaya gayret etmektedir. Zemzem ölüm anında ağza sürülmekte, kefenin üzerine dökülmekte, hasta birine şifa niyetine içirilmekte, yeni doğan bir bebeğin ağzına sürülmektedir. Zemzeme ihtiyaç hâsıl olduğunda ilk akla gelecek isim en yakındaki hacıdır. Bu nedenle zemzemden bir köşeye muhakkak ayrılmaktadır. Biteceğinden endişe edilirse normal su ile aşılanmaktadır (Türkmen 2011: 68). Zira zemzem suyunun damlatıldığı herhangi bir suyun zemzem suyu özelliği kazandığına inanılmaktadır.

Zemzem takımı ise, misafirlere ikram edilen zemzemin doldurulduğu bir sürahi ile küçük fincan ve bardaklardan oluşmaktadır. Bazı zemzem takımlarının içerisinde güldanlık ve hurma kâsesi de bulunmaktadır. Zemzem takımlarının gümüş, porselen, cam gibi maddelerden yapılan ve sedef, zümrüt gibi taşlarla süslenen pek çok çeşidi mevcuttur (Türkmen 2011: 126).

Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi ve Çevresinde Gelişen İnanç ve Uygulamalar

Müslümanların kutsal saydığı Kâbe ve Hac ibadetlerine benzer şekilde ortaya çıkan kutsallaştırma ve ritüelleri Hacıbektaş'ta da görmekteyiz. Aleviler Hacı Bektaş Veli türbesini ziyaret etmeyi hacı olabilmek için yeterli sayarlar (Dedebaba 1998: 476). Bu yüzden her sene binlerce Alevi 15-25 Ağustos tarihleri arasında Hacı Bektaş Veli'nin türbesini ziyarete gelerek çevresini tavaf ederler ve Mekke'de hac sırasında uygulanan ritüeller aynen bu bölgede sembolik olarak uygulanır. Çilehane adı verilen yüksek bir tepenin diğer bir adının "Arafat" olması, Beştaşlar bölgesinde bulunan bir kayanın şeytan taşlama yeri olarak kullanılması (Sözengil 1991: 103), yine burada bulunan bir çeşmenin zemzem çeşmesi olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir.

Çilehane tepesinin eteklerinde bulunan zemzem çeşmesi, bakımlı durumda olup üçgen çatısının üzerinde mermer tepeliği vardır. Yol kodundan aşağıda kaldığı için arka cephesi yola dayandırılmıştır. İki kitabesi vardır. Bu kitabelere göre çeşme, Mîr Mahmud Muammer Ayas tarafından 967/1559-60 yılında yaptırılmış; Çakıran Karyesi'nden Kahraman adlı bir zat tarafından 1326/1908-9 yılında, bahçe ve çeşmede düzenlemeler yapılmıştır (Bayrakal 2010: 288-289).

Horasan civarından geldiğine inanılan bu suyun çıkış efsanesi şöyledir: Hacı Bektaş çobanlık yaparken susuz kaldığı bir esnada esasını üç kez yere vurur. Bir müddet bekledikten

sonra asasını vurduğu yerden su çıkar. Suyu “suyum, beni neden beklettin?” deyince su konuşmaya başlar: “Gelirken Erciyes dağı çıktı karşıma. Yedi kez o dağın etrafını dolaştım” der. Hacı Bektaş bu cevaptan sonra Erciyes dağı için şu beddua bulunur: “Kışın boranın, yazın dumanın eksik olmasın”. İnanişâ göre, bu beddua sebebiyle Erciyes bugünkü özelliklerine sahip olmuştur (K.K.3). Sanıyoruz ki, bu efsanenin sözlü kültüre yansımaları Velâyetname aracılığıyla olmuştur.

Bu efsane Velâyetname’de Sarı İsmail’le ilgili olan bölümde Akpınar adıyla geçmekte olup zamanla zemzem çeşmesine atfedilmiş olması olasıdır. Velâyetname’deki ilgili efsane şöyledir:

“...Hacı Bektaş, Kadıncık Ana’nın evinde oturmaktaydı. Sarı İsmail’e, ‘saçım uzamış’ dedi, ‘dışarıya çıkalım da beni tıraş et’. Sarı, taşı, usturayı aldı, Hünkâr’la beraber dışarıya çıktı. Köyün alt ucunda, öyüğe karşı bir yerde oturdular. Hünkâr, Sarı’ya, ‘haydi’ dedi, ‘tıraşa başla’. Sarı, Hünkâr’ın saçını tıraş etmeye başladı. Tam başının yarısını tıraş etmişti ki Hünkâr, ‘yeter’ dedi. Sarı İsmail tıraştan el çekti. Hünkâr kalktı, bir yere vardı, eliyle yeri kazdı, ‘ak pınarım, ak pınarım, ak pınarım’ dedi. Üçüncü defasında, Hünkâr’ın vilâyetiyle yerden, arı duru bir su çıktı, öyüğe doğru akmaya başladı. Hünkâr, ‘Ak pınarım neden üç kere söyledin, bir kere söylediğimiz yetmez miydi, ne diye gelip yetişmedin’ dedi. Sarı der ki, ‘kulağımla işittim’. Hünkâr, bu soruyu sorunca sudan bir ses geldi, su diyordu ki, “Erenler Şahı, ilk defa söylediğiniz zaman Horasan’dan, Nişabur şehriden aktım, Erciyes’e geldim; ikinci emrinizde Erciyes’i yedi kere tavaf ettim, üçüncü buyruğunuzda, eştığınız yerden çıktım’. Hünkâr, pınarın bu cevabından sonra buyurdu, ‘Sarı, bu pınar, Horasan’da bizimle beraberdi. Nerede ve ne vakit ihtiyacımız olsa gel derdik, gelirdi. Şimdi de gel dedik, geldi, nefesimizi kırmadı. Kim, bu pınarda yıkanırsa cehennem ateşinde yanmasın” (Gölpınarlı 1958: 41).

Bunun dışında Velâyetname’de Kadıncık Ana ile ilgili olan bölümde zemzem pınarının doğuşu şu şekilde anlatılmaktadır:

“...Kadıncık, dönüp evine geldi, bir sofraya, hazırda ne varsa koyup Hünkâr’a götürdü, ‘bari lütfedin, yiğün de bize hayır dua edin’ dedi. Hacı Bektaş, yemek de yemedi. Orada bir erbain çıkardıktan sonra Arafat dağındaki çilehaneye geldi. Karanlık bir mağara olduğunu gördü, önündeki bir yeri, mübarek parmağıyla dürttü, güzelim bir su çıktı oradan; şimdi o suya zemzem suyu derler. Hünkâr’ı ziyarete gidenler, kutluluk için o suyla yıkanır.” (Gölpınarlı 1958: 28).

Zemzem suyunun birçok hastalığa şifa olduğuna inanılır. Aynı zamanda bu suyu içenlerin dileklerinin kabul olacağına dair inançlar vardır. Özellikle yeni evlenenler evim olsun, çocuğu olmayanlar çocuğum olsun dileğiyle bu sudan içerler (K.K.1).

Zemzem çeşmesinden akan suyun içme erkânı vardır. Buna göre ayakta ve üç yudumda içilmeli ve her yudum için “Hak, Muhammed, Ali” denilmelidir. Diğer yandan, inanişâ göre bu su, ne kadar bekletilirse bekletilsin bozulmaz ve kaynağı tükenmez. Çilehane’yi ziyaret edenler bidonlara bu suyu doldurarak evlerine götürür, eşine dostuna bu sudan ikram eder (K.K.1).

Sonuç

İlkel toplumdan uygar topluma adım atan insan, önce mitolojinin, sonra da mitik düşünceden evrilmiş tanrılı dinlerin etkisiyle bazı mekânlara kutsallık atfetmiş, prototip tanrısallık mekânın yeryüzünde bir modeli olması gerektiğinden hareketle buralara kozmik ve simgesel anlamlar yüklemiştir. Bu yer ve yapılar dünyanın merkezi veya dünyanın en yüksek yeri olarak düşünülmüştür. Kutsal mekânda bulunan sular da aynı şekilde söz konusu mekânın bir parçası olarak görüldüğünden kutsallaştırılmış, inanç ve ritüellerin bir parçası haline getirilmiştir. Nitekim suya; günahlardan arınma, saf hale gelme, tanrıya ulaşma gibi anlamlar yüklenerek tanrısallık mekânla insan arasında bağ kurma amaçlanmıştır.

Müslümanların kutsal saydığı Kâbe ve zemzem suyuyla ilgili inanç ve uygulamalar ile hac esnasında gerçekleştirilen birtakım ritüeller, farklı bir coğrafyada yeniden üretilerek farklı bir mekâna adapte edilmiştir. Hacıbektaş'ta bulunan Çilehane'ye Arafat denilmesi, buradaki bir su kaynağının zemzem suyu olarak adlandırılması, şeytan taşlama ve mekân etrafında tavaf ritüelinin aynen uygulanması artık buranın bir hac merkezi haline geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, Hacıbektaş zemzem suyunun ortaya çıkış efsanesi ile çeşme etrafında oluşan inanç ve uygulamalar, eski Türk inanç sisteminde ve İslami kültürde yer alan su kültürünün ve bu kült etrafında gelişen inançların tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi I, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bayrakal, Sedat (2010). "Nevşehir'in Hacıbektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 55, ss: 281-310.
- Boratav, P. Naili (2001). "Hızır", İslam Ansiklopedisi 5/1, MEB Yayınları, Eskişehir, ss: 457-471.
- Bratton, F. Gladstone (1995). Yakın Doğu Mitolojisi (Çev. Nejat Muallimoğlu), MÜİFV Yayınları, İstanbul.
- Cilacı, Osman (2001). Dinler ve İnançlar Terminolojisi, Damla Yayınları, İstanbul.
- Dedebaba, B. Noyan (1998). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik I, Ardıç Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. ve Couliano, I. P. (1997). Dinler Tarihi Sözlüğü, (Çev.: A. Erbaş), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Eliade, Mircea (1992). İmgeler ve Simgeler (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.
- Eliade, Mircea (2003). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına (Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli 'Vilâyet-Nâme', İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (2004). Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hooke, S. Henry (1995). Ortadoğu Mitolojisi, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKMB Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1993). Türk Mitolojisi I, TTK Yayınları, Ankara.
- Roux, Jean-Paul (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Schimmel, Annemarie (2004). Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, (Çev.: E. Demirli), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sezal, Zeynep (2007). Su Simgeciliği ve İlâhi Dinlerde Arınma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Sözengil, T. Mümtaz (1991). Tarih Boyunca Alevilik, Çözüm Yayıncılık, İstanbul.
- Türkmen, Nilgün (2011). Türkiye'de Hac Folkloru, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Uraz, Murat (1994). Türk Mitolojisi. Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- Yilmaztürk, F. Büşra (2003). Mircea Eliade'nin Kutsal Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sözlü Kaynaklar

- K.K. 1. Ali Erezer. 1976. Hacibektaş, Esnaf, Lise Mezunu.
K.K. 2. Deniz Ulutaş, 1957. Hacibektaş, Esnaf, Lise Mezunu.
K.K. 3. Münire Badem. 1960. Hacibektaş, Esnaf, Lise Mezunu.

Resimler

Resim 1. Hacibektaş Zemzem Çeşmesi

Resim 2. Hacıbektaş Zemzem Çeşmesinin Kitabesi

Resim 3. Mekke'de Zemzem Suyu İçen Hacılar

SEMYOZYUM FOTOĞRAFLARI

